التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

23

Tercüme Heyeti

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR
YAYINEVİ

İTHAF

Bu eseri, merhum müfessir Fahruddîn er-Râzî,
Eserin Türkçemize kazandırılmasına vesile olan
Akçağ Yayınevi'nin Kurucusu merhum Ahmet
Hikmet Ünalmış ve Yayınevimizin kurucusu
merhum babam Alaaddin Sağlam'ın aziz
ruhlarına ithaf eder, Cenab-ı Hak'tan mağfiret ve
makamlarının yüce olmasını niyaz ederim.

Faruk Sağlam

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ
TEFSÎR-İ KEBÎR
(23. CİLT)

Orijinal Adı
Mefâtîhu'l-Gayb

ISBN: 978-605-4606-12-2 (Tk)
978-605-4606-39-9 (23.C)

Sertifika No: 50482

İstanbul, 2024

Tercüme
Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

Baskıya Hazırlayan
Abdullah Karakuş

İç Düzen
Çelebi Şenel

Baskı
Lord Matbaası
Davutpaşa Cad. Emintaş Sit. No: 103/430
Topkapı / İstanbul

© Bu kitabın tüm basım, yayın ve ticari hakları
Huzur Yayınevi-Faruk Sağlam'a aittir.

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

23. CİLT

Tercüme

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM PAZARLAMA
TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
Cennet Mah. 2.Yavuz Selim Cad. Osman Bey Apt No: 25/A
Tel: 0212 513 50 57 - 513 01 71
Küçükçekmece - İSTANBUL
www.huzuryayinevi.com.tr

KALEM (ALAK) SÛRESİ

Bu sûre, on dokuz âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Müfessirler bu sûrenin, Kur'ân'ın ilk nazil olan sûresi olduğunu söylemişlerdir. Diğer bazıları ise, ilk defa Fâtiha Sûresi'nin, peşine de Kalem (Alak) Sûresi'nin nazil olduğunu söylemişlerdir.

اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِى خَلَقَۚ ﴿١﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍۚ ﴿٢﴾

"Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı bir 'alaka'dan yarattı" (Alak, 1-2).

Bâ Harf-i Cerrinin Manası

Bil ki âyetteki, "بِاسْمِ رَبِّكَ" ifadesinin başındaki "bâ" harf-i cerri hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Ebû Ubeyde, bunun zaid olduğunu ve mananın "Rabbinin adını oku" şeklinde olduğunu söylemiştir. Nitekim şair **Ahtal** da

هُنَّ الْحَرَائِرُ لَا رَبَّاتُ اَحْمِرَةٌ سُودُ الْمَحَاجِرِ لَا يَقْرَانَ بِالسُّورِ

"Onlar asîl ve iffetli kadınlardır; siyah gözlü ve örtülere büründükleri halde sûreler okumayan cariyeler değil" demiştir. "Rabbinin adını oku" ifadesi ise, "Rabbinin ismini an, zikret" manasınadır. Bu görüş şu sebeplerden ötürü zayıftır:

1) Eğer bunun manası, "Rabbinin ismini an" olsaydı, o zaman Hz. Peygamber (s.a.s)'in, buna karşılık, "Ben okuma bilmiyorum" demesi güzel ve yerinde olmazdı. Çünkü buna göre bu söz, "Ben Rabbimin ismini anmayacağım" manasına olurdu.

2) Bu manada bu şekilde bir emir, Hz. Peygamber (s.a.s)'e uygun düşmez. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, zaten Allah'ın zikrinden başka işi yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın ona, hep meşgul olduğu şeyle meşgul olmasını emretmesi, nasıl uygun olurdu.

3) Böyle değerlendirmede hiçbir fayda elde etmeksizin bâ harfini zayi etmek vardır.

İkinci görüş: Âyetteki, *"oku"* ifadesi ile, "Kur'ân oku" manası kastedilmiştir. Çünkü "okuma" (kıraat), ancak Kur'ân hakkında kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Biz onu okuduğumuz zaman, onun kıraatine uy"* (Kıyame, 18) ve *"Kur'ân'ı parça parça indirdik ki sen onu insanlara yavaş yavaş kıraat edesin, okuyasın"* (İsra, 106) buyurmuştur.

Rabbin Adı

Âyetteki, بِاسْمِ رَبِّكَ *"Rabbinin adıyla..."* ifadesi hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu ifade, "hâl" olarak, mahallen mansubdur. Buna göre takdir, "Rabbinin adıyla başlayarak, Kur'ân oku" şeklinde olur. Bu da, "Önce besmele çek, sonra oku" demektir. Mananın böyle oluşuna göre bunda, her sûrenin başında çekileceğine ve bunun bir emir olduğuna bir delalet vardır. Yine bunda, besmele çekmenin ve onunla başlamanın vacip (farz) olmadığını söyleyenlere de bir reddiye-cevap vardır.

2) Bu ifade, "Rabbinin adıyla medet (yardım) umarak, Kur'ân oku" manasındadır. Buna göre Cenâb-ı Hak, sanki ismini, kişinin dine ve dünyaya dair yapmak istediği şeyler hususunda bir alet kılmış gibidir. Bunun bir benzeri de, "كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ" (Kalemle yazdım) cümlesidir. Velhasıl Hak Teâlâ, "oku" deyip, Hz. Peygamber (s.a.s) de "Ben okuma bilmem" deyince, Cenâb-ı Hak, *"Yaratan Rabbinin adıyla oku"* yani, Rabbinin isminden medet um ve o ismi, sana zor gelen bu işi başarmak için bir vasıta kıl" demiştir.

3) Âyetteki bu ifade, "Bu fiili sırf Allah için, Allah rızası için yap" manasınadır ve tıpkı senin, "Bu evi, padişah adına yaptım. Bu kitabı da, vezir adına yazdım" demen gibidir. Çünkü ibadet, sırf Allah için yapıldığı zaman, şeytan, Allah için olan şeyde, tasarruf etmeye nasıl cüret edebilir?

Buna göre şâyet "Bu mana, mesela senin, "Yemeğe başlamadan ve her mubah işe girişmeden önce besmele çekilir" şeklindeki sözü hakkında nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki, burada şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, mecazi bir nisbet olup, senin tıpkı, böylece zâlimlerin zulmünü bertaraf edebilmen için yaptığın işleri, bazı büyük zatlara nisbet etmen gibidir. Burada da sen, şeytanın sana ortak olması hususundaki arzu ve isteğini sona erdirmek için, yaptığın işleri Allah'a nisbet etmen söz konusudur. Nitekim şu şekilde rivâyet edilmiştir: "Yemeğe başlarken besmele çekmeyen kimselere, o yiyecek hususunda, şeytan ortak olur..."

2) Çoğu kez, bu mubah olan şey ile, Allah'ın taatleri için güç ve kuvvet bulmaya yol aranılır. Böylece de bu mubah iş, bir taate dönüşmüş olur. İşte bu sebeple de, burada böyle bir te'vil yapılabilir.

Rabb İsmindeki İncelik

Âyetteki, "رَبِّكَ" ifadesine gelince, burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci soru: "**Rabb**" fiili sıfatlardan; "Allah" ise, zati isimlerdendir. Halbuki, zati isimler, fiili isimlerden daha kıymetlidir. Bir de biz, "Allah" isminin, "Rabb" isminden daha yüce ve kıymetli olduğunu pek çok deliller ile delillendirdik. Ama, Cenâb-ı Hak burada, "بِاسْمِ رَبِّكَ" buyurmuş, ma'ruf besmelede "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" dediği gibi, اِقْرَأْ بِاسْمِ اللهِ "Allah'ın adıyla oku..." demeyiştir (niçin)?

Cevap: Allahu Teâlâ böyle buyurmakla ibadeti ve zati sıfatlarını tanımayı emretmiştir. Halbuki zat ismi, herhangi bir şeyi gerektirmez. Kulluğu gerektiren şey, fiili sıfatlardır. Böylece, "**Rabb**" ismi, taate daha fazla teşvikkâr olmuş olur.

Ayrıca, bu sûre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in korktuğu dönemde kendisine nazil olan ilk sûrelerdendir. Binâenaleyh, kendisinden bu korkunun zail olması için, ona bu yumuşak ifade ile hitap etmiş ve âdeta "O seni, eğitendir, yavaş yavaş kemale erdirendir. Daha nasıl O seni korkutsun?.." demek istemiştir. Böylece bu metot, şu iki şeyi ifade etmektedir:

1) "Seni, ben eğittim. Dolayısıyla, sana ifa (karşılığı) gerekir. Bu sebeple sen tembel duramazsın..." demen.

2) "Bir işe başlamak, o işi tamamlamayı gerektirir. Ben seni, şunca zamandan beri eğitiyorum. O halde, daha seni nasıl zayi ederim ki?.." Yani, "Sen, bir "alak" iken de, senin terbiyeni, seni eğitmeyi, büyütmeyi terk etmedim. Binâenaleyh sen, muvahhid, beni tanıyan nefis ve harikulade bir mahluk haline geldikten sonra, ben seni nasıl zayi edebilirim?" demektir.

Rububiyyetin Hz. Peygamber (s.a.s)'e İzafeti

İkinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, kendi zâtını, Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbet ederek (muzaf kılarak), بِاسْمِ رَبِّكَ "Rabbinin adıyla..." deyişindeki hikmet nedir?

Cevap: Cenâb-ı Hak, burada olduğu gibi bazen, zatını ona, rububiyyet ile, bazen de, ubûdiyyet ile nisbet etmiş ve meselâ ubudiyyet hususunda اَسْرٰى بِعَبْدِهِ *"... Kulunu geceleyin yürüttü..."* (İsrâ, 1) buyurmuştur. Ki, bunun

bir benzeri de, Hz. Peygamber (s.s.a)'in, عَلِيٌّ مِنِّي وَأَنَا مِنْهُ *"Ali bendendir; ben de ondan..."*[1] ifadesidir. Buna göre Cenâb-ı Hak onun içinim..." demek istemiştir. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim Resûle itaat ederse, muhakkak ki Allah'a itaat etmiş olur"* (Nisâ, 81) âyeti de bunu ifade eder.

Yahut da şöyle diyebiliriz: Cenâb-ı Hakk'ın, zatını kuluna nisbet etmesi, kulunu kendisine nisbet edişinden daha güzeldir. Çünkü, görünür âlemde, iki oğlu olan bir kimsenin, en küçüğü değil de, ona en büyüğünün faydalı olacağı bilinen bir hususdur. Kendisinden fayda gördüğü için, "Benim oğlum sadece budur" diyebilir. İşte aynen bunun gibi, Rab Teâlâ da, "Fayda ve menfaatler benden sana gelip ulaşmaktadır. Ama şu ana kadar, senden bana ne bir hizmet, ne de bir taat ulaşmış değildir. İşte şimdi ben, "Ben senin içinim..." diyorum, fakat, "Sen benim içinsin..." demiyorum; ama, senden istediğim taati veya tevbeyi ifa edip, yaparsan, ben seni kendime nisbet ederek, *"Kuluna kitabı indiren Allah'a hamdolsun..."* (Kehf, 1) ve *"Ey, kendilerine zulmeden kullarım..."* (Zümer, 93) dedim..." demiştir.

Halk Fiilinin Getirilmesindeki İncelik

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak, "رَبِّكَ" ifâdesinin hemen peşinden الَّذِي خَلَقَ "ki yaratan..." ifadesini niçin getirmiştir?

Cevap: Kul, âdeta "Senin, benim Rabbim oluşunun delili nedir?" demiş de, Cenâb-ı Hak da, "Sen, zatınla, sıfatlarınla yok idin... (Mu'dûm idin). Ama, daha sonra mevcut olup var oldun. Binâenaleyh, hem zatın hem de sıfatların hususunda, senin bir yaratıcının bulunması gerekir. Bu yaratma ve var etme ise terbiyedir. Böylece bu, benim, senin Rabbin olduğuma; senin de benim "merbubum (yarattığım ve büyüttüğüm kulum)" olduğuna delalet etmektedir" buyurmuştur.

İnsanın Alaka'dan Yaratılışı

Cenâb-ı Hakk'ın, الَّذِي خَلَقَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ *"Yaratan... o insanı bir 'alaka'dan yarattı"* ifadesine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin ne demek olduğu hususunda, şu üç izah yapılabilir:

1) Âyetteki, "الَّذِي خَلَقَ" ifadesine herhangi bir mef'ûlün takdir edilmemesi... Buna göre mana, "O, yaratma işinin, kendisinden sudur ettiği ve bu

1 **Kenzü'l-Ummal,** 11/32941.

işi sadece kendisine tahsis ettiği, dolayısıyla da, O'nun dışında herhangi bir yaratıcının olmadığı bir zattır" şeklinde olur.

2) Bu ifadeye bir mef'ûlün takdir edilmesi; buna göre mana, "O, her şeyi yaratandır..." şeklinde olur. Böylece de bu ifade, mutlak olduğu için, mahluk olan her şeyi içine almış olur. Çünkü, âyetin bu ifadesini, mahlûkatın bir kısmına hamletmek, diğer kısmına hamletmekten daha evla değildir. Ve bu ifade, "Her şeyden büyüktür" manasında söylemiş olduğumuz, "**Allahu ekber**" şeklindeki sözümüz gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, ya Kur'ân'ın muhatabı, yahut da yeryüzündekilerin en azizi ve kıymetlisi olduğu için, *"O insanı bir 'alaka'dan yarattı"* ifadesiyle, mahlukat içinden özellikle insanı seçmiştir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın *"Yaratan Rabbinin adıyla oku..."* emrinin müphem bir ifade olması, daha sonra da Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyi, insanın yaratılmasını yüceltmek ve onun fıtratının ilginçliğine işaret etmek için, *"O insanı bir 'alak'tan yarattı..."* ifadesiyle tefsir etmesi...

***İKİNCİ MESELE:* Allah'tan Başka Yaratıcı Yok**

Âlimlerimiz, bu âyetle, Allah'ın dışında bir yaratıcının olmadığına bir istidlâlde bulunarak, şöyle demişlerdir: Çünkü, Cenâb-ı Hak, "hâlıkıyyet" vasfını, kendi zatını diğer zatlardan ayırt eden mümeyyiz, ayırıcı bir sıfat kılmıştır. Durumu böyle olan her sıfatta, ortaklığın düşünülmesi muhaldir.. İşte bu yolla biz, uluhiyyete mahsus olan sıfatın, "Yaratıp yoktan var etmeye dair güç..." olduğunu anlamış oluyoruz. Bunu şu da te'kid etmektedir: **Firavun**, ilahın hakikatini öğrenmek isteyince, *"Âlemlerin Rabbi nedir?"* (Şuarâ, 26) diye cevap vermiştir. O halde rubûbiyyet, Cenâb-ı Hakk'ın burada bahsettiği halıkıyyete bir işarettir. İşte bütün bunlar, bizim görüşümüzün doğruluğuna delalet etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kelamcılar, aralarındaki o meşhur ihtilafa göre, vacip (farz)lerin ilkinin, marifetullah, yahut marifetullaha nazar (onu düşünme) veyahut da, bu tefekküre yönelme olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Sonra, Hakim olan Allah (c.c), müşriklere bir peygamber göndermeyi istediğinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şâyet, "Şeriki ve benzeri olmayan Rabbinin adı ile oku..." demiş olsaydı, bunu kabul etmeyebilirlerdi. Ne var ki, Cenâb-ı Hak, bunu, onları bunu itiraf etmeye mecbur eden bir mukaddime olarak bildirmiştir.

Nakledildiğine göre **Ebû Hanife**, mezhebini anlatması için **Züfer**'i, Basra'ya gönderip; **Züfer** de, işe **Ebû Hanife**'den bahsederek başlayınca, onlar bunun üzerine iltifat etmediler ve benimsemediler. Bunun üzerine **Züfer**, **Ebû Hanife**'nin yanına dönüp de durumu ona haber verince, **Ebû Hanife** şöyle der: "Sen, tebliğ usulünü bilemedin. Onlara dön ve meseleler hakkında önce, onların imamlarının görüşlerini serdet. Sonra da tutarsız olduklarını açıkla. Daha sonra da, "Burada şöyle bir görüş de vardır" de, benim görüşümü ve delillerimi anlat... Bu görüş onların kalbinde yer edince de, "İşte bu **Ebû Hanife**'nin görüşüdür de.. Çünkü onlar bu durumda artık utanacaklar, bir daha da reddedemeyecekler..."

İşte burada da, Cenâb-ı Hak âdeta, şöyle demek istemiştir: "Bunlar putperesttirler, binâenaleyh, şimdi sen bana övgüde bulunur, sena eder de, onların putlarından yüz çevirirsen, onlar bunu kabul etmeyebilirler. Ne var ki onlara, kendilerinin bir 'alak'tan yaratıldıklarını anlat ki, böylece, onların bunu inkâr etmeleri mümkün olmaz. Daha sonra da, "Mutlaka, her fiilin bir faili vardır" de. Böylece onlar bunu, o putlarına nisbet edemezler. Çünkü bunlar, o putları yontanın ve yapanın kendileri olduğunu bilmektedirler. İşte bu tedricilikle, yavaş yavaş davranarak, onlar, putlarının değil de, ancak Benim sena ve hamde layık olduğumu anlarlar." Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Şâyet onlara, kendilerini kimin yarattığını soracak olursan, hiç şüphesiz onlar, "Allah" diyecekler"* (Lokman, 25) buyurmuştur. Sonra, uluhiyyet (Allah olmak), yaratma vasfına varıp dayanıp, yaratamayanın ilah-Allah olmayacağı artık katiyyen arz edince de, Cenâb-ı Hak, *"Yaratan, hiç yaratmayan gibi olur mu?"* (Nahl, 17) buyurmuştur.

Bu âyet, aynı zamanda yaratıcının tabiat olduğunu söyleyen görüşün batıl olduğuna delalet etmektedir. Çünkü, bunun müessiri şâyet, hadis bir varlık ise, bu da bir başka müessire muhtaç olacaktır. Yok eğer, kadîm ise, bu müessir ya "mûcib (zorunlu, otomatik)" olur, yahut da "kâdir" olur. Şimdi eğer "mûcib" ise, eserin ondan ayrılmaması gerekir. Geriye ise, bu vacip varlığın, alîm, hür ve irade sahibi olması hali kalmaktadır. Çünkü, kainattaki değişiklikler, oradaki canlıların faydalarına uygun bir biçimde meydana gelmektedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, çoğul sîgasıyla "مِنْ عَلَقٍ" buyurmuştur. Zira, "insan" sözü de, lafzen müfret, mana bakımından ise, çoğuldur. Ve bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın *"Muhakkak ki insan bir hüsrandadır"* (Asr, 2) âyetinde olduğu gibidir.

اِقْرَاْ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ ﴿٣﴾ اَلَّذِى عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ﴿٤﴾ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿٥﴾

"Oku. Rabbin nihâyetsiz kerem sahibidir. Ki O, kalemle (yazı yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini O öğretti..." (Alak, 3-5).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Fiilin Tekrarındaki İncelik**

Bazıları, birinci ifadenin, "Önce kendin için oku!"; ikinci ifadenin de, "Tebliğ için oku..."; yahut, birincisinin, "**Cebrail**'den öğrenmek için oku"; ikincisinin de, "Öğretmen için oku" yahut da, "Namazında oku" ve "Namazın dışında oku..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE: **el-Ekrem Sıfatı**

"**el-Kerem**", herhangi bir karşılık olmaksızın, olması gereken şeyi anlatır. Binâenaleyh, kendisi ile kendisini öldürecek olan birisine bir bıçak hibe eden kimse, kerim olmadığı gibi, verip de, sonra da verdiğinin karşılığını isteyen de kerim değildir. Karşılığın, ayn, zat olması gerekmez. Tam aksine, medh, mükâfat, kınanmaktan uzak ve beri olma... gibi şeylerin tümü de, bedel, karşılıktır. İşte bundan dolayı âlimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, herhangi bir işi bir noktada mebni olarak yapmasının muhal olduğunu söylemişlerdir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, herhangi bir işi bir maksattan dolayı yapması halinde, bu maksadın meydana gelmesi, O'nun için gelmemesinden daha evla olurdu. Bu durumda da O, bu şeyi yapmak suretiyle, o evla oluşu elde etmiş olurdu. Yapmaması halinde ise, bu evla oluş hali, O'nun için tahakkuk etmemiş olurdu. Böylece de O, zatının gereği noksan ve başkası ile kemale eren nakıs bir zat olmuş olurdu ki, bu muhaldir.

Ayrıca, âlimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın "**ekrem**" olması hususunda şunları zikretmişlerdir:

1) Nice kerim kimse vardır ki, suç esnasında "sabır gösterir, tahammül gösterir, ama onun ihsan ve keremi, suç işlenmezden önceki tarz üzere devam etmez.. Halbuki Allahu Teâlâ, suç işlendikten sonra da, ihsanını, ziyadeleştirerek devam ettirdiği için, "Ekrem"dir. Nitekim şairin şu beyti de, bunu göstermektedir:

مَتَى زِرْتُ تَقْصِيرًا تَزِدْ لِي تَفَضُّلًا كَأَنِّي بِالتَّقْصِيرِ أَسْتَوْجِبُ الْفَضْلَا

"Kusur işlemekle lütufta bulunulmasını gerekli kılıyormuşum gibi, ben daha çok kusur, hata yaptıkça, sen de bana lütfunu artırıyorsun."

2) Bu, "Sen, kerimsin.. Ancak ne var ki, "Senin Rabbin, ekrem'dir, en keremlisidir. Nasıl böyle olmasın ki, çünkü her kerim kimse, keremi ile, medh veya mükâfat gibi ya bir menfaat elde eder veya bir zararı savuşturur. Ama, ben ise, en kerim olanım... Çünkü, yaptığımı sırf keremimden dolayı yapmaktayım.." demektir.

3) Ekrem olan, O'dur; zira, her kereme ve ihsana başlangıç, hep O'na aittir. O'nun keremi, eksiklikten münezzehtir.

4) Bunun, okunmaya teşvik eden bir ifade olması da muhtemel olup, "Sana, her harfe karşılık on katıyla mukabele ettiği için, en kerim O'dur" demektir. Yahut da bu ifade, kişiyi ihlasa teşvik eden bir kelimedir. Buna göre mana "Bir şeyler umarak okuma; ancak ve ancak benim için oku ve işini bana havale et. Çünkü ben, senin hatırına gelmeyecek şeyleri verecek kadar kerim ve cömertim..." şeklinde olur. Yine mananın, "Kendini, insanları İslâm'a davete ver.. Hiç kimseden korkma, çünkü ben, sana zor mükellefiyetleri yükleyip de, daha sonra da sana yardım etmemekten münezzeh olan bir "ekrem"im..." şeklinde olması da muhtemeldir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İnsan Hilkatinin Başlangıcı ve Kemali**

Cenâb-ı Hak kendisini, önce, "insanı bir 'alak'tan yaratmış olmak"la tavsif etmiş, ikinci olarak da, kendisini, "Kalemle öğreten" olmakla nitelemiştir. Halbuki, zahiren bu iki şey arasında bir münasebet yoktur. Ancak ne var ki, gerçek şudur: İnsanın hallerinin ilki ve başlangıcı, O'nun, bir " **'alaka**" olmasıdır. Halbuki, " **'alaka**" adı bir şeydir. Hallerinin sonu ise, nesnelerin hakikatlerini bilir bir duruma erişmeleridir ki, işte bu, mahlukatta bulunması gereken mertebelerin en kıymetlisidir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Sen bu en düşük mertebeden en üst mertebeye geçtin. Binâenaleyh, senin için, seni bu bayağı mertebeden o kıymetli duruma taşıyan ve geçiren, kudret sahibi bir müdebbirin olması gerekir." demiştir. Sonra, bu ifadede, ilmin, insanda bulunması gereken sıfatların en kıymetlisi olduğuna dair bir tembihat bulunmaktadır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Yoktan var etmek, can vermek, güç kuvvet sahibi kılmak, rızık vermek, keremdir ve rubûbiyyettir. Ama "ekrem" olan ise, sana ilim verendir. Çünkü ilim, sonsuz bir şereftir" demek istemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın *"... Rabbinin adıyla... O insanı bir "'alak"tan yarattı"* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın kudret, hikmet, ilim ve rahmetinin mükemmelliğine delalet eden akli delillere, *"Ki O, kalemle (yazı yazmayı) öğretendir"* ifadesi de, ancak nakl ile bilinen farz hükümlere bir işarettir. O halde birincisi, rububiyyetin tanınmasına; ikincisi de nübüvvetin bilinmesine bir işarettir. Rububiyyetin tanınmasından nübüvvetten müstağni olduğuna, ama nübüvvetin ise rububiyyetin tanınmasına muhtaç olduğuna dikkat çekmek için de, birincisini ikincisinden önce getirdi.

BEŞİNCİ MESELE: **Kalemle Öğretme**

Âyetteki, "عَلَّمَ بِالْقَلَمِ" ifadesi hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) "Kalem" sözü ile, kendisi sebebiyle, gaib şeylerin bilinip öğrenildiği yazma işi kastedilmiş, "kalem" ise, bu yazma işinden kinaye olarak getirilmiştir.

2) İnsanın yazmayı "kalem"le öğretmesi kastedilmiştir. Bu iki görüş, birbirine yakındır; zira, âyetin gayesi, yazmanın faziletli bir şey olduğuna dikkat çekmektir. Rivâyet olunduğuna göre **Süleyman** (a.s) **İfrit**'e, "kelam"ın ne demek olduğunu sormuş da, **İfrit** de, "Geçip giden bir rüzgar" diye tarif eylemiş, bunun üzerine **Hz. Süleyman** (a.s), "Peki o sözü zapt u rapt altına almanın yolu nedir?" deyince, **İfrit** de, "Yazmaktır" cevabını vermiştir. O halde kalem, ilimleri avlayan bir avcı olup, bazen ağlatır, bazen güldürür. Kalemin fakir düşmesiyle de, boyun eğer, zelil olur. Ama, insan kalemin harekete geçmesiyle, ilimler, zamanlar süresince, ebediyyen kalır. Bunun bir benzeri de, **Hz. Zekeriyya** (a.s) ile ilgili olan şu ifadedir: *"O, Rabbine gizlice niyaz ettiği zaman..."* (Meryem, 3) bu, "o saklı tuttu, ama duyuldu..." demektir. Kalem de böyledir. Çünkü, kalem konuşmaz ama, doğudakilere batıdakilere duyurur, konuşur. Seni, gözündeki o siyah göz bebeğinle gören bir varlık kıldığı gibi, o siyah mürekkep ile de, dini münevver, aydın ve nurlu kılan o yüce kudret sahibini takdis ve tenzih ederiz. O halde "kalem", insanın insan da, gözün kıvamı ve dayanağıdır. Kalemin, lisanın vekili, onun yerine geçen bir şey olduğunu söyleme.. Zira kalem, dilin yerini tutar da, dil kalemin yerini tutamaz.

İnsana Bilmediğini Öğretti

Cenâb-ı Hakk'ın, عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ *"İnsana bilmediğini O öğretti..."* (Alak, 5) âyeti ile, insanın kalem ile öğrenmesi murat edildiği gibi, insanın,

bundan başka şeyleri öğrenmesi de murat edilmiş olabilir. Cenâb-ı Hak bu ifadenin başına, atıf vâv'ını getirmemiştir. Söz, bu şekilde de ifade edilebilir. Nitekim sen meselâ, اَكْرَمْتُكَ، اَحْسَنْتُ اِلَيْكَ، مَلَّكْتُكَ الْاَمْوَالَ، وَلَّيْتُكَ الْوَلَايَاتِ "Sana ikram ettim, sana lütufta bulundum, seni mal mülk sahibi yaptım, seni, vilâyetlere idareci yaptım" dersin. Bu, her iki cümle ile de, tek bir şeyin kastedilmiş olması, mananın, "İnsana kalem ile bilmediği şeyleri öğretti" şeklinde olması muhtemeldir. Böyle olması durumunda, *"İnsana bilmediğini O öğretti"* ifadesi, "Kalem ile öğretti..." ifadesinin bir açıklaması olmuş olur.

Azan İnsan

كَلَّآ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَيَطْغٰٓى ﴿٦﴾ اَنْ رَاٰهُ اسْتَغْنٰى ﴿٧﴾ اِنَّ اِلٰى رَبِّكَ الرُّجْعٰى ﴿٨﴾

"Sakın!.. Çünkü insan muhakkak azar... Kendisini ihtiyaçtan vareste gördü diye... Şüphesiz dönüş ancak Rabbinedir..." (Alak, 6-8).

"كَلَّآ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَيَطْغٰى" âyetiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Nüzul Sebebi**

1) Müfessirlerin ekserisi, buradaki "insan" sözü ile tek bir insanın kastedildiğini, bunun ise **Ebû Cehil** olduğunu söylemektedirler. Şimdi, bu görüşte olanlardan kimileri, bu sûrenin, buradan başlamak üzere, sonuna kadarki kısmın **Ebû Cehil** hakkında nazil olduğunu söylerlerken, اَرَاَيْتَ الَّذِي يَنْهٰى (Alak, 9) âyetinden itibaren sonuna kadar olan kısmın **Ebû Cehil** hakkında nazil olduğunu da söyleyenler bulunmaktadır. **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s) namaz kılıyordu. Derken **Ebû Cehil** geldi ve "Ben sana bunu yasaklamamış mıydım?" dedi de, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) onu kovdu.." Derken **Ebû Cehil,** "Vallahi sen, benim Mekke vadisinde en fazla taraftarı bulunan kimse olduğumu biliyorsun.." dedi de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"O vakit meclisini toplasın. Biz (de) zebanileri çağırırız..."* (Alak, 17-18) âyetlerini gönderdi. **İbn Abbas** şöyle der: "Vallahi o, şâyet taraftarlarını çağıracak olsaydı, Allah'ın zebanileri onu kıskıvrak yakalayacaktı.." Cenâb-ı Hak, böylece sanki ona, kendisini bir '**alak**'tan, meniden yaratıldığını, dolayısıyla kibirlenmemesi gerektiğini anlatınca, o, böylece, tuğyan ve azgınlığını artırdı ve Mekke'deki malı ve önderliği ile üstünlük tasladı. Rivâyet olunduğuna göre **Ebû Cehil,** "Mekke'de benden

daha kerimi yoktur.." dedi. Allah'ın laneti üzerine olsun, o, belki de bunu, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ" ifâdesine karşı söylemiştir.

Bu görüşü savunanlardan bazıları, bu sûrenin, ilk nazil olan sûrelerden olmadığını iddia ederken, bazıları da şöyle demektedirler. Bu sûrenin başından itibaren beş âyet, ilk nazil olan âyetler olup, geriye kalan kısım ise, bundan sonra **Ebû Cehil** hakkında nazil olmuş olabilir. Daha sonra da Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu kısmın, bu sûrenin sonuna eklenmesi emredilmiş olabilir. Çünkü, âyetlerin sıralanması, ancak Allah'ın emriyle olmuştur. Baksana, Cenâb-ı Hakk'ın "وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللهِ" (Bakara, 281) âyeti, müfessirlerce, en son nazil olan âyetlerdendir. Ama, bu, kendisinden şunca zaman evvel nazil olan bir sûreye yerleştirilmiştir.

2) Bu âyette geçen, "insan" sözüyle, tüm insanlar kastedilmiştir. Birinci görüş, rivâyetler nazar-ı dikkate alınınca, her ne kadar daha açık ise de, ancak ne var ki, bu görüş, âyetin zahiri açısından doğruya daha yakındır. Çünkü Cenâb-ı Hak, insanı, bir "**'alaka**"dan yaratmasına ve onu zengin kılıp nimetlerini ziyadeleştirmek suretiyle, ona, daha önce bahşetmiş olduğunu, pek çok nimet ve ihsanlarda bulunmasına rağmen, o insanın azdığını, günahlarda aşırı gittiğini ve nefsinin arzularına uyduğunu beyan buyurmuştur ki, bu, bir tehdittir ve insanı, böyle bir tutumdan caydıran, men eden bir hususdur. Sonra Cenâb-ı Hak, bu caydırıcılığı, *"Muhakkak ki Rabbinedir dönüş..."* (Alak, 8) âyetiyle pekiştirmiştir ki bu, "O'nun dışında mâlik'in bulunmadığı yeredir dönüş..." demektir. Böylece, insandan sudur eden amellerden dolayı muhasebe tahakkuk edecek ve insan, yaptığı ile hesaba çekilecektir.

***İKİNCİ MESELE:* Kellâ Edatı Hakkında**

Bu âyetin başındaki "كَلَّا" ifâdesi hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, Allah'ın nimetlerine tuğyanı ile karşılık vermek suretiyle küfrân-ı nimette bulunanlar için bir caydırma ve men etmedir. Burada, nankörlük yapan birisinden bahsedilmiş olmasa bile, ilgili söz, buna delalet etmektedir.

2) **Mukâtil** de şöyle der: "Bu âyetin manası, "Hayır, insan, kendisini "**'alaka**"dan yaratanın, cahil iken onu âlim yapanın Allah olduğunu bilmemektedir. Çünkü insan zenginleşince, azıyor, tekebbür ediyor ve kalben, dünya ve sevgisine iyice dalıyor, böylece de, bu durumlar hakkında tefekkür edemiyor ve bunlar hakkında düşünemiyor.

3) **Sahibu'n-Nazm** olan **el-Cürcanî** de şunu zikretmektedir: "Buradaki كَلَّا ، حَقًّا "gerçekten" anlamındadır, zira bu ifadeden ne önce, ne de sonra, "كَلَّا"nın kendisi için cevap teşkil edeceği herhangi bir şey yoktur. Ve bu ifade, ulemanın, "كَلَّا وَالْقَمَرِ" (Müddessir, 32) âyeti hakkında dedikleri gibidir. Çünkü onlar, bu âyetteki "كَلَّا"nın, "Evet, aya yemin olsun ki..." anlamına geldiğini iddia etmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Lâm ile Te'kid**

"**Tuğyan**", tekebbür ve temerrüddür. Bu âyet hakkında sözün özü şudur: Allahu Teâlâ, bu sûrenin başında, herhangi bir insanın kendisine muttali olamayacağı ve hakikatlerine vakıf olamayacağı bir biçimde tevhidine, kudret ve hikmetine dair apaçık delillerden bahsedince, bunun peşinden, bu delillerden gaflet etmedeki asıl sebebin, dünya sevgisi, mal, makam, servet ve kudret tutkusu olduğunu belirtmiştir. Çünkü, kalp körlüğünün gerçek sebebi, işte ancak budur. Buna göre şâyet, "**Firavun** rububiyyet iddiasında bulundu. Ama Cenâb-ı Hak onun hakkında, *"Firavun'a git, çünkü o azdı"*, "طَغٰى" (Nâziât, 17) buyurmuş, ama burada ise, **Ebû Cehil** hakkında "لَيَطْغٰى" buyurmuş, böylece, bu fiili lâm ile pekiştirmiştir. Binâenaleyh, bu ilave lâm'ın sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki: Burada şu izahlar yapılabilir:

1) Cenâb-ı Hak, **Musa** (a.s)'ya, *"Firavun'a git, çünkü o azdı..."* demiştir. Ama bu söz, **Hz. Musa** (a.s)'nın **Firavun**'la karşılaşmasından, ona delilleri sunmasından ve onunda, rububiyyet iddiasında bulunmasından önce söylenmiş bir sözdür. Ama, burada Cenâb-ı Hakk'ın âyeti, **Ebû Cehil,** Hz. Peygamber (s.a.s)'i çirkin bir biçimde karşılayıp onun fiilini yadırgayınca, Resûlü'nü teselli için zikretmiştir.

2) **Firavun,** onca saltanatına rağmen küfrü, söz olmaktan öteye geçmemiş, **Hz. Musa** (a.s)'yı öldürmeye ve ona eziyet etmeye yeltenmemiştir. Ama **Ebû Cehil**'e gelince, mevkiinin bunca azlığına rağmen, Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürmeye ve ona eziyet etmeye niyetlenmiştir.

3) **Firavun,** başlangıçta **Hz. Musa** (a.s)'ya ihsanda bulunmuş, ölürken de, "**Amentü**" demiştir. Ama, **Ebû Cehil**'e gelince, ta çocukken Hz. Peygamber (s.a.s)'e haset etmiş, son nefesinde de, "**Muhammed**'e benim öldüğümü ve bana ondan daha kötü birisinin gelmemiş olduğunu söyleyin..." demiştir.

4) **Hz. Muhammed** (s.a.s) ile **Hz. Musa** (a.s), her ne kadar ikisi de peygamber iseler de, ancak ne var ki **Hz. Muhammed** (a.s) (habîb), kelîm **(Hz. Musa)** (a.s) karşısında, elin, göz mukabilinde olması gibidir. İnsan, gözünü

elinden çok daha fazla korur. Hatta, gözünü eliyle korur. İşte bu sebepten dolayı, buradaki mübalağa ve te'kid daha fazladır.

Hak Teâlâ'nın, اَنْ رَاٰهُ اسْتَغْنٰى *"Kendisini ihtiyaçtan vareste gördü diye..."* (Alak, 7) ifadesiyle ilgili olarak şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ahfeş, âyetin takdirinin, "لِاَنْ رَاٰهُ" şeklinde olduğunu söylemektedir. Buna göre bu demektir ki, âyetin başından bir lâm hazfedilmiştir. Ve bu tıpkı, "Sizler, kendinizi zengin gördüğünüz için, azıyorsunuz..." denilmesi gibidir.

İKİNCİ MESELE: **"رَاٰى" Fiilinin Manası**

Ferrâ da şöyle der: "Cenâb-ı Hak "اَنْ رَاٰهُ" buyurmuş, fakat قَتَلَ نَفْسَهُ "kendini öldürdü" denildiği gibi, رَاٰى نَفْسَهُ "kendini gördü" denilmemiştir. Çünkü, "رَاٰى" fiili de, tıpkı "ظَنَّ" ve "حَسِبَ" fiilleri gibi, isim ve haber alan fiillerdir. Araplar, bu tür fiilleri kullanırken, "nefs" kelimesini zikretmezler. Ve nitekim, sen de mesela, "رَاَيْتُنِى، ظَنَنْتُنِى، حَسِبْتُنِى" dersin. O halde, bu demektir ki, "...اَنْ رَاٰهُ" ifadesi de, işte bu tür bir ifadedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Malına Aldananlar ve Aldanmayanlar**

Âyetteki, "اسْتَغْنٰى" ifadesi hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) "Malı sebebiyle Rabbinden müstağni oldu..." Buna göre bu âyetten kastedilen mana, mutlak anlamda insan değildir. Çünkü insan, bazen mal mülk sahibi olur, ama **Hz. Süleyman** (a.s) gibi, bu onun tevazuuna tevazu katar. Çünkü **Hz. Süleyman** (a.s) fakirlerle durur ve "Ben miskin, başka bir miskin (yoksul) ile oturuyorum" derdi. **Abdurrahman İbn Avf** da, onca malına rağmen azıp sapmamıştır. Tam aksine, aklı başında olan insan, zenginleşince, Cenâb-ı Hakk'a olan ihtiyacının fakir iken olan ihtiyacından daha fazla olacağını bilir. Çünkü fakir iken insan, sadece kendi nefsinin esenliğini temenni edip durur, ama zengin olunca, hem kendi nefsinin, hem malının, hem de çalıştırdığı insan ve vasıtaların selametini temenni etmeye başlar.

Âyetle ilgili olarak şöyle üçüncü bir izah daha yapılabilir: "اسْتَغْنٰى" fiilindeki sîn, talep gibidir. Buna göre mana, "İnsan, kendisini, kendisi istediği ve bu uğurda çaba sarf ettiği; böylece de, işte bu çaba yüzünden servet ve zenginliği elde ettiğini, yoksa onu, Allah'ın ona vermesiyle ve muvaffak kılmasıyla elde etmediğini sandığı için müstağni addeder..." şeklinde olur. Halbuki, bu durum, bir cehalettir ve ahmaklıktır. Hırs ve talep hususunda çalışıp çabalayan nice kimseler vardır ki, aç olarak ölür. Sonra sen,

zenginlerin ekserisinin, en sonunda, çok çekingen ve korkak hale geldiklerini görürsün. Cenâb-ı Hak onlara, bu zenginliğin kendi fiil ve kuvvetiyle olmadığını gösterir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* İlim ve Mal**

Bu sûrenin başı, ilmi methe, sonu da malı ve mülkü kınamaya delalet etmektedir. Dine ve ilme rağbet ettirici; dünyadan, maldan mülkten uzaklaştırıcı olması bakımından bu yeter.

Dönüş Rabbinedir

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَىٰ *"Şüphesiz dönüş ancak Rabbinedir..."* (Alak, 8) âyetiyle ilgili de birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet, insanı tehdit etmek ve tuğyanın neticesinden sakındırmak için iltifat üslubuyla, insana yönelik bir sözdür.

İKİNCİ MESELE

"الرُّجْعَىٰ" kelimesi, merci ve rücu etmek anlamında olup, hepsi de mastardırlar. Nitekim Arapçada "رَجَعَ إِلَيْهِ - رُجُوعًا - مَرْجِعًا" ve fu'lâ vezninde "الرُّجْعَىٰ" ifâdesi kullanılır.

Âyetin ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) İnsan, taatinin mükâfatını ve inat, azgınlık ve kibrinin de cezasını görecektir. Bu âyetin bir benzeri de, *"Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma. O, onları, gözlerin belereceği bir güne ertelemektedir"* (İbrahim, 42) âyetidir. Bu öğüt, ancak kalbinde kadîm (ezeli) bir sadakati bulunan kimselere tesir eder. Cahile gelince, o, bu tür ifadelerden öfkelenir ve ancak dünyevi bir huzura inanır.

2) Allahu Teâlâ insanı yeniden noksanlığa, fakirliğe ve ölüme döndürür. Bu tıpkı, Allahu Teâlâ'nın, insanı cansızlıktan canlılığa, fakirlikten zenginliğe, zilletten izzete (azizliğe-şerefe) taşıdığı için, onu noksanlıktan mükemmelliğe döndürmesi gibidir. Binâenaleyh (Ey Ebû Cehiller) bu şeref ve kudret taslamanız da ne oluyor?

ÜÇÜNCÜ MESELE

Rivâyet edildiğine göre **Ebû Cehil, Hz. Muhammed** (s.a.s)'e şöyle demiştir: "Sen zengin olacağını mı iddia ediyorsun? O halde, Mekke dağlarını bizim için altına-gümüşe çevir. Belki de biz onlardan alır, azgınlık edip dinimizi terk eder, senin dinine tabi oluruz." Bunun üzerine **Cebrail** (a.s) geldi

ve "(Ey Muhammed) eğer istersen, biz bunu yaparız. Ama eğer onlar iman etmezlerse, onlara tıpkı **Ashâb-ı Mâide**'ye (gökten kendilerine sofra indirilenlere, yani Hıristiyanlara) yaptığımızın aynısını yaparız" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), onları hali üzere bırakmak için, bunu istemekten vazgeçti.

Namazı Engelleyenler

أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَىٰ ﴿٩﴾ عَبْدًا إِذَا صَلَّىٰ ﴿١٠﴾

"Bir kulu namaz kılarken men edecek (adamı) gördün mü sen?" (Alak, 9-10).

Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Rivâyet olunduğuna göre, Allah'ın laneti üzerine olası **Ebû Cehil** şöyle demiştir: "Muhammed aranızda yüzünü yere sürüyor (namaz kılıyor) mu?" dedi. Onlar da "Evet" deyince o, "Kendisine yemin edilen zata yemin ederim ki, onu bu halde görürsem, boynuna basacağım" dedi. Sonra Resûlullah (s.a.s)'ı namaz kılarken gördü ama, yanına yaklaşamayıp gerisin geriye döndü. Onlar ona, "Ey **Ebu'l-Hakem**, sana ne oluyor, niçin böyle yaptın?" deyince, "Benimle onun arasında ateş dolu bir çukur ve dehşetli bir manzara vardı" dedi. **Hasan el-Basrî**'den rivâyet edildiğine göre, **Ümeyye b. Halef, Selmân** (r.a)'ı namaz kılmaktan alıkoymuştur.

Bil ki âyetin zahiri, bu âyetle kastedilenin daha önce bahsi geçen insanın olduğunu göstermektedir. İşte bundan ötürü, âlimler âyetin **Ebû Cehil** hakkında nazil olduğunu söylemişler; Hz. Peygamber (s.a.s)'i, namaz kılıyor olarak görünce de, onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'den nasıl korktuğunu anlatmışlardır. Bu âyetin, **Ebû Cehil** hakkında nazil olup, sonra da öyle olan herkesi içine almış olması imkansız değildir. Fakat bu âyetten sonraki âyetler, bu âyetin, belli bir kimse hakkında nazil olmasını gerektirmiştir.

İKİNCİ MESELE: **"أَرَأَيْتَ" Fiilinin Manası**

أَرَأَيْتَ *"Gördün mü sen"* ifadesi, taaccüp üslubuyla, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e yapılmış bir hitaptır. Bu taaccübün sebepleri şunlardır:

1) **Hz. Muhammed** (s.a.s), *"Allahım, İslâm'ı iki Ömer'den biri vasıtasıyla güçlendir"* diye dua etmiştir. Buna göre Hak Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki, "Sen, İslâm'ın bununla güçleneceğini sanıyordun. Namaz kılana engel olan böyle birisi ile İslâm güçlenir mi?" demek istemiştir.

2) **Ebû Cehil**'in lakabı (künyesi), **Ebu'l-Hakem** (hükmün, hikmetin, adaletin babası)'dir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Rablerine ibadetten kulları alıkoyan birisine böylesi bir lakap uygun düşer mi? Rahman'a taatten yüz çevirip de, putlara secde eden, hikmetle nitelenebilir mi?" demek istemiştir.

3) Bu ahmak, birtakım emirler verip, birtakım yasaklar koyuyor, kendisi Yaratıcı ve Rab olmadığı halde, başkalarının kendisine itaat etmesinin farz olduğuna inanıyor, sonra da gerçek Rabbe ve Yaratıcıya taatten nehyediyor. Böylesi bir kimse, ahmaklığın doruk noktasında değil midir?

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Abd Kelimesindeki Nekirelik**

Cenâb-ı Hak burada, "Bir kulu namaz kılarken men edecek.." buyurmuş da, "Seni namaz kılarken..." dememiştir. Bunun şu incelikleri vardır:

1) "**Abd**" (kul) kelimesinin nekire (belirsiz) getirilişi, her şeyden önce bu kulun, kullukta mükemmel olduğunu ifade eder. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "O, âlemin, açıklamaya, kulluktaki ihlasını anlatmaya gücü yetmeyecek bir kuldur" demek istemiştir.

Hz. Ali'nin Peygamberimizi Tavsifi

Bu manada rivâyet olunduğuna göre, fasîh Yahudilerden birisi, **Hz. Ömer** (r.a)'in halifeliği döneminde ona gelir ve "Peygamberinizin huyunu-ahlakını bana anlat" der. **Hz. Ömer** (r.a) de, "Bunu **Bilal**'den sor. Çünkü o, bu konuda benden daha bilgilidir" der. **Bilal** (r.a) ona, **Hz. Fatıma** (r.ah)'ya, o da **Hz. Ali** (r.a)'ye gönderir. Yahudi aynı soruyu **Hz. Ali** (r.a)'ye sorunca, o, "Bana dünyanın metaını anlat, ben de sana Hz. Peygamber (s.a.s)'in huyunu-ahlakını anlatayım" demiş. Bunun üzerine Yahudi, "Bunu anlatmak benim için zor" deyince, **Hz. Ali** (r.a) "Sen, dünya malını-mülkünü bile anlatmaktan aciz kaldın. Halbuki Allahu Teâlâ, dünya metaını, *"De ki: Dünya metaı azdır"* (Nisa, 72) buyurmak suretiyle az olduğunu bildirmiştir. O halde Allahu Teâlâ'nın, *"(Ey Peygamber), hiç şüphesiz sen, çok büyük bir ahlak üzeresin"* (Kalem, 4) buyurmak suretiyle, büyüklüğüne şahadet ettiğini, o peygamber ahlakını nasıl anlatayım" cevabını vermiştir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "O Ebû Cehil, en ileri derecede kulluk gösteren bir

zatı kulluktan nehyediyor. Halbuki bu cahilliğin ve ahmaklığın tâ kendisidir" demek istemiştir.

2) Âyetteki bu ifade, namaz kılmaya mani olan için daha ileri bir zemmi (kınamayı) gösterir. Çünkü mana, "Bu iş, onun adeti ve tutumudur. Bu şekilde gördüğü herkesi engeller" şeklindedir.

3) Bu, namazı nehyeden herkes için bir ilahi korkutma ve tehdit ifadesidir. Rivâyet olunduğuna göre **Hz. Ali** (r.a), namazgâhta bayram namazından önce namaz kılmakta olan birtakım kimseler gördü ve şöyle dedi: "Resûlullah (s.a.s)'ın öyle yaptığını görmedim." Ona, "Öyle ise, onları namazdan alıkoymayacak mısın?" denilince de, "Ben, Hak Teâlâ'nın, *"Bir kulu namaz kılarken men edecek (adamı) gördün mü sen!"* âyetinin kapsamına girmekten çekiniyorum" demiş ve böylece onları bu namazdan açıkça nehyetmemiştir.

Ebû Hanife bu âyetten, şu güzel edebi çıkarmıştır: **Ebû Yusuf** ona, "Namaz kılarken bir kimse, başını rükudan kaldırdığında, **"Allahümmağfirlî"** (Allahım beni bağışla) diyebilir mi?" dediğinde, **Ebû Hanife,** "O, bundan sonra **"Rabbena leke'l-hamd"** (Ey Rabbim, hamd sanadır) der ve secdeye gider" demiş ve böylece diyemeyeceğini açıkça söylememiştir.

4) Bu, **"Ebû Cehil,** Muhammed bana secde etmezse, bundan başka bana secde edecek kimseler bulamayacağımı mı sanır? Çünkü **Muhammed** tek bir kuldur. Halbuki benim, sayılarını ancak benim bilebileceğim mukarreb meleklerim vardır ki, onlar hep namazda ve tesbihtedirler" demektir.

5) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şanını yücelten bir ifadedir. Çünkü âyetteki bu "bir kul" ifadesi, "Nekire (belirsiz) olarak zikredilmesine rağmen o, maruftur, marifedir" manasınadır. Bunun bir benzeri de, Kadr Sûresi'ndeki, *"onu"* zamirinin, daha önce mercii geçmediği halde, "Kur'ân'a râci kılınması ve Hak Teâlâ'nın, *"Kulu gece yürüttü"* (İsrâ, 1); *"Kuluna indirdi"* (Kehf, 1); *"Allah'ın kulu kalkınca..."* (Cin, 19) âyetleridir.

Hidâyet ve Takvayı Yayana Düşmanlık

﴿ اَرَاَيْتَ اِنْ كَانَ عَلَى الْهُدٰٓى ﴿١١﴾ اَوْ اَمَرَ بِالتَّقْوٰى ﴿١٢﴾

"Gördün mü (söyle bakalım), ya o (kul) hidâyet üzere ise, yahut takvayı emrediyorsa" (Alak, 11-12).

Bu âyetle igili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"Gördün mü" ifadesinin muhatabı kimdir? Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

Birinci görüş: Bu Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılan bir hitaptır. Delili ise, hem birincinin yani, "اَرَاَيْتَ الَّذِى يَنْهٰى * عَبْدًا" ifâdesinin, hem de üçüncünün yani "اَرَاَيْتَ اِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰى" ifadesinin Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılmış bir hitap olmasıdır. Şimdi biz, bu ikisinin ortasındakinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den başkasına hitap olduğunu söylersek, söz, güzel olan nazmını (düzenini) kaybetmiş olur. Allahu Teâlâ, "...اِنْ كَانَ" Eğer zamana bir işaret olsun diye, "...اِنْ كَانَ" yani "Ey Muhammed bu kâfir... olur ise" demiş; ama "لَوْ ...كَانَ" yani, "... olsaydı" dememiştir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "De bakayım, eğer o kul hidâyet üzere ve kendi vazifesiyle meşgul ise, akıllı ve zengin olduğu için o kâfire böyle yapmak uygun düşer mi? Şimdi o dini, hidâyeti ve takvayı emretme yolunu tercih etmiş ise, bu, o kâfir için Allah'a küfretmekten ve ona ibadetten nehyetmekten daha hayırlı olmaz mıydı?" demek istemiştir. Bu da, "O nasıl bu yüksek dereceleri kaçırıp da âdî ve alçak derecelerle yetinişine hayıflansın" demektir.

İkinci görüş: Bu hitap, o kâfiredir. Çünkü Allahu Teâlâ zalimi de mazlumu da görür; âdeta iki kulu arasında duran bir efendidir ve huzurunda hem davalı hem davacının bulunduğu bir hakim gibidir. Dolayısıyla bazen buna, bazen de berikine hitap etmektedir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Bir kulu namaz kılarken men edecek (adamı) gördün mü sen?"* demiş, sonra da o kâfire dönerek, "Söyle bakayım ey kâfir, eğer (engellediğin) kişinin namazı bir hidâyet, Allah'a çağırması da takvayı emir ise, buna rağmen bunu nasıl engellersin" demiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Hidâyet ile Takvanın Beraberliği**

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Birinci âyette, yani "Bir kulu namaz kılarken men edecek..." âyetinde, namazdan bahsedilmektedir. Bu ikinci âyette ise, iki şeyden bahsedilmiştir: Birincisi *"ya o kul hidâyet üzere ise"* ifadesi ki bu, "Ya o kul namaz kılıyorsa" demektir. Peki bu namaza daha niçin, ikinci olarak bir diğer şeyi yani, *"Yahut takvayı emrediyorsa"* ifadesini katmıştır? Buna şöyle birkaç şekilde cevap verebiliriz:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in işlerinden, **Ebû Cehil**'e en zor geleni iki şeydir, namaz kılması ve Allah'a davet etmesidir. İşte hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak bunları, bundan ötürü burada zikretmiştir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), hep şu iki şeyi yapmaya gayret etmiştir:

a) Kendini ıslaha... ki, bunu namaz kılarak yapmıştır.

b) Başkalarını ıslaha... ki, bunu da takvayı emrederek yapmıştır.

3) Hz. Peygamber (s.a.s) namaz kılarken de hidâyet üzere ve takva emri üzere idi. Çünkü onu namaz kılarken görenin kalbi rikkate kavuşuyor, böylece de imana yöneliyordu. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s)'i namaz kılması lisan-ı hal ile bizzat İslâm'a davet olmuş olur. Bu dil ile olan davetten daha güçlüdür.

Aklını Kullanmıyor mu?

اَرَاَيْتَ اِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿١٣﴾ اَلَمْ يَعْلَمْ بِاَنَّ اللّٰهَ يَرٰى ﴿١٤﴾

"Gördün mü (söyle bakalım), ya (öbürünü) yalan saydı (imandan) yüz çevirdi ise... (O adam) Allah'ın her şeyi gördüğünü bilmiyor mu?" (Alak, 13-14).

"اَرَاَيْتَ اِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰى" âyetiyle ilgili olarak şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bu da, Hz. Muhammed (s.a.s)'e yapılmış bir hitaptır. Çünkü Allahu Teâlâ'nın sûrenin başında zikrettiği deliller açık delillerdir ve herkes, bedîhî aklı ile, bir kulu Rabbine kulluktan alıkoymanın yanlış bir iş ve açık bir akılsızlık olduğunu bilir. Binâenaleyh bu delilleri yalanlayan, Mevlâ'sına kulluktan yüz çeviren, hatta başkalarını da Mevlâ'sına kulluktan engelleyen herkes, akl-ı selimi ile kendisinin yanlış yolda olduğunu ve bunu sırf bir inat yüzünden yaptığını bilir. Hak Teâlâ işte bundan ötürü Peygamberine, "Söyle bakalım ey Muhammed, eğer bu kâfir, bu apaçık delilleri yalanlıyor; yaratıcısına kulluktan yüz çeviriyor ise, bu, aklı ile, Allah'ın ondan bu kötü amellerin sadır olduğunu bildiğini kestiremiyor mu? Şimdi onun aklı, kendisini bu kötü işleri yapmaktan alıkoymuyor mu?" demek istemiştir.

İkinci görüş: Bu, o kâfir (**Ebû Cehil'e**) bir hitaptır ve "Ey kâfir, eğer Muhammed (faraza) yalancı ise ve yaratıcısına kulluktan yüz çeviriyor ise, o, Allah'ın kendisini gördüğünü, böylece de yaptığı bu şeylerden vazgeçmesi

gerektiğini kestiremez mi ki, senin yasaklamana ihtiyaç hissetsin" manasındadır.

Allah'ın Her Şeyi Gördüğünü Bilmez mi?

Hak Teâlâ'nın, اَلَمْ يَعْلَمْ بِاَنَّ اللّٰهَ يَرٰى *"(O adam) Allah'ın her şeyi gördüğünü bilmiyor mu?"* (Alak, 14) ifadesiyle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin maksadı, haşr ve neşr (kıyamet ve diriliş) ile insanları tehdit ve ikaz etmektir. Buna göre mana, "Allahu Teâlâ, her şeyi bilen bir âlim, ihmal etmeyen bir hakîm; gökte ve yerde zerre miktarı şeylerin dahi bilgisi dışına çıkamayacağı bir alîmdir. Binâenaleyh herkese yaptığının karşılığını mutlaka ve mutlaka tastamam vermesi gerekir" şeklindedir. Böylece bu ifade, günahkarlar için alabildiğine bir korkutma, ehl-i taat için de alabildiğine bir teşvik olur.

İKİNCİ MESELE

Bu âyet, her ne kadar **Ebû Cehil** hakkında nazil olmuş ise de, Allah'a itaatten nehyeden herkes, âyetteki bu vaîd (tehdit) konusunda, **Ebû Cehil** ile ortaktır. Bu fikrin aleyhine, "Gasp edilmiş bir evde, yahut hareket vakitlerinde namaz kılmaktan men edilebileceği" hususu ileri sürülemez. Çünkü bu durumda yasaklanan şey, namazın kendisi değil, kılınması halinde işlenecek günahtır.

Yine, "Efendinin kölesini gece namazından, nafile oruçtan; hanımını da i'tikaftan men edebileceği" hususu da buna karşı delil olarak ileri sürülemez. Çünkü bütün bunlar, Rabbe yapılan ibadetten buğz için değil de, Rabbinin izniyle, kendi menfaatine olan şeyi tastamam elde etmeden ötürü yapılan şeylerdir.

Vazgeçmezse Perçeminden Sürükleriz

كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ ﴿١٥﴾ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ﴿١٦﴾

"Sakınsın O. Eğer vazgeçmezse, andolsun, onu perçeminden tutup sürükleriz, yalancı günahkâr perçeminden..." (Alak, 15-16).

Âyetin başındaki "**kellâ**" ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılabilir:

1) Bu, **Ebû Cehil**'i caydıran ve onu Allah'a ibadetten nehyedip de **Lât**'a ibadeti emretmesinden men eden öldürme veya onun boynuna basma gibi, ileri sürdüğü şeyleri hiçbir zaman yapamayacak, bu arzusuna ulaşamayacak. Aksine, Hz. Muhammed (s.a.s)'in talebesi olan **(Abdullah b. Mes'ûd)** onu öldürecek, göğsüne oturacak" demektir.

2) **Mukâtil** bu âyete şu manayı vermiştir. "Hayır hayır. O, Allah'ın kendisini gördüğünü bilmiyor. Bilse bile, bildiğinden istifade etmeyince, sanki bilmemiş gibi oluyor."

Hak Teâlâ daha sonra, *"Eğer vazgeçmezse"* yani içinde bulunduğu halden, takip ettiği yoldan vazgeçmezse, *"Andolsun, onu perçeminden tutup sürükleriz, yalancı günahkar perçeminden"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, لَنَسْفَعًا *"sürükleriz"* ifadesinin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, "Biz onun perçeminden tutar, çekerek cehenneme sürükleriz" demektir. Çünkü "**sef**", bir şeyi bir şeye tıkmak ve onu şiddetli bir biçimde çekmek demektir. Buna göre ifade tıpkı, *"O (kâfirler), perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar"* (Rahman, 41) âyeti gibi olur.

2) "**Sef**", vurmaktır. Buna göre âyet, "Biz onun yüzünü tokatlarız" demektir.

3) Bu, "Biz onun yüzünü karartırız" demektir. Nitekim dilci **Halil** şöyle der: "Bir şeyi, yüzünü ve derisini değiştirecek bir biçimde ateş yaladığı zaman, "قَدْ سَفَعَتْهُ النَّارُ" denilir. Çünkü "**sef**" üzerine, kazan konulan üç taş demektir. Bu taşlara, siyahlaşmış oldukları için bu ad verilmiştir. Binâeinaleyh "**sef'a**", yanlarda-yanaklarda meydana gelen siyahlık demektir. Velhasıl yüzün karartılması, o şahsın hor ve hakir kılındığının bir işaretidir.

4) Bu ifade, "Biz onu damgalarız" manasınadır. Nitekim **İbn Abbas** (r.a) *"Onun hortumu (burnu) üzerine damga basarız"* (Kalem, 16) âyetinin tefsirinde bahsedilen kişinin de yine **Ebû Cehil** olduğunu söylemiştir.

5) Bu, "Onu zelil kılarız" demektir.

İKİNCİ MESELE

Bu ifade, nûn-u müşeddede ile, "لَنَسْفَعَنَّ" şeklinde de okunmuştur. Bu sürükleme işini yapan Allah ve melekleridir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Şüphesiz*

Allah da, Cebrail de, sâlih mü'minler de o Peygamber'in dostudur. Hepsine ilaveten melekler de onun destekçisidir" (Tahrim, 4) buyurmuştur.

İbn Mes'ûd (r.a) bu kelimeyi لَأَسْفَعَنَّ "Ben sürüklerim" şeklinde okumuştur. Buna göre Allahu Teâlâ, "Ey Muhammed, o kâfiri hor ve hakir kılmayı üzerine alan benim" demiş olur. Bu manada âyetin bir benzeri de, *"Seni destekleyen O'dur"* (Enfal, 62) ve *"Sana sekîneti indiren O'dur"* (Fetih, 4) âyetleridir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Nüzul Sebebi: Ebû Cehil ve İbn Mes'ûd**

Buradaki "**sef**" (sürükleme) ile, bu kâfirin âhirette cehenneme sürükleneceği kastedileceği gibi, dünyadaki sürüklenişi de kastedilmiş olabilir. Dünyada sürüklenişi hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Rivâyet olunduğuna göre **Ebû Cehil**, "Eğer Muhammed'i namaz kılarken görürsem, ensesine basacağım" deyince Allahu Teâlâ bu sûreyi indirdi. **Cebrâil** (a.s)'ı, Muhammed (s.a.s)'e bunu **Ebû Cehil**'e okumasını, sonunda da Allah'a secde etmesini emretti. Hz. Peygamber (s.a.s) de aynen böyle yaptı. Bunun üzerine **Ebû Cehil**, ensesine basmak için ona doğru koştu, ona yaklaşınca da, birden gerisin geri döndü. Ona, "Ne oldu?" denildiğinde de, "Benimle onun arasında, ağzını açmış bir hayvan gördüm. Eğer Muhammed'e doğru yürüseydim, kesinlikle beni yutacaktı" dedi. **Cebrâil** (a.s) ile **Mikâil** (a.s)'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in iki omuzunda aslan şeklinde gözüktükleri ileri sürülmüştür.

2) Bununla, Bedir günündeki hadise kastedilmiştir. Dolayısıyla bu ifade, Allahu Teâlâ'nın, Müslümanların o **Ebû Cehil**'in perçeminden (kakülünden) yakalayacaklarını; yasaklama işini yeniden yapınca onu öldürmeye sürükleyeceklerini müjdeleyen bir ifade olmuş olur. Binâenaleyh **Ebû Cehil,** bu engelleme işine yeniden yeltenince, Allahu Teâlâ Müslümanlara Bedir günü onun perçeminden tutma fırsatını vermiştir.

Rivâyet olunduğuna göre, Rahman Sûresi nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s), ashabına, "Sizden kim bu sûreyi, Kureyş'in ileri gelenlerine okuyacak?" dedi. Kureyş'in işkencesinden korktukları için ashab, buna cesaret edemeyip, ağırdan aldılar. Bunun üzerine **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a) kalkıp, "Ey Allah'ın Resûlü, ben (okurum)" dedi. Ama Hz. Peygamber (s.a.s) onu oturttu. Aynı şeyi tekrar sordu, yine **İbn Mes'ûd** (r.a) kalktı. Bu iş, sonunda Hz. Peygamber (s.a.s), yine **İbn Mes'ûd** (r.a)'a müsaade edinceye kadar tekrarlandı. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s) güçsüz ve cüssesiz olduğu

için, bu işi onun yapmamasını istiyordu. Böylece **İbn Mes'ûd** (r.a), **Kureyş**'in ileri gelenlerinin yanına vardı. Onları **Kâ'be**'nin etrafında toplanmış olarak buldu ve bu sûreyi okumaya başladı. Bunun üzerine **Ebû Cehil** kalktı, onu tokatladı ve kulağını yarıp kanattı. **İbn Mes'ûd** (r.a) gözleri yaşlı bir vaziyette, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına döndü. Hz. Peygamber (s.a.s) onu bu vaziyette görünce, kalbi rikkate geldi ve başını kederli bir biçimde önüne eğdi. O sırada **Cebrail** (a.s) gülerek ve müjdeli bir şekilde çıka geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Ey Cibril, **İbn Mes'ûd** ağlarken sen gülüyorsun" deyince, **Cebrâil** (a.s), "İleride bunun sebebini anlayacaksın" dedi. Müslümanlar Bedir günü galip gelince, **İbn Mes'ûd** (r.a), mücahitler arasında kendisinin de bir payı olsun diye, bir şeyler araştırıyor, ölüler arasında dolaşıyordu. Birden **Ebû Cehil**'i, baygın ve hırlar bir vaziyette önünde buldu, **İbn Mes'ûd** (r.a) yine de, **Ebû Cehil**'in gücünün-kuvvetinin yerinde olabileceğinden, dolayısıyla kendisine zarar vereceğinden endişelendi de, uzaktan mızrağını **Ebû Cehil**'in burnu üzerine koyup, dürttü. Belki de Hak Teâlâ'nın, *"Onun hortumu (burnu) üzerine damga basacağız"* (Kalem, 16) âyetiyle kastettiği damga bu idi.

Ebû Cehil'in güçsüz olduğunu ve kalkamayacağını anlayınca, usta bir biçimde üzerine çullandı, göğsünün üstüne oturdu. **Ebû Cehil,** gözlerini açıp onu görünce, "Ey küçük çoban, yemin olsun ki sen sarp-yüce bir yere çıktın" dedi, **İbn Mes'ûd** (r.a) da, اَلْاِسْلَامُ يَعْلُوا وَلَا يُعْلٰى عَلَيْهِ *"İslâm üste çıkar, onun üstüne çıkılmaz"*[2] dedi. **Ebû Cehil,** "Arkadaşına (Muhammed'e) şunu ulaştır: Hayatımda, ondan daha çok öfkelendiğim-buğzettiğim hiç kimse yoktur. Şu öldüğüm anda da yine en çok öfkelendiğim odur" dedi. Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) onun böyle dediğini duyunca: فِرْعَوْنِى اَشَدُّ مِنْ فِرْعَوْنِ مُوسٰى فَاِنَّهُ قَالَ اٰمَنْتُ وَهُوَ قَدْ زَارَ عُتُوًّا *"Benim Firavun'um Musa'nın Firavun'undan daha şedit. Çünkü onun Firavun'u (ölürken-boğulurken) "iman ettim" dediği halde, benimki, isyanını artırdı"* buyurmuştur. **Ebû Cehil** daha sonra **İbn Mes'ûd** (r.a)'a, "Başımı kendi kılıcımla kes. Çünkü bu daha keskin ve bilenmiştir" dedi. **İbn Mes'ûd** (r.a) onun başını kesince, taşıyamadı. Belki de Allah Sübhanehû ve Teâlâ, şu sebeplerden ötürü, **İbn Mes'ûd** (r.a) bu başı taşıyamasın diye, **İbn Mes'ûd** (r.a)'u çelimsiz yarattı:

a) Her şeyden önce **Ebû Cehil,** bir köpektir. Köpek ise çekilir, sürüklenir.

2 **Kenzu'l-Ummal,** 1/246.

b) O, Kur'ân okuyunca **İbn Mes'ûd** (r.a)'un kulağını yarmıştı. Böylece kulak kulağa bir kısaslaşma olacak.

c) Hak Teâlâ'nın, *"Perçeminden tutup sürükleriz"* buyurarak haber verdiği tehdidin gerçekleşmesi için... Böylece onun başı, ön tarafından sürüklenmiştir. Çünkü **İbn Mes'ûd** (r.a), onun başını taşıyamayınca, kulaklarını deldi, oralardan ip taktı ve onu sürükleyerek Hz. Peygamber (s.a.s)'e götürdü. İşte tam bu sırada **Cebrâil** (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında gülüyor ve "Ey Muhammed, kulağa karşılık kulak... Fakat burada, kulağın yanı sıra bir de baş var" diyordu. **Ebû Cehil**'in öldürülmesi hususunda lafız olarak değil de mana olarak nakledilenler bundan ibarettir ki bütün bunlar, Hak Teâlâ'nın *"perçeminden tutup sürükleriz"* ifadesinin manasıdır.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Nâsiye**

"**Nâsiye**", alındaki saç, yani kâküldür. Ama bazen saçların bittiği yere de "**nâsiye**" denir. Fakat Hak Teâlâ burada, bununla **Ebû Cehil**'in bütün yüzünü ve başını kastetmiştir. Belki de bunun sebebi, onun kâkülünü taramayı ve onu güzelleştirmeye fazla ihtimam göstermesidir. O, saçlarının siyah olmasına ve siyaha boyamaya önem verirdi. İşte Allahu Teâlâ ona, saçlarıyla birlikte yüzünü de siyahlaştıracağını haber vermiştir.

BEŞİNCİ MESELE

"**en-Nâsiye**"nin başına harf-i tarif getirilmek suretiyle "marife" yapılmıştır. Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Sizce maruf olan, bilinen nâsiye, onun kendisidir. Fakat bu nâsiyenin özellikleri sizce meçhuldür. Yani, o, söz bakımından yalancı, fiil bakımından suçlu bir nâsiyedir." Allahu Teâlâ bu **nâsiye**'yi, "yakıcı"lıkla nitelemiştir. Çünkü bu "**nâsiye**" (perçem sahibi), "Muhammed'i peygamber olarak göndermedi" diyerek Allah'a karşı; "O ya sihirbazdır, ya yalancıdır, yahut peygamber değildir" demek suretiyle de Peygamber'e karşı yalan söylüyordu. Onun yalanının, "Mekke vadisinde en çok taraftarı (adamı) bulunan benim" şeklindeki sözü olduğu da söylenmiştir. Cenâb-ı Hak bu **nâsiye** (sahibini), "**hâtıe**", yani hatalı-günahkâr diye de tavsif etmiştir. Çünkü bunun sahibi, Allah'a karşı direten bir nankördür. Nitekim Hak Teâlâ, *"O (pis) akıntıları ancak hâtieler, günahkârlar yer"* (Hâkka, 37) buyurmuştur. "**Hâtı**" ile "**muhtı**" arasındaki fark şudur: "**Hâtı**", yaptığının karşılığını gören, bundan dolayı hesaba çekilen; "**muhti**" ise, (bunu hatâen yaptığı için), hesaba çekilmeyen, muaheze edilmeyendir.

Hak Teâlâ tıpkı yüzleri, *"Onlar Rablerine bakacaklardır"* (Kıyame, 23) âyetinde, "**nâzır**" (bakan) diye niteleyişi gibi, "**nâsiye**"yi (kâkülü) de "yalancı" diye nitelemiştir.

ALTINCI MESELE

Âyetteki "**nâsiye**" kelimesi, "**en-Nâsiye**"den bedeldir. Nekire olduğu halde, marife olan o kelimeden bedel yapılması caiz olmuştur. Çünkü nekire olan bu kelime "**kâzibe**" ve "**hâtıe**" kelimeleriyle tavsif edilince, bir tür marifelik kazanmıştır.

***YEDİNCİ MESELE:* Nâsiye Kelimesindeki Kıraatler**

Âyetteki "**nâsiyeten**" kelimesi ref ile "**nâsiyetün**" şeklinde de okunmuştur. Buna göre takdiri, هِيَ نَاصِيَةٌ "O, yalancı ve hatalı bir nâsiyedir" şeklindedir. Bu kelime, nasb ile **"nâsiyeten"** şeklinde de okunmuştur. Ref ile okunuşu da, nasb ile okunuşu da şefm (zemm) üzeredir. (Onun kınamak için...).

O Adamlarını Toplasın, Biz de Toplarız

Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s) **Ebû Cehil**'e ağır konuşup, bu âyetleri ona okuyunca, o, "Ben bu Mekke vadisinde, en çok taraftarı olan birisi olduğum halde sen beni kimle tehdit ediyorsun" deyip de, malını yedirdiği taraftarlarıyla övününce, Hak Teâlâ'nın şu âyetleri nazil oluverdi:

فَلْيَدْعُ نَادِيَهُۥ ﴿١٧﴾ سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ ﴿١٨﴾ كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِب ﴿١٩﴾

Şimdi meclisini çağırsın o. Biz de zebanileri çağırırız. Sakın ona boyun eğme. Secde et. Yaklaş" (Alak, 17-19).

Nâdi

Bu âyetlerle ilgili olarak birkaç mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* Nâdi**

"**Nâdî**"nin ne demek olduğu, "وَتَأْتُونَ فِى نَادِيكُمُ الْمُنكَرَ" (Ankebût, 50) âyetinin tefsirinde geçmişti. **Ebû Ubeyde,** âyetteki bu kelimeye "Meclisiniz halkını - adamlarını çağırsın" manasını vermiştir. Velhasıl "**nâdiye**" denilmez. İnsanlar oraya gidip-geldikleri, orada toplandıkları için oraya "**nâdiye**" adı verilir. **Mekke**'deki "**Dâru'n-Nedve**"ye de bu ad, işte bu yüzden verilmiştir. Çünkü onlar, "**Dâru'n-Nedve**"de (meclislerinde), meşverette bulunmak

için toplanıyorlardı. Buraya, burasının iyilik ve cömertlik yeri olmasından ötürü, yine "**nâdiye**" adı verildiği de ileri sürülmüştür. Cenâb-ı Hak bu âyette, onların meclisine, tehekküm (istihzâ) için "**nâdiye**" demiştir, yani "senin iddiana göre sana yardım etmeleri için, o kerem ve cesaret ehli insanları (!) haydi topla" demek istemiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Zebâniye**

Ebû Ubeyde ve **Müberred**, "**zebâniye**"nin müfredinin "**zibniyetün**" şeklinde olduğunu; aslının ise, "Onu defetti, yitti" manasındaki "زَبَنَتْهُ" fiilinden olduğunu; insanların ve cinlerin azgınlarına da "**zebâni**" denildiğini söylemişlerdir. Hem mana, hem de takdir açısından "**ifrit**" kelimesi de böyledir. Nitekim Arapçada, "Falanca zebanidir, ifrittir" denilir. **Ahfeş**, bazı kimselerin, "**zebaniyetün**" kelimesinin müfredinin, "**zebânî**" olduğunu söylediklerini naklederken; diğer bazıları bunun müfredinin, "**zâbin**" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Diğer bazıları da bunun, tıpkı "**ebâbîl**" ve "**abâdîd**" kelimeleri gibi, kendi lafzında müfredi bulunmayan bir cemî olduğunu söylemişlerdir. Sözün özü, bu kelimeyle, azap melekleri kastedilmiştir. Bunların, çok ileri derecede kuvvetli olduklarında şüphe yoktur. **Mukâtil**, "Bunlar, ayakları yerde, başları gökte olan cehennem bekçileridir" derken; **Katâde**, "**Zebânî**"nin Arapça'da, "polis" manasına olduğunu ve bunların çok çetin, kuvvetli ve haşin melekler olduğunu söylemiştir. Cehennem meleklerine, bunlar, kâfirleri cehenneme fırlatıp attıkları için "**zebânî**" denmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyetle ilgili olarak iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu, "Adamlarını çağıracağına ve onlarla Hz. Muhammed (s.a.s)'in davasını boşa çıkaracağına dair olan iddiasını yapsın. Çünkü eğer o böyle yapsaydı, biz de meclisinin adamlarının, karşısında aciz kalacakları, zebanileri çağırırdık" demektir, **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Eğer **Ebû Cehil** meclisini çağırsaydı, o anda zebaniler, kendisinin göreceği şekilde, onu kıskıvrak yakalarlardı." Âyetin bu ifadesinin, onun dünyada iken tıpkı bir köpek leşi gibi sürükleneceğine dair Allah'ın bir haberi olduğu ve bunun Bedir günü gerçekleştiği ileri sürüldüğü gibi, "Hayır, âyetin bu ifadesi, âhirette zebanilerin onu cehenneme sürükleyeceğini anlatıyor" da denilmiştir.

İkinci görüş: Âyette bir takdim-tehir vardır. Buna göre mana, "Biz onun perçeminden yakalayacağız ve âhirette zebanileri çağıracağız. Şimdi o da âhirette, meclisini çağırsın da, onlar onun bu haline mani olsunlar, mani olabilirlerse..." şeklinde olur.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Buradaki Mu'cize**

"فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ" ifadesinin başındaki fâ, âyetin ifade ettiği hususun bir mu'cize olduğunu gösterir. Çünkü bu, o kâfiri, meclisini ve kavmini davet hususunda takrih etmektedir. O kâfir her ne zaman bunu yapmaya yeltense, mutlaka (Allah'ın) zebanileri davet işi de olacaktı. Binâenaleyh o buna cesaret edemeyince bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mu'cizesinin zuhur ettiğine delalet eder.

BEŞİNCİ MESELE

Bu ifade meçhul olarak, سَنُدْعَى "çağrılırlar" şeklinde de okunmuştur. Bunun başındaki "**sîn**", şek (şüphe-ihtimal) taşıyan bir ifade değildir. Çünkü bizzat Allahu Teâlâ tarafından kullanılan, "عَسَى" (umulur ki) lafzı, o şeyin muhakkak olacağını ifade eder. Hele de Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun için düşmanlarından intikam alacağını müjdelediği zaman... Belki de, buradaki ifadenin başındaki sîn ile, لَأَنْصُرَنَّكَ وَلَوْ بَعْدَ حِينٍ *"Velev ki bir müddet sonrakiler olsa, mutlaka sana yardım edeceğim"*[3] ifadesi kastedilmiştir.

Sakın Kâfire İtaat Etme

Hak Teâlâ sonra, كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ *"Sakın ona boyun eğme. Secde et. Yaklaş"*(Alak, 19) buyurmuştur.

Bu âyetin başındaki "كَلَّا" edatı da, yine **Ebû Cehil** için reddiye ifade eder, onu, davasından vazgeçiren bir ifadedir. Bunun manasının, "O, meclisini çağıracağına dair laf ettiği, kendisiyle övündüğü bu şeye hiçbir zaman ulaşamayacak. Yemin olsun ki, şâyet, o meclisini çağıracak olsa bile, onlar ona, faydalı olamayacak ve onlar ona yardım edemeyecekler. Ve o, sana mukavemet etmekten aciz olup, aynı zamanda zelildir" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Bunun manasının, "Seni namazdan nehyederken, o, hiçbir zaman senin ona itaat edeceği yolundaki temennisine kavuşamayacak.." şeklinde olması da muhtemeldir. Yine bunun manasının, "Dikkat, aman, sakın, ona itaat etme, boyun eğme..." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür.

3 **İbn Mâce,** Sıyâm, 48 (1/557).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Ona boyun eğme"* buyurmuştur ki, bu, tıpkı, *"Yalanlayanlara itaat etme..."* (Kalem, 8) âyeti gibidir. وَاسْجُدْ *"Secde et"*. Müfessirlerin ekserisine göre Cenâb-ı Hak bu emir ile, "Namaz kıl; gerek fiil, gerekse tebliğ açısından Allah'a ibadete devam et. Bu düşmanın hakkındaki fikrini açıkça söyle, çünkü Allah, senin destekçin ve senin yardımcındır" manasını kastetmiştir. Bazıları, "Bununla, huşû ve huzû manası kastedilmiştir.." derken, diğer bazıları da, "Hayır, bu ifade ile, namazdaki secdeler kastedilmiştir" demişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Yaklaş"* buyurmuştur ki bu da, "Yaptığın secdelerle Rabbine iyice yaklaşmayı iste..." demektir. Çünkü bir hadiste, اَقْرَبَ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ إِذَا سَجَدَ *"Kulun Rabbine en çok yakın olduğu zaman, secde ettiği vakittir"*[4] buyurulmuştur. Bazıları da, bunun manasının, "Ey Muhammed, secde et... Ey **Ebû Cehil,** zebanilerin seni yakalayacakları hakikatini görebilmen için, Muhammed'e yaklaş..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Böylece, Cenâb-ı Hak sanki, o kâfirin öfkesinin artması için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e secde etmesini emretmiştir. Bu manaya göre bu ifade, *"... onunla, kâfirleri öfkelendirmek için..."* (Fetih, 29) âyeti gibi olmuş olur, öfkenin artmasını gerektiren sebep şudur: Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in namaz kılmasına mani oluyorlardı. Böylece, Hz. Muhammed (s.a.s)'i secde ederken görmeleri durumunda ise, kin ve öfkeleri doruk noktaya çıkıyordu. Daha sonra Cenâb-ı Hak, tam bu sırada, Peygamber secde ederken, "Ey **Ebû Cehil,** ona yaklaş ve ayağını ensesine bas... Çünkü Peygamber secde ediyor ve kendi işiyle meşgul... (yapabiliyorsan yap bakalım)" demiştir ki, bu, **Ebû Cehil** ile istihzâ etmek ve onu hafife almaktır. Allah (c.c) en iyi bilendir. Salat u selâm, efendimiz Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashâbına olsun (âmin)!

***

4 **Müslim,** Salât, 215 (1/350).

KADR SÛRESİ

Beş âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِنَّآ أَنْزَلْنَاهُ فِى لَيْلَةِ الْقَدْرِ ﴿١﴾

"Gerçekten, biz onu Kadir gecesinde indirdik" (Kadr, 1).

Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Kur'ân Kadir Gecesi İndirildi**

Müfessirler, âyetin bu ifadesiyle "Biz Kur'ân'ı Kadir gecesinde indirdik" manasının kastedildiğini, ne var ki, bu "Kur'ân" kelimesinin açıkça zikredilmediği, zira, Kur'ân'ın metnindeki bu ifadenin, şu üç bakımdan, Kur'ân'ın büyüklüğüne delalet ettiği hususunda müttefiktirler:

1) Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı indirme işini, kendisine nisbet etmiş ve bu işi, başkasına değil, sadece kendisine tahsis etmiştir.

2) Kur'ân'ı, zâhir ismi ile değil, onu, ona râci olacak amir ile getirmiştir ki, bu, Kur'ân'ın çok yüce ve şöhretli bir kitap olduğuna; isminin açıkça zikredilmesine gerek duyulmadığına, Cenâb-ı Hak tarafından bir şahadettir. Baksana, bir önceki sûrede de, **Ebû Cehil**'in adı geçmemiştir. Fakat meşhur ve ma'ruf olduğu için, herkes, o ifadelerle **Ebû Cehil**'in kastedildiğini anlamıştır. Cenâb-ı Hak, *"Hele (can) boğaza gelince..."* (Vakıa, 83) buyururken de, meşhur olduğu için, "ölüm" kelimesini açıkça zikretmemiştir. İşte burada da böyledir.

3) Kur'ân'ın indirildiği vakti ta'zim için...

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, bazı yerlerde, "إِنِّى جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً" (Bakara, 30) âyetinde olduğu gibi, إِنِّي "ben..." şeklinde; "إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ"; "إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ" (Hicr, 9); "إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا" (Nuh, 1) ve "إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ" (Kevser, 1) gibi yerlerde de, إِنَّا "biz..." şeklinde ifade buyurmuştur.

Azamet İfadesi İçin İnnâ Tabiri

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّا *"Biz..."* ifadesi ile bazen "ta'zîm" manası kastedilmektedir. Bu gibi ifadeleri çoğul anlamına almak imkansızdır. Çünkü

deliller, Yaratan'ın tek bir olduğuna delalet etmektedir. Bir de, ilahlarda çokluk olsaydı, her birinin rütbesi, ilah olmaktan aşağı olurdu. Çünkü, bunlardan her biri, mükemmel olmayı elde etmiş olsaydı, o zaman yine her biri, birbirinden müstağni olurdu. Bunların her birinin birbirinden müstağni oluşları, diğeri hakkında bir noksanlık olmuş olurdu. Böylece, hepsi de noksan olmuş olurdu. Yok bunlardan her biri, kemal noktasına ulaşamamışlarsa, zaten noksan demektirler. Böylece biz, "Biz" ifadesinin cem'e değil, ta'zim manasına alınması gerektiğini anlamış bulunuyoruz.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Kur'ân'ın Nüzul Keyfiyeti**

Şâyet, "Kur'ân'ın parça parça indiği bilinip dururken, onun Kadir gecesinde indirilmesi de ne demektir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) **Şa'bî**, "Bu, onun Kadir gecesinde inmeye başlaması anlamındadır. Çünkü ba's (peygamber olarak gönderilme işi), Ramazan'da olmuştur" demektedir.

2) **İbn Abbas** da şöyle der: "Kur'ân, Kadir gecesinde, en yakın semaya toptan indirilmiş, daha sonra da, parça parça yeryüzüne tenzil olunmuş, indirilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Nücûm'un (parça parça inen âyetlerin) iniş zamanlarına kasem ederim ki..."* (Necm, 1) buyurmuştur.

Biz bu meseleyi, "شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِى أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ" (Bakara, 185) âyetinin tefsirinde ele almıştık. Buna göre, "Peki Cenâb-ı Hak niçin, "Biz onu semaya indirdik..." dememiştir. Zira, "Onu indirdik..." ifadesi mutlak bir ifade olup, bu ifade Kur'ân'ın yeryüzüne indirildiği zannını da uyandırabilir" de denilemez. Çünkü biz diyoruz ki, Kur'ân'ın en yakın semaya indirilmesi, onun yere indirilişi gibidir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, bir işe başlayıp da, sonra onu tamamlamaması düşünülemez. Ve bu ifade, yabancı birisinin, bir beldenin kıyısına geldiğinde, "Falanca geldi" denilmesi gibidir. Yahut da, Kur'ân'ın yaklaştırılmasının ve onun, en yakın semaya indirilmesinin gayesinin, mü'minlerin onun nüzulüne şevk ve iştiyak duymalarını temin etmek olduğu da söylenebilir. Ve bu tıpkı, babasına yahut annesine ait bir haber ve açıklamanın geldiğini duyan bir kimsenin, onu görüp, okuyup anlamayı çok istemesi gibidir. Nitekim şair de,

وَأَبْرَحُ مَا يَكُونُ الشَّوقَ يَوْمًا اِذَا دَنَتِ الدِّيَارُ مِنَ الدِّيَارِ

"Yurtlar ve beldeler birbirlerine yaklaştıklarında, bir gün, içinde bulunduğum o iştiyak ve özlem halimi terk edeceğim..." demiştir. Bu böyledir,

zira semâ, bizimle melekler arasında ortaklaşa kullanılan bir yer gibidir. Çünkü sema, melekler için bir mesken; bizim için de bir tavan ve ziynettir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Biz semayı, korunmuş bir tavan yaptık"* (Enbiya, 32) buyurmuştur. O halde Kur'ân'ı oraya, dünya semasına indirmek, yeryüzüne indirmek gibidir.

Bu hususta bir üçüncü cevabımız da şu olabilir. Âyetteki takdirî mana, "Biz, Kur'ân'ı, Kadir gecesinde, yani Kadir gecesinin fazileti ve şerefinin beyan hususunda indirdik..." şeklindedir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Kadr Kelimesi ve Kur'ân'da Kullanılışı**

"el-Kadru", "قَدَرَ - يَقْدِرُ" ifâdelerinin mastarıdır. "قَدْرًا" Ki, bununla, Allahu Teâlâ'nın, onaylayıp yürürlüğe koyduğu şeyler kastedilmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ *"Muhakkak ki biz, her şeyi bir takdir ile yarattık..."* (Kamer, 49) buyurmaktadır. **"el-Kaderu"** ile **"el-Kadru"**, aynı anlamdadır. Ancak ne var ki, sükûn ile olanı mastar, fetha ile olanı ise isimdir. **Vâhidî** şöyle der: "Arapçada **"el-Kadru"**, takdir anlamındadır. Takdir ise, bir şeyi, ne fazla ne de eksik olmaksızın, başka bir şeyin dengi kılmak, onun misli kılmaktır."

Kadr İsminin Kullanılması

Âlimler, bu geceye, neden Kadir gecesi denildiği hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) Bu gece, işlerin ve hükümlerin takdir edildiği gecedir. Nitekim **Atâ**, **İbn Abbas**'ın şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Allahu Teâlâ, bu yıl içinde yağmur, rızık, diriltme, öldürme vs. gibi olabilecek şeyleri, gelecek yılın bu gecesine kadar takdir eder." Ki bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her hikmetli iş nezdimizde bir emir ile o zaman ayrılır..."* (Duhân, 4) âyetidir. Bil ki, Allah'ın "takdir"i, bu gecede oluyor, meydana geliyor değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, olabilecek her şeyi; ta gökleri ve yeri yaratmazdan önce, ezelde takdir etmiştir. Tam aksine, bu ifadeyle, "Bunları **Levh-i Mahfuz**'a yazmaları sebebiyle, takdir edilen bütün bu işlerin o gecede meleklere açıklanması" kastedilmiştir. Ki bu görüş, bütün ulemanın tercih ettiği bir görüştür.

2) **Zührî**'nin şöyle dediği nakledilmektedir: "لَيْلَةِ الْقَدْرِ" ifâdesi, "azamet ve şeref sahibi gece" manasına gelip, bu ifade Arapların, "Falancanın, falanca nezdinde kıymet ve şerefi vardır" manasındaki "لِفُلَانٍ قَدْرٌ عِنْدَ فُلَانٍ"

ifâdesine varıp dayanır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kadir gecesi, bin aydan hayırlıdır"* (Kadr, 3) beyanıdır. Sonra bu, şu iki manaya gelebilir:

a) Bu kıymet ve şeref, fâil ile ilgilidir. Yani, "Kim o gecede, tâatte bulunursa, kıymetli ve şerefli olur..." demektir.

b) Bu, fiil ile ilgilidir. Yani, "O gecede yapılan taatlerin kadr u kıymetleri daha fazladır..." demektir. **Ebû Bekir el-Verrak**'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bu geceye Kadir gecesi denilmesi, o gecede kıymetli bir kitabın kıymetli bir meleğin lisanı üzere, kıymetli bir ümmete inmiş olmasındandır. Belki de Cenâb-ı Hak, "Kadr" lafzını, bu sûrede, işte bu sebepten dolayı üç kez tekrar etmiştir."

3) **Leyle-i Kadr**, "Darlık gecesi" anlamındadır. Çünkü, o gece, yeryüzü, inen melekleri istiab edememekte, yeryüzü dar gelmektedir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Kadir Gecesinin Gizli Kalmasının Hikmetleri**

Allahu Teâlâ, şu sebeplerden dolayı, bu geceyi gizli tutmuştur:

1) Allahu Teâlâ, diğer şeyleri gizli tuttuğu gibi, bunu da saklı tutmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hak, herkes bütün taatlere rağbet etsin diye, rızasını taatlerde; günah sayılabilecek bütün şeylerden sakınsınlar diye, gazabını masiyetlerde; herkese saygı duysunlar, iyi gözle baksınlar diye, evliyasını, insanlar arasında; bütün dualarda alabildiğine çaba sarf etsinler diye, kabul ve icabetini, bütün dualarda; bütün isimlere saygı duysunlar diye, ism-i a'zamını; her namaza, alabildiğine devam etsinler diye, "salât-ı vüstâ"yı; her çeşit tevbeye devam etsinler diye, tevbenin kabulünü ve her mükellef sakınsın diye de, ölüm vaktini gizli bıraktığı gibi, Ramazan'ın tüm gecelerini ta'zim etsinler diye de, bu geceyi saklı tutmuştur.

2) Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Ben sizlerin günahlara karşı ne kadar cür'etkâr olduğunuzu bildiğim için, Kadir gecesini muayyen ve belirli bir hale getirmiş olsaydım, sizin bu geceye olan güveniniz, sizi, çoğu kez günah işlemeye sevk edebilir, böylece de sizler günah işlemiş olurdunuz. Binâenaleyh sizin bile bile günah işlemeniz, bilmeyerek işlemenizden daha ağırdır. İşte bundan dolayı bu geceyi size saklı tuttum..."

Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), Mescid'e girdi ve uyuyan bir kimse gördü. Bunun üzerine, **Hz. Ali**'ye "onu uyandır, abdest alsın" dedi. **Hz. Ali** de, onu uyandırdı. Sonra da, "Ey Allah'ın Resûlü, sen, hayırlar konusunda hep öndesin. O halde sen niçin uyandırmadın?" deyince de, Hz. Peygamber (s.a.s), "Çünkü, onun sana, "Kalkmıyorum" demesi, küfür

olmaz. İşte bu sebeple, diretmesi ve itiraz etmesi halinde, onun suçunu gizli tutasın diye böyle yaptım" buyurdu. Şimdi, Peygamber (s.a.s)'in rahmeti bu olduğuna göre, Rab Teâlâ'nın rahmetini var sen buna kıyas et. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Kadir gecesini bilip de, onda taat edersen, bin aylık mükâfat elde etmiş olursun. Eğer, onda günah işlersen, bin ayın cezasını hak etmiş olursun. (Bunun için saklı tuttum...). Halbuki, cezayı savuşturmak, mükâfatı celbetmekten daha evladır" demiştir.

3) "Mükellef, o geceyi araştırmada iyice gayret göstersin ve böylece de sa'y ü gayretine mukabil mükâfat kazansın diye, ben, bu geceyi saklı tuttum" demektir.

4) Kul, Kadir gecesinin hangi gece olduğunu kesinkes bilmediği zaman, içinde bulunduğu gecenin Kadir gecesi olduğu ümidi ile, Ramazan'ın tüm gecelerinde taatte bulunmaya sa'y ü gayret gösterir. Böylece de, Cenâb-ı Hak bu kullarıyla meleklerine karşı övünür ve, "Siz, bunların yeryüzünü ifsat edip kan akıtacaklarını söylüyordunuz. Ama, bilinmeyen bir gece hususundaki gayretlerini görünüz; nasıldır!.. Ya ben o geceyi onlara bildirmiş olsaydım, o zaman gayretleri nasıl olurdu?!.." der. Bu durumda da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben, sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum"* (Bakara, 30) âyetinin sırrı teselli olmuş olur.

***ALTINCI MESELE:* Kadir Günü**

Âlimler, bu gecenin gündüzünün de gece gibi olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Şa'bî,** "Evet, bu gecenin gündüzü de gecesi gibidir" demiştir. Belki de, bunun sebebi, gecelerin zikredilmesiyle gündüzlerin de anlaşılmış olmasıdır. Bir kimsenin, iki gece "itikafa girmeyi nezretmesi halinde, bizim, bu kimseye, o iki gecenin gündüzünü de itikatfa geçirmesini gerekli görmemiz, işte bu hususa dayanır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Gece ile gündüzü birbiri ardınca getirendir..."* (Furkan, 62) buyurmuştur. Bu, "Gece gündüzün, gündüz de gecenin yerini tutar, onun peşinden gelir" demektir.

***YEDİNCİ MESELE:* Kadir Gecesinin Fazileti Devam Ediyor mu?**

Bu gece hâlâ devam etmekte midir? **Halîl,** "Bu gecenin faziletini, Kur'ân'ın kendisinde nazil oluşuna bağlayanlar, bu gecenin sona erdiğini ve onun, bir kereye mahsus olduğunu söylerler. Ama ulemanın ekserisi, bu gecenin halen devam ettiği kanaatindedirler." Bu görüşe göre, bu gece, sadece Ramazan'a mı mahsustur, yoksa Ramazan'ın dışında da söz konusu

mudur? **İbn Mes'ûd**'un, "Kim bir yılı bu niyetle geçirirse, ona isabet edip o geceye rastlar..." dediği rivâyet edilmiştir. **İkrime** ise bu geceyi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz onu mübarek bir gecede indirdik..."* (Duhan, 3) âyetini tefsir ederken, "**Berâe**" (Berat) gecesi diye tefsir etmiştir.

Ama, ulemanın ekserisi, bu gecenin Ramazan'a mahsus olup, "Bunun delilleri "Cenâb-ı Hakk'ın "شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِى أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ" (Bakara, 185) âyeti ile, *"Biz onu, Kadir gecesinde indirdik..."* (Kadr, 1) âyetidir. Binâenaleyh, bir çelişkinin olmaması için, Kadir gecesinin Ramazan'ın içinde olması gerekir" demişlerdir. Bu görüşe göre, Kadir gecesinin hangi gece olduğu hususunda da ihtilaf ederek sekiz görüş ileri sürmüşlerdir: Bu cümleden olarak **İbn Rezîn,** Kadir gecesinin, Ramazan'ın ilk gecesi olduğunu söylerken, **Hasan el-Basrî** yirmi yedinci gecesi olduğunu söylemiştir. **Enes**'ten de, "merfû" olarak, bu gecenin yirmi dokuzuncu gece olduğu rivâyet edilmiştir. **Muhammed İbn İshâk,** yirmi birinci gece; **İbn Abbas,** yirmi üçüncü; **İbn Mes'ûd,** yirmi dördüncü; **Ebû Zer el-Gifarî,** yirmi beşinci; **Ubeyy İbn Ka'b** ile bir grup sahabe, yirmi yedinci ve bazıları da yirmi dokuzuncu gece olduğunu söylemişlerdir.

Kadir gecesinin, Ramazan'ın ilk gecesinin olduğunu söyleyenler şöyle demektedirler: "**Vehb, Hz. İbrahim**'in **Suhuf**'unun, Ramazan'ın ilk gecesinde, **Tevrat**'ın da, **İbrahim**'in **Suhuf**'undan yedi yüzyıl sonra, Ramazan'ın altıncı gecesinde, **Davud**'a inen **Zebûr**'un, **Tevrat**'tan beş yüz yıl sonra, Ramazan'ın on ikinci gecesinde; **İsa**'ya indirilen **İncil**'in de, **Zebûr**'dan altı yüz yirmi yıl sonra, Ramazan'ın on sekizinde nazil olduğunu, **Kur'ân**'ın ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bir seneden diğer seneye kadar olan her Kadir gecesinde indiğini, **Cebrâil** (a.s)'in **Kur'ân**'ı, **Beytü'l-İzze**'den, yedinci kat gökten, en yakın semaya indirdiğini, böylece de Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'ân'ı yirmi yıl, yirmi ayda inzal buyurduğunu rivâyet etmiştir. Şimdi bu ay, bu kadar yüce şeylerin kendisinde meydana geldiği bir ay olunca, hiç şüphesiz ki bu ay, son derece kıymetli, şerefli ve muazzam olmuş olur. Dolayısıyla da, bunun ilk gecesi Kadir gecesi olmuş olur."

Hasan el-Basrî'ye gelince, o, bu gecenin sabahında, Bedir Savaşı olup bittiği, meydana geldiği için,, bu gecenin Ramazan'ın yirmi yedinci gecesi olduğunu söylemektedir.

Bu gecenin, **Ramazan**'ın on dokuzuncu gecesi olmasına gelince, bu, **Enes**'in bu konuda bir hadis rivâyet etmesinden dolayıdır.

Bu gecenin yirmi yedinci gece oluşuna gelince **Şafiî** (r.a), "su ve çamur" (**Hz. Adem**, su ile çamur arası bir şey iken, Hz. Peygamber'in Nebî olması...) hadisinden dolayı bu görüşe meyletmiştir.

Büyük bir kesim ise, bu gecenin, Ramazan'ın yirmi yedinci gecesi olduğu kanaatindedirler. Bunlar bu hususta zayıf birtakım şu ipuçlarını ileri sürmüşlerdir:

1) Bir hadiste **İbn Abbas**, "Bu sûre, otuz kelimedir. "هِيَ" kelimesi ise, yirmi yedinci kelimeyi teşkil etmektedir" demiştir.

2) Rivâyet olunduğuna göre, **Hz. Ömer,** bu meseleyi sahabeye sormuş, sonra da **İbn Abbas**'a dönerek, "Ey ilimler dalgıcı, bu konuya bir gir, dal" demiş, bunun üzerine de **Zeyd İbn Sâbit** "Muhacirin çocukları burada bulunduruldu da, bizim çocuklarımız burada bulundurulmadı" deyince de, **Hz. Ömer** (r.a), "Sen bu sözünle, **İbn Abbas**'ın bir çocuk olduğunu söylemek istiyorsun, ama ne var ki, onda bulunan (ilim) sizde yoktur" buyurdu. Bunun üzerine **İbn Abbas** söze şöyle girdi: "Allah'a en sevimli sayı, tek olan sayıdır. Tek olan sayıların en sevimlisi ise, yedidir. İşte bundan dolayı o, yedi kat göğü, yedi kat yeri, yedi günden oluşan haftaları, yedi tabakalı cehennemi, sayısı yedi olan tavafı ve yedi uzvu zikretmiştir. Böylece bu, bu gecenin Ramazan'ın yirmi yedinci gecesi olduğuna delalet eder.

3) **İbn Abbas**'ın şöyle dediği de nakledilmiştir: لَيْلَةَ الْقَدْرِ "Kadir gecesi" tabiri dokuz harftir. Bu tabir, bu sûrede üç defa geçmektedir. Binâenaleyh, (çarpma işlemi yapıldığında = 3 x 9) yirmi yedi olmuş olur.

4) **Osman İbn Ebi'l-Âs**'ın, bir kölesi vardı. Bunun üzerine o köle, "Ey efendimiz, denizin suyu, bu ayın bir gecesinde tatlılaşıyor" deyince, **Osman,** "O gece olduğunda beni haberdar et..." dedi. Bir de ne görsünler, bu gece, Ramazan'ın yirmi yedinci gecesidir.

Bu gecenin, Ramazan'ın en son gecesi olduğunu söyleyenler ise şöyle demektedirler: "Çünkü bu gece, bu aya ait taatlerin kendisinde tamamlandığı bir gecedir. Daha doğrusu, Ramazan'ın bu işi, tıpkı **Hz. Adem** (a.s), sonu da tıpkı **Hz. Muhammed** (s.a.s) gibidir. İşte bundan ötürü, bir hadiste, *"Ramazan'ın sonunda, başından itibaren bu güne kadar, cehennemden azâd edilen nefisler sayısınca, sadece, bu gecede azâd edilir..."* buyurulmuştur. Daha doğrusu Ramazan'ın ilk gecesi, bir oğlu olan kimse gibidir. Binâenaleyh bu gece, şükür gecesidir. En son gecesi de, bir çocuğu ölen

gibi, ayrılık gecesidir. Binâenaleyh bu son gece de, sabır gecesidir. Şimdi sen, herhalde sabırla şükür arasındaki farkı anlamış bulunuyorsun.

وَمَآ اَدْرٰيكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ ﴿٢﴾ لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ شَهْرٍ ﴿٣﴾

"Kadir gecesinin ne olduğunu sana bildiren nedir? Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır" (Kadr, 2-3).

Yani, "Senin aklın ve kavrayışın, o gecenin faziletinin son noktasına, kadr ü kıymetinin yüceliğinin nihâyetine erişmemiştir" demektir.

Kadir Gecesinin Fazileti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu gecenin faziletini şu üç cihetten açıklamıştır.

Birinci cihet: Cenâb-ı Hakk'ın, لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ شَهْرٍ *"Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır"* (Kadr, 3) âyetinin beyan ettiği husus olup, bununla ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin tefsiri hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, "Bu gecede yapılan ibadetler, kendisinde bu gecenin bulunmadığı bin aydan daha hayırlıdır" demektir. Zira, "Kendisinde bu gecenin bulunduğu bin aydan daha hayırlıdır" denilmesi muhaldir. Allahu Teâlâ'nın bu gecede olan lütufları, muhtelif iyilikleri ve rızıkları, alabildiğince arttığı için, bu, bu şekilde ifade edilmiştir.

2) **Mücâhid** şöyle demektedir: "İsrailoğulları arasında, sabaha kadar namaz kılan, sabahtan akşama kadar da cihat yapan birisi vardı. Ve bu kimse bu işi bin yıl böyle devam ettirdi. Derken, Allah'ın Resûlü ve mü'minler buna imrendiler de, işte bunun üzerine Allahu Teâlâ, bu âyeti indirdi. Yani, "Senin ümmetin için Kadir gecesi, bin yıl silahına sarılan o İsrailî kimsenin bin yılından daha hayırlıdır" demektir.

3) **Malik İbn Enes** de şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e, indirilen yaşama süreleri (liste halinde) gösterildi de, ümmetinin ömrünü kısa buldu. Böylece de, diğer ümmetlerin yaptığı hayırlı işleri, ümmetinin yapamayacağından endişelendi de, işte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed

(s.a.s)'e Kadir gecesini verdi. Ve, Kadir gecesi, diğer ümmetlerin bin ayından hayırlı oldu..."

4) **Kasım İbn Fadl, İsa İbn Mâzin**'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "**Hasan İbn Ali**'ye, "Ey mü'minlerin yüzünü karartan, sen, (Muaviye'yi kastederek), bu adama yöneldin de, ona biat ettin" dedim. Bunun üzerine **Hasan** şöyle dedi: "Allah'ın Resûlü, rüyasında, **Ümeyye oğullarının** Peygamber'in minberine teker teker ayak bastıklarını, bir rivâyette de, minber üzerine, maymunların sıçrayışı gibi sıçradıklarını gördü de, bu ona ağır geldi. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ شَهْرٍ" ifâdesine kadar bu sûreyi indirdi.." Yani, Cenâb-ı Hak, bu "bin ay" tabiriyle, **Ümeyye oğullarının** krallık sûresini kastetmiştir. Bunun üzerine **Kasım**, "Biz, **Ümeyye oğullarının** krallık süresini hesapladık, bir de ne görelim, o, bin aymış" dedi.

Kâdî, bu izahları tenkit eder ve "Bu bin ayın, **Ümeyye oğullarının** idaresi günleri manasına alınması akıldan uzaktır." Çünkü Cenâb-ı Hak, bu gecenin faziletini, kınanmış bin ayı zikretmekle anlatmaz. Halbuki, **Ümeyye oğullarının** idare günleri ise, hep mezmumdur..." der. Bil ki, bu tenkit tutarsızdır, zira, **Ümeyye oğullarının** idarede bulunduğu bu günler, dünyevi saadetler açısından ulu ve kıymetli günlerdir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben sana bir gece verdim ki, bu gece, dini mutluluklar açısından o dünyevi mutluluklardan daha üstündür" demiş olması imkansız değildir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyette, hem alabildiğine bir müjde, hem de alabildiğine bir tehdit yatmaktadır.

Bunun müjde olmasına gelince, bu, Allahu Teâlâ'nın bu hayırlılığın miktarını beyan etmeksizin, bu gecenin hayırlı bir gece olduğunu belirtmiş olmasıdır. Ve bu tıpkı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Hz. Ali** (r.a), **Amr İbn Abdi Vedd el-Âmirî**'nin karşısına çıktığında, "Bu, ümmetinin kıyamete kadar olacak olan amelinden daha üstündür" demesi gibidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu ümmetimin ameli gibidir" demiş, tam aksine, "ümmetimin amelinden daha üstündür" demiştir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s) âdeta, "Bu amelin, "tartılma için kâfidir; gerisi ise, tartılmasa da olur..." demek istemiştir.

Bil ki, kim ki, bu geceyi ihya ederse, bu kimse sanki Allah'a, seksen küsur yıl ibadet etmiş gibi olur. Bu geceyi her yıl ihya eden kimse de, pek çok ömür yaşamış gibi olmuş olur. Kim, kat'i olarak bu geceyi rast getirmek için ayın tümünü ihya ederse, bu kimse de âdeta, otuz Kadir gecesi ihya etmiş gibi olur. Rivâyet olunduğuna göre, kıyamet gününde dört yüz yıl

Allah'a ibadet eden bir İsrailli ile, bu ümmetten kırk yıl Allah'a ibadet etmiş birisi bir araya getirilir. Derken, bu ümmetten olanın sevabının daha çok olduğu görülür. Bunun üzerine İsrailli, "Sen, adilsin. Oysa ki ben, onun sevabının daha çok olduğunu görmekteyim" der. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, "Çünkü sizler, dünyevi cezadan korkuyordunuz da, bunun üzerine ibadet ediyordunuz. Halbuki, ümmet-i Muhammed'in, *"Sen onların içinde bulunduğun sürece ben onlara azap edici değilim"* (Enfal, 33) âyetinden dolayı teminatları vardı ve bu konuda emin idiler. Ama, buna rağmen onlar yine de ibadet ediyorlardı. İşte bu yüzden, bunların ibadetleri, daha çok ibadeti gerektirmiştir" demiştir.

Bu âyetteki tehdide gelince, Allahu Teâlâ büyük günah sahibini cehenneme girmekle tehdit etmiştir. Yüz Kadir ihya etmek bile, bu kimsenin, tekbir daneyi eksik tartıp eksik ölçmesi sebebiyle hak etmiş olduğu o azaptan onu kurtaramaz. İşte bu yüzden burada, günahkârın halinin perişan ve güç olduğuna bir işaret vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Bir Gecelik Amele Bin Aylık Ecir?**

Birisi şöyle diyebilir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَجْرُحَ عَلَى قَدْرِ نَصَبِكَ *"Ecrin, yorgunluğunun, yani yaptığın işin miktarına göredir"*[5] dediği sahihtir. Halbuki, bin yıl taatte bulunmanın, tek bir gecede taatte bulunmadan daha zor olacağı ise, malumdur. Binâenaleyh, bu ikisinin denk olması nasıl düşünülebilir? Buna, şu birkaç açıdan cevap verilebilir:

1) Aynı işin, kendisine eklenen farklı durumlar sebebiyle iyilik veya kötülük açısından farklı hükümler olması normaldir. Baksana, mesela cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha üstündür. Halbuki aslında kılınan namaz her iki durumda da aynıdır. Bir Hıristiyana zina iftirası atan ta'zir ile cezalandırılırken, bir iffetli Müslümana bu iftirayı atana had (seksen kırbaç) uygulanır. Binâenaleyh bu gibi yerlerde, şekil aynı olmasına rağmen hükümler farklı farklı olmuştur. Hatta aynı sözü **Hz. Aişe** (r.ah) hakkında söyleseydin, bu küfür (inkâr) olurdu. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, *"Siz onu basit bir şey sanıyorsunuz ama o, Allah katında pek büyük bir şeydir"* (Nûr, 15) buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü bu, yüksek bir ilim rahlesi olan **Hz. Aişe** (r.ah) hakkında bir ta'ndır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onun için, خُذُوا ثُلُثَىْ دِينِكُمْ مِنْ هٰذِهِ الْحُمَيْرَاءِ *"Dininizin üçte ikisini şu Humeyrâ'dan alınız"*[6] buyurmuştur. Yine bu, Bedir'de bulunmuş birisi olan **Safvan** (r.ah) mü'minlerin annesi

5 **Buhârî**, Umre, 8; **Müslim**, Hacc, 127 (2/877), (Benzer Hadis).

6 **Keşfu'l-Hafâ**, 1/384.

olduğu için, bütün mü'minler hakkında bir ta'ndır. Çünkü çocuğun, anası kâfir bile olsa, anasına iftira edilmesi durumunda hak talep etme yetkisi vardır. Daha doğrusu bu gayret, yani kıskançlık bakımından en ileri noktada bulunan Hz. Peygamber (s.as)'e yönelik bir ta'ndır; bundan da öteye, Allah'ın hikmetini ta'ndır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'i -hâşâ- zâniye bir kadınla evli olarak bırakması caiz olmaz. Sonra, "Bu zinâ etmiştir" diyen kimse, bunun aslında dağlardan daha ağır bir şey olmasına rağmen, basit ve hafif birşey olduğunu sanmıştır. İşte bütün bu izahlarla, bu fiillerin sebepleri ve konumları farklı farklı olduğu için sevap ve ceza hususlarında neticelerinin de farklı olacağı ortaya çıkar. Dolayısıyla da şekil açısından -zâhiren- az görünen taatin mükâfat bakımından pek çok taate denk olabilmesi akıldan uzak görülemez.

2) Hakîm olan Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, insanları taate ve ibadetlere çekmektir. Böylece O bazen bir taatin ücretini (sevabını) iki katına çıkarır ve mesela, *"Şüphesiz zorlukla beraber bir kolaylık vardır, zorlukla beraber bir kolaylık vardır"* (İnşirâh, 5-6) buyurarak (bir zorluğa iki kolaylık va'detmiştir); bazen on katına, bazen de yedi yüz katına çıkarır. Bunu bazen zamanı açısından, bazen de yeri (yani yapıldığı yer) açısından böyle değerlendirir. Bütün bunlardan Cenâb-ı Hakk'ın asıl maksadı, mükellefi ibadete çekmek ve onu dünyaya dalmaktan geri durdurmaktır. İşte bu yüzden **Beytullah** ve **Zemzem** diğer yerlere ve sulara üstün kılınır; **Ramazan** diğer aylardan üstün tutulur; **cum'a**, diğer günlerden faziletli sayılmıştır; da **Kadir** gecesi diğer gecelerden efdal kılınmıştır ki bütün bunların maksadı biraz önce bahsettiğimiz şeydir.

Melek İnsan Münasebeti

İkinci cihet: Bu gecenin faziletine dair ikinci cihet de şu âyetin ifade ettiği hususdur:

تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ ۚ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ ۝٤

"Onda melekler ve ruh, Rablerinin izniyle, her bir iş için iner de iner" (Kadr, 4).

Bu âyetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki meleklerin bakışı ruhlaradır; beşerin bakışları da geçici bedenleredir. Melekler ruhunu, şehvet ve gazap gibi kötü sıfatların bulunduğu bir yer olarak gördükleri için seni kabullenememiş ve Allahu Teâlâ'ya, *"Yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan akıtacak kimseleri mi yaratıyorsun?"* (Bakara, 30) demişler. Ana-baban da, bir menî ve alaka iken, tâ ilk başka şeklinin çirkinliğini görünce, seni kabullenememiş, tam aksine nefretlerini ortaya koymuş; o meniyi ve alakayı kazûrât saymış; elbiselerini ondan temizlemek için yıkamışlar; hem sonra düşünmek ve hamileliği önlemek için nice çaba sarf etmişlerdir. Ama Allahu Teâlâ sana güzel bir şekil verip, ana-baban o güzel şekli görünce, seni bağırlarına basmış ve seni çok sevmişlerdir. Aynen bunun gibi, ruhundaki güzel şekli, yani marifetullah'ı ve Allah'a taati görünce, seni sevmişler ve ta baştan (yaratılışta) söyledikleri o sözden özür beyan etmek için, sana kadar gelmişlerdir. İşte, *"O (gece de) melekler... iner de iner"* âyetleriyle bu kastedilmiştir. Binâenaleyh onlar sana gelip, ruhunu, beden gecesinin karanlıklarında ve maddi kuvvetlerin karanlıklarında görünce, işte bu noktada yine bu önceki sözlerinden özür dileyerek, *"iman edenler için istiğfar ederler"* (Mü'min, 7).

İKİNCİ MESELE: **Meleklerin İnmesi**

Âyetteki bu ifadenin zahiri, bütün meleklerin indiği manasına gelir. Ama melekler, yeryüzünün alamayacağı kadar çokturlar. İşte bu yüzden, âlimler çeşitli izahlar yapmış:

Birinci görüş: Bütün meleklerin en yakın semaya, birinci göğe indiğini söylemişlerdir. Buna göre, "Problem aynen sürmektedir. Çünkü birinci gök de, her bir seccade serilebilecek kadar yerde bir melek olacak şekilde zaten doludur. Binâenaleyh bu tek gök, bütün o melekleri nasıl içine alabilir?" denilirse, deriz ki: Kur'ân-ı Kerim'in genel ifadesi ile haber-i vâhidin aleyhine hükmedilebilir. Nasıl böyle hükmedilmesin ki?.. Çünkü haber-i vahidde, meleklerin kafileler halinde indikleri rivâyet edilmiştir. Binâenaleyh oraya bir kafile inerken, diğer bölük çıkmaktadır. Bu tıpkı hacıların, onca çokluklarına rağmen hepsinin de Mescid-i Haram'a girebilmeleri gibidir. Fakat hacıların da bir kısmı girerken, bir kısmı çıkarlar. İşte bu sebepten ötürü bu iş, Kadir gecesinin fecrinin doğuşuna kadar sürmektedir. Binâenaleyh defalarca inişi (çeşitli kafilelerin iniş-çıkışını) ifade eden, "**tenezzül**" fiili kullanılmıştır.

İkinci görüş: Ekseri âlimlerin tercihine göre, melekler yeryüzüne inmişlerdir. En uygun görüş budur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı, insanları o geceyi ihya etmeye teşviktir. Bir de birçok hadis, meleklerin diğer günlerde bile, zikirlerin yapıldığı, dini konuların müzakere edildiği toplantılara indiğini göstermektedir. Binâenaleyh bunca şanından ve kadr u kıymetinden ötürü, bu iniş kadir gecesinde, haydi haydi olur. Bir de mutlak olarak zikredilen bir "iniş", ancak gökten yere iniş manasına gelir.

Bu görüşü benimseyenler de değişik izahlar yanmışlardır. Bu cümleden olarak, meleklerin yeryüzüne indiğini söyleyenler şu izahları yapmışlardır:

1) Bazıları meleklerin, insanlığın ibadetini, Allah'a taatteki ciddiyet ve gayretini görmek için indiklerini söylerler.

2) Melekler, *"Biz ancak Rabbimizin emriyle inebiliriz"* (Meryem, 64) demişlerdir. İşte bu, onların, bu "iniş" ile zaten emrolunmuş olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu, alabildiğine bir sevgiye delalet etmez. Ama bu sûredeki, *"Rablerinin izniyle... iner"* ifadesi, meleklerin Cenâb-ı Hakk'tan önce izin istediklerine ve bunun üzerine kendilerine izin verildiğine delalet eder ki, işte bu, insanlara karşı son derece bir sevgilerinin bulunduğuna delalet eder. Çünkü onlar, biz insanlara arzu duymuş ve bizimle karşılaşmayı istemişlerdir. Fakat bunun için izin beklemişlerdir.

İmdi eğer, *"(Melekler), "Biz saf safız" (derler)"* (Sâffât, 165) âyeti, *"melekler... iner de iner"* âyetine ters düşer" denilirse, deriz ki: "Biz bu iki durumu, farklı zamanlarda meydana gelmiş durumlar olarak görürüz."

3) Allahu Teâlâ âhirette meleklerin, cennetliklerin yanına her kapıdan girip, "selam size" diyeceklerini va'detmiştir. İşte bu sûrede bahsedilen de dünyada olan hadisedir. Şimdi ey insan sen, bana ibadetle meşgul olursan, melekler sana iner, selam vermek ve ziyaret etmek için yanına girerler. **Hz. Ali** (r.a)'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Melekler, bize selam vermek ve şefaatçi olmak için inerler. Kendisine meleklerin selamı isabet edenlerin günahları bağışlanır."

4) Allahu Teâlâ bu gecenin faziletini, yeryüzünde taatte bulunmaya bağlamıştır. Binâenaleyh melekler, taatlerinin daha çok mükâfat celbetmesi için yeryüzüne iniyorlar. Bu tıpkı, bir kimsenin daha çok mükâfat elde etmek için **Mekke**'ye gitmesine, orada ibadetler yapmasına benzer. Bütün bunlar, insanı taate teşvik eden hususlardır.

5) İnsanın, âlim ve zâhid gibi büyük kimselerin yanında yaptığı taat ve hayırları, kendi başına iken yaptığı taat ve hayırlardan daha güzeldir. Şimdi Allahu Teâlâ, mükellefin o âlim, âbid ve zâhid kimseler yanında yaptığı taatlerin daha mükemmel ve noksanlıktan daha uzak olduğunu anlaması için, mukarreb meleklerini indirir.

6) Bazı kimseler de, bu sûrede geçen "melekler" kelimesini, bazı melek gruplarına tahsis etmişlerdir. **Ka'bû'l-Ahbâr**'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "**Sidre-i Müntehâ**, cennetin komşusu olan yedinci kat göğün sınırındadır. Binâenaleyh **Sidre**, dünya havası ile âhiret havası çizgisi üzerindedir ve kökü cennette dalları **Kürsî**'nin altındadır. Sidre'de, sayılarını ancak Allah'ın bilebileceği kadar çok melek vardır. Bunlar hep Allah'a ibadetle meşguldürler. **Cebrâil** (a.s)'in makamı da **Sidre**'nin tam ortasındadır. Buradaki her meleğe, mü'minler için merhamet etme ve anma duygusu verilmiştir. Dolayısıyla bu **Sidre** melekleri, Kadir gecesinde **Cebrâil** (a.s) ile birlikte dünyaya inerler. Binâenaleyh bu gecede, yeryüzünün her tarafında ya secdeye kapanmış, yahut mü'min ve mü'minlere dua ile meşgul melekler vardır. **Cebrâil** (a.s) ise, istisnasız herkesle musafaha eder (tokalaşır). Bu musafahanın alameti ise, onun musafaha ettiği kimsenin tüylerinin ürpermesi, kalbinin rikkate gelmesi ve gözlerinin yaşla dolmasıdır. İşte bu haller, **Cebrâil** (a.s)'in o kimseyle musafahasından kaynaklanmaktadır.

Bu Gecede Zikrin Fazileti

Şimdi o gecede kim üç kez, "**Lâ ilâhe illâllah**" derse, biriyle günahları bağışlanır; biriyle cehennemden kurtulur; biriyle de, Cenâb-ı Hak onu cennetine sokar. Gökyüzüne ilk çıkan **Cebrâil** (a.s) olur. O, güneşin önüne kadar çıkar ve iki yeşil kanadını açar. O, kanatlarını, o gecenin gündüzünün bu saatinde açar. Sonra da melekleri teker teker çağırır. Böylece hepsi yukarı çıkarlar ve meleklerin nûru ile, **Cebrâil** (a.s)'in kanadının nuru birleşir. Bunun üzerine **Cebrâil** (a.s) ve beraberindeki o meleklerin tümü, o gün dua, rahmet ve mü'minler ile Ramazan orucunu, sevabını Allah'tan umarak tutan herkese istiğfarda bulunmak için, güneş ile dünya seması (birinci gök) arasında dururlar. O günün akşamında da, dünya semasına girerler ve halka halka otururlar. Derken yanlarına, bu semanın melekleri de gelir ve onlara dünyadaki erkek kadın insanları tek tek sorarlar. Hatta, "Falanca ne yapıyor, onu nasıl buldunuz" derler. **Sidre** melekleri de, "O falancayı ilk yıl âbid olarak bulmuştuk. Fakat bu yıl bid'atçı olarak bulduk. Falanca ise geçen yıl bid'atçı idi, bu yıl âbid olmuş" derler. Bunun üzerine

gök melekleri birinciye dua etmeyi bırakır, ikinciye dua etmeye başlarlar. Yine **Sidre** melekleri, "Falancayı Kur'ân okurken, falancayı rükûda, falancayı secdede bulduk. Bu insanların geceleri ve gündüzleri hep böyle" derler.

Sidre melekleri sonra ikinci göğe çıkarlar ve ta **Sidre**'ye varıncaya değin, her gökte, birinci gökte yaptıklarını yaparlar. **Sidre**'ye varınca o, bunlara, "Ey sakinlerim, bana insanlardan bahsedin. Çünkü benim sizde hakkım var ve ben, Allah'ı sevenleri severim" der." **Ka'bû'l-Ahbar** sözüne şöyle devam eder: "Bu melekler **Sidre**'de, dünyadaki erkek-kadın her şahsı, isimleri ve babalarının isimleriyle tek tek sayıp anlatırlar. Sonra da bu haberler cennete ulaşır. Bunun üzerine cennet "Allah'ım, onları çarçabuk bana gönder" diye dua eder. **Sidre** ve melekleri "Amin amin" derler."

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki: Cemaat ne kadar kalabalık olursa, oraya rahmetin inişi de o nispette çok olur. İşte bu yüzden, en büyük kalabalık Arafat'ta vakfede bulunur. Şüphesiz Allah'ın rahmetinin oraya inişi de, o nispette çok olur. Aynen bunun gibi, Kadir gecesinde de mukarreb meleklerin bir araya gelip, büyük bir cemaat oluşturmaları söz konusudur. Binâenaleyh o gecede Allah'ın rahmetinin inişi de o nispette çok olmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Rûh**

Âlimler âyette geçen "**ruh**" hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) Ruh, büyük bir melektir. Eğer o, gökleri ve yerleri yutmak istese, tek lokmada yutardı.

2) Ruh, bir melaike topluluğudur. Diğer melekler bunları, ancak Kadir gecesinde görebilirler. Bu tıpkı bizim, kendilerini sadece bayram günleri görüp, ziyaret ettiğimiz zâhid kimseler gibidir.

3) Bu, Allah'ın bir mahlukudur. Bunlar da, yerler, giyerler. Fakat ne melektirler, ne insan... Belki de bunlar, cennetliklerin hizmetçileridir.

4) Bu kelimeyle, kendisine "**Ruhullah**" denildiği için, **Hz. İsa** (a.s) da kastedilmiş olabilir. Dolayısıyla o da, bu gecede, ümmet-i Muhammed'i tanımak için meleklerle birlikte iner.

5) Bu, "Kur'ân"dır. Çünkü Hak Teâlâ, *"Sana emrimizden (katımızdan) bir ruh indirdik"* (Şûra, 53) buyurmuştur.

6) Ruh ile, rahmet-i ilâhiyye kastedilmiştir. *"Allah'ın ravhından ümit kesmeyin"* (Yusuf, 57) âyeti, işte bu manadan ötürü مِنْ رُوحِ اللهِ "Allah'ın

ruhundan, yani rahmetinden ümit kesmeyin" şeklinde okunmuştur. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Melekler iner, onların peşinden rahmetim de iner. Böylece insanlar o gecede, hem dünya hem de âhiret saadetini birlikte bulurlar" demek istemiştir.

7) Ruh, meleklerin kıymetlileridir.

8) **Ebû Nüceyh**'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ruh, **Hafaza** ve **Kiramen Kâtibin** melekleridir. Sağdakiler kişinin yerine getirdiği farzları ve ibadetleri kaydederler; soldakiler de kişinin kötü şeyleri bırakışını, yapmayışını kaydederler.

En doğru olan görüş bu "Ruh" ile **Cebrail** (a.s)'in kastedilmiş olmasıdır. Onun bu şekilde, diğer meleklerden ayrı olarak zikredilişi ise, son derece kıymetli oluşundan ötürüdür. Binâenaleyh Hak Teâlâ, "Bir kefede tüm melekler, bir kefede ise **Cebrâil** (a.s) var" demek istemiştir.

Âyetteki, بِإِذْنِ رَبِّهِمْ *"Rablerinin izniyle"* kaydının, o meleklerin bizi görmeye arzulu olduklarına delalet ettiğini daha önce söylemiştik. Eğer, "Onlar bizim bunca günahımız olduğunu bilmelerine rağmen, daha nasıl bizi görmeyi arzuluyorlar?" denilirse, biz deriz ki: "Melekler, günahlarımızı ayrıntılı bir şekilde bilmiyorlar. Rivâyet olunduğuna göre, melekler **Levh-i Mahfuz**'u gözden geçirirler ve orada mükelleflerin taatlerini tafsilatlı bir şekilde görürler. Günahları görmeye sıra gelince, araya bir perde çekilir ve böylece onlar günahları görmezler. Bu durumda da, "Güzel şeyleri ortaya koyan, çirkin şeyleri ise saklayan Zâtı tesbih ve tenzih ederiz" diyorlar.

Meleklerin Yeryüzünden İstifadeleri

"Biz daha önce meleklerin inişlerinin fayda ve hikmetlerinden bahsetmiştik. Şimdi de diğer bazı faydaları zikredelim ki bunların neticesi de, o meleklerin yeryüzünde, gökler âleminde görmedikleri çeşitli taatleri görmüş olmalarına varıp dayanır:

1) Zenginler evlerinden çeşitli yemekler götürür ve fakirlere ikram ederler. Fakirler de zenginlerin yemeklerini yer ve Allah'a ibadet ederler. İşte bu gökler âleminde bulunmayan bir taat çeşididir.

2) Melekler asi ve günahkâr kişilerin yalvarış-yakarışlarını duyarlar. Bu da göklerde bulunmayan bir taat çeşididir.

3) Allahu Teâlâ bir hadis-i kudsi'de şöyle buyurmuştur:لَأَنِينُ الْمُذْنِبِينَ اَحَبُّ اِلَيَّ مِنْ زَحْلِ الْمُسَبِّحِينَ *"Günahkârların yalvarış-yakarışları bana, tesbihte*

bulunanların avazından daha sevimlidir." Melekler de "Gelin, yeryüzüne gidelim ve Rabbimize tesbihlerimizin sesinden daha sevimli gelen bir sesi duyalım" derler. Bu ses nasıl sevimli ve güzel olmasın! Çünkü tesbih edenlerin çıkardığı ses, itaat edenlerin o mükemmel halini ortaya koymaktadır. Günahkârların iniltileri ise, göklerin ve yerin Rabbisinin gaffar oluşunu ortaya koymaktadır. İşte birinci mesele budur.

***İKİNCİ MESELE:* Meleklerin Günahsızlığı**

Bu âyet, meleklerin masum (günahsız) olduklarına delalet etmektedir. Bunun bir benzeri de, *"Biz Rabbimizin emri olmadıkça inemeyiz"* (Meryem, 64) ve *"O melekler, Allah'ın önüne söz ile geçmezler"* (Enbiya, 27) âyetleridir. Burada şöyle bir incelik var: Allahu Teâlâ âyette, "melekler izinlidirler" demeyiş, aksine *"Rablerinin izniyle"* buyurmuştur. Bu, onların, Rablerinin izni olmadan hiçbir hareket ve tasarrufta bulunamadıklarına bir işarettir. Mesela bir kimsenin, hanımına, "Benim iznim olmadan çıkma" demesi de böyledir. Çünkü bu durumda hanımının her çıkmak istediğinde izin alması gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"Rablerinin"* ifadesi, melekler için bir ta'zimi (büyüklüğü), günahkârlar için de tahkîri ifade eder. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Onlar benim içindirler, ben de onlar içinim" demek istemiştir. Bu ifadenin bizim hakkımızdaki benzeri de, *"Sizin Rabbiniz gökleri ve yeri yaratan Allah'tır"* (A'raf, 54) âyetidir. Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed (s.a.s)'e de, *"Hani Rabbin demişti ki..."* (Bakara, 30) buyurmuştur.

Yine bu ifadenin bir benzeri de, rivâyet edilen şu husustur. **Hz. Davud** (a.s), ölüm döşeğinde hasta yatarken, "Allah'ım, benim için olduğun gibi, Süleyman için de ol" demiş. Bunun üzerine ilahi vahiy gelerek, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Süleyman'a söyle: Ben onun için olduğum gibi, o da benim için olsun" buyurmuştur. Yine rivâyet olunduğuna göre, Allah'ın dostu **Hz. İbrahim** (a.s) günlerce, misafir edecek bir adam bulamadı. Bunun üzerine bir misafir bulmak için araştırmaya çıktı ve bir çadır gördü. Onlara, "Misafir ister misiniz?" diye seslendi. Onlar, "Evet" dedi. **Hz. İbrahim** (a.s) misafir edecek şahsa, "Yanında süt veya bal katığı var mı?" dedi. Adam iki taşı eline aldı ve bunları birbirine vurdu. Taşlar yarıldı ve birinden süt, diğerinden bal akmaya başladı. **Hz. İbrahim** (a.s) hayret etti ve "Allah'ım ben senin halîlinim (dostunum) ama, böyle bir ikramı (imkanı)

bulamadım. Bu adam buna nasıl ulaştı?" dedi. Bunun üzerine vahiy geldi ve "Ey dostum, o bizim için oldu, biz de onun için olduk" denildi.

Meleklerin O Geceki İşleri

Âyetteki, مِنْ كُلِّ اَمْرٍ *"Her bir iş için"* ifadesi, "Melekler ve ruh o gece, her bir iş için inerler" demektir. Bu da, "Onlardan her biri bir başka iş için inerler" demektir.

Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) Meleklerin her biri bir işle meşguldürler. Dolayısıyla bazıları rükû, bazıları secde, bazıları da dua ile meşguldürler. Tefekkür, ta'lim ve vahiyleri ulaştırma ile ilgili söz de böyledir. Bazıları da o gecenin faziletini idrak etmek, yahut da Müslümanlara selam vermek için inmişlerdir.

b) Ekseri âlimlerin görüşüne göre âyetin manası, "Allahu Teâlâ'nın o yılda takdir ettiği her hayır ve her şer için inerler" şeklindedir. Bunda onların inişlerinin bir ibadet oluşuna bir işaret vardır. Buna göre melekler âdeta, "Biz yeryüzüne kendiliğimizden inmedik. Fakat kendisinde mütekelliflerin iyiliği ve hayrı söz konusu olan her iş için ineriz" demektedir.

Cenâb-ı Hak âyetteki "**emr**" (iş) kelimesini, dünya ve âhiret iyiliklerini içine alsın ve kendisinden o meleklerin, mükellefin dini ve dünyası ile ilgili hayrın bulunduğu şeyler için indiklerini beyan etmek için, umumi olarak mutlak olarak zikretmiştir. Buna göre sanki birisi, o meleğe "Nereden geliyorsun?" demiş de, melek, "Seni ilgilendirmez. Bu lüzumsuzluk nereden? Fakat sen "Hangi iş için geldin?" diye sor. Çünkü sana düşen budur" cevabını vermiştir.

3) Bazı kimseler de, "مِنْ كُلِّ اَمْرٍ" ifâdesini "مِنْ كُلِّ امْرِئٍ" şeklinde okumuşlardır. Bu, "Her insan için..." demektir. Rivâyet olunduğuna göre, melekler karşılaştıkları her mü'min ve mü'mineye selam verirler.

Berat ve Kadir Gecesi İlişkisi

Ecellerin, rızıkların, Şaban ayının on beşinde belirlenip taksim (takdir) edildiği rivâyet edilmemiş midir? Ama sizler şu anda bunun, Kadir gecesinde olduğunu söylüyorsunuz" denilirse, biz deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اِنَّ اللهَ يُقَدِّرُ الْمَقَادِيرَ فِي لَيْلَةِ الْبَرَاءَةِ فَاِذَا كَانَ لَيْلَةُ الْقَدْرِ يُسَلِّمُهَا اِلَى اَرْبَابِهَا *"Allahu Teâlâ olacak tüm şeyleri Berat gecesinde takdir eder. Kadir gecesi gelince de, bu şeyleri sahiplerine teslim eder"* dediği rivâyet edilmiştir. Şöyle de denilmiştir. Berat gecesinde eceller ve rızıklar; Kadir gecesinde ise, kendisinde

hayır, bereket ve selametin bulunduğu işler takdir edilir. Kadir gecesinde, sayesinde dinin güç-kuvvet bulduğu ve Müslümanlar için büyük faydaların bulunduğu şeylerin takdir edildiği; Berat gecesinde ise, o yıl ölecek olanların isimlerinin kaydedilip ölüm meleğine teslim edildiği de söylenmiştir.

O Geceki Selamet

Üçüncü cihet: Kadir gecesinin faziletiyle ilgili üçüncü cihet de şu âyetin ifade ettiği hususdur:

سَلَٰمٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجْرِ ﴿٥﴾

"O (gece) tan yeri ağarıncaya kadar bir selamdır" (Kadr, 5).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki *"selam"* ile ilgili şu izahlar yapılır:

a) Bu, "Kadir gecesi, fecrinin doğuşuna kadar selamdır, yani melekler itaatkâr kimselere selam verirler" demektir. Bu böyledir. Çünkü melekler, ta gecenin başlangıcından fecrin doğuşuna (sabaha) kadar bölük bölük inerler. Bu inişin bölük bölük oluşu, selamın çokça verilmesini temin içindir.

b) Bu gece "selam gecesi" olarak nitelenmiştir. Binâenaleyh selamın hafife alınmaması gerekir. Zira, o pişmiş buzağı (ikramı) hadisesinde, yedi meleğin **Hz. İbrahim** (a.s)'e selam vermiş olmaları sebebiyle, onun huzur ve sürüru, dünya krallarının huzur ve sürurundan daha fazla olmuştur. Daha doğrusu melekler ona selam verince, **Nemrud**'un ateşi, **İbrahim** (a.s) için bir serinlik ve bir selamet (esenlik) oluvermiştir. Şimdi bu meleklerin bize verdikleri selamın bereketi ile, cehennem de bize bir serinlik ve esenlik olmaz mı? Fakat **İbrahim** (a.s)'in meleklere ziyafeti, kızartılmış bir buzağı idi. Melekler bizden ise, böylesine kızarmış, (Allah aşkıyla) yanmış bir kalp istemektedirler. Hatta burada şöyle bir incelik daha vardır: Bu da, âyetin ümmet-i muhammed'in faziletini ortaya koyduğudur. Çünkü o kıssada melekler, **Hz. İbrahim** (a.s)'e inmişler; bu âyette ise, meleklerin, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in ümmetine indikleri belirtilmiştir.

c) Bu, "Bütün kötü şeylerden ve afetlerden selamet" manasına olup, tıpkı, "o hep bu iki iş ile meşguldür" manasında, "Şüphesiz falanca hac ve gazve demektir" denilmesi gibidir. Bunun bir benzeri de فَإِنَّمَا هِيَ إِقْبَالٌ وَإِدْبَارٌ "Gâh mutluluk ... gâh bedbahtlık" ifadesidir. Âlimler meleklerin ve ruhun Kadir gecesinde, bütün iyi şeyleri ve mutluluk veren şeyleri indirip, o gecede hiçbir zararlı şeyi indirmediklerini söylemektedirler. Binâenaleyh o gecede iner her şey, sırf bir "selam"dır, yani mahza selamet, fayda ve hayırdır.

d) **Ebû Müslim** şöyle der: "Buradaki "selam", bu gece rüzgarlardan, eziyetlerden, yıldırımlardan ve benzeri afetlerden beri bir gecedir" demektir.

e) Bu, "O gece, şeytanın kötülük yapamadığı bir selamet gecesidir" demektir.

f) Vakıf, "**selam**" kelimesinin sonunda da yapılabilir. Dolayısıyla selam, bir önceki âyetle ilgili olur ve fecir doğuncaya (sabaha) kadar sürer" şeklinde olur. Bu görüş zayıftır.

g) Bu gece, tâ başından sabaha kadar, her parçasında yapılan ibadetlerin, bin ayda yapılan ibadetlerden daha hayırlı olması hususunda selametli bir gece olup, farzlar için ilk üçte bir; nafileler için gece yarısı; dua için de seher vaktinin seçilmesinin müstehap oluşu hususunda diğer geceler gibi değildir. Aksine bu gece, bütün cüzleri ve parçaları açısından hep aynı fazilete sahip olan bir gecedir.

h) "سَلَامٌ هِيَ" ifadesi, "cennettir bu" manasınadır. Çünkü cennetin bir ismi de, "selam yurdu", yani "seametten kalıba dökülmüş"tür.

İKİNCİ MESELE: **Matla'**

"مَطْلَعْ", **tulû'** (yani doğuş) manasınadır. Nitekim Arapçada, "طَلَعَ الْفَجْرُ طُلُوعًا وَمَطْلَعًا" denilir. Buna göre âyetin manası, "bu selam işi, fecir doğuncaya kadar sürer" şeklindedir. Bu kelimeyi "مَطْلِعُ" şeklinde okuyanlara göre, ismi zaman, yani "doğuş vakti" manasına olur. Bunun ism-i mekanı da, bu şekilde gelir. Bu izahı **Zeccâc** yapmıştır. Ama **Ebû Ubeyde, Ferrâ** ve diğerleri, kelime mastar mîm'i olduğu için, lâm'ı fethalı okumayı tercih etmişler ve şöyle demişlerdir: "Lâm kesreli okunursa, kelime, tıpkı, "**meşrîk**" (doğu) kelimesi gibi isim olur. Halbuki âyette bunun isim olarak alınmasının manası yoktur. Aksine **Zeccâc**'ın ileri sürdüğü gibi bu, doğuş vaktinin ismi (yani ism-i zaman) manasına alınırsa doğru olur." **Ebû Ali** ise der ki: "Kelimeyi, lâm'in kesresiyle, mastar manasına almak da mümkündür. Çünkü **"mef'il"** kalıbındaki mastarların, ayne'l fiilinin kesresiyle gelmeleri

gerekir. Bu tıpkı, Arapların عَلَاهُ الْمَكْبِرُ وَالْمَعْجِزُ "ihtiyarlık ve acizlik ona hakim oldu" demeleri ve يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ *"Sana mahizden, yani hayızdan sorarlar"* (Bakara, 222) âyeti gibidir. Aynen bunun gibi, "**matlı'**" kelimesi de, kesreli okununca, bu kaidenin şazzı (istisnası) olarak gelmiş olur. Allahu Teâlâ en iyi bilendir. Salat ü selâm efendimiz Hz. Muhammed'e, âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

BEYYİNE SÛRESİ

Sekiz âyet olup, Medine'de nazil olmuştur.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِّينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ ﴿١﴾ رَسُولٌ مِنَ اللهِ يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةً ﴿٢﴾ فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ ﴿٣﴾ وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ ﴿٤﴾

"Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar, kendilerine apaçık bir hüccet yani içinde (kitapların) en doğru (hükümleri) yazılı temiz sahifeleri okuyacak Allah'tan bir peygamber gelinceye kadar ayrılacak değillerdi. Böyle iken kendilerine kitap verilmiş olanlar ancak, kendilerine o apâşikar hüccet geldikten sonra ayrılığa düştüler" (Beyyine, 1-4).

Ehl-i Kitap ve Müşriklere Gelen Beyyine

Bil ki, âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî, Kitâbu'l-Basît'inde, şöyle der: "Bu âyet, Kur'ân'da bulunan âyetlerin hem nazm, hem de tefsir bakımından en zorlarındandır. Ve, bu âyette, büyük ulema bile bocalamıştır." Ama, Allah kendisine rahmet etsin, **Vâhidî**, bu âyette nasıl bir müşkilin bulunduğunu zikretmemiştir. Bu sebeple ben diyorum ki, âyetteki bu müşkilliğin sebebi şudur: Âyetin takdiri, "Kâfirler, kendilerine o beyyine, yani Resûl gelinceye değin, ayrılığa düşmediler.." şeklindedir. Şimdi Cenâb-ı Hak, bu kâfirlerin hangi şeyden ayrılmadıklarından söz etmemiştir. Ne var ki bu husus malumdur. Çünkü, burada kastedilen, bu kâfirlerin sürdürdükleri küfürleridir. Böylece âyetin takdiri, "Kâfirler, kendilerine "beyyine", yani o Resûl gelinceye değin, küfürlerinden ayrılmadılar" şeklinde olmuş olur. Sonra, "حَتّٰى" kelimesi, "intihâyi gaye" yani, "süre ve mesafenin sonunu" ifade eden bir kelimedir. Binâenaleyh bu âyet, onların, Hz. Peygamber (s.a.s) gelince, küfürlerinden ayrılmış olmalarını gerektirir.

İnkârları Arttı mı?

Bundan sonra da Cenâb-ı Hak, *"Böyle iken kendilerine kitap verilmiş olan bunlar ancak, kendilerine apaşikar hüccet geldikten sonra ayrılığa düştüler"* buyurmuştur ki, bu ise, onların küfürlerinin, Hz. Peygamber (s.a.s) gelince artmış olmasını gerektirmektedir. İşte bu durumda, ilk ifade bu ikinci ifade arasında zahiren bir çelişki meydana gelmiş olur ki, kanaatime göre, işte bu müşkilin varıp dayandığı şey budur. Bu hususa şu birkaç bakımdan cevap verebiliriz:

1) Bu konuda yapılan izahların en güzeli, Keşşâf sahibinin özetle sunduğu şu izahtır: Her iki kısmın kâfirleri, yani Ehl-i kitab ve putperestler, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmezden önce, "Biz, üzerinde bulunduğumuz dinimizden ayrılmayız ve **Tevrat** ve **İncil**'de yazılı olup, gelmesi va'dedilen o zat peygamber olarak gönderilinceye değin, dinimizi bırakmayız..." diyorlardı ki işte bekledikleri bu şahıs Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. (İşte bu ilk ifadeyle), Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin söyledikleri sözleri nakletmiştir. Daha sonra da Allahu Teâlâ, "وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ" buyurmuştur. Ki bu da, "Onlar, o Peygamber'in kendilerine gelmesi halinde birlik olacaklarına ve hak üzere ittifak edeceklerine dair söz vermeleri"dir. Daha sonra onları, bu "hak"tan ayıran ve küfürlerinde sebat ettiren şey ise, o Peygamber'in gelişi olmuştur. Ki, bunun günlük kullanıştaki bir benzeri de, fâsık ve fakir bir kimsenin, kendisine va'z u nasihatta bulunan bir kimseye, "Allah, beni zengin kılıncaya değin, içinde bulunduğum kötü fiillerden vazgeçmeyeceğim" deyip, Allahu Teâlâ'nın, o kimseyi zengin kılınca da, fıskını artırdığında, ona va'z u naihatta bulunan kimse, ona, "Zengin oluncaya değin fıskını devam ettirecektin, zengin olduktan sonra ise, başını fiska sokmayacaktın (hani!)" diyerek, bu kimseyi, daha önce söylediği sözler sebebiyle kınaması ve azarlamasıdır. Bu cevabın neticesi de, şuna varıp dayanır: Cenâb-ı Hakk'ın, "Kâfirler, kendilerine o "beyyine" gelinceye değin küfürlerinden ayrılmadılar" ifadesi, onların önceki sözünü nakleden bir ifade; "Böyle iken kendilerine hitap edilmiş olan bunlar ancak..." ifadesi ise, neticede olup biteni haber veren bir ifade olup, bu, "Olup biten şey, onların iddia ettiklerinin aksine vaki olmuştur" demektir.

2) Âyetin takdiri, "Kendilerine o beyyine gelse bile, kâfirler küfürlerinden vazgeçmediler..." şeklindedir. Âyetteki takdirin, böyle olması halinde ise, söz konusu olan problem zail olmuş olur. **Kâdî** de bunu bu şekilde

zikretmiştir, ancak ne var ki, "حَتّٰى" lafzını bu şekilde tefsir etmek, Arapçadaki herhangi bir temel kullanışa dayanmaz.

3) Biz, "مُنْفَكِّينَ" kelimesini, küfürlerinden..." ifadesiyle kayıtlamayız; tam aksine bu kelimeyi, onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'i fazilet ve mefâhiri ile anmaktan ayrılmadıkları (anmaya devam ettikleri) manasına alırız. Ve buna göre mana, "Kâfirler, kendilerine o beyyine gelinceye değin, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, şan, şeref ve faziletleriyle anmaya devam ettiler" şeklinde olmuş olur.

İbnu Arefe, âyetteki takdirin, حَتّٰى اَتَتْهُمُ "Derken onlara geldi..." şeklinde olduğunu söylemektedir. Buna göre bu demektir ki, âyette yer alan ifade her ne kadar muzari lafzı ise de, bu muzari, mazi anlamındadır. Ve bu tıpkı, "مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ" (Bakara, 102) âyetindeki تَتْلُو - تَلَتْ "Okudu..." manasına gelmesi gibidir. Buna göre mana, "Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in mefahirini zikretmeye devam ediyorlardı. Ama ne zaman ki, Hz. Muhammed (s.a.s) onlara bilfiil peygamber olarak geliverdi, o zaman bu hususta bölündüler ve her biri, bu konuda diğerinin görüşünü reddeden sözler söylemeye başladılar" şeklinde olur ki, bu manaya göre, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar daha önce, Hz. Peygamber'in adı ve şanı ile giriştikleri savaşlarda kâfirlerin aleyhine zaferler istiyorlardı. Ama ne zaman ki, onlara, o tanıyıp bildikleri şey (yani o Peygamber) geldi, işte o zaman onu inkâr ettiler..."* (Bakara, 89) mealindeki âyetidir.

Bu âyetle ilgili olarak tercihe şayan olan görüş ise, birinci görüştür. Bu âyet hakkında şöyle dördüncü bir izah da yapılabilir: Allahu Teâlâ, bu kâfirlerin, Hz. Muhammed (s.a.s) gelinceye değin, küfürlerini sürdürdüklerini bildirmiştir. Halbuki, "حَتّٰى" kelimesi, (burada) kendisinden sonra yer alan durumun kendinden önce olan durumun aksine olmasını gerektirir. Vâkıa da böyledir. Çünkü bu toplum, o küfürleri üzere kalmamış, tam aksine bölünmüşlerdir. Böylece de, kimisi mü'min olurken, kimisi de küfrünü devam ettirmiştir. Bu topluluğun durumu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gelişinden sonra, o gelmezden önceki gibi kalmayınca, aynen devam etmeyince, "حَتّٰى" lafzının manası ile amel etmek yeterli olmuştur.

Burada yapılabilecek bir beşinci izah da şudur: Kâfirler, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmezden önce küfürlerinde tereddüt etmiyorlardı. Tam aksine onlar, küfürlerinde kararlı ve yaptıkları işin özüne inanarak bunu sürdürüyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s), peygamber

olarak gönderildikten sonra ise, bu kararlılık ve kesinlik zail oldu. Tam aksine onlar, hem bu din, hem de diğer dinler hususunda şüphe ve hayret içinde kalakaldılar. Bu manaya göre bunun bir benzeri de, *"İnsanlar tek bir ümmet idi. Derken Allah, müjdeci ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi..."* (Bakara, 213) mealindeki âyetidir. Ki bu, "Üzerinde bulundukları o din, onların, âdeta bedenlerine ve kanlarına karışmış bir vaziyette idi. Bu sebeple de, Yahudi olan Yahudiliğinde, Hıristiyan olan da Hıristiyanlığında, putperest olan da putperestliğinde kararlı idi. Ama ne zaman ki, Hz. Muhammed (s.a.s) bilfiil peygamber olarak gönderildi, o zaman fikirler, zihinler karıştı ve herkes, dini, mezhebi ve görüşleri hususunda şüpheci oldu. Çünkü âyetteki "مُنْفَكِّينَ" sözü, işte bunu ihsas ettirmektedir. Çünkü, bir şeyin bir şeyden "infikâk"ı, onun ondan ayrılması demektir. Buna göre mana, "Onların kalpleri, o inançlarından ve o inançlarının kesin oluşundan ayrılmadı, uzak kalmadı. Ama, Hz. Muhammed (s.a.s) bilfiil peygamber olarak gönderildikten sonra ise, bu iş, bu hal üzere devam etmedi" şeklinde olur.

***İKİNCİ MESELE:* Kâfirlerin Nevileri**

Kâfirler, iki çeşittir:

1) Mesela, Yahudi ve Hıristiyan fırkaları gibi, ehl-i itikat olanlar. Ki bunlar, kendi dinlerinde, kendisi sebebiyle kâfir olacakları şeyi ihdas etmeleri yüzünden kâfir olmuşlardır. Ve bu, mesela onların, "Uzeyr; Allah'ın oğludur; Mesih, Allah'ın oğludur" demeleri ve Allah'ın kitabını ve dini tahrif etmeleri gibi... şeylerdir.

2) Herhangi bir kitaba mensup olmayan müşrikler. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu iki nevi kâfiri, "Kâfir olanlar..." ifadesiyle, mücmel olarak zikretmiş, daha sonra da, bu mücmel ifadenin hemen peşinden tafsilat vermiştir, bu da, "مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ" ifadesidir. Burada şöyle iki soru sorulabilir.

Âyetteki Min Harf-i Cerrinin Manası

Birinci soru: Âyetin takdiri, "Ehl-i kitap'tan, müşriklerden kâfir olanlar (...) olmadılar" şeklindedir ki, bu takdir, "Ehl-i kitabın, kendi arasında kâfirleri olduğu gibi, kâfir olmayanlarının da bulunmuş olmasını iktiza eder. Ve bu, doğrudur, gerçektir. Ve yine bu ifade, müşriklerden kimilerinin kâfir, kimilerinin ise kâfir olmadığını gerektirir. Halbuki, bunun ise, doğru olmadığı malumdur. Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

a) Buradaki "مِنْ", "teb'îz" için değil, tam aksine "tebyîn - beyan" içindir. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ *"... Put pisliklerinden kaçının..."* (Hacc, 30) ifadesindeki "مِنْ" gibidir.

b) Hz. Muhammed (s.a.s)'i inkâr eden o kâfirlerin bir kısmı, Ehl-i kitap, bir kısmı ise müşriklerdendir. İşte bu sebepten dolayı, bu ifadenin başına "مِنْ" kelimesi getirilmiştir.

c) "وَالْمُشْرِكِينَ" ifadesi de, Ehl-i kitapla ilgilidir. Bu böyledir, zira, Hıristiyanlar "teslis"e inanırlar, Yahudilerin tümü ise, "müşebbihe"dir. Bütün bunlar ise, şirktir. Nitekim, bazen bir kimse de, belli bir kavmi kastederek, جَاءَنِي الْعُقَلَاءُ وَالظُّرَفَاءُ "Bana, akıllı ve zeki kimseler geldi..." deyip de, aynı kavmi iki vasıfla vasıflandırması gibidir. Cenâb-ı Hak da, *"Rükû edenler, secde edenler, ma'rufu emredenler, münkeri yasaklayanlar, hudûdu gözetenler..."* (Tevbe, 112) buyurmuştur, ama bütün bu vasıflarla tek bir cemaati nitelemiştir. Ve Kur'ân'da bu tür ifadeler, yani bir topluluğun çeşitli sıfatlarla tavsif edilmesi ve bu sıfatların birbirlerine atıf vâv'ıyla atfedilmesi ve, halbuki bütün hepsinin de tek bir mevsufun sıfatı olması hususunun örnekleri pek çoktur.

İkinci soru: Mecusiler, "Ehl-i kitap" teriminin içine girerler mi? Biz deriz ki, bazı ulema, Hz. Peygamber (s.a.s)'in سُنُّوا لَهُمْ سُنَّةَ اَهْلِ الْكِتَابِ "Mecusilerde Ehl-i kitab'a yaptığınız uygulamayı tatbik ediniz" buyruğundan dolayı, bu ifadenin kapsamına girdiklerini söylerlerken, bazıları da bunu yadırgayarak şöyle demişlerdir. Çünkü Allahu Teâlâ (burada), "Arap beldelerindeki kâfirlerden söz etmişlerdir ki, bunlar Yahudi ve Hıristiyanlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, onlardan naklen, *"Bizden evvel kitabı yalnız iki taifeye indirdi"* (En'âm, 156) buyurmuştur. Halbuki, buradaki iki grup ifadesi ile, Yahudi ve Hıristiyanlar kastedilmiştir.

Ehl-i Kitabın Önce Zikredilmesinin Manası

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak, "لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ" buyurmak suretiyle Ehl-i kitabı, küfür konusunda müşriklerden önce getirmesinin manası nedir?

Cevap: Bir kere vâv, tertip ifade etmez. Bununla beraber, burada yine şu inceliklerden bahsedilebilir:

1) Bu sûre, Medine'de nazil olmuştur. Binâenaleyh, Ehl-i kitap, âdeta, esas olarak zikredilmek istenmiştir.

2) Bunlar, ilahi kitapları bilip tanıyorlardı. Binâenaleyh bu mana da bilmeleri gerekirdi. Binâenaleyh, buna rağmen, bunların küfürlerinde ısrar etmeleri en çirkin hareket olmuştur.

3) Ehl-i kitap, kendilerine başkalarının uydukları bilgin kimseler olduğu için, bunların küfürleri, başkalarının küfürleri için bir temel oluşturmuş olur. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, önce bunlardan bahsetmiştir.

4) Bunlar, başkalarından daha kıymetli bilgin kimseler oldukları için, önce zikredilmişlerdir.

Ehl-i Kitap Tabiri

Dördüncü soru: Cenâb-ı Hak niçin, "Ehl-i Kitap"tan demiş de, "Yahudi ve Hıristiyanlardan" dememiştir?

Cevap: Çünkü, "Ehl-i kitap"tan ifadesi, onların, âlim olduklarına delalet eder ki bu da, ya daha çok ta'zimi gerektirmiştir, -ki işte bu sebeple de bunlar, "Yahudi ve Hıristiyanlardan..." diye değil de, bu lakapla zikredilmişlerdir. Yahut da, bunların âlim olmaları, küfürlerinin daha fazla çirkin olmasını gerektirmiştir; daha fazla cezayı hak ettiklerine dikkat çekmek için de, işte bu vasıfla zikredilmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyette, şeriat (yasa) ile ilgili birtakım hükümler vardır.

1) Cenâb-ı Hak, "kâfir olanlar" ifadesini, Ehl-i kitap ve müşrikler olarak tefsir etti. Binâenaleyh bu, hepsinin, küfürde aynı olmalarını gerektirir. İşte bu yüzden ulema, "Küfür, tek bir millettir" demişlerdir. O halde Yahudi müşrike, müşrik de Yahudiye varis olabilir.

2) Atıf, muğayereti gerektirir. İşte bu yüzden biz, zimmînin müşrik olmadığını söylüyoruz. Hz. Peygamber (s.a.s) de, غَيْرَ نَاكِحِى نِسَائِهِمْ وَلَا آكِلِى ذَبَائِحِهِمْ *"... kadınlarını nikâhlamadığınız, kestiklerini de yemediğiniz halde..."* buyurmuş, böylece Ehl-i kitap ile müşrik arasında birfarkın bulunduğunu belirtmiştir.

3) Cenâb-ı Hak, "Ehl-i kitap" ifadesini zikretmek suretiyle, "ehl-i ilim"e bakarak aldanmanın caiz olmayacağına dikkat çekmektedir. Çünkü, geçmiş ümmetler hakkında meydana gelen şeyin aynısı, Kur'ân ehli (Müslümanlar) için de meydana gelmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kaffâl şöyle demektedir, "**İnfikâk**", "bir şeyin bir şeyden ayrılması" demek olup, aslı, "**fekk**" kökündendir. Ki, "**fekk**" de, açmak, sona ermek, ayrılmak anlamına gelir. "Mührünü kaldırdım ve açtım.." anlamında, فَكَكْتُ الْكِتَابَ , "üzerindeki kapalılığı gidermek" manasına gelen "فِكَاكُ الرَّهْنِ" ifadesi de böyledir. Baksana, bu sözün zıddı, "اِنْفَكَّ الرَّهْنُ" ifâdesidir "فِكَاكُ الْاَسِرِ" ve فَكَهُ "Esiri kurtarmak, salıvermek" ifadesi de böyledir. Böylece, bir şeyin bir şeyden "infak"ının, ayrılışının, tıpkı, bir kemiğin mafsalından ayrılması durumunda olduğu gibi, o şeyin ona yapışmasından sonra, o şeyi ondan izale etmek gibi olduğu sabit olmuş olur. Buna göre mana, "Onlar dinlerine son derece kuvvetli bir biçimde sarılmışlardır. Onlar o dinlerinden, ancak beyyine geldiği zaman ayrılırlar" şeklinde olur. "**Beyyine**" de, kendisiyle, hakkın batıldan ayrıldığı apaçık delil demektir. Binâenaleyh "**beyyine**", hak batıldan ayrıldığı ve hakkı batıldan ayırdığı için, ya "**beyân**", yahut da "**beynûnet**" kökündendir. Bu âyetteki "**beyyine**"nin ne demek olduğu hususunda şu görüşler vardır:

Beyyine Hz. Peygamber'dir

Birinci görüş: "**Beyyine**", Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. Daha sonra bu görüşte olanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hangi sebeple, "**beyyine**" denildiği hususunda da şu izahları yapmaktadırlar:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in zatı, nübüvvetine bir beyyine, apaçık delildir. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s), nübüvvetini ve risaletini anlatma konusunda son derece ciddidir. Yalancı olan, bir şeyi yapmaya kalkışan kimseden ise, böylesine son derece ciddi şeyler meydana gelmez. O halde bu demektir ki, geriye, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ya sadık olduğu, ya da bunak olduğu malumdur. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s), son derece akıllıdır. O halde geriye ancak, onun sadık olması ihtimali kalmaktadır.

2) Onda mevcut olan huyların tamamı, mükemmel ve i'câz noktasına ulaşmıştır. Ki, **Câhız** bunu anlatmış, **Gazâli** (r.h) ise, **"el-Munkızu Mine'd-Dalâl"** adlı eserinde bunu teyit etmiştir. O halde, işte bu iki sebepten dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat kendisi, "**beyyine**" olarak isimlendirilmiştir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s)'in mu'cizeleri son derece açık olduğu gibi, alabildiğine de çoktur. İşte bu iki hususun bir araya gelmesinden dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat kendisi, aslında bir beyyine ve hüccet gibi kabul

edilmiştir. İşte bundan dolayıdır ki, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, nur saçan, aydınlatan bir lamba "**sirâcen münîra**" (Ahzab, 46) olarak vasıflandırmıştır. Buradaki "**beyyine**" ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kastedildiğini söyleyenler, bu ifadenin hemen peşinden gelen, "رَسُولٌ مِنَ اللهِ" "Allah'tan bir resul" ifadesi ile istidlâl etmişlerdir. O halde bu demektir ki, "رَسُولٌ" kelimesi, "الْبَيِّنَةُ" kelimesinden bedel olarak merfu okunmuştur. **Abdullah İbn Mes'ûd** da, "**beyyine**" kelimesinden hal tutarak "رَسُولًا" şeklinde mansub okumuştur. Bu görüşte olanlar şöyle demektedirler: "**el-beyyinetu**" kelimesinin başındaki elif-lâm marifelik ifade edip, bu da, ifadesini **Hz. Musa** (a.s)'nın ve **Hz. İsa** (a.s)'nın lisanında kılan **Tevrat** ve **İncil**'de bahsi geçen zattır. Yahut da, bu ifadenin başındaki elif-lâm tefhim için olup, "Bu, "**beyyine**", daha mükemmelinin bulunamayacağı bir biçimde mükemmel olan bir "**beyyine**"dir" demektir. Yahut da, "**el-beyyinetu**" kelimesiyle, tüm "**beyyine**"ler kastedilmiştir. Çünkü marifelik bazen, tefhim için olduğu gibi, nekire getirmek de böyledir, ki, Allahu Teâlâ, işte bu iki hususu da burada, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında cem edip beraber kullanmıştır. Böylece, işe önce marife olanla başlamıştır, ki bu "الْبَيِّنَةُ" lafzıdır; daha sonra da, nekire getirerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'i övmüş ve "رَسُولٌ مِنَ اللهِ" buyurmuştur ki, bu, "Bu, bir resuldür, ama ne resul!.." manasındadır. Bu ifadenin bir benzeri ise, Allah'ın, kendisini sena ederken, zikretmiş olduğu şu ifadelerdir. Cenâb-ı Hak önce marife olarak, ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدِ *"Yüce Arş'ın sahibi"* (Burûc, 15) buyurmuş, daha sonra da, bu marifelikten sonra nekre getirerek, فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ *"Her dilediğini yapan..."* (Burûc, 16) buyurmuştur.

Beyyine, Bütün Elçiler

İkinci görüş: Âyetteki, "**beyyine**" ile, mutlak manada tüm resuller kastedilmiştir. Bu görüş, **Ebû Müslim**'in görüşü olup, o şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ" ifadesi ile, "Onlara, kendilerine tertemiz suhufu okuyan, Allah'ın meleklerinden elçiler gelinceye değin..." manası kastedilmiştir ki, bu manaya göre bu ifade, tıpkı, *"Ehl-i kitap, senden, kendilerine gökyüzünden bir kitap indirmeni isterler"* (Nisâ, 153) âyeti ile, *"Hayır, tam aksine, onlardan her biri, kendilerine yazılmış olan apaçık sahifeler verilmesini isterler"* (Müddessir, 52) âyetleri gibidir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Beyyine, Kur'ân'dır**

Bu, **Katâde** ve **İbn Zeyd**'in görüşü olup, bu görüşe göre, "**beyyine**", Kur'ân'dır. Ki, bu ifadenin bir benzeri de, *"Onlara, ilk sahifelerde bulunan*

şeylerin apaçık beyanları gelmedi mi?" (Tâhâ, 133) âyetidir. Bundan sonra Cenâb-ı Hakk'ın, "رَسُولٌ مِنَ اللهِ" ifadesi gelmiştir ki, burada, mutlaka mahzûf bir muzafın bulunması ve takdirinin de وَتِلْكَ الْبَيِّنَةُ وَحِيُ رَسُولٍ مِنَ اللهِ يَتْلُوا صُحُفٌ مُطَهَّرَةٌ "Bu beyyine de Allah'tan olan Resûle yapılan vahiydir ki, o Resûl, temiz sahifeleri okur..." şeklinde olması gerekir.

Suhufen Mutahhare

Âyetteki, يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةً * فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ *"... içinde (kitapların) en doğru (hükümleri) yazılı temiz sahifeleri okuyacak..."* cümlesine gelince, bil ki, "**suhuf**" "صُحُفٌ ، صَحِيفَةٌ" kelimesinin çoğuludur. Sahife de, üzerine yazı yazılan şeydir. "مُطَهَّرَةٌ" (mutahhare)nin ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

a) "Batıl şeylerden arınmış, tertemiz..." demek olup, bu tıpkı, *"Ona, ne önünden, ne de arkasından batıl şeyler ilişemez..."* (Fussilet, 42) âyeti ile, *"... yüce, tertemiz..."* (Abese, 14) âyeti gibidir.

b) "Kötü, çirkin isimlerden arınmış, tertemiz..." demektir. Çünkü Kur'ân, en güzel yadlarla anılır. Ve ona, en güzel bir biçimde övgüde ve senada bulunulur.

c) Buradaki "**mutahhare**" kelimesinin manasının, "ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir" şeklinde olduğu da söylenebilir. Bu yönüyle bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"... ona ancak, iyice temizlenenler dokunabilir..."* (Vakıa, 78-79) âyeti gibi olmuş olur.

Bil ki, "**mutahhare**" kelimesi, her ne kadar zahiren "صُحُفٌ" kelimesinin sıfatı olarak gelmiş ise de, ancak ne var ki, bu, sahifelerde yer alan şeyin, yani Kur'ân'ın sıfatıdır. Âyetteki "كُتُبٌ" ifadesi hakkında da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifade ile, sahifelere yazılmış âyetler kastedilmiştir.

b) **Sâhibu'n-Nazm (el-Cürcanî)** şöyle demektedir: "**Kütüb**", bazen hüküm anlamına elir. Nitekim Cenâb-ı Hak, كَتَبَ اللهُ لَأَغْلِبَنَّ *"Allah, "muhakkak ki ben galip geleceğim" diye hükmetti"* (Mücâdele, 21) buyurmuştur. لَأَقْضِيَنَّ بَيْنَكُمَا بِكِتَابِ اللهِ *"Aranızda, mutlaka, Allah'ın kitabıyla, yani Allah'ın hükmüyle hükmedeceğim..."* cümlesinin geçtiği asîf hadisinde de bu manadadır. Binâenaleyh, âyetteki "كُتُبٌ قَيِّمَةٌ" tabiri ile "dosdoğru hükümler" manası kastedilmiş olabilir.

Kayyime

"قَيِّمَةٌ" kelimesinin ne demek olduğuna gelince, bu hususta da, şu iki izah yapılabilir:

1) **Zeccâc,** bunun manasının, "Kendisinde eğriliğin bulunmadığı ve hakkın batıldan ayırt edildiği dosdoğru... şey" şeklinde olduğunu ve bu kelimenin tıpkı, "سَيِّدٌ" ve "مَيِّتٌ" kelimeleri gibi, "يَقُومُ - قَامَ" kökünden "قَيِّمَةٌ" şeklinde olduğunu söylemiştir. Ki bu, Arapların, bir şey ortaya çıkıp da dosdoğru olduğunda, قَامَ الدَّلِيلُ عَلٰى كَذَا "Falanca şey hakkında, apaçık delil vardır" demeleri gibidir.

2) "**Kayyime**" kelimesi, "قَائِمَةٌ" anlamında olup, "Bu kitaplar, hüccet ve delil olma bakımından, bağımsızlık arz eden delillerdir" demektir. Buna göre bu ifade, bir kimse bir şeyi olduğu gibi icra ettiğinde söylenilen, قَامَ فُلَانٌ بِالْأَمْرِ "Falanca o işi tastamam yaptı..." şeklindeki ifadeden olmuş olur. Bir topluluğun işini üzerine alan kimseye, "**kayyim**" denilmesi de böyledir.

Buna göre şâyet, "Hz. Muhammed ümmî olduğu halde, daha nasıl tertemiz sahifeleri okuma işi ona izafe edilebilmiştir?" denilirse, biz deriz ki, Hz. Peygamber, mesela o sahifelerde yer alan satırları okuduğu zaman, ondakilerin tümünü okumuş sayılır. Kaldı ki, **Cafer es-Sâdık**'a nisbet edilen bir kitapta, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, yazmasa bile, kitabı okuduğu belirtilmiştir. Belki de bu, onun mu'cizelerindendir.

Âyetteki, وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ *"Böyle iken kendilerine kitap verilmiş olan bunlar ancak, kendilerine o apaşikar hüccet geldikten sonra ayrılığa düşerler"* ifadesiyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Niçin Özellikle Ehl-i Kitap?**

Bu âyetle ilgili olarak şöyle bir soru sorulabilir: Allahu Teâlâ bu sûrenin başında hem Ehl-i kitaptan hem de müşriklerden bahsetmiştir. Bu âyette ise, sadece Ehl-i kitabı zikretmiştir. Binâenaleyh bunun sebebi nedir? Buna şöyle birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Müşrikler kendi dinleri üzere devam edemezler. Binâenaleyh iman ederlerse ne âla. Ama iman etmezlerse öldürülürler. Cizye vermek suretiyle küfürlerini sürdürebilecek olan Ehl-i kitabın hükmü böyle değildir.

2) Ehl-i kitap, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olacağını, kendi kitaplarında görüp bildikleri için, onun peygamberliğinden haberdar idiler. Binâenaleyh bilenler, bu şekilde "ayrılığa düşmek"le tavsif edildiklerine göre, kitabı olmayanlar haydi haydi bu şekilde tavsif edilebilirler.

***İKİNCİ MESELE:* Cûbbaî'ye Cevap**

Cübbâî, "Bu âyet, "insanlar, kendilerine o hüccet gelmezden önce, ta babalarının sulbünde iken, şakî ve saîd diye ikiye ayrılmıştır" iddiasındaki **Kaderiyye** (yani Ehl-i sünnet'in) görüşünün yanlış olduğunu gösterir" der. Buna şu şekilde cevap verilir: "Bu, zayıf bir görüştür. Çünkü bununla kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın bu hususu ezelde bilmesi ve bunun, insan için olmasını ezelde istemesidir. Ama bu işin, yani saadet veya şekavetin mükelleften zuhur etmesine gelince bu, o belli hal tahakkuk ettikten sonra meydana gelir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Onlar (yani **Mu'tezile**), "Bu âyet küfür ve tefrikanın, insanlar için bir kader değil, aksine bizzat onların kendi fiili olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Kendilerine o apaşikar hüccet geldikten sonra"* buyurmuş, hem sonra da, *"kitap verilmiş olan bunlar"* buyurmuştur ki, bu da, "onlara bu kitabı veren, Allah ve melekleridir" demektir. Binâenaleyh iyi, güzel şeyler ile muvaffak kılma işi Allah'a nisbet edilmiş; şirk, tefrika ve küfür kullara nisbet edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu âyetin maksadı, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli etmektir. Yani, "Onların ayrılığa düşmesi, seni gama-kedere düşürmesin. Çünkü bu hüccetteki bir kusurdan değil, onların inatları yüzündendir. Onların ataları da böyle idiler. Cumartesi yasağını ihlal ve buzağıya tapma hususunda, yine *"kendilerine o apaşikar hüccet geldikten sonra"* tefrikaya düşmüşlerdir. Demek ki bu, onların eski bir adetleridir.

İhlas Emri

وَمَآ أُمِرُوٓا۟ إِلَّا لِيَعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ حُنَفَآءَ وَيُقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ وَذَٰلِكَ دِينُ ٱلْقَيِّمَةِ ﴿٥﴾

"Halbuki onlar, Allah'a, O'nun dininde muhlis ve muvahhid olarak ibadet etmekten; namazı dosdoğru kılmaktan ve zekatı vermekten başka bir şeyle emrolunmamışlardı. En doğru din de işte budur" (Beyyine, 5).

Bu âyetle ilgili olarak bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, "وَمَا أُمِرُوا" ifadesiyle ilgili şu iki açıklama yapılabilir:

a) Bununla, "Onlar, **Tevrat** ve **İncil**'de, ancak hanif (tevhit) dini ile emrolunmuşlardı" manası kastedilmiştir. Böylece, onların tevhitle memur oldukları anlaşılır. Fakat Hak Teâlâ bunun peşinden, *"En doğru din de işte budur"* buyurunca, bu hükmün onlar hakkında meşru bir hüküm olduğu gibi, bizim hakkımızda da meşru bir hüküm olduğunu anlamış oluyoruz.

b) Bu ifadeyle, "Ehl-i kitaba, Hz. Muhammed'in lisanıyla, işte bu şeyler emredilmiştir" manası kastedilmiştir. Bu mana, şu üç sebepten ötürü daha uygun ve doğrudur:

1) Buna göre âyet, yeni bir hüküm ve şeriat ifade etmektedir. Allah'ın kelamını, daha fazla fayda ve mana sağlayan şeye hamletmek ise daha evladır.

2) Burada, Hz. Muhammed (s.a.s)'den bahsedilmiştir. Bu da, "kendilerine o apaşikar hüccet geldikten sonra" ifadesindeki hüccet (beyyine)'dir. Burada diğer peygamberlerin bahsi ise geçmemiştir.

3) Allahu Teâlâ âyeti, *"En doğru din de işte budur"* cümlesiyle bitirmiş ve âyetin müteallıkının, yani ilgili olduğu şeyin, "**din-i kayyım**" (en doğru din) olduğuna hükmetmiştir. Binâenaleyh biz ister bunun, bizden öncekilerin şeriati olduğunu veyahut da Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatini anlatan yeni bir şeriat olduğunu söyleyelim, bizim için de meşru (şeriat) olması gerekir." Bu, **Mukâtil**'in görüşüdür.

***İKİNCİ MESELE:* Allah'ın Gaye Gözeterek İş Yapması**

Hak Teâlâ'nın, "إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللهَ" ifâdesinde şöyle bir incelik yatmaktadır: Buradaki lâm, lâmu'l-garaz (maksadı anlatan lâm)'dır. Binâenaleyh âyeti zahiri manasına almak mümkün değildir. Çünkü herhangi bir maksat için bir iş yapan herkes zatı gereği nakıs bir varlık olup, işte o maksat ile kendisini tamamlamak istemiştir. Şimdi Allahu Teâlâ bir maksada mebnî olarak iş yapmış olsaydı, zatı gereği noksan ve başkasıyla tamamlanmak isteyen bir varlık olmuş olurdu ki, böyle olması imkansızdır. Çünkü bu "maksat", eğer kadim bir maksat ise, onun kadim oluşundan fiilen de kadim olduğu neticesi çıkar. Yok eğer bu muhdes ise, başka bir maksada muhtaç olur. Böylece de "teselsül" gerekir. Halbuki "teselsül" muhaldir. Bir de eğer Cenâb-ı Hak, bu maksadı, ancak o vasıta ile meydana getirebiliyorsa, aciz demektir. Yok eğer buna ta baştan kadir ise, o vasıtayı araya sokmak

abes-lüzumsuz bir iş olur. Binâenaleyh âyetteki bu ifadeyi zahiri manasına almanın mümkün olmadığı sabit olur. Dolayısıyla bu ifadeyi mutlaka te'vil etmek gerekir. Bu cümleden olarak mesela **Ferrâ** şöyle der: "Araplar, lâm harf-i cerrini "emr ve irade" fiilleriyle kullanılan, "يُرِيدُ اللهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ" edatı ve "يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا" (Saff, 8) ve "أُمِرْنَا لِنُسْلِمَ" (En'âm, 71) âyetlerinde olduğu gibi... Üstelik **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a) bu âyeti "وَمَا أُمِرُوا إِلَّا اَنْ يَعْبُدُوا اللهَ" şeklinde okumuştur. Böylece bu ifade ile, اَنْ يَعْبُدُوا اللهَ "Allah'a ibadetle emrolundular" manasının kastedildiği sabit olmuştur.

İhlas, halis-katıksız niyet demektir. Nazar-ı dikkate alınan şey, katıksız niyet olduğuna göre, her emredilen şeyin mutlaka bir niyet ile yapılması gerektiğine delalet etmektedir. İşte bu yüzden Şafiîler, Hak Teâlâ'nın, *"Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi... yıkayın"* (Mâide, 6) âyetiyle abdestin emrolunduğunu; bu âyetin de hem emrolunan şeyin niyet ile olması gerektiğine delalet ettiğini; dolayısıyla da, bu iki âyetin toplamından, abdestte niyetin farz olduğu neticesinin çıktığını söylemişlerdir.

Mu'tezile ise, Allah'ın fiil ve hükümlerinin birtakım gaye ve maksatlara bağlanması gerektiği kanaatinde oldukları için, bu âyeti zahiri manasına alarak, âyetin manasının, "Onlar Allah'a ibadet etmeleri için bir şeyle emrolundular" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşün aleyhine de kuvvetli delil getirilebilir. Çünkü onların verdiği manaya göre âyetteki takdir, "Onlar o şey hususunda dini sırf Allah için yapıcılar olarak, Allah'a ibadet gayesiyle o şeyle emrolundular" şeklinde olur. Bu da, emredilen tüm şeylerde niyetin nazar-ı dikkate alınmasını gerektirmektedir. Buna göre eğer, "Marifetullah hususunda düşünmek de emrolunan şeylerdendir. Halbuki bunda niyetin nazar-ı dikkate alınması imkansızdır. Çünkü niyet, ancak bir şey bilinip, tanındıktan sonra onda nazar-ı dikkate alınır; ama bilinmezden önce, nazar-ı dikkate alınamaz" denilirse biz deriz ki. Farz edin ki sizin ileri sürdüğünüz bu misalde, âyetin umûm oluşu, sizin ileri sürdüğünüz aklî delil gereği tahsis edilmiştir. Ama âyet, bu misalin dışında kalan yerlerde hüccet olmaya yine devam etmektedir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Fiilin Meçhul Kullanılması**

Âyetteki, أُمِرُوا *"emrolunmuşlardı"* ifadesi, meçhul sîga ile olup, tıpkı, كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ *"Size oruç yazıldı"* (Bakara, 183) ve *"Size kısas farz kılındı"* (Bakara, 178) âyetleri gibidir. Âlimler bu ifadenin "meçhul" oluşu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Hak Teâlâ sanki, "ibadet zor bir iştir. Ama ben aslında senin zorlukla baş başa kalmanı istemiyorum. Aksine senden ibadeti istemem, tıpkı ananın seni emzirmek isteyişi gibidir" demek istemiştir. İşte bu yüzden ilgili işin (ibadetin) sonu rahmete varıp dayanınca, Hak Teâlâ, *"Rabbiniz, kendi üzerine rahmeti vacip kıldı"* (En'am, 54) ve *"Allah, onların kalplerine imanı yazdı"* (Mücadele, 22) buyurmuştur. Görünür âlemde, şu dünyada, oğlunun, bir iş yapmasını istediği zaman baba ona önce, "şöyle yapmalısın" der ve ona açıkça emretmez. Çünkü bazen oğlu, bunu kabul etmeyebilir. O zaman da suçu büyük olur. İşte burada da Hak Teâlâ, reddedenlerin-kabul etmeyenlerin suçları saklı kalsın diye, açıkça emretmemiştir.

2) Biz hus'nun ve kubh'un (iyilik ve kötülüğün) bilinmesinin akıl ile olduğunu söylersek, şöyle diyebiliriz: Hak Teâlâ âdeta, "İbadet etmeni emreden sadece ben değilim. Aksine aklın da sana bunu emretmektedir. Çünkü sonsuz nimetler veren zata, son derece ta'zimde bulunman aklen de gerekli olan bir şeydir" demek istemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu âyetteki, "lâm", Ehl-i sünnetin görüşüne delalet etmektedir. Çünkü Ehl-i sünnet şöyle demektedir: İbadetler cennet mükâfatını elde etmek, yahut da cehennem azabından kurtulmak için farz kılınmamışlardır. Aksine senin bir kul, Allah'ın da bir Rab oluşundan ötürü farz kılınmışlardır. Binâenaleyh dinde kesinlikle ne bir sevap, ne de bir ikab namına hiçbir şey olmasaydı da, Cenâb-ı Hak yine sana ibadeti emretseydi, bunlar, sırf kulluğun gereği olarak farz olurdu. Dolayısıyla bu ifadede, cennet elde etmek veya cehennem azabından kurtulmak için Allah'a ibadet edenlerin, gerçekte ma'budlarının o mükâfat veya cezadan kurtulma olduğuna, Hak Teâlâ'nın ise bir vasıta kabul edildiğine bir işaret vardır. "İrfanı, irfan için tercih eden, ikincisine taraftar olduğu için tercih etmiştir. Ama irfanı, maruf (irfan sayesinde bilinen) için tercih eden ise, vuslat deryalarına dalmış olur" şeklindeki söz, ne kadar güzel bir sözdür!

***BEŞİNCİ MESELE:* İbadetin Manası**

İbadet, tezellül etmek, boyun eğmek demektir. Nitekim "zelil kılınmış, ayaklar altına alınmış yol" manasında da, "tarik-i muabbed" denilir. "İbadet"in, "taat" demek olduğunu söyleyenler hata etmişlerdir. Çünkü meleklere, mesih'e ve putlara ibadet eden bir grup vardır ve onlar, bunlara ibadet etmişlerdir, ama itaat etmemişlerdir. Fakat şeriatte ibadet, Allah'a

taat olan ve alabildiğine tezellül ve saygı içerisinde eda edilen her şeyin adı olmuştur.

Bil ki bu manada ibadete, ancak zatı, zâtî ve fiilî sıfatları hususunda tek olan zat müstahak olur. Eğer O'nun bir eşi ve benzeri olsaydı, O'na böylesine sonsuz ta'zimde bulunmak caiz olmazdı. Hem sonra biz diyoruz ki: Bir fiilin ibadet olması için, onda mutlaka şu iki şeyin bulunması gerekir:

a) O şeyin, son derece ta'zim içinde yapılmış olması.. İşte bu yüzden çocuğun kıldığı namazın ibadet olmayacağını söylüyoruz. Çünkü çocuk, Allah'ın azametini bilemez. Binâenaleyh çocuğun bu fiili alabildiğine bir ta'zim içinde olmaz.

b) Yapılan o işin, emredilmiş olması... Binâenaleyh son derece ta'zimle yapılmış olsa bile, Yahudinin fiili ibadet değildir. Çünkü o, bununla emredilmemiştir. Burada alınması gereken ders şudur: Çocuğun fiili, yaptığında ta'zim vasfı olmadığı; Yahudinin fiili ise, emredilmediği için, ibadet değildir. Binâenaleyh bir emir ve ta'zim olmadan, senin o noksan rükû'un nasıl bir ibadet olabilir?

***ALTINCI MESELE:* İhlas**

İhlas, herhangi bir işi, yapmaya götüren başka sebeplerin tesiri olmadan, sadece tek bir sebepten ötürü yapmaya denir. Bu âyette öğüt alınacak noktalar şunlardır:

a) Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ey kulum, senin, taatleri artırmaya gücün yoktur. Aksine, onları ancak ihlaslı yapabilirsin. Çünkü ben, bütün güç ve kudretimi senin için harcamadım ki, senden de tüm güç ve kuvvetini harcamanı isteyeyim. Aksine ben, senin için bir kısmını harcadım. Binâenaleyh senden de bir kısmını, malın kırkta birini, kırk koyundan bir koyunu istiyorum (zekat olarak). Fakat ben yaptığım kadarını, sadece senin için yaptım. Binâenaleyh sen de taatte bulunurken, sadece benim için yap. Dolayısıyla da yaptığın o ibadetlerden, bekalarına pay ayırman şöyle dursun, kendine bile pay ayırma. Namazında kaşınma ve öksürme gibi, senden sadır olacak mubah işler bile, o ibadette kendin için ayırdığın paylar sayılır. Dolayısıyla bununla da namazın ihlası bozulur. Mekrûh sayılan hareketler ise, şeytanın hissesine düşenlerdir.

b) Hak Teâlâ âdeta "Ey akıl, sen cehalete ve akılsızlığa meyletmeyecek kadar hakimsin, hikmetlisin. Ben de bunu yapmayan bir hakimim. Dolayısıyla sen, ancak benim istediğimi istersin ve ben de senin istediğini

isterim. Sonra ben Sübhanehu ve Teâlâ, âlemlerin padişahıyım. Ey akıl, sen de bu bedenin padişahısın" der. Böylece de lütfu ile şunu demek istemiştir: "Padişah padişaha hizmet etmez. Ama anlaşabiliriz. Dolayısıyla ben, tüm yaptıklarımı senin için yapıyorum. Bu, *"Yerdekilerin tümünü sizin için yaratan O'dur"* (Bakara, 29) âyetiyle ifade edilmiştir. Öyleyse sen de, tüm yaptıklarını benim için yap. Bu da, *"Onlar, Allah'a, O'nun dininde muhlisler ve muvahhitler olarak ibadet etmekten... başka bir şeyle emrolunmamışlardı"* âyetinin ifade ettiği hususdur.

Bil ki âyetteki, "**muhlisîn**" ifadesi, "hal" olarak mensubdur ve bu, bir işin başından sonuna kadar, ihlasla yapılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Çünkü "**muhlis**", güzeli, güzel olduğu için; vâcibi de vacip olduğu için yapan; böylece de yaptığını herhangi bir gösteriş, kahramanlık ve benzeri maksatları gözetmeden, sırf Allah rızası için yapan kimsedir. Hatta âlimler şöyle demişlerdir: "Cennet asıl gaye edinilemez. Cehennemden kurtulma da, her ne kadar elde edilmesi gereken bir şey ise de, asıl gaye olamaz." Tevrat'ta da, "Benim rızam gözetilerek yapılan şeylerin azı bile çok sayılırken; rızam gözetilmeksizin yapılan şeylerin pek çoğu bile, az sayılır" demiştir. Âlimler, "Meselâ kurban bayramında bir koyun kesmek, kişinin üzerinden farzı kaldırır. Ama sen, birini Allah rızası için, diğerini de emir (padişah) için iki kurban kestiğinde, alabildiğine huşu içinde olsan bile, bu bir şirk olduğu için caiz değildir. İşte aynen bunun gibi, ibadetlerde, başkasından ötürü fazla ibadette bulunmama dahi, ihlastandır. Çünkü insanlar bunu görünce, o ibadet caiz olmaz (riyaya girer). Şu halde, sen ibadetine, başka bir ibadeti karıştırdığında ya durum nasıl olur? Şâyet sen bu ibadetlerine, mesela imamdan öne geçme gibi bir yasağı karıştıracak olsan, hatta ana-babana, çoluk-çocuğuna, kölene ve cariyene zekat vermen caiz olmadığı halde bunu yapsan durum nasıl olur? Çünkü bu durumda kişi ihlaslı olamaz. Şimdi sen böyle yapmanla, babanın veya çocuğunun sevincini sağlamak istersen, ihlas diye bir şey kalmıyor. Ya, şehvetinin ve arzunun tatmini elde etmeye kalkıştığında, ihlas nasıl kalır?

Selef âlimleri âyetteki *"muhlisler"* ifadesinde ihtilaf ederek; bir kısmı buna, "ibadetin sırf Allah'a ait olduğunu kabullenerek.."; diğer bir kısmı, "Yaptıkları ibadetlerde kalpleriyle Allah'ın rızasını kastederek..." manasını verirken; zekât da bu ifadeye, "Allah'ı bir tanıyarak ve O'nun yanı sıra başkasına ibadet etmeyerek..." manasını vermiştir. Bu mananın delili ise, *"Onlar, ancak tek bir ilaha ibadet etmekle emrolundular"* (Tevbe, 31) âyetidir.

Hanifler

Âyetteki, حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ *"Muvahhitler olarak ... namazı kılmaktan ve zekatı vermekten (başka bir şeyle emrolunmadılar)"* ifadesi ile ilgili şöyle bir kaç görüş vardır:

Birinci görüş: Mücâhid bu ifadeye, "**İbrahim** (a.s)'in dinine tabi olarak..." manasını vermiştir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Sonra sana, hanif (muvahhit) olarak İbrahim'in dinine uy. O, müşriklerden değildi" diye vahyettik"* (Nahl, 123) buyurmuştur. Bu tefsirde şöyle bir incelik vardır: Hak Sübhânehû ve Teâlâ "taklit"in, insanın karakterine hükümran olduğunu bildiği için, kişiyi tamamen taklitten men etmeye müsaade etmediği gibi, tamamen taklide dayanmaya da izin vermemiştir. İşte bu sebeple Hak Teâlâ şüphesiz temizliğinde herkesin ittifak ettiği bir topluluğu zikretmiştir ki işte bu da **Hz. İbrahim** (a.s) ve onunla beraber olanlardır. Bu sebeple, Allahu Teâlâ *"Sizin için şüphesiz İbrahim'de ve onunla birlikte olanlarda örnek alınacak güzel bir numune vardır"* (Mümtehine, 4) buyurmuştur. Buna göre âdeta, "Eğer dinin hususunda birisini taklit edeceksen, **İbrahim** (a.s)'i taklit et. Çünkü o, putlardan uzak durmuş ve onlardan vazgeçmiştir. Ama bu o kadar enteresan değildir. Çünkü **İbrahim** (a.s) kendisini ateşe teslim ederken kendinden de vazgeçmişti. Yine o, misafirlere ikramda bulunurken malından; çocuğunu kurban ederken, çocuğundan vazgeçmişti. Hatta rivâyet olunduğuna göre, "**Subbûhun Kuddûsün**" diye yapılan tesbihatı duyup hoşlandığında, bunu diyeni görüp de, tekrar etmesini isteyemedi. Bunun üzerine bu tesbihi yapan kimse, "Bu işin ücretsiz tekrarlanmasını istemen olmaz" deyince, **Hz. İbrahim** (a.s) bütün malını verdi. Bunun üzerine (tesbihi yapan) **Cebrâil** (a.s) kendisine gözüktü ve "Seni halîl (dost) diye adlandırdığı için bu senin hakkındır. Malını al. Çünkü, o sözü söyleyen bendim" dedi. Öyle ki **İbrahim** (a.s), **Cebrâil** (a.s)'e bile "Sana da ihtiyacımı arz etmem" diyerek **Cebrâil** (a.s)'e bile durumunu arz etmemiştir." Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Eğer ibadet edeceksen, onun, yani **İbrahim**'in ibadeti gibi ibadet et. Binâenaleyh helali ve padişahların kapılarını terk etmeyince, hiç olmazsa haramları ve şeytana uymayı terk etmez misin?

Eğer **Hz. İbrahim** (a.s)'e ittiba edemiyorsan, hiç olmazsa onun çocuğuna ittiba etmeye çalış. Bak, onca küçüklüğüne rağmen, Rabbisinin hükmüne nasıl boyun eğip, boynunu o rüyanın hükmüne teslim etti. Eğer erkeklerden aşağı bir durumda isen, aklı noksan denilenlere uy. Bu da kurban

edilecek o çocuğun (**İsmâil**'in) anasıdır. Bak ki bu gamı-kederi nasıl yudumlayabildi. Sonra hür bir kadın, erkeğin yarısıdır. Zira iki kadın, hem şahitlik, hem miras hususunda bir erkeğin yerini tutar. Cariye ise hür kadının yarısıdır. Delili ise, gece taksimatında (kocaların geceleme taksimatında), hür kadınlar için iki gece, cariyeler için bir gece ayrılmasıdır. Binâenaleyh **İsmâil** (a.s)'in anası **Hacer**, bir erkeğin dörtte biridir. Şimdi bak ki bu kadın Rabbine nasıl itaatte bulunup, evladı hususunda öylesine büyük bir sıkıntıya katlanmıştır. Sonra yine bak ki **Hz. İbrahim** (a.s), bu kadını Mekke dağlarında azıksız ve susuz, yalnız başına bıraktığında ve döndüğü zaman onunla konuşup, ona iltifat etmediğinde nasıl sabretmiş ve "Böyle yapmanı Allah mı emrediyor?" dediğinde, başıyla "Evet" diye işaret ettiğinde nasıl sabretmiş, duruma nasıl razı olmuş ve bu sıkıntılara nasıl katlanmıştır?

İkinci görüş: Buradaki "**hunefâe**" kelimesi ile, "**müstakîmîne**" (müstakimler olarak) manası kastedilmiştir. Çünkü "hınf", "istikamet" demektir. Ayakları eğri olan kimseye de uğur umularak, "**ahnef**" denilmiştir. Bu tıpkı kör olana "basîr" (gören); tehlikeli yere, "mefâze" (kurtuluş yeri) dememiz gibidir. Bunun bir benzeri de, *"Rabbimiz Allah'tır" deyip, sonra da müstakim, dosdoğru olanlara gelince..."* (Fussilet, 30); *"(Ey Rabbimiz) bizi sırat-ı müstakime ilet"* (Fatiha, 5) âyetleridir.

Üçüncü görüş: Bu kelimeye, "haccedenler olarak" manasını vermiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak önce kullardan bahsetmiş, sonra da "**hunefâe**" demiştir. Hacc'da hem namaz, hem de mal harcama bulunduğu için, haccı namazdan önce getirmiştir.

Dördüncü görüş: Ebû Kılâbe de şöyle der: "**Hanif**, bütün peygamberlere inanan ve hiçbirisini istisna etmeyen kimsedir. Binâenaleyh, peygamberlerin en efdali olan Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeyen nasıl hanif olabilir."

Beşinci Görüş: "**Hunefâ**", "bütün dini câmî olarak" demektir. Çünkü haniflik, dinin bütünüdür. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّهْلَةِ السَّمْحَةِ *"Ben, kolay ve müsamahalı olan haniflik ile gönderildim"*[7] buyurmuştur.

Altıncı görüş: Katâde bu kelimeye, sünnet olma ve nikahlanması haram olan kadınlarla evlenmeyi haram kabul etme manasını vermiştir. Buna göre âyetteki bu kelime, "sünnet olmuş kimseler ve analar ile ve evlenilmesi haram kadınlar ile evlenmeyi haram sayanlar olarak..." manasına

7 **Keşfu'l-Hafâ**, 1/287.

gelir. Binâenaleyh, "**hunefâe**" kelimesi, bir nefye işarettir. Hak Teâlâ daha sonra bunun peşinden müspet ifadeyi getirmiş ve *"namazı dosdoğru kılmak ve zekatı vermek"* buyurmuştur.

Yedinci görüş: Ebû Müslim bu kelimenin aslının "ayaktaki hanîf" ifadesine varıp dayandığını, bunun ise ayağın baş parmağının, diğer parmaklara sırtını dönmesi ve diğer ayaktaki baş parmağa doğru dönmesi demektir. Binâenaleyh, hanîf, bütün dinleri bırakıp, İslâm dinine yönelen demektir.

Sekizinci görüş: Rabî' b. Enîs, "Hanîf, namaz kılarken kıbleye yönelen kimsedir" der. Bu zat bu görüşü benimsemiştir. Çünkü **Hz. İbrahim** (a.s) tekbir alırken, *"Yüzümü gökleri ve yeri yaratana hanif olarak döndürdüm"* (En'âm, 79) demiştir.

Âyetteki namaz kılma ve zekat verme ile ilgili izahlar defalarca geçmiştir.

Hak Teâlâ daha sonra وَذٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ *"En doğru din de budur"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Dînu'l-Kayyime**

Müberred ve **Zeccâc** bu ifadenin takdirinin, "ذٰلِكَ دِينُ الْمِلَّةِ الْقَيِّمَةِ" takdirinde olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh, "**kayyime**"nin mevsufu, mahzuftur. "**Kayyime**" ile ise, ya "**müstakîme**" yahut da "**kâime**" manaları kastedilmiştir. Bu iki hususu, üçüncü âyette izah ettik. **Ferrâ** da bu ifadenin, sıfatın mevsufuna izafesi kabilinden olduğuna ve Hak Teâlâ'nın "اِنَّ هٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينُ" (Vakıa, 95) âyetinde olduğu gibi olduğunu; "كُتُبٌ قَيِّمَةٌ" (Beyyine, 3) ifadesinde olduğu gibi, sondaki tâ'nın mübalağa için olduğunu söylemiştir.

Batıl Dinlerdeki Dengesizlik

Bu âyette şöyle birtakım incelikler var:

Birinci incelik: Her şeyin mükemmeli ancak, hem usul'ün (itikadın) hem de furû'nun (amelin) birlikte elde edilmesi durumunda hasıl olur. Birtakım kimseler usul'ünü sapasağlam elde etmeksizin, furû'da ileri gitmişlerdir ki bunlar Yahudi, Hıristiyan ve Mecusilerdir. Çünkü bunlar kendilerini taatlerde epeyce yormuşlardır, ama hiçbir zaman hak dini, doğru inancı elde edememişlerdir. Birtakım kimseler de usulü (itikadı) iyi yapmış, furû'u ihmal etmişlerdir. Bunlar da "iman olduktan sonra günah zarar vermez diyen" Mürciedir. Halbuki Allahu Teâlâ, bu âyette iki grubun da hatalı olduklarını, amel ve ihlasın mutlaka bulunması gerektiğini beyan

etmiştir. İhlası "**muhlisîne**" kelimesi ile; ameli (ibadeti) de, *"namazı dosdoğru kılmak ve zekatı vermek"* ifadesiyle belirtmiştir.

Daha sonra da "İşte bütün bunların toplamı, "din-i kayyime", yani dosdoğru mu'tedil beyyine (hüccettir)" buyurmuştur. Uzuvların toplamı nasıl bir beden ise, bu sayılan şeylerin toplamı da tek bir dindir. O halde dinin kalbi, itikaden (ihlasın) yüzü, namaz; dinin hakikatını ortaya koyan lisanı da zekattır. Çünkü lisanınla nasıl senin fazl ü kıymetin ortaya çıkıyorsa, sadaka ve zekatın ile de dinin kadr u kıymeti ortaya çıkıyor. Hem sonra "kayyim", kendi işlerini görmekten aciz olan kimselerin işlerini gören-yürüten kimsedir. Böylece Hak Teâlâ sanki, "Senin hem dünyevi, hem de uhrevi işlerini gören ve sana fayda sağlayacak şey işte bu toplamdır" demek istemiştir.

Bu âyetin bir benzeri de, "**din-i kayyim**" (En'âm, 161) ve "**kitab-ı kayyim**" (Kehf, 2) âyetleridir. Çünkü Kur'ân, hakka iletmeyi üstlenen bir kitaptır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in مَنْ كَانَ فِى عَمَلِ اللهِ كَانَ اللهُ فِى عَمَلِهِ *"Kim Allah'ın işinde (emri üzere) olursa, Allah da onun işinde olur (işlerini yürütür)"* şeklindeki hadis-i şerifi de bunu te'kid eder. Allahu Teâlâ **Dâvûd** (a.s)'a da, "Ey dünya, sana hizmet edeni, kendine hizmet ettir, peşinde koştur. Ama bana hizmet edene ise, sen hizmet et" diye vahyetmiştir.

Melek-İnsan Mukayesesi

İkinci incelik: Yaptığı şeylerde muhsin olanlar, Hak Teâlâ gibidirler. Çünkü Hak Teâlâ kullarına ve meleklerine ihsanda bulunmaktadır, bunlar da Hâlık'larını tesbih ve takdisle meşguldürler. O halde ihsan meleklerden değil, Allah'tandır; ta'zim ve kulluk ise Allah'tan değil, meleklerdendir. Hem sonra insan kıyamet meydanına getirildiğinde, Allahu Teâlâ onlarla övünerek şöyle buyurur: "Ey meleklerim, bunlar da sizin gibidirler. Bunlar da tesbihat ve tehlilatta bulunmuşlardı. Hatta bazı fiillerde benim gibidirler. Çünkü bunlar da ihsanda bulunmuş ve tasadduk etmişlerdir. Ama ey meleklerim size, sırf bana olan kulluğunuzdan ötürü ikramda bulundum. Siz de beni, size yaptığım ihsandan ötürü ululadınız. Böylece siz iki şeyden birine sabrettiniz: namaz kıldınız, böylece kulluk görevini ifa ettiniz; zekat verdiniz böylece ihsanda bulundunuz. Binâenaleyh onlar iki şeye sabrederlerken, siz iki şeyden birine sabrettiniz." Melekler insanların bu durumuna hayran olur ve dikkatlerini onlara çevirirler. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Melekler her kapıdan onların yanına girerek, "Sabrınıza*

karşılık selam olsun size" (Ra'd, 23-24) derler" buyurmuştur. İşte böyle bir din, "**kayyim**" olamaz mı?

Üçüncü incelik: Din, tıpkı can gibidir. Binâenaleyh dinin hayatiyyeti, marifetullah iledir. Sonra kudretsiz ve bilgin olan can, aciz ve kötürüm gibidir. İlimsiz ama kudretli can ise, mecnun gibidir. Binâenaleyh ilim ve kudret beraber bulunduğu zaman can, mükemmel bir can olur. İşte aynen bunun gibi, namaz din için, tıpkı bir ilim; zekat da din için tıpkı bir kudret gibidirler. Bu ikisi bulunduğunda, o din "**kayyime**" adını alır.

Dördüncü incelik: Âyetteki tertibin (sıranan) hikmeti şudur: Hakim olan Allahu Teâlâ, Peygamberine, önce insanları en kolay şeye yani, söze ve inanca davet etmesini emrederek "**muhlisîne...**" buyurmuştur. Daha sonra, insanlar bunu kabul edince, onların mükellefiyetlerini artırmış ve onlardan, eda edildikten sonra o canın, evvelki durumdaki gibi sapasağlam kalabileceği namazı istemiş. İnsanlar bunu kabul edince de, sadaka (zekat) vermelerini istemiş; bunun onlara zor geleceğini bildiği için de, "üzerinden bir yıl geçmedikçe, malda zekat yoktur" buyurmuş; hepsini zikredince de, *"En doğru din de işte budur"* buyurmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İman-İslâm**

"İman, söz, itikat ve amel (üçlüsünden) ibarettir" diyenler, bu âyeti delil getirerek, şöyle demişlerdir: "Söz, fiil ve amel toplamı, dinin ta kendisidir. Din, İslâm; İslâm da imandır. Binâenaleyh söz, fiil ve amelin toplamı İslamdır. Çünkü Allahu Teâlâ, bu âyette üçünü birlikte zikretmiş ve *"En doğru din de işte budur"* buyurmuştur. İşte bu da, "Bahsi geçenlerin tümü, din-i kayyime, yani en doğru dindir" demektir. Biz, Hak Teâlâ'nın *"Allah katında din, İslâm'dır"* (Âl-i İmran, 19) âyetine dayanarak, "Din, İslâm'dır" dedik. Şu iki sebepten ötürü de, "İslâm, imandır" dedik:

1) İman, eğer İslâm'dan başka bir şey olsaydı, Allah katında makbul olmazdı, çünkü Hak Teâlâ, *"Kim İslâm'dan başka din ararsa, ondan bu kabul edilmez"* (Âl-i İmran, 85) buyurmuştur. Fakat imanın, Allah katında makbul olduğunda icma vardır. O halde iman, İslâm'ın ta kendisidir.

2) Hak Teâlâ, *"O beldede mü'min olanları çıkardık ve orada sadece bir tek Müslüman ev bulduk"* (Zâriyat, 35-36) buyurmuştur. Allah'ın bu âyette, Müslümanı, mü'minden istisna edişi, İslâm'ın imanı da içine aldığına bir delildir. Bu mukaddimelerin böyle olduğu sabit olduğuna göre, bu üç şeyin, yani söz, fiil ve amel toplamının iman olduğu ortaya çıkar. Bu durumda

da, "iman, sırf Allah'ı tanımanın, yahut Allah'ı ikrarın, yahut da her ikisinin birden ismidir" diyenlerin görüşü batıl olur."

Buna şu şekilde cevap verilir: Âyetteki, *"İşte bu"* sözü ile, sadece ihlasa işaret edilmiş olması niçin caiz olmasın? Bunun böyle olabileceğinin delili şudur: Bu manaya göre, herhangi bir takdire muhtaç olmuyoruz. Siz ise bir takdir yapmaya ihtiyaç hissediyor ve bununla, ذٰلِكَ الْمَذْكُورُ "Bu zikredilenler..." manasının kastedildiğini istiyorsunuz. Halbuki gerek yokken takdir yapmamanın daha evla olduğunda şüphe yoktur. Âyetteki, "ذٰلِكَ" *(işte bu)* kelimesinin, geçen şeylerin tümüne işaret olduğunu kabul etsek bile, bu, bu toplamın "**din-i kayyim**" (en doğru din) olduğuna delalet eder. O halde siz ne hakla bunun, sadece "din" olduğunu söylüyorsunuz. Çünkü "**din**" başka, "**din-i kayyım**" başkadır. O halde din-i kayyim, "başlı başına bağımsız, tam ve mükemmel din" demektir. Bu ise, din ve dinin eser ve neticelerinin onunla birlikte bulunması durumunda söz konusu olur. Dinin eser ve neticeleri ise namaz ve zekat gibi ibadetlerdir. Şimdi bunların toplamı bulunmadığında, "**din-i kayyim**" hasıl olmaz. Öyle ise siz niçin, "Din hiç mevcut olmaz" diyorsunuz. İşte münakaşa sadece buradadır. En iyi bilen Allah'tır.

Kâfirler Cehennemliktir

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَٰئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ ﴿٦﴾

"Ehl-i kitaptan olsun, müşriklerden olsun (bütün) küfredenler cehennem ateşindedirler. Onun içinde ebedi kalıcıdırlar. Yaratılanların en kötüsü de onların kendileridir" (Beyyine, 6).

Bil ki, Allahu Teâlâ, "...لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ" (Beyyine, 1) buyurmak suretiyle, önce kâfirlerin halini; "...وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ" (Beyyine, 5) buyurmak suretiyle de ikinci olarak mü'minlerin halini zikredince, bu sûrenin sonunda yine, her iki fırkadan bahsetmiş ve söze yine, kâfirlerin durumu ile başlayarak, "إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا" demiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ, bu âyette, kâfirlerin hallerinden şu iki şeyi zikretmiştir:

a) Onların cehennemde ebedi kalışlarını;

b) Onların, mahlukatın en şerlileri olduğunu... Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Ehl-i Kitabın Önce Zikredilmesi

Birinci soru: Peki, Cenâb-ı Hak, yine Ehl-i kitabı, burada da müşriklerden önce getirmiştir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Hz. Muhammed (s.a.s), Allah'ın hakkını, kendi hakkına takdim eder, önce görürdü. Baksana, Uhud'daki o müşrikler topluluğu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dişini kırınca, "Allah'ım, kavmime hidâyet et, zira onlar bilmiyorlar" demiş, ama, Hendek muharebesinde, ikindi namazını kılamadığı için, "Allah'ım, onların karınlarını ve kabirlerini ateşle doldur" demiştir. Buna göre, Hz. Peygamber âdeta, "Orada o tokat, o darbe, sûretine idi; ama, Hendek Muharebesinde ise bu darbe, sîretine yani namazına olmuştur" demek istemiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, işte bunu ifa ederek, şöyle demiştir: "Sen, benim hakkımı, kendi hakkından üstün tuttuğun gibi, ben de, senin hakkını kendi hakkımdan üstün tutuyor ve şöyle diyorum: "Kim, ömrü boyunca (farziyyetini inkâr etmediği sürece) namaz kılmazsa, ona kâfir denilemez. Ama sana, az da olsa ta'n eden kimse kâfir sayılır." Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki, ehl-i kitap, Allah'ı değil, Peygamber'i ta'n etmişlerdir. Müşrikler ise, Allah'ı ta'n ediyorlardı. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ, işte bu âyette, bunların kötü hallerinden bahsetmek isteyince, işte Hz. Muhammed (s.a.s)'i tenkit edenlerle yani Ehl-i kitapla başlamış; ikinci olarak da, kendisini ta'n edenleri, yani müşrikleri zikretmiştir.

2) Ehl-i kitabın Hz. Peygamber (s.a.s) hakkındaki suçu daha büyüktür. Çünkü müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i küçük iken görmüşlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s) onların arasında büyümüş, daha sonra da, onların akıllarının kıt olduğunu ortaya koymuş, dinlerinin batıl olduğunu söylemiştir ki, bu zor ve meşakkatli bir şeydir. Ama, Ehl-i kitaba gelince, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliği ile, başka kavimlere karşı fütuhat talebinde bulunuyor ve onun peygamber olarak gönderileceğini kabul ediyorlardı. Ama, Hz. Muhammed (s.a.s) bilfiil peygamber olarak gelince de, onu bile bile inkâr etmişlerdir. Binâenaleyh, onların suçu daha ileri ve daha ağır olmuş olur.

İkinci soru: Peki, Cenâb-ı Hak niçin, Ehl-i kitabı, fiil lafzıyla "كَفَرُوا" şeklinde; müşrikleri de ism-i fâil sîgasıyla, "الْمُشْرِكِينَ" şeklinde bayan buyurmuştur?

Cevap: Bu, Ehl-i kitabın, işin başında kâfir olmadıklarına dikkat çekmek içindir. Zira Ehl-i kitap, **Tevrat**'ı ve **İncil**'i tasdik ediyor, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceğini kabul ediyorlardı. Ama, daha sonra Hz. Peygamber, peygamber olarak gönderildikten sonra, onlar bunu inkâr etmişlerdir. Müşrikler ise böyle değillerdir. Çünkü müşrikler, putperestlik, haşrı ve kıyametin inkârı üzere doğmuşlardır.

Müşriklerle Ehl-i Kitap Âhirette Bir Olur mu?

Üçüncü soru: Müşrikler, hem bir yaratıcıyı, hem nübüvvet müessesesini, hem de kıyameti inkâr ediyorlar. Ama Ehl-i kitab ise, bütün bunları kabul ediyor, ne var ki, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini kabul etmiyorlardı. Binâenaleyh, Ehl-i kitabın küfrü, müşriklerin küfründen daha hafif olmuş olur. Böyle olunca da, azap konusunda her iki grubun eşit olduğu nasıl söylenebilir?

Cevap: Kuyu alabildiğine derin olduğu zaman, Arapçada, "بِئْرٌ جِصَّامٌ" denilir. Buna göre, Cenâb-ı Hak âdeta şöyle demek istemiştir: "Onlar, üstünlük, yücelik elde etmek için, tekebbür edip büyüklük tasladılar. Ama böylece, esfel-i safilin'i boyladılar." Şimdi bu iki grup, her ne kadar bu hususta müşterek iseler de, ne var ki, onların bu işte müşterek olmaları, azap derecelerinin farklı farklı olmasına mani değildir.

Bil ki, bu azabın daha hafif olması hususundaki izahınız şudur: İki türlü kötülük yapma vardır:

a) Sana kötülük edene kötülük etmek;

b) Sana iyilik edene kötülük etmek.. Bu ikinci kısım, iki kısmın en çirkin olanıdır. İhsan da böyle iki kısma ayrılır, a) Sana ihsanda bulunana ihsanda bulunmak, b) Sana kötülük yapana iyilik etmek. Bu da, bu iki kısmın en güzelidir. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ'nın bu kâfirlere ihsanda bulunması, ihsan çeşitlerinin en büyüğü; bu kâfirlerin kötülük edip de kâfir olmaları ise, kötülük çeşitlerinin en kötüsü olmuş olur. Cezanın, suça göre olacağı da malumdur. Binâenaleyh, sövmeye, ta'zir; iftiraya, hadd; hırsızlığa, el kesme; zinaya, recm, öldürmeye, kısas... ile mukabele edilir. Hatta, iki denk kimsenin birbirine sövmesi de, ta'ziri gerektirir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e kem gözle bakmak da, "katl"i gerektirir. Binâenaleyh, bu kâfirlerin

suçu, suçların en büyüğü olunca, hiç şüphesiz bunlar en büyük cezayı, yani cehennem ateşini hak etmiş olurlar. Çünkü, bu cehennem ateşi, derin, karanlık, korkunç ve kendisinden kesinlikle kaçışın olamayacağı bir yerdedir.

Sonra, âdeta birisi, "Farz edelim ki, orada kaçma ümidi yok. Peki, oradan çıkartılma ümidi de mi yoktur?!.." demiş de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak da, "Hayır, tam aksine onlar, orada ebedi bırakılacaklardır" demiş; sanki, "Orada, kalbi bunlara acıyacak hiçbir kimse yok mudur?" denilmiş de, Allahu Teâlâ da, "Hayır, tam aksine, onlar mahlukatın en şerlisi oldukları için, başkaları onları kınar ve onlara lanet eder" buyurmuştur.

Ebedâ Zarfı

Dördüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyette, "اَبَدًا" demeyip, cennetliklerden bahsettiği âyetinde, (Beyyine, 8) ise, "اَبَدًا" deyişinin sebebi nedir? Buna şu birkaç bakımdan cevap verilebilir:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin gazabından daha fazla olduğuna dikkat çekmektir.

b) **"Ukûbât" "hudûd"** ve **"keffâretler"** bir iç içelik arz ederler. Ama, mükâfatın kısımları ise, böyle bir tedâhül keyfiyeti arz etmezler.

c) Bir hadis-i kudsîde Cenâb-ı Hakk'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ey Dâvûd, beni mahlukatıma sevdir" buyurmuş, **Hz. Dâvud** (a.s), "Bunu nasıl yapabilirim?" deyince de, Cenâb-ı Hak, "Onlara rahmetimin bolluğunu hatırlat..." buyurmuştur. Binâenaleyh, bu da bu türdendir.

Beşinci soru: "el-Beriyye" kelimesi nasıl okunmuştur?

Cevap: Nâfi hemze ile "اَلْبَرِيئَةُ" (berîe) şeklinde okurken, diğerleri, hemzesiz olarak, **"beriyye"** şeklinde okumuşlardır ki, bu her iki okuyuşa göre de bu kelime, Arapların, بَرَأَ اللهُ الْخَلْقَ *"Allah, mahlukatı yarattı"* şeklindeki sözüne varıp dayanır. Binâenaleyh, bu kelimenin okunuşundaki kıyas ve kaide, bunun hemzeli olarak okunmasıdır. Ne var ki, tıp "اَلذُّرِّيَّةُ النَّبِيُّ الْخَابِيَةُ" kelimeleri gibi, bu kelimenin de hemzesi terk edilmiştir. O halde bu kelimeyi hemzeli okumak, meselâ "النَّبِيُّ" kelimesini hemzeli okumak "النَّبِيءُ" durumunda olduğu gibi, bu kelimeyi, kullanılışta terk edilmiş aslına döndürmek gibi olur. Ama, hemzesiz okumak daha iyidir, her ne kadar aslı, hemzeli olsa bile... Çünkü bu, artık aslı terk edilmiş olan bir şey gibidir. **"el-Beriyye"** kelimesini, hemzeli olarak okuyanların bu okuyuşu, bu kelimenin kökünün toprak manasına gelen "اَلْبَرٰى" kökünden olduğunu söyleyenlerin bu görüşünün yanlışlığına delalet eder.

Şerrü'l-Beriyye Olmaları

Altıncı soru: Cenâb-ı Hakk'ın "هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ" deyişinin hikmeti nedir?

Cevap: Bu ifade, hem olumsuzluğu, hem de olumluluğu aynı anda ifade eden bir ifade olup, "başkaları değil, bunlar bunlar!.." manasındadır. Bil ki, "**şerru'l-beriyye**" ifadesi, tafsilatı uzun olacak bir cümledir. Yani, "Onlar, hırsızdan daha şerlidirler, zira onlar, Allah'ın kitabından, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatlarını çalmışlar, çıkarmışlardır. Bunlar, yol kesicilerden daha şerlidirler. Çünkü bunlar, Hak'tan halka giden yolu kesmişlerdir. Bunlar, cascavlak cahilden daha cahildirler, çünkü bilerek, tekebbür etmek, kibirlenmek "küfrü inâdî" olur. Böylece de, en çirkin olmuş olur" demektir. Bil ki, bu da, kökü âlimlerle ilgili olan tehdidin, herkesin vaîd ve tahdidinden daha büyük olacağına bir dikkat çekmedir.

Yedinci soru: Bu âyet, umumluğu üzere bırakılabilir mi?

Cevap: Hayır, tam aksine, bu âyet şu iki durum ile tahsis edilebilir:

a) Bunlardan tevbe edip de Müslüman olanlar bu tehdidin dışında kalırlar.

b) Bazı kimseler, bu âyetin hükmüne, geçmiş kâfirlerin sokulmasının caiz olmayacağını söylemektedirler. "Zira, **Firavun** bunlardan daha şerlidir" derler. Ama, ikinci âyete, yani, mü'minlerin mükâfatına delalet eden âyete gelince bu, gelmiş geçmiş ve gelecek herkesi içine alan genel bir ifadedir. Zira bunlar, ümmetin en faziletlileridir.

Mü'minler Mahlukatın En İyisi

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ﴿٧﴾

"İman edip de güzel güzel amellerde bulunanlar(a gelince): Hiç şüphe yok ki, bunlar da yaratılanların en hayırlısıdır..." (Beyyine, 7).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyette vaîdin, vaadden önce gelmesinin güzel oluşundaki sebebi izah etmek için, şu açıklamalar yapılabilir:

1) Vaîd, tıpkı bir ilaç; vaad ise, tıpkı bir gıda gibidir. Binâenaleyh, bedenin, yediği gıdalardan istifade edebilecek arı duru, temiz bir beden olabilmesi için, ilacın öne alınması gerekir. Çünkü, böyle olmayan bedeni gıdalandırdıkça, onun kötülüğünü artırmış olursun. **Hipokrat**, "**Kitâbu'l-Fusûl**"ünde de böyle demektedir.

2) Deri, debbağlandıktan sonra, medreseler ve mest için elverişli ve uygun hale gelir. Ama, debbağlanmazdan önceki durumuna gelince, hayır! İşte bu yüzden insan, her ne zaman bir sıkıntı veya belaya dûçar olursa, Allah'a yönelir, ama, dünyalık elde ederse, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Onları karaya çıkarıp da kurtarınca, bir de bakarsın şirk koşarlar..."* (Ankebût, 65) buyurduğu gibi, dinden ve diyanetten yüz çevirir.

3) Bunda, şöyle bir müjde bulunmaktadır: Cenâb-ı Hak âdeta, "Bu iki şey, mutlaka olması gerekli olan şey olunca, senin işini hayırla sona erdirmen hususunda, benden bir müjde olan va'dimle bitiriyorum: Sen, necis bir yerde, necis olmadın mı? Ama ben seni, dünyaya tertemiz olarak çıkardım. Şimdi ben seni, cennetime de tertemiz olarak sokamam mı?" demek istemiştir.

***İKİNCİ MESELE:* İman ile Amel**

Taatlerin, iman kapsamına girmediğini söyleyenler, "Bu âyette, "sâlih amel işleyenler" ifadesi, "iman edenler" ifadesine atfedilmiştir. Halbuki matuf, matufun aleyh'ten başkadır" diyerek, bu âyetle istidlâl etmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Onların, tam kesat, durgun olduğu bir sırada, İslâm pazarına hareketlilik kazandırdıklarına, işte, İslâm için mallarını canlarını harcadıklarına işaret etmek için de, Cenâb-ı Hak, "اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا" buyurmuş,...اِنَّ الْمُؤْمِنِينَ "Muhakkak ki mü'minler..." buyurmamıştır. İşte bu yüzden de, en büyük mükâfatı, fazileti onlar hak etmişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sizden, Fetih'ten önce infak edip de savaşmaları, (başkalarıyla) hiç denk olur mu?.."* (Hadid, 10) buyurmuştur. "اٰمَنُوا" ifâdesi, "onlar bir kere iman ettiler.." demektir.

Bil ki, kişinin ölüm anlarını nazar-ı dikkate alanlar, işte bu âyetle istidlâl etmişlerdir. Bu böyledir, zira bu âyet, tek bir defa iman eden kimseler için, bu mükâfatın tahakkuk edeceğine delalet etmektedir. Küfürleri üzere ölenlere gelince, onlar için mükâfat yoktur. Böylece biz, bu kimseden, bundan önce, yani ölüm anından önce de, gerçek anlamda imanın sudur etmediğini anlamış oluyoruz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, "وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ" cümlesi çoğulun, çoğul ile mukabele edilişi kabilinden bir ifadedir. Binâenaleyh, bu demektir ki, tek bir kişi bütün sâlih amellerle mükellef tutulamaz; tam aksine her mükellefin kendisine düşen bir payı vardır. Binâenaleyh, zenginin kendine düşen payı, infak etmek ve vermektir; fakire düşen de almaktır.

BEŞİNCİ MESELE: **Beşer-Melek Üstünlüğü**

Bazı kimseler, beşerin melekten üstün olduğu konusunda bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: **Ebû Hureyre,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: أَتَعْجَبُونَ مِنْ مَنْزِلَةِ الْمَلَائِكَةِ مِنَ اللهِ تَعَالَى وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَمَنْزِلَةُ الْعَبْدِ الْمُؤْمِنِ عِنْدَ اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَعْظَمُ مِنْ ذٰلِكَ وَاقْرَؤُا اِنْ شِئْتُمْ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُولٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ *"Meleklerin, Allah katında edindikleri mertebeye hayret edersiniz değil mi? Canım, elinde olan Allah'a yemin ederim ki, mü'min bir kulun makamı, kıyamet gününde, Allah katında, bundan daha büyüktür... İsterseniz, Cenâb-ı Hakk'ın, iman edip de güzel güzel amellerde bulunanlar(a gelince): Hiç şüphe yok ki, bunlar da yaratılanların en hayırlısıdır"* (Beyyine, 7) âyetini okuyun.." Bil ki, bu istidlâl, şu bakımlardan zayıftır:

1) **Yezid en-Nahvî**'den rivâyet olunduğuna göre o, şöyle demektedir: "Âyetteki "الْبَرِيَّةُ" kelimesiyle, insanoğlu kastedilmiş olup, bu kelime, toprak anlamına gelen "الْبَرٰى" kelimesindendir." Binâenaleyh, melekler, kesinlikle bu ifadenin muhtevasına girmez.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, *"İman edip de güzel güzel amellerde bulunanlar..."* cümlesi, sadece beşere has değildir; tam aksine, bunun içine melek de girmektedir.

3) Melek, diğer deliller muvacehesinde, bu nassın muhtevasından çıkmaktadır. Bu böyledir, zira fazilet ve üstünlük, ya kesbîdir, yahut da Vehbî'dir. Binâenaleyh, sen bunun vehbî olduğunu nazar-ı dikkate alırsan, bunların aslının, nûr'dan; senin aslının ise, kokmuş balçıktan, çamurdan yaratılmış olduğunu görürsün. Yine, meleklerin meskenleri, senin atanın (**Âdem**'in) o zellesinden dolayı kendisinde duramadığı bir yurttur; sizin meskeniniz ise, şeytanların meskeni de olan yeryüzüdür. Ayrıca bizim menfaatimize olan şeyler, onlar sayesinde intizama girerler. Meselâ, rızkımız, onların birinin elinde, canınız da diğer birinin elindedir. Sonra, onlar âlim, biz ise öğrenciyiz. Sonra, himmetlerinin ne denli büyük olduğuna bir bak ki, onlar küçük günahları işlemeye dahi yeltenemezler. İşte bu yüzden

Cenâb-ı Hak, *"Onlardan kim, "Ben, onun dışında bir ilahım" derse..."* (Enbiyâ, 29) buyururken, uluhiyyet iddiasının dışında, onlar namına hiçbir şeyi nakletmemiştir ki bu, "Şâyet o melekler ki günah işlemeye yeltenmiş olsalardı, onların himmetleri, ancak rububiyyet iddiasında bulunmaya uygun düşen bir noktaya varırdı..." demektir. (Onlar hiçbir günah işlememişlerdir; şâyet böyle bir şeye yeltenseler, ancak rububiyyet iddia etmek gibi, büyük bir günah işlerlerdi). Ama sen ise, hep midenin ve belinin (tenasül uzvunun, nefsinin) kulusun. İbadetlerine gelince, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den de daha çok ibadet etmektedirler. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, gecenin, 2/3'ünü ihya ettiği için, medh ü senâ etmiştir. Ama onlar hakkında ise, bir yerde, *"Gevşeklik göstermeksizin, gece gündüz Allah'ı tesbih ederler"* (Enbiyâ, 20) ve *"Onlar, Rablerini, usanmaksızın, gece gündüz tesbih ederler..."* (Fussilet, 38) buyurmuştur. Buhususla ilgili sözümüzün tamamı, Bakara Sûresi'nde geçmişti.

Ücretleri: Adn Cenneti

جَزَآؤُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ۖ رَضِىَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ۚ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِىَ رَبَّهُ ﴿٨﴾

"Onların Rableri nezdindeki mükâfatı, altlarından ırmaklar akan, Adn cennetleridir. (Hepsi de), içinde ebedî, daimî kalıcılardır. Allah bunlardan razı olmuştur. Bunlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte bu (saadet), Rabbinden korkanlara mahsustur" (Beyyine, 8).

Bil ki, bu âyetin tefsiri açıktır. Ama biz, bu âyetteki incelikleri, şöyle birkaç mesele içinde zikredelim:

***BİRİNCİ MESELE:* İmanın Serencamı**

Bil ki, insan iyice düşünürse kendisinin belalar ve sıkıntılar içinde yaratıldığını görür. Evvela, Allah onu en pis bir şeyden, en dar bir mekanda yaratmıştır. Derken o dar ana rahminden dünyaya ağlayarak çıkar. Ama bu çıkışı uzaklaşıp serbest kalmak için değil, merhamet celbetmek için, hapisten şikâyet etmek içindir. Nitekim hapisten çıkan kendisine acındırmak için feryat eder. Ama o çocuğa merhamet edilmez, üstelik, rahimde

bağlı değilken, ebe onu bir güzel sarıp bağlar. Çok geçmeden beşiğe konur, yine iyice bağlanır. Derken, bir zaman geçince de, onu, bir hocaya teslim ederler. Ki, hocası onu, okulda alıkor ve öğretmek için de ona, arasıra dayaklar atar. Ve bu iş, insanın, büluğ çağına gelinceye değin devam eder. Bundan sonra da, akıl ve mükellefiyet çivileriyle âdeta çivilenir. Derken, mükellef, kendisini şaşırmış bir vaziyette bulur ve "Benden herhangi bir kusur sudur etmediği halde, benim hakkımda bu işlemleri yapan kimdir" der, o faili buluncaya değin tefekkür ve düşüncelere dalar.

Bunu müteakip o faili, âlimlere benzemeyen bir âlim, hadislere benzemeyen bir kâdir olarak bulur. Böylece de, bütün bunların, şeklen mihnet ve çile, ama hakikatte ise, kerem ve rahmet olduğunu anlar. Böylece de şikâyeti bırakır, şükre yönelir. Derken, mükellefiyetin, kulun kalbine, o failin ihsan ve lütuflarına, O'na taat ve hizmette bulunmak suretiyle mukabelede bulunma düşüncesi gelir. Böylece de kalbini, O'nu tanımanın hükümranlığına bir mesken haline getirir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak âdeta, "Ey kulum, beni öylesine tanı ki, artık hiçbir kuvvet o bilgiyi oradan çıkaramazsın" demek ister. Yahut da Cenâb-ı Hak, ta önceden, marifetullah tutkusunu oraya, kalbe yerleştirir de, bunun üzerine, bu kalbin sahibi olan kul, "Ya Rabbi, benim kalbime, meme emme arzusunu indirdin, ama ben, daha sonra onu çıkardım.. Baba, ana, dünya sevgi ve arzularımı da böyle yaptım. Ama, ben onların tümünü kalbimden çıkardım. Senin sevgine ve marifetine gelince, ben onları kalbimden çıkarmayacağım.." der. Sonra, bu marifet ve muhabbet, kalp arazisinde kalakalınca, o kaynaktan birtakım şeyler ve kanallar açılır. Artık, insanın gözüne ulaşan kanaldan, ibret alma hasıl olur. Münacaatlarını ve tesbihatlarını dinleme meydana gelir. Ve bu durum, bütün uzuv ve organlar için söz konusudur. Bunun üzerine Allahu Teâlâ, "Ey kulum, sen, kalbini, benim için tıpkı bir cennet yaptın ve orada bu sürekli ebedî çayları ve nehirleri akıttın. Sen, onca acziyyetine ve kusuruna rağmen, böyle yaptın. Ama cömertlik, kerem ve rahmet ise, bana daha çok yakışır. O halde, al sana, senin cennetine mukabil benim cennetim!.." demiştir. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, *"Onların, Rableri nezdindeki mükâfatı, altlarından ırmaklar akan, Adn cennetleridir"* buyurmuştur. Belki, kaim ve rahîm olan o Rab, şöyle demek istemiştir: "Kulum, bana, nesi var nesi yok, hepsini vermiştir. Ben ise ona, mülkümdekilerden bazısını verdim. Halbuki, cömertlik ve kerem, ondan çok, bana yakışır. İşte bu sebeple, pek yerinde olarak, ben de bunun sürekliliği ve ebediliği, verilen

şeyin kısmî ve cüz'î olması sebebiyle meydana gelen noksanlığı onarıcı olsun diye verdiğim her kısmî ve cüz'î şeyi sürekli ve ebedî, daim kıldım.."

İKİNCİ MESELE

"Ceza, "جَزَاؤُ", kendisiyle kendine yeterliğin meydana geldiği şeyin adıdır. Arapların, اِجْتَزَتِ الْمَاشِيَةُ بِالْحَشِيشِ الرَّطْبِ عَنِ الْمَاءِ "Hayvan taze ot yiyerek, suya ihtiyaç duymadı, onunla yetindi.." şeklindeki sözleri de, bu anlama varıp dayanır. Binâenaleyh, âyet şu iki şeyi ifade etmektedir:

1) Allah, kuluna, eksiksiz, tam ve yeterli mükâfat verir.

2) Allah, kuluna yetecek miktarda nimet verir. Böylece de kulunun içinde ve gönlünde herhangi bir uhde kalmaz ve arzu ettiği her şey, gerçekleşmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sizin için orada, gönüllerinizin arzuladığı her şey vardır..."* (Fussilet, 31) buyurmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Cennet Amelin Karşılığı mı?**

Cenâb-ı Hak, "جَزَاؤُهُمْ" buyurmuş, böylece, "cezâ-mükâfat" sözünü onlara nisbet etmiştir. Halbuki, mutlak anlamdaki nisbet, mülkiyyete delalet eder. Binâenaleyh, bu ifade ile, *"Ki fazlından bizi, (ebedî) durulacak bir yurda kondurdu..."* (Fâtır, 35) âyeti nasıl ulaştırılabilir?

Cevap: Ehl-i sünnete gelince, onlar şöyle demektedirler: Kerim bir Hükümdar, şâyet, "Kim parmağını hareket ettirirse, ben ona bin altın veririm" dediğinde bu, hem dil, hem de vaad açısından şart ve ceza cümlesi olur. Ama, zati bir hak ediş açısından ise, yani gerçekte bu bir hak ediş (ceza) olmaz. Binâenaleyh, âyetteki "جَزَاؤُهُمْ" kelimesinin doğru ve yerinde bir ifade oluşu hususunda, bu mana yeterli olur. **Mu'tezile**'ye gelince onlar, "اَلَّذِى اَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ" (Fatır, 35) âyeti hakkında şöyle demektedirler: "Buradaki, "مِنْ فَضْلِهِ" ifâdesindeki "مِنْ" "ibtidâ-i gâye" içindir. Buna göre mana, "Bu cennetteki hak ediş, senin, geçmiş fazlının sebebiyle meydana gelmiştir. Çünkü sen, şâyet bizi yaratmasaydın ve lütuf fiillerinde bulunmasaydın, biz, bu dereceye çıkamaz, bunu elde edemezdik" şeklinde olur.

İmdi, şâyet, Ehl-i sünnete: "Size göre Allah üzerinde hiç kimsenin hakkı ve alacağı yoktur, öyleyse, O'nun bu in'âmı tekeffül etmesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Sen, biz yokken, Cenâb-ı Hakk'ın geçmiş, dünkü in'âmını mı, yoksa, mükellef tutulduğunuz andaki o günkü in'âmını mı; yahut yarın kıyamet günündeki in'âmını mı soruyorsunuz? Şimdi, eğer sen, dünkü (geçmiş) in'âmını soruyorsan, Cenâb-ı Hak âdeta, "Ben, her şeyden faydalanmaktan beriyim. Halbuki sofra, faydalanılabilecek şeylerle

alabildiğine doludur. Şimdi ben şâyet mahlukatı yaratmamış olsaydım, bu, faydalanılacak şeyler zayi olurdu. Binâenaleyh, malı mülkü olup da çoluk çocuğu olmayan bir kimse o malından istifade etsinler diye, nasıl köle ve cariyeler satın alırsa, Allah da kendi mülkünden istifade etsinler diye, yokluk yurdunda bu mahlukatı (âdeta) satın almıştır. Nitekim, اَلْخَلْقُ عِيَالُ اللهِ *"Mahlukat, Allah'ın hane halkıdırlar"* şeklinde de bir söz vardır.

Günlük nimetine gelince, nimet vermek, başladıktan sonra o nimeti tamamlamayı gerektirir. Binâenaleyh, Rahman olan Allah, bunu haydi haydi yapar. Yarınki nimet vermesine gelince Allah âdeta, "Ben, vaadim ve verdiğim haberler gereği onlara borçluyum. Artık nasıl olur da bu va'dimi yerine getirmem?" demek istemiştir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* "Inde Rabbihim" Sözündeki İncelikler**

Âyet-i kerimedeki عِنْدَ رَبِّهِمْ *"Rableri nezdindeki"* ifadesindeki birtakım incelikler vardır. Şöyle ki:

Birinci incelik: Bazı fukaha, şöyle demektedirler: "Bir kimse, şâyet, "Benim için falancanın üzerinde herhangi bir şey yoktur" dese, bu sözden, sadece borç anlaşılır. Ama bu kimse, onun yanında bir emanetin bulunduğu iddiasında bulunabilir. Yine bir kimse, "Benim için falancanın yanında (عِنْدَ فُلَانٍ) bir şey yoktur" demiş olsa, bu söz de, borca değil, emanete hamledilir. (Falancanın yanında emanetinin olmadığı anlaşılır). Ama, bu kimse, "Falanca tarafında benim için bir şey yoktur (قِبَلَ فُلَانٍ)" dediğinde, bu söz, hem borç hem de emanet manasına alınabilir. Bunu iyice kavradığına göre Cenâb-ı Hakk'ın, "عِنْدَ رَبِّهِمْ" sözü, bir vedîa'yı (O'nun katında bir emanetinin bulunduğunu) ifade eder. Halbuki "vedîa", bir "ayn"dır, bir nesnedir, somut bir şeydir. Şimdi bir kimse, "Falancanın, benim üzerimde alacağı vardır" diyecek olsa, bu, o falancanın, bu sözü söyleyenden bir alacağının bulunduğunu ikrar olmuş olur. Halbuki, "ayn" borçtan daha kıymetlidir. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hakk'ın, "عِنْدَ رَبِّهِمْ" sözü, kendisi katında olan o şeyin, hazırlanmış, mevcut edilmiş muayyen bir mal gibi olduğunu ifade eder. Buna göre şâyet, "vedîa", emanettir. Dolayısıyla, tazmin edilmez. Halbuki "borç-deyn" tazmin edilir. Tazmin edilen ise, edilmeyenden daha tercihe şayandır" denilirse, biz deriz ki, tazmin edilebilecek şey, helak olması düşünüldüğünde daha hayırlı ve öncelikli olur. Halbuki, Allah hakkında, bir şeyin helak olmasının düşünülmesi imkansızdır. İşte bu sebeple biz,

tazmin edilmeyen vedîanın, tazmin edilmesi gereken borçtan daha hayırlı olduğunu söylüyoruz.

İkinci incelik: Bir beldede fitne vuku bulup, sen de malını mülkünü, kabile reisinin yanında bir emanet olarak bıraktığında, (malın konusunda) kalbin huzurlu olur. Binâenaleyh, senin bu cismani beldende, ilerde bir imtihan vaki olacaktır. Bu durumda da sen, eşkiyanın o beldede değişiklik yapmasından korkmaktasın. Öyleyse, sen, emanetini bana bırak, çünkü ben, bu sayede senin için kıyamete kadar mihraplarda (okunacak) bir kitap, mektup yazacağım. Ki bu da, "جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ" şeklindeki âyetimdir. Derken, bu emanetini sana, kendisine en fazla ihtiyaç duyduğun anda teslim edeceğim. Bu an da senin kıyamet meydanında bulunduğun andır" demektir.

Üçüncü incelik: Cenâb-ı Hakk'ın, "عِنْدَ رَبِّهِمْ" demesinde büyük bir müjde vardır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak âdeta, "Sen, varlık, hayat, akıl ve kudret hakkına hiçbir şeye sahip değilken, mahzâ yokluk halinde iken, seni ilk önce eğitip büyüten, terbiye eden, bakan benim. Çünkü seni, yoktan var ettim ve sana, bütün bunları ben verdim! Demek ki sen, başıboş bırakılmışken, bütün bunları sana veren ve seni, zayi etmeyen benim. Şimdi sen, bir şeyler kazanıp ve o kazandığın şeyleri benim yanımda bir emanet olarak bıraktığında, benim onları zayi edeceğimi düşünür müsün? Hayır, hayır! Bu, olacak şey değil.

BEŞİNCİ MESELE

جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ *"Onların Rableri nezdindeki mükâfatı, ... cennetlerdir"* ifadesi ile ilgili olarak şu iki görüş bulunmaktadır.

Birinci görüş: Cenâb-ı Hak burada, çoğulu çoğul ile karşılamıştır ki, bu, tekilin tekil ile mukabele görmesini gerektirir. Ve bu tıpkı, bir kimsenin, iki hanımına veya iki kölesine, "Eğer siz ikiniz, şu iki eve girerseniz, siz şöyle şöylesiniz..." demesi halinde, onun bu sözü, her birinin, ayrı ayrı bir eve girmesi anlamına hamledilir. **İmâm Ebû Yusuf**'tan ise, o iki kölenin her biri her iki eve de girmedikçe bu kimse yemininde hanis olmaz" dediği nakledilir.إِنْ مَلَّكْتُمَا هٰذَيْنِ الْعَبْدَيْنِ "Siz ikiniz şu iki köleye malik olursanız..." sözü de böyledir. Birinci görüşün delili, *"Parmaklarını kulaklarına soktular ve elbiselerine büründüler"* (Nuh, 7) âyetidir. Dolayısıyla, birinci görüşe göre, Cenâb-ı Hak, bu âyette, her bir mükellef için, bir cennet olacağını müjdelemiştir. Ne var ki, bu cennetlerin en düşüğü, dünyanın on katı

kadardır. Bu husus, merfu olarak da böyle rivâyet edilmiştir. Ki, âyetteki مُلْكًا كَبِيرًا *"ve büyük bir mülk"* (İnsan, 20) ifadesi de bunun delilidir.

Bununla, her bir mükellef için **Ebû Yusuf**'tan rivâyet edildiği gibi müteaddit cennetler olması da kastedilmiş olabilir. Kur'ân da buna delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Rabbinin makamından korkan için iki cennet vardır"* (Rahman, 46) buyurmuş, daha sonra da, *"Onun altında iki cennet daha vardır"* (Rahman, 62) buyurmuş, böylece, tek bir mükellef için dört tane cennetin olacağını belirtmiştir. Bunun sebebi, cennetlik kimsenin, Allah korkusundan dolayı anlamış olmasıdır. Çünkü bu göz yaşları, kişinin, ikisi diğer ikisinden aşağı olan dört kirpiğinden aşağı süzülmüştür. Dolayısıyla da mükellef, ikisi aşağıda olan dört cennete müstahak olmuş olur. Kişi için bu dört cennetin oluşu, onun göz yaşlarının dört kirpiğinden inmesinden ötürüdür. Sonra Cenâb-ı Hak "وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ" (Rahman, 46) ifâdesinde, korkuyu önce; bu âyette ise, "ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ" buyurmak suretiyle, korkuyu sonra getirmiştir. Ki, bu kullanışta, bu korkunun sürekli olması gerektiğine bir işaret vardır.

Korkunun amelden önce olmasına gelince, bu, amelin bozulabileceği endişesinin taşınmasından dolayıdır. Amelden sonra olabilecek şey ise, o amellerin bozuk olacağı endişesinin duyulmasıdır. Çünkü bu ibadetlerimiz, o yüce Allah'a hiç de uygun değildir.

***ALTINCI MESELE:* Adn Kelimesi**

Âyetteki "**Adn**" kelimesi, cennette ikamet etmeyi ifade eder. Çünkü Hak Teâlâ, *"(Onlar) oradan çıkarılmazlar"* (Câsiye, 35); *"Onlar oradan çıkarılacak da değillerdir"* (Hicr, 48); *"Onlar bu (cennetlerde) ebedi kalıcılardır. Oradan ayrılmak da istemezler"* (Kehf, 108) buyurmuştur. Arapçada "ikamet etti" manasında, "عَدَنَ بِالْمَكَانِ" denilir. Adn cennetlerinin, cennetlerin ortasında olduğu rivâyet edilmiştir. Bu cümleden olarak "Adn" kelimesinin, nimetlerin, emniyetin ve selametin merkezi, ortası, kaynağı manasında, "**ma'den**" kökünden olduğu da ileri sürülmüştür.

Cennet Kelimesi

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: "Cennet ya "**cinn**", ya "**cunûn**", yahut "**cünne**", yahut da "**cenîn**" kökünden olduğu için cennet denmiştir. Eğer bu kelime "**cinn**" kökünden ise, ki cinnin özelliği çok çok hızlı hareket etmek, mesela dünyayı bir anda dolaşıvermektir, buna göre Hak Teâlâ sanki, "O cennetler cennetliklere, arzu ettikleri şeyi cennetlerin bir ikamet ve

iskan yeri olmalarına rağmen, tıpkı cinnin hareketi gibi, çok hızlı bir şekilde ulaştırırlar" demek istemiştir.

Cennetin "**cunûn**" (delilik) kökünden olmasına gelince bu, cennetin, Allah'ın lütfu gereği cennetliklerin aklını sabit tutmasaydı, insanın, cennetleri görür görmez, bir deli gibi aklını kaybedeceğinden ötürüdür. Cennetin "**cünne**" (kalkan) kökünden oluşu da, cennetlerin seni cehennemden koruyan bir kalkan olmalarından ötürüdür. Cennetin, "**cenîn**" kökünden oluşu da, cennetteki mükellefin son derece yumuşak ve âdeta kendisine soğuk sıcak dokunmayan ana kamındaki bir cenin gibi oluşundan ötürüdür. Çünkü Hak Teâlâ, *"Onlar orada ne bir güneş (sıcak), ne de bir soğuk görürler"* (İnsan, 13) buyurmuştur.

YEDİNCİ MESELE

Âyetteki, "تَجْرِى" (akar) ifadesi, akar suyun, durgun sudan daha saydam ve güzel olduğuna bir işarettir. İşte bundan ötürü, akar suya bakmanın gözün ışığını artıracağı söylenmiştir. Belki de Hak Teâlâ sanki, "Ey kulum, senin taatlerin ölünceye kadar devam etmiştir. Çünkü *"ölüm sana gelinceye kadar Rabbine ibadet et"* (Hicr, 99) diye emrolundun. Öyleyse benim ikram nehirlerimin de ebediyyete doğru akması gerekir" demek istemiştir.

Hak Teâlâ daha sonra مِنْ تَحْتِهَا *"altlarından"* buyurmuştur. Bu da, o nimetlerin insanın boğazına durmayacağına bir işarettir. Çünkü bağda-bahçede boğaza durma işi, ya orada bir akar suyun olmayışı sebebiyle olur ki, Cenâb-ı Hak işte bu yüzden, cennette akar suların bulunduğunu belirtmiştir. Yahut da suda boğulma ve suyun çok olma sebebiyle olur ki, bu yüzden Hak Teâlâ, *"altlarından"* buyurmuştur. Hem sonra Hak Teâlâ "**enhâr**" (ırmaklar) ifadesinin başına, lâm-ı tarif getirmiştir. Binâenaleyh bu ırmaklarını, Kur'ân'da, geçen ırmaklar manasına alınması gerekir. Bunlar da, cennetteki su, süt, bal ve içki ırmaklarıdır.

Bil ki gerek "**nehâr**" (gündüz) gerekse "**enhâr**" (nehirler) kelimeleri, kök anlamları itibariyle, genişlik ve aydınlık ifade ederler. Binâenaleyh insanın ancak bacağına kadar çıkabilen çaylara "nehir" denmez. Aksine bundan daha derin ve kuvvetli olanlara "nehir" denir. Bunun delili ise, سَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِىَ فِى الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ *"(Allah) size, denizde emriyle akıp gitsin diye gemiler amade kıldı, yine size nehirleri musahhar kıldık"* (İbrahim, 32) âyetinde "enhâr"ı "bihâr"a (denizlere) atfetmesidir.

***SEKİZİNCİ MESELE:* Rıza, Cennetten Üstün Makam**

Bil ki Allahu Teâlâ, cennetleri tavsif ederken, bunlara cennetlerin bizzat kendilerinden daha üstün olan hususları da eklemiştir. Bunlar, birinci olarak, orada ebedî kalış; ikinci olarak da Rabbin rızasıdır. Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: إِنَّ الْخُلُودَ فِي الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الْجَنَّةِ وَرِضَا اللهِ خَيْرٌ مِنَ الْجَنَّةِ *"Cennette ebedi kalmak, cennetten daha hayırlıdır. Allah'ın rızası da cennetten daha hayırlıdır."*

Birinci hususa, yani Allah'ın rızasına gelince, bil ki insan, beden ve ruhtan meydana gelir. Bedenin cenneti, Kur'ân'da anlatılan bu cennettir. Ruhun cenneti ise, Allah'ın rızasıdır. Çünkü insanın işinin başlangıcı, maddi âlemden; işinin sonu ise, akıl ve ruh âlemindendir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, önce cenneti zikretmiş, sonunda da Allah'ın rızasından bahsetmiştir. Hem sonra Allahu Teâlâ, kendisinin kullarından razı oluşunu, kulların kendisinden razı oluşundan önce zikretmiştir. Çünkü muhdes (sonradan olma) varlıklarda müessir olan o ezeli varlıktır. Muhdes varlıklar ise ezeli olanda tesir edemez.

***DOKUZUNCU MESELE:* Allah'ın Rızasının Mahiyeti**

Hak Teâlâ, رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ *"Allah onlardan razı oldu"* buyurmuş; ama mesela "Rableri onlardan razı oldu" gibi, diğer isimlerini bu mevzuda zikretmemiştir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın heybet ve celal bakımından zatına ve bütün sıfatlarına, yani celal ve ikram sıfatlarının hepsine delalet eden ismi, "Allah" lafzıdır. Hak Teâlâ eğer, "Rableri onlardan razı oldu" demiş olsaydı, bu, kulun taatinin mükemmel oluşunu ifade etmezdi. Çünkü mürebbi (Rab olan), bazen az ile de yetinebilir. Fakat "Allah" lafzı, son derece celal ve heybet ifade eder. Bu gibi büyük bir zatın huzurunda ise, rıza ancak mükemmel bir fiil ve eksiksiz bir âyeti, işte bu açıdan kâmil fiilinin ter ü tazeliğini, güzelliğini ifade eder.

ONUNCU MESELE

Âlimler, âyetteki, *"Allah onlardan razı oldu"* cümlesi hususunda değişik izahlar yapmışlardır. Bu cümleden olarak bunun, "Allah onların ibadetlerinden razı oldu" manasında olduğunu söylerlerken; bazıları bununla, "Allah onları methetmeye ve yüceltmeye razı oldu, yani bunu istedi" manasının kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü fâilden (yapandan) memnun kalmak başkadır, fiilinden memnun kalmak başkadır. Doğru olan da bu manadır.

Kulların Razı Olmaları

Hak Teâlâ'nın وَرَضُوا عَنْهُ *"Bunlar da ondan razı olmuşlardır"* ifadesi, "Kulları, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine verdiği nimetler ve mükâfatlara razı olmuşlardır" demektir.

Hak Teâlâ'nın ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ *"İşte bu, Rabbinden korkana mahsustur"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Taatler hususunda titiz ve endişeli olmak, güzel bir haldir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Kalpleri tir tir titrer olduğu halde verdiklerini veren kimseler..."* (Mü'minûn, 60) buyurmuştur. Hatta "haşyet", "havf'tan daha ileri bir korkuyu ifade eder. Çünkü Hak Teâlâ bunu "havf'tan daha ileri olan, "**işfâk**" (tir tir titreme) ile iç içe yaşayan melekleri anlatırken kullanarak, "Onlar, *Rablerine karşı duydukları haşyetten dolayı tir tir titrerler"* (Enbiya, 49) buyurmuştur. Havf ve haşyet ile ilgili izah meşhurdur.

***İKİNCİ MESELE:* İlim Ehli**

Bu âyete, bir başkası da eklendiğinde, ikisinin toplamı, ilim ve âlimin faziletine bir delil olur. Bu böyledir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Allah'tan ancak âlim kulları haşyet duyar"* (Fatır, 28) buyurmuştur. Şu halde bu âyet âlimlerin, "haşyet" sahibi olduklarına delalet eder. Tefsir ettiğimiz bu âyet de, yani, *"İşte bu, Rablerinden haşyet duyanlara mahsustur"* cümlesi de, cennetin, haşyet sahibi kimseler için olduğuna delalet eder. Böylece bu iki âyetin toplamından, cennetin, âlimlerin hakkı olduğu neticesi çıkmış olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı kimseler, bu âyetin, kişinin, cennetliklerden olduğunu bilmek ve bu âyeti bunun delili saymak suretiyle, kendisinin bundan kesin emin olacağı bir noktaya varmaması gerektiğine delalet ettiğini söylemişlerdir. Fakat bu görüş, kuvvetli değildir. Çünkü peygamberler, kendilerinin cennetliklerden olduklarını kesinkes biliyorlardı. Ama buna rağmen onlar, Allah'tan en çok haşyet duyan kullardandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), اَعْرَفُكُمْ بِاللهِ اَخْوَفُكُمْ مِنَ اللهِ وَاَنَا اَخْوَفُكُمْ مِنْهُ *"Allah'ı en çok bileniniz, Allah'tan en çok korkanınızdır. Ben de sizin, Allah'tan en çok korkanınızım"*[8] buyurmuştur. Hak Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilendir. Salat ü selâm Hz. Peygamber'e, âline ve ashabına olsun (âmin)!

---

8 Aynı manada bir hadis için **Buhârî**, İman, 13 (ç).

ZİLZAL SÛRESİ

Bu sûre sekiz âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Kıyamet Zelzelesi

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ﴿١﴾ وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا ﴿٢﴾ وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا ﴿٣﴾

"Yer, kendisine ait şiddetli bir zelzele ile zelzeleye uğratıldığı zaman, yer, ağırlıklarını çıkardığı zaman ve insan, "Buna ne oluyor?" dediği zaman..." (Zilzal, 1-3).

"إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا" âyetiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Önceki Sûre ile Münasebet**

Âlimler, bu sûrenin başı ile, önceki sûrenin sonu arasındaki ilgi ve münasebet hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Allahu Teâlâ, *"Onların Rableri nezdindeki mükâfat... Adn cennetleridir"* (Beyyine, 8) buyurunca, insan sanki, "Bu ne zaman olacak ya Rabbi?" demiş de, buna cevaben Cenâb-ı Hak, *"Yer, kendisine ait şiddetli bir zelzele ile zelzeleye uğratıldığı zaman..."* buyurmuştur. Şu halde bütün âlem, bir korku ve endişe içine girerlerken sen, mükâfatını elde edecek ve *"Onlar o gün o müthiş korkudan emindirler"* (Neml, 89) âyetinde bildirildiği gibi, o günde emin, güvenlik içinde olacaksın.

2) Allahu Teâlâ önceki sûrede hem kâfirlerle ilgili tehditten hem de mü'minlerle ilgili mükâfattan bahsedince, kâfirlerle ilgili tehdidi pekiştirerek, âdeta o bahsi geçen kâfir, "Yeryüzüne de ne oluyor ki böylesine zelzeleye uğratılıyor" dediği zaman, cezasını bulacak" demek istemiştir. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın mesela önce, *"O gün birtakım yüzler ağarır; bir takım yüzler ise kararır"* buyurup, peşi sıra da, *"Yüzleri kararanlara gelince... Ama yüzleri ağaranlara gelince..."* (Âl-i İmran, 106-107) buyurmuş olmasıdır. Hak Teâlâ, daha sonra Zilzâl Sûresi'nin sonunda, her iki hususu birlikte getirerek, zerre kadar hayır ve zerre kadar şerden bahsetmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* İza Edatı**

Âyetteki, "اِذَا" (... zaman) ifadesiyle ilgili şöyle iki bahis var:

Birinci bahis: Birisi şöyle diyebilir, "اِذَا" edatı, zaman zarfı olarak kullanılır. Binâenaleyh bu sûreye bu edatla başlanılmış olması nasıl izah edilebilir? Buna şöyle birkaç açıdan cevap verebiliriz:

a) Onlar, Cenâb-ı Hakk'a, "Kıyamet ne zaman kopacak" diye sormuşlar da, Cenâb-ı Hak da, *"Yer... zelzeleye uğratıldığı zaman..."* cevabını vermiştir ki bu da, "Onu, vakti açısından sizin için tayin etmem mümkün değil. Fakat onu, alâmetleri açısından belirtiyorum" demektir. Şu anda cansız ve donuk olmasına rağmen yeryüzünün konuşacağı ve şahadette bulunacağı insana haber verilince, sanki, "bu ne zaman olacak?" denilmiş de, "اِذَا زُلْزِلَتِ الْاَرْضُ زِلْزَالَهَا" cevabı verilmiştir.

"اِنْ" ve "اِذَا" Şart Edatlarının Farkı

İkinci bahis: "اِنْ" edatı, olabilirlik (ihtimal) için kullanılır, "اِذَا" edatı ise kesinlik arz eden şeyler için kullanılır. Mesela اِنْ دَخَلْتِ الدَّارَ فَاَنْتَ طَالِقٌ "Eğer eve girersen, boşsun" diyebilirsin, çünkü eve girmesi mümkündür, buna ihtimal vardır. Ama bu işi, kesinkes olabilecek bir şeye bağlamak istediğinde, artık böyle söyleyemez, aksine mesela اِذَا جَاءَ غَدٌ فَاَنْتَ طَالِقٌ "Yarın geldiği zaman, sen boşsun" dersin. Çünkü yarının gelmesi kesindir. İşte "اِنْ" ile "اِذَا", arasındaki kullanılış farkı budur. Şimdi eğer bu iadeler, aksi istikamette (birbiri yerine) kullanılmışlarsa, bu durumda mecazi olurlar. Binâenaleyh **"zilzâl"** (yerin zelzelesi) kesin olduğu için, Cenâb-ı Hak, "اِذَا زُلْزِلَتِ الْاَرْضُ" buyurmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Zilzâl Kelimesi**

Ferrâ şöyle der: "Kesre ile, **"zilzâl"** şekli, mastar; fetha ile **"zelzâl"** ise isimdir. Fakat âyetteki kelime her iki şekilde de okunmuştur. Yine fetha ile **"vesvâs"** kelimesi isim olup, sana vesvese veren şeytanın adıdır; kesre ile **"visvâs"** ise, mastardır, vesvese vermek manasınadır. Buna göre, âyetin manası, "Yer, alabildiğine hareket ettirildiği zaman..." şeklinde olur. Bu tıpkı, *"Yer bir sarsıntı ile sarsıldığı zaman..."* (Vâkıa, 4) âyeti gibi olur. Bazı kimseler de şöyle demektedirler: "Âyetteki fiil ile *"hareket ettirme"* manası değil, "yer kendisi hareket edip, kaynadığı zaman..." manası kastedilmiştir. Bunun delili ise, Allahu Teâlâ'nın, yerden bahsederken, bütün sûrelerde tıpkı hür ve kudret sahibi bir failden bahsettiği gibi bahsetmiştir. Bir de böyle olması, daha fazla dehşet arz eder. Buna göre Hak Teâlâ

sanki, "O cansız yer bile, kıyamet koparken hareket etmeye başlarken, senin hareket etme ve gafletten uyanma zamanın gelmedi mi?" demek istemiştir. *"O (dağı), Allah'ın haşyetinden paramparça olmuş ve korkmuş olarak görürsün"* (Haşr, 21) âyeti de buna yakın bir iadedir. Bil ki **"zelle"**, mu'tâd hareketler için kullanılır; **"zelzele"** ise, kendisinde tekrar manası mevcut olduğu için, şiddetli-büyük hareketler için kullanılır. Bu tıpkı rüzgâr gibi kullanılan **"sarsâr"** kelimesi gibidir. İşte bu hareketin şiddetli oluşundan ötürü, Allahu Teâlâ bu sarsıntıyı, büyük olarak niteleyerek, *"Kıyametin sarsıntısı, büyük bir şeydir"* (Hacc, 1) buyurmuştur.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Zelzele ve Sur**

Mücâhid, "Bu âyette bahsi geçen zelzele ile, sûr'a ilk nefha (üfürüş) kastedilmiş olup, bu tıpkı, *"O gün sarsan sarsacak, onun ensesine binecek olan da ardından gelecek"* (Nâziat, 6-7) âyetleri gibidir. Bu âyetler de, "Yeryüzü birinci nefhada (üflenişte) sarsar; daha sonra ikinci kez sarsar ve içindeki ölüleri çıkarır" manasınadır. İşte bu ölüler, yer yüzündeki *"ağırlıklardır"* (Zilzâl, 2) demiştir. Diğer âlimler de, "Bu âyette bahsedilen zelzele, ikinci zelzeledir. Bunun delili ise, Hak Teâlâ'nın, yeryüzünün ağırlıklarını çıkarma işini, bu zelzelenin ayrılmaz bir özelliği kılmış olmasıdır. Çünkü yeryüzünün, ağırlıklarını çıkarma işi, ancak ikinci zelzelede olacaktır" demişlerdir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Buradaki İzafetin Manası**

Hak Teâlâ'nın izafetle, زِلْزَالَهَا *"Kendisine ait zelzele"* şeklindeki ifadesi hususunda da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Hak Teâlâ'nın hikmetinde, o yere uygun bir zelzeleyle, yer sarsıldığında..." demektir. Buna göre âyet, tıpkı "Kendisine düşen o ikram ve hainliği kastederek, اَكْرَمَ التَّقِيُّ اِكْرَامَهُ اَهَانَ الْفَاسِقُ اَهَانَتَهُ "Muttaki, kendi ikramını yaptı; fasık da kendi hainliğini yaptı" demen gibidir.

b) Mana "o yeryüzü tüm mevcudatı ve varlıkları sarstığı zaman" şeklindedir. Bu da, "o zelzeleden, mahallin taşıdığı her şey meydan çıktı" demektir.

c) Bu, "o yere va'dedilen ve o yer için mukadder olan bir biçimde sarsıldığında..." demektir. Bu mana yeryüzünü canlı bir varlık saydığın zaman söz konusu olur. Bunun izahı, rivâyet edilen şu hususdur: "O yeryüzü **İsrâfil** (a.s)'in sesinin şiddetinden ötürü sarsılır". Dolayısıyla bu mana, yeryüzünü canlı sayman durumunda söz konusudur.

Arz Ağırlıklarını Çıkarınca

Hak Teâlâ, وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا *"Yer, ağırlıklarını çıkardığı zaman..."* buyurmuştur ki, bu âyetle ilgili olarak iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"**Eskâl** (ağırlıklar)"ın ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu kelime, "**sikal**"in çoğuludur ve "**sikal**", yer eşyası demektir. Nitekim Hak Teâlâ da, *"Sen, eşkâlini taşırsın"* (Nahl, 7) buyurmuştur. Buna göre Allah, yerin içindeki defineleri, yerin ağırlıkları diye ifade etmiştir. **Ebû Ubeyde** ve **Ahfeş** şöyle demektedirler: "Ölüler yerin içinde oldukları zaman bu Arapçada "ثِقَلٌ لَهَا" yani "yerin ağırlığı" diye anlatılır; üzerinde olduğu zaman ise, ثِقَلٌ عَلَيْهَا "üzerindeki ağırlık" diye anlatılır." Cinlere ve insanlara, "**sakaleyn**" denilmesinin, içinde olduklarında veya üzerinde bulunduklarında, yeryüzünün bunlarla "ثِقَلٌ لَهَا" ve "ثِقَلٌ عَلَيْهَا" oluşundan ötürü olduğu da ileri sürülmüştür. Daha sonra bunlar, "Âyetteki zelzele ile birinci sarsıntı kastedilmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, peşi sıra, "Yer, ağırlıklarını çıkardığı zaman" buyurarak, bu "ağırlıklar" ile, yerin içindeki defineleri kastetmiştir. Yer, içindeki defineleri böylesine dışarı atınca, yeryüzü altınlarla dopdolu olur, ama hiç kimse dönüp bunlara bakmaz. Buna göre altınlar, insanlara seslenerek âdeta "Hani sen, dinini ve dünyanı, benim uğruma harap etmiyor mu idin" der. Yahut bu hazinelerin ortaya çıkarılmasının hikmeti, Hak Teâlâ'nın, *"O gün bunlar, cehennem ateşinde kızdırılacak ve o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak"* (Tevbe, 35) sırrının tecelli ettiğini göstermektir.

Bu âyetteki sarsıntı ile, ikinci sarsıntının, yani kıyametin kopmasından sonraki sarsıntının kastedildiğini söyleyenler ise demişlerdir ki: "Yeryüzü ağırlıklarını, yani içindeki ölüleri (cesetleri), tıpkı annenin çocuğu dipdiri doğurduğu gibi, diri olarak ortaya kor" demişlerdir. Yeryüzünün, ölüleri defnedildiği gibi ölü olarak dışarı attığı, Allahu Teâlâ'nın daha sonra bunları dirilttiği de söylenmiştir.

b) "**Eskâ**" (ağırlıklar), "yeryüzünün sırları" manasınadır. Dolayısıyla o gün sırlar ortaya çıkar. Bundan ötürü Hak Teâlâ, *"O gün (yer) bütün haberlerini anlatacak böylece senin lehine veya aleyhine şahadette bulunacak"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ yeryüzünden bahsederken, *"Biz yeri, bir toplantı yeri yapmadık mı?"* (Mürselât, 25) buyurmuştur. Ama daha sonra bu yer, seni dışarı atan bir hale gelmiştir. Bu da, *"Her emziklinin gözü o gün, emzirdiği evladını görmez olur"* (Hacc, 2) ve *"O gün kişi kardeşinden (...) kaçar"* (Abese, 34) âyetlerinin anlattığı durumdur.

İnsanın Dehşeti

Daha sonra Hk Teâlâ, وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا *"ve insan, "Buna ne oluyor?" dediği zaman..."* (Zilzâl, 3) buyurmuştur

Bu âyetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu, "Yeryüzüne ne oluyor da, böylesine şiddetle sarsılıp, içindekileri atıyor" demektir. Bu, ya içindeki hazineleri ve defineleri attığı zaman, birinci nefhada, yani sûr'a ilk üflenişte; yahut da içindeki ölüleri, dışarı çıkardığında ikinci nefhada söylenen bir sözdür.

İKİNCİ MESELE

Bu sözü kâfirlerin söyleyeceği rivâyet edilmiştir. Nitekim onlar, *"Bizi uykumuzdan kim uyandırdı"* (Yâsin, 52) derlerken; mü'min kimse, *"İşte bu Rahman'ın va'dettiği ve peygamberlerin doğru olarak haber verdikleri şeydir"* (Yâsin, 52) derler. Bu sözün, hem mü'minler, hem kâfirler tarafından söylenecek bir söz olduğu da söylenmiştir. Yani alabildiğine nankör, sabırsız ve işi gücü gaflet ile cehalet olan zalim insan, "Bu yere de ne oluyor?" diyecektir. Bu bir soru değil, aksine kulakların hiç duymadığı, dillerin ifade edemeyeceği ilginç şeyler gördüğü için insanın hayretini ifade için söylediği bir sözdür. Bundan ötürü **Hasan Basrî,** bu sözün hem günahkâr hem de kâfir kimselerin birlikte söyleyecekleri bir söz olduğunu söylemiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İltifat Üslubundaki Gaye**

Cenâb-ı Hak bu ifadeyi muhatap zamiri ile, "Sana ne oluyor?" şeklinde değil, gaib zamiriyle "Buna ne oluyor?" şeklinde getirmiştir. Çünkü kişi bu sözle kendi kendini kınamakta, pişmanlığını ifade etmektedir. Binâenaleyh o, "Ey nefsim, şu yere de ne oluyor ki böyle yapıyor" demek istemiştir ki bu da, "Ey nefsim bunun sebebi sensin. Çünkü sen günah işlemeseydin, yer böyle yapmazdı" demektir. İşte kâfirler böyle derken, mü'minler de, *"Bizden endişe ve tasayı gideren Rabbimize hamd olsun"* (Fâtır, 34) derler.

Arzın Dile Gelmesi

يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ اَخْبَارَهَا ﴿٤﴾ بِاَنَّ رَبَّكَ اَوْحٰى لَهَا ﴿٥﴾

"O gün yer, bütün haberlerini anlatacaktır. Çünkü Rabbisi kendisine vahyetmiştir" (Zilzâl, 4-5).

Bil ki **İbn Mes'ûd** (r.a), "تُحَدِّثُ" kelimesini "تُنْبِأُ" (haber emir) şeklinde okurken; **Saîd b. Cübeyr,** "تُنَبِّأُ" şeklinde okumuştur. Bu âyetle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:

Mef'ûlün Hazfi

Birinci soru: تُحَدِّثُ "haber verdi" fiilinin, iki mef'ûlü nelerdir?

Cevap: Birinci mef'ûl hazfedilmiş; ikincisi ise, "ahbar" (haberlerini) ifadesidir. Bunun takdiri, "Yeryüzü, halka haberlerini anlatır" şeklindedir. Âyette anlatılmak istenen, hadisenin büyüklüğünü ortaya koymaktır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, *"haberlerini"* ifadesini zikretmiş, *"halk"*ı hazfetmiştir.

Arzın Anlatması Nasıl Olur?

İkinci soru: "Yeryüzünün anlatması" ne demektir?" Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) **Ebû Müslim**'e göre "O gün, herkes için, yaptığının karşılığı ortaya çıkar. Böylece de sanki yeryüzü bunları anlatmış olur. Bu tıpkı senin, "Ev, bize, içinde oturanlar olduğunu anlatmaktadır" demen gibidir. Aynen bunun gibi, o sarsıntı sebebiyle, yeryüzünün darmadağınık olması, âdeta yeryüzünün, "Artık dünya kalmadı. Âhiret ise geldi" diye konuşmasıdır."

b) Ekseri âlimlere göre, Allahu Teâlâ yeryüzünü, konuşan ve akledebilen canlı bir varlık haline getirir ve yeryüzüne, üzerindeki kişilerin yaptıkları şeylerin tümünü bildirir de, böylece yeryüzü itaatte bulunanların lehine, asilerin aleyhine şahitlikte bulunur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), اِنَّ الْاَرْضَ لَتُخْبِرُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِكُلِّ عَمَلٍ عُمِلَ عَلَيْهَا *"Yeryüzü kıyamet günü, üzerinde işlenen tüm işleri haber verir"* buyurmuş ve bu âyeti okumuştur. Bu, biz Ehl-i sünnete göre, imkansız bir şey değildir. Çünkü bize göre, hayatiyyetin olabilmesi için, bir bünyenin bulunması şart değildir. Binâenaleyh yer, aynı şeklini, aynı kuruluğunu, aynı sertliğini sürdürmesine rağmen,

Allahu Teâlâ onda hem hayatı, hem de konuşma kabiliyetini yaratabilir. Buna göre âyette anlatılmak istenen şudur: Yeryüzü âdeta asilerden şikâyette bulunup, Allah'a itaat edenlere teşekkür ederek, "Falanca üzerimde namaz kıldı, zekat verdi, oruç tuttu, haccetti. Falanca ise inkârda, zinada, hırsızlıkta ve zulümde bulundu" der. Bu durumda kâfir bir an önce cehenneme sürülmeyi arzu eder. **Hz. Ali** (r.a), **Beytü'l-mâl**'deki işini bitirip, orada iki rekat namaz kıldı ve "Ey Beytü'l-mâl, seni hak ile doldurduğuma ve hak ile boşalttığıma şahitlik yap" diye dua etti.

c) **Mu'tezile** şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın, cansız varlıklarda konuşma kabiliyeti yaratması mümkündür. Binâenaleyh Allahu Teâlâ'nın cansız yeryüzünde, kesik kesik ve özel birtakım sesler yaratması, böylece de konuşanın da, şahadet edenin de yeryüzü değil, Allahu Teâlâ'nın kendisi olması mümkündür.

Üçüncü soru: Âyetteki "اِذَا" ve "يَوْمَئِذٍ" (O zaman, o gün) kelimelerini ne nasbetmiştir?

Cevap: "يَوْمَئِذٍ" kelimesi "اِذَا"den bedel olup, her ikisini de "تُحَدِّثُ" fiili nasbetmiştir, yani bunlar onun mef'ulüdürler.

Dördüncü soru: "**Haddese**" fiili, bir ünsiyet ve dostluğu ifade eder. Halbuki o günde böyle bir ünsiyet söz konusu olmaz. Öyleyse burada bu fiilin kullanılmış olmasını nasıl izah edersiniz?

Cevap: Yeryüzü, bu yöndeki şikâyetini, âdeta Allah dostlarına ve meleklerine yapmıştır.

Rabbinin Arza İlhamı

Hak Teâlâ, بِاَنَّ رَبَّكَ اَوْحٰى لَهَا *"Çünkü Rabbisi kendisine vahyetmiştir"* buyurmuştur. Bu, âyetle ilgili olarak, şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Âyetin başındaki bâ harf-i cerrinin muteallakı nedir?

Cevap: Bunun muteallakı, "تُحَدِّثُ" fiili olup, manası, "Rabbinin yeryüzüne olan vahyinden ötürü, yer haberlerini anlatır" şeklindedir.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak niçin bunu, "اَوْحٰى اِلَيْهَا" şeklinde ifade etmemiştir?

Cevap: Bu hususta iki izah yapılır:

a) **Ebû Ubeyde,** "اُوحِيَ لَهَا"nın "اَوْحٰى اِلَيْهَا" takdirinde olduğunu, **el-Accâc**'ın bu manada, اَوْحٰى لَهَا الْقَرَارَ فَاسْتَقَرَّتْ "O ona kararı ulaştırdı, o da karar kıldı" demiştir.

b) Belki de Cenâb-ı Hak, "bu vahyi o yer için yaptık" manasında "اَوْحٰى لَهَا" demiştir. Çünkü böylece yer, bunu, asilerden ötürü, içini dökmeye vesile etmiştir.

İnsanların Kabirlerinden Kalkışları

يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ اَشْتَاتًا لِيُرَوْا اَعْمَالَهُمْ ﴿٦﴾

"O gün insanlar amelleri kendilerine gösterilmek için bölük bölük döneceklerdir" (Zilzâl, 6).

"**Sudûr**", "**vurûd**"un zıddıdır. Çünkü "**varid**", gelene, "**sâdır**" da dönene denir. "**Eştât**" ise, "dağınık vaziyete" demektir. Binâenaleyh onların yere vurûd edip, yani gelip; yerden de kıyamet meydanına sudur etmeleri, yani dönmeleri muhtemel olduğu gibi, hesap için kıyamet meydanına "vurûd" etmeleri, oradan da mükâfat ve ceza yerlerine "sudûr" etmeleri de mümkündür. Çünkü âyetteki "**eştât**", birinci manaya; "sudûr" lafzı da ikinci manaya uygundur. Âyetteki *"Amelleri kendilerine gösterilmek için"* ifadesi birinci manaya daha yakın bir ifadedir. Çünkü hakikat manasına, onların amellerini defterlerine yazılmış olarak görmeleri, amellerinin mükafatını görmeleri ihtimalinden daha muhtemeldir. Bununla beraber, amellerinin mukâfatını görme manası da geçerlidir.

Eştâtâ

Âyetteki "**eştât**" hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Kıyamettekilerin bir kısmı, durak yerlerine binitli olarak, güzel elbiselerle, yüzleri bembeyaz ve önlerinde, "işte Allah'ın velileri" diye nida eden bir münadi bulunduğu halde giderlerken; diğer bir kısmı yüzleri simsiyah, yalın ayak, baş açık, zincirlerle ve bukağılarla bağlı olarak ve önlerinde "işte Allah'ın düşmanları" diye nida eden bir münadi bulunduğu halde götürülürler.

2) "**Eştât**" kelimesi, her fırka, kendi benzeriyle birlikte, yani Yahudi Yahudi ile, Hıristiyan Hıristiyan ile birlikte olur" demektir.

3) Bu, "Yeryüzünün her bölgesinden gelerek" demektir.

Hak Teâlâ daha sonra, bu gelişin maksadını anlatarak, لِيُرَوْا اَعْمَالَهُمْ *"Amelleri kendilerine gösterilmek için"* buyurmuştur. Bazıları bu ifadeye, "Amel defterlerini görmeleri için..." manasını vermiş ve "Çünkü amel defteri kişinin önüne konur ve "işte amellerin, işte alış verişin işte..." Sen bunu gördün mü?" denir. Halbuki görünen şey, yaptıkları değil, yazılı olan şeylerdir" demişlerdir. Bazıları da, "Amellerinin karşılığını görmek için..." manasını vermişlerdir. Bu karşılık da cennet veya cehennemdir. En uygun karşılık olduğu için ceza (karşılığına) yerine, "amelleri" kelimesi kullanılmıştır. Böylece o ceza (karşılık) amelin bizzat kendisi gibi olmuş olur. Halbuki bu gibi yerlerde mecazi mana, hakiki manadan daha uygun ve kuvvetli olur. Hz. Peygamber (s.a.s) bu ifadeyi, yâ'nın fethasıyla لِيَرَوْا "Görsünler diye" şeklinde de okumuştur.

Zerre Miktarı Hayır ve Şer

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴿٧﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ﴿٨﴾

"İşte kim, zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa, onu görecek. Kim de zerre ağırlığınca şer yapıyorsa, onu görecek..." (Zilzâl, 7-8).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Zerrenin Manası**

Âyetteki, "مِثْقَالَ ذَرَّةٍ" tabiri, "zerre kadar" demektir. **Kelbî,** "Zerre, karıncanın en küçüğüdür" derken, **İbn Abbas,** şöyle demektedir: "Avcunu toprağa koyup da daha sonra kaldırdığında, işte oraya yapışan toz zerreciklerinden her biri, "miskâl-i zerre"dir. Binâenaleyh, ister iyi ister kötü, ister az, ister çok olsun, Allah, kuluna, yaptığı bu şeyleri gösterecektir."

İKİNCİ MESELE

Âsım'ın bir rivâyetine göre, yâ'nın ref'i ile, "يَرَهُ" "**yurahû**" şeklinde okurken, diğerleri yâ'nın fethası ile, "يَرَهُ" şeklinde okumuşlardır. Bazıları da, hâ'nın cezmi (sükunu) ile "يَرَهْ" (yerah) şeklinde okumuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Amellerin Karşılığı**

Âyette şöyle bir müşkil vardır: Kâfirlerin haseneleri, yok mesabesindedir. Mü'minlerin seyyieleri ise bağışlanmıştır. Kâfirlerin amellerinin geçersiz

kılınması, ya doğrudan, ya da büyük günah irtikap etmeleri yüzündendir. Binâenaleyh artık, ister iyi isterse kötü olsun, zerre miktarınca dahi cezalandırmak ne demektir?

Bil ki müfessirler buna şöyle birkaç yönden cevap vermişlerdir:

a) **Ahmed İbn Ka'b el-Kurazî,** âyete, "Kim kâfir olduğu halde zerre miktarı hayır yaparsa âhirette de, kendisi için bu hususta herhangi bir şey olmadığı halde (eli boş) gelir" manasını vermiştir. Bu husus, **İbn Abbas**'tan da rivâyet edilmiştir. Bu mananın doğruluğuna Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivâyet edilen şu hadis de delalet etmektedir: Hz. Peygamber (s.a.s) **Ebû Bekir** (r.a)'e يَا اَبَا بَكْرٍ مَا رَأَيْتَ فِي الدُّنْيَا مِمَّا تَكْرَهُ فَبِمَثَاقِيلِ ذَرِّ الشَّرِّ وَيَدَّخِرُ اللهُ لَكَ مَثَاقِيلَ الْخَيْرِ حَتَّى تَوَفَّاهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Ey Ebû Bekir, dünyada görmüş olduğun bu nahoş şeyler, kötülük zerresinin miktarlarıncadır. Ama, Allahu Teâlâ, senin için hayır miktar ve miskallerini, geriye bırakmaktadır. Böylece sen onları, kıyamet gününde tastamam elde edeceksin..."*[9] demiştir.

b) **İbn Abbas,** bu âyete, "ister mü'min, ister kâfir olsun, iyi veya kötü herhangi bir iş yaptığında, Allah, onu ona gösterir. Mü'mine gelince, Allah, günahlarını bağışlar, yaptığı hasenata karşı da, ona mükâfat verir. Kâfire gelince, hasenatı reddedilir, günahları yüzünden azap edilir" manasını vermiştir.

c) Kâfirin iyilikleri, her ne kadar küfrü yüzünden batıl ve geçersiz olsa bile, ne var ki, yine tartılma işi, kâfir hakkında da söz konusudur. Böylece, o haseneleri, küfrünün cezasından dolayı, geçersiz addedilir. Beri taraf hakkındaki söz de böyledir. Binâenaleyh bu, âyetin umumiliğini zedelemez.

d) Âyetteki, "فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ" cümlesinin umumiliğinin tahsis edilip sınırlanması... Buna göre biz diyoruz ki, âyetle, "Saîd kimselerden, kim zerre miktarı hayır işlerse o onu görür; şakî kimselerden de kim zerre miktarı kötülük işlerse, o da onu görür" manası kastedilmiştir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* İstihfaf Günahtan Daha Büyük Suç**

Birisi şöyle diyebilir: İş bu noktaya vardığında, daha, Allah'ın kerem sıfatı nerede kaldı?

Cevap: İşte kerem budur; çünkü günah, her ne kadar az olsa bile, günah işlemede, karşı tarafı hafife alma vardır. Halbuki kerim, buna tahammül edemez. Taatte ise, ta'zim vardır. Her ne kadar az olsa bile, kerim,

9 **Kenzu'l-Ummal,** 2/4710.

onu zayi etmez. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Zerre kadar hayrı küçük sanmaz. Çünkü sen, onca değersizliğine ve zayıflığına rağmen, benim bir zerremi zayi etmedin, onu nazar-ı dikkate aldın, o hususta tefekkür ettin ve onunla, benim zatım ve sıfatlarım hususunda istidlâlde bulundun ve onu zaruri bir binit edinerek bana ulaştın, beni tanıdın, beni buldun. Sen benim zerremi zayi etmediğine göre, ben senin zerreni zayi eder miyim?" demek istemiştir.

Sözün özü şudur: Esas olan, niyet ve maksattır. Yapılan amel az bile olsa, niyet halis olduğunda, netice elde edilmiş demektir. Ama, yapılan amel çok bile olsa, niyet bozuk olduğu için, maksat elde edilemez. **Ka'b**'dan rivâyet edilen şu husus da bunu göstermektedir. "İyilik namına, herhangi bir şeyi küçük görmeyin. Çünkü bir kimse, Allah rızası için kullanılmak üzere, bir iğneyi dahi emanet olarak verse, cennete girer. Bir kadın da, Beyt-i Makdis'in yapımı sırasında bir dane ile yardımda bulunduğu için, cennete girmeyi hak etmiştir.

Hz. Aişe (r.a)'den de şu rivâyet edilmiştir: "Kendisinin yanında üzüm bulunuyordu. Derken bunu, yanındaki kadına ikram etti. O esnada bir dilenci gelince, **Hz. Aişe**, o kadına, üzümden bir habbe de o dilenciye vermesini istedi. **Hz. Aişe** (r.a)'nin yanında bulunanlardan birisi buna güldü. Bunun üzerine **Hz. Aişe** (r.a), "Âyette bahsedilen zerre miktarı hayırlar, işte, bu gördüğünüz basit şeylerde bulunmaktadır" dedi ve bu âyeti okudu. Belki de, **Hz. Aişe** (r.a)'nin maksadı, bunu yanındakilere öğretmekti. Yoksa, **Hz. Aişe** (r.ah) son derece cömertti (yani, salkımın tamamını o dilenciye verebilirdi).

Zübeyr, Hz. Aişe (r.a)'ye iki torba içinde yüz seksen bin dirhem gönderdi. Bunun üzerine **Hz. Aişe** (r.a), bir tabak getirilmesini emretti ve onu, halka dağıtmaya başladı. Akşam olunca da, "Ey cariye, iftarlığımı getir" dedi. Bunun üzerine cariye de, ekmek zeytin getirdi. Kendisine, "Kendisiyle et alıp da iftarımızı açacağımız kadar yanında dirhem bıraksaydın ya?!" denildiğinde de, "Eğer hatırlatsaydın, bunu yapardım" dedi.

Mukâtil de, bu âyetin iki kişi hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Bunlardan birisi, kendisine bir dilenci gelip de, kendine az bir hurma, ekmek kırık döküğü ve bir miktar ceviz vermesini istediğinde, bu adam, "Bu bir şey değil. Biz, verdiklerimize karşılık ücret alacağız" derken; diğeri de, küçük günahları bir şey saymıyor ve "Bundan dolayı bana herhangi bir

şey terettüp etmez. Cehennem tehdidi, büyük günahlara karşı yapılmıştır" diyordu. İşte bu âyet, yapılacak hayrın miktarı az bile olsa, hayra teşvik etmek ve önemsiz sayılan günahlardan da sakındırmak için nazil olmuştur. Zira, az olan o güzel şeyler birike birike bir yığın oluştururken, önemsenmeyen küçük günahlar da, yapıla yapıla büyük günah halini alır. İşte bu yüzden Hz. Peygamber (s.a.s), اِتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ *"Velev ki, yarım hurma ile bile olsun, bunu tasadduk ederek, cehennem ateşinden korununuz. Bunu bulamayan da (o dilenciyi), güzel söz söylemek suretiyle başından savsın"*[10] buyurmuştur.

En iyi bilen Allahu Teâlâ'dır. Salat ü selâm Efendimiz Hz. Muhammed'e, onun âline ve onun ashabına olsun (âmin)!

***

10 **Buhârî**, Rikak, 51; **Müslim**, Zekât, 66-68 (2/704).

ÂDİYÂT SÛRESİ

On bir âyet olup, Mekke'de nazil olmuştur.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا ﴿١﴾ فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ﴿٢﴾ فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا ﴿٣﴾ فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا ﴿٤﴾ فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا ﴿٥﴾

"Andolsun, o harıl harıl koşan atlara... O (tırnaklarıyla) çakarak ateş çıkaranlara... Sabahleyin baskın yapanlara, derken orada toz koparanlara, bununla bir topluluğun ta ortasına girenlere..." (Âdiyât, 1-5).

Âdiyât

Bil ki, "**ed-dabh**" koştuğu zaman atların nefeslerinin çıkardığı ses olup, bu, kişneme sesi değildir. Ne var ki bu, nefesin sesi, hırıltısıdır. Âlimler, "**el-Âdiyât**" ile neyin kastedildiği hususunda ihtilaf ederek şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

Âdiyât, Hacı Taşıyan Develerdir

Birinci görüş: Ali (r.a)'den ve **İbn Mes'ûd**'dan, bunların develer olduğu ileri sürülmüştür. Ki bu, **İbrahim** ve **Kurazî**'nin de görüşüdür. **Saîd İbn Cübeyr, İbn Abbas**'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Bir gün, Haceru'l-Esved'in yanında oturuyordum. Derken, birisi çıkageldi ve bana, "وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا"ın ne demek olduğunu sordu, ben de "**el-âdiyât**"ı, atlar diye tefsir ettim. O da bunun üzerine, **Zemzem** kuyusunun altında bulunan **Hz. Ali** (r.a)'ye gitti; bunu ondan sordu ve ona, benim söylediğim şeyleri anlattı. Bunun üzerine **Hz. Ali** (r.a), "Onu bana çağır" dedi. Ben de varıp yanı başında durunca bana, "insanlara bilmediğin konularda fetva veriyorsun. Allah'a and olsun ki, İslâm'daki ilk gazve, Bedir gazvesi idi ve bizim o savaşta, sadece iki atımız vardı. **Zübeyr**'in atı ve **Mikdâd**'ın atı. Şu halde "وَالْعَادِيَاتِ" Arafat'tan Müzdelife'ye; Müzdelife'den Mina'ya giden, koşan develerdir, yani hac develeridir..." dedi. **İbn Abbas** sözüne devamla şöyle der: "Ben de bunun üzerine, kendi görüşümden **Hz. Ali** (r.a)'nin görüşüne döndüm..." Nitekim bu görüş, bu sûrenin fazileti hakkında, merfu olarak **Ubeyy**'den rivâyet edilen şu haberle de kuvvet kazanır "Her kim bu sûreyi okursa,

kendisine, Müzdelife'de sabahlayıp da bir topluluğu müşahede edenlerin sayısınca ecir verilir." Bu görüşe göre, *"O (tırnaklarıyla) çakarak ateş çıkaranlara..."* (Âdiyât, 2) âyetinin manası da şu şekilde olur: Hayvanların tırnakları, koşmanın şiddetinden ateş fırlatırlar, böylece taşı taşa vururlar. Bunun üzerine de ateş çıkarırlar..."

Yahut da mana, "Develere binenler, yani hacılar, Müzdelife'de ateşlerini yaktıklarında..." şeklinde olur. *"Sabahleyin baskın yapanlara..."* ifadesine gelince, "**el-ığâre**" hızlı yürümek anlamına gelir. Çünkü o hacılar, bayram sabahı, hızlıca yola koyularak Minâ'ya giderlerdi. *"Derken orada toz koparanlara"* ifadesine gelince, bu da, "Koşma yüzünden yerden toz toprak kaldıran..." anlamındadır. **Muhammed İbn Ka'b**'dan ise, "**en-Nak'** " kelimesinin, Müzdelife'den Mina'ya kadar olan kısmın adı olduğu varid olmuştur. *"Bununla bir topluluğun ta ortasına girenlere"* (Âdiyât, 5) ifadesine gelince, Müzdelife kastedilmektedir. Çünkü o, orada hacılar toplandığı için **"el-Cem'** " diye isimlendirilmektedir.

Hayvanlarla Kasem Etme

Bu takdire göre, kasemin bu hayvanlara yapılmış olması birkaç sebeptendir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın *"Deveye, bakmazlar mı?"* (Gâşiye, 17) âyetinde zikretmiş olduğumuz, ondaki pek çok fayda ve menfaatler..

2) Burada sanki, nankörlüğü hususunda insanoğluna bir tariz vardır. Şöyle ki, Cenâb-ı Hak sanki, "Ben, böylesi hayvanları senin emrine amade kıldım, sen ise bana taat yerine serkeşlik yapıyor, asi oluyorsun..." demiştir.

3) Burada hac develerinin zikredilmesinden maksat, hacca teşvik etmektir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurur: "Ben bu deveye kasem ettim. Daha sonra senin amelini zayi ederim (ey hacı)..." Bu âyette buna göre, hacca iltifat etmeyen kimseye bir tariz bulunmaktadır. Çünkü, "اَلْكَنُوْدُ" kelimesinin anlamı, "nankör"dür. **Vâcib** (farz) olduktan sonra haccetmeyen kimse de, bu sıfatla muttasıf olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Beyti haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim küfrederse, şüphesiz ki Allah âlemlerden ganidir"* (Âl-i İmran, 97) buyurmuştur.

Âdiyât, Soluk Soluğa Koşan Atlardır

İkinci görüş: İbn Abbas, Mücâhid, Katâde, Dahhâk, Atâ ve ekseri muhakkik ulemanın görüşüne göreyse, bu, atlardır. Bu haber, merfu olarak rivâyet edilmiştir. Nitekim **Kelbî** şöyle demiştir: Allah'ın Resûlü (s.a.s),

Kinâne'den bir topluluk üzerine bir seriyye gönderdi. Epey bir zaman geçtiği halde, onlardan hiçbir haber gelmeyince, onlar hakkında endişe edildi. İşte bunun üzerine **Hz. Cebrâil** (a.s) (bu sûre ile) onların yolculuğuna dair haber getirdi." İşte biz şâyet, "وَالْعَادِيَاتِ" ifâdesindeki elif-lâm'ı daha önce geçmiş ve malum olan şeyler için addedersek, o zaman, kendilerine kasem edilenler, o seriyyenin atları olmuş olur. Ama biz elif-lâm'ı cins için alırsak, o zaman "**âdiyât**", Allah yolunda koşan bir at olmuş olur.

Bil ki, bu âyetlerin lafızları, burada kastedilenin atlar olduğunu nida etmektedir. Bu böyledir, çünkü "**dabh**" (الضَّبْحُ), ancak atlar için söz konusu olabilir. Bu kelimenin develer için kullanılması ise ancak "istiare" yoluyla olur. Tıpkı, "اَلْمَشَافِرُ" (deve dudağı) ve "اَلْحَافِرُ" (hayvan ayağı, tırnağı) kelimelerinin, istiare yoluyla insan için; الشَّفَتَيْنِ "iki dudak (insan için)" kelimesinin de taylar için kullanılması gibi. Ancak, zaruret bulunmadığı müddetçe hakikatten mecaza geçmek caiz değildir. Yine, ateş çıkarmak, devenin ayağının vurmasıyla değil de, daha ziyade atın tırnağının taşa vurmasıyla olur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sabahleyin baskın yapanlara"* (Âdiyât, 2) ifadesi de böyledir. Çünkü baskın, bu at ile, diğer hayvanlardan daha kolay olur. Nitekim biz, bu sûrenin, bir seriyye hakkında varid olduğunu rivâyet etmiştik. O halde durum böyle olunca, doğruya en yakın olanı, sûrenin Medenî olmasıdır. Çünkü savaşa izin, **Medine**'de gelmişti. İşte, **Kelbî**'nin dediği de budur. Sen bunu iyice anlayınca, bil ki, burada birkaç mesele bulunmaktadır.

***BİRİNCİ MESELE:* Atın Önemi**

Cenâb-ı Hak muhakkak ki atlara kasem etmiştir. Çünkü onun koşmasındaki haslet ve özellikler, diğer hayvanlarınkinde yoktur. Çünkü onlar, hem düşmanı takip etmek için hem de ona saldırmak, sonra geri çekilmek için elverişlidir. Zira sen, menfaatin düşmanı izlemede olduğuna kanaat edersen, hasmına saldırırsan, böylece de ganimet elde edersin. Ama maslahatın geri çekilmekte olduğuna kanaat getirirsen, at sayesinde, en hızlı biçimde düşmandan kaçabilirsin. Şüphesiz ki selamette olmak, iki ganimetten birisidir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, ondaki dünyevî ve dinî faydalardan dolayı, mücahidin atına kasem etmiştir.

Yine bu âyetlerde, insanın atı, ziynet ve böbürlenmek gayesiyle değil, bilakis bu faydadan dolayı beslemesi gerektiğine dair bir dikkat çekmek bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu manaya, *"Hem onlara binmeniz, hem de ziynet için atları, katırları, merkepleri yarattı..."* (Nahl, 8) âyetinde

de dikkat çekmiştir. Böylece bu âyette Cenâb-ı Hak, illet lâm'ını, binmekle ilgili fiilin başına getirmiş (لِتَرْكَبُوا), ama "ziynet" kelimesinin başına getirmemiştir. Cenâb-ı Hak "ضَبْحًا" buyurmuştur, çünkü bu, kendisiyle yorgunluğun ortaya çıktığı bir emaredir; zira hayvan o esnâda bütün çabasını harcamakta, yorulduğunda durmamaktadır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "O at (o esnadaki yorgunluk) ve zayıflığına rağmen, sana inkıyaddan vazgeçmiyor. İşte kul da, Mevlasına taat hususunda böyle olsun.." demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler "ضَبْحًا" kelimesinin mansub olması hakkında birkaç izah zikretmişlerdir:

1) **Zeccâc** şöyle demiştir: İfadenin aslı, وَالْعَادِيَاتِ تَضْبَحُ ضَبْحًا "Harıl harıl koşar vaziyetteki (atlara) yemin olsun.." şeklindedir.

2) "وَالْعَادِيَاتُ" ifâdesinin "وَالضَّابِحَاتُ ضَبْحًا" şeklinde olması... Zira "**ed-dabh**" (boğazdan ses çıkarma), ancak koşma ile birlikte olur. Bu da, **Ferrâ**'nın görüşüdür.

3) Basralı âlimler şöyle demişlerdir: Kelamın takdiri, "وَالْعَادِيَاتِ ضَابِحَةً" şeklindedir. Buna göre "ضَبْحًا" kelimesi, hal olduğu için mansubdur.

Tırnakları ile Kıvılcım Çıkaranlar

Hak Teâlâ, فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا *"O (tırnaklarıyla) çakarak ateş çıkaranlara..."* (Âdiyât, 2) buyurmuştur.

Bil ki, "الْإِيرَاءُ" (el-îrâu) kelimesi, ateş çıkarmaktır. "**El-Kadhu**" (الْقَدْحُ) ise, "çarpmak, vurmak" anlamına gelir. Nitekim sen, "Taşı, taşa vurdu, derken ateş çıkardı; taşı taşa vurdu da, kıvılcım çıkardı" anlamında "قَدَحَ فَاصْلَدَ" veya "قَدَحَ فَأَوْرَى" dersin. Ayrıca, âyetin tefsiriyle ilgili birkaç izah bulunur:

1) **İbn Abbas** (r.a), "Cenâb-ı Hak, atların, tırnaklarını taşa vurmasını, böylece de ondan, tıpkı çakmak çakıldığı zamanki gibi, ateş çıkarmasını murat etmektedir" derken, **Mukâtil** de şunu söylemiştir: Allahu Teâlâ, tırnaklarıyla taşa vurup da, tıpkı ateş böcekleri gibi ateşler çıkaran atları kastetmektedir. "**el-Habâhib**" (الْحَبَاحِبُ) kelimesi (aynı zamanda), çok cimri olan bir adamın adı olup, bu adam ancak, insanlar uyuduğu zaman ateş yakardı. Bir kimse onun farkına vardığı zaman ise, kimse o ateşten yararlanmasın diye, hemencecik o ateşini söndürürdü. Böylece atların tırnağından çıkan bu ateş, kendisinde hiçbir fayda bulunmayan o ateşe benzetilmiştir.

Kimi âlimler de şöyle demektedirler: "Bu, demir ayakkabı olup, o taşa vurur da, ondan beliğdir; çünkü bu durumda da, bizzat atların tırnağı, tıpkı demir ayakkabılar gibi olmuş olur.

2) Bir topluluk da, "Bu âyetler, atlar hakkındadır. Fakat onların ateş çıkarması ise, sahipleri ile düşmanları arasında savaşı kızıştırmaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar ne zaman harp için bir ateş tutuştururlarsa, Allah onu söndürürdü..."* (Mâide, 64) buyurmuştur. Ayrıca, harp iyice kızıştığı zaman da, "حَمِيَ الْوَطِيْرُ" denilir.

3) Bunlar, savaşan ve ihtiyaçlarını gidermek, yemeklerini pişirmek için geceleyin ateş yakan mücahitlerdir. Buna göre "فَالْمُورِيَاتِ" bir savaşçı topluluğu olur.

4) Bunlar, dillerdir. Onlar, konuştukları şeyin büyüklüğü ve vahametinden dolayı, düşmanlık ateşi yakarlar.

5) Bunlar, düşmanlık ve hile, aldatmaca ateşini tutuşturan insanların fikirleridir. Bu görüş, **İbn Abbas**'tan rivâyet edilmiştir. Nitekim, "Senin aleyhine fitne kışkırtıp, savaş koparacağım" anlamında, "لَاَقْدَحَنَّ لَكَ ثُمَّ لَاُورِيَنَّ لَكَ" denilir. Bunun bile, desise, tuzak olduğu, ama ancak, düşmanların onları çok kalabalık görmesi için ateş yakılması halinde tuzak ve hile anlamında olduğu söylendi. Düşmanlarına yaklaştıkları zaman, büyük bir ateş yakmaları, böylece, düşmanlarının, onları çok ve kalabalık sanmalarını istemeleri, Arapların adeti idi.

6) **İkrime** de, bu ifadeden muradın, "diller" (elsine) olduğunu söylemiştir.

7) Bu ifadeden murat, "bir işi başaranlar, başarıya ulaştıranlar" manasınadır. Yani, "Maksatlarına nail olanlar, savaş ve hac gibi yüce gayelerine ulaşanlar..." demektir. Nitekim Arapçada, "maksadına nail oldu, ihtiyacını giderdi" anlamında, "وَرِيَ زَنْدُهُ" denilir. Sonra mana, amacına ulaşmış olan o topluluğa râci olur; bunun, amacına ulaşmış olan atlara râci olması da caizdir. Nitekim şair **Cerir** şöyle demiştir:

وَجَدْنَا الْأَزْدَ اَكْرَمَهُمْ جَوَادًا وَأَوْرَاهُمْ اِذَا قَدَحُوا زَنَادًا

"Ezd kabilesinin Arapların en çok cömert olanı ve (ateşlerini yaktıkları zaman da), ihtiyaçları en fazla gidereni olduğunu gördük..." Arapçada, bir kimse, tenkit edip zemmettiğinde, "اَوْرٰى"; lütfedip ihsan ettiğinde de, "اَوْرٰى" kandırdı, lütfa boğdu" denilir. Bil ki, ilk izah, doğruya daha yakındır. Çünkü **îrâ** (اَلْاِيرَاءُ) kelimesi, ateş yakmak, manasında hakikat;

başka manalarda ise mecaz ifade etmektedir. Delilsiz olarak da hakikati terk etmek caiz değildir.

Sabahleyin Baskın Yapanlar

Sonra Cenâb-ı Hak, فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا *"Sabahleyin baskın yapanlara"* (Âdiyât, 3) buyurmuştur. Yani, "Sabah vakti, düşmanlara baskın yapan atlara..." demektir. Onlar, sabahleyin baskın yapıyorlardı. Çünkü onlar, geceleyin karanlık içinde kalıp, hiçbir şey görememekteydiler. Gündüze gelince, insanlar o zaman, müdafaaya ya da savaşa hazır durumda bulunuyorlardı. Sabah vakti ise, insanlar o zaman tam dalgınlık halinde bulunup, hem hazır vaziyette değillerdi. Bu âyetleri develere hamledenlere gelince, onlar, "Bundan murat, Yevmu'n-nahr'de (bayram günü) binicilerini **Müzdelife**'den **Minâ**'ya götüren develerdir" demişlerdir. Sünnete göre, sabah olmadıkça baskın yapılmaz. "**İğâre**" kelimesinin lügatteki manası ise, çabuk gitmek, koşmaktır. Nitekim bir kimse çabuk gittiğinde, "اَغَارَ" denilir. Cahiliyye döneminde Araplar, "**Arafat**'tan **Minâ**'ya gitme sırasında hızlı koşarız" anlamında, "اَشْرَقَ ثَبِيرُ وَكِيمَا نَغِيرُ" (Hızlanalım diye Sebîr tepesi aydınlandı) derlerdi.

Sonra Hak Teâlâ, فَاَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا *"Derken orada toz koparanlara"* (Âdiyât, 4) buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Nak'an**

Âyetteki, "النَّقْعُ" kelimesiyle ilgili iki görüş var:

1) Bu, "toz" manasınadır. Bu kelimenin, "ses yükseldi" manasındaki "نَقَعَ الصَّوْتُ" deyiminden alındığı; binâenaleyh toza yükselmesinden dolayı "**nâk**'" ismi verildiği söylenmiştir. Yine bu kelimenin, suyun yükselmesi manasındaki "**nâk**'" kelimesinden olduğu; binâenaleyh aynen insanın suya daldığı gibi, toz içinde kalanın da toza daldığı (için böyle isimlendirildiği) söylenmiştir.

2) Bu kelime, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir hadisinde geçen cümlesinde مَا لَمْ يَكُنْ نَقْعٌ وَلَا لَقْلَقَةٌ *"Bir bağırma bir avaz olmadıkça..."* "haykırma" manasınadır. Buna göre âyet, yaptıkları baskınla düşmana zayiat verdirip feryat ve ağıtlara sebep olurlar, ağıtçı kadınlar ölenler için ağıt yakarlar" anlamına gelir. Yine "toz-duman yükseldi" manasında, "ثَارَ الْغُبَارُ وَالدُّخَانُ" denilir. "Bağırtlak kuşu yumurtladığı yerden çıktı" manasında, "ثَارَ الْقَطَا عَنْ مَفْحَصِهِ" denilir. "اَثَرْنَ الْغُبَارُ" ise, "Toz kopardılar" manasınadır. Buna göre

âyet, "Atlar, baskın yerlerinde süratli koşuşturmalarından dolayı toz koparırlar" manasında olur.

***İKİNCİ MESELE:* Zamirin Mercii**

"بِهِ"deki "**hû**" zamiri neye râcidir? Bu hususta birkaç vecih var:

1) **Ferrâ**'nın görüşüne göre bu zamir, kendisine varılan ve kendisinde baskın işinin yapıldığı yere râcidir. Çünkü, فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا *"Sabahleyin baskın yapanlara"* (Âdiyât, 3) âyeti bu baskın için bir yer gerektiğine delildir. Maksat anlaşıldığı zaman, zikri (adı) açıkça geçmemiş bir şeye zamirle işaret etmek caizdir. Nitekim, *"Biz onu Kadir gecesinde indirdik"* (Kadr, 1) âyetinde, Kur'ân'a "o" zamiriyle işaret edilmiştir. Çünkü, her ne kadar daha önce açıkça zikredilmemiş ise de, bunun Kur'ân olduğu anlaşılmaktadır.

2) Bu zamir, baskının yapıldığı zamana râcidir. Buna göre âyet, "Onlar işte o zamanda toz koparırlar" demek olur.

3) **Kisâî**'nin görüşüne göre bu zamir, "**adv**"e, yani harıl harıl koşmaya râcidir ve mana, "ve harıl harıl koşmak suretiyle toz koparanlara (yemin olsun ki)" şeklindedir ve "**adv**"in, "وَالْعَادِيَاتِ" âyetinde zikri geçmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eğer, "...فَأَثَرْنَ" ifadesi, ne üzerine atfedilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "yerini "**el-Âdiyâti**" ism-i failinin tuttuğu fiile râcidir. Buna göre takdir, وَالَّاتِي عَدَوْنَ فَأَوْرَيْنَ وَأَغَرْنَ فَأَثَرْنَ "Harıl harıl koşan ve ateş saçan, sabahleyin baskın yapıp, toz koparanlara yemin olsun ki..." şeklindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ebû Hayve bu fiili, "Orada toz-duman ortaya çıkaran" manasında, şeddeli olarak "فَأَثَّرْنَ" şeklinde okumuştur. Çünkü "أَثَّرَ" fiili "izhâr etti - ortaya çıkardı" manasınadır. Yahut da o, "ثَوَّرْنَ" (toz kopardılar) fiilini "وَثَّرْنَ" şekline kalbetti ve sonra da buradaki vâv'ı hemzeye kalbederek, (aynı manada olmak üzere) "أَثَّرْنَ" şekline çevirdi.

Düşman Ordusuna Dalış Yapanlar

Sonra da Hak Teâlâ, فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا *"Bununla bir topluluğun ta ortasına girenlere..."* (Âdiyât, 5) buyurmuştur. Bu âyetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Leys (Arapçada), "Nehrin ve çölün arasına girdim, ortasında oldum" manasında "وَسَطْتُ النَّهْرَ وَالْمَفَازَةَ - أَسِطُهَا - وَسَّطْتُهَا - تَوَسَطْتُهَا" ve "وَسْطًا - وَسْطَةً" denilir" demiştir.

Ferrâ, "Bu âyetteki "بِهِ" zamiri, neye râcidir?" demiştir. Bu hususta birkaç izah var:

1) **Mükâtil,** "Bu "**adv**"e, yani harıl-harıl koşmaya râcidir. Çünkü sûrenin başındaki "**el-Âdiyât**" kelimesi bunu delalet eder. Dolayısıyla ona burada zamirle işaret etmek caizdir. Âyetteki, "**cem'an**" sözü de, "جَمْعَ الْعَدْوِ" takdirindedir ve mana, "O (atlar), koşmaları ile düşman ordusunun ortasına daldılar" şeklinde olur. Bu âyetleri develerle ilgili sayana göre, "**Minâ**'da toplananların ortasında olan (develer)...)" manasında olmuş olur" demiştir.

2) Bu zamir, "**nak**""a (toz ve haykırmaya) râcidir, yani "Toz (koparmak) veya haykırarak, topluluğun ortasına girenlere..." demektir.

3) Bundan murat şudur: "Harıl harıl koşan (atlar), toz toprağa bulanmış oldukları halde, düşman topluluklarından bir topluluğun ortasına dalarlar."

İKİNCİ MESELE

Âyetteki fiil, müteaddî (geçişli) olmak üzere, şedde ile فَوَسَّطْنَ "Ortasına daldıranlar" şeklinde de okunmuştur. Bu durumda, "بِهِ"deki bâ harf-i cerri "وَاَتَوْ بِهِ"deki gibi, böylece sülasi mücerred "vasatni"nin ileri derecesini ifade eder. Bu "ortaya dalma"da, daha ileri bir manayı ifade eder.

Bil ki insanlar, atları anlatırken çok şeyler söylemişlerdir. Allahu Teâlâ'nın zikrettiği bu miktar ise, en güzel ve uygun olandır. Hz. Peygamber (s.a.s) "اَلْخَيْلُ مَعْقُودٌ بِنَوَاصِيهَا الْخَيْرُ" *"Hayır, atların alınlarına bağlanmıştır"* ve ظَهْرُهَا حِرْزٌ وَبَطْنُهَا كَنْزٌ *"Onların sırtları sığınak, barınakları hanizedir"*[11] buyurmuştur.

Kasemin Hedefi

Bil ki Allahu Teâlâ, adına yemin edilen şeyi zikredince, hakkında yemin edilen hususu da zikretmiştir ki burada hakkında yemin edilen hususlar, üçtür:

إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ ﴿٦﴾ وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ لَشَهِيدٌ ﴿٧﴾ وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ ﴿٨﴾

"Şüphesiz insan Rabbine karşı çok nankördür. Hiç şüphesiz o, buna hakkıyla şahittir. Şüphesiz o, hayır sevgisinde pek şedittir" (Âdiyât, 6-8)

11 Buhârî, Menakıp, 28; Müslim, Emare, 96-99 (3/1492-1493) (Kısme).

Birincisi: Hak Teâlâ'nın إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ *"Şüphesiz insan Rabbine karşı çok nankördür"* âyetinin ifade ettiği hususdur:

Kenûd'un Manası

Vâhidî, "kunûd" kelimesinin lügat manası, "haktan ve hayırdan men etmek, başkalarını uzaklaştırmak"tır. **"Kenûd"** ise, üzerinde bulunduğu şeyi engelleyen demektir. Hiçbir şey bitirmeyen toprağa da **"arz-ı kenûd"** denilir.

Bu hususta müfessirlerin birçok izahları var: Mesela **"İbn Abbas, Mücahid, İkrime, Dahhâk** ve **Katâde, "Kenûd,** nankör manasınadır. O meşhur **Kinde**, babasına karşı nankörlük edip, ondan ayrıldığı için bu ismi almıştır" demişlerdir. **Kelbî** ise, **"Kenûd,** Kinde lügatine göre âsî; Benî Mâlik lügatine göre, cimri; Mudar ve Rabî'a lügatine göre nankör manasınadır" demiştir. **Ebû Umâme,** Hz. Peygamber (s.a.s)'den, **"kenûd'**un, kendi payını (başkalarından) sakınan, tek başına yiyen, kölesini döven nankör manasına olduğunu rivâyet etmiştir. **Hasan el-Basrî, "kenûd"**, başına gelen mihnet ve musibetleri sayarak Rabbine levmeden ve O'nun nimetlerini ve verdiği rahatlıkları unutandır. Bu aynen, *"Ama insan, ne zaman Rabbi onu imtihan edip de kendisine kerem eder, nimetler verirse, "Rabbim bana ikram etti, şeref verdi" der. Fakat ne vakit onu deneyerek, rızkını daraltırsa, o zaman da, "Rabbim bana ihanet etti, hor hakir kıldı" der"* (Fecr, 15-16) âyetlerinde ifade edildiği gibidir" der.

Bil ki, **"kenûd"**un manası, küfr (nankörlük) veya fısk (günah) olmanın dışına çıkmaz. Her nasıl olursa olsun, bunun bütün insanlara hamledilmesi mümkün değildir. Binâenaleyh belli bir kâfir için kullanılması gerekir veya eğer herkes için kullanırsak manası şöyle olur: İnsanın tabiatı, onu böyle olmaya sevk eder. Ancak Allahu Teâlâ insanı, lütfu ve tevfiki ile bundan korursa, o müstesnâ... Birinci mana, ekseri âlimlerin görüşüdür ve onlar şöyle demişlerdir: "Çünkü **İbn Abbas,** "Bu âyet, **Kart b. Abdullah b. Amr b. Nevfel el-Kureşî** hakkında nazil olmuştur" demiştir. Kezâ, *"O hâlâ, kabirlerde olanların eşilip çıkarıldığı zaman... Rablerinin onlardan elbette haberdar olduğunu bilmiyor mu?"* (Âdiyât, 9-11) âyetleri de ancak kâfirler hakkında uygun olur. Çünkü bu, âdeta bahsedilenlerin bu işi, yani kıyameti inkâr ettiğini anlatmaktadır."

Nankör İnsanlar

İkincisi, yani Hak Teâlâ'nın hakkında yemin ettiği ikinci husus, şu âyetin beyan ettiği şeydir: وَاِنَّهُ عَلٰى ذٰلِكَ لَشَهِيدٌ *"Hiç şüphesiz o, buna hakkıyla şahittir"* (Âdiyât, 7).

Bu âyetle ilgili iki görüş var:

1) Şüphesiz insan buna, yani kendi nankörlüğüne ve cimriliğine şahittir. Bu hususta, kendi aleyhine şahadet eder. Ama bu şahitlik, ya o iş, inkârı mümkün olmayan, açık bir şey olduğundan dolayıdır, yahut da âhirette insan kendi aleyhine bu hususta şahitlik ettiği ve günahlarını itiraf ettiği içindir.

2) "Âyetten maksat şudur: Allahu Teâlâ bu nankörlüğe şahittir." Bu görüşte olanlar "Bu mana daha uygundur. Çünkü buradaki "o" zamiri, zikredilenlerden kendisine en yakın olana râcidir. Burada da ona en yakın olan, "**Rabb**" lafzıdır. Bu, Allahu Teâlâ'nın insanın amellerini tek tek saydığını (tespit ettiğini) ifade etmiş olması açısından, insan için bir tehdit ve günahlardan alıkoyan bir şey gibi olur" demişlerdir. Birinci görüşü destekleyenler ise, "Bu âyetten sonra gelen, *"Şüphesiz o, mal sevgisinde pek ileridir"* cümlesindeki "o" zamiri insana râcidir. Binâenaleyh sûrenin nazmının en güzel olması için bu âyetteki "o" zamirinin de insana râci olması gerekir" demişlerdir.

Mal Canlısı İnsanlar

Üçüncüsü: Hak Teâlâ'nın hakkında yemin ettiği hususlardan üçüncüsü de, şu âyetin beyan ettiği hususdur: وَاِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ *"Şüphesiz o, hayır sevgisinde pek şedittir"* (Âdiyât, 8).

Âyetteki *"hayır"*, اِنْ تَرَكَ خَيْرًا *"Eğer geride bir hayır, yani mal bırakırsa..."* (Bakara, 180) ve *"Ona bir hayır (mal) isabet ettiği zaman, nankördür"* (Meâric, 21) âyetlerinden de anlaşıldığı gibi, *"mal"* manasınadır. Çünkü insanlar, "mal"ı kendi aralarında "hayır" sayarlar. Nitekim Allahu Teâlâ da, mücahitlere isabet eden, yaralanma ve harp sıkıntılarını, *"Onlara bir kötülük isabet etmemişti"* (Âl-i İmrân, 174) âyetinde, *"kötülük"* diye isimlendirmiştir.

Şedîd

"**Şedîd**", cimri-kısnık manasınadır. Bu manada, "falanca, şedîdedir, müteşeddiddir" denilir. Şair **Tarafa** da şöyle der:

اَرَى الْمَوْتَ يَعْتَامُ الْكَرِمَ وَيَصْطَفِي عَقِيلَةَ مَالِ الْفَاحِشِ الْمُتَشَدِّدِ

"Ben ölümün, seçkin ve değerli kimselere tuzak kurduğunu; çok cimri ve ahlaksız kimselerin de en güzel mallarını ellerinden çekip aldığını görüyorum." Sonra bunun ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) O, malı çok sevdiği için, alabildiğine eli sıkı ve cimridir.

2) Buradaki "**şedîd**" ile, kuvvetli manası kastedilmiştir. Buna göre mana, "O, malı sevme, dünyayı tercih etme, dünyanın peşinde gezme ve onu elde etmek için uğraşma hususunda, alabildiğine güçlü ve kuvvetli, ama Allah'a ibadetlerini sevme ve nimetlerine şükretme hususunda, son derece zayıftır" şeklinde olur. Çünkü sen birisi bir şeye güç yetirip, onu zapt u rabt altına aldığında "هُوَ شَدِيدٌ لِهٰذَا الْاَمْرِ وَقَوِىٌّ لَهُ" dersin.

3) Allahu Teâlâ bununla, "O hayırları (malları) sevme hususunda, eli açık ve yumuşak yüzlü değildir, fakat alabildiğine eli sıkı ve tutucudur" manasını murat etmiştir.

4) **Ferrâ,** âyetin takdiri manasının, "Muhakkak ki o, mal hususunda alabildiğine bir sevgi taşımaktadır" şeklinde olabileceğini; bunun da, "O, malı seviyor; malın da, kendisini sevmesini arzu ediyor" demek olduğunu; fakat ilk ifadede geçen "**hubb**" (sevgi) sözü ile yetinilerek, ikinci cümlede aynı kelime tekrarlanmadığını; bunun tıpkı, "فِى يَوْمٍ عَاصِفِ الرِّيحِ" takdirinde olmak üzere, "اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِى يَوْمٍ عَاصِفٍ" (İbrahim, 18) buyurup da, birincisi ile yetinilmesi gibidir.

5) **Kutrub** da âyetteki takdirin "اِنَّهُ شَدِيدُ حُبِّ الْخَيْرِ" şeklinde olduğunu ve tıpkı, senin "اِنَّهُ لِزَيْدٍ ضَرُوبٌ" deyip de, "اِنَّهُ ضَرُوبُ زَيْدٍ" manasını kastetmen gibi olduğunu söylemiştir.

İnsan Neşrolunacağını Düşünmez mi?

Bil ki Allahu Teâlâ insanın kötü fiillerini kendine sayıp dökünce, onu tehdit ederek şöyle buyurmuştur:

اَفَلَا يَعْلَمُ اِذَا بُعْثِرَ مَا فِى الْقُبُورِ ﴿٩﴾ وَحُصِّلَ مَا فِى الصُّدُورِ ﴿١٠﴾ اِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٌ ﴿١١﴾

"Hâlâ o bilmeyecek mi, kabirlerin içindekiler eşilip çıkarıldığı zaman... ve göğüslerde olan şeyler, derlenip toplandığı zaman. Gerçekten o gün Rableri onlardan, tamamıyla haberdardır" (Âdiyât, 9-11).

"اَفَلَا يَعْلَمُ اِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ" âyetiyle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"بُعْثِرَ"nın ne demek olduğu hususu, İnfitar, 4. âyetin tefsirinde geçmişti ve biz, bunun, "eşilip, sürülüp dışarı çıkarılma" olduğunu söylemiştik. Bu kelime, "بُحْثِرَ" şeklinde de okunmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Men Yerine Mâ Edatı**

Birisi şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Hak niçin, "بُعْثِرَ مَا فِى الْقُبُورِ" buyurmuş da, بُعْثِرَ مَنْ فِى الْقُبُورِ "kabirlerin içinde olan kimseler..." buyurmamıştır? Hem sonra "مَا فِى الْقُبُورِ" dediğine göre, "اِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ..." demiş de ...اِنَّ رَبَّهَا بِهَا"" dememiştir?" Birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Yeryüzünde mükellef olmayanlar daha fazladır. Binâenaleyh bu, genele göre söylenmiş bir ifadedir. Şöyle de denebilir: Onlar öldükten sonra dirilmeye başladıklarında henüz akıllı canlılar değillerdir. Aksine dirilişten sonra onlar bu hale gelmişlerdir. İşte bu sebeple, hiç şüphesiz ism-i mevsul, akıl sahibi olmayan varlıklara göre getirilmiş, sonra buna işaret olarak gelen "hüm" zamirleri ise aklı olan varlıklara göre getirilmiştir.

Sinelerdeki Açığa Çıkacak

Hak Teâlâ sonra, وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ *"Ve göğüslerde olan şeyler, derlenip toplandığı zaman"* (Adiyât, 10) buyurmuştur.

Ebû Ubeyde buna, "Göğüslerde olan şeyler, ortaya çıktığında" manasını verirken; **Leys** şöyle der: "Her şeyden elde edilen şey, elde kalan ve kendinden başka giden şeydir. İşte buna "hâsıl" "hâsıla" denir. "Tahsil" ise, hâsıl olanı seçip ayıklamadır. Bu kökün ismi, "**hasîlâ**"dır. **Labîd** bu manada şu beyti söylemiştir:

وَكُلُّ امْرِئٍ يَوْمًا سَيَعْلَمُ سَعْيَهُ اِذَا حَصَلَتْ عِنْدَ الْاِلٰهِ الْحَصَائِلُ

"Her biri bir gün, Allah'ın nezdinde hasılatlar toplandığında, ne kadar sa'y u gayrette bulunduğunu anlayacaktır."

Âyetin tefsiri hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) حُصِّلَ "defterlerde derlenip toplanan" demek olup, bu da, o amel defterleri top yekûn açılıp ortaya konduğunda..." demektir.

2) Mutlaka farz, mendub, mubah, mekruh ve haram olan şeylerin birbirlerinden ayırt edilmeleri gerekir. Çünkü her biri için ayrı bir hüküm vardır. Bundan ötürü kalbura (eleğe) "**mihsal**" denilir.

3) İnsanın içindekiler (gönlündekiler), çoğu kez dışından görünenin aksine olur. Ama kıyamet günü bütün sırlar çözülür, perdeler açılır ve içtekiler ortaya çıkar. Nitekim Hak Teâlâ, *"O gün (bütün) sırlar yoklanıp meydana çıkarılacak"* (Târık, 9) buyurmuştur.

Bil ki bundan alınacak ders şudur: Ey insanoğlu sen, senin için faydası olmayan şeyler konusunda, hazırlıklı oluyor da mesela, kabristan yaptırıyor; tabut alıyor, kefen hazırlıyorsun; yaşlı kadınlar, kefen dokuyorlar ve "Bütün bunlar, mezarda kurtçukların yemesi içindir. Ya Rahmân'ın hissesi nerede?" denilir. Hatta kadın hamile olduğunda, doğacak çocuğa elbise ve saire hazırlar. Kendisine, "Daha çocuk yok, bu ne hazırlık" dediğinde, "Karnımda olan, bir gün gün yüzüne çıkmayacak mı?" der. Binâenaleyh Rab Teâlâ da sana, "Bu yerin karnındakiler bir gün gün yüzüne çıkmayacak mı, peki hazırlığın nerede?" der. Malum sîgası ile ve şeddesiz olarak, "حَصَلَ" şeklinde de kıraat vardır. Buna göre mana, "Ortaya çıktığında..." şeklinde olur.

O Günün Tahsisinden Maksat

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٌ *"Gerçekten o gün Rableri onlardan, tamamıyla haberdardır"* (Âdiyât, 11) buyurmuştur.

Bil ki burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Âyetteki bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın o gün onları bilişinin, kendisine haber verilme sebebiyle olduğu vehmini vermektedir. Bu ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu hususta daha önce bilgisi olmamasını gerektirir. Halbuki böyle bir şey Allah için imkansızdır?"

Buna şu iki şekilde cevap veririz:

1) Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: Bilmeyen, bilgi sahibi edilmesi ile, bilir hale gelir. Peki, hep âlim olan, hep bilen bir zat, senin halinden haberdar olamaz mı?

2) Hak Teâlâ'nın her an bilmesine rağmen, bu bilme işini, "o gün" demek suretiyle, kıyamet gününe tahsis edişinin hikmeti, o günün, ceza günü oluşundan ve mülkün kime ait olduğunu yeniden bir kere daha vurgulamasından ötürüdür. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Bugün hükmü geçerli bir hâkim, fetvası geçerli bir âlim yoktur. Sadece ben varım" demek olmuştur. Nice âlimler, hadise esnasında cevabın ne olduğunu bilemez, daha sonra onu hatırlar. İşte bu sebeple Hak Teâlâ âdeta, "İşte ben, böylesi bir âlim değilim" demek istemiştir.

Kalbin Ameli ve Uzuvların Ameli

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, *"Ve göğüslerde olan şeyler, derlenip toplandığı zaman..."* buyurarak, niçin özellikle kalbin işi olan amellerden bahsetmiş de, uzuvların işlerini zikretmemiştir?

Cevap: Çünkü dış organların (uzuvların) amelleri, kalbin amellerine bağlıdır. Çünkü kalplerde sevk edici şeyler, irade ve düşünceler meydana gelmemiş olsaydı, uzuvların fiilleri de meydana gelmezdi. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, kalbin amellerini zemmetmeyi esas almış ve meselâ, *"Kalbi günahkâr..."* (Bakara, 283) buyurmuş; yine methederken de kalbin işini esas alarak, *"Kalpleri tir tir titrer"* (Enfal, 2) buyurmuştur.

Sadr Yerine Kalb Kelimesi

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak niçin "حُصِّلَ مَا فِى صُدُورِ" buyurmuş da, مَا فِى الْقُلُوبِ "kalplerde olan şeyleri..." demeмiştir?

Cevap: Çünkü kalp, ruhun bineğidir ve tabii olarak, marifetullahı ve Allah'a hizmeti arzular. Aslında bu hususlarda karşı çıkan, "nefs"tir. Nefsin yeri ise, göğse yakın bir yerdir. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, *"İnsanların suduruna, göğüslerine vesvese verir..."* (Nas, 5) buyurmuştur. *"Allah'ın göğsünü İslâm'a açtığı kimse..."* (Zümer, 22) buyurmuş ve göğsü, İslâm'ın yeri olarak zikretmiştir.

Dördüncü soru: "...إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ" ifadesindeki "**hüm**" zamirleri, insana râcidir. Halbuki "insan", lafız olarak müfrettir?

Cevap: İnsan kelimesi, mana bakımından cemidir ve bu husus, Hak Teâlâ'nın *"Şüphesiz insan, bir hüsrandadır"* (Asr, 2) âyetinde de böyledir. Ama Cenâb-ı Hak o sûrede, *"Ancak iman edenler ... müstesna"* (Asr, 3) buyurarak, bu ifadeleri cemî olarak getirmiştir. Eğer "insan" kelimesi cemî (çoğul) olmasaydı, böyle getirmesi doğru olur muydu?

Bil ki âyetle ilgili olarak, geriye iki mesele kalır:

BİRİNCİ MESELE

Âyet, Hak Teâlâ'nın, zaman olarak cüz'iyyatı da bildiğine delalet etmektedir. Çünkü O, kendisinin o gün bütün canlıların ne halde, ve ne durumda olduklarını bildiğini açıkça ifade etmektedir. Binâenaleyh Allah'ın, zamanın cüz'iyyatını bilmeyeceğini söyleyenler kâfir olurlar.

İKİNCİ MESELE

Rivâyet edildiğine göre **Haccâc**, dil sürçmesi ile buradaki "إِنَّ"yi, nasb ile "اَنَّ" şeklinde okumuş, dolayısıyla da, "**habîr**"in başındaki lâm'ı, hata

olmasın diye düşürmüş. Bu, onun, fesahatini anlatmak için zikredilmiş bir hadisedir. Fakat bazı âlimler, âyeti değiştirmeye yeltendiği için bunun bir küfür olduğunu söylemişlerdir. **Ebû's-Simâl**'in de âyeti bu şekilde okuduğu nakledilmiştir. Allahu Teâlâ en iyi bilendir. Salat ü selâm, efendimiz Hz. Muhammed'e, âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

KÂRİA SÛRESİ

Bu sûre, on bir âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Bil ki Allahu Teâlâ önceki sûreyi, *"O gün Rableri onlardan tamamıyla haberdardır"* âyetiyle bitirmiş, âdeta "O gün, nasıl bir gündür?" denilmiş de bunun üzerine, "O gün, kâriadır" diye cevap verilmiştir.

Kâria

اَلْقَارِعَةُ ﴿١﴾ مَا الْقَارِعَةُ ﴿٢﴾ وَمَآ اَدْرٰيكَ مَا الْقَارِعَةُ ﴿٣﴾

"Felaket kapısını çalacak olan (kıyamet), nedir o felaket kapısını çalacak? O felaket kapısını çalacak olanı sana bildiren nedir?" (Kâria, 1-3).

Bil ki âyetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"اَلْقَرْعُ" (kar'), alabildiğine vurmak ve yüklenmektir. Daha sonra zamanın büyük hadiseleri "**kâria**" diye adlandırılmıştır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Yaptıkları şeyler yüzünden, başlarına kâria gelip çatacak"* (Ra'd, 31) buyurmuştur. Arapların, اَلْعَبْدُ يُقْرَعُ بِالْعَصَا "Köle, deynekle dövülür" şeklindeki sözleri de bu köktendir. "Kamçı" manasındaki "**mihra'** " da; "قَوَارِعُ الْقُرْاٰنِ" "Kur'ân'ın kârialarıdır" ve قَرْعُ الْبَابِ "Kapıyı çalmak" deyimleri de böyledir. "تَقَارَعُوا" fiili, "Kılıçlarla vuruştular" manasındadır.

Kâria, Kıyamet İsmi

Âlimler, "**kâria**"nın, kıyametin isimlerinden biri olduğunda ittifak etmişlerdir. Ama kıyamete bu adın niçin verildiğinde şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Bunun sebebi, kendisinden dolayı, mahlukatın can verdiği o sayhadır. Çünkü ilk sayhada akıllar zail olur. Nitekim Hak Teâlâ *"Gökte ve yerde bulunanlar, (o zaman) düşüp kendisinden geçer"* (Zümer, 68) buyurmuştur. İkinci sayhada (sûr'a üflenişte) ise, **İsrâfil** (a.s) hariç, bütün mahlukat ölür. Allahu Teâlâ daha sonra onu da öldürür. Sonra diriltir. O, sûr'a üçüncü defa üfler. Böylece herkes dirilip kalkar. Bu sûr'un, kendisinde

bütün ölüler sayısınca delikler bulunan ve herkese ait bir deliğin yer aldığı; Allahu Teâlâ'nın her bedeni, o belli delikten, kendisine ulaşan o nefha sayesinde dirilttiği rivâyet edilmiştir. Bu izahı, Hak Teâlâ'nın, *"Onlar, ancak bir sayha beklerler"* (Yasin, 49) ve *"O ancak bir sayhadır, nâradır"* (Sâffât, 19) âyetleri de destekler.

2) Ulvî ve süflî kütleler, âlem tahrip edilirken, birbirlerine alabildiğine çarparlar. İşte bu çarpma (**kar'**) sebebiyle kıyamete **"kâria"** denilmiştir.

3) **Kâria,** dehşetiyle, çılgınlığı ile, insanların kalplerini hoplatıp, çarptıran (kâria) olandır. Bu, göklerde, göklerin çatlayıp yarılmasıyla; güneş ve ayda, onların söndürülmeleriyle; yıldızlarda, onların saçılmalarıyla; dağlarda, onların un-ufak edilip atılmalarıyla; yeryüzünde, onun dürülüp değiştirilmesiyle olur. Bu, **Kelbî**'nin görüşüdür.

4) Kıyamet, Allah düşmanlarını, ilahi azap, hizy ve ibretâmiz cezalarla korkutur, kalplerini hoplatır ve döver. Bu, **Mukâtil**'in görüşüdür. Bazı muhakkik âlimler, bunun, **Kelbî**'nin görüşünden daha evla olduğunu; çünkü Hak Teâlâ'nın, *"(Mü'minler ise) o gün korkudan emindirler"* (Neml, 89) buyurduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE: **İ'rab**

"اَلْقَارِعَةُ * مَا الْقَارِعَةُ" ifadesinin i'rabı hususunda, şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu bir "tahzîr"dir. Çünkü tahzîr'de, hem ref', hem de nasb caizdir. Nitekim sen, "اَلْاَسَدَ الْاَسَدَ" yani "Aslandan sakın" dersin. Binâenaleyh ref de caizdir, nasb da caizdir.

2) Burada, şöyle bir takdir vardır: "Size, o **"kâria"**, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kabirlerin içindekiler çıkarıldığı zaman"* (Âdiyât, 9) âyetinde haber verildiği biçimde gelecektir."

3) "اَلْقَارِعَةُ" (kâriâ), mübtedâ olarak merfudur; haberi ise, "مَا الْقَارِعَةُ" ifâdesidir. **Kutrub**'a göre ise, haber olan, "وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْقَارِعَةُ" ifâdesidir.

Buna göre şâyet, "Sen bir şeyden bir şey ile haber verdiğinde, mutlaka ondan, ilave bir bilgi elde etmen gerekir. Halbuki, "وَمَا اَدْرٰيكَ" sözü, kişinin bunu bilmediğini ifade eder, öyleyse, bu, daha nasıl haber olarak düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bizim bu haberle, ilave bir bilgimiz olmuştur. Çünkü biz, o "**kâria**"nın, diğer "**kâria**"lar gibi olduğunu sanıyorduk. İşte bu cehalete nisbet edilmemiz ("...وَمَا اَدْرٰيكَ" ifadesinin kullanılması) ile, bu "**kâria**"nın, şiddet ve dehşet bakımından, diğerlerinin çok çok üstünde bir "**kâria**" olduğunu anlamış bulunuyoruz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْقَارِعَةُ *"O felaket kapısını çalacak olanı sana bildiren nedir?"* âyeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bunun manası, "Sen onun künhünü bilemezsin. Çünkü o, şiddet açısından herhangi bir ferdin, vehminin ve zannının yetişemeyeceği bir noktadadır. Sen onu, her ne türlü takdir edersen et, bilesin ki o, senin takdirinden daha büyüktür" şeklindedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Dünyanın bela ve musibetleri, bu **"kâria"**nın yanında, âdeta bir **"kâria"** değildir. Dünyanın ateşi de, âhiretteki ateşin yanında, ateş değildir. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, bu sûrenin sonunda, dünya ateşinin, âhiretinkinin yanında ateş olmadığına dikkat çekmek için, *"harareti çetin bir ateş"* (Kâria, 11) buyurmuştur. İşte böylece, bu açıdan, bu sûrenin başı ile sonu, birbiriyle mutabakat arz etmiş olur.

Buna göre şâyet, "Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başında, "وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْقَارِعَةُ" buyurmuş, sûrenin sonunda ise, فَاُمُّهُ هَاوِيَةٌ * وَمَا اَدْرٰيكَ مَا هِيَهْ *"Artık onun anası "Hâviye"dir. Onun mahiyetini sana bildiren nedir?"* (Kâria, 9-10) buyurmuş, ama وَمَا اَدْرٰيكَ مَا هَاوِيَةٌ "Hâviye'nin ne olduğunu sana bildiren nedir?" dememiştir. Şu halde, aradaki fark nedir?" denilirse, biz deriz ki: Fark **"Kâria"**nın, elle tutulur, gözle görülür bir şeyin **"kâria"**sı olmasıdır. Ama onun, **"Hâviye"** olması ise, böyle değildir. Böylece, iki yer arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

2) Bu tafsilatı, Cenâb-ı Hakk'ın haber vermeleri ve beyanı dışında, hiç kimse bilme imkânına sahip değildir. Çünkü bu, meydana gelen şeyin, meydana gelişini anlatmaktır; yoksa, olması takdir edilen şeylerin takdirlerinden bahsetmek değildir. Binâenaleyh, bunu bilmenin yolu, **"sem'iyyât** - naklî deliller"den geçer.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu âyetin bir benzeri de اَلْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ *"Hâkka ... Nedir hâkka? O hâkka'nın ne olduğunu sana bildiren nedir?"* (Hâkka, 1-3) ifadeleridir. Daha sonra muhakkik âlimler şöyle demektedirler: "اَلْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ" ifâdesi, "اَلْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ" ifâdesinden, daha ileri derecede bir ifadedir. Çünkü, sonra gelenin, mutlaka daha beliğ ve ileri derecede olması gerekir. Çünkü maksat, alabildiğine bir dikkat çekmedir. Bu "alabildiğinelik - mübalağa" ise, ancak, o şey çok kuvvetli olduğunda söz konusu olur. Bu iki ifadenin mana açısından birbirleriyle mukayesesine gelince, **"Hâkka"**, daha ileridir. Çünkü aslında

bu kelime, "adâlet" manasıyla ilgilidir. "**Kâria**" ise, kalplere çok korkunç şeylerle baskı yaptığı için, ileri derecede bir ifadedir.

İnsanların Pervaneler Gibi Uçuşması

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ ﴿٤﴾ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ ﴿٥﴾

"O gün insanlar yaygın pervaneler gibi olacak. Dağlar atılmış renkli yünler gibi olacak" (Kâria, 4-5).

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "bu âyetin başındaki "يَوْمَ" kelimesi, "اَلْقَارِعَةُ" kelimesinin kendisine delalet ettiği, mukadder bir ifade ile mansub olup, âyetteki takdir, "Kâria, insanların şöyle şöyle olduğu günde çarpar, vurur..." şeklindedir."

Bil ki, Cenâb-ı Hak bu günü şu iki vasıf ile nitelemiştir:

Birincisi: O günde insanların, tıpkı uçuşan pervaneler gibi olmaları. **Zeccâc** şöyle der: "اَلْفَرَاشِ" ateşin içinde uçuşan canlılar, anlamındadır, bunlara yayılıp da kendilerini ateşe attıkları için "اَلْفَرَاشُ" adı verilmiştir. Cenâb-ı Hak burada, öldükten sonra dirilme meydana geldiği zamanda canlıların durumunu "**ferâş-i mebsûs**"a; bir başka âyette ise, "yayılmış çekirgelere..." (Kamer, 7) benzetmiştir. Pervanelere benzetmesine gelince, bu, "**ferâş**"ın, uçmak için kalktıkları zaman aynı yöne yönelmeyip de, tam aksine her birinin başka başka cihet ve istikametlere yönelişlerinden dolayıdır. İşte bu durum, insanların öldükten sonra diriltilmeleri durumunda, böylesine dehşet ve korku içinde kalacaklarına delalet eder. Ama, maksat ve gaye açısından, belli olmayan, gelişigüzel yönlere doğru hareket edeceklerini gösterir. "الْمَبْثُوثِ" kelimesine gelince, "dağılmış, saçılmış" demektir. Nitekim birisi bir şeyi dağıtıp, saçtığında, بَثَّهُ "onu saçtı, dağıtttı" ifadesi kullanılır. İnsanların çekirgelere benzetilmelerine gelince, bu, çokluk açısından yapılmıştır.

Ferrâ da, "كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ" ifadesine, "çekirgelerin birbirlerine girmeleri gibi..." manasını vermiştir. Kısaca, Cenâb-ı Hak, insanların öldükten sonra dirilme anındaki durumlarını, hem saçılmış çekirgelere, hem de yayılmış pervanelere benzetmiştir. Çünkü insanlar, öldükten sonra diriltildiklerinde,

tıpkı çekirgeler ve pervaneler gibi, birbirlerine girerler. Bahsettiğimiz bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bölük bölük gelirsiniz..."* (Nebe, 18), *"İnsanların, âlemlerin Rabbinin huzuruna çıkmak için kalktığı o günde..."* (Mutaffiffîn, 6) ve **Ye'cûc - Me'cûc** kıssasındaki, *"O gün biz onları, birbiri içinde dalgalanır bir halde bırakmışızdır"* (Kehf, 99) âyetleriyle de desteklenir.

Buna göre şâyet, "Çekirgeler, pervanelere nispetle, büyüktürler. Binâenaleyh aynı şey, aynı anda hem büyük hem de küçük olan şeylere nasıl benzetilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Tek bir şey, hem büyük hem de küçük olan bu iki şeye teşbih edilmiştir, ama ayrı iki vasıf konusunda. Pervaneye teşbih edilmesi, her birinin belli belirsiz yönlere gidip gelmelerinden; çekirgeye teşbih edilişi ise, çokluk ve birbirini izlemeleri açısındandır. Şöyle de denilebilir: Mahlukat, başlangıçta, tıpkı çekirgeler gibi büyük olurlar. Daha sonra, güneşin harareti ile yanmaları yüzünden, pervaneler gibi, küçük hale gelirler. Âlimler, insanların pervanelere benzetilmeleri hususunda şu değişik izahları da yapmışlardır:

Pervane Teşbihinin Sebebi

1) Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), şöyle buyurmuştur: اَلنَّاسُ عَالِمٌ وَمُتَعَلِّمٌ وَسَائِرُ النَّاسِ هَمَجٌ رَعَاعٌ *"İnsanlar ya âlimdir, ya da öğrenicidir. Geriye kalanlar ise, basit ve sefil kimselerdir."*[12] Böylece, onları Allah, âhirette de böyle yapacaktır. Çünkü o, *"Tam uygun bir ceza olmak üzere"* (Nebe, 26) buyurmuştur.

2) Allahu Teâlâ, bu ifadenin başına teşbih harfini getirerek, "كَالْفَرَاشِ" buyurmuştur. Çünkü onlar, o gün, "الْفَرَاشُ"dan daha zelil olacaklardır. Zira pervaneye azap edilmezken, bunlar azap göreceklerdir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ *"Hayvanlar gibidirler. Hatta, daha sapık..."* (A'râf, 179) âyetidir.

Dağlar Atılmış Yünler Gibi Olacak

Bu günün sıfatlarından **ikincisi** de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Dağlar atılmış renkli yünler gibi olacak..."* âyetinin beyan ettiği husus. "اَلْعِهْنُ" renkli yün, demektir. Ki, bunun izahı, Meâric, 9. âyetin tefsirinde geçmişti. "اَلنَّفْشُ" ise, yünün, birbirinden iyice ayrılıncaya değin çırpılması, ayrılması, kabartılması demektir. **İbn Mes'ûd** da zaten, bu ifâdeyi, "كَالصُّوفِ الْمَنْفُوشِ" şeklinde okumuştur.

12 **Dârimî,** Mukaddime, 32 (1/94).

Bil ki, Allahu Teâlâ, *"Dağlardan da beyaz beyaz, kırmızı kırmızı, renkleri çeşitli ve kuzgunî siyah yollar..."* (Fâtır, 27) buyurduğu üzere, dağların farklı farklı renklerde olduğunu beyan etmiştir. Allahu Teâlâ daha sonra bu dağların cüzlerini parça parça etmiş, telif ve terkiplerini izale etmiş, böylece dağlar işte bu yönü ile, tıpkı, atıldığı zamanki muhtelif renklerdeki yünlere benzer hale gelmiştir. Bunda şöyle bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, burada, insanların hali ile dağların halini birlikte ele almış. Böylece âdeta, bu, **"kâria"**nın, dağlara tesir etmesinin, onları, böylesine atılmış renkli yünler haline getireceğine; bunu duyan insanın halininse, nasıl olacağına dikkat çekmiştir. Binâenaleyh, eğer Rabbinin rahmetinden nasipdâr olmamışsa, yazıklar olsun insanoğluna, yazıklar!.. Bu ifade ile, ateş dağlarının, alabildiğine kırmızı oldukları için, tıpkı atılmış renkli yünler halini alacaklarının da kastedilmiş olması muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, dağlardaki bu hal değişikliğini, şöyle birkaç açıdan ele almıştır:

1) Dağların, paramparça olmaları. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Derken dağlar un-ufak edilir..."* (Hâkka, 4) buyurmuştur.

2) Dağların, akan kum tepeleri haline gelmesi... Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sen dağları görür de, onları durur zannedersin... Halbuki onlar, bulutların yürümesi gibi yürürler..."* (Neml, 88) buyurmuştur. Daha sonra da, atılmış renkli yünler haline gelenlerdir. O halde bu demektir ki dağlar, evin penceresinden içeri giren ve elin kendisine temas edemediği zerreler gibi parçalanacaktır. Daha sonra da, dördüncü olarak, onlar bir serap, hayal haline geleceklerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Dağlar yürütülür de, derken bir serap haline gelirler"* (Nebe, 20) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak niçin, "يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ * وَالْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ" demeyip de, tam aksine, yeniden "وَتَكُونُ الْجِبَالُ" buyurmuştur? Çünkü, bu gibi yerlerde, tekrar, daha kuvvetli bir sakındırma ifade eder.

Mizanı Ağır Basanlar

Bil ki Cenâb-ı Hak, kıyamet gününü tavsif edince, bu günde insanları iki kısma ayırmış ve şöyle buyurmuştur:

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُۥ ﴿٦﴾ فَهُوَ فِى عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ ﴿٧﴾

"İşte kimin tartıları ağır gelirse... Artık o, hoşnut bir yaşayıştadır"
(Kâria, 6-7)

Mevazîn

Bil ki "مَوَازِينُ" kelimesinin ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bu, "mevzûn", "مَوَازِينُ" kelimesinin çoğulu olup, bu da, Allah'ın katında değeri ve kıymeti olan, kişiye ait ameller demektir. Bu, **Ferrâ**'nın görüşüdür. **Ferrâ** sözüne devamla şöyle der: "Bunun bir benzeri de, Arapçada, "Benimki de seninkiyle eşdeğerdir" anlamında عِنْدِى دِرْهَمٌ بِمِيزَانِ دِرْهَمِكَ وَزْنِ دِرْهَمِكَ "Bende, senin dirhemine denk dirhem vardır" ve دَارِي بِمِيزَانِ دَارِكَ وَوَزْنِ دَارِكَ "Evim senin evinin değerindedir" denilir.

İkinci görüş: Bu kelime, "اَلْمِيزَانُ" kelimesinin çoğuludur. Nitekim **İbn Abbas** şöyle der: "Mizanın bir dili ve iki kefesi vardır. Orada sadece ameller tartılır. Böylece, itaatkâr kişinin haseneleri, en güzel bir biçimde getirilir. Bu haseneler ağır bastığında, bu kişinin hakkı cennettir. Kâfir kimsenin seyyieleri de, en çirkin bir biçimde getirilir. Onun tartısı hafif olur, böylece de bu kimse, cehenneme sokulur." **Hasan el-Basrî** ise şöyle demiştir: "Mizanın iki kefesi vardır, ama bunlar, şöyledir böyledir diye nitelenmezler." Kelamcılar da şöyle demektedirler. Hasene ve seyyielerin bizzat kendilerinin tartılmaları düşünülemez. Hele hele hususen, haklar birbiriyle denkleştirildiğinde... Tam aksine tartılması kastedilen şey, hasene ve seyyielerin yazıldığı defterlerdir. Yahut da, nûr, hasenelerin emaresi; zulmet de, seyyielerin emaresi addedilir. Veya, hasenelerin sahifeleri, güzel şekillerle tasavvur edilir, seyyielerin defterleri ise, çirkin şekillerle tasavvur edilir. Böylece, ağırlık ve hafiflik ortaya çıkmış olur. Bunun faydası ise, hasene sahiplerinin halinin, o büyük cemaat arasında zuhur etmesi, böylece sevinçlerinin artması, seyyie sahiplerinin hallerinin de zuhur edip, böylece onların mahlukat yanında kepaze kimseler gibi olmalarıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın فَهُوَ فِى عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ *"Artık o, hoşnut bir yaşayıştadır"* (Kâria, 7) âyetine gelince, "عِيشَةٌ" kelimesi, tıpkı, "خِيفَةٌ" kelimesinin "خَوْفٌ"

anlamına gelmesi gibi, "اَلْعِيشُ" anlamına bir mastardır. "رَاضِيَةٌ" kelimesine gelince, **Zeccâc** şöyle demektedir: "Bu, "Sahibinin memnun kaldığı, hoşnut olduğu, hoşnut olunan bir yaşayıştır" anlamındadır. Ve bu tıpkı, "sütçü" ve "hurmacı" anlamında "لَابِنٌ" ve "تَامِرٌ" denilmesi gibidir. İşte bundan dolayı müfessirler, bu "رَاضِيَةٌ" kelimesinin, "Sahibinin kendisinden kulunun razı olduğu" anlamında, "مَرْضِيَّةٌ" "**merdıyyetun**" anlamına geldiğini söylemişlerdir.

Mizanı Hafif Kalanlar

وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُۥ ﴿٨﴾ فَأُمُّهُۥ هَاوِيَةٌ ﴿٩﴾

"Ama kimin de tartıları hafif gelirse, artık onun anası hâviye'dir" (Kâria, 8-9).

Yani, "Hasenesi az olup, seyyieleri hasenelerine baskın çıkanlara gelince..." demektir. **Ebû Bekir** (r.a) şöyle demiştir: "Bu amel defterleri ağır gelen kimselerin, amel defterlerinin ağır gelmesi, onların, dünyada iken hakka uymaları ve hakkın, kendilerine baskın gelmesinden dolayıdır. Kendisine sadece hakkın konulduğu bir tartının, ağır gelmesi ise haktır. Amel defteri hafif olan kimselerin amel defterlerinin hafif olması ise, onların dünyada iken batıla uyup, batılın onlarca hafif bir şey olarak addedilmesinden dolayıdır. Kendisine batılın konulduğu tartının ise, hafif olması haktır. **Mukâtil** de şöyle der: Bu böyle olacaktır; zira hak, ağır, batıl ise hafiftir.

Haviye

فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ *"Artık onun anası hâviye'dir"* (Kâria, 9) âyetine gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) **Hâviye,** cehennemin adlarından biridir. O ateşe, ona düşen kimseler çok yüksekten düştükleri için, sanki ateş, derin bir çukurmuş gibi olur. Buna göre mana, "Onun varacağı yer, o ateştir" şeklinde olmuş olur. "Onun varacağı yere - **el-Me'vâ**"; çocuğun yine kendisine sığındığı anneye teşbih edilerek, (bir mecaz olarak), "anne (ümm)" denilmiştir.

2) O tepe üstü ateşe düşecektir. Bu görüşü, **Ahfeş, Kelbî** ve **Katâde** zikretmişlerdir. Çünkü onlar, ateşe, tepe üstü düşeceklerdir.

3) İnsanlar, birisine beddua ettiği zaman, هَوَتْ اُمُّهُ "Anası ölsün..." derler. Çünkü, kişi yuvarlandığında, yani düşüp de helak olduğunda, onun annesi, hüznünden ve kederinden helak olur, kendisini helak eder. Buna göre âdeta "Ama kimin de tartıları hafif gelirse, o muhakkak ki helak olmuştur, anası ağlamıştır" denilmek istenmiştir.

وَمَآ اَدْرٰيكَ مَا هِيَهْ ﴿١٠﴾ نَارٌ حَامِيَةٌ ﴿١١﴾

"Onun mahiyetini sana bildiren nedir? (O), harareti çetin bir ateştir" (Kâria, 10-11).

Keşşâf sahibi şöyle der: "هِيَهْ", üçüncü şıkta, *"Artık onun anası hâviye'dir"* (Kâria, 9) ifadesinin kendisine delalet ettiği bela ve musibet "الدَّاهِيَة"e râci olan bir zamirdir. Yahut da, "هَاوِيَة" kelimesine râci bir zamirdir. Bunun sonundaki hâ ise, sekte içindir. Vasl yapıldığında hazfedilebilir. Ama tercihe şayan olan ise, Mushaf'a ittibâen, hâ ile vakf yapmaktır. Çünkü Mushaf'ta bu hâ, yer almıştır. Biz bu hâ ile ilgili açıklamaları "لَمْ يَتَسَنَّهْ" (Bakara, 259); "فَبِهُدٰيهُمُ اقْتَدِهْ" (En'âm, 90) ve "مَا اَغْنٰى عَنِّى مَالِيَهْ" (Hâkka, 28) ifadelerinin tefsirinde zikrettik.

Cenâb-ı Hak, نَارٌ حَامِيَةٌ *"(O), harareti çetin bir ateştir"* (Kâria, 11) buyurmuştur ki, bu, "Diğer ateşler, buna nispetle, âdeta, hiç de kızgın sayılmazlar" demektir. Bu kadar bir ifade, onun ne denli kızgın olduğuna dikkat çekme hususunda yeterli bir ifadedir. Biz, bundan ve bütün azap çeşitlerinden Allah'a sığınır, tevfiki ve güzel âhireti O'ndan talep ederiz. Ey Rabbimiz, bize, peygamberlerinin lisanı üzere va'dettiğin şeyleri ver. Kıyamet gününde bizi rezil rüsvay etme. Muhakkak ki sen, va'dinden dönmezsin (âmin)!

***

TEKÂSÜR SÛRESİ

Sekiz âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ ﴿١﴾ حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ﴿٢﴾

"Sizi, çoklukla böbürleniş (o derecede) oyaladı. Hatta kabirleri ziyaret ettiniz..." (Tekâsûr, 1-2).

Bu ifadelerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Çokluğa Aldanış**

"اَلْإِلْهَاءُ" (el-ilhâ), lehve, eğlenceye yönelmen anlamındadır. "**Lehv**" ise, kişinin heves ve arzusunun davet ettiği şeylere yönelmek demektir. Bir şeye yönelmenin başkasından yüz çevirmeyi gerektireceği ise malumdur. İşte bundan dolayı dilciler "Beni unuttu, beni meşgul etti" anlamında, "أَلْهَانِ فُلَانٌ عَنْ كَذَا" derler. "**Zübeyr**, gök gürültüsünün sesini duyunca, ne söyleyeceğini unuttu (لَهٰى عَنْ حَدِيثِهِ) şeklindeki söz de buna dayanır; Yani, sözünü bıraktı, ondan âdeta yüz çevirdi, demektedir. O halde, yapmadığın, terk ettiğin her şeyden yüz çevirmiş olursun.

"**el-Tekâsür**" (التَّكَاثُرُ) mal, makam ve şan-şöhret çokluğu ile övünmen demektir. Nitekim Arapçada, insanlar karşılıklı olarak şan ve şereflerini denkleştirmeye çalıştıklarında, "تَكَاثَرَ الْقَوْمُ تَكَاثُرًا" denilir. **Ebû Müslim** de şöyle der: "**et-Tekâsür**", "**kesret**" kökünden, "**tefâül**" vezninde bir kelimedir. "**Tefâül**" ise, şu üç manadan biri için kullanılır: Bu kalıbın, iki kimse arasındaki bir ortaklığı ifade etmiş olması, muhtemeldir. Böylece "**tekâsür**", "**mukâseretun**" babından olmuş olur. Fiili, istemeye istemeye üstlenmek anlamına da gelir. Nitekim sen bir şeyi istemeyerek yaptığın zaman, "تَكَارَهْتُ عَلَى كَذَا" dersin. Ve yine sen, bir şeyi görmemezlikten gelip, gafilmiş gibi davrandığında, "تَبَاعَدْتُ عَنِ الْأَمْرِ" dersin. Bu kalıbın, bizzat fiilin kökü, anlamına gelmiş olması da muhtemeldir. Nitekim sen, "بَعُدْتُ عَنْهُ" anlamında, "تَبَاعَدْتُ عَنِ الْأَمْرِ" dersin.

Bu âyette, "**tekâsür**" lafzı, ilk iki manaya gelebilir. Binâenaleyh, "**tekâsür**"ün, müfaele, yani "mukâseretun" anlamına gelmesi, muhtemeldir. Çünkü, nice iki kişi vardır ki, onlardan her biri diğerine, "Ben senden, mal

bakımından daha ileriyim, taraftar bakımından da daha güçlüyüm" der. Çoğaltmayı üstlenme anlamına da gelmiş olabilir. Çünkü, düşkün ve haris kimse, bütün ömrü boyunca, malını çoğaltmayı üstlenir, kendini buna verir.

Bil ki, **"tefahür"** ve **"tekâsür"**, aynı şey olup, bu âyetin bir benzeri de, وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ *"Arasında iftihar etme..."* (Hadid, 20) âyetidir.

İKİNCİ MESELE: **Mutluluk Nevileri**

Bil ki tefâhür, insanın, saadet çeşitlerinden bir çeşidi kendisine nisbet etmesiyle, kendisinde bunun bulunduğunu iddia etmesiyle olur. Saadet nevileri ise, üç tanedir.

1) Nefiste.

2) Bedende.

3) Bedeni hariçten saran şeylerde, eşyada. Nefiste olana gelince, bu, ilimler ve üstün huylar, meziyetlerdir. Ki, işte bu ikisi, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. İbrahim** (a.s)'in söylediğini naklettiği, *"Ya Rabbi, bana bir hüküm bağışla ve beni sâlih kullarına kat..."* (Şuarâ, 83) duasıyla kastedilmişlerdir. İşte bu iki şey sayesinde kişi, ebedî beka ve mutluluğu elde eder. Bedende olana gelince, bu da sıhhat ve güzelliktir. Ki bu, ikinci derecededir. Bedenî hariçten saran şeylere gelince, bunlar da iki kısımdır:

a) Zaruri olanlar, bunlar mal ve makamdır,

b) Zaruri olmayanlar... Ki, bunlar da akraba ve dostlardır. Üçüncü mertebede saydığımız şeyin tümü, beden için amaçlanır. Bunun delili ise şudur: Bedenin uzuvlarından herhangi bir uzuv acı çektiğinde, mal ve makam, bu uzuv için feda edilir. Bedeni mutluluklara gelince, fazıl kimseler, bunları nefsanî mutluluklar için elde tutmak isterler. Zira, beden sağlam olmadığı müddetçe, nefsanî ve baki mutlulukları elde etmeye, kişi zaman bulamaz.

Bunu iyice kavradığına göre biz diyoruz ki, aklı olan kimsenin, o say ü gayretini, daha mühim olanı mühim olana takdim etme uğrunda harcaması gerekir. O halde bu demektir ki, mal, makam, taraftar ve akraba ile övünmek, mutluluk sebeplerinin en düşük dereceleriyle övünmek demektir. Halbuki bununla meşgul olmak, insanı, ilim ve amel vesilesiyle, ruhani mutlulukları elde etmekten alıkor. Böylece bu da, mutluluk derecelerinin en düşüğünü, en kıymetlisine tercih etmek olur. Halbuki bu, vacip olanın ve hak olanın, aksi ve zıddı olmuş olur. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, bunları zemmederek, "اَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ" buyurmuştur. Bu ifadeye, sayı,

mal, makam, akraba, taraftar ve asker gibi şeylerle övünme de dahildir. Velhasıl, "**tekâsür**" ifadesinin içine, dünya, onun lezzetli ve şehevî şeylerin tümü de girer.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"أَلْهٰيكُمُ" ifadesinin, onların durumlarını haber veren bir ifade olması muhtemel olduğu gibi, "tevbîh" ve "takvî' " anlamında bir istifham olması da muhtemeldir. Bu durumda kelamın takdiri, "أَأَلْهٰيكُمُ" "Sizi... oyaladı mı..." şeklindedir. Ve bu tıpkı, "أَأَنْذَرْتَهُمْ - اَنْذَرْتَهُمْ" (Nâziat, 11) ifadelerinin okunuşu gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Tefahur'un Her Şekli Kötü Değildir**

Âyet, övünmenin böbürlenmesinin kınanmış olduğuna delalet etmektedir. Akıl ise, hakiki mutluluklarda övünme ve böbürlenmenin mezmum olmadığını göstermektedir. **Abbas**'ın, "**sıkâye**"nin kendi elinde; **Şeybe**'nin de, Kâbe'nin anahtarlarının da kendi elinde olmasıyla övündükleri ve neticede de **Hz. Ali** (r.a)'nin, "Ben, küfrün hortumunu (burnunu) kılıcımla kestim. Küfre "misle" yapıldı.. Sizler de ancak bundan sonra Müslüman oldunuz..." deyip de bu onlara ağır gelince ...اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ *"Sizler, hacılara su vermenizi (sıkâye)... ve Mescid-i Haram'ı imar etmeyi, Allah'a ve âhirete iman eden ve Allah yolunda cihat eden kimsenin işi gibi mi tuttunuz?"* (Tevbe, 19) âyetinin nazil olduğuna dair rivâyet bu kabildendir.

Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ" (Duhâ, 11) âyetini tefsir ederken, insanın, bu konuda başkalarının kendisine uyacağını tahmin ettiğinde, bu durumda yaptığı taatler ve huy güzelliği ile övünebileceğini söylemiştik. Böylece, mutlak manada bir övünmenin mezmum olmadığı sabit olur. Tam aksine, ilim, taat, güzel ahlak hususunda övünmek, güzel bir şey olup, bu, güzel şeylerin aslı ve temelidir. O halde bu demektir ki, "التَّكَاثُرُ" ifadesindeki elif-lâm istiğrak için olmayıp, tam aksine, "ahd" içindir. Ki bu da, dünya, onun leziz şeyleri ve dünya ile alakalı olan şeylerle övünmektir. Çünkü, kişiyi, Allah'a taatten ve O'na kulluktan alıkoyan şeyler bunlardır. Bunlar aklen kabul edilen, dinlerde de, üzerinde ittifak edilen şeyler olunca, bu ifadenin başına, harf-i tarifin getirilmesi pek yerinde olmuş olur.

BEŞİNCİ MESELE: **Nüzul Sebebi**

Âyetin tefsiri hususunda da şu izahlar yapılabilir:

Birinci görüş: "sizi, sayının çokluğu ile böbürlenmek alıkoydu..." Rivâyet olunduğuna göre bu âyet-i kerime, **Beni Sehm** ile, **Beni Abd-i Menaf**

hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar, hangilerinin daha kalabalık olduğu hususunda karşılıklı övünmeye girişmişlerdi. **Beni Abd-i Menaf,** daha çok idi. Bunun üzerine **Beni Sehm,** "Gelin, dirilerimizin, ölülerimizin toplamını, ölülerinizin dirilerinizin toplamı ile mukayese edelim.." dedi de, bunu uyguladılar. Derken, **Beni Sehm,** daha kalabalık çıktı. İşte, bunun üzerine bu âyet, nazil oldu. Bu rivâyet, Kur'ân'ın zahirine uygundur. Çünkü *"Hatta kabirleri ziyaret ettiniz"* ifadesi, bu işin, geçmiş bir hadise olduğuna delalet etmektedir. Böylece, Cenâb-ı Hak âdeta, onları, kendi hallerine şaşmaya davet ederek, "Farz edin ki sizler, onlardan sayıca daha çoksunuz, ama bu, ne fayda sağlar?!" demek istemiştir.

"Ziyaret", bir yere gelmek-gitmek demektir. Bu geliş ise, pek çok maksat için olur. Ama, bunların en ehemmiyetlisi ve nazar-ı dikkate alınmaya en evla olanı, kendisi sebebiyle, kişinin kalbinin rikkate kavuştuğu, duygulandığı, dünya sevgisinin kalbinden silindiği ziyarettir, geliştir. Çünkü kabirleri görmek Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورُ اَلَا فَزُورُوهَا فَاِنِّى فِى زِيَارَتِهَا تَذْكِرَةٌ *"Sizlere, kabirleri ziyareti yasaklamıştım. Dikkat, artık şimdiden sonra kabirleri ziyaret ediniz (ziyaret edebilirsiniz). Çünkü onları ziyaret etmede, ibret ve öğüt alma vardır"*[13] hadis-i şerifinde de beyan ettiği gibi, bunu doğurur. Sonra sizler, kalplerinizin katılığı ve dünya sevgisi içinde, kabirleri ziyaret ediniz. Binâenaleyh hüküm değiştiği için, Allahu Teâlâ bunu taaccüp (muhatapları hayrete davet) sadedinde zikretmiştir.

Mal Çokluğu İle Övünme

İkinci görüş: Bu ifade ile, insanların mal ve zenginlik bakımından övünmeleri kastedilmiştir. Bu görüşte olanların delili ise şudur: Rivâyet olunduğuna göre, **Mutarraf b. Abdullah b. Şahîr,** babasından, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "...اَلْهٰيكُمُ" âyetini okuyup, şöyle dediğini rivâyet etmiştir: اِبْنُ آدَمَ يَقُولُ مَالِى مَالِى وَهَلْ لَكَ مِنْ مَالِكَ اِلَّا مَا اَكَلْتَ فَاَفْنَيْتَ اَوْ لَبِسْتَ فَاَبْلَيْتَ اَوْ تَصَدَّقْتَ فَاَمْضَيْتَ *"İnsanoğlu "malım, malım" der. Ama (ey insanoğlu) senin malın ancak, yiyip de bitirdiğin; giyip de eskilttiğin, tasadduk edip de gerçekleştirdiğin şeylerdir."*[14]

Âyetteki, حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ *"Hatta kabirleri ziyaret ettiniz"* ifadesi, "Tâ ki öldünüz" demektir. "Kabirleri ziyaret" mecazen ölmek manasınadır. Nitekim Arapçada, ölen kimse için, "Kabrini ziyaret etti" resmini (kabrini) ziyaret etti" denilir. **Cerîr de Ahtal'a** زَارَ الْقُبُورَ اَبُو مَالِكٍ فَاَصْبَحَ الْاُمُّ زُوَّارَهَا *"Ebû*

13 **Müslim,** Cenâiz, 106 (2/672).

14 **Buhari,** Zühd, 3 (4/2273); **Tirmizî,** Zühd, 3 (4/572).

Mâlik öldü, anası da onun devamlı ziyaretçisi oldu" demiştir. Buna göre âyetin manası, "Malları çoğaltmaya ve artırmaya olan hırs ve düşkünlüğünüz, Rabbinize taat ve ibadetten oyaladı, alıkoydu. Bu halinizi sürdürürken, eceliniz gelip çattı" şeklinde olur. Âyeti bu manaya hamletmenin şu iki bakımdan müşkil olduğu ileri sürülmüştür:

a) Ziyaret eden, o anda ziyaret edip, sonra da çekip giden kimseye denir. Ölen ise, artık kabrinde kalakalır. Binâenaleyh ölen kimse için, daha nasıl, "kabirleri ziyaret etti" denilebilir.

b) Bu âyet, geçmiş zaman sîgasıyladır. Binâenaleyh daha nasıl gelecek zamana hamledilebilir.

Birinci itiraza şu şekilde cevap verilebilir: Ziyaretçi bazen, ziyaret ettiği yerde bekleyebilir. Fakat o, bir gün mutlaka oradan ayrılacaktır. Kabire girenler de, bir gün oradan, hesap yerine göçeceklerdir.

İkinci itiraza da şu bakımlardan cevap verilebilir:

a) Bu ifade ile, yaşlılığı sebebiyle, ölümle yüz yüze gelmiş kimseler kastedilmiş olabilir. İşte bu yüzden, bu kimseler hakkında, "o kabrin kenarında, bir ayağı çukurdadır" denilir.

b) İnsanlara ibret olsun diye, geçmiş kimselerden bahsetmek, onlardan haber verme gibidir. Çünkü onlar da, bu insanların yolu üzere idiler. Hak Teâlâ'nın, *"Peygamberleri öldürüyorlar"* (Bakara, 61) âyeti de böyledir. (Yani ataları peygamberleri öldürdüğü halde, onların yolunda olan nesillerine böyle söylenmiştir).

c) **Ebû Müslim**'e göre, "Allahu Teâlâ kıyamet gününde, kâfirleri ayıplamak için bu sûre ile hitap edecektir. Halbuki kâfirler, bundan önce kabirleri ziyaret etmişlerdi. (İşte âyet bu yüzden geçmiş zaman sîgasıyladır).

Üçüncü görüş: Mala ve onu çoğaltmaya olan düşkünlüğünüz sizi oyaladı. Böylece ölünceye kadar, o malın zekatını da vermediniz. Ama şimdi ölürken, "zekat için şu kadar, hac için şu kadar vasiyet ediyorum" demeye başladınız.

Dördüncü görüş: övünmeniz sizi, ibadetten alıkoydu da böylece artık dine önem vermediniz. Aksine kalpleriniz hiç kırılmayan bir taş gibi oldu. Sadece kabirlerinizi ziyaret ettiğinizde, kalpleriniz yumuşadı, oysa her zaman böyle olmalıydınız. Yazık! Dininizden nasibiniz bu kadar mı olmalıydı. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, *"Ne kadar az şükrediyorsunuz"* (A'râf, 10), yani, "Bu kadar az şükrünüzle yetinmeyin" âyetidir.

ALTINCI MESELE

Allahu Teâlâ, "Sizi, çoklukla böbürlenmeniz şundan oyaladı" dememiştir. Çünkü mutlak olarak zikretmek, yani bir şeyden gelen olarak bahsetmek daha çok zemmi ifade eder. Zira bu durumda muhatabın aklı, her türlü ihtimali düşünür. Dolayısıyla da ifadenin içine, mahallin elverdiği her şey girebilir. Yani, "Övünmeniz sizi, Allah'ı zikirden, farzlardan, mendublardan, marifetullah'tan, taatten, tefekkürden ve tedebbürden alıkoydu" demek olur. Yahut şöyle diyebiliriz: "Âyetin öncesine bakarsak mana, "Övünmeniz size, kâria (kıyamet) işi üzerinde düşünmekten ve ölmekten bugün için hazırlanmaktan alıkoydu" şeklinde olur. Yok eğer, bu âyetten sonraki ifadeleri nazar-ı dikkate alırsak, bu durumda da mana, "Övünmeniz sizi oyaladı ve böylece (kabirlere girerek) kabirleri ziyaret edinceye kadar, ölümü unuttunuz" şeklinde olur.

Gerçeği İleride Bileceksiniz

كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣﴾ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾

"Hayır... İleride bileceksiniz. Yine hayır. İleride bileceksiniz" (Tekâsür, 3-4).

Bu ifadeler, hem daha öncekilerle, hem de sonrakilerle alakalıdır. Kendinden öncesi ile alakası, bir ret ve yalanlama tarzında olup, "Bunların sandığı gibi, hakiki mutluluk sayı, mal ve evlat çokluğuna bağlı değildir" manasındadır. Sonrası ile alakası ise, yemin manasına gelişinden ötürüdür. Buna göre, "Yemin olsun ki gerçekten bileceksiniz. Fakat fasık, tevbe ederse; kâfir, Müslüman olursa; hırslı da, zahid olursa durum değişir" demek olur.

Hasan el-Basrî'nin şu sözü de bu manadadır: "Etrafındakilerin çokluğu seni aldatmasın. Çünkü yalnız öleceksin, yalnız dirileceksin ve yalnız hesaba çekileceksin." Bu söz de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün kişi kardeşinden kaçar..."* (Abese, 34) *"O (insan) bize tek başına gelir"* (Meryem, 80) ve *"Andolsun ki bize fert fert geleceksiniz"* (En'âm, 94) âyetlerinin hülasasıdır. Binâenaleyh bütün bunlar, övünmene mani olması gereken hususlardır.

Kellâ Edatı ile Yapılan Tekrarın İzahı

Âlimler, âyetteki tekrar hakkında şu izahları yapmışlardır:

1) Bu, te'kid (vurgu) içindir. Üstelik bu, tehdit üstüne tehdittir. Nitekim nasihat ettiğin birisine, "Demedim mi, demedim mi böyle yapma diye..." dersin.

2) Birincisi, ölüm esnasında ona, "Sana müjde yok" denildiğinde; ikincisi de, "Kabir suali esnasında, "Rabbin kim?" denildiğinde; üçüncüsü o çağırıcı çağırıp, herkesin dirildiği esnada "Falanca, bundan sonra bir mutluluğu olamayacağı bir biçimde artık şakidir ve *"Bugün mücrimler ayrılın"* (Yâsîn, 59) denildiği zaman o insana, "**kellâ**" (hayır, hayır) denilecek.

3) **Dahhâk** bu ifadelere, "Ey kâfirler, bileceksiniz; ey mü'minler sonra, sizler de bileceksiniz" manasını vermiş ve âyetleri "كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ اَيُّهَا الْكُفَّارُ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ اَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ" şeklinde okumuştur. O halde birincisi vaîd (tehdit), ikincisi vaad (müjde)dir.

4) Herkes, zulmün ve yalanın çirkin olduğunu; adaletin ve doğrunun güzel olduğunu bilir. Fakat bunların neticelerinin kıymetini bilemez. Buna göre Hak Teâlâ, "Sen, ayrıntılı bir şekilde bunu bileceksin. Fakat, ayrıntı ziyadeye de muhtemeldir. Binâenaleyh ne zaman daha fazla lezzet elde edilirse, ilim de o nispette fazlalaşır. Ceza tarafında da durum böyledir" demiş olur. Böylece Cenâb-ı Hak işi, durumlara göre taksim etmiş olur. Meselâ görürken artacak, öldükten sonra dirilirken daha artacak; hesap esnasında daha da artacak; cennete veya cehenneme girerken iyice artacak (ilmi ve cezası veya mükâfatı). İşte bu yüzden bir tekrar söz konusudur.

5) Bu iki ifadeden her biri, kabir azabıyla ilgili, diğeri de kıyamet azabıyla ilgilidir. Nitekim **Ebû Zerr** (r.a)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Kabir azabı konusunda şüpheler vardı. Tâ ki **Ali b. Ebû Talib**'in "Bu âyet, kabir azabına delildir. Hak Teâlâ burada "ثُمَّ" (sonra) edatını kullanmıştır. Çünkü bu iki âlemin ve iki hayatın arasında bir ölüm (derecesi) vardır" deyinceye kadar."

İlmel Yakîn Bilseydiniz

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ﴿٥﴾ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ﴿٦﴾ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ﴿٧﴾

"Hayır hayır... Eğer ilm-i yakîn ile bilseydiniz... Andolsun ki o alevlenmiş ateşi mutlaka göreceksiniz. Yine andolsun, onu ayne'l-yakîn ile mutlaka göreceksiniz" (Tekâsür, 5-7).

Bu âyetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Lev Edatının Cevabının Hazfi**

Âlimler âyetteki لَوْ "Eğer" şart edatının cevabının mahzuf olduğu ve "لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ" ifadesinin cevap olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun delili ise şu iki şeydir:

1) "لَوْ"in cevabının, menfisi müspet, müspeti de menfidir. Şimdi eğer ... لَتَرَوُنَّ "Ateşi mutlaka göreceksiniz" ifadesi, "لَوْ"in cevabı olmuş olsaydı, "ateşi (cehennemi) görme"nin söz konusu olmaması gerekirdi. Halbuki böyle bir şey olamaz. Çünkü cehennemin görülmesi, kesin olan bir şeydir. Buna göre eğer, "Buradaki "görme" ile, cehennemin dünyada iken kalben görülmesidir, bu görme ise vaki değildir?" denilecek olursa, biz deriz ki: "Âyetin zahiri manasını terk, aslolanın aksine bir hareket tarzıdır."

2) Hak Teâlâ'nın ...ثُمَّ لَتُسْئَلُنَّ *"Sonra andolsun o gün elbet ve elbet size nimetler sorulacak"* (Tekâsür, 9) âyeti, mutlaka olacak bir şeyi haber vermektedir. Binâenaleyh bunun, olmayacak bir şeye atfedilmesi, nazm (söz ve mana dizisi) bakımından çirkin olur.

Bil ki bu gibi yerlerde cevabın terki, daha güzel olur. Çünkü mesela bir adam bir adama, لَوْ فَعَلْتَ هٰذَا!! "Şöyle yapsaydın..." der ve bu sözüyle, "o zaman işte şöyle şöyle olurdu" demek istemiştir. Nitekim Hak Teâlâ da, *"Eğer kâfirler yüzlerinden ve sırtlarından cehennem ateşini alıkoyamayacakları... zaman bir bilselerdi..."* (Enbiyâ, 39) buyurarak, cevabı hazfetmiştir.

Bunu iyice anladığına göre diyoruz ki: Âlimler, bu âyetteki "لَوْ" (eğer) şart edatının (muhzuf) cevabının ne olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) **Ahfeş,** âyetin takdirinin, "Sizler, ilm-i yakîn ile bilseydiniz, bu övünmeler sizi, ibadetten ve taatten alıkoyamazdı" şeklinde olduğunu söylemiştir.

b) **Ebû Müslim,** bunun "Sizler, size neyin farz (gerekli) olduğunu bilseydiniz, ona sımsıkı sarılırdınız" yahut da, "Hangi şey için yaratıldığınızı bilseydiniz, o işle meşgul olurdunuz" manasında olduğunu söylemiştir.

c) Burada, herkesin aklı ve fikri, her türlü ihtimali düşünsün, böylece de, kastedilen tehdit (sakındırma) o nispette ileri olsun diye, cevap hazfedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Eğer ilm-i yakîn ile bilseydiniz, anlatılamayacak ve künhüne erilemeyecek şeyler yapardınız. Ama sizler dalalette olan ve cahil olan kimselersiniz" demiştir.

Hak Teâlâ'nın لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ *"Andolsun siz o alevlenmiş ateşi mutlaka göreceksiniz"* ifadesinin başındaki "lâm", bunun mahzuf (mukadder) bir kasemin (yeminin) cevabı olduğuna delalet eder. Bu kasem ise, tehdidi te'kid etmek (pekiştirmek) ve tehdit konusu olan şeyde, asla ve kat'â şüphe bulunmadığını bildirmek içindir. Tehdidi ağırlaştırmak ve korkuyu artırmak için, Allahu Teâlâ, bu ifadeyi "ثُمَّ" ile atfederek, tekrarlamıştır.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, "**kellâ**" lafzını bu sûrede tekrar tekrar getirmiştir. Buradaki "**kellâ**", "**zecr**" (caydırma) ifade etmektedir ve "Hayır öyle sizin sandığınız gibi değil..." manasınadır. Bu şekilde bir tekrar güzel ve yerinde olmuştur. Zira Hak Teâlâ bu ifadeyi, bu sûrede her yerde, bir diğer yerdekinden farklı olarak getirmiş ve buna göre de sanki, "Şunu yapmayın, zira sizler, bunu yaparsanız, şu çeşit azaba müstahak olursunuz. Şunu da yapmayın, çünkü o zaman da başka bir azap ve zararı hak etmiş olursun..." demek istemiştir. Böylesi bir tekrar ise, hoşlanılmayan değil, aksine Araplarca hoşlanılan bir üslüptur. **Hasan el-Basrî** (r.h) buradaki "**kellâ**"yı, "**hakkâ**" (gerçekten) manasına alır. Buna göre âyet, "Sizler gerçekten ilm-i yakîn ile bilseydiniz..." manasında olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **İlmel Yakîn**

"**İlme'l-Yakîn**" hususunda şu iki izah yapılır:

a) Bu, **"ilmen yakînen"** (yakîn, yani kesin olan bir ilim) takdirindedir. Binâenaleyh burada, mevsuf olan "ilm" sıfatına yani "yakîn" kelimesine muzaf kılınmıştır. Bu tıpkı "**dâru'l-âhire**" ifadesi gibidir; **mescidü'l-câmî**", "**âmü'l-evveli**" (ilk yıl) tabirleri de böyledir.

b) Buradaki "**yakîn**" ile, ölüm, diriliş ve kıyamet kastedilmiştir. Çünkü ölüm, *"Sana yakîn gelinceye kadar Rabbine ibadet et"* (Hicr, 99) âyetinde, "**yakîn**" diye ifade edilmiştir. Bir de ölüm ve diriliş gerçekleştiğinde, yakînî ilim hasıl olur ve bütün şüpheler zail olur. Buna göre âyet, "Eğer ölümü ve insanın ölüm esnasında ve ölümden sonra ve âhirette insanın karşılaştığı şeyleri şimdiden bilseydiniz, övünmeniz, sizi Allah'ın zikrinden

alıkoymazdı" manasında olur. Çünkü insan bazen, "Onu ben gerçekleştirdim" manasında, "اَنَا اَعْلَمُ عِلْمَ كَذَا" der. Yine "Falanca tıp ve matematik ilimlerini bilir" denilir. Çünkü ilimler çeşit çeşittir. Dolayısıyla "şu ilmi biliyorum" denilebilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İlim, amele (pratiğe) götüren en ileri sebeplerden biridir. Binâenaleyh amel vakti insanın önüne geldiğinde, bu onun için bir öğüt ve vaad olur. Eğer amel vakti, vefatından sonra gelirse, o zaman da bu, onun için bir pişmanlık vesilesi olur. Nitekim anlatıldığına göre, "**Zulkarneyn** (a.s), karanlıklar diyarına girince, orada boncuk-cıncık buldu. Beraberindekiler, onlardan bol bol aldılar. Karanlıktan çıkınca da, o boncukların aslında cevahir (kıymetli taşlar) olduğunu gördüler. Binâenaleyh alanlar, "Niçin daha fazla almadık" diye; almayanlar da "Keşke biz de alsaydık" diye üzüldüler, işte kıyamet ehlinin halleri de böyledir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Böbürlenmedeki Tehlike**

Âyetteki, "âlimler (bilenler)" için büyük bir tehdit var. Çünkü âyet, övünmede ve böbürlenmede yatan afetlere dair kesin bilgi hasıl olması halinde, insanın övünüp böbürlenmeyi terk etmeleri gerektiğine delalet eder ki bu da, övünme ve böbürlenmeyi terk etmeyen kimsede, aslında yakînî ilmin hasıl olmadığı manasına gelir. Binâenaleyh ilmiyle amel etmeyen âlime yazıklar olsun, yazıklar olsun...

ALTINCI MESELE

Sûrede, "görme" fiilinin tekrar edilişiyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) Bunun tekrarı da, tehdidi te'kid (pekiştirmek) içindir. Belki de kâfirler, tehditleri duymaktan hiç hoşlanmıyorlardı. İşte Cenâb-ı Hak, bu yüzden tehdidi tekrar tekrar zikretmiştir. Kezâ fiilin sonucundaki te'kid nûn'u da, bu görüp bilmenin, kaçınılmazlığını anlatmaktadır. Buna göre mana, "Siz görüşünüzle ve bu bilginizle baş başa kalsaydınız, onu görmemezlikten gelebilirdiniz. Fakat isteseniz de, istemeseniz de, onu görmeye mecbur edileceksiniz" şeklindedir.

b) Bu "görme"lerden ilki, cehennemi uzaktan görme manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Cehennem onları uzaktan gördüğünde, onlar onun müthiş gazaplarını ve uğultusunu duyacaklar"* (Furkan, 12) ve *"Cehennem, görecekler için yaklaştırıldı"* (Nâziât, 36) buyurmuştur. İkinci görme ise, onlar cehennemin kenarında oldukları zaman, cehennemi görmeleridir.

c) Birinci "görme", gelirken; ikincisi de oraya girerken olan görmedir. Bu izahın güzel olmadığı, çünkü bu âyetlerde, *"Sonra andolsun o gün elbet ve elbet size nimetler sorulacaktır"* buyurulduğu, bu sorulmanın, cehenneme girmezden önce olacağı da ileri sürülmüştür.

d) Birinci görme, sözleşme; ikincisi bizzat görme manasınadır.

e) Bununla, "Sizler o cehennemi tekrar tekrar göreceksiniz" manası kastedilmiştir. Böylece "görme"nin sûrede iki kere zikredilmesi, görmenin peş peşe-art arda olacağı manasına gelmiş olur. Çünkü cehennemlikler, orada ebedi kalacaklardır. Dolayısıyla kendilerine, tehdit üslubuyla, "Andolsun ki sizler bu gün eğer, o görme hususunda şüpheye düşüp, onu tasdik edemediyseniz, orayı sürekli göreceksiniz ve şekkiniz-şüpheniz böylece kaybolacak" denilmek istenmiştir. Bu tıpkı, *"Rahmanın yarattığında bir bozukluk göremezsin... Binâenaleyh gözünü iki kere çevir bak"* (Mülk, 3-4) âyeti gibidir. Bu, "Eğer tekrar tekrar baksan da o gökte bir çatlaklık bulamazsın" demek olup, buradaki "iki kere" ifadesiyle, sadece iki kere bakmayı kastetmemiştir. Tefsir ettiğimiz bu sûrede de böyledir. Eğer, "ikinci görme"yi "yakînî görme" diye tavsif etmenin hikmeti nedir?" denilirse, deriz ki: Çünkü onlar, birinci kez sadece alevini; ikinci kez ise bizzat o cehennem çukurunu, oraya nasıl düşüldüğünü ve oradaki eziyet verici canlıları görmüşlerdir. Bu ikinci "görme"nin, daha net bir görme olduğunda şüphe yoktur. Daha kapalı olan bilgiden, daha açığına geçmedeki hikmet ise, bakışı terk etmeye dair, teferruatlı bilgi vermedir. Çünkü onlar, zanlarıyla yetiniyor, dahasını istemiyorlardı.

YEDİNCİ MESELE: **Kıraat Farkları**

Bütün kıraat imamları fiili, tâ'nın fethası ile "لَتَرَوُنَّ" şeklinde okumuşlardır. Ama, "Ona şunu gösterdim" manasında, "لَتُرَوُنَّ" şeklinde de okunmuştur. Buna göre mana, "Onlar, cehenneme doğru sürülecekler ve böylece cehennemi görecekler" şeklinde olur. Bu kıraat **İbn-i Âmir** ve **Kisâî**'den rivâyet edilmiştir. Sanki bu ikisi, "O cehennem sizlere gösterilecek de siz de onu göreceksiniz" manasını kastetmişlerdir. İşte bu yüzden ikincisi fetha ile, "ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا" şeklinde okunmuştur. İkincisinde, onlara o cehennem gösterildiğinde, onların onu göreceklerine dair delil vardır. Âmmenin kıraatinde ise, ikinci "**ru'yet**" (görme) fiili, hem te'kid, hem de, daha önce bahsettiğimiz diğer faydalardan ötürü tekrardır.

Bil ki âmmenin kıraati şu iki sebepten ötürü daha uygundur:

a) **Ferrâ** şöyle der: "Âmmenin kıraati, Arap diline daha uygundur. Çünkü bu bir tağlizdir. Binâenaleyh lafzının değiştirilmemesi gerekir.

b) **Ebû Ali** şöyle der: "Sizler cehennemi göreceksiniz" ifadesi, "Sizler cehennem azabını göreceksiniz" manasınadır. Baksana Hak Teâlâ'nın *"Hepiniz mutlaka oradan geçeceksiniz"* (Meryem, 71) âyetinin de delaletiyle, mü'minler de cehennemi görecekler. Durum böyle olunca, tehdit bizzat cehennemin görülmesinde değil, azabının görülmesinde yatmış olur. Bunun delili ise, *"Azabı gördükleri zaman..."* (Bakara, 161) ve *"Zâlimler o azabı gördükleri zaman..."* (Nahl, 85) âyetleridir. Bu da, fethalı kıraatin, zammeli kıraatten manaca daha beliğ olduğuna delalet eder.

Nimetlerin Hesabı Sorulacak

ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ ﴿٨﴾

"Sonra andolsun o gün elbet ve elbet size nimet(ler) sorulacaktır" (Tekâsür, 8).

Bu âyetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu, kimlere nimetlerin hesabı sorulacağı hususundadır. Bu hususta iki görüş var:

Nüzul Sebebi: Hesap Kâfirlere

Birinci görüş: Daha açık olan bu görüşe göre, nimetlerin, sorulacağı kimseler kâfirlerdir. **Hasan el-Basrî,** cehennemliklerden başka, hiç kimse nimetlerden hesaba çekilmeyecek. Bunun delili ise şu iki şeydir:

1) Rivâyet olunduğuna göre, **Hz. Ebû Bekir** (r.a), bu âyet nazil olunca, "Ey Allah'ın Resûlü, söyler misin, hani seninle birlikte, **Ebu'l-Heysem İbn et-Tîhân**'ın evinde arpa ekmeği, et ve olgunlaşmamış hurma yemiş ve tatlı su içmiştik. Bu, kendisinden hesaba çekileceğimiz nimetlerden midir?" demiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu (hesaba çekiliş), kâfirler içindir" demiş ve *"Nankörlerden-kâfirlerden başkasını cezalandırmayız"* (Sebe, 17) âyetini okumuştur.

2) Âyetin zahiri de bunun delilidir. Çünkü kâfirleri, dünyalıklarla övünmeleri, dünyanın lezzetleri ile böbürlenmeleri, onları Allah'a taat ve şükürden alıkoymuştur. Böylece Allahu Teâlâ, kâfirler dünyada iken, kendilerinin mutluluk sebebi saydıkları bu şeylerin, âhirette kendileri için en büyük şekavet sebeplerinden olduğunu anlasınlar diye, Allahu Teâlâ, kıyamet günü bu nimetleri soracaktır.

Hesap Herkese

İkinci görüş: "Bu hesap, hem mü'min, hem kâfir hakkında genel bir durumdur." Bu görüşte olanlar, görüşlerine şu hadisleri, delil getirirler. **Ebû Hureyre** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: اَوَّلُ مَا يُسْأَلُ عَنْهُ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَنِ النَّعِيمِ فَيَقُولُ لَهُ اَلَمْ نُصَحِّحْ لَكَ جِسْمَكَ وَنَرْوِيكَ مِنَ الْمَاءِ الْبَارِدِ *"Kulun, kıyamet gününde hesaba çekileceği ilk şey, nimetlerdir. Binâenaleyh o kula, "Sana beden sıhhati vermedik mi, seni soğuk suya kandırmadık mı?" denilir"*[15] **Mahmûd b. Lebîd** şöyle der: "Bu sûre nâzil olunca, ashap, "Ey Allah'ın Resûlü, biz hangi nimetten mes'ul olacakmışız? Yediğimiz hurma, içtiğimiz su... Kılıçlarımız koltuğumuzun altında, düşman önümüzde, daha hangi nimetten sorulacağız" dediler de, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bu (hesabı sorulacak) nimetler ileride olacak"* buyurdu.

Hz. Ömer (r.a)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Ya Resûlallah, "Biz malımızı - mülkümüzü bırakıp, yurtlarımızı terk etmiş kimseler olarak, daha hangi nimetlerden hesaba sorulacağız?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) ظِلَالُ الْمَسَاكِنِ وَالْاَشْجَارِ وَالْاَخْبِيَةِ الَّتِى تَقِيكُمْ مِنَ الْحَرِّ وَالْبَرْدِ وَالْمَاءِ الْبَارِدِ فِى الْيَوْمِ الْحَارِّ *"Bunlar, soğuk ile sıcaktan koruyan ev, ağaç ve çadırlarınızın gölgeleri ile, sıcak bir gündeki soğuk su nimetleridir."* Şu hadîs-i şerifin manası da buna yakındır: مَنْ اَصْبَحَ آمِنًا فِى سَرَبِهِ مُعَافِيًا فِى بَدَنِهِ وَعِنْدَهُ قُوتُ يَوْمِهِ فَكَاَنَّمَا حُيِّزَتْ لَهُ الدُّنْيَا بِحَذَافِيرِهَا *"Kim evinde güvenlik içinde, bedenen sıhhatli olur, yanında da bir günlük yiyeceği bulunursa, dünya bütün kenar-bucağı ile bu kimsenin önüne konulmuş gibi olur."*[16]

Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında bir genç Müslüman olur, derken Resûlüllah (s.a.s), bu gence, Tekâsür Sûresi'ni öğretir, sonra da, onu bir kadınla evlendirir. O, hanımının yanına girip de, onca çeyizleri ve nimetleri görünce, geri çıkar ve "Ben bunu istemem" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) bunun sebebini sorunca o, "Sen bana,

15 **Tirmizî**, Tefsir, 89 (5/448).

16 **İbn Mâce**, Zühd, 9 (2/1387).

"Sonra andolsun o gün elbet ve elbet size nimetlerden sorulacaktır" âyetini öğretmedin mi? Ben bu nimetlerin hesabını veremem" der.

Hz. Enes (r.a)'ten rivâyet edildiğine göre, bu âyet nazil olunca, bir fakir kalktı da, "Benim üzerimde nimet namına bir şey var mı?" dedi. Bunun üzerine, "Gölge, ayakkabı ve soğuk su nimetleri (var ya)?" denildi.

Bu hususta en meşhur haber, rivâyet edilen şu hususdur: Hz. Peygamber (s.a.s) bir gece Mescid'e çıkar, çok geçmeden, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) de çıkagelir. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ey Ebâ Bekir, seni evinden çıkaran şey nedir?" deyince, o, "Açlık" der. Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'a yemin ederim ki, beni evimden çıkaran şey de, seni çıkaranın aynısıdır" der. Derken, **Hz. Ömer** (r.a) gelir ve aynı şeyi söyler. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Haydi **Ebu'l-Heysem**'in evine gidelim" der ve **Ebu'l-Heysem**'in evine giderler. Resûlullah (s.a.s) kapıyı üç kez vurur. Fakat hiç kimse cevap vermez. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), gitmek için döner. Tam o sırada, evin hanımı kapıya çıkar ve "Ey Allah'ın Resûlü sesini-selamını duyduk. Fakat daha fazla selam vermeni istediğimiz için ses çıkarmadık" diye seslenir. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Hayırlar olsun" der. Sonra kadın, "Anam-babam sana kurban olsun. **Ebu'l-Heysem**, bize tatlı su getirmek için çıktı" der ve bir sa' (ölçek) arpa alır, öğütür ve ekmek yapar. **Ebu'l-Heysem** gelince de, beraber yerler-içerler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"İşte bu, sorulacak nimetlerdendir"*[17] buyurur.

Yine rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: لَا تَزُولُ قَدَمَا عَبْدٍ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ أَرْبَعٍ عَنْ عُمْرِهِ وَمَالِهِ وَشَبَابِهِ وَعَمَلِهِ *"Kul dört şeyden, yani ömründen, malından, gençliğinden ve amelinden hesaba çekilmedikçe yerinden kıpırdayamaz"*[18] **Mu'az** (r.a) da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: إِنَّ الْعَبْدَ لَيُسْأَلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى عَنْ كُحْلِ عَيْنَيْهِ وَعَنْ فَتَاتِ الطِّينَةِ بِإِصْبِعِهِ وَعَنْ لَمْسِ ثَوْبِ أَخِيهِ *"Kul, kıyamet gününde, gözlerinin sürmesinden de, parmağıyla ufalttığı çamurdan da, kardeşinin elbisesine dokunmasından da hesaba çekilecek."*

Bil ki evlâ olan, âyetin ifadesinin, mü'min ve kâfir herkes hakkında genel olmasıdır. Fakat nimetlerden hesaba çekilme, şükrü terk ettiği için, kâfir için bir tevbîh (kınama); şükrünü eda edip, itaatte bulunduğu için, mü'min hakkında, bir şeref bahsetme vesilesidir.

17 **Nesâî,** Vesâyâ, 4 (6/246)
18 **Tirmizi,** Kıyame, 1 (4/612)

İKİNCİ MESELE: **Hesap Sebebi Nimetler**

Âlimler, hesap sebebi olan nimetlerin neler olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Rivâyet olunduğuna göre bunlar, beştir: Karın doyurma, soğuk su içme, uyku lezzeti, evlerin gölgesi ve sıhhat...

2) **İbn Mes'ûd** (r.a), bunların, emniyet, sıhhat ve boş vakit olduğunu söylemiştir.

3) **İbn Abbas** (r.a), "Bunlar, sıhhat ve yeme-içme gibi diğer leziz şeylerdir" demiştir.

4) Bazıları da bu nimetlerin, duyma ve görme duygularından faydalanma olduğunu söylemişlerdir.

5) **Hasan b. Fazl**, "Bunlar, şer'î hükümlerin hafifletilmiş olması ve Kur'ân'ın kolay kılınmış olmasıdır" der.

6) **İbn Ömer** (r.a), bunun soğuk su olduğunu söyler.

7) **Muhammed el-Bakır** ise, bunun afiyet ve sıhhat olduğunu söylemiştir.

Câbir el-Cu'fî'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "**Muhammed Bakır**'ın yanına girdim. O, "Te'vilciler (tefsirciler), *"Sonra ... size nimetlerden sorulacak"* âyeti hakkında ne derler?" deyince, ben, "Hesabı sorulacak nimetlerin, gölge ve soğuk su olduğunu söylüyorlar" dedim. Bunun üzerine, "Şimdi sen evine, birini misafir etsen, gölgede oturtsan ve ona soğuk su içirtsen, bunu onun başına kakar mısın?" dedi. Ben, "Hayır" deyince o, "Allahu Teâlâ da, kuluna yedirip, içirip, sonra da ona bunun hesabını sormayacak derecede kerimdir, cömerttir" dedi. Bunun üzerine, "Peki o halde, bu âyetin tefsiri nasıl olur?" dediğimde, "Naîm (nimetler), Resûlûllah (s.a.s)'dır. Allah onu bu âleme nimet olarak göndermiş ve onun sebebiyle âlemdekileri dalaletten kurtarmıştır. Peki sen Allah'ın, *"Andolsun ki Allah, içlerinden bir peygamber gönderdiği için, mü'minlere lütfetmiştir"* (Âl-i İmran, 164) âyetini duymadın mı?" der.

8) İnsanlar, yeme, içme, ev gibi şeylerin fazlalarından hesaba çekilecekler.

9) En evlâ olan bu görüşe göre, bu hesap, bütün nimetlere şamildir. Bunun böyle olduğunun delili şunlardır:

a) "**en-Nâîm**"in başındaki elif-lâm istiğrâk (genellik) ifade eder.

b) Lafzı, ifade ettiği manaların bir kısmına hamledip, diğer kısımlarına hamletmemek daha uygun bir hareket değildir. Hele de delil, bu dünya

menfaatlerini elde etmenin maksadının, kulun Allah'a kullukla meşgul olmasını sağlamak olduğuna delalet ederse...

c) Hak Teâlâ, *"Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetlerimi hatırlayın"* (Bakara, 40) buyurmuştur ki bu nimetlerle, o denizin yarılması, **Firavun**'un elinden kurtarılma, yemeleri için kudret helvası ve bıldırcın eti indirilmesi gibi tüm nimetler kastedilmiştir. İşte burada da böyledir.

d) Gerçek manada nimet, parçaları ve uzuvları bulunan bir bütün gibidir. Binâenaleyh **"naîm"** (nimet)e işaret edildiğinde, bunun içine, bütün parçalar girer. Bu tıpkı ilacın, pek çok maddelerin karışımından meydana gelmiş bir karışımın adı olması gibidir. Binâenaleyh "ilaç" denilince, bu maddelerin hepsi bunun içine girer.

Nimet Çeşitleri

Bil ki nimetler pek çok çeşittir:

a) Açık-kapalı,

b) Bitişik-ayrı;

c) Dinî-dünyevî... Mutluluğun çeşitlerini cins olarak, bu sûrenin başında zikretmiştik. Fakat bunları tür ve şahıs olarak (tek tek) saymaya gelince bu, *"Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, sayamazsınız"* (Nahl, 18) âyetinde de ifade edildiği gibi, mümkün değildir. Binâenaleyh Allah'ın, senin üzerindeki, sadece bedeninin sıhhati açısından olan nimetlerini bilmek için, doktorlara başvur. Ama doktorlar, gaflet bakımından en ileri kimselerdendir. Allah'ın gökleri ve yıldızları yaratmasında sana olan nimetlerini de müneccimlerden (astronomi ile uğraşanlardan) öğrenmeye çalış. Ama gel gör ki bunlar da o yaratıcıyı bilmeme bakımından, yine ileride olanlardandır. Allah'ın saltanatını da hükümdarlardan öğrenmeye çalış. Ama bunlar da insanların (iman açısından) en cahili kimselerdendir.

İbn Ömer (r.a)'in, âyette geçen nimetleri, "soğuk su" olarak tefsir etmesi, "soğuk su da bu nimetlerden biridir" manasınadır. Belki de bulunduğunda kendisine hiç kıymet verilmeyen, bulunamayınca ise alabildiğine kıymet arz eden bir şey olduğu için, **İbn Ömer,** bu nimeti, özellikle "su" diye tefsir etmiştir. **İbnu's-Semmâh**'ın **Harun Reşîd**'e söylediği şu söz de böyledir: "Bir çölde su içme ihtiyacı içine düşsen, bunun için mülkünün yarısını feda eder miydin? Bir şey boğazına takıldığında, bunun için de mülkünün yarısını harcar mıydın? İdrarın tıkandığında, bunun için bütün mülkünü vermez miydin? Binâenaleyh kıymetli iki içimlik su kadar

olan mülküne aldanma." Yahut da cehennemlikler başka şeylerden en fazla suyu talep ederler. (Bundan dolayı **İbn Ömer,** âyeti böyle tefsir etmiştir). Nitekim Allahu Teâlâ, cehennemliklerin, cennetlikleri, *"Bizim üzerimize su dökün"* (A'râf, 50) dediklerini haber vermiştir. Yahut da bu sûre, nimetler içinde yüzenler hakkında nazil olmuştur ve bunlar, özellikle soğuk suyu ve gölgeyi temin eden kimselerdir. Gerçek şu ki, âyette bahsi geçen hesaba çekme işi, hem mü'mini, hem de kâfiri içine alan ve ister mutlaka tabii ihtiyaçlardan olsun, isterse fantazi (lüks) türünden olsun, tüm nimetlerden hesaba çekmeyi içine alır. Halbuki böyle değildir. Çünkü bütün bunların, Allah'ın masiyetine değil de, Allah'ın taatine harcanması gerekir. Böylece bu sorgulama, hepsinden olmuş olur. Ki bu hususu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisi de te'kid eder: لَا تَزُولُ قَدَمَا الْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُسْئَلَ عَنْ أَرْبَعٍ عَنْ عُمْرِهِ فِيمَ أَفْنَاهُ وَنَحْنُ شَبَابِهِ فِيمَ أَبْلَاهُ وَعَنْ مَالِهِ مِنْ أَيْنَ اِكْتَسَبَهُ وَفِيمَ أَنْفَقَهُ عَنْ عِلْمِهِ مَاذَا عَمِلَ بِهِ *"Kıyamet gününde kul, şu dört şeyden: Ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nereden kazanıp nereye infak ettiğinden ve ilmiyle nasıl amel ettiğinden sorulmadıkça, kul, bir yere kıpırdayamaz."*[19] Binaenaleyh, Allah'tan olan tüm nimetler Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu hadisinde bahsettiği şeylerin içine dahildir demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Hesaba Çekmenin Yeri**

Âlimler, bu hesaba çekmenin nerede olacağı hususunda da ihtilaf etmişlerdir.

Birinci görüş: Bu iş, hesap durağında olacaktır. Buna göre şâyet, "Bu doğru olmaz, çünkü Allahu Teâlâ, bu sorgulamanın, *"Sonra, andolsun.. elbet ve elbet size sorulacaktır..."* buyurmak sureti ile, cehennemi bizzat görmeden sonra olacağını haber vermiştir. Halbuki, sorgulamadan ve cehennemin fiilen görülmesinden öncedir" denilirse, biz deriz ki, "ثُمَّ لَتُسْئَلُنَّ" ifâdesinin başındaki "ثُمَّ" sonra" ile, "Sonra, size, sizin kıyamet gününde mes'ul olacağınızı haber veriyorum" manası kastedilmiş olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"...Sonra da, iman edenlerden ... oldu..."* (Beled, 13-17) âyetleri gibidir.

İkinci görüş: Bunlar, cehenneme girdiklerinde, kendileriyle alay etmek için o nimetler onlara sorulacaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Oraya her ne zaman bir grup atılırsa, o cehennem bekçileri onlara ... sorar..."* (Mülk, 8) ve *"Sizi cehenneme sokan nedir?"* (Müddessir, 42) buyurmuştur.

19 **Tirmizî**, Kıyame, 1 (4612)

Hz. Peygamber (s.a.s)'in resul olarak gelmesinin, Allah'ın bir nimeti olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh onlar, cehenneme girdikten sonra da, bu husus, onlara sorulmuş olabilir. Şöyle de denebilir: Onlar cehenneme varıp, onu bilfiil müşahede edince, kendilerine, "Bu azap sizin başınıza, sizlerin dünyada iken içinde bulunduğunuz nimetler ile, sizi bu ateşten kurtaracak olan amelleri yapmak cihetine gitmediğiniz için gelmiştir. Eğer siz ömrünüzü, Rabbinize taat uğrunda geçirmiş olsaydınız, bu gün sizler, pek çok dereceler elde etmiş, o cennetliklerden ve kurtulmuşlardan olurdunuz.." denilir. Böylece bu, meleklerin, onlara dünyada iken içinde bulundukları nimetlerden sormaları anlamına gelir. Allah en iyisini bilendir. Salat ü selâm Hz. Peygamber'e, onun âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

ASR SÛRESİ

Üç âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالْعَصْرِ ﴿١﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ ﴿٢﴾

"Andolsun asra ki, muhakkak insan, kat'i bir ziyandadır" (Asr, 1-2).

Asr

Bil ki âlimler, "**asr**"ın ne demek olduğu hususunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir:

Asr: Dehr

Birinci görüş: Asr, "dehr - zaman" demektir. Bu görüşü benimseyenlerin delilleri ise şunlardır:

1) Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), "**asr**"a yemin etmiştir. Ve Hz. Peygamber (s.a.s), وَالْعَصْرِ وَنَوَائِبِ الدَّهْرِ *"Asra ve zamanın belalarına yemin olsun ki..."* diye okurmuş. Ancak ne var ki, bu şekildeki bir okuyuş, namazı ifsat eder. Biz Hz. Peygamber (s.a.s)'in bunu, Kur'ân'ın bir lafzı olarak değil de, aksine tefsir kabilinden okumuş olduğunu söyleyebiliriz: Belki de Cenâb-ı Hak, mülhit ve dinsiz kimselerin, bunu dillerine doladıklarını ve çok saygı duyduklarını bildiği için, "وَالدَّهْرِ" demedi de, "وَالْعَصْرِ" buyurdu. Cenâb-ı Hakk'ın, tabiatçıların ve dehrilerin görüşlerinin yanlışlığına bir cevap olsun diye, "هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ" (Dehr, 1) âyetinde دَهْرٌ kelimesini zikredişi de böyledir.

2) **Dehr** kelimesi, insanın dikkatini çekecek tüm şeyleri içine alır. Çünkü, rahatlık, sıkıntı, hastalık, sıhhat, zenginlik, fakirlik, hep zaman içinde meydana gelen şeylerdir. Hatta, her türlü ilginç şeyden daha ilginci de, zaman içinde meydana gelir. Şöyle ki akıl, zamanın yokluğuna hükmedemez; çünkü zaman, yıl, ay, gün ve saat diye dilimlere ayrılmış; artacağı, eksileceği ve eşit olacağı söylenmiş, geçmişinin ve geleceğinin olduğu söylenmiştir. Binâenaleyh, bu daha nasıl yok sayılabilir? Bunun var olduğuna da hükmetmek mümkün değildir. Çünkü mevcut olan zaman, geçmiş ve gelecek ortada mevcut değilken, taksim edilemez. Binâenaleyh, bunun varlığına daha nasıl hükmedilebilir?

3) Kişinin kalan ömrünün, kıymeti yoktur. Binâenaleyh, şâyet sen, bin yıl ömür zayi etsen, sonra da o ömrün en son noktasında tevbe etsen, kendini, ebedî ve sonsuz olarak cennette bulursun. Böylece sen, kıymetli şeyin, senin o andaki yaşaman olduğunu anlamış olursun. Böylece de, "dehr" ve "zaman" âdeta, temel nimetler silsilesinden olmuş olur. İşte bu yüzden, Allahu Teâlâ, zamana yemin etmiş ve gece ve gündüzün, mükellefin kendisini zayi ettiği bir değer olduğuna dikkat çekmiştir ki, *"O, iyice düşünüp ibret almak arzusunda bulunan kimseler, yahut şükretmek dileyenler için gece ile gündüzü birbiri ardınca getirendir"* (Furkân, 62) âyetiyle işte buna işaret etmek istemiştir.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, En'âm Sûresi'ndeki, *"Deki, göklerde ve yerde olanlar kimindir? Deki: Allah'ın..."* (En'âm, 12) beyanı da, mekana ve mekanla ilgili olarak her şeye bir işaret; *"Gece ve gündüzde bulunan, (sükun halinde olan) her şey, O'nundur"* (En'âm, 13) âyeti de, zaman ve zamanla ilgili olan her şeye bir işarettir. Biz, orada (En'âm Sûresi'nde) zamanın, mekandan daha üstün ve kıymetli olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh, böyle olunca, "asr"a yemin de, Allah'ın mülk ve melekutundan olan iki şeyin, en kıymetlisine yemin etme olmuş olur.

5) Cahiliye Arapları, zarar ve ziyanı, zamanın bela ve musibetlerine bağlar, ondan olduğunu söylerlerdi. Böylece Cenâb-ı Hak, zamana ve asra yemin etmek suretiyle, zaman ve asrın, kendisinde kusuru bulunmadığı mükemmel bir nimet olduğunu; zarara uğrayanın ve kusurlu olanın ise, insan olduğunu belirtmiştir.

6) Allahu Teâlâ, geçmesi ile senin ömrünün kısaldığı asrı, zamanı kastetmiştir. Binâenaleyh, onun mukabilinde bir kesb, fiil olmayacağına, yani, geçen zaman geri getirilemeyeceğine göre, bu noksanlaşan kısım, ömürde ziyandan addolunur. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, *"... hüsrandadır"* (Asr, 2) buyurmuştur. Şairin,

إِنَّا لَنَفْرَحُ بِالْأَيَّامِ نَقْطَعُهَا وَكُلُّ يَوْمٍ مَضَى نَقْصٌ مِنَ الْاَجَلِ

"Her geçen gün, zaman ve ömürden bir noksanlık iken, biz, geçirdiğimiz günler ile sevinir, dururuz..." sözü de bunun gibidir. Buna göre mana âdeta şöyledir: "Durumu çok ilginç olan zamana yemin olsun! Çünkü, aslında ömrü yıkma ve böylece kişide bir zararın meydana gelmesi söz konusu olduğu halde, ticaret edip kâr elde ettiği zannı ile geçirdiği günlerden dolayı sevinir..."

Asr: İkindi

İkinci görüş: Ebû Müslim'e göre, buradaki "اَلْعَصْرُ" kelimesiyle, gündüzün iki ucundan biri kastedilmiştir. Bunun sebebiyse şunlardır:

1) Allahu Teâlâ, her ikisinde de, kudretinin delilleri bulunduğu için, gündüzün bir ucu addedilen "kuşluk vaktine - duhâ" yemin ettiği gibi, öbür ucu addedilen "ikindi zamanı"na da yemin etmiştir. Çünkü, her sabah, âdeta, kıyametin kopuşu gibidir. Zira, sanki insanlar kabirlerinden çıkıyorlar; ölüler, diriliyorlar; teraziler kuruluyor, vs.... Her akşam da, dünyanın, bir sayha ile ölümle harap edilişine benzer. Halbuki, bu iki durumdan her biri, birer adil şahittir. İki şahidin peşinden, hakim hükmünü vermezse, o hakim hüsranda sayılır. İşte, gündüzün bu iki ucu olan iki zaman diliminden habersiz olan insan da, bir zarar içindedir.

2) **Hasan el-Basrî** (r.h) şöyle buyurmuştur: "Cenâb-ı Hak, pazar zamanının sona ermesinin, ticaretin ve kazancın sona erdiklerine dikkat çekmek için, işte bu vakte yemin etmiştir. Şimdi sen, bir şey kazanmadan eve girsen, çoluk çocuğun da, etrafını sarıp da, herkes kendi payına düşeni senden istese, (ve de bunları veremesen), o anda mahcup olur, ziyan içinde olanlardan olmuş olursun. İşte aynen bunun gibi, biz de diyoruz ki, "وَالْعَصْرِ" Yani, "dünyanın ömrünün ikindi zamanında yemin olsun ki, kıyametin kopması yakındır. Halbuki sen henüz, hazırlıklı değilsin. Ve sen, yarın, bir gün, dünyada iken, içinde bulunduğun nimetlerden, halka karşı yaptığın muamelelerden sorgulanıp hesaba çekileceğini biliyorsun. Ve, zulme uğramış herkesin, senden alacağının takipçisi olacağını da kesin olarak biliyorsun. O halde bu demektir ki sen, "**hâsir**"sin.." Bu ifadenin bir benzeri de, *"İnsanların hesaba çekilme zamanı yaklaştı. Onlarsa hala, gaflet içinde yüz çeviriyorlar"* (Enbiya, 1) âyetidir.

3) İkindi vakti, saygıdeğer bir vakittir. Delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir: مَنْ حَلَفَ بَعْدَ الْعَصْرِ كَاذِبًا لَا يُكَلِّمُهُ اللهُ وَلَا يَنْظُرُ اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Kim, ikindiden sonra, bile bile yalan yere yemin ederse, kıyamet gününde Allah onunla konuşmaz ve ona bakmaz!.."*[20] Şimdi Cenâb-ı Hak, kârlı olan hakkında, kuşluk vaktine yemin ettiği gibi, zararlı olan hakkında da, ikindi vaktine yemin etmiştir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, kârlı olan hakkında kuşluk vaktine yemin etmiş, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, ikbal ve geleceğinin âhirette olup güzel olduğunu müjdelemiştir. Burada ise, ziyana uğrayan hakkında

20 **Müslim,** İman 174 (1/403), (Benzer Hadis).

ikindi vaktine yemin etmiş, bu kimsenin işininse tersine dönmüş olduğunu söylemek suretiyle, onu tehdit etmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak sanki, "Henüz, gündüzden bir parça zaman vardır" diyerek, onu, bu kalan zaman içinde tevbe tedarikinde bulunmaya teşvik etmiştir.

Seleften birinin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "ben, Asr Sûresi'nin manasını, bir buz satıcısından öğrendim. Çünkü, o satıcı bağırıyor ve "Ana sermayesi eriyip yok olana merhamet ediniz! Ana sermayesi eriyip yok olana merhamet ediniz!.." diyordu. Bunun üzerine ben, "إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ" (Asr, 2) ifâdesinin manası, işte budur. Çünkü, artık insanın üzerinden ikindi de geçiyor, böylece ömrü bitiyor, ama insan henüz bir şeyler kazanmış değil... O halde insan ziyandadır..

Asr: İkindi Namazı

Üçüncü görüş: Mukâtil'e göre Cenâb-ı Hak, **"Asr"** sözüyle, ikindi namazını kastetmiştir. Bu görüşte olanlar bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) Allahu Teâlâ, faziletinden dolayı, ikindi namazına yemin etmiştir. Bunun delili ise, *"ve, ... orta namaza (ikindi namazına) da devam edin..."* (Bakara, 238) âyetidir. **Hz. Hafsa'nın** Mushafı'nda, صَلَاةِ الْعَصْرِ "ikindi namazına..." şeklinde, bir açıklama bulunmaktadır. "تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلٰوةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ" (Maide, 106) âyetindeki **"es-Salât** - namaz" sözü ile de, ikindi namazının kastedildiği ileri sürülmüştür.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), مَنْ فَاتَتْهُ صَلَاةُ الْعَصْرِ فَكَأَنَّمَا وُتِرَ أَهْلَهُ وَمَالَهُ *"İkindi namazını kılmayan kimse, sanki çoluk-çocuğunu ve malını-mülkünü kaybetmiştir!.."*[21] buyurmuştur.

3) İkindi namazını eda etme mükellefiyetini yerine getirmek, çok zordur. Zira insanlar, gündüzün sonunda, ticaretlerinde, alış-verişlerinde ve geçimlerini sağlama yolunda âdeta çırpınmakta ve didinmektedirler.

4) Rivâyet olunduğuna göre bir kadın, Medine sokaklarında bağırıyor ve "Beni Peygamber'e götürün!.." diyordu. Derken Allah'ın Resûlü kendisini gördü ve ona ne olduğunu sordu. O da, "Ey Allah'ın Resûlü, benim kocam, gurbete çıktı. Derken, ben de zina ettim. Ve, bundan bir çocuğum oldu. Derken o çocuğu ben, sirke küpüne attım. O orada öldü. Sonra o sirkeyi sattık. Şimdi, bunun tevbesi var mı? Ben tevbe edebilir miyim?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: "Zina etmene gelince, senin recmedilmen gerekir. Çocuğu öldürmenin cezası ise cehennemdir. O

21 **Buhârî,** Mevâkit, 14; **Müslim,** Mesâcit, 200 (1/436).

sirkeyi satışına gelince, onu satmak suretiyle büyük günah işlemiş oldun. Ne var ki, doğrusu, ben senin bir feryat edişinden, ikindi namazını terk ettiğini sanmıştım.." Binâenaleyh bu hadiste, ikindi namazının ne denli kıymetli bir namaz olduğuna bir işaret vardır.[22]

5) İkindi namazı ile, gündüz namazları sona erer. İkindi namazı âdeta, kendisi ile amellerin sona erdiği bir "tevbe" gibidir. Bu sebeple, "tevbe" etmenin nasıl tavsiye edilmesi gerekiyorsa, ikindi namazı da böyledir. Çünkü işler neticelerine göredirler. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, şanını yüceltmek, edası hususunda mükellefe alabildiğine tavsiyede bulunmak ve olduğu gibi eda etmen halinde zararlarının kâra ve kazanca dönüşeceğine işaret etmek için bu namaza işaret etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İman edenler müstesna..."* buyurmuştur.

6) Hz. Peygamber (s.a.s), ...ثَلَاثَةٌ لَا يَنْظُرُ اللهُ اِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يُزَكِّيهِمْ *"Üç kişiye, Cenâb-ı Hak kıyamet gününde bakmaz, onlarla konuşmaz, onları tezkiye de etmez..."*[23] buyurmuş, ikindiden sonra yalan yere yemin eden kimseyi de bu üç kişiden birisi olarak belirtmiştir.

İmdi şâyet, "İkindi namazı, bizim fiilimizdir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, daha nasıl bizim fiilimiz olan ikindi namazına yemin etmiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu yemin, ikindi namazının bizim fiilimiz olması açısından değil, tam aksine, ikindi namazının, kendisi sebebiyle bizim Allah'a kullukta bulunduğumuz bir şey olması itibariyledir.

Asr: Asr-ı Saadet

Dördüncü görüş: Bu, Peygamber (s.a.s)'in zamanına, "**asr**"ına yapılmış bir yemindir. Bu görüşte olanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisini delil olarak getirmişlerdir: ...إِنَّمَا مَثَلُكُمْ وَمَثَلُ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ مَثَلُ رَجُلٍ اِسْتَأْجَرَ اَجِيرًا *"Sizin ve sizden öncekilerin misali, ücretle bir işçi tutup da şöyle diyen kimsenin hali gibidir. Kim sabah namazından öğle namazına kadar bir "kırât" ücret mukabilinde çalışır? Yahudiler, (sabahtan akşama kadar), bu ücret karşılığında çalıştılar. Daha sonra bu kimse, "Kim, öğleden ikindiye kadar, bir "kırât" ücret mukabilinde çalışır?" der, bu ücret mukabilinde de Hıristiyanlar*

22 Bu rivayet, ikindi namazının önemine açıkça delâlet etmektedir. Zina, katl, aldatma gibi suçların cezaları açıkça bilinmektedir. Bunları öğrenmek için telaş edilmesi söz konusu değildir. Fakat ikindi namazının büyük ehemmiyeti bilinmediği için Hz. Peygamber (s.a.s) bu vesile ile onu belirtmek istemiştir. Yoksa buradan o günahları küçümseme manası çıkarılamaz. Bu hâdise Asr Sûresi'nin indiği sırada cereyan etmiş olabilir (Ç.).

23 **Müslim,** İman, (173-174), (1/102-103).

çalışır. Daha sonra da, "Kim, ikindiden, akşam namazına kadar iki "kırât" ücret mukabilinde çalışır?" der. İşte, ey Muhammed, bu ücret mukabilinde de sizler çalıştınız. Bunun üzerine Yahudi ve Hıristiyanlar öfkelenerek, "Biz, işin çoğunu yapıyoruz, ama ücretin azını alıyoruz, öyle mi!?" dediler. Cenâb-ı Hak da, "Biz sizin ücretinizden herhangi bir şeyi noksanlaştırdık mı?" buyurunca onlar, hayır dediler; bunun üzerine Allahu Teâlâ, "Bu, benim lütfumdur; lütfumu dilediğim kimselere veririm" buyurur. O halde, ey Ümmet-i Muhammed, bu demektir ki sizler, daha az iş mukabilinde, daha çok ücrete layık olan kimselersiniz..."[24]

Böylece bu haber, "**asr**"ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ve onun ümmetine mahsus bir zaman olduğuna delalet etmektedir. İşte bu yüzden pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, "**asr**"a yemin etmiştir. O halde, "وَالْعَصْرِ" yani, "İçinde bulunduğun asr'a yemin olsun ki..." anlamındadır. Bu demektir ki, Allahu Teâlâ, bu âyette, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zamanına; *"Sen bu beldeye girdiğinde..."* (Beled, 2) âyetinde, mekanına, bulunduğu yere; *"Ömrüne andolsun ki..."* (Hicr, 72) ifadesinde de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ömrüne yemin etmiştir. Buna göre, Cenâb-ı Hak âdeta, "Senin asrına, senin beldene ve senin ömrüne yemin ederim ki.." demiştir ki, bütün bu hususlar, Peygamber için bir zarf (onu içine alan) gibidirler. Binâenaleyh, zarfın hali bu denli ta'zim görürken, şimdi sen, bu zarf içinde bulunan (Peygamber'in) durumunu ve bu yeminin biçimini var kıyas et!.. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Ey Muhammed, sen onları hazırladın, davet ettin... Ama onlar, senden yüz çevirdiler, sana iltifat etmediler. Şu halde, onların hüsranları ne denli büyük, hizlânları ne denli vahimdir!" demek istemiştir.

İnsan Hüsranda

Sonra Hak Teâlâ, إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ *"Muhakkak insan, kat'i bir ziyandadır"* (Asr, 2) buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَلْإِنْسَانُ" kelimesinin başındaki elif-lâm, cins için de olabilir, ahd için de olabilir. İşte bu yüzden müfessirler bu hususta şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

1) Bununla cins manası kastedilmiştir. Ve bu tıpkı, Arapların, كَثُرَ الدِّرْهَمُ فِي أَيْدِي النَّاسِ "İnsanların elinde para çoğaldı..." demeleri gibidir. Bu görüşün

24 Benzer Hadis: **Buhârî,** Enbiya, 50.

delili, "iman edip sâlih işler işleyenler..." ifadesinin, "insan" ifadesinden istisna edilebilmiş olmasıdır.

2) Bununla belli şahıslar kastedilmiştir. Bu cümleden olarak mesela **İbn Abbas**, "Cenâb-ı Hak bu âyetle, **Velîd İbn Muğîre, Âs İbn Vâil** ve **Esved İbn Abdilmuttalib** gibi bir kısım müşrikleri kastetmiştir" derken, **Mukâtil,** bu âyetin **Ebû Leheb** hakkında nazil olduğunu söylemiştir. "Merfû" bir haberde de, bu âyetin **Ebû Cehil** hakkında indiği zikredilmiştir. Rivâyet olunduğuna göre, Mekkeli bu müşrikler, "Muhammed, bir hüsran içindedir!" diyorlardı. İşte bunun üzerine de, Cenâb-ı Hak, durumun, onların vehmettiğinin aksine olduğuna dair yemin etmiştir.

İKİNCİ MESELE: **Küfrân ve Hüsrân**

"**Küfrân**"ı ifade için, nasıl "**küfr**" maddesi kullanılıyorsa, "**hüsrân**"ı ifade için de, "**husr**" maddesi kullanılmış olup, "**husrun**" kelimesinin manası, "noksanlık ve ana sermayenin elden gitmesi (iflas)"dir. Şimdi burada şöyle iki tefsir yapılabilir. Zira biz, "**el-insan**" kelimesinin başındaki elif-lâm'ı cins manasına alırsak, o zaman, "**husr**" kelimesinin manası, insanın bizzat kendisinin ve ömrünün sona ermesi, bitmesi şeklinde olmuş olur. Ancak, amel-i sâlih işleyen mü'min bundan istisna edilmiştir, çünkü o, ne ömrünü ne de malını boş yere harcamamıştır. Zira böylesi bir kimse, ömrü ve malı sayesinde, ebedi saadeti elde etmiştir. Yok eğer, "**el-insan**" kelimesini kâfirler manasına alırsak, o zaman bu ifadeyle kastedilen, kâfir kimselerin bir sapıklık ve küfür içinde olmuş olmaları olur. Bu durumda da, "اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا..." istisnasının manası, "Bu kâfirlerden iman edenler müstesna..." şeklinde olmuş olur. Bu durumda da, iman eden kimseler, bu zarardan kurtulup kâra geçmiş olurlar.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Tenkirdeki Tehvîl**

Cenâb-ı Hak, "لَفِى خُسْرٍ" buyurmuş, ama "لَفِى الْخُسْرِ" dememiştir. Çünkü, kelimeyi belirsiz getirmek, bazen vahamet ve korkunçluğu, bazen de düşüklüğü ve önemsiz oluşu ifade eder. Şimdi biz, bu kelimedeki nekireliği birinci manaya hamledersek, o zaman mana, "insan, künhünü sadece Allah'ın bilebileceği büyük bir hüsran içindedir" şeklinde olmuş olur ki, bunun izahı da şudur: Günah, hakkında günah işlenilenin büyüklüğü nispetinde büyük olur. Yahut da bu günah, büyük bir nimetin mukabili olarak işlediği için büyük olur, bu iki hususun her ikisi de, kulun, Rabbi hakkında, işlemiş olduğu günahta mevcuttur. İşte, bu sebeple de, pek yerinde

olarak, bu günah son derece büyük olmuştur. Yok eğer, bu ifadedeki nekireliği ikinci manaya alırsak, o zaman mana, "İnsanın hüsranı, şeytanındakinden daha küçüktür" şeklinde olur ve bu manada, "Benim yarattıklarım içinde, (ey insanoğlu) senden daha asi kimseler vardır.." şeklinde bir müjde olmuş olur. Ama, doğru mana birincisidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Hüsranın Mahiyeti**

Birisi şöyle diyebilir: "لَفِى خُسْرٍ" sözü, tek bir tür hüsranı ifade eder. Halbuki iman, pek çok çeşit hüsran içindedir.." Buna şu şekilde cevap verebiliriz. Gerçek hüsran, kişinin, Rabbine hizmetten mahrum olmasıdır. Geriye kalanlara, yani cennetten mahrum olup da cehenneme düşmesi gibi şeylere gelince, bunlar, birincisine nispetle âdeta hiç mesabesindedirler. Bu, tıpkı insanın, varoluşunda pek çok fayda ve gayenin mevcut olması, ama Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zâriyât, 56) demesi gibidir ki, bu da, "Bu maksat, maksatların en ilerisi olunca, hiç şüphesiz diğer gaye ve maksatlar buna nispetle, bir hiç mesabesindedir" demektir.

Bil ki Allahu Teâlâ, bu âyete, insanın bir hüsran içinde olduğuna delalet eden pek çok karineleri eklemiştir. Bunlar şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, "لَفِى خُسْرٍ" sözü insanın, hüsranın içine gömüldüğünü, onunla çepeçevre kuşatıldığını ifade eder.

2) İfadenin başına "اِنَّ" edatının getirilmesi.. Çünkü "اِنَّ", te'kîd ifâ eder.

3) "لَفِى خُسْرٍ" ifadesinin başına lâm harfinin getirilişi. Burada şöyle iki ihtimal söz konusudur:

Birinci ihtimal: "لَفِى خُسْرٍ" ifadesi, "hüsrân yolundadır" anlamındadır. Ve bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, neticesi cehennem olduğu için, yetim malını yeme hakkındaki, *"... onlar muhakkak, karınlarında ateş yerler..."* (Nisâ, 10) âyeti gibidir.

İkinci ihtimal: Bu, "İnsan, hiçbir zaman, kendisini zarardan kurtaramaz" demektir. Çünkü **husr**, ana sermayeyi zayi etmek, elden çıkarmak, demektir. Kişinin ana sermayesi ise, ömrüdür. Binâenaleyh kişinin, ömrünü zayi etmekten uzak durabilmesi hemen hemen imkânsızdır. Bu böyledir, zira, her an ve her dakika, daima insanın üzerinden geçmektedir. Şimdi, bu anlar ve dakikalar, insan tarafından günah için harcanmışsa, bu kimsenin bir hüsran içinde olduğunda şüphe yoktur. Eğer bu anlar ve dakikalar, mubah olan işlere harcanmışsa, yine, hüsran söz konusudur. Çünkü o mubah olan

şeyler bittiğinde, ondan geriye hiçbir eser kalmamıştır. Halbuki insan, bu anlar ve dakikalar içinde, eseri devamlı olacak birtakım işler yapabilirdi. Yok eğer, o an ve dakikalar, taatle geçmiş ise, hem yaptığı o taatin, ya da başkası bir taatin en güzel bir biçimde yapılması da mümkün idi. Çünkü, Allah için olan huşunun mertebeleri sınırsızdır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, celâl ve kahrının mertebeleri de sınırsızdır. Binâenaleyh, insanın bu konudaki bilgisi ne kadar çok ve ileri olursa, bu kimsenin, Allah'a saygısı da o nispette ileri olur. Dolayısıyla, bu kimsenin, o taatleri yaparken Allah'a olan ta'zimi de, o nispette tam ve en mükemmel olur. Şimdi, en üstününü bırakıp da, en düşük ibadet ile yetinmek de, bir çeşit hüsrandır. Böylece insanın, bir tür hüsrandan asla uzak kalamayacağı sabit olmuş olur.

Bil ki, bu âyet, insanda temel olanın, onun bir hüsran ve pişmanlık içinde olduğuna bir dikkat çekmek gibidir. Bunun izahı şöyle yapılabilir: İnsanın mutluluğu, âhireti sevmesinde, dünyaya iltifat etmeyişindedir. Çünkü âhirete götüren sebepler gizli, dünyayı sevmeye götüren sebepler ise, zahir ve açıktır. Bunlar, beş duyu organları, şehvet ve gazaptır. İşte bu yüzden, insanların ekserisi, dünya sevgisiyle meşgul olmuş, dünyayı elde etmeye kendini vermiştir. Bu yüzden de, hep bir hüsran ve bir helak içinde olmuşlardır.

Buna göre şâyet, "Allahu Teâlâ, Tîn Sûresi'nde, *"Andolsun ki biz, insanı en güzel biçimde yarattık. Derken onu aşağıların aşağısına indirdik"* (Tîn, 4-5) buyurmuştur. Dolayısıyla oradaki ifade, başlangıcın kemal, neticenin ise, noksanlık olduğuna; buradaki ifade ise, başlangıcın noksanlık, neticenin kemal olduğuna delalet etmektedirler. Şu halde, bu iki husus nasıl birleştirilebilir" denilirse, biz deriz ki: Tîn Sûresi'nde ele alınan şey, bedenin halleri; burada ele alınan şey ise, nefsin (rûhun) halleridir. Binâenaleyh, bu iki âyet arasında bir çelişki söz konusu değildir.

İman Edip Sâlih İşler Yapanlar Hariç

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾

"Ancak iman edenlerle güzel güzel amellerde bulunanlar, bir de birbirine hakkı tavsiye, sabrı tavsiye edenler böyle değildirler..." (Asr, 3).

Bil ki, "iman ve sâlih amel"in ne olduğu defalarca geçmişti. Sonra, burada şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Amel, imanın mefhumuna dahil değildir" diyenler şu şekilde istidlâlde bulunmuşlardır: Allahu Teâlâ, bu âyette, "amel" kelimesini, "iman" kelimesine atfetmiştir. Şimdi "sâlih amel", "îman"ın muhtevasına dahil olmuş olsaydı, bu bir tekrar olmuş olurdu. Cenâb-ı Hakk'ın "وَاَخَذْنَا مِنَ النَّبِيّٖنَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ" (Ahzâb, 7); "مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلٰئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ" ve "(Bakara, 98) âyetlerindeki gibi, Kur'ân-ı Kerim'de bir tekrarın bulunduğunun söylenilmesi ise, mümkün değildir. Çünkü biz diyoruz ki, oradaki tekrarlar, güzel ve yerindedir. Zira, bu tekrar, tekrar edilen o kelimelerin, o bütünün türlerinin en kıymetlileri olduğuna delalet etmektedir. Halbuki, sâlih amel ise, iman olarak adlandırılan şeyin çeşitlerinin en kıymetli türü değildir. Binâenaleyh bu te'vil batıl olmuş olur.

Halimî şöyle der: "Bu tekrar, kaçınılmazdır. Çünkü, "îman" sözcüğü, her ne kadar "amel-i sâlih" sözünü ihtiva etmese dahi, ancak ne var ki, "sâlih amel" ifadesi, iman sözünü ihtiva etmektedir. Böylece de, "عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ" kelimesi, "اَلَّذِينَ اٰمَنُوا" ifâdesinin getirilmesinden müstağni olabilir. Üstelik, "عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ" ifâdesi, "وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ" ifadelerini de içine alan bir ifadedir. Binâenaleyh bu ifadelerin de bir tekrar olması gerekir." Evvelkiler buna cevap vererek şöyle demişlerdir: Biz, te'kîd maksadıyla bir tekrarın bulunmasına karşı değiliz. Ancak ne var ki, asl olan, tekrarın olmamasıdır. Bu kadarcık şey ise, istidlâl için yeter sebeptir.

***İKİNCİ MESELE:* Büyük Günah İşleyenin Cezası**

Büyük günah işleyenlerin ceza görmelerinin kesin olduğunu söyleyenler bu âyetle istidlâl ederek şöyle derler: "Âyet, insanın, her halükârda bir ziyan içinde olduğuna delalet etmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, böylesi insanlardan, iman edip sâlih amel işleyen kimseleri istisna etmiştir. Halbuki, iki şartın ikisine birden bağlanan şey, şartlardan birisi bulunmadığı zaman, onlara bağlanan şey de bulunmaz. Böylece biz, iman ve sâlih ameli birlikte bulundurmayan kimselerin, mutlaka hem dünya, hem de âhirette bir zarar içinde olacaklarını anlıyoruz. Şimdi, bu iki hususiyeti birlikte yaşayanlar çok az olup, ziyan ve hüsran da bu iki özelliği birlikte yaşamayan kimselerin zorunlu vasfı olunca, kurtulanlar, helak olanlardan daha az olmuş olur. Sonra, şâyet kurtulanlar daha çok olsaydı bile, senin

helak olan o az kimselerden olmaman için, yine senin korkma ve haşyetinin büyük olması gerekir. Ya, kurtulanlar az iken, senin korkun nasıl olmalıdır?! Korkunun çok ileri derecede olması gerekmez mi?!

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Eşyadaki Hüsün ve Kubûh**

Âyetteki bu istisnada şu üç şey yatmaktadır:

1) Bu, ömrünün ve gençliğinin geçmesinden ötürü, mü'mini teselli eden bir ifadedir. Çünkü böylesi mü'minin ameli, onu, gençliğinden ve ömründen daha hayırlı bir şeye ulaştırmaktadır.

2) Bu, seni taate davet eden tüm duyguların, salah, güzel ve iyi şeyler; Allah'tan alıkoyan tüm şeylerin ise, fesat, kötü ve çirkin şeyler olduğuna dikkat çekmektir.

3) **Mu'tezile** şöyle der: "Amellerin, "sâlih" diye isimlendirilmesi, amellerin "**hüsün**" (güzellik) yönünün, **Eş'ârîlerin** ileri sürdüğü gibi, Cenâb-ı Hakk'ın onları emretmesinden ötürü olmadığına, ne var ki ilahi emrin, o ameller aslında, iyilik sayılan şeyleri ihtiva ettiği için, asıllarında "**hüsün**" (güzellik) olduğu için olduğuna dikkat çekmektir." **Eş'ârîler** buna şu şekilde cevap verir: "Allahu Teâlâ bu amelleri "sâlih" diye nitelemiş, ama bunların, kendilerine ait birtakım sebeplerden ötürü mü, yoksa Allah'ın emretmesi sebebiyle mi sâlih olduklarını beyan etmemiştir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Birisi şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Hak, "husr" (ziyan) ile ilgili hükmü zikretmiş, bunun sebebini zikretmemiş; "**ribh**" (kazanç) tarafının ise sebebini zikretmiş ve bunun, iman ile sâlih ameller olduğunu bildirmiş, ama hükmünü zikretmiştir. Öyleyse, aradaki fark nedir?" Biz deriz ki: Hak Teâlâ, ziyanın sebebini zikretmemiştir. Çünkü ziyan, "fiil" ile yani günahı bizzat işlemekle meydana gelebileceği gibi, "terk" ile, yani taate yönelme işini terk ile de meydana gelir. "Kazanç-kâr" ise, ancak "fiil" ile elde edilir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, kazancın sebebini zikretmiştir. Bu da, sâlih ameldir. Burada şöyle bir izah daha yapılabilir: Allahu Teâlâ, zarar tarafını kapalı geçmiş, tafsilatını vermemiştir. Ama kazanç tarafında detaya geçmiş, onu açık-seçik koymuştur ki kerimliğe de yakışan budur.

Gerçeği ve Sabrı Tavsiye

Hak Teâlâ'nın, وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ***"Birbirine hakkı tavsiye eden, sabrı tavsiye edenler böyle değil"*** âyetine gelince, bil ki Allahu Teâlâ, âyette

istisna edilenler arasında, imanları ve sâlih amelleri sebebiyle, bir ziyan ve iflas içinde olmaktan hariç kalıp, kendilerini mükâfat elde etmeye ve ilahi cezadan kurtulmaya götüren şeylere sımsıkı sarılmaları açısından, mutluluk erbabı kimseler (saîdler) haline gelenler olduğunu beyan edince, bundan sonra onları, alabildiğine taate düşkün olmakla ve sadece kendilerini ilgilendiren şeylerle yetinmeyip, dindarların içinde bulunmaları gereken bir durum olarak, başkalarının da taatlerine sebep olsunlar diye, yollarını, "başkalarına da tavsiye eden kimseler" olarak tavsif etmiştir. İşte Hak Teâlâ bu yüzden ve bu tarz üzere, *"Ey iman edenler, kendinizi ve çoluk-çocuğunuzu ateşten koruyunuz"* (Tahrîm, 6) buyurmuştur. Binâenaleyh "hakkı tavsiye"nin içine, ilim ve amel gibi, dinin diğer hususları; "sabrı tavsiye"nin içine de, kişinin kendi nefsini, hem kendine farz olanları yapma hususunda, hem de haramlardan kaçınma hususunda, mükellefiyet meşakkatlerine katlanması da girer. Çünkü, nefsin hoşuna gitmeyen işlere yönelip, hoşuna giden (haramlardan) geri durması, bu her ikisi de, çok zor iştir.

Bu âyetlerle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Kurtuluş Şartları**

Bu âyette, alabildiğine bir tehdit vardır. Çünkü Hak Teâlâ, şu dört şeyi yani, iman, sâlih amel, hakkı tavsiye ve sabrı tavsiye işini yerine getirenler hariç, bütün insanlığın hüsranda (ziyanda) olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh bu, kurtuluşun ancak bunların tümüne bağlı olduğuna delalet eder ve mükellefe, kendi işlerini yapması gerektiği gibi, kendisi dışındakiler için de dine davet etmek, nasihat, emr-i maruf nehy-i münkerde bulunmak ve kendisi için sevip arzu ettiği şeyi, başkaları için de sevip arzu etmesi gibi, yapması gereken işler olduğunu gösterir. Hak Teâlâ daha sonra, birincisi Allah'a daveti, ikincisi davet işini sürdürme; yahut da birincisi, emr-i ma'rufu (iyiliği emir ve tavsiyeyi); ikincisi de, nehy-i münkeri (kötülükten sakındırmak ve alıkoymayı) içine alsın diye, "وَتَوَاصَوْا" fiilini tekrar etmiştir. Hak Teâlâ'nın, *"Münkeri nehyet ve sabret"* (Lokman, 17) âyeti de böyledir. **Hz. Ömer** (r.a) de, "Beni, kusurlarım hususunda ikaz edenden Allah razı olsun, Allah ona rahmet etsin" demiştir.

İKİNCİ MESELE: **Hakikat Pahalıdır**

Âyet, hakkın ağır bir şey olduğuna; mihnet ve sıkıntıların ise onun ayrılmaz vasfı olduğuna delalet etmektedir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ" buyurarak, "**tavsiye**" fiilini bununla kullanmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ bir emir sanılmasın diye, "تَوَاصَوْا" *"tavsiye edenler"* buyurmuş, ama يَتَوَاصَوْنَ "tavsiye ederler" buyurmamıştır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, bu kimseleri, kendilerinden geçmişte sadır olmuş şeyler sebebiyle methetmektir. Bu da, onların ileride de bunu sürdürme arzusunda olduklarını ifade eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Kıraat Farkı**

Ebû Amr, bâ harfinin zammesi ile, **işbâ'** edilmeyen bir harfmiş gibi, "بِالصَّبْرِ" şeklinde okumuştur. **Ebû Ali** bunun, vakıf halinde caiz olabileceğini; ama vasıl halinde, ancak o vaslın, vakıf gibi yapılması durumunda caiz olacağını söylemiştir. Fakat kıraatte böyle, vakıf gibi bir vasıl yok gibidir. İşte bu yüzden, **Selâm b. Münzir**'in de **sâd**'ın kesresi ile, "وَالْعَصِرِ" şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. Belki de o, nefesi kesildiği için, yahut da kıraati derc etmeye mani bir sebep meydana geldiği için vakıf yapmıştır. İşte o, vaslın vakıf gibi yapılmasından dolayı değil de, bu izah ettiğimiz ihtimalden dolayı olmuş olabilir. Allah Sübhânehû ve Teâlâ en iyi bilendir. Salat ü selâm efendimiz Hz. Muhammed'e, âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

HÜMEZE SÛRESİ

Bu sûre, dokuz âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ ﴿١﴾ الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ ﴿٢﴾ يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ ﴿٣﴾

"Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi ve ayıplamayı âdet haline getiren her kişinin vay haline. Ki o, mal yığıp, onu tekrar tekrar sayandır. O, malının kendisini ebedileştireceğini sanır" (Hümeze, 1-3).

"وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ" âyetiyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Veyl Kelimesinin Manası**

"**el-veyl**", zemmetme, kınama ve öfkelenmeyi ifade eden bir lafız olup, her sıkıntı anında söylenilen ve kendisiyle bedduada bulunulan bir kelimedir. Aslında bu kelime, وَيْ لِفُلَانٍ "Vay falancaya" şeklinde kullanılır. Ama Arapların sözleri içinde sıkça kullanıldığı için, kendinden sonraki lâm ile birleşmiş, "**veyl**" olmuştur. "**Veyl**'in, cehennemde bir dağın adı olduğu da rivâyet edilmiştir.

Eğer, "Cenâb-ı Hak burada, "وَيْلٌ" buyurmuş, bir başka yerde ise, وَلَكُمُ الْوَيْلُ *"Veyl* size" (Enbiya, 18) buyurmuştur, niçin?" denilirse biz deriz ki: Onlar cehennemde, يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ *"Yazıklar olsun bize, biz zâlimler idik"* (Enbiyâ, 14) demişler de, bunun üzerine Hak Teâlâ da, "وَلَكُمُ الْوَيْلُ" yani "O veyl size layıktır" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak burada ise kelimeyi nekire olarak getirmiştir. Çünkü bu "**veyl**"in künhünü ancak Allahu Teâlâ bilebilir. İyice çirkinliğini göstermek için, "وَيْلٌ"; küçük görmek için "وَيْسٌ" ve merhamet çekmek için de, "وَيْحٌ" kelimelerinin kullanıldığı söylenmiştir. Meseleye bu açıdan bakarsak, "Cenâb-ı Hak bu kelimeyi kullanmak suretiyle bu hareket tarzlarının ne denli çirkin olduğuna dikkat çekmek istemiştir" deriz.

Âlimler sûredeki bu tehdidin, o âdî hareketler hususunda, aynı yolu benimseyen herkesi mi, yoksa belli bazı kimseleri mi içine alan bir tehdit olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, muhakkik âlimler, "Bu ifade, kim olursa olsun, böyle yapan herkesi içine alan genel bir ifadedir. Çünkü sebeb-i nüzulün hususi olması, âyetin lafzının umumiliğine zarar

vermez" derken; diğerleri, bu tehdidin, belli birtakım kimselerle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Bu cümleden olarak mesela, **Atâ** ve **Kelbî,** bu âyetin, insanları ayıplayan, bunlarla eğlenen, onların gıybetini yapan, özellikle de Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında böyle davranan, **Ahnes b. Şureyh** hakkında nazil olduğunu söylerler iken; **Mukâtil,** bunun, **Velid b. Muğîre** hakkında nazil olduğunu; çünkü **Velid**'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'i gıyabında çekiştirip, yüzüne karşı ileri-geri konuşan kimse olduğunu söylemiştir. **Muhammed b. İshâk** da, "Biz kalktık ve hep, bu âyetin **Ümeyye b. Halef** hakkında nazil olduğunu dinledik, durduk" demiştir. **Ferrâ**, "Lafzın umumi olması, onunla belli bir şahsın kastedilmiş olmasına ters değildir. Bu tıpkı, bir insanın sana, "Artık seni hiç ziyaret etmeyeceğim" demesine karşı, "Beni ziyaret etmeyeni, ben de ziyaret etmem" demek suretiyle, bu genel cümleyle onu kastetmen gibidir. Velhasıl bu, usûl-u fıkıhta, "Umûmî ifade, örf, karinesi ile tahsis edilebilir" şeklinde ifade edilen kaidedir.

İKİNCİ MESELE: **Hümeze ve Lümeze**

"**Hemz**", "kırmak" demektir. Nitekim Hak Teâlâ, هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ *"O, hemmândır ve koğuculuk yapar"* (Kalem, 11) buyurmuştur. "**Lemz**" ise, tenkit etmek, ayıplamak, alay etmek demektir. Bu ifadelerin anlatmak istediği şey ise, bir kimsenin, insanların namus ve şereflerini kırması, onların şereflerini düşürmesi ve onları ayıplaması, tenkit etmesidir. Nitekim Hak Teâlâ, وَلَا تَلْمِزُوا اَنْفُسَكُمْ *"Birbirinizi ayıplamayın"* (Hucurât, 11) buyurmuştur. "**Fu'aletün**" kalabı, tıpkı "**lu'ane**" (lanet edici), "**duhake**" (gülücü) kelimeleri gibi, bir işin, kişinin adet haline getirdiği bir örfü olduğuna delalet eder. Mîm'in sükûnu ile, bunlar, "هُمْزَةٌ لُمْزَةٌ" şeklinde de okunmuştur. "**Hümeze - Lümeze**", gülünç şeyler yapmak suretiyle maskaralık yapmaktır. Böylece bu maskaralığa gülüşülür, sövüşülür.

Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas,** "**Hümeze**, gıybet eden; **Lümeze** ise, ayıplayan ve eğlenen" demiştir.

2) **Ebû Zeyd,** "**Hümeze** el-kol hareketleriyle; **Lümeze** de, dil ile yapılan alaya almalardır" demiştir.

3) **Ebu'l-Âliye,** "**Hümeze,** yüz yüze iken ayıplayıp alay eden; **Lümeze** ise, insanı, arkasından ayıplayıp alay edendir" der.

4) **Hümeze,** açıkça ayıplayıp, alay eden; **Lümeze,** gizlice, kaş-göz işaretleriyle ayıplayandır.

5) **Hümeze - Lümeze,** insanlara hoşlanmadıkları lakaplar takarak, öyle çağırandır. **Velid b. Muğîre** işte böyle yapıyordu. Fakat bu, reislik (başkanlık) makamına uygun düşmez. Bu, seviyesiz kimselerin yapacağı iştir. Bunun içine, gülsünler diye, insanları, söz, fiil ve ses bakımından taklit edenler de girer. **Hakem b. el-As,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in yürüyüşünü taklit etmişti. Dolayısıyla Allah onu Medine'den sürüp çıkarttı ve lanetledi.

6) **Hasan el-Basrî, "Hümeze,** beraberinde oturan kimseyi, göz ucuyla işaret ederek ayıplayıp alay eden; **Lümeze** ise, din kardeşini, gıyabında kötü şeylerle anıp, ayıplayandır" demiştir.

7) **Ebu'l-Levzâ**'nın da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **"İbn Abbas** (r.a), bu âyet ile Cenâb-ı Hakk'ın kimleri zemmettiğini sordum. O da, "Bunlar, koğuculuk yapanlar; dostların arasını açanlar ve insanlara kusur bulanlardır" diye cevap verdi."

Bil ki bunların hepsi, manaca birbirine yakın olup, bir noktada birleşirler ki bu da, insanların şeref ve haysiyetiyle oynayıp, onların kusurlarını ortaya koymadır. Bu tür hareket, iki kısma ayrılır: Bu iş, ya insanın haset ve kinlenmesi (öfkelenmesi) halinde olduğu gibi, ciddiyet ile yapılır, yahut da alay edip gülüşülür halde olduğu gibi, şakacıktan olur. Bu iki kısımdan her biri de ya din ile alakalı olur ki bu da, iman ve taatle ilgili şeylerdir. Yahut da dünya ile ilgili olur ki bu da, şekil, şemail, yürüme ve benzeri şeylerle ilgilidir. Dolayısıyla bunun çeşitleri pek çok olup, sınırsızdır. Sonra bu dört kısımdaki ayıpların ortaya konulması, bazen mevcut kimseler için, bazen de mevcut olmayan - orada bulunmayanlar için olur. Her iki duruma göre de, bu iş, bazen söz ile, bazen de, göz-kaş, (el-kol) işaretleriyle olur ki bütün bu tür hareketler âyetteki yasağın muhtevasına dahildirler. Konu, bu lafzın Arapça olarak, hangi manaya konulmuş olmasıdır. Binâenaleyh kelime hangi manaya konulmuş ise, işte kelime açısından yasaklanan odur. Bu kelimenin, kendisi için esas olmadığı manalar da, açık kıyas (kıyas-ı celî) yoluyla, âyetin yasağının muhtevasına dahildir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), din bakımından insanların en ileri mevkideki kimse olunca, onu ta'n etmek ve onun haysiyetiyle uğraşmak da, Allah katında o nispette çok büyük ve şenîa bir iş olur. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ *"Arkadan çekiştirmeyi yüze karşı eğlenmeyi ve ayıplamayı adet edinen her kişinin vay haline, veyl olsun ona"* buyurmuştur.

Servetine Güvenme

Hak Teâlâ, اَلَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ *"Ki o, mal yığıp, onu tekrar tekrar sayandır"* (Hümeze, 2) buyurmuştur ki, bu âyetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin başındaki "اَلَّذِى" kelimesi, ya önceki âyetteki "لِكُلِّ" (her kişi) ifadesinden bedeldir, yahut da zemm üzere mansubdur. Allahu Teâlâ bu kimseyi, böyle tavsif etmiştir. Zira bu, "**hemz**" ve "**lemz**"in (alay edip, çekiştirmenin) sebebi ve illeti yerine geçen bir ifadedir. Bu sebep de, hümeze - lümeze olan kişinin, biriktirdiği mal sebebiyle kendisini beğenmesi ve kendisindeki üstünlüğün mal yüzünden olmasını sanması; böylece de başkalarını eksik ve noksan bulması, küçümsemesidir.

İKİNCİ MESELE

Hamza, Kisâî ve **İbn Âmir**, şedde ile "جَمَّعَ" şeklinde; diğer kıraat imamları şeddesiz olarak "جَمَعَ" şeklinde okumuşlardır ki her iki okuyuşa göre de, mana birbirine yakındır. Fakat arada şöyle bir fark var: Şeddeli okunuş, bu insanın, malını oradan-buradan topladığına ve bunu, bir gün, iki gün, bir ay, iki ayda değil (çok uzun zamanda) biriktirdiğine delalet eder. Nitekim, "O malını oradan-buradan toplamıştır" manasında, "فُلَانٌ يُجَمِّعُ الْأَمْوَالَ" denilir. Ama şeddesiz kıraat bu manayı ifade etmez.

"مَالًا" Kelimesindeki Nekireliğin Manası

Âyetteki "**mal**" kelimesinin, şu iki sebepten ötürü nekire olarak getirilmiş olması mümkündür:

1) Şöyle denilebilir: Mal, dünyada bulunan her şeye verilen bir addır. Nitekim Hak Teâlâ bu, *"Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdürler"* (Kehf, 46) buyurmuştur. Binâenaleyh bir insanın malı, bütün dünyanın malına nispetle, bir hiç mesabesindedir. Şu halde, insanın, bu kadarcık bir mal ile övünmesi, nasıl uygun düşer? (Demek ki kelimenin nekire gelişi, kıllet (azlık) ifade etmek içindir).

2) Bu nekirelik ile, büyüklük ve önem manası kastedilmiş olur. Buna göre mana, "o, pislikte ve fesatta son derece büyük ve önemli bir mal biriktirmiştir. Dolayısıyla aklı olana, böyle bir mal ile övünmek nasıl uygun düşer" şeklinde olur.

Ta'dâd

Âyetteki, عَدَّدَهُ *"Onu tekrar tekrar sayandır"* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılır:

1) Bu kelime, "biriktirmek, hazırlamak" manasına olan "**udde**" kökündendir. Nitekim bir şeyi bir şey için biriktirip, ona hazırlık için tutup, zamanın hadiselerine karşı bir ihtiyat yaptığın zaman, "اَعْدَدْتُ الشَّيْءَ لِكَذَا وَعَدَّدْتُهُ" dersin.

2) Bu kelime, "tek tek saydı" manasınadır. Fiilin şeddeli olması ise, sayılan şeyin çokluğunu anlatmak içindir. Nitekim Arapçada, "Falanca, falancanın faziletlerini ta'dâd ediyor" denilir. İşte bu yüzden **Süddî** şöyle der: "Bu, "o malını saydı ve "Bu da benim, bu da benim" dedi. Böylece bu sayışı, gündüzün kendisini her şeyden alıkoydu. Gece olunca da, mallarını (paralarını) sakladı" demektir."

3) Bu, "çoğalttı" manasınadır. Nitekim Arapçada, "Falanca oğullarında, oldukça adet, yani çokluk var" denilir. Bu son iki görüş, "adet" (sayı) manası ile, birinci görüş ise, "**udde**" (عُدَّةٌ) manasına dayanır. Bu kimseler de, âyetteki bu fiili de şeddesiz olarak "عَدَدَهُ" şeklinde okumuşlardır. Buna göre şu iki izah yapılabilir:

a) Mana, "mal biriktirdi ve o malın sayısını belirledi" şeklinde olabilir.

b) "Malının ve adamlarının adedini çoğalttı" manasında olabilir. Bu manaya göre kelime, çok sayıda taraftarı bulunduğu zaman, kullanılan "فُلَانٌ ذُو عَدَدٍ وَعُدَدٍ" şeklindeki sözündendir. Kişi her ne zaman böyle olursa, övünmeye ve böbürlenmeye müsait olur.

Malı Onu Ebedîleştirecek mi?

Cenâb-ı Hak, daha sonra bu kimseyi, bir başka çeşit cahillikle niteleyerek şöyle buyurmuştur: يَحْسَبُ اَنَّ مَالَهُ اَخْلَدَه *"O, malının kendisini ebedileştireceğini sanır"* (Hümeze, 3)

Bil ki, "اَخْلَدَ" ve "خَلَدَ" fiilleri aynı manayadır. Bu âyetin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Mananın, "mal çokluğu, onun tûl-i emeline sebep olur ve aşırı gafleti ile tûl-i emelinden ötürü, malının kendisini ölümsüz kılacağını sanır" şeklinde olması muhtemeldir. Cenâb-ı Hak, "اَخْلَدَهُ" buyurdu da, "خَلَدَهُ" buyurmadı. Çünkü âyetten kastedilen mana, "Bu insan malının, kendisine ebediyyet kazandırıp, ölümden kurtaracağını ve kendisinin artık ölümden

kurtulduğuna hükmedildiğini sanır" şeklindedir. İşte bu yüzden Allahu Teâlâ, bu fiili mazi sîgasıyla getirmiştir. **Hasan el-Basrî** de şöyle der: "Ölüm gibi, kendisinde yakîn bulunmayan bir şüpheye, kendisinde şüphe bulunmayan bir yakînin (kesin bilginin) ne kadar benzediğini, başka hiçbir şeyde görmedim."

2) Bu kimse, mesela binalarını kireçle-kiremitle süslü ve sağlam bir şekilde yapması gibi, işlerini de sağlam yapıyor. O, bunun kendisini ebedî kılacağı zannıyla, yahut da ölümünden sonra, bu namla anılması için böyle yapıyor.

3) O malı alabildiğine sevdi. Hatta, malı noksanlaşırsa, öleceğini sandı. İşte bu yüzden de, canlı kalabilmesi için, malını, hiç noksanlaştırmama gayretine düştü. Cimrinin bu şekilde inanması mümkündür.

4) Bu, amel-i sâlihi çıtlatan ve esasen dünyada iyi isimle-şöhretle; âhirette de, ebedî nimetlerle, insanı ebedileştiren şeyin, mallar değil, amel-i sâlih olduğunu çıtlatmaktır.

كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ ﴿٤﴾ وَمَا أَدْرٰيكَ مَا الْحُطَمَةُ ﴿٥﴾

"Hayır hayır. Andolsun ki o, hutameye atılacak. O hutamenin ne olduğunu sen nereden bileceksin ki?" (Hümeze, 4-5).

Kellâ

Âyetteki, كَلَّا *"hayır, hayır"* kelimesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılır:

a) Bu, böyle yanlış sanılandan caydıran bir ifade olup, mana, "Durum, senin sandığın gibi, malın insanı ebedileştireceği şeklinde değildir. Aksine insanı ebedileştiren ilim ve sâlih ameldir" şeklindedir. **Hz. Ali** (r.a)'nin, "Mal biriktirenler öldü. Halbuki onlar canlı idiler. Âlimler ise, zaman geçtikçe ebedileşen kimselerdir" şeklindeki sözü de bu manadadır.

b) Bu kelime, "gerçekten" manasınadır. "لَيُنْبَذَنَّ" fiilinin başındaki lâm, mukadder kasemin (yeminin) bir cevabının başına gelmiştir. Binâenaleyh bu, "**kellâ**"da, yemin manasının mevcut olduğuna delalet eder.

Hutameye Atılacak

Hak Teâlâ'nın لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ *"Andolsun ki o Hutameye atılacak"* âyetine gelince, Cenâb-ı Hak bunu hor ve hakir kılma, rezil-rüsvay etme" manasına gelen "**nebeze**" fiiliyle ifade etmiştir. Çünkü kâfir, kendisinin şanlı-şerefli kimselerden olduğuna inanmaktadır. "Kâfir ve topladığı o mal cehenneme atılacak" manasında, âyetteki fiil, "لَيُنْبَذَانِ" şeklinde tesniye olarak okunduğu gibi, "Kâfir ve bütün taraftarları cehenneme atılacaktır" manasında, cemî olarak, "لَيُنْبَذُنَّ" şeklinde de okunmuştur.

"**Hutame**"ye gelince, **Müberred** şöyle der: "**Hutame**, içine düşen herkesi, un-ufak eden, kırıp-geçiren cehennem demektir. Nitekim yanındekilerin yiyeceklerini de yiyen, "çok obur kimse" manasında "رَجُلٌ حُطَمَةٌ" denilir. Arapçada "**hatm**", "kırmak" manasınadır. Yine Arapçada, شَرُّ الرُّعَاءِ الْحُطَمَةُ "çobanların en şerlisi, kırıp dökendir" denilir. Nitekim hayvanları sürerken, itip-kaktığı, vurup-kırdığı için, çobana, "رَاعٍ حُطَمَةٌ" ve "رَاعٍ حُطَمٌ" denilir. Müfessirler, "**hutame**"nin, cehennemin isimlerinden biri olduğunu ve cehennemin ikinci tabakasını teşkil ettiğini söylemişlerdir. **Mukâtil** de şöyle der: "**Hutame,** kemikleri kırıp döken, etleri yiyen, kalplere hücum edendir." Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, إِنَّ الْمَلَكَ لَيَأْخُذُ الْكَافِرَ فَيَكْسِرُهُ عَلَى صُلْبِهِ كَمَا تُوضَعُ الْحَشَبَةُ عَلَى الرُّكْبَةِ فَتُكْسَرُ ثُمَّ يَرْمِي بِهِ فِي النَّارِ *"Melek kâfiri yakalar ve tıpkı, odunun diz üzerine konulup kırıldığı gibi, onu belinden kırar ve cehenneme atar"* buyurduğu rivâyet edilmiştir.

Cehenneme Hutama Denilmesinin Manası

Bil ki cehennemin bu isimle anılmasının fayda ve inceliği şunlardır:

1) Şekil (kafiye) bakımından bir birlik sağlamak... Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Eğer sen hümeze, lümeze isen, unutma ki senin ardında da hutame var" demek istemiştir.

2) Kaş-göz işaretiyle, başkasının şerefiyle oynayıp, onun kıymetini düşürmek için, nasıl hümeze bir çaba sarf ediyorsa, Hak Teâlâ da, "Ey hümeze, senin arkanda da hutame var. Hutamede de kırılma dökülme var. O da seni kıracak ve seni cehennemin dibine düşürecek" demek istemiştir. Fakat **hümeze,** ancak kaş-göz işaretiyle kırıp geçirdiği halde, **hutame,** geride hiçbir şey bırakmayacak biçimde kırıp döken demektir.

3) "**Hemmâz**" ve "**lemmâz**", insanların gıybetini eden, âdeta ölü eti yiyen kimselerdir. "**Hutame**" de, insanın derisini ve etini yakıp-yediği için, cehenneme verilen bir isimdir. Şöyle de denilebilir: Cenâb-ı Hak, "**Hümeze**"

ve "**Lümeze**" diye iki sıfat zikretmiş, sonra da bu iki sıfata, tek bir isimle mukabelede bulunmuş ve "Senden iki şeye karşılık, benden tek bir şey al. Çünkü bu tek şey yeter ve artar bile" demiştir. Bunun üzerine sanki birisi, "Bir şey, iki şeyin yerini nasıl tutabilir" demiş de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Sen, o tek şeyin ne olduğunu bilmediğin için böyle söylüyorsun" demiştir. İşte bu yüzden burada, وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْحُطَمَةُ *"O hutamenin ne olduğunu sen nereden bilebilirsin ki?"* buyurmuştur.

Tutuşmuş Ateş

نَارُ اللّٰهِ الْمُوقَدَةُ ﴿٦﴾ اَلَّتِى تَطَّلِعُ عَلَى الْاَفْـِٕدَةِ ﴿٧﴾

"O, Allah'ın tutuşturulmuş bir ateşidir ki o, tırmanıp yüreklerin ta üstüne çıkar" (Hümeze, 6-7).

Burada, "ateş"in "Allah"a izafe edilmesi, onun büyüklüğünü ve dehşetini anlatmak için olup, "bu, başka ateşlere benzemeyen bir ateştir. O ateş, hiç sönmemek üzere tutuşturulmuştur, yahut da Allah'ın emir ve kudretiyle tutuşturulmuş bir ateştir" demektir. **Hz. Ali** (r.a)'nin, "Altında ateş cayır cayır yandığı halde, yerin üstünde Allah'a isyan edenlere şaşarım" şeklindeki sözü de bu manadadır. Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: اُوقِدَ عَلَيْهَا اَلْفَ سَنَةٍ حَتّٰى اَحْمَرَّتْ ثُمَّ اَلْفَ سَنَةٍ حَتّٰى اَبْيَضَّتْ ثُمَّ اَلْفَ سَنَةٍ حَتّٰى اَسْوَدَّتْ فَهِىَ الْآنَ سَوْدَاءُ مُظْلِمَةٌ *"Cehennem kıpkırmızı kesilinceye değin bin yıl yakıldı, sonra bembeyaz olana kadar bin yıl daha yakıldı, daha sonra da simsiyah olana kadar bin yıl daha yakıldı. O, şimdi simsiyah ve kapkaranlıktır"*[25]

Kalplere Ulaşan Azap

Allahu Teâlâ, اَلَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْاَفْـِٕدَةِ *"Ki o, tırmanıp yüreklerin ta üstüne çıkar"* (Hümeze, 7) buyurmuştur.

Bil ki bir insan, dağın tepesine tırmanıp çıktığında, "طَلَعَ عَلَى الْجَبَلِ، طَلَعَ الْجَبَلَ" denilir.

Bu âyetin tefsiri hususunda şu iki izah yapılabilir: Cehennem ateşi, cehennemliklerin içine doldu ve göğüslerine işledi, gönüllerini sardı. İnsanın bedeninde, kalbinden daha hassas ve ufacık bir eziyet karşısında çok fazla

25 **Tirmizi**, Cehennem, 8 (4/710), **İbn. Mâce**, Zühd 38 (2/1445).

acı duyan, başka bir organı yoktur. Binâenaleyh cehennem ateşi, oraya hükümran olup, onu sardığında, ya durum nasıl olur? Sonra kalp, ateşin kendisini sarmasına rağmen yanmaz. Çünkü yanacak olsaydı, insan ölürdü. İşte Hak Teâlâ'nın, *"insan o (cehennemde) ne ölür, ne dirilir"* (Tâhâ, 74) âyetinden kastedilen budur. **"ittılâ'"**, cehennem ateşinin, etten-deriden, kalbe inmesi, varıp ona dayanması manasınadır.

b) Bu durumun, kalbe tahsis edilişinin sebebi, bu kalbin, küfrün, kötü inançların ve bozuk niyetlerin merkezi oluşundan ötürüdür. Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: اِنَّ النَّارَ تَأْكُلُ اَهْلَهَا حَتّٰى اِذَا الطَّلَعَتْ عَلَى اَفْئِدَتِهِمْ اِنْتَهَتْ ثُمَّ اِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يُعِيدُ لَحْمَهُمْ وَعَظْمَهُمْ مَرَّةً اُخْرَى *"Cehennem, cehennemlikleri yer. Derken ta kalplerine varıp dayandığında, yeme işi sona erer. Hak Teâlâ, insanların etlerini ve kemiklerini yeniden halk eder."*

Mü'sade

اِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ ﴿٨﴾ فِى عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ ﴿٩﴾

"Bu, onlar üzerine kapatılmıştır. Uzatılmış sütunlarda..."
(Hümeze, 8-9).

Hasan el-Basrî, **"Mu'sade**, tıpalanmış, sımsıkı kapatılmış manasına olup, اَصَدْتُ الْبَابَ وَاَوْصَدْتُ الْبَابَ "kapıyı kapattım" ifadesindendir" demiştir.

Bu, aynı manaya kullanılan iki lehçedir. Cenâb-ı Hak, "مُطْبَقَةٌ" demedi, zira مُؤْصَدَةٌ "kapanmış kapılar" demektir. Halbuki, "مُطْبَقَةٌ" kapı manasını ifade etmez.

Âyette Şiddeti Belirtme Üslubu

Bil ki bu âyet, şiddetli bir azabın olacağını şu bakımlardan beyan etmektedir:

1) Bir kere, "لَيُنْبَذَنَّ" kelimesi, cehennemin, tıpkı bir kuyu gibi, çok derin bir yer olmasını iktiza etmektedir.

2) Allah'ın istemesi halinde, O, cehennemi, kapısı olmayan bir yer halinde de yaratabilirdi. Ne var ki O, cehennemin kapıları olduğunu söylemek suretiyle, cehennemliklere çıkma işini hatırlatıp, ama çıkışlarına müsaade etmeyerek, onların pişmanlık ve nedametlerini artırmaktadır.

3) Cenâb-ı Hak, "عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ" buyurmuş, ama, "مُؤْصَدَةٌ عَلَيْهِمْ" dememiştir. Çünkü sözü, "عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ" ilk kastedilen şeyin, onların bu hal üzere olmalarını ifade eder. Ama, "مُؤْصَدَةٌ عَلَيْهِمْ" ifadesi ise, ilk maksat olarak, bu manayı ifade etmez.

Sonra da Hak Teâlâ, فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ *"Uzatılmış sütunlarda..."* buyurmuşur.

Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifade, ayn ve mîm'in dammesiyle "عُمُدٍ"; mîm'in sükûnuyla "عُمْدٍ"; ayn ve mîm'in fethasıyla "عَمَدٍ" şekillerinde okunmuştur. **Ferrâ** şöyle demektedir: "عُمُدٍ، عُمْدٍ" ve "عَمَدٍ" ifâdeleri, tıpkı, "اُدُمٌ ، اَدِيمٌ" ve "اَدَمٌ"; " إِهَابٌ، اُهُبٌ" ve "اَهَبٌ"; "عُقُمٌ، عَقِيمٌ" ve "عَقَمٌ" kelimelerinde olduğu gibidir. **Müberred** ve **Ebû Ali** de şöyle demektedirler: "**amed**", "**amûd**" kelimesinin cem'ul-cemî'dir. "**Amûd**" kelimesinin çoğulu ise -"**Resûl**"ün "**rusül**" ve "**zebur**"un "**zübûr**" şeklinde çoğul yapılması gibi- "**umud**" kelimesidir.

İKİNCİ MESELE

"اَلْعَمُودُ", ağaç veya demirden olup dikdörtgen tarzında olan şeye denir. Ve, "اَلْعَمُودُ" bir binânın temeli ve direğidir. Nitekim, bir evin kendisi sayesinde ayakta durduğu şeye, "عَمُودُ الْبَيْتِ" ifadesi kullanılır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetin tefsiri hususunda şu iki şey söylenebilir:

1) Bunlar, tıpkı şehrin bina kapılarının kapanması gibi, kendisi ile o kapılarının kapanmış olacağı direklerdir, sütunlardır. "فِى عَمَدٍ"deki "فِى ، بِى" (-bi: ile) manasında olup, "O cehennem, cehennemliklerin üzerine, cehennemin önüne çekilmiş direkler ile kapatılır" demektir. Cenâb-ı Hak, "فِى عَمَدٍ" yerine "بِعَمَدٍ" dememiştir, çünkü bunlar, çok oldukları için, sanki kapılar onların içindeymiş gibidirler.

2) Mana, "Cehennem, cehennemlikler uzatılmış o direklerin içinde, tıpkı, kendileriyle kuzuların taşındığı kafesler ve vagonlar gibi, elleri kolları bağlanmış olduğu halde, o cehennemliklerin üzerine kapatılır" şeklinde olur.

Ey Ekremu'l-Ekremîn olan Allah'ım, bizi cehennemden koru, uzak tut (âmin)!

***

FÎL SÛRESİ

Beş âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِاَصْحَابِ الْفِيلِ ﴿١﴾

"Rabbinin fil sahiplerine nasıl (muamele) ettiğini görmedin mi?" (Fil, 1).

Fil Olayı

Rivâyet olunduğuna göre, **Ashame en-Necaşî**'den önceki Yemen hükümdarı **Ebrehe İbn es-Sabbâh el-Eşrem,** San'a'da bir kilise yaptırır ve ona "**el-Kalîs**" adını verir. Maksadı ise, hacıları oraya çekmektir. Derken, Kinane oğullarından birisi çıkar, o kiliseye, geceleyin büyük abdestini bozar... Bu durum da, **Ebrehe**'yi kızdırır. Araplardan birisinin bir ateş yakıp, rüzgarın o ateşi, kiliseye ulaştırıp, orayı yaktığı, bunun üzerine de **Ebrehe**'nin Kâbe'yi yakmaya yemin ettiği de ileri sürülmüştür. İşte bu maksatla **Ebrehe,** beraberinde çok kuvvetli olan ve adı **Mahmûd** olan bir fil ile birlikte, **Habeşistan** ve sair yerlerden topladığı ordu ile birlikte, yola çıkar. Ki bu ordunun içinde, ayrı cinsten sekiz fil daha bulunmaktadır. Bu sayının on iki ya da bin olduğu da ileri sürülmüştür. Mekke'ye yaklaşınca, kendisini **Abdulmuttalib** karşılar ve ona, geri dönmesi için, Mekke'deki mallarının üçte birini vermeyi teklif eder. Fakat o, kabul etmez. Derken, ordusuna silah kuşatır ve o fili de ordunun önüne alır.

Onlar her ne zaman bu fili, Harem-i Şerif cihetine doğru yönelttilerse, o çöker ve oradan kalkmaz. Ama, Yemen'e veya diğer yönlere doğru yönelttiklerindeyse, koşarak gider. Derken **Ebrehe, Abdulmuttalib**'e ait iki yüz deveyi alır. Bunun üzerine **Abdulmuttalib,** develerini geri almak maksadıyla, onların yanına gelir. İri yapılı birisi olduğu için, **Ebrehe** ona önem verir. **Ebrehe**'ye, "Kureyş'in efendisi ve Mekke kervanının sahibi" diye takdim olunur. **Abdulmuttalib** ne maksatla geldiğini anlatınca da, **Ebrehe,** "Gözümden düştün. Zira ben, senin ve atalarının dini demek olan Kâbe'yi yıkmak için geldim. Sen buna hiç aldırmadın; ama, alınan develerini istemek için buraya kadar geldin!.." dedi. Bunun üzerine **Abdulmuttalib,**

"Develerin sahibi benim, o Beyt'in de sahibi vardır. Orayı, sana karşı koruyacaktır" dedi, sonra da dönüp, Kâbe'ye geldi ve Kâbe'nin halkasına yapışarak şöyle demeye başladı: لَا هُمَّ اِنَّ الْمَرْءَ يَمْنَعُ حِلَّهُ فَامْنَعْ حَلَالَكَ وَانْصُرْ عَلٰى اٰلِ الصَّلِيبِ وَعَابِدَيْهِ الْيَوْمَ اٰلَكَ لَا يَغْلِبَنَّ صَلِيبُهُمْ وَمِحَالُهُمْ عَدْوًا مِحَالَكَ اِنْ كُنْتَ تَارِكَهُمْ وَكَعْبَتَنَا فَأَمْرٌ مَا بَدَا لَكَ يَا رَبِّ لَا اَرْجُوا لَهُمْ سِوَاكَا يَا رَبِّ فَامْنَعْ عَنْهُمْ حِمَاكَا *"Allahım, herkes kendi helal malını müdafaa eder; sen de kendi malını koru! Bu gün seni, Salib'den yana olan ve ona tapanlara karşı, kendi yandaşlarına (âline) yardım et. Onların haçı ve güçleri, haddi aşarak, senin gücüne galip gelemesin. Eğer sen Kâbe'mizi onların insafına terk edersen et, sen bilirsin. Ya Rabbi, onlara karşı, senden başka umacağım kimse yoktur. Ya Rabbi, onlara karşı, bu harîmini sen koru, müdafaa et."*

Bu duayı yaptı ve döndü. Bir de ne görsün, Yemen tarafından birtakım kuşlar gelmiyor mu? Bunun üzerine **Abdulmuttalib** şöyle demeye başladı: "Vallahi, bunlar yabancı kuşlar, ne Necidli, ne de Tihâmeli, yani Mekkeli..." Her kuşun gagasında bir, ayaklarında da iki taş vardı ki, bunlar mercimekten büyük, nohuttan küçük idiler. **İbn Abbas**'ın, bu taşı, **Ümmühanî**'nin yanında "**Kafîz**" gibi, burnu çizgili, tıpkı **Zıfâr** kabilesinin gözboncuğuna benzer bir biçimde gördüğü rivâyet edilmiştir. Taş, adamın başından giriyor, aşağıdan çıkıyordu. Ve, her taşın üzerine, kime ait olduğu da yazılmıştı. Böylece bu, Kâbe'yi yıkmaya katılanların hepsi, yollarda, vadilerde, helak olup, yok oldular. **Ebrehe** ise hastalandı, derken parmak uçları düştü. Göğsü yarılıp, kalbi dışarı fırlayarak öldü. Derken, veziri **Ebû Yeksûm** geriye döndü, üzerinde de bir kuş uçup duruyordu. **Necâşî**'ye geri döndü ve durumu ona anlattı. Hadiseyi anlatıp bitirince de, o taş onun üzerine düştü, **Necaşî**'nin önünde yığılıp kaldı... **Hz. Aişe** (r.a)'nin de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ben, filin komutanını ve bakıcısını, kör-kötürüm olmuş, dilenir oldukları bir vaziyette gördüm..." Âyetle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:

Hadise Çok Önce İken Neden "اَلَمْ تَرَ" Denildi?

Birinci soru: Bu hadise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olmasından uzun bir süre önce meydana gelmiş olmasına rağmen, Cenâb-ı Hak niçin, اَلَمْ تَرَ "görmedin mi?" buyurmuştur?

Cevap: Buradaki "görmek" ifadesiyle, bilme ve hatırlatma manaları kastedilmiş olup, bu, bu haberin mütevatir bir haber olduğuna bir işarettir. Böylece bu konudaki bilgi, kesin, kuvvet ve açıklık bakımından, fiilen görmeye denk bir ilim olmuş olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, başkalarına

(hadiseyi görmeyenlere) bir kınama yoluyla, *"Onlardan önce nice nesilleri helak etmiş olduğumuzu görmediler mi?"* (Yasîn, 31) buyurmuştur. "Peki, daha niçin Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmedin mi?"* (Bakara, 106) buyurmuştur?" da denilmesin; çünkü biz diyoruz ki, buradaki fark şudur: İdraki tasavvur olunamayan şeyler hakkında, kadir olduğu için, ilim maddesi kullanılır. Ama, mesela filin kaçması, gitmesi gibi, idraki tasavvur olunan şeylere gelince, burada "görmek" hadisesi kullanılabilir.

Keyfe (Nasıl) Kelimesindeki İncelik

İkinci soru: Peki, Cenâb-ı Hak niçin "اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ" buyurmuş da, "اَلَمْ تَرَ مَا فَعَلَ رَبُّكَ" buyurmamıştır?

Cevap: Zira varlıkların zatları olduğu gibi onların birtakım keyfiyetleri de vardır, bu keyfiyetler onların medlullerine delalet ederler. İşte bu keyfiyetlere, kelamcılar وَجْهُ الدَّلِيلِ "Delil ciheti, yönü" adını verirler. Methe ve övgüye müstahak olma yani nitelendirme imkanı, zatları görme ile değil, bu keyfiyetleri yakalamakla mümkün olur. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, *"Onlar, üstlerindeki semaya bakmadılar mı? Onu nasıl bina etmişiz..."* (Kâf, 6) buyurmuştur.

İrhasat

Bu hadisenin, Cenâb-ı Hakk'ın kudret, ilim ve hikmetine, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şerefine delalet ettiğinde ise şüphe yoktur. Zira, biz Ehl-i sünnet mezhebine göre, peygamberliklerini tesis için, peygamber olarak gönderilmezden önce birtakım olağanüstü hallerin gösterilmesi mümkün ve vaki olup bunlara irhasat denilmektedir. İşte bu yüzden ulema, bir kulunu, Hz. Muhammed (s.a.s)'i gölgelediğini söylemişlerdir.

Mu'tezile ise şöyle demektedir: "Bu, caiz değildir." Bunu söyleyen **Mu'tezile,** muhakkak ki şunu iddia etmiştir: O zaman da, meselâ **Halib İbn Sinân** veya **Kus İbn Sâide** gibi, bir nebî ya da hatip mevcut idi. Bunların, mevcudiyetlerinin herkes tarafından bilinmesi ve tevatür derecesine ulaşmış olması gerekmez. Çünkü, bu kimsenin, sayıca az bir topluma peygamber olarak gönderilmesi muhtemeldir. İşte bu yüzden de, haberi çok duyulmamıştır.

Bil ki, fîl hadisesi, dinsizler üzerinde, kendisini cidden hissettiren bir hadisedir. Zira dinsizler, zelzele, kasırga, yıldırım ve Cenâb-ı Hakk'ın, kendisiyle, geçmiş ümmetlere azap ettiği diğer musibetler hususunda tutarsız birtakım şeyler ileri sürebilirler. Ama, bu hadiseye gelince, burada, bu tür mazeret ileri sürme de mümkün değildir. Çünkü, tabiatta ve diğer yol

ve yöntemlerde, bir kuşun, gagasında ve ayaklarında taşlar taşıyıp da, şu topluma değil, beriki topluma atıp, böylece o toplumun helak etmesi diye bir şey yer almaz. Bunun, diğer tutarsız hadiseler gibi olduğu da söylenemez. Çünkü fil yoluyla Hz. Peygamber (s.a.s)'in bi'seti arasında, kırk yıllık bir zaman bulunur. Hz. Peygamber bu sûreyi okurken, Mekke'de, bu hadiseyi görüp müşahede eden kimseler bulunuyordu. Şimdi eğer bu olmamış olsaydı, onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'i bizzat şifahi olarak yalanlarlardı. Böyle bir şey olmadığına göre, biz bu hadisenin tenkit edilecek bir yönü olmadığını anlamış oluyoruz.

"فَعَلَ" Kelimesinin Özelliği

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak, niçin, "kıldı, yarattı, amel etti.." demedi de, "فَعَلَ" buyurdu?

Cevap: Çünkü "خَلَقَ", bir işin başlangıcı için; جَعَلَ "kıldı" da, keyfiyet için kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ *"Gökleri ve yeri yarattı; karanlıkları ve nûru var etti"* (En'âm, 1) buyurmuştur. "عَمِلَ" ise, talepten sonra kullanılan bir fiildir. Halbuki "فَعَلَ" daha genel bir ifadedir. Binâenaleyh, bu âyette, "فَعَلَ"nın kullanılması daha münasip olmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hak, o kuşları yaratmış, o filin karakterini de, (o anda), üzerinde bulunduğu karakterin aksine kılmıştır. Mekkeliler, Cenâb-ı Hak'tan, Beytullah'ı korumasını istemişlerdir. Belki de onların içinde, duaları makbul olacak kimseler vardır. Şimdi, Cenâb-ı Hak şâyet, bu üç fiili zikredecek olsaydı, o zaman söz uzardı. Böylece bu fiillerin üçünü de içine alan bir fiil (فَعَلَ) zikretmiştir.

Niçin er-Rabb Değil de Rabbuke Denildi?

Dördüncü soru: Peki, Cenâb-ı Hak niçin, "رَبُّكَ" demiş de, "الرَّبُّ" demiştir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Cenâb-ı Hak âdeta, şöyle demek istemiştir: "Onlar, bu intikam alışımı gözleriyle görüp müşahede ettiler. Ama, yine de putlara tapmayı bırakmadılar. Halbuki, ey Muhammed, sen, bu intikam alışımı bizzat gözünle görmedin. Ama, bana şükretmek ve itaatte bulunmak suretiyle, bunu itiraf edip kabul ettin. Böylece de, bu intikam alışımı gören, (âdeta) sen görmüş oldun. Böylece de, hiç şüphesiz, onlardan ayrıldın. Ben de, onların içinden seni seçtim. Şimdi Ben, "Senin Rabbinim" diyorum. Yani, ben, senin içinim, onlar için değil; tam aksine ben, onların aleyhineyim."

2) Cenâb-ı Hak âdeta, "Ben, fil ordusuna bunu, seni ululamak ve senin peygamber olarak gelişini kutlamak için yaptım. Bu demektir ki ben, seni, senin toplumundan önce eğitenim. Binâenaleyh, sen bilfiil zuhur ettikten ve dünyaya geldikten sonra seni eğitmeyi nasıl bırakabilirim?.." demek istemiştir ki, bunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendisinin galip geleceği hususunda bir müjde yatmaktadır.

Taaccübün Sebebi?

Beşinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, "اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ" ifâdesi, taaccüp sadedinde zikredilmiş bir ifadedir. Halbuki, bu tür şeyler, Allah'ın kudretine nispetle pek de ilginç değildir. Binâenaleyh, bu taaccübün sebebi nedir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Kâbe, Hz. Muhammed (s.a.s)'e tabidir (ikinci derecede gelir). Bu böyledir, zira ilim, mescid olmadan da ifa edilir. Ama, âlimsiz mescid olmaz. O halde âlim, inci; mescid ise, onun sedefi mesabesindedir. Sonra, o Peygamber, **Velîd İbn Muğîre**'nin kendisiyle alay ettiği, böylece de kalbi daralmış olan o muhterem zattır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Büyük bir hükümdar mescidini ta'n edince, onu yerle bir ettim, yok ettim.. Binâenaleyh, senin hakkında ileri geri konuşan kimseye gelince -ki sen, her şeyin esası ve maksadısın- onları helak ve yok ederim" demek istemiştir ki, bu cidden enteresandır.

2) "Kâbe, senin namazında, kendisine yöneldiğin kıblendir. Kalbin ise, bilgi ve marifetinin kıblesidir. Ben, senin amelinin kıblesini, düşmanlardan korumaktayım. Şimdi, senin dininin kıblesini, günahlardan ve masiyetlerden korumaz olur muyuz?" demektir.

Ashab Kelimesi

Altıncı soru: Peki, Cenâb-ı Hak niçin, "اَرْبَابَ الْفِيلِ" veya "مَلَّاكَ الْفِيلِ" demeyip de, "اَصْحَابَ الْفِيلِ" buyurmuştur?

Cevap: Çünkü, "sâhib", aynı cinsten olur. O halde, "اَصْحَابَ الْفِيلِ" ifâdesi, o topluluğun, hayvanlıkta, anlayışsızlık ve akılsızlıkta, o fiilin cinsinden olduklarına delalet eder. Hatta, bunda şöyle bir incelik vardır: İki kişi arasında arkadaşlık (beraberlik) varsa bunu ifade etmek için, seviyece daha alt olan, üsttekine izafe edilerek "Bu şahıs falanın sahibidir" denilir, yoksa bunun aksi yapılmaz (meselâ **Ammar Sahibu'n-Nebiyyi** denir, fakat **Nebî Sahiba Ammar** denilmez). İşte bu yüzden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabına, "sahâbe" adı verilmiştir. Binâenaleyh, "اَصْحَابَ الْفِيلِ" ifadesi, o topluluğun,

o filden derece bakımından daha aşağı ve dûn olduklarına delalet eder ki, işte Cenâb-ı Hakk'ın *"hatta daha da sapık..."* (A'râf, 179) ifadesinden kastedilen budur. Şu hadise de bunu te'kid eder: Onlar her ne zaman o fili, Kâbe tarafına döndürmeye çalışmışlarsa, o oraya dönmemiş ve o cihetten aksi istikamete doğru kaçmıştır. Fil bu hareketiyle âdeta, "Hakk'a isyanın bulunduğu yerlerde, mahluka itaat edilmez. Benim azmim ve iradem, methe layık bir azimdir. Onlar o, adi azim ve iradelerini terk etmediklerine göre, hem niye bu azim ve irademi terk edecekmişim?" demek istemiştir ki, böylece bu, o filin, o topluluktan daha iyi halli olduğuna delalet eder.

Kul Hakkının Önemi

Yedinci soru: Kureyş kâfirleri, ta öteden beri, Kâbe'yi putlarla doldurmamışlar mıydı? Bunun, Kâbe'nin duvarlarını yıkmaktan daha çirkin bir şey olduğundaysa, şüphe yoktur. Öyleyse, Cenâb-ı Hak daha niçin, Kâbe'yi yıkmaya gelenlere o azabı vermiş de, orayı putlarla dolduranlara bir azapta bulunmamıştır?

Cevap: Çünkü, Kâbe'yi putlarla doldurmak, Allah'ın hakkını çiğnemek; orayı harap etmek ise, mahlukatın hakkını çiğnemektir. Ki, bunun bir benzeri de, yol kesen ve meşru devlet reisine başkaldırmış olan kimsenin durumudur. Bunlardan adam öldürenler Müslüman olmalarına rağmen, öldürülürler. Halbuki, yaşlı kimseler, körler, ibadetgâhlarda bulunan din adamları, ve kadınlar, kâfir bile olsalar, öldürülmezler. Zira, bunların zararları, insanlara ulaşmaz.

Sekizinci soru: Bu âyetin i'rabı nasıldır?

Cevap: Zeccâc şöyle der: "كَيْفَ" kelimesi, "اَلَمْ تَرَ" ifadesiyle değil de, başka bir fiil ile, mahallen mansubdur. Çünkü "كَيْفَ" istifham harfidir.

اَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِى تَضْلِيلٍ ﴿٢﴾ وَاَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا اَبَابِيلَ ﴿٣﴾ تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ ﴿٤﴾

"O bunların, kötü planlarını boşa çıkarmadı mı? O, bunların üzerine sürü sürü kuşlar gönderdi ki, bunlar onlara pişkin tuğladan taşlar atıyorlardı" (Fil, 2-4).

Bil ki Allahu Teâlâ, onlara ne yaptığını belirtince, اَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِى تَضْلِيلٍ *"O bunların, kötü planlarını boşa çıkarmadı mı?"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Keyd Kelimesinin Manası**

Bil ki, "اَلْكَيْدُ" (el-keydu), bir başkasına, gizlice zarar vermek istemektir. Buna göre şâyet, "Peki, bu şey ayan beyan ortada iken, Cenâb-ı Hak bu işi niçin "**keyd** - tuzak" diye isimlendirmiştir? Zira, karşı taraf, Kâbe'yi yıkacağını açıkça söylüyordu..." denilirse, biz deriz ki: Evet, o bunu açıkça söylüyordu, ama, onun kalbinde, açığa vurduğundan daha şiddetli bir kötülük bulunmaktaydı. Zira o, Araplara olan kıskançlığını içinde saklıyor, Kâbe sebebiyle, Araplar için hasıl olan o şerefi Araplardan ve onların beldesinden alıp, kendisine ve beldesine yöneltmek istiyordu.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demektedir: Tuzağın insanlara nisbet edilmesi, Allah'ın, kötü şeylere razı olmadığının bir delilidir. Çünkü, eğer O, buna razı olmuş olsaydı, bu işi de, tıpkı اَلْقَوْمُ لِى *"Oruç, benim içindir"* demek suretiyle yapmış olduğu nisbet gibi, kendi zatına nisbet ederdi."

Cevap: Nahiv ilminde, bir nisbe'nin muteber olabilmesi için, o iki şey arasında ufacık bir münasebetin bulunmasının yeterli olacağı hükmü yer almaktadır. Binâenaleyh, bu nisbe'nin güzel olması için, bunun, onların irade ve isteklerine uygun olarak meydana gelmiş olması niçin yeterli olmasın?

ÜÇÜNCÜ MESELE

"فِى تَضْلِيلٍ" ifadesi, "boşa çıkarmada, iptal etmede..." manalarındadır. Nitekim birisi birisinin tuzağını boşa çıkarıp zayi ettiğinde, "ضَلَّلَ كَيْدَهُ" denilir. Ki, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ اِلَّا فِى ضَلَالٍ *"Kâfirlerin duası, ancak zayi olup, boşunadır..."* (Mü'min, 50) âyetidir. Babasının mülkünü zayi ettiği için, **İmriu'l-Kays**'a **"el-Meliku'd-Dalîl"** (اَلْمَلِكُ الضَّلِيلُ) denmesi de bundan dolayıdır. Buna göre mana, "Onlar o kiliseyi yapmak suretiyle, o Kâbe'ye kastettiler. Hacdan o kiliseye çevirmek suretiyle bu işe başlamak istediler. Ama, Allahu Teâlâ, o kiliseyi yakmak suretiyle onların tuzaklarını boşa çıkardı. Derken, onlar ikinci kez, Kâbe'yi temelinden yıkmayı arzuladılar da, Allah, o kuşları onların üzerine salıvermek suretiyle, bu işlerini de boşa çıkardı" şeklindedir. "فِى تَضْلِيلٍ" ifâdesindeki "فِى"nin manası, tıpkı Arapçada, "Falancanın say ü gayreti hüsranla sonuçlandı (فِى ضَلَالٍ)" denilmesi gibi olup, "Onların çalışmaları, her

akıllının, bunun bir hata ve sapıklık olduğunu anlayacakları bir biçimde hüsranla sonuçlandı..." demektir.

Ebabîl Kuşları

Sonra Hak Teâlâ, وَاَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا اَبَابِيلَ *"O, bunların üzerine sürü sürü kuşlar gönderdi"* (Fil, 3) buyurmuşur.

Burada birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak, niçin, nekire olarak, "طَيْرًا" buyurmuştur?

Cevap: Bu, ya tahkir için böyle getirilmiştir. Çünkü, her zaman bu yapılan iş; en hakir iş olursa, Allah'ın fiili de, o nispette harikulade ve en büyük olur. Yahut da, "tefhîm" içindir. Buna göre Cenâb-ı Hak, âdeta, "kuşlar, amma ne kuşlar! O ufacık taşları atıyorlar, ama attıkları hiç boşa çıkmıyor, hedefini buluyor.." demek istemiştir.

İkinci soru: "**Ebâbîl**" ne demektir?

Cevap: Dilcilere gelince, meselâ **Ebû Ubeyde,** bu kelimeye, "bölük bölük" manalarını verir ve Arapçada meselâ جَاءَتِ الْخَيْلُ اَبَابِيلَ اَبَابِيلَ مِنْ هٰهُنَا وَهٰهُنَا "Atlar, şuradan buradan, bölük bölük geldiler" denildiğini söylemiştir. Şimdi, bu kelimenin müfredi var mıdır, yok mudur meselesine gelince, bu hususta da iki görüş vardır:

a) **Ahfeş** ve **Ferrâ**'ya göre, bu kelimenin müfredi yoktur ve bu tıpkı, tekil gibi, اَلسَّمَاطِيطُ "dağınık", "اَلْعَبَادِيدُ" kelimesi gibidir.

b) Bu kelimenin tekili vardır. Böyle diyenler, şu üç izahı yapmaktadırlar:

1) **Ebû Câfer er-Ruâsî,** ki bu, güvenilir bir zattır, bunun tekilinin, "إِبَّالَةٌ" (ibbâletun) şeklinde olduğunu söylemektedir. Nitekim, Arapların bir darb-ı meselinde de, "büyük demet" anlamına gelen, "ضَغْثٌ عَلَى إِبَّالَةٍ" deyimi bulunmaktadır. Şimdi, bu kuş toplulukları, intizamlı olmaları bakımından, demete benzetilmişlerdir.

2) **Kisâî** de şöyle demektedir: "Ben, nahivcilerin "عَجُولٌ - عَجَاجِيلٌ" ifâdesinde olduğu gibi, "اَبُولٌ - اَبَابِيلٌ" dediklerini duydum..."

3) **Ferrâ** da şöyle demektedir: "Eğer bir kimse, "اَبَابِيلُ" kelimesinin müfredinin, tıpkı, "دِينَارٌ - دَنَانِيرُ" ifâdelerinde olduğu gibi, "اِبَالَةٌ" (îbâletun) şeklinde olduğunu söylemiş olsaydı bu, doğru olurdu."

O Kuşların Şekli

Üçüncü soru: Bu kuşların şekil ve şemailleri nasıldı?

Cevap: İbn Sîrîn, İbn Abbas'ın, "Tıpkı, filin hortumu gibi hortumları, köpeğin patileri gibi pençeleri bulunan kuşlar idi.." dediğini rivâyet ederken, **Atâ** da, **İbn Abbas**'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Bunlar, deniz tarafından bölük bölük gelen siyah kuşlardı.." Belki de bunun sebebi, o kuşların, dış görünümlerinde siyah renkli, içlerinde de küfür ve masiyetin siyahlığı bulunan bir topluluğun üzerine salıverilmiş olmalarıydı.

Saîd İbn Cübeyr'den de, bu kuşların, küçük beyaz kuşlar olduğu rivâyet edilmiştir. Belki, bunun da sebebi, küfür zulmetinin bu kuşlar sebebiyle bozguna uğrayıp sona ermesiydi. Çünkü beyaz, siyahın zıddıdır. Bu kuşların, tıpkı yırtıcı kuşların başlarına benzer başları bulunan yeşil kuşlar olduğu da ileri sürülmüştür. Ben derim ki, bu kuşlar, bölük bölük olunca, belki de, bunların her bir grubu, başka bir şekil üzere idiler. Binâenaleyh, herkes gördüğünü tavsif etmiştir. Bu kuşların, kırlangıçlar gibi, alaca oldukları da ileri sürülmüştür.

Siccîl

Sonra Hak Teâlâ, تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ *"Ki bunlar onlara pişkin tuğladan taşlar atıyorlardı"* (Fil, 4) buyurmuştur.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebû Hayve, "Allah veya kuşlar attı" anlamında, "يَرْمِيهِمْ" şeklinde okumuştur. Çünkü bu, cem-i müzekker için kullanılan bir zamir olup, fiil, manadan dolayı müennes getirilmiş, "تَرْمِيهِمْ" şeklinde okunmuştur.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, bu atmanın keyfiyeti hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) **Mukâtil,** şöyle der: Her kuş, biri gagasında, ikisi ayaklarında olmak üzere, üç taş atıyordu ki, kimi öldüreceğine dair ismi üzerinde yazılı bulunan bir adamı öldürüyordu. O taşlar, düştüğü yeri delip, öte taraftan çıkıyordu. Eğer mesela, bir kimsenin başına düşmüşse, onun makatından çıkıyordu.

2) **İkrime İbn Abbas**'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Allahu Teâlâ, o taşları, fil ordusu üzerine salıverdi. O taşlar, onlardan herhangi biri üzerine düştüğünde, orada bir kabarcık meydana geliyor ve bu sebeple, çiçek hastalığına benzer bir hastalık meydana geliyordu. Bu, **Saîd İbn Cübeyr**'in görüşüdür. Bu taşların en küçüğü, mercimek; en büyüğü ise, nohut kadardır.

Bil ki, bazı kimseler, bunu kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: "Şimdi biz, mercimek tanesi gibi olan bu taşlarda, ağırlık bakımından, insanın başından girip makatından çıkacak denli bir güç ve kuvvet olduğunu söylemiş olursak, o zaman, kocaman bir dağın da, ağırlığının olmayıp, ancak saman çöpü kadar bir ağırlıkta olduğunu da tecviz etmiş oluruz. Bu ise, gözle görünen şeylerden bile güvenin kalkması anlamına gelir. Çünkü, her ne zaman böyle bir şey caiz olursa, o zaman bizim yanı başımızda nice güneşlerin ve ayların bulunduğu, fakat bizim onu görmediğimiz, aynı şekilde, hür bir kimsenin de, kendisi doğuda bulunduğu halde, mesela Endülüs'te bir toprak parçası görmesini vb. şeyleri mümkün görmemiz gerekirdi. Halbuki, bütün bunlar ise imkansızdır. Bil ki, bütün bu kimseler, biz Ehl-i sünnet ve'l-cemâatin itikadına göre olabilecek şeylerdir. Ancak ne var ki, örf, böyle şeylerin olmadığı şeklinde cereyan etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler "**siccîl**"in ne demek olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) "**Siccîl**", sanki kâfirlerin azabının kaydedildiği divanlarının (amel defterlerinin) bir ismidir. Bu tıpkı, "**siccîn**'in kâfirlerin amel defterlerinin özel ismi olması gibidir. Buna göre sanki, "Azapları yazılı ve tedvin edilmiş, azap türünden bir taş ile" denilmek istenmiştir ki bu manaya göre, kelimenin iştikâkı, "salıvermek" demek olan "**iscâl**" kökündendir. Su dolu büyük kovaya da, "**secl**" denmesi böyledir. Bu defterlere, içinde onların azapları yazıldığı için bu ad verilmiştir. Çünkü azap, hem, *"O, bunların üzerine sürü sürü kuşlar saldı"* âyetinden, hem de, *"Onlar üzerine bir tufan saldık"* (A'raf, 133) âyetinden anlaşıldığı üzere, "salıverme" sıfatı ile nitelenmiştir. Binâenaleyh "مِنْ سِجِّيلٍ" ifâdesi, "Allahu Teâlâ'nın bu kitaba yazdığı şeylerden olmak üzere..." manasınadır.

2) **İbn Abbas** "**siccîl**"in manasının, "bir kısmı taş, bir kısmı çamur" manasında olmak üzere, Farsça "**senk**" (taş) ve "kil" olduğunu söylemiştir.

3) **Ebû Ubeyde** şöyle der: "**Siccîl,** şedîd (kuvvetli) manasınadır."

4) **Siccîl**, dünya semasının adıdır.

5) **Siccîl**, cehennemden bir taştır. Çünkü "**siccîn**", cehennemin isimlerinden biridir. Binâenaleyh "nûn", lâm'a çevrilmiştir.

Asfin Me'kûl

فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ ﴿٥﴾

"Derken (Allah) onları, yenmiş ekin yaprağı gibi yapıverdi" (Fil, 5).

Bu âyetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler "**asf**"ın ne demek olduğu hususunda birtakım izahlarda bulunmuşlardır ki biz bunları, Rahman 12. âyetin tefsirinde zikrettik. Âlimler burada da şu izahları yapmışlardır:

a) Bu, tarlada, hasat sonrasında kalan, rüzgârın kırıp geçirdiği, hayvanların yediği ekin yaprağıdır.

b) **Ebû Müslim,** "**asf**", samandır. Çünkü Hak Teâlâ, "**zu'l-asfı ve'r-reyhân**" (samanlı ve kokulu...)" (Rahman, 12) buyurmuştur. Zira "**asf**", rüzgârın toz halinde savurduğu ve taneden ayırdığı şeydir. Bu şey, yenildiği zaman iyice küçülür, hiçbir mukavemeti kalmaz" demiştir.

c) **Ferrâ,** "**asf**, başak oluşmazdan önce, ekinin, sapını saran yapraklardır" der.

d) "**Asf**", içi yenilen, kabuğu kalan dane demektir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, "**me'kûl**"ün tefsiri hususunda da şu izahları yapmışlardır:

a) **Me'kûl**, yenilmiş şey demektir. Bu izaha göre burada şu iki ihtimal söz konusudur.

Birinci ihtimal: Mana, "hayvanları yiyip, sonra da yediklerini dışkı olarak atıp, bu dışkının kuruyup dağılan ekin ve saman" şeklinde olmasıdır. Böylece bu ekinlerin, birbirlerinden ayrılışları, dışkının parçalarının dağılmasına benzetilmiştir. Fakat buradaki ifade, Kur'ân'ın edep üslubuna göre gelmiş bir ifade olup, tıpkı, *"O ikisi (yani İsâ (a.s) ile Hz. Meryem) de yemek yerlerdi"* (Mâide, 75) diyerek, def-i hacette bulunduklarını kastetmesi) gibidir. Bu, **Mukâtil**'in, **Katâde**'nin ve **Atâ**'nın rivâyetine göre **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür.

İkinci ihtimal: Bu teşbih, ekinin yapraklarına kurt düşüp, onu delik deşik ettiği zamanki ekin yaprağına yapılmış bir benzetmedir.

b) "**Me'kûl**", Allah onları, danesi yenilmiş, geriye samanı kalmış bir ekin gibi yaptı" demektir. Bu takdire göre âyet, "Allah onları, danesi yenilmiş saman gibi yaptı" manasında olur. Bu tıpkı, "yüzü güzeldir" manasında, "Falanca güzeldir" denilmesi gibidir. Böylece "**me'kûl**"ün, "**asf**" (saman) ile olan ilgisi, danelerinin yenilmiş olması bakımındandır, çünkü bu mana malumdur. Bu görüş de, **Hasan el-Basrî**'nindir.

c) "**Me'kûl**", "yenilen şeyler" demek olup, canlıların yediği" manasınadır. Çünkü yenilmeye elverişli olan her şeye "**me'kûl**" denir. Buna göre âyet, "Allah onları, hayvanların yediği saman gibi kıldı" manasındadır. Bu da **İkrime** ile **Dahhâk**'ın görüşüdür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: Hacılar Kâbe'yi harap etmişlerdir. Fakat bundan ötürü hiçbir hadise meydana gelmemiştir. Böylece, Fîl hadisesinin, bu şekilde olmadığına delalet etmiş olur. Böyle olsa bile, bu hadisenin sebebi, Kâbe'ye saygıdan başka bir şeydir."

Cevap: Biz, bu hadisenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamber olarak gönderileceğinin bir işareti olduğunu daha önce anlatmıştık. Çünkü böylesi bir hadiseye, o (a.s) gelmezden önce gerek vardır. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat peygamber olarak gönderilip, peygamberliği kesin delillerle pekiştikten sonra artık böylesi bir şeye ihtiyaç kalmamıştır. Allahu Teâlâ en iyi bilen ve en iyi hükmedendir. Salat u selam, efendimiz Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

KUREYŞ SÛRESİ

Bu sûre, dört âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

لِإِيلَٰفِ قُرَيْشٍ ﴿١﴾ إِيلَٰفِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ ﴿٢﴾

"Kureyş'i o emn-ü selametlerine ulaştırdığı için... kış ve yaz seferine"
(Kureyş, 1-2)

Bil ki burada şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Kureyş'e Güven Verme Nimeti**

Âyetin başındaki "lâm" hakkında, şu üç izah yapılabilir:

1) Bu lâm, ya kendinden önceki sûreye taalluk eden (bağlama),

2) Yahut kendinden sonra gelen âyete taalluk eder,

3) Yahut da ne öncesi ile, ne de sonrası ile alakası vardır. Birincisine göre şu ihtimaller var.

Baştaki Lâm'ın Muhtemel Manaları

Birinci ihtimal: Zeccâc ve **Ebû Ubeyde**'ye göre, âyetin takdiri, فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ لِإِيلَٰفِ قُرَيْشٍ "Allah onları, Kureyş'in emn-ü selâmeti için, yenilmiş bir ekin gibi yaptı" yani "Allah, fil ordusunu, Kureyş'in alışık oldukları yaz-kış (ticarî) seferleri devam etsin diye, helak etti" şeklindedir. Buna göre eğer, "Bu takdir tutarsızdır. Çünkü Allah o orduyu, küfürlerinden dolayı, yenilmiş bir ekin gibi kırıp geçirmiştir, yoksa Kureyş'in emn-ü emaneti için böyle yapmış değildir" denilirse, biz deriz ki bu soru, şu sebeplerden ötürü tutarsızdır:

1) Biz, Allahu Teâlâ'nın bu belayı, onların başına inkârlarından ötürü getirdiğini kabul etmiyoruz. Çünkü inkârlarının cezası, kıyamet gününe ertelenmiştir. Zira Hak Teâlâ, *"O günde, her nefis, kazandığının cezasını görecektir"* (Mü'min, 17) ve *"Eğer Allah, insanlara, dünyada iken yaptıkları şeylerin (hepsi) ile muaheze edecek olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı"* (Nahl, 61) buyurmuştur. Bir de Allahu Teâlâ, onlara bunu inkârlarından ötürü yapmış olsaydı, bütün kâfirlere böyle yapardı. Halbuki Allahu

Teâlâ bunu onlara, Kureyş'in emniyet ve selameti için makamlarının büyüdüğü ve kıymetini ortaya koymak için yapmıştır.

2) Farz edelim ki kâfirleri, küfürlerinden caydırmak esastır. Fakat bu, bir başka gaye ve maksadın da gözetilmiş olmasına mani değildir. Dolayısıyla bu bela, her iki husus da nazar-ı dikkate alınmasına göre meydana gelmiş olabilir.

3) Farz edelim ki fil ordusu, sadece küfürleri yüzünden helak edildiler. Fakat bu iş, Kureyş'in emniyet ve selameti neticesine götürünce, onların, bu emniyet ve selamet için helak edildikleri de söylenebilir. Bu tıpkı, لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا... *"(Firavun'un adamları onu) "kendileri için bir düşman ve bir tasa olsun" diye (aldılar)"* (Kasas, 8) âyeti gibidir. Çünkü onlar, **Hz. Musa** (a.s)'yı, bu gaye ile almamışlardı. Fakat iş, neticede bu hale gelince, sanki bunun için almış gibi oldular.

İkinci ihtimal: Âyetteki takdir, "Kureyş'in ülfeti yani emniyet ve selameti için baksana Rabbin fil ashabına nasıl yaptı" şeklinde de olabilir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Onlara yaptığımız her şeyi, Kureyş'in emniyet ve selameti için yaptık" demiş gibi olur. Çünkü Hak Teâlâ onların tuzaklarını boşa çıkarmış, üzerlerine bölük-bölük kuşlar salmış. Böylece de onlar, tıpkı yenilmiş bir ekin yaprağı gibi olmuşlar. Bütün bunlar, Kureyş'in emniyet ve selameti için olmuştur.

Üçüncü ihtimal: Âyetin başındaki lâm'ın "إِلَى" manasına gelmesi. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Biz önceki sûrede yaptığımızı belirttiğimiz şeyleri, Kureyş'e başka bir nimette bulununcaya kadar yaptık ki, o başka nimet de, Kureyş'in yaz ve kış düzenlenen (ticari) seferlere alışıp, ünsiyet etmeleridir" demek istemiştir. Nitekim sen, aynı manada olmak üzere, "Allah'ın nimeti nimettir" diyebileceğin gibi, "Nimet, nimet içindir" de diyebilirsin. Bu, **Ferrâ**'nın görüşüdür. Bütün bunlar, sûrenin başındaki "lâm" harf-i cerrinin önceki sûredeki bir kelimeye taalluk etmesi halinde söz konusu olan üç ihtimaldir. Geriye bir görüş mensublarına ait, şu iki şeyi açıklamamız kalmıştır:

1) Bu lâm, önceki sûreye taalluk etmesi durumunda âlimler, şu iki görüşe yer vermişlerdir:

Fîl ve Kureyş Sûrelerini Bir Sayanlar

a) Bu iki sûreyi, tek bir sûre saymışlardır. Delilleri ise şunlardır:

Birincisi: Normalde iki sûreden her biri müstakil olur. Bu sûrenin başı, kendinden önceki sûreye taalluk ettiğine göre, müstakil bir sûre olmaması gerekir.

İkincisi: Ubey b. Ka'b (r.a), bu iki sûreyi, mushafında tek bir sûre olarak yazmıştır.

Üçüncüsü: Rivâyet edildiğine göre, **Hz. Ömer** (r.a), akşam namazının ilk rekatında **"Tîn Sûresi"**ni, ikinci rekatında ise, bu iki sûreyi aralarını besmele ile ayırmaksızın okumuştur.

Ayrı İki Sûre Sayanlar

b) Meşhur ve yaygın görüşe göre, bu sûre, **Fil Sûresi**'nden ayrı ve bağımsız bir sûredir. Sûrenin evvelinin, önceki sûreye taalluk etmesine gelince, bu, bu fikri savunanların görüşüne bir delil değildir. Çünkü Kur'ân'ın zaten hepsi, birbirini açıklayan ve doğrulayan, tek bir sûre ve âyet gibidir. Baksana vaîd (tehdit) ifade eden âyetler, mutlak olarak getirilmiştir. Bu fikri savunanlara göre bu âyetler, tevbe ve af âyetleriyle de alakalıdırlar. Mesela, *"Onu biz indirdik"* (Kadr, 1) ifadesi, o ana kadar indirilen Kur'ân'ın tümü ile alakalı bir âyettir. Bu fikri benimseyenlerin, "**Ubeyy** (r.a), bu ikisini ayırmamıştır, bir sûre saymıştır" şeklindeki görüşleri, herkesin bunların ayrı birer sûre oluşunda mutabakat edişiyle çelişen bir ifadedir. **Hz. Ömer** (r.a)'in, namazın ikinci rekatında bu ikisini birlikte okuyuşu, bunların tek bir sûre oluşuna delalet etmez. Zira imam bazen, iki sûreyi art arda okuyabilir.

2) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ashab-ı fîl'e yaptığı şeyi niçin, Kureyş'in alışıp-ünsiyet etmesine, emniyet ve selamette olmasına bir sebep kılışının izahı hakkındadır? Bu hususta diyoruz ki: Mekke'nin Hak Teâlâ'nın da, *"Ekinsiz-bitkisiz bir vadide... "(Allahım) insanların kalbini onlara meylettir ve kendilerini bazı meyvelerle rızıklandır"* (İbrahim, 37) buyurduğu üzere, Mekke'nin ekim-dikimden ve hayvancılıktan uzak bir yer olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh Mekke halkının ileri gelenleri bile, ticaret maksadıyla, işte bu iki seferde bulunuyor, kendileri ve belde halkı için, ihtiyaç duydukları yiyecek-içecekleri sağlamaya çalışıyorlardı. Bunlar, yaptıkları o seferlerde kazanç temin ediyorlardı. Bir de etraftaki krallar, Mekkelilere saygı duyuyor ve "Bunlar, Allah'ın evinin komşuları, Hareminin sakinleri ve Kâbe'nin idarecileri" diyorlardı. Öyle ki Mekkelileleri, "ehlullah", (Allah'ın ailesi-halkı) diye isimlendiriyorlardı. Şimdi eğer Habeşlilerin yöneldikleri Kâbe'yi yıkma

işi gerçekleşmiş olsaydı, Kureyşlilerin bu izzetleri zail olur, kendilerine duyulan ta'zîm diye bir şey kalmaz ve Mekkeliler de, tıpkı diğer beldelerin sakinleri gibi, her taraftan toplanır, malları ve canları hususunda, kendilerine sataşılır hale gelirlerdi. Binâenaleyh Hak Teâlâ, Fîl ordusunu yok edip, tuzaklarını başlarına çevirince, Mekkelilerin kalplerindeki makamları büyüdü, etraftaki meliklerin onlara olan saygı ve hürmeti yenilmemiş oldu. Böylece de menfaatleri ve ticaretleri o nispette arttı ve ilerledi. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, "Kureyş'in yaz ve kış seferlerine alışması, emniyet ve selameti için Rabbin fil ordusuna nasıl yaptı baksana..." buyurmuştur. Bu görüşün doğruluğuna delalet eden ikinci şey de, Hak Teâlâ'nın, sûrenin sonunda, sûrenin başına bir işaret olmak üzere, *"Bu beytin Rabbine ibadet etsinler"* buyurmasıdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Fil ashabının yıkmayı hedeflediği bu beytin Rabbine ibadet etsin" demek istemiştir. Çünkü bu beytin Rabbi, sizin emniyet ve selametiniz ve faydalanmanız için, o fil ashabını maksatlarına eriştirmedi. Çünkü ibadet emri, ancak, bir menfaatin söz konusu olması durumunda güzel olur. Binâenaleyh bu âyet, sûrenin başının, önceki sûreyle ilgili olduğuna delalet eder.

İkinci görüş, yani bu "lâm" harf-i cerrinin, kendinden sonra gelen فَلْيَعْبُدُوا *"ibadet etsinler"* fiiline taalluk etmesi görüşü, **Halil** ve **Sîbeveyh**'in görüşüdür. Buna göre ifadenin takdiri, "Kureyş, emniyet ve selametleri için, bu beytin Rabbine ibadet etsinler" şeklinde olur. Bu da, "Onlar ibadetlerini, bu nimete bir şükür ve nimetin bir itirafı saysınlar" demektir. Buna göre, "Öyle ise, "فَلْيَعْبُدُوا"nun başına niçin "fâ" gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, sözde bir şart manasının yatmasından ötürü gelmiştir. Çünkü Allah'ın onlar üzerinde sayısız nimetleri vardır ve buna göre âdeta, "Eğer onlar, Allah'a, diğer verdiği nimetlerden ötürü ibadet etmiyorlarsa, bâri şu apaçık nimet olan bir tek nimetten ötürü ibadet etsinler" denilmek istenmiştir.

Üçüncü görüş, sûrenin başındaki "lâm"ın, ne kendinden önceki, ne de sonraki bir ifadeye taalluk etmesidir. **Zeccâc** şöyle der: "Bazı kimseler, bu "lâm"ın **"lâmu't-taaccüb"** olduğunu ve mananın, "Kureyş'in emniyet ve selametine şaşın" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Kureyş, azgınlığını, cehaletini ve putperestliğini her gün biraz daha ileri götürüyordu. Allahu Teâlâ ise, onların işlerini yoluna koyuyor, rast getiriyor, afet ve belaları onlardan savuşturuyor; geçim sebeplerini, nizama-intizama sokuyordu. Binâenaleyh Allah'ın bunca sabrı ve keremi son derece şaşılacak bir şeydi. Arapçada bunun bir benzeri de, لِزَيْدٍ وَمَا ضَعْنَا بِهِ وَلِزَيْدٍ وَكَرَامَتِنَا اِيَّاهُ "Zeyd'e

ve bizim Zeyd'e yaptığımıza; Zeyd'e ve bizim Zeyd'e yaptığımız ikrama bir bak da hayret et!" şeklindeki sözüdür. Bu, **Kisâî, Ahfeş** ve **Ferrâ**'nın da tercih ettiği görüştür.

***İKİNCİ MESELE:* Îlaf**

Âlimler, "**îlâf**"ın ne demek olduğu hususunda şu üç izahı yapmışlardır:

1) "**Îlâf**", "**lif**" demektir. Dil âlimleri, aynı manada Arapçada, "اَلِفْتُ الشَّيْءَ وَاَلِفْتُهُ اِلْفًا - اِلَافًا وَاِيلَافًا" denildiğini söylemişlerdir. Buna göre kelime, "sevdi, peşinden ayrılmadı, ünsiyet etti" manasındadır ve âyet, "Kureyş'in bu iki sefere ünsiyet edip de, hep sürdürmesi ve kesintiye uğramaması için..." demek olur. **Ebû Cafer,** bunu "لِاٰلْفِ قُرَيْشٍ" şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, "لِاٰلَافِ قُرَيْشٍ" şeklinde okumuşlardır. **İkrime** de "لِيلَافِ قُرَيْشٍ" şeklinde okumuştur.

2) Bu kelime, لَزِمْتُ مَوْضِعَ كَذَا وَاَلْزَمَنِيَهُ اللهُ "şu yere alıştım, ayrılmadım, Allah da beni oradan ayırmadı" manasındadır. Nitekim aynı manada "اَلِفْتُ كَذَا وَاَلِفَنِيَهُ اللهُ" dersin. Buna göre mana bu durumda şöyle olur: "Kendisine ünsiyet etme sırrının bulunduğu bir planlamanın varlığı için" manasında olur. Nitekim Arapçada, "اَلِفَ بِنَفْسِهِ اِلَافًا" ve اَلِفَهُ غَيْرُهُ اِيلَافًا "Kendisi alıştı" ve "Başkası onu alıştırdı" denilir. Buna göre mana, "Bu alışma, emniyet-selamet, Kureyş için, ancak Allah'ın tedbir ve takdiri ile meydana gelmiştir" şeklinde olur. Kelime bu manasıyla tıpkı, *"Fakat Allah onların arasına ülfet (sevgi) verdi"* (Enfâl, 63) ve *"Allah kalplerinin arasına ülfet verdi de, O'nun nimeti sayesinde kardeş oluverdiniz"* (Âl-i İmran, 103) âyetlerindeki gibi olur. Bazen sevinç, ünsiyetin ülfetin ve ittifakın bir sebebi olur. Bu tıpkı fil ordusunun, hezimete uğramasının, Kureyş'in ünsiyetine ve ittifakına sebep olması gibi... Buna göre bu "**îlâf**" mastarı, mef'ûlüne muzaf olmuş ve mana da, "Allahu Teâlâ'nın Kureyş'i o iki seferin müdavimleri kılması için..." şeklinde olmuş olur.

3) **Îlâf,** hazırlanmak, teçhizatlanmak demektir. Bu, **Ferrâ** ve **İbnu'l-A'râbî**'nin görüşüdür. Buna göre, "Kureyş'in bu iki sefere hazırlanması ve böylece seferlerin, kesintisiz, art arda yapılması için..." şeklinde olur. **Ebû Câfer,** bunu hemzesiz olarak, "لِيلَافِ" şeklinde de okumuştur. Böylece o, if'âl babının hemzesini bunda, büsbütün hazfetmiştir. Bu tıpkı onun, "يَسْتَهْزِؤُنَ"de ta'kib ettiği kıraat gibidir. Bunun izahı daha önce geçmişti.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İlaf Kelimesinin Tekrarı**

"**îlâf**" mastarının tekrarının sebebi şudur: Allahu Teâlâ, "**îlâf**"ı, birincisinde mutlak olarak zikretmiş; sonra da mukayyed olarak zikrettiğini, bu "**îlâf**"ın yüceliğini ve önemini belirtip, ondaki nimet ve lütfun büyüklüğünü hatırlatmak için, mutlak olandan bedel yapmıştır. Ama doğruya en yakın olandan bedel yapmıştır. Ama doğruya en yakın olan, ilkinin, "Kureyş arasındaki tüm ünsiyet, emniyet, selamet ve ittifakın" hepsini içine alan genel bir ifade olmasıdır. Böylece bunun içine, onların duruşları, hareket edişleri ve bütün halleri girmiş olur. Daha sonra Hak Teâlâ, onların geçimlerinin direği ve ana kaynağı olduğu için, özellikle bu iki sefere ülfet edip, bunlarda emniyet ve selamette oluşu zikretmiştir. Bu yönüyle âyet tıpkı, önce genel olarak, *"Kim Allah'a ve meleklerine düşman olursa..."* buyurmuş, daha sonra ifadeyi tahsis ederek, *"ve Cibril'e ve Mîkâil'e düşman olursa..."* (Bakara, 96) buyurması gibidir. Bu iki mastar arasına atıf harfinin getirilmemesinin hikmeti ise, bunun nimetlerin tümü olduğuna dikkat çekmektir. Araplar, "Onun peşini bırakmadım" manasında, "اَلِفْتُ كَذَا" ifadesini kullanırlar. Peşini bırakmama (ilzâm), mükellef tutma ve emretme ile yapılan ve sevgi-ünsiyet ile yapılan diye ikiye ayrılır. Çünkü kişi bir şeyi sevdiğinde, onun peşini bırakmaz. Hak Teâlâ'nın *"(Allah) onlara, takva kelimesini ilzam etti (sevdirdi)"* (Feth, 26) âyeti de bu manadadır. "**İlcâ**" (mecburiyet) de, biri, mesela yırtıcılardan kaçma gibi, zararı defetmek için; diğeri de, mesela, büyük bir mal bulup, onu almasına ne aklen, ne şer'an, ne de hissen (maddeten) bir mani olmayan kimse gibi, büyük bir faydayı celbetmek için, iki çeşittir. Çünkü bu durumda olan, onu almaya mecbur gibidir. İlcânın dışındaki sebepler de, bazen zararı def, bazen de menfaati celp için olur. İşte "**îlâf**" ile kastedilen husus budur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler, Kureyş'in, **Nadr b. Kinâne**'nin soyundan geldiği hususunda ittifak etmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de إِنَّا بَنِى نَضْرِ ابْنِ كِنَانَةَ لَا نَقْفُوا اُمِّنَا وَلَا نَنْتَفِى مِنْ اَبِينَا *"Biz, Nadr b. Kinâne oğullarıyız, annemizi itham etmeyiz, babamızla ilgimizin olmadığını söylemeyiz"*[26] buyurmuştur.

Kureyş Kelimesi

Âlimler "**Kureyş**"e bu adın verilmesi hususunda da şu izahları yapmışlardır:

26 **İbn Mâce**, Hudûd, 37 (2/871).

1) Bu kelime, "**Kırş**" kelimesinin, ism-i tasğîridir.

Kırş ise, denizde gemilerle oynayan, ancak ateşle hareket eden, büyük bir canlıdır. (Köpek balığı'dır). **Muaviye, İbn Abbas** (r.a)'a niçin, "Kureyş" adının verildiğini sormuş; **İbn Abbas**'ın da, "Denizde yiyen fakat yenilmeyen; hükümran olan, fakat hükümran olunamayan bir hayvanın adı olduğu için..." cevabını vermiş ve şu şiiri delil getirmiştir:

وَقُرَيْشٌ هِيَ الَّتِي نَسْكُنُ الْبَحْرَ بِهَا سُمِّيَتْ قُرَيْشٌ قُرَيْشًا

"Kureyş, onun yüzünden Kureyş'in Kureyş diye adlandırıldığı, denizde yaşayan bir hayvandır."

Kureyş'in ism-i tasğir oluşu ise, ta'zîm (büyüklüğünü anlatmak) içindir. Kureyş'in, ümmetin işini üstlendiği için, bu sıfatlarla nitelendiği malumdur. Çünkü halifeler, Kureyş'ten olur.

2) Bu kelime, "kazanmak" manasına gelen, "**karş**"tandır. Çünkü "**Kureyş**", şehirlere düzenledikleri ticari seferlerle, kazanç sağlıyorlardı.

3) **Leys** şöyle der: "Kureyş, Harem'in dışındaki bölgelerde dağınık olarak yaşıyorlardı. Derken **Kusayy b. Kilâb**, onları Harem-i Şerif'te topladı. Böylece onlar, Harem-i Şerif'i yurt edindiler ve "Kureyş" adını aldılar. Çünkü "**tekarruş**", bir araya gelip toplanma demektir. Nitekim Arapçada, bir araya gelip toplandılar, manasında "تَقَرَّشَ الْقَوْمُ" denilir. İşte bu yüzden, **Kusayy**'a da, "**mücemmi'**" (toplayan) denildi. Nitekim şair,

اَبُوكُمْ قُصَيٌّ كَانَ يُدْعَى مُجَمِّعًا بِهِ جَمَعَ اللهُ الْقَبَائِلَ مِنْ فِهْرِ

"Babanız Kusayy, sayesinde Allahu Teâlâ'nın Fihr kabilelerini bir araya topladığı, mücemmi' (toplayıcı) diye adlandırılmıştır" demiştir.

4) **Kureyş,** ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gideren bir toplumdu, bu yüzden, onlara Kureyş denilmiştir. Çünkü bu, kökü olan, "**karş**", yoklama-araştırma manasınadır. Nitekim **İbn Hurve** şöyle der:

اَيُّهَا الشَّامِتُ الْمُقَرَّشُ عَنَّا عِنْدَ عَمْرٍو وَهَلْ لُذَاكَ بَقَاءُ

"Ey, başımıza gelenlere sevinen ve Ebû Amr'ın yanında, ayıplarımızı sayıp döken kişi. Daha bu ne kadar sürecek?.. (Bunu terk etsene..)"

Yaz ve Kış Kervanları

Hak Teâlâ, إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ *"Kış ve yaz seferine alıştırılmaları için"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili, şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Leys, şöyle demektedir: "**Rıhle**", bir kavmin hareket etmesine verilen addır. Buradaki "**rıhle**" ile ne murat edildiği hususunda ise, şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Haşim'in Bu Ticarette Öncülüğü

a) Meşhur görüşe göre, müfessirler şöyle demektedirler: "Kureyş, her yıl, daha sıcak olduğu için kışın Yemen'e, yazın da Şam'a birer sefer düzenliyorlardı." **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'ın, şöyle dediğini nakleder: "Bu hadise şöyle başlamıştı: Kureyş'ten birine bir kıtlık ve açlık isabet ettiğinde, o ve ailesi bir yere çıkıyor, ölünceye değin, bir çadırın içinde bekliyordu. Bu iş, **Hâşim b. Abdimenâf** ortaya çıkıncaya kadar böyle sürüp gitmiştir. **Haşim İbn Abdimenâf,** kavminin seyyidi idi. Ve onun, **Esed** adında bir oğlu vardı. Kendisinin **Mahzûm** kabilesinden, çok sevdiği ve beraber oynadığı bir yaşıtı bulunuyordu. Böylece bu çocuk, **Esed**'e, mağduriyetlerini, aç olduklarını bildirdi. Bunun üzerine **Esed,** ağlayarak, annesinin yanına girdi. Derken, annesi de, onlara un ve yağ gönderdi. Böylece onlar, birkaç gün, geçinip gittiler. Derken, **Esed**'in yaşıtı, yine kendisine geldi; açlıktan şikâyet etti. Bunun üzerine **Haşim,** Kureyş'e şöyle hitap ederek: "Sizler, ot bitmeyen bir yere varıp yerleştiniz; böylece burada, zillet içinde yaşıyorsunuz. Halbuki bizler, Allah'ın Haremi'nin ehli, Adem oğullarının en şereflilerisiniz. Diğer insanlar da size tabidir..." dedi. Bunun üzerine oradakiler, "Biz de sana tabiyiz. Bizden, sana karşı herhangi bir muhalefet söz konusu değil" dediler, böylece, **Haşim İbn Abdimenâf,** herkesi, kışın Yemen'e, yazın da Şam'a, ticaret yapmak amacıyla seferler düzenleme hususunda bir araya getirdi. Derken, zengin kimselerin kazançlarını, onu kazanan o zengin ile fakir arasında paylaştırıyordu. Böylece onların fakirleri de, zenginleri gibi oluyordu. İşte onlar bu hal üzere iken, İslâm geldi. Araplar içinde, Kureyş'ten daha aziz ve daha zengin kimse de yok idi. Nitekim şair onlar hakkında şöyle demektedir:

اَلْخَالِطِينَ فَقِيرُهُمْ بِغَنِيِّهِمْ حَتَّى يَكُونَ فَقِيرُهُمْ كَالْكَافِي

"Fakirleri, zenginleriyle iç içedir. Öyle ki, fakirleri de, kendisine yeter hale gelenler gibi olurlar..."

Bil ki, buradaki nimet ve lütfun sebebi şudur: Şâyet fil ashabının istediği olmuş olsaydı, o zaman, yeryüzünde yaşayan insanların ta'zimi, Kureyş'e olan saygıyı terk ederdi. Kureyş de böylece paramparça olur ve durumları,

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onları parça parça ümmetler haline getirdik"* (A'râf, 168) beyanında bildirdiği Yahudilerin durumu gibi olmuş olurdu. Halbuki, tek bir kabilenin bir yere toplanması, çeşitli kabilelerin bir yere gelmesinden daha fazla nimet sağlar. Cenâb-ı Hak, ünsiyet ve ülfetin, yolculuğun şartlarından olduğuna dikkat çekmiştir ki, *"... hacda tartışma yoktur..."* (Bakara, 197) âyeti böyledir. Yolculukta, güzel ahlaka duyulan ihtiyaç, mukîm iken duyulandan daha fazladır.

Mekke'yi Ziyaret Seferleri

b) Buradaki, "göç" ile, insanların Mekke'ye gelmeleri kastedilmiştir. O halde, "yaz ve kış seferleri" ile, Receb ayında yapılan Umre ile, Zilhicce ayında yapılan hac kastedilmiştir. Çünkü, bunlardan birisi kışın, diğeri ise yazın oluyordu. Mekke'nin faydalanılan mevsimi ise, bu ikisi ile tahakkuk ediyordu. Şimdi eğer, fil ashabının istediği gerçekleşmiş olsaydı, işte bu menfaat, atalete uğrardı.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "رِحْلَةٌ" kelimesini, "اِيلَافِيهِمْ" kelimesi, mef'ûl-i bih olarak nasbetmiştir. Cenâb-ı Hak, "رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ" ifâdesi ile, "رِحْلَتِى الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ" manasını kastetmiştir. Bir iltibas olmadığı için de, kelimeyi tesniye değil de, tekil getirmiştir. Ve bu tıpkı şairin, كُلُوا فِى بَعْضِ بَطْنِكُمْ "Karnınızın bir kısmını yiyiniz..." deyip de, (بُطُونِكُمْ - karınlarınız...) dememesi gibidir. İfadenin, "رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَرِحْلَةَ الصَّيْفِ" takdirinde olduğu da ileri sürülmüştür. Bu kelime, râ'nın dammesi ile "رُحْلَةَ الشِّتَاءِ" şeklinde de okunmuştur ki, bu durumda mana, cihet, taraf anlamında olur.

Kâbe'nin Rabbine Kulluk

فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هٰذَا الْبَيْتِ ﴿٣﴾ اَلَّذِىٓ اَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَاٰمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ ﴿٤﴾

"Şu beyt'in Rabbine ibadet etsinler onlar... (O Rab ki), onları açlıktan doyuran, kendilerine korkudan eminlik verendir O" (Kureyş, 3-4).

Bil ki, nimet vermek, şu iki şekilde olur:

1) Zararı bertaraf etme.

2) Menfaat sağlama. Birincisi, daha önemli ve daha öncedir. İşte bundan dolayı ulema, "Canlılardan zararı defetmek vaciptir; ama, menfaat temin etmeye gelince, bu vacip değildir" demiştir. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, zararı savuşturma nimetini, Fîl Sûresi'nde; fayda temin etme nimetini ise bu sûrede açıklamıştır. Nimet vermeye ve nimet verene şükür ve kullukla mukabele etmek gerektiği zihinlere yerleşince de, pek yerinde olarak, Cenâb-ı Hak, verdiği nimetlerin peşinden, kulluğun yerine getirilmesi gerektiğine dikkat çekerek, "فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هٰذَا الْبَيْتِ" buyurmuştur. Burada şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Biz, ibadetin, mabuda karşı alabildiğine tezellülde, huzû ve huşûda bulunmak olduğunu, daha önce beyan etmiştik. Bazı kimseler şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, buradaki فَلْيَعْبُدُوا "Şimdi; onlar, bu Beyt'in Rabbini Bir bilsinler (tevhîd)" manasını kastetmiştir. Zira, Beyt'i koruyup muhafaza eden, putlar olmayıp, O'dur. Bir de, tevhîd, ibadetlerin anahtarıdır." Bazı kimseler de, bu âyetteki ibadet ile, uzuvlarla ilgili ibadetlerin kastedildiğini söylemişler, sonra da ibadet çeşitlerini sıralamışlardır. Ama, evla olanı, âyetin bu ifadesini, tüm ibadet çeşitleri manasına almaktır. Çünkü lafız, delilin istisna ettiği şeyler hariç, bütün ibadet çeşitlerini içine almaktadır.

Bu ifadeyle ilgili olarak, bir başka izah da şudur: Buradaki "فَلْيَعْبُدُوا" fiilinin manası, "Onlar, yaz ve kış seferlerini terk edip de, bu Beyt'in Rabbine ibadet etmekle meşgul olsunlar. Çünkü onları, açlıktan doyuran, korkudan emin kılan, O'dur" şeklindedir. Burada, özellikle "Rab" kelimesinin zikredilmesi, Kureyş'in **Ebrehe**'ye, "Bu Beyt'in, onu koruyup muhafaza edecek, Rabbi vardır.." şeklindeki sözlerini tasdik ve takrirdir. Çünkü onlar bu hususta, putlara güvenmemişlerdir. Binâenaleyh, onların bu ikrarları gereği, Allah'tan başkasına ibadet etmemeleri gerekmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Beyt'in muhafazası hususunda bana dayanıp bana güvendiğinize göre, ibadet ve hizmetlerinizi de, sadece benim için yapın..." demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyette, ism-i işaretle, Beyt'e işaret edilmesi, bir ta'zimi ifade eder. Çünkü Cenâb-ı Hak bazen, kulunu kendisine nisbet ederek, *"Ey kullarım..."* der, bazen de, kendisini kuluna nisbet ederek, *"ilahınız..."* buyurur. "Beyt" hususunda da böyle yapmıştır. Bazen, kendisini Beyt'e nisbet etmiştir ki bu,

buradaki "فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هٰذَا الْبَيْتِ" âyetinde böyledir, bazen de, Beyt'i kendisine nisbet etmiş ve mesela, *"Beytimi temizleyiniz"* (Bakara, 125) buyurmuştur.

Doyuran ve Eman Veren Rab

Hak Teâlâ'nın, اَلَّذِي اَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ *"(O Rab ki), onları açlıktan doyurandır,"* buyruğunda bu "doyurma"nın ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Allahu Teâlâ, Harem-i Şerif yüzü suyu hürmetine, onları, emin kılıp, böylece bu iki yolculuklarında, kendilerine satışılmaz bir toplum haline getirince, işte onlar aç iken, bu hal, onların doyurulmaları sebebi olmuştur.

2) **Mukâtil** şöyle demektedir: "Rızık temini için, yaz ve kış, Yemen'e ve Şam'a gitmek onlara zor gelmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, Habeşlilerin kalplerine, yiyecekleri gemilerle Mekke'ye taşıma hususunda bir korku salmıştır. Çünkü Habeşliler, yiyecekleri bu şekilde taşıyorlardı; Mekkeliler de deve ve eşekleriyle, onları karşılıyorlar; onların getirdiği yiyecekleri, iki gecelik bir mesafede bir konaklama yeri olan Cidde'den alıyorlardı. Ve bu iş, sürüp gidiyordu. Böylece Cenâb-ı Hak, bu iki sefer sayesinde, onların rızkını tam olarak karşılamıştı.."

3) **Kelbî** şöyle demektedir: "Bu âyetin manası şudur: Onlar, Hz. Muhammad (s.a.s)'i yalanlayınca, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara bedduada bulunarak, اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهَا عَلَيْهِمْ سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ *"Allahım, bu yılları, onların üzerine, Yusuf (a.s)'un yılları gibi, kıtlık yılları kıl..."*[27] dedi de, onların üzerine de kıtlık çöktü ve burunları yere sürtüldü. Bunun üzerine onlar, "Ey Muhammed, Allah'a davet et; zira, artık biz mü'miniz..." dediler de, Allah'ın Resûlü de dua etti... Böylece bu kıtlıktan sonra, Allahu Teâlâ, beldelere ve Mekkelilere bolluk ve bereket verdi. İşte, "اَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ" ifâdesiyle kastedilen budur. Ayrıca, âyetle ilgili birkaç soru vardır:

İbadetin Doyurma ile İlgisi

Birinci soru: İbadet, temel nimetlerin verilmesi sebebiyle, insanlara farz olan bir hususdur. Halbuki, doyurma ve yedirme ise, temel nimetlerden değildir, öyle ise, ibadetin vacip olmasını, daha niçin doyurma ve yedirmeye bağlamıştır? Buna şu birkaç bakımdan cevap verilir:

1) Allahu Teâlâ, o fil ordusunu engellemek, onların üzerine o kuş sürülerini salıverip de onları helak etmek suretiyle, Kureyşlilere olan ihsanını

27 Buhârî, Tefsir, 44; Müslim, Münafikûn 39-40 (4/2156-2175).

hatırlatıp, bu işi, Kureyş'in alışıp ünsiyet duyması için yaptığını beyan edip, sonra da onlara ibadet etmelerini emredince, birisi âdeta, "Biz, taam kesbine ve kendimizi tehlikelerden korumaya, muhtacız... Şimdi biz, ibadetle meşgul olursak, kim bizi doyuracak?" diye sormuş da, bunun üzerine Cenâb-ı Hak da, "Onlar O'na ibadet etmezden önce, onları açlıktan doyuran zat, onlar O'na ibadet ederken, onları doyurmaz mı?" demiştir.

2) Allahu Teâlâ, kullarına, temel nimetleri verip de, kulları da O'na asi olup, buna rağmen yine Allah onları yedirip içirince, Cenâb-ı Hak âdeta, "Bu temel nimetlerden utanmadığına göre, bari, senin bunca isyanından sonra, benim yine de sana ihsanda bulunmamdan haya edip utanmaz mısın?" demek istemiştir.

3) Allah, nimet vermekten bahsetmiştir. Zira, dört ayaklı hayvanlar bile, kendisine alaf verene boyun eğip itaatte bulunur. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Sen hayvandan da aşağı değilsin!.." demek istemiştir.

Kerîm Olan Allah'ın Minnet Etmesi?

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, *"Yeryüzündekilerin tümünü sizin için yaratan O'dur"* (Bakara, 29) buyurmak suretiyle, dünyayı bizim mülkümüz yapmamış mıdır? Şu halde bizim mülkümüzü bize vermek sebebiyle, O'nun bize minnet etmesi, bunu başımıza kakması ne derece doğru olur?

Cevap: Yemeğin tam ve iyi hazırlanabilmesi için, yemezden önce mutlaka olması gerekli olan merhaleler ile, yenilen şeyden tam olarak istifade edilebilmesi için, o taam yenildikten sonra mutlaka olması gerekli olan nesneler hakkında varın bir düşünün. İşte o zaman sen, bu taamın, tam ve mükemmel olabilmesi için mutlaka felekler, yıldızlar ve dört unsur gibi hususların; yenilen o yiyeceklerden tam ve mükemmel bir manada istifadenin sağlanabilmesi için, farklı şekil ve suretlerde birtakım uzuvlar cümlesinin bulunması gerektiğini mutlaka anlayacaksın. İşte bu durumda sen, bu, doyurma işinin, taat ve ibadette bulunmayı emretmeye uygun olduğunu anlayacaksın..

Üçüncü soru: Yedirip doyurma yüzünden başa kakmak, ufacık bir keremi bulunan kimselere dahi uygun düşmeyen bir hareket tarzı iken, bu nasıl, ekremu'l-ekremîn olan Allah'a uygun düşer?

Cevap: Bunun maksadı, başa kakmak değildir. Tam aksine, en uygun olana iletmek, onu göstermektir. Çünkü, yiyip içmenin maksadı, taate mani olan şehveti güçlendirmek değil, tam aksine, bünyeleri, taat olan

şeyleri eda etme hususunda güçlendirmektir. İşte, ibadet emrinin maksadı âdeta budur.

Yaşayacak Kadar Yemek

Dördüncü soru: Âyetteki, (yeniden) "مِنْ جُوعٍ" demenin hikmeti nedir?

Cevap: Bunun şu faydaları vardır:

a) Aç olma işinin, çok güç bir iş olduğuna dikkat çekmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar ümitsizliğe düştükten sonra, onlara yağmuru yağdıran O'dur"* (Şûra, 28) âyeti ile Hz. Peygamber (s.a.s)'in,...مَنْ اَصْبَحَ آمِنًا فِى سَرَبِهِ *"Evinde, emniyet içinde kim sabahlarsa..."*[28] hadisi de, işte bu manadadır.

b) Kureyşlilere, şu mevcut nimetin kıymetini anlayabilmeleri için, daha önceki elem verici ve hiç de hoş olmayan o açlık hallerini hatırlatmaktır.

c) Yiyeceklerin en hayırlısının, açlığı gideren şey olduğuna dikkat çekmektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "وَاَشْبَعَهُمْ مِنْ جُوعٍ" dememiştir. Çünkü taam, **"it'âm"** açlığı giderecek kadar yedirip içirmedir. **"İşbâ' "** (اِشْبَاع) ise, yağlanmaya sebebiyet verir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاٰمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ *"... kendilerine korkudan eminlik verendir..."* buyruğuna gelince, bunun tefsiri hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Kureyş, emniyet içinde, yolculuklarını yapıyordu. Onlara hiç kimse sataşmıyor, ne yolculuklarında, ne mukîm iken yağmalamada bulunmuyordu. Halbuki onların dışında kalanlar ise, hem hazer hem de seferde iken, yağmalanma konusunda kendilerini emin görmüyorlardı. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Görmediler mi ki, biz o beldeyi, emin ve dokunulmaz bir yer kıldık..."* (Ankebût, 67) âyetinin ifade ettiği hususdur.

2) Allah onları, o fil ordusunun işkencesinden emin kıldı.

3) **Dahhâk** ve **Rebî'**, bu ifadeye, "Allah onları cüzzam korkusundan emin kıldı da, böylece beldelerine cüzzam isabet etmedi" manasını vermişlerdir.

4) Allah onları, emirliğin ve hilafetin, başkalarında olması endişesinden emin kıldı.

5) Allah onları, İslâm ile emin ve güvence içinde kıldı. Çünkü onlar, küfür döneminde tefekkür ediyor ve üzerinde bulundukları bu dinin bir değer taşımadığını biliyorlardı. Ancak ne var ki, insanın kendisine sımsıkı sarılması gerekli olan bu dini tanıyıp bilemiyorlardı.

---

28 **Tirmizi,** Zühd, 34 (4/574); **İbn Mace**, Zühd, 9 (21387).

6) Allah onları, vahyin manevi yiyeceği ile, cehalet açlığından doyurmuş, hidâyetin açıklanması ile de, sapıklık korkusundan onları emin kılmıştır.

Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta şöyle demiştir: "Ey Mekkeliler, sizler, Hz. Muhammed peygamber olarak gönderilmezden önce, Allah'ın cahilleri ve ahmakları adını alıyordunuz. Sizinle münakaşa edenler ise, Ehl-i kitab diye adlandırılıyorlardı. Derken, Peygamberiniz'e vahiy geldi; ben size, kitabı ve hikmeti öğrettim. İşte şu anda sizler, ehl-i ilim ve ehl-i Kur'ân diye adlandırılırken, onlar, Yahudi ve Hıristiyan cahiller diye adlandırılmaya başlandı. Sonra, bedenin gıdası olan yiyecek yedirmek, şükretmeyi gerektirirken, ruhun gıdası olan şeyleri sunma, ihsan etme, şükrü gerektirmez mi?! Âyetle ilgili birkaç soru vardır.

"عَنْ" Yerine "مِنْ" Harf-i Cerri

Birinci soru: Peki, Cenâb-ı Hak niçin, "عَنْ جُوعٍ" ve "عَنْ خَوْفٍ" demedi? Biz deriz ki: Çünkü, "عَنْ"ın manası, "o, açlığı onlardan uzak kıldı" şeklinde olup, bu da, bu uzaklaştırma işinden önce bu kimsenin, bir müddet aç kaldığını, daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın o kimsenin açlığını giderdiğini ifade eder. Halbuki, "مِنْ" böyle değildir. Çünkü "مِنْ"in manası, "onlar acıktıklarında doyuruluyorlar, korktuklarında da emin kılınıyorlar..." şeklindedir.

İkinci soru: Peki, Cenâb-ı Hak, niçin belirsiz olarak "مِنْ خَوْفٍ، مِنْ جُوعٍ" buyurmuştur?

Cevap: Bu kelimelerin nekire getirilişi ile, ta'zim manalarının kastedilmesi mümkündür. Açlığa gelince, daha önce de anlattığımız gibi, onların başına, leşleri ve yanmış kemikleri yeme durumuna gelecek denli şiddetli olan bir kıtlık gelmişti. Korkuya gelince, bu da, fil ashabından, duyulan o şiddetli korkudur. Buradaki nekire ile, önemsizlik, tahkir manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak son derece kerîm olduğu için, onları o azıcık açlık ve o azıcık korku içinde bırakması caiz olmadığına göre, onların O'na ibadet etmeleri halinde, Allah'ın keremi gereği, onların işlerini ihmal etmesi, nasıl düşünülebilir? Bu ifade ile, Cenâb-ı Hakk'ın, onları bir açlıktan doyurup, diğerinden doyurmaması, bir korkudan emin kılıp diğerinden emin kılmaması manası da kastedilmiş olabilir. Çünkü bu durumda, ikinci açlık ile ikinci korku, onların daha evvel içine düşmüş oldukları açlık ve korku çeşitlerini hatırlatıcı olur da, böylece onlar, bir bakımdan şükredici, bir bakımdan da sabredici olmuş olurlar, böylece de, bu iki hasletin mükâfatına da müstahak olmuş olurlar.

Üçüncü soru: Allahu Teâlâ onları, **Hz. İbrahim** (a.s)'in duasına icabet ettiği için yedirip emin kılmıştır. Yedirmesini, **İbrahim** (a.s)'in, *"Onun halkını rızıklandır"* (Bakara, 126), emin kılmasını da, *"Ya Rabbi, bu beldeyi emin kıl..."* (İbrahim, 35) ifadelerinden anlamaktayız. Durum böyle olunca da, bu **Hz. İbrahim** (a.s)'e yapılmış olan bir minnet ve başa kakma olmuş olur. O halde, Cenâb-ı Hak daha nasıl, o hususu, mevcut olan o kimselere bir minnet sebebi kılmıştır?

Cevap: Allahu Teâlâ, *"Muhakkak ki ben seni, insanlar için imam kılacağım..."* buyurunca **Hz. İbrahim** (a.s)'e bu edep ve terbiyeyi bildirince, **Hz. İbrahim** (a.s), *"Ya Rabbi, bu beldeyi emin kıl ve halkını da çeşitli ürünlerden rızıklandır..."* dediğinde, bu sözünü, ehlinden bedel, onların yerine, *"iman edenleri rızıklandır"* (Bakara, 126) ifadesiyle kayıtladı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Böyle kayıtlamana hacet yok, zira, ben, küfredenleri de ömürleri süresince dünya nimetlerinden faydalandırırım" buyurdu.

Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta şöyle demek istedi: "Emniyette kılma nimetine gelince, bu bir dini husus olup, ancak muttaki olanlar için gerçekleşir. Ama, dünya nimetlerine gelince bu, iyiye de facire de, sâlihe de, fasık kimseye de ulaşır. Eğer böyle ise, kâfiri, açlığından dolayı yedirmek; korktuğundan emin kılmak, **Hz. İbrahim** (a.s)'in duası ile değil, doğrudan doğruya Allah'tan bu kimselere verilmiş bir nimet olur. Böylece bu soru zail olur. Allah en iyisini bilendir. Salat ü selâm da Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashâbına olsun (âmin)!

***

MÂÛN SÛRESİ

Yedi âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Dini Yalan Sayma

اَرَاَيْتَ الَّذِى يُكَذِّبُ بِالدِّينِ ﴿١﴾

"Dini yalan sayanı gördün mü?" (Mâûn, 1).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Farklı Kıraat**

Bazı kimseler, bu ifadeyi, hemzeyi hazfetmek suretiyle, "اَرَيْتَ" şeklinde de okumuşlardır. **Zeccâc,** bu okuyuşun, tercihe şayan bir okuyuş olduğunu söyleyerek şu izahı yapmıştır: Zira hemze, bu fiilin muzarisinden, mesela, "اَرٰى، يَرٰى" ve "تَرٰى" gibi kalıplarından hazfedilir, atılır. Ama, "رَاَيْتَ" fiilinin, "رَيْتَ" şeklinde kullanılması doğru değildir. Ancak ne var ki, istifham harfi, ifadenin başında yer alınca, hemzeyi atmak kolaylaşır. Bunun bir benzeri de, şairin,

صَاحَ هَلْ رَيْتَ اَوْ سَمِعْتَ بَرَاعٍ رَدَّ فِى الضَّرْعِ مَا قَرٰى فِى الْعِلَابِ

"Sen, kaba sağmış olduğu sütleri, tekrar hayvanın memesine koymuş olan bir çoban duydun ya da gördün mü? diye bağırdı..." ifadesidir. **İbn Mes'ûd** da, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "اَرَاَيْتَكَ هٰذَا الَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ" (İsrâ, 62) âyetinde olduğu gibi, bu ifadenin sonuna bir kâf harfi ekleyerek, "اَرَاَيْتَكَ" şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

Bu ifadenin manası, "ceza gününü yalanlayan kimsenin kim olduğunu biliyor musun, öğrendin mi? Eğer bilmiyorsan, bil ki, *"yetimi şiddetle iten kimsedir..."*

Bil ki, bu ifade, her ne kadar şeklen bir istifham cümlesi ise de, ancak ne var ki, bu gibi ifadelerin maksadı, alabildiğine bir taaccüp manasını ifade etmektir. Ve bu tıpkı senin, "Gördün mü, falanca ne yapmış! Kendisini neye duçar kılmış!.." demen gibidir. Ayrıca bu hitabın Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapıldığı ileri sürüldüğü gibi, bu hitabın aklı olan herkese yapıldığı

da ileri sürülmüştür. Buna göre mana, "Ey akıllı, bunca deliller ortaya çıktıktan ve bu husus apaçık, ayan beyan izah edildikten sonra, şu din gününü yalanlayanı gördün mü? O bunu, herhangi bir gaye uğruna olmaksızın mı yapmıştır?! Öyleyse, akıllı kimseye, gayesiz ya da, neticesinde dünyalık bir şey bulunmadan, ebedi bir cezayı kendisine celp etmesi uygun olur mu? Akıllı kimsenin, baki ve çok olan şeyi, fani ve az olan şeyle değiştirmesi yakışık alır mı? Söyle bakalım..." şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Kimler Hakkında Nazil Olduğu**

Bu âyet hakkında şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu âyet, belli şahıslar hakkında da inmiş bir âyettir. Bu görüşte olanlar, bu şahısların şunlar olduğunu ileri sürmüşlerdir: **İbn Cüreyc,** bu sürenin, **Ebû Süfyan** hakkında nazil olduğunu; zira **Ebû Süfyan**'ın, her hafta iki deve kestiğini; kendisine bir yetim gelip de et istediğinde, onu sopasıyla kovup ittiğini söylemiştir. **Mukâtil** ise, bu âyetin, **Âs İbn Vâil es-Sehmî** hakkında nazil olduğunu; zira kıyameti yalanlamak ile kötü fiiller yapmanın bu adamın özelliği olduğunu söylemiştir.

Süddî, bu âyetin **Velid İbn Muğîre** hakkında nazil olduğunu söylerken, **Maverdî,** bu âyetin **Ebû Cehil** hakkında nazil olduğunu nakletmiştir. Rivâyet olunduğuna göre **Ebû Cehil,** bir yetimin vasisi idi. Derken, bu yetim, **Ebû Cehil**'e, kendi malından bir şey istemek için, çıplak olarak gelmişti. Ama **Ebû Cehil,** onu kovmuş ve onun bu durumuna aldırmamıştı. Derken bu çocuk, ümitsizliğe kapılmış ve üzülmüştü. Bunun üzerine, **Kureyş**'in ileri gelenlerinden birisi ona, "Muhammed'e söyle, o senin için şefaatçi olur" dedi. Halbuki bunu söyleyen Kureyşlinin maksadı alay etmekti. Fakat o yetim çocuk, bu sözün kendisine, alay için söylendiğini anlayamadı. Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi ve ondan bu hususta yardım istedi. Hz. Peygamber (s.a.s) ise, hiçbir muhtacı geriye çevirmezdi. Bu çocuğu alıp, **Ebû Cehil**'e gitti. **Ebû Cehil,** ona yer verdi; çocuğun malını da, çocuğa teslim etti. Bunun üzerine **Kureyş,** onu ayıplayarak, "Aşık oldun, sevdin, yer verdin!.." deyince, o, "Allah'a yemin ederim ki, sevmedim. Ne var ki, onun sağında ve solunda, dediğini yerine getirmemem halinde bana vurup beni öldürecek olan bir mızrak gördüm..." dedi. **İbn Abbas**'tan rivâyet olunduğuna göre bu âyet, cimrilikle riyakârlığı birlikte yaşayan bir münafık hakkında nazil olmuştur.

2) Bu, din gününü yalanlayan herkesi içine alan bir ifadedir. Bu böyledir, zira insanın, taatlerde bulunmaya yönelmesi, yasaklardan kaçınması, bu kimsenin mükâfat elde etmeye olan arzusundan ve ilahi cezadan sakınma korkusundan kaynaklanır. Binâenalyeh, bir kimse kıyameti inkâr ederse, şehevî ve lezzetli şeyler namına hiçbir şeyden geri durmaz. Böylece, kıyameti inkâr etmenin, bütün küfür ve günah çeşitlerinin temelinde yattığı sabit olmuş olur.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Din Kelimesinin Anlamı**

"**Din**"in ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Bu ifadeyle, "dinin ve İslâm'ın bizzat kendisini yalanlayan..." kimse kastedilmiştir. Bu, bu kimsenin ya, Yaratıcı'yı yahut nübüvveti ya da kıyamet gününü, yahut da şer'î hükümlerden herhangi bir şeyi inkâr etmesinden dolayıdır.

Dinsiz Kimse Olur mu?

Buna göre şâyet, "Herkesin mutlaka bağlı olduğu bir din bulunduğuna göre, âyeti bu manaya hamletmek nasıl mümkün olur?" denilirse, buna da şu açılardan cevap verebiliriz:

a) Ehl-i İslâm'ın ve Kur'ân'ın ıstılahına göre, mutlak manada zikredilen din kelimesi ile, İslâm kastedilir. Nitekim, Cenâb-ı Hak da, *"Allah katında (muteber) din, İslâm'dır"* (Âl-i İmrân, 19) buyurmuştur. Diğer inanışlara gelince, bunlar ancak, mesela Yahudilik, Hıristiyanlık dini gibi, bir tür kayıtla din adını alırlar.

b) "Bu batıl sözler, din değildir. Çünkü din, Allah'a boyun eğmek, inkıyad etmek demektir. Ama bu inanışlar ise, şehvete ve şüpheye boyun eğmek demektir" denilebilir.

2) Müfessirlerin ekserisinin görünüşe göre, âyetin bu ifadesiyle, "Hesabı ve işlerin karşılığını yalanlayanı gördün mü?" manası kastedilmiştir. Müfessirler şöyle demektedirler. Âyetin ifadesini bu manaya almak daha evladır. Çünkü, İslâm'ı İnkar eden kimse de, kıyameti ve öldükten sonra dirilmeyi kabul etmesi halinde, güzel işler yapabilir ve çirkin şeylerden sakınabilir. Ama, hiç aldırmaksızın, her türlü kötülüğü yapan kimselere gelince, bu kimseler, ancak öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr eden kimseler olabilirler.

Yetimi Horlayanlar

فَذٰلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ ﴿٢﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿٣﴾

"İşte yetimi şiddetle iten, yoksulu doyurmayı teşvik etmeyen odur..." (Mâûn, 2-3).

Bil ki, Allahu Teâlâ, din gününü yalanlayanı tarif ederken, belirlerken, onun hakkında şu iki vasfı zikretmiştir: Bunlardan birincisi, yapmak ile ilgili olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte yetimi şiddetle iten..."* âyetinin ifade ettiği hususdur. İkincisi ise, yapmamakla ilgili olup, bu da, *"Yoksulu doyurmayı teşvik etmeyen..."* âyetinin anlattığı hususdur. "فَذٰلِكَ" ifadesinin başındaki fâ, sebebiyye olup, "Bu kimse kâfir ve din gününü yalanlayan kimse olduğu için, onun küfrü, yetimi itip kakmasına sebep olmuştur..." demektir. Cenâb-ı Hak, "Din gününü yalanlayandan, işte bunlar sadır olur" manasında olmak üzere, bu iki sıfatı zikretmekle yetinmiştir. Çünkü biz, din gününü yalanlayanın, bu iki şeyle yetinmeyeceğini, tam aksine bu ifadenin, teşbih yoluyla böyle getirildiğini bilmekteyiz. Buna göre Hak Teâlâ âdeta, bunları zikretmek için, bu iki kısımdan her biri hakkında tek bir misal getirmiştir. Yahut da bu, bu iki özelliğin, şeriate göre, çirkin ve kötü şeyler olduğu gibi, kişiliğe ve insaniyete göre de kötü ve hoş olmayan şeyler olmasından dolayıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, "يَدُعُّ الْيَتِيمَ" ifadesine gelince, bunun manası, "O, o yetimi itip kakar, kaba davranır" şeklinde olup, bu tıpkı *"O gün onlar, şiddetli bir biçimde cehenneme itilir ve kakılırlar"* (Tûr, 13) âyeti gibidir. Yetimi itip kakma hususunda bu sözün özü şudur:

1) Yetime, malını ve hakkını zulmederek vermek.

2) Her ne kadar herhangi bir kimseye sahip çıkmak farz değilse de, sahip çıkmamak. Çünkü kişi, bazen nafileleri yapmamak yüzünden de kınanabilir. Hele hele bu kişinin münafık ve dinsiz olduğu söyleniyorsa...

3) Yetimi dövüp kovmak ve onu küçümsemek...

Bu ifade, "terk ediyor" manasında, "يَدَعُ" şeklinde de okunmuştur ki bu durumda âyet, "O, yetimi davet etmiyor, yani herkesi davet ederken, yetimi terk ediyor" demektir. Kaldı ki Hz. Peygamber (s.a.s) مَا مِنْ مَائِدَةٍ أَعْظَمَ

مِنْ مَائِدَةٍ عَلَيْهَا يَتِيمٌ *"Başında yetimin bulunduğu sofradan, daha büyük (fazileti) sofra yoktur"*[29] buyurmuştur. Yine bu kelime, "يَدْعُ الْيَتِيمَ" yani "yetimi, riya olsun diye davet eder ama ona, (doğru-dürüst) yedirip içirmez. Onu ancak hizmet etsin diye, yahut ezilsin diye, yahut da iyilik ediyor gözüksün diye çağırır" şeklinde de okunmuştur.

Bil ki bu kelimeyi şeddeli olarak "يَدُعُّ" şeklinde okumanın şu faydası var: Bu şekilde okumak, bahsedilen kişinin, bu işi alışkanlık haline getirdiğini ifade eder. Binâenaleyh bu tehdit, kendisinden böyle bir iş sadır olan, ama yaptığından pişmanlık duyan kimseleri kapsamaz. Hak Teâlâ'nın, *"Küçük günahlar hariç, büyük günahlardan ve fuhuştan sakınanlar"* (Necm, 32) âyeti de böyledir. Mü'minin bu tür küçük günahlarına **"lemem"** denilmiştir. Çünkü bunlar, insanları hayal-meyal sarıp, sürekli olmayan günahlardır. Zira mü'min, bu tür günahları işler işlemez, hemen pişman olur. **"Mükezzib"** (yalanlayıcı) ise, bu günahlarda ısrar eden, bunlara aldırmayandır.

Yoksulu Doyurmamanın Cezası

Hak Teâlâ'nın وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ *"Yoksulu doyurmayı teşvik etmeyen"* ifadesi ile ilgili olarak, şu iki izah yapılır:

a) Bu, "Kişi, kedisini yoksulları yedirmeye teşvik etmiyor" manasınadır. **"Taam"** (doyurma)nın, "miskin" (yoksula) izafesi ise, bu doyurmanın, fakirin hakkı olduğuna delalet eder. Buna göre bu kimse, âdeta yoksulu, hakkından alıkoymuş gibidir ki bu da, bu kimsenin son derece cimri, katı kalpli ve bozuk karakterli olduğuna delalet eder.

b) Bu, "O, başkalarını yoksulun doyurulmasına teşvik etmez" manasınadır. Böyle yapmasının sebebi, bunda herhangi bir mükâfatın olmadığına inanmasıdır. Velhasıl Allahu Teâlâ, kıyameti yalanlamanın alametini, güçsüzlere eziyet edip, marufu (iyi işleri) engelleme olarak belirtmiştir. Binâenaleyh bu, "Bir kimse ceza-kıyamet gününü tasdik edip de, ilgili tehditlere yakînen inanacak olursa, ondan böylesi günahlar sadır olmaz. Öyle ise, ondan bu günahın sadır olmasının sebebi, onun kıyamete inanmamasıdır" demektir.

İki Soru

Burada şöyle iki soru sorulabilir:

29 **Kenzu'l-Ummal**, 3/6040.

Birinci soru: İnsan pek çok hususta, başkalarını teşvik etmemiştir, bundan dolayı günahkâr da olmamıştır?

Cevap: Çünkü başkaları, bu işi onun yerine yapmaktadır, yahut da başkaları onun sözünü kabul etmeyeceği için, bunu yapmamıştır; yahut da muhtemel olan birtakım mahzurlardan dolayı teşvikte bulunmamıştır. Ama burada, Cenâb-ı Hak, onun, bu işi, kıyameti inkâr ettiği için yapmadığını belirtmiştir.

Teşvik Lafzının Eklediği Mana

İkinci soru: Peki Cenâb-ı Hak niçin, bunun yerine, "Yoksulu da doyurmaz" dememiştir?

Cevap: Bir kimse, yetime hakkını vermediğine göre, yoksula, kendi malından nasıl yedirip-içirir. Hatta bu kimse, başkalarının malları hususunda bile cimridir. Binâenaleyh böyle bir kimse, alabildiğine cimri ve kıskançtır. O yüzden kendi malı hususunda, haydi haydi cimri olur. Bu ifadenin zıddı ise, mü'minleri övmek için kullanılan, *"Merhameti tavsiye ederler, hakkı tavsiye ederler; sabrı tavsiye ederler"* (Beled, 17; Asr, 3) gibi ifadelerdir.

Namazın Şuurunda Olmayanlar

فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ ﴿٤﴾ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ﴿٥﴾

"İşte o namaz kılanların vay haline ki, onlar namazlarından gafildirler" (Mâûn, 4-5).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* Önceki Kısımla Münasebet**

Bu âyetlerin, kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Yetimlere eziyet edip, yedirip-içirmemek, kişinin münafıklığına delalet edince, huşûsuz ve huzûsuz kılınan namaz, bu münafıklığa haydi haydi delalet eder. Çünkü eziyette bulunup yedirmemek, insanlara karşı yapılan bir muameledir. Namaz ise, Allah'a karşı yapılan bir hizmettir.

2) Hak Teâlâ yetime eziyetten ve insanın yedirip-içirmeye teşvik etmemesinden bahsedince, sanki birisi, *"Namaz, insanı fuhşiyattan ve kötü şeylerden alıkoyar"* (Ankebût, 45) demiş de, Cenâb-ı Hak ona, "Riya ve gafletten kurtulamayan bir namaz, insanı nasıl kötü işlerden alıkoyabilir" diye cevap vermiş.

c) Hak Teâlâ sanki, "Kişinin yetime eziyete yönelmesi ve yetimi doyurmaya teşvik etmemesi, Allah'ın mahlukatına karşı şefkatli olma konusunda bir kusur; namazında gaflet etmesi ise, Allah'ın emrine saygı konusunda bir kusurdur. Binâenaleyh kişiden, bu iki konuda böyle kusurlar meydana gelince, bu kişinin şâkiliği doruk noktaya varmış olur. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, *"Vay haline"* buyurmuştur.

Bil ki "**veyl**" (vay haline, yazıklar olsun) kelimesi, çok ileri derecede bir suçun işlenmesi halinde kullanılır. Mesela, Hak Teâlâ, *"Ölçekte ve tartıda hile yapanlara veyl olsun!"* (Mutaffifîn, 1); *"Ellerinin kazandığı şeyden, yaptıkları şeyden ötürü onlara veyl olsun"* (Bakara, 79) ve *"Arkadan çekiştirmeyi yüze karşı eğlenmeyi ve ayıplamayı adet haline getirenlere veyl olsun"* (Hümeze, 1) buyurmuştur. Rivâyet olunduğuna göre herkes cehennemde, suçuna göre bağırıp-çağırıp ağlayacak. Mesela birisi, "Şan ve şerefin peşinde koşmamdan ötürü veyl bana, yazık bana" diye ağlarken; bir başkası "Cahilî taassubumdan ötürü veyl bana..", bir başkası, "Namazımdaki kusurumdan ötürü veyl bana, vay halime" deyip ağlar. İşte bu yüzden, bu gibi âyetleri dinlerken kişinin, "Eğer Cenâb-ı Hak beni bağışlamazsa, veyl bana, vay halime" demesi müstehap olmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Mahrumluk Sebepleri**

Bu âyet şu üç şeyi yapma yüzünden, büyük bir tehdidin meydana geleceğine delalet eder:

1) Namazdan gafil olmak,

2) Riyâkarlık,

3) Milletin ihtiyacı olan, kap-kacak, alet-edevat gibi şeyleri vermemek... Bütün bunlar, kişinin günahkâr olmasını gerektiren hususlardır. Dolayısıyla da kişi bunları yapmakla münafık olmaz. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin, bu fiilleri yapanlar için böyle büyük bir tehdit yöneltmiştir? İşte bu problemden ötürü, müfessirler şu izahları yapmışlardır:

Kâfirler ve Şer'î Ameller

a) Âyetteki, "فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ" ifadesinin manası, "Bu fiilleri yapan münafık namaz kılanlara veyl olsun" şeklindedir. Buna göre âyet, kâfirin, şeriatin yasakladığı işleri yapıp, şeriatin emrettiği şeyleri yapmaması sebebiyle, cezasının daha fazla olacağına delalet eder. Bu da, **İmam Şâfiî**'nin, "Kâfirler de, şeriatin hükümlerinden mes'uldürler" sözünün doğruluğuna delalet eder. İşte itimada şayan cevap budur.

Namazdan Gafletin Doğru Tefsiri

b) **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Eğer Allahu Teâlâ, فِي صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ "Namazlarında gafil olanlara..." demiş olsaydı, bu tehdit, mü'minler hakkında olurdu. Fakat Hak Teâlâ, عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ "Namazlarından gafil olanlara..." demiştir. Namazdan gafil olan, namazı hatırlamayan ve namaza boş veren kimsedir." Bu görüş, zayıftır. Çünkü, "namazdan gafil olma", namaz kılmama ve terk etme manasına alınamaz. Zira Hak Teâlâ, âyetin başında, "işte o namaz kılanların vay haline..." demek suretiyle, zaten bahsedilen bu kişilerin namaz kıldıklarını belirtmiştir. Namazdan gafil olma, namazı terk manasına olsa bile, bunu yapan, bundan dolayı ne münafık olur, ne kâfir olur.

Bunlardan birinci itiraza şu şekilde cevap vermek mümkündür: Allahu Teâlâ, şekle nazaran, bunlara "namaz kılanlar" demiş, batına ve gerçek hallerine nazaran da, "namazdan gafil olduklarına, yani namaz kılmadıklarına" hükmetmiştir. Bu tıpkı, *"Namaza kalktıkları zaman, tembel tembel kalkarlar, insanlara riya olsun diye namaz kılarlar ve Allah'ı hiç zikretmezler"* (Nisâ, 142) âyetinde anlatıldığı gibidir.

İkinci itiraza da şöyle cevap verilir: Namazı unutmak, kişinin namazın tüm parçalarında, Allah'ın zikrini unutup kalması manasına gelir ki böyle bir namaz, ancak namazın hiçbir faydası olmadığını düşünen münafıktan sadır olur. Namazda açık bir fayda olduğuna inanan Müslümanın ise, namazın hiçbir parçasında din, sevap, ikab işlerini hatırlamaması imkansızdır. Aksine namazının bazı kısımlarında gafil olup, başka düşüncelere dalması manasında, mü'min için, namazda bazen gaflet hali meydana gelebilir. Böylece namaz kılarken sehvetmenin, yani bazen gaflete düşmenin, mü'minin hallerinden; namazdan gaflete düşmenin de kâfirin hallerinden olduğu sabit olur.

c) Âyetteki "**sâhûn**" (gafil) kelimesinin manası, "Namazlarının vakitlerine ve şartlarına uymazlar" şeklinde olabilir. Buna göre âyet, "O, namaz kılıp, kılmamaya aldırmaz" manasında olur. Bu, **Sa'd b. Ebû Vakkâs** (r.a), **Mesrûk, Hasan el-Basrî** ve **Mukâtil**'in görüşüdür.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Hz. Peygamber (s.a.s) Hakkında Sehiv Mümkün mü?**

Âlimler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in namazda, sehvedip etmediği konusunda ihtilaf etmişler ve çoğu; "Hz. Peygamber (s.a.s), hiç sehvetmemiştir. Fakat Allahu Teâlâ, bu hükmü fiilen (pratik olarak) beyan olsun diye, bu hususta, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sehveden (unutan-gafıl olanın) yaptığı gibi yapmasına izin vermiştir. Çünkü bir şeyi fiilen (pratik olarak) açıklamak, daha kuvvetlidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den yanılmanın gafletin olduğunun farz edilmesi durumunda "**sehv**", şu üç kısma ayrılır:

a) Hz. Peygamber (s.a s)'in ve sahabenin sehvi... Bu, bazen sehiv secdesiyle, bazen de sünnet ve nafilelerle onarılır.

b) Namazdaki gaflet, namaza ve niyetine hazırlıklı olmamadır.

c) Namazı, kazaya bırakmaksızın büsbütün terk etmek ve vaktini geçirmek... Münafığın namazı böyledir ve bu namazı terk etmeden daha şerli bir harekettir. Çünkü münafık kıldığı bu namazı ile âdeta dinle eğlenmektedir.

Riyakârlar

اَلَّذِينَ هُمْ يُرَآؤُنَ ﴿٦﴾ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ﴿٧﴾

"Onlar, riya yapanların ta kendileridir ve onlar mâûnu da vermezler (Mâûn, 6-7).

Bil ki münafıkla riyakar arasındaki fark şudur: Münafık, zahiren iman etmiş görünüp, içinde küfrü saklayan kimsedir. Riyakâr ise, kendisini görenler dindar olduğuna inansınlar diye, kalbinde olmadığı halde, alabildiğine bir huşu gösteren kimsedir. Yahut şöyle de diyebiliriz: Münafık, kimsenin olmadığı, görmediği yer ve zamanda namaz kılmayan; riyakâr ise, en güzel namazı insanların yanında kılan kimsedir.

Bil ki namaz ve zekat gibi farz ibadetleri açıktan yapmak vaciptir. Çünkü bunlar, İslâm'ın alametlerindendir. Bunları terk edenler, lanete müstahak olurlar. Binâenaleyh bunları açıktan yapmak suretiyle, insanın, hakkında oluşabilecek töhmetleri bertaraf etmesi gerekir. Gizli yapma ise, nafileler için söz konusudur. Fakat nafileler de, açıktan yapılınca, başkalarına örnek olacağı umulursa, açıktan yapılır. Birisi, mescitte şükür secdesi yapan ve bunu çok uzatan bir adam görmüş, "Bu ne güzel şey, keşke bunu evinde yapsaydı!" demiştir. Fakat âlimler şöyle demektedirler: "Nafileler, utanmadan dolayı terk edilemeyeceği gibi, riyakârane de yapılmamalıdırlar. Çünkü nafilelerde riyadan kaçınmak zordur. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s) اَلرِّيَاءُ اَخْفَى مِنْ دَبِيبِ النَّمْلَةِ السَّوْدَاءِ فِى اللَّيْلَةِ الظَّلْمَاءِ عَلَى الْمَسْحِ الْاَسْوَدِ *"riya, siyah karıncanın, kapkaranlık gecede, siyah bir zemin üzerindeki hareketinden daha gizlidir"*[30] buyurmuştur. Buna göre eğer, "Âyetteki "يُرَاؤُنَ" fiili ne manaya gelir?" denirse, biz deriz ki: Bu, "**irâe**" (gösterme) mastarından, müfâ'ale sîgasıdır. Çünkü mürâî, yaptığını insanlara gösteren kimsedir. Böylece insanlar da onu görünce, överler ve ona takdirlerini sunarlar. Bil ki *"Onlar namazlarından gafildirler"* (Mâûn, 5) âyeti şu iki şeyi ifade eder:

a) Namazın vaktini geçirmeyi;

b) İnsanın namazda iken gaflette olmasını... *"Onlar, riya yapanların ta kendileridir"* âyeti de, riyakârlığı anlatır. Böylece namazın, bu üç durumdan hali olması gerektiği anlaşılır.

Mâûn

Hak Teâlâ, namazın durumunu anlatınca, peşi sıra bağışta bulunmayı zikrederek, وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ *"Onlar mâûnu da vermezler"* demiştir. Burada şu izahlar yapılır:

1) **Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, İbn Abbas** (r.ahm), **İbnu'l-Hanefiyye, İbn Ömer** (r.a), **Hasan el-Basri, Saîd b. Cübeyr, İkrime, Katâde** ve **Dahhâk**'a göre, âyetin bu kelimesi ile zekat kastedilmiştir. **Ubeyy** (r.a)'in hadisinde şu yer almaktadır: مَنْ قَرَأَ سُورَةَ الْمَاعُونَ غَفَرَ اللهُ لَهُ اِنْ كَانَ لِلزَّكَاةِ مُؤَدِّيًا *"Kim, Era eyte (Mâûn) sûresini okursa, eğer bu kimse zekatını da veriyorsa, Allah onu bağışlar."* İşte bu ifade, sûredeki "**mâûn**" ile, zekatın kastedildiği düşüncesini vermektedir. Bir de Allahu Teâlâ, bu ifadeyi, "namaz" ile ilgili âyetin, peşinden getirmiştir. Binâenaleyh bununla zekatın kastedilmesi gerekir.

30 Benzeri bir hadis için bkz. **Müsned**, 4/403.

2) Müfessirlerin çoğunun görüşüne göre, "**mâûn**", örfen verilmesi gereken, verilmemezlik edilmeyen, fakir-zengin herkesin birbirinden istediği şeylerin adıdır. Böyle şeyleri vermeyenler, kötü huylu ve cimri diye nitelenirler. Bu şeyler, balta, kazma, kova, bakraç, tencere, çengel, kalbur ve keser gibi, kap-kacak, alet-edevattır. Bunlara, tuz, su ve ateş (kibrit vs.) gibi şeylerin verilmesi de girer. Çünkü şöyle rivâyet edilmiştir. ثَلَاثَةٌ لَا يَحِلُّ مَنْعُهَا اَلْمَاءُ وَالنَّارُ وَالْمِلْحُ *"Üç şeyin verilmemesi helal değildir: Su, ateş ve tuz'un..."*[31] Komşusunun, fırında (tandırında) ekmek pişirmeyi istemesi veya bir günlüğünü-yarım günlüğüne bir eşyasını senin yanına koyması da âyetin hükmüne girer. Bu görüşte olanlar şöyle derler: "**Mâûn**", fâ'ûl vezninde olup, "اَلْمَعْنُ" kökündendir. "اَلْمَعْنُ" ise, ufacık-azıcık şey demektir. "Malı çoktur, az değildir" manasında, "مَالَهُ سِعَةٌ وَلَا مَعْنَةٌ" denilmesi de böyledir. Zekata da "**mâûn**" denmiştir. Çünkü zekat, malın kırkta biri olarak alınır. Binâenaleyh zekat, çok şeyden az olarak alınan şey demektir. Örfte balta, bıçak gibi şeylere de "**mâûn**" denmiştir. Bu manaya göre âyet, bu basit, ufacık, önemsiz şeyler hususunda insanları cimrilik etmekten men etmektedir. Çünkü bunlar hususunda cimrilik etmek, son derece düşüklük ve basitliktir. Ki münafıklar da böyle basit insanlardı. Çünkü Hak Teâlâ, *"Onlar, cimrilik yaparlar ve insanlara da cimrilik emreder (tavsiye eder)ler"* (Nisâ, 37) ve *"O, hayrı alabildiğine engelleyen, haddi aşan ve çok günah işleyendir"* (Kalem, 12) buyurmuştur. Âlimler, bir kimsenin evinde, komşularının ihtiyaç duyacağı şeyleri çokça bulundurmasının fazilet olduğunu söylemişlerdir. İşte Cenâb-ı Hak insanları bu hususta ayıplamış ve farzları yapmaları ile yetinmemiştir.

3) **Ferrâ** da şöyle demektedir: "Araplardan birinin, "mâûn, su demektir" dediğini duydum. O, bana şu beyti delil getirdi: يَمُجُّ بَعِيرُهُ الْمَاعُونَ مَجًّا "Onun devesi suyu, ağzıyla püskürtüyor."

Belki de Cenâb-ı Hak, bulunmadığında en kıymetli, bulunduğunda ise en ucuz şey oluşundan ötürü özellikle bu âyette, "mâûn" diye suyu zikretmiştir. Bir de su, cehennemliklerin, *"Üzerimize su dökün"* (A'râf, 50) deyişi gibi, ilk isteyecekleri şey *"Rableri onları temiz bir içecekle suvardı"* (İnsan, 21) âyetinde ifade edildiği gibi, cennetliklerin ilk tadacakları lezzettir.

31 **Ebu Davud**, Zekat, 36 (2/127), (Benzer Hadis).

4) "**Mâûn**", inkıyâd etmektir. Nitekim "Sana itaat etsin" manasında, رُضَّ بَعِيرُكَ حَتَّى يُعْطِيَكَ الْمَاعُونَ "Deven sana itaat etsin diye, onun ağzını burnunu kır" denilir.

Bil ki evla olan "**mâûn**"un, yapılması kolay ve basit her türlü taat manasına alınmasıdır. Çünkü bu manaya almak, daha fazla fayda (mana zenginliği) sağlar.

Muhakkik âlimler, buradaki, *"Onlar riya yapanların ta kendileridir"* ifadesi ile, *"Onlar mâûn da vermezler"* ifadesi arasındaki münasebet hususunda şöyle derler: "Hak Teâlâ âdeta, "Namaz benim için, mâûn ise halk içindir. Binâenaleyh benim için yapılması gereken şeyi, bu riyakârlar, halka sunup gösteriyorlar; halkın hakkı olanı ise, onlara vermiyorlar" demek istemiştir. Buna göre sanki bu riyakârlar, hem Hakk'a hem halka, olması gerekenin tersine muamele ediyorlar. Eğer, "Cenâb-ı Hak niçin din gününü yalanlayan ve (bu sıfatlara sahip olan) kimsenin ismini açıkça zikretmemiştir?" diye sorulur; eğer sen, "O kimseyi teşhir etmemek için..." diyecek olursan, ben de derim ki: "Peki o zaman, Cenâb-ı Hak niçin, **Hz. Adem** (a.s)'i teşhir etti de, *"Adem Rabbine asi oldu"* (Tâhâ, 121) buyurdu?" denilirse, şöyle cevap verilir: Allahu Teâlâ, **Hz. Âdem** (a.s)'in hatasını, ölümünden sonra, evlatları için bir lütuf olsun diye, tevbe ettiğini de belirtmek suretiyle zikretmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, o ufacık zelleden (hatadan) ötürü, onu cennetten çıkarmıştır. Peki onun evlatları daha nasıl, bunca büyük günahları işledikleri halde, oraya gelmeyi umabilirler. Bir de bu hatanın, bu şekilde açıkça anlatılması, **Hz. Adem** (a.s)'in kadr u kıymetinin yüceliğini belirtmektir. Çünkü **Hz. Adem** (a.s), kedisinden bu tek hata sadır olan, ama buna da böylesine tevbe ve yakarışta bulunan bir yiğittir.

Şimdi bu sûreyi şöyle bir dua ile sona erdirelim: "Ey Allahımız, bu sûre münafıklar hakkında; bundan sonraki sûre ise, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkındadır ve biz ashabının derecesine erişemediysek de, bu kötü fiillerde, o münafıkların derekesine düşmedik. Binâenaleyh ey Rabbimiz, ey Erhame'r-Râhimîn fazlınla bizi affet. Salat ve selam efendimiz Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

KEVSER SÛRESİ

Bu, üç âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِنَّآ أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ﴿١﴾

"Şüphesiz biz sana kevseri verdik" (Kevser, 1).

Kevser Sûresindeki İncelik

Bil ki kısa olmasına rağmen bu sûrede şu incelikler yatmaktadır:

Birinci incelik: Bu sûre, bir önceki sûrenin, mukâbili gibidir. Çünkü önceki sûrede, Allahu Teâlâ münafıkları şu dört sıfatla anlatmıştır:

a) Cimrilikle... Bu, *"Yetimi şiddetle itip kakan, yoksulu doyurmaya teşvik etmeyen odur"* (Mâûn, 2-3) âyetleriyle anlatılmıştır.

b) Namazı terk etmekle... Bu da, *"Onlar namazlarından gafildirler"* (Mâûn, 6) âyetiyle anlatılmıştır.

c) Namazda riyakarlık yapma ile... Bu, *"Onlar, riya yapanların ta kendileridir"* (Mâûn, 6) âyetinin anlattığı husustur.

d) Zekat vermemek... Bu da, *"Onlar, mâûnu da vermezler"* (Mâûn, 7) âyetiyle anlatılan husustur. Cenâb-ı Hak, **Kevser Sûresi**'nde ise, o dört sıfatın mukabili olarak şu dört sıfatı zikretmiştir. Cimriliğin karşılığında, *"Biz sana kevseri verdik"* âyetini getirmiştir ki bu, "Sana çok olan şeyi verdik, o halde sen de çok ver, cimrilik etme" demektir. Namazı terk etme karşılığında, *"Namaz kıl"* âyetine yer vermiştir ki bu, "Namazını hep sürdür" demektir. Namazdaki riyakarlığın karşılığı olarak da, *"Rabbin için"* ifadesini getirmiştir ki bu da, "Namazı, insanlara gösteriş için değil, Rabbinin razısı için kıl" demektir. Zekatı vermemenin karşılığı olarak da, *"Kurban* kes" emrini getirmiş ve bununla, kurban olarak kesilen hayvanların etlerini tasadduk etmesini kastetmiştir. Binâenaleyh bu âyetler arasındaki bu ilginç münasebetlere bir bak. Daha sonra bu sûreyi, *"Sana buğzeden yok mu, işte asıl zürriyetsiz olan şüphesiz odur"* (Kevser, 3) buyurarak bitirmiştir ki bu, "Bir önceki sûrede bahsi geçen o kötü fiillerin sahibi münafık ölecek, ama dünyada ardında bir eser, bir iz, bir haber bırakamayacaktır.

Sana gelince (Ey Muhammed), senin için dünyada güzel ad kalacak, âhirette de bol mükâfat sürüp gidecek" demektir.

İkinci incelik: Allah'ın yoluna girmiş kimseler için şu üç derece söz konusudur:

Birincisi ve en yükseği, kalpleri ve ruhlarıyla, Allah'ın celal nurlarının içine gömülmeleridir.

İkincisi, taatler ve bedeni ibadetlerle meşgul olmalarıdır.

Üçüncüsü ise nefislerini, maddi ve dünyevi, şehevi ve leziz şeylere kaymaktan engelleme makamında bulunmalarıdır. İmdi, *"Şüphesiz biz sana kevseri verdik"* âyeti, bunlardan birinci dereceye işaret olup, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o kudsi ruhunun, diğer beşeri ruhlardan, hem kemmiyet hem de keyfiyet bakımından farklı olmasıdır. Kemmiyet bakımından olana gelince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kudsi ruhu, mukaddime bakımından en çok olandır. Keyfiyet bakımından ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ruhunun, o mukaddimelerden, neticeye, diğer ruhlardan daha çabuk geçmesi iledir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "فَصَلِّ لِرَبِّكَ" buyruğuna gelince bu, ikinci dereceye; "وَانْحَرْ" ise, üçüncü dereceye bir işarettir. Çünkü, insanın nefsini, dünyevi lezzetlerden alıkoyması, onu boğazlaması demektir. Daha sonra Allahu Teâlâ, *"Sana buğzeden, zürriyetsiz olandır"* (Kevser, 3) buyurmuştur ki, bu da, "Seni bu maddî ve dünyevî arzuları istemeye davet eden nefis, fanî bir dairedir. Rabbin katında daha hayırlı olan diğer sâlih amellere gelince, bunlar, hep ebedî-sürekli olan, ruhanî mutluluklar ve Rabbanî bilgilerdir" demektir.

Kevser Sûresi Önceki Sûrelerin Tetimmesi

Şimdi biz, şu andan itibaren tefsire geçebiliriz: Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz biz sana kevseri verdik"* ifadesinde şöyle incelikler yatmaktadır:

Birinci incelik: Bu sûre, daha önceki sûrelerin, bir tetimmesi, daha sonraki, sûrelerin ise, bir temeli gibidir. Bu sûrenin, kendinden önceki sûrelerin tetimmesi olmasına gelince, bu şöyledir:

a) Duhâ Sûresinin Tetimmesi

Allahu Teâlâ, **Duhâ Sûresi**'ni, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i metheden ve onun tafsilatlı hallerinden bahseden bir sûre yapmış, bu sûrenin başında, onun peygamberliği ile ilgili olarak, şu üç şeye yer vermiştir:

Birincisi, *"Rabbin seni terk etmedi, darılmadı da..."* (Duhâ, 3) âyetinin bildirdiği husus;

İkincisi, *"Elbette âhiret senin için dünyadan hayırlıdır"* (Duhâ, 4) âyetinin bildirdiği husus;

Üçüncüsü de *"Muhakkak Rabbin, sana verecek de, hoşnut olacaksın"* (Duhâ, 5) âyetinin bildirdiği hususdur. Cenâb-ı Hak, Duhâ Sûresi'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dünya ile ilgili olan hallerinden üç halini zikrederek bitirmiştir. Ki bu haller, *"O, bir yetim olduğunu bilip de (seni) barındırmadı mı? Seni, gaib olmuş bulup da yolunu doğrultmadı mı? Seni, bir fakir olduğunu bilip de, zengin yapmadı mı?"* (Duhâ, 6-8) âyetlerinin ifade ettiği hallerdir.

b) İnşirah Sûresi'nin

Daha sonra Cenâb-ı Hak, İnşirah Sûresi'nde de, Hz. Peygamber (s.a.s)'i şu üç şeyle teşrif ettiğini belirtmiştir:

Birincisi, *"Senin göğsünü genişletmedik mi?"* (İnşirah, 1),

İkincisi, *"Senden yükünü de attık..."* (İnşirah, 2-3),

Üçüncüsü de, *"Senin namını da yükselttik..."* (İnşirah, 4) âyetlerinin ifade ettiği hususlardır.

c) Tîn Sûresi'nin

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i Tîn Sûresi'nde de, şu üç şeyle şereflendirmiştir:

Birincisi; Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğduğu beldeye yemin etmiştir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve şu emin şehre..."* (Tîn, 3) âyetinin ifade ettiği hususdur;

İkincisi, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetinin cehennemden kurtuluşunu haber vermiştir ki, bu da, bu sûredeki, *"İman edenler hariç..."* (Tîn, 6) âyetinin ifade ettiği hususdur;

Üçüncüsü de, ümmetinin mükâfat elde edişidir ki, bu da, *"Çünkü onlar için kesilmez mükâfat vardır"* (Tîn, 6) âyetinin beyan ettiği hususdur.

d) Alak Sûresi'nin

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Alak Sûresi'nde de, şu üç şey ile şereflendirmiştir:

Birincisi, *"Rabbinin adıyla oku..."* (Alak, 1) âyetinin ifade ettiği husus olup, bu, "Rabbinin isminden medet umarak, halka Kur'ân oku..." demektir.

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in hasmını ezdiğini, *"O vakit meclisini davet etsin... Biz de zebanileri çağırırız..."* (Alak, 17-18) âyetleriyle bildirilmiştir.

Üçüncüsü de, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, tam ve mükemmel manada bir yakınlık ve takarrubu tahsis etmesidir ki bu da, *"Secde et, yaklaş"* (Alak, 19) âyetlerinden anlaşılan husustur.

e) Kadr Sûresi'nin

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Kadr Sûresi'nde de şu üç çeşit fazileti bulunan Kadir gecesiyle şereflendirmiştir:

1) O gecenin, bin aydan daha hayırlı olması,

2) O gecede meleklerin ve ruhun inmesi,

3) O gecenin, fecr doğuncaya kadar, selam ve esenlik olması.

f) Beyyine Sûresi'nin

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Beyyine Sûresi'nde de, ümmetine şu üç şeyi vermek suretiyle şereflendirmiştir:

1) Ümmetinin, mahlukatın en hayırlısı olması;

2) Onların, Rableri katındaki mükâfatlarının, ... cennetler olması;

3) Allah'ın, ümmetinden razı olması.

g) Zilzâl Sûresi'nin

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i Zilzal Sûresi'nde de şu üç şeyle şereflendirmiştir:

1) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"o gün yeryüzü kendine ait haberleri anlatır"* (Zilzal, 4) âyetinin anlattığı husus olup, bu, yeryüzünün kıyamet gününde, ümmetinin taat ve kullukta bulunduğuna dair şahadet etmesini gerektirir.

2) Bu, *"O gün insanlar, amelleri kendilerine gösterilmek için, bölük bölük döneceklerdir"* (Zilzal, 6) âyetinin ifade ettiği husus olup, bu da, Ümmet-i Muhammed'in yapmış olduğu taat ve ibadetlerin, kendilerine arz edilip de, böylece onlar için bir ferahlık ve sevincin meydana geleceğine delalet eder.

3) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa, onu görecek..."* (Zilzal, 7) âyetinin ifade ettiği husustur. Marifetullahın, her büyükten daha büyük ve kıymetli olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh,

Ümmet-i Muhammed'in, Allah'ı tanıyıp bilmenin mükâfatını mutlaka elde etmeleri gerekir.

h) Âdiyat Sûresi'nde

Sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Âdiyât Sûresi'nde de, ümmetinden savaşanların atlarına yemin etmek ve böylece, o atları şu üç vasıfla tavsif etmek suretiyle de şereflendirmiştir. Bu vasıflar, *"Andolsun o harıl harıl koşan atlara, o çakarak ateş çıkaranlara; sabahleyin baskın yapanlara"* (Âdiyât, 1-3) âyetlerinin beyan ettiği vasıflardır.

ı) Kâria Sûresi'nde

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetini, Kâria Sûresi'nde de şu üç şeyle şereflendirmiştir:

1) *"İşte kimin tartılan ağır gelirse"* (Kâria, 6) âyetinin beyan ettiği husus.

2) Ümmet-i Muhammed'in, hoşnut olunacak bir yaşayış içinde olmaları.

3) Ümmet-i Muhammed'in, din düşmanlarını, o azgın ateşin içinde görmeleri.

i) Tekâsür Sûresi'nde

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Tekâsür Sûresi'nde de, onun dininden ve şeriatinden yüz çevirenlerin şu üç yönden azap içinde bulunacaklarını beyan etmek suretiyle şereflendirmiştir:

1) Bunların, cehennemi görmeleri.

2) Bunların, cehennemi ayne'l-yakîn görmeleri.

3) Bu kimselerin, ümmetlerden mes'ûl olmaları.

j) Asr Sûresi'nde

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetini, Asr Sûresi'nde şu üç şeyle şereflendirmiştir:

1) İman etmeleri.

2) Sâlih amel işlemeleri.

3) Karşılıklı olarak hakkı ve sabrı tavsiye etmek suretiyle, halkı, sâlih amellere sevk etmeleri.

k) Hümeze Sûresi'nde

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Hümeze Sûresi'nde de, arkadan çekiştiren ve yüze karşı el kol hareketleriyle ayıplayan kimseler için, şu üç çeşit azabın olacağını belirtmesi suretiyle şereflendirmiştir:

1) Böylesi kimseler, kesinlikle, dünyalarından istifade edemezler. Ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O malının kendisine ebedi hayat verdiğini sanır. Hayır hayır..."* (Hümeze, 3-4) âyetinin beyan ettiği hususdur.

2) Bu kimselerin, Hutame (cehenneme) atılmaları,

3) Cehennem kapılarının, artık bir daha oradan çıkma ümidi kalmayacak bir biçimde bu kimselerin üzerine kapatılması ki bu da, *"Bu, (ateş) onların üzerine kapatılmıştır..."* (Hümeze, 8) âyetinin beyan ettiği hususdur.

l) Fil Sûresi'nde

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Fîl Sûresi'nde de, düşmanlarının tuzaklarını, kendi başlarına geçirmesi suretiyle, şu üç yönden şereflendirmiştir:

1) Onların hile ve tuzaklarını boşa çıkarmıştır.

2) Onların üzerine, sürü sürü kuşlar salıvermiştir.

3) Onları, yenilmiş bir ekin yaprağı gibi yapmıştır.

m) Kureyş Sûresi'nde

Cenâb-ı Hak, Kureyş Sûresi'nde de, Hz. Muhammed (s.a.s)'i şu üç yönden, atalarının faydasına olan şeyleri görüp gözettiğini beyan etmek suretiyle şereflendirmiştir:

1) Allah onları Kureyş'in emniyet ve selameti için bir araya getirmiş, uyum içine sokmuştur.

2) Onların açlıklarını gidermiş,

3) Onları korktuklarından emin kılmıştır.

n) Mâûn Sûresi'nde

Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Mâûn Sûresi'nde de, dini yalanlayanları şu üç kötü sıfatla nitelemek suretiyle şereflendirmiştir:

1) Adilik, alçaklık ve cimrilik. Ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte yetimi şiddetle iten, yoksulu doyurmayı teşvik etmeyendir o..."* (Mâûn, 2-3) âyetlerinin ifade ettiği hususdur.

2) Yaratana duyulması gereken saygıyı terk etmek. Ki bu da, *"Onlar namazlarından gafildirler. Onlar riyakârların ta kendileridir"* (Mâûn, 5-6) âyetlerinin beyan ettiği hususdur.

3) Halkı faydalandırmama. Ki bu da, *"Zekatı da men ederler onlar"* (Mâûn, 7) âyetinin ifade ettiği hususdur.

Bedenî ve Malî İbadet

Allahu Teâlâ, bu sûrelerde, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, işte bu denli büyük taltiflerle şereflendirince, bundan sonra, *"Hakikaten biz sana, kevseri verdik..."* buyurmuştur ki bu, "Biz sana, her biri, dünyanın tüm mülkünden daha büyük olan, önceki sûrelerde geçen bunca şan ve şerefi verdik. Binâenaleyh sen, Rabbine ibadet ve O'nun kullarını da, kendileri için en faydalı olan şeylere sevk etmekle meşgul ol!.." demektir. Rabbe ibadete gelince, bu ya can ile (bedenen) olur ki, bu, *"O halde Rabbin için namaz kıl"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Yahut mal ile olur ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın *"Kurban kes"* âyetinin ifade ettiği hususdur.

Cenâb-ı Hakk'ın, kullarını, gerek dinleri, gerekse dünyaları açısından kendileri için en faydalı şeylere sevk etmesine gelince, bu, *"De ki: "Ey kâfirler! Ben, sizin tapmakta olduklarınıza tapmam..."* (Kâfirûn, 1-2) âyetlerinin ifade ettiği hususdur. Böylece bu sûrenin, kendinden önceki sûrelerin bir tetimmesi gibi olduğu sabit olmuş olur.

Kevser Sûresi, Müteakip Sûrelerin Aslıdır

Bu sûrenin, kendinden sonraki sûrelerin bir aslı gibi olmasına gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, bu sûrenin peşi sıra, *"De ki: Ey kâfirler... Ben, sizin taptıklarınıza tapmam..."* ifadesi ile, dünya halkının tümünü küfre nisbet etmesini emretmesidir.

Kâfirûn Sûresi ile İrtibatı

İnsanların, inanışları ve dinleri hususundaki taassuplarının, can ve malları konusundaki taassuplarından daha şiddetli olduğu malumdur; bu böyledir, zira insanlar, kendi dinlerini destekleme hususunda mallarını ve canlarını harcarlar. Bu sebeple, insanların inançlarını tenkit etme, diğer şeylerin tenkit edilmesi durumunda meydana gelmeyen düşmanlık ve öfkelere sebebiyet verir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, dünya halklarının tümünü küfre nisbet etmesini ve dinlerinin aslı ve esasının bulunmadığını söylemesini emrettiğine göre, bütün dünya halklarının, Hz. Peygamber (s.a.s)'e alabildiğine düşman kesilmelerini gerektirmiştir ki bu, herkesin kendisinden sakınacağı ve buna cesaret edemeyeceği bir hususdur. Baksana **Hz. Musa** (a.s)'ya, **Firavun**'dan ve onun ordusundan nasıl korkmuştur. Ama, burada, Hz. Muhammed (s.a.s) gelince o, bütün dünyaya peygamber olarak gönderilmiş bir zat olunca, bütün herkes, ona nispetle, bir **Firavun** gibi olmuş olur. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, bu denli

bir korkuyu izale etmek için, böylesine latif bir düzenleme yapmıştır. Ki bu tedbir, bu sûreden önce, Kevser Sûresi'ni getirmiş olmasıdır. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın *"Hakikaten biz, sana kevseri verdik"* beyanı, işte şu bakımlardan Hz. Peygamber (s.a.s)'den bu korkuyu bertaraf eden bir ifadedir.

1) Cenâb-ı Hakk'ın, "اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ" ifadesi, "hiç şüphesiz biz sana, gerek dünya, gerekse din hususunda çok hayırlar verdik" anlamındadır. Böylece, bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, onu koruyup destekleyeceğine dair bir vaadi olmuş olur ve bu mâna ile bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey Nebi, Allah sana yeter..."* (Enfâl, 46), *"Allah seni insanlardan korur"* (Mâide, 67) ve *"Eğer siz ona yardım etmezseniz, Allah ona yardım eder"* (Tevbe, 40) âyetleri gibi olmuş olur. Bir kimseyi korumayı Cenâb-ı Hak üstlenmişse, bu kimse artık hiç kimseden korkmaz.

2) Cenâb-ı Hak, *"Hakikat, biz sana kevseri verdik..."* buyurup, bu ifade de, dünya ve âhiret hayırlarının tümünü içine alıp, dünya hayırları da, Hz. Muhammed (s.a.s) Mekke'de olduğu sürece ona ulaşmayınca ve Allah'ın, sözünden vazgeçmesi de imkansız olunca, Allah'ın hikmeti gereği, bu hayırları ona ulaştırabilmesi için, Hz. Muhammed (s.a.s)'i bir sûre daha dünya yurdunda tutması gerekmiştir. Böylece bu Hz. Muhammed (s.a.s)'e bir müjde gibi, düşmanlarının kendisini öldüremeyeceklerini, ezemeyeceklerini ve onların hile ve tuzaklarının ona ulaşamayacağını; tam aksine, onun işinin, her gün güçlenerek ilerleyeceğini va'detmek gibi olmuş olur.

3) Hz. Peygamber (s.a.s), onları küfre nisbet edip, dinlerini çürütüp, kendilerini de imana davet edince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında toplandılar ve "Eğer sen bunu mal elde etmek için yapıyorsan, sana, insanların en zengini olacağın kadar mal verelim... Yok, eğer gayen evlenmek ise, seni kadınlarımızın en güzeli ile evlendirelim.. Yok eğer, derdin reis olmak ise, biz seni, kendimize başkan yapalım" dediler de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Hakikat biz sana kevseri verdik"* buyurmuştur ki bu, "Göklerin ve yerin yaratıcısı sana, dünya ve âhiretin en hayırlılarını verdiğine göre, sen onların sana verecekleri mallara ve seni görüp gözeteceklerini söylemelerine aldanma..." demektir.

4) "اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ" âyeti, Allahu Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s) ile vasıtasız, doğrudan doğruya konuşmuş olduğunu ifade eder ki, bu, *"Allah Musa ile de konuştu..."* (Nisa, 164) âyetinin yerine geçen bir ifadedir. Hatta, bu daha ileri ve kıymetli bir ifadedir. Çünkü, efendinin kölesine,

onun terbiyesini ve ona ihsan ve lütufta bulunmayı üstlendiğini şifahen söylemesi, bu konuların dışındaki şeyleri şifahen söylemesinden daha üstündür. Hatta bu, kalbi kuvvetlendirmeyi ve ruhundan korkaklığı silmeyi, izale etmeyi ifade eder. Böylece, Allahu Teâlâ'nın, *"Hakikaten, biz sana kevseri verdik"* buyurması suretiyle Hz. Muhammed (s.a.s)'e hitapta bulunmasının, onun kalbinden korkuyu; ruhundan endişeyi izale eden şeylerden olduğu sabit olmuş olur. Böylece Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bu zor mükellefiyeti üstlenebilmesi, bütün âlemdeki küfre nisbet etmeye cesaret edebilmesi ve onlara kul olmak konusundaki teberrisini, beri oluşunu ortaya koyabilmesi için, işte Kevser Sûresi'ni Kâfirûn Sûresi'nden önce getirerek şöyle buyurmuştur: "Madem ki sen, benim emrime uydun, o halde bak, sana olan va'dimi nasıl yerine getiriyor ve sana nasıl taraftar ve tabiler veriyorum? Çünkü, dünyadakiler, O'nun dinine bölük bölük girmişlerdir."

Ebî Leheb Sûresi ile İrtibatı

Hz. Peygamber (s.a.s)'in daveti ve şeriatını izhar etmesi tamamlanınca, Cenâb-ı Hak, onun batın ve kalp halleriyle ilgili olan şeylerini beyan etmeye başlamıştır. Bu böyledir, zira talepte bulunan kimsenin talebi, ya dünyayla sınırlı bir talep olur, yahut da bu kimse, âhireti talep eden birisi olur. Dünyayı talep eden kimsenin âhireti, hüsran, zillet, hor ve hakir oluştur. Derken bu kimse, cehenneme yuvarlanır. İşte bu husus, Tebbet Sûresi'nden anlaşılan hususdur.

İhlas Sûresi ile İrtibatı

Âhireti talep eden kimsenin en büyük hali ise, onun batınının, diğer mevcudatın şekillerinin kendisinde gözüktüğü ayna gibi olmasıdır. Aklî ilimlerde, insanların, kendilerini yaratanı tanımaya götüren yolun iki olduğu sabittir: Kimileri, önce yaratıcıyı tanır, sonra da, O'nu tanıması vesilesiyle mahlukatını tanır. Ki, en kıymetli olan yol, bu yoldur. Kimileri de bu yolun aksinden hareket eder. Ki bu, çoğunluğun izlediği yoldur.

Cenâb-ı Hak, kerim kitabını, işte bu iki yolun en kıymetlisi olan yol ile hitama erdirerek, işe, Allah'ın sıfatlarını zikretmek ve O'nun celalini şerhetmekle başlar ki, bu İhlas Sûresi'dir.

Felak ve Nas Sûreleri ile İrtibatı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunun peşinden, mahlukatının derecelerini Felak Sûresi'nde sıralayarak belirtmiş, sonra da her işi, insan nefislerinin derecelerini zikretmek suretiyle hitama erdirmiştir ki, işte burada, Kur'ân

da hitama erer. Bu sözün tafsilatı ancak, bu sûreyi, ayrıntılı bir biçimde tefsir etmemiz durumundu ortaya konabilir. Kerim olan kitabına koyduğu bu yüce sırları bilip anlamaya akılları muvaffak kılan zatı takdis ederiz.

İnnâ (Cemi Sîgasının) Manası

İkinci incelik: Bu kelimenin başındaki "إِنَّا" ifâdesiyle, bazen çoğulluk, bazen de ta'zim manası kastedilir.

Birincisine gelince, deliller, Allah'ın tek olduğuna delalet etmektedir. Binâenaleyh, buradaki, إِنَّا "Biz" kelimesini, çoğul anlamına almak mümkün değildir. Ancak, bu atiyye ve bağışın elde edilmesi hususunda meleklerin, **Cebrail** (a.s)'in, **Mikâil** (a.s)'in ve önceki peygamberlerin sa'y ü gayret gösterdiği şey cinsinden bir bağış olduğunda, bir çoğul manası kastedilebilir. Çünkü, ey Muhammed, **İbrahim** (a.s) senin peygamber olarak gönderilmeni istemiş ve *"Ey Rabbimiz, onlara, içlerinden bir peygamber gönder..."* (Bakara, 129) demiştir. **Hz. Musa** (a.s) da, *"Ey Rabbim, beni, Ahmed'in ümmetinden kıl"* demiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Musa'ya o emri vahyettiğimiz vakit, (habibim) sen batı tarafında değildin, görenlerden de değildin..."* (Kasas, 44) âyetinden anlaşılan husustur ve *"Benden sonra gelecek olan ve adı Ahmed olan bir peygamberi müjdeci olarak..."* (Saf, 6) demek suretiyle, **İsa** (a.s) da, seni müjdelemiştir.

İkincisine gelince, yani, buradaki, "Biz" ifadesinin ta'zim manasına alınmasına gelince, bunda, o bağışın büyüklüğüne dikkat çekme vardır. Çünkü, bu bağışı yapan, göklerin ve yerin Cebbâr'ı olan Allah, kendisine bağış yapılan, *"Hakikaten, biz sana kevseri verdik"* hitabının muhatabı olan Hz. Muhammed (s.a.s), hibe ise, "Kevser" adını alan şeydir. Ki, **Kevser**; "alabildiğine çok olan" demektir. Bu lafız, bağışlayanın, kendisine bağış yapılanın ve bağışın büyüklüğünü ihsas ettirince, bu ne büyük bir nimet! Bu ne ne yüce lütuf! Bu, ne görülmemiş bir şeref!

Hediyenin İki Değeri

Üçüncü incelik: Hediye, her ne kadar az olsa bile, ne var ki, bu hediyenin büyük bir bağışçıdan olması sebebiyle, hediye de büyük olur. İşte bundan dolayı, büyük bir padişah, ikram yoluyla, kölelerinden birine bir elma atınca, bu büyük bir ikram sayılır. Bu, o hediyenin, haddi zatında leziz oluşundan dolayı değil, tam aksine bu hediyenin o büyük hükümdardan gelmiş olması, onun büyüklüğünü gerektirir. Burada da "**Kevser**", her ne kadar, son derece büyük, çok ise de, ancak ne var ki, bunun, mahlukatın

hükümdarı olan Allah'tan sadır olması sebebiyle, büyüklüğü ve kemali, o nispette de artmıştır.

Dördüncü incelik: Cenâb-ı Hak, *"Biz sana verdik"* buyurunca, bu ifadeye, artık yaptığı bu bağıştan rücu edemeyeceğine dair bir emare de eklenmiştir. Bu böyledir, zira **Ebû Hanife**'nin mezhebine göre, yabancı bir kimsenin yaptığı bağıştan rücu etmesi caizdir. Ama, bağış yapan, kendisine bağış yapılandan, velev ki çok cüz'i bile olsa, bir şey alması durumunda o, bağışından dönmesi caiz değildir. Çünkü, bir dinara denk bir şeyi, birisi, bir başkasına bağışlasa, sonra da, o bağış yaptığı kimseden bir kuruş değerinde bir tarak istese, o da ona, o tarağı verse, bağış yapanın bağışından rücu etme hakkı düşer. İşte burada da Cenâb-ı Hak, *"Hakikaten, biz sana kevseri verdik"* buyurunca, Hz. Muhammed (s.a.s)'den buna karşılık namaz kılmasını ve kurban kesmesini istemiştir. Binâenaleyh, bu namaz kılmasını ve kurban kesmesini istemesinin faydası, Cenâb-ı Hakk'ın rücu etme hakkını düşürmektir.

İsim Cümlesindeki İncelik

Beşinci incelik: Hak Teâlâ bu âyetinde, fiili, mübtedaya isnat etmiş, onun haberi yapmıştır. Ki bu, te'kid ifade eder. Delili şudur: Sen kendisinden bahsedeceğin bir ilmi zikrettiğinde, akıl, o isimden bahsedeceğini anlar da, böylece, senin ondan ne şekilde bahsedeceğini anlamaya iştiyak duyar. Binâenaleyh, işte o haber zikredilince de, bunu tıpkı, aşıkın maşukunu kabul edişi gibi kabul eder. Böylece bu, hem gerçeği ifade de, hem de şüpheleri izale etmede beliğ bir ifade olmuş olur. İşte buradan, Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ *"Şüphesiz, gözler kör değil"* (Hac, 46) âyetinde fehamet ve yücelik anlaşılmaktadır. Çünkü bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın, "فَإِنَّ الْأَبْصَارَ لَا تَعْمَى" demesi halindekinden daha müessir, daha yüce ve büyüktür. Büyük bir kralın kendisine vaadde bulunup ona bir şey vermeyi üstlendiği kimseye, "Ben, sana vereceğim. Ben, sana yeterim. Ben senin işlerini üstlenirim" demesi, bizim görüşümüzün hakikatini ortaya koyar. Bu böyledir, zira, va'dedilen şey, küçük bir şey olunca, bu kolay kolay unutulmaz. Binâenaleyh, bunun büyüklüğü, bu işin yerine getirilip getirilmeyeceği hususunda bir şüpheye yol açabilir. Ama, böylesine büyük bir iş, böylesine büyük bir kefile isnat edildiğindeyse, artık böyle bir şüphe kalmaz. İşte, âyet de bu türden bir âyettir. Çünkü kevser, büyük bir şeydir. Kolay kolay unutulacak cinsten bir şey değildir; binâenaleyh, mübteda öne

alınınca, ki bu, âyetteki "إِنَّا" lafzıdır, bu isnat, böylesi bir şüpheyi izale eder ve bu şüpheyi bertaraf eder.

Te'kid Lafzı

Altıncı incelik Allahu Teâlâ, bu cümlenin başına, kasem yerine geçen te'kid harfini (إنَّ) getirmiştir. Halbuki, sadık olan Allah'ın kelamı, caymaktan mahfuzdur. Binâenaleyh, ya alabildiğine te'kidli bir ifade kullanırsa!

Muzari Yerine Mazi

Yedinci incelik: Cenâb-ı Hak, "أَعْطَيْنَاكَ" buyurmuş, سَنُعْطِيكَ "Sana vereceğiz" dememiştir. Çünkü, "sana verdik" ifadesi, bu bağışın, geçmiş zamanda da mevcut olduğuna delalet etmektedir ki, bunda şu tür faydalar vardır:

1) Geçmiş zamanda da, hep aziz, gözetilen, ihtiyaçları karşılanan bir kimse ile böyle olacak olan kimseden daha kıymetlidir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ *"Adem, su ile çamur arası bir şey iken, ben, peygamberdim"*[32] buyurmuştur.

2) Bu, Allahu Teâlâ'nın, insanları saîd veya şakî; zengin veya fakir kılmasına dair olan hükmünün, şu anda meydana gelmiş bir iş olmadığına, tam aksine bütün bu işlerin, ezele varıp dayandığına, ezelde olup bittiğine bir işarettir.

3) Cenâb-ı Hak âdeta, şöyle demek istemiştir: "Senin saadet sebeplerini biz, sen varlık âlemine girmeden önce hazırladık. O halde daha nasıl, sen varlık âlemine girip, kullukla meşgul olduktan sonra, senin işini ihmal ederiz?

4) Cenâb-ı Hak âdeta, "biz seni, senin taatinden dolayı tercih etmiş değiliz. Aksi halde, bizim sana, ancak senin ibadete yönelmenden sonra vermemiz gerekirdi. Tam aksine, biz seni, sırf lütfumuz ve bizden sana olan ihsanımız sebebiyle, bir gerekçe olmaksızın tercih ettik.." demek istemiştir ki, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, قُبِلَ مَنْ قُبِلَ لَا الْعِلَّةَ وَرُدَّ مَنْ رُدَّ لَا لِعِلَّةٍ *"Kabul edilen, herhangi bir gerekçeye bağlı olmaksızın kabul edilmiş, reddedilen de, herhangi bir gerekçeye bağlı olmaksızın reddedilmiştir"* sözüne işarettir.

"Sana Verdik" Hitabındaki İncelik

Sekizinci incelik: Cenâb-ı Hak, *"Sana verdik"* buyurmuş, "Resûle", yahut "Nebiye", yahut, "Âlime", yahut da, "itaat edene verdik..." dememiştir. Çünkü, Cenâb-ı Hak eğer böyle demiş olsaydı, bu bağışın işte bu vasıflara

32 **Keşfu'l-Hafâ,** 2/129).

bağlı olarak meydana geldiğini ifade ederdi. Ama, Cenâb-ı Hak, *"Biz sana verdik"* buyurunca, bu bağışın herhangi bir gerekçeye bağlı olmaksızın; tam aksine, Cenâb-ı Hakk'ın sırf irade ve ihtiyarı ile yapıldığı anlaşılmış oldu. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Aranızda maişetinizi biz taksim ettik.. "* (Zuhruf, 32) ve *"Allah, meleklerden ve insanlardan elçiler seçer"* (Hac, 75) buyurması gibidir.

Allah Kuldan Müstağnidir

Dokuzuncu incelik: Cenâb-ı Hak, önce, "Hakikaten biz sana... verdik" buyurmuş; ikinci olarak da, "O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes" demiştir ki bu, Allah'ın, bizim yapacağımız işlerde bize muvaffakiyet verip yol göstericiliğinin, bizim taatlerimizden önce olduğuna delalet eder. Nasıl böyle olmasın ki!? Onun bize bağışta bulunması; bizim O'na taatte bulunmamız da, bizim sıfatımızdır. Halbuki, mahlukun sıfatı, Halikın sıfatında müessir olamaz. Müessir olan mahlukun sıfatındaki Halikın sıfatıdır. İşte bundan dolayı, **Vasıtî**'nin "Benim taatimin kendisini memnun edeceği; günahımın da kendisini öfkelendireceği bir Rabbe ibadet etmiş!" dediği rivâyet edilmiştir ki, bunun manası, "O'nun rızası ve gazabı, kadim iki sıfattır. Benim taatim ve masiyetim ise, muhdestirler. Halbuki, muhdes olan şeyin, kadimde tesir günü yoktur. Tam aksine, onun kulundan memnun ve razı oluşu, kulunu, ta ezelde iken taatine sevk edişidir. Öfke ve masiyet hususundaki söz de böyledir" demektir.

"اَعْطٰى" ile "آتٰى" Arasındaki Fark

Onuncu incelik: Cenâb-ı Hak, "اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ" buyurmuş, ama "اٰتَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ" dememiştir. Bunun sebebi, şu iki şeydir:

Birincisi: "آتٰى" fiilinin kullanılması halinde, bu verme işinin bir görev, bir vazife olması da, lütuf olması da anlaşılabilir. Ama, "اَعْطٰى" fiilinin kullanılması halinde, bundan, öncelikle, lütuf olarak vermek anlaşılır. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hakikat, biz sana kevseri verdik"* ifadesi, "Bu, pek çok hayırlar, yani İslâmiyet, Kur'ân, nübüvvet ve dünya ve âhirette güzel isim. Bizden sana olan mahza bir lütuftur. Bunlardan hiçbiri, bir hak ediş, bir vacip oluş üzere verilmiş değildir" demek olur ki, bunda, şu iki bakımdan bir müjde yatmaktadır:

a) Kerim bir zat, lütuf yoluyla eğitip büyütme işine başladığında, görünen odur ki, o bunu, yarıda koymaz, iptal etmez; tam aksine, her gün, bunda bir artış kaydeder.

b) Müstahak olmaya sebep olan şey, müstahak oluş oranıyla sınırlanır. Halbuki, kulun fiili sınırlıdır, sonludur. Binâenaleyh, kulun fiiliyle meydana gelecek hak edişler de sınırlı olur. Ama, lütufta bulunma ve ihsan ise, Allah'ın kereminin neticesidir. Allah'ın keremi ise, sonsuzdur. Binâenaleyh, O'nun lütfu ve ihsanı da sonsuz ve sınırsız olur. Binâenaleyh âyetteki اَعْطَيْنَاكَ *"Biz sana verdik"* ifâdesi bu verişin, hak edişten dolayı değil de, bir lütuf olduğuna delalet edince, bu, bu işin artarak sürüp gideceğini anlatır. Buna göre, "Hak Teâlâ, اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِى *"Sana es-seb'ul mesânî (uzun yedi sûreyi) vermedik mi?"* (Hicr, 87) buyurmamış mıdır?" denirse, biz deriz ki: Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

1) "اِعْطَاءٌ" temliki (verilen şeye mâlik kılmayı) gerektirir. Mülk ise, ihtisâs (âidiyyet) sebebidir. Bunun delili şudur: **Hz. Süleyman** (a.s), *"Ya Rabbi bana mülk bağışla"* (Sâd, 39) buyurdu. İşte bu yüzden kim "kevseri", Hz. Peygamber (s.a.s)'in havzı manasına almışsa, o, "Ümmet-i Muhammed'in misafiri olur" demiştir. "اِيْتَاء" kelimesine gelince, bundaki "verme" manası temliki ifade etmez. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim hakkında, "اٰتَيْنَاكَ" (Hicr, 87) fiilini kullanmıştır. Çünkü Hz. Peygamber(s.a.s)'in herhangi bir şeyi gizleyip vermemezlik etmesi caiz değildir.

2) Kur'ân'daki müştereklik, ilimlerdeki ortaklığı ifade eder ki bunda bir kusur yoktur. Ama "**kevser**" nehrindeki ortaklık, bir nesnede, bir malda ortaklık olur ki, böyle bir ortaklık bir kusur ifade eder.

İkincisi: Burada "**i'tâ**" fiilinin kullanılmasının, "**itâ**"nın kullanılmasından daha uygun oluşunun beyanı hususundaki ikinci izah şudur: "**i'tâ**" hem az, hem çok olanı ifade için kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Az ile i'tâ etti (verdi)"* (Necm, 34) buyurmuştur. "**İtâ**"ya gelince, bu, ancak büyük şeylerin verilmesinde kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah ona mülk itâ etti (verdi)"* (Bakara, 251) ve *"Andolsun ki biz Davûd'a, katımızdan bir lütuf itâ ettik (verdik)"* (Sebe, 10) buyurmuştur. "**Etiyy**", aynı zamanda, apansız meydana gelen sel manasına gelir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, *"Şüphesiz biz sana kevseri verdik"* âyeti, Hz. Muhammed (s.a.s)'in halinin, şu bakımlardan büyüklüğünü ifade eder:

a) Bu havz-ı kevser, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hazırlanan o yüce dereceler ve kıymetli mertebelerin yanında, çok önemsiz az bir şey gibidir. Binâenaleyh bu âyet, bundan daha büyük şeylerin müjdelerini ihtiva eder.

b) **Kevser,** o suya işarettir. Buna göre Hak Teâlâ, sanki, "Dünyada su, yiyeceğe nazaran daha kolay elde edilir (suyun önemi daha azdır). Artık su nimeti kevser (çok - bol) olduğuna göre, diğer nimetler daha da çoktur.

c) Su nimeti "**i'tâ**"; cennet nimeti ise "**itâ**" ile verilmiştir.

d) Hak Teâlâ sanki, şöyle der: "Sana verdiğim bu şey, her ne kadar **kevser,** yani çok ise de, senin için bir "**i'tâ**"dır, "**itâ**" değildir. Çünkü bu senin esas hakkından daha aşağıdır. Örfte kendisine hediye verilen zat, büyük bir zat olduğu zaman, hediye ne kadar büyük olursa olsun, yine de onun fazla kıymetli olmadığı ifade edilir ki bu, "Hediye verilen zatın büyüklüğüne oranla, bu hediye önemsizdir" demektir. İşte burada da böyledir.

e) Şöyle diyebiliriz: Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "**kevser**"i verdiğini ifâde ederken, "اَعْطَينَاكَ" demiştir. Çünkü bu, dünyevi bir şeydir. Kur'ân'ı verdiğini ifade ederken de, "اٰتَينَاكَ" buyurmuştur. Çünkü bu da dinidir.

f) Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: Benim tarafımdan elde ettiğin şeylerin tümü, çok olsalar da, bir atıyye (bağış)dir. Fakat bu "**kevser**"den daha büyüğü, senin muzaffer kalıp, hasmının "**ebter**" (nesli kesik) kalmasıdır. Çünkü biz sana, bir ön bağış olarak, bu kevseri verdik. Ama devamlı olacak olan güzel nam ve şöhretine, düşmanına, ancak senden bir taatin sadır olmasından sonra güzel olur. O halde sen *"Rabbin için namaz kıl, kurban kes"* yani, "Benim için ibadet et ve ibadetinden sonra muzafferiyeti iste. Çünkü ben, keremim gereği, her vecibenin yerine getirilişinden sonra, duaları kabul etmeyi prensip edindim. Nitekim müsned bir hadiste, *"İşte bu anda dualara icabet ederim"* diye varid olmuştur. Böylece senin hasmın, nesli kesik olur. İşte "**i'tâ**" budur." Hak Teâlâ'nın, *"Şüphesiz biz sana ... verdik"* ifadesinin tefsiri hususunda hatırıma gelenler bundan ibarettir.

Kevser Kelimesi

"**Kevser**" kelimesi ise, Arapçada "fev'al" vezninde bir kelime olup, "**kesret**" (çokluk) kökündendir, *"Alabildiğine çok"* demektir. Çünkü oğlu seferden dönen bir bedevi kadına, "Oğlun ne getirdi, ne ile döndü?" denildiğinde, "Kevser getirdi" der ki bu, "çok çok şeyler getirdi" demektir. Yine Arapçada çok bağışta bulunana "**Kevser**" denilir. Nitekim **el-Kumeyt** şöyle der:

وَاَنْتَ كَثِيرٌ يَا ابْنَ مَرْوَانَ طَيِّبٌ وَكَانَ اَبُوكَ ابْنُ الْفَضَائِلِ كَوْثَرًا

"Ey Mervan'ın oğlu, sen çok verensin, güzelsin. Baban İbnü'l-fezâil de çokça bağışta bulunurdu." Nitekim çok olup, her tarafa yayılmış toza da, "**Kevser**" denilir. İşte Arapçada "Kevser'in manası bundan ibarettir.

Müfessirler "**Kevser**" ile ilgili şu değişik izahları yapmışlardır:

Kevser, Cennet Irmağı

Birinci görüş: En meşhur ve selef-halef tarafından en tercih edilen bu görüşe göre, "**Kevser**", cennette bir ırmağın adıdır. Nitekim **Enes** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: رَاَيْتُ نَهْرًا فِى الْجَنَّةِ حَافَتَاهُ قِبَابُ اللُّؤْلُؤِ الْمُجَوَّفِ فَضَرَبْتُ بِيَدِى اِلَى مَجْرَى الْمَاءِ فَاِذَا اَنَا بِمِسْكٍ اذْفَرَ فَقُلْتُ مَا هٰذَا قِيلَ الْكَوْثَرُ الَّذِى اَعْطَاكَ اللّٰهُ *"Cennette, kenarları tıpkı içi oyuk inciler gibi olan, kubbeler gibi olan bir nehir gördüm ve su yatağına elimi vurdum. Bir de baktım ki kokusu hemen yayılan, alabildiğine kokan bir misk. "Bu nedir?" dediğimde, "Bu Allah'ın sana verdiği kevserdir" denildi"*[33] **Enes** (r.a)'in bir başka rivâyetinde ise, اَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ اللَّبَنِى وَاَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ فِيهِ طُيُورٌ خُضْرٌ لَهَا اَعْنَاقٌ كَاَعْنَاقِ الْبُخْتِ مِنْ اَكَلَ مِنْ ذٰلِكَ الطَّيْرِ وَشَرِبَ مِنْ ذٰلِكَ الْمَاءِ فَازَ بِالرِّضْوَانِ *"Cennette, sütten daha beyaz, baldan daha tatlı bir nehir gördüm. Orada boyunları, melez develerin boyunları gibi olan yeşil kuşlar var. Kim o kuştan yer, o sudan içerse, rıdvanı (yani Allah'ın, kendisinden razı olması mertebesini) elde eder"*[34] şeklinde buyurulmuştur. Belki de Cenâb-ı Hak bu nehre, ya bu nehrin cennet nehirlerinin suyu en bol olanı ve faydalısı olması bakımından; yahut da cennetteki nehir kollarının, o nehirden ayrılmasından ötürü "**kevser**" adını vermiştir. Bu tıpkı, *"Cennetteki her bahçede, kevser ırmağından akan nehirler vardır"* rivâyetinde ifade edildiği gibidir. Yahut da bu, kendisinden içenlerin sayıca çok olmasından ötürü veya Hz. Peygamber (s.a.s)'in de ifade buyurduğu gibi, faydalarının çokluğundan ötürü "**kevser**" adını almıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اِنَّهُ نَهْرٌ وَعَدَنِيهِ اَبِى فِيهِ خَيْرٌ كَثِيرٌ *"O, Rabbimin bana va'dettiği bir nehirdir ve onda çok bol hayırlar-faydalar vardır"*[35] buyurmuştur.

Kevser, Havuzdur

İkinci görüş: "**Kevser**", bir havuzdur. Bu hususta hadisler de meşhurdur. Bu görüş ile, birinci görüş şöylece bağdaştırılabilir: Belki de o nehir, bu havuza dökülmektedir. Yahut da cennetteki nehirler, işte bu havuzdan çıkar, kollara ayrılırlar. Binâenaleyh bu havuz, cennet nehirlerinin ve çeşmelerinin kaynağı gibi olmuş olur.

Kevser, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Âlidir

Üçüncü görüş: "**Kevser**", "Hz. Peygamber (s.a.s)'in çocukları ve soyudur." Bu görüşte olanlar derler ki: Çünkü bu sûre, Hz. Peygamber (s.a.s)'i,

33 **Buhâri,** Rikâk, 53 (Benzer hadis).
34 **Buhâri,** Rikâk, 53 (Benzer hadis).
35 **Müslim,** Salât, 53 (1/300).

"**ebter**" diye ayıplayanlara bir cevap olarak inmiştir. Buna göre mana, "Allah o Peygamber'e, zamanlar geçtikçe sürüp giden nesiller vermiştir. Bir bak, Ehl-i beytten ne kadar adam öldürülmüştür! Ama yine bak ki, bütün dünya Ehl-i beyt ile dopdolu iken, Emevilerden, itibar edilecek hiç kimse kalmamıştır. Yine bir bak ki, Ehl-i beyt içinde, **Muhammed Bakır, Cafer-i Sâdık, Musa Kazım, Muhammed Rızâ** ve **en-Nefsu'z-Zekiyye** ve emsali nice yüce şahsiyetler vardır.

Kevser, Ümmetin Uleması

Dördüncü görüş: "Kevser", Hz. Muhammed ümmetinin âlimleridir. Ömrüme yemin ederim ki, en büyük ve en çok hayır, yani kevser budur. Çünkü bu ümmetin âlimleri, İsrâiloğullarının peygamberleri gibidirler ve bunlar Resûlullah (s.a.s)'ı anlatmayı sever, dininin eserlerini ve şeriatinin prensiplerini yayarlar.

Âlimler, Enbiyayı Benî İsrail Gibi

Ümmetin âlimlerinin, İsrâiloğullarının peygamberlerine benzetilmesinin sebebi şudur: Peygamberler, marifetullahın temel prensiplerinde müttefik (yani inanç konularında aynı), şeriat ahkamında ise, her ümmete uygun olan ulaşsın diye, Allah'ın halkına bir rahmeti olarak, farklı farklıdırlar. İşte bunun gibi, Muhammed ümmetinin âlimleri de, Allah'ın dininin temel prensiplerinde müttefik, insanlara bir rahmet olsun diye, ikinci derece konularda (Furû fıkıhta) ise farklı farklı, ictihadlara sahiptirler.

Âlimlerimizin Fazileti

Bu âlimlerin faziletleri şu iki şekilde izah edilir:

a) Rivâyet olunduğuna göre, kıyamet günü her peygamber, peşinde ümmeti olduğu halde, maşher meydanına getirilir. Kimi peygamberler, peşinde bir veya iki kişi olduğu halde getirilir. Ama Ümmet-i Muhammed'in âlimlerinden her biriyle birlikte, binlerce kişi olarak getirilirler. Derken hepsi Hz. Peygamber (s.a.s)'in arkasında toplanırlar. Böylece bu âlimlere tabi olanların sayıları, o peygamberlere tabi olanların sayılarından, kat kat fazla olur.

b) Bu peygamberler, kendilerine tabi olanlar için, vahiyden alınmış naslarla, isabetli ve doğru cevaplar verirler. Ümmet-i Muhammed'in âlimleri ise, onca zor olmasına rağmen, istinbat ve ictihad ile, yahut da bazı başka âlimlerin görüşüne dayanarak isabetli cevaplar verirler. Bunlardan bazıları, görüşlerinde hata etseler bile, hata eden de, ücretini alır, sevabına ulaşır.

Kevser, Nübüvvettir

Beşinci görüş: "Kevser", nübüvvettir. Peygamberliğin, çok çok hayır olduğunda şüphe yoktur. Çünkü bu, rububiyyetten sonra, ikinci dereceyi işgal eden bir mertebedir. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, *"Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur"* (Nisâ, 80) buyurmuştur. Ki bu, imanın yarısıdır. Hatta resûle itaat, marifetullah ağacının bir dalı gibidir. Çünkü peygamberlik müessesesinin bilgisinden önce, mutlaka Allah'ın zatının, ilminin kudretinin ve hikmetinin bilgisinin bulunması gerekir. Sonra nübüvveti bilme gerçekleşince, bundan, semî, basar, hayrî ve vicdanî sıfatlar gibi, diğer geriye kalan bilgiler elde edilir.

Peygamberimizin Faziletleri

Bu, âlimlerin bir kısmına göredir. Hz. Peygamber (s.a.s) için, bu anlatılanlardan, daha çoğu vardır. Çünkü o, diğer peygamberlerden önce zikredilmiş, ama onlardan sonra gönderilmiştir. Hem sonra o, hem insanlara, hem cinlere peygamber olarak gönderilmiştir. Yine bütün peygamberlerden sonra haşrolunacak olan da odur ve şeriatinin neshi de mümkün değildir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in faziletleri, sayılamayacak kadar çoktur. Ama burada şöyle birkaçını ele alıp diyoruz ki:

Hz. Adem (a.s)'e Üstünlüğü

Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Adem, Rabbinden kelimeler alıp öğrendi"* (Bakara, 37) buyurduğu gibi, **Hz. Adem** (a.s)'in kitabı, birtakım kelimelerden ibaretti. Yine, *"Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan etti"* (Bakara, 124) âyetinde ifade edildiği gibi, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kitabı da birtakım kelimelerden (sahifelerden) ibaretti. **Hz. Musa** (a.s)'nın kitabı ise, *"İbrahim'in ve Musa'nın sahifelerinde.."* (A'lâ, 19) âyetinde ifade edildiği gibi, birtakım sahifelerden ibaretti. Ama, **Hz. Muhammed** (a.s)'in kitabı, وَمُهَيْمِنًا *"Onlara şahit olarak..."* (Maide, 48) âyetinde beyan edildiği gibi, kendinden önceki bütün peygamberlerin kitaplarının hakemidir, doğruluk kıstasıdır.

Hem sonra **Adem** (a.s), *"Şunların isimlerini bana haber veriniz"* (Bakara, 31) buyurulduğu gibi, mensur (nesir şeklinde) isimlerle meydan okumuştur; **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, Hak Teâlâ'nın da *"De ki: Eğer insanlar ve cinler bunun bir benzerini getirmek üzere toplansalar..."* (İsra, 88) buyurduğu gibi, manzûm ile meydan okumuştur.

Hz. Nuh (a.s)'a Üstünlüğü

Nuh (a.s)'a gelince, Allahu Teâlâ ona, gemisini su yüzünde tutmak suretiyle ikramda bulunmuştur. **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e bundan daha büyüğünü yapmıştır: Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), yanında **Ebû Cehil**'in oğlu **İkrime** olduğu halde, bir suyun kenarında bulunuyorlardı. **İkrime,** Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Eğer davanda sadık isen, öte taraftaki şu taşı çağır, batmadan yüzerek buraya gelsin" dedi de bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) o taşa işarette bulundu. Taş yerinden ayrıldı, yüzerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in önüne geldi ve onun, peygamber olduğuna şahadette bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), İkrime'ye, "Bu sana yeter mi?" deyince, o, taşın yerine gitmesini de istedi. Hz. Peygamber (s.a.s), taşa emretti ve o, eski yerine döndü.

Hz. İbrahim (a.s)'e Üstünlüğü

Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim** (a.s)'e de iyilikte bulunmuş ve o ateşi, onun için bir serinlik ve selamet kılmıştır. Ama **Hz. Muhammed** (s.a.s) için bundan daha büyüğünü yapmıştır. Çünkü **Muhammed b. Hâtıb**'dan şu rivâyet edilmiştir: "Çocukken, üzerime kaynayan bir bakraç döküldü, baştan ayağa yandım. Annem beni, Hz. Peygamber (s.a.s)'e götürerek, "İşte, **Hâtıb**'ın oğlu, gördüğün gibi yandı" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) derime tükürdü, eliyle onu, yanan her tarafıma yaydı ve "bunun bu sıkıntısını, insanların Rabbine havale ediyorum" dedi. Bu sayede, ben, hiçbir sıkıntısı kalmayan sapasağlam bir kimse oldum."

Hz. Musa (a.s)'ya Üstünlüğü

Cenâb-ı Hak **Hz. Musa** (a.s)'ya ikramda bulunup, onun için denizi yardı. **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e de ikramda bulunup, onun için de gökte ayı yardı. Şimdi yer ile gök arasında olan farkı iyi düşün! Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s) için, o malum kayadan su fışkırttığı halde, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in parmaklarından pınarlar akıtmıştır. **Hz. Musa** (a.s)'ya, üzerine bulutu gölge yapmak suretiyle ikramda bulunduğu gibi, aynı ikramı **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e de yapmıştır. Çünkü bir bulut, hep onun üzerinde gezip onu gölgelemiştir. Allah **Hz. Musa** (a.s)'ya, yed-i beyzâ mu'cizesiyle ikramda bulunduğu gibi, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e bundan daha büyüğü ile ikramda bulunmuştur. Bu da, ışığı doğu ve batıya ulaşan o büyük Kur'ân'dır. Allahu Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'nın değneğini bir ejderhaya çevirmiştir. **Ebû Cehil,**

Hz. Muhammed (s.a.s)'e taş atmak istediğinde, onun omuzlarında iki ejderha görmüş ve korkular içinde gerisin geri dönmüştür.

Hz. Davud (a.s)'a Üstünlüğü

Dağlar, **Hz. Davud** (a.s) ile birlikte tesbihatta bulunurken; taşlar da **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in ve ashabının elinde, tesbihatta bulunmuştur. **Davud** (a.s), demire dokunduğunda demir yumuşuyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) de, uyuz bir koyuna elini sürünce, uyuzları dökülüyor ve süt vermeye başlıyordu. Cenâb-ı Hak, **Hz. Davud** (a.s)'a toplanmış kuşlarla ikramda bulunurken, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e de Burak ile ikramda bulunmuştur.

Hz. İsa (a.s)'ya Üstünlüğü

Cenâb-ı Hak, **Hz. İsa** (a.s)'ya, ölüleri diriltme mu'cizesini vermek suretiyle ikramda bulunduğu gibi, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e de bu cinsten bir ikramda bulunmuştur. Çünkü bir Yahudi Hz. Peygamber (s.a.s)'e zehirli bir koyun ikram etmişti. Hz. Peygamber (s.a.s), lokmayı ağzına koyunca, bu, kendisinin zehirli olduğunu haber vermişti. **Hz. İsa** (a.s), anadan doğma körlüğü ve alaca hastalığını iyileştirirken, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında da şu hadise rivâyet edilmiştir: **Muaz b. Afrâ**'nın hanımı alacal hastalığına tutulmuştu. Bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e arzedince o (a.s), kadını bir ağaç dalıyla sıvazladı ve Allahu Teâlâ onun bu hastalığını giderdi. Yine Uhud günü, bir adamın göz bebeği düşmüştü. Onu eline alıp, Hz. Peygamber (s.a.s)'e getirdi. Hz. Peygamber (s.a.s) de gözünü yerine yerleştirdi. **Hz. İsa** (a.s), insanların evlerinde, neleri sakladıklarını biliyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) de, amcası **Abbas**'ın **Ümmü'l-fazl** ile birlikte, sakladıkları şeyi bilip, amcasına haber verince, o Müslüman olmuştu.

Hz. Süleyman (a.s)'a Üstünlüğü

Süleyman (a.s) için Allahu Teâlâ, bir kere güneşi geri döndürdü. Aynı şeyi Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s) için de yaptı. Çünkü o, başı **Hz. Ali** (r.a)'nin kucağında olduğu halde uyumuştu. Güneş battıktan sonra uyanabildi. İşte bunun üzerine Hak Teâlâ, onun ikindi namazını kılabilmesi için güneşi geri döndürdü, o da namazını kıldı. Hak Teâlâ bu işi, bir kere de **Hz. Ali** (r.a) için yaptı. **Hz. Ali** (r.a) bu sayede o ikindi vaktinde kıldı. Cenâb-ı Hak **Hz. Süleyman** (a.s)'a, kuş dilini öğretmişti, aynı şeyi **Hz. Muhammed** (s.a.s) için de yaptı: Rivâyet olunduğuna göre, yavrusu yüzünden canı yanmış bir kuş, Hz. Peygamber (s.a.s)'in başucunda uçmaya ve onunla konuşmaya başladı. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Hanginiz, yavrusu

yüzünden bu kuşun canını yaktı?" dedi de, bir adam "Ben" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) "Onun yavrusunu geri ver" buyurdular. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kurt ile konuşması da meşhurdur. Hak Teâlâ, **Hz. Süleyman** (a.s)'a, bir kuşluk vaktinde, bir aylık mesafe alma imkanını vererek ona ikramda bulunduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bir anda **Beyt-i Makdis**'e ulaşma imkanını vererek ikramda bulunmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s), eşeği "**ya'fûr**"u, gelmesini istediği kimseye gönderiyor, o da onu getiriyordu. Bir gün birileri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e azgın deveyi ve ona yaklaşamadıklarını şikâyet ettiler. O, devenin yanına gitti. Deve onu görünce sakinleşti, azgınlığını bıraktı. Hz. Peygamber (s.a.s), **Muaz** (r.a)'ı, bir bölgeye gönderdi. **Muaz** (r.a), çöle çıkınca, karşısında heybetli bir arslan gördü. Bu, onu çok korkuttu. Geriye dönme cesareti gösteremedi. Derken arslana yaklaştı ve "Ben Resûlüllah'ın elçisiyim" dedi. Bunun üzerine aslan, kuyruk sallamaya başladı. Cinler, **Hz. Süleyman** (a.s)'a boyun eğdikleri gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e de boyun eğmişlerdir. Bir bedevi büyük bir keler getirmiş ve "Bu keler seni tasdik etmedikçe, ben de iman etmem" demişti. Derken o keler (kertenkele), Hz. Peygamber (s.a.s)'i doğruladı. Bir bedevinin salıverdiği bir ceylana, Hz. Peygamber (s.a.s) kucak açınca, ceylan koşarak Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kefaletinden çıkınca, Hz. Peygamber (s.a.s)'den ayrıldığı için inlemeye başladı. Yine Hira mağarasında **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in topuğunu yılan soktuğunda, "Şunca zamandan beri o Peygamber (s.a.s)'i arzulayıp durmuştum. Niçin benimle onun arasında bir perde oluşturdun?" demiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), azıcık yemek ile pek çok kimseleri doyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in mu'cizeleri sayılmayacak derecede çoktur. Bu yüzden Allahu Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'i, seçtiği diğer peygamberlerden önce zikrederek, *"Hani peygamberlerden, yani senden, Nûh'dan, İbrahim'den, Musa'dan, Meryem'in oğlu İsa'dan ahit almıştık"* (Ahzab, 7) buyurmuştur. **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliği böyle olunca, Hak Teâlâ'nın bu risalete "**kevser**" adını verip, *"Hiç şüphesiz biz sana kevser'i verdik"* buyurması geçerli olmuştur.

Kevser, Kur'ân'dır

Altıncı görüş: "**Kevser**", Kur'ân'dır. Kur'ân'ın faziletleri ise, sayılamayacak kadar çoktur. Nitekim Hak Teâlâ, *"Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa ve denizler de mürekkep olsa, Allah'ın kelimeleri bitmez"* (Lokman, 27) ve

"De ki: Eğer, denizler, Rabbimin kelimelerini yazmak için, mürekkep olsaydı, Rabbimin kelimelerinden önce, o denizler biterdi" (Kehf, 109) buyurmuştur.

Kevser, İslâm'dır

Yedinci görüş: "Kevser", İslâm'dır. Ömrüme yemin olsun ki İslâm, en büyük hayırdır. Çünkü dünya ve âhiret iyilikleri, ancak İslâm sayesinde elde edilir. Yine bu iyilikler, onun elden çıkması ile elden çıkar. Çünkü İslâm, marifetullah'tan, yahut da bilinmesi gereken şeylerden ibarettir. Nitekim Hak Teâlâ da, *"Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çok hayır verilmiştir"* (Bakara, 269) buyurmuştur. Binâenaleyh İslam, en büyük ve en çok hayır olunca, ona **"kevser"** denebilir.

Ümmet-i Muhammed'in Fazileti

Buna göre, "Cenâb-ı Hakk'ın nimetleri her yeri sarmış iken, niçin sadece İslâm'a **"kevser"** denmiştir?" denirse, biz deriz ki: İslâm, Allah'tan ulaşan bir nimettir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), bunda temel bir unsur gibi olmuştur.

Kevser, Mensupların Çokluğu

Sekizinci görüş: "Kevser", taraftarı ve adamları çok olan demektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sayısını ancak Allah'ın bilebileceği kadar taraftarı olduğunda ise şüphe yoktur. Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: اَنَا دَعْوَةُ خَلِيلِ اللهِ اِبْرَاهِيمَ وَاَنَا بُشْرَى عِيسَى وَاَنَا مَقْبُولُ الشَّفَاعَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَبَيْنَا اَكُونُ مَعَ الْاَنْبِيَاءِ اِنْ تَظْهَرُ لَنَا اُمَّةٌ مِنَ النَّاسِ... *"Ben, Allah'ın dostu Hz. İbrahim'in duası, Hz. İsa'nın müjdesiyim ve ben, kıyamet günü şefaati makbul olanım. Peygamberlerle birlikte (orada) iken, bir insan topluluğu gözükür ve biz, gözlerimizi o topluluğa çevirириz. Her birimiz, bu topluluğun, kendi ümmeti olmasını ümit ederiz. Bir de bakarız ki bunlar, abdest almalarından ötürü, yüzleri ak ve parıltılı kimselerdir. Bunun üzerine ben, "Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki bunlar benim ümmetim" derim. Onlar hesapsız olarak cennete girerler. Derken ilk önce gözüken kadar, bir başka büyük cemaat gözükür. Biz, gözlerimizi hemen onlara çevirириz. Her peygamber yine, bu topluluğun kendi ümmeti olmasını ümit ederken, bir de ne görelim, bunlarda, abdest almalarından ötürü, abdest azaları parlak ve nişanlı kimseler. Bunun üzerine ben, "Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki, bunlar benim ümmetim" derim. Bunlar da hesabsız olarak cennete girerler. Derken daha önce gözükenlerin üç misli kadar bir cemaat bize gözükür ve biz gözlerimizi onlara çevirириz..." Hz. Peygamber (s.a.s) bunun peşi sıra da, birinci ikinci topluluklar*

için söylediklerini aynen söylemiş, sonra da, "Hiç kimse cennete girmezden önce, ümmetimden üç cemaat cennete girecektir"[36] demiştir.

Yemin olsun ki Hz. Peygamber (s.a.s) تَنَاكَحُوا تَنَاسَلُوا تَكَثَّرُوا فَإِنِّي أُبَاهِي بِكُمُ الْأُمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَوْ بِالسِّقْطِ *"Evlenin, üreyin ve çoğalın. Çünkü ben, kıyamet gününde sizin (çokluğunuzla) diğer peygamberlere karşı övünürüm. Hatta (ümmetimin) düşük (çocukları) ile..."*[37] buyurmuştur. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), mükellef çağına gelmeyenlerle bile övüneceğine göre, ya böylesine büyük kalabalık ile nasıl övünür? İşte bundan ötürü, Hak Teâlâ'nın bu büyük nimeti dile getirmesi ve *"Muhakkak ki biz sana kevseri verdik"* demesi, güzel ve yerinde olmuştur.

Kevser, Hz. Peygamber (s.a.s)'deki Meziyetlerdir

Dokuzuncu görüş: "Kevser", Hz. Peygamber (s.a.s)'de bulunan çokça faziletlerdir. Çünkü o, ümmetin ittifakıyla, bütün peygamberlerden daha üstündür. Nitekim **Mufaddal b. Seleme** şöyle der: Arapçada, bir kimse alabildiğine cömert, hayr u hasenatı çok olduğu zaman, "رَجُلٌ كَوْثَرٌ" (raculün kevserun) denilir. **Sıhahu'l-luğa**'da ise, "Kevser, efendi; hayr u hasenatı çok olan kimse demektir" diye varid olmuştur. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bu büyük faziletleri nasip edince, Allahu Teâlâ'nın bu, büyük nimeti ona hatırlatması ve *"Hiç şüphesiz biz sana kevseri verdik"* demesi, güzel ve yerinde olmuştur.

Kevser, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ünlü Oluşu

Onuncu görüş: "Kevser", "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şanının yüksekliğidir. Bu husus, *"Senin zikrini (şanını) yükselttik"* (İnşirah, 4) âyetinin tefsirinde geçmişti.

Kevser, İlimdir

On birinci görüş: "Kevser", ilim demektir. Bu görüşte olanlar şöyle derler: "Şu sebeplerden ötürü, kevseri bu manaya almak daha âlâdır:

1) İlim, en çok ve en büyük hayır demektir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah sana bilmediğin şeyleri öğretti. Allah'ın senin üzerindeki ihsanı büyüktür"* (Nisâ, 113) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ilim peşinde gezmesini emrederek, *"Ya Rabbi ilmimi artır"* (Tâhâ, 114) diye dua etmesini emretmiştir. Cenâb-ı Hak, hikmete de "çok hayır" adını vermiş

36 **Müsned**, 5/282.

37 **Keşfu'l-Hafa**, 1/318.

ve, *"Kime hikmet verilmişse, ona çok hayır verilmiştir"* (Bakara, 269) buyurmuştur.

2) Biz, kevseri, ya âhiret nimetleri, yahut da, dünya nimetleri manasına alabiliriz. Birinci manaya almamız mümkün değildir; çünkü, Cenâb-ı Hak, "verdik" buyurmuştur. Halbuki, cennet nimetlerini Allah, vermedi; verecektir. Dolayısıyla, "kevser"i, Peygamber (s.a.s)'e, dünyada iken ulaşan nimetler manasına hamletmek vacip olur. Peygamber (s.a.s)'e, dünyada iken gelip ulaşan şeylerin en kıymetlisi ise, ilimdir. Nübüvvet de, ilmin içine dahildir. Öyleyse, "**kevser**" lafzını, ilim manasına almak gerekir.

3) Cenâb-ı Hak, *"Biz sana kevser'i verdik"* buyurunca, bunun peşinden, *"Şimdi, Rabbin için namaz kıl, kurban kes"* buyurmuştur. İbadetten önce geçen şey ise ilimdir, marifettir. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, Nahl Sûresi'nde, *"Benden başka hiçbir tanrı olmadığını bildirerek uyarın, benden korkun diye..."* (Nahl, 2) ve Tahâ Sûresi'nde de, *"Ben, Allah'ım Allah... Benden başka ilah yoktur; o halde, ancak bana ibadet et..."* (Tâhâ, 14) buyurmuş, her iki sûrede de, ilmi ve marifeti, ibadetten önce zikretmiştir. Bir de, "فَصَلِّ" emrinin başındaki, takibiyye fâ'sı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "**kevser**"i vermenin, bu ibadeti gerektiren bir şey gibi olduğuna delalet etmektedir, ibadeti gerektiren şeyin ise, sadece ilim olacağı malumdur.

Kevser, Güzel Ahlaktır

On ikinci görüş: "**Kevser**", "güzel huy" demektir. Bu görüşte olanlar şöyle demektedirler: Güzel huy'dan istifade, âlimin, cahilin, dört ayaklı hayvanın (behime) ve insanın kendisinden yararlanacağı genel bir istifadedir. Ama, ilimden istifade ise sadece insanlara mahsus bir husustur. Dolayısıyla, güzel huyun faydası, daha genel ve şümullü olmuş olur. Böylece de, "**kevser**"i bu manaya hamletmek gerekmiş olur. Andolsun ki, Hz. Peygamber (s.a.s) de böyle idi. O, yabancılar için de, tıpkı bir baba gibiydi. Müşkillerini çözer, işleri hususunda onlara yeterdi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in güzel huyu, müşrik topluluğu, onun dişini kırınca, اللّٰهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ *"Allahım, kavmime doğruyu göster; zira onlar bilmiyorlar"*[38] diyebilecek bir noktaya ulaşmıştı...

Kevser, Makam-ı Şefaat

On üçüncü görüş: "**Kevser**", şefaat demek olan, **Makâm-ı Mahmûd**'dur. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak dünyada iken, *"Sen onların içinde iken Allah*

38 **Buharî**, Enbiyâ, 54; **Müslim**, Cihad, 105 (3/1417), (Benzer Hadis).

onlara azap edecek değildir" (Enfâl, 33) buyurmuş; âhiret hususunda da, شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي *"Benim şefaatim, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir,"*[39] buyurmuştur. **Ebû Hureyre**'den gelen rivâyete göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةً مُسْتَجَابَةً وَإِنِّي خَبَأْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لِأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Her peygamberin, müstecab bir duası vardır. Ben ise, bu duamı, kıyamet günü ümmetime şefaatçi olayım diye sakladım (geri bıraktım)"*[40] buyurmuştur.

Kevser Sûresi'ndeki Mu'cizevi Özellikler

On dördüncü görüş: "Kevser" ile, bu sûre kastedilmiştir. Bu böyledir, zira bu sûre, kısa olmasına rağmen, dünyevi ve uhrevi bütün menfaatleri tastamam ihtiva eden bir sûredir. Çünkü bu sûre, şu bakımlardan mu'cizevi durum ihtiva eden bir sûredir.

1) Biz, **"Kevser"**i, Hz. Peygamber (s.a.s)'in etbâının çokluğuna ve manevi neslinin kesilmeyeceği manasına aldığımızda, bu bir gaybtan haber verme olmuş olur. Nitekim, verilen bu haber, vakıaya da uygun olarak gerçekleşmiştir. Böylece bu, bir mu'cize olmuş olur.

2) Cenâb-ı Hak, *"Şimdi, Rabbin için namaz kıl ve kurban kes"* buyurmuştur ki, bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in fakirliğinin sona ereceğine, kurban kesebilecek mali güce ulaşacağına bir işarettir. Bu, böyle olmuştur. Binâenaleyh, bu da, gaybdan bir haber verme; dolayısıyla da bir mu'cize olmuş olur.

3) Cenâb-ı Hak, *"sana buğzeden asıl zürriyetsizdir"* buyurmuştur. Bu durum da, haber verildiği gibi gerçekleşmiştir. Dolayısıyla da bir mu'cize olmuştur.

4) Onlar, küçük olmasına rağmen, bu sûreye muarazada bulunamamışlardır. Böylece, Kur'ân'ın tümünün mu'cizeliğinin, bu sûre ile ortaya çıktığı sabit olmuş olur. Çünkü onlar, kısa olmasına rağmen, bu sûreye muaraza edemediklerine göre, Kur'ân'ın tümüne haydi haydi muarazada bulunamazlar. İşte bu bakımlardan, bu sûrenin mu'cizeliği zahir olunca, nübüvvet takarrür etmiş olur; nübüvvet takarrür edince de, tevhit ve yaratıcının bilgisi kesinleşmiş olur; böylece de, din ve İslâm takarrür etmiş olur. Derken Kur'ân'ın, Allah'ın kelamı olduğu ortaya çıkmış olur. Bütün bu hususlar kesinleşince de, dünyevi ve uhrevi iyiliklerin tümü kesinleşmiş, ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh bu sûre, tüm maksatları, tastamam

39 **İbn, Mâce**, Zühd, 37 (2/1441); **Müsned**, 3/9.

40 **Kenzü'l-Ummal**, 14/39081.

ve güçlü bir biçimde ispatlayan kısa ve özlü nükte gibi olmuş olur. Böylece de, şeklen küçük, ama manaca büyük bir sûre olmuş olur.

Ayrıca bu sûrenin, diğerlerinde bulunmayan birtakım özellikleri vardır. Bu sûrenin tamamı, üç âyettir. Halbuki biz, bu üç âyetten her birinin haber verdiği şeyin mu'cize olduğunu beyan ettik. O halde, bu demektir ki, bu sûre, hem her bir âyeti açısından, hem de toplamı açısından bir mu'cizedir. Ki, bu özellik diğer sûrelerde bulunmaz. Binâenaleyh, Kevser sözüyle bu sûrenin kendisi kastedilmiş olabilir.

Cenâb-ı Hakk'ın Peygamberimize Verdiği Nimetler

On beşinci görüş: "**Kevser**" ile, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e verdiği tüm nimetler kastedilmiştir. Ki bu husus, **İbn Abbas**'tan nakledilen bir husustur. Çünkü Kevser Sûresi, çok olan şeyin tümünü içine alır. Binâenaleyh, âyeti, bu çok olan nimetlerin bu kısmına hamletmek, geriye kalanına hamletmekten daha evla değildir. Bu sebeple, tümüne hamletmek gerekir. Rivâyet olunduğuna göre **Saîd İbn Cübeyr,** bu görüşü **İbn Abbas**'tan rivâyet edince, bazıları ona, "Birtakım kimseler kevserin, cennette bir nehir olduğunu iddia etmişlerdir" deyince, **Saîd ibn Cübeyr,** "Cennetteki o nehir de, Allahu Teâlâ'nın **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e verdiği o çok hayırlardan biridir" cevabını vermiştir.

Bazı ulema da şöyle demiştir: "إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ" âyetinin zahiri, Allahu Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bu kevseri vermiş olduğunu iktiza eder. Şu halde, doğruya en yakın olanın, âyetin bu ifadesini, Allahu Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, nübüvvvet, Kur'ân, zikr-i hakim ve düşmanlarına karşı muzafferiyet elde etmesi gibi, vermiş olduğu şeylere hamletmek gerekir. Ama, Havz-ı Kevser ve Hz. Peygamber için hazırlanan diğer mükâfatlara gelince, Allah'ın va'dinin hükmü gereği şahit oldukları için, her ne kadar bunların da bu ifadenin içine dahil olmamış, ilerde olacak şeyler gibidirler. Ne var ki, hakikat, bizim daha önce bahsettiğimiz husustur. Çünkü, her ne kadar bunlar Hz. Peygamber (s.a.s) için hazırlanmış ise de gerçek anlamda "Allahu Teâlâ, bunları, Hz. Peygamber (s.a.s)'e Mekke'de bu sûre nazil olurken vermiştir" denilmesi de doğru olmaz. Buna şu şekilde cevap vermek mümkündür. Küçük çocuğuna bir şeyler vereceğini söyleyen bir kimse hakkında, her ne kadar çocuk o anda buna ehil değil ise de, "O, ona o şeyi verdi" denilmesi mümkündür. Allah en iyi bilendir.

Rabbin İçin Namaz Kıl

فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ ﴿٢﴾

"O halde Rabbin için namaz kıl, kurban kes" (Kevser, 2).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, *"O halde ... namaz kıl..."* (Kevser, 2) emriyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) Bu emirle, Hz. Peygamber (s.a.s)'den namaz kılması istenmiştir.

Namaz ile Şükrün İlgisi

Buna göre şâyet, "Nimetten bahsedildiğine göre, buraya en uygun olan, şükür ifadesinin yer almasıydı.. O halde daha niçin, Cenâb-ı Hak, *"O halde ... namaz kıl"* demiş de, "şükret..." dememiştir?" denilirse, buna şu bakımlardan cevap verebiliriz:

a) Şükür, ta'zim demek olup, bunun, üç rüknü vardır:

Birincisi: Kalbi alakadar eden şey olup, bu da, kişinin, kalben bu nimetin, başkasından değil, Allah'tan olduğunu bilmesidir.

İkincisi: Bu nimetin, dili alakadar eden kısmı... Ki bu da, kişinin, lisanıyla, Allah'ı övmesidir...

Üçüncüsü: Amelle ilgili olan kısım ki, bu da, kişinin, Allah'a hizmet etmesi, inkıyad edip, boyun eğmesidir. Ki, namaz, bu hususları, hatta daha fazlasını kapsamaktadır. O halde namaz kılmayı emretmek, fazlasıyla beraber şükrü emretmek demektir. Demek ki, burada namazın emredilmesi daha güzel ve yerinde olmuştur.

b) Eğer Cenâb-ı Hak, "O halde şükret" demiş olsaydı, bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in daha önce şükretmemiş olduğunu düşündürürdü. Ne var ki, Hz. Peygamber (s.a.s), ta işin başından itibaren Rabbini tanımış, O'na itaat etmiş ve O'nun nimetlerine şükretmiştir. Ama, namaza gelince, o, namazı ancak vahiy ile tanımış ve öğrenmiştir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, *"Daha önce kitap nedir, iman nedir bilmezdin..."* (Şûra, 52) buyurmuştur.

c) Cenâb-ı Hak, işin başında (burada), Hz. Peygamber (s.a.s)'e namazı emretmiştir. **Hz. Muhammed** (s.a.s) de, "Ben abdestli değilim, nasıl namaz kılayım?" buyurmuş, sonra da **Cebrail** (a.s), kanadıyla yere vurmuş, derken, "**Kevser**" suyu fışkırmış; Hz. Peygamber (s.a.s) de abdest alınca, "Şimdi namaz kıl..." denilmiştir. Biz, "kevser"i, peygamberlik manasına aldığımızda, Cenâb-ı Hak âdeta, "Biz, sana risaleti, hem kendine hem de insanlara taati emretmen için verdik. Ki, taatlerin en kıymetlisi, namazdır. O halde, Rabbin için namaz kıl..." demek istemiştir.

2) "O halde Rabbin için namaz kıl..." ifadesi, "İmdi, Rabbin için şükret..." anlamındadır. Bu, **Mücâhid** ve **İkrime**'nin görüşüdür. Bu görüşe göre, âlimler, "فَصَلِّ" emrinin başına fâ'nın getirilmesinin faydası hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) Bu, "Nimetlere şükretmenin, hemen değil, "terahî" (daha sonra da) olabileceğine dikkat çekmektedir.

b) Buradaki takibiyye fâ'sı ile, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben, cinleri ve insanı, ancak bana ibadet etmeleri için yarattım"* (Zâriyât, 56) ifadesiyle anlattığı şeye işaret etmek kastolunmuştur. Ne var ki, Cenâb-ı Hak, bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s)'e, daha fazlasını tahsis etmiştir. Ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın *"sana yakîn (ölüm) gelinceye değin, Rabbine ibadet et"* (Hicr, 99) âyetinin ifade ettiği hususdur. Bir de Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ" (İnşirâh, 7) demiştir ki, bu, "Birisinin hemen peşinden senin, diğerini yapman gerekir. Binâenaleyh, benim nimetim sana ulaştıktan sonra ya nasıl olacak!? Bunun peşinden, hemen şükretmeye başlaman gerekmez mi?!" demektir.

3) "فَصَلِّ" emri, "Allah'a dua et" manasındadır. Çünkü, "namaz" dua demektir. Mananın böyle olması halinde, emrin başındaki fâ'nın faydasına gelince, bu da şöyledir: Cenâb-ı Hak âdeta, "Sen, istemezden, dua etmezden önce, biz, sana kevseri verme hususunda cimri davranmadık. Binâenaleyh, ya sen istedikten sonra durum nasıl olur?! Ne var ki, sen iste; sana verilir. Şefaat et; şefaatin kabul olunur" demek istemiştir. Bu böyledir, zira, Hz. Peygamber (s.a.s), hep, nimetini düşünmüştür. Bil ki, bu görüşlerden en evla olanı, birinci görüştür; çünkü, o görüşe göre "صَلِّ" kelimesinin ifade ettiği husus, şeriat örfüne en yakın manadır.

***İKİNCİ MESELE:* "وَانْحَرْ" Emrinin Manası**

Cenâb-ı Hakk'ın "وَانْحَرْ" *"Ve, kurban kes"* emriyle ilgili olarak iki açıklama yapılabilir:

1) Müfessirlerin hemen hemen hepsinin görüşüne göre bu ifade ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in deve kesmesi kastedilmiştir.

2) Bu emirle, ya önce, ya içinde, ya da sonra olmak üzere, namazla ilgili bir fiil kastedilmiştir. Bu görüşü savunanlar, bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) **Ferrâ,** "Bunun manası, kıbleye dönmektir" demiştir.

b) **Esbağ İbn Nebâte** de, **Hz. Ali** (r.a)'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Bu sûre nazil olunca, Hz. Peygamber, Cebrâil'e, "Rabbimin bana emrettiği bu boğazlama, bu nahîre, "boğazlama" değildir. Ne var ki, Cenâb-ı Hak sana, namaza başladığın zaman, ellerini kaldırmanı, tekbir aldığında, rükûya gittiğinde, başını rükûdan kaldırdığında ve secde ettiğinde, ellerini kaldırmanı emrediyor. Çünkü bu, bizim, hem de yedi kat gökteki meleklerin namazıdır. Her şeyin bir süsü vardır. Namazın süsü de, her tekbir almada elleri kaldırmaktır.." buyurdu.

c) **Ali İbn Ebî Tâlib**'in, bu ifadeyi, "namazda iken elleri göğüs (en-nahr) üzerine koyma olarak" diye tefsir ettiği ve "Namazdan önce elleri kaldırmak, sığınanın ve ücret talep edenin; onları nahr (göğüs) üzerine koymak ise, huzû ve huşû içinde olan kimsenin adetidir" dediği rivâyet edilmiştir.

d) **Atâ,** "Bunun manası, "**nahr**"ın, göğüsün gözükünceye kadar iki secde arasında otur..." şeklindedir" demiştir.

e) **Dahhâk** ve **Süleyman et-Teymî**'nin şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: "Bu ifadenin manası, "İki elini, dua ederken, göğüs hizana kaldır" şeklindedir."

Vahidî şöyle demektedir: "Bütün bu görüşler aslında, "göğüs" anlamına gelen "**en-Nahr**" kelimesine varıp dayanmaktadır. Çünkü devenin kesileceği yere, "**en-Nahr**" denilmektedir. Zira devenin boğazlanma yeri, göğsündedir. Onun boğazı, göğsün en üst tarafından görülür. O halde, buradaki "**en-nahr**" kelimesinin anlamı, göğüse dokunmaktır. Nitekim başa ve karna dokunulduğunda, "رَأْسَهُ" ve "بَطَنَهُ" denilir.

Ferrâ'nın görüşüne, yani, âyetteki ifadeyle, kıbleye dönme manasının kastedilmesine gelince, **İbnu'l-A'rabî** şöyle demektedir: "**Nahr**, bir kimsenin,

namazda, mihrabın karşısına dikilmesi demektir ki, bu da, bu kimsenin göğsünü, kıbleye doğru dikmesi, yönelmesi; sağa sola dönmemesi demektir. Yine **Ferrâ** şöyle demektedir. "Arapçada, "onların evleri karşı karşıyadır" anlamında, "مَنَازِلُهُمْ تَتَنَاحَرُ" denilir." Nitekim bir şair de, şöyle demiştir:

أَبَا حَكَمٍ هَلْ أَنْتَ عَمُّ مُجَالِدٍ وَسَيِّدُ أَهْلِ الْأَبْطَحِ الْمُتَنَاحِرِ

"Ey Ebâ Hakem, sen, yiğit ve savaşçı olan birinin amcası ve birbirine bakan vadiler halkının seyyidi ve efendisi misin?" Namazın bu şekilde olması halinde âyetteki manevi nükte şudur: Cenâb-ı Hak âdeta şöyle demek istemiştir: "Kâbe, benim Beytim'dir. O, senin namazın, kalbinin kıblesi, rahmetinin kıblesi ve iki gözünün nazargâhıdır. O halde, bu iki kıble hep devamlı, birbirini hizasında, yüz yüze bulunsun..."

Deve Boğazlama Emri

Ekseri ulema, âyetteki bu ifadeyi, şu sebeplerden dolayı, deve kesme manasına hamletmenin evla olacağını söylemişlerdir:

1) Allahu Teâlâ, kitabında her ne zaman, namazdan bahsederse, onun peşinden, zekattan da bahseder.

2) Mekkeliler, putları için dua edip, kurban kesiyorlardı. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Şimdi sen de, Rabbin için namaz kıl ve kurban kes..." demiştir.

3) Bütün bu şeyler, namazın adabı ve kısımlarıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbin için namaz kıl..." emrinin muhtevasına dahil olmuş olurlar. Bu sebeple "nahr"dan, namazdan başka bir şeyin kastedilmiş olması gerekir. Çünkü, bir şeyin parçasının, bütünü üzerine atfedilmesi uzak bir ihtimaldir.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, "Şimdi namaz kıl" emri, Allah'ın emirlerine son derece saygı duyulması gerektiğine; "وَانْحَرْ" ifadesi de, Allah'ın mahlukatına, alabildiğine şefkat duymaya bir işarettir. Kulluğun tamamı da, bu iki temel unsurun şümulü içindedir.

5) "وَانْحَرْ" kelimesinin, deve boğazlamak anlamına alınması, yukarda bahsi geçen şeyler hakkında kullanılmasından daha yaygın ve meşhurdur. Binâenaleyh, Allah'ın kelamını bu manaya almak gerekir.

Kurbanın Vacip Oluşunun Delilleri

Bu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki: Hanefiler, kurban kesmenin vacip olduğu hususunda şu şekilde istidlâlde bulunmuşlardır: "Allahu

Teâlâ, "Hz. Muhammed'e, kurban kesmesini emretmiştir. Öyleyse, onun bu işi mutlaka yapması gerekir. Zira, kendisine vacip olan şeyi yapmaması caiz değildir. Hz. Peygamber, bu işi yapınca da, Cenâb-ı Hakk'ın فَاتَّبِعُوهُ *"Ona uyunuz..."* (A'râf, 158) emri ile, *"Bana uyun ki Allah da sizi sevsin..."* (Âl-i İmran, 31) âyetlerinden dolayı bize de vaciptir."

Şafiî uleması ise, şöyle demektedirler: *"Ona uyun"* emir ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisiyle tahsis edilmiş bir emirdir: ثَلَاثٌ كُتِبَتْ عَلَيَّ وَلَمْ تُكْتَبْ عَلَيْكُمْ: الضُّحَى وَالْأَضْحَى وَالْوِتْرُ *"Şu üç şey, yani kuşluk namazı, kurban kesmek ve vitir namazı, size değil, bana farz kılınmıştır..."*

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Namaz Hususundaki Farklı Tefsirler**

Cenâb-ı Hakk'ın, "فَصَلِّ" emrini "namaz" ile tefsir edenler de, kendi aralarında ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) Cenâb-ı Hak, buradaki "namaz" sözüyle, namaz cinsini kastetmiştir. Çünkü Mekkeliler, Allah'tan başkası için dua ediyorlar, Allah'tan başkası için kurban kesiyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed (s.a.s)'e, kendinden başkası için namaz kılmamasını ve kurban kesmemesini emretmiştir. Mücmeli beyan eden ifadenin daha sonra gelebileceğini söyleyenler, işte bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Çünkü, Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber'e namazı nasıl kılacağını beyan etmeden nasıl olmuş da namaz kılmasını emretmiştir. **Ebû Müslim** buna şöyle cevap verir: "Cenâb-ı Hak, buradaki ifade ile, farz olan beş vakit namazı kastetmiştir. Cenâb-ı Hak, keyfiyetten bahsetmemiştir; çünkü, namazın nasıl kılınacağı daha önce biliniyordu.

2) Allahu Teâlâ bu emir ile, bayram namazını ve kurban kesmeyi kastetmiştir. Zira, Mekkeliler, kurban kesme, işini, namazdan önce yapıyorlardı da, işte bu âyet bunun üzerine nazil oldu. Muhakkik ulema ise, "Bir şeyi başka bir şeye vâv atıf harfiyle atfetmek, tertibi gerektirmediği için, bu görüş zayıftır" demişlerdir.

3) **Saîd İbn Cübeyr**'in, bu ifadelere, "Sabah namazını Müzdelife'de kıl, Mina'da da kurban kes..." manasını verdiği rivâyet edilmiştir. Doğruya en yakın görüş ise, birinci görüştür; çünkü, "kes..." ifadesinin "namaz kıl" ifadesiyle birlikte zikredilmesi durumunda, "namaz kıl" ifadesinin, Kurban bayramı gününde yapılanlar manasına alınması gerekmez.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Li-Rabbike'deki İncelikler**

Cenâb-ı Hakk'ın, "لِرَبِّكَ" ifadesindeki lâm'ın şu nükteleri vardır:

Birinci nükte: Beden için ruh ne ise, namaz için de bu lâm o durumdadır. Binâenaleyh, nasıl ki beden, tepeden tırnağa, onda ruh mevcut olduğunda güzel ve makbul oluyor, ama ruh çıktığında ise, atıyorsa, namaz, rüku ve secde de böyledir. Çünkü, kılınan namaz her ne kadar şeklen güzel ve uzun ise de, şâyet orada, لِرَبِّكَ "Rabbin rızası için" ifadesinin lâm'ı yer almıyorsa, kılınan bu namaz da, ölü ve atılmış bir şey olur. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa** (a.s)'ya buyurduğu *"Beni anmak için namaz kıl"* (Tâhâ, 14) emrinden de bu kastedilmiştir. Mekkelilerin kıldıkları namaz ve kestikleri kurban putlar için olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Senin namazın ve kurbanın da Allah için olsun..." denilmiştir.

İkinci nükte: Cenâb-ı Hak, bir önceki sûrede onların, gösteriş için, riya için namaz kıldıklarından bahsedince, "Sen, riya için değil, ancak ihlasla namaz kıl..." demek istemiştir.

BEŞİNCİ MESELE: **Fe-Salli Emrindeki Fâ**

Âyetteki, "فَصَلِّ" ifadesinin başındaki fâ, şu iki şeyin sebep olmalarını ifade eder:

1) İbadetinle, "Sana, bunca nimet vermek, senin, kullukla meşgul olmanı gerektirir" denilmek istenmiştir.

2) Aldırmamazlığa sebep olması. Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen ebtersin..." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sana bunca nimetleri vermiş olmamızdan dolayı taatle meşgul ol, onların sözlerine ve saçma sapan lakırdılarına aldarma..." denilmek istenmiştir.

Bil ki, çok nimet, arzulanan bir şey olup, bunun ayrılmaz vasfı da, arzulanıp, Cenâb-ı Hakk'ın, "فَصَلِّ" emrindeki fâ da, bu namazın, o nimetlerin ayrılmaz vasfı olunca, pek yerinde olarak namaz, Hz. Peygamber (s.a.s) için en sevimli ve arzulanan şey olmuştur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ *"Gözümün aydınlığı da namazdadır"* buyurmuştur. Andolsun ki, Hz. Peygamber (s.a.s), ayakları şişinceye kadar namaz kılıyordu. Bunun üzerine kendisine, "Senin geçmiş ve gelecek tüm günahların bağışlanmış değil mi?" denilince de, أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا *"Şükreden bir kul olmayayım mı?"* demiştir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Şükreden bir kul olmayayım mı?" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, "فَصَلِّ" ifadesindeki fâ'dan dolayı, onun taatle meşgul olması gerektiğine bir işarettir.

ALTINCI MESELE: **Li-Rabbike İltifat Üslubu**

Zahire en uygun, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz biz sana, kevseri verdik; o halde "فَصَلِّ لَنَا" bizim için namaz kıl, kurban kes..." demesiydi. Ne var ki, o, böyle değil de, şu hikmetlerden dolayı, *"Rabbin için namaz kıl"* demiştir:

1) Bu ifadelerin, "iltifat" üslubuyla gelmesi fesahat babının temel unsurlarındandır.

2) Bir sözü, zahirden zahir isme çevirmek, bir tür, azamet ve heybet ifade eder. Ki, mesela halifelerin (idarecilerin) kendilerine hitap ettiği kimselere, "Sana, emîru'l-mü'minîn'in emrediyor. Sana, emîrü'l-mü'minîn'in yasak koyuyor" demeleri işte böyledir.

3) *"Hakikaten biz sana kevseri verdik"* âyetinin sarih beyanında, bu sözü söyleyenin, Allah mı, yoksa başkaları mı olduğuna dair herhangi bir karine yoktur. Hem, "Biz" ifadesi, azametini göstermek isteyen tek bir kimseyi ifade edebileceği gibi, bir topluluğu da ifade eder. Şimdi, Cenâb-ı Hak şâyet, "Bizim için namaz kıl" demiş olsaydı, bu ikili ihtimali nefyetmiş olurdu. Bu ihtimal de, az önce, işaret edildiği üzere, namazın yalnız O'nun için kılması ile onunla beraber başkası için de kılınması ihtimalidir. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, "لَنَا" ifâdesini kullanmayarak, bu iki ihtimali bertaraf etmiş, taatler hususunda, tevhidi ve amelin sırf Allah rızası için yapılması gerektiğini açıkça bildirmek için "فَصَلِّ لِرَبِّكَ" buyurmuştur.

YEDİNCİ MESELE: **Rab Lafzındaki İncelik**

Cenâb-ı Hakk'ın, "فَصَلِّ لِرَبِّكَ" emri "فَصَلِّ لِلّٰهِ" ifâdesinden daha beliğdir. Çünkü, "Rab" kelimesi, hem "Şüphesiz biz sana kevseri verdik..." ifadesiyle işaret edilen geçmiş bir terbiyeyi, hem de Cenâb-ı Hakk'ın, gelecekte de, Hz. Peygamber (s.a.s)'i eğitip büyüteceği, onu terk etmeyeceğine dair güzel bir va'di ifade eder.

SEKİZİNCİ MESELE: **Namaz-Zekât Yerine Namaz-Kurban**

Bu âyet hakkında şöyle iki soru sorulur:

1) Namazın peşinden (hep genelde) ele alınan şey, "zekât"tır. Peki Cenâb-ı Hak, burada niçin kurban kesmeyi getirmiştir?

2) Peki, Cenâb-ı Hak niçin, bütün kurban çeşitlerini içine alması için "وَانْحَرْ" yerine, "ضَحِّ" ifadesini getirmedi? Bunlardan birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hakk'ın bu sûredeki, "Şimdi namaz kıl" emri ile, bayram namazının kastedildiğini söyleyenlere göre, bu husus açıktır.

Ama, bu ifadeyi, mutlak manada, "namaz kıl" manasına alanlara göreyse, şu izahlar yapılabilir:

a) Müşriklerin namazları ve kurbanları, putlar içindir. İşte bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "bunları Allah rızası için yap" denilmiştir.

b) Bazı kimseler de şöyle demektedirler: Hz. Peygamber (s.a.s), dünyalık namına, mülküne herhangi bir şey sokmamıştır. Tam aksine o, ihtiyacı kadar mülk edinmişti. İşte bu yüzden, Hz. Peygamber (s.a.s)'e zekât farz olmamıştı. Ama, kurban kesmeye gelince, bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vacip idi. Çünkü o, *"Şu üç şey, yani kuşluk namazı, kurban kesmek ve vitir namazı, size değil, bana farz kılınmıştır"* buyurmuştur.

c) Araplar nezdinde, malın en kıymetlisi devedir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e nefsani ilgi ve alakalarını, dünyevi lezzetlerden ve hoş şeylerden kesmesi gerektiğine dikkatini çekmesi için, develeri kesmesini ve onları, Allah'a taat olan yerlere harcamasını emretmiştir.

Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, içinde **Ebû Cehil**'in cemeli (erkek devesi) ve burnunda da, altından burunsaklığı bulunan yüz deve hediye edilmiş; Hz. Peygamber (s.a.s) de, yoruluncaya değin, bunları boğazlamış, sonra da bu işe devam etmesini **Hz. Ali** (r.a)'ye söylemiştir. Bu develer, Hz. Peygamber (s.a.s) keserken, onun etrafını sarmışlardı; ama, **Hz. Ali** (r.a) bıçağı eline alınca, ondan uzaklaştılar.

İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Namaz, bedenen yapılan ibadetlerin en büyüğüdür. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak, burada, namazın peşine, kurban çeşitlerinin en büyüğünü getirmiştir. Hem burada, "Sen fakirken, şimdi yüz deve kesebilecek duruma geldin..." sözüne bir işaret de vardır.

DOKUZUNCU MESELE: **Namaz Kurbandan Önce**

Bu âyet, namazın kurbandan önce yapılması gerektiğine delalet etmektedir. Yoksa bu, vâv'ın, tertibi gerektirmesinden dolayı değildir. Tam aksine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in اِبْدَؤُا بِمَا بَدَأَ اللهُ بِهِ *"Allah'ın başladığı ile başlayın..."* ifadesinden dolayıdır.

ONUNCU MESELE

En sahih görüşe göre bu sûre Mekkî'dir. Kurban kesme emri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, devlet elde edeceğini, fakirliğin ve korkunun silineceğini müjdeleyen bir ifade yerine geçmiştir.

Asıl Ebter Sana Buğzedendir

إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ ﴿٣﴾

"Sana buğzeden (yok mu)? Zürriyetsiz olan şüphesiz odur..." (Kevser, 3).

Nüzul Sebebi

Âyetle ilgili şöyle birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler bu âyetin sebeb-i nüzulü hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s) Kâbe'den çıkıyor, **As b. Vâil es-Sehmî** de **Kâbe**'ye giriyordu. Karşılaştılar ve konuştular. O sırada Kureyş'in ileri gelenleri Kâbe'de idiler. İçeri girip, As onların yanına gidince, "Kiminle konuşuyordun?" dediler de o, "O ebter (zürriyetsiz) ile..." dedi. Ben (**Râzî**) derim ki: Bu husus, onların birbirlerine gizli gizli söyledikleri bir şeydi. Ama Allahu Teâlâ, bu âyetle, onların bu sırlarını açığa vurdu. Binâenaleyh bu da, bir mu'cizedir. Yine rivâyet olunduğuna göre, **As b. Vâil,** "Muhammed, kendisinden sonra yerine geçebilecek bir oğlu bulunmayan bir zürriyetsizdir. O ölünce, adı-sanı kesilecek, siz de ondan kurtulacaksınız" diyordu. O sırada, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Hz. Hatice** (r.a)'den olan oğlu **Abdullah** ölmüştü. Bu, **İbn Abbas, Mukâtil, Kelbî** ve bütün müfessirlerin görüşüdür.

2) **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet olunduğuna göre, **Ka'b b. Eşref** Mekke'ye gelince, bir grup Kureyşli yanına gelerek, "Biz, hacılara su veren ve **Kâbe**'nin hizmetini üstlenen kimseleriz. Sen de, Medine halkının efendisisin. Şimdi, biz mi hayırlıyız, yoksa şu ebter (zürriyetsiz) mi kavminden daha hayırlı, söyle bakalım" dediler. Onlar bu sözleriyle, (kavminden daha hayırlı) sözüyle, "Bizden daha hayırlı" manasını kastettiler. **Ka'b b. Eşref,** "Tabii ki siz ondan daha hayırlısınız" dedi. Bunun üzerine, *"Sana buğzeden (yok mu), zürriyetsiz olan şüphesiz odur"* âyeti ile, *"Baksana, kendilerine o kitap verilenler, batıl tanrıya ve tağuta ibadet ediyorlar"* (Nisa, 51) âyeti nazil oldu.

3) **İkrime** ve **Şehr b. Havşeb** şöyle demektedirler: "Allahu Teâlâ, Resûlüne vahiyde bulunup da, Resûlü de Kureyş'i İslâm'a davet edince, onlar

"Bize muhalefet etti ve bizden koptu" manasında, "بَتَرَ مُحَمَّدٌ" dediler. Allahu Teâlâ da, "**mebtûr**" (kopmuş - zürriyetsiz) olanların onlar olduğunu bildirdi.

4) Bu âyet-i kerime, **Ebû Cehli** hakkında nazil olmuştur. Çünkü Resûlullah (s.a.s)'ın oğlu ölünce, "Şimdi ben onu öfkelendiririm, çünkü artık o ebter oldu" dedi. Halbuki bu söz ahmaklığını gösterir. Çünkü o, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, iradesi dışındaki bir şey ile kızdırmak istemiştir. Çünkü oğlunun ölmesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in iradesiyle olan bir şey değildir.

5) Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in amcası **Ebû Leheb** hakkında nazil olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), amcasının yüzüne karşı تَبًّا لَكَ "**Tebben lek**" (Helak olasıca, elleri kuruyasıca) deyince, o da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gıyabında "**ebter**" (zürriyetsiz)" dedi.

6) Bu âyet, **Ukbe b. Ebî Mu'ayt** hakkında nazil olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e böyle diyen odur.

Bil ki bu kâfirlerin hepsinin de bu sözü söylemeleri mümkündür. Çünkü bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında, bundan daha kötü sözleri söyleyen kimselerdir, belki de **As b. Vâil** bu sözü çokça söylediği için, bu âyetin As hakkında nazil olduğu rivâyetleri meşhur olmuştur.

İKİNCİ MESELE

"**Şeneân**", buğzetmek demek olup, "**eş-şâniu**" da, "buğzeden" manasınadır. "**Betr**" kelimesi ise, Arapçada, "kökünü kazımak" demektir. Nitekim kuyruğunu (köküne kadar) kestim" manasında, "بَتَرْتُهُ - اَبْتَرُهُ - بَتْرًا" denilir. Yine sonu (zürriyeti) olmayan kimse için, "**ebter**" denilir. "Kuyruğu olmayan eşek" manasında, "**hımârun ebteru**" denilmesi de böyledir. Keza kendisinden hayr-u hasenat kesilmiş kimseler için de "ebter" denilir.

Sonra o kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i böyle niteleyince, Allahu Teâlâ "hasr" üslubu ile, bu sıfatı kendisinde taşıyan kimsenin, ancak o öfkelenen, kızan kâfir olduğunu beyan etmiştir. Çünkü "زَيْدٌ هُوَ الْعَالِمُ" dediğinde bu, âdeta Zeyd'den başka âlim olmadığını ifade eder. Bunu iyice kavradığına göre, kâfirlerin Hz. Peygamber (s.a.s) hakkındaki "o ebterdir" şeklindeki sözleri ile, Allah'ın laneti onlara olsun, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hayr-u hasenatının kesileceğini kastetmişlerdir. Şimdi bu söz, ya belli bir hayır, yahut da bütün hayırlarla ilgili olarak söylenmiş olabilir.

Ebter Kelimesinin Manası

Birinci ihtimale göre, şu izahlar yapılabilir:

1) **Süddî** şöyle demektedir: "Kureyş, erkek evladı ölen kimseler için "**ebter**" diyordu. Hz. Peygamber (s.a.s)'in oğulları **Kasım** ile **Abdullah, Mekke**'de; **İbrahim** de **Medine**'de ölünce, kâfirler, "Yerine geçecek kimse yok" manasında, "**ebter**" dediler. Fakat Allahu Teâlâ daha sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in değil, düşmanlarının "**ebter**" olduğunu bildirmiştir. Zira o kâfirlerin neslinin kesildiğini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in neslinin ise, gün be gün artarak gelişip büyüdüğünü görmekteyiz ve bu durum, kıyamet kopana kadar devam edecektir.

2) **Hasan el-Basrî** şöyle demektedir: "Onlar bu sözleriyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, gayesine eremeden kesilip biteceği manasını kastetmişlerdir. Allahu Teâlâ ise, onun hasımları ve düşmanlarının böyle olacağını beyan etmiştir. Çünkü kesilecek, mağlub olacak, maksadına eremeyecek olanlar onlardır. İslâm'ın bayrağı, hep yücelecektir. Doğudakiler de, batıdakiler de o bayrağa boyun eğecektir.

3) Onlar, "Yardımcısı, destekcisi yok" manasında, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "**ebter**" demişlerdir. Onların yalan olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü onun (a.s) dostu, Allah, **Cebrâil** (a.s) ve sâlih mü'minlerdir. Kâfirlerin ise, ne (gerçek) bir yardımcıları, ne sevenleri, ne de destekçileri vardır.

4) "**Ebter**", hakir ve zelil olan demektir. Rivâyet olunduğuna göre, **Ebû Cehil,** kavmine bir ziyafet verir. Derken Hz. Peygamber (s.a.s)'i "**ebter**" diye tavsif eder ve "Kalkın Muhammed'e gidelim. Onunla görüşeceğim ve onu zelil-hakir edeceğim, perişan edeceğim" der. Derken onlar, **Hz. Hatice** (r.a)'nin evine gidip, güreşme hususunda anlaşınca, **Hz. Hatice** (r.a) bir yaygı serdi. Güreş yapılınca, **Ebû Cehil,** Hz. Peygamber (s.a.s)'i yere yıkmaya çalıştı. Ama Hz. Peygamber (s.a.s), tıpkı bir dağ gibi yerinden kıpırdamıyordu. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s) onu, en utanacağı ve rezil olacağı bir şekilde yere attı. **Ebû Cehil,** tekrar Hz. Peygamber (s.a.s)'in üzerine gelince, bu sefer de Hz. Peygamber (s.a.s) onu sol eliyle tuttu. Çünkü sol el, taharet için kullanılan eldir. Binâenaleyh **Ebû Cehil**'in, bir necis (pislik) olduğunu gösterdi, onu yine yere serdi ve ayağını göğsüne koydu. İşte bazı kısasçılar, Hak Teâlâ'nın bu âyeti ile, bu hadisenin kastedildiğini söylemişlerdir.

5) Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i bu şekilde "**ebter**" diye tavsif edince, *"Sana buğzeden (yok mu), zürriyetsiz olan şüphesiz odur"* buyurulmuştur ki bu, "Onların senin hakkında söyledikleri bu söz, fasit, izmihlale uğramış

ve geçersiz olan bir sözdür. Ama senin hakkında bizim medh ü senalarımız ise, bütün zamanlar boyunca sürüp gidecektir.

6) Bir adam, **Hz. Ali** (r.a)'nin oğlu **Hasan**'a gelerek, imameti (peygamberliği), **Muaviye**'ye kaptırmakla, mü'minlerin yüzünü kararttın" dedi. Bunun üzerine, **Hz. Hasan,** "Allah sana merhamet etsin. İmametin, **Muaviye**'ye geçişi beni üzmüyor. Çünkü Resûlullah (s.a.s) rüyasında, Emevilerin peygamber minberine adım adım çıktıklarını görmüştü ve bu onu üzmüştü de, Hak Teâlâ *"Hiç şüphesiz biz sana kevser'i verdik"* âyeti ile, *"Şüphesiz o Kur'ân'ı Kadir gecesinde indirdik"* (Kadr, 1) âyetlerini indirdi. Binâenaleyh Emevilerin mülkü de böyle olacak. Sonra da onların da işinin sonu gelecek ve nesilleri tükenecek" dedi.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Hz. Peygamber (s.a.s) Hakkında Cenab-ı Hakk'ın Deruhte Etmesi

Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hakaret edince, Allahu Teâlâ, bu hususa direkt olarak cevaplayıp, *"Sana buğzeden (yok mu), zürriyetsiz olan şüphesiz odur"* buyurmuştur. İşte birbirini sevenlerin adeti böyledir. Çünkü sevenlerden birisi, sevdiğine hakaret edildiğini duyduğunda, ona cevap vermeyi bizzat kendisi üstlenir. İşte burada da onlara cevap vermeyi, Hak Teâlâ üstlenmiştir. Bu hususun, Kur'ân-ı Kerim'in pek çok yerinde böyle olduğunu görmekteyiz. Çünkü mesela Mekkeli müşrikler, *"Siz parça parça olup dağıldığınız vakit, her halde ve muhakkak tekrar yeni bir yaratılışta bulunacağınızı size haber vermekte olan bir adam gösterelim mi size? O, Allah'a karşı bir iftira mı etti, yoksa onda bir delilik mi var?"* (Sebe, 7-8) deyince, Cenâb-ı Hak, *"Hayır, hayır aksine âhirete inanmayanlar, azapta, uzak bir sapıklık içindedirler"* (Sebe, 8) buyurarak cevap vermiştir. Yine kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen peygamber değilsin" deyince, Cenâb-ı Hak buna da cevap vererek, *"Yâ sîn, hakim olan Kur'ân'a yemin olsun ki sen peygamberlerdensin"* (Yâsin, 1-3) deyince, Cenâb-ı Hak buna da, *"Hayır hayır, aksine o, hakkı getirdi ve peygamberleri doğruladı"* (Sâffât, 37) buyurarak cevap vermiş, Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğru olduğunu ilan etmiş, daha sonra da kâfirlere, *"Şüphesiz sizler, o elem verici azabı tadacaksınız"* (Sâffât, 38) demiştir. Yine Cenâb-ı Hak *"Yoksa onlar, "bu bir şair midir?" diyorlar"* (Tûr, 30) buyurmuş ve buna cevap vererek, *"Biz ona şiir öğretmedik"* (Yasin, 69) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak onların, *"Bu (Kur'ân), o (Muhammed'in) kendisinin uydurduğu ve bunun için başkasından yardım aldığı şeydir"* (Furkan, 4) şeklindeki sözlerini nakledince, *"Onlar bir zulüm*

ve iftira yapıyorlar" (Furkan, 4) buyurmak suretiyle, kâfirleri "iftiracılar" diye adlandırmıştır. Yine onlar, *"Bu peygamberlere de ne oluyor ki (bizim gibi) yemek yiyor, çarşı-pazar dolaşıyor"* (Furkan, 7) deyince, Cenâb-ı Hak şöyle buyurarak cevap vermiştir: *"Senden önce gönderdiğimiz her peygamber de, yiyordu ve çarşı-pazar dolaşıyordu."* (Furkan, 20). Bu, ne yüce bir ikram ve dostluk.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Buğzedenin Sıkıntısı**

Bil ki Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e böylesine ulu nimetlerin müjdesini verip, nimetin tadının da tam olarak ancak düşmanların ezilmesi durumunda çıkarılacağını da bildirince, pek yerinde olarak ona, düşmanlarını ezip, yerle bir edeceği va'dinde bulunarak, *"Sana buğzeden (yok mu), asıl zürriyetsiz olan işte odur"* buyurmuştur. Bunda birtakım incelikler var:

1) Hak Teâlâ bununla, sanki, "Ben bunu, senin devletinin-iktidarının bazı sebepleri ile o sana buğzedenin sıkıntısının sebepleri ve öfkesinin onu öldüreceği hakikati görünsün diye yapıyorum" demek istemiştir.

2) Hak Teâlâ bu kâfiri, "**şânî**" (buğzeden) diye tavsif etmiştir. Buna göre sanki, "Sana buğzeden o kişi buğzetmenin dışında sana hiçbir şey yapamaz. Çünkü buğzeden-kızan, kızdığına bir şey yapamayınca, öfkesinden ve hasedinden ötürü kalbi yanar-kül olur. Böylece de bu buğz ve düşmanlık, onun sıkıntısının en büyük sebebi olur.

3) Âyetteki tertip (sıralama), bu kimsenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e öfkelenip, buğzeden birisi olmasından ötürü, "**ebter**" (zürriyetsiz) kaldığına delalet etmektedir. Durum da gerçekte böyledir. Çünkü kıskanılan-haset edilen kimseye düşman olanın düşmanı Allah'tır. Hele de bu haset ve düşmanlık, şanını yüceltmeyi, mertebesini büyültmeyi Allah'ın üstlendiği bir kimseye karşı yapılmışsa!

4) Hz. Peygamber (s.a.s)'in düşmanları, onu kıllet (azlık) ve zillet ile, kendilerini ise kesret (çokluk) ve devlet (güç) ile tavsif etmişlerdir. İşte Allahu Teâlâ, durumun, bunun tam aksi olduğunu belirterek, "Aziz, Allah'ın aziz kıldığı; zelil de, Allah'ın zelil kıldığı kimselerdir. Binâenaleyh kesret ve kevser, Hz. Muhammed (s.a.s) için; ebterlik, alçaklık ve zillet ise düşmanları içindir" demiştir. Böylece bu sûrenin başı ile sonu arasında bir çeşit latif (hoş ve ince) uygunluk meydana gelmiştir.

BEŞİNCİ MESELE: **Müseyleme'nin Kur'ân'a Muarazası**

Bil ki kim bu sûrenin başı ile sonu hususunda iyice düşünürse, bahsettiğimiz inceliklerin, Allah'ın kendi ilmine bıraktığı şeylere nispetle, denizde bir damla gibi olduğunu anlar. **Müseyleme**'nin bu sûrenin benzerini söylemeye çalışarak şöyle dediği rivâyet edilmiştir. اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْجَمَاهِرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَجَاهِرْ وَاِنَّ مُبْغِضَكَ رَجُلٌ كَافِرٌ "Biz sana çok çok şeyler verdik. Binâenaleyh Rabbin için namaz kıl ve açıktan oku. Şüphesiz sana kızan, kâfirin ta kendisidir." Halbuki Allah'ın yardımından uzaklaştırılmış bu kâfir **Müseyleme,** şu sebeplerden ötürü, neticeden mahrum olduğunu bilemiyor.

a) Bir kere uydurduğu bu cümledeki, lafızlar ve sıra, Allah'ın bu sûresine bakılarak yapılmıştır. Binâenaleyh bu, hakkıyla yapılmış bir muâraza (benzerini söyleme) olmaz.

b) Bu sûrenin, kendinden öncekiler için bir tetimme (tamamlayıcı), kendinden sonraki sûreler için de bir temel gibi olduğunu söylemiştik. Binâenaleyh sadece bu kelimelerin zikredilmesi, bu sûredeki inceliklerin pek çoğunu ihmal etmek olmuş olur.

c) Zevk-i selim sahibi kimselerin, ispat edebileceği biçimde "اِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْاَبْتَرُ" âyeti ile "اِنَّ مُبْغِضَكَ رَجُلٌ كَافِرٌ" sözü arasında, büyük bir fark vardır.

Türlü İddialara Yeterli Bir Cevap

Bu sûrenin inceliklerinden birisi de şudur: Her kâfir, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, başka bir sıfatla nitelemiştir. Kimi, onu "**ebter**" (zürriyetsiz) diye, kimi "desdekçisi ve yardımcısı olmayan" diye, kimi de, "adı-sanı kalmayan" diye tavsif etmiştir. Allahu Teâlâ ise, onu, bütün faziletleri içinde bulunduran bir ifadeyle methetmiştir. Bu da, *"Şüphesiz biz sana kevseri verdik"* âyetidir. Çünkü Cenâb-ı Hak kevseri (çok olan şey), herhangi bir şeyle kayıtlamayınca, bu kelime, dünyevî ve uhrevi tüm iyi şeyleri içine almıştır. Sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, hayatı boyunca, taat sayılacak şeylerin hepsini emretmiştir. Çünkü taat, ya bedenî, ya kalbî olur. Bedenî taatlerin en efdali iki şeydir: Çünkü bedenen yapılan taatlerin en faziletlisi, namaz; mal ile yapılan taatlerin en faziletlisi ise zekattır. Kalbin taati ise, insanın yaptığı her şeyi sırf Allah için yapmasıdır. İşte Hak Teâlâ'nın, لِرَبِّكَ *"Rabbin için"* ifâdesi ifadesi buna delalet eder.

Cenâb-ı Hak daha sonra âdeta, kalbin tâatinin, ancak bedenin taatinden sonra elde edileceğine dikkat çekerek, bedenen yapılan taati önce zikretmiş ve *"o halde ... namaz kıl"* buyurmuştur. **İbâhiyye**'nin "Kulun, kalbinin

taati (imanı) sayesinde, uzuvların taatine ihtiyacı kalmaz" şeklindeki görüşlerinin yanlış olduğuna dikkat çekmek için, kalbin taatine delalet eden, *"Rabbin için..."* ifadesini sonraya bırakmıştır. Binâenaleyh bu lâm, **İbâhiyye**'nin görüşünün batıl olduğuna ve ibadetlerde mutlaka ihlas olması gerektiğine delalet etmektedir.

Daha sonra Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in âhiretteki halinin yüceliğine de, *"Rabbin"* ifadesiyle dikkat çekmiş ve sanki şöyle demek istemiştir: "Ben, sen var olmazdan önce seni terbiye edip, Rabbin olduğuma göre, bu taatlere devamından sonra seni terbiye edip (geliştirmeyi) bırakır mıyım?" Cenâb-ı Hak sûrenin başında, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bol bol nimet vermeyi tekeffül ettiğini bildirdiği gibi, onu koruyacağını ve düşmanlarının iddialarını geçersiz kılmayı üstlendiğini belirtmiştir ki bunda, bol bol nimet verenin, o ilk olan Allahu Teâlâ olduğuna, dünya ve âhirette nimetleri kemale erdirmek suretiyle son olanın da Allahu Teâlâ olduğuna bir işaret vardır. Allah Sübhânehû ve Teâlâ en iyi bilendir.

***

KÂFİRÛN SÛRESİ

Bu sûre, altı âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ يَآ اَيُّهَا الْكَافِرُونَ ﴿١﴾

"De ki: Ey kâfirler ..." (Kâfirûn, 1).

Sûrenin Öbür İsimleri ve Fazileti

Bil ki bu sûreye, "**münâbeze**", "**ihlas**" ve "**mükaşkaşe**" isimleri de verilir. Rivâyet olunduğuna göre, kim bu sûreyi okursa, o kimse sanki Kur'ân'ın dörtte birini okumuş gibi olur. Bunun izahı şudur: Kur'ân, emredilen şeyleri ve haram kılınan yasakları ihtiva etmektedir. Bunların her biri, kalplerle ve uzuvlarla ilgili olmak üzere ikişer kısımdırlar. Bu sûre de, kalplerle ilgili olan yasaklardan nehyi ihtiva etmektedir. Binâenaleyh bu sûre, Kur'ân'ın dörtte biridir. Allah en iyi bilendir.

"Kul" Emrindeki Kırk Üç İncelik

Bil ki sûrenin başında قُلْ *"(De ki)"* demesinin şu incelikleri vardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s), bütün işleri hususunda, rıfk ve yumuşaklıkla hareket etmekle emrolunmuştu. Nitekim Hak Teâlâ, *"Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, onlar senin etrafından dağılırlardı"* (Âl-i İmran, 159); Allah'tan olan bir rahmet sayesinde sen onlara yumuşak oldun, mü'minlere karşı son derece şefkatli ve merhametli oldun. Çünkü, *"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"* (Enbiya, 107) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), insanları Allah'a en güzel şekil ve yol ile çağırmakla memurdu. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Onlarla en güzel bir şekilde mücadele et"* (Nahl, 125) buyurmuştur. Durum böyle olunca ve Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, *"Ey kâfirler"* diye hitap edince, onlar, "bu kabalık sana nasıl uygun düşer" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Ben böyle söylemekle emrolundum. Bunu kendiliğimden söylemiş değilim" diye cevap verdi. O halde, âyetin başındaki *"De ki"* sözüyle murat edilen, işte bu hususun ortaya konmasıdır.

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"En yakın akrabalarını inzar et"* (Şuarâ, 214) denilip, o da, *"De ki: Ben sizden akrabalarına duyulan sevginin dışında sizden herhangi bir ücret istemiyorum"* (Şûra, 23) âyetinden anlaşıldığı üzere

akrabalarını sevip, dolayısıyla akrabalık ve neseb birliği, sert bir tavrın ortaya konulmasına mani gibi olunca, Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sert ve kaba davranmamasını açıkça emretmiştir. İşte bu yüzden ona *"De ki:"* denilmiştir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s), *"Ey peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer böyle yapmazsan, görevini yapmamış olursun"* (Mâide, 67) denilip, kendisine indirilen şeylerin hepsini tebliğ etmesi emrolunup, Hak, Teâlâ ona, *"(Ey Habibim) De ki: Ey kâfirler..."* buyurunca, Hz. Peygamber, sanki, "Allahu Teâlâ bana, vahyettiklerinin tümünü aynen tebliğ etmemi emretti. Bana indirilen şey ise, *"De ki: Ey kâfirler..."* ifadesinin hepsidir. Binâenaleyh ben de bunu insanlara, aynen indirildiği gibi tebliğ ediyorum" demek istemiştir.

4) O kâfirler, bir yaratıcının varlığını, kendilerini yaratan ve rızık verenin O olduğunu kabul ediyorlardı. Nitekim Hak Teâlâ, *"Şâyet "gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, onlar, "Allah" derler"* (Lokman, 25) buyurmuştur. Kul, başkalarından kendine gelince tahammül edemeyeceği şeylere, efendisinden gelince katlanır. Hz. Peygamber (s.a.s) de eğer "Ey kâfirler" demiş olsaydı, onlar bunu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir sözü olabileceğini düşünüp, belki de buna tahammül edemeyerek, Hz. Muhammed (s.a.s)'e eziyet edebilirlerdi. Ama bu ifadenin başında, *"De ki"* emrini duyunca, onun, bu sert ifadeyi, gökleri ve yeri yaratandan naklettiğini anlamış olurlar da buna katlanabilir ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan eziyetleri artmaz.

5) Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki"* ifadesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah katından bir elçi (peygamber) imasını gerektirir. Binâenaleyh her ne zaman ona, *"De ki"* denilse, bu ifade, onun peygamberliğinin kesin olduğu hususunda, yeni yayınlanmış (ilan edilmiş) bir belge gibi olur. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in alabildiğine yüceltildiğini gösterir. Çünkü bir padişah, memleketin idaresini, adamlarından birine havale edip, o adamı için, her ay ve her yıl yeni belgeler yazıp gönderince, bu, padişahın o adamına çok önem verdiğine ve her gün onun şeref ve saygınlığını artırma niyeti içerisinde olduğuna delalet eder.

6) Kâfirler, "bir yıl senin ilahına biz ibadet edelim; bir yıl da sen bizim ilahlarımıza ibadet et" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) sanki, "Bu hususta Rabbimin emrini sorayım" demiş de, Allahu Teâlâ da, *"Ey Resûlüm "De ki: Ey kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam"* demiştir.

7) Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında kötü şeyler söylüyorlardı. Allahu Teâlâ da kâfirleri bundan men ediyor ve bu hususta onlara cevap veriyor, mesela, *"Sana buğzeden (yok mu), işte asıl zürriyetsiz olan odur"* (Kevser, 3) buyurmuştur. Buna göre Hak Teâlâ burada da şöyle demiştir: "Onlar senin hakkında kötü şeyler söyleyince, bizzat ben onların cevabını veriyorum. Binâenaleyh onlar benim hakkımda kötü şeyler söyleyip, ortaklarım olduğuna inanınca, buna da bizzat sen cevap ver ve *"Ey kâfirler, sizin taptıklarınıza ben tapmam"* de."

8) "Onlar sana "ebter" (zürriyetsiz) dediler. Şimdi eğer sen onlardan, kısas yoluyla hakkını almak istersen, onları, söylediğin şey hususunda sadık olmak şartıyla, kötü sıfatları ile zemmet ve (mesela), "Ey kâfirler..." de." Şimdi bu iki şey arasındaki fark şudur: Onlar, seni, senin fiilin olmayan ve senden kaynaklanan bir şeyle ayıpladılar. Sen ise onları, onların fiili olan şeyle ayıplıyorsun.

9) Senin, *"Ey kâfirler, sizin taptıklarınıza, ben tapmam"* demen halinde, onlar, "Bu senin mi, yoksa Rabbinin mi sözü? Eğer Rabbinin sözü ise, Rabbin, "Ben bu putlara ibadet etmem" demiş olur. Halbuki biz bu ibadeti, Rabbinden değil, senden istiyoruz. Yok eğer bu, senin sözün ise, kendiliğinden, "Ben bu putlara ibadet etmem" demiş olursun. O halde daha niçin, sana bunu söylemeyi Rabbinin emrettiğini söylüyorsun" derler. Ama Hak Teâlâ, âyetin başında, *"De ki;"* deyince, böyle bir itiraza mahal kalmaz. Çünkü *"De"* ifadesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, putlara tapmaması ve onlardan uzak kalmasının, Allah tarafından ona emredildiğine delalet eder.

10) Eğer, âyet *"Ey kâfirler..."* şeklinde indirilmiş olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s), hiç şüphesiz o zaman bunu aynen okuyacaktır. Çünkü onun, vahiy hususunda hainlik yapması mümkün değildir. Fakat Hak Teâlâ *"De ki..."* buyurunca, bu, bu vahyin onlara tebliğ edilmesi gerektiği hususunda bir te'kid gibi olmuş olur. Te'kid ise, bu işin çok önemli olduğunu gösterir. İşte böylece bu ifade, onların söyleyip, Hz. Muhammed (s.a.s)'den yapmasını teklif ettikleri şeyin, son derece yanlış ve çirkin bir şey olduğuna delalet etmiş olur.

11) Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Korkunca, tahiyye yapmak caizdir. Fakat şu anda, senin kalbini biz, *"Hiç şüphesiz biz sana kevseri verdik"* ve *"Sana buğzeden (yok mu), şüphesiz zürriyetsiz olan odur"*

âyetlerimizle takviye ettiğimize göre, artık onlara aldırmaman, dönüp bakmaman ve *"Ey kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam"* demen gerekir.

12) Allahu Teâlâ'nın kuluna doğrudan doğruya hitap etmesi, o kulun yüceliğini gösterir. Baksana Allahu Teâlâ, kıyamet günü kâfirlere konuşmayacağı hususunu, kâfirlerin hor ve hakirliğini gösteren şeyler cümlesinden saymıştır. Binâenaleyh Hak Teâlâ, şimdi, *"Ey kâfirler"* demiş olsaydı, bu şifahi bir hitap olması açısından ta'zimi; onları küfürle tavsif etmesi açısından da bir eziyeti gerektirirdi. Eziyet de ikram ve ta'zim ile onarılmış olurdu. Ama Hak Teâlâ, *"De ki: Ey kâfirler..."* buyurunca, bu hitap edilme şerefi Hz. Muhammed (s.a.s)'e; küfürle tavsif etme olan hor ve hakir kılma da o kâfirlere yönelik olmuş olur. Dolayısıyla burada, evliyaullahın (Allah dostlarının), ta'zimi; Allah düşmanlarının ise hor ve hakir kılınmaları hususu yatmış olur ki bu son derece güzel bir şeydir.

13) Hz. Muhammed (s.a.s) de onların kavmindendi ve onlara karşı alabildiğine şefkat ve re'fet içindeydi. Onlar da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in yalan söylemediğini kesinlikle biliyorlardı. Şimdi çocuğuna çok şefkat duyan, son derece doğru ve yalandan uzak olan bir baba, kalkar da çocuğunu büyük bir ayıpla tavsif ederse, eğer o çocuğun aklı varsa, kendisine son derece şefkatli bu babasının, kendisini ancak, söylediği bu hususta doğru olduğu ve gizleyemeyecek bir durumda olduğu için böyle söylediğini bilir. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, "Sen onlara son derece şefkatli ve yalandan alabildiğine uzak olduğun halde, onları bu şekilde tavsif ettiğini, dolayısıyla da kendisinin bu kötü sıfatı (kâfirlik sıfatını) taşıdıklarını bilebilmeleri için, onlara *"(Ey Resûlüm), "Ey kâfirler" de"* buyurmuştur. Çünkü bu, bazen onları, böylesi kötü sıfatlardan uzaklaşmaya ve sakınmaya sevk edebilir.

14) Akrabanın niyet etmesi ve vahşice davranması, başkalarının eziyetinden daha ağır ve çetin gelir. Binâenaleyh ey Resûlüm, sen de, onların kabilesindensin, onlar arasında büyüdün. Haydi onlara, *"Ey kâfirler"* de. Belki böylece bu söz onlara daha ağır ve çetin gelir de, onları küfürden uzaklaşmaya ve bu hususta düşünüp araştırmaya sevk edici olur.

15) Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: Biz Asr Sûresi'nde *"İman edip, sâlih ameller işleyen ve de birbirlerine hakkı tavsiye eden, sabrı tavsiye eden kimseler müstesna, bütün insanlar zarardadır"* buyurduk. Kevser Sûresi'nde de, *"Hiç şüphesiz biz sana kevseri verdik..."* diye beyanda bulunduk. Sen de, *"O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes"* (Kevser, 2)

emrimizin gereği, iman edip sâlih amelde bulundun. Geriye üzerinde, karşılıklı hakkı ve sabrı tavsiye etme hususu kalmıştır. Bu iş ise, senin onları lisânen ve aklî delillerle, Allah'tan başkasına ibadetten alıkoymandır. O halde, "Ey kâfirler, ben sizin taptıklarınıza, tapmam" de."

16) Hak Teâlâ sanki şöyle demektedir: "Ey Muhammed, hani ben kısa bir zaman için, sana vahiy göndermeyince, kâfirlerin, "Allah Muhammed'i terk etti ve ona öfkelendi" dediklerini unuttun mu? Hani bu, sana çok güç gelmişti de ben sana Duhâ Sûresi'ni indirmiş ve kuşluk vakti ile karanlığını iyice döktüğünde geceye yemin ederek, Rabbinin seni terk etmediğini ve sana öfkelenmediğini bildirmiştim. Binâenaleyh sen, benim seni bir ay kadar bir müddet için yalnız (vahiysiz) bırakmamamı kabullenemeyip, kalbin bundan hoşnut olmayıp, âleme, "Rabbin seni terk etmedi ve sana kızmadı" diye ilan ettiğine göre, şimdi beni bir aylığına terk etmene ve onların ilahlarına tapmakla meşgul olmana kalbin razı olur mu? Şu halde, ben o töhmeti reddettiğime göre, sen de, bütün âleme karşı, bu töhmeti reddederek, "Ey kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam" diyerek ilan et.

17) Müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den bir yıl kendi ilahlarınıza, kendilerinin de bir yıl onun ilahına tapmayı teklif edince, Hz. Peygamber (s.a.s) sustu ve bu konuda bir şey söylemedi. Bu sükut, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların dediklerinin hak olduğunu kalben onayladığı için değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onların bu tekliflerinin batıl olduğunu kesinkes biliyordu. Fakat o, onlara ne şekilde cevap vereceğini, yani bu işin imkansızlığına dair aklî deliller getirmek ile mi, yoksa onları bundan kılıçla (savaşla) men etmekle mi, yahut da Allah'ın onlara azap indireceğini söylemekle mi cevap vereceğini düşündüğü için durmuştu. Ama o kâfirler, bu duruşu ganimet (fırsat) bilerek, "Muhammed, bizim dinimize meyletti" demişlerdi. İşte bu sebeple Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ey Muhammed, senin bu hususta duraklayıp cevap vermemen, aslında doğrudur. Fakat bu, bir batılı doğurmuştur. Binâenaleyh o batıl-asılsız düşünceyi bertaraf etmek için, onarımda bulun ve hakkı açıkça ilan ederek, *"Ey kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam"* de.

18) Hz. Peygamber (s.a.s), Rabbi ona Mirac gecesinde, "Beni öv, medh ü sena et" deyince, uluhiyyetin heybeti, ona hükümran olarak, "Ben sana layık övgülerde bulunamam" dercesine susmuştu ve bu susma son derece güzel olmuştu. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s) âdeta, "Allah'ın heybetini nazar-ı dikkate aldığın için, O'nu övüp sena etme hususunda durakladın,

sustun. Binâenaleyh, düşmanlarını zemmetme hususunda lisanını söz ve salıver de, "Ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam!" de... Böylece, susman da, Allah için, konuşmanda Allah için olsun.." denilmek istenmiştir. Şöyle bir izah da yapılabilir: "İlahî huzurda bulunmanın azamet ve heybeti, senden konuşma gücünü aldı. Binâenaleyh sen, burada söyle ki, senin sözünün heybeti de, o kâfirlerden, konuşma gücünü alsın, celbetsin!.."

19) Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Sen onların taptıklarına tapma" demiş olsaydı, bu sözden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in lisanen, "Sizin taptıklarınıza tapmam.." demesi gerekmezdi. Ama O, Hz. Muhammed'e, bizzat lisanı ile, "Sizin taptıklarınıza tapmam.." demesini emredince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onların taptıklarına asla tapmaması gerekmiştir. Eğer böyle yapmış olsaydı, onun sözü yalan olmuş olurdu. Böylece, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "De ki, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." buyurunca, bu sözden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bunu, bu hususu, kalbi, lisanı ve uzuvlarıyla kabullenmediği neticesi çıkar. Ama Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Onların taptıklarına tapma" demiş olsaydı, bu sözden, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, onların taptıklarına tapmadığı neticesi çıkardı, ama, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu hususu kabullenmediğini lisanen ortaya koyması neticesi ortaya çıkmazdı. Halbuki, alabildiğine kabullenmemenin ise, ancak hem o işi bizatihi terk etmek, hem de o işi lisanen yadırgama, yapmamayı bildirme ile olacağı malumdur. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "De ki..." buyurması inkârdaki ileri bir derece ve şiddeti ifade eder. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"De ki: ben, sizin taptıklarınıza tapmam..."* buyurmuştur.

20) Tevhidin, yani Allah'ın bir olduğunun ifade edilmesi ve ortakların bulunmadığının dile getirilmesi, arifler için bir cennet; müşrikler için de ateştir, cehennemdir. Binâenaleyh, sen, sözünü, muvahhidler için bir cennet; müşrikler için de bir cehennem yap da, "Ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam!.." de.

21) Kâfirler, "Siz, bir yıl senin ilahına; sen de bir yıl, bizim ilahımıza ibadet et" deyince, Hz. Muhammed (s.a.s) sustu ve "Eğer ben bunlara şifahen reddiyede bulunursam, gücenirler ve kalplerinde, İslâm'a karşı bir nefret meydana gelir..." düşüncesine kapıldı. Bu sebeple, Cenâb-ı Hak âdeta, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Ey Muhammed, niye reddetmedin de sustun?.. Onların sana va'dettikleri, dinini kabul etmeleri hususunda da bir arzu içine girmene gelince, bu hususta senin onlara ihtiyacın yoktur. Çünkü biz sana,

"Kevser"i verdik. Onlardan korkmana gelince de, biz senden bu korkuyu *"Sana buğzeden (yok mu)? Asıl zürriyetsiz olan işte odur..."* buyurmak suretiyle izale ettik. Öyleyse, onlara bakma ve onların sözlerine aldırma da, "ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam" de..." demek istemiştir.

22) "Ey Muhammed, ben, senin hakkını, kendi hakkıma üstün tutup da, *"Kitaplılardan ve müşriklerden küfredenler..."* (Beyyine, 1) dediğimi, böylece küfür meselesinde, Ehl-i kitabı, müşriklerden önce getirdiğimi unuttun mu? Çünkü, Ehl-i kitabın tenkitleri, senin; müşriklerin tenkitleri ise, benim hakkımda idi. Böylece ben, senin hakkını benim hakkımdan üstün gördün de, kınama hususunda, (Beyyine Sûresi'nde), senin hakkını benim hakkımdan önce getirdim... Sen de, böyle yapmıştın. Çünkü, onlar, (Uhud'da) senin dişini kırınca, sen, "Allahım, kavmime hidâyet nasib et... Zira onlar bilmiyorlar" demiştin. Ama, Hendek Savaşı'nda, onlar seni kılacağın namazdan alıkoyduğunda ise, "Allahım, bunların karınlarını ateşle doldur..." demiştin. Binâenaleyh, burada da, sen onlardan ister kork, ister korkma, benim hakkımı kendi hakkına üstün tut da, onların sözlerini kabullenmediğini ortaya koy ve "Ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam... de."

23) Cenâb-ı Hak âdeta şöyle demek istemiştir: "**Zeyd**'in karısı **(Zeyneb)** hadisesi, bu hadiseye nispetle önemsizdir. Ama ben orada, o hususta, senin, kalbinde bir şey saklayıp da onu lisanen izhar etmemene rıza göstermedim. Tam aksine sana, itap yollu, "Allah'ın ortaya koyacağı şeyi içinde tutuyor, insanları sayıyor, dedikodularından korkuyorsun... Halbuki, sayılmaya daha layık olan ise Allah'tır" dedim. Şimdi ben, o önemsiz hadisede, senin, meseleyi ortaya koymana ve ancak insanların dedikodularına aldırmamana razı olurken, şimdi bu meselede -ki bu, en büyük meseledir-, senin susmana nasıl razı olabilirim? O halde, açık seçik olarak, "Ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de.."

24) Ey Muhammed, ben sana, *"İsteseydik, her beldeye bir uyarıcı gönderirdik..."* (Furkan, 51) dememiş miydim? Sonra ben, bunca gücüme rağmen, senin tarafını gözettim; senin kalbini hoşnut etmeyi yeğledim ve âleme, "Ben bu risalet görevini, Hz. Muhammed (s.a.s)'le başkaları arasında müşterek yapmayacağım. Tam aksine, bu risalet görevi başkasının değil, onundur" diye haykırdım. Çünkü ben, *"Fakat o, Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur"* (Ahzab, 40) dedim. O halde sen, senin tapınılma hususunda, başkalarının benim ortağım olmalarının aklen imkansız olduğunu

bildiğin için, senin böyle bir ortaklığın olamayacağını, âleme haydi haydi haykırman ve "Ey o kâfirler, sizin taptıklarınıza tapmam" demen gerekir.

25) Cenâb-ı Hak âdeta şöyle demiştir: "O topluluk sana geldiler. Onların sana; senin de, onların dinine uyman hususunda seni arzulandırdılar da, sen de, bu hususu kabullenmeme ve reddetme hususunda sustun. Halbuki ben, sana yapılan biati, bana yapılmış biat addetmemiş miydim? Çünkü ben, *"Sana biat edenler yok mu? Onlar aslında Allah'a biat etmişlerdir"* (Fetih, 10) demiş, böylece sana yapılan bağlılığı, kendime olan tabi oluş addetmiştim. Çünkü ben ayrıca, *"Ey Resûlüm, de ki, eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizi sevsin..."* (Tevbe, 3) dedim. O halde, sen de bunu, açıkça ifade et ve "Ey o kâfirler, sizin taptıklarınıza tapmam..." de.

26) Cenâb-ı Hak âdeta şöyle demek istemiştir: "Ben sana karşı, bir babanın çocuğuna karşı duyacağı şefkatten daha fazla şefkat duymadım mı? Hem sonra, kişinin babasının yanında aç ve çıplak kalması, yabancıların yanında tok kalmasından daha güzeldir. Nasıl böyle olmasın ki?! Açlık, onlar içindir. Zira onların putları hayattan uzak ve aç, bütün sıfatlardan ise soyutlanmışlardır. Ve üstelik onlar, ilimden nasipsiz, takvadan halidirler. Sense beni denedin. Ben seni yetim, kaybolmuş ve fakir bulmadım mı? Senin kalbini genişletmedim mi? **Ebû Bekir es-Sıddîk**'ı, sana bir hazine; **Ömer el-Faruk**'u heybet; **Osman**'ı (mali yönden) bir destek; **Ali**'yi de, ilmin kalesi olarak vermedim mi? Senin beldeni harap etmeye çalışırlarken o fil ordusunun hakkından gelmedim mi? Kış ve yaz yolculukları hususunda, atalarına kâfi gelmedim mi? Sana, kevser'i vermedim mi? Senin hasmının zürriyetsiz olduğunu söylemeyi üstlenmedim mi? Senin deden (**Hz. İbrahim**), putları kırıp geçirdikten sonra bu putlar hakkında, *"Niçin, duymayan görmeyen ve sana hiç faydası olmayan şeylere tapıyorsun?.."* (Meryem, 42) demedi mi? O halde, sen de bu putlardan uzak ve beri olduğunu açıkça ifade et de, "Ey o kâfirler ben sizin taptıklarınıza tapmam" de."

27) Allahu Teâlâ âdeta şöyle demek istemiştir: *"Ben sana, "Allah'ı, atalarınızı anmanız gibi ya da daha ileri derecede anınız..."* (Bakara, 200) âyetini indirmedim mi? Hem sonra, birisi, senin iki baban olduğunu söylese, öfkelenir, bunu kesinlikle kabul etmez ve bu hususta tavrını alabildiğine ortaya kor ve hatta, "Ben evlilikten doğmuş bir çocuğum... Zinadan doğmuş bir çocuk değil!" dersin. Binâenaleyh, sen, doğum hususunda bir ortaklığın bulunduğunun söylenmesi durumunda susmadığına göre, ibadetteki ortaklığın bulunması halinde nasıl susarsın? Tam aksine, bunu kabul

edemeyeceğini ortaya koy ve bu hususu, çok net bir biçimde nefyederek, "Ey o kâfirler, sizin taptıklarınıza tapmam..." de.

28) Cenâb-ı Hak âdeta şöyle der: "Ben sana, *"Yaratan, hiç, yaratmayan gibi olur mu? Tezekkür etmez misin?!"* (Nahl, 17) âyetini indirmedim mi? Ve ben, yaratan ilah (Allah) ile, cansız putları, ma'budiyette bir sayan, müsavi addeden kimselerin aklı olmadığına; tam aksine, mecnun ve deli olduklarına hükmettim. Sonra ben, yemin ederek, *"Nûn... Kaleme ve yazdıkları şeylere yemin olsun ki, sen, Rabbinin nimeti sebebiyle bir mecnun değilsin..."* (Kalem, 1-2) dedim. Halbuki kâfirler, senin mecnun olduğunu söylerler!.. Binâenaleyh sen, onların sözlerini, açıkça reddet. Çünkü, böyle demen, benim, şirk ayıbından beri ve uzak olduğumu; senin de, delilik ve cürüm kusurundan uzak olduğunu ifade eder. O halde sen, "Ey o kâfirler, ben, sizin taptıklarınıza tapmam..." de..."

29) O kâfirler, putlarına, "ilah" adını verdiler. Halbuki, isimde müştereklik, mana ve özde de müşterekliği gerektirmez. Baksana, erkek ve kadın, insan olma hususunda hakikat bakımından müşterektirler. Ama, daha bilgili ve iktidarlı oldukları için, yöneticilik kocaların payıdır. Yani kim daha bilgili ve daha iktidarlı ise, hüküm vermede, haklarının tümü onundur. Binâenaleyh, kesinlikle, kudret ve ilim namına bir şeyi bulunmayan kimsenin değer verip hüküm biçmede nasıl hakkı olabilir?

Burada şu da denebilir: İki erkek ve kadının kendi hanımları olduğunu iddia etseler de, bu hususta anlaşsalar, bu caiz olmaz. Hatta, bunlardan her biri, o kadının kendi eşi olduğuna dair beyyine getirse bile, bu kadının onlardan birinin hanımı olduğuna hükmedilmez. İki kimse arasında müşterek olarak alınmış olan cariye de, bunlardan biri için helal olmaz. Binâenaleyh, iki koca için bir eşin olması ve cinsi münasebetin helal olması hususunda, iki efendi arasında bir cariyenin, bu manada kullanılması caiz olmadığına göre, iki ma'bûd arasında bir âbid nasıl düşünülebilir?! Bunu da geçelim, kim, iki kocanın bir ay biri için, bir ay da diğeri için olmak üzere, bir kadının helal olduğu hususunda anlaşabileceklerini caiz addederse, kâfir olur... Şimdi, ilah ile put arasında bir anlaşmanın olabileceğini caiz gören, kâfir olmaz mı? Buna göre Cenâb-ı Hak, Resûlüne sanki, "Bu söz ve bu teklif, son derece çirkin bir söz ve tekliftir. Binâenaleyh, sen, bunun olamayacağını açıkça ifade et ve "Ey o kâfirler, sizin taptıklarınıza tapmam..." de.."

30) Cenâb-ı Hak âdeta şöyle demek istemiştir: "Hani ben sana, *"Ey Resûlüm, eşlerine söyle; eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorlarsa..."* (Ahzab, 28-29) âyetlerini indirdiğimi, sonra da sen, **Aişe**'nin dünyayı tercih edeceğinden endişelenip de ona, "Ebeveynine danışmadan, bu konuda sakın bir şey söyleme..." demiştin de, o da, "Bu hususta mı ana-babama danışacağım?! Tam aksine ben, Allah'ı, Resûlüllah'ı ve ahiret gününü tercih ediyorum" demişti. Unuttun mu? Demek ki, "nâkısâtu'l-akl" olan kadın bile, benim rızama ters olan şeyler hususunda duraklamazken, göklerin ve yerin Cebbârı ben olduğum halde, sen, benim rızam ve emrime ters olan şey hususunda duraklar mısın? O halde, "Ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de..

31) Allahu Teâlâ âdeta şöyle demek ister: "Ey Muhammed, sen, "Kim, Allah'a ve âhiret gününe iman ederse, töhmet mahallesinde durmaz..." dememiş miydin? Hatta bazı meşayih efendiler, kendisinden ayrılmayı isteyen müridlerine, "Hükümdardan korkma..." derler. Mürid, "niçin?" deyince de, şeyh, "Çünkü hükümdar, insanları, şu iki hatadan birine düşürür: İnsanlar, sultanın, onun, âlim ve zahid kimselerle içli dışlı olduğu için, dindar olduğuna, yahut da, senin de hükümdar gibi fasık olduğuna inanırlar ki, bu ikisi de hatadır, yanlıştır. Binâenaleyh, töhmet getiren yerlerden uzak durmanın gerektiği sabit olduğuna göre, ey Muhammed, senin bu söz ve teklif karşısında susman, sana, buna razı olduğun şeklinde bir töhmeti yöneltir. Özellikle, daha önce şeytan, senin okuman arasına, "Bunlar işte yüce krallardır. Şefaatleri umulur" diye de bir söz sokmuşken... Öyleyse, sen kendinden işte bu töhmeti sil de, "Ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de.."

32) Görünür âlem olan bu âlemde haklar, ikiye ayrılır:

a) Senin himayesi altında bulunduğun kimselerin hakkı ki, bu, senin Mevla'ndır.

b) Senin himayen altında bulunan kimselerin hakkı ki, bu da, çocuktur. Ama, gel gör ki, biz, mevtaya yapılan hizmetin, çocuğun eğitilmesinden önce geldiği hususunda ittifak etmişizdir. Binâenaleyh, mecazi manadaki mevtanın hakkı önce olduğuna göre, hakiki manadaki Mevla'nın hakkı, haydi haydi önce olur.

Öte yandan, rivâyet olunduğuna göre, **Hz. Ali** (r.a), **Ebû Cehil**'in kızı ile evlenmesi hususunda Hz. Peygamber (s.a.s)'den müsaade istedi de, Hz.

Peygamber (s.a.s)'in buna canı sıkılarak, "İzin vermem, izin vermem, izin vermem." Çünkü **Fatıma,** benim bir parçamdır. Onu üzecek olan şey, beni üzer; onu sevindiren şey, beni sevindirir. Allah da, kendi düşmanının kızıyla kendisinin habibinin kızını bir araya getirmez..." demişti. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta şöyle demek istemiştir: "Sen orada, çocuğunun hakkını nazar-ı dikkate alarak, bu işin olamayacağını açıkça ifade ettin ve bunu, birkaç kez tekrarladın. Şu halde senin burada, Mevlâ'nın hakkını nazar-ı dikkate alarak, bunu kabul etmeyeceğini açıkça, tekrar tekrar söylemen daha evladır. O halde, "Ey o kâfirler, sizin taptıklarınıza tapmam. Ve, kalbimde, habibe olan taat ile düşmanın taatini birleştirmem..." de.."

33) Ey Muhammed, sen, Ömer'e, "cennette bir köşk gördüm. Bunun üzerine, "Bu kimindir?" dedin de, sana, "Kureyş'ten bir gencin..." diye cevap verildi de, bunun üzerine sen de, "Kimdir o genç?" demiştin de, onlar da, "**Ömer...**" demişlerdi. Sen, "Ömer'in kıskançlığından korktum da, oraya girmedim..." dedin... Öyle ki, **Ömer,** "Ey Allah'ın Resûlü, seni de kıskanır mıyım?" demişti. Şimdi buna göre, Cenâb-ı Hak âdeta şöyle demek ister: "Sen, Ömer'in kıskançlığını nazar-ı dikkate alarak, onun köşküne girmedin... Şimdi sen, senin kalbine, benden başkasının taatinin girmesi hususunda, benim kıskançlığımdan çekinmez misin? Orada sen, bunun olamayacağını açıkça ifade et ve "Ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam... de..."

34) "Benim sana olan nimetimin, annenizin nimetlerinden aşağı olduğunu zanneder misin?" Seni, terbiye etmedim mi? Seni, yaratmadım mı? Sana rızık vermedim mi? Sana, hayat, kudret ve akıl verip, hidâyet ve tevfikimi sana nasip etmedim mi? Sonra sen, bir zamanlar, aklı henüz gelişmemiş olan bir çocuktun. Sadece, annenin terbiyesini biliyordun. Çünkü sen, annenden daha güzel, daha iyi ve daha cömert bir kadın, meme vermek için seni kucağına alsaydı, sen nefretini izhar eder ve ağlardın. Eğer o kadın, sana meme verecek olsaydı, "Ben, annemden başkasını istemem. Zira, bana ilk nimet veren odur" dercesine, ağzını yumardın. Şu halde, senin bu hususta nefretini ortaya koyman ve "Ben, Rabbimden başkasına ibadet etmem, zira O, bana ilk nimet verendir" demen, daha evla ve uygundur. O halde, "Ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de...

35) Yedirip içirme nimeti, akıl ve nübüvvet nimetinden daha aşağıdadır. Sonra sen biliyorsun ki, koyun ve köpek, yedirip içirme nimetini unutmazlar, kendisini doyurandan başkasına dönüp bakmazlar. Peki, insanın,

kendisinin yoktan var edilmesi ve kendisine çeşitli nimetler lütfedilmesini unutması nasıl uygun düşer? Hele bu husus, mahlukatın en efdali hakkında nasıl düşünülebilir? O halde de ki, "Ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..."

36) **Şafiî**'ye göre, nafakayı temin edemeyen kocanın karısından ayrılma hakkı vardır. Dolayısıyla sen, dost ve akrabalarından herhangi fayda ve destek bulamadığına göre, onlarla iç içe olsan bile, senin de onlardan ayrılma hakkın doğar. Çünkü, senin atan **Hz. İbrahim,** *"Duymayan, görmeyen ve sana herhangi bir faydası olmayan şeylere niçin ibadet ediyorsun..."* (Meryem, 42) demiştir. Senin onlarla iç içe olduğun farz edilse bile, onlardan ayrılman ve onları terk etmen gerekir, kaldı ki, sen onlarla iç içe de değilsin. Şimdi senin, onlarla iç içe olmaya yaklaşmayı düşünmen, sana uygun düşer mi? O halde, "De ki, ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..."

37) Bu kâfirler, aşırı ahmak oldukları için, ilahların çok oluşunu, tıpkı kendisi sebebiyle zenginliğin arttığı maldaki çokluk gibi zannetmişlerdir. Halbuki durum, hiç de böyle değildir. Tam aksine bu durum, kendisi sebebiyle ihtiyaçların arttığı, ailedeki çokluk gibidir. O halde, ey Muhammed, de ki, benim tek bir ilahım var. Geceleyin, O'nun için namaz kılar, gündüz de onun için oruç tutarım. Ama, henüz ben, O'nun verdiği nimetlerin zerrelerinden tekinin hakkını bile ödeyemedim. O halde, daha nasıl ben, birçok ilahlar uydurup onlara ibadet edebilirim? Binâenaleyh, "Ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam!" de.

38) **Cebrail** (a s), **Hz. Meryem** için, insan şekline girince, **Hz. Meryem,** *"Doğrusu ben senden Rahman'a sığınırım. Eğer sen fenalıktan bihakkın çekinen isen (çekil yanımdan)"* (Meryem, 18) dedi ve Allah'ı bırakıp da **Cebrail** (a.s)'e meyletmekten, Allah'a sığındı. Şimdi sen, mükemmel bir insan, bir erkek olmana rağmen, görülen putlara meyletmeye razı olur musun? O halde, "De ki, ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..."

39) **Ebû Hanife**'ye göre, kocanın, nafakayı temin edememesi veya, arız olan bir cinsî iktidarsızlık sebebiyle eşlerin birbirlerinden ayrılma hakları doğmaz. Zira koca, ailenin işlerini üstlenen birisidir. Binâenaleyh, kusurlu olması sebebiyle, kocanın bu işleri deruhte etmesinden kaçınması doğru olmaz. Şimdi, Cenâb-ı Hak da, "Herhangi bir kusuru olmadığı halde, senin işlerini üstlenen benim. Binâenaleyh, benden yüz çevirmen nasıl

düşünülebilir. O halde, de ki, "ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam.." denilmek istenmiştir.

40) Bu kâfirler, kendilerini yaratanın Allah olduğunu kabul etmektedirler. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Şâyet sen onlara, gökleri ve yeri kim yarattı diye soracak olursan, "Allah"* derler" (Lokman, 25) buyurmuştur. Yine bir başka âyetinde de, *"Bana söyleyin bakalım, onlardan arzın herhangi bir kısmını yaratan var mıdır?"* (Ahkaf, 4) buyurmuştur. Buna göre, Cenâb-ı Hak âdeta, "Bu ortaklık, eğer, "Müzara'a" ortaklığı ise, bu batıldır. Çünkü, tohum, emek, sulama ve koruma... hepsi benden. Putların yaptığı ne?.. Veyahut da bu ortaklık, "vücûh-şöhret" ortaklığı olur. Halbuki bu da olamaz. Baksana putlar, benden daha çok meşhur ve benden daha çok tanınmışlardır.

Veya bu ortaklık beden ortaklığıdır. Halbuki bu da olamaz; çünkü, böyle bir ortaklık cins birliğini gerektirir...

Veyahut da bu ortaklık, "inân ortaklığı" (eşit derecede ortaklık)dır. Bu da olamaz; çünkü burada bir nisab-oran olması gerekir?.. Ama, putların nisabı nedir? Yahut da Cenâb-ı Hak şöyle demek istemiştir: Bu, bir ortaklık değildir. Ne var ki putlar, cebren ve zorla, mülkten paylarını almaktadırlar. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Siz, ne biçim cahil kimselersiniz? Yaptığınız bu putlar, sinekten daha acizdir. Allah *" Allah'ı bırakıp da taptığınız o putlar, kesinlikle, bir sineği dahi yaratamazlar"* (Hac, 73) buyurmuştur. Binâenaleyh, tohumu yaratan da, onu toprağa atan da, emeği veren de, sulayan da, koruyan da benim. Ama, gel gör ki, sinekten daha aciz olan kimseler zorla ve cebren, benden pay alıyorlar. Bu, akıllı kimseye yakışan bir hüküm değildir. O halde, "Ey o kâfirler, ben, sizin taptıklarınıza tapmam" de.

41) Varlık âlemindeki her zerre, akılları, Cenâb-ı Hakk'ın zatını ve sıfatlarını tanımaya davet etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın kanunlarını bilmeye davet edenler ise, salat-ü selam onlara olsun, peygamberlerdir. Her sinek, karasinek ve sivrisinek, Cenâb-ı Hakk'ın zat ve sıfatlarının bilinip tanınmasına davet edince, Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz Allah, sineği, hatta küçüklükte ondan daha ileri olan bir mahluku mesel olarak getirmekten çekinmez..."* (Bakara, 26) buyurmuştur. Bu böyledir, zira bu sinekler, zat ve sıfatlarınızın sonradan yaratılmış olmaları sebebiyle, Allah'ın kudretinin tanınmasına; o ilginç yapılarıyla, Allah'ın ilminin ne denli yüce olduğuna ve zat ve sıfatlarının belli bir ölçüde tutulmuş olmaları sebebiyle de, Allah'ın irade

sıfatının mevcudiyetine sevk ederler. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bu gibi şeylerden niçin sakınırsın?" demek istemiştir.

Rivâyet olunduğuna göre, **Hz. Ömer** (r.a), halife olduğu günlerde, pazara girdi ve bir işkembe alarak geri döndü. Bunu, uzaktan, **Hz. Ali** (r.a) görür ve onu karşılar ve ona, "Niçin yolunu değiştirdin?" der. Bunun üzerine **Hz. Ali** (r.a), "Utanmayasın, çekinmeyesin diye..." deyince, **Hz. Ömer** (r.a), "Benim olan şeyi taşımaktan niye çekineyim..." der. Şimdi, Cenâb-ı Hak da âdeta şöyle demek istemiştir: "Ömer, dünyevi gıdası olan o işkembeyi taşımaktan çekinmeyince, sana dini bir gıda (ders) veren o sinekten bahsetmekten niçin çekineyim?".

Öte yandan Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek ister: **Nemrud**, Allah'lık iddiasına girişince, o sinek, onun ilah olamayacağını haykırmaya başladı. Binâenaleyh, bu kâfirler, seni şirke davet edince, sen onlara bunun olamayacağını haykırarak ve açıkça bunu reddetmez misin? O halde de ki, "Ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." **Firavun**, uluhiyyet iddiasında bulununca, **Cebrâil** (a.s) onun ağzını çamurla tıkadı. Şimdi, eğer sen, güçsüz ve acizsen, herhalde, **Nemrud**'a musallat olan sinekten daha aciz değilsin. Eğer güçlü isen, **Cebrail** (a.s)'den daha kuvvetli değilsin. Binâenaleyh, bu teklifin kabul edilemez bir şey olduğunu açıkça ifade et de, "Ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de.

42) Cenâb-ı Hak âdeta, şöyle demek ister: "Ey Muhammed, sen, bizatihi lisanen, "Ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de. Ve bunu bana borç olarak bırak. Çünkü ben, senin bu borcunu en güzel bir biçimde öderim. Baksana, o Hıristiyan, "Muhammed'in, Allah'ın Resûlü olduğuna şehadet ederim" deyince, ben, "Hıristiyanlıktan uzaklaştığını açıkça ifade etmediğin sürece bununla yetinmem..." dedim. Binâenaleyh ben, her mükellefe, senin dinine muhalif her dinden ayrıldığını lisanıyla, açıkça ifade etmesini farz kıldığıma göre, sen de, benden başka her ma'budu açıkça reddedeceğini kendine vacip kıl da, "Ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de.

43) **Hz. Musa** (a.s)'nın fıtratında sertlik vardı. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hâk onu **Firavun**'a gönderince, ona, *"Ve ona yumuşak söz söyleyiniz..."* (Tâhâ, 44) denildi. Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i de insanlara peygamber olarak gönderince, aşırı derece merhametli olduğuna dikkat çekmek için, ona, sertlik göstermesi emredildi de, ona, "De ki, ey o kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." denildi.

Ey Kâfirler

Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ يَا اَيُّهَا الْكَافِرُونَ *"De ki: Ey o kâfirler..."* ifâdesine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"يَا اَيُّهَا" ifadesi hususundaki görüşümüz, daha önce birkaç yerde geçti. Biz burada buna, şöyle bir ilavede bulunmak istiyoruz. **Hz. Ali** (r.a)'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "يَا" ile, nefse; "اَيُّ" ile, kalbe; "هَا" ile de, rûha nida edilmiştir." Şu izah da yapılmıştır: "يَا" ile, gâibe; "اَيُّ" ile, mevcut olana nida edilmiş, "هَا" ile de dikkat çekilmiştir. Buna göre, Cenâb-ı Hak âdeta sanki, "Ben sana üç kez seslendim. Sen bana bir kez bile cevap vermedin. Bu ancak, sendeki o gizli cehaletten dolayı böyle olmuştur" demiştir. Şöyle tefsir yapanlar da vardır: Allahu Teâlâ, bu ifadede, uzak için kullanılan "يَا" ile, yakın için kullanılan "اَيُّ"yi beraber zikretmiştir. Buna göre, Cenâb-ı Hak âdeta şöyle demek istemiştir: "Senin, benimle yaptığın muamele ve benden kaçışın, uzak olanın (Allah) uzaklaşmasını gerektirir. Ne var ki, benim sana olan ihsanım ve sana gelip ulaşan nimetlerim ise yakın olanın (Allah) yakınlaşmasını gerektirir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Biz ona, şah damarından daha yakınız..."* (Kaf, 16) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, uzaklaşmayı ifade eden "يَا"yı, yakınlaşmayı ifâde eden "اَيُّ"den önce getirerek, âdeta, "Kusur senden, muvaffakiyet benden..." demek istemiştir. Daha sonra da, "يَا"yı zikretmiştir. Çünkü, uzaklaşmayı gerektiren "يَا", tıpkı bir ölüm gibi, yakınlaşmayı ifâde eden "اَيُّ" ise, tıpkı bir hayat gibidir. Binâenaleyh, bu ikisi mevcut olup tahakkuk edince, ölümle hayat arasında yer alan bir hal de tahakkuk eder ki, bu hal, uykudur. Uyuyanın, mutlaka uyandırılması gerekir. "هَا" ise, tembih (uyandırma) edatıdır. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, bu nidayı, bu harf ile bitirmiştir.

Bu sûrenin nüzul sebebi olarak, şu rivâyet edilmektedir:

***İKİNCİ MESELE:* Nüzul Sebebi**

Velid İbn Muğîre, As İbn Vâil, Esved İbn Abdilmuttalib ve **Ümeyye İbn Halef,** Allah'ın Resûlü'ne, "Bir müddet biz senin ilahına bir müddet de sen bizim ilahlarımıza ibadet et. Böylece aramızda bir sulh çizgisi oluşur, aramızdaki düşmanlık da kalkmış olur... Eğer senin işin daha olgun ve göz alıcı olursa, biz, bize düşen, payımızı alırız. Yok eğer, bizim işimiz daha olgun olursa, sen bundan kendine düşen payı, dersi alırsın..." dediler de, bunun üzerine işte bu sûre ile, Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: Siz, ey cahiller, bana*

Allah'tan başkasına mı tapmamı emrediyorsunuz?.." (Zümer, 64) âyeti nazil oldu da, böylece onları, bazen cehalet, bazen de küfürle tavsif etti. Bil ki, cehalet, tıpkı bir ağaç; küfür de, o ağacın meyvesi gibidir. Binâenaleyh, bu sûre nazil olup da, Hz. Peygamber (s.a.s) de, bunu, onların ileri gelenlerine okuyunca, onlar buna kızdılar ve ondan ümitlerini kestiler. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Cahiller Hakkında Neden "Kâfirler" Denildi?

Birinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, bunları bu sûrede, kâfirler olarak; diğer yerde ise cahiller olarak tavsif etmiştir?

Cevap: Çünkü bu sûre, baştan sona kadar, onlar hakkında nazil olmuştur. Binâenaleyh, buradaki mübalağanın, mutlaka daha ileri ve fazla olması gerekir. Dünyada, "kâfir" kelimesinden daha kötü, daha değersiz ve daha adi bir kelime yoktur. Zira "kâfir" ifadesi, ister mutlak, isterse mukayyet olsun, bütün herkesçe, kötü bir sıfattır. Ama, cehalete gelince, bu ifade kayıtlandığında, bazen mezmum olmaz. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "neseb" ilmi hususundaki عِلْمٌ لَا يَنْفَعُ وَجَهْلٌ لَا يَضُرُّ *"Bu, faydası olmayan bir ilim; zararı olmayan bir cehalettir"*[41] sözü gibidir.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, Tahrim Sûresi'nde niçin, başına قُلْ "de..." kelimesini getirmeden, sadece ...يَا اَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا *"Ey inkâr edenler"* (Tahrim, 7) demiş; burada ise, başına hem "قُلْ" ifadesini eklemiş, hem de bunu, mazi sîgasıyla değil, ism-i fail sîgasıyla (اَلْكَافِرُونَ) getirmiştir?

Cevap: Tahrim Sûresi'nde geçen âyet, onlara, kıyamet gününde, öyle denileceğini ifade eden bir âyettir. Ki, artık orada, o peygamber onlara gönderilmiş bir resul değildir. Böylece, Cenâb-ı Hak vasıtayı (peygamberi) aradan kaldırmış, o vakit onlar artık, kâfir değil, itaatkâr oluvermişlerdir. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak o ifadeyi, mazi lafzıyla getirmiştir. Ama burada ise, onlar bu küfür sıfatını taşımaktalar ve o Peygamber de, onlara peygamber olarak gelmiştir. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, "قُلْ يَا اَيُّهَا الْكَافِرُونَ" buyurmuştur.

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın buradaki "Ey o kâfirler" sözü, herkese mi, yoksa bazı kimselere mi bir sesleniştir?

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın, "لَا اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ" ifadesinin bütün herkese yapılmış bir hitap olması caiz değildir. Çünkü, kâfirler arasında, Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi, Allah'a tapanlar da vardır. Binâenaleyh, Yahudi ve

41 **Kenzü'l-Ummal,** 10/29156.

Hıristiyanlar kastedilerek, bunlara, "Sizin taptıklarınıza tapmam" demek caiz olmaz. Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَآ اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا اَعْبُدُ "Sizde, benim taptığıma tapıcı değilsiniz" ifadesinin de, bütün herkese yapılmış bir hitap olması caiz değildir. Çünkü, kâfirler arasında, iman edip de, Allah'a ibadet eder hale gelmiş olan kimseler vardır. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "يَا اَيُّهَا الْكَافِرُونَ" ifâdesinin, belli birtakım kimselere, sözlü bir hitap olduğunun söylenilmesi gerekir ki, bu kimseler de, "Bir yıl biz senin ilahına ibadet edelim, bir yıl da sen bizim ilahımıza ibadet et" diyen kimselerdir. Velhasıl, şâyet, biz buradaki hitabın genel bir hitap olduğunu söylersek, bu, tahsis görmüş bir hitap olmuş olur; yok eğer, bu hitabı, şifahî yapılmış bir hitap olarak algılarsak, bunun, tahsis görmüş genel bir hitap olduğunu söylememiz gerekmez. Binâenaleyh, âyeti işte bu manaya almak daha evladır.

لَآ اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٢﴾ وَلَآ اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَآ اَعْبُدُ ﴿٣﴾ وَلَآ اَنَا۠ عَابِدٌ مَا عَبَدْتُّمْ ﴿٤﴾ وَلَآ اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَآ اَعْبُدُ ﴿٥﴾

"Ben, sizin tapmakta olduklarınıza ibadet etmem. Benim ibadet ettiğime de siz ibadet etmezsiniz. Ben, sizin taptıklarınıza (hiçbir zaman) ibadet etmiş değilim. Siz de benim kulluk etmekte olduğuma ibadet ediciler değilsiniz" (Kâfirûn, 2-5).

Bu âyetlerle ilgili olarak şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Burada Tekrar Var mı?**

Bu âyetler hakkında şöyle iki görüş vardır:

a) Bunlarda bir tekrar yoktur.

b) Bunlarda bir tekrar vardır.

"Tekrar yoktur" görüşünü, şu şekillerde izah edebiliriz:

a) Birinci âyet, gelecek, ikinci âyet ise şimdiki zaman içindir. Birincisinin, "gelecek zaman" için oluşunun delili şudur: "Lâ", ancak gelecek zamanı ifade eden muzari fiilin başına gelir. Baksana "لَنْ" (len) edatı da, "لَا" (lâ)'nın nefyettiğini (olumsuz kıldığını) te'kidle nefyeden bir edattır. Nitekim **Halil** şöyle der: "لَنْ"in aslı, "لَا اَنْ"dir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, "لَآ اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ" âyeti, "Ben gelecekte sizin putlarınıza tapmama

dair talep ettiğiniz şeyi yapmayacağım. Siz de, sizden ilahıma tapmanız talebimi gelecekte de yapıcı değilsiniz" manasınadır. Daha sonra "وَلَا اَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ" denilmiştir ki bu da, "Ben şu anda (şimdi) sizin ma'budlarınıza ibadet edici değilim. Siz de, şu anda benim ma'buduma ibadet ediciler değilsiniz" demektir.

b) Durum tersine çevrilerek bu ifadelerden birincisi şimdiki zaman (hal), ikincisi gelecek zaman (istikbal) için kullanılabilir: "وَلَا اَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ" âyetinin gelecek zaman için olabileceğinin delili ise, bu ifadenin, "Ben sizin taptıklarınıza taparım" şeklindeki bir anlayışı bertaraf etmiş olmasıdır. O halde bunun gelecek için olduğunda şüphe yoktur. Bunun delili ise, bir kimsenin, اَنَا قَاتِلٌ زَيْدًا "Ben Zeyd'i öldüreceğim" demesi halinde, bu sözden gelecek zamanın anlaşılmış olmasıdır.

c) Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu âyetlerden her biri hem şimdiki zaman, hem gelecek zaman için olabilir. Fakat biz, tekrarı önlemek için, birini şimdiki zaman, diğerini de gelecek zaman için alırız. Eğer bu âyetlerin önce şimdiki zamandan, sonra da gelecek zamandan haber verdiklerini söylersek, bu, burada bir tertip olduğuna delalet eder. Yok eğer birinci âyetin gelecek zamandan haber verdiğini söylersek, bu, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'i kendisine çağırdıkları şey olduğu için, daha mühim olduğundan dolayı, Allahu Teâlâ, öncelikle onu zikretmiştir. Buna göre eğer, "Her şey ortada iken, Hz. Peygamber (s.a.s)'in putlara tapmadığı, kâfirlerin ise bazen (zor durumlarda), Allah'a yöneldikleri malum iken, mevcut durumu haber vermenin faydası ve gereği nedir" denilince, biz deriz ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendi durumunu anlatmasına gelince, bu, cahiller, onun gizliden gizliye, ya putlardan korktuğu veya onlara arzu duyduğu için, putlara ibadet edeceğini sanmasınlar diyedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların Allah'a ibadet etmeyeceklerini söylemesi ise, kâfirin yaptığı şeylerin, kesinlikle gerçek ibadet olmayacağından ötürüdür."

d) **Ebû Müslim**'in görüşüne göre, âyetlerdeki birinci ifadelerden kastedilen, "ma'bûd"dur. Buna göre bunlardaki "مَا" ism-i mevsûlu, "اَلَّذِى" manasına olup, buna göre Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben putlara tapmam, siz de Allah'a tapmazsınız" demiş olur. Sonrakilerde ise (مَا) edatı, fiiliyle beraber mastar hükmünde olup, buna göre mana, "Ben, şirke ve tefekkürsüzlüğe bina edilmiş ibadetiniz gibi bir ibadeti yapmam. Binaenaleyh, siz de yakîne ve hakka ibadetim gibi bir ibadeti yapmazsınız. Şimdi siz benim

ilahıma ibadet ettiğinizi ileri sürerseniz, bu batıl-yanlış olur. Çünkü ibadet, emredilen, emre göre yapılan bir iştir. Sizin yaptığınız ise, yasaklanan emredilmeyen bir iştir" şeklindedir.

e) Birincisi, onların ileri sürdüğü itibari-farazi nefye (olumsuzluğa); ikincisi ise, bütün yönleri içine alan genel bir nefye hamledilebilir. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) önce, "Sizlerin Allah'a tapacağınızı umarak, benim de putlara tapacağımı umarak, ne ben sizin taptıklarınıza, ne de siz benim taptığıma taparsınız" demiş, daha sonra da, "Ben, kesinlikle herhangi bir gaye ve maksat için, sizin putlarınıza tapıcı değilim. Sizler de, herhangi bir sebep ve itibarla benim taptığıma tapıcılar değilsiniz" demiştir ki bunun bir örneği şudur: Bir başkasını kendisine nimet, mal, para vermek için, haksızlığa davet edene, davet edilen kimse, "Ben, nimet elde etmek için haksızlık yapmam. Hatta ne bunun için, ne de diğer şeyler için haksızlık yapmam" diye karşılık verir.

Tekrar Olduğu Görüşü

İkinci, yani bu âyetlerde "Bir tekrar vardır" görüşünü şu üç şekilde izah ederiz:

1) Tekrar, te'kid ifade eder. Te'kide ileri derecede ihtiyaç duyulduğu zaman, orada tekrar da o nispette güzel olur. Hiçbir yerde de, buradaki kadar ihtiyaç duyulamaz. Çünkü o kâfirler, bu hususta, Hz. Peygamber (s.a.s)'e tekrar tekrar müracaat ettiler. Hz. Peygamber (s.a.s) de hep sustu, cevap vermedi. Böylece kalplerinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendi dinlerine az da olsa bir meyil duyduğu hissi uyandı. İşte bu durum, onların bu hislerini ve tekliflerini nefyetme ve geçersiz kılma hususunda, bir te'kide ihtiyaç hissettirmiştir.

2) Kur'ân-ı Kerim, onların sordukları ve istedikleri şeylere bir cevap olmak üzere, parça-parça, âyet-âyet inmiştir. Şimdi o müşrikler, "Bizim, ilahını kabullenmemiz için, senin de bizim putlarımızı selamlaman gerekir" dediler de, Allahu Teâlâ, "وَلَا اَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ * وَلَا اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا اَعْبُدُ" âyetlerini indirdi; daha sonra yine bunlar, "Bir ay sen bizim ilahlarımıza ibadet et, bir ay da biz senin ilahına ibadet edelim" dediler de, yine Hak Teâlâ, "وَلَا اَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ * وَلَا اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا اَعْبُدُ" âyetlerini indirdi. Bahsettiğimiz bu husus, ihtimal dahilinde olunca, işte bu şekildeki bir tekrar, kesinlikle zarar verici değildir, lüzumsuz bir tekrar sayılmaz.

3) Kâfirler, aynı sözü yani, "Bir ay sen bizim ilahlarımıza, bir ay da biz senin ilahına; bir sene sen bizim ilahlarımıza, bir sene de biz senin ilahına ibadet edelim" sözünü tekrar edince, cevap da, bu tekrara uygun olarak tekrarlanmıştır. Ki bu bir çeşit tehekküm (istihza)dır. Çünkü aynı kelimeyi bozuk bir gaye için tekrar edene, onu ve sözünü hafife alıp, hakaret etmek için, onun kelimeleri tekrar edilerek karşılık verilir.

***İKİNCİ MESELE:* Akıllılar Hakkında Mâ Edatı**

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "مَا" edatı, bilen-akıllı olan varlıklar (insanlar) için pek kullanılmaz. Onların taptıkları putların, akıl sahibi varlıklar olduğunu farz etsek, onları "مَا" ile ifade etmek doğru olabilir. Ama Hz. Muhammed (s.â.s)'in ma'budu, âlimlerin en âlimi (bileni)dir. O halde, "وَلَآ أَنتُمْ عَٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ" denilerek, O'nun için "مَا" nasıl kullanılmıştır? Âlimler buna şu şekillerde cevap vermişlerdir:

a) Buradaki "مَا" ile, sıfat kastedilmiştir. Buna göre âdeta Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben batıl olana, siz de hak olana tapmazsınız" demek istemiştir.

b) Her iki "مَا" da, mastariyyedir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s), "Gelecekte ben sizin ibadetiniz gibi ibadet etmem; siz de benim ibadetim gibi ibadet etmezsiniz" demiş, sonra da, "Şu anda ben sizin ibadetiniz gibi ibadet etmem; siz de benim ibadetim gibi ibadet etmezsiniz" demiştir.

c) Bu "مَا"lar "اَلَّذِى" manasınadır. Bu durumda bir problem yoktur. (Çünkü "اَلَّذِى" akıllı- akılsız her varlık için kullanılır).

d) Hz. Peygamber (s.a.s) ilk önce, "Ben sizin taptıklarınıza tapmam" deyince, söz uyumlu olsun diye, ikincisi de buna hamledilmiştir ve bu tıpkı, *"Kötülüğün cezası, misli bir kötülüktür"* (Şûra, 40) âyeti gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cebriye şöyle bir istidlâlde bulunmuştur: "Allahu Teâlâ, "Siz benim taptığıma tapmazsınız" buyurmak suretiyle, bu tapmanın söz konusu olamayacağını iki kez haber vermiştir. Bir şeyin olamayacağına dair verilen doğru haber, o şeyin meydana gelmesine ve var olmasına zıttır. O halde, o kâfirlerin böyle bir ibadet yapmayacaklarına dair, Allah'ın bu doğru haberi mevcutken, onlara bu ibadeti teklif, iki zıtı birleştirmeyi teklif olur."

Bazı Sorular

Bil ki geriye bu âyetle ilgili olarak, şöyle birkaç soru kalır:

Birinci soru: Kendisinden ötürü, Allah'tan başkasına ibadet etmenin çirkinliğini bildiren sebebin zikredilmesi, böyle bir tekrardan daha evla değil miydi?"

Cevab: Aksine bazen, te'kid ve tekrar, sebebin ve hüccetin söylenmesinden daha evla olur. Bu, ya karşı tarafın (muhatabın), te'kid ve tekrardan ve hüccetin getirilmesinden istifade edemeyecek, anlamayacak kadar ahmak oluşundan ötürü olur. Yahut da münakaşa konusu olan hususun, son derece açık oluşundan ötürüdür. Şimdi cebr ve kader meselesi hususunda mübahese etme, araştırma yapma güzeldir. Fakat putlara ibadet etmeyi teklif edene gelince, bu, ya zincire vurulacak kadar delidir; yahut da, inatcı bir akıllıdır, dolayısıyla öldürülmesi gerekir. Eğer öldürülemezse, açıkça kınanması ve âyette olduğu gibi, iddiasının alabildiğine reddedilmesi gerekir.

Şiddetle Hoşgörünün Uzlaşması

İkinci soru: Bu sûrenin başı şiddet ve hakareti, yani "Ey kâfirler" diye hitap ile tekrarı ihtiva ederken, sonu da bir müsamaha ve önemsememeyi ihtiva etmektedir. Bu müsamaha ve önemsememe de, *"Sizin dininiz size, benim dinim bana"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Şu halde, bu iki husus nasıl telif edilebilir?

Cevab: Hz. Peygamber (s.a.s) âdeta "Ben sizi böylesi kötü bir işten (tekliften) alabildiğine sakındırdım ve bu hususta kusur etmedim. Şimdi madem ki benim bu hususdaki sözümü kabul etmediniz, o halde, ben sizi, siz beni bırakın" demek istemiştir.

Niçin Len ile Te'kid Yapılmadı?

Üçüncü soru: Tekrar, te'kid ve pekiştirme için olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لَنْ اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ "Kesinlikle sizin taptıklarınıza tapmayacağım" demesi gerekirdi. Çünkü bu ifade, daha te'kidlidir. Baksana, **Ashab-ı Kehf,** durumu te'kidli bir şekilde ifade ederek, *"(Ey Rabbimiz), biz kesinlikle senden başka bir ilaha tapmayacağız"* "لَنْ نَدْعُوَا" (Kehf, 14) demişlerdir?

Cevap: Te'kidli ifadeye, töhmet ve itham bulunan yerlerde ihtiyaç duyulur. Halbuki herkes, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şeriat (İslâm) gelmezden önce de, putlara tapmadığını biliyordu. Binâenaleyh artık şeriat geldikten sonra o, nasıl putlara tapar. Ama **Ashab-ı Kehf**'in durumu böyle değildir. Çünkü onlar daha önce, putlara tapmışlardır.

Sizin Dininiz Size, Benimki Bana

لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ ﴿٦﴾

"Sizin dininiz size, benim dinim bana" (Kâfirûn, 6).

Bu âyetle ilgili olarak birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Küfre Rıza Olur mu?**

a) **İbn Abbas** (r.a) buna, "Sizin Allah'ı inkâr edişiniz size, benim Allah'ı birlemem ve ihlaslı oluşum da bana" manasını vermiştir. Buna göre eğer, "Şimdi yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara küfürlerinde, müsaade ettiği söylenebilir mi?" denilirse, biz deriz ki: Hayır, asla. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), küfürden insanları vazgeçirmek için görevlendirilmişti. Binâenaleyh buna daha nasıl müsaade edebilir. Ama Hz. Peygamber (s.a.s)'e böyle söylemesinin emrolunmasının maksadı, şunlardan biridir:

1) Bundan maksat, tehdittir. Bu, tıpkı bu yönüyle, *"Haydi dilediğinizi yapın, ama o, yaptıklarınızı görüyor"* (Fussilet, 40) âyeti gibidir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s) sanki şöyle demek istemiştir: "Ben, sizleri hakka ve kurtuluşa çağırmak için gönderilmiş bir peygamberim. Binâenaleyh eğer dediklerimi kabul etmez ve bana uymazsanız, hiç olmazsa beni bırakın ve şirke davet etmeyin."

3) Bu, "sizin dininiz size. O halde, eğer helakinizi tercih ediyor iseniz, o din üzere devam edin. Benim dinim de bana. Çünkü ben, bu dinimi terk edecek değilim" demektir.

b) Buradaki "din", hesap manasına olup, âyet, "Sizin hesabınız size, benim hesabım bana. Binâenaleyh hiçbirine, başkasının işlerinin hesabı sorulmayacak" demektir.

c) Burada bir mahzuf muzafın olduğu düşünülerek mana şöyle olabilir: "Sizin dininizin cezası (karşılığı) size, benim dinimin cezası (karşılığı) bana...", "Ey Muhammed, senin dininin karşılığı bir saygı ve bir mükâfat olarak sana yettiği gibi; onların dinlerinin karşılığı da bir vebal ve ceza olarak onlara yeter."

d) Buradaki "din", ceza (karşılık) manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah'ın dini, yani had cezasını uygulama hususunda sizi bir acıma hissi sarmasın"* (Nur, 2) buyurmuştur. Binâenaleyh bu, "Rabbimden gelecek ceza size, putlarınızdan gelecek ceza bana olsun. Fakat sizin putlarınız cansızdır. Dolayısıyla onların cezasından korkmuyorum. Ama göklerin ve yerin Cebbar'ı Allah'ın çetin cezasından korkup-çekinmeniz aklen size gerekir" demektir.

e) Din, "duâ" manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Dini sırf Allah'a has kılarak, Allah'a dua edin"* (Mü'min, 14) buyurmuştur. Buna göre mana, "Sizin duanız sizedir. Halbuki kâfirlerin duası, tamamen boşa gider. Eğer siz o putlara dua ederseniz, dualarınızı duymazlar. Duysalar da duanıza icabet edemezler. Sonra onlar bu hal üzere kaldıkları sürece, size zararları dokunmaz. Ama kıyamet günü, onlar dile gelirler ve onları Allah'a ortak koşuşunuzu kabullenmezler. Ama benim Rabbime gelince: O, iman edenlerin dualarına icabet eder (Şûra, 26) ve *"Bana dua edin, size icabet edeyim. Çünkü dua eden bana dua ettiğinde duasına icabet ederim"* (Bakara 186) der.

f) Din, adet-örf demektir. Nitekim şair,

يَقُولُ لَهَا وَقَدْ دَارَتْ وَضِينِي أَهٰذَا دِينُهَا أَبَدًا وَدِينِي

"Heybeni o devenin üzerine atmış olunca o, (lisanı hal ile), kendisinin adeti hep bu, benim adetim de hep bunun olacak" dedi..." demiştir ki buna göre bu, "Atalarınızdan ve şeytanlardan aldığınız örfleriniz size; benim meleklerden ve vahiyden aldığım örfüm bana." Sonra sizler şeytanla ve cehennemle, ben de meleklerle ve cennetle yüz yüze kalıncaya değin, her birimiz kendi adeti ve örfü üzere devam etsin gitsin" demektir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "لَكُمْ دِينُكُمْ" ifadesi, hasr (ancak) manasınadır ve "Sizin dininiz başkasına değil ancak size; benim dinim de başkasına değil ancak banadır" demektir. Bu, *"İnsan için, ancak kendi çalıştığı gayreti vardır"* (Necm, 39) ve *"Hiç kimse, hiç kimsenin günahını üstlenmez"* (İsra, 15) âyetlerinin ifade ettiği hususa işaret olup, "Ben vahiy ve tebliğ ile memurum; sizlerse, emirlere uymak ve kabul etmekle memursunuz. Ben mükellef olduğum işi yapınca, sorumluluktan kurtulmuş oldum. Ama sizin küfürde ısrar edişiniz, kendisinden ötürü bana kesinlikle bir zarar gelmeyecek şeylerden bir şeydir" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İnsanlar, anlaşmalarda hep bu âyete tutunmayı adet edindiler. Halbuki bu caiz değildir. Çünkü Allahu Teâlâ Kur'ân'ı, insanlar onu darb-ı mesel etsinler diye değil, üzerinde düşünsünler, sonra da gereğini yerine getirsinler diye indirmiştir. Allah Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilen ve sapasağlam hükümler verendir. Salat u selâm, efendimiz Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

NASR SÛRESİ

Nasr Sûresi, üç âyet olup, Medenî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللّٰهِ وَالْفَتْحُ ﴿١﴾

"Allah'ın yardımı ve fethi gelince..." (Nasr, 1).

Bu âyette birtakım incelikler var:

Allah'ın Yardımı

Birinci incelik: Allahu Teâlâ, *"Rabbin sana verecek, sen de razı olacaksın"* (Duhâ, 5) ve *"Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik"* (Kevser, 1) buyurmak suretiyle Hz. Muhammed (s.a.s)'e, üstün bir eğitim va'dedince, pek yerinde olarak, Allah yardımını her gün biraz daha artırıyordu. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Ey Muhammed, niçin kalbin daralıyor, sen peygamber değilken, seni zayi etmedim (yalnız Risaletinin başlangıcında) de işi ileriye götürdüm ve o sürü sürü kuşları meleklere çevirdim. *"Rabbiniz, beş bin melek göndermek suretiyle size yetmez mi?"* (Âl-i İmran, 125). Şimdi de ben lütfumu ve nimetimi artırıyor, şöyle diyorum: "Ben, bizzat kendim sana yardım edeceğim. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın yardımı gelince..."* buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'ım bana verdiğin nimet, ancak doğup-büyüdüğüm Mekke fethedildiği zaman tamam olur deyince, Cenâb-ı Hak, *"ve fetih geldiğinde"* buyurdu.

Derken Hz. Peygamber (s.a.s) "Allahım, kavmim oradan çıkarsa, bunun ne tadı kalır ki?" deyince, *"Sen de insanları, fevc fevc Allah'ın dinine gireceklerini görünce... "* (Fetih, 2) buyurdu.

Üç Nimete Karşılık Üç Ödev

Daha sonra Hak Teâlâ âdeta şöyle demek istedi: "Ey Muhammed, biliyor musun, sen bu üç şerefli nimeti, hangi sebeple elde ettin. Sen onları ancak, önceki sûrede, *"Ey kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam"* (Kâfirûn, 1) dediğin için elde ettin. Senin bu sözün, şu üç şeyi ihtiva eder:

a) Sen, bana, benim dinime lisanınla destek oldun. Bunun mükâfatı, *"Allah'ın nusratı"*nın gelmesidir.

b) Sen, kalbinin mekkesini, tevhit ordusuyla fethettin; biz de sana, Mekke'nin fethini nasip ettik. Bu, âyetteki *"ve fethi gelince"* ifadesinden anlaşılan hususdur.

c) Sen, iç ve dış bütün uzuvlarını bana taat ve ibadete sevk ettin, ben de kullarımı, sana taate sevkettim. Bu hususta, *"İnsanlar, fevc fevc Allah'ın dinine girecekler"* ifadesinden anlaşılmaktadır. Sen bu üç büyük ve şerefli nimeti elde ettikten sonra, bana üç çeşit kulluk göster. Çünkü karşılıklı hediyeleşmek, sevgiye sebep olur. Eğer ben sana yardım edersem, tesbihatta bulun; fethi nasip edersem, hamd et; kullarım, fevc fevc Müslüman olunca da, istiğfarda bulun." Cenâb-ı Hak, yardımına karşılık, tesbih edilmesini koymuştur. Çünkü tesbih, O'nu, mahlukata benzemekten uzak ve beri olduğunu söylemektir.

Yani sen, Allah'ın sana yardım ettiğini görürsen, bu yardıma müstahak olduğun için, yardıma erdiğin zannına kapılma; aksine Cenâb-ı Hakk'ın, mahlukattan hiç kimsenin O'ndan herhangi bir alacağı bulunmasından münezzeh olduğuna inan. Cenâb-ı Hak, Mekke'nin fethine mukabil, kendisine "hamd" edilmesi, mükellefiyetini getirmiştir. Çünkü nimetlere ancak hamd ile karşılık verilir. Derken Hak Teâlâ, insanların hak dine bölük bölük girişlerine karşılık da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in istiğfarda bulunması mükellefiyetini getirmiştir. Bu da Hak Teâlâ'nın, *"Hem kendi günahına, hem de erkek ve kadın mü'minler için istiğfar et"* (Muhammed, 19) âyetinden kastedilen hususdur. Bu, "Tarafların çok olması, kalbi, malum ve itibar sevgisi ve lezzetiyle meşgul eden şeylerdendir. Binâenaleyh işte bu kadarcık (meşguliyet) günahın için, istiğfarda bulun. Ayrıca sana tabi olanların günahları için de mağfiret talebinde bulun. Çünkü onlar sayıca çok olunca, günahları da çok olur. Dolayısıyla senin kendileri için istiğfar etmene ihtiyaçları da o nispette çok ve ileri olur.

Allah'a Teslim Olana O Yeter

İkinci incelik: Hz. Peygamber (s.a.s), *"Ey kâfirler..."* (Kâfirûn, 1) demek suretiyle, kendisinin küfürden beri olduğunu bildirip onların kötü hareketlerini yüzlerine vurunca, bazılarından sanki korkmuş da, bu sertliği biraz yumuşatarak, *"Sizin dininiz size, benim dinim bana"* (Kâfirûn, 6) deyince, kendisine, "Ey Muhammed, korkma. Ben, seni yardım ve desteğe doğru göndermem; aksine yardım ve desteğimi sana getiririm" denilmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Allah'ın yardımı ... gelince..."* buyurmuştur. Bunun

bir benzeri de, ...رُوِيَتْ لِيَ الْاَرْضُ *"Yeryüzü benim için dürüldü (kısaltıldı)"* hadis-i şerifidir. Yani, "Sen bir yere doğru gitme; çünkü orası sana gelir" demektir. Eğer, durup beklemekten usandın da, hicreti istiyorsan, bil ki senin gibiler ancak, *"Kaabe kavseyn'e"* (Necm, 9) kadar giderler. *"Kulunu geceleyin yürüten (Mirac'a çıkaran) zatı tahsis ve tenzih ederim"* (İsra, 1). Aksine ben, dahasını da yapar ve ümmetinin fakirlerini, zenginlerine tercih ederim. Böylece ümmetinin zenginlerine, âhirette binekleri olsun diye, kurban kesmelerini emrederim. Fakirler bineksiz kalınca da, cenneti onlara doğru getiririm. Çünkü, *"Cennet müttakilere yaklaştırılır"* (Şuarâ, 90).

Dünyayı Değerlendirirken Realist Olmak

Üçüncü incelik: Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ey Muhammed, dünyanın bulanıklığı berraklaşmaz-durulmaz. Keza sıkıntıları ve nimetleri de sonludur. Binâenaleyh sana "kevser"in verilmesi ile ferahladın. Dolayısıyla o ahmakların (kâfirlerin) gösterdiği ahmaklığın sıkıntısına katlan. Çünkü onlar, "Senin ilahına tapmamız için, senin de bizim ilahlarımıza tapman lazım" demişlerdir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) onlardan uzaklaşıp, onlar yüzünden morali bozulunca, Cenâb-ı Hak, "Seni müjdelerim. Çünkü Allah'ın yardımı geldi" demiştir. Dolayısıyla o, bu müjdeyi alınca, "Göç göç" (yani, "Artık gitme zamanı") demeye başladı. Sen, kemalden sonra, mutlaka bir zevalin olacağını bilmez misin? O halde ey insan, Allah'tan mağfiret talebinde bulun. İlk bahardaki açlıktan ötürü üzülme, zira onun peşinden sonbaharın zenginliği gelmektedir. Sonbaharın zenginliği ile de şımarma, çünkü onun peşinden de kışın sıkıntıları gelmektedir. Dolayısıyla artık seansı tamamlanmış olan için, dahası olmaz. Şairin şu sözü de bu manadadır:

إِذَا تَمَّ اَمْرٌ دَنَا نَقْصُهُ تَوَقَّعْ زَوَالًا إِذَا قِيلَ تَمَّ

"Bir iş tamamlanınca, artık noksanlığı yaklaşır. "Tamamlandı" denildiğinde, artık bir zeval beklemeye başla."

"Ey Allahım, niçin böyle yaptın?" deyince, Cenâb-ı Hak, "böylece senin kalbini dünyaya bağlamayalım, aksine o, hep bir yolculuk ve göç halet-i ruhiyesinde olsun diye böyle yaptık" demiştir.

Va'din Peşinden Vaîd

Dördüncü incelik: Cenâb-ı Hak, önceki sûrenin sonunda, *"Sizin dininiz size, benim dinim bana"* buyurunca, Hz. Peygamber (s.a.s) sanki, "Allahım,

bunun karşılığı nedir?" demiş de, Allahu Teâlâ, *"Allah'ın yardımı"* buyurmuş. Hz. Peygamber (s.a.s), "Beni putlara davet eden o amcamın cezası nedir?" deyince, Cenâb-ı Hak, *"O Ebû Leheb'in iki eli kurusun..."* buyurmuştur.

Sûreler Arasında Tenasüp

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak, niçin önce bu sûrede va'dini, bundan sonra da, Tebbet Sûresi'nde vaîdini getirmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun sebebi, şunlardır:

1) Çünkü Hak Teâlâ'nın rahmeti, gazabından önce gelir.

2) Cins cinsi ile yan yana (karşılıklı) olsun diye... Çünkü Hak Teâlâ önceki sûrede, *"Benim dinim bana"* demeyi emretmiştir ki bu "yardım"dır. Bu tıpkı "يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ" (Âl-i İmran, 106) âyetinde olduğu gibidir.

3) Va'de vefa (va'dde durma) kerem açısından, intikamı (vaîdi) tastamam yerine getirmekten daha önemlidir.

Bu sûreler arasındaki böylesine sıkı uyum hususunda iyice bir düşün. Çünkü bu sûre, Medine'de nazil olanların sonuncularındandır. Kâfirûn Sûresi ise, Mekke'de ilk nazil olan sûrelerdendir. Bunları düşündüğünde, sûrelerin mushaftaki sıralanışının da Allah'tan ve Allah'ın emri ile (tevkifi) olduğunu anlarsın.

Beşinci incelik: Önceki sûrede Cenâb-ı Hak, kendi isimlerinden hiçbirini zikretmemiş, kendisine "مَا" ism-i mevsulu ile işaret etmiştir. Buna göre sanki, "Ben, isimlerimi, öylesine yerde zikretmem. Çünkü o zaman onlar isimlerimi hafife alırlar ve böylece cezaları daha da artar" demek istemiştir. Bu sûrede ise en büyük isimlerini zikretti. Çünkü bu, dostları hakkında indirilmiş bir sûredir. Cenâb-ı Hak bunda, en büyük ismi olan "Allah" lafzını zikretmiştir ki böylece, bunu okumak suretiyle daha büyük mükâfata ersinler. Buna göre sanki, "Benim ismimi kâfirlere karşı anma ki onlar ismimi hor ve hakir görmesin, hafife almasınlar. Ama ismimi dostlarımın yanında yad et ki, onlar ismime saygı duysunlar" demek istemiştir.

Hediyeleşme

Altıncı incelik: Nahivciler, âyetin başındaki "إِذَا" (... diği zaman) edatının, فَسَبِّحْ "tesbih et" fiili ile mansub olduğunu söylemişlerdir. Buna göre takdir, "Allah'ın yardımı ve fethi geldiği zaman, Rabbini hamd ile tesbih et" şeklindedir. Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ben zamanı, senin

istediğin, yardım, fetih ve zaferin zarfı yaptım. Bu zarfı da, bu tür şeylerle doldurdum ve sana gönderdim. Binâenaleyh sen, bunu bana boş olarak geri gönderme, aksine, *"Hediyeleşin, dostluk kurun"* hakikati gerçekleşsin diye, kullukla doldurup gönder. Binâenaleyh sanki Hz. Muhammed (s.a.s), "Ben fakirim, senin bu hediye zarfını neyle doldurayım?" demiş de, Cenâb-ı Hak da, âdeta sanki, "Eğer başka bir şey bulamıyorsan, en azından lisanını, tesbih, hamd ve istiğfarla hareket ettir..." demiştir. Hz. Muhammed (s.a.s), bunu yapınca, "hediyeleşin..." emrinin manası tahakkuk etmiş oldu. Bu tahakkuk edince de, şüphesiz, "karşılıklı muhabbet besleyin" emri tahakkuk etmiş oldu. İşte bu yüzden, Hz. Muhammed (s.a.s), "Habibullah - Allah'ın sevgilisi" olmuştur.

Yedinci incelik: Cenâb-ı Hak âdeta şöyle der: "Yardımım, fetih, sana gelip de, insanlar da senin dinine bölük bölük girdiğinde, sen de tesbih, hamd ve istiğfarla meşgul ol. Çünkü ben, *"Eğer şükrederseniz, mutlaka (nimetinizi) arttırırım"* (İbrahim, 7). Böylece senin, bu taatlerle meşgul olman, dünya ve âhirette derecelerinin artmasına sebep olur. Binâenaleyh, hiç şüphesiz, "Biz sana kevseri verdik" ifadesinde yapmış olduğumuz va'dimiz gerçekleşinceye değin hep teatti etmeye devam edeceksin.

Sekizinci incelik: İman, ancak şu iki şeyle tamamlanır. Nefy ve ispat; beraat ve velâyet (dostluk). O halde, nefy ve beraeti, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben, sizin taptıklarınıza tapmam" ifadesi; ispat ve velâyeti ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın ... yardımı gelince..."* âyeti ispat etmektedir. Şu halde, işte bu sûre ile alakalı olan izahların tümü bundan ibarettir.

Bil ki, bu âyette, birtakım sırlar bulunmaktadır. Ve bu sırların izahı, bir soru ve cevap ile mümkündür.

Feth ile Nasr Arasındaki Fark

Birinci soru: "**en-Nasr**" ile "**el-Feth**" arasında ne fark vardır ki, "**feth**", "**nasr**" üzerine atfedilmiştir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

a) "**en-Nasr**", elde edilmek istenen şeyi, elde etmek için yapılan yardımı; "**el-Feth**" ise, muallakta olan neticeyi elde etmek ve gerçekleştirmek demektir. Şimdi, "**nasr**"ın, "**feth**"in bir sebebi gibi olduğu açıktır. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, önce "**en-Nasr**"ı zikretmiş, sonra da "**feth**"i ona atfetmiştir.

b) Şöyle denilmesi de muhtemeldir: "**Nasr**", dinin kemalidir; "**feth**" ise, nimetin tamamı olan, dünyevî ikbaldir. Bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı

Hakk'ın, *"Bu gün sizin dininizi kemale erdirdim ve size olan nimetimi tamamladım"* (Maide, 3) âyetidir.

c) **"Nasr"**, dünyada, Minâ'da elde edilen zaferdir; **"feth"** ise, cennet ile tahakkuk edecektir. Nitekim, Cenâb-ı Hak, *"ve o (cennetin) kapıları açıldığında..."* (Zûmer, 73) buyurmuştur. **"Nasr"** hususundaki görüşlerin en açığı, bununla, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Kureyş'e veya bütün Araplara galip geleceğinin kastedilmesidir.

Yardımlar Çok İken Mekke Fethine Tahsis

İkinci soru: Hz. Peygamber (s.a.s), hep sürekli olarak delil ve mu'cizelerle desteklenmiştir. Binâenaleyh, "yardım"ın, Mekke'nin fethine tahsis edilmesinin hikmeti nedir? Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Bu yardım ile, insan tabiatına uygun yardım kastedilmiştir. Mutlak **"nasr"** ifadesi, hususi anlamdaki **"nasr"**a delalet eder biçimde gelmiştir; çünkü, bu yardımın, ehl-i dünyanın kalbindeki etki ve konumunun büyüklüğünden ötürü, bundan öncekiler âdeta bir hiç mesabesine indirgenmiştir. Çünkü, cennete girildiğinde, oraya girmeyi sağlayan mükâfatlar, âdeta, hiç tadılmamış nimetler gibi algılanır. İşte bu hususa, Cenâb-ı Hak, *"Öylesine sarsıldılar ki, o peygamber ve onunla birlikte inananlar, "Allah'ın yardımı nerede?!" dediler"* (Bakara, 214) âyeti ile işaret etmiştir.

b) Belki de bu ifade ile, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberleri için hükmettiği, dünyevi işler hususundaki, Allah'ın yardımı kastedilmiştir. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın (tayin ettiği) eceli geldiğinde, o ertelenmez..."* (Nûh, 4) âyeti gibidir.

Yardım Zaten Ancak Allah'tan

Üçüncü soru: Yardım, zaten, sadece Allah'tan olur. Çünkü, Allahu Teâlâ, *"Yardım, ancak Allah katındandır"* (Enfal, 10) buyurmuştur. O halde, "Allah'ın yardımı" ifadesindeki bu kaydın, fayda ve hikmeti nedir?

Cevap: Bu, "Bu, ancak Allah'a yakışan, ancak O'nun yapabileceği bir yardımdır. Veyahut da bu, ancak Allah'ın hikmetine uygun bir yardımdır" demektir ki, bu tıpkı, "Zeyd, o sanatı mükemmel ve muhkem yapmakla meşhur olduğu zaman, هٰذَا صَنْعَةُ زَيْدٍ "Bu, başkasının değil, Zeyd'in sanatıdır" denilmesi gibidir ki, bununla, o sanatın mükemmel ve büyük oluşu kastedilmiştir. İşte burada da böyledir. Veyahut da, bu, "Allah'ın yardımı nerede?" şeklinde yapılan dualarına icabet ettiği için "Allah'ın yardımı..." şeklinde ifade edilmiştir.

Dördüncü soru: "Yardım"ı, "gelme" ile nitelemek, mecazdır. Hakiki anlamdaki ifâde ise إِذَا وَقَعَ نَصْرُ اللهِ "Allah'ın yardımı vaki olduğunda..." şeklindedir. Binâenaleyh, hakiki ifadenin bırakılıp da, mecazi ifadenin zikredilmesinin hikmeti nedir?

Cevap: Burada birtakım işaretler bulunmaktadır:

1) İşler, vakitlerine bağlanmışlardır. Çünkü, Cenâb-ı Hak, önce, sonra olmanın; değişmenin ve tebeddül etmenin imkansız olacağı bir biçimde, her hadisenin meydana gelmesi için belli sebepler ve vakitler takdir etmiştir. Binâenaleyh, o vakit ve o zaman gelip çattığında, onunla birlikte o iş de olup biter. İşte bu hususa Cenâb-ı Hak, *"Her şeyin hazîneleri, ancak bizim katımızdadır. Ve biz her şeyi, belli bir miktar ile indiririz..."* (Hicr, 21) ifadesiyle işaret etmiştir.

2) Bu lafız, bu yardımı, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iştiyak içinde gibi olduğuna delalet etmektedir. Zira bu yardım, Cenâb-ı Hakk'ın va'di gereği, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hakkı idi ve o, buna müstahak idi. Şu halde, bu demektir ki, gerekçe mevcut idi. Ancak ne var ki, neticenin geri kalması, şartın tahakkuk etmeyişinden kaynaklanır. Binâenaleyh, bu yardım, tıpkı muallakta olan ağır bir şey gibi olmuş olur. Çünkü, onun ağırlığı düşmeyi iktiza eder. Ancak ne var ki, onun bağlı olması, buna manidir. O halde bu demektir ki, ağır bir şey, düşmeye iştiyak duyuyor gibi olur. Binâenaleyh, buradaki bu yardım da, Hz. Muhammed (s.a.s)'e müştak gibi olmuş olur.

3) Yokluk âlemi, ucu bucağı olmayan, sınırsız bir âlem olup, bu, zulmetler âlemidir. Ancak ne var ki, bunun dibinde cömertlik ve rahmet kaynakları vardır ki, bu, Allah'ın cömertliğinin ve yoktan var edişinin kaynağıdır. Derken, cömertlik ve nurlar denizi, kollara ayrılmış ve akmaya başlamıştır. Bu nehrin akışı, her an, belli bir yere ve belli bir mekana ulaşmasını gerektirir. Binâenaleyh, Allah'ın rahmet ve nusratının denizi, ezelden itibaren akmaya başlamıştır.

Buna göre âdeta şöyle denilmek istenmiştir: "Ey Muhammed! Rahmet ve yardım denizinin gelip ve sana ulaşması zamanı yaklaşmıştır. Binâenaleyh, bu denizin dalgaları geldiğinde, tesbih, tahmid ve istiğfarla meşgul ol..." O halde bu demektir ki, bu üç şey, rububiyet denizinden, ancak kendileri sayesinde kurtulmanın mümkün olduğu birer gemidirler. İşte bu yüzden, atan **Nûh** peygamber, kahr ve kibriya denizine binince, *"Onun*

akması da, durması da Allah'ın adıyladır" (Hûd, 41) demek suretiyle, Allah'tan medet ummuştur.

Sahabenin Fiillerinin Allah'a İşareti

Beşinci soru: Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Mekke'nin fethi konusunda yardımcı olanların, muhacir ve ensardan oluşan sahabeleri olduğu hususunda şüphe yoktur. Ama, gel gör ki, Allahu Teâlâ, onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan yardım ve desteklerini "Allah'ın yardımı" diye adlandırmıştır. O halde, sahabe-i kiramdan sudur eden bu fiilin, Allah'a nisbet edilişinin sebebi nedir?

Cevap: Bu, kaza ve kader sırrının ummanının, kendisinden kaynaklandığı bir okyanustur. Bu böyledir, zira, onların fiilleri de, Allah'ın fiilidir. Ve izahı şöyledir:

Kulların fiilleri, onların kalplerindeki, müspet şeylere çağıran sebepler (devâî) ve kötü şeylerden men eden şeylere (savârife) nisbet edilmişlerdir. Halbuki, bu "devâî" ve "savârif"ler, hâdis, sonradan olan şeylerdir. Binâenaleyh, bunların bir "muhdis"inin olması gerekir. Bu ise, bir kul değildir; aksi halde, teselsül gerekir. Binâenaleyh, bunun, mutlaka Allahu Teâlâ olması gerekir. Bu sebeple, ilk başlangıç ve en uzak müessir de, Allah; en yakın başlangıç (mebde') da, o kul olmuş olur. İşte bu açıdan, bizatihi sahabe-i kirama nisbet edilen bu yardım işi, aslında Allah'a nisbet edilmiştir.

İmdi eğer, "Sizin bahsettiğiniz bu takdire göre, kulun fiili, neticede Allah'ın fiiline dayanmış olur. Halbuki, bu, nassa aykırıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Eğer sizler Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder..."* (Muhammed, 7) buyurmuş, böylece, bizim, O'na yapacağımız yardımı, O'nun bize yapacağı yardımdan önce getirmiştir" denilirse, buna da şöyle cevap verebiliriz: Allahu Teâlâ'dan bir fiilin sudur edip de, O'nun da, bizden herhangi bir fiilin suduruna sebep olmasında; sonra, bizden sudur eden bu fiilin de, Hak Teâlâ'dan sudur eden başka bir fiile bağlanmasında bir imkansızlık yoktur. Çünkü, hadiselerin sebepleri ve neticeleri, beşerî akılların ekserisinin, keyfiyetini idrakten aciz oldukları ilginç ve acib bir halka oluştururlar.

Allah ve Rab İsimleri

Altıncı soru: "إِذَا" edatı, gelecek için kullanılır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, ilerde olacak bir va'di zikredince, "إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللهِ" buyurdu ve kendi zatını da, "Allah" ismiyle zikretti. Ama, *"Rabbinden bir yardım gelecek olursa,*

onlar, "Biz de sizinle beraberdik" derler..." (Ankebût, 10) buyurmak suretiyle, geçmiş bir yardımı dile getirince ise, zatını, "Rab" lafzıyla zikretmiştir. Acaba, bunun sebebi ne olabilir?

Cevap: Cenâb-ı Hakk'tan, o fiil sudur edince, O, Rabb olur. Ama, fiil meydana gelmezden önce ise, O, Rab değil, ilahtır...

Allah'a Vaadini Yapmak Vacip midir?

Yedinci soru: Allahu Teâlâ, *"Eğer Allah'a yardım ederseniz, o da size yardım* eder" (Muhammed, 7) buyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s) de *"Ey kâfirler! Ben, sizin taptığınız putlara ibadet etmem"* demekle Allah'ın dinine yardım etmiştir. Dolayısıyla, işte bu va'di gereği, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'e yardım etmesi, vacip olmuştur. İşte bu sebeple de, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, Allah'ın yardımı geldiğinde..." buyurmuştur. Şimdi sen, (ey Razı), bu yardımın Cenâb-ı Hakk'a vacip olduğunu söyleyebilir misin?

Cevap: Vacip ve gerekli olmayan şey bazen, Cenâb-ı Hakk'ın va'di gereği vacip olur. İşte bundan dolayı, kerim olan kişinin va'di, borçlunun borcundan daha gerekli, daha elzem olur. Nasıl böyle olmasın ki, babaya, çocuğuna yardım etmesi; mevlaya (efendiye) da, kölesine, kuluna yardım etmesi gerekir. Hatta, yabancı karşısında tek ise ona yardım etmek ittifakla vaciptir, velev ki namaz kılıyor bile olsa. Allahu Teâlâ hakkında ise, bir değil, birkaç sebep oluşmuştur. Dolayısıyla da Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, cömertliği ve ikramı ile vaadde bulunmuştur. Ve o Allah, kuluna, babanın çocuğuna, efendinin kölesine olan şefkatinden daha fazla şefkatli ve merhametlidir. O Allah, mülkü bakımından bir Velî (Dost), o hükümranlığı açısından da bir Mevlâ (Efendi)dir. Üstlendiği şeyleri hakkıyla yerine getirendir. Tekdir. Birdir. İkincisi yoktur! Binâenaleyh, keremi ve cömertliği gereği, kuluna yardımda bulunması, ona düşmüştür, İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, "Allah'ın yardımı geldiği zaman..." buyurmuştur.

Feth

Âyetteki, وَالْفَتْحُ *"... ve fetih..."* ifadesine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Mekke Fethine Hazırlanan Zemin**

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre, bu âyette geçen "**feth**" kelimesiyle **Mekke**'nin fethi kastedilmiştir. Ve bu, kendisi için, "Fetihlerin fethi!" adı verilen bir fetihtir. Rivâyet olunduğuna göre, **Hudeybiye** anlaşması olup,

Hz. Peygamber (s.a.s) geri dönünce, **Kureyş**'in antlaşmalı olduğu bazı kimseler, Hz. Peygamber (s.a.s)'le antlaşmış olan **Huzâ'a** kabilesine baskın düzenlediler. Bunun üzerine o kavmin elçisi geldi ve bu durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber verdi. Bu durum, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ağır geldi. Sonra Hz. Peygamber, "Bilin ki, ortaya çıkan bu hadise, bana, Allah katından bir zaferin geleceğini haber vermektedir..." dedi, sonra da ashabına dönerek şöyle buyurdu: Göreceksiniz **Ebû Süfyan** gelip anlaşmayı yenileme peşinde koşacaktır." Gerçekten, bir saat geçmeden **Ebû Süfyan** gelip bu talepte bulundu. Ama buna ne Resûlullah ne de sahabenin büyükleri olumlu cevap vermediler. Bunun üzerine o, **Hz. Fatıma**'ya başvurdu, bu da kendisine fayda sağlamadı. Nihâyet, ümitsiz olarak Mekke'ye döndü. Hz. Peygamber (s.a.s) de, Mekke'ye giderek, (Mekke'nin fethi için) hazırlık yaptı.

Hatıb (r.a)'ın Mektubu

Rivâyet olunduğuna göre, **Beni Haşim**'den birisinin mevlası (kölesi) olan **Sâre,** Medine'ye gelir; bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de ona, "Müslüman olarak geldin, öyle mi?" diye sorar. O da, "Hayır, ne var ki siz, seyyidsiniz, benimse, ihtiyacım var..." der. Hz. Peygamber (s.a.s) de onu, **Benû Abdilmuttalib**'e gönderir; onlar da onu giydirir, azığını da temin ederek, gideceği yere yollarlar. Bu arada **Hâtıb İbn Belte'a** da, **Sâre**'ye on dinar verir ve muhtevası şu şekilde olan bir mektubu **Mekke**'ye götürmesini ister: "Bilin ki, Allah'ın resûlü, sizi kafasına koymuştur. Binâenaleyh, tedbirinizi alın..." Ve, **Sâre** çekip gider. **Cebrâil** (a.s), bu haberi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e iletir; bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, **Hz. Ali** (r.a)'yi ve **Ammâr**'ı, birtakım içinde onun peşinden gönderir. Ve onlara, o mektubu almalarını emreder ve eğer vermezse, "Boynunu vurun..." der. Onlar, ona yetişirler, ama o, inkâr eder ve bu arada böyle bir şey taşımadığına yemin eder. Derken, **Hz. Ali** (r.a) kılıcını çeker ve "Allah bizi hiç yalana çıkarmadı" der. Bunun üzerine kadın, o mektubu, örükleri arasından çıkarır.

Müteakiben, Hz. Peygamber (s.a.s), **Hâtıb**'ın, huzura getirilmesini ister. Ve **Hâtıb** huzura gelince de, "Seni buna sevk eden nedir?" diye sorar. O da, "vallahi, Müslüman olduğumdan bu yana kâfir olmadım. Ve, Mekke'den ayrıldığımdan beri, onları sevmedim, onlarla dostluk kurmadım. Ne var ki ben, Kureyş içinde bir yabancı gibiyim. Sizinle birlikte hicret edenlerin hepsinin, Mekke'de çoluk çocuklarını himaye eden yakınları var. İşte bu yüzden ben, ailem hakkında endişeye kapıldım da, Kureyş nezdinde bir yer edinmek istedim..." dedi. Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a), "Bırak, şu

münafığın boynunu vurayım..." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ey Ömer, ne biliyorsun, belki de Cenâb-ı Hak, Bedir'e katılanlara rahmet nazarıyla baktı da, işte bu yüzden, "İstediğinizi yapın, çünkü ben, sizi bağışladım..." dedi..." buyurdular da, **Hz. Ömer** (r.a)'in gözleri yaşla doldu.

Fetih Ordusu ve Ebû Süfyan

Sonra Allah'ın Resûlü çıktı; derken, Merrizzahrân'a vardı ve orada konakladı... **Abbas** ile **Ebû Süfyan** ona geldiler ve ondan izin istediler. O da, özellikle amcasına izin verdi. Bunun üzerine de **Ebû Süfyan**, "Ya bana da izin verirsin, ya da oğlumu çöle götürürüm, o da orada, açlıktan ve susuzluktan ölür..." dedi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbi rikkate geldi ve ona da izin verdi; sonra da şöyle dedi: "Müslüman olman ve Allah'ı birlemen zamanı gelmedi mi?" O da, "O'nun bir olduğunu sanıyorum. Zira, burada, Allah'tan başka ilahlar olsaydı, bize yardım ederdi..." diye cevap verdi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Peki, benim, Allah'ın Resûlü olduğumu bilmen ve ikrar etmen zamanı gelmedi mi?" diye sorunca da, o, "Muhakkak ki, benim bu konuda bir şüphem var..." diye cevap verdi. Bunun üzerine **Abbas** söze karışarak, "Ömer seni öldürmeden Müslüman ol..." deyince, o, "Ya ben **Uzza**'yı ne yapacağım..." diye cevap verdi. Bunun üzerine **Hz. Ömer** "Şâyet sen, Allah Resûlü'nün huzurunda olmasaydın, muhakkak senin boynunu vururdum..." dedi. Bunun üzerine **Ebû Süfyan**, "Ey Muhammed, bu basit insanları bırakıp da, kavmin ve kabilenle barış yapman daha uygun ve evla değil mi? Mekke sakinleri senin kavmin ve yakınların. Bu sebeple, onları saldırıya ve yağmaya maruz bırakma" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: "Bu insanlar bana yardım ettiler, destek verdiler ve benim canımı müdafaa ettiler. Mekke halkı ise, beni kovdu ve bana zulmetti. Eğer Mekkeliler esir edilirlerse, kendi kötü davranışları yüzündendir!.."

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), **Abbas**'a, onu götürmesini ve askeri görmesi için, gözetleme yerinde tutmasını emretti. Her bir bölük önünden geçtiğinde, o, "Bu kim?" diye soruyor, **Abbas** da, "Bu, ordu komutanlarından falanca..." diyordu. Derken, ancak gözbebekleri görünebilen, yeşil bölük geldiğinde, o bunları da sordu. **Abbas** da, "Allah'ın Resûlü, bu.." deyince, o, "Muhakkak ki, yeğenine büyük bir güç ve mülk verilmiş!" dedi. **Abbas** da, "Bu nübüvvettir.." deyince, "**Nübüvvet!?** Ne uzak!.." diye cevap verdi.

Mekke'ye Giriş

Sonra haberci geri döndü ve **Mekke**'ye girdi. Ve şöyle seslendi: "Muhammed, hiçbirimizin karşı duramayacağı bir ordu ile gelmiş!.." Bunun üzerine **Hind** bağırdı ki "Bu haberciyi öldürün..." dedi ve sakalından yakaladı. Bunun üzerine adam bağırdı ve **Hind**'i kendinden uzaklaştırdı. **Ebû Süfyan** sabahleyin Müslümanların ezanını duyduğunda, -ki Müslümanlar on bin kişiydiler- bundan şiddetli bir korku duydu ve **Abbas**'a bunu sordu. O da ona, namaz işini anlattı. Derken Allah'ın Resûlü binitinin üzerinde olduğu halde, Mekke'ye girdi; tevazu ve şükründen ötürü de, tıpkı secde halindeymiş gibi, sakalı da, eyerin ön kaşı üzerindeydi. Sonra, **Ebû Süfyan** eman diledi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine, **"Ebû Süfyan**'ın evine giren, emniyet içindedir.." dedi; **Ebû Süfyan** da, "Evimin alabileceği kadar kimse..." diye ekledi. Hz. Peygamber yine, "Mescide giren kimse de, emindir" buyurunca, o, "Mescidin alabildiği herkes..." diye ekledi. Hz. Peygamber devamla, "Silahını bırakan, güvendedir. Kapısını örten güvendedir."

Sonra Allah'ın Resûlü, Mescid'in (Kâ'be'nin) kapısında durdu ve şöyle dedi: "Allah'tan başka ilah yoktur. O, tekdir. Va'dinde durdu, kuluna yardım etti, yalnız başına hizipleri, müşrik ordularını hezimete uğrattı.." Sonra da şöyle seslendi: "Ey Mekkeliler, size ne yapmamı bekliyorsunuz?" "Ey, cömert âlicenap kardeş ve âlicenap bir kardeşin oğlu; hayır ve iyilik..." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Gidin... Serbestsiniz sizler..." dedi ve onları salıverdi. Bundan dolayıdır ki Mekke halkı, "fulaka" (salıverilenler) diye isimlendirilmiştir. İşte bundan dolayı, **Hz. Ali** (r.a), **Muaviye**'ye, "Allah bize, sizin boyunlarınızı vurma gücü ve imkanı verdiğinde, biz sizi azâd etmiştik..." anlamında, "Efendi ile azadlısı nasıl müsavi olur?!" derdi. Hz. Peygamber (s.a.s), "اِذْهَبُوا فَأَنْتُمْ مَعْتَقُونَ" buyurmamış, bilakis "اِذْهَبُوا فَأَنْتُمُ الطُّلَقَاءُ" buyurmuştur. Çünkü "**mu'tak**" (مُعْتَق)'ın köleliğe döndürülmesi caiz değildir. Ama, boşanmış olan kadın (اَلْمُطَلَّقَةُ) nikah bağına geri dönebilir. Ve henüz onlar küfür üzere bulunuyorlardı. Bu sebeple, hainlik edip de, ikinci bir kez köleleştirilmeleri mümkün ve caiz idi. Bir de, talak, kadınlara has bir şey idi. Onlar da silahlarını bırakmışlar, tıpkı kadınlar gibi evlerine çekilmişlerdi. Bir de şu var: Mu'tak (مُعْتَق)'ın yolu açılıp serbest bırakılır; o, dilediği yere gider. Ama, "mutallaka" (boşanmış kadın) ise, iddet beklemek için evinde oturup bekler. Bundan ötürü onlar, kadınlar gibi, Mekke'de oturmakla emrolunmuşlardı. Sonra Mekkeliler, bey'at ettiler. Böylece de, bölük bölük Allah'ın dinine girer hale geldiler.

Rivâyet olunduğuna göre, Allah'ın Resûlü, dördü kuşluk namazı; diğer dördü de, Allah'a şükretmek için nafile olmak üzere sekiz rekat namaz kıldı. İşte, Mekke'nin fethinin kıssası budur. Müfessirler nezdinde, meşhur olan da, bu sûredeki "feth"ten muradın, **Mekke**'nin fethi olduğu şeklindedir.

Bu "**feth**"ten muradın **Mekke**'nin fethi olduğuna delalet eden şeylerden birisi de şudur: Cenâb-ı Hak "**feth**"i, "**nasr**-yardım, zafer" ile birlikte, yan yana zikretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) daha önce, Bedir'de olduğu gibi, yardıma mazhar olmuş, ama fetih müyesser olmamıştı. Aynı şekilde, Benu'n-Nadîr gazvesinde, onların sürülmesinden olduğu gibi, fethe mazhar olmuş, ama yardım ve nusrete mazhar olmamıştı. Zira o, o beldeyi fethetmiş, ama insanları esir almamıştı. Ama, Mekke'nin fethi gününe gelince, burada, şu iki husus da tahakkuk etmiştir: Yardım ve fetih... Öyle ki, bütün Mekkeliler onun kölesi gibi olmuş, o da onları azâd etmiştir

Fetih, Hayber Fethi Diyenler

İkinci görüşe göreyse, bu fetihten maksat, **Hayber**'in fethidir. Bu fetih, **Hz. Ali** (r.a)'nin eliyle tahakkuk etmiştir, ki, kıssa gâyet meşhurdur.

Hayber'de Hz. Ali ve Halid b. Velid

Rivâyet olunduğuna göre **Hz. Ali** (r.a), yanına şecaat ve cesarette kendisiyle boy ölçüşen **Halid İbnu'l-Velîd**'i almıştı. Kale duvarına merdiven dayatılınca **Hz. Ali** (r.a) **Halid**'e, "öne geçecek misin?" deyince, **Halid**, "Hayır" dedi. **Hz. Ali** (r.a) öne geçip, çıktı, **Halid** ona, "Ne kadar yükseldin?" diye sordu. O da, "Korkunun şiddetinden, bilemiyorum" diye cevap verdi. Rivâyet olunduğuna göre **Halid İbnu'l-Velîd, Hz. Ali** (r.a)'ye, "Beni güreşte yenebilir misin?" diye sorunca, **Hz. Ali** (r.a), "Seni ben, daha önce yenmedim mi ki?" dedi. **Halid** de, "Evet ama bu, Müslüman olmamdan önce idi..." dedi. **Hz. Ali** (r.a)'nin onunla görüşmekten çekinmesinin sebebi muhtemelen şu idi. O, **Halid**'in "**Ali** bile kendisinden çekiniyor" diye ün kazanmasını uygun görüyordu. Yahut da **Hz. Ali** (r.a), "Ben seni kâfirken yenmiştim. Ama şu anda sen Müslümansın. Benim seni yere sermem, yenmem güzel olmaz" diye düşünmüştür.

Taif'in Fethi Diyenler

Üçüncü görüşe göreyse, bununla **Taif**'in fethi kastedilmiş olup, bu hadise, uzuncadır.

Şirke Karşı Bütün Fütuhatlardır

Dördüncü görüş: Bu ifadeden murat, kâfirlere karşı muzafferiyet ve yardım; mutlak anlamda, şirk beldelerinin fethedilmesidir. Bu, **Ebû Müslim**'in görüşüdür.

Hz. Peygamber (s.a.s)'e Açılan İlimlerdir

Beşinci görüşe göreyse, Cenâb-ı Hak "**feth**" ile, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e fethedip açtığı ilimleri murat etmiştir. *"De ki: "Ya Rabbi ilmimi artır"* (Tâhâ, 114) âyeti de bu manadadır. Fakat ne var ki, ilmin meydana gelmesinden önce mutlaka, göğüs genişliğinin ve kalp tasfiyesinin bulunması lazımdır. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın yardımı geldiğinde..."* ifadesinden murat edilen de budur. Cenâb-ı Hakk'ın yardımı ile, O'nun, taat ve hayırları işlemeye yardım etmesinin; "feth" ile de, makûlât ve ruhaniyat âleminden yararlanmanın murat edilmiş olması muhtemeldir.

***İKİNCİ MESELE:* Sûrenin Nüzul Zamanı**

Biz, "**feth**"i, **Mekke**'nin fethi manasına hamledersek, işte o zaman şunu deriz ki: Âlimlerin, bu sûrenin nüzul vakti hakkında iki görüşü bulunmaktadır:

1) Mekke'nin fethi, hicri sekizinci senede meydana gelmiştir. Bu sûre de, hicri onuncu senede nazil olmuştur. Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), bu sûrenin nüzulünden sonra, yedi gün yaşamıştır. Bundan ötürü bu sûre, "vedâ sûresi" diye de isimlendirilmiştir.

2) Bu sûre, Mekke'nin fethinden önce nazil olmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Mekkelilere karşı, ona yardım edeceğine ve Mekke'nin fethini ona müyesser kılacağına dair bir vaad ve müjdesidir. Bunun bir benzeri de, *"Sana Kur'ân'ı farz kılan Allah, seni muhakkak döneceğin yere döndürecektir"* (Kasas, 85) âyetidir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın yardımı ve fethi geldiği zaman"* buyruğu, gelecek zamanı iktiza eder; zira, olup bitmiş bir şey hakkında, "Geldiğinde, ... olduğunda..." denilmez. İşte bu görüş doğru olunca, bu âyet-i kerime, haber verdiği şeyin bir zaman sonra, aynen haber verildiği gibi doğru çıkması ve tahakkuk etmesi bakımından, mu'cizeler cümlesinden olmuş olur. Zira, gaybdan haber vermek, bir mu'cizedir.

İmdi, şâyet, "Cenâb-ı Hak niçin yardımı Allah'a nisbet etti de (نَصْرُ اللهِ Allah'ın yardımı), "feth"i, elif-lâmlı (وَالْفَتْحُ) zikretti?" denilirse, buna şöyle

cevap verilir: Elif-lâm, daha önce geçmiş olan malum ve ma'kud bir şey için gelmiş olup, bu da, "Mekke'nin fethine" râcidir.

İnsanlar Fevc Fevc İslâm'a Girince

وَرَاَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِى دِينِ اللهِ اَفْوَاجًا ﴿٢﴾

"İnsanların, fevc fevc Allah'ın dinine girdiklerini gördüğünde..." (Nasr, 2)

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"رَاَيْتَ" fiilinin manasının اَبْصَرْتَ "basiret ettin, gördün" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, yine mananın, عَلِمْتَ "bildin..." şeklinde olması da muhtemeldir. Şâyet mana, "اَبْصَرْتَ" şeklinde olursa, "يَدْخُلُونَ" ifadesi de hal olarak mansub olur. Buna göre kelamın takdiri şu şekilde olur. "İnsanları da, bölük bölük Allah'ın dinine girer halde gördüğünde..." Ama ifadenin manası, "Allah'ın dinine girdiklerini" ifadesi, "عَلِمْتَ" fiilinin ikinci mef'ûlü olur. Kelamın takdiri ise, "İnsanların da, Allah'ın dinine girdiklerini bilir ve anlarsan..." şeklindedir.

***İKİNCİ MESELE:* Nas'tan Maksat**

النَّاسَ "insanlar" kelimesinin zahiri, umum ifade eder. O zaman da, gerçekte durum böyle olmadığı halde, bütün insanların varlık ve oluş âlemine girmiş olmaları gerekir (ne dersin)? Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) İnsanlık ve akıldan maksat ve gaye, din ve taattir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ben, cinleri ve insanları ancak, bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zâriyât, 56) buyurmuştur. Dolayısıyla, kim hak dinden yüz çevirir de, küfür üzerinde kalmaya devam ederse, sanki o, insan değildir. İşte bu mana, Allahu Teâlâ'nın, *"Onlar hayvanlar gibidirler; hatta onlar daha da sapıktırlar..."* (A'râf, 179) ifadesinden kastedilen mananın ta kendisidir. Ayrıca Cenâb-ı Hak onlar hakkında, *"Onlara, "İnsanların inandıkları gibi siz de inanın denildiğinde..."* (Bakara, 13) buyurmuştur. **Hz. Ali** (r.a)'nin oğlu **Hasan** (r.a)'dan, "insanlar kimlerdir?" diye sorulduğunda, o, "Bizler, insanların ta kendileriyiz. Bizim taraftarlarımızsa, insan benzerleri. Düşmanlarımız ise, insan değil, "**nesnâs**"tır, maymundur..." diye cevap vermiş, bunun

üzerine **Hz. Ali** (r.a) de, onu, iki gözünün ortasından öpmüş ve "Allah risaletini koyacağı yeri en iyi bilendir" demiştir.

İslam Yeni Bir Sayfa Başlatır

İmdi şâyet, "Onlar İslâm'a, uzun bir müddet ve çok kusurlar işledikten sonra girmişlerdir. O halde daha nasıl olur da, böylesi büyük bir methi hak etmişlerdir?" denilirse, biz deriz ki: Bunda, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin genişliğine bir işaret bulunmaktadır. Çünkü kul, ömrü boyunca küfür ve isyan işleyip de, ömrünün sonunda iman etse, Allah onun imanını kabul eder ve onu, böylesi büyük bir medihle över. Rivâyet olunduğuna göre melekler böylesi kimse için, "Her ne kadar daha önce kaçındıysan da, şimdi iman edip taat işledin..." derler. Yine rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), şöyle buyurmuştur:اَللّٰهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ اَحَدِكُمْ مِنَ الضَّالِّ الْوَاجِدِ وَالظَّمْآنِ الْوَارِدِ *"Allah'ın, sizin birinizin tevbe etmesinden duyduğu sevinç, yitiğini bulan kişinin ve suya kavuşan susamışın duyduğu sevinçten daha fazladır..."*[42] Bunun manası şudur: Rab Teâlâ şöyle der: "Kulumu yetmiş sene baktım, terbiye ettim. Eğer küfrü üzere ölürse, onu cehenneme göndermem kaçınılmaz olacak. O zaman, yetmiş sene boyunca ona yapmış olduğum ihsan ve iyilikler boşa çıkacak..." İşte, küfür ve isyanın müddeti ne kadar uzarsa, bunlardan yapılan tevbenin kabulü de o nispette zor ve çetin olur.

Yemen Hakkında

2) Rivâyet olunduğuna göre, "insanlar" kelimesiyle, Yemenliler kastedilmektedir. **Ebû Hureyre** şöyle demiştir: "Bu sûre nazil olduğu zaman Allah'ın Resûlü şöyle dedi: "Allahu ekber! Allah'ın yardımı ve fetih geldi! Yemen ehli geldi. Kalbi mütehassıs bir kavim. İman, Yemenlidir; fıkıh, Yemenlidir; hikmet, Yemenlidir." Sözüne devamla da şöyle dedi: "Rabbimizin nefesinin Yemen cihetinden (geldiğini) duyuyorum!"

ÜÇÜNCÜ MESELE: Mukallidin İmanı

Cumhûr-u fukahâ ve kelamcılardan pek çoğu şöyle demiştir: "Mukallidin imanı sahihtir." Buna da bu âyeti delil getirmişlerdir. Onlar şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ bu kısımdakilerin imanının sahih olduğuna hükmetmiş ve onu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e olan nimetlerin en büyüklerinden addetmiştir. Şâyet onların imanı sahih olmasaydı, Cenâb-ı Hak bunu, bu bağlamda zikretmezdi. Sonra biz kesin olarak biliyoruz ki, onlar, delil ile, ne cisimlerin sonradan meydana geldiğini (hudûs), ne Allah'ın cisimlikten,

42 **Müslim**, Tevbe, 1-8 (4/2102-2104); **Buhârî**, Daavat, 31.

mekân ve zamandan (el-hayyiz) münezzeh olduğunu ispat etmeyi, ne Allah'ın sonsuz olan malumatın bütününü bildiğini ispat etmeyi, ne Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinde tam ve mükemmel bir mu'cizenin tezahür etmiş olduğunu ispat etmeyi, ne de mu'cizenin tahakkuk etmesinin, sıdk ve doğruluğa nasıl delalet ettiğini ispat etmeyi biliyorlardı! O bedevilerin, bu incelik ve dakik hakikatleri bilmediklerini bilmek zorunlu ve zaruridir. O halde biz şunu anlıyoruz ki, mukallidin imanı sahihtir. Onların, bu meselelerin delillerinin asıl ve esaslarını bildikleri; zira bu delillerin asıllarının zahir ve aşikar olduğu söylenemez. Aksine onlar, ayrıntıları bilmiyorlardı. Fakat şu kadar var ki insanın istidlâl yapıyor sayılması için, bütün bu tafsilatları bilmesi de şart değildir. Zira biz diyoruz ki, delil ziyadelik ya da noksanlık kabul etmez. Çünkü, delil, mesela on mukaddimeden meydana gelmişe, bunlardan dokuzunu bilip onuncu delilde mukallid olan kimse, neticede kaçınılmaz olarak mukallid olmuş olur. Çünkü, taklidin fer'înin de taklit olması evla ve daha uygundur. Şâyet bu kimse, o on mukaddimenin tamamını biliyorsa, onun dışındaki bir kimsenin, bu delili ondan daha iyi bilmesi imkansız olur. Çünkü bu fazlalık, şâyet bu delilin delaletinde muteber bir cüz ise, o zaman ilk on mukaddime, delilin tamamı olmaz. Çünkü onunla beraber, bu zaid mukaddimenin de bulunması gerekir. Biz ise daha önce, bu on mukaddimenin yeterli olduğunu farz etmiştik. Şâyet bu fazlalık ve ziyadelik, bu delilin delaletinde muteber addedilmezse, o zaman bu, bu delilden ayrı ve bu medlule delaleti hususunda da muteber olmayan bir durum olmuş olur. Böylece de, delilin bir delil olduğunu bilmenin, ziyadelik ya da noksanlık kabul etmediği sabit olmuş olur. Ama, o bedevilerin, bu meselelerin delillerinin bütün mukaddimelerini, bunlardan bir teki dahi müstesna ve hariç olmaksızın, bildiklerinin söylenmesi durumuna gelince, bu, haddinden fazla iddialı ve büyük konuşmak olur. Ya da onlar, böyle değildiler; ki o zaman da, onların mukallid olduğu kesinlik kazanmış olur.

Zikrettiğimiz bu şeyi te'kid eden bir husus da, **Hasan el-Basrî**'den rivâyet edilen şu şeydir: O şöyle demiştir: "Allah'ın Resûlü Mekke'yi fethettiği zaman, Araplar birbirlerine yöneldiler de, "O, Harem halkına karşı zafer kazanınca, onun, hak üzere olması gerekir. Çünkü Allahu Teâlâ, onları daha önce, fil ashabından ve onlara kötülük yapmak isteyen herkesten korumuştu" dediler. Sonra da, savaşmaksızın, bölük bölük İslâm'a girmeye başladılar." **Hasan el-Basrî**'nin rivâyet ettiği budur. Şurası malumdur ki,

Hz. Muhammed (s.a.s)'in Mekke ehline karşı zafer kazanmasıyla, onun hak üzere olmasının vacip olduğuna istidlâlde bulunmak, çok kuvvetli değildir. Böylece de anlıyoruz ki, onlar istidlâlde bulunmuyorlardı; bilakis, mukallid idiler.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Allah'ın Dininin Öbür İsimleri**

"Allah'ın dininden maksat, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki, Allah katında din, İslâm'dır"* (Âl-i İmran, 19) ve *"Her kim İslâm'dan başka din ararsa, bu din ondan kabul edilmez"* (Âl-i İmran, 85) âyetlerinin delaletiyle, İslâm'dır. "Din"in başka isimleri de bulunmaktadır. "**İman**", bunlardandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bunun üzerine, mü'minlerden orada olanları çıkardık. Zaten orada, kendilerini Allah'a teslim etmiş olanlardan yalnız bir tek ev bulmuştuk"* (Zâriyat, 35) buyurmuştur. Bu isimlerden bir tanesi de, "**sırât**"tır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Göklerde olanlarla yerde olanların kendisine ait olduğu Allah'ın yolu"* (Şûra, 53) buyurmuştur. "**Kelimetullah**" da bu isimlerdendir. Keza, "**nur**" da bunlardandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın nurunu söndürmek isterler"* (Tevbe, 32) buyurmuştur. "**Hüdâ**", Cenâb-ı Hak, *"Bununla dilediğini hidâyet* eder" (En'âm, 88) buyurmuştur. "**el-Urve**-kulp" de bu isimlerdendir. Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki, en sağlam kulpa tutunmuştur"* (Bakara, 256) buyurmuştur. Bunlardan bir tanesi de, "**el-Hablu** - kopmaz ip"tir. Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın ipine tutunun"* (Âl-i İmran, 103) buyurmuştur. Yine, "**Sıbğatullah**" (Allah'ın boyası) ve "**Fıtratullah**" (Allah'ın yaratışı) da bu isimlerdendir.

Rabbin Dini Denilmesinin Sebebi

Cenâb-ı Hak, "فِي دِينِ اللهِ" buyurmuş, fakat فِي دِينِ الرَّبِّ "Rabbin dinine...", veya diğer isimlerle ifade buyurmamıştır. Ki, bunun şu iki sebebi vardır:

1) Çünkü Allah ismi, zata ve sıfatlara delalet ettiği için, isimlerin en büyüğüdür. Cenâb-ı Hak âdeta şöyle buyurur: "Bu dinin, Allah'ın dini olmaktan başka bir haslet ve özelliği olmasa bile, onun kabul edilmesi zorunlu ve vaciptir."

2) Cenâb-ı Hak şâyet, "فِي دِينِ الرَّبِّ" demiş olsaydı, bu, "Bu dini kabul etmek sana vaciptir; çünkü O, seni terbiye etti; sana ihsanda bulundu" manasını ihsas eder; o zaman da, senin O'na yapmış olduğun taat ve ibadet ise, bir menfaat isteği ve talebine yönelik olarak meydana gelmiş olur; böylece de ihlas bulunmamış olur. İşte buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bana

olan kulluk hizmetini, sana dönecek bir faydadan dolayı değil, ben Allah ve ilah olduğum için ihlasla yap" demiş olur.

BEŞİNCİ MESELE

"اَلْفَوْجُ" **(el-fevcu)** kelimesi, "kalabalık cemaat" anlamına gelmekte olup, Araplar, daha önceleri birer birer, ya da ikişer ikişer İslâm'a giriyorlar iken, şimdi, bir kabile toptan İslâm'a giriyordu. **Cabir İbn Abdullah**'tan rivâyet edildiğine göre, o, bir gün, ağlar. Bunun üzerine ona, "Seni böyle ağlatan nedir?" diye sorulduğunda, o şöyle der: "Allah'ın Resûlü'nü şöyle derken duydum: دَخَلَ النَّاسُ فِى دِينِ اللهِ اَفْوَاجًا وَسَيَخْرُجُونَ مِنْهُ اَفْوَاجًا *"İnsanlar bölük bölük Allah'ın dinine giriyorlar. Bölük bölük de ondan çıkacaklar"*[43]

Bizler, imanın bahşedilmesinden sonra, ondan sıyrılıp çıkmaktan Allah'a sığınırız.

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ اِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ﴿٣﴾

"Rabbine hamd ile tesbih et. Ve, O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir" (Nasr, 3).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ ona önce tesbihte bulunmasını, sonra hamdetmesini, daha sonra da mağfiret talebinde bulunmasını emretmiştir. Böyle bir te'dibin pek çok faydası vardır:

Nusretin Gecikmesinin Hikmeti

Birinci fayda: Bil ki, Hz. Muhammed (s.a.s) hak üzere olduğu halde, yardım ve nusretin uzun seneler gecikmesi insanın kalbine ağır gelir ve insan gönlünde, "Ben hak üzere isem, ey Rabbim, bana niçin yardım etmiyorsun; bu kâfirleri niçin bana musallat kıldın?" şeklinde bir istifham uyanır. İşte hatıra gelebilecek böyle bir düşüncenin önüne geçmek için, Cenâb-ı Hak, tesbihatta bulunmayı emretmiştir. Ama bizim, "Bu tenzihten muradın, "Allahım, sen, herhangi bir kimsenin sana karşı bir şey hak etmiş olmasından münezzehsin. Bilakis, yaptığın her şeyi sen, ancak, ilahi

43 **Müsned** , 3/343; **Darimî**, Mukaddime, 14.

meşietin muktezasınca yaparsın. Binâenaleyh sen, dilediğini dilediğin gibi yaparsın..." şeklindedir." dememize gelince, buna göre tesbihin faydası, Allahu Teâlâ'yı, herhangi bir kimsenin O'na karşı bir şeyi hak etmiş olmaktan tenzih etmektir.

Mu'tezile'nin görüşüne gelince, bu tenzihin faydası, kulun, bu gecikmenin, bir hikmet ve maslahata binaen olup, cimrilik ve batılı hakka tercih etme sebebiyle olmadığını bilmesidir. Sonra, kul, Allah'ı, yakışmayan şeylerden tenzih etme işini bitirince, o zaman da, kendisine vermiş olduğu iyilik ve lütuflardan dolayı, Allah'a hamd ile meşgul olmaya başlar. Bundan sonra da, işlediği günahlar yüzünden, Allah'tan mağfiret talebinde bulunur.

Sonda veya Başta Hamd

İkinci fayda: Hak yolda yürüyenlerin iki yol ve tarzı vardır: Onlardan bir kısmı, "Gördüğüm her bir şeyin sonrasında Allah'ı gördüm" derken, kimileri de, "Gördüğüm her şeyden önce Allah'ı gördüm" der. Şüphesiz bu yol, daha mükemmeldir. Ama, hikmete dair ilim ve alametler açısından olmasına gelince, bu böyledir; çünkü müessirden esere inmenin mertebesi, eserden müessire inmenin mertebesinden daha yücedir.

Rivâyet ehlinin fikirleri açısından böyle olmasına gelince; zira, nurun kaynağı, vacibu'l-vücud olan (Allah)'tır; zulmetin kaynağı ise, mümkinü'l-vücûd'dur. Birincisi temaşaya dalmaksa, şüphesiz, daha şerefli ve üstündür. Bir de, asl ile tabi olana istidlâlde bulunmak, tabi olan ile asla istidlâlde bulunmaktan daha kuvvetlidir. Bu husus sabit olunca biz deriz ki: Bu âyet, iki yolun en kıymetlisi olan bu yola delalet etmektedir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, Hâlık ile meşgul olmayı, nefs (kişinin kendisi) ile meşgul olmadan önce getirmiş, böylece de, Hâlık ile ilgili olarak şu iki hususu zikretmiştir:

a) Tesbih..

b) Tahmid (hamd etmek).. Daha sonra ise ulema, üçüncü mertebede istiğfarı zikretmişlerdir ki, bu istiğfar da, hem Hâlık'a, hem de halka (mahluka) iltifat etmekle iç içe olan bir hal ve durumdur.

Allah'ın Sıfatları

Bil ki, Hak Teâlâ'nın sıfatları, selbî ve icâbî (olumlu) ve nefy ve ispat olmak üzere kısımlara ayrılmaktadır. Selbî sıfatlar, icâbî olanlardan önce gelmektedir. O halde, "tesbih" Vâcibü'l-Vücûd olan Cenâb-ı Hakk'ın selbî sıfatlarını nazara vermeye bir işarettir. "Tahmîd" ise, Cenâb-ı Hakk'ın sübûtî

sıfatlarına bir işarettir; ki bunlar, ikram sıfatlarıdırlar. İşte bundan dolayı, Kur'ân-ı Kerim, celal sıfatının ikram sıfatından önce olduğuna delalet etmektedir. Cenâb-ı Hak, Vâcibü'l-Vücûd'a dair bilgi ile istiğfarın bu iki nev'ine de işaret edince, buradan, doğrudan doğruya istiğfara geçti. Çünkü kul, istiğfarda, kendi kusurlarını ve Hak Teâlâ'nın cömertliğini görüp müşahede eder. Yine o istiğfarda, nefsi için en mükemmel ve en uygun olanı talep eder. Yine şurası malumdur ki, kul, Allah'tan başkasını müşahede ile meşgul olduğu nispette Cenâb-ı Hakk'ın celal ve azametini mütalaa ve müşahededen mahrum kalır. İşte bu incelikten dolayıdır ki, istiğfar, tesbih ve tahmidden sonra gelmiştir.

Melekiyete Teşvik

Üçüncü fayda: Bu, beşerin, meleklere benzemesine bir teşviktir. Bu böyledir, zira, en alttaki türün en üstünde bulunana, en üstteki türün en altında bulunana bitişiktir. İşte bu sebepledir ki, "İnsanlık mertebelerinin en sonuncusu (yani, en üst mertebesi), meleklik mertebelerinin başlangıcıdır. Sonra melekler, kendileri hakkında, *"Biz sana hamd ederek, noksan sıfatlardan seni tenzih ediyoruz"* (Bakara, 31) demişlerdir. Bu sûredeki, "فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ" (Nasr, 3) ifâdesi, işte, (Bakara, 31) âyetinde geçmekte olan meleklere benzemeye bir işarettir. Buradaki, "وَاسْتَغْفِرْهُ" ifâdesi de, Bakara 31'de geçen *"kemal sıfatlarıyla da tavsif edip duruyoruz..."* ifadesine bir işarettir. Çünkü âlimler, "وَنُقَدِّسُ لَكَ" ifadesini, "Biz, senin rızana nail olmak için, nefislerinizi takdis ve tebrie ediyoruz, aklıyoruz" şeklinde yorumlamışlardır. "İstiğfar"ın manası da yine, nefsi arındırmak, takdis etmek manasına râcidir.

Bundan muradın, "Onlar kendileri için, beni hamd ile tesbih ettikleri iddiasında bulundular ve kendilerinde böyle bir meziyet gördüler. Sana gelince, beni hamdinle tesbih ve tenzih et; böyle bir taati kendinden bilmekten de tevbe ve istiğfar et. Bilakis, bunu, benim muvaffak kılmam ve ihsanımdan bilmen gerekir..." şeklinde olması da muhtemeldir. Şöyle denilmesi de muhtemeldir: "Melekler nasıl kendileri hakkında, "وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ" (Bakara, 31) demişler; Allah da onlar hakkında nasıl *"İman edenler için mağfiret talep ederler"* (Mü'min, 7) buyurmuşsa, ey Muhammed, sen de, bölük bölük dine gelen o kimseler için, tıpkı, mü'minler için mağfiret talebinde bulunan ve *"Rabbimiz, tevbe edip senin yoluna uyanları bağışla"* (Mü'min, 7) diyen melekler gibi af talebinde bulun..."

İstiğfarın Manası

Dördüncü fayda: Tesbih, temizlemektir. Bundan, Kâbe'nin putlardan temizlenip kırılmalarının murat edilmesi muhtemeldir. Sonra Cenâb-ı Hak, "Rabbini hamd ederek..." buyurmuştur ki, bu, "Senin bu temizleme işine girişmenin, Rabbini hamd edip O'na istiğfarda bulunman ve O'nun yardım ve desteğini elde etmen vasıtasıyla olması muhtemel ve yerinde olur. Sonra bunu yaptığın zaman, kendini, Allah'a layık ve yakışan taati yapmış ve yerine getirmiş olarak görmemen; bilakis, bu durumda dahi kendini kusurlu ve eksik görmen uygun düşer. O halde, ey Muhammed, sen, Allah'a olan taatlerindeki kusur ve eksiklerinden dolayı istiğfar talebinde bulun!" demektir.

Beşinci fayda: Hak Teâlâ sanki şöyle buyurmaktadır: "Ey Muhammed, ya masumsun, ya da değil. Eğer masum, günahlardan korunmuş isen, tesbih ve tahmid ile meşgul ol. Şâyet masum değilsen, istiğfarda bulunmakla meşgul ol." Bu durumda âyeti kerime, tıpkı, *"Sana ölüm gelinceye değin Rabbine ibadet et"* (Hicr, 99) âyetinde de olduğu gibi, Allah'a kulluk görevini yerine getirme mükellefiyetinde hiçbir boşluğun olmadığına dair bir tembihat gibi olmuş olur.

***İKİNCİ MESELE:* Tesbih'in Manası**

"Tesbih"ten neyin murat edildiği hususunda iki izah şekli vardır:

1) "Tesbih, Allah'ı, tenzih ile zikretmektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e bundan sorulduğunda, cevaben, "Tesbih, Allah'ı bütün kötü şeylerden tenzih etmektir" buyurmuştur. Kelimenin aslı ise سَبَحَ "yüzdü" kelimesinden gelir. Şöyle ki: Yüzen kimse, tıpkı kuşun havada uçması gibi, suda yüzer ve kendisini, suya batıp da boğulmaktan ya da, su yatağındaki kötü şeylere takılıp da onlarla kirlenmekten korur. Kelimenin şeddeli şekli (سَبَّحَ) de, "uzaklaştırmak" anlamına gelir. Çünkü, senin Allah'ı tesbih etmen demek, O'nu, hakkında layık ve caiz olmayan şeylerden uzak tutman demektir. Şüphe yok ki bu kelimenin, Allah'ı, nefy ve ispat yönünden, gerek zati, gerek fiili sıfatlar itibariyle hakkında caiz olmayan şeylerden tenzih etmek için kullanılması güzel ve uygun olmuştur. Çünkü, nasıl ki balık necaset kabul etmezse, bunun gibi, Hak Sübhanehû da, kendisi hakkında asla uygun olmayan şeyleri kabul etmez. O halde "tesbih" kelimesi, hem zat, hem sıfat, hem de fiiller hususunda Allah'ın tenzih edilmesini ifade eder.

2) Tesbihten murat, namazdır. Çünkü bu lafız, Kur'ân-ı Kerim'de namaz manasında da varid olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Akşama ve sabaha erdiğiniz zaman, Allah'ı tesbih edin (namaz kılın)"* (Rum, 17) ve *"Güneş doğmadan önce, Rabbini hamd ederek tesbih et (namaz kıl)"* (Tâhâ, 130) buyurmuştur. Bunu te'yid eden bir başka husus da, bu sûrenin, nazil olan son sûre olmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s) de son hastalığında, اَلصَّلَاةُ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ *"Namaza ve ellerinizin altındaki (köle ve cariyelere) çok dikkat edin"* buyuruyor, bunu, içinden sürekli tekrarlıyor ve bu konuda lisanına da hakim olamıyordu.

Bazıları ise şöyle demişlerdir: Bununla, Mekke'nin fethi günü sekiz rekat olarak kılmış olduğu şükür namazı kastedilmiştir. Diğer bazı âlimler, "Bu kuşluk namazıdır"; yine başkaları, "Hz. Peygamber, dört rekatı şükür için, dört rekatı da kuşluk namazı için olmak üzere, sekiz rekat namaz kılmıştır. Namaza "tesbih" adının verilmesi ise, namazda mutlaka tesbihatın bulunması sebebiyledir. Burada, "Namazın, söz ve fiillere dair her türlü noksanlıklardan temiz tutulup tenzih edilmesi gerekir!" şeklinde bir tembih ve uyarı bulunmaktadır.

Birinci görüş sahipleri, görüşleri hakkında bu hususta gelmiş olan pek çok haberi delil getirmişlerdir. Mesela bunlardan olmak üzere, **Hz. Aişe** (r.a) şunu rivâyet etmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), bu sûrenin nazil olmasından sonra, سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ اَللّٰهُمَّ اَسْتَغْفِرُكَ وَاَتُوبُ اِلَيْكَ *"Allahım, seni hamd ile tesbih ve tenzih ederim. Allahım, beni bağışla! Sana tevbe ve istiğfar ediyorum!"* demeyi çoğaltmıştır. **Hz. Aişe** (r.a) yine şöyle demiştir: "Hz. Peygamber rükûunda çokça, *"Allahım, seni hamd ile tesbih ederim. Allahım beni bağışla!"* diyordu. Yine **Hz. Aişe** (r.a)'nin anlattığına göre, Hz. Peygamber (s.a.s), son demlerine doğru, otururken kalkarken, giderken gelirken, daima سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ "Allah'ı hamd ile tesbih ve tenzih ederim" diyordu. Bunun üzerine, "Ey Allahın Resûlü, sen, "Sübhanellâhi ve bihamdihî.." ifadesini çokça söylüyorsun, (niye)? deyince, "Çünkü ben, bununla emrolundum" dedi ve *"Allah'ın yardımı... geldiği zaman"* âyetini okudu. **İbn Mes'ûd**'dan rivâyet edildiğine göre bu sûre nazil olduğu zaman, Hz. Peygamber (s.a.s), سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِى اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الْغَفُورُ *"Allahım, seni hamdinle tenzih ve tesbih ederim. Allahım, beni bağışla. Muhakkak ki sen, tevbeleri çokça kabul edensin, çok bağışlayansın"* ifadesini çokça söylemeye başlamıştır. Yine rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s),

إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ كُلَّ يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ *"Muhakkak ki ben, günde, Allah'a yüz kere tevbe ediyorum"*[44] diyordu.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Tesbih ve Tahmidin Fazileti**

Âyet-i kerime, tesbih ve tahmidin faziletine delalet etmektedir. Şöyle ki, Cenâb-ı Hak yardım ve fetih nimetlerinin şükrünü eda etmede, bunu kafi ve yeterli kabul etmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَالصَّوْمُ لِي *"Oruç, benim içindir..."* hadis-i kudsîsindeki ifadesi, orucun en büyük faziletlerinden birisidir; çünkü Cenâb-ı Hak onu kendine nisbet etmiştir. Hal böyleyken, bu niye böyle olmasın ki?! Sonra Cenâb-ı Hak, bu teşrif ve üstünlük hususunda, namaz mahallerini oruca denk kılmış ve *"Mescidler Allah'ındır"* (Cin, 18) buyurmuştur. Bu da, namazın, oruçtan çok çok üstün olduğuna delalet etmektedir. Sonra namaz, zikirlerin mahal ve mekanıdır. Bundan dolayı Allahu Teâlâ, *"Muhakkak ki, Allah'ı anmak daha büyüktür"* (Ankebut, 45) buyurmuştur. Allah, kendisini methettiği şeylerle methedilmesi, hem aklen hem de şer'an malum iken, bu, nasıl böyle olmasın ki? Namazın keyfiyetine gelince, bu ancak, şeriatin açıklamasıyla bilinebilir. Bundan dolayıdır ki, namaz, tesbih ve tekbirin kendisinden beslendiği bir kaynak gibi addolunmuştur.

Buna göre şâyet, "Tesbihatın vacip olmaması, onun derecesinin, namazın diğer amellerininkinden daha az olmasını gerektirir" denilirse, biz deriz ki: Buna birkaç bakımdan cevap verebiliriz:

1) Namazın diğer fiilleri, kalbin kendisine meyletmediği şeylerdendir; bunun içindir ki bunlar hususunda, onların vacip ve farz kılınmasına gerek duyulmuştur. Tesbihat ve tekbire gelince, hem akıl buna davet eder, hem de ruh, buna aşık ve müştaktır. Bundan ötürü de, fıtri sevgi ile yetinilmiştir. Bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, *"İman edenlerse, Allah'ı daha çok severler"* (Bakara, 165) buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, "فَسَبِّحْ" kelimesi emirdir. Mutlak olarak gelen emir ise, fukahaya göre, vücub ve farziyet ifade eder. Mutlak olarak gelen emrin "nebd - mendubluk" ifade ettiğini söyleyen ise, kelimenin burada, karine yardımıyla vücub ifade ettiğini, çünkü istiğfarda bulunmanın bu ifadeye atfedildiğini, istiğfarın ise farz olduğunu; atıfta bulunulan hususlardan birisinin de, matuf ile matufun aleyh arasında bir müşterekliğin bulunması olduğunu söylemiştir.

44 **Müslim**, Zikir, 41 (4/2075).

3) Tesbihat şâyet farz olsaydı, o zaman, onu terk etmekten dolayı meydana gelen ikab ve azap da, onun yüceliğini göstermek için daha büyük olurdu. İşte bundan dolayıdır ki, Cenâb-ı Hak, bu mahzurdan kaçınmak için onu vacib kılmamıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"**Hamd**"e gelince, onun tefsiri daha önce geçmişti. "فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ" ifadesinin tefsirine gelince, âlimler bu hususta birkaç görüş zikretmişlerdir:

1) **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Kelamın takdiri, "Ey Muhammed, Allah'ın sana gösterdiği o hayranlık verici in'âm ve nimetlerden hayranlık duyarak, "Allah'ı tenzih ederim. Bütün hamd, Allah'a mahsustur" de. Yani, "tesbih ile tahmidi birleştir" şeklindedir. Nitekim sen, "ikisini, karıştırıp da içtim" anlamında شَرِبْتُ الْمَاءَ بِاللَّبَنِ "Suyu sütle içtim" dersin.

2) Sen, Allah'a hamdettiğin zaman, onu tesbih de etmiş olursun. Zira tesbih, hamd'e dahildir. Zira, Allah'ı övüp ona şükürde bulunmanın, O'nu, bütün noksan sıfatlardan tenzih etmeyi ihtiva etmesi gerekir. Zira Allah methe ve övgüye ancak, noksanlıklardan tenzih edildiği zaman layık olabilir. Bundan ötürüdür ki, Fatiha Sûresi, Kur'ân'ın anahtarı kabul edilmiştir. Mekke'nin fethi sırasında Allah'ın Resûlü, "Kuluna yardım eden Allah'a hamdolsun!" demiş, fakat sözünü, tesbih ile açmamış (yani,... Allah'ı tesbih ederim dememiş)tir. O halde "فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ" ifâdesinin manası, "Ona hamd etmen, vasıtasıyla, onu tesbih et; yani O'nu, bu yolla tesbih ve tenzih eyle..." şeklindedir.

3) Bu ifadenin hal olması. Buna göre manası, "Hamd eden olarak Allah'ı tesbih et..." şeklinde olur. Bu senin tıpkı, "silahlı olarak "مُتَسَلِّحًا" anlamında olmak üzere, اُخْرُجْ بِسِلَاحِكَ "Silahınla çık.." demen gibidir.

4) Bunun manasının, "Tesbihten sonra hamdde bulunmayı da tasarlayarak, Allah'ı tesbih ve tenzih et..." şeklinde olması da caizdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: "Senin, lafzen her ikisini aynı anda söylemen uygun olmaz. Fakat, niyet bakımından ikisini birleştirebilirsin. Tıpkı, kurban bayramı günü, kendisinden sonra kurban kesmeye niyetlenerek, bayram namazına niyet etmen gibi. Ki böylece senin için aynı saatte iki sevap ve mükâfat bir arada tahakkuk eder. İşte burada da böyledir."

5) "...بِحَمْدِ" ifadesindeki bâ'nın, فَعَلْتُ هٰذَا بِفَضْلِ اللهِ "Bunu, ancak ve ancak Allah'ın lütfu ve keremi ile yaptım" örneğinde geçen, bâ gibi olması. Buna göre mana, "Allah'ı, ancak ve ancak O'na hamd ederek, O'nun irşadı ve

in'âmı ile tesbih ve tenzih et. Başkasını överek değil" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de, ilk hadisinde geçen **Hz. Aişe** (r.a)'nin şu sözüdür: "بِحَمْدِ اللهِ لَا بِمَحْمِدِكَ" Buna göre ifâdenin anlamı, şu şekilde olur: "Allah'ı, sadece O'nu hamd ederek tesbih ve tenzih et. Çünkü, seni hidâyete ileten O'dur, başkası değil..." Bu sebepledir ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle demekte olduğu rivâyet edilmiştir: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى الْحَمْدِ لِلّٰهِ "Allah'a hemdetmeye muvaffak kılmasından ötürü de Allah'a hamd ü senalar olsun."

6) **Süddî,** "بِحَمْدِ رَبِّكَ" ifadesinin, "Rabbimin emriyle..." anlamında olduğunu rivâyet etmiştir.

7) İfadedeki bâ'nın zaid bir bağlaç olması. Buna göre kelamın takdiri, سَبِّحْ حَمْدَ رَبِّكَ "Rabbinin hamdini tesbih ve tenzih et.." şeklinde olur. Sonra, bu anlayış hakkında da birkaç ihtimal söz konusudur.

a) Bunun manası, "Allah için, hamdlerin en temiz ve nezih olanını seç" şeklindedir.

b) "Rabbine olan hamdlerini, riya ve gösterişten"; bunları zikir ile fasit dünyevi gayelere ulaşmak emelinden temizle..."

c) "Rabbine olan hamdlerini, "Ben bunları, O'na yaraştığı şekilde yaptım" iddiasından temizle." Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ı, layık olduğu veçhile takdir edemediler"* (Zümer, 67) âyetiyle, buna işaret edilmektedir.

8) Yani, "Sana vacip olan hamdin yerine, sen, tesbihatta bulun..." demektir. Bu böyledir, çünkü hamd, muhakkak, nimetler mukabilinde olur, Allah'ın bize olan nimetleri ise sonsuzdur. Binâenaleyh, bunlara mukabil hamd ü sena edebilmek, beşer takatinin üstündedir. Bu sebeple işte Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, onları hakkıyla sayamazsınız"* (İbrahim, 34) buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta sanki, "Sen, bihakkın hamdden acizsin. O halde, hamdin yerine tesbihatta bulun" demek istemiştir.

9) Bu ifadede, tesbih ile tahmidin, birinin diğerinden sonraya kalması caiz olmayan ve yine her ikisinin aynı anda yapılmaları da tasavvur olunamayan iki şey olduğuna bir işaret bulunmaktadır. Bunun bir benzeri, kendisi için, **şuf'a** hakkı ve kusur (ayb)dan dolayı geri verme hakkı sabit olan kimsenin durumudur ki bu kimsenin "Bana satılan bu şeyi geri vermen suretiyle **şuf'a** hakkını tercih ettim" demesi gerekir. İşte bunun gibi de Cenâb-ı Hak, ikisi de aynı anda vaki olsunlar ve de böylece Hz. Peygamber

(s.a.s), aynı anda hem hamd eden, hem de tesbih eden olsun diye, "Rabbini hamd ile tesbih ve tenzih et.." buyurmuştur.

10) Bundan muradın, "سَبِّحْ قَلْبَكَ" şeklinde olmasıdır. Yani, "Rabbinin hamdini mütalaa ederek, kalbini temizle. Çünkü sen, her şeyin Allah'tan olduğunu gördüğün zaman, kalbini, kendi nefsine ve cehdine çevirmekten temizlemiş olacaksın" demektir. O halde, "فَسَبِّحْ" emri, Allah'tan başkasının nefyedilmesine; "بِحَمْدِ رَبِّكَ" ifadesi de her şeyin Allah'tan olduğunun görülmesine bir işarettirler.

***BEŞİNCİ MESELE:* İstiğfar Hakkında**

Hak Teâlâ'nın, وَاسْتَغْفِرْ *"Ve O'ndan mağfiret dile"* emri hakkında birkaç izah tarzı bulunmaktadır:

1) Muhtemeldir ki, Hz. Peygamber (s.a.s) kendisine eziyet edenlerden intikam almayı temenni edip, Allahu Teâlâ'dan kendisine yardım etmesini istiyordu. Ne zaman ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın yardımı ... geldiğinde..."* buyurduğunu duydu, buna sevindi. Fakat şu da bilinmektedir ki, günahı olmayan bir kimsenin mağfiret talebinde bulunması, güzel ve yerinde değildir. Bu yolla Peygamber anladı ki, Rabbi onu, affetmeye ve intikam almayı terk etmeye teşvik etmektedir. Zira, Allahu Teâlâ ona, onlar için mağfiret talebinde bulunmasını emredince, daha nasıl olur da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlardan intikam almakla meşgul olması uygun ve yerinde olur?!

Sonra Cenâb-ı Hak sûreyi, kendisinin Tevvâb sıfatını zikrederek bitirmiştir. Sanki şöyle buyurmaktadır: "Tevbeyi kabul etmek, Allah'ın işidir. Dolayısıyla, O'ndan her kim tevbesinin kabulünü talep etmişse, Allah bunu ona vermiştir. Bu tıpkı şuna benzer: Satıcının mesleği, yanındaki emtiayı satmaktır. Bu sebeple, her kim ondan, bu emtiadan bir şey talep ederse, o da ona bundan satar. Satın alan ister dost olsun, isterse düşman. Rab Teâlâ da böyledir işte; tevbe eden ister Mekkeli olsun ister Medineli, O, tevbeleri kabul buyurur. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'ın bu emrine uydu. Bu sebeple Mekkeliler Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen, kerim bir kardeşsin; kerim bir kardeşin de oğlusun" dediklerinde, o onlara, *"Bu gün artık sizi kınamıyorum. Allah sizi bağışlasın"* (Yusuf, 92) demiştir. Yani, "Rabbim bana, sizin için mağfiret talebinde bulunmamı emretti. Bu sebeple de, O'nun beni reddetmesi caiz olmaz" demektir.

İstiğfar Kim İçin?

2) Cenâb-ı Hakk'ın, "وَاسْتَغْفِرْ" ifadesinden murat edilen mâna, ya "Kendin için Allah'tan mağfiret talebinde bulun" ya da, "Ümmetin için" şeklindedir. Şâyet ifadesi murat edilen birincisi ise, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'den bir günahın sadır olup olmadığı meselesine varıp dayanır.

Hz. Peygamber (s.a.s) İçin İstiğfar?

Hz. Peygamber (s.a.s)'den günah sadır olduğunu söyleyen kimse, buradaki "istiğfar"ın faydası hakkında bazı açıklamalar zikretmiştir:

1) Mümkündür ki onun çokça istiğfar etmesi, hatasını küçültme işinde etkili olsun.

2) Israr etmek günahından kurtulması için, ona istiğfarda bulunmak gerekmiştir.

3) İstiğfar ona, küçük günahını onarıp tamir etmesi için gerekli olmuştur. Böylece, onun sevabından asla hiçbir şey fasit olmaz.

Nebi Günah İşlemez Diyenlere Göre İstiğfar

Ondan bir günah sadır olmamıştır diyene gelince, o da, bu istiğfar hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur.

1) Peygamber'in istiğfarı, tesbih yerine geçmektedir. Bu böyledir, çünkü o, Cenâb-ı Hakk'ı, çok bağışlayıcı olmakla (gaffâr) vasfetmiştir.

2) Bundan maksat, başkalarının ona uyması için, onun bununla Allahu Teâlâ'ya ibadet ve taatte bulunmasıdır. Çünkü hiçbir mükellef, ibadetinde herhangi bir kusurun meydana gelmediğinden emin olamaz. Böylece bunda, Hz. Peygamber (s.a.s), ne kadar gayret etse ve çaba harcasa da, onun, istiğfardan müstağni olamayacağına; o halde, onun dışındakilerin halinin nice olacağına dair bir tembih ve uyarı bulunmaktadır.

3) İstiğfar, efdal ve en uygun olanı terk etmekten ötürüdür.

4) Bu istiğfar şu sebepten dolayıdır: Kul bir itaat işleyip de, bunu, Cenâb-ı Hakk'ın ona olan ihsanı ile karşılaştırdığında, yaptığı taatin, o nimetin şükrünü eda hususunda yetersiz olduğunu görür. İşte bundan dolayı Allah'a istiğfarda bulunsun" demektir.

5) İstiğfar, kulluk yoluna sülük etmede meydana gelmiş olan kusurdan dolayıdır. Çünkü, Allah'a giden yolu, kullukta bir makama ulaşıp da, daha sonra o makamı da geçtiği zaman, işte o makamı aşmasından sonra onun noksan ve kusurlu olduğunu görür. Bundan dolayı da Allah'tan mağfiret

talebinde bulunur. Allah'a giden yolun mertebe ve makamları sonsuz olunca, bu istiğfarın mertebelerinin de sonsuz olması icap eder.

Ümmet İçin İstiğfar

İkinci ihtimale, yani muradın, "Ümmetinin günahı için istiğfarda bulun" şeklinde olmasına gelince, bu da yine gâyet açıktır. Çünkü Cenâb-ı Hak ona, *"Kendi günahın için, erkek mü'minler ve kadınlar için istiğfar et"* (Muhammed, 19) âyetinde ümmetinin günahı için istiğfarda bulunmasını emretmiştir. İşte bu noktada, ümmet çoğaldıkça, bu istiğfar da daha zorunlu ve mühim hale gelmiştir. Biz, "Burada, kastedilen mana, hem kendin hem de ümmetin için istiğfarda bulun" şeklindedir" dediğimizde de bunun gibidir.

ALTINCI MESELE: **Tenzih, Hamd, İstiğfar Sıralaması**

Âyette bir müşkil bulunmaktadır. O da şudur: Tevbe bütün taatlerden önce gelir; sonra, hamd, tesbihten önce gelir. Çünkü, hamd, in'âm sebebiyle yapılır, in'âm ve ihsan ise, münezzeh zat (Allah)'tan sudur ettiği gibi, bazen de başkasından sudur eder. O halde, önce istiğfarın meydana gelmiş olması, bundan sonra hamdin zikredilmesi, daha sonra da tesbihin ifade edilmesi gerekirdi. O halde ifadenin, tamamen bu tertibin aksine gelmiş olmasının sebebi nedir? Buna bir kaç bakımdan cevap verilir:

1) Muhtemeldir ki Cenâb-ı Hak, en kıymetli ve şerefli olanla başlamıştır. Böylece ifade en kıymetliden daha az kıymetliye, yukardan aşağıya inmektedir. Bunda da, Hâlık'tan halka inmenin, halktan Hâlık'a yükselmekten daha şerefli olduğuna bir dikkat çekme bulunmaktadır.

2) Bunda, kuldan sudur eden tesbih ve hamdin, Allah'ın celal ve izzeti ile karşılaştırıldığında günah haline dönüştüğüne, binaenaleyh, bundan istiğfarda bulunmanın da vacib olduğuna bir tembih ve dikkat çekme vardır.

3) Tesbih ve hamd, Allah'ın emrini ta'zim ve ululamaya; istiğfar ise, Allah'ın mahlukuna şefkat etmeye bir işarettir, birincisi, namaz gibi; ikincisi ise zekat gibidir. Nasıl ki namaz zekattan önce gelirse, işte burada da böyledir.

YEDİNCİ MESELE: **Nebi, İstiğfarda da Örnek**

Âyet-i kerime, tesbih ve istiğfarda bulunmayı açıkça ifade etmenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vacip olduğuna delalet etmektedir. Bu bir kaç bakımdan böyledir:

1) Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'ân'ın naklinin mütevatir olması için, sûreyi herkese tebliğ etmekle memur idi. Biz de, onun, vahyin tebliğ edilmesi görevini en güzel şekilde yerine getirmiş olduğunu bilmekteyiz. İşte, bu maksadın tahakkuk etmesi için, ona, apaçık bir biçimde tesbih ve istiğfarda bulunması vacip (farz) olmuştur.

2) Güdülen amaçlardan bir tanesi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bütün ümmete örnek ve kudve olmasıdır. Ta ki, ümmet, gerek nimet gerekse mihnet ve çile içinde bulunduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yapmış olduğu şeyi yapsın; nimetler yeniden geldiğinde şükür ve hamdi de tekrarlasın.

3) Müşahede edilen, genellikle, hamdin önce getirilmesidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Resûlüne daima hamd ve istiğfarı emretmiştir. Ta ki böylece kendisiyle diğer insanların farkı ortaya çıksın. Keza ecelinin yaklaştığını anlayınca Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Allahu Teâlâ ona "istiğfar et" emrini vermiştir. Ta ki ümmeti de ecelleri yaklaşınca böyle yapsınlar.

SEKİZİNCİ MESELE: **Bazı Sorular**

Âyet hakkında bazı sorular bulunmaktadır:

1) Cenâb-ı Hak, mazi sîgasıyla, "إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا" buyurmuştur. Oysa ki, biz Allah'ın bunu gelecekte kabul etmesine muhtacız.

2) Allahu Teâlâ Nûh Sûresi'nde de olduğu gibi, "تَوَّابًا" yerine "غَفَّارًا" (Gaffâren) demeli değil miydi?

3) Cenâb-ı Hak "Allah'ın yardımı", "Allah'ın dinine" buyurmuştur. O halde niçin "بِحَمْدِ اللهِ" "Allah'ın hamdi" ile buyurmadı da, بِحَمْدِ رَبِّكَ "Rabbinin hamdiyle" buyurmuştur?

Niçin Mazi Sîgasıyla Kâne?

Birinciye birkaç bakımdan cevap verebiliriz:

1) Böyle söylemesi, daha beliğdir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Ben sizi, insanlık için çıkarılmış en hayırlı ümmet olmakla methedip övmedim mi? Sonra, sizin aşağınızda olanların da, mesela Yahudiler gibi, tevbelerini kabul ediyorum. Çünkü onlar, büyük mu'cizelerin zuhurunda, yani denizin yarılmasından, Tur dağının yükseltilmesinden, üzerlerine kudret helvası ve bıldırcın eti yağdırılmasından... sonra Rablerine isyan etmişler ve bütün kabahatler işlemişlerdi. Tevbe ettiklerinde ise tevbelerini kabul ettim. Şimdi, ben, sizden aşağı seviyede bulunanların tevbesini kabul edince, sizin tevbelerinizi kabul etmez miyim?" demek istemiştir.

2) Bu, "Hayli zamandan beri ben, asi kullarımın tevbesini kabul etmeye başladım. Buna başlamak, asi olmayanlarını da kabule sevk eder. Rahman olanın keremine bundan başkası mı yaraşır ki?" demektir.

3) "Ben, size, istiğfarda bulunmayı emretmezden evvel de "tevvâb" idim. Size istiğfarı emredince, tevbeleri kabul etmez miyim?"

4) Bu sanki, onların suçlarının hafifletilmesine bir işarettir. Yani, "Sizler suç işleyip de tevbe edenlerin ilki değilsiniz. Bilakis, tevbeleri kabul etmek, benim mesleğimdir" demektir. Buna göre, suç, suçlu için bir musibettir. Musibet yaygınlaştığında ise, hafifler.

5) Bu sanki, şu ifadenin bir benzeri gibidir: لَقَدْ اَحْسَنَ اللهُ فِيمَا مَضَى كَذٰلِكَ يُحْسِنُ فِيمَا بَقِيَ *"Andolsun ki Allah, geçmişte ihsan ve ikramda bulundu. Aynen bunun gibi, gelecekte de ihsanda bulunacak."*

Tevvâbâ Yerine Gaffâra

İkinci soruya da birkaç bakımdan cevap verilir:

1) Böylece, belki de Cenâb-ı Hak, bu ümmete daha fazla şeref ve mevki tahsis etmiştir. Çünkü kulun sıfatları içinde "غَفَّارٌ" (gaffâr) sıfatı yoktur. Aksine, kul tevbe ettiğinde, onun hakkında تَوَّابٌ "**tevvâb**-çok tevbe eden" denilir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır. Şöyle ki, her ne kadar manalar farklı ise de, sen mü'minsin, Ben de mü'minim. O halde tevbe et ki, neticede de benim adaşım olasın. Şu halde, sen "**tevvâb**" (çok tevbe) edensin, ben de "**tevvâb**" (tövbeleri çokça kabul eden)im." **Tevvâb** kelimesi Allah hakkında, O'nun, tevbeleri çok kabulü anlamına gelir. Böylece Cenâb-ı Hak, kulun da çok tevbe etmesi gerektiğine tembihatta bulunmuş olur.

2) Cenâb-ı Hak, "تَوَّابًا" buyurmuştur. Çünkü kul bazen, gönülden tevbe etmediği halde, lisanen "**Estağfirullah** - Allah'tan bağışlanmamı diliyorum" diyebilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْمُسْتَغْفِرُ بِلِسَانِهِ الْمُصِرُّ بِقَلْبِهِ كَالْمُسْتَهْزِئِ بِرَبِّهِ *"Kalbiyle günahını izhar ettiği halde lisanıyla istiğfar eden kimse, âdeta, Rabbiyle alay eden kimse gibidir"* ifadesi de bu manadadır.

Buna göre şâyet, "Kişi bazen, gerçekten tevbe etmediği halde, اَتُوبُ "Allah'a tevbe ederim" de der" denilirse, biz deriz ki: O zaman o yalancı olur. Çünkü tevbe, günahtan dönme ve pişman olmanın adıdır. İstiğfar ise böyle değil, kişi bunda yalancı olmaz. O halde kelamın takdiri, "Tevbe ederek Allah'tan mağfiret dile" şeklinde olur. Bu ifadede, amellerin tevbe ve istiğfar ile bitmeleri gerektiğine dair bir tenbihat bulunmaktadır, ömürlerin

sonu da böyledir. Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) bir meclise oturduğu zaman, oradaki oturuşunu istiğfar ile bitirirdi.

Rab Vasfını Kullanmanın Hikmeti

Üçüncü soruya da şöyle cevap verilir: Allahu Teâlâ adaleti gözetmiş, böylece kendi zat ismini de iki kere zikretmiş, fiil ismini de. Bunlardan birincisi "Rab", ikincisi ise "Tevvâb"dır. Rububiyyet önce, tevbeleri çokça kabul ediş de sonra olduğundan, Cenâb-ı Hak, pek yerinde olarak, önce Rab ismini, sonra Tevvâb ismini zikretmiştir.

DOKUZUNCU MESELE: Sûrenin Vefat-ı Nebeviyyeyi Haber Vermesi

Sahabe-i kiram, bu sûrenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatının yaklaşmış olduğuna delalet ettiği hususunda ittifak etmişlerdir. Rivâyet olunduğuna göre, **Abbas** bunu anlayınca ağlamış. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Seni ağlatan nedir?" deyince, **Hz. Abbas,** "Bu sûre senin (yakında) vefat edeceğini haber vermiştir" diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Durum, senin dediğin gibidir" buyurur. Rivâyet olunduğuna göre bunu **İbn Abbas** söylemiş; bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s), "Gerçekten bu çocuğa pek çok ilim verilmiştir" buyurmuşlardır. Nakledildiğine göre, **Hz. Ömer** (r.a), **İbn Abbas** (r.a)'a saygı gösterir, onu kendine yakın tutardı. Onun, Bedir'e katılan sahabilerle oturmasına izin verirdi. İşte bunun üzerine **Abdurrahman (İbn Avf), Hz. Ömer** (r.a)'e, "Bu çocuğun bizimle oturmasına izin mi veriyorsun? Bizim, onun kadar oğlumuz var" deyince, "bunun sebebi, sizin onun kim olduğunu, yani nasıl liyakatli birisi olduğunu bilmemenizdir" diye cevap verdi. **İbn Abbas** şöyle der: **Hz. Ömer,** bir gün bana ve onlara haber saldı. Bir araya geldiğimizde onlara, "إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللهِ" âyet-i kerimesinden sual etti. Ama, o bunu sanki, benim sebebimle sormuş gibiydi. Bunun üzerine içlerinden bir kısmı, "Allah nebisine, fetih işlerinden bir kısım, "Allah'tan istiğfar edip, O'na tevbe etmesini emretmiştir" diye cevap verince, ben, "Hayır, böyle değil. Bilakis, bu sûre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vefatı haber vermektedir" dedim. Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a) de, "Bu sûrenin manası hususunda ben de, senin bildiğinden başkasını bilmiyorum" dedi. Sonra da etrafına dönerek, "Bu gördüklerinizden sonra beni nasıl kınarsınız?" diye ilave etti. Yine anlatıldığına göre, bu sûre nazil olduğu zaman, (Hz. Peygamber), insanlara hitap ederek, "Allah bir kulunu dünya ile âhiret, yani Allah'a kavuşma arasında muhayyer bıraktı, o kul da, Allah'a kavuşmayı seçti" buyurur. Bir kimse,

"Bu âyet, nasıl olur da bu manaya delalet edebilir?" derse, buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Bazıları şöyle demiştir: Bunu, az önce anlattığımız üzere, Hz. Peygamber (s.a.s)'in halka hitap edip de, muhayyerlik hususunu zikretmiş olması sebebiyle anlamışlardır.

2) Cenâb-ı Hak "**nasr**"ın, fethin ve insanların bölük bölük İslâm'a girmelerini tahakkuk ettiğini zikredince, bu, artık kemal ve tamamlanmanın da, gerçekleşmiş olduğuna delalet etmiştir. Her kemalden sonra ise zeval gelmektedir. Nitekim şöyle denilmiştir:

إِذَا تَمَّ شَيْءٌ دَنَا نَقْصُهُ تَوَقَّعْ زَوَالًا إِذَا قِيلَ تَمَّ

"Bir şey tamamlandığı zaman, onun noksanlaşması da yaklaşmıştır. İşte "tamamlandı" denildiğinde, sen, zevali gözle artık."

3) Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, mutlak olarak tesbih, tahmid ve istiğfarı emretmiştir. Onun bunlarla meşgul olması ise onu, ümmetin işiyle meşgul olmaktan alıkoyar. Böylece bu, tebliğ işinin tamamlanıp kemale erdiğine dair bir tembihat olmuş olur. Bu ise, ölümü gerektirir; çünkü, şâyet Hz. Peygamber bundan sonra hayatta kalacak olsaydı, risalet görevinden uzak ve mazul (azledilmiş) birisi gibi olmuş olurdu ki, bu caiz değildir.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, "وَاسْتَغْفِرْهُ" emri ecelin yaklaştığına dikkat çekmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Vakit yaklaştı, yolculuk zamanı geldi; bu iş için hazırlan ve azıklan!.." buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, ecel yaklaştığı zaman akıllı kimsenin yapması gereken şeyin, çok çok tevbe etmesi olduğu hususuna dikkatimizi çekmiştir.

5) Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki şöyle denilmiştir: "Dünyada arzuladığın şeyin müntehası ve akıbeti, işte şu bulduğun şeylerdir: Zafer, fetih ve hakimiyet... Allahu Teâlâ sana, *"Âhiret senin için, dünyadan daha hayırlıdır"* (Duhâ, 4) va'dinde bulunmuştu. Madem ki artık, dünyadaki en yüce maksadına nail oldun, o halde, o yüce saadetleri elde etmen için âhiret yurduna geç!.."

***ONUNCU MESELE:* Sûrenin Nüzul Zamanı**

Biz, en sahih olan görüşün, bu sûrenin Mekke'nin fethinden önce nazil olduğunu bildirmiştik. Bu sûrenin Mekke'nin fethinden sonra nazil olduğunu söyleyenler de vardır: **Maverdî**'nin zikrettiğine göre, bu sûrenin nüzulünden sonra Hz. Peygamber (s.a.s) ancak, tamamını tesbih ve istiğfarla

geçirmiş olduğu altı gün yaşamıştır. **Mukâtil** ise şunu söylemiştir: Bu sûreden sonra Hz. Peygamber (s.a.s) bir yıl yaşadı. Derken, "اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ" (Mâide, 3) âyeti nazil oldu. Bundan sonra seksen gün yaşadı. Derken, Kelâle âyeti nazil oldu. Bundan sonra elli gün yaşadı. Daha sonra "لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ" (Tevbe, 128) âyeti nazil oldu. Bundan sonra ise otuz beş gün yaşadı. Daha sonra da, "وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللهِ" (Bakara, 281) âyeti nazil oldu. Bu âyetten sonra ise, Hz. Peygamber (s.a.s) on bir gün yaşadı... Bir başka rivâyete göreyse, bu âyetten sonra Hz. Peygamber (s.a.s) yedi gün yaşadı. Bunun nasıl olduğunu en iyi bilense Allah'tır.

***

TEBBET SÛRESİ

Beş âyet olup, ittifakla, Mekke'de nazil olmuştur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

تَبَّتْ يَدَآ أَبِى لَهَبٍ وَتَبَّ ﴿١﴾

(Asıl) Ebû Lehebin elleri kurusun... (Tebbet, 1).

Önceki Sûre ile Münasebet

Bil ki, Cenâb-ı Hak, *"Ben, cinleri ve insanı, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"* buyurdu. Daha sonra, *"De ki: Ey kâfirler..."* (Kâfirûn, 1) sûresinde, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Rabbine itaat edip, şürekâya ve Allah karşıtı şeylere tapmadığını; kâfirinse, Rabbine isyan edip, Allah karşıtı şeyler ve ortaklar ile meşgul olduğunu açıkça beyan etmiştir. Buna, sanki, "Ey Rabbimiz, itaatkârın mükâfatı nedir? İsyankârın cezası nedir?" denilmiş de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "itaatkârın mükâfatı zaferin, fethin, bu dünyada hakimiyetin; âhirette ise, sonsuz mükâfatın meydana gelmesidir. Nitekim, *"Allah'ın yardımı geldiğinde... "* (Nasr, 1) âyeti buna delalet eder. İsyankârın cezasına gelince, bu da, dünyada hüsrana uğramak, âhirette ise, büyük bir ikaba maruz kalmaktır. Nitekim Tebbet Sûresi de buna delalet eder. Bunun bir benzeri ise, En'âm Sûresi'nin sonundaki, şu ifadedir: *"O Allah, sizi, yeryüzüne halife yapan ve bir kısmınızı bir kısmınızdan derecelerle üstün kılandır..."* (En'âm, 165). Sanki şöyle denilmiştir: "Ey Rabbimiz, sen çok cömertsin; cimrilikten münezzehsin; kadirsin, acziyetten münezzehsin. O halde, bu farklı farklı oluşun sebebi nedir?" İşte bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, *"Size verdiği şeylerde sizi sınamak için..."* (En'âm, 165) buyurmuştur. Sanki, "Ey Rabbimiz, ya kul günahkâr ve asi olursa, o zaman hali nasıl olur?" denilmiş de bunun üzerine cevaben, *"Muhakkak ki senin Rabbin, cezası çok hızlı olandır"* (En'âm, 165) buyurulmuştur. O halde, şâyet kul itaatkâr, muti olursa, onun mükâfatı şudur: Allahu Teâlâ, dünyada, onun hatalarını bağışlar, âhiret de ise, ona karşı merhametli ve kerim davranır...

Sebeb-i Nüzul

Âlimler, bu sûrenin sebeb-i nüzulü hakkında bazı açıklamalarda bulunmuşlardır:

1) **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Allah'ın Resûlü, başlangıçta, durumunu gizliyor ve Mekke'nin mahallelerinde gizlice namaz kılıyordu. Bu, *"Yakın akrabalarını uyar"* (Şuarâ, 214) âyeti nazil oluncaya değin, üç sene devam etti. Bu âyet nazil olunca Safa Tepesi'ne çıktı ve "Ey Âl-i Gâlib..." diye nida etti. Bunun üzerine **Âl-i Gâlib**, Mescidden onun yanına geldi. Bunun üzerine **Ebû Leheb**, "İşte Gâlib yanına geldi, ne var?" dedi. Sonra, "Ey Âl-i Lüey" diye seslendi. Bunun üzerine, **Lüey**'den olmayanlar geri döndü. Bunun üzerine **Ebû Leheb,** "İşte **Lüey** yanına geldi, ne var?" dedi. Sonra, "Ey Âl-i Mürre" diye seslendi. Bunun üzerine, Mürre'den olmayanlar geri döndü. Yine **Ebû Leheb,** "İşte **Mürre** yanına geldi, ne var?" dedi. Hz. Peygamber sonra, "Ey Âl-i Kilâb" diye seslendi. Bundan sonra da, "Ey Âl-i Kusayy" diye seslendi. Bunun üzerine **Ebû Leheb,** "İşte **Kusayy** yanına geldi, ne var?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine, "Allah bana, en yakın akrabalarımı uyarmamı emretti. Sizlerse en yakınlarımsınız. Biliniz ki ben, ne bu dünyada size nasip sağlayabilirim, ne de âhirette bir pay... Ancak, "**Lâ ilâhe illâllah**" demeniz müstesna. O zaman ben de, bununla, Rabbimiz katında lehinize şahadette bulunurum..." dedi. Bu söz üzerine **Ebû Leheb,** "Hay kahrolasıca, bizi bunun için mi çağırdın?" dedi. Onun bu sözü üzerine bu sûre nazil oldu.

2) Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) bir gün Safa Tepesi'ne çıkar ve "Sabah oldu, uyanın ey **Kureyş**..." der. Bunun üzerine **Kureyş** yanına gelir ve "Neyin var?" diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ne dersiniz, eğer ben size, "Düşman size sabahleyin ya da akşamleyin saldıracak" desem, bana inanır mısınız?" der. Onlar da, "Evet" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben sizi, şiddetli bir azap öncesinde uyarıyorum" cevabını verir. Bunun üzerine **Ebû Leheb,** dediğini der de, bu sûre nazil olur.

3) Hz. Peygamber (s.a.s) amcalarını toplar ve onlara, bir sahanda yemek takdim edince onu kınarlar. "Bizden birisi tek başına bir koyun yer (bu ne ki?!)" derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Yiyiniz, yiyiniz..." der. Onlar da, doyuncaya kadar yerler, ama, sahandaki yiyecekten çok az şey eksilir. Sonra da ona, "Ne vardı?" derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) onları İslâm'a davet eder. **Ebû Leheb** de diyeceğini der. Rivâyet olunduğuna göre **Ebû Leheb**, "Müslüman olursam, bana ne var?" deyince, Hz. Peygamber, "Müslümanlara olanlar..." diye cevap verir. O, "Ben onlara üstün olacak mıyım?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Neyle üstün

olacaksın ki?!" diye cevap verir. Bunun üzerine de o, "Yazık bu dine, onda ben ve başkası bir olacak öyle mi?" der.

4) Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir heyet geldiğinde, bu heyet amcasına ondan sorar ve "Sen onu en iyi tanıyansın..." derdi. O da onlara, "Muhammed bir sihirbazdır" der, bunun üzerine de onlar ondan yüz çevirir, onunla karşılaşmazlar. Derken ona bir heyet daha gelir, amcası da onlara, buna benzer şeyler söyler. Onlar da, "Onu görmeden gitmeyeceğiz" deyince, **Ebû Leheb,** "Biz onda, delilikten başka hiçbir şey müşahede etmedik. Eli kurusun ve kahrolsun.." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) bundan haberdar olur ve hüzünlenir. Bunun üzerine de bu sûre nazil olur.

Tebbet Kelimesi

تَبَّتْ يَدَا اَبِى لَهَبٍ *"Ebû Leheb'in elleri kurusun..."* (Tebbet, 1) ifadesine gelince, bil ki, "تَبَّتْ" ifadesi hakkında bazı görüşler bulunmaktadır:

1) **"et-Tebâb"**, helak olmak anlamındadır. Arapların, "شَابَّةٌ اُمُّ تَابَّةٍ" şeklindeki sözü bu ifadeden olup, "İhtiyarlıktan helak olmuş..." anlamındadır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın "وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ اِلَّا فِى تَبَابٍ" (Mü'min, 37) âyetidir ki, "... ancak helak ve hüsrandadır" demektir. Bunu te'yid eden bir husus da şudur. Bir bedevi Ramazan ayının bir gününde, hanımıyla cinsi münasebet yaptığında, "Helak oldum ve helak ettim" der. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s), bunu yadırgamadı. Böylece, onun bu hususta doğru söylediğine işarette bulunmuştur. Şüphe yok ki amel, ya imana dahil olur; yahut da dahil olur ama, onun en zayıf cüzlerinden birisi olur. İşte ameli terk etmekle helâk meydana gelince, **Ebû Leheb** hakkında ise, itikadı, cüz ve ameli terk meydana gelmiş, batıl inancın, batıl sözün ve batıl amelin mevcudiyeti tahakkuk etmiştir. O halde, helakin meydana gelmeyişi nasıl düşünülebilir?! İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, تَبَّتْ "... kurusun, helak olsun..." buyurmuştur.

2) تَبَّتْ ، خَسِرَتْ "hüsrana uğrasın..." anlamındadır. Çünkü "التَّبَابُ" kelimesi, helâke götüren hüsran, anlamındadır. وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ *"Onların hüsrandan başka bir şeylerini arttırmadılar..."* (Hûd, 101) âyeti de bu anlamdadır. Yani, "غَيْرَ تَخْسِيرٍ" demektir. Zira bunun delili, bir başka yerde, "غَيْرَ تَخْسِيرٍ" (Hûd, 63) buyurulmuş olmasıdır.

3) "تَبَّتْ ، خَابَتْ" anlamındadır. **İbn Abbas** şöyle demiştir: Çünkü **Ebû Leheb,** "O bir sihirbazdır" sözüyle, insanları Hz. Muhammed (s.a.s)'den uzaklaştırıyordu. Böylece de insanlar, onunla görüşmeden çekip gidiyorlardı.

Çünkü **Ebû Leheb,** kabilenin yaşlısı olup, Hz. Muhammed (s.a.s)'in babası gibiydi. Bu sebeple de, itham edilemezdi. Bu sûre nazil olup da, onu duyunca, kızdı ve şiddetli bir düşmanlık sergiledi. Böylece itham olunur bir hale geldi ki, artık bundan sonra, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkındaki sözleri kabul edilemezdi. Böylece sanki, çabası boşa gitmiş (خَابَ) amacına ulaşamamıştı...

El Uzvunu Anmanın Sebebi

Muhtemelen Cenâb-ı Hak şundan dolayı burada "el - اَلْيَدُ"i zikretti. Çünkü o, yanına gelen heyetin omuzuna eliyle vuruyor ve "Akıllı ol, çık git... Çünkü o deli!" diyordu. Çünkü, mutat ve alışılmış olan şey şudur: Birini bir yerden döndüren kimse, elini onun omuzuna koyar da, onu o yerden men eder.

4) **Atâ**'dan rivâyet olunduğuna göre تَبَّتْ ، غَلَبَتْ "galip ve üstün geldi anlamındadır. Çünkü o, kendi elinin en üstün olduğuna, onu Mekke'den çıkarıp zelil kılacağına, onu yeneceğine inanıyordu.

5) **İbn Vessab**'dan rivâyet edildiğine göre bunun anlamı, "Her hayır üzere, elleri sararıp solsun..." şeklindedir.

Buna göre şâyet, "el"in zikredilmesinin faydası nedir?" denilirse biz deriz ki: Bu hususta birkaç izah şekli vardır:

1) Rivâyet edilen şu haberdir. **Ebû Leheb,** Hz. Peygamber (s.a.s)'e atmak için yerden bir taş almıştır. **Târik el-Muharibî**'den rivâyet olunduğuna göre o şöyle demiştir: Allah'ın Resûlü'nü pazarda gördüm, şöyle diyordu: "Ey insanlar, '**Lâ ilâhe illâllah**' deyin, kurtulun..." Arkasında da bir adam, ona taş atıyordu. Topuklarını da kanatmıştı. "Ona itaat etmeyin, çünkü o, çok yalancıdır" diyordu. Ben, "Bu kimdir?" deyince, "**Muhammed** ve amcası **Ebû Leheb**" dediler.

2) "İki el - يَدَا"den murat, bedenin tamamıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, "ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ" (Hacc, 10) âyetinde de böyledir. Arapların "يَدَاكَ اَوْكَتَا" deyimleri de bu anlamdadır. Cenâb-ı Hakk'ın مَا عَمِلَتْ اَيْدِينَا *"Ellerinizin yaptıklarından..."* (Yasin, 71) âyeti de bu anlamdadır. Bu yorumu Cenâb-ı Hakk'ın وَتَبَّ *"kurudu da"* ifâdesiyle kuvvetlenmektedir.

3) "تَبَّتْ يَدَاهُ" ifadesinin manası, "Dini de dünyası da, öncesi de sonrası da helak olsun" şeklindedir. Ya da, iki elden birisiyle menfaat temin edilir, diğeriyle de zararlar def edilir. Ya da, sağ elle silah tutulur; diğeriyle de kalkan.

4) Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) onu gündüzleyin davet edince, o bundan kaçındı. Gece olunca da, **Nûh** (a.s)'un sünnetine uyarak onu gündüz davet ettiği gibi geceleyin de, davet etmek üzere, onun evine gitti. Onun yanına varınca, **Ebû Leheb** ona, "özür dilemen için yanıma geldin..." dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, tıpkı ihtiyaç içinde olan birisi gibi onun önüne oturdu. Ve onu, İslâm'a davet etmeye başladı. Ona, "Eğer seni, inanmaktan, âr ve utanma alıkoyuyorsa, bana bu vakitte icabet et ve sus..." deyince, **Ebû Leheb**, "şu oğlak inanmadıkça, sana inanmam" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) oğlağa, "Ben kimim..." dedi. Oğlak da, "Allah'ın Resûlü" dedi ve dilini salıvererek, Hz. Peygamber (s.a.s)'i methetti. Bunun üzerine kin ve haset, **Ebû Leheb**'i istila etti; hemencecik oğlağın ayaklarından tutarak onu parçaladı. "Kahrolası, sihir sana da tesir etti" deyince, oğlak: "Bilakis, sen kahrol..." dedi. Bunun üzerine de, buna uygun biçimde, bu sûre nazil oldu. Yani, "Oğlağın ayaklarını parçaladığı için, **Ebû Leheb**'in elleri kurusun..."

5) **Muhammed İbn İshâk** şöyle dedi: Rivâyet olunduğuna göre **Ebû Leheb** şöyle demiştir: "Muhammed bana bazı şeyler va'dediyor. Ben, bunların olacağını sanmıyorum. O (Muhammed), bunların ölümden sonra olacağını iddia ediyor. Oysa ki, elime, bunlardan yana hiçbir şey koymadı." Sonra da ellerine üfler ve "Hay kahrolasıcalar, şimdi hiçbir şey göremiyorum.." derdi. İşte bunun üzerine de bu sûre nazil olur.

Ve Tebbe Kelimesi

Cenâb-ı Hakk'ın, "وَتَبَّ" ifadesine gelince, bu hususta da birkaç izah vardır:

1) Cenâb-ı Hak birinci ifadeyi, قُتِلَ الْاِنْسَانُ مَا اَكْفَرَهُ *"Kahrolasıca insan, onu küfre ne sevketti..."* (Abese, 17) âyetinde olduğu gibi beddua üslûbunda buyurmuş, ikinci ifadeyi ise, haber verme makamında... Yani, "Bu oldu ve meydana geldi" demektir. **İbn Mes'ûd**'un "وَقَدْ تَبَّ" şeklindeki kıraati de bunu teyit eder.

2) Her iki ifade de haber vermek içindir. Fakat Cenâb-ı Hak birincisiyle, amelinin helak olmasını, ikincisiyle de bizzat kendisinin helak olmasını murat etmiştir. Bunun en güzel izahı şöyledir: Kişi, kendisinin ve işinin menfaati için çalışıp çaba sarf eder. Allahu Teâlâ böylece, **Ebû Leheb**'in her ikisinden de mahrum kaldığını haber vermiştir.

3) "تَبَّتْ يَدَا اَبِى لَهَبٍ" demek, "Yani, malı helak olsun.." Nitekim mal hakkında, ذَاتُ الْيَدِ "elin sahip olduğu şey" denilir. "وَتَبَّ" ifâdesi de, "onun bizzat

kendisi helak oldu" anlamındadır. Nitekim Kur'ân'da, *"Onlar, hem kendilerini, hem de çoluk-çocuklarını helak ettiler"* buyurulmaktadır. Bu, **Ebû Müslim**'in görüşüdür.

4) تَبَّتْ يَدَا اَبِى لَهَبٍ **"Ebû Leheb**'in kendisi helak olsun" وَتَبَّ "Oğlu Utbe helak olsun..." anlamındadır. Nitekim rivâyet olunduğuna göre **Utbe İbnu Ebî Leheb,** Kureyş'ten bazı kimselerle beraber Şam'a gider. Geri dönmeye niyetlendiklerinde **Utbe** onlara, "Muhammed'e benden "وَالنَّجْمِ اِذَا هَوٰى" Necm Sûresi'ni inkâr ettiğimi ulaştırın..." dedi. Ve yine rivâyet edildiğine göre o bunu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzüne söylemiş ve (haşa) yüzüne tükürmüştür. O, Hz. Peygamber (s.a.s)'e çok şiddetli düşmanlık taşıyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Allahım, ona, köpeklerinden bir köpeği musallat et..." dedi. Böylece onun kalbine büyük bir korku düştü; bu sebeple de hep sakınırdı. Derken gecelerden bir gece yola çıktı. Sabah yaklaştığında yanındakiler ona, "Kervan helak oldu" dedi. O ininceye kadar, onu terk etmediler. O, korku içindeydi. O, tıpkı parmaklıklar gibi, deveyi etrafına çöktürdü. Allah da ona bir aslanı musallat etti. Develere ise sükunet verdi. Böylece aslan aradan süzüldü. Ve onu parçaladı, paramparça etti.

Mazi Sîgası

Buna göre şâyet, "Bu sûre bu olaydan önce nazil olmuştur. "وَتَبَّ" ifâdesi de geçmişten haber vermektedir. O halde ifade bu olaya nasıl hamledilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu böyledir, çünkü, bunun meydana geleceği, Allah'ın malumu idi.

5) Bu, "Rabbinin hakkını bilmediği zaman, **Ebû Leheb**'in elleri kurusun. Resûlü'nün hakkını bilip ikrar etmediği zaman da (kendisi) helak olsun..." demektir. Âyet hakkında birkaç soru bulunmaktadır.

Bazı Sorular

Niçin Ebû Leheb Künyesi?

Birinci soru: Adı **Leheb** olan bir oğlu olmadığı için yalan gibi olduğu halde, niçin ona, **Ebû Leheb** künyesi verildi? Üstelik künye kullanılması ta'zim ve tefhim ifade ederi.. Birincisine şöyle cevap verilir: Künye, bazen isim olabilir. Nitekim bunu, "تَبَّتْ يَدَا اَبُو لَهَبٍ" şeklinde okuyan kimsenin kıraati de teyit eder. Aynı şekilde "عَلِي بْنِ اَبُو طَالِبٍ" ve "مُعَاوِيَةُ بْنُ اَبُو سُفْيَانِ" **(Ali İbn Ebû Talib, Muaviye İbnu Ebû Süfyan)** da denilmektedir. Çünkü bunlar onların isimleri olup, onlarla kinaye yapılmıştır.

Künyenin ta'zim ifade etmesine gelince, buna da birkaç bakımdan cevap verilir:

1) Künye isim olunca, ta'zim ifade etmenin dışına çıkmıştır.

2) Onun esas adı **Abdu'l-Uzza** olup, böylece bundan künyesine geçilmiştir.

3) O cehennemlik olup akıbet varacağı yer de alevli bir ateş olunca, hâli, künyesine uygun düşmüş, bu nedenle onunla zikredilmesi yerinde olmuştur. Buna göre ona, nasıl ki çok kötü ve şerir bir kimseye, "**Ebu'ş-Şer**" (şerrin babası); hayırsever kimseye de "**Ebû'l-Hayır**" (hayrın babası), denilirse; buna da, "**Ebû Leheb**" (alev'in babası) denilir.

4) Yanakları ateş parçası gibi ve kıpkırmızı olduğu için ona bu ad verilmiştir. Böylece, onunla alay edip tahkir etmek için, bununla anılması caiz olmuştur.

Nebî (a.s)'nin Amcasına Bedduası?

İkinci soru: Hz. Muhammed (s.a.s), rahmet ve yüce bir ahlak peygamberi idi. O halde onun, amcasına karşı böylesine sert bir ifade kullanması nasıl uygun düşer? Meselâ **Nûh** (a s), kâfirlere karşı son derece sert ve katı olduğu halde, kâfir olan oğlu hakkında, "Oğlum, benim ehlimdendir. Senin va'dinse haktır..." demiş, yine **İbrahim** (a s), "Babacığım, babacığım..." demek suretiyle babasına şefkat ifadesiyle hitap etmiştir. Babası ona, *"Muhakkak seni taşlarım... Benden bir müddet uzaklaş..."* (Meryem, 46) dediğinde, o, *"Selam sana... Senin için Rabbimden mağfiret talebinde bulunacağım..."* (Meryem, 42) diye cevap vermiştir. Musa (a.s)'ya gelince, Cenâb-ı Hak onu, **Firavun**'a gönderince, ona ve **Harun** (a.s)'a, *"O Firavun'a yumuşak söz söyleyin"* (Tâhâ, 44) demiştir. Oysa ki, **Firavun**'un günahı, **Ebû Leheb**'in günahından çok ağır idi. Üstelik **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in şeriatine göre, baba, kısas yoluyla oğulun yerine öldürülüp, ona recmedilemezken; hatta, savaşta, kâfir olan baba oğulun karşısına geçse, oğul babayı öldürmez, onu kendinden uzaklaştırır. Ki böylece onu bir başkası öldürsün. Bu soruya birkaç bakımdan cevap verilir:

1) **Ebû Leheb,** "Muhammed mecnundur" diyerek, insanları Hz. Muhammed (s.a.s)'den uzaklaştırıyordu. İnsanlar onu suçlamıyorlardı. Zira o, Muhammed (s.a.s)'in babası gibiydi. Böylece o, risaletin insanlara ulaşmasını engelleyen bir kimse konumuna girdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ona böyle konuştu da, böylece öfkesi daha da arttı ve çok şiddetli bir düşmanlık gösterdi. Böylece de bu düşmanlık sebebiyle, Hz. Muhammed

(s.a.s)'i tenkit etmesi hususunda itham edilir hale geldi. Bundan sonra da, Hz. Muhammed (s.a.s) şâyet, din hususunda bir kimseye yumuşak davranıp müsamaha gösterseydi, bu, babası konumunda olan amcasına karşı olurdu. Fakat, ona karşı dahi böyle bir yumuşaklık ve müsamaha meydana gelmeyince, bu konudaki bütün beklentiler sona ermiş ve herkes, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, dine taalluk eden bir konuda asla hiç kimseye müsamaha etmediğini anlamıştır.

3) Zikrettiğiniz açıklama biçimi, çelişik gibidir. Çünkü, **Ebû Leheb**'in onun amcası olması, onun ona karşı büyük şefkat sahibi olmasını gerektirir. Ama, iş tersine dönüp şiddetli bir düşmanlık söz konusu olunca, onun da, buna mukabil şiddetli ve sert bir hitabı hak etmesi kaçınılmaz olmuştur.

Sûrenin Başında Kul Emri Olmaması

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın burada, ...قُلْ تَبَّتْ "De ki, **Ebû Leheb**'in elleri kurusun" buyurmayıp da, Kâfirûn Sûresi'nde, *"De ki: Ey kâfirler..."* (Kâfirûn, 1) buyurmasının sebebi nedir? Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Zira, amcalık yakınlığı, hürmete riâyeti gerektirir. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, amcasına (bir tür kınama) olacağından, ...قُلْ "De ki..." emrini kullanmasını emretmemiştir. Kâfirûn Sûresi'nde ise durum bunun tersinedir. Zira o kâfirler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in amcaları değildir.

2) Kâfirûn Sûresi'ndeki kâfirler, Allah'ı tenkit etmişler, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Ey Muhammed onlara cevap ver (ve) de ki: "Ey kâfirler..." buyurmuştur. Bu sûrede ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'i tenkit etmişler. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, "Ey Muhammed, sen sus. Ben onun hakkından gelirim. **Ebû Leheb**'in elleri kurusun..." buyurmuştur.

3) Bunun manası şudur: "Onlar seni kınadıkları zaman, sen, *"Cahiller onlara hitap ettiklerinde, "selam" derler..."* (Furkan, 63) âyetinin hükmüne girmen için sus. Sen sustuğunda da, senin yerine cevap verecek olan benim!."

Rivâyet olunduğuna göre bir kişi **Ebû Bekir** (r.a)'e eziyet ediyor, ama o susuyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) o kimseyi men edip, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'den uzaklaştırmaya başladı. Derken **Ebû Bekir** (r.a) cevap vermeye yönelince Hz. Peygamber (s.a.s) sustu. Bunun üzerine **Ebû Bekir** (r.a), "Bunun sebebi nedir?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Çünkü sen susuyorken, melek senin yerine cevap veriyordu. Ama sen cevap vermeye

yönelince, melek yanından uzaklaştı, yanına şeytan geldi..." buyurdu. Bil ki, bunda, Cenâb-ı Hak katından bu hususta bir uyarı bulunmaktadır. Sefih ve bayağı kimseye cevap vermeyenin müdafii, yardımcısı ve muini Allah'tır.

Kıraat Farkı

Dördüncü soru: Abdullah İbn Kesîr el-Mekkî'nin "اَبِى لَهْبٍ" (Ebî Lehbin) şeklinde hâ'nın sükûnuyla okumasının hikmeti nedir?

Cevap: Ebû Ali şöyle demiştir: "لَهَبٌ" ve "لَهْبٌ" ifâdelerinin, tıpkı, "الشَّمَعُ - الشَّمْعُ -" ve "النَّهَرُ - النَّهْرُ" ifadelerinde olduğu gibi, iki kıraat ve kullanış olması muhtemeldir. Âlimler, "سَيَصْلٰى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ" (Tebbet, 3) ifadesindeki hâ'nın fetha ile okunacağı üzerinde icma etmişlerdir. "وَلَا يُغْنِى مِنَ اللَّهَبِ" (Mürselat, 31) ifadesi de böyledir. Bu da, fetha ile okumanın, sükûn ile okumadan daha uygun olduğuna delalet eder. Başkaları da şöyle demiştir: Âlimler, fasılaya uygun olsun diye, ikinci ifadenin, fetha ile okunacağı üzerinde ittifak etmişlerdir.

Malı Ona Fayda Vermez

مَآ اَغْنٰى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ ﴿٢﴾

"Ona, malı da, kazandığı da fayda vermedi" (Tebbet, 2).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"مَا اَغْنٰى" ifâdesindeki "مَا"nın olumsuzluk anlamında istifham olması muhtemel olduğu gibi, nefy anlamında olması da muhtemeldir. Birinci takdire göre mana, "Belayı ondan savuşturmada, malının ve kazancının ne tesiri var ki!? Çünkü, **Karun**'dan daha fazla malı olan yoktu; mal ondan ölümü savuşturabildi mi? **Hz. Süleyman** (a.s)'dan da daha güçlü bir hükümdar yoktu; o ölümü savuşturabildi mi?" şeklinde olur. İkinci takdire göreyse ifade, malının ve kazancının ona hiçbir fayda sağlamayacağını haber vermektedir.

İKİNCİ MESELE

"مَا كَسَبَ" ifadesi, mahallen merfudur. "مَا", ya ism-i mevsuldür, ya da mastar manası ifade eder. Yani, "kazandığı şey مَكْسُوبُهُ" veya, "kazanması "كَسْبُهُ"

demektir. Rivâyet olunduğuna göre o şöyle diyordu: "Eğer kardeşimin oğlunun söylediği gerçek ise, ben bundan, malım ve evladım karşılığında canımı kurtarırım.." İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti inzal buyurdu.

Daha sonra âlimler, ifadenin manası hakkında bazı vecihler zikretmişlerdir:

1) Yani, "Malı ve malıyla kazandığı şey, yani ana sermayesi ve kârları ona fayda vermedi" demektir.

2) Mal'dan maksat, hayvanlarıdır. "وَمَا كَسَبَ"den maksat da, bu hayvanlardan elde ettiği yeni nesiller ve ürünlerdir. Çünkü o, zenginlik ve bolluk içinde idi.

3) "مَالُهُ" ile, babasından varis olduğu şeyler; "وَمَا كَسَبَ" ile de bizzat kendisinin kazandıkları kastedilmektedir.

4) **İbn Abbas** şöyle demiştir: "مَا كَسَبَ" ile, onun evladı kastedilmektedir. Bunun delili Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir; اِنْ اَطْيَبَ مَا يَأْكُلُ الرَّجُلُ مِنْ كَسْبِهِ وَاِنْ وَلَدَهُ مِنْ كَسْبِهِ *"Kişinin yediği şeylerin en temizi, kendi kazancından olandır. Onun evladı da, kendi kesbindendir"*[45]. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), اَنْتَ وَمَلَكَ لِاَبِيكَ *"Sen ve senin malın, babanındır"* buyurmuştur. Rivâyet olunduğuna göre **Ebû Leheb**'in oğulları davalaşmak üzere babalarının yanına gelirler, orada da dövüşürler. Bunun üzerine **Ebû Leheb,** aralarına girmek için ayağa kalkar; derken içlerinden birisi onu iter, o da yere düşer ve kızar. Bunun üzerine, (oğullarını kastederek), "Çıkın yanımdan, ey habis ve pis kazanç" der.

5) **Dahhâk** ise şöyle demiştir: Bu, "onun malı ve habis ameli, yani, Hz. Muhammed'e olan düşmanlığı konusundaki hile ve desiseleri ona fayda vermedi.." demektir.

6) **Katâde**'nin dediğine göre "وَمَا كَسَبَ" ifâdesi "Kendisinden yararlanacağını umduğu ameli ona fayda vermedi" anlamındadır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Faydasını umarak) yaptıkları amellerine yöneldik de, onları geçersiz kıldık..."* (Furkan, 23) âyeti gibidir.

Âyet hakkında bazı sorular bulunmaktadır:

Mazi ile Muzari Farkı

Birinci soru: Cenâb-ı Hak burada "مَالُهُ وَمَا كَسَبَ" buyurmuş, Leyl Sûresi'nde ise وَمَا يُغْنِى عَنْهُ مَالُهُ اِذَا تَرَدّٰى *"Tereddi ettiği zaman malı ona fayda vermez"* (Leyl, 11) buyurmuştur. Ne fark vardır?

45 **Buhârî**, Büyû, 15.

Cevap: Mazi ifadesiyle açıklamak, daha kuvvetli olur. Cenâb-ı Hakk'ın, مَا أَغْنٰى عَنِّى مَالِيَهْ *"Malım bana fayda vermedi..."* (Hâkka, 28) ve أَتٰى أَمْرُ اللهِ *"Allah'ın emri geldi..."* (Nahl, 1) âyetlerinde de böyledir.

İkinci Soru: Malı ve kazandığı şey ona hangi konuda fayda vermedi?

Cevap: Bazıları, "Allah'ın Resûlü'ne düşmanlık hususunda fayda vermedi ve ona galip gelemedi" derken, diğer bazıları da, "Bilakis malı ve kazancı ona, ateşi, cehennem ateşini def etme hususunda, fayda vermedi. Bundan dolayıdır ki, Allah سَيَصْلٰى"Ateşe yaslanacak..." buyurmuştur" demişlerdir.

Alevli Ateşe Girecek

سَيَصْلٰى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ﴿٣﴾

"Alevli bir ateşe yaslanacak" (Tebbet, 3).

Âyetle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, **Ebû Leheb**'in geçmişteki halinden, onun helak içinde olup, malının ve kazancının da hiçbir fayda sağlamadığı şeklinde haber verince, bu sefer de, onun gelecekteki halinden, *"... ateşe yaslanacaktır"* buyurarak haber verdi.

İKİNCİ MESELE

"سَيَصْلٰى" ifadesi, yâ'nın fethası ile ve şeddeli ve şeddesiz olmak üzere, dammesi ile (سَيُصَلّٰى سَيُصْلٰى) okunmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Gaybî Haber**

Bu âyet-i kerimeler, şu üç açıdan gaybdan haberler kapsamaktadır:

1) **Ebû Leheb**'in helak ve hüsran içinde olacağını haber vermek. Ki, aynen böyle olmuştur.

2) Onun, malından ve kazancından yararlanamayacağını haber vermesi. Bu da böyle tahakkuk etmiştir.

Hz. Abbas ve Ümmü Fadl'ın Müslüman Olması

Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in azatlısı **Ebû Râfi'** şöyle der: "**Abbas İbn Abdilmuttalib**'in yanında hizmetli idim; İslâm evimi

şereflendirmişti. Böylece hem **Abbas,** hem **Ümmü'l-Fadl,** hem de ben Müslüman olmuştum. **Abbas, Kureyş**'ten korkuyor ve Müslümanlığını saklıyordu. **Ebû Leheb,** Bedir'e gitmemiş, yerine **As İbn Hişâm**'ı göndermişti. Savaşa katılmayan herkes, yerine bir başka adamı göndermişti. Bedir harbinin haberi geldiğinde, biz, kendimizde bir kuvvet hissettik. Ben, zayıf bir kimseydim, Zemzem odasında ok yapıyor, okluk çubukların kabuğunu soyuyordum. Orada oturuyordum; **Ümmü'l-Fadl** yanımda oturuyordu. Gelen haber bizi sevindirmişti. Derken ansızın, iki ayağını da sürüyerek **Ebû Leheb** gözüktü. Derken, odanın gerili ipine oturdu. Sırt sırtaydık. O böylece oturuyorken, birden insanlar, "İşte bu gelen **Ebû Süfyan İbnu'l-Haris İbnu Abdilmuttalib**'dir" demeye başladılar. Bunun üzerine **Ebû Leheb** ona, "Yeğenim, ne haber?" dedi. O da, "O topluluk bizimle karşılaştı; bizi diledikleri gibi öldürmeleri için omuzlarımızı onlara (âdeta) bağışladık. Allah'a yemin olsun, bununla birlikte insanları iyice düşündüm. Sonra bizleri, yer ile gök arasını doldurmuş kır atlara binmiş olan beyaz tenli adamlar karşıladı..." diye cevap verdi.

Ebû Râfi', sözüne devamla şöyle der: "Odanın gerili ipini kaldırdım ve "Bunlar, vallahi meleklerdir" dedim. Bunun üzerine o **(Ebû Leheb),** beni tuttu ve yere yatırarak dövdü. Sonra üzerime çökerek beni dövdü; zayıf bir adamdım ben. Bunun üzerine **Ümmü'l-Fadl** kalktı ve bir sopa alarak başına vurdu ve yardı başını. "Efendisi yok diye, sen onu zayıf mı buldun? Allah'a and olsun ki, biz, uzun zamandan beri mü'miniz. Muhakkak ki Muhammed, doğru söylemektedir.." dedi; bunun üzerine o, zelil bir biçimde çekip gitti. Allah'a and olsun ki o, bundan sonra sadece yedi gece yaşadı; derken Allah ona, Kara kızıl hastalığını musallat kıldı; bu hastalık da onu öldürdü. Andolsun ki, iki oğlu onu iki ya da üç gece bekletmiş ve gömmemişti de, o evinde kokmaya başlamıştı... Kureyş, bu hastalıktan ve onun bulaşmasından, insanların tâundan korkması gibi korkup sakınıyordu. "Biz bu çıbandan korkarız" diyorlardı. Sonra onu defnettiler ve (kuyulayarak) bıraktılar. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ona, malı da, kazancı da fayda vermedi"* ifadesinin manası budur işte."

3) Bu âyet, onun cehennemlik olacağını haber vermektedir. Bu da aynen tahakkuk etmiştir; zira o küfür üzere ölmüştür.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Teklif-i Mâlâ Yutak**

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat uleması, "**teklif-i mâlâ yutak**"ın mevcudiyetine, Cenâb-ı Hakk'ın **Ebû Leheb**'i, iman ile mükellef kılmış olmasıyla da istidlâlde bulunmuştu. Haber verdiği her hususta Allah'ı doğrulamak, iman cümlesindendir. Allah'ın haber verdiği şeylerden bir tanesi de, **Ebû Leheb**'in iman etmeyip cehennemliklerden olduğudur. Böylece o, iman etmeyeceğine inanmakla mükellef tutulmuştur. Bu ise, iki zıddın arasını aynı anda cem etmekle mükellef tutmak olur ki, bu, imkansızdır. **Ka'bî** ve **Ebu'l-Huseyn el-Basrî** bana, "**Ebû Leheb** şâyet iman etmiş olsaydı, bu haber, onun iman etmiş olduğunu haber verme olurdu, yoksa onun iman etmemiş olduğunu haber verme değil" şeklinde cevap verirken, **Kâdî** ise buna: "Allah'ın yapmayacağını haber verdiği şeyi faraza yaptığı söylense durum nasıl olur?" diye soru ile cevap vermiştir ki bizim buna cevabımız şudur: "Buna, "evet" ya da "hayır" ile cevap vermek doğru olmaz"

Bil ki, bu iki cevap da gâyet yetersizdir. Birinci cevaba gelince, şu sebeptendir. Çünkü bu âyet, Allah'ın **Ebû Leheb**'in iman etmeyeceğine dair verdiği haberin bir gerçek olduğuna delalet etmektedir. Onun iman etmeyeceğine dair olan doğru haber, imanın varlığına, zevali imkansız ve zati bir münafatla aykırıdır. Cenâb-ı Hak her ne zaman, bu haberin mevcudiyetiyle birlikte onu iman etmekle mükellef tutunca, böylece onu, iki aykırı şeyi aynı anda yapmakla mükellef kılmış olur.

İkinci cevaba gelince, bu da birincisinden elde edilir. Çünkü biz, onların, dilleriyle "evet" ya da "hayır" demelerini istemiyoruz; daha doğrusu aklın sarih açıklaması, "imanın bulunmadığına dair haber ile, imanın mevcudiyetine dair haber arasında, hem doğruluğun hem de zatî ve öz itibariyle aykırılığın bulunduğunu dile getirmektedir. Binâenaleyh, diğeri bulunduğu halde, iki zıttan birisini gerçekleştirmeyi teklif etmek iki zıttı birleştirmeyi teklif etmek olur. Bu problem, muarızımız ister lisanıyla bir şey desin ya da sussun, ortada olan bir husustur.

Odun Hammalı Olan Karısı da

وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ ﴿٤﴾

"Odun hamalı olan karısı da.." (Tebbet, 4).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Farklı Kıraatler**

"اِمْرَأَتُهُ" kelimesi, ism-i tasğir sîgasıyla "مُرَيْئَتُهُ" şeklinde de okunmuştur. Bu kelime, kınama (şetm) amacıyla mansub okunmuştur. **Keşşâf sahibi,** "Ben, bu (nasb ile) kıraati daha güzel buluyorum" demiş ve **Ümmü Cemîl**'in kınamayı o istemiş ve sevmiş olanın bu güzel jestini, Allah'ın Resûlü'nü anmaya vesile edinmiştir. Bu ifade, tenvinli olarak mansub ve ayrıca merfu olarak da okunmuştur.

İKİNCİ MESELE: **Odun Hamalı Ümmü Cemîl**

Ümmü Cemil, Harb'in kızı olup, **Ebû Süfyan İbn Harb**'in kız kardeşi, **Muaviye**'nin de halasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı, amansız düşmanlık sahibidir. Müfessirler, **Ümmü Cemil**'in odun hamalı olması hakkında şu açıklamaları zikretmişlerdir:

1) O, demet demet diken ve pıtırak dikenleri taşıyor ve bunları, geceleyin Hz. Peygamber (s.a.s)'in yoluna saçıyordu. Buna göre şâyet, "O, şerefli ve varlıklı bir aileye mensup idi. Daha nasıl onun için, "O, odun hamalıdır" denilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Malı çok olsa da, o, bayağı ve adi bir kimse idi. Ya da, Hz. Muhammed (s.a.s)'e olan aşırı düşmanlığından dolayı Hz. Peygamber (s.a.s)'in yoluna atmak için, kendisine odun ve diken taşıtmıştır.

2) O, insanlar arasında laf götürüp getiriyordu. İşte, insanların arasını bozmak için, laf götürüp getiren kimseye, "Onlar arasında odun taşıyor", yani, "Aralarında ateş yakıyor" denilir. Nitekim, gevezelik yapan kimseye, حَاطِبُ لَيْلٍ "Geceleyin odun toplayan" adı verilir.

3) **Katâde**'nin görüşü. Buna göre, o, Hz. Peygamber (s.a.s)'i fakir olmakla kınıyordu. İşte bunun üzerine, odun taşımış olmakla ayıplanmış ve kınanmıştır.

4) **Ebû Müslim** ve **Saîd İbn Cübeyr**'in görüşü. Burada murat edilen, onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşmanlık hususunda yüklenmiş olduğu günahlardır. Çünkü bu, onu ateşe götürme konusunda, odun mesabesindedir. Bunun bir benzeri de budur. Cenâb-ı Hak, günah işleyen kimseyi, sırtında yük bulunduğu halde yürüyen bir kimseye benzetmiş ve *"Muhakkak ki onlar, bir iftirayı ve apaçık bir günahı yüklenmişlerdir"* (Ahzab, 58); *"Onlar, günahlarını sırtlarında taşıyacaklardır..."* (En'âm, 31) ve *"Onu insan yüklendi..."* (Ahzab, 72) buyurmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Ümmü Cemil'in Düşmanlığı**

"اِمْرَأَتُهُ" kelimesini merfu olarak okursan, burada iki izah şekli bulunur:

1) Kelimenin "سَيَصْلٰى" fiilindeki zamire atfedilmesi. Yani, "Hem o, hem de karısı yaslanacak" demektir. "فِى جِيدِهَا" ifadesi ise hal olur.

2) Mübteda olarak merfu okunması. "فِى جِيدِهَا" ifâdesi ise haberdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Esma (r.a)'dan rivâyet edildiğine göre Tebbet Sûresi nazil olduğu zaman, elinde taş olduğu halde gürültü ve zelzele içinde **Ümmü Cemil** gelir. Hz. Peygamber (s.a.s) ve **Ebû Bekir** (r.a) içerde oturduğu halde mescide girer. Şöyle demektedir: مُذَمَّمًا قَلَيْنَا وَدِينُهُ اَبَيْنَا وَحُكْمُهُ عَصَيْنَا "Kınanmış olarak terk ettik onu. Dinini istemedik. Hükmüne de asi olduk..." Bunun üzerine **Ebû Bekir,** "Ey Allah'ın Resûlü, o muhakkak ki sana geliyor. Seni görmesinden korkarım..." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "O beni göremez..." buyurdu ve *"Sen Kur'ân okuduğunda, seninle, âhirete inanmayanlar arasına sımsıkı bir perde gereriz..."* (İsrâ, 45) âyetini okudu. **Ümmü Cemil, Hz. Ebû Bekir** (r.a)'e, "Anlatıldığına göre, arkadaşın beni hicvetmiş..." dedi. **Ebû Bekir** (r.a), "Hayır, Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki, o seni hicvetmedi" diye cevap verdi. O da, "Kureyş, benim, kendilerinin efendisinin ben olduğumu bilir" diyerek çekip gitti.

Bu kıssa ile ilgili bazı bahisler bulunmaktadır:

Hz. Peygamber (s.a.s)'e Baktığı Halde Görmemesi

Birinci bahis: Ümmü Cemil'in, aynı yerde oldukları halde, **Ebû Bekir** (r.a)'i görürken Hz. Peygamber (s.a.s)'i görmemesi nasıl mümkün olur?

Cevap: Bizim ulemamızın görüşüne göre, bu soru düşer. Çünkü, gerekli şartlar bulunduğunda idrak ve algılama caiz olup, vacip değildir. Zira, eğer Allah idraki yaratınca, görür; aksi halde görmez. **Mu'tezile**'ye gelince, onlar muhtelif açıklamalarda bulunmuşlardır:

1) Belki de Hz. Peygamber (s.a.s) ondan yüzünü çevirmiş ve sırtını dönmüştür. Sonra o, çok kızgın olduğu için araştırmamıştı. Ya da, Allah onun kalbine bir korku atmış, bu korku da onu, bakmaktan alıkoymuştur.

2) Belki de Cenâb-ı Hak, **Hz. İsa** (a.s)'ya yaptığı gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'i bir başka insana benzetti (de o, tanıyamadı).

3) Belki de Cenâb-ı Hak, **Ümmü Cemil**'in gözünün şualarını o cihetten çevirdi de böylece o, Hz. Muhammed (s.a.s)'i göremedi.

Bil ki, her üç durumda da problem kaçınılmazdı. Çünkü bu üç izah ile de, bir şey hazır olup bulunduğu halde, onu görememizin mümkün olduğunu anladık. Biz bunu caiz görürsek, o halde daha, yanımızda filler, borazanlar vb. şeyler bulunduğu halde bizlerin onları göremeyişimiz ve duyamayışımız niye caiz olmasın ki?!

İkinci bahis: Ebû Bekir, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Ümmü Cemîl**'i hicvetmediğine yemin etti. Bu, mearîd (ifadenin geniş imkanlarını kullanma) babındandır. Çünkü, bir kere, Kur'ân, hicv olarak isimlendirilemez. Bir de o, Allah'ın kelamıdır, Peygamber'in kelamı değil. Böylece bu kıssa, mearîdin[46] caiz olduğuna delalet etmiştir.

Bu âyetteki bahislerle alakalı olarak, geriye şu iki soru kalmıştır.

Birinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, "وَامْرَاَتُهُ" ifâdesiyle yetinmedi de, onu ayrıca, "odun hamalı" olarak da niteledi?

Cevap: Denildiğine göre, **Ebû Leheb**'in **Ümmü Cemîl**'in dışında iki karısı daha vardı. Allahu Teâlâ da böylece, bir kimsenin, Cenâb-ı Hakk'ın onun karılarından herhangi birini kastetmiş olduğunu sanmamasını, aksine, yani **Ümmü Cemîl** olduğunun bilinmesini istedi.

Kadının Kınanması Münasip mi?

İkinci soru: Kadınları zikretmek, kerem ve mürüvvet sahibi olana yakışmaz. O halde bunları zikretmek, Allah'ın kelamına nasıl yaraşır? Hele hele bu kadın, amcanın hanımı olursa?!

Cevap: Kendilerini zikretmek, o iki kadının küfürleri sebebiyle **Nûh** (a.s)'un hanımı ile **Lût** (a.s)'un hanımı hakkında imkansız görülmeyince, kocası kâfir olan kâfire bir kadının zikredilmesi, haydi haydi tuhaf görülmez.

İpi Boynunda Hamal

فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ ﴿٥﴾

"Boynunda da liften örülmüş bir ip" (Tebbet, 5).

---

46 1. Mi'rad'ın cem'i olup, kelimenin yakın manasında, ziyâde uzak manasını kastetmektir. Bir hadîs-i şerifte şöyle varid olmuş olup, müfessir de o hadise izafe etmektedir. "إِنَّ فِي مَعَارِيضِ الْكَلَامِ لَمَنْدُوحَةً عَنِ الْكَذِبِ" sizdeki ifade imkânları içinde insanı yalandan kurtaracak bir genişlik vardır.

Vâhidî şöyle demiştir: "اَلْمَسَدُ" kelimesi, Arapların lisanında, bükülmüş ipe denilir. Bükmesini çok iyi yaptığı zaman bir kimse hakkında, "مَسَدَ الْحَبْلُ – يَمْسُدُهُ مَسْدًا" denilir. Yaratılışı ve mizacı, sert ve katı olan kimse için de, "رَجُلٌ مَمْسُودٌ" (Reculun memsûdun) denilir. "**el-Mesed**" (اَلْمَسَدُ) ise, neden olursa olsun, bükülen şeye, ip haline gelen şeye denilir. Bu sebeple, deve derisinden, hurma lifinden, Hindistan cevizi yaprağından bükülen ve ip haline gelen şeye hep "**mesed**" denilir. Demirden kıvrılan şeye de aynı isim verilir.

Sen bunu iyice anlayınca, biz deriz ki, müfessirler bazı izahlar zikretmişlerdir.

1) Bunun manası, "Onun omuzunda bükülmüş herhangi bir ip bulunmaktadır. Zira **Ümmü Cemîl,** o diken demetlerini, oduncuların yaptığı gibi, yükleniyor ve onları omuzuna raptediyordu. Bu ifadenin esas maksadı ise, onu odunculara benzeterek, değersizliğini ifade etmek ve hem ona, hem de kocasına manevi eziyet vermektir.

2) Mananın şöyle olması: "Onun durumu cehennemde, bu dünyada diken demetleri taşır durumu gibi olacaktır. O orada, zakkum ağacından, cehenneme hep odun taşıyacak, omuzunda da, cehennem zincirlerinden bir zincir bulunacaktır.

İp Cehennemde Ebedî Kalır mı?

Buna göre şâyet, "Bükülmüş liften edinilmiş olan ip, cehennemde ebediyen nasıl kalabilir?" denilirse, biz deriz ki: Tıpkı, derinin, etin ve kemiğin cehennem ateşinde ebediyen kalması gibi kalır. Âlimlerden bazıları, bu ipin, demirden olacağını; bazı kimselerin, yanlışlıkla, demirden bükme ip olamayacağını zannettiğini, oysa ki, ister demirden olsun isterse başka şeyden, bükülmüş olan her şeye "**el-mesed** - bükülmüş, fitillenmiş" adının verileceğini söylemiştir. Yüce ve münezzeh olan Allah en iyisini bilir. Hamd, Âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.

***

İHLAS SÛRESİ

Bu sûre dört âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ ﴿١﴾

"De ki: O Allah birdir" (İhlas, 1).

Sûrenin tefsire girmezden önce, birtakım fasılların takdim edilmesi gerekir.

Sûrenin Fazileti

Birinci fasıl: Ubeyy (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: مَنْ قَرَأَ سُورَةَ قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ فَكَأَنَّمَا قَرَأَ ثُلُثَ الْقُرْآنِ وَاُعْطِيَ مِنَ الْاَجْرِ عَشْرَ حَسَنَاتٍ بِعَدَدِ مَنْ اَشْرَكَ بِاللّٰهِ وَآمَنَ بِاللّٰهِ *"Kim, "Kulhüvallahu" sûresini okursa, Kur'ân'ın üçte birini okumuş gibi olur ve ona, Allah'a şirk koşan ve Allah'a iman edenlerin sayısı kadar, on misli ecir verilir."* Yine Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ قَرَأَ قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ مَرَّةً وَاحِدَةً اُعْطِيَ مِنَ الْاَجْرِ كَمَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَاُعْطِيَ مِنَ الْاَجْرِ مِثْلَ مِائَةِ شَهِيدٍ *"Kim "Kulhüvallahu ehad" sûresini bir kere okursa, Allah'a meleklere, kitaplara ve peygamberlere inanan kimseye verilen mükâfat gibi bir mükâfat verilir ve yine ona yüz şehit ecri verilir."*

Rivâyet edildiğine göre, **Cebrâil** (a.s) Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte iken, **Ebû Zerri'l-Gifârî** (r.a) geldi. **Cebrâil** (a.s), "**Ebû Zerr** geldi" dedi. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Onu tanıyor musun?" diye sordu. **Cebrâil** (a.s) da, "O, bizim yanımızda, sizin yanınızdakinden daha meşhur" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu fazilete ne sayede ulaştı?" diye sordu. **Cebrâil** (a.s), "Kendisini küçük gördüğü ve "kulhüvallahu ehad" sûresini çok okuduğu için" cevabını verdi.

Enes (r.a) şöyle rivâyet ediyor: "Tebük'te idik. Derken güneş doğdu. Fakat onun ne ışığı ne ziyası vardı. Onu daha önce hiç bu şekilde görmemiştik. Dolayısıyla hepimiz hayret ettik. Bunun üzerine **Cebrâil** (a.s) indi ve "Allahu Teâlâ, yetmiş bin meleğin inip, **Muaviye b. Muaviye**'ye (cenaze) namazını kılmalarını emretti. Sen de (ey Muhammed) onun namazını kılmıyor musun?" dedi. Sonra kanadını yeryüzüne vurdu ve dağları yerinden etti. Hz. Peygamber (s.a.s), sanki o kendisine yukardan bakıyor gibi

oldu. Derken ashabıyla birlikte onun cenaze namazını kıldı, sonra da, "O, bu ulaştığı dereceye ne sayesinde ulaştı?" diye sordu. **Cebrâil** (a.s), "O, İhlas Sûresi'ni (okumayı) severdi" cevabını verdi.

Yine rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) mescide girdi ve bir adamın, "Ey Ehad (tek), ey Samed, ey doğurmamış, doğurulmamış ve ey dengi olmayan Allah'ım Senden istiyorum" diyerek dua ettiğini duydu. Bunun üzerine o adama, üç defa, *"Bağışlandın, bağışlandın, bağışlandın (yani duan kabul edildi"*[47] demiştir.

Sehl b. Sa'd'den şu rivâyet edilmiştir: "Bir adam, Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi ve ona fakirlikten şikâyet etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) إِذَا دَخَلْتَ بَيْتَكَ فَسَلِّمْ إِنْ كَانَ فِيهِ أَحَدٌ وَإِنْ يَكُنْ فِيهِ أَحَدٌ فَسَلِّمْ عَلَى نَفْسِكَ وَاقْرَأْ قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ مَرَّةً وَاحِدَةً *"Evine girdiğin zaman, eğer orada bir kimse varsa ona selam ver. Eğer hiç kimse yoksa kendine selam ver ve bir defa "Kulhüvallahu ehad" sûresini oku"*[48] dedi. Adam bunu yaptı ve Allahu Teâlâ, onun rızkını, komşularına bile bol bol verecek kadar çoğalttı."

Enes (r.a)'ten de şu rivâyet edilmiştir: Bir adam, bütün namazlarında, "Kulhüvallahu ehad" sûresini okuyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun sebebini sordu. O da, "Ey Allah'ın Resûlü, ben bu sûreyi seviyorum" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine, حُبُّكَ إِيَّاهَا يُدْخِلُكَ الْجَنَّةَ *"Senin onu sevmen, seni cennete sokar"*[49] buyurdu. Denilmiştir ki: "Kim bu sûreyi uykusunda okursa, ona tevhit, az geçim sıkıntısı ve fakirlik, çok zikrullah verilir ve duaları kabul olunur."

Nüzul Sebebi

İkinci fasıl: Sûrenin sebeb-i nüzulü hakkında birkaç husus söz konusudur:

1) Bu sûre, müşriklerin sorusu üzerine nazil olmuştur: **Dahhâk** bu hususta şöyle demiştir: "Müşrikler, **Âmir b. et-Tufeyl** ile Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Birliğimizi bozdun, ilahlarımıza hakaret ettin ve babalarının-atalarının dinine muhalefet ettin. Eğer fakir isen (yani bunları, fakirliğinden dolayı yapıyorsan), seni zengin edelim; deli isen, seni tedavi ettirelim; eğer bir kadını arzu ettiysen (birisine aşık olduysan), seni onunla evlendirelim" diye haber gönderdiler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Ben ne fakirim,

47 **Müsned**, 4/338; Nesâi, Sehv 58 (352)
48 Feyzu'l-Kadir 1/341
49 Tirmizi, Fezail-i Kur'an 11 (5/180)

ne deliyim, ne de bir kadına aşığım. Ben, sizi putlara tapmaktan, Allah'a tapmaya çağıran bir peygamberim" dedi.

Bunun üzerine ikinci olarak, "Ma'budunun cinsini bize bildir: O, altından mı, gümüşten mi?" diye haber saldılar. İşte bunun üzerine, Allahu Teâlâ bu sûreyi indirdi. Müşrikler de, "üçyüz altmış putumuz bile, bizim ihtiyaçlarımızı tam yerine getiremiyor. Peki, tek bir ilah, bütün mahlukatın ihtiyacını nasıl yerine getirebilir?" dediler. Bunun üzerine, *"O sıra sıra dizilen (meleklere) yemin olsun ki sizin ilahınız tektir"* (Sâffât, 1-4) âyetleri nazil oldu. Müşrikler, "O ilahın fiillerini bize anlat?" diye bir başka haber daha gönderdiler. Bunun üzerine de, *"Şüphesiz sizin Rabbiniz gökleri ve yeri yaratandır..."* (A'râf, 54) âyeti nazil oldu.

2) Bu sûre, Yahudilerin sorusu üzerine nazil olmuştur. Bu hususta **İkrime, İbn Abbas** (r.a)'tan şu haberi rivâyet etmiştir: "Yahudiler, yanlarında **Ka'b b. Eşref** olduğu halde, Hz. Peygambere geldiler ve "Ey Muhammed, Allah, mahlûkatı yaratmıştır. Peki Allah'ı kim yaratmıştır?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de gazaplandı, bunun üzerine Cebrail (a.s) inerek, onu teskin etti ve "Ey Muhammed kanatlarını indir, yani şefkatli ol" dedi. İşte bunun üzerine, "Kulhüvallahu ehad" sûresi indi. Hz. Peygamber (s.a.s) o Yahudilere bunu okuyunca, "Bize Rabbini anlat. (Mesela) pazusu nasıl, elikolu nasıl?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, birincisinden daha şiddetli bir şekilde gazaplandı. Bunun üzerine, **Cebrâil** (s.a.s) ona, *"Allah'ı hakkıyla takdir edemediler, bilemediler"* (En'âm, 91) âyetini getirdi. .

3) İhlas Sûresi, Hıristiyanların sorusu üzerine nazil olmuştur. Bu hususta **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Necran (Hıristiyanları) heyeti geldi ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bize Rabbini anlat: O, zebercedden midir, yoksa yakuttan mıdır, veya altından yahut gümüşten midir?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de "Benim Rabbim, hiçbir şeyden değil. Çünkü O, her şeyin yaratıcısıdır" dedi. Bunun üzerine İhlas Sûresi nazil oldu. Hıristiyanlar dediler ki: "O da tek, sen de teksin." Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Onun gibi hiçbir şey yok"* dedi. Onlar, "Daha başka sıfatlarından bahset" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s), اَللّٰهُ الصَّمَدُ "Allah sameddir?" dedi. Onlar, "**Samed** ne demektir?" diye sordular. Hz. Peygamber, "Mahlukatın, ihtiyaçları için kendisine yöneldiği zattır" cevabını verdi. Onlar, "Daha da anlat" dediler. Bunun üzerine, "لَمْ يَلِدْ" yani, Allah **Meryem** gibi doğurmamış, "لَمْ يُولَدْ" yani İsâ gibi, doğurulmamıştır. "لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ" yani, mahlukatından, O'nun bir benzeri yoktur" âyetleri nazil oldu.

İhlas Sûresinin Öteki İsimleri

Üçüncü fasıl: Bu, sûrenin isimleri konusundadır. Bil ki isimlerin çokluğu, faziletin fazlalığına delalet eder, örf de söylediğimiz bu hususa şahittir. Sûrenin bir ismi, "**Tefrîd**"dir; ikincisi, "**Tecrid**"; üçüncüsü, "**Sûretu't-Tevhid**"; dördüncüsü, "**İhlâs Sûresi**"dir. Çünkü bu sûrede, Allahu Teâlâ'nın celal sıfatları demek olan, selbî sıfatlarından başkası zikredilmemiştir. Bir de, kim bu sûredeki şeylere inanırsa, Allah'ın dini hususunda muhlis olmuş olur. Keza kim bu iman üzere ölürse, bu, onun cehennemden halâsı (kurtuluş vesilesi) olur. Yine bu sûrenin öncesi, yani Tebbet Sûresi, hâlis (sırf) **Ebû Leheb**'in kınanması ile ilgilidir. Binâenaleyh bu sûreyi okuyup (inananın) mükâfatı, (âhirette) **Ebû Leheb**'le birlikte ve aynı yerde olmamaktır. Sûrenin beşinci ismi, "**Necât Sûresi**"dir. Çünkü bu sûre, seni dünyada teşbih'ten ve küfürden (Allah'ı bir şeylere benzetmekten ve inkârdan); Âhirette de cehennemden kurtarır.

Altıncı ismi, "**Velâyet Sûresi**"dir. Çünkü kim bunu okursa, Allah'ın velilerinden olur ve bir de, kim, Allah'ı sûrede anlatıldığı şekilde bilirse, Allah'ı sever ve böylece bağışı, ni'met saydığı gibi, mihneti de rahmet sayar.

Yedinci ismi, "**Nisbet Sûresi**"dir. Çünkü, bize rivâyet edildiğine göre bu sûre, اَنْسِبْ لَنَا رَبَّكَ "Rabbini bize anlat" diyenlere cevaben nazil olmuştur. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s), **Benî Süleyman** kabilesinden bir adama يَا اَخَا بَنِي سُلَيْمٍ اِسْتَوْصِ بِنِسْبَةِ اللّٰهِ خَيْرًا *"Ey Benî Süleymli, Rabbini güzel tavsif et."* Çünkü onlar, "Rabbini bize anlat" deyince, Allah da, "Allah'ın nesebi (vasfı) işte budur" dedi. Nesebe rivâyet etmek, Arabın şanındandır. Onlar, neseplerde eksiltme yapan veya artırma yapanlara şiddetle karşı koyarlardı. Binâenaleyh Allah'ın bu sûredeki vasfı, daha çok gözetilmelidir.

Sûrenin sekizinci ismi, "**Marifet Sûresi**"dir. Çünkü marifetullah, ancak bu sûreyi bilmekle tam ve mükemmel olur. **Cabir** (r.a) şunu rivâyet etmiştir: "Bir adam namaz kıldı ve İhlas Sûresi'ni okudu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) اِنَّ هٰذَا عَبْدٌ عَرَفَ رَبَّهُ *"Şüphesiz bu, Rabbini bilen bir kuldur"* buyurdu. İşte bundan dolayı bu sûre, "**Sûretu'l-Marifet**" diye isimlendirildi."

Sûrenin dokuzuncu ismi, "**Cemâl Sûresi**"dir. Hz. Peygamber (s.a.s) اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْجَمَالَ *"Allah cemildir, yani güzeldir, cemâli (güzelliği sever)"*[50] buyurdu. Bunun üzerine ona, bu "cemâl'in ne olduğu soruldu, Hz. Peygamber (s.a.s) اَحَدٌ صَمَدٌ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ لِاَنَّهُ اِذَا لَمْ يَكُنْ وَاحِدًا عَدِيمَ النَّظِيرِ جَازَ اَنْ يَنُوبَ ذٰلِكَ

50 **Keşfu'l-Hafâ**, 1/224

الْمِثْلُ مَنَابَهُ *"O, tekdir, sameddir, doğurmamış, doğurulmamıştır. Çünkü eğer o tek ve benzersiz olmasaydı, o benzerinin onun yerini tutması caiz (mümkün) olurdu"* dedi.

Sûrenin onuncu ismi, "**Mukaşkışa** (tedavi eden)"dir. "Hastayı iyi etmek" manasında, "**takşîşu'l-marîz**" denilir. Binâenaleyh kim bu sûreyi bilirse, onun için şirk ve nifak hastalığından iyileşme gerçekleşir. Çünkü nifak da, *"Kalplerinde bir hastalık var"* (Bakara, 10) âyetinde ifade edildiği gibi, bir hastalıktır.

Sûrenin on birinci ismi, "**el-Muavvize**"dir. Rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) **Osman b. Maz'un** (r.a)'un yanına girdi, bu sûreyi ve bundan sonraki iki sûreyi okuyarak, onu Allah'ın korumasına havale etti. Sonra da, تَعَوَّذْ بِهِنَّ فَمَا تَعَوَّذَتْ بِخَيْرٍ مِنْهَا *"Bu sûrelerle, Allah'a sığın. Çünkü bunlardan daha hayırlısı ile sığınamazsın"*[51] buyurmuştur.

On ikinci isim, "**Samed Sûresi**"dir. Çünkü bu, sadece Allah'tan bahsetmektedir.

On üçüncü isim, "**el-Esâs (Temel) Sûresi**"dir. Hz. Peygamber (s.a.s), أُسِّسَتِ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُونَ السَّبْعُ عَلَى قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ *"Yedi gök ve yedi yer, "Kulhüvallâhu ehad" temeli üzerine kurulmuştur"*[52] buyurmuştur. Buna delalet eden şeylerden biri şudur: *"Nerdeyse ondan ötürü, gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar yıkılıp dağılacaktı"* (Meryem, 90) âyetinin delaletiyle, teslis inancı, göklerin ve yerin harap olmasının sebebidir. Binâenaleyh tevhidin de, bu şeylerin imar olmasının sebebi olması gerekir. Denilmiştir ki: Âlemin harap olmasının sebebi, *"Eğer göklerde ve yerde, Allah'tan başka ilahlar olsaydı, oralar fesada uğrar (düzeni bozulurdu)"* (Enbiya, 22) âyetinin anlattığı hususdur.

Sûrenin on dördüncü ismi, "**Mâni'a (Engel) Sûresi**"dir. **İbn Abbas** (r.a), Allahu Teâlâ'nın, Peygamberi'ne, onu miraca çıkardığı zaman اَعْطَيْتُكَ سُورَةَ الْإِخْلَاصِ وَهِيَ مِنْ ذَخَائِرِ كُنُوزِ عَرْشِي وَهِيَ الْمَانِعَةُ تَمْنَعُ عَذَابَ الْقَبْرِ وَلَفَحَاتِ النِّيرَانِ *"Sonra İhlas Sûresi'ni veriyorum. O, Arş'ımın hazinelerinin sakladığı şeylerdendir. O, mâniadır - engeldir; kabir azabına ve cehennem ateşinin yalamalarına engel olur"* dediğini rivâyet etmiştir.

On beşinci isim, "**Muhdar**"dır. Çünkü o okunduğu zaman, onu dinlemek için melekler hazır olur, gelir.

---

51 **Nesai,** İstiaze 1 (8/251), (Benze Hadis)

52 **Feyzu'l-Kadir,** 1/506

On altıncı isim, "**Müneffire (Kaçıran)**"dır. Çünkü şeytan, o okunduğu zaman kaçar.

On yedinci isim, "**Berâet Sûresi**"dir. Çünkü rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) bu sûreyi okuyan bir adamı gördü ve اَمَا هٰذَا قَدْ بَرِئَ مِنَ الشِّرْكِ *"Bakın, şu adam şirkten beri (uzak) olmuştur"* dedi. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), مَنْ قَرَأَ سُورَةَ قُلْ هُوَ اللهُ اَحَدٌ مِائَةَ مَرَّةً فِي صَلَاةٍ اَوْ فِي تَمْرِهَا كُتِبَتْ لَهُ بَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ *"Kim Kulhüvallahu Sûresi'ni, bir namazda veya namaz dışında yüz defa okursa, onun cehennemden beratı yazılır"*[53] buyurmuştur.

Sûrenin on sekizinci ismi, "**Müzekkire** (Hatırlatan)"dır. Çünkü o, kulu tevhidin özünü-safını anlatır, hatırlatır. Binâenaleyh bu sûreyi okumak, sana muhtaç olduğun şeylerden unuttuklarını hatırlatan bir damga, bir işaret gibidir.

On dokuzuncu isim, "**Sûretu'n-Nûr**"dur. Hak Teâlâ, *"Allah göklerin ve yerin nûrudur"* (Nûr, 35) buyurmuştur. Binâenaleyh o, gökleri ve yeri münevvir olan, yani aydınlatandır. Bu sûre de, senin kalbini aydınlatır. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: اِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ نُورٌ وَنُورُ الْقُرْآنِ قُلْ هُوَ اللهُ اَحَدٌ *"Her şeyin bir nûru vardır. Kur'ân'ın nuru ise, kulhüvallahu ehad sûresidir."* Bunun bir benzeri de şu durumdur: İnsanın nuru, en küçük bir uzvu olan göz bebeğindedir. İşte İhlas Sûresi de, Kur'ân için, aynen insanın gözbebeği mesabesindedir.

Sûrenin yirminci ismi, "**el-Emân Sûresi**"dir. Cenâb-ı Hak bir hadis-i kudside اِذَا قَالَ الْعَبْدُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ دَخَلَ حِصْنِي وَمَنْ دَخَلَ حِصْنِ اَمِنَ مِنْ عَذَابِي *"Kul, "Lâilâhe illâllah" dediği zaman, benim kaleme (korumama) girmiş olur. Kim de benim kaleme girerse, azabımdan emin (güvenlik içinde) olur"* buyurmuştur.

İhlas Sûresi'ni Okumadaki Mükâfatın Hikmeti

Dördüncü fasıl: Bu, İhlas Sûresi'nin faziletleri hakkındadır. Bu faziletler şöyle çeşitli açılardandır:

1) Hadislerde de meşhur olmuştur ki bu sûreyi okumaktan kastedilen şudur: Bütün şeriatlerin ve ibadetlerin en önemli ve şerefli hedefi, Allah'ın zatını, sıfatlarını ve fiillerini bilmektir. Bu sûre de, Allah'ın zatını bilme konusunu ihtiva etmektedir. Binâenaleyh İhlas Sûresi, Kur'ân'ın üçte birine denk olmuş olur.

53 **Feyzu'l-Kadir**, 5/202

"Kul yâ eyyühe'l-kâfirûn Sûresi"ne gelince, o, Kur'ân'ın dörtte birine denktir. Çünkü Kur'ân'ın ulaşmak istediği maksat, ya bir şeyin yapılmasıdır, ya bir şeyin terk edilmesidir. Bu hususlardan her biri, ya kalbin fiilleriyle ilgilidir, ya organlarının fiilleriyle ilgilidir. Binâenaleyh hepsi dört kısımdır. "Kâfirûn Sûresi" ise, kalbin fiillerinden, terk edilmesi gerekenleri anlatmaktadır. Dolayısıyla gerçekte, Kur'ân'ın dörtte birine şamil olmuş olur. Bu sebepten dolayı bu iki sûre, yani Kâfirûn ve İhlas sûreleri, bazı isimlerde müşterek (ortak)tirler. Binâenaleyh her ikisi de, "**mukaşkışa**" (tedavi eden) ve "**mübrie**" (iyileştiren)dir. Çünkü bunlardan her biri, kalbin, Allah'ın dışındaki varlıklardan beraetini, uzaklaşmasını ifade eder. Ancak şu kadar var ki, Kâfirûn Sûresi lafzı ile, Allah'tan başkasından beraeti ve Allah ile (yani Allah'a ibadetle) meşgul olmaya devamı ifade eder; İhlas Sûresi de, lafzı ile, Allah ile meşgul olmayı ve Allah'tan başkasından yüz çevirmeye devam etmeyi ifade eder. Yahut "Kâfirûn Sûresi", kalbin, Allah'tan başka ma'bud edinilen şeylerden berâetini; İhlas Sûresi ise, ma'budun (Allah'ın), kendisine layık olmayan şeylerden berâetini (uzak tutulmasını) ifade eder.

2) Kadir gecesi, Kur'ân'ı ihtiva eden sedef olduğu için bin aydan daha hayırlı olmuştur. Kur'ân'ın hepsi de, âdeta "Kulhüvallahu Ehad" isminin, sedefi (kabı)dır. Binâenaleyh işte bundan dolayı, İhlas Sûresi için bu fazilet söz konusu olmuştur.

3) Aklî delil, kulun en yüce ve büyük derecesinin, kalbinin, Allah'ın celâl ve kibriya nurları ile aydınlanması olduğuna delalet eder. Bu ise, ancak bu sûreden elde edilir. Dolayısıyla bu sûre, sûrelerin en büyüğü olmuştur.

İmdi eğer, "Allah'ın sıfatları, başka sûrelerde de zikredilmektedir?.." denilirse, biz deriz ki: Fakat bu sûrenin, bir özelliği var, o da şu: İhlas Sûresi, şeklen küçük olduğu için, kalplerde hep ezbere kalır, akıllarda hep bilinir. Binâenaleyh onun sayesinde, Allah'ın celalinden zikri ebediyen hazır olur. Dolayısıyla, yerinde olarak, bu faziletleri ile, diğer sûrelerden ayrılmış ve temeyyüz etmiştir.

Şimdi sûrenin tefsirine dönelim.

Hak Teâlâ'nın قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ *"De ki: "O Allah birdir"* âyetiyle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: Aklın Yüksek Özlemi

Bil ki marifetullah, (âdeta) hazır olan (elde olan) bir cennettir. Çünkü cennet, aklına ve arzularının özlemlerine nail olmandır. İşte bundan dolayı cennet, aklı ile arzusu anlaşamadığı zaman, **Hz. Adem** (a.s) için cennet olmadı. Kabir de mü'min için bir hapishane değildir. Çünkü mü'min için orada, aklı ile hevâ-u hevesini birleştiren şey hasıl olur. Hem sonra marifetullah, hevâ-u hevesin ve aklın istediği şeylerdendir. Binâenaleyh marifetullah, mutlak manada bir cennet olur. Söylediğimiz bu şeylerin izahı şöyledir: Akıl, iyiliklerin emanet edileceği bir emin (güvenilir) zat ister. Şehvet (heva-u heves) de, kendisinden, tat alacağı şeyleri talep edebileceği bir zengin zat ister. Hatta akıl, yüksek himmeti (gayreti) olan insan gibi, ancak Mevlasına boyun eğer. Heva da, bir zenginin geldiğini duyunca, iyilikte bulunmasını isteyen kimse gibi, mevlasının iyiliğini istemek için gayrete gelir. Hatta akıl, geçmiş nimetlerine şükretmek için, Mevlasını yakından tanımak (marifetullah) ister; heva ise, gözlediği nimetlerini elde etme arzusuyla, mevlasının marifetini elde etmek ister. Bu ikisi, o Mevlanın istediği gibi, onu âlim, ve zengin olarak bildikleri (öğrendikleri) zaman, hiç kimseye şükretmem" der, şehvet de, "Senden başka hiç kimseden bir şey istemem" der. Sonra şüphe gelir ve "Ey akıl nasıl sadece ona şükredersin, belki O'nun bir benzeri (dengi) vardır? Sen ey şehvet, sadece O'nunla yetinirsin, belki orada başka bir kapı vardır?" der. Böylece akıl şaşkın bir halde kalır ve bu rahatı kaçar. Dolayısıyla yakîn cevherine (madenine) ulaşmak-kavuşmak için istidlâl âlemine gitmek ister. Binâenaleyh Hak Teâlâ sanki, "Bana hizmet ve şükür ile meşgul olma lezzeti, nasıl kuluma gizli kalır" demiş ve Resûlü'nü göndermiş ve ona, "bunu, kendinden söyleme, aksine de ki: "Doğru olarak bildiğim (Allah) bana şöyle diyor: *"De ki: O Allah birdir."* Öyleyse sana, vahdaniyetini naklî delil ile öğretti. Akıl yürütme ve tefekkür etme zahmetinden seni kurtardı."

Bunun izahı şudur, istekler üç kısımdır: Bir kısmı, kendisine naklî delil ile ulaşılması mümkün olmayanlardır. Bunlar, Allah'ın zatını, ilmini, kudretini ve mu'cizelerin doğruluğunu bilmek gibi, sem'iyyatın geçerli oluşunun kendilerinden geçerli olmasına bağlı olduğu şeylerdir. Bir kısım, kendisine ancak sem'iyyat (naklî delil ile) ulaşabilen şeylerdir. Bunlar da, vukuunun mümkün olduğu akıl ile bilinen her şeyin vaki olmasıdır. Üçüncü kısım da, kendisine akıl ve sem'iyyatın birlikte ulaşabileceği şeylerdir. Bu da, Allah'ın bir olduğunu ve onun, görülmesinin mümkün olduğunu bilmek gibi

şeylerdir. Vahdaniyyetin, yani Allah'ın birliğinin delillerini, *"Eğer bu ikisinde, (göklerde ve yerde), Allah'tan başka ilahlar olsaydı, bunlar fesada uğrardı"* (Enbiya, 22) âyetinin tefsirinde uzun uzun anlattık.

***İKİNCİ MESELE:* Sûre Başlarında "Kul" Emri**

Bil ki âlimler, "Kâfirûn Sûresi"nin başında قُلْ "De ki" lafzının gerekli olduğu hususunda icma etmişlerdir. Keza, "Tebbet Sûresi"nin başında da "قُلْ" (De ki) lafzının olmasının caiz olmayacağı hususunda da icma etmişlerdir. Ama İhlas Sûresi'ndeki "قُلْ" (De ki) lafzı hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bunun meşhur kıraati "قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ" şeklindedir. **Übeyy** ve **İbn Mes'ûd** (r.a) bunu, başında "قُلْ" lafzı olmaksızın "هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ" şeklinde okumuşlardır. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, "قُلْ هُوَ" lafzı olmaksızın ve "اَللّٰهُ اَحَدٌ اَللّٰهُ الصَّمَدُ" şeklinde de okumuştur. Sûrenin başında "قُلْ" edatını okuyan, "Bunun sebebi, bu nazmın, yani âyetin bu sıra ve düzeninin, kulun (Hz. Peygamber (s.a.s)'in) gücü dahilinde olmadığını, onun ancak kendisine söyleneni aktardığını beyan etmektir" demiş olur, "قُلْ" lafzını hazfederek okuyan da, "(Âyette bahsedilen) gerçek, daha önce Hz. Peygamber (s.a.s)'ce bilinmiyordu vehmine kaçınılmasın, bu yanlışlığa düşülmesin diye (böyle okudum)" demek istemiş olur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Âyetin İ'râbı**

Bil ki bu âyetin i'râbı ile ilgili çeşitli ihtimaller var:

1) "هُوَ" zamiri, Allah isminden kinayedir. Buna göre "Allah" lafzı, mübtedanın haberi olarak merfudur ve "**ehad**" kelimesi hakkında, senin زَيْدٌ اَخُوكَ قَائِمٌ "Zeyd kardeşindir ayaktadır" şeklindeki cümlende caiz olan ihtimaller, caizdir.

2) "هُوَ" zamir-i şândır. Bu durumda, "Allah" lafzı, mübteda olarak merfu olur, "**ehad**" kelimesi de onun haberi olur ve bütün cümle, "هُوَ" zamir-i şânının haberi olur. Buna göre âyetin takdiri: "Durum, gerçek ve söylenecek söz şudur: O Allah birdir" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de, "فَاِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ اَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا" (Enbiya, 97) âyetidir. Fakat bu âyette zamir, müennes olarak gelmiştir, çünkü bunun tefsirinde, müennes bir isim var. "فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ" (Hacc, 46) âyeti de buna göre gelmiştir. Ama tefsirde bir müennes olmaz ise, zamir-i kıssa müennes olarak getirilmez. Nitekim "اِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا" (Tâhâ, 74) âyetinde müennes olarak gelmemiştir.

3) **Zeccâc,** "Bu âyetin takdiri, "(Ey müşrikler) sizin sorduğunuz zat, Allah'tır, birdir" şeklindedir" der.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Ehad Kelimesi**

Bu, "**ehad**" kelimesiyle ilgilidir. Bu hususta iki izah var:

1) Bu, "**Vâhid**" manasınadır. **Halîl, "Ehad, isnân** (bir-iki) denilmesi, caizdir." "**Ehad**"ın aslı "**vâhid**"dir. Fakat vâv'ı, hafiflik-kolaylık olsun diye hemzeye kalbolunmuştur. Araplar, "**vucûh - ucûh**" (yüzler); "**visâde - isâde**"(-yastık) gibi, ötüreli ve kesreli varlıklarda çokça yaparlar.

2) "**Vâhid**" ve "**ehad**", müteradif iki isim değildir. **Ezheri,** "Allah'tan başka hiçbir varlık, "ehad" olarak tavsif edilip de mesela, "رَجُلٌ اَحَدٌ" veya "دِرْهَمٌ اَحَدٌ" denilemez. Ama, "**raculün vâhidun**", yani "bir adam" denir. "**Ehad,** Allah'ın, kendi zatı için seçmiş olduğu sıfatlarındandır. Binâenaleyh bu sıfatta, hiçbir şey O'na ortak olamaz" demiştir.

Vâhid ile Ehad Arasındaki Fark

Âlimler "**vâhid**" ile "**ehad**" arasındaki fark ile ilgili çeşitli izahlarda bulunmuşlardır:

1) "**Vâhid**", "**Ehad**"a dahildir, ama "**Ehad**", "**Vâhid**"e dahil değildir.

2) Sen mesela, "Falancaya hiçbir vâhid koyamaz" dediğin zaman, "Fakat iki kişi karşı kor" diyebilirsin. Ama, "**ehad**" kelimesi böyle değildir. Dolayısıyla eğer, "Falancaya hiçbir ehad karşı koyamaz" dediğin zaman, "Fakat ona iki kişi karşı kor" diyemezsin.

3) "**Vâhid**" kelimesi, müspet (ispat) için, "**ehad**" kelimesi ise, menfî (nefy) için kullanılır. Mesela, müspet (olumlu) manada, رَأَيْتُ رَجُلًا وَاحِدًا "Bir (vâhid) adam gördüm" dersin; menfî manada da, "Hiçbir kimse (ehad) görmedim" dersin, binâenaleyh bu, umûm (genel mana) ifade eder.

BEŞİNCİ MESELE: **Kıraat Farkı**

Kıraat imamları bu âyetin okunuşunda ihtilaf etmişlerdir. Ekserisinin kıraati tenvin ve kesreyle harekelenmesi ile "اَحَدُنِ اللهُ" şeklindedir. Bu, kendisinde bir işkâl olmayan, kıyasa uygun şekildir. Çünkü "اَحَدٌ"daki tenvin ve "Allah" lafzının lam-ı târifi sakindirler. İki sakin yan yana gelince, bunlardan birincisi kesre ile harekelenir. **Ebû Amr**'ın bu ifadeyi, tenvinsiz olarak "اَحَدُ اللهُ" şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. Bunun sebebi, nûn harfinin, aynen kendileri gibi, ziyade edilebilmesi açısından, lîn harflerine benzemesidir. Dolayısıyla onlara benzeyince, iki sâkin bir araya geldiğinde, birisinin hazfedilmesi açısından, aynen onlar gibi muameleye tabi tutuldu. Nitekim elif, vâv ve yâ harfleri bu sebepten, "عَزَا الْقَوْمُ - يَعْزُوا الْقَوْمُ وَيَرْمِى الْقَوْمُ"

ifadelerinde olduğu gibi, hazfedilmişlerdir. Aynı sebepten dolayı "وَلَاتَكُ فِى مِرْيَةٍ" ve "لَمْ تَكُ" ifadelerinde olduğu gibi, fiildeki nûn-u sakin hazfedilmiştir. Bu âyette de, "اَحَدُنِ اللّٰهُ"deki nûn, ittikâ-i sakineynden, yani iki sakin harfin yan yana-peş peşe gelişinden dolayı, o harflerde olduğu gibi, hazfedilmiştir. Biz bu konuyu, "قَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ نِابْنُ اللّٰهِ" (Tevbe, 30) âyetinin tefsirinde uzun uzun ele aldık.

Yine **Ebû Amr**'ın "اَحَدَّ اللّٰهُ" şeklinde okuduğu ve "Bir çok kurraya rastladım, onlar bunu sükûn üzerine vasıl ile, bu şekilde okuyorlardı" dediği rivâyet edilmiştir. **Ebû Ali**, "Fasılalar, "**idrâç**"ta, vakıf halindeki şekilleriyle icra edilir. Buna göre (وما ادريك ما هيه نار), (فاضلونا السبيلا ربنا) şeklinde okuyanlar, "اَحَدْ اَللّٰهُ" okuyuşu da böyledir" der. Kurrâ'nın çoğu **Ebû Amr**'ın anlattığına göre, "vakıf" görüşünde olunca, o, bunu, devamlı olarak üzerinde vakfedilmesi ve Arapların dilinde (örfünde) çok oluşundan ötürü, vasl halinde de vakıf halindeki şekliyle okumuştur. **A'meş** âyeti, "قُلْ هُوَ اللّٰهُ الْوَاحِدُ" şeklinde okumuştur. Eğer, "Bunun sebebi nedir?" denilirse, cevaben denilir ki: "**Ehad**" kelimesi, "nekire" üzeredir. **Maverdî** şöyle der: "Bunun iki izahı var:

1) Lâm-ı tarif, mukadder olması niyetiyle hazfedilmiştir ve âyetin takdiri, "قُلْ هُوَ اللّٰهُ الْاَحَدُ" şeklindedir.

2) Kelimenin nekire olmasından murat, ta'zimdir, yani büyüklüğü ve önemi ifade etmektir.

***ALTINCI MESELE:* Âyetin İşaret Ettiği Üç Makam**

Bil ki "هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ" âyeti, üç kelimedir ve bunlardan her biri, taliblerin (kulların) makamlarından bir makama işarettir

Birinci makam: Mukarreblerin makamıdır ve bu, Allah'a seyr-u sülük edenlerin ve şu, her eşyaya ve her hakikate, eşya ve hakikat olduğu için bakanların mertebelerinin en yücesidir. Binâenaleyh hiç şüphesiz bunlar, Allah'tan başka bir mevcud (varlık) görmezler. Çünkü Hak, zâtı gereği vacibü'l-vücûd olandır. Onun dışındakiler ise zâtı gereği mümkin olan varlıklardır. Zâtı gereği mümkin olana, o, o olması açısından bakıldığında, "yok" hükmünde olur. İşte bu makamda olanlar, Hak Sübhanehû ve Teâlâ'dan başka, gerçek "varlık" göremezler. Bu âyetteki "هُوَ" (O) lafzı da, mutlak bir işarettir. Bu işaret, her ne kadar mutlak ise de, işaret edilen varlık muayyen olunca, bu mutlak o muayyene ait olur. Dolayısıyla "هُوَ" kelimesi mukarreb olan o kimselerin, Hak Teâlâ'ya yaptıkları bir işaret olur ve bunlar,

bu işarette herhangi bir temyize ihtiyaç duymazlar. Çünkü bir mümeyyeze (belirlenen varlığa) ihtiyaç duymak, ancak ortada iki mevcud (varlık) bulunduğu zaman söz konusu olur. Halbuki yukarıda beyan ettiğimiz gibi, bu kimseler akıl gözleri ile, sadece bir tek zorluk görmekte ve tanımaktadırlar. İşte bu sebepten dolayı, "هُوَ" (O) lafzı, bu kimseler için tam irfanın (bilginin-tanımanın) hasıl olması için kâfi gelmiştir.

İkinci makam: Ashab-ı yeminin makamıdır. Bu, birinci makamın aşağısındadır. Çünkü bu ikinci makamda olanlar, Hak Teâlâ'yı bir mevcud (varlık) olarak bilip tanıdıkları gibi, halkı da bir varlık olarak kabul etmektedirler. Dolayısıyla bunlar için, varlıklarda bir çokluk, birden fazlalık söz konusudur. Şüphesiz bu durumda, "هُوَ" (O) kelimesi, Halik Teâlâ'ya işaret etmek için yeterli olmaz, aksine burada, Hakk'ın halktan ayrılmasını, halk ile karıştırılmamasını sağlayacak bir mümeyyize (belirleyici kelimeye) ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bu makamda olan kimseler "هُوَ" lafzına, "اَللّٰهُ" lafzını ilave etme ihtiyacını duymuşlardır. Çünkü Allah, diğer varlıkların muhtaç olduğu ve bütün diğer varlıklardan müstağni olan varlıktır.

Üçüncü makam: Ashab-ı şimalin makamıdır ve bu, en değersiz ve en aşağı makamdır. Bu makamda olanlar, vâcibü'l-vücûd (varlığı zorunlu) varlıkların, birden fazla olabileceği ve tanrının, birden fazla olabileceği görüşündedirler. Dolayısıyla bunlara red olarak ve sözlerinin batıl olduğunu ortaya koymak için, geçen lafızlara bir de "**ehad**" (bir) lafzı ifade edilmiş ve قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ *"De ki: O Allah birdir"* denilmiştir.

Allah'ın Selbî ve İzafî Sıfatlarına Delalet

Burada, anlattıklarımızdan daha önemli ve daha yüce, şöyle bir başka konu daha var: Allahu Teâlâ'nın sıfatlan ya izafîdir, ya selbîdir. İzafî olanlar, âlim, kâdir, murîd (irade eden), hallak (yaratan) gibi sıfatlardır. Selbî (olumsuz) olanlar da, "cisim değildir", "cevher değildir", "araz değildir" gibi şekillerde ifade ettiğimiz sıfatlardır. Mahlukat öncelikle, birinci tür sıfatlarına; ikinci olarak da, ikinci tür sıfatlarına delalet eder. "**Allah**" lafzı, bütün izafî sıfatlara delalet eder: "**Ehad**" lafzı da, bütün selbî sıfatlara delalet eder. Dolayısıyla "اَللّٰهُ اَحَدٌ" sözümüz, insan akıllarına uygun irfanı anlatmaya tam bir ifade olmuş olur. Biz, "Allah" lafzının, Cenâb-ı Hakk'ın bütün izafî sıfatlarına delalet ettiğini söyledik, çünkü "Allah", ibadete müstahak-layık olandır, ibadete müstahak olmak ise, var etme ve yaratmada tek başına olan için söz konusudur. Var etme ve yaratmada tek olmak da, tam bir

kudrete, geçerli bir iradeye ve külliyat ile cüz'iyyatın bütün malumatını kuşatan bir ilme sahip olan için söz konusu olur. İşte bunlar, izafî sıfatların toplamıdır. Selbî sıfatların toplamı ise, "**Ehad**" oluşta yatmaktadır. Çünkü "**Ehad**" (bir) olmaktan murat, bu hakikatin haddi zatında, terkip (birleşim) şekillerinden uzak ve tek olmasıdır. Bu böyledir, çünkü her mürekkep mahiyet (varlık), kendisini meydana getiren, parçalarının her birine muhtaçtır. Her bir parçası da, o mürekkep varlıktan başka bir şeydir, yani mürekkep varlığın kendisi demek değildir. Dolayısıyla her mürekkep varlık, kendisinden başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan ise, "mümkin li-zatihi" bir varlıktır. Dolayısıyla her mürekkep, zatı itibariyle "mümkin" (olabilir de, olmayabilir de) cinsinden bir varlıktır. Bütün mümkin varlıkların yaratıcısı olan ilahın (Allah'ın), "mümkin" varlık olması imkansızdır. Öyle ise O, haddi zatında ferddir, tektir, birdir. O'nun ferd ve tek olduğu, yani "**ehad**" olduğu sabit olunca, mütehayyiz, yani mekan tutan bir varlık olmaması gerekir. Çünkü her mütehayyiz varlığın, mesela, sağı, solundan farklıdır. Her böyle olan da, kısımlara ayrılabilir. Öyle ise, "**ehad**" (tek) olanın, mütehayyiz olması imkansızdır. O, mütehayyiz olmayınca, mekanlardan ve yönlerden hiç birinde olmamış olur ve herhangi bir şey de, bir "hal" (sıfat) da olmaması gerekir. Çünkü o zaman, o, mahalli ile, yani hali-sıfatı olduğu şey ile birlikte, "**ehad**" (tek bir şey) olmamış olur.

Keza o, herhangi bir şey için "mahal" de olamaz. Çünkü o zaman o "hal"i ile birlikte, yine "**ehad**" (tek bir şey) olmamış olur. O, bir hal veya mahal olmayınca, kesinlikle değişmez. Çünkü değişmenin, bir sıfattan, diğer bir sıfata, bir halden diğer bir hale olması gerekir. Keza O "**ehad**" (birtek) olunca, vâhid (bir tane) olması da gerekir. Çünkü eğer vacibü'l-vücûd (varlığı zorunlu) iki tane varlığın olduğu farz edilse, bu ikisi "varlık"ta ortak olmuş olurlar ve belirleme ile birbirinden ayırt edilebilirler. Ama ortak oldukları husus ile, birbirinden ayırt edildikleri husus farklı şeylerdir. Bu durumda bu varlıklardan her biri (kendilerinde, birden fazla mahiyet bulundurdukları için), mürekkep varlıktır.

Böylece sabit olur ki: O'nun "**ehad**" oluşu, "**vâhid**" olmasını da gerektirir. Buna göre eğer, "O, şeyin, "ehad" (bir) olduğu nasıl düşünülebilir? Çünkü "ehad" diye nitelenen her hakikatte (varlıkta), bir o hakikat, bir de "**ehad**" olma vasfı var ve bu ikisinin toplamı, bir üçüncü şeydir, dolayısıyla bu üçtür, bir, yani "**ehad**" değildir" denilirse, şöyle cevap verilir: "Ehad" olmak, o hakikatin ayrılmaz vasfıdır. Dolayısıyla o hakikaten "**ehad**" olduğuna

hükmedilmiştir. O, işte bu hakikattir, yoksa kendisi ile o "**ehad**" olma sıfatından meydana gelen toplam değildir. Binâenaleyh bu anlattıklarımızdan, اَللّٰهُ اَحَدٌ "Allah birdir" sözünün, Allahu Teâlâ'nın bütün izafi ve selbî sıfatlarını içine alan-ifade eden bir söz olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu konudaki daha geniş ve tam izah, *"Sizin ilahınız, tek olan bir ilahtır"* (Bakara, 163) âyetinin tefsirinde geçmiştir.

Samed Vasfı

اَللّٰهُ الصَّمَدُ ﴿٢﴾

"Allah, sameddir" (İhlas, 2).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, "**samed**" kelimesinin izahı sadedinde iki şey söylemişlerdir:

1) Bu, "**fa'al**" vezninde olup, mef'ûl (ism-i mef'ûl) manasındadır ve "Ona yöneldi, ona niyetlendi" manasındaki, "صَمَدَ اِلَيْهِ" fiilindendir. Demek ki "**samed**", "bütün ihtiyaçlar konusunda, kendisine yönelilen, başvurulan efendi, büyük" manasınadır. Şair,

اَلَا بَكَّرَ النَّاعِى بِخَيْرِ بَنِى اَسَدٍ بِعَمْرِو بْنِ مَسْعُودٍ وَبِالسَّيِّدِ الصَّمَدِ

"Ölüm habercisi, Benî Esed'in en hayırlısı olan Amr İbn Mes'ûd'un yani o ulu efendinin vefatını erkenden haber verdi" demiştir. Yine şair, şu şiiri söylemiştir:

عَلَوْتُهُ بِحُسَامِى ثُمَّ قُلْتُ لَهُ خُذْهَا حُذَيْفُ فَأَنْتَ السَّيِّدُ الصَّمَدُ

"Keskin kılıcımla ona üstünlük sağladım. Sonra da ona, "Al o (kılıcını), ey Huzeyf, sen efendi ve ihtiyaçları gideren iyiliksever birisin" dedim." Bu tefsirin doğruluğuna delil, **İbn Abbas** (r.a)'ın rivâyet ettiği şu hadistir: Bu âyet nazil olduğu zaman, sahabe, "Samed nedir?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, هُوَ السَّيِّدُ الَّذِى يُصْمَدُ اِلَيْهِ فِى الْحَوَائِجِ *"O, ihtiyaçlar hususunda kendisine başvurulan efendidir" dedi."* **Leys,** "صَمَدْتُ صَمَدَ هٰذَا الْاَمْرُ" ifadesi, "şu işe niyetlendim, niyetlendi, yöneldi" manasınadır" der.

2) "**Samed**", içinde boşluk olmayan demektir. Şişenin tıpasına "sımad" denilmesi de bu köktendir. Sert olan, yumuşaklığı-gevşekliği olmayan şeye de, "**musammed**" denilir. **Katâde** şöyle demiştir: "Bu tefsire göre, "**musammed**" kelimesindeki "dal", aslında "te" harfinden çevrilmedir ve aslı "**musammet**"tir." Dilcilerden bazı müteahhir (sonraki) âlimler, "**Samed**, toz tutmayan kendisine hiçbir şeyin giremediği ve kendisinden hiçbir şeyin çıkamadığı, düz ve pürüzsüz taş manasınadır" demişlerdir. Bil ki **Müşebbihe**'nin cahillerinden bazıları, bu âyeti, Allah'ın cisim olduğuna delil getirmişlerdir. Bu istidlâl yanlıştır. Çünkü, yukarıda da anlattığımız gibi, O'nun, "**ehad**" (bir-tek) oluşu, cisim olmasına terstir. Binâenaleyh bu âyetin öncesi, "**samed**" kelimesi ile bu mananın kastedilmiş olmasının imkansız olduğuna delalet etmektedir. Çünkü "**samed**", bu manaya göre, sıkıştırılmış ve pekiştirilmiş cisimlerin sıfatıdır ve Allahu Teâlâ, böyle olmaktan münezzehtir. Dolayısıyla bu durumda, kelimeyi, mecazi manaya hamletmek gerekir. Çünkü böyle olan cisimler, başkasının tesirinden ve müdahalesinden uzak olur. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, vâcibü'l-vücûd olup, varlığında, bekasında ve bütün sıfatlarında, değişmesinin imkansızlığına bir işarettir.

İşte dil açısından âyetle ilgili hususlar bunlardır.

Müfessirlere gelince, onlardan birçok izahlar nakledilmiştir: Bu izahların bazısı, "**samed**" kelimesinin birinci manasına göre, yani "Allah'ın, bütün ihtiyaçları yerine getirme hususunda, kendisine başvurulan bir efendi" oluşuna göredir. O zaman "**samed**", Hak Teâlâ'nın zatı ve sıfatları açısından vâcibü'l-vücûd olup, bu ikisinde değişmenin imkansız olmasına göredir. Bu durumda da, "**samed**", Hak Teâlâ'nın selbî sıfatlarına bir işarettir. Müfessirler bazen de, "**samed**'i, bu iki manayı da içine alacak şekilde tefsir ederler.

Samed İsmini, İzafi Sıfatlarla İlgili Görenler

Birinci görüşte olanlar, şöyle çeşitli izahlar yapmışlardır:

1) "**Samed**", bütün her şeyi bilendir. Çünkü Allah'ın, bütün ihtiyaçları karşılaması için başvurulan bir efendi olması, ancak bu özellikle tam olur.

2) "**Samed**", halîm manasınadır. Çünkü O'nun bir efendi (rab-sahip) olması, hilm ve keremli olmasını gerektirir.

3) **İbn-i Mes'ûd** (r.a) ve **Dahhâk**'ın görüşüne göre "**samed**", şan ve şerefi zirvede olan efendi demektir.

4) **Esamm** ise, "**Samed**, "her şeyi yaratan" demektir. Çünkü seyyid (efendi) oluşu, bunu gerektirir" demiştir.

5) **Süddî, "Samed,** arzu edilen işler hususunda kendisine yönelilen-yalvarılan; musibetlerde de kendisinden yardım istenilendir" demiştir.

6) **Huseyn b. el-Fadl el-Becelî** şöyle demiştir: "**Samed,** dilediğini yapan, istediği hükmü veren, verdiği hüküm hususunda kendisine hesap soracak hiç kimse ve hükmünü reddedecek hiç kimse bulunmayandır."

7) "**Samed**", büyük ve yüce efendidir.

8) "**Samed**", hiçbir işte ondan başkası hükmedemez, yegane şerefli zat" demektir.

Samed İsmini Selbî Sıfatlarla İlgili Görenler

İkinci görüşte olanlar yani "**samed**" kelimesini, Allahu Teâlâ'nın selbî sıfatlarına mecali bir işaret sayanlar da bununla ilgili şu şekilde bazı izahlar zikretmişlerdir:

1) "**Samed**", *"O (Allah), ganidir hamiddir"* (Hadid, 24) âyetinde Cenâb-ı Hakk'ın da ifade buyurduğu gibi, ganî (zengin) manasınadır.

2) "**Samed**", *"O (Allah), kulları üzerinde kahirdir, hakîmdir"* (En'âm, 18); âyetinin de ifade ettiği gibi, ondan yukarıda hiç kimse bulunmayan; üzerinden korkmayan, aşağısındakine saygı gösterme durumunda olmayan, bütün ihtiyaçlar kendisine arz edilen demektir.

3) **Katâde** buna, "O yemez içmez, *"O doyurur, doyurulmaz"* (En'âm, 14) manasını vermiştir.

4) Yine **Katâde,** *"O, halkının fani oluşundan sonra da baki kalandır. O hariç yeryüzündeki her şey yok olacaktır"* (Rahman, 26) demiştir.

5) **Hasan el-Basrî,** "O, ebedî ve ezelî olandır; yok olması imkansızdır. Hiçbir mekân yok iken O vardı. Keza ne zaman, ne Arş, ne Kürsî, ne bir insan, ne bir cin yok iken O vardı. O şu anda, daha önce nasıl ise öyledir" demiştir.

6) **Ubeyy b. Ka'b** (r.a), "Samed, ölmez, kendisine varis olunmaz olandır. Göklerin ve yerin mirası O'na aittir" demiştir.

7) **Yeman** ve **Ebû Malik,** "O, uyumaz, uyanılmaz" demişler.

8) **İbn Kaysan,** "O, hiç kimsenin sıfatı ile nitelenemez" der.

9) **Mukâtil b. Hibbân,** "O, ayıbı, kusuru, noksanlığı olmayandır" demiştir.

10) **Rebî' b. Enes,** "O, başına belaların gelemediği zattır" der.

11) **Saîd b. Cübeyr,** "O, bütün sıfatlarında ve bütün fiillerinde kamil olandır" der.

12) **Ca'fer Sâdık,** "O, galip gelen, ama mağlup edilemeyendir" der.

13) **Ebû Hureyre** (r.a), "o, herkesten müstağni olan, hiç kimseye ihtiyacı olmayandır" der.

14) **Ebû Bekir el-Verrâk,** "O, mahlukatın, keyfiyetine muttali olmaktan ümidini kesmiş olduğu zattır" der.

15) O, gözlerin idrak edemeyeceği zattır.

16) **Ebu'l-Âliye** ve **Muhammed el-Kurazî,** "O, doğurmamış ve doğrulmamış olandır. Çünkü doğuran herkese, varis olunur; doğurulan her şey de mutlaka ölür" demişlerdir.

17) **İbn Abbas** (r.a), "O, üzerinde-yukarısında hiç kimse bulunmayan büyüktür, en büyüktür" der.

18) O, eksiklikleri ve fazlalıkları bulunmaktan, değişikliklere ve farklılaşmalara mahal olmaktan ve zamanların, mekanların, anların, yönlerin kendisini kuşatmasından (içine almasından) münezzehtir.

Her İki Kısımla İlgili Görenler

Üçüncü görüşte, yani "**samed**" kelimesini, bütün bu manalara hamletmek de mümkündür. Çünkü kelime, Allah'ın zatının vâcibü'l-vücûd oluşuna delalet etmesi açısından, bütün selbî sıfatlara; her şeyin yaratıcısı olduğuna delalet etmesi açısından bütün ilahî (izafî) sıfatlara delalet etmektedir.

İKİNCİ MESELE

"**Allahu's-Samed**" (Allah Samed'dir) ifadesi, varlıklar içinde, Allah'tan başka "**samed**" olmamasını gerektirir. "**Samed**" kelimesi de "**masmûd**", yani her türlü ihtiyaç için kendisine başvurulan" manasına, veya "Zatında değişiklik kabul etmeyen, değişmesi mümkün olmayan" manasına tefsir edilince, varlıklar âleminde, Allahu Teâlâ'dan başka, bu şekilde bir varlık olmaması gerekir. Binâenaleyh bu âyet, o tek varlıktan başka tanrı olmadığına delalet eder. Dolayısıyla "**Allahu ehad**" (Allah birdir) âyeti, Hak Teâlâ'nın zatında hiçbir şekilde bir terkip ve te'lif olmadığı manasında bir olduğunu; *"Allah sameddir"* âyeti de, eşleri, benzerleri, zıtları olmadığı manasında tek olduğuna bir işarettir.

Geriye âyetle ilgili iki soru kalmıştır:

Niçin Ehad Nekire Samed Marife Getirildi?

Birinci soru: Niçin "**ehad**" kelimesi nekire; "**es-Samed**" kelimesi marife gelmiştir? Buna şöyle cevap verilir: İnsanların vehimlerinde (zanlarında) çoğunlukla, her mevcudun (var olan şeyin) müşahhas (hissedilebilir) olduğu fikri vardır. Halbuki her hissedilebilir (mahsus) şeyin, kısımlara ayrılacağı bilinmektedir. Binâenaleyh kısımlara ayrılmaz olan varlık, ekseri insanların akıllarına gelen şey değildir. Ama **Samed**, ihtiyaçlarda kendisine başvurulandır. "Samed"in bu manası, Araplar için malum idi, hatta insanların çoğunca malumdu. Nitekim Hak Teâlâ, *"Eğer, "Onları kim yarattı!" diye sorsan, şüphesiz "Allah" derler"* (Zuhruf, 87) buyurmuştur. "**Ehad**" (bir olma), bilinmeyen, çoğu kimsece tam anlaşılamayan bir konu olunca, ve "**samediyyet**" halkın çoğu nazarında bilinen bir mana olunca, işte bu yüzden "**ehad**" lafzı nekire; "**samed**" lafzı marife olarak gelmiştir.

İkinci soru: Allah lafzını, "Allah birdir, Allah sameddir" diye tekrar etmenin faydası nedir?

Cevap: Eğer bu lafız tekrar edilmemiş olsaydı, "**ehad**" ve "**samed**" kelimelerinin her ikisinin de, ya marife, ya nekire olarak gelmeleri gerekirdi. Yukarıda izah ettiğimiz gibi, böyle gelmeleri caiz değildir. İşte bundan dolayı "Allah" lafzı, "**ehad**" nekire, "**samed**" de marife olarak gelebilsin diye tekrar edilmiştir.

Doğurmadı, Doğurulmadı

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ﴿٣﴾ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ ﴿٤﴾

"O, doğurmamıştır ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O'na denk olmamıştır" (İhlas, 3-4).

Bu âyetle ilgili birkaç soru var:

Birinci soru: "لَمْ يَلِدْ" (doğurmamıştır) iadesi niçin, "لَمْ يُولَدْ" (doğurulmamıştır) ifadesinden önce zikredilmiştir? Halbuki, görünen durumda, (mesela insan) önce "mevlüd" (çocuk-doğurulan) olur, sonra "vâlid" (baba-anne) olur?..

Cevap: Önce *"doğurmamıştır"* ifadesiyle söze başlanmıştır. Çünkü kâfirler, Allah'ın çocuğu olduğunu iddia ediyorlardı. Bu böyledir, çünkü müşrik Araplar, *"Melekler, Allah'ın kızlarıdır"*; Yahudiler, *"Uzeyr, Allah'ın oğludur"*; Hıristiyanlar da *"İsa, Allah'ın oğludur"* diyorlardı ve bunlardan hiçbiri, Allah'ın bir babası olduğunu iddia etmiyorlardı. İşte bu sebepten dolayı, Hak Teâlâ bu âyette önce, daha önemli olan hususu ile işe başlayıp, *"O doğurmamıştır"* buyurmuş; sonra da bunun deliline işaret ederek, *"ve doğurulmamıştır"* buyurmuştur. Âdeta şöyle denilmek istenmiştir: "Allah'ın herhangi bir çocuğu olamayacağına delil, O'nun başkasının çocuğu olmadığı hususundaki ittifakımızdır."

Niçin Len Edatı Kullanılmadı?

İkinci soru: Hak Teâlâ niçin, sadece geçmiş zamanı zikrederek, لَمْ يَلِدْ *"Doğurmamıştır..."* buyurmuş da, لَنْ يَلِدَ *"Doğurmayacaktır"* buyurmamış?

Cevap: Cenâb-ı Hak, geçmiş zaman ile yetinmiştir. Çünkü bu âyet, kâfirlerin, "Allah doğurmuştur, Allah'ın çocuğu olmuştur" manasındaki iddialarına cevap olarak gelmiştir. Onların bu iddiada olduklarının delili, *"İyi bilin ki onlar, iftiraları yüzünden, "Allah doğurdu" diyorlar"* (Sâffât, 151-152) âyetidir. Dolayısıyla bu âyetten maksat, onların bu sözünü yalanlamak olunca ve onlar da bunu, geçmiş zamanda söylemiş olunca, âyet onların sözüne uygun (bir zaman sîgasıyla) gelmiştir.

Üçüncü soru: Allahu Teâlâ burada, *"O, doğurmamıştır"* buyurmuş; Furkan Sûresi'nde ise, لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا *"O, hiçbir çocuk edinmemiştir"* (Furkan, 2) buyurmuştur, niçin?

Cevap: Çocuk iki şekilde olur: Birincisi, ondan onun gibi bir varlığın doğması suretiyle; ikincisi, başkasının çocuğunu alıp, çocuk edinmek her ne kadar gerçekte kendi çocuğu değil ise de, ona "çocuğum" demesi suretiyle olur.

Hıristiyanlar iki kısımdır: Onlardan bir kısmı, "**İsa**, gerçekten Allah'ın çocuğudur" derler. Bir kısmı da, "Allah, bir şeref bahşetmek için, onu çocuğu edinmiştir. Bu tıpkı, **Hz. İbrahim**'i, bir şeref bahşetmek için, halîl (dost) edinmesi gibidir" derler. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ'nın, *"O, doğurmamıştır"* (O'nun çocuğu yoktur) ifadesinde, gerçek manada Allah'ın çocuğu olmadığına; *"O, hiçbir çocuk edinmemiştir"* (Furkan, 2) âyetinde de, ikinci manada Allah'ın çocuğu olmadığına bir işaret vardır. İşte bundan dolayı, bu âyetin devamında, *"O, hiçbir çocuk edinmemiştir ve mülkünde*

ortağı yoktur" (Furkan, 2) buyurulmuştur. Çünkü (mesela) bazen insan, istediği işlerde kendisine yardımcı ve destek olsun diye evlatlık (çocuk) edinir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ bir başka sûrede, zikrettiğimiz hususa, yani çocuk edinmenin (evlatlık almanın), ancak ihtiyaç duyulduğu zaman olduğuna bir işaret olmak üzere, *"Dediler ki: Rahman, çocuk edindi. O, bundan münezzehtir. (Çünkü) O, ganidir (kimseye ihtiyacı yoktur)"* (Yunus, 68) buyurmuştur.

Doğurmadığının Aklî Delili

Dördüncü soru: Allahu Teâlâ'nın, doğurmamış ve doğmamış olması, ancak naklî delil ile mi bilinebilir, yoksa (akıl ile de bilinebilir mi). Eğer bu mümkün değil ise, bu hususu burada zikretmenin ne faydası var?

Cevap: Allahu Teâlâ'nın doğurmayacağı, cisim olmadığını, parçalanmayacağını ve kısımlara ayrılmayacağını bilmekten çıkarılabilir. "Doğurtmayacağı" ise, kadim olduğunu bilmekten çıkarılabilir. Bu iki asıldan her birini bilmek de, nübüvvet (peygamberlik) ve Kur'ân'ı bilmeden öncedir. Dolayısıyla bu iki aslın, semî delillerden çıkarılmış olmaları imkansızdır. Geriye şöyle demek kalır. Bu ikisi, semîyâtlardan çıkarılmış, yani semî deliller vasıtasıyla anlaşılmış olmayınca, bu sûrede zikredilmelerinin hikmeti nedir? Buna karşı deriz ki: Daha önce de anlattığımız gibi: Allahu Teâlâ'nın **"ehad"** (bir) olmasından murat, zatı ve mahiyeti itibariyle her türlü terkip şekillerinden münezzeh olmasıdır, **"samed"** olmasından murat da, zatı itibariyle vacibü'l-vücûd olup, zatında ve bütün sıfatlarında, değişmesinin imkansızlığı manasınadır. Durum böyle olunca **"ehad"** ve **"samed"** olması, doğmuş ve doğurtmuş olmasının nefyini gerektirir. Allahu Teâlâ, doğmuş ve doğurtmuş olmasının nefyini, yani bunların söz konusu olmamasını gerektiren sebebi zikredince, bu iki hükmü de zikretmiştir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ'nın bunların zikrinden maksadı, bu iki hususun söz konusu olamayacağına dair olan kesin aklî delillere işaret etmektir.

Din ile Felsefenin Farkına Dair

Beşinci soru: *"O, doğurmamıştır ve doğurulmamıştır"* âyetinde, Allahu Teâlâ'nın oğul ve baba olmadığını anlatmanın ötesinde, başka bir fayda (mana) var mı? Bu hususta deriz ki: Bunda birçok başka manalar var. Çünkü, **"Allahu ehad"** (Allah birdir) âyeti, Hak Teâlâ'nın, zatı ve mahiyeti itibariyle "terkîb" olmaktan, münezzehliğine bir işaret; *"Allah sameddir"* âyeti de O'nun zıtları, benzerleri, ortakları ve emsali olmadığına bir işarettir. Bu

iki kıymetli ve önemli mukaddime, üzerinde bütün din sahiplerinin ve felsefecilerin ittifakı bulunan konulardandır. Fakat bu noktadan sonra, din sahibi olanlar ile felsefeciler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Çünkü felsefeciler, "Vâcibü'l-vücûd'dan akıl doğmuştur. Bu akıldan da, başka bir akıl, bir nefis ve bir felek doğmuştur. Bu şekilde, bu tertip üzere iş, ay küresinin altında olanı idare eden aklın (doğuşuna) kadar ulaşır" demişlerdir. Bu görüşe göre, Vâcibü'l-vücûd kendisinin altında yer alan "aklı" doğurmuş ve bu âlemimizi idare eden akıl (güç) de, kendinden üstteki akıllardan doğmuş gibi olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ önce, doğurmadığını beyan etmiş ve âdeta, "O (Allah), akılları ve nefisleri doğurmamıştır" demek istemiştir. Sonra da, "Bedenlerinizi, ruhlarınızı ve şu âleminizi idare eden, başka bir şeyden doğmuş, doğurmuş, doğurulmuş ve tesir altında kalmış bir şey değil, ancak tek olan Hak Sübhânehû ve Teâlâ'dır" demiştir.

Hak Teâlâ sonra, وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ *"Hiçbir şey O'na denk olmamıştır"* (İhlas, 4) buyurmuştur. Bu âyetle ilgili iki soru var:

Zarfın Öne Alınması

Birinci soru: Fasih Arapça sözde (cümlede), müstekar olmayan zarfın sonra getirilmesi, öne alınmaması gerekir. **Sîbeveyh "Kitab"**ında bunu açıkça bildirip, kaide olarak zikretmiştir. Öyle ise en fasih söz olan Kur'ân-ı Kerim'deki bu âyette, "لَهُ" (O'na) zarfı niçin öne alınmıştır?

Cevap: Bu âyet, hiçbir şeyin Allah'ın zatına denk olmadığını anlatmak için gelmiştir ve bu hususa delalet eden esas lafız bu zarftır. En önemli ve esas olanın öne alınması da daha uygun. İşte bu sebepten dolayı bu zarf öne alınmayı hak etmiştir.

Kıraat Farkı

İkinci soru: Bu âyetin kıraati nasıldır?

Cevap: "كُفُوًا" kelimesi, hem kâf'ın ve fâ'nın zammesiyle; hem de kâf'ın kesresi, fâ'nın sükûnu veya kâf'ın zammesi, fâ'nın sükunu ile "كِفْوًا" ve "كُفْوًا" şekillerinde okunmuştur. Ama asıl olan, kâf'ın ve fâ'nın zammesiyle olan okunuştur. Bu kelime "طُنُبْ" ve "طُنْبْ" (ip-sicim); "عُنُقْ" ve "عُنْقْ" (boyun) kelimelerinde de olduğu gibi, (fâ'nın sükunu ile) hazfedilmiştir. **Ebû Ubeyde,** "Arapçada, "كُفْءٌ، كُفُوْ" ve "كِفَاءٌ" kelimelerinin hepsi de, misil (benzer - denk) manasınadır" demiştir.

Küfüven

Müfessirlerin bu âyetle ilgili şöyle çeşitli görüşleri var:

1) **Ka'b** ve **Ata** buna, "Allah'ın misli ve dengi yoktur" manasını vermişler ve "Cezadaki mükafe'e (denklik), bu kelimedendir. Çünkü bu "kişinin yaptığına denk olan karşılığı vermektir" demişlerdir.

2) **Mücâhid** şöyle demiştir: "Bu, "Allah'ın, bir eşi-hanımı demek istemiştir. O'na denk hiç kimse yoktur ki O'nunla evlensin." Bu, Allahu Teâlâ'nın, *"(Allah) ile cinler arasında bir neseb (akrabalık) uydurdular"* (Sâffât, 158) âyetiyle anlattığı kimselere bir rettir. Binâenaleyh bu âyetin tefsiri (dolaylı manası), *"O, doğurmamıştır"* âyetinin âdeta te'kididir."

3) En sağlam izaha göre, Allahu Teâlâ, kendisinin, bütün ihtiyaçlarda başvurulan (samed) olduğunu beyan edip, *"O, doğmamıştır, doğurulmamıştır"* âyetiyle izah ettiğimiz şekilde, bütün aracıları nefyedince, yani arada vasıflar olmadığını ifade edince, bu sûreyi, varlıklardan hiçbir şeyin, celal ve azamet sıfatlarının herhangi birinde Allah'a denk olmasının imkansızlığını ifade ederek bitirdi. Var olma açısından bir denklik yoktur. Çünkü bir şeyin "var oluşu" hakikatinin neticelerinden biridir. Onun hakikati ise, "O o olduğu" için, "adem"i (yokluğu) kabul etmez. Diğer hakikatleri ise, "yokluğu" kabul eder. İlim, yani (bilinme) açısından da bir denklik söz konusu değildir. Çünkü o şeyin bilinmesi zaruri değildir, istidlâli de. Aynı zamanda bu bilgi, duyular vasıtasıyla, görme vasıtasıyla elde edilmiş de değildir ve hata-zelle arız olacak bir şekilde olmaz. Hadisler (mahluklar) ile ilgili ilimler (bilgiler) işte böyledir. Keza, kudret, rahmet, cömertlik, adalet, fazl, ihsan açılarından da bir müsavat (denklik) söz konusu değildir.

Dört Âyetin Sıralanışındaki Güzellik

Bil ki bu sûre dört âyettir ve bunların sıralanışında şöyle çok çeşitli hikmet ve incelikler var:

Birinci hikmet: Sûrenin başı, Allahu Teâlâ'nın bir olduğuna; *"Allah sameddir"* âyeti, kerim ve rahim olduğuna delalet eder. *"O, doğurmamıştır, doğurulmamıştır. "* Binâenaleyh o, mutlak manada ganidir, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur; değişimden-bozulmadan münezzehtir. Dolayısıyla kesinlikle hiçbir hususta cimrilik etmez ve O'nun cömertliği herhangi bir menfaat elde etmek ve kendisinden bir zararı savuşturmak için değil, sırf ihsanındandır. *"Hiçbir şey O'na denk olmamıştır"* âyeti de, Allah'a nisbet edilmesi caiz olmayan bütün sıfatları nefye-redde bir işarettir.

İkinci hikmet: Allahu Teâlâ, *"Allah ehaddir"* cümlesiyle zatından birçok şeyleri nefyetmiş; *"Allah sameddir"* cümlesiyle noksanlık ve mağlubiyeti; *"O, doğurmamıştır, doğurulmamıştır"* âyetiyle, ma'luliyyeti ve illeti (bir şey vasıtasıyla olduğu ve bir şeye vasıta olduğu konularını); *"Hiçbir şey O'na denk olmamıştır"* âyetiyle de, zıtları ve ortakları (denkleri) olabileceğini nefyetmiş-reddetmiştir.

Başlıca Batıl Dinleri Red

Üçüncü hikmet: *"Allah birdir"* âyeti, "Nar" ve "zulmet" diye iki tanrı olduğunu söyleyen "seneviyye" (Mecusiler)in; teslise inanan Hıristiyanların batıl olduğunu ortaya kor; ikinci âyet, Allahu Teâlâ'dan başka yaratıcı olduğunu söyleyenlerin görüşünün batıllığını ortaya kor. Çünkü eğer başka yaratıcılar da olsaydı, bütün ihtiyaçlar hususunda sadece Hak Teâlâ samed, yani başvurulan olmazdı. Üçüncü âyet ise, "Uzeyr, Allah'ın oğludur" diyen Yahudilerin; "Mesih, Allah'ın oğludur" diyen Hıristiyanların ve "Melekler, Allah'ın kızlarıdır" diyen müşriklerin, bu görüşlerinin batıllığını ortaya kor. Dördüncü âyet de, putları Allah'a denk ve ortak kabul eden müşriklerin bu görüşlerinin batıllığını ortaya kor.

Dördüncü hikmet: Bu sûre, Hak Teâlâ hakkında, Kevser Sûresi'nin, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında oluşu gibidir. Fakat o sûredeki ta'n (kınama), Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında "O, ebterdir, onun çocuğu (oğlu) yok" demeleri sebebiyle gelmişti. Bu sûredeki ta'nın sebebi ise, Allahu Teâlâ'ya çocuk isnat etmeleridir. Çünkü insan için, çocuğu olmaması; Hak Teâlâ için de, çocuğunun olması bir ayıp ve kusurdur. İşte bundan dolayı, bu sûrenin başında قُلْ "Benden bu tehdidi uzaklaştırmak için de ki" denilmiş; Kevser Sûresi'nde ise, "Senden bu tehdidi uzaklaştırmak için diyorum ki: اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ "Sana kevseri verdik" buyurulmuştur. Allah en iyi bilendir.

***

MUAVVİZETEYN'E GİRİŞ

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Bu iki sûrenin tefsirine girişmezden önce, iki konunun ele alınması gerekir:

Birinci konu: Bir ârifin (mutasavvıfın) bu sûreyi enteresan bir şekilde tefsir edip, şöyle dediğini duydum: "Allahu Teâlâ, **İhlas Sûresi**'nde, "ilahiyyât" (ulûhiyyet) konusunu açıklayınca, onun peşi sıra, mahlukatın mertebelerini anlatmak İçin **Felak Sûresi**'ni getirdi ve önce, *"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım..."* buyurdu. Çünkü ademin (yokluğun) karanlıkları sonsuzdur. Hak Sübhânehû ve Teâlâ da, var etme ve yaratmanın nuru ile bu karanlıkları aydınlatandır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, önce, *"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım"* buyurdu, sonra da *"Yarattığı şeylerin şerrinden"* buyurdu. Bunun izahı şöyledir: Mümkinât-mahlukat âlemi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Dikkat edin, halk (yaratma) ile emr O'na aittir"* (A'raf, 54) âyetinde beyan ettiği üzere, iki kısımdır: "**âlem-i emr**" ve "**âlem-i halk...**" Âlem-i emrin hepsi, mahza hayırdırlar, şerlerden ve afetlerden (kusurlardan) uzaktır. Âlem-i halk ise cisim ve cismaniyyet âlemidir. Şer de ancak bu âlemde bulunur. Cisim ve cismaniyyet âlemi, âlem-i halk (yaratılış âlemi) diye isimlendirilmiştir. Çünkü halk, takdir etme (bekleme) manasınadır ve miktar (belirlenen ölçüler) cisimlerin ayrılmaz özellikleridir. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hak, "De ki: Var etme ve yaratma nûru ile, yokluk denizinin karanlıklarını aydınlatan Rabbe, cisim ve cismaniyet âlemi olan, halk âlemindeki şerlerden sığınırım" buyurmuştur.

Hem sonra açık olan hususlardan birisi de şudur: Cisimler, ya eserî olur, ya unsurî olur. Eserî cisimler, hayırlı ve iyidirler. Çünkü onlar, kusur ve bozulmadan uzaktırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rahman'ın yaratmasında hiçbir kusur göremezsin. Gözünü tekrar çevir, bir çatlak görüyor musun?"* (Mülk, 3) buyurmuştur. Unsurî (elementlerden oluşan) cisimler ise,

ya cansızdır, ya bitkidir, ya hayvandır. Cansızlar, bütün nefsani kuvvetlerden halidir. Binâenaleyh bunlarda tamamen zulmet (karanlık) vardır ve hiçbir nur yoktur. İşte, *"Karanlığı çöktüğünde gecenin şerrinden (o Rabbe sığınırım)"* (Felak, 31) âyetiyle anlatılmak istenen budur.

Bitkilere gelince, onlardaki bitkisel besleme gücü, hem enine, hem boyuna, hem de derinlemesine artar, uzar. Binâenaleyh bu bitkisel güç, sanki üç düğümü üflenmiş gibidir. Hayvanlara gelince, onlardaki hayvani güçler, zahirî duyular, batinî duyular, şehvet ve gazaptır ve bu kuvvetlerin hepsi, insanî ruhu, gayb âlemine bağlanıp, Allah'ın celalinin kudsiyyeti ile meşgul olmaktan alıkor. İşte, *"Haset ettiği zaman, haset edenin şerrinden de (o Rabbe sığınırım)"* (Felak, 5) âyetinden murat budur. Bu mertebelerden sonra, insanî nefisten başka süfliyyat kalmamıştır ve Rabbe sığınan odur. Binâenaleyh kendisinden sığınılmaz.

Hal böyle olunca Allahu Teâlâ bu sûreyi bitirdi ve bundan sonra, **Nâs Sûresi**'nde, insanî nefsin, terakkideki derecelerinin mertebelerini zikretti. Bu böyledir, çünkü nefis, fıtratı (yaratılışı) itibariyle, marifetullah ve muhabbetullah ile dolmaya (sarılmaya) müsaittir. Fakat o, işin başında, bütün bu "marifet"lerden (ilimlerden) baştır. Sonra ikinci mertebede, onda önce bedihi ilimler meydana gelir. Bu ilimler vasıtasıyla, fikrî meçhulleri bilme derecesine ulaşmak mümkündür. Sonra işin sonunda da, bu fikrî meçhuller, kuvveden fiile geçer. İşte Hak Teâlâ'nın *"De ki: İnsanların Rabbine sığınırım"* (Nas, 1) âyeti, insanî nefsin birinci mertebesine, yani bütün bedihi ve kesbî ilimlerden hali (boş) oluş haline bir işarettir. Bu böyledir, çünkü nefis bu mertebede, kendisini o bedihi me'arifi (bilgiler) ile terbiye edip süsleyecek olan bir mertebeye muhtaçtır. Sonra bu ikinci mertebede, -ki bu, o bedihi ilimlerin meydana geldiği mertebedir-, nefis için, buradan fikri ilimleri bilme mertebelerine geçebilme melekesi (kabiliyeti) âyetinden murat budur.

Sonra üçüncü mertebede, yani bu fikri ilimlerin kuvveden fiile geçmesi mertebesinde, nefsin tam kemali (olgunluğu) gerçekleşir. İşte *"ve insanların ilahına (sığınırım)"* (Nas, 3) âyetinden murat da budur. Binâenaleyh Hak Sübhânehû ve Teâlâ kendisini âdeta, insanî nefsin mertebelerinden her bir mertebeye göre, o mertebeye uygun bir isimle isimlendirmiştir. Sonra da, *"O sinsi vesveselerinin şerrinden (sığınırım)"* (Nas, 4) dememizi emretmiştir. Bu sinsi vesveseciden murat, vehmi kuvvettir. Vehme, "sinsi" denilmesinin sebebi şudur: Akıl ve vehim, bazı mukaddimelerin (öncüllerin) kabulünde,

birbirine yardım ederler. Sonra iş neticeye ulaşınca, akıl o neticeye destek olur. Vehim ise, sinsice davranır, geriler, döner ve neticenin kabulünü engellemeye çalışır. İşte bu sebepten dolayı ona "sinsi" **(hannâs)** denilmiştir. Sonra Hak Teâlâ, bu sinsinin, akla büyük zarar verdiğini ve insanın nadiren ondan kurtulduğunu beyan etmiştir. Binâenaleyh Hak Teâlâ bu sûrede âdeta insan ruhunun mertebelerini beyan etmiş ve onun düşmanının kim olduğuna ve akıl ile vehmin arasının ne ile ayırt edilebileceğine işaret etmiştir. İşte bu nokta, insanî nefsin mertebelerinin son derecesidir ve dolayısıyla Kitab-ı Kerim ve Furkan-ı Azim bu noktada sona ermiştir."

Muavvizeteyn'in Nüzul Sebebi

İkinci konu: Müfessirler bu sûrelerin sebeb-i nüzulü olarak, birkaç rivâyet zikretmişlerdir:

1) Rivâyet edildiğine göre **Cebrâil** (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip, "Bir ifrit, cin, sana tuzak kuruyor. Binâenaleyh yatağına gittiğin (yattığın) zaman "اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ، اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ" de" dedi.

2) Allahu Teâlâ bu iki sûreyi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e göz değmesine karşı bir tedavi-çare olsunlar diye indirmiştir. **Saîd b. Müseyyeb**'den şu rivâyet edilmiştir: Kureyşliler, "Gelin, aç kalalım ve Muhammed'e nazar vuralım" dediler ve bunu yaptılar. Sonra ona gelip, "Pazun ne kadar güçlü; sırtın ne kadar kuvvetli, yüzün ne kadar parlak!" dediler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, muavvizeteyn'i indirdi.

3) Müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre ise Yahudi **Lebîd b. el-A'sâm**, bir kuyuya attığı bir yay kirişine, on bir düğüm atarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sihir yaptı. Bu kuyunun adı, "**Zervân**" idi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) hastalandı ve bu rahatsızlık üç gece (artıp) şiddetlendi. İşte bundan dolayı, bu iki sûre nazil oldu ve **Cebrâil** (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e, sihrin atıldığı yeri haber verdi. Resûlullah (s.a.s) da oraya **Hz. Ali** (a.s) ve **Talha** (r.a)'yı gönderdi. Onlar bu (şeyi bulup) getirdiler. **Cebrâil** (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Bir düğüm çöz, bir âyet oku" dedi. O bunu yaptı ve Hz. Peygamber her bir âyeti okuduğunda, bir düğüm çözüldü. Hz. Peygamber (s.a.s) (o zaman), bir hafiflik ve rahatlık hissediyordu.

Bil ki **Mu'tezile**'nin hepsi, bu rivâyeti reddederler: (Mesela) **Kâdî** "Bu rivâyet asılsızdır. Halbuki Allahu Teâlâ, *"Allah seni insanlardan koruyacaktır"* (Maide, 67) ve *"Sihirbaz, yaptığında felaha ermez"* (Tâhâ, 69) buyurduğu ve bunun olabileceğini söylemek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini

yaralamaya götürdüğü halde, bir de bu doğru olsa bile, sihir yapanların bütün peygamberlere ve saliklere zarar verebilecekleri, böylece kendileri için büyük bir mülk elde etmeye kadir olabilecekleri neticesi çıkacağı için, -ki bütün bunlar batıldır, söz konusu değildir-; keza kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i sihirlenmiş diye tenkit ederlerken, bu rivâyetin doğru olduğu nasıl söylenebilir? Binâenaleyh eğer bu hadise meydana gelmiş ise, kâfirler bu iddialarında doğru olmuş olurlar ve Hz. Peygamber (s.a.s)'de, bu kusur hasıl olmuş olur. Halbuki bütün bunların caiz olmadığı malumdur" demiştir.

Biz (Ehl-i sünnet) âlimlerimiz ise şöyle demişlerdir: "Rivâyet âlimlerinin cumhuruna göre bu kıssa (hadise), sahihtir. "Bu hususta zikredilen izahlar, Bakara Sûresi'nde geçti. **Kâdî**'nin, "Kâfirler, Hz. Peygamberi sihirlenmiş diye tehdit ediyorlardı. Eğer bu hadise meydana gelmiş ise, kâfirler bu sözlerinde doğru olmuş olurlar" şeklindeki sözünün cevabı da şöyledir: Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sihirlenmiş aklını kaybetmiş bir deli olmasını ve dinlerini bu yüzden terk etmiş olduğunu kastediyorlardı. Ama onun, bedenen hissettiği bir acı ile sihrin tesirinde kalmasına gelince, bu hiç kimsenin inkâr edemeyeceği (akıldan uzak göremeyeceği) bir şeydir. Velhasıl Allahu Teâlâ, dini, şeriati ve peygamberliği hususunda eziyet edecek-zarar verecek, hiçbir şeytan, insan ve cinni ona (s.a.s) musallat etmemiştir. Ama bedenine zarar verme hususu ise, uzak bir ihtimal görülmez. Bu meseledeki sözün tamamı Bakara Sûresi'nde geçti.

Biz şimdi tefsire dönelim:

FELAK SÛRESİ

Bu sûre, beş âyet olup, Medenî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِۙ ﴿١﴾ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَۙ ﴿٢﴾ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ اِذَا وَقَبَۙ ﴿٣﴾
وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِى الْعُقَدِۙ ﴿٤﴾ وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ اِذَا حَسَدَ ﴿٥﴾

"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğümde gecenin şerrinden, düğümlere nefes eden kadınların şerrinden, haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden" (Felak, 1-5).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Âyetin Başındaki Kul Emri**

Âyetin başındaki قُلْ *"De ki..."* âyetiyle ilgili bir kaç incelik var:

1) Allahu Teâlâ, kendisini zatında ve sıfatlarında uygun olmayan şeylerden tenzih olmak üzere, İhlas Sûresi'nin okunmasını emredince ve bu tenzih, en büyük taatlerden biri olunca, sanki kul, "Ya Rabbi, bu taat gerçekten çok büyük ve onu hakkıyla yapma hususunda kendime güvenemiyorum" dedi. Bunun üzerine Hak Teâlâ ona, قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ *"De ki: Sabahın Rabbine sığınırın"*, yani Allah'a sığın ve iltica et ki, o seni, en güzel bir şekilde bu taate muvaffak kılsın" diye cevap vermiştir.

2) Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, Allah'ın nesebini (anlatımını) ve sıfatlarını sorunca, sanki Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah'ım, senin hakkında, sana layık olmayan şeyleri söyleme cesaretini gösteren bu cahillerden nasıl kurtulacağım" demiş de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım"* yani, "Bana sığın ki seni onların şerlerinden koruyayım" cevabını vermiştir.

3) Cenâb-ı Hak, sanki, "Kim benim evime (Beytullah'a) sığınırsa, ona şeref veririm ve onu güvenlikte kılarım. Çünkü ben, *"Kim oraya girerse, eman olur"* (Âl-i İmran, 97) buyurdum. Binâenaleyh sen de bana iltica et ve *"Sabahın Rabbine sığınırım"* de ki, seni de emin kılayım" demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE: **Rukyenin Hükmü**

Âlimler, dua ve Allah'a sığınmak suretiyle, Allah'tan yardım istemek caiz midir, değil midir?" diye ihtilaf ettiler. Bazıları, "Bu caizdir" deyip, şöyle bazı deliller getirdiler:

1) Rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), rahatsızlandı-şikâyetlendi. Bunun üzerine **Cebrâil** (a.s) بِسْمِ اللهِ اَرْقِيكَ مِنْ كُلِّ شَىْءٍ يُؤْذِيكَ وَاللهُ يَشْفِيكَ *"Allah'ın adı ile seni, sana rahatsızlık veren her şeye karşı okuyup tedavi ediyorum ve Allah sana şifa verir"*[54] diyerek onu okumuştur.

2) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s), bizlere, bütün acılara ve (ateşli hastalıklara) karşı şu duayı öğretirdi: بِسْمِ اللهِ الْكَرِيمِ اَعُوذُ بِاللهِ الْعَظِيمِ مِنْ شَرِّ كُلِّ عِرْقٍ نَعَّارٍ وَمِنْ شَرِّ حَرِّ النَّارِ *"Her direten (mustarip) damarın şerrinden ve cehennemin sıcaklığının şerrinden, Kerim Allah'ın adı ile, Yüce Allah'a sığınırım."*[55]

3) Hz. Peygamber (s.a.s), مَنْ دَخَلَ عَلَى مَرِيضٍ لَمْ يَحْضُرْهُ اَجَلُهُ فَقَالَ اَسْأَلُ اللهَ الْعَظِيمَ رَبَّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ اَنْ يَشْفِيَكَ سَبْعَ مَرَّاتٍ شَفَى *"Kim, henüz eceli gelmemiş bir hastanın yanına girer ve yedi defa, "Arş-ı Azîm'in Rabbi, Allahu Azim'den, sana şifa vermesini istiyorum" derse, o hasta şifa bulur"* buyurmuştur.

4) **Hz. Ali** (r.a)'dan rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), bir hastanın yanına girdiği zaman, اَذْهِبِ الْبَأْسَ رَبَّ النَّاسِ اِشْفِ اَنْتَ الشَّافِى لَا شَافِىَ اِلَّا اَنْتَ *"Ey Arş'ın Rabbi, bu derdi gider, ey şifa verici, şifa ver. Senden başka şifa verici yoktur"* derdi.

5) **İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s) اُعِيذُكُمَا بِكَلِمَاتِ اللهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَةٍ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَّةٍ *"Sizin ikinizi, şeytandan, bela ve uğursuzluktan ve her kem gözden, Allah'ın tâm kelimeleri ile, okuyor, (Allah'ın korumasına havale ediyorum)"*[56] diyerek **Hz. Hasan** ile **Hz. Hüseyin**'e okurdu ve *"Babam İbrahim de, oğlu İsmail ve İshak'ı böyle diyerek okurdu"* derdi.

6) **Osman b. Ebu'l-As es-Sakafî** şöyle demiştir: "Neredeyse beni öldürecek bir acım olduğu halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldim. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: اِجْعَلْ يَدَكَ الْيُمْنَى عَلَيْهِ وَقُلْ بِسْمِ اللهِ اَعُوذُ بِعِزَّةِ اللهِ وَقُدْرَتِهِ مِنْ شَرِّ مَا اَجِدُ سَبْعَ مَرَّاتٍ *"Sağ elini, o (ağrının olduğu) yerin üzerine koy ve yedi*

54 **İbn Mace,** Tıb 37 (2/1166).
55 **İbn Mace,** Tıb, 37 (2/1165).
56 **Tirmizi,** Tıb, 18 (4/396).

defa, "Bulduğum bu şeyin şerrinden, Allah'ın adı ile, Allah'ın izzetine ve kudretine sığınırım" de"[57]

7) Rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), yolculuk yapıp da bir konağa indiği zaman, يَا اَرْضُ رَبِّى وَرَبُّكَ اللهُ اَعُوذُ بِاللهِ مِنْ شَرِّكَ وَشَرِّ مَا فِيكَ وَشَرِّ مَا يَخْرُجُ مِنْكَ وَشَرِّ مَا يَدُبُّ عَلَيْكَ وَاَعُوذُ بِاللهِ مِنْ اَسَدٍ وَاَسْوَدَ وَحَيَّةٍ وَعَقْرَبَ وَمِنْ شَرِّ سَاكِنِى الْبَلَدِ وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ *"Ey toprak, benim de, senin de Rabbin Allah'tır. Ben, senin, sende olanın, senden çıkanın, üzerinde yürüyenin şerrinden o Allah'a sığınırım. Yine, aslanın, küçük ve büyük yılanın, akrebin ve bu beldenin sakinlerinin, babanın, oğulun şerrinden Allah'a sığınırım"* derdi.[58]

8) **Hz. Aişe** (r.a) şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a s), vücudunda bir rahatsızlık duyduğu zaman, **İhlas, Felak** ve **Nas** sûrelerini sağ avucuna okur ve o avucuyla, rahatsızlık duyduğu yeri meshederdi.

Rukyenin Caiz olmadığı Görüşü

Bazı kimseler, **Cabir** (r.a)'den rivâyet edilen, "Hz. Peygamber (s.a.s) rukye yapmayı (okuyup-üfleyerek tedaviyi) yasakladı" hadisinden dolayı ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اِنَّ لِلّٰهِ عِبَادًا لَا يَكْتُبُونَ وَلَا يَسْتَرْقُونَ وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ *"Allah'ın bazı kulları var; onlar, (tedavi için) dağlanmazlar, rukye yaptırmazlar ve sadece Rablerine tevekkül ederler"*[59] ve لَمْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ مَنِ اكْتَوٰى وَاسْتَرْقٰى *"Dağlama yapan ve rukye yaptıran, Allah'a tevekkül etmiş olmaz"*[60] hadislerinden dolayı rukye yapmayı yasak (haram) saymışlardır.

Ben buna, "Bu yasaklamanın, ne olduğu (gerçeği) bilinmeyen rukye (tedavi) ile ilgili olması muhtemeldir. Ama güvenilir bir dayanağı olan rukyeye gelince, o nehyedilmemiştir" diyerek cevap veririm.

Ama âlimler, bir şey asma konusunda ihtilaf etmişlerdir: Rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ عَلَّقَ شَيْئًا وُكِّلَ اِلَيْهِ *"Kim bir şey asarsa (bağlarsa), işi ona havale edilir"*[61] buyurmuştur. **İbn Mes'ûd** (r.a)'un, ümm-i veledinin pazusuna bağlanmış (asılmış) bir nazarlık gördüğü ve onu, sert bir şekilde koparıp, parçaladığı rivâyet edilmiştir.

Kimi âlimler, bunu caiz görmüşlerdir. **Muhammed Bakır** (r.a)'a, çocuğa asılan-takılan muska-nazarlığın hükmü soruldu, o bu hususta ruhsat verdi.

57 **Tirmizi,** Tıb, 29 (4/408).
58 **Ebû Davud**, Cihad 81 (3/35).
59 Buhârî, Tıb, 42; Müslim, İman, 371-372 (1/198), (Benzer Hadis).
60 **İbn Mâce**, Tıb, 23 (2/1154) **Tirmizi**, Tıb, (4/393).
61 Tirmizi, Tıb, 24 (4/403)

Âlimler, nefes, yani üfleme konusunda da ihtilaf ettiler: **Hz. Aişe** (r.a)'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), rahatsızlandığı zaman, **Felak-Nâs** sûrelerini okuyarak, kendi kendine üflerdi ve eliyle (ağrıyan yerini) meshederdi. O, vefat ettiği o acının rahatsızlığını duyduğu zaman da, daha önce yaptığı gibi **Felak-Nâs** sûreleri ile kendisine okuyup üflemeye başlardı." Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivâyet edildiğine göre, o, yatacağı zaman, **Felak-Nâs** sûrelerini iki eline okur, sonra onlarla bütün bedenini meshederdi. Bazı âlimler, okuyup-üflemeyi hoş görmemişlerdir: **İkrime** "Rukye yapan kimsenin üflemesi, meshetmesi (el sürmesi) veya düğüm atması münasip değildir" demiştir. **İbrahim (en-Nehâî)**'nin, "(Selef), rukyede üflemeyi kerih görürlerdi" dediği rivâyet edilmiştir. Birisi demiştir ki: "Acı çekmekte olan **Dahhâk**'ın yanına girdim ve "Ey Ebû Muhammed, sana okuyayım mı?" dedim, "Olur, fakat üfleme" dedi. Ben de ona muavvizeteyn'i **(Felak ve Nâs'ı)** okudum."

Halimî şöyle demiştir: "**İkrime**'den rivâyet edilen, "Rukye yapan kimsenin üflememesi, meshetmemesi, muska bağlamaması (düğüm atmaması) gerekir" sözünü söylerken, **İkrime,** sanki Allahu Teâlâ'nın, düğüme nefes etmeyi (üflemeyi), sığınılması gereken şeylerden saydığı; binâenaleyh bunun yasak olması gerektiği görüşüne sahip olmuştur." Fakat bu görüş zayıftır. Çünkü düğüme üflemek, cana ve bedene zarar veren bir sihir olduğu zaman ancak kötü ve kınanmış bir iş olur. Ama bu nefes (üfleme), canlara ve bedenlere iyilik vermek için, tedavi etmek için olunca, haram olmaması gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Rabb Vasfının Özelliği**

Allahu Teâlâ, kıraatin başlangıcında, فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ *"Şeytandan Allah'a sığın"* (Nahl, 98) buyurarak, eûzu ile başlamayı emretmiştir. Burada ise, قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ *"De ki: Sabah'ın Rabbine sığınırım"* buyuruyor. Bir başka yerde de قُلْ رَبِّ اَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ *"De ki: Ya Rabbi, şeytanın vesveselerinden sana sığınıyorum"* (Mü'minûn, 97) buyurmuştur. Hadis-i şeriflerde de اَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللّٰهِ التَّامَّةِ *"Allah'ın tam kelimelerine sığınırım"* şekli yer almıştır. Şüphe yok ki, Hak Teâlâ'nın isimlerinin en yücesi, "Allah"tır. "Rab" ismi ise, bazen Allah'tan başkaları için de kullanılır. Nitekim Allahu Teâlâ, *"Çeşitli Rabler mi hayırlıdır, yoksa Allah mı"* (Yûsuf, 39) buyurmuştur, öyleyse, Allahu Teâlâ'nın bu sûrelerde, "Allah'a sığınırım" şeklinde değil de, *"Sabah'ın Rabbine sığınırım"* diye sığınmayı emretmesinin sebebi nedir? Buna, âlimler çeşitli şekillerde cevap vermişlerdir:

1) Allahu Teâlâ, *"Kur'ân okuduğun zaman, Allah'a sığın"* (Nahl, 98) âyetinde, Kur'ân okumak için istiazeyi emretmektedir. Bu sûredeki istiaze emri ise, canı ve bedeni sihirden korumak içindir. Birinci vazife daha büyüktür. Dolayısıyla Allahu Teâlâ orada, en büyük ismini zikretmiştir.

2) Şeytan seni ibadetten men etmeye çalışırken, bedenine ve ruhuna zarar ulaştırmaya çalışırken gösterdiği gayretten daha fazla çaba sarf eder. Dolayısıyla Hak Teâlâ bu sûrede değil de, orada en büyük ismini, yani "Allah" ismini zikretmiştir.

3) "Rabb" ismi, "terbiyeye" işaret eder. Dolayısıyla Allahu Teâlâ sanki, geçmişte ona olan terbiyesini, onu gelecekte terbiyesine bir vesile saymıştır. Yahut da kul, âdeta şöyle diyor: "Allahım, terbiye ve ihsan senin sanatındır. Binâenaleyh beni ihmal etme, ricamı boşa çıkarma."

4) Cenâb-ı Hak "terbiye" ile, ihsana (iyiliklere) başlamıştır. Başlamak ise, devamı gerektirir.

5) Bu sûreler, Kur'ân'ın son sûreleridir. Binâenaleyh terbiye ve ihsanının senden kesilmeyeceğine tembih için bu sûrelerde "Rabb" ismini zikretmiştir. Eğer, *"İnsanların Rabbine, insanların melikine, insanların ilahına sığınırım"* demek suretiyle, son olarak "ilah" ismini zikretmiştir" denilirse, biz deriz ki: Bunda şöyle bir incelik var: "Allahu Teâlâ şöyle demiş olmaktadır: "Rabbim olana sığınırım" de. Fakat (bil ki) O, ilahtır, sinsi vesveseciye kahir ve galiptir. Dolayısıyla O, önemli vazifelerinde, düşmanlarına karşı keskin bir kılıç ve yakıcı bir ateş, ama sana karşı ise müşfik olan babana dön." Şu halde bu, iyilik ve terbiye va'dinin en büyük bir çeşididir.

6) Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Kalbin bana ait. Dolayısıyla oraya, benden başkasının sevgisini sokma. Dilin bana ait, onunla benden başkasını anma. Bedenin bana ait, onu benden başkasının hizmet (ve ibadetiyle) meşgul etme. Bir şey istediğin zaman ancak benden iste. Binâenaleyh ilim istediğin zaman da, رَبِّ زِدْنِى عِلْمًا "Ya Rabbi, ilmimi artır" de. Eğer dünyayı istersen, Allah'tan, fazl-ı ikramını isteyin. Bir zarardan korktuğun zaman da, *"De ki: Sabah'ın Rabbine sığınırım."* Çünkü ben, kendimi, "Sabahın yaratıcısı" ve "danelerin çekirdeklerinin yaratıcısı (fâlik'i)" olarak niteledim. Bütün bu şeyleri, ancak senin için yaptım. Bütün bu işleri senin için yaptığım zaman, seni, korku ve belalardan korumuş olur muyum?" demiş olmaktadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Felâk Kelimesi ve Sabah Vaktinin Özellikleri**

Müfessirler "**felak**" kelimesiyle ilgili çeşitli izahlar yapmışlardır:

Birinci görüş: "**Felak**, sabah demektir." Bu, ekseri âlimin görüşüdür. Zeccâc şöyle demiştir: Felak, sabahtır. Çünkü sabah geceden "falk" edilmekte, geceden çıkartılmaktadır. Felak, "ism-i mef'ûl" (yani çıkarılmış) manasında, "**fa'al**" vezninde bir kelimedir. Arapçada, هُوَ اَبْيَنُ مِنْ فَلَقِ الصُّبْحِ "O, sabahın doğuşundan (aydınlığından) daha açık" denilir." Bu manada, Allah'a sığınmada, "sabah"ın özellikle zikredilmesinin çeşitli izahları var:

1) Bu çeşitli (zifiri) karanlıkları bütün bu âlemden kaldırmaya kadir olan Allah, sığınan kuldan, korktuğu ve çekindiği her şeyi defetmeye de kadirdir.

2) Sabahın doğuşu, ferahlığın gelişine misal gibidir. Nitekim insan gece, sabahın doğuşunu beklediği gibi, korkan da kurtuluş sabahının doğmasını gözler.

3) Sabah, müjde gibidir. Çünkü insan, karanlıkta, kütük üzerindeki et gibi olur. Sabah olduğu zaman, sanki emniyeti ilan etmiş, ferahlığı müjdelemiş gibi olur. İşte bu sebepten dolayı her hasta ve davetli, seher vaktinde bir hafiflik bulur. Binâenaleyh Hak Sübhanehû ve Teâlâ *"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım"* buyurmuştur. O, istenmediği halde sabahın doğuş nimetini verir. Ya istendikten sonra nasıl verir?

4) Bazıları demişlerdir ki: **Yusuf** (a.s), kuyuya atıldığı zaman, dizi şiddetli bir acı duydu ve gecesini, gözü açık geçirdi. Sabahın doğuş vakti yaklaştığı zaman, **Cebrail** (a.s), Allah'ın izniyle, onu teselli etmek üzere ve Rabbine dua etmesini tavsiye etmek üzere indi. Bunun üzerine o, "Ey Cebrâil sen dua et, ben de "amin" diyeyim" dedi. **Cebrail** (a.s) dua etti, **Yusuf** (a.s) "amin" dedi. Bunun üzerine, Cenâb-ı Hak, onun sıkıntısını (acısını) giderdi. Yusuf'un hayatında mutlu dönem gelince **Cebrail** (a.s) şöyle dedi: "Ben dua edeyim, sen de "amin" de." Böylece **Yusuf** (a.s), Rabbinden, işte bu vakitte, bütün başı belalı olanların sıkıntısını gidermesini istedi. Dolayısıyla her hasta, gecenin sonunda mutlaka bir tür hafiflik hisseder. Rivâyet edildiğine göre, **Yusuf** (a.s) kuyuda, şöyle dua etmiştir: "Ey sıkıntılı anımda desteğim, yalnızlığımda dostum; ey garipliğime merhamet eden, ey üzüntümü gideren, ey duama icabet eden, ey benim ilahım ve babalarım **İbrahim**'in, **İshak**'ın, **Ya'kûb**'un ilahı, yaşımın küçüklüğüne, dayanağımın (gücümün)

zayıflığına ve çaremin azlığına merhamet et, ey Hayy, ey Kayyûm, ey Celâl ve İkram sahibi olan Allahım."

5) Bu âyette, özellikle sabahın zikredilmesi belki de sabahın, darda kalmışların dua, üzüntülere icabet vakti oluşundan dolayıdır. Binâealeyh Hak Teâlâ sanki, şöyle demek istemiştir: "De ki: Bütün dert ve sıkıntıların açıldığı o vaktin Rabbine sığınırım."

6) Belki de Allahu Teâlâ, kıyamet gününün bir örneği olduğu için, burada özellikle sabahı zikretmiştir. Çünkü (geceleyin) insanlar, âdeta ölüler; evler de kabirler gibidir. Sonra onlardan kimi, evinden çıplak ve iflas etmiş (fakir) olarak çıkar ve ona iltifat edilmez, kıymet verilmez; kimi, borçlu olur ve hapse atılır; kimi, itaat olunan bir padişah olur ve binekler ona yönelir, insanlar onun huzurunda durur. Kıyamet günü de böyledir. Bazı insanlar o gün, sevap yönünden iflas etmiş, takva elbisesinden yoksundur, çıplaktır, dolayısıyla Cebbâr Padişahın, yani Allah'ın huzuruna, çekilip götürülürler. Dünyada Rabbine itaatkâr olan kul, âhirette itaat olunan, saygı gösterilen bir padişah olur, ona burak sunulur.

Namaz, Kıyamet Provası

7) Allahu Teâlâ'nın, kıyamet hallerini kendinde toplayan namaz vakti olduğu için, özellikle sabahı zikretmiş olması da muhtemeldir. Evet, namazdaki kıyam, kıyamet günündeki kıyamı hatırlatmaktadır. Nitekim Allahu Teâlâ, *"İnsanların, Rabbu'l-âlemin için kıyam ettikleri, kalktıkları gün..."* (Mutaffifîn, 6) buyurmuştur. Keza namazdaki kıraat, amel defterlerinin okunuşunu; namazdaki rükû, kıyametteki, *"Başlarını (utançlarından) eğerler"* (Secde, 12) âyetinin anlattığı hususu; namazdaki secde, *"Secdeye davet olunurlar, fakat güçleri yetmez"* (Kalem, 42) âyetinin anlattığı hususu; namazdaki oturuş, *"Her ümmeti, diz çökmüş görürsün"* (Câsiye, 27) âyetinin anlattığı hususu hatırlatır. Binâenaleyh kul, "Allahım, beni şu gecenin karanlığından kurtardığın gibi, kıyametin bu korkularından da kurtar" demiş olur. Cenâb-ı Hak, bu âyette, özellikle sabah namazının vaktini zikretti. Çünkü, *"Şüphesiz, fecir vaktindeki kıraat (yani sabah namazı) şahitlidir"* (İsra, 78) yani gece ve gündüz melekleri, onda hazır olurlar" buyurulduğu üzere, sabah namazının, daha fazla şerefi var.

8) *"Seherlerde istiğfar edenler"* (Âl-i İmran, 17) âyetinde beyan ettiği gibi, sabah, istiğfar ve yalvarıp, yakarma vaktidir.

İkinci görüş: Felak, Allah'ın, bitkilerle yeryüzünü yardığı gibi, yardığı her şeydir. *"Şüphesiz Allah, danenin ve çekirdeğin fâlıkı (yarıp-çıkaranı)dır"* (En'âm, 95). Dağları, gözelerle yarmıştır. *"O kayalardan, nehirler fışkıranlar vardır"* (Bakara, 74). Bulutları, yağmurlarla, rahimleri, çocuklarla; yumurtaları civcivlerle; kalpleri, marifetlerle (bilgilerle) yarmış, içlerinden bunları çıkarmıştır. Mahlukatı düşündüğü zaman, çoğunun değişimden, hatta yokluktan (adem'den) olduğu; sanki onun karanlık gibi, nurun (aydınlığı) da, "varlık" gibi olduğu hakikati senin için ortaya çıkar. Ve ezelde, O'nunla beraber kesinlikle sanki O'nun, yokluk karanlıklarının denizini, yaratma, var etme ve tekvin nurları ile yardığı sabit olur. İşte, "**felak**" (yarma) ile anlatılan budur. Bu görüş, şöyle çeşitli bakımlardan, doğruya daha yakındır:

1) Mevcut olan, ya yaratıcıdır, ya yaratılmıştır. Biz "**felak**" kelimesini bu görüşe göre tefsir ettiğimizde, Allahu Teâlâ sanki şöyle demiş olur: "De ki: Bütün mümkinatın Rabbi, bütün mahlukatın var edicisi olan Allah'a sığınırım." Binâenaleyh bundaki saygı daha büyük olur ve "sabah" da, bu manaya dahil olan hususlardan biri olmuş olur.

2) Her bir varlık, ya vâcib li-zâtihî veya mümkin li-zâtihî'dir. "Mümkin" olan, başkası sayesinde var olmuştur, haddi zatında (önceden) yoktur. Binâenaleyh her "mümkin" varlık için, var olması esnasında, var olmasını sağlayan, devam etmesi halinde de, devamını sağlayan bir müessir gereklidir. Çünkü mümkin, bekası (devamı) halinde, müessire muhtaçtır. Terbiye (rububiyyet) ise hudûs (var olma) haline değil, aksine bekâ haline bir işarettir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak âdeta şöyle buyurmaktadır: Sen (ey kul) sadece var olma halinde değil, zâtının ve bütün sıfatlarının hem var olma, hem bekâ halinde (bir var ediciye ve hayatını sürdürücüye) muhtaçsın." İşte, *"Felâk'ın Rabbi"* ifadesi, Allah'tan başka bütün varlıkların, mahiyetleri ve varlıkları konusunda, zatları ve sıfatları bakımından, hem var olmak, hem devam edebilmek için, Allah'a muhtaç olduklarına ve tevhit sırrının, ancak bu hususların görülmesi durumunda, şirk şaibelerinden temiz olacağına delalet eder.

3) Karanlıkta var etmek ve suret vermek, aydınlıkta bu işi yapmaktan daha zordur. Binâenaleyh Hak Teâlâ sanki "Ben, nurların doğuşundan ve ışıkların ortaya çıkışından önce yaptığım şeyi yapanım. Böyle bir şey, ancak tam ilim ve yüce hikmet ile yapılan şeylerdendir" demektedir. *"O, sizleri, ana rahimlerinde dilediği şekilde şekillendirendir. O azîz ve hakîm'den başka tanrı yok"* (Âl-i İmran, 6) âyeti ile, buna işaret edilmiştir.

Üçüncü görüş: Felak, cehennemde, içine düşülen" bir vadidir. Bu, Arapların, alçak-çukur yerler için kullandıkları "felak" kelimesindendir. Bunun çoğulu, "Felkân"dır. Bir sahabiden şöyle rivâyet edilmiştir: O, Şam'a geldi ve zimmilerin evlerini, içinde oldukları geçim bolluğunu gördü ve "Buna aldırmam. Çünkü bunların gerisinde (sonunda) felak yok mu?" dedi. "Felak nedir?" diye sorulunca da, "O, cehennemde bir evdir ki orası açıldığı zaman, sıcaklığının şiddetinden, bütün cehennem ehli feryad u figan eder" cevabını vermiştir. Cenâb-ı Hak bu âyette, özellikle "felak"ı zikretti, çünkü Allah, böylece büyük ve insanların düşünemeyecekleri şiddette bir azaba kâdirdir. Ama O'nun rahmetinin, azabından daha büyük, daha mükemmel ve daha tam olduğu da sabittir. Dolayısıyla O âdeta şöyle demektedir: "De ki: Ey bu şiddetli azabın sahibi, bu azabından daha büyük, daha mükemmel, daha tam, daha öncelikli ve daha ileri olan rahmetine sığınıyorum."

Mahlukatın Şerri

Hak Teâlâ sonra, مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ *"Yarattığı şeylerin şerrinden"* (Felak, 2) buyurmuştur ki, bu âyetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin tefsiri olarak, çeşitli izahlar var:

İblîs

1) **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Allahu Teâlâ bu ifadeyle, özellikle **İblis**'i zikretmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, ondan daha şerli bir mahluk yaratmamıştır ve de bu sûre, sihirden istiaze (Allah'a) sığınma hakkında nazil olmuştur. Sihir ise ancak İblis, yardımcıları ve askerleri sayesinde tamamlanır.

Cehennem

2) Bu âyetle, Hak Teâlâ, cehennemi kastetmiş ve âdeta şöyle buyurmuştur: "De ki: Cehennemde yarattığı şeylerin şiddet ve dehşetinden, cehennemin Rabbine sığınırım."

Muzır Hayvanlar

3) *"Yarattığı şeylerin şerrinden"* ifadesi ile, Hak Teâlâ, vahşi hayvanlar, haşereler ve bunların dışındaki şeyler gibi, eziyet verici çeşit çeşit hayvanların şerrini kastetmiştir. Buna bize eziyet veren cin ve insanların dahil olması ve fiillerinin "şer" diye nitelenmesi de caizdir. Cinlerin ve insanların, buradaki "مَا" (ism-i mevsulüne) dahil edilmesi caizdir. Çünkü ekseriyet,

akıllı olmayan varlıklar tarafından olunca, hepsi için "مَا" ism-i mevsulünü kullanmak güzel ve yerinde olur. Zira en fazla olan, esas alınır. Keza bu âyete, hastalık yapan yiyeceklerin, su ve ateşin şerleri de dahildir.

İmdi, eğer, "Sudan, ateşten, akrep ve yılan sokmasından meydana gelen acılar, çoğu kelamcılara göre, direkt Allah'ın yaratması ile meydana gelmektedir; veya, feylesofların çoğu ile bazı kelamcılara göre, Allahu Teâlâ'nın bu cisimlerde yarattığı birtakım kuvvet (ve özelliklerden) doğmaktadır. Her iki halde de, âyetin neticesi, Allahu Teâlâ'nın, Peygamberi'ne, Allah'tan yine Allah'a sığınmasını emretme olmaktadır, binâenaleyh bunun manası ne?" denilirse, biz deriz ki: Bunda ne beis var. Zaten Hz. Peygamber (s.a.s) de اَعُوذُ بِكَ مِنْكَ *"Allah'ım Senden yine Sana sığınıyorum"* diyerek, bunu açıkça ifade etmiştir.

Hastalık, Felaket ve Dertler

4) Hak Teâlâ bu ifadeyle, yarattığı hastalıkları, dertleri, kıtlıkları, çeşitli bela ve afetleri kastetmiştir. **Cübbâî** ve **Kâdî (Abdulcebbar),** bu tefsirin batıl olduğuna, çünkü Allah'ın fiilinin, "şer" diye isimlendirilemeyeceğini iddia etmişler ve şöyle demişlerdir: "Bunun böyle olduğuna şunlar da delalet eder:

1) Bu manaya göre, kendisinden sığınma emredilen varlığın, bize kendisine sığınmamızı emreden varlık olması gerekir. Bu ise, bir tenakuzdur.

2) Allahu Teâlâ'nın bütün fiilleri, hikmetlidir, doğrudur. Böyle olan fiillere "şer" demek mümkün değildir.

3) Eğer Allah'ın fiilleri şer olsaydı, bunları yapan da "şerli" diye vasfedilirdi. Halbuki Allahu Teâlâ, böyle nitelenmekten yücedir."

Bunların birinci delillerine, "Açıkladığımız gibi, "Allahım, senden, yine sana sığınırım" sözünde bir imkansızlık yoktur" diyerek; ikinci delillerine, "İnsan, ondan elem duyunca, o şey "şer" sayılır. Binâenaleyh âyet, bu insanın sözüne göre ifade edilmiştir. Nitekim, *"Kötülüğün cezası, misliyle kötülüktür"* (Şûra, 40) ve *"Kim size karşı haddi aşarsa, onun size haddi aşışı kadar, siz de ona karşı haddi aşın"* (Bakara, 194) âyetlerinde de böyledir" diyerek; üçüncü delillerine de, "Allahu Teâlâ'nın isimleri tevkîfidir, ıstılahî değildir, (yani Allahu Teâlâ'nın bildirdiği şekillerdedir. (Halbuki O'nun, "şerli" diye bir adı yoktur)." diye cevap veririz. Hem sonra Allahu Teâlâ'nın, *"İnsana bir şer dokunduğu zaman, feryad u figan eder"* (Mearic, 20) ve *"Ona şer dokunduğu zaman, uzun uzun yalvarıp yakarır"* (Fussilet, 51) âyetleri,

hastalıkların ve dertlerin "şer" diye isimlendirilebileceğine delalet eder. Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle derdi: اَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ طَوَارِقِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"Gece ve gündüz gelenlerin şerrinden, Allah'ım, sana sığınırım."*

İKİNCİ MESELE: **Kaderden Sığınma**

Bazı mülhidler (sapıklar), *"De ki: Felak'ın Rabbine sığınırım, yarattığı şeylerin şerrinden"* âyetlerini, şöyle, birkaç açıdan tenkit etmişlerdir:

1) Kendisinden sığınılan şeyler, Allah'ın kaza ve kaderiyle mi yoksa Allah'ın kaza ve kaderi (takdiri) olmadan mı, meydana gelmiştir? Eğer birincisi söz konusu ise, Allahu Teâlâ, nasıl o şeyden Allah'a sığınmayı emreder. Çünkü Allah'ın hükmettiği ve takdir ettiği şey vaki olmaktadır. Buna göre Allahu Teâlâ sanki: "Meydana gelmesini takdir ettiğim ve meydana gelmesi kaçınılmaz olan şeyden bana sığın ki onu meydana getireyim" demiş olur. Ama eğer bu şeyler, Allah'ın kaza ve kaderi ile değil ise, bu da Allah'ın mülk ve melekûtunu zedeler bir durumdur.

2) Eğer sığınılan şey, meydana geleceği bilinen bir şey ise, onu engelleyebilecek bir şey yok. Dolayısıyla da, ondan Allah'a sığınmanın hiçbir faydası yok. Ama eğer, meydana gelmeyeceği biliniyor ise, ondan istiazeye, Allah'a sığınmaya da gerek yok.

3) Eğer sığınılan şey, bir maslahat yani faydalı şey ise, mükellef, o şeyin defedilmesini ve engellenmesini istemeye nasıl rağbet eder. Ama eğer o şey, bir mefsedet, yani zararlı şey ise, (Allah) onu nasıl yaratır ve takdir eder.

Bil ki bu gibi şüphelere verilecek cevap, "Allah, yaptıklarından hesaba çekilemez" demektir. Bu söz, bu kitapta tekrar tekrar geçmiştir.

Gâsık

Sonra Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ اِذَا وَقَبَ *"Karanlığı çöktüğünde gecenin şerrinden"* (Felak, 3).

Âlimler "**gâsık**"ın ne demek olduğu hususunda, şöyle çeşitli izahlar yapmışlardır:

1) "**Gâsık**", karanlığı çok olan gece manasındadır. Bu, اِلٰى غَسَقِ اللَّيْلِ *"Gecenin iyice kararmasına kadar"* (İsra, 78) ifadesindendir. "Göz, yaşla doldu" manasındaki "غَسَقَتِ الْعَيْنُ" deyimi; "Yara, kanla doldu" manasındaki, "غَسَقَتِ الْجَرَاحَةُ" deyimi, bu köktendir. Bu, **Ferrâ** ve **Ebû Ubeyde**'nin görüşüdür. **İbn Kays**, bu manada şu şiiri okumuştur:

اِنَّ هٰذَا اللَّيْلَ قَدْ غَسَقَا وَاشْتَكَيْتُ الْهَمَّ وَالْأَرَقَا

"Muhakkak ki bu gece, bütün zulümatıyla üstüme çöktü. Ve ben, gam keder ve uykusuzluktan bizar oldum." **Zeccâc**, "**Gâsık**, sözlükte, "soğuk" demektir. Geceye, gündüzden daha soğuk olduğu için, "**gâsık**" denmiştir. "O zemherirdir (çok soğuktur)" sözü de, bundandır.

2) Bir kısım kimseler, "**gâsık**" ve "**gassâk**", akan manasınadır. Bu, Arapların, "Gözden su aktı" manasındaki "غَسَقَتِ الْعَيْنُ - تَغْسِقُ - غَسْقًا" fiilindendir. Geceye, karanlığı yeryüzüne âdeta akıp döküldüğü için, "**gâsık**" (akan) denilmiştir.

Âyetteki, "وَقَبَ" ise, gözden kaybolacak şekilde başka bir şeyin içine girmek manasınadır. "Girdi" manasında, "وَقَبَ - يَقِبُ - وُقُوبًا" denilir. "Çukur"a da, içine su girdiği (dolduğu) için, "**vakbe**" denilir. "**İlkâb**" da, bir şeyi çukura sokmak manasınadır. Bunlar, "**gâsık**" ve "**vekabe**" kelimelerinin, dil ile ilgili izahlarıdır.

Zifiri Karanlık

Müfessirlerin de âyetle ilgili bazı izahları var:

1) Bu âyet, "Geldiği, girdiği zaman gecenin şerrinden" demektir. Allahu Teâlâ, gecenin şerrinden sığınmayı emretmiştir, çünkü geceleyin, vahşi hayvanlar yuvalarından ve haşerat yerlerinden çıkar; hırsızlar ve suçlular hücuma geçer, yangınlar meydana gelir ve geceleyin silah doğrultulsa, o da, silah doğrultanı öldürse, bu insana kısas gerekmez. Ama aynı iş gündüz olsa, o zaman kısas gerekir. Çünkü gündüz, yardım (imdat) bulunabilir. Bir grup kimse "Geceleyin, cin ve şeytan denilen eziyet verici ruhlar ortaya çıkar-yayılır. Çünkü gündüz, güneş ışıklarının gücü sanki onları bastırmaktadır. Ama gece olunca, onlar için bir çeşit üstünlük hasıl olmaktadır." demişlerdir

2) "**Gâsık**", "Batan ay" manasınadır. **İbn Kuteybe**, "Tutulup gözden kaybolduğu, yani ışığı gidip, karardığı zaman için aya, "**gâsık**" denmiştir. Buna göre ayın "vukûb"u da, bu kararma içine girmesidir. **Ebû Seleme** (r.a), **Hz. Aişe** (r.a)'den, Resûlüllah (s.a.s)'ın, onun elini tutarak, ayı gösterip şöyle dediğini rivâyet etmiştir: اَسْتَعِيذِى بِاللهِ مِنْ شَرِّ هٰذَا فَإِنَّهُ الْغَاسِقُ إِذَا وَقَبَ *"Şunun şerrinden, ey Aişe, Allah'a sığın. Çünkü o, "Battığı zaman gâsık'ın şerrinden..." âyetinde işaret edilen "gâsık"tır"*[62] **İbn Kuteybe**, "Bunun manası, "Kusufa girdiği, yani tutulduğu zaman, ayın şerrinden Allah'a sığın" şeklindedir" demiştir.

62 **Tirmizî**, Tefsir; 94 (5/452).

Bana göre, bunun şöyle bir başka izahı daha var: "Ayın, kendi bünyesinde ışıklı (ışık saçan) bir varlık olmadığı, aksine karanlık olduğu doğrudur. İşte "**gâsık**" (karanlık) oluşundan murat budur. "**Vukûb**"u ise ışığının, ayın sonunda kaybolmasıdır. Müneccimler, "O, ayın sonunda, uğursuz olan kuvvetten düşer. Çünkü ışığı git gide azalır, bu sebeple de gittikçe uğursuzluğu artar. İşte bundan dolayı sihir yapanlar, hastalık yapacak sihirlerini, bu vakitte yaparlar. Bu, sûrenin sebeb-i nüzulüne uygundur. Çünkü bu, sihirbazların, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, hasta etmek için sihir yapmalarından dolayı nazil olmuştu" demişlerdir.

3) **İbn Zeyd,** "Bu âyet, "Düştüğü zaman, **Süreyya** (yıldızının) şerrinden" manasınadır. O düştüğü (battığı) zaman, hastalıklar artar, doğduğu zaman da ortadan kalkar. Buna göre, batıda battığında, aşağı süzüldüğü (aktığı) için **Süreyya**'ya, gâsık denilmiştir. Onun "vukûb"u da, yeryüzünün altına girmesi ve gözlerden kaybolması demektir" der.

4) **Keşşâf sahibi** "Gâsık ile siyah yılanların kastedilmiş olması da caizdir. "Vukûb"u da, çarpması ve nakbıdır (delmesi, sokmasıdır). "Vakb" ve "nakb", aynı manayadır" demiştir. Bil ki bu, zikredilen izahların en zayıfıdır.

5) **Gâsık,** batan güneştir. Buna, feleğinde (yörüngesinde) yüzdüğü için "gâsık" denilmiştir. Hareket ve gidişine, "gask" denir. Güneşin "vukûb"u da, gözden kaybolması ve yerin altına (öbür tarafına) geçmesidir.

Neffâsât

Cenâb-ı Hak sonra, وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ *"Düğümlere nefes eden kadınların şerrinden"* (Felak, 4) buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Âyetle ilgili, iki görüş var:

Birinci görüş: "Nefes", tükrükle birlikte üflemektir. **Keşşâf sahibi** böyle demiştir. Bazıları, "nefes, sırf üflemek manasınadır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِنَّ جِبْرِيلَ نَفَثَ فِي رُوعِي *"Cebrâil kalbime şöyle üfledi, telkin etti"* hadisindeki kelime de, bundandır. "**Ukad**", "**ukde**"nin (düğümün) çoğuludur. Bunun sebebi şudur: Sihir yapan, sihir için bir şey okumaya başladığında, eline bir ip alır ve ona durmadan düğüm üstüne düğüm atar ve bu düğümlere üfler.

Burada, "**nâfisât**" kelimesi, şu sebeplerden dolayı müennes olarak getirilmiştir:

1) Bu sihir sanatını kadınlar daha çok yaparlar. Çünkü onlar, düğüm atar ve o düğümlere üflerler. Bu böyledir çünkü sihirde en büyük maksat, bununla kalbi bağlamaktır. Buna olan gayreti ve düşünceyi sağlamlaştırmaktır. Bu ise bilgileri az, şehvetleri (arzuları) çok olan kadınlardan olur. Dolayısıyla onların bu işi, daha kuvvetli olur. **Ebû Ubeyde,** *"Düğümlere nefes eden kadınlar",* Yahudi **Lebîd b. A'sâm**'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sihir yapmış olan kızlarıdır" demiştir.

2) Âyetteki "**neffâsât**" ile, "nefs"ler kastedilmiştir.

3) Bundan murat, cemaatler (topluluklar)dır. Çünkü bir sihir yapmak için toplanan sihirbazlar, her ne zaman daha kalabalık olursa, tesir daha şiddetli olur.

İkinci görüş: Ebû Müslim'in görüşüdür. Buna göre, "**Neffâsât**'ın şerrinden" ifadesi, "Bağlanmış olan, yani erkeklerin kararlarına ve görüşlerine bağlı (mahkum) kadınların şerrinden (Allah'a sığınırım)" demektir. Bu "bağ" (düğüm), "ipin bağlanması" tabirinden istiaredir. "Nefes", çözülmesi kolay olsun diye, üzerine tükürmek suretiyle, ipin düğümünü yumuşatmak-kolaylaştırmaktır. Buna göre âyetin manası şöyledir. Kadınlar, erkeklerin kalbinde büyük bir sevgiye sahip oldukları için, erkekler üzerinde tasarruf ederler ve onları bir görüşten bir görüşe, bir karardan, başka bir karara çevirirler. Dolayısıyla, Allahu Teâlâ, Peygamber (s.a.s)'ine, onların şerrinden sığınmayı emretmiştir. Nitekim bir başka âyette de, *"Hanımlarınızdan ve çocuklarınızdan, size düşman olanlar var. Onlardan sakının"* (Teğabûn, 14) buyurmuştur. Bundan dolayı, Allahu Teâlâ, **Yusuf** (a.s)'un dilinden: *"Şüphesiz sizin hileniz büyüktür"* (Yusuf, 28) buyurarak, onların hile ve tuzaklarının büyüklüğünü belirtmiştir.

Bil ki, eğer çoğu müfessirin görüşünün aksine olmasaydı, bu güzel bir görüştür.

***İKİNCİ MESELE:* Sihir ve Mu'tezile**

Mu'tezile, sihrin tesir edebileceğini kabul etmez. Bu mesele daha önce geçmişti.

Âlimler, "O sihir yapan kadınların ve (erkeklerin) şerrinden Allah'a sığınmanın şu üç sebebi vardır" demişlerdir:

1) Onların sihir yapmadaki amellerinin günahından sığınma.

2) Onların, sihirleri ile insanları fitneye uğratmasından sığınma.

3) Ölüm ve deliliğe sebep olan, adi yiyecekleri yedirmelerinden sığınma.

Hasetçinin Şerri

Sonra da Hak Teâlâ, وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ *"Haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden (Allah'a sığınırım)"* (Felak, 5) buyurmuştur.

Malum şeylerdendir ki, hasetçi başkasında olan bir nimetin, ondan giderilip kendisine verilmesini şiddetle isteyendir. Bu işe, eğer neredeyse sadece hile ile imkan bulabiliyorsa, kesinlikle buna başvurur. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, ondan sakınmayı ve Allah'a sığınmayı emretmiştir. Böylece, dinî ve dünyevî açıdan kendisinden sakınılan ve çekinilen her şer bu sûrenin kapsamına girer. Bu yüzden bu sûre nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s) bunun inişi ile rahatladı, sevindi. Çünkü bu, peşi sıra gelen sûre ile birlikte, her şeyden sığınmayı içine almaktadır.

Buradaki *"hasetçinin şerri"* ifadesi ile, haset etme zamanındaki günahtan ve halinin çirkinliğinden, hasedinin ortaya çıkmasından sığınma" kastedilmiş de olabilir.

Sûreyle ilgili geriye iki soru kalmaktadır:

Birinci soru: *"Yarattığı şeylerin şerrinden"* âyeti, sığınılan şeylerin hepsini içina alan, genel bir ifadedir. Binâenaleyh bundan sonra, "**gâsık**", "**neffâsât**" ve "**hasetçi**"nin şerrinden ayrıca sığınmanın ne manası var?

Cevap: Bunlar, bu şeylerin şerlerinin, en büyük şer çeşitleri olduğuna bir tembih (işaret) olarak zikredilmişlerdir.

İkinci soru: Burada sığınılması söylenen şeylerin niçin bazıları marife, bazıları nekire olarak zikredilmiştir?

Cevap: "**Neffâsât**" (düğümlere üfleyen kadınlar) kelimesi marife olarak zikredilmiştir. Çünkü her böyle üfleyen, sihir yapan kadın şerlidir; "**gâsık**" (gece) kelimesi nekire olarak zikredilmiştir. Çünkü her "gâsık" (gece) şerli değildir. Aynı şekilde her hasetçi de şerli değildir. Aksine nice hasetler, övgüye değer olur ki bu tür haset, hayır hasenat yapma konusundaki (gıpta)dır.

Allah Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilendir. Salat u selam Efendimiz Hz. Muhammed'e, âline ve ashabına olsun (âmin)!

***

NAS SÛRESİ

Bu sûre, altı âyettir ve Medine'ne nazil olmuştur.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِۙ ﴿١﴾ مَلِكِ النَّاسِۙ ﴿٢﴾ اِلٰهِ النَّاسِۙ ﴿٣﴾

"De ki: Sığınırım ben, insanların Rabbine, insanların padişahına, insanların ilahına" (Nâs, 1-3).

BİRİNCİ MESELE: **Kıraat Bahsi**

"قُلْ اَعُوذُ" ifadesi, hemzenin hazfi ve harekesinin "lâm"a nakledilmesi ile "قُلَ عُوذُ" şeklinde de okunmuştur. Bunun bir benzeri de, "فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ" (Bakara, 260) kıraatidır. Kıraat imamları, "**en-Nâs**" kelimesinde, imale yapılmaması hususunda icma (ittifak) etmişlerdir. **Kisaî**'nin, "**nâs**" kelimesi cer mahallinde olduğu zaman, bu kelimeyi imale ile okuduğu rivâyet edilmiştir.

İKİNCİ MESELE: **Rabb Vasfının Tahsisi**

Allahu Teâlâ, bütün varlıkların Rabbidir. Fakat burada, tahsis yaparak, kendisinin *"İnsanların Rabbi"* olduğunu söylüyor. Bunun sebebi şunlardır:

1) Buradaki istiaze (Allah'a sığınış), insanların göğüslerine (kalplerine) vesvese verenin şerrinden olmaktadır. Binaenaleyh sanki "İnsanlara vesvese verenin şerrinden, insanların işlerine hakim olan Rablerine sığınırım. O Rab, onların ilahıdır, ma'bududur" deniliyor. Bu tıpkı, bir kölenin, tehlikeye maruz kaldığında hizmetinde bulunduğu, velisine yönelip yardım istemesi gibidir.

2) Âlemde, mahlukatın en şereflisi insanlardır.

3) Bu istiaze ile emrolunan, insanlardır. İnsan bu sûreyi okuduğu zaman, sanki, "Ya Rabbi, ey malikim, ey ilahım, sana sığınırım" demiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"مَلِكِ النَّاسِ" ve "اِلٰهِ النَّاسِ" kelimeleri, atf-ı beyandır ve سِيرَةُ اَبِي حَفْصٍ عُمَرَ الْفَارُوقِ "**Ebû Hafs, Ömer el-Fâruk**'un sîresi" ifadesi gibidir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ önce, kendisinin *"insanların Rabbi"* olduğunu belirtmiştir. Sonra "Rabb", melik olabileceği gibi, olamayabileceği için, "**meliki'n-nâs**" "insanların meliki" olduğunu belirtmiştir. Çünkü mesela "**rabbu'd-dâr**"

(evin sahibi), "**rabbu'l-metâ'"** (bu malın sahibi) deyimlerinde olduğu gibi ("rab", kelimesi, daha küçük manalara gelebilir). Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hahamlarını ve rahiplerini, Allah'ın dışında rabler edindiler"* (Tevbe, 31) buyurmuştur. Sonra "melik", ilah olabilir de, olmayabilir de. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, "ilâhi'n-nâs" (insanların ilahı) buyurarak, "ilah" olduğunu beyan etmiştir. Çünkü "ilah"lık, O'na hastır ve O'nun bu sıfatta hiçbir ortağı yoktur. Keza Allahu Teâlâ, "**Rabb**" ismi ile başladı ki "rabb", tedbir ve ıslah (yönetim ve reformu) demektir. **Rubûbiyyet,** Allah'ın başta gelen nimetlerindendir. Çünkü O, kulunu terbiye etti; yaratıp kendisinin bir kul olduğunu, Allah'ın ise, meliki (padişahı) olduğunu anladı. Bunun üzerine "melik" adı ile O'nu medh ü senâ etti. Sonra ibadet etmesinin gerekli ve vacip olduğunu öğrenip, bu ibadete layık ve müstahak olanın, o ma'budu olduğunu anlayınca, O'nun ilah olduğunu anladı. İşte bundan dolayı, Allahu Teâlâ, son olarak "ilah" ismini getirdi.

Kezâ, kulun, Rabbisinden ilk öğrendiği şey, Rabbisinin kul üzerindeki zâhirî ve bâtınî, açık ve gizli nimetlerinden dolayı, O'na itaat eden bir varlık olması (gereği)dir. İşte böyle nimetleri olan, Rabbdır. Kul, Allah'ın sıfatlarını öğrenmekten, O'nun celalini ve mahlukattan müstağni oluşunu öğrenmeye geçmeye devam eder. İşte o zaman, O'nun bir "melik" olduğunu öğrenmesi gerçekleşir. Çünkü melik (padişah), başkalarının kendisine muhtaç olduğu, ama kendisi başkalarına muhtaç olmayandır. Sonra kul, O'nu böyle tanıyınca, O'nun celal ve kibriya bakımından, anlatanların bütün anlattıklarının üstünde olduğunu; O'nun izzet ve azametini tanımada akıllarının hayrete düştüğü bir zat olduğunu anlar. İşte o zaman, O'nu "ilah" olarak tanır.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Nas Kelimesinin Tekrarı**

"**Nâs**" (insanlar) kelimesinin tekrar edilmesinin sebebi, Allah'ın bu sıfatlarının tekrar edilmiş olmasıdır. Çünkü atf-ı beyan, daha çok açıklamaya ihtiyaç duyar. Bir de, bu tekrar, insanların çok şerefli (kıymetli) olduklarını gösterir. Çünkü Allahu Teâlâ, zatını âdeta, insanlar için rab, insanlar için melik ve insanlar için ilah olarak tarif etmektedir. Eğer insanlar, mahlukatının en şereflileri olmasaydı, Kitab-ı Kerim'i, kendisini onların Rabbi, meliki ve ilahı olarak tanıtma ile bitirmezdi.

BEŞİNCİ MESELE: **Mâlik ile Melik'in Farkı**

"**Mâliki yevmi'd-dîn**" (Fatiha, 3) âyetinde "**mâlik**" diye gelmesi caizdir ama, burada "**mâliki'n-nâs**" şeklinde gelmesi caiz değildir. Farkı şudur: "**Rabbi'n-nâs**" kısmı, Allahu Teâlâ'nın, insanların "mâliki" olduğunu da ifade etmektedir. Binâenaleyh, O'nun mâlik oluşunun yanı sıra, melik olduğunu da ifade etsin diye, bunun peşi sıra, "**melik**" isminin zikredilmesi gerekir. Buna göre eğer, "Fatiha Sûresi'nde de Allahu Teâlâ önce, "Rabbi'l-âlemîn" buyurup, sonra, "**mâliki yevmi'd-dîn**" (din gününün sahibi) buyurmadı mı? Binâenaleyh burada da lüzumsuz bir tekrar olmuş olması gerekmez mi?" denilirse, biz deriz ki: "Fatiha Sûresi'ndeki lafız, Allahu Teâlâ'nın, âlemlerin Rabbi olduğunu anlatmaktadır. "Âlemler" ise, filhâl (o anda) mevcut olan her şeydir. Yine Fatiha'daki âyet, Allahu Teâlâ'nın din gününün mâliki olduğuna, yani o güne kâdir olduğuna delalet ediyor. Binâenaleyh orada, "**rabb**" kelimesinin muzaf olduğu şey başka, "**mâlik**" kelimesinin muzaf olduğu şey bir başka şeydir. Dolayısıyla bu bir tekrar sayılmaz. Bu sûrede ise, "**melik**" yerine "**mâlik**" denilmiş olsaydı, "rabb" ve "mâlik", tek bir şeye muzaf olmuş olacaktı. Dolayısıyla da bundan, lüzumsuz bir tekrar ortaya çıkacaktı. Böylece aradaki fark, görülmektedir. Keza çeşitli kıraatlerin caiz oluşu, nüzule (âyetin o şekilde de inmiş olmasına) bağlıdır, kıyasa değil.. Buradaki "melik" kelimesi, ancak şazz kıraatlerde "malik" şeklinde okunmuştur.

Vesvâs-i Hannâs

مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ ﴿٤﴾ اَلَّذِى يُوَسْوِسُ فِى صُدُورِ النَّاسِ ﴿٥﴾ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ﴿٦﴾

"O sinsi vesvesecinin şerrinden, ki o, insanların sinelerine vesvese verir durur. Cinlerden ve insanlardan (olan vesvâsın şerrinden)..." (Nâs, 4-6).

"**Vesvâs**", "**zilzâl**"in "zelzele" manasına oluşu gibi, "vesvese" manasında bir isimdir. Ama "zelzâl"ın mastarının "zilzâl" oluşu gibi, bunun mastarı da, "**visvâs**" (vesvese vermek)tir. Bu "vesvese"den murad şeytandır. Şeytan,

mastar ile isimlendirilmiştir. Çünkü o, bütün sanatı ve kendini verdiği bütün meşguliyeti vesvese olduğu için, sanki kendisi vesvesedir. Bunun bir benzeri de, *"O (oğul), sâlih olmayan bir ameldir"* (Hûd, 46) âyetidir. Buradaki **"vesvese"**, **"zü'l-vesvâs"**, yani vesveseci manasınadır. Vesvese ile ilgili geniş izah "فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ" (A'raf, 20) âyetinin tefsirinde geçti.

"Hannâs" kelimesine gelince bu, âdeti sinmek olan manasına olup, **"avvâc"** ve **"neffâsât"** gibi, geri kalma manasındaki **"hanûs"**un ism-i mensubudur. **Said b. Cübeyr**'in, "İnsan, Rabbini hatırladığı zaman, şeytan geri çekilir ve kaçar (siner); ama Rabbini unuttuğu zaman, ona vesvese verir" dediği rivâyet edilmiştir.

Hak Teâlâ sonra, اَلَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ *"Ki o, insanların sinelerine vesvese verir durur"* (Nâs, 5) buyurmuşur.

Bil ki âyetin başındaki "اَلَّذِى" ism-i mevsulü için, mahallen her üç hareke de mümkündür. Sıfat olmak üzere cerr, zemm üzere ref ve nasb mahallinde olabilir. Bu iki duruma göre o kısasın **"el-hannâs"**da durup, "اَلَّذِى" ile başlaması güzel olur.

Cin ve İns Şeytanları

Cenâb-ı Hak daha sonra da, مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ *"Cinlerden ve insanlardan (olan vesvas'ın şerrinden)..."* (Nâs, 6) buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç izah var:

1) Hak Teâlâ sanki şöyle buyuruyor: "Sinsi vesveseci bazen cinlerden olur, bazen insanlardan."' Nitekim başka bir âyette de *"İnsan ve cin şeytanları..."* (En'âm, 112) buyurmuştur. Kezâ, cin şeytanları bazen vesvese verir, bazen de geri durur, siner. İnsan şeytanları da böyle olur. Çünkü o, kendisini âdeta müşfik bir nasihatçı gibi gösterir. Dinleyen onu bu işten men ederse, geri çekilir ve vesvese vermeyi bırakır; ama dinleyen onun sözünü kabullenirse, daha da ileri gider.

2) Bazı kimseler, مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ *"Cinlerden ve insanlardan"* âyeti, فِى صُدُورِ النَّاسِ *"İnsanların sinelerine"* âyetinin altında yer alan iki kısmı ifade eder. Sanki insan ile cin arasında müşterek olan kısım, "insan" diye isimlendirilir; insan da keza "insan" diye isimlendirilir ve böylece "insan" kelimesi, bu müştereklik ile, hem cins, hem nev'i (tür) için kullanılmış olur. "İnsan" kelimesinin muhtevasında, hem "cinn"in, hem "insan"ın bulunduğunun delili, rivâyet edilen şu husustur: Cinlerden bir grup geldiler. Onlara, "Siz kimsiniz?" diye sorulunca, "Cinlerden, birtakım insanlarız" dediler." Keza

Allahu Teâlâ da onlardan, *"İnsanlardan bazı adamlar, cinlerden bazı adamlara sığınırlardı"* (Cin, 6) âyetinde, *"adamlar"* diye bahsetmiştir. Binâenaleyh onların *"insanlar"* diye isimlendirilmesi de mümkündür. Bu takdire göre âyetin manası, "İşte bu sinsi vesveseci, **hınsı** (günahı) o kadar ileridir ki, sadece, insanları saptırmakla yetinmez, kendi cinsi olan cinleri de saptırır. Dolayısıyla akıllı olanın, onun şerrinden sakınması gerekir" şeklindedir.

Bu, zayıf bir görüştür. Çünkü **"insan"** kelimesini, hem insanları, hem cinleri muhtevasında taşıyan bir cins isim saymak, lügat bakımından uzaktır. Çünkü cinlere, gizli olmalarından dolayı **"cin"** ismi verilmiştir. İnsanlara da, ortada oldukları-göründükleri için, "gösterme" manasındaki "înâs" mastarından olmak üzere **"insan"** ismi verilmiştir. **Keşşâf sahibi,** "Kim, bunun izahını isterse, şöyle demesi evlâdır: *"İnsanların sinelerine vesvese verir durur"* âyetinden murat, nâsînin (unutanın) sinelerine (صُدُورِ النَّاسِ) manasıdır. "يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ" (Kamer, 6) âyetindeki "الدَّاعِ" kelimesinin sonundaki yâ'nın düşmesi gibi, nasî (نَاسِى)'nin de sonundaki ya düşmüştür. **"Nâs"**-tan murat, **"Nâsî"** (unutan) olunca, bunun insan ve cin diye iki kısma ayrılması mümkün olur. Çünkü insanlar ve cinler (genelde) Allah'ın hakkını unutan iki türdürler.

3) Bu âyetten maksat, "Sinsi vesvesecinin şerrinden ve insanlar ile cinlerin şerrinden, insanların Rabbine sığınırım" manasıdır. Bu âyetleri okuyan, Rabbine, sanki önce tek şeytandan sığınıyor, sonra da bütün cinlerden ve insanlardan sığınıyor.

Bil ki bu sûrede, şu şekilde bir başka incelik daha var: Önceki sûrede, kendisine sığınılan Allahu Teâlâ, tek bir sıfatla anılıyor, o da, **"Rabbu'l-felâk"** (sabahın Rabbi) vasfıdır. Orada kendisinden Allah'a sığınılan şeyler ise, üç çeşit büyük beladır. Onlar da, **"gâsık"** (gece), **"neffâsât"** (düğümlere üfleyen kadınlar) ve "hasetçi"dir. Ama bu sûrede, sığınılan Allahu Teâlâ, üç sıfatla zikrediliyor: Rabb, Melik ve İlâh. Sığınılan şey ise tek bir şey, yani vesvese. Bu iki yer (sûre) arasındaki fark şudur: Medh ü senânın (övgünün), elde edilmek istenen şeyin kıymetine göre belirlenmesidir. Binâenaleyh birinci sûrede istenen şey, bedenin ve canın selametidir. İkinci sûrede elde edilmek istenen şey ise, dinin selametidir. Bu, az bile olsa dine yönelik zararların; büyük bile olsa dünya zararlarından daha büyük olduğuna bir işarettir.

Allah Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilendir.

***

İÇİNDEKİLER

KALEM (ALAK) SÛRESİ

Alak 1-2. Âyetlerin Tefsiri **6**
Rabbin Adı 7
Rabb İsmindeki İncelik 8
Rububiyyetin Hz. Peygamber (s.a.s)'e İzafeti 8
Halk Fiilinin Getirilmesindeki İncelik 9
İnsanın Alaka'dan Yaratılışı 9
Allah'tan Başka Yaratıcı Yok 10
Alak 3-5. Âyetlerin Tefsiri **12**
el-Ekrem Sıfatı 12
İnsan Hilkatinin Başlangıcı ve Kemali 13
Kalemle Öğretme 14
İnsana Bilmediğini Öğretti 15
Alak 6-8. Âyetlerin Tefsiri **15**
Azan İnsan 15
Kellâ Edatı Hakkında 16
Malına Aldananlar ve Aldanmayanlar 18
İlim ve Mal 19
Dönüş Rabbinedir 19
Alak 9-10. Âyetlerin Tefsiri **20**
Namazı Engelleyenler 20
Hz. Ali'nin Peygamberimizi Tavsifi 21
Alak 11-12. Âyetlerin Tefsiri **22**
Hidâyet ve Takvayı Yayana Düşmanlık 22
Hidâyet ile Takvanın Beraberliği 23
Alak 13-14. Âyetlerin Tefsiri **24**
Allah'ın Her Şeyi Gördüğünü Bilmez mi? 24
Alak 15-16. Âyetlerin Tefsiri **25**
Vazgeçmezse Perçeminden Sürükleriz 25
Nâsiye Nedir? 29
Alak 17-19. Âyetlerin Tefsiri **30**
O Adamlarını Toplasın, Biz de Toplarız 30
Nâdi Ne Demekir? 30

Zebâniye Kavramı 31
Sakın Kâfire İtaat Etme 32

KADR SÛRESİ

Kadr 1. Âyetin Tefsiri 36
Kur'ân Kadir Gecesi İndirildi 36
Kur'ân'ın Nüzul Keyfiyeti 37
Kadr Kelimesi ve Kur'ân'da Kullanılışı 38
Kadir Gecesi Yerine Kadr İsminin Kullanılması 38
Kadir Gecesinin Gizli Kalmasının Hikmetleri 39
Kadir Günü 40
Kadr 2-3. Âyetlerin Tefsiri 43
Kadir Gecesinin Fazileti 43
Bir Gecelik Amele Bin Aylık Ecir? 45
Melek İnsan Münasebeti 46
Kadr 4. Âyetin Tefsiri 46
Meleklerin İnmesi 47
Kadir Gecesinde Zikrin Fazileti 49
Rûh Kavramı 50
Meleklerin Yeryüzünden İstifadeleri 51
Meleklerin Günahsızlığı 52
Meleklerin O Geceki İşleri 53
Berat ve Kadir Gecesi İlişkisi 53
O Geceki Selamet 54
Kadr 5. Âyetin Tefsiri 54
Matla' Kelimesinin Manası 55

BEYYİNE SÛRESİ

Beyyine 1-4. Âyetlerin Tefsiri 58
Ehl-i Kitap ve Müşriklere Gelen Beyyine 58
Kâfirlerin Nevileri 61
Suhufen Mutahhare 66
Kayyime Ne Demektir? 66
Beyyine 5. Âyetin Tefsiri 68
İhlas Emri 68
Allah'ın Gaye Gözeterek İş Yapması 69
İbadetin Manası 71
İhlas Hakkında 72
Hanifler İfadesi Hakkında 74
Dînu'l-Kayyime 76

Batıl Dinlerdeki Dengesizlik 76
Melek-İnsan Mukayesesi 77
İman-İslâm 78
Beyyine 6. Âyetin Tefsiri 79
Kâfirler Cehennemliktir 79
Müşriklerle Ehl-i Kitap Âhirette Bir Olur mu? 81
Şerrü'l-Beriyye 83
Beyyine 7. Âyetin Tefsiri 83
Mü'minler Mahlukatın En İyisi 83
İman ile Amel 84
Beşer-Melek Üstünlüğü 85
Mü'minlerin Ücretleri, Adn Cenneti 86
Beyyine 8. Âyetin Tefsiri 86
İmanın Serencamı 86
Cennet Amelin Karşılığı mı? 87
"Inde Rabbihim" Sözündeki İncelikler 89
Adn Kelimesi 91
Cennet Kelimesi 91
Rıza, Cennetten Üstün Makam 92
Allah'ın Rızasının Mahiyeti 93
Kulların Allah'tan Razı Olmaları 94

ZİLZAL SÛRESİ

Zilzal 1-3. Âyetlerin Tefsiri 96
Kıyamet Zelzelesi 96
Zilzâl Kelimesi 97
Zelzele ve Sur 98
Arz Ağırlıklarını Çıkarınca 99
İnsanın Dehşeti 100
Zilzal 4-5. Âyetlerin Tefsiri 101
Arzın Dile Gelmesi 101
Rabbinin Arza İlhamı 102
Zilzal 6. Âyetin Tefsiri 103
İnsanların Kabirlerinden Kalkışları 103
Zilzal 7-8. Âyetlerin Tefsiri 104
Zerre Miktarı Hayır ve Şer 104
Amellerin Karşılığı 104

ÂDİYÂT SÛRESİ

Âdiyât 1-5. Âyetlerin Tefsiri 110
Âdiyât Nedir? 110

Hayvanlarla Kasem Etme ... 111
Atın Önemi ... 112
Tırnakları ile Kıvılcım Çıkaranlar ... 113
Sabahleyin Baskın Yapanlar ... 115
Düşman Ordusuna Dalış Yapanlar ... 116
Kasemin Hedefi ... 117
Âdiyât 6-8. Âyetlerin Tefsiri ... 117
Nankör İnsanlar ... 119
Mal Canlısı İnsanlar ... 119
İnsan Neşrolunacağını Düşünmez mi? ... 120
Âdiyât 9-11. Âyetlerin Tefsiri ... 120
Sinelerdeki Açığa Çıkacak ... 121
Kalbin Ameli ve Uzuvların Ameli ... 123
Sadr Yerine Kalp Kelimesi ... 123

KÂRİA SÛRESİ

Kâria 1-3. Âyetlerin Tefsiri ... 126
Kâria Kelimesi Hakkında ... 126
Kâria 4-5. Âyetlerin Tefsiri ... 129
İnsanların Pervaneler Gibi Uçuşması ... 129
Dağlar Atılmış Yünler Gibi Olacak ... 130
Kâria 6-7. Âyetlerin Tefsiri ... 132
Mizanı Ağır Basanlar ... 131
Kâria 8-9. Âyetlerin Tefsiri ... 133
Mizanı Hafif Kalanlar ... 133
Haviye Kelimesi Hakkında ... 133
Kâria 10-11. Âyetlerin Tefsiri ... 134

TEKÂSÜR SÛRESİ

Tekâsür 1-2. Âyetlerin Tefsiri ... 136
Çokluğa Aldanış ... 126
Mutluluk Nevileri ... 137
Tefahur'un Her Şekli Kötü Değildir ... 138
Mal Çokluğu İle Övünme ... 139
Tekâsür 3-4. Âyetlerin Tefsiri ... 141
Gerçeği İleride Bileceksiniz ... 141
Tekâsür 5-7. Âyetlerin Tefsiri ... 142
İlmel Yakîn Bilseydiniz ... 142
İlmel Yakîn ... 144
Tekâsür 8. Âyetin Tefsiri ... 147

Nimetlerin Hesabı Sorulacak 147
Hesap Sebebi Nimetler 150
Nimet Çeşitleri 151
Hesaba Çekmenin Yeri 152

ASR SÛRESİ

Asr 1-2. Âyetlerin Tefsiri 156
Asr Ne Demektir? 156
İnsan Hüsranda 161
Küfrân ve Hüsrân 162
Hüsranın Mahiyeti 163
Asr 3. Âyetin Tefsiri 164
Büyük Günah İşleyenin Cezası 165
Eşyadaki Hüsün ve Kubûh 166
Gerçeği ve Sabrı Tavsiye 166
Kurtuluş Şartları 167
Hakikat Pahalıdır 167

HÜMEZE SÛRESİ

Hümeze 1-3. Âyetlerin Tefsiri 170
Veyl Kelimesinin Manası 170
Hümeze ve Lümeze 171
Servetine Güvenme 173
Malı Onu Ebedîleştirecek mi? 174
Hümeze 4-5. Âyetlerin Tefsiri 175
Hutameye Atılacak 175
Cehenneme Hutama Denilmesinin Manası 176
Hümeze 6-7. Âyetlerin Tefsiri 177
Tutuşmuş Ateş 177
Kalplere Ulaşan Azap 177
Hümeze 8-9. Âyetlerin Tefsiri 178
Mü'sade Kelimesi Hakkında 178

FÎL SÛRESİ

Fîl 1. Âyetin Tefsiri 182
Fil Olayı 182
Ashab Kelimesi 186
Kul Hakkının Önemi 187
Fîl 2-4. Âyetlerin Tefsiri 187
Ebabîl Kuşları 189

Siccîl Kelimesi Hakkında 190
Fîl 5. Âyetin Tefsiri **192**

KUREYŞ SÛRESİ

Kureyş 1-2. Âyetlerin Tefsiri **196**
Kureyş'e Güven Verme Nimeti 196
İlaf Kelimesi Hakkında 200
Kureyş Kelimesi 201
Yaz ve Kış Kervanları 202
Mekke'yi Ziyaret Seferleri 204
Kureyş 3-4. Âyetlerin Tefsiri **204**
Kâbe'nin Rabbine Kulluk 204
Doyuran ve Eman Veren Rab 206
İbadetin Doyurma ile İlgisi 206
Kerîm Olan Allah'ın Minnet Etmesi? 207
Yaşayacak Kadar Yemek 208

MÂÛN SÛRESİ

Mâûn 1. Âyetin Tefsiri **212**
Dini Yalan Sayma 212
Din Kelimesinin Anlamı 214
Dinsiz Kimse Olur mu? 214
Mâûn 2-3. Âyetlerin Tefsiri **215**
Yetimi Horlayanlar 215
Yoksulu Doyurmamanın Cezası 216
Mâûn 4-5. Âyetlerin Tefsiri **217**
Namazın Şuurunda Olmayanlar 217
Mahrumluk Sebepleri 218
Kâfirler ve Şer'î Ameller 219
Namazdan Gafletin Doğru Tefsiri 219
Hz. Peygamber (s.a.s) Hakkında Sehiv Mümkün mü? 220
Mâûn 6-7. Âyetlerin Tefsiri **220**
Riyakârlar 220
Mâûn Kelimesi Hakkında 221

KEVSER SÛRESİ

Kevser 1. Âyetin Tefsiri **226**
Kevser Sûresindeki İncelik 226
Kevser Sûresi Önceki Sûrelerin Tetimmesi 227
Bedenî ve Malî İbadet 232

Kevser Sûresi Müteakip Sûrelerin Aslıdır 232
"Sana Verdik" Hitabındaki İncelik 237
Allah Kuldan Müstağnidir 238
A'tâ ile Âtâ Arasındaki Fark 238
Kevser Kelimesi 240
Peygamberimizin Faziletleri 243
Ümmet-i Muhammed'in Fazileti 247
Kevser Sûresi'ndeki Mu'cizevi Özellikler 250
Cenâb-ı Hakk'ın Peygamberimize Verdiği Nimetler 251
Kevser 2. Âyetin Tefsiri 252
Rabbin İçin Namaz Kıl 252
Namaz ile Şükrün İlgisi 252
Venhar Emrinin Manası 254
Deve Boğazlama Emri 255
Kurbanın Vacip Oluşunun Delilleri 255
Namaz Hususundaki Farklı Tefsirler 256
Namaz-Zekât Yerine Namaz-Kurban 258
Kevser 3. Âyetin Tefsiri 260
Asıl Ebter Sana Buğzedendir 260
Ebter Kelimesinin Manası 261
Buğzedenin Sıkıntısı 264

KÂFİRÛN SÛRESİ

Kâfirûn 1. Âyetin Tefsiri 268
Kâfirûn Sûresi'nin Öbür İsimleri ve Fazileti 268
"Kul" Emrindeki Kırk Üç İncelik 268
Kâfirûn 2-5. Âyetlerin Tefsiri 284
Kâfirûn 6. Âyetin Tefsiri 288
Sizin Dininiz Size, Benimki Bana 288
Küfre Rıza Olur mu? 289

NASR SÛRESİ

Nasr 1. Âyetin Tefsiri 294
Allah'ın Yardımı 294
Üç Nimete Karşılık Üç Ödev 294
Dünyayı Değerlendirirken Realist Olmak 296
Feth ile Nasr Arasındaki Fark 298
Sahabenin Fiillerinin Allah'a İşareti 301
Allah'a Vaadini Yapmak Vacip midir? 301
Feth Kelimesi Hakkında 302

Nasr 2. Âyetin Tefsiri **308**
İnsanlar Fevc Fevc İslâm'a Girince 308
Mukallidin İmanı 309
Allah'ın Dininin Öbür İsimleri 311
Rabbin Dini Denilmesinin Sebebi 311
Nasr 3. Âyetin Tefsiri **312**
Nusretin Gecikmesinin Hikmeti 312
Sonda veya Başta Hamd 313
Allah'ın Sıfatları 313
Melekiyete Teşvik 314
İstiğfarın Manası 315
Tesbih ve Tahmidin Fazileti 317
İstiğfar Hakkında 320
İstiğfar Kim İçin? 321
Tenzih, Hamd, İstiğfar Sıralaması 322
Nasr Sûresi'nin Vefat-ı Nebeviyyeyi Haber Vermesi 322

TEBBET SÛRESİ

Tebbet 1. Âyetin Tefsiri **330**
Tebbet Kelimesi 332
Niçin Ebû Leheb Künyesi? 335
Nebî (a.s)'nin Amcasına Bedduası? 336
Tebbet 2. Âyetin Tefsiri **338**
Malı Ona Fayda Vermez 338
Tebbet 3. Âyetin Tefsiri **340**
Alevli Ateşe Girecek 340
Tebbet 4. Âyetin Tefsiri **342**
Odun Hamalı Olan Karısı da Alevli Ateşe Girecek 342
Odun Hamalı Ümmü Cemîl 343
Ümmü Cemil'in Düşmanlığı 344
Tebbet 5. Âyetin Tefsiri **345**
İpi Boynunda Hamal 345

İHLAS SÛRESİ

İhlas 1. Âyetin Tefsiri **348**
Sûrenin Fazileti 348
Nüzul Sebebi 349
İhlas Sûresinin Öteki İsimleri 350
İhlas Sûresi'ni Okumadaki Mükâfatın Hikmeti 353
Aklın Yüksek Özlemi 355

Sûre Başlarında "Kul" Emri 356
Ehad Kelimesi 357
Vâhid ile Ehad Arasındaki Fark 357
Âyetin İşaret Ettiği Üç Makam 358
Allah ve Ehad Vasfının Allah'ın Selbî ve İzafî Sıfatlarına Delaleti 359
İhlas 2. Âyetin Tefsiri 361
Samed Vasfı 361
İhlas 3-4. Âyetlerin Tefsiri 365
Allah Doğurmadı, Doğurulmadı 365
Allah'ın Doğurmadığının Aklî Delili 367
Din ile Felsefenin Farkına Dair 367
Küfüven Kelimesi 369
MUAVVİZETEYN'E GİRİŞ 371
Muavvizeteyn'in Nüzul Sebebi 373

FELAK SÛRESİ

Felak 1-5. Âyetlerin Tefsiri 376
Âyetin Başındaki "Kul" Emri 376
Rukye'nin Hükmü 377
Rabb Vasfının Özelliği 379
Felâk Kelimesi ve Sabah Vaktinin Özellikleri 381
Namaz: Kıyamet Provası 382
Mahlukatın Şerri 384
İblîs'ten Sığınma 384
Cehennem'den Sığınma 384
Muzır Hayvanlar'dan Sığınma 384
Hastalık, Felaket ve Dertler'den Sığınma 385
Kaderden Sığınma 386
Gâsık Kelimesi Hakkında 386
Zifiri Karanlık 387
Neffâsât Kelimesi Hakkında 388
Hasetçinin Şerri 390

NAS SÛRESİ

Nas 1-3. Âyetlerin Tefsiri 392
Mâlik ile Melik'in Farkı 394
Nas 4-6. Âyetlerin Tefsiri 394
Vesvâs-i Hannâs 394
Cin ve İns Şeytanları 395

KONULARINA GÖRE ALFABETİK FİHRİST

-A-

A'cem ve İ'câm Kelimesi 13/278
A'lâ Sûresi 22/423
A'lâ Sûresinin Fazileti 22/429
A'raf 143. Âyetin Allah'ın Görülebileceğine Delâleti 10/51
A'raf Ehli Hakkında 12/45
A'râf Kelimesinin Manası 9/437
A'râf Sûresi 9/315
A'râf'takilerin Cehennemliklere Hitapları 9/444
A'râf'takilerin İbadetçe Cennetliklerin Altında Olma İhtimali 9/440
A'tâ ile Âtâ Arasındaki Fark 23/238
Abdest 8/13
Abdest Alırken Niyetin Hükmü 8/19
Abdest Bozulmadıkça Yenilemek Gerekmez Diyen Cumhurun Delilleri 8/17
Abdest İmkânı Olmayınca Teyemmüm 7/168
Abdest Suyunun Özelliği 8/45
Abdeste Besmele ile Başlama 8/26
Abdeste Yüzün Sınırı 8/26
Abdestin Sona Ermesi 8/23
Abdestli Olmak Namazın Şartıdır 8/18
Abdestte Avuçtan Dirseğe Doğru Su Verilir 8/30
Abdestte Islatma Değil, Suyu Akıtma Gerekir 8/25
Abdestte Kullanılmış Suyun Durumu 8/48
Abdestte Sağ Uzuvdan Başlamak 8/30
Abdestte Tertibin Hükmü 8/20
Abdestte Uzuvları Peş Peşe Yıkamanın Hükmü 8/22
Abdestten Önce El Yıkama 8/26
Abdestten Sonra Derinin Soyulması 8/25
Abdullah İbn Selam 19/192
Abdullah İbn Übeyy 21/244
Abdullah Terkibindeki İncelik 21/552
Abese Sûresi 22/251

Âbide İbâdet Emri 16/626
Abkarî Tabiri 20/494
Acı Veren Azap 2/19
Acıdan Dolayı Asık Yüzler 22/32
Acüz (Kocakarı) Fırtınası 21/432
Açığı da Gizliyi de Bilen O'dur 22/438
Açıkça Tebliğ Emri 13/56
Açılan Cennet Kapıları 18/164
Açılan Denizin Kapanması 19/120
Açları Doyurma 22/526
Açlığı Gidermeyen Yiyecek 22/460
Âd Kavmi'nin Başlıca Cürümleri 11/595
Âd Kavmine İnen Azabın Mahiyeti 19/225
Âd Kavmini İmha Eden 20/248
Âd Kavminin Âkıbeti 19/222
Âd Kavminin Felâketi 18/494
Âd Kavminin İmha Edilmesi 11/594; 18/495; 20/8
Âd Kavminin Kasırga ile Helâkleri 21/430
Âd Kavminin Tekzibi 20/294
Ad ve Semûd 16/592
Âd ve Semûd Kıssası 21/428
Âd, Semûd ve Ashabu'r-ress'in Kıssası 16/119
Âd'a Gelen Azabın Benzeri 18/491
Adalet (Kıst) Tabirinin İzahı 9/389
Adalet Emirinin Şahitlikten Önce Verilmesinin İzahı 7/504
Adalet Lütfa Mani Değildir 11/250
Adalet ve İnsaf, Âhireti Gerektirir 11/233
Adalet Yapılamazsa Erkek Bir Tek Kadınla Evlenir 6/529
Adaleti Kâim Kılmak 5/476
Adaletin Mertebeleri 13/315
Adaletle Hükmetmenin Farziyyeti 7/217
Adam Öldürmeyin 9/289
Âdem (a.s) Hakkında Âsi Denebilir mi? 14/554
Âdem (a.s)'e Ruh Üflenmesi 18/182
Âdem (a.s)'e Secde Emrinin Kapsamı 18/182
Âdem (a.s)'in Yaratılışı 18/179
Adem ile Eşi, İblis'in Söylediklerini Doğru Buldular mı? 9/374
Âdem ile Havva (a.s)'nın İmtihanı 14/545
Âdem ile Havva'nın Edep Yerlerinin Açılması 9/376; 14/554
Âdem ve Havva'nın Vesveseye Kanmalarındaki Sır 14/551

Âdem, Bir Nev'i Kıble Olabilir 2/316
Âdem'e Ruh Üflenmesi 12/628
Âdem'in Tevbeyi Öğrenmesi 2/399
Âdem'in Yaratılması, Ona "Ol!" Emri Verilmesinden Önce Görünüyor? 5/633
Âdet Görmeyenlerin İddeti 21/279
Adı Olmamak Yokluğun İfadesidir 12/421
Âdil Hâkim Olma Vazifesi 7/502
Âdiyât Nedir? 23/110
Âdiyât Sûresi 23/109
Âdiyât, Hacı Taşıyan Develerdir 23/110
Âdiyât, Soluk Soluğa Koşan Atlardır 23/111
Adl ve İhsan 13/250
Adn Cennetleri 11/22; 18/162
Adn Kelimesi 23/91
Af Delilleri 18/295
Af Hakkında Genel Hüküm Verilip Muayyen Kişinin Akıbeti Bilinmez 11/121
Af İçin Tevbe Şart mı? 18/294; 18/340
Af ile Emr-i Ma'ruf'un Gereği 10/220
Af Konusundaki İşkâl 18/616
Af Tavsiyesi 21/268
Af, Mağfiret ve Rahmet Arasındaki Fark 5/379
Âfak ve Enfüsteki Âyetler 18/543
Affeden Allah'tır 16/245
Affın Ardından İhsan 18/358
Affın Genişliği 18/292
Afiyetin Manası 20/65
Afv Kelimesi Hakkında Bilgi 4/489
Ağaçlardaki İlâhî Zuhûr 16/314
Ağaçtan Çiçek ve Meyvenin Çıkması 9/55
Ağaran Sabah 21/644
Ağır Dağlar Konulması 18/477
Ağır Davrananların Münafıklar Olduğu 7/280
Ağır Davrananların Zayıf Mü'minler Olma İhtimali 7/281
Ağır Davranıp Seferberlikten Geri Duranlar 7/280
Ağır Sıfatının Manaları 21/574
Ağır Yüke Hazırlama 21/574
Ağırlığı Olan Bir Söz: Kur'an 21/573
Ağız ve Burnu Yıkamanın Hükmü 8/27
Ağızların Mühürlenmesi 17/565
Ahali, Misafirlere Hücum Etmek İstiyor 11/623

Ahalisi Zalim Şehir 7/288
Âhar ve Uhrâ Kelimeleri 20/167
Ahbar ve Ruhban Kelimelerinin İzahı 10/517
Ahd'in Manaları 3/18; 17/554
Ahde Uymamanın Manası 9/603
Ahdi Bozanın Zararı 19/355
Ahdi Bozmak Kâfir Sıfatıdır 10/366
Ahdi Bozmaları Hakkında 2/186; 10/454
Ahdini Tutanların Mükâfatı 8/73
Ahfâ Ne Demektir? 14/316
Âhir Zaman, Yecûc ve Me'cûc 15/82
Âhiret 2/135; 19/152
Âhiret Azabı Daha Büyük 18/268
Ahiret Azabı Daha Müthiştir 21/402
Âhiret Azabı ile Uyarma 12/562
Âhiret Azabının Sadece Sayılı Günler Olacağı İddiaları 3/15
Âhiret Bâkidir 22/450
Âhiret Buluşması 17/532
Âhiret Dünyadan Üstündür 22/583
Âhiret Gününün Özelliği 18/375
Âhiret Hakkında Bilgi 18/261
Âhiret Hayatını İspat Hususunda 5/163
Âhiret Hayatının Delili 12/558
Ahiret Hususunda Şüpheler ve Cevapları 11/230
Ahiret ile Dünya Yarınları Arasındaki Fark 11/ 321
Ahiret Müeyyidesi 22/67
Ahiret Olmasa İnsan En Bedbaht Mahluk Olur 11/235
Âhiret Ödülünün Değeri 18/590
Ahiret Vaadinin Gerçek Olması Gerekmez, Maksat Dünya Nizamını Sağlamaktır, Şüphesine Cevap 11/230
Âhiret veya Dünyayı Dileyenin Farkı 18/585
Ahirete İman 1/577
Ahirete İnananlar Kur'ân'a İnanırlar 9/42
Ahirete İnanma Yönünden İnsanlar 22/443
Âhirete İnanmayanların Pişmanlığı 15/361
Âhirete İnanmayanların Şaşkınlığı 16/308
Âhireteki Ödül 21/233
Âhireti Arzulayan Bereket Bulur 18/587
Âhireti İnkâr Edenlere Şaşılır 12/345
Ahireti İnkâr Edenlerin Durumu 11/259

Âhireti İnkâr Edenlerin Ziyanlarının Tahlili 8/502
Ahireti İnkâr Karşısında Allah'ın Hilmi 16/371
Âhireti İnkârda Hevanın Rolü 14/349
Âhireti Unutanların Unutulması 19/174
Âhiretin Çeşitli Halleri 1/66
Âhiretin Daha Hayırlı Oluşunun İzahı 22/584
Âhiretin Gerçekliği 19/585; 22/40
Âhiretin İspatı 11/224; 18/435
Âhiretin Varlığının Delilleri 11/229
Ahiretle Alay Edenler 22/216
Âhirette Dostluk Fayda Vermez 12/533
Ahirette Dünya Hayatını Bir Saat Gibi Görmenin Sebebi 11/366
Ahirette Gizlenen Şeylerin Açığa Çıkması 8/498
Âhirette Gök ve Yer 17/287
Âhirette Haksızlık Edilmez 5/500; 15/327
Âhirette Herkes Kendi Hesabını Yapabilir 13/358
Âhirette İnkârcıların Durumu 16/90
Âhirette Kâfirlerin Yardımcısı Yoktur 5/238
Âhirette Nur 21/18
Ahirette Rüsvay Eden Sorgu 16/77
Ahirette Rüsvaylık 6/480
Ahirette Savunma Hakkı Verilmeyecek mi? 22/133
Âhirette Şefâat Meselesi Hakkında Mu'tezile'ye Cevap 6/472
Âhirette Temenni Etme Meselesi 12/584
Ahirette Tevbe Neden Makbul Olmuyor? 9/433
Âhirette Yalan Mümkün müdür? 13/121; 22/132
Âhiretteki Amel Kitabı 13/357
Ahiretteki Damga 21/393
Ahiretteki Durum 16/256
Âhiretteki Körlük 13/499
Âhiretteki Mükâfat 19/159; 22/586
Âhiretteki Nûrun Mahiyeti 21/19
Âhiretteki Sıkıntı 14/561
Ahiretteki Şahitlik Hakkında 11/116
Âhiretten Dünyaya Göndermeler 14/558
Âhiretten Gafil Olanlar 19/586
Ahit Hakkında Mu'tezile'nin Te'vili 10/142
Ahit Kalpten Niyetlenmekle Olur mu? 11/34
Ahitlerini Bozup Peygamberi Çıkartanlarla Savaş 10/456
Ahitten Maksat, Enbiyanın Hz. Muhammedin Geleceğini Bildirmeleridir 6/47

Ahkâba Kelimesi 22/167
Ahkâf 19/224
Ahkaf Sûresi 19/177
Ahlak 21/382
Ahmed Kelimesi 21/200
Ahsenu'l-Hâlikîn 15/280
Ahzab Kelimesinin İzahı 14/225
Ahzab Sûresi 17/183
Âil Ne Demektir? 22/598
Aile Yuvası 13/217
Ailedeki Sevgi ve Şefkat 17/26
Ailelerine Kavuşan Mü'minler 20/68
Akabe Biatı Vesilesi ile İnen Âyet 11/132
Akâid Meselesinde Yemin 17/289
Akaid Öğrenmenin Farziyyeti 14/348
Akan Kan 7/605
Akarsular Nimeti 12/538
Akdi Yerine Getirmenin Manası ve Önemi 7/589
Akıbeti İnkâr Eden Kâfirlerin Onu Beklemelerinin İzahı 9/450
Akıl İyi ve Kötüyü Bilmekte Yeterli midir? 11/230
Akıl-Hidâyet İlişkisi 18/244
Akılları mı Böyle Tavsiye Ediyor? 20/81
Akıllı Davranmak Ne Demektir? 2/455
Akitle Varis Olma Hükmünün Mensuh Olması 7/123
Akletmek 2/304
Aklı Etkilemeyen İçki 20/525
Aklı Olanlar İçin Yemin 22/483
Aklın Beyinde Olduğunu Söyleyenler 16/286
Aklın Değeri 14/369; 20/82
Aklın Yüksek Özlemi 23/354
Aklî ve Şer'î Vücub 13/363
Aklî Vûcub 19/172
Aklî Yönden İstiâzenin Mahiyeti 1/159
Akraba Evlerinde Yemek 16/24
Akraba Hukukunun Önemi 3/70; 10/417
Akraba Mefhumuna Dahil Olanlar 3/69
Akraba Olan Yetim 22/527
Akraba ve Muhtaçların Hukuku 13/396
Akrabadan Çalana Had Uygulanmaz 16/29
Akrabalığın Önemi 6/501

Akrabalık Hakkı 18/591
Akrabalık Hukuku Ücret midir? 20/98
Akrabaya (Yakınlara) İyilik Vecîbesi 3/69
Akrabaya Bir Şeyler Vermenin Mendup Olduğunu Söyleyenler 6/565
Akrabaya Bir Şeyler Vermenin Vacip Olduğunu Söyleyenler 6/564
Akrabaya İyilik 7/141
Aks Nedir? 4/549; 5/266
Alacağını Bağışlamanın Fazileti 5/299
Alak Sûresi 23/5
Alâmetli (Nişanlı) Tabirinin Manası 6/224
Alâmetli Taşlar 19/629
Alay Edilen Gerçeğin Onları Sarması 18/286
Alay Etmeyin 19/446
Alaycı Kâfirlerin Perişan Akıbetleri 14/643
Aldanış Günü 21/261
Aldanma Sebepleri 22/305
Aldatıcı Sahte Lezzetler 13/481
Aldatma (Hud'a) Ne Demektir? 2/12
Âlem Hâlıkına Delil 19/179
Âlemde Mutlak Tasarruf Sahibi Allah'tır 11/475
Âlemin Maddesinin İmha Edilip Edilmeyeceği 11/247
Âlemîn Sözü 16/48
Âlemlere Rahmet 15/103
Âlemlere Üstün Kılmanın Manası 2/467
Alemlerin Taksimi 1/122
Âlemlern Rabbi İçin Kıyamın Şekli 22/328
Alenî Günah 16/577
Alevli Ateşe Girecek 23/340
Alış-Verişi Terk Emri 21/232
Alış-Verişte Görme Muhayyerliği ve Meclis Muhayyerliği 7/99
Alış-Verişte Haksızlık 22/322
Alış-Verişte Meclis Muhayyerliği Meselesinde Farklı İctihadlar 7/591
Âl-i İbrahim ile Âl-i İmran 5/538
Âl-i İmrân 121'de Zikri Geçen Savaşın Hangi Savaş Olduğunda Farklı Görüşler 6/206
Âl-i İmrân 159. Âyet Büyük Günahların Affedilebileceğine Delildir 6/340
Âl-i İmrân Sûresi 5/383
Âl-i İmrân Sûresi'nin Nüzul Sebebi 5/387
Âl-i İmran, 110. Âyetin, İcmâ-ı Ümmet Hakkında Delil Olması 6/159

Âl-i İmran, 110. Âyetinde Allah'a İman Vasfının Sonra Getirilmesinin Hikmeti 6/163
Âl-i İmran, 117. Âyetindeki Teşbîhin Nev'i ve İfâde Ettiği Mâna 6/186
Âl-i İmran, 117. Âyette İnfâktan Murat Olunan Şey 6/187
Âl-i İmran, 167. Âyetteki "Müdafaa"nın Manası 6/375
Âl-i İmran, 167. Âyetteki Kıtal'den Maksat 6/376
Âl-i İmran, 178. Âyetin Kadere Delâleti 6/412
Âl-i Resûl Terimi 18/594
Alîm Vasfının Mânâsı 2/311
Alîm ve Azîz Vasıflarının İlgisi 21/270
Alîm ve Hakîm İsimlerinin Gereği 15/480
Alîm ve Hakîm'in İzahı 19/342
Âlim Zatın Sırlı İşlerinin İç Yüzleri 14/100
Âlimler, Enbiyayı Beni İsrail Gibidirler 23/242
Âlimlerimizin Fazileti 23/242
Âlimlerin Emr-i Ma'rûf Görevi 8/231
Âlimlerin Taksimi 18/518
Âlimlerin Tevrat'ı Muhafaza Görevleri 8/170
Âlimu'l-Gayb Ve'ş-Şehâde Ne Demektir? 12/357
Allah "Şey" Diye Nitelendirilebilir mi? 8/469; 12/384
Allah Adı ile Kesilmeyen Hayvan Etleri 7/606
Allah Adına Söz Uydurmanın Cezası 21/458
Allah Adına Yalan Uyduranın Zulmü 16/644
Allah Adına Yalan Uyduranlar 18/303
Allah Adına Yalan Uydurma 13/300
Allah Ahdinden Caymaz 3/18
Allah Ahirette Kafirlere Hitap Edecek mi? 9/49
Allah Aslah Olanı Yapmak Zorunda Değildir 8/241
Allah Aşikâr Gibi Gizliyi de Bilir 5/336
Allah Azîm'dir 5/139
Allah Azîz ve Hakîmdir 4/395
Allah Bildiği Halde, Kulları Niçin Sorguya Çekiyor? 9/331
Allah Bizâtihî Kâimdir 5/121
Allah Bu Âlem Dışında da Âlemler Yaratmış Olabilir 9/497
Allah Bütün Malumatı Bilir 18/358
Allah Cennete Çağırır 4/514
Allah Cihetten Münezzehtir 13/160
Allah Cinlere Peygamber Göndermiş midir? 9/224
Allah Cisim Değildir 16/216; 18/569
Allah Cisim Olmaktan Münezzehtir 16/507

Allah Cüz'iyyatı Bilir 22/177
Allah Dilediğine Rahmet Eder 22/98
Allah Dilediğini Af, Dilediğine Azap Eder 6/234
Allah Dilemedikçe İman Etmek Mümkün Değildir 9/281
Allah Dilemedikçe İşler Olmaz 14/5
Allah Dilerse İnsanları İmha Edip Başka Mahluk Yaratır 9/235
Allah Dilerse Kâfiri Mü'mine Musallat Eder 7/359
Allah Dilerse Tevbe Etmeyen Kulu da Affeder 6/477
Allah Dileseydi Tek Ümmet Yaratırdı 13/264
Allah Doğurmadı, Doğurulmadı 23/365
Allah Doyurur, Ama Doyurulmaz Demesinin Manası 8/456
Allah Duada Haddi Aşanları Sevmez 9/509
Allah Düşmanlarının Cezası 18/510
Allah Evlattan Münezzehtir 14/220; 19/84
Allah Faizin Neticesini Akîm Bırakır 5/283
Allah Gaybı Dilediğine Dildirir 21/562
Allah Gizlediğinizi Bilir 15/109
Allah Gizliyi de Açığı da Bilir 12/554
Allah Gökte Değildir 19/90
Allah Gözle Değil, Âhirette Yaratacağı Bir Duyu ile Görülür 9/111
Allah Günahkârları da Kulluğuna Kabul Eder 13/21
Allah Hak Dini Üstün Kılmıştır 10/521
Allah Hâkim-i Mutlaktır 18/280
Allah Hakimlerin En İyisidir 9/582
Allah Hakimlerin Hakimidir 22/628
Allah Hakkın Yardımcısıdır 18/598
Allah Hakkında "A'yün" Nasıl Anlaşılmalı? 11/553
Allah Hakkında "Alîmen Hakîmâ" Tavsifinin Açıklanması 7/381
Allah Hakkında "Gitmek-Gelmek" Gibi Tabirlerin Tevili 4/397
Allah Hakkında "Nazara" Tabirinin Kullanılması 11/285
Allah Hakkında "Şey" Denebilir 16/507
Allah Hakkında Asâ (عَسٰى) (Ola ki) Tabirinin İzahı 7/324; 11/95; 13/522; 16/373
Allah Hakkında Cemî Sîgasının Kullanılması 12/593
Allah Hakkında Hüsn-i Zan 18/504
Allah Hakkında İsm-i Tafdîl 20/205
Allah Hakkında Şaşırma Fiili 17/614
Allah Hakkında Şey Denilemeyeceği 18/570
Allah Hakkında Taaccübün Manası 12/347
Allah Hakkında Tereccî 17/173; 19/302
Allah Hakkında Vücub 20/246

Allah Hakkında Yalan Düzenden Daha Zalim Kimse Yoktur 9/43; 11/293
Allah Hakkının Sona Bırakılması 22/605
Allah Haşirde Hükmetmeye Neden Lüzum Görsün? 22/329
Allah Her An Bir İştedir 20/436
Allah Her Şeyi İşiten 21/73
Allah Hesabı Çok Çabuk Görür 4/358
Allah Hiç Kimseye Zulmetmek İstemez 6/152
Allah Hidayet Etmezse, Kimse Yol Bilemez 9/428
Allah Huzuruna Çıkma, Mekân Zannımı Uyandırıyor? 11/524
Allah İçin Adaleti Gerçekleştirin ve Doğru Şahitlik Yapın 8/64
Allah İçin Harcama 17/51
Allah İçin Mal Vermenin Mânası 4/81
Allah İçin Sevgi ve Nefret 16/82
Allah ile Alay Etmek Ne Demektir? 11/7
Allah ile Benî İsrail Arasındaki Ahit 2/432
Allah ile Resûllerinin Arasını Ayırmaya Çalışanlar 7/536
Allah İlmi ile Her Yerde 21/100
Allah İmanı Yaratmadıkça Kişi İnanamaz 12/71
Allah İmanlarınızı Boşa Çıkarmaz Demenin Manası 3/436
Allah İmtihan Etmekle Münâfıkları Açığa Çıkarır 6/372
Allah İndinde Tabirinin Manası 6/390
Allah İnsanı Nutfeden Yarattı 22/263
Allah İnsanı Öldürüp Kabre Koydu 22/265
Allah İnsanı Yaratacağını Hangi Meleklere Bildirdi? 2/221
Allah İnsanı Yoluna Koydu 22/264
Allah İnsanları Rahmet Etmek İçin Yarattı 12/72
Allah İnsanların Bazısının Şerrini Bazısı Vasıtasıyla Önler 5/83
Allah İsteyene Cevap Verir 14/371
Allah İşitici ve Bilicidir 5/144
Allah İyiyi Kötüyü Ayırt Etmek İçin İmtihan Eder 6/417
Allah Kâfirlere Hitab Eder mi? 22/179
Allah Kanı Değil, Takvayı İster 15/181
Allah Katında Geçerli Din İslâm'dır 5/479
Allah Katında Şefaat Meselesi 5/131
Allah Kaydetmeye Muhtaç Değil 15/242
Allah Kibirliyi Sevmez 17/103
Allah Kişi ile Kalbi Arasına Girer 10/307
Allah Korkusu Nasıl Olur? 10/241
Allah Korkusundan Taşın Düşmesi Ne Demektir? 2/617

Allah Koruyacağını Va'dettiği Halde Peygamber'in Yaralanması Nasıl Açıklanır? 8/250
Allah Kuldan Müstağnidir 23/238
Allah Kullarının Durumunu En İyi Bilendir 9/175
Allah Kuluna Yeter 18/278
Allah Küfre Razı Değil 18/216
Allah Lafz-ı Celâli Müştak Değildir 12/453
Allah Lâfz-ı Celâline Dair Konular Hakkında 1/302
Allah Lâyık Olanı Din Hizmetinde Çalıştırır 8/195
Allah Maddi Nûr Değildir 15/564
Allah Mal Verdiğinde Münafıkın Tutumu 11/37
Allah Mekandan Münezzeh 12/456; 19/6; 21/325, 357
Allah Mesajını Korur 21/563
Allah Mü'minleri Karanlıktan Nura Çıkarır 5/147
Allah Mü'minleri Rüsvay Etmez 21/311
Allah Mü'minlerin Ecrini Zâyi Etmez 6/394
Allah Mü'minlerin Hidâyetini Artırır 19/291
Allah Mücahitleri Sever 21/197
Allah Müstağnidir 16/523; 17/116
Allah Niçin Mubah Nimetlerden Yararlanmamızı İster? 8/286
Allah Nizamını Değiştirebilir 16/67
Allah Nurunu Söndürmez 10/519
Allah Nurunu Tamamlamak İster 10/521
Allah Onların Arasında Hükmedecektir Sözünün Mânası 3/238
Allah Onların Hilelerini Fâş Eder 10/594
Allah Ölüden Diri, Diriden Ölü Çıkarır 5/515
Allah Öndekini de Sondakini de Bilir 15/250
Allah Peygamberlerini Doğru Çıkarır 14/592
Allah Raûf ve Rahimdir 3/439
Allah Resûlü'ne İtaatin Sırrı 7/268
Allah Rızası İçin Canını Verebilen Mü'minler 4/383
Allah Rızasını Dileyen Fakir Mü'minlere Hor Bakmayın 8/563
Allah Risaleti Dilediğine Verir 19/48
Allah Sadakaları Hem Dünyada Hem Âhirette Bereketlendirir 5/284
Allah Sırlarını Faş Eder 19/314
Allah Size Yardım Ederse Sizi Kimse Yenemez 6/346
Allah Sizin Mayanızı Bilir 20/218
Allah Şirk Yüzünden Bir Beldeyi İmha Etmez 12/69
Allah Şükre Razı Olur 18/218
Allah Teâlâ Hakkında "İnniyye" Lâfzının Kullanılması 1/255

Allah Teâlâ Hakkında "Mahiyyet" Denilmesi ... 1/256
Allah Teâlâ Hakkında "Mevcûd" Tabiri Kullanılabilir mi? ... 1/241
Allah Teâlâ Hakkında "Nefs" Tabirini Kullanıp Kullanmama ... 1/244
Allah Teâlâ Peygamberleri Bütün Âlem İçinden Seçmiştir ... 2/354
Allah Teâlâ'nın "Şey" Diye Tavsif Edilmesi ... 1/238
Allah Teâlâ'nın Ahdini Yerine Getirmesi Vâcip Değildir ... 2/441
Allah Teâlâ'nın Mutlak Kudreti ... 2/53
Allah Teâlâ'nın Tevvab Vasfı ... 2/406
Allah Teâlâ'nın Varlığının Aklî Delilleri ... 2/85
Allah Teâlâ'nın Zatı Ne Demektir? ... 1/243
Allah Teâlâ'ya "Hakk" Denilmesi ... 1/256
Allah Teâlâ'ya "Nûr" Denilmesi ... 1/248
Allah Teâlâ'yı Zikretmenin Önemi ... 1/480
Allah Tevbe Edenleri ve Temizlenenleri Sever ... 4/528
Allah Uyarmadan Azap Vermez ... 9/227
Allah Va'dinden Caymaz ... 11/202; 16/655
Allah Vasıtasız Olarak Ölüyü Diriltmeye Kâdir Olduğu Halde, Ölüye Kesilen İneğin Bir Parçası ile Vurmanın Faydası Nedir? ... 2/607
Allah ve Ehad Vasfının Allah'ın Selbî ve İzafî Sıfatlarına Delaleti ... 23/359
Allah ve Rab İsimleri ... 16/538; 23/301
Allah ve Rab Vasıflarının Delâleti Hakkında Güzel Bir İzah ... 6/509
Allah ve Resûlü'nü Her Şeyden Çok Sevmeli ... 10/488
Allah ve Resûlü'nün Himayesine Girenler Galiptirler ... 8/217
Allah Yapılanlardan Gâfil Değildir ... 3/468
Allah Yaratırken Şeytanlara Rol Vermedi ... 14/62
Allah Yarattıklarının Önlerindekini ve Arkalarındakini Bilir ... 5/132
Allah Yolunda Harcamamakla Tehlikenin Münasebeti ... 4/258
Allah Yolunda Harcayanların Mükâfatı ... 5/191, 211, 236; 21/34
Allah Yolunda Hicret Eden, Bolluk Bulur ... 7/408
Allah Yolunda Hicret ve Cihad ... 4/473
Allah Yolunda Olanların Mükâfatı ... 15/228
Allah Yolunda Öldürmek ve Öldürülmek ... 11/134
Allah Yolunda Öldürülenler Diridirler ... 3/510; 6/380
Allah Yolunda Seferberlik ... 10/571
Allah Yolundan İnsanları Uzaklaştırma ... 12/458
Allah Zalim Değildir ... 19/531
Allah Zâlimleri Çarpınca Şiddetle Çarpar ... 12/40
Allah Zekat Alır, Tabirinin Manası ... 11/111
Allah Zerre Kadar Zulmetmez ... 7/151
Allah Zulümden Münezzehtir ... 13/181

Allah, "Mahluklardan Rızık İstemem" Buyurur 20/34
Allah, Ahaliye Uygun İdareci Musallat Eder 9/222
Allah, Çok Yüce ve Çok Büyüktür 5/137
Allah, Göklerin ve Yerin Yaratıcısıdır 3/275
Allah, İsa'dır Diyenler Kâfir Olmuşlardır 8/265
Allah, Kâfire Nimet Vermiş midir? 1/459
Allah, Kötü Söz Söyleyeni Murat Etmez 7/533
Allah, Kullarına Nasıl Dua Edeceklerini Öğretiyor 6/467
Allah, Kulun Faydasına Olan Şeyi Yaratmaya Mecbur Değildir 2/468
Allah, Lütfu ile Peygamberine Bazı Özellikler Verir 11/538
Allah, Lütfundan Dolayı İyiliklerin Sevabını Artırır 9/307
Allah, Mü'minlerin Velisi, Tâgût da Kâfirlerin Dostudur 5/145
Allah, Mü'minlerin Yükünü Hafifletmek İster 7/93
Allah, Peygamberleri ve Tâbilerini Korur 11/469
Allah, Resûlünü Te'yid Eder 15/141
Allah, Rızkı Dilediği Şekilde Fazlalaştırıp Azaltır 8/239
Allah, Şirk Dışında Bütün Günahları Affeder 7/190
Allah, Üçten Biridir Diyenler Kâfir Olmuştur 8/266
Allah'a "Cevher" Demek Caiz Değildir 1/254
Allah'a "Cisim" Denilemez 1/255
Allah'a "Şey" Vasfının Verilip Verilmemesi 10/176
Allah'a Ait Gün 13/308
Allah'a Benzer Yoktur 18/564
Allah'a Cüz' İsnadı 19/32
Allah'a Çocuk İsnat Eden İnançlar ve Tenkidi 3/270
Allah'a Döndürülmenin Manası 11/337
Allah'a Dönmenin Anlamı 3/529; 14/641
Allah'a Evlat İsnadının Reddi 13/606
Allah'a Gizli Yok 19/472; 21/172
Allah'a Güzel Ödünç 21/600
Allah'a Hâlık İsmi Verilmesine İtiraz Edenlere Cevap 5/598
Allah'a Harp Açan Anarşistlerin Cezası 8/124
Allah'a Hiçbir Şey Gizli Kalmaz 12/506; 13/111
Allah'a İbadetten Hemen Sonra Ebeveyne İyilik Emredilmesinin Hikmeti 3/67
Allah'a İftira Edip, Haram Kılmadığını Haram Edenler 8/353
Allah'a iftira Etmenin Manası 8/476
Allah'a İmanın Kapsamı 2/571; 18/255
Allah'a İsyanda (Ana-Baba İçin) Tutum 17/99
Allah'a İtaat Yolu 16/10
Allah'a Kaçış 20/20

Allah'a Karşı Çıkanların Cezası 15/204
Allah'a Karşı Koyan Ordu mu Var? 21/361
Allah'a Karşı Kul İradesi Olmaz 16/480
Allah'a Karşı Müdafi Olamaz 14/650
Allah'a Karşı Yalan Uydurandan Daha Zalim Olamaz 9/411
Allah'a Kavuşmayı Ummamak Deyiminin Delâleti 11/287
Allah'a Kız Evlat İsnadının Bâtıllığı 18/62; 19/31
Allah'a Kulluk 3/64; 7/139
Allah'a Muhalefet 21/138
Allah'a Nida Saygısızlık mı? 19/416
Allah'a Ödünç Verme 21/15
Allah'a Rağmen Hâmî Olamaz 13/486
Allah'a Rücû Etmenin Mânası 2/466
Allah'a Sadık Kalmayan Yahûdîlerin Düştükleri Durum 8/75
Allah'a Şirk Koşmayın 9/287
Allah'a Teslim Olana O Yeter 23/295
Allah'a Teslim Olmanın Manası 5/487
Allah'a Teslimiyet Hakkında Hadisler 3/530
Allah'a Tevekkül 18/421; 21/370
Allah'a Vaadini Yapmak Vacip midir? 23/302
Allah'a ve Ahirete Îman Esası 11/213
Allah'a ve Resûllerine İnanıp Teslisten Vazgeçin 7/576
Allah'a Verdiğiniz Ahdi Tutun 9/292
Allah'a Verdikleri Ahdi Bozanları Bekleyen Beş Nevi Ceza 6/27
Allah'a Verdikleri Sözde Durmayanlar 10/137
Allah'a Verilen Güzel Ödünç 21/270
Allah'a Vesîle Arayıp Cihad Etme 8/133
Allah'a Yönelen Muhlisler 18/367
Allah'a, Korkarak Yalvarın Emri Nasıl Anlaşılmalıdır? 9/515
Allah'a, Resûlü'ne ve Emanetlere Hıyanet Etmeyin 10/314
Allah'a, Resûlüne ve Ulü'l-Emr'e İtaat 7/221
Allah'ı Anmanın Ehemmiyeti 10/347
Allah'ı Bilmede Tefekkürün Önemi 2/64
Allah'ı Bilmenin Manası 18/338
Allah'ı Bilmeyenler Kâfirlerdir 18/315
Allah'ı Bir Tanıma 13/382
Allah'ı Çok Zikredin 17/235
Allah'ı Daha Kuvvetli Anmak 4/350
Allah'ı Görmek İsteyenleri Yıldırımın Çarpması 2/532
Allah'ı Görmekten Mahrumluk Ateşten Beterdir 16/374

Allah'ı Görmenin Cevazı 20/153
Allah'ı İnkâr İnancı 19/93
Allah'ı Kızdıran Şeyler 19/312
Allah'ı Sabah-Akşam Tesbih Edin 17/235
Allah'ı Saymak 13/168
Allah'ı Seven, Resûlullah'a Tâbî Olur 5/528
Allah'ı Sevme ile Dünya Sevgisi Arasındaki Denge 11/488
Allah'ı Sevmenin Ölçüsü 21/124
Allah'ı Tanımadaki Lezzet 12/521
Allah'ı Unutanlara Her Türlü Refahın Verilmesi 8/550
Allah'ı Unutmanın Cezası 17/165
Allah'ı Unutmayın 21/157
Allah'ı Uyuklama ve Uyku Tutmaz 5/129
Allah'ı Zikretmek 10/171
Allah'ı, Layıkıyla Bilememek 15/248
Allah'ın "El-Âhir" Sıfatı 20/653
Allah'ın "El-Evvel" Sıfatı 20/648
Allah'ın "El-Vâsi" İsminin Tefsiri 7/497
Allah'ın "Ez-Zâhir" ve "el-Bâtın" Sıfatları 20/655
Allah'ın "Gâfirü'z-Zenb" Sıfatı 18/340
Allah'ın "Ganî" ve "Hamîd" İsimlerinin İzahı 7/500
Allah'ın "Gökleri ve Yeri Yaratan" Sıfatı ile İlgili Meseleler 8/421
Allah'ın "Güzelce Kabûlü"nün Manası 5/548
Allah'ın "İleyhi'l-Masîr" Sıfatı 18/344
Allah'ın "Kâbilü't-Tevb" Sıfatı 18/341
Allah'ın "Kullarım" Hitabının Güzelliği 19/77
Allah'ın "Kün" Emrinin İzahı 8/625
Allah'ın "Lâ İlâhe İllâ Hû" Sıfatı 18/344
Allah'ın "Muallim" Olduğu Söylenebilir mi? 2/309
Allah'ın "Muhît" Olması 22/403
Allah'ın "Sana Verdik" Hitabındaki İncelik 23/237
Allah'ın "Şedîdu'l-İkâb" Sıfatı 18/341
Allah'ın "Zi't-Tavl" Sıfatı 18/343
Allah'ın Adaşı Yoktur 14/267
Allah'ın Adı ile Kesilme 15/168
Allah'ın Ahdi 3/18, 307; 8/63; 12/406; 13/259
Allah'ın Ahkâmı ile Hükmetmeyenlerin Durumu 8/172
Allah'ın Altı Sıfatı 18/340
Allah'ın Arş'ta Oturmadığının Delilleri 18/350
Allah'ın Arzı Geniştir 18/228

Allah'ın Âyetleri Açıklaması 12/333
Allah'ın Âyetleri Hakkında Bazı Açıklamalar 8/573
Allah'ın Âyetleri ve Mü'minler 18/610
Allah'ın Âyetlerini Az Fiyatla Satmayın 2/447
Allah'ın Âyetlerini Fânî Çıkarlara Karşılık Satmayın 8/171
Allah'ın Azabının Çarpması 21/134
Allah'ın Başlıca Nimetleri; İnsanî Ruhu ve Bedeni 16/242
Allah'ın Bazı Buyruklarından Uzaklaşma Tehlikesi 8/187
Allah'ın Benî İsrail'e Tâlût'u Hükümdar Tayin Etmesi 5/52
Allah'ın Beraberliğinin Manası 16/204; 20/658
Allah'ın Bir İşi Başka İşine Mani Olmaz 20/438
Allah'ın Birliği 18/199
Allah'ın Birliğine Dair Âfâkî Delil 21/503
Allah'ın Birliğine Dair, İnsanları Nebat Gibi Bitirme Delili 21/504
Allah'ın Birliğine Enfüsî Delil 21/502
Allah'ın Bitki Yapraklarında Tezahür Eden İhtimamı 9/57
Allah'ın Cennette Görüleceğine Dair Deliller 9/119
Allah'ın Cihat Emrine Kulak Vermenin Lüzumu 10/301
Allah'ın Cüz'iyyatı Bilmesi 10/388
Allah'ın Çarpması 18/380
Allah'ın Çizdiği Sınırlar 4/221
Allah'ın Çocuğu Olamaz 7/578
Allah'ın Davud'la Beraber Dağlara Zikrettirmesi 17/299
Allah'ın Davud'la Beraber Kuşları Zikrettirmesi 17/300
Allah'ın Değişmez Tutumu 17/269
Allah'ın Delillerinden Davarlar 15/290
Allah'ın Delillerinden İnsanın Yaratılışı 15/278
Allah'ın Delillerinden Yağmur 15/286
Allah'ın Delillerinden Yedi Gök 15/284
Allah'ın Devesi 22/548
Allah'ın Dilemediği Şeyi Emretmesi 18/43
Allah'ın Dinini Yüceltme ve Müslümanları Kurtarmak İçin Cihat 7/286
Allah'ın Dininin Öbür İsimleri 23/311
Allah'ın Diriltmesi 5/171
Allah'ın Divanına Çıkmaktan Korkma 12/493
Allah'ın Doğurmadığının Aklî Delili 23/367
Allah'ın Dosdoğru Yolu 9/211
Allah'ın Doyurması, Gıdadan Yararlandırması 16/244
Allah'ın Dört Vasfı 16/49
Allah'ın Eli 19/354

Allah'ın Elinden Kurtulamayız 21/542
Allah'ın Emirlerinin Sebeplerini Araştırmak Gerekmez 3/410
Allah'ın Emri, İradesinden Farklıdır 7/263
Allah'ın Emrini Tutmalarındaki Faydalar 7/264
Allah'ın Emrini Tutup Gayr-i Müslimlerin Arzularına Uymamalı 8/186
Allah'ın Evladı Olmaz 14/621; 18/209
Allah'ın Evlat Edindiği İddiasını Ret 11/411
Allah'ın Eyyûb (a.s)'a İcabeti 15/62
Allah'ın Ezeli Kelamı 22/220
Allah'ın Fa'âlün Limâ Yürîd Vasfı 22/401
Allah'ın Fiilinin Meleklere İzafesi 13/32
Allah'ın Fiilleri 17/18
Allah'ın Fiillerinde Gaye Arama 20/31
Allah'ın Fiillerinde Hikmet 18/467
Allah'ın fiillerine İman 5/346
Allah'ın Fiillerini Bilme 18/256
Allah'ın Fiillerini Hikmetlere Bağlamayanların Ahirete Dair Delilleri 11/242
Allah'ın Fiillerini Hikmetlere Bağlayanlara Göre Ahiretin Delilleri 11/229
Allah'ın Fiillerinin Sebebe Dayanmaması 12/449
Allah'ın Gafûr Vasfı 22/399
Allah'ın Gaye Gözeterek İş Yapması 23/69
Allah'ın Geceleyin İnsanları Öldürür Gibi Uyutması 8/590
Allah'ın Geniş Lütfu 10/319
Allah'ın Geniş Merhameti 9/232
Allah'ın Gökten Yağmur İndirmesi 15/233; 19/26
Allah'ın Görülebileceğine Delil Olan Âyet 9/109
Allah'ın Görülebileceğini İnkâr Eden Mu'tezile'nin İtirazları 10/57
Allah'ın Gözetlemesi 22/491
Allah'ın Günleri 12/467
Allah'ın Habersiz Sanılması Caiz Değildir 12/559
Allah'ın Hak Ma'bûd Olduğu 16/6
Allah'ın Hakimiyeti 17/587
Allah'ın Hakimiyetini Kıyamete Tahsis Etmenin Manası 8/624
Allah'ın Hâkimiyetinin Anlatımı 21/441
Allah'ın Hakimiyyetini Kibirlerine Yedirememeyenler 17/632
Allah'ın Hayat Sıfatı 16/6
Allah'ın Hayatı ve Ölümü Vermesi 15/237
Allah'ın Her Şeyi Bilmesi 21/48
Allah'ın Her Şeyi Gördüğünü Bilmez mi? 23/24
Allah'ın Her Şeyi İhata Etmesinin Manası 7/483

Allah'ın Hikmet Vasfı ... 22/303
Allah'ın Hikmeti Mü'minleri Sınamak İster ... 6/315
Allah'ın Hikmetli Yönetimi ... 18/601
Allah'ın Hitabını Hz. Musa'nın Yanındakiler İşittiler mi? ... 10/51
Allah'ın Hudutları Ne Demektir? ... 6/617
Allah'ın Hurumatına Saygı ... 15/172
Allah'ın Huzuruna Çıkma Endişesi ... 20/462
Allah'ın Huzuruna Toplanmanın Manası ... 6/331
Allah'ın Huzurunda Durma ... 14/539
Allah'ın Huzurunda Tartışılmaz ... 19/527
Allah'ın Hükmünden Yüz Çevirenler ... 21/221
Allah'ın Hükmüne Zıt Yasa ... 18/588
Allah'ın Hükümleri Arasında "En Güzel Olanlar" Ayırımı Ne Demektir? ... 10/66
Allah'ın Hükümlerine İnanmak Nasıl Olur? ... 5/347
Allah'ın Hükümlerini Bilmek ... 18/259
Allah'ın Hükümranlığı ... 18/285
Allah'ın Hz. İbrahim'i Dost Edinmesi ... 7/479
Allah'ın Hz. İsa'yı Göğe Yükseltmesi ... 7/554
Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.s) Üzerindeki Nimetleri ... 13/43
Allah'ın İblis'e Hitabı ... 9/352; 12/630
Allah'ın İblisi Saptırması ... 13/10
Allah'ın İhtiyaçsızlığı ... 18/216
Allah'ın İlim Sıfatı ... 7/570
Allah'ın İlmi ... 17/288; 17/430
Allah'ın İlminin Genişliği ... 12/359
Allah'ın İlminin Her Şeyi İhata Etmesi ... 9/589; 14/537; 16/618
Allah'ın İlminin Kapsamı ... 8/432; 14/318
Allah'ın İmtihan Etmesinin Manası ... 6/445;19/265; 21/329
Allah'ın İndirmiş Olduğu Kitapları, Peygamberlere
Ancak Melekler Vasıtasıyla Ulaşır ... 5/349
Allah'ın İnsana Yakınlığı ... 19/515
Allah'ın İnsanı Himayesi ... 14/648
Allah'ın İnsanlara Emirleri ... 18/260
Allah'ın İnsanlardan Ahit Almış Olması ... 10/140
Allah'ın İnsanları Hesaba Çekmesi ... 12/334
Allah'ın İnsanları Kulluğa Kabul Etmesindeki Lütuf ... 9/459
Allah'ın İnsanları Topraktan Yaratması ... 11/598
Allah'ın İnsanoğlunu Mükerrem Kılması ... 9/342
Allah'ın İrade Sıfatı Hakkında Çeşitli Anlayışlar ... 8/57
Allah'ın İradesi Hakkında Farklı Yorumlar ... 9/152

Allah'ın İradesi Kadîmdir 17/584
Allah'ın İsa ve Bütün Mahluklar Üzerindeki Hakimiyeti 8/84
Allah'ın İsimleri Hakkında Caiz Olan ve Olmayan Hususlar 10/180
Allah'ın İsimleri Sayısızdır 1/298
Allah'ın İsimlerine Dair Çeşitli Meseleler 1/296
Allah'ın İsimlerini Bilmek 5/348
Allah'ın İsimlerinin Taksimi 14/325
Allah'ın İsm-i A'zamı 1/236
Allah'ın İsmini Tenzih 22/424
Allah'ın İsrailoğullarına Ahdi 2/433
Allah'ın İstikbali Bilmesi 16/6
Allah'ın İşi Kulun İşine Kıyaslanamaz 14/367
Allah'ın İşitme ve Görme Sıfatı 18/571
Allah'ın İzzeti 19/350
Allah'ın Kadrini Lâyıkı Vechile Bilmeyenler 9/27
Allah'ın Kâfirleri Kuşatması Ne Demektir? 2/51
Allah'ın Kalbî Fiilleri Görmesi Konusunda Mu'tezile'nin Hatası 11/114
Allah'ın Kasemi 19/481
Allah'ın Kayyûmiyetine Varlığın Delil Olması 5/403
Allah'ın Kazasına (takdirine) Rıza Ne Demektir? 3/532
Allah'ın Kelâm Sıfatı 16/6; 19/7
Allah'ın Kelamı Mahluk Değildir 9/494
Allah'ın Kelâmı Ne Demektir? 1/103
Allah'ın Kelimeleri 21/318
Allah'ın Kelimeleri Bitmez 14/132; 17/118
Allah'ın Kelimelerinin Bazı Vasıfları 9/168
Allah'ın Kemal Sıfatları 17/17; 20/648
Allah'ın Kerem Vasfına Aldanma 22/304
Allah'ın Keydi 22/420
Allah'ın Kıyamette Mahlukları Hesaba Çekmesinin Mahiyeti 8/601
Allah'ın Kitabı Hakkında İhtilâfa Düşenler 4/68
Allah'ın Kitapları; Mahiyetleri, Hükümleri 5/349
Allah'ın Konuşmama Tehdidi 4/59
Allah'ın Kudretine Haşir Delili 21/365
Allah'ın Kudretine Psikolojik Delil 21/363
Allah'ın Kudretine Yaratma Delili 21/364
Allah'ın Kudretinin Altı Delili 14/625
Allah'ın Kudretinin Delili Olarak Kuşların Saf Saf Uçması 21/359
Allah'ın Kudretinin Delilleri 13/190; 15/277
Allah'ın Kula Yakınlığı Mekân Bakımından Değildir 4/185

Allah'ın Kula Yakınlığının, Allah'ın İlmi ve Görüp Gözetmesi ile Oluşu....4/186
Allah'ın Kulda Tevbeyi Yaratması....6/232
Allah'ın Kullar Üzerinde Hâkim Olmasının Geniş İzahı....8/591
Allah'ın Kullarını İmtihan Hikmeti....11/497
Allah'ın Kuluna Teşekkürü....22/85
Allah'ın Kur'ân'da Mevcut Sıfatlarını Bilme....18/256
Allah'ın Lânetine Müstahak Olanların Sıfatları....9/436
Allah'ın Latîf ve Habîr İsimlerinin Manası....9/122
Allah'ın Lütfu Hakkında Mu'tezile'nin İddiası....5/146
Allah'ın Lütfu Hakkında Mu'tezilî Kâdî'nin İddiası....8/460
Allah'ın Lütfu ile....19/435
Allah'ın Lütufları....6/335; 15/233, 485
Allah'ın Mahlukatı "Hak ile Yaratmasının" Manası....8/622
Allah'ın Mahlukatı Hakkında Takdiri....21/256
Allah'ın Mahluklara İhtiyacı Yoktur....9/231
Allah'ın Mal İstemesi....19/325
Allah'ın Malumatının Nevileri....10/304
Allah'ın Mecîd Vasfı....22/400
Allah'ın Mekândan Münezzeh Olduğuna Dair Naklî Deliller....9/477
Allah'ın Mekândan Münezzeh Olması....10/246; 17/46
Allah'ın Mekândan Münezzeh Oluşunun Aklî Delilleri....9/460
Allah'ın Meleklere Sormasının Manası....2/223
Allah'ın Meleklerinin ve İlim Ehlinin Tevhide Şehadet Etmeleri....5/473
Allah'ın Merhametinin Özelliği....10/97
Allah'ın Meskût Bıraktığı İşleri Kurcalamayın....8/345
Allah'ın Muayyen Maksatlar Gözetip Gözetmemesi....2/200
Allah'ın Mubah Kıldığı Nimetleri Kim Haram Kılmış?....9/398
Allah'ın Mûcib-i Bizzat Değil, İrade Sahibi Olduğunu Gösteren Âyet....8/454
Allah'ın Musa (a.s)'yı İmtihanlara Tabi Tutması....14/411
Allah'ın Musa (a.s)'yı Seçmesi....14/414
Allah'ın Mutlak Hüküm Sahibi Olması....8/600
Allah'ın Mutlak Kudreti....18/447
Allah'ın Mü'min Kalbe Dokuz Lütfu....14/386
Allah'ın Mü'minleri Himayesi....19/373
Allah'ın Mü'minleri Müdafaası....15/187
Allah'ın Mü'minleri Te'yidi....15/186
Allah'ın Münafıklara Mühlet Vermesi....2/31
Allah'ın Münafıklarla İstihza Etmesi Ne Demektir?....2/29
Allah'ın Müslümandan Beklediği....15/250

Allah'ın Müstağni Oluşu 12/473
Allah'ın Nimeti 8/61
Allah'ın Nimetleri Saymakla Tükenmez 2/423; 12/535
Allah'ın Nimetlerinin Unutulmasının Sebebi 8/62
Allah'ın Nizamı 19/376
Allah'ın Nûr İsmi 15/563
Allah'ın Onlara (Münafıklara) Cevabı 2/28
Allah'ın Orduları 19/350
Allah'ın Ölmüş Yeryüzünü Diriltmesi 3/608
Allah'ın Ölüden Diri, Diriden Ölü Çıkarması 9/58
Allah'ın Övdüğü Faziletli İnsanların Vasıfları 6/242
Allah'ın Rahmeti İyilik Edenlere Yakındır 9/516
Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmeyin 12/273
Allah'ın Rahmetinin Dünya Nimetlerinden Daha Hayırlı Olmasının Sebebi 6/329
Allah'ın Rahmetinin Genişliği 8/449
Allah'ın Rahmetinin Meyveleri 11/22
Allah'ın Refîu'd-Derecât Vasfı 18/369
Allah'ın Resûllere Vaadi 18/72
Allah'ın Rızası En Büyük Mükâfattır 5/467
Allah'ın Rızasının Mahiyeti 23/93
Allah'ın Rızkından Yiyip İçiniz 2/556
Allah'ın Selbî Sıfatları 5/346
Allah'ın Serî'ul-Hisab Vasfının Mânası 4/359
Allah'ın Sıfatları 23/313
Allah'ın Sıfatlarına İman 5/345
Allah'ın Sıfatlarında İhtilafın Hükmü 10/503
Allah'ın Sıfatlarının Birbirine Delâlet Etmesi 10/175
Allah'ın Sırat-ı Müstakîmi 9/295; 13/12
Allah'ın Sorumsuz Olduğuna Dair Ehl-i Sünnetin Delilleri 14/613
Allah'ın Sözü Değişmez 19/529
Allah'ın Sözünü Değiştiremezsiniz 19/362
Allah'ın Subûtî Sıfatları 5/346
Allah'ın Şahitliği 19/397
Allah'ın Şeâirine Hürmet Ediniz 7/597
Allah'ın Şefkatinden Fazla Şefkat Olmaz 6/339
Allah'ın Şerikten Münezzehiyeti 16/6
Allah'ın Şey Diye Nitelenmesi 21/325
Allah'ın Şeytana Hitabı! 19/10
Allah'ın Şeytanı Kovması 13/476

Allah'ın Şifa Vermesi Nimeti 16/244
Allah'ın Şirke Buğzu 18/360
Allah'ın Takdiri ile Kulun Fiili Arasındaki Münasebet 10/363
Allah'ın Takdirinden Başkası Olmaz 10/597
Allah'ın Talimatlarını Uygulamanın Farz Olduğu 8/251
Allah'ın Tarafını Tutun! 21/210
Allah'ın Tehdidi Şeytanı Niçin Yola Getirmedi? 13/483
Allah'ın Tevbe Edenleri Affetmesi 7/405; 11/108
Allah'ın Tevbeyi Kabul Etmesi Vacip Değildir 11/110, 167
Allah'ın Tevfiki 22/439
Allah'ın Ulûhiyyetinin Arzî Delilleri 18/212
Allah'ın Üç Kere Öldürdüğü Kimseler 2/196
Allah'ın Üzerinizdeki Nimetini ve Ahdini Hatırlayın 8/61
Allah'ın Varlığına Deliller 3/578
Allah'ın Varlığına Gölgenin Delâleti 16/130
Allah'ın Varlığındaki İttifak 18/280
Allah'ın Varlığının Üç Delili 14/437
Allah'ın Vasıflarının Kul Hakkında Kullanılması 17/338
Allah'ın Vasledilmesini İstediği Şey 2/188
Allah'ın Vedûd Vasfı 22/399
Allah'ın Vekîl Olması 17/242
Allah'ın Verdiği Ceza 22/505
Allah'ın Verdiğinden Başka Razık Var mı? 17/338
Allah'ın Verdiğine Razı Olmak 10/620
Allah'ın Yaratma Mekanizması 18/239
Allah'ın Yarattığı ve Islah Ettiği Günlerin Toplamı 18/478
Allah'ın Yarattığını Değiştirme 7/464
Allah'ın Yardımı 23/294
Allah'ın Yardımı, Nihâyette Gelir 12/317
Allah'ın Yemin Etmesi 17/599; 19/579
Allah'ın Yemin Etmesindeki Hikmet 14/270
Allah'ın Yolu Delile Dayanır 12/315
Allah'ın Yolundan Yüz Çevirenlerin Başlıca Sıfatları 5/490
Allah'ın Yunus (a.s)'u Seçkin Kılması 21/420
Allah'ın Yûsuf'a Vahyetmesi 12/107
Allah'ın Yüceliği 13/438
Allah'ın Yüceliği, Mekân ve Cihet Bakımından Yücelik Değildir 5/137
Allah'ın Yüceliğinin Nasıl Anlaşılması Gerektiği? 8/464
Allah'ın Zafer Hükmüne Karşı Kâfirler Dayanamaz 19/376
Allah'ın Zafer Va'dinin Bağlı Olduğu Şartlar 6/288

Allah'ın Zat, Sıfat ve Filleri Mahluklarınkine Benzemez ... 8/421
Allah'ın Zatı Hattında "Nefs" Tabirinin Kullanılması ... 8/575
Allah'ın Zatına İzafe Etmesi ... 20/277
Allah'ın Zatını Değil Mahlukatını Düşünebiliriz ... 6/460
Allah'ın Zatını Değil, Ancak Sıfatlarını Biliriz ... 22/93
Allah'ın Zulmetmediği Hakkında Mu'tezile'nin Görüşü ve Onlara Verilen Cevap ... 6/152
Allah'ın Zü'l-Arş Vasfı ... 22/400
Allah'ın, Kâfirleri Din Düşmanı Kılması Meselesi ... 9/156
Allah'ın, Kâfirleri Unutmasının Manası ... 11/13
Allah'ın, Kulu İdlal Etmesi (Şaşırtması) ... 2/165
Allah'ın, Mü'minlere Karşı Kâfirlere Fırsat Vermemesi ... 7/520
Allah'ın, Mü'minlerin Kalplerini Birleştirmesi ... 10/378
Allah'ın, Nimetine Erdirdiği Kimseler 7/266
Allah'ın, Peygamber'i ve Diğer Mü'minleri Affetmesi ... 11/158
Allah'ın, Peygamberin Ömrüne Kasem Etmesi ... 13/36
Allah'ın, Resûlü'nü Desteklemesi ... 10/377
Allah'ın, Rûhu Emri ile Göndermesi ... 18/371
Allah'ın, Zu'l-Arş Olması ... 18/371
Allah'la Cinler Arasında Akrabalık İddiaları ... 18/65
Allah'la Olan İşler ve Kullara Ait İşler ... 21/585
Allah'la Savaşmak Ne Demektir? ... 8/125
Allah'la Savaşmak Tehdidinin Kâfirler veya Fâsıklar Hakkında Olması ... 8/126
Allah'tan Başka Her Şey Boş ... 16/618
Allah'tan Başka Her Şey Helâktedir ... 16/503
Allah'tan Başka İlâh Yok ... 3/558
Allah'tan Başka Yaratıcı Yok ... 9/494; 23/10
Allah'tan Başkaları İçin Kesilen Hayvanlardan İstifade Edilebilir mi? ... 4/48
Allah'tan Başkasına İbadet Yok ... 18/311
Allah'tan Başkasından Çekinmenin Hükmü ... 10/474
Allah'tan Belli Bir Şey Yerine Lütfunu İstemeli ... 7/120
Allah'tan Gelecek Zararı Önleyecek Kuvvet Yoktur ... 8/461
Allah'tan Gelen Basiretler ... 9/123
Allah'tan Gelen Musibete Sabır Gerekir ... 3/522
Allah'tan Gelen ve Kulların Kesbinden Gelen Musibetler ... 3/528
Allah'tan Gereği Gibi Korkun, Emrinin Mensuh Olduğu İddiası ... 6/128
Allah'tan Hiçbir Şey Saklanmaz ... 19/309
Allah'tan Kaçılmaz ... 17/429; 19/553
Allah'tan Korkmak ... 2/441; 4/319
Allah... Bilsin Diye Şöyle Yaptı, Tabirinin İzahı ... 6/259

Allahı Lâyıkı ile Bilmeyenlerin Kimler Olduğu 9/30
Allahu Teâlâ Cihette Olmaktan Münezzehtir 7/555
Allahu Teâlâ Hakkında Vacip Olan Şey Yoktur 6/633
Allahu Teâlâ Kullarına Karşı Raûftur 4/386
Allahu Teâlâ'nın Adâleti 5/477
Allahu Teâlâ'nın Ahdi ve Kulun Ahdi Hakkında Tafsilât 3/312
Allahu Teâlâ'nın Arş'a İstivâsı 11/219
Allahu Teâlâ'nın Birliğinin Mahiyeti Hakkında 3/560
Allahu Teâlâ'nın Bu Vahyi İndirmesi Esnasında, Hiçbir Şeytana
Sapıklıklarından Hiçbir Şeyi İlkâ Etme Fırsatını Vermeyeceğinin Bilmesi ... 5/350
Allahu Teâlâ'nın En Şerefli İsmi, "Hû" (O) İsmidir 3/571
Allahu Teâlâ'nın Fiillerinin Hikmeti Olması Şart mıdır? 6/463
Allahu Teâlâ'nın Gökleri Yaratması 2/202
Allahu Teâlâ'nın Güzel Vasıfları 21/159
Allahu Teâlâ'nın Her Şeyi Katından İndirmesi 19/152
Allahu Teâlâ'nın Hz. İsa'ya Teslisten Berî Olduğunu İkrâr Ettirmesi 8/380
Allahu Teâlâ'nın İnsanı Halife Olarak Yaratması 2/209
Allahu Teâlâ'nın İsimleri 14/323
Allahu Teâlâ'nın Kayyûm Vasfı 5/12
Allahu Teâlâ'nın Kelamının Mahiyeti 10/50
Allahu Teâlâ'nın Mekrinin Manası 5/615
Allahu Teâlâ'nın Meşîeti Hakkında 9/585
Allahu Teâlâ'nın Mü'minlere Sevgisi 14/298
Allahu Teâlâ'nın Şahâdeti 5/473
Allahu Teâlâ'nın Tâlût'un Ordusunu İmtihan Etmesi 5/75
Allahu Teâlâ'nın Tevbeleri Kabul Etmesi 6/632
Allahu Teâlâ'nın Vaîdinden (Azaptan) Geçmesi 5/437
Allahu Teâlâ'nın Zatını Anlamak İmkansızdır 16/215
Allahu Teâlâ'nın, Allah'ın Âyetlerini Gizleyenlere Vereceği Cezâ 4/58
Allahu Teâlâ'nın, Mücrimlerle Konuşmaması ve
Onların Yüzlerine Bakmaması 6/28
Allahu Teâlâ'ya iman etmek 5/344
Allahu Teâlâ'ya İştiyak Duymanın Mânası 3/624
Allahümme (اللّٰهُمَّ) Lafzı Hakkında Bilgi 5/502
Allâmü'l-Guyûb 17/349
Altı Gün: Altı Devre 19/558
Altı Günde Yaratma 17/142; 20/657
Altı Günde Yaratmanın Yaratıcıya Delâleti Konusunda Sualler 9/456
Altın Buzağının Akıbeti 14/524
Altın Buzağıya Tapmalarındaki Saçmalık 14/508

Altın Yığıp İnfak Etmeyenler 10/527
Altından Yapılan Buzağı 14/506
Alttan Üstten Ateşin Sarması 18/235
Amel Asla Zayi Olmaz 14/656
Amel Defterini Okuyuş 19/170
Amel Hakkında İman Tabiri Kullanılmasının İzahı 3/439
Amel Has Hükme Göredir 18/378
Amel ile Cennete Girme Konusunda Mu'tezile İddiası 7/410
Amel İmândan Ayrıdır 3/62; 16/7
Amelde Niyet 16/528
Amel-i Sâlih 16/524; 19/171, 213
Amel-i Sâlih'in Mahiyeti 19/247
Amel-i Sâlih'in Mükâfatı 17/333
Amel-i Salihi Şart Sayan Mu'tezile'ye Red 8/256
Amelin İmanı Kökleştirmesi 7/264
Amelinizi Boşa Çıkarmayın 19/320
Amellerde Adalet 13/252
Amelleri Boşa Çıkanlar 17/210
Amellerin Boşa Gitmesi 18/312
Amellerin Görülmesi 20/234
Amellerin İptali ile İlgili Mu'tezile'nin Fikri 5/201
Amellerin İptaline Dair Sünnî Görüş 5/202
Amellerin Karşılığı 16/524; 23/104
Amellerin Kaydedilmesi 17/455
Amellerin Makbuliyet Şartları 13/374
Amellerin Mükâfatının Kat Kat Artırılması 7/156
Amellerin Tartılmasından Maksat, Allah'ın Hükmetmesidir 9/336
Amellerin Tasnîfi 16/528
Amellerin, İnsanın Önüne Gelmesi 22/191
Amellerinin Karşılığı 20/535
Âmillerin Tenazuu 1/143
Ammeye Ait Ganimet Malından Bir Şey Aşırmanın Tehlikesi 6/350
Ana Hakkı 19/201
Ana Karnında Yaratılış 18/213
Ana ve Babaya İyi Davranma 3/66
Ana ve Kızla Evlenmenin Mahzuru 7/21
Ana, Baba, Kardeşten Kaçılacak Gün 22/271
Ana-Baba Hakkı 13/383; 17/98
Ana-Babaya Güzel Muamele 7/140; 9/287; 16/531
Anakent: Mekke 18/560

Ancak Bir Olan Allah'a Kulluk 10/519
Anet (Meşakkat) Kelimesinin Manası 7/87
Anıran Eşeğe Özenme! 17/106
Ankebût Sûresi 16/509
Anlamayan Kalpler, Görmeyen Gözler, İşitmeyen Kulaklar 10/168
Anlaşma Yapılan Taraftan Hıyanet Endişesi 10/367
Anlaşma Yapılmış Gayr-i Müslimler 7/356
Anlaşmalı Olan Bir Ülkeye Sığınan Suçlular 7/357
Annesi Musa'yı Denize Bırakıyor 14/406
Ansızın Gelen 16/621
Apaçık Delilleri ve Hidâyeti Gizleyenlere Lanet 3/545
Arâ' Ne Demektir 18/60
Arâb ile A'râb Arasındaki Fark 11/77
Arafat Hakkında Bilgi 4/325
Aranızdaki Nebî Şaşırmadı 20/133
Arap Olmayan Birine Kitap Gelseydi 16/289
Arapça'nın Özelliği 18/466
Arapçada Len Edatı Ebedîlik İfade Etmez 10/58
Arapçada Zamirin Mercii Konusunda Tafsilât 3/297
Araplara Önce Peygamber Geldi mi? 16/456
Araplarda Senenin ve Takvimin Mahiyeti 10/537
Arefe Gününün Faziletleri 4/331
Arefe Gününün Öteki İsimleri 4/327
Arı Çeşitleri 13/202
Arının Kovan Temini 13/201
Arîm Nedir 17/312
Arş "Göklerin Üstünde Olup Göremediğimiz Cisimdir" Diyenler 11/221
Arş Gökten Sonra mı Yaratıldı? 16/164
Arş Kelimesinin Manası 9/482
Arş Üzerine İstîva Meselesi 9/460; 14/311; 16/164
Arş'ı Taşıyan Melekler 18/348
Arş'ın Su Üzerinde Olmasının Hikmeti? 11/497
Arştan, Göklerin Binasını Anlayanlar 11/220
Arz Meselesi 17/276
Arz Olunmanın Neticesi 21/443
Arza, Salih Kullar Varis Olur 15/102
Arzda Dağların Yaratılması 16/361
Arzda Irmaklar Akıtılması 16/360
Arzı Eksiltmenin Anlamı 14/651
Arzın Ağırlıkları Çıkarması 23/99

Arzın Anlatması Nasıl Olur? 23/101
Arzın Dile Gelmesi 23/101
Arzın Dört Faydası 16/359
Arzın Hareketi 17/34
Arzın Hayat İçin Hazırlanması 22/120
Arzın Karargâh Olması 16/359
Arzın Küreliğinin Delili 14/534
Arzın Yayılması 20/400
Arzın Zelûl Olarak Tavsîfi 21/355
As'ase Kelimesi 22/288
Âsâ Yılanları Yuttu 16/224
Asâ'nın Yılana Dönüşmesi 9/610; 14/350, 358; 16/217
Asabe 6/594
Asâdan Farklı Mu'cizeler Zuhuru 14/357
Âsânın Büyücülerin Oyununu Bozması 16/221
Âsânın, Sihirbazların Attıklarını Yutması 10/9
Âsâr (İzler) Ne Demektir? 17/455
Asay-ı Musâ'nın Özellikleri 22/224
Asfin Me'kûl 23/192
Ashab Kelimesi 23/186
Ashab: Hidayet Yıldızları 17/241
Ashab-ı A'râf'ın, Cennetliklerin Mümtazları Olma İhtimali 9/438
Ashâb-ı Ferâiz 6/594
Ashab-ı Hicr 13/40
Ashab-ı Kehf 13/614
Ashâb-ı Kehf Kıssasının Ba's ile İlgisi 14/15
Ashab-ı Kehf Mağarada 13/647
Ashab-ı Kehf'e Karşı Halkın Tutumu 13/657
Ashab-ı Kehf'in Diriltilmeleri 13/618
Ashab-ı Kehf'in Kıyamı 13/645
Ashab-ı Kehf'in Mağaradaki Durumu 13/650
Ashab-ı Kehf'in Olup Bitenler Hakkında Soru Sormaları 13/654
Ashab-ı Kehf'in Sayısı 13/660
Ashab-ı Kehf'in Uykudan Uyandırılmaları 13/653
Ashab-ı Kehf'in Yedi Kişi Olduklarının Delilleri 13/660
Ashâb-ı Kehf'in Yeri ve Zamanı 14/14
Ashab-ı Ress 16/119; 19/512
Ashab-ı Suffe 5/255
Ashâb-ı Şimal 20/560
Ashab-ı Uhdud 22/386

Ashab-ı Yemin 20/548,633; 21/647
Ashabın Halefleri 21/150
Asıl Anaları Onları Doğuranlardır 21/84
Asıl Ebter Sana Buğzedendir 23/260
Asıl Hâmî Allah'tır 18/562
Asıl Hüsran 18/233
Asıl Matlup Âhiret Mutluluğudur 10/554
Asıl Muhatap Kalptir 16/282
Asıl Nimet İman Nimetidir 1/461
Asıl Soyluluk Takvadır 19/462
Asıl Şeytan Nefistir 12/513
Asıl Yalancı Ötede Anlaşılacak 20/313
Âsifat Kelimesi 22/103
Âsim ile Kefûr Arasındaki Fark 22/91
Âsim ve Kefûr 22/90
Askerlikte Özür Halleri 19/368
Askerlikte Özür Hallerinde Kolsuzların Durumu 19/370
Aslahı Yapmak Meselesi 16/525
Aslı Toprak Olan İnsan 17/20
Aslınız Birdir 19/458
Aslî Meselelerde Kıyasa Ret 18/576
Asr Ne Demektir? 23/156
Asr Sûresi 23/155
Asr, Asr-ı Saadet Demektir 23/160
Asr, Dehr/Zaman Demektir 23/156
Asr, İkindi Demektir 23/157
Asr, İkindi Namazı Demektir 23/159
Asr-ı Saadet'te Hicretin Önemi 7/354
Astarı İpekten Döşekler 20/473
Aşiyy ve İbkâr Kelimelerinin Manası 5/572
At Etinin Haramlığı 13/82
Atalarına Verilen Nimetler ile Asr-ı Saadetteki Yahudilerin İlgisi 2/431
Ateş Ateşi Yakar mı? 17/606
Ateşe Emir Vermenin İzahı 15/19
Ateşin (Toprağa) Üstünlüğü 18/188
Ateşin Çeşitleri 11/263
Ateşin Yiyip Yakacağı Kurban 6/433
Ateşten Bukağı Ne Demektir? 12/346
Ateşten Gelen Nidanın Manası 16/315
Atfın İşlevi 20/391

Atılan Taşların Özellikleri 12/11
Atın Önemi 23/112
Âtiye Kelimesi 21/429
Av Hayvanı Üzerine Besmele Çekme Gereği 7/627
Av Hayvanının Köpek Olması Şart Değildir 7/623
Av Sayılıp Sayılmayan Hayvanlar 8/314
Avcı Hayvanın Avı Yaralaması veya Ondan Yemesi 7/625
Avcı Hayvanın Eğitilmesi 7/627
Avdan Yeme Meselesi 67/27
Avın Cezasını Tespit Edecek Bilirkişi 8/323
Avret Mahalline Dokunmanın Abdesti Bozup Bozmaması 8/24
Avret Vakitlerinin Özelliği 16/20
Ay ile Güneşin Birleşmesi? 22/11
Ay Lambaya Benzetilseydi? 21/504
Ay ve Güneşin Faydaları Hakkında 11/256
Ayakkabı ile Namaz Kılma Hakkında 14/336
Ayakları Yıkamak Gerekir Diyen Cumhûrun Delilleri 8/34
Ayakların Meshedilmesini Benimseyenler 8/34
Ayakların Yıkanması ve Meshedilmesi 8/32
Ayakta, Oturarak ve Yan Üstü Zikretmenin Manası 7/430
Âyât-ı Kübrâ 20/164
Âyet Hadisle Neshedilir mi? 3/198
Âyet ve Hadislere Göre Velî 11/400
Âyete'l-Kübrâ 22/223
Âyete'l-Kübrâ Olarak Musâ'nın Asası 22/224
Âyete'l-Kübrâ Olarak Yed-i Beyza 22/224
Âyete'l-Kürsi'nin Faziletleri 5/117
Âyetler Karşısında Kâfirler 14/279
Âyetler Karşısında Zâlimler 15/243
Âyetlerden Ders Almayanların Sonu 15/355
Âyetlere Karşı Çıkanlar Kaçamazlar 18/613
Âyetlere Lakaytlık 17/87
Âyetleri Dinleyip Huşû Duyanlar 15/180
Âyetleri Kur'ân ve Hadislerle Açıklaması 1/33
Âyetleri Yalan Sayanların Helâki 10/184
Âyetlerin Benzeme Yönleri 18/261
Âyetlerin Kur'an'daki Tertibi 17/119
Âyetlerin, Dinleyenin İmanını Artırma Meselesi 10/262
Âyetlerle Mücadele Edenler 18/344
Âyette Geçen İki Melek (Harût ve Marût) 3/167

Ayette Geçen Nâs (İnsanlar)dan Maksat Kimlerdir? 2/24
Ayın Başlangıcı ve Bitimi Hakkında Tabirler 10/439
Ayın Gök Katlarında Bulunması 21/504
Ayın Mahiyeti 4/233
Ayın Menzilleri 11/256; 17/504
Ayın Yaratılışındaki Faydalar 2/106
Ayın Yarılması 20/261
Ayıp Yerleri Ne Demektir? 9/371
Aynı Sudan Çeşitli Meyveler 17/394
Aynı Şartlarda Yetişen Bitkilerdeki Farklılık 12/341
Aynı Teyemmümle Birden Fazla Farzın İfası 8/54
Aynı Zerre Birden Fazla Bedene Girebilir? 11/245
Az Bir Değer Karşılığında Satma Ne Demektir? 3/14
Az Lâfızlardan Çok Meselelerin Çıkarılması 1/70
Az Olan Mü'minlere İlahî Yardım 10/313
Azâba Sebep Yalancılıktır 2/19
Azâbe'l-Hûn Tabirinin İzahı 9/48
Azabı Gören Kâfirlerin Dünyaya Dönme Temennilerinin Tahlili 8/496
Azabı Gören Kâfirlerin Pişmanlıkları 8/494
Azâbı Hafifletme Dileği 18/426
Azabı Tadanların Feryadı 14/652
Azabın Birden Gelmesi 14/647
Azabın Devamlı Artırılması? 22/179
Azabın Geldiği Gün 21/558
Azabın Hafifletilmesi ve Kesintiye Uğraması Meselesi 3/88
Azabın Sıfatları 19/80
Azabın Şiddetini Gösterme Üslubu 22/178
Azablarının Kat Kat Olması 13/245
Azâlardaki Yaralamada Kısas Hükmü 8/174
Âzâların İtirafları 18/499
Âzâların Şahitliği 17/566; 18/501
Azamet İfadesi İçin İnnâ Tabiri 23/36
Azan İnsan 23/15
Azanlara Niçin Servet Veriliyor? 18/603
Azap Çeşitleri 17/172
Azap Gelip Çattıktan Sonra İman: Hz. Yunus'un Kavmi 11/459
Azap Hafifletilmez 17/413
Azap Hükmü Kaçınılmaz 11/621
Azap İçin Acele Etme 19/240
Azap İstemelerinin Manası 19/591

Azap Kâfirlere mi Mahsustur? 3/107
Azap, Küfür Sebebiyle Olmayıp, Tabii Sebeplerle Olamaz mı? 16/279
Azaplarının Hafifletilmemesi 3/87
Azapta Beraberlik Fayda Vermez 19/57
Âzer Kelimesi Hakkında Çeşitli İzahlar 8/632
Azer'in Hz. İbrahim'in Babası Olduğunu Reddeden Şîa'nın İddiası 8/634
Âzer'in İbrahim'i Recm ile Tehdit Etmesi 14/241
Âzer'in İbrahim'i Yanından Kovması 14/242
Azgın Diyarların Cezası 13/463
Azgın Zengin Modeli: Kârun 16/486
Azgın Zenginler 17/332
Azgınlar Cehennemde Devirler Boyu Kalacaklar 22/166
Azgınlar Cehennemde Kaynar Su İçerler 22/169
Azgınların Akıbeti 18/166
Azgınların Cezası 22/243
Azgınların Fıskı Yaymaları 13/367
Azıkların En Hayırlısı Takvâ 4/318
Âzife 20/255
Âzife Günü 18/381
Azîm (Büyük) Kavramı 19/356
Azîz Allah'ın Çarpması 20/338
Azîz İsminin Hamîd'den Önce Gelmesinin İzahı 12/453
Azîz Kelimesinin Manası 17/382
Azîz-u Hakîm 20/644
Azîz-u Hamîd 17/295
Azl'in Yasak Oluşu 4/209
Azm Sahibi Resuller 19/240

-B-

Bâ Harfiyle İlgili Fıkıh Meseleleri 1/208
Bâ Harfiyle İlgili Usul-i Fıkıh Meseleleri 1/209
Ba'l Putu 18/52
Ba's'ın Delili 19/127
Ba'se Kadar Mühlet 18/192
Ba'sten Şüphe Manasızdır 14/268
Baba Cehennemdeki Çocuğunun Kurtulmasını İsterse 16/74
Baba ve Evlat 22/517
Babalarınızla Oğullarınızdan Hangisinin Size Yakın Olduğunu Bilemezsiniz 6/601
Babanız İbrahim Denilmesinin İzahı 15/257

Babası Âzer'in İbrahim (a.s)'e Cevabı 14/240
Bâğî ile İlgili Hüküm 19/440
Bağy Kelimesinin Tefsiri 11/313
Bağy Ne Demektir? 9/403; 18/120
Bahçe Sahiplerinin Allah'a Yönelmeleri 21/402
Bahçe Sahiplerinin Aralarında Fısıldaşmaları 21/398
Bahçe Sahiplerinin Birbirlerini Suçlamaları 21/402
Bahçe Sahiplerinin Günahlarını İtirafları 21/401
Bahçe Sahiplerinin Mağrurca Bahçeye Girmeleri 21/399
Bahçe Sahiplerinin Şaşırıp Kalmaları 21/400
Bahçe Sahiplerinin Ümitle Bahçeye Çıkmaları 21/397
Bahçe ve Sahiplerinin İmtihanı 21/394
Bahçelerin Tavsifi 14/34
Bahçenin İmhası 21/396
Bahçeye Fakir Gelir Diye Korkmaları 21/398
Bahire 8/354
Bâhiun Nefseke Tabirinin İzahı 13/609
Bahr Kelimesininin Mânası 3/603
Bahr-i Mescûr 20/46
Bâin Talak 21/289
Bais ve Fakir 15/170
Bakara 115. Âyetin Kıble Hakkında Olduğu Görüşü 3/262
Bakara 115. Âyetin Namaz ve Kıble ile İlgili Olmadığı Görüşü 3/265
Bakara 124. Âyette Geçen "İmam" Tâbirinden Maksat? 3/303
Bakara 143. Âyet İcma'ın Delillerinden Biridir 3/421
Bakara 187. Âyetin Neshedici (nâsih) Olup Olmadığı 4/198
Bakara 273'te Zikredilen Fakirlerin Başlıca Sıfatları 5/256
Bakara, 173. Âyetten Çıkarılan Fıkhî Meseleler 4/32
Bakara, 285'e Göre İmanın Mertebeleri 5/344
Bakıyat-ı Salihat 14/49; 14/284
Bakıyye Kelimesinin Manası 12/67
Bâki Allah 20/427
Bâkiye Yönelmenin Lüzûmu 14/48
Bakma Hükmü 15/518
Bal Arısına Yapılan İlham 13/200
Bal İçilir mi? 19/284
Baldaki Şifa Mutlak Değildir 13/205
Balığın Canlanması 14/77
Balığın Et Sayılmaması 13/97
Balık Olayı Nübüvvet Öncesi mi? 21/420

Balın Bazı Özellikleri 13/204
Balın Yapılışı 13/202
Balın, Arının Karnından Çıkmanın Manası 13/203
Barınak ve Korunaklar 13/236
Barış İsteyen Düşman ile Barış Yapınız 10/375
Basîr İsmindeki İncelik 21/174
Basîre Kelimesi Hakkında 22/15
Baş Üstüne, Deyip Aleyhte Komplolar Hazırlayan Münafıklar 7/307
Başa Kakma ve Eziyetin Tasaddukun Sevabını İptal Edeceği İddiası 5/197
Başı Darda Kalan Mûşrikin Yalnız Allah'a Dua Etmesi 8/546
Başı Eğik Olanlar 22/211
Başın Meshedilmesi 8/31
Başka Cennetler 20/486
Başka Kur'ân'ı İsteyen Kâfirlerin Maksatları? 11/289
Başka Milletlerin İslâm'a Gireceklerini Bildirme 21/219
Başka Varisler 19/121
Başkasının Teyemmüm Ettirmesi 8/52
Başlangıçta Allah'ın Arş'ı Su Üzerinde İdi 11/496
Başlar Yerde 21/413
Başlıca Çiftler 17/498
Başlıca Farzlar 17/102
Başlıca Münafıklık Sıfatları 10/604
Başta da Sonda da Hamd Ona'dır 16/482
Batıl Dinlerdeki Dengesizlik 23/76
Batıl Ehline Aldırmamak 13/42
Bâtıl Kur'ân'a Yanaşamaz 18/530
Batıl Sözü Nakil Caiz, Düzeltmek Lazımdır 14/428
Batıl Taklit 17/111
Batıl Tanrıların Acizliği 13/459
Batıl Tanrıların Allah'a Vesile Araması 13/561
Batıl Var Sayılır mı? 19/256
Bâtıl Yolda Olan Kâfirler Neden Müslümanları Yenerler? 6/369
Bâtıl Yollarla Yeme 10/525
Bâtıla Yardımın Hükmü 16/414
Bâtılda İttifak Edilmesi Nadirdir 10/525
Batınıyye Mezhebinin İddiasını Ret 12/452
Bayram (Ziynet) Günü 14/447
Bazı Eşyaya Kasemden Maksat 21/661
Bazı Hayvanlarda Akıl Var mıdır? 13/202
Bazı Kıyamet Manzaraları 14/50

Bazı Melekler 17/593
Bazı Münafıkça Tutumlar 8/191
Bazı Şiîlerin Hz. Ali'yi Enbiyadan Üstün Saymasının Reddi 5/643
Bazı Yahudîlerin Dillerini Eğip Bükerek Sözleri Tahrif Etmeleri 6/30
Bazı Yahudilerin Günahta Yarışıp Haram Yemeleri 8/230
Bazı Yahudilerin Müşebbihe Olduğu 10/502
Bazılarının Tahrifi ile Diğerlerinin İmanından Ümit Kesilmemesi 2/626
Bedahet 2/307
Beden Cüzlerinin Aynen Toplanması İmkânsızdır, İddiası 11/245
Bedene Tabirinin İzahı 15/181
Bedenî Gelişme Merhaleleri 16/408
Bedenî Mutluluklar 7/115
Bedenî ve Malî İbadet 23/232
Bedenindeki Necaseti Gidermek İçin Abdest 8/24
Bedenlerin ve Ruhların Zevki 20/75
Beden-Ruh Münasebeti 3/514
Bedevîler Nifakta Daha İleridir 11/76
Bedevilerin İslâm İddiaları Neden Onaylanmadı? 19/473
Bedî' İsm-i Şerifi'nin Tefsiri 9/98
Bedî' İsminin Mânası 3/275
Bedir de Öldürülecek Müşriklerin Rüyada Gösterilmesi 13/467
Bedir Esirleri 10/391
Bedir Kelimesi Hakkında 6/213
Bedir Savaşında İki Ordunun Karargâhları 10/342
Bedir Savaşındaki Mu'cizeler 5/448
Bedir'de Allah'ın, Kâfirlerin Kalplerine Korku Salması 10/287
Bedir'de Dinlendirici Bir Uyku Hali ile Yardım Edilmesi 10/282
Bedir'de Düşman Karşısında Ayakların Sabit Kılınması 10/286
Bedir'de Kalplere Kuvvet Verilmesi 10/285
Bedir'de Melâike ile Destekleme 10/286
Bedir'de Meleklerin Mü'minlere Sebat Vermeleri 10/287
Bedir'de Meleklerin Savaşıp Savaşmadığı 10/229
Bedir'de Yağmur Yağdırılması 10/283
Bedir'deki Yardım Takva Sebebiyle Olmuştu 6/213
Bedv Kelimesinin Anlamı 12/299
Behimetu'l-En âmTabirinin İzahı 7/592
Beka İsteyenler 13/373
Bekâr Zaninin Cezası 15/383
Bekaya Ait İşler Daha Hayırlıdır 14/284
Bekçi Melekler Kalbe Muttali Olamazlar 8/594

Bekçi Meleklerin Varlığına İtiraz Edenlere Reddiye....22/311
Bekke Kelimesinin Manası....6/102
Beklenmeyen Düşmanlar....21/266
Belâ (musibet) Kelimesi Hakkında....2/505
Bela, Ceza Değil, İmtihan İçin Olamaz mı?....16/279
Belağ'ın Manası....15/103
Beldelere Toptan Felâket Gelmesinin Sebebi....12/66
Beled Sûresi....22/513
Belirlenen Vâde....13/185
Belkıs'a Gönderilen Mektubun Bazı Özellikleri....16/336
Belkıs'a Gönderilen Mektup....16/335
Belkıs'ın Saraya Girişi....16/347
Belkıs'ın Süleyman (a.s)'a Hediye Göndermesi....16/339
Belkıs'ın Süleyman (a.s)'ı Sınaması....16/338
Belkıs'ın Şirki....16/347
Belkıs'ın Şûra'ya Danışması....16/337
Belkıs'ın Tahtı....16/329
Belkıs'ın Tahtını Getiren İlim Ehli Kim İdi?....16/342
Ben Dediğimiz Şey Nedir?....3/515
Benî İsrail Âlimi....19/192
Benî İsrail Âlimleri ve Kur'ân....16/288
Benî İsraîl'den Ahit Alıp Dağı Üzerlerine Kaldırma Hadisesi....2/573
Beni İsrail'e Lütuf....19/124
Benî İsrâîl'e Olan Nimetlerden: Firavun'dan Kurtulma....2/498
Benî İsrail'e Tevrat ve Furkan Verilmesi....2/519
Benî İsraîl'e Verilmiş Olan Nimetler Hakkında Söz....2/420
Benî İsrâil'in Bu Evsaftaki İneği Sadece Bir Yetim Çocukta Bulmaları....2/601
Benî İsrail'in Buzağıya Tapıp Sonra Tevbe Etmeleri....2/521
Benî İsraîl'in Denizden Geçirilip Firavunun Boğulması....2/506
Benî İsrâîl'in Firavun'u Kızdırma Sebebi....16/229
Benî İsrail'in İnek Boğazlama Hadisesi....2/586
Benî İsrail'in Misyonu....18/432
Beni İsrail'in Tur'a Çıkması....14/490
Beni İsraile Nimetlerin Hatırlatılma Sebebi....2/431
Benû Nadir Yahudilerinin Çıkışı....21/131
Benû Nadir Yahudilerinin Kalelerine Güvenmeleri....21/133
Benû Nadir'in Evlerini Harap Etmeleri....21/135
Benzemeyişin Allah'a Delil Olması....9/88
Benzeri Akıbet....19/274
Beraat Gecesi....19/105

Berâe Kelimesinin Manası 10/426
Berâet-i Asliyye 7/228
Berat ve Kadir Gecesi İlişkisi 23/53
Berd Kelimesi Hakkında 22/169
Bereketli Su ile Canlanış 19/504
Berere Sıfatı 22/261
Berk-i Basar Tabiri 22/10
Berk-i Basarın Zamanı 22/10
Besmele ile İlgili Tâlî Konular 1/381
Besmele Niçin Üç İlâhî İsmi İhtiva Eder? 1/506
Besmele'den Çıkartılacak Bazı İncelikler Hakkında 1/318
Besmele'nin Tefsiri 1/63
Besmeledeki "Bâ" Harfi Nereye Taalluk Eder? 1/215
Besmelenin Fâtiha'dan Bir Âyet Olmadığına Dair Hanefîlerin Delilleri 1/371
Besmelenin Hangi Kelimesinde Vakfetmek Uygundur? 1/218
Besmelenin Konuları Hakkında 1/213
Besmelenin Kur'ân'dan Olup Olmadığı Kat'î Olarak Bildirilmemiştir 1/363
Besmelenin Kur'ân'dan ve Fâtiha'dan Bir Âyet Olup Olmadığını Açıklamak Hakkındadır 1/364
Besmelenin Okunuşu ve Yazılışı Hakkındadır 1/218
Besmelenin Sûrelerden Âyet Olup Olmadığı 12/593
Besmelenin Yazılışı 1/222
Besmelesiz Boğazlamanın Hükmü 7/622
Beş Gayb 17/133
Beş Vakit Namaza Delâlet Eden Âyet 5/5
Beşâret 21/20
Beşer ile Meleğin Hangisinin Efdal Olduğu 12/157
Beşer Kelimesinin Manası 12/628
Beşer Olmaları Sebebiyle Resullere İtiraz 12/485
Beşer Peygamber İstemeyenler 20/307
Beşere Gelen Resûl, İnsan Olmalıdır 13/574
Beşerin Kulluğunun Zorluğu 2/355
Beşer-Melek Üstünlüğü 23/85
Beşikte Konuşan Beş Kişi 12/148
Beyân ve Mev'izanın İzahı 6/252
Beyan'ın Manası 20/386
Beyinsizlerin Uluhiyyeti Tenkit Etmeleri 21/533
Beyne Eydîhinne Tabiri 21/191
Beyne Yedey Tabirinin Manası 9/523
Beyt-i Mamur 20/46

Beytullah'ın Her Türlü Pislikten Temizlenmesi ... 3/328
Beyyinat ... 21/55
Beyyinât ve Kitap ... 17/391
Beyyine Sûresi ... 23/57
Beyyine, Bütün Elçiler ... 23/65
Beyyine, Hz. Peygamber'dir ... 23/64
Beyyine, Kur'ân'dır ... 23/65
Bıtane "بِطَانَةً" (Sırdaş) Kelimesinin Manası ... 6/193
Bi Gayrı Hisab ... 22/184
Bi Hamdihi Tabirinin İzahı ... 13/453
Bi'l-Gayb Kaydının Manası ... 21/61
Bi'l-Gayb'in Manası ... 17/453
Bi'l-Hakk Tabiri ... 12/503; 19/180; 21/257
Biat Esnasında Ebû Süfyan'ın Zevcesi Hind ... 21/188
Biat'ın Şekli ... 21/190
Biatın Hakkını Veren Erler ... 17/213
Biatın Manası ... 13/267
Bid' Kelimesinin İzahı ... 12/185
Bid-ı Meknûn ... 18/9
Bildiği Gerçeği Gizlemenin Vebali ... 6/450
Bile Bile İnkâr ... 2/448; 19/149
Bile Bile İnkâr Etmelerinden Maksat ... 2/627
Bile Bile Sapanlar ... 19/318
Bilenler İçin Açıkladık, Ne Demektir? ... 9/72
Bilerek Günah İşleyenleri Tevbesi Makbul Olmaz mı? ... 6/635
Bilgi Kaynakları ... 18/410
Bilgi Vesileleri ... 13/426
Bilgilerin Sınırı ... 20/202
Bilginin Yeri Kalptir ... 10/170
Bilgiye Değil, Zanna Uyanlar ... 20/198
Bilinmeyen Düşmanlar Kimlerdir? ... 10/373
Bilme Vasıtaları (Delillerin Tasnifi) ... 11/521
Bilmeyenlerin Kalbi Mühürlenir ... 17/80
Bilmeyerek Günah İşleyenlerin Tevbesi Makbuldür ... 6/635
Bilmeyerek Yapılan Günah, Sorumluluğa Yol Açar mı? ... 6/635
Bin Yıllık Gün ... 17/150
Binite Binişteki Dua ... 19/29
Bir Başka Yaratılış ... 20/245
Bir Çok Âyette Melekler Resullerden Önce Zikredilir ... 2/341
Bir Daha Dedikoduya Girmeme Adabı ... 15/479

Bir Damla Sudan Yaratılan İnsan ... 13/73; 16/157
Bir Delilin Zayıflığı, Medlülün Zayıflığı Sayılamaz ... 9/587
Bir Ele Mukabil Çok Elin Kısası ... 18/620
Bir Gecelik Amele Bin Aylık Ecir? ... 23/45
Bir Grubu Diğeri ile Defetme ... 15/190
Bir Grubun Gördüğü Şey İnkâr Edilebilir mi? ... 12/603
Bir Grup Cinnin Kur'ân Dinlemesi ... 21/530
Bir Günahı İşleyen Kimse Emr-i Bi'l Maruf Yapabilir mi? ... 2/456
Bir İnsanı Diriltme, Bütün İnsanları Diriltme Gibidir ... 8/124
Bir İnsanı Öldürmek Nasıl Bütün insanlığı Öldürmek Gibi Olur? ... 8/123
Bir Kavme Olan Kininiz Sizi Haksızlığa Sevk Etmesin ... 7/602
Bir Kısım Melekler ... 22/102
Bir Kişiyi Haksız Yere Öldüren Bütün İnsanları Öldürmüş Gibidir ... 8/119
Bir Mü'mini Öldüren Muhallem'in Durumu ... 7/389
Bir Nezir Meselesinde Hanefî ile Şâfiî Arasındaki Fark ... 7/590
Bir Sıvının İçinde Ölen Hayvan ... 4/43
Bir Şeyi Terk Etme, Fiil Değildir ... 10/71
Bir Tarafa Duyduğunuz Kin Sizi Adaletten Uzaklaştırmasın ... 8/65
Bir Yahudi Vahyi Nasıl İnkâr Edebilir? ... 9/31
Bir Zorlukla Beraber İki Kolaylık ... 22/616
Birbirinizin Aleyhinde Yardımlaşıyorsunuz ... 3/81
Birbirleriyle Başbaşa Kaldıklarında Münafıklar ... 2/26
Biri Cennette, Öbürü Cehennemde İki Yakının Konuşması ... 9/445
Birinin Sapması İçin Dua Caiz mi? ... 21/513
Birleşik Kâfirler ... 20/26
Birleşik Kuvvetlerin Hezimeti ... 20/347
Birliğin Mahiyetiyle İlgili Müşkillerin Cevabı ... 3/563
Birlik Olup Tefrikadan Sakınma Emri ... 6/132
Birr (İyilik) HakkındaYapılan Tefsirler ... 2/454
Birr Kelimesinin İzahı ... 2/453; 4/76; 6/81
Birr'i (takvayı) Teşkil Eden Unsurlar ... 4/76
Birr'in Unsurları ... 4/80
Bitkiler Âlemindeki Tevhit Delilleri ... 13/86
Bitkiler ve Dağlar ... 17/392
Bitkilerdeki Çift Unsur ... 12/338; 17/92
Bitkilerdeki Ders ... 18/249
Bitkilerin Geçim Vesilesi Olma Keyfiyeti ... 12/611
Bitkilerin Ölçü ile Yaratılması ... 12/611
Boğularak Ölen Hayvan ... 7/606
Bolluk ve İhtiyaç İlişkisi ... 21/59

Borcu Yazmanın Manası ve Faydası 5/310
Borç Akdinde Şahit Tutma İşi 5/315
Borç Akdinin Nevileri 5/307
Borç Akdinin Yazılması ile İlgili Şartlar 5/313
Borç Ödemede Adalet Şartı 5/312
Borçlanma / Müdâyene Âyeti 5/304
Borçlular 10/641
Borçlunun Eli Dar İse Ona İmkân Tanınır 5/293
Boş Hurma Kütükleri Gibi 20/302
Boşama Vakti 21/279
Boşamada Şahit 21/283
Boşanan Kadın "Üç Temizlik Dönemi Bekler" Diyen Şafiî'nin Delilleri 4/560
Boşanan Kadın Üç Hayız Bekler Diyen Ebu Hanife'nin Delilleri 4/563
Boşanan Kadının Başka Bir Evlilikten Sonra ilk Kocası ile Evlenmesi 4/588
Boşanan Kadının Sükna Hakkı 21/288
Boşanma Hakkında Âyetin Nüzul Sebebi 4/570
Boşanma Usulü 21/282
Boşanmada Aile İçi İstişare 21/290
Boşanmış Kadının İddetten Sonraki Durumu 4/600
Boşanmış Kadınlar Dört Kısımdır 4/642
Boşanmış Kadınlar Hakkındaki Hüküm 5/33
Boşanmış Kadınlara Verilmesi Gereken Mut'a 5/33
Boyun Vurmanın Manası 19/260
Boyunduruk Cezası 17/444
Boyunduruktan Maksat 17/446
Bozulan Dünya Dengesi 17/58
Böbürlenmedeki Tehlike 23/145
Bu Gerçekler Önceki Suhufta da Var 22/451
Bu Kur'ân, Bir Derstir 22/258
Bu Secde Selam Mahiyetinde Olabilir 2/317
Bu Sûrede Geçen İlâhî İsimlerin Bir Başka Delâleti 1/509
Bu Şahitlerin Gayr-i Müslimlerden Olacağını Söyleyenlerin Delilleri 8/365
Bu Şahitlerin Müslüman Olmalarını Şart Koşanlar 8/366
Bu Şahitlik, Gurbet Halinde Sözkonusudur 8/367
Bu Ümmetin İslâm Hususunda İttifak Ettiklerini Benimseyenler 11/298
Bu Ümmetin Küfür Üzere İttifak Ettiği Görüşü 11/300
Buğzedenin Sıkıntısı 23/264
Buhl Kelimesinin Kıraati ve Manaları 7/146
Buhl ve Şuhh 21/149
Buluğ Çağında Beden 19/208

Bulut ve Yağmur ... 17/69
Bulutun Oluşması ... 12/371
Bulutun ve Yağmurun Karanlıkları ... 2/49
Bunlar Nasıl Nimet? ... 20/462
Bûr Kelimesi ... 16/83
Burç Kelimesi ... 16/167
Burna Vurulan Damga ... 21/392
Burûc Ne Demektir ... 22/380
Burûc Sûresi ... 22/379
Buzağı Sevgisinin Onların Kalplerinde Yer Etmesi ... 3/112
Buzağıyı Tanrılaştıranların Akıbetleri ... 10/85
Bükre ve Esîl Tabirleri ... 16/58
Bülûğ Alâmeti Olarak Boy ... 16/17
Büluğ Alameti Olarak Tüy Bitmesi ... 16/16
Bülûğ Öncesi Terbiye ... 16/18
Büluğun Alâmetleri ... 6/550
Bürüyen Gece ... 22/554
Büşrâ Ne Demektir? Sadık Rüya ... 11/404
Bütün Emirlerin Özeti ... 12/428
Bütün Hanımlarına Zıhâr Yapan ... 21/91
Bütün İnsanlara Yöneltilen İlâhî Hitap ... 2/55
Bütün İnsanların Mahşerde Toplanması ... 12/42; 14/52
Bütün İşler Allah'a Döndürülür ... 4/407
Bütün Kâinat Allah'ı Tanır ... 14/599
Bütün Kâinatın İnsana Hizmeti ... 13/91
Bütün Özlemler Cennettedir ... 13/127
Bütün Rahmetler Gerçekte Allah'tandır ... 6/337
Bütün Varlığı ile Allah'a Dönme ... 18/238
Büyücüler Secdeye Kapandılar ... 16/224
Büyücülerin Firavun'a Cevapları ... 14/477; 16/226
Büyücülerin İman Etmeleri ... 14/472
Büyücülerin Malzemeleri ... 16/223
Büyücülerin Mu'cizeyi Anlamalarının Sebebi ... 14/470
Büyücülerin Muhabbet Makamına Çıkmaları ... 16/226
Büyük Gemiler ... 20/421
Büyük Günah Hakkında Mu'tezile'nin İddiası ... 6/468
Büyük Günah İşleyen "İman ve Salih Amel" Çerçevesi Dışına Çıkmaz ... 3/63
Büyük Günah İşleyen Hakkında Mürcie'nin İddiası ... 6/470
Büyük Günah İşleyene Şefaat Yok Diyen Mu'tezile'nin İddiası ... 2/474
Büyük Günah İşleyenin Ahirette Durumu ... 21/556

Büyük Günah İşleyenin Cezası 23/165
Büyük Günah İşleyenler İçin Şefaat Olacağına Dair Hadisler 2/489
Büyük Günaha Şefaat 18/246
Büyük Günahın Affedilmesinin Delili 7/531
Büyük Günahın Affı Meselesi 12/546; 18/293
Büyük Günahın Tevbesiz Affı 16/73
Büyük Günahlardan Sakınanlar 20/212
Büyük Haber Nedir? 22/147
Büyük Mahkeme 17/622
Büyük Randevu 20/348

-C-

Cahiliye Dönemine Ait Bir Âdetin Kaldırılması 4/238
Cahiliyede Zecr, İyafe Uygulaması ve Bâtıllığı 10/29
Cahiliyye Döneminde Miras 6/576
Cahiliyye Hamiyyeti 19/384
Cahiliyye Terimi 17/224
Caiz Olan Tartışma 15/121
Câmi ve Mescidleri Kuranlar ve Onları Âtıl Bırakanlar 3/239
Cami Yapanların Sıfatları 10/472
Can Alan Allah mıdır, Ölüm Meleği midir? 7/403
Can Boğaza Gelince 20/624; 22/33
Can Boğaza Gelince İman 20/626
Canavarın Parçaladığı Hayvanın Eti 7/608
Canı Alan Fail Konusundaki İşkâl ve Cevabı 8/596
Canın Dokunulmazlığı 13/408
Canını ve Malını Allah'a Satmak 11/132
Canlıları Dirilten de Öldüren Allah'tır 12/621
Canlıların İhtiyarî Fiillerini Yaratan da Allah'tır 5/346
Canlıların Suya İhtiyaçları 16/136
Cânn 12/625; 20/412
Cansızlar Hakkında Âkillere Has Sıfatın Kullanılması 12/86
Câriye ile Evlenme 7/72
Cariyelerin Mihrleri 7/83
Câriyenin Cezası, Hürlerin Yarısı Nispetindedir 7/85
Câsiye Sûresi 19/139
Ceale (جَعَلَ) Fiilinin Manaları 8/425
Cebbar ve Anîd Kelimelerinin İzahı 12/496
Cebr ve Kader Dengesi 22/97
Cebrâil (a.s)'in Altı Sıfatı 22/290

Cebrail (a.s)'in Vasfı 16/282
Cebrail (a.s.)'in Tekvîr Sûresi'ndeki Vasıfları 2/342
Cebrail Firavun'un Ağzını Tıkamış mıdır? 11/446
Cebrail ile Birlikte Meleklerin İnmesi 13/67
Cebrail'in Hac Menasikini Öğretmesi 3/348
Cebrâil'in Meryem'e Ne Şekilde Göründüğü 14/179
Cebrail'in Okumasını Dinle 22/21
Cebriyye ve Kaderiyye'ye Göre İstiâzenin Hükmü 1/163
Cedel Şekilleri 13/311
Cehalet Sebebiyle Günah İşlemenin Manası 8/577
Cehennem Alevi 21/476; 22/123
Cehennem Alevi ile Uyarma 22/565
Cehennem Ateşinin Özelliği 16/623
Cehennem Azabının Ebedî Olmadığını Söyleyenler 12/48
Cehennem Azâbının Ebediliği 17/417
Cehennem Azabının Sonuçları 21/343
Cehennem Azgınların Barınağı 22/166
Cehennem Bekçilerinden Şefaat Umma 18/426
Cehennem Bekçilerinin Melek Olmasının Hikmeti 21/635
Cehennem Bekçilerinin Sayısı, İmtihan Sırrı 21/635
Cehennem Dolar mı? 19/537
Cehennem Görevlisi 19 Melek 21/632
Cehennem Halleri 22/164
Cehennem İçeceği 18/17
Cehennem Kâfirler İçin Hazırlanmış İse Mü'min Girer mi? 6/236
Cehennem Kelimesinin Manası 9/423
Cehennem Kızıştırılacak 22/284
Cehennem Odunu Tabiri 15/91
Cehennem Öncüleri 16/448
Cehennem Pusuda 22/165
Cehennem Şimdi Mevcuttur 6/238; 16/66; 22/54
Cehennem Yiyeceği 20/572
Cehennem'den Sığınma 23/384
Cehennemde Bekleyen Azap 21/587
Cehennemde Birbirlerine Lanet Etmeleri 9/415
Cehennemde Bitki Biter mi? 22/460
Cehennemde Görevli Melekler 21/309
Cehennemde İrin İçirilmesinin Hikmeti 12/498
Cehennemdeki Feryatlar 17/413

Cehennemdekilerin Durumu 9/446
Cehennemdekilerin İsteği 19/79
Cehennemden Dünyaya Dönme İstekleri 18/362
Cehennemden Korunun 21/308
Cehenneme Çağıranlar 4/513
Cehenneme Götüren İşler 21/648
Cehenneme Hutama Denilmesinin Manası 23/176
Cehenneme İtilenler 20/59
Cehenneme Sevkiyat 18/325
Cehennemi Gören Münkirler 16/62
Cehennemin Bina Kadar Kıvılcımları 22/122
Cehennemin Çağrısı 21/478
Cehennemin Dayyık Olması 16/69
Cehennemin Ebediliği 17/334
Cehennemin Lüzumu 17/161
Cehennemin Öfkesinin Sesi Duyulur mu? 16/68
Cehennemin Özellikleri 16/67
Cehennemin Yedi Kapısı 13/15
Cehennemlik Gruplar 17/625
Cehennemlik Hükmü 18/508
Cehennemlikler ve Cennetlikler 15/355
Cehennemliklerin Bazı Halleri 18/167
Cehennemliklerin Birbirlerine Sormaları 17/627
Cehennemliklerin Dünyaya Dönmek İstemeleri 15/358
Cehennemliklerin Hali 18/14
Cehennemliklerin İstekleri 15/358
Cehennemliklerin Kaynar Su İçmeleri 20/461
Celâl ve İkram Sahibi 20/431
Celb-i Menafi Yönünden Mükellefiyetler 11/144
Celde Cezasında Elbise Çıkarılmaz 15/404
Celde Cezasında Hastanın Durumu 15/407
Celde Esnasında Vuruş Şekli 15/405
Celde ile İlgili Hükümler 15/395
Celdenin Tatbiki 15/404
Celselerde Gelene Yer Açma 21/110
Cem'in En Az Miktarı "İki" Adedi midir? 6/597
Cem'in En Azı 18/118
Cem'in Müfred'e Benzetilmesinin İzahı 2/39
Cemaat Halinde Hayvanı Öldürmenin Cezası 8/320
Cemaat Halinde Namaz 16/297

Cemaatin İmamı Dinlemesi Farzdır 10/233
Cemaatteki Kuvvet 18/392
Cemi Sîgasının Azamete Delâleti 20/17
Cenâb-ı Allah Zulmetmeye Kâdir midir? 7/153
Cenâb-ı Allah'a Hiçbir Şey Vacip Değildir 7/112
Cenâb-ı Allah'a Verilen Zamir Kabilinden İsimler 1/285
Cenab-ı Allah'ın Af Vasfı 2/518
Cenâb-ı Allah'ın Cüz'iyyatı Bilmesi Hakkında 8/587
Cenâb-ı Allah'ın Günahkâr Kimseyi Himaye Etmesi Meselesi 6/211
Cenâb-ı Allah'ın Hz. Davud'a Nübüvvet ve Hükümdarlık Vermesi 5/80
Cenab-ı Allah'ın İsmi Olarak "Selâm" 11/320
Cenâb-ı Allah'ın Zâtına ve Bütün Hakikî, İzafî ve Selbî Sıfatlarına Delalet Eden İsimler 1/282
Cenâb-ı Hakk ın "El-Hasîb" İsminin İzahı 7/344
Cenâb-ı Hakk'ın Hz. İbrahim'e Verdiği Ahid Nedir? 3/307
Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'e Hitabı 16/356
Cenâb-ı Hakk'ın Peygamberimize Verdiği Nimetler 23/251
Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Durumunu Bildirmesi 16/281
Cenah Kelimesinin Manası 14/362
Cennat-ı Elfâf 22/159
Cennet Amel Karşılığı Değil 20/535; 22/139; 23/88
Cennet Anlayışında Mu'tezile'nin Farklı Görüşü 2/148
Cennet Arz'da İdi 2/369
Cennet Çocukları 20/521
Cennet En Yüksek Gökte İken, Cehennemlik Yer Altından Nasıl Hitap Eder? 9/432
Cennet Hayatındaki Durum 14/550
Cennet İçkisi 20/75
Cennet İçkisi Aklı Etkilemez 22/182
Cennet İçkisinin Hitamı Misktir 22/346
Cennet İçkisinin Tesnîm Mizaçlı Olması 22/348
Cennet İçkisinin Ulaşmak İçin Yarışa Değer Olması 22/347
Cennet ile Cehennem Arasındaki Sûr 9/437
Cennet Kelimesi 23/91
Cennet Kelimesinin Müfret, Tesniye ve Cemi Getirilmesi 19/592
Cennet Lütuf Eseri 21/44
Cennet Meskenleri 18/6
Cennet Meyveleri ile Dünya Meyvelerinin İlgisi 2/149
Cennet Meyvesinin Özelliği 20/554
Cennet Mükâfatı 21/209

Cennet Nehirleri 19/281
Cennet Nimetleri 2/144
Cennet Nimetlerinden Bazıları 20/64
Cennet Nimetlerinden İstifade Emrinin, Kıssanın Tekerrüründe Gösterdiği Farklılık 2/371
Cennet Pınarı 22/56
Cennet Rahîki'nin (İçkisinin) Özellikleri 22/345
Cennet Rızkı 18/5
Cennet Şarabının Farkı 19/284
Cennet Şimdi Mevcut mu? 12/426; 15/277
Cennet Tasvirine Dair 21/447
Cennet Tavsifinin Özeti 19/277
Cennet Tavsiflerinin İzafi Yönü 14/261
Cennet Ucuz Değildir 6/263
Cennet ve Cehennem Bu Dünyadadır, Şüphesine Cevap 11/ 230
Cennet ve Cehennem Mevcut 22/166
Cennet ve Cehennemdeki İki Arkadaşın Akıbeti 18/111
Cennet ve Cehennemdeki İki Arkadaşın Kim Olduğu? 18/12
Cennet ve Cehennemin Mevcut Olmaları 2/144
Cennet Yaklaştırılacak 22/285
Cennet Yedinci Semada İdi 2/370
Cennet Zevceleri 18/166
Cennet Ziynetleri 17/407
Cennet, Rahmet Eseridir 19/171
Cennete Allah'ın Va'di Olarak Girilir 22/184
Cennete Amel ile Girilip Girilmeyeceği 9/430
Cennete Amel ile Girilmesi Hakkında Mu'tezile İddiası 7/401
Cennete Girme İzne Bağlı 19/550
Cennete Lütufla Girilir 16/590
Cennete Miras Denilmesinin İzahı 15/274
Cennete Sevkiyat 18/328
Cennete Sevkiyata Lüzum Var mı? 18/329
Cennete Varis Olacaklar 15/274
Cennete Varis Olmanın Manası 9/429; 18/ 330
Cennete Yerleştirme 19/343
Cennetin Bahçelerinde Pınarlar 20/468
Cennetin Başlıca Özellikleri 12/425
Cennetin Bazı Vasıfları 14/259
Cennetin Boyutlarından Maksat 6/240
Cennetin Dildeki Manası 2/148

Cennetin Ebedi Sıfatıyla Te'kidi 16/72
Cennetin Ebedîliği Konusu 2/153
Cennetin Farklı Vasıfları 16/641
Cennetin Miras Olmasının Manası 14/262
Cennetin Misali 19/282
Cennetin Mü'minler Lehinde Konuşması 15/276
Cennetin Yedi Sıfatı 22/462
Cennetin Yerde veya Gökte Olması 2/369
Cennetin Yüksek Oluşu 22/463
Cennetlerin Hazırlanmış Olması 21/44
Cennetlerin Sayısı 13/17
Cennetlikler 3/62; 18/589
Cennetlikler Cehennemin Sesini Duymazlar 15/96
Cennetlikler Hoşlandıkları Her Şeyi Bulurlar 15/96
Cennetlikler Nakil İstemezler 14/132
Cennetlikler Nimet İçinde 22/70
Cennetliklerde Kin Bulunmaz 13/19
Cennetliklere Ait Bazı Nimetler 22/79
Cennetliklere Ne İsterlerse Var 19/551
Cennetliklere Sunulan Hizmet 22/72
Cennetliklerin Birbiri ile Sohbetleri 13/19
Cennetliklerin Cehennemliklere Hitabı 9/432
Cennetliklerin Durumu 9/447
Cennetliklerin İtminanla Yiyecek Yemeleri 19/134
Cennetliklerin Karşılanması 12/519; 15/93
Cennetliklerin Mükâfatı 14/259
Cennetliklerin Rahatı 18/165
Cennetliklerin Sevinci 19/76
Cennetliklerin Zevkleri 20/74
Cennette Ağaç Sergisi Gibi Bahçeler 20/467
Cennette Akan Bir Kaynak Nehir Var 22/465
Cennette Allah'ı Görme 20/537
Cennette Avâmın Muafiyeti 20/484
Cennette Bağlar, Bahçeler 22/181
Cennette Batıl İş Yok 20/539
Cennette Dizilmiş Yastıklar 22/466
Cennette İstenen Her Şey Vardır 17/547
Cennette Kesintisiz Meyveler 20/553
Cennette Kıymetli Döşekler 20/556
Cennette Konmuş Kaplar 22/465

Cennette Kuş Eti 20/530
Cennette Lağiye İşitilmez 22/463
Cennette Mağfiret 19/285
Cennette Meleklerin Yeri 18/332
Cennette Mesken ile Dinlenme Yeri 16/101
Cennette Meyve Toplama 20/474
Cennette Meyveler, Hurma, Nar 20/488
Cennette Refakatlerinde Olan Çocuklar 20/76
Cennette Sabah ve Akşam Yemeği 14/261
Cennette Şahane Odalar 20/490
Cennette Uyku Bulunmaz 9/67; 16/102
Cennette Vaki Emirlerin Hükmü 21/447
Cennette Yayılan Gölgeler 20/552
Cennette Yayılmış Halılar 22/466
Cennette Yemişlerin Devamlılığından Maksat 12/426
Cennette Yorulma ve Keder Yoktur 13/20
Cennette Yüksek Konaklar 18/247; 22/465
Cennette Yüksekten Akan Sular 20/553
Cennetteki Eşler 2/151
Cennetteki Farklılık Hüzün Verir mi? 18/276
Cennetteki Güzel Mesken 19/132
Cennetteki Muazzam Mülk 22/77
Cennettekilerin Hamdi 17/409
Cennetten Bir Kesit 18/5
Cennetten Cehenneme Bakış 18/10
Cennetten Çıkmanın İblis'e İsnadı 14/549
Cennetten Gelen Nehirler 15/388
Cennetü'l-Me'vâ 20/160
Cerri Gerektiren Sebep 1/216
Cevarih (Avcı Hayvanlar) Tabirinin İzahı 7/623
Ceza Hakkında Aklî Meseleler 15/409
Ceza ile Mücâzâtın Farkı 17/313
Ceza veya Mükâfat Sebebiyle İbadet Yapılmaz 9/514
Ceza, Suçun Karşılığı 17/633
Cezalandırma Şekilleri 13/313
Cezaların Tatbiki 8/128
Cezanın Aleniliği 15/411
Cezanın Farklılığı 19/275
Cezanın Günlere Dağıtılması Konusu 15/406
Cibrîl Kelimesinin Mânası 3/128

Cibrîl Kelimesinin Okunuşunda Yedi Vecih 3/128
Cibril'in Üstünlüğü 3/132
Cibt ve Tâğutun Mânası 7/197
Cidal Çeşitleri 18/344
Cidal Kelimesinin Manası 4/310
Cihad 10/334; 16/155
Cihada Çıkanların Kazançları 11/174
Cihaddan Geri Kalan Gruplar 11/119
Cihadı Engelleyenler 17/208
Cihadın Allah'a Tahsisinin Sebebi 15/253
Cihadın Sebepleri 10/556
Cihat Edenler Hakka Erdirilir 16/646
Cihat Emrinin Şümûlü 7/322
Cihat Her Yaştan Mü'mine Bir Vecibedir 7/324
Cihat İmtihanı Her Mü'mini Beklemektedir 10/466
Cihat İzni Verilenlerin Vasfı 15/194
Cihat Nedir? 15/253
Cihattan Kaçıp Yere Mıhlananlar 10/553
Cimâle Kelimesinin Manaları 22/126
Cimri Olup, Cimriliği Tavsiye Edenlerin Âkibeti 7/146
Cimriliğe Teşvik Suçu 21/53
Cimriliğin Tarifi ve Hududu 6/422
Cimrilik ve Hasedin Kötülüğü 7/198
Cin Sûresi 21/519
Cin ve İns 20/441
Cin ve İns Şeytanları 9/157; 18/510; 23/395
Cin ve İns Şeytanları Arasında Dayanışma 10/229
Cin ve İns Şeytanlarından Sığınma 18/392
Cin, Cennet, Cûnun, Cenin Kelimelerinin Manası 8/647
Cinler 5/533
Cinler Ba'si İnkâr Edenleri Kınıyor 21/536
Cinler Bir Şeyi Yaratabilirler mi? 1/192
Cinler Gaybı Bilebilir mi? 1/193
Cinler Maharetlerini Niçin Göstermiyorlar? 18/149
Cinlere 'Cin' Denilmesinin Sebebi 1/183
Cinlere Sığınan İnsanlar 21/535
Cinlere Tebliğin Duyurulması 21/529
Cinleri Algılamak Aklen Mümkün müdür? 21/524
Cinlerin Aczi 17/309
Cinlerin Aczi Nasıl Bilinebilir? 13/562

Cinlerin Ahiret Mutluluğu 19/236
Cinlerin Ateşten Yaratılması 1/183
Cinlerin Belkıs'ı Kötü Tanıtmaları 16/348
Cinlerin Cehenneme Yakıt Olmaları 21/544
Cinlerin Cisim Olup Olmadığı 15/47
Cinlerin Çeşitli Yolları 21/541
Cinlerin Eserleri 17/306
Cinlerin Göğü Yoklamaları 21/537
Cinlerin Gökten Kovulmaları 21/537
Cinlerin Hemcinslerini Hakka Çağırmaları 19/235
Cinlerin Hidâyeti İşitince Benimsedik Demeleri 21/542
Cinlerin İnsan Karşısında Tasarruflarının Sınırlı Olduğu 9/385
Cinlerin İnsanlara Musallat Oluşu 1/184
Cinlerin İnsanlardan Önce Yaratılması 12/626
Cinlerin Kur'ân'a Boyun Eğmeleri 21/531
Cinlerin Mahiyeti Hakkında 21/521
Cinlerin Mükellef Olması 19/233
Cinlerin Nevileri 21/527
Cinlerin Önce Anılmasının Sebebi 20/30
Cinlerin Süleyman (a.s)'ın Emrine Verilmesi 15/45
Cinlerin Şerik Yapılması 9/93
Cinlerin Şirkten Uzak Olmaları 21/532
Cinlerin Tebliği Dinlemeleri 19/234
Cinlerin Teshîri 17/304
Cinlerin Varlığı 21/520
Cinlerin Varlığı Hakkında İhtilaf 1/174
Cinlerin Varlığının Kur'ân'daki Delilleri 1/180
Cinnin Maricden Yaratılması 20/412
Cins İsimler ile Müştak (Türemiş) İsimler 1/123
Cins İsimler Sıfat Olur mu? 20/298
Cins İsimlerin Hükümleri 1/123
Cinsel Temastan Sonra Teyemmüm 7/170
Cinsellikte Ta'zir Gerektiren Haller 15/379
Cismânî Mirac 1/491
Cizyenin Mahiyeti 10/506
Cizyenin Miktarı 10/508
Cum'a Sûresi 21/215
Cuma Günü 21/228
Cuma Namazı 21/227
Cuma Namazı Sırasında Ticarete Paydos 21/230

Cuma Namazının Hikmeti 21/231
Cumanın Efdal Olmasının Sebebi 13/309
Cumartesi Kıssası 2/579
Cumartesi Kıssasından Maksat 2/579
Cumartesi Yasağına Uymayıp Maymuna Çevrilen Yahudiler 2/578
Cumhur Cehennem Azabının Ebedî Olduğunu Söyler 12/48
Cumhura Göre Cezâ Nisaptan Fazlasında Uygulanır 8/147
Cumhura Göre Ehl-i Kitaptan Olan Kadınla Evlenmek Caizdir 4/507
Cumhur-u Fukaha'ya Göre Seferde Asgari Mesafe 7/417
Cübbaî'nin Kelamullah'ın Hudûsu Hakkındaki İddiasına Red 8/600
Cübbaî'nin Vaad ve Vaîd Prensibine İstidlâli 3/19
Cünâh Kelimesinin Mânası 3/538
Cünub Kelimesinin Mânası 7/143
Cünüp Olanlar Gusletsinler 8/38
Cünüp, Kur'ân'a Dokunamaz 8/39

-Ç-

Çadırlardaki Hûriler 20/489
Çalışarak İstirahat 22/617
Çamurdan Beşer Yaratılması 17/612; 18/180
Çamurdan Yapılan Kuşları Uçurma Gibi Mu'cizeler 8/384
Çardaklı ve Çardaksız Bağ ve Bahçeler 9/252
Çaresiz Kalan Kimsenin Başkasının Hakkına Tecavüz Etmeden Yemesi 4/30
Çevresinin Hz. Meryem'i İtham Etmesi 14/200
Çılgın Cehennem 17/271
Çift (Zevç) Kelimesi Hakkında 9/260
Çift ve Tek'e Yemin 22/478
Çirkini Yaymama Adabı 15/482
Çocuğun Bilgi Öğrenmesi 13/231
Çocuğun İslâm'a Girmesi 7/390
Çocuğun Nesebi (Liân Sebebiyle) 15/458
Çocuğun Öldürülmesi 14/104
Çocukları Hz. Ya'kub'un Nübüvvetine İnansalar, İtiraz Etmezlerdi? 12/97
Çocukların Miras Payları 6/578
Çok Az İnanır Olmaları 3/96
Çok Yaşaması Onu Azaptan Uzaklaştırıcı Değildir Âyeti 3/123
Çokluğa Aldanış 23/136
Çokluk İfâdelerinin Dereceleri 20/189
Çukur Kazan Oraya Düşer 17/425

-D-

Da'va Kelimesinin İzahı 11/268
Dâbbe 8/528; 11/494
Dâbbetu'l-Arz 16/379
Dad ile Zâ Harfi Arasındaki Fark 1/154
Dâfık Kelimesi 22/410
Dağda Su Olmasının Sebebi 16/361
Dağın Gölgelik Gibi Yahudilerin Üzerlerine Getirilmesi 10/138
Dağın Kaldırılmasına Rağmen Yahûdilerin İsyanları 3/111
Dağlar Atılmış Pamuk Yığını Gibi 22/163
Dağlar Atılmış Yünler Gibi Olacak 23/130
Dağlar Yürütülecek 22/163
Dağlar, Canlılar 17/91
Dağlar'ın Dâvud (a.s)'a Boyun Eğmesi 15/40
Dağları Oturtması 22/240
Dağların Farklılığı 17/394
Dağların Hareketi 16/384
Dağların Kazık Olması 22/152
Dağların Parçalanması 20/506
Dağların Savurulması 22/112
Dağların Tesbihinin Mahiyeti 20/643
Dağların Vazifesi 14/631
Dağların Yere Çakılması 13/100
Dağların Yıkılışı 21/438
Dağların Yürütülmesi 14/52; 22/278
Dağların Zerreler Haline Gelmeleri 22/163
Daha Güzel Mükâfat 16/530
Daha İmkânlı Olanların İmhası 19/227
Daha Kuvvetli Olan Eski Münkirlerin Âkibetleri 8/438
Daha Şiddetliler Helâk Oldu 19/279
Daî ve İlim Meselesi 16/308
Dalâl ve Gayy 20/133
Dalalet Hakkında "Uzak" Sıfatının Manası 12/459
Dalâlete Sebep: Nefis 17/352
Dalaleti Yaratan da Allah'tır 8/485
Dalaletin Muhtemel Yirmi Manası 22/594
Dalâletin Nevileri 9/171
Dalaletle Hidayetin Mukayesesi 17/386
Dane ve Çekirdekten Bitkinin Yaratılması 9/54
Dâr Kelimesi Hakkında 11/603

Dâr'us-Selâm Tabirinin Tefsiri 9/213
Darbe ile Vurulup Öldürülen Hayvan Eti 7/606
Darda Kalan Rabbine Yönelir 17/46
Darlık ve Bollukta Allah İçin Harcarlar 6/242
Darlıkta Bunalan Allah'a Yönelir, Kurtulunca Unutur 11/303
Davarların Kulaklarını Yarma Âdeti 7/463
Dâvûd (a.s) ile Münasebet 18/98
Dâvud (a.s) Kıssası 16/319; 18/100
Dâvûd (a.s)'a Gelenlerin Melek veya İnsan Olduğu 18/119
Dâvûd (a.s)'a Hikmet Vermesi 18/104
Dâvûd (a.s)'a İftira 18/107
Dâvûd (a.s)'a Lütuflar 17/299; 18/100
Dâvud (a.s)'a Zırh Sanatının Öğretilmesi 15/42; 17/301
Dâvûd (a.s)'un Demiri İşlemesi 17/300
Dâvûd (a.s)'un Halifeliği 18/128
Dâvûd (a.s)'un Huzurunda Duruşma 18/106
Dâvûd (a.s)'un İstiğfarının Sebebi 18/125
Dâvûd (a.s)'un Mihrabı 18/118
Dâvûd (a.s)'un On Sıfatı 18/110
Dâvûd (a.s)'un Sadece Dâvâcıya Dayanarak Hükmetmesi 18/123
Dâvûd (a.s)'un Saltanatı 18/97
Dâvûd (a.s)'un Sekiz Sıfatı 18/108
Dâvûd (a.s)'un Telâşının Sebebi 18/119
Dâvûd (a.s)'un Vaki Olan Hatası 18/107
Dâvud ve Süleyman (a.s)'a Verilen Nimetler 15/30
Dâvud ve Süleyman (a.s)'ın Hükmü Farklı mıydı? 15/32
Dâvud ve Süleyman (a.s)'ın Hükmünün İctihadî Olup Olmadığı 15/33
Dâvud ve Süleyman (a.s)'ın Kıssası 15/30
Davud Zahirî'nin İçtihadına Göre Hırsızlıkta Nisap Aranmaz 8/145
Dede, Baba Mesabesinde Sayılır mı? (Miras Konusu) 3/376
Dedikodu Eden Kadınların Mahcup Olmaları 12/159
Def'i Mümkün Olmayan Gün 18/627
Def-i Mefasit Şeklindeki Mükellefiyetler 11/145
Def-i Mefsedet Celb-i Menfaatten Önce Gelir 8/134
Defnedilen Kız Çocuğuna Sorma 22/282
Defteri Arkadan Verilenler 22/363
Defteri Arkadan Verilenler Ateşe Girecek 22/364
Defteri Arkadan Verilenler Dünyada Sevinçli İdi 22/365
Defteri Sağdan Verilenler 22/362
Defterler Açılacak 22/284

Değişen ve Değişmeyen Haller 17/31
Değişmeden Önce Kıblenin Neresi Olduğu Meselesi 3/408
Değnekleyin! Emrinin Muhatapları 15/400
Dehrî 2/61
Dehriyye İddiası 19/166
Dehşeti ile Yüzleri Karartan Gün 22/453
Dekkâ Kelimesinin Manası 10/61
Delil ve Mu'cizeler 18/395
Delile Dayanma 19/280
Deliller Mü'minlere mi Mahsus? 19/144
Delilsiz İnkâr 17/109
Dem-i Kezib (Sahte Kan) Tabirinin İzahı 12/112
Demir de Olsanız Diriltileceksiniz 13/450
Demir ile Hayat 21/58
Demirin Faydaları 21/57
Denetçi Meleklerin Vasıfları 22/313
Deniz Avı ve Yiyeceği 8/334
Deniz ile Kara Varlıklarının Mukayesesi 8/586
Deniz Nakliyesinin Önemi 12/537
Deniz Suyu ile Abdest 8/46
Denizde Yolların Açılması 14/487
Denizdeki Gemiler Allah'ın Varlığını Nasıl Gösterir? 3/605
Denizin Âmâde Kılınması 13/96
Denizin Yarılması 16/232
Denizler Fışkırtıldığı Zaman 22/299
Denizlerdeki Faydalar 13/96
Denizlerdeki Nimetler 15/236; 17/128
Denizlerin Ateşlenmesi 22/280
Dereceleri Farklı Olanların Cennette Beraberliği 7/269
Derecelerin İyiler veya Kötüler Hakkında Olduğu 6/360
Deriyi Dabaklama Meselesi 4/37
Ders Alınacak İlahi İcraat 15/335
Ders Almayanlara Azap 18/454
Ders Kelimesinin Lügat Manası 9/125
Deve Boğazlama Emri 23/255
Deve, İğne Deliğinden Geçmedikçe Kâfir Cennete Giremez 9/421
Devenin Özellikleri 22/468
Devenin Yaratılışındaki Mu'cize 22/466
Deverân Nedir? 6/605
Deveyi Kesen Kâfirlerin Azaba Çarpılmaları 9/564

Deveyi Kesmeleri 20/320
Devrin Tıbbına Göre Hilkat 19/204
Deyyâr Kelimesi 21/515
Dırar Kelimesinin Manası 11/123
Diğer Peygamberlerin Hz. Muhammed'in Nübüvvetini İkrâr Etmeleri 6/44
Diğer Ümmetlerde Kurban 15/179
Dihak Kelimesi 22/181
Dihan Nedir? 20/452
Dihyetu'l-Kelbî 3/171
Dil Felsefesi: Âmil 20/604
Dilbilgisi Bakımından Taaccüb Sîgası 4/63
Dilediği Surette Yaratan O'dur 22/308
Dilediği Zaman Mahşerde Toplar 18/606
Dileseydik Köreltirdik 17/568
Diller Tevkifî mi Istılahî midir? 12/461
Dillerin Menşei 20/386
Dillerin, Renklerin Farklılığı 17/27
Din Âlimi Yetiştirmenin Gerekli Olduğu 11/177
Din Birliği 15/80
Din Düşmanını Dost Tutmayın 21/168
Din Düşmanlarının Zilleti 21/123
Din Hususunda İhtilaf 18/578
Din Hususunda Olduğu Gibi Dünya Hususunda da Temiz Olan Her Şey Mubahtır 8/5
Din ile Alay Edenlerin Cezası 13/57
Din ile Alay Edenlerle Birlikte Oturmama Emri 8/610
Din ile Felsefenin Farkına Dair 23/367
Din Kelimesinin Anlamı 23/214
Din Kelimesinin Mânası 10/543
Din Kimseye Muhtaç Değil 19/326
Din Konusunda Münakaşa 15/132
Din, Hem Dünya Hem Âhiret Saadetini Temin Eder 8/243
Dinde Derinleşenler Savaşa Çıkanlardır 11/178
Dinde Derinleşenler Savaşa Çıkmayanlardır 11/178
Dinde Pazarlık Yapanlar 15/136
Dinde Rehber İhtiyacı 22/222
Dinde Tahkik ve İspatın Önemi 7/457
Dinde Zorlama Yoktur 5/139
Dinden Dönmeye Zorlananın Hükmü 13/283
Dinden Dönüp Kâfir Olarak Ölenlerin İşleri 4/467

Dinden Nefret Cehenneme Götürür 19/82
Dinden Sapanların Kötü Akıbeti 13/265
Dine İtiraz Edenler 15/121
Dine Karşı Çıkanların Sıfatları 21/387
Dine Karşı Çıkanların Sonu 13/117
Dine Yardımcı Olana Allah'ın Yardımı 15/193
Dine Yönelmek 17/61
Dini Anlamayıp Alay Edenler 17/616
Dini Bozup Fırkalaşanlar 17/44
Dini Destekleme 19/271
Dînî Emirleri Sual ile Kurcalamamak 6/115
Dînî Nimet, Dünyevî Nimet 3/616
Dini Tamamlayıp Üstün Kılmanın Manası 10/522
Dini Tebliğ Maksadıyla Müşriklerle Oturma İzni 8/613
Dini Yalan Sayan, Nimet Şımarığı Kâfirleri Bana Bırak 21/586
Dini Yalan Sayanların O gün Vay Haline! 20/57; 22/334
Dini Yalan Sayma 23/212
Dini Yalanlayanlara Uyma 21/385
Dinin Bugün Tamamlanması, Öncekine Noksanlık Verir mi? 7/614
Dinin Mahiyeti 7/617
Dinin Temeli 18/573
Dinin Üstünlüğü Delildeki Kuvvet 21/123
Dininizde Taşkınlık Etmeyin, Sapkınlara Uymayın 8/272
Dininizle Alay Edenleri Dost Edinmeyin 8/218
Dinle Alay Etmenin Bazı Hükümleri 11/8
Dinle Alayın Sonu 18/300
Dinlenme İçin Gece 18/440
Dinlenmeniz İçin Uyku 22/153
Dinsiz Kimse Olur mu? 23/214
Dînu'l-Kayyime 23/76
Dirayet 2/304
Diri Bir Hayvandan Koparılan Parçalar 4/43
Dirilip Hesap Vereceğini Düşünmezler mi? 22/326
Dirilişin Mahiyeti 15/100
Dirilişten Şüphe 17/157
Dirsekleri Yıkama 8/29
Dişilere Tapma'nın Manası 7/459
Diyarların Yıkılış Sebebi 13/365
Diyet Hakkında Havaric'in İddiası 7/372
Diyet Olarak Ödenecek Develerin Evsafı 7/371

Diyet Ödenmesi Üç Seneye Yayılan Taksitlerle Olur 7/374
Diyetin Para Olarak Miktarı 7/371
Doğmadan Önce Ölü Olmak Ne Demek? 2/194
Doğru Kimselerseniz Ölümü Temenni Ediniz 3/119
Doğru Kişilerle Beraber Olmanın Lüzumu 11/168
Doğru Ölçüp Tartınız 9/291
Doğru Söylemek 9/292
Doğru ve Yalanın Mahiyeti 17/321
Doğru Yol İnsana Gösterildi 22/49
Doğru Yola Koyan O'dur 22/594
Doğru Yolu Göstermek Allah'a Aittir 13/84
Doğruların Hâli 18/274
Doğruluğun Lüzum ve Fazileti, Yalanın Çirkinliği 11/171
Doğruyu Gösteren Kur'ân'dır 13/345
Doğumdaki Harika 22/264
Dokunulmazlığı Gideren Sebepler 13/410
Domuz Eti 7/605
Domuzun Hükmü Hakkındadır 4/46
Domuzun Kılından Yararlanılıp Yararlanılamayacağı 4/36
Dostun Suçlaması 17/328
Doyuran ve Eman Veren Rab 23/206
Doyurmayı Teşvikin Farziyyeti 21/453
Dönüş Allah'adır 11/245; 16/533; 18/ 219, 421; 19/ 573
Dönüş Allah'adır Ne Demektir? 21/258
Dönüş Bizedir 22/474
Dönüş Rabbinedir 23/19
Dönüş Ümidiyle Cezalandırma 19/64
Dönüş Yapan Müşriklerin Durumu 10/452
Dört Mevsimin Teşekkülü 4/231
Dört Şahidin Lüzumu 15/428
Dövüşen İki Şahıs 16/411
Dövüşen Mü'minleri Barıştırma 19/437
Dua 4/187
Dua Âdabı 18/355
Dua Allah'a Yaklaştırır 14/371
Dua Halinde Korku ve Ümit Şart mıdır? 9/515
Dua İbadetin Esasıdır 16/188
Dua ile İbadetin Münasebeti 9/502
Dua ve İbadet 18/437
Dua ve Niyaz Kalpten Gelmeli, Mekanik Olmamalıdır 10/238

Dua'dan Önce Hamd Etme Gerektiği ... 12/305
Duada İcâbete Vesileler ... 6/482
Duada Neden Rab İsmi Zikredilir? ... 18/355
Duâdan Önce Hamd ü Senâ ... 16/248
Duaların Kabul Edildiği Müjdesi ... 6/481
Duanın Alçak Sesle Olması ... 10/242
Duânın Ehemmiyeti ... 18/439
Duanın Faydası ... 14/366
Duanın Faydasını İnkâr Edene Cevap ... 9/503
Duanın İnsanlardan Gizli Yapılması Efdaldir ... 9/507
Duanın Kabul Edilmediği Durumları Nasıl İzah Edersiniz? ... 4/194
Duanın Mâna ve Mahiyeti ... 4/188
Duanın Şartları ... 9/506
Duaya İcabete Dair Olan Âyetin Nüzûl Sebebi ... 4/182
Duayı Kabul Etmeyenlerin İddialarına Cevaplar ... 4/192
Duayı Tenkit Edenlere Cevap ... 14/375
Duçar Olunan Azabın Sebebi ... 21/452
Duha Hakkında ... 22/536, 578
Duha Namazı ... 18/102
Duhâ Sûresi ... 22/575
Duhâ Vakti ... 22/578
Duhâ ve Leyl Hakkında Yorumlar ... 22/580
Duhân (Duman)'ın Mahiyeti ... 19/111
Duhân Sûresi ... 19/99
Duhan'ın Manası ... 18/480
Dullar Hakkında ... 21/307
Dumanın "Aşikâr" Vasfı ... 19/114
Dûn (دُونَ) Lafzı Hakkında Bilgi ... 2/128; 5/519
Durak, İlahî Huzurdur ... 22/14
Duruşmaya Doğru Sevkiyat ... 22/36
Duvara Yaslanmış Kütükler ... 21/245
Duvarın Dibindeki Hazine ... 14/106
Duyarlığın Azalması ... 21/30
Duyduğu Her Haberi Yayma, Münâfık Sıfatıdır ... 7/314
Duyma ve Görmenin Genişliği ... 21/348
Duyuların Bazen Aldanması ... 20/154
Dülûk-i Şems Ne Demektir? ... 13/511
Dünya Âhiretsiz Olamaz ... 18/434
Dünya Allah'ın Mülküdür, Dilediği Kullarını Oraya Varis Yapar ... 10/23
Dünya Azabından Maksat ... 15/484

Dünya da Âhiret de Allah'ındır 20/181
Dünya Hayatı Hakkında Bir Mesel 11/316; 14/46
Dünya Hayatını Tatlı Görüp Cihattan Kaçanlar Aldanıyorlar 7/293
Dünya Hayatını Tercih 22/450
Dünya Hayatının Bitkiye Benzetilmesinin Sebebi 11/317
Dünya Hayatının Doyurucu Olmayışının Sebepleri 12/306
Dünya Hayatının Gerçek Mahiyeti 14/569
Dünya Hayatının Özellikleri 12/458
Dünya İdeal Şekilde Yaratıldığına Göre Niçin Yıkılsın? 11/244
Dünya ile Âhiret Hallerinin Mukayesesi 8/510
Dünya Kadınlarının Cennetteki Güzelliği 20/556
Dünya Kâfirin Cenneti 16/641
Dünya Malına Perestiş 22/499
Dünya Menfaati Çok da Olsa Azdır 13/266
Dünya Mü'minin Zindanı 19/278
Dünya ve Âhiret Mertebeleri 13/377
Dünya ve Ahiret Mukâyesesi 6/442
Dünya ve Âhiret Zilleti 18/497
Dünya Zevkinin Önemsizliği 21/39
Dünya Zevkinin Özellikleri 21/40
Dünya Zevkleri 19/43
Dünya Zevkleri Oyundan İbaret 19/324
Dünya Zevklerinin Önemsizliği 18/614; 21/39
Dünyada Bozukluk Çıkarmayın 59/11
Dünyada Görmeyen, Âhirette de Görmez 13/498
Dünyada Musibet Ceza Sayılır mı? 12/424
Dünyada ve Ahirette İyilik İstemek 4/351
Dünyadaki Damga 21/393
Dünyadaki Hatıralar 20/77
Dünyadaki Nasip İmana Göre Değildir 12/408
Dünyadaki Nimet veya Sıkıntıların Neticesi 11/231
Dünyadaki Sıkıntı 14/561
Dünyalık Hırsının Yersizliği 14/571
Dünyalıkla Şımarmamalı 16/490
Dünyanın Aldatıcılığı 6/443
Dünyanın Asayişi İçin Ahiret Gereklidir 11/232
Dünyanın Küre Şeklinde Olduğunun Delilleri 3/596
Dünyanın Küre Şeklinde Olmadığını İleri Sürenler 3/598
Dünyanın Küre Şeklinde Olması 9/472
Dünyanın Yaratıcıya Delâleti 3/598

Dünyanın Zindan Oluşunun İzahı....19/278
Dünyaya Dönme Temennileri....17/414
Dünyaya Dönüş İmkânsız....17/355
Dünyaya Gelme Önemli midir?....13/385
Dünyaya Gönderilmek Adem İçin Ceza mı, Makam mı?....9/383
Dünyayı Âhirete Tercih Fitnesi....12/458
Dünyayı Değerlendirirken Realist Olmak....23/296
Dünyayı Süslü Gösterenin Cenâb-ı Hak Olduğu Konusunda Mu'tezile ile İhtilaf....4/414
Düşman Bir Gün Dost Olabilir....21/179
Düşman Karşısında Kaçanlar Şeytana Uymaktadırlar....6/316
Düşman Ordusuna Dalış Yapanlar....23/116
Düşmana Düşmanlık....17/365
Düşmana Karşı Kuvvet Hazırlama Görevi....10/371
Düşmana Karşı Tedbir Emri....7/277
Düşmana Uymak?....17/559
Düşmanca İşlerinin Hatırlatılması....21/170
Düşmanı Takipte Gevşeklik Doğru Değildir....7/435
Düşmanın Hıyanet Kastı ile Barış İstemesi....10/376
Düşmanla Dostluk Mümkün müdür?....21/169
Düşmanla Karşılaşmada Sebat....10/347
Düşmanların Bozgunu....17/212
Düşünen Kimseler....3/616
Düşünenler İçin Birçok Âyetler Vardır....3/575, 615

-E-

Ebabîl Kuşları....23/189
Ebâbil Kuşlarının Şekli....23/189
Ebâbil Ne Demektir?....23/189
Ebedi Allah'a Dayanmak....16/160
Ebedî Azap ve Lânetin Mânası....3/556
Ebedî Hayat İnkârcılarına Cevap....20/653
Ebedî Mutluluk Kazandıran Ticaret....21/206
Ebedî Mutluluktaki Dereceler....10/482
Ebedî Risalet....17/326
Ebedîlik Günü....19/549
Ebediyyen Cehennemde Olanlar Kâfirlerdir....4/10
Ebeveyne "Öf!" Denilmemesi....13/389, 392
Ebeveyne İhsan Emri....13/386
Ebeveyne İtaatin Hükmü....3/68

Ebeveyne Olan Vazifenin Asgarisi 13/395
Ebeveyne Rahmet Duası 13/394
Ebeveyne Tatlı Söz 13/393
Ebeveyne Tevâzû 13/393
Ebeveyne Yapılacak İhsanın Şümûlü 3/69
Ebeveyni Azarlamama 13/392
Ebeveynin Evlat Üzerindeki Hakkı 13/383
Ebrar (İyilerle) Beraber Vefat Etmenin Manası 6/477
Ebrâr Kavramı 22/59
Ebrar Naîm Cennetlerindedir 22/343
Ebrarın Defterleri 22/340
Ebrârın Yemeklerini Din Kardeşlerine Vakfetmeleri 22/61
Ebter Kelimesinin Manası 23/261
Ebû Eyyûb el-Ensari ile Hanımı 15/471
Ebu Müslim'in Nesih Hakkındaki Âyeti Anlayışı ve Tenkidi 3/192
Ebu Zerr (r.a)'in "Kenz"i Tefsiri 10/527
Ecel Değişebilir mi? 21/494
Ecel Ertelenemez 12/587
Ecel Gelmedikçe İnsan Ölmez 6/270
Ecel Kelimesinin Manası Nedir? 5/310
Ecel Konusu 11/489; 15/308
Ecelellah 16/522
Ecel-i Müsemmâ Ne Demektir? 14/566
Ecelin Elinden Kimse Kurtulamaz 7/295
Ecellerinin Yaklaştığı İhtimalini Düşünmek 10/190
Edhâ Kelimesi 20/349
Edna'l-arz 16/652
Ef'ali İbad 18/130
Efendinin Kölesine Hadd Uygulaması 15/400
Effakü Esîm 19/149
Eğer Onların Hevâlarına Uyarsan 3/474
Ehad Kelimesi 21/460; 23/356
Ehl Kelimesi 15/29, 299
Ehl ve Kerb Kelimelerinin Anlamı 15/29
Ehl-i Bedir Günahsız mıdır? 15/499
Ehl-i Beyt 17/225
Ehl-i Beyt, Vakarla Oturun, Dolaşmayın 17/223
Ehl-i Dünyadan Uzak Dur 20/200
Ehl-i Kitab Arasındaki İhtilâf ve Kin 8/241
Ehl-i Kitab Tabiri 23/63

Ehl-i Kitâb'ın Aralarında İhtilâfa Düşmeleri 5/482
Ehl-i Kitab'ın Ölmeden Önce Hz. İsa'ya İnanmaları 7/556
Ehl-i Kitaba Güvenilebilir mi? 14/591
Ehl-i Kitabın "Allah'ın Evlatları" Olma İddiaları 8/85
Ehl-i Kitabın Gizlediklerini Açıklayan Son Peygamber 8/80
Ehl-i Kitabın Hepsi Aynı Durumda Değildir 6/173
Ehl-i Kitabın Hz. Muhammed (s.a.s)'in Vasıflarını Bilmeleri 8/473
Ehl-i Kitabın Hz. Peygamber'den Gökten Yazılmış Kitap Getirmesini İstemeleri 7/540
Ehl-i Kitabın İnanma Borcu 16/463
Ehl-i Kitabın Kestiği Hayvanın Eti Helaldir 8/6
Ehl-i Kitabın Müslümanlara Karşı Duyduğu Kinin Sebebi 8/221
Ehl-i Kitabın Müşrik Sayılıp Sayılmadığı 4/503;13/413
Ehl-i Kitabın Sâlih Kişilerden Olmaları 6/180
Ehl-i Kitabın Şâhit Olmasının Manası 6/123
Ehl-i Kitap Batıla İman Edip, Allah'ı İnkâr Edenlerden midirler? 16/619
Ehl-i Kitap ile Diyalog 5/650
Ehl-i Kitap ile Müşrik Farkı Dünyaya Hastır 8/11
Ehl-i Kitap ile Öteki Kâfirlerin Farkı 8/219
Ehl-i Kitap Kadınla Evlenmek Mubahtır 8/8
Ehl-i Kitap Kadınla Evlenmenin Hükmü 7/77
Ehl-i Kitap Kadınla Evliliği Caiz Görmeyenler 8/8
Ehl-i Kitap Karşısındaki Tutum 5/483
Ehl-i Kitap Kimlerdir? 3/483
Ehl-i Kitap Sizi Saptırmak İster 5/658; 7/174
Ehl-i Kitap Tabirinin Mânası Hakkında 3/139
Ehl-i Kitap ve Müşriklere Gelen Beyyine 23/58
Ehl-i Kitap, Hz. Peygamberi Bile Bile İnkâr Ediyor 5/660
Ehl-i Kitapla En Güzel Mücadele 16/609
Ehl-i Kitapla Münasebet 16/608
Ehl-i Kitaptan Alınan Misak 6/448
Ehl-i Kitaptan Burada Maksat Kimlerdir? 6/175
Ehl-i Kitaptan Cizye Alınız 10/502
Ehl-i Kitaptan Müslümanlara Gelen Sıkıntı ve Eziyetler 6/164
Ehl-i Kitaptan Olan Cariye ile Evlenmenin Hükmü 8/9
Ehl-i Kitaptan Olup İmân Edenler 6/490
Ehl-i Kitaptan Övülen Kimselerin Haiz Olduğu Sekiz Vasıf 6/176
Ehl-i Mekke Temettu' Kurbanından Muaftır 4/299
Ehl-i Sünnete Göre el-Âhir 20/654
Ehl-i Sünnetin Büyük Günah Sahiplerine Şefaat Hususundaki Delilleri 2/481

Ehlileştirilme Bakımından Hayvanlar 15/622
Ehlu'z-Zikr Kimlerdir? 13/145
Ehven-i Şerrin Cevazı 12/161
Ekin Misali Mü'minler 19/401
Ekini Bozan Davar Hakkında Hüküm 15/31
Ekini Çerçöp Yapabiliriz 20/588
Ekseriyete Göre, Melekler Bedir Günü Gelmiştir 6/217
El-Azîz 21/162
El-Azîzu'l-Hakîm 19/142; 21/194
El-Barî 21/164
Elbise İndirmenin Manası 9/379
Elbiseni Temizle 21/609
El-Cebbâr 21/162
Elçi Meleklerin Can Almak İçin Gelmeleri 9/413
el-Ekrem Sıfatı 23/12
Elem Tera Hitabı ile İlgili Açıklama 5/34
Elemtera'nın Manası 22/485
El-Evvel İsmi Tevhidin Delili 20/656
El-Halık 21/164
El-Hamdü Lillâh Tabirinin Kur'ân'da Kullanılışı 8/416
Elhamdülillah Âyetinin Tefsiri 1/398
Elhamdülillah Cümlesindeki İncelikler 1/500
El-Hamîd İsm-i Şerifi 21/180
el-Hüsnâ Kelimesi Hakkında 22/558
Elif Lâm Mîm ile İlgili Kıraat Vecihleri 5/385
Elif Lâm Mîm'in Manaları 1/514
Elif, Lâm, Râ Hakkında 11/203
Elif-bâ Harflerinin Telaffuzu 14/139
Elif-lâm'la Marife Olan Cemî Lafız Umum İfade Eder 2/59
Elif-Lâm'lı Müfred İsimler Umûmiyet İfade Eder mi? 7/492
Elîm Azap Tattırmak 15/162
Elin Bağlılığı'nın Cimrilikten Kinaye Olması 8/235
El-Kebiru'l-Müteâl Vasıfları 12/358
El-Kuddüs 21/160
El-Kürsî 5/134
Ellerini Ağızlarına Götürmenin Manası 12/476
Ellezî Kelimesinin Manası 16/46
Elli Bin Yıllık Gün 21/469
el-Mecîd Kelimesi 19/485
el-Mukît İsm-i Şerifinin Manası 7/330

El-Musavvir....21/164
El-Mü'min....21/161
El-Müheymin....21/161
El-Mütekebbir....21/163
Em (أَمْ) Edatı Hakkında İzâhat....3/202, 372; 7/200
Emanete Riayetin Şümûlü....7/214
Emaneti Layıkıyla Taşımadılar....21/223
Emanetin Ehemmiyeti....7/215
Emanetin Mahiyeti....17/276
Emanetleri Ehline Verme Borcu....7/212
Emânî Kelimesi Hakkında....3/10
Emevilerin Sultanının Rüyada Gösterilmesi....13/468
Em-i Munkatıa....20/180
Em-i Muttasıla....20/180
Emin Belde....22/624
Emir "Fevr" İfade Eder mi?....9/348
Emir Sığasının Mubahlık İfade Etmesi....9/255
Emir Sigası Fevrîliğe Delâlet Eder....2/603
Emir Sigası Vücub İfade Eder....2/ 603; 9/347; 22/141
Emir Sîgasının Farziyyet Manası....10/305
Emir Sîgasının Vûcub İfade Edip Etmemesi....7/231
Emir ve İradenin Farklı Olması....7/222
Emir ve Yasakları Toplayan Âyet....13/248
Emirler Arındırmak İçindir....17/224
Emirlerin Bildirilmesi....15/251
Emirlerin Kısımları....15/252
Emirlerin Müeyyideleri....15/255
Emmâ ve İmmâ Edatları Hakkında....10/5
Emr Fevr İfade Eder....21/43
Emr Kelimesinin İzahı....11/558; 13/535
Emr ve Halk Âlemleri....20/363
Emre Verilen Yeryüzü....21/354
Emr-i Câmi Ne Demektir....16/32
Emr-i Ma'ruf ve Cihadın Önemi....6/162
Emr-i Ma'ruf, Nehy-i Münker'in Lüzûmu....6/137; 14/509
Emr-i Ma'ruftaki Bir İncelik....17/102
Emr-i Ma'rufun Savaşmaktan Üstün Olduğu....11/135
Emr-i Maruf Yapmayan Yahudilerin Lanetlenmesi....8/274
Emr-i Merîc....19/497
Emşâc Ne Demektir?....22/46

En (آن) Edatının Arapçadaki Çeşitleri 3/433
En Azından Yumuşak Söz 13/399
En Büyük Ateş 22/445
En Büyük Melekler Peygamberimizin Vezirleridir 2/357
En Büyük Mükâfat: Allah'ın Rızası 11/24
En Büyük Zikir Namazdır 14/339
En Çürük Ev 16/597
En Fazla Hüsranda Olanlar 14/128
En Güzel İsim ve Sıfatlar Allah'ındır 10/172; 14/319
En Güzel Tarzda Mukabele 18/522
En Güzel Vasıflar Allah'ındır 13/590
En Hayırlı Ümmet Olmanın Sebebi 6/161
En İnatçı Kâfirler 10/365
En Makbul Kişi 18/516
En Muhtaç Olunan Nimetin En Bol Yaratılması 3/611
En Mühim İş: Tebliğ 18/519
En Önemli Görevler 13/381
En Ümit Veren Âyet 22/588
En Yakın Sema 21/338
En Yüce Mesel O'nun 17/38
En'âm 151. Âyette Farz Kılınan Beş Şey 9/287
En'âm 152. Âyetteki Dört Hüküm 9/290
En'âm 52. Âyetteki Duanın Namaz Manasına Gelmesi 8/567
En'âm 55 Âyetinin "İktifa" San'atına Örnek İhtiva Etmesi 8/580
En'âm 59. Âyetinin Tevhide Delâleti 8/587
En'âm Sûresi 8/409
En'âm Sûresi'nin Toptan İndirilmesinin Hikmeti 8/411
En'âm Tabirinin İzahı 13/77
Enbâ'nın Anlamı 20/268
Enbiya Kıssalarındaki Bazı İbretler 9/533
Enbiya Sûresi 14/579
Enbiyanın İsmetine İtiraz Edenler ve Cevabı 11/577
Enbiyayı Tasdik 17/633
Enfâl Nedir? 10/251
Enfâl Sûresi 10/249
Enfüsî (Sübjektif) Deliller 20/647
Enfüsî Deliller 18/444
Enfüsten Âfaka 22/267
Enker Lafzı 17/107
Ensarın Fazileti 21/17

Erhamü'r-Râhimîn'in İzahı 15/61
Eritilen Madenlerin Köpüğü 12/389
Erkeğe Zina İsnadı 15/427
Erkeği Kadından İleri Kılan Sebepler 7/128
Erkeğin Hâkimliğine Dair Hükmün Nüzul Sebebi 7/127
Erkeğin Kadına Dokunması Abdeste Zarar Verir mi? 8/45
Erkeğin Mirastaki Üstünlüğü, Kadının İnfak ve
Mehir Üstünlüğü ile Dengelenmiştir 7/127
Erkek - Kadın Beraberliği 17/226
Erkek Çocukları Öldürmedeki Zararlar 2/501
Erkek ve Dişi 20/242
Erkek ve Dişiyi Yaratan 22/555
Erkek ve Kadının Birbirine Karşı Durumu 7/118
Erkek ve Kız Evladın Beraber Bulunma Hali 6/579
Erkek veya Kadın Mü'minler Cennete Girerler 7/474
Erkek, Kız Gibi Değildir Sözünün İzahı 5/545
Erkeklere Ait Hükmün Kadınları da Kapsaması 16/12
Erkeklerin Bilezik Takması? 22/82
er-Rahmân'ir-Rahîm'in Okunuşu 1/221
Er-Rahmâni'r-Rahîm Sözümüzle İlgili Konular Hakkında 1/314
Er-Rahmâni'r-Rahîm'in Tefsiri 1/420
Er-Râzî'nin Tesiri 1/56
Erzel-i Ömür 13/211; 15/129
Esâre (İlim Kalıntısı)'den Maksat 19/182
Esassız Temenniler 19/298
Esatîr Kelimesi Hakkında 8/488; 22/335
Esâvir Tabiri 22/81
Esbabın Tesiri Meselesi 14/439
Esfel-i Sâfilîn'e Düşüş 22/626
Esîm 21/389
Esir Edilen Gayr-i Müslimlerin Nikâhlarının Durumu 7/47
Esir Kavramı 22/65
Esirlere Yapılan Muamele ve Hz. Abbas'ın Kıssası 10/402
Esirlerinizi Fidye Verip Kurtarırsınız 3/82
Eski Ümmetlerin Kıssalarından Maksat 9/602
Eski Ümmetlerin Yollarına Götürmek Ne Demektir? 7/90
Eski Yunanlıların, İranlıların ve Arapların Putları 2/117
Esma-i Hüsna'dan Aziz ve Hakîm'in Tefsiri 3/361
Esmâ-i Hüsna'dan el-Hasîb'in Manası 6/559
Esmâ-i Hüsna'dan Hayy ve Kayyûm'un Tefsiri 5/119

Esma-i Hüsna'dan Şâkir ve Alîm'in Mânası 3/544
Esma-i Hüsna'nın Taksimi 10/173
Esma-i Hüsna'nın Tevkifi Olup Olmadığı 10/178
Esmâ-i Hüsnadan el-Mevlâ ve el-Hakk İsimleri 8/599
Esma-yı Hüsna'nın Sayısı 14/325
Esrâ Kelimesi 13/322
es-Seb'ul Mesânî, Fatiha Sûresidir 13/43
es-Seb'ul-Mesânî 13/43
es-Seb'ul-Mesânî, Kur'ân Demektir 13/47
Es-Selâm 21/160
Eş'ârî'nin Cübbâî'ye Sorduğu Üç Kardeş Meselesi 9/208
Eşcinselin Hükmü 15/375
Eşeğe Benzetmenin Sebebi 21/223
Eşi Görülmemiş Ülke 22/488
Eşitlik Hukuktadır, Maişette Değil 19/49
Eşkıyanın Şehir ve Şehir Dışında Olması Arasındaki Fark 8/127
Eşkiyanın Tevbe Etmesi ile Düşen ve Düşmeyen Haklar 8/132
Eşler Barışmak İsterlerse Allah Onları Uzlaştırır 7/138
Eşlerin Sulh Olmaları Daha Hayırlıdır 7/492
Eşlerin Yaratılması 17/24
Eşref Olan Takva ile Olur 19/463
Eştâtâ Kelimesi 23/103
Eşüdd Çağı 19/206
Eşyâ Kelimesi Hakkında 8/346
Eşyada Mubah ve Mutlak Olma Asıldır 9/254
Eşyadaki Hüsün ve Kübûh 23/166
Eşyanın Takdir-i İlâhî ile Vücuda Gelmesi 2/598
Et ile Meyve Arasındaki Fark 20/529
Et ve Kan Allah'a Ulaşmaz 15/184
Eti Yenilmeyen Hayvanların Derisi 4/43
Etimolojinin Bazen Tutarsız Olduğu 5/397
Etrâb Kelimesinin Anlamı 18/166
Ev (أَوْ) Edatın Manaları 2/46
Ev Dışından Seslenenler 19/416
Evcil Hayvanlar 17/575
Evde Bulunmayan Üvey Kızla Evlenmenin Hükmü 7/32
Evladın Sulbden Olup Evlâtlık Kurumunun Bulunmayışı 7/35
Evlâdından Ayrı Kalan Anne 16/403
Evlat Üzerindeki Halık'ın Hakkı 16/532
Evlatlarınızı Öldürmeyin 9/288

Evlatlık Kurumunun İptali 17/189
Evlenilecek Câriyenin Müslüman Olmasının Şart Olup Olmadığı 7/79
Evlenmede Kölelerin Durumu 6/525
Evlenmede Velînin İzninin Şart Olup Olmaması 7/81
Evlenmenin Hükmü: Farz Veya Mendub Olup Olmadığı 6/523
Evlenmeyen İffetli Dursun 15/547
Evlerdeki Mescidler Hakkında 3/258
Evliyanın Kerametine Delil 13/621
Evliyanın Kerâmetinin Delillerinden Bir Âyet 5/552
Evsat Kelimesi 21/401
Evvâb-u Hafîz 19/543
Evvah Kelimesinin İzahı 11/153
Evvel (İlk) Tabirinden Maksat 6/95
Evvel ve Âhir, Kabl ve Ba'd ile İlgili Dil Felsefesi 20/182
Evveli'l-Haşr'in Manası 21/132
Evvelîn ve Âhirîn 22/116
Evveliyyât 2/307
Ey İnsanlar, Hitabına Vahy Asrından Sonraki İnsanlar Dahil midir? 2/59
Ey Kâfirler İfadesi Hakkında 23/282
Eyke Mensupları 13/39
Eyyam (Günler) ve Beni İsrail'in Vak'aları 12/468
Eyyûb (a.s)'ın Şifaya Kavuşması 15/55
Eyyûb (a.s)'u İmtihanda Şeytanın Dahli 18/152
Eyyûb (a.s)'un Ailesine Kavuşması 18/157
Eyyûb (a.s)'un Ayağıyla Göze Fışkırtması 18/156
Eyyûb (a.s)'un Destanlaşan Sabrı 18/159
Eyyûb (a.s)'un Hanımının Fedakârlığı 15/57
Eyyûb (a.s)'un Kıssası 15/49; 18/152
Eyyûb (a.s)'un Sabrı 18/151
Eyyûb (a.s)'un Yeminini Tutması 18/158
Eyyü (أَيُّ) Lafzı Hakkında 2/58
Ezân Kelimesinin Manası 10/433
Ezanın Hükmü 18/520
Ezanın Kur'ân'daki Delili Olan Âyet 8/220
Ezelî Hüküm 17/443
Eziyetin İzahı 5/196
Ezlam Kelimesinin İzahı 7/611
Ezvac Kelimesi Hakkında 14/439
Ezvâc-ı Tâhirâta Davranış 17/256
Ezvâc-ı Tâhirâtın Mes'ûliyetleri 17/219

Ezvâc-ı Tâhirâtın Muhayyerliği 17/217
Ezvâc-ı Tâhiratın Tutumları 17/222
Ezvâc-ı Tâhirâtla Evlenme Yasağı 17/257

-F-

Fadl Kelimesinin Manası 6/16
Fahişe (Hayasızlık) Hakkında 6/622, 247; 21/280
Fahişe ve Metresle Yaşamak Haramdır 7/84
Fahrûddin Er-Râzi Ve Tefsiri 1/13
Fahşâ, Münker ve Bağy 13/251
Fail ve Mef'ûl Yerinde Mastar 20/620
Faîle Veznindeki Sıfatların Özelliği Hakkında 7/607
Fâilin İzhar veya İzmarı 1/143
Fâilin Merfû, Mef'ûlün Mansup Olmasının Sebebi 1/136
Faiz Eksiltir, Zekât Artırır 17/56
Faizin Yasaklanması 6/235
Fâkıre Tabiri 22/32
Fakihe ve Nahl 20/402
Fakir ile Miskinin Farkı 14/103
Fakir Mü'minleri Küçümseme 14/17
Fakir Olan Vasî, Yetim Malından Makul Bir Tarzda Faydalanabilir 6/553
Fakir ve Miskinler 10/632
Fakiri Düşünmeme Kâfir Sıfatı 21/453
Fakirler "Kendilerini Allah Yoluna Vakfetmiş Olanlar..." 5/256
Fakirler Israrla İstemezler 5/259
Fakirler Ticaret İçin Gezip Dolaşamazlar 5/257
Fakirlerden Ötürü Uyarı 22/603
Fakirlere İyi Davranma 3/71
Fakirlerin Derûnları Yüzlerinden Okunur 5/258
Fakirlerin Muhtaçlıklarını Bilmeyenler Onları Zengin Zanneder 5/257
Fakirlik Endişesiyle Evlatlarınızı Öldürmeyin 13/402
Fal Okları Çekip Şans Oyunu Oynamak 7/610
Falcılar ve Kahinlerin Hükmü 21/561
Falcılıkla Gayb Bilinemez 2/311
Fâliku'l-habb Vasfının İzahı 9/54
Fani Dünyayı Dileyene Allah Verebilir 11/514
Fani Hayatın Tatminsizliği 16/75
Fani Varlıklara İlgi 18/136
Faninin Peşinde Olanlar 13/372
Farazi Tanrıların Çürütülmesi 13/437

Farklı Özellikteki Topraklar 12/341
Farklı Şeriatler 15/238
Farz Olan Bilgi 18/220
Farz Olan Zekâtın Açıkça Verilmesinin Efdal Oluşu 5/246
Farz ve Vacip Tabirlerinin Manası 6/563
Fâsık 21/62
Fasık Mü'min midir? 21/20
Fâsıkın İmameti Caiz midir? 3/309
Fâsıkın İmameti Konusunda İmam Ebû Hanife'nin İçtihadı 3/311
Fâsıkın Mü'min Olduğuna Delâlet Eden Âyet 4/106
Fâsıkın Şahitliği 19/425
Fâsıkların Cehennemde Daimî Kalacaklarına Dair Mu'tezile İddiası 6/471
Fâsıkların Hali 17/170
Fâsıkların İnkârı 3/135
Fasıklık Ne Kötü! 19/451
Fasıl Zamirinin Rolü 20/243
Fasıla ve Seci 17/388
Fasîle Kelimesi 21/475
Fasl-ı Hitab 18/105
Faş Edilen Sırrın Açığa Çıkması 21/303
Fâtır Sûresi 17/357
Fatıru's-Semavati Ve'l-Ard 17/360
Fâtıru's-Semavati Ve'l-Arz Vasfının İzahı 12/303
Fâtiha Niçin Allah'ın Beş İsmini İhtiva Eder? 1/508
Fâtiha Sûresi 1/327
Fatiha Sûresi'nden Çıkarılan Aklî İncelikler 1/469
Fatiha Sûresi'nden Çıkarılan Fıkhî Meseleler 1/353
Fatiha Sûresi'nin Âyetlerinin Sayısı Hakkındadır 1/373
Fatiha Sûresi'nin Fazileti 1/337
Fatiha Sûresi'nin İhtiva Ettiği Nüktelerin Diğer Bir Kısmının Anlatılmasına Dairdir 1/347
Fâtiha Sûresi'nin İsimleri 1/329
Fatiha Sûresi'nin Nüzul Keyfiyeti 1/336
Fâtiha Sûresi'nin Tefsiri 1/398
Fatiha Sûresi'nin Toplu Bir Tefsiri 1/467
Fatiha Sûresinin Faziletleri 1/336
Fâtiha, Muhtaç Olunan Her Şeyi İhtiva Eder 1/475
Fâtiha'daki İlimler 1/62
Fâtiha'nın Âyetleri Yedidir 1/485
Fatihadan Çıkarılan Aklî Sırlar 1/340

Fayda Veren Dostluk 12/534
Fayda Veren Şefaat 17/473
Fayda Verilmeyecek Gün 17/340
Faziletçe Bazı Peygamberler Daha Üstün Olabilir,
Hz. Muhammed İse Hepsinden Üstündür 5/92
Fazl Sahibinden Maksat 15/491
Fecr ile Kastedilenler 22/476
Fecr Sûresi 22/475
Fecr Sûresi'nde Kendisiyle Kasem Edilen Mefhumlar 22/476
Fecr Vaktinin Anlamı 13/516
Fecr, Kurban Bayramı Sabahı 22/477
Fecr, Sabah Namazı 22/477
Fecr, Sabah Namazı Vakti 22/476
Fecre Yemin 22/476
Fecr-i Kâzib ve Fecr-i Sadık 4/212
Fecrin Meydana Gelişi 9/62
Fedek Arazisi 21/143
Fehm 2/303
Fekkü Rakabe (Köle Azadı) 22/525
Felâh Temenni ile Değil, Yapılan İşlerle Olur 7/469
Felah'ın Manası 15/264
Felâk Kelimesi ve Sabah Vaktinin Özellikleri 23/381
Felak Sûresi 23/375
Felaketten Kurtulanın Rabbini Unutması 13/170
Felek Kelimesinin Mânaları 3/602; 14/637
Felek'in Manası 17/509
Felekleri Bilme Hakkında 3/584
Feleklerin Durumlar ile Yaratıcının Varlığına
Nasıl İstidlal Edileceği Hakkında 3/588
Feleklerin Hareketlerinin Miktarları Hakkında 3/586
Feleklerin Sayısı 3/579
Feleklerin Tertibi Hakkında 3/578
Felsefecilerin Melâike Anlayışları 2/346
Feraset 2/308
Feraset Ehlinin Sezgisi 13/38
Ferman Bekleyenler 21/651
Fert Hakkında Cemi (Çoğul) Sîgası Kullanmak 13/65
Fesâdın Mânâsı 2/21
Feth ile Nasr Arasındaki Fark 23/298
Feth Kelimesi Hakkında 23/302

Feth ve Fatih Kelimelerinin Manası 9/589
Feth: Mekke'nin Fethi 21/11
Feth'le Mağfiret İlişkisi? 19/334
Feth'ten Maksat 19/333
Feth-i Mübîn 19/333
Fetih Ordusu ve Ebû Süfyan 23/304
Fetih Rüyasının Gerçekliği 19/391
Fetih Sûresi 19/331
Fetih, Hayber Fethi Diyenler 23/306
Fetih, Hz. Peygamber (s.a.s)'e Açılan İlimlerdir 23/307
Fetih, Şirke Karşı Bütün Fütuhatlardır 23/307
Fetih, Taif'in Fethi Diyenler 23/306
Fetva Kelimesi Hakkında 7/485
Fevâhiş ile İsm Arasındaki Fark 9/402
Fevahiş Ne Demek? 20/215
Fevak'ın Manası 18/96
Fevâkih 18/6
Fevasıl Hakkında 20/375
Fevatih (Başlangıç Harfleri) 18/549
Fevatihu's-Suver Hakkında 14/141
Fey Kelimesinin Manası 13/152
Fey' Arazisi 21/144
Fey' Özellikle Muhacirlerin Hakkıdır 21/146
Fey'in Taksimi 21/142, 145
Feylesoflar ve Ba's 17/160
Feza' (Korku) 17/320
Fıkıh Kelimesinin İzahı 2/304; 12/27
Fırtına ile İmhalar 20/297
Fısk Konusunda Mu'tezile'nin Yanlışı 10/604
Fısk ve Fâsık 2//186
Fısk ve Zulüm Hakkında 2/545
Fısk Yüzünden Umuma Bela Gelip Gelmemesi 10/95
Fısk, Küfürden Beter midir? 11/58
Fısk'ın Mânası 3/135
Fıtır Sadakası ve Bayram Namazı 22/448
Fıtnat 2/306
Fıtrat Dini 17/42
Fidye Hakkında 21/28
Fidye ile Esirleri Kurtarmadan Maksat 3/83
Fidye Kelimesi ile İlgili Farklı Kıraatlere Göre Tefsirler 4/157

Fidyenin Geçersizliği 21/28
Fiil Fâil Mutabakatı 20/275
Fiil Hakkında Yapılan Tarifler 1/110
Fiil ile Beraber "en" Edatı 19/489
Fiil ve İsim Cümlesi Hakkında 1/116
Fiil, Müphem Fâile Delâlet Eder mi? 1/114
Fiilin Bazen Hazfedilmesi 1/143
Fiilin Fâil ile İrtibatı 1/141
Fiilin Fâilden Önce Gelmesi Gerekir 1/140
Fiilin İ'rabı 1/140
Fiilin İ'rabı Hakkındadır 1/140
Fiilin Mastardan Türemesi 20/141
Fikir 2/305
Fil Olayı 23/182
Fîl Sûresi 23/181
Firar Fayda Vermez 17/207
Firavn Ordusunun, Onların "Gözleri Önünde" Boğulmasının Manası 2/511
Firavrun Kelimesi Hakkında 2/499
Firavun Beldesine Peş Peşe Gelen Felâketler 10/31
Firavun Boğulurken Kalben İnandı, Kavlen Söylemedi 11/444
Firavun Hanedanından İman Eden Zâtın Üç Nevi Daveti 18/415
Firavun İdaresinin Yaptığı Bina ve Bahçelerin İmhası 10/40
Firavun ile Mekke Müşrikleri Arasında Benzerlik 10/362
Firavun ile Nemrud'un Mukayesesi 14/430
Firavun İsim Değil Unvandır 9/606
Firavun Kıssası 21/433
Firavun Musa'ya Rabbini Soruyor 14/427
Firavun Taraftarları ile Hz. Musa'nın Kavminin Karşılaşması 16/231
Firavun ve Çevresinin Çocukları Öldürme Emirleri 18/389
Firavun ve Kavminin, Hizmetçilerinin Dini Diye İnanmamaları 15/313
Firavun ve Ordusunun Denizde Boğulmaları 10/38; 14/486; 20/7
Firavun ve Semûd Kuvvetleri 22/402
Firavun Yaratıcıya İnanıyor muydu? 14/428
Firavun Yeni Doğanları mı, Delikanlıları mı Öldürtüyordu? 2/502
Firavun, İsrâiloğullarının Erkeklerini Öldürterek Nüfusunu Azaltıyor 10/22
Firavun, Karun, Hâmân 16/593
Firavun, Kendi Toplumunu Cehenneme Sürükleyecek 12/35
Firavun'a Gösterilen Mu'cizeler 14/442
Firavun'a Tebliğ 22/220
Firavun'a Verilen Mühlet 22/228

Firavun'a Yumuşak Söz Söyleyin 14/419
Firavun'un Azgınlığı 14/418; 16/394
Firavun'un Basite İrcâya Çalışması 16/444
Firavun'un Başkalarına İbret Olması 11/448
Firavun'un Cesedinin Mahfuz Bırakılması 11/447
Firavun'un Cezalandırılması 19/67
Firavun'un Çevresi, Onu İşkenceye Teşvik Ediyor 10/19
Firavun'un Çevresinin İddiaları 18/389
Firavun'un Eğri Yolu 12/34
Firavun'un Eşi Âsiye (r.ah) 21/315
Firavun'un Evsafı ve İtirazları 15/313
Firavun'un Feci Akıbeti 18/422
Firavun'un Halka Kendini Empozesi 19/67
Firavun'un Halkı Toplaması 22/226
Firavun'un Hâmân'a İnşaat Emri Vermesi 16/447
Firavun'un Havaya Hakim Olma Gayreti, Şüphe Atması 10/15
Firavun'un Hz. Musa (a.s) Hakkında Toplumu Bozma İddiası 18/390
Firavun'un Hz. Musa'nın Tebliğini Reddetmesi 11/425
Firavun'un Hz. Musa'ya Yarışma Teklif Etmesi 14/444
Firavun'un İfsadı 16/396
Firavun'un İmanı Neden Makbul Olmadı? 11/444
Firavun'un İmanı Taklîdî İdi 11/445
Firavun'un İsrailoğullarını Kovalaması 11/443
Firavun'un İtham ve Tehdit Etmesi 16/225
Firavun'un Kavmine Hitabı 19/65
Firavun'un Kule Yaptırma Hikâyesi 18/409
Firavun'un Mu'cizeye Tepkisi 16/443
Firavun'un Musa (a.s)'ya Serzenişi 16/205
Firavun'un Nimet Dediği Şey Hikmet İdi 16/208
Firavun'un Rab Hakkındaki Zannı 16/445
Firavun'un Rab Olduğunu Söylemesinin Manası 14/429
Firavun'un Rab Teâlâ Hakkında Sorması 16/211
Firavun'un Rububiyyet İddiası 22/227
Firavun'un Sihirbazlara Vaadi 9/624
Firavun'un Sihirbazları Tehdidi 14/474
Firavun'un Telaşı 16/225; 18/388
Firavun'un Yaptığı İşkence, Rabden İmtihan Olur mu? 12/470
Firavun'un Zulmü 16/394
Firavun'un, Yaratıcı'ya İnanıp İnanmadığı 9/607
Firdevs Cenneti Ne Demektir? 15/275

Fitne Bazen Hayır Olamaz mı? 15/138
Fitne Kalmayıncaya Kadar Savaş 10/334
Fitne Katilden Daha Büyük Günahtır 4/465
Fitne Öldürmekten Daha Ağırdır 4/248
Fitne'nin Manası 9/382; 21/178; 22/396
Fitneden Maksat Nedir? 4/252
Fitnenin İzahında Mu'tezile'nin Tartışması 14/499
Fucûr'un Mânası 3/135
Fuhşa Zorlama Yasağı 15/558
Fuhuş Yapan Kadınların Cezası 6/621
Fukâha-i Seb'a 4/560
Furkan Kelimesinin İzahı 5/400
Furkân Sûresi 16/43
Furkân'ın Anlamı 14/658
Furkan'ın Manası 16/47
Fussilet (Secde) Sûresi 18/459
Füâd (Gönül) Kelimesi Hakkında 13/232
Fücur ve Takvanın İlham Edilmesi 22/542
Füsuk Kelimesinin Manası 4/310

-G-

Gâbir'in Manası 16/580
Gafil İnsanın Nankörlüğü 11/501
Gafillerin Hüsranı 13/289
Gafûr ve Rahîm İsimlerinin Anlamı 16/60
Galip Topluluk İddiaları 20/344
Gamerât, Kelimesinin İzahı 9/45
Ganimet Hakkındaki Hükmü Soranlar 10/251
Ganimet Taksiminde Koşma 19/361
Ganimet Yerine Gam Elde Edilmesi 6/299
Ganimetin Taksimi 10/336
Ganimetlerin Dârü'l-Harpte Taksimi 10/339
Ganimetlerin Hükmü 10/336
Ganiyyun Hamîd Terkibinin Delaleti 21/54
Garanik Rivâyetinin Asılsızlığı 15/210
Garanik Rivâyetinin Hz. Peygamber (s.a.s)'e Mal Edilmesi 15/215
Gasak Tabirinin İzahı 13/514
Gâsık Kelimesi Hakkında 23/386
Gassak Kelimesi 22/170
Gâşiye Sûresi 22/453

Gayb Anahtarları ve Hazineleri Allah Katındadır....8/583
Gayb Bilgisi Onlarda mı?....20/99; 21/417
Gayb İlmi Allah'ındır....16/367
Gayb Kavramı....1/566; 14/259
Gayb ve Şehadet....17/152
Gayb'ın Mahiyeti....20/100
Gaybda Allah'ı Ta'zim Edenler....14/659
Gaybı Bilen Allah'tır....21/560
Gaybı Hırsızlayan Şeytanlar....17/604
Gaybî Haberlerin Nübüvvete Delâleti....11/584
Gaybî Hadiseleri Bildirmek Hz. Peygamberin Nübüvvetinin Delilidir....5/578
Gaybin Bazen Bilinme İmkânı....18/538
Gayr-ı Memnûn....22/377
Gayrın Amelinden İstifade....20/231
Gayr-i Meşru Yollarla Mal Yemeyin....7/95
Gayr-i Munsarif İsimler....1/131
Gayr-i Müslimin Mescide Girmesinin Hükmü....3/258
Gayr-i Müslimleri Dost Edinmeyin....8/190
Gayr-i Müslimlerin Bahaneleri Hakkında "Hüccet" Tâbirinin Kullanılması..3/499
Gayri'l-mağdubi aleyhim veladdâllin'in Tefsiri....1/462
Gayrimüslimlerin Camiye Girmelerinin Hükmü....10/499
Gazaba Müstahak Olanları Dost Edinme....21/119
Gazaba Uğrayanları Dost Edinmeyin....21/192
Gazap Sebebine Uyma....19/312
Gazzali'nin Nûr ile ile İlgili İzahı....15/566
Gebe Develerin Bırakılması....22/278
Gebelik Müddeti....19/202
Gece Âyetinin Silinmesi....13/351
Gece de Bir Âyettir....17/499
Gece Gündüz Deveranı....22/236
Gece İbadetindeki Neşve....21/576
Gece İbadetinin Fazileti....18/223
Gece İbadetinin Hafifletilmesi....21/596
Gece ile Gündüzün Devamlı Birbirine Sardırılması....9/485
Gece ile Gündüzün Halef Olmaları....16/168; 19/146
Gece Kıyamı....19/596
Gece Namazı....17/167
Gece Namazının Farziyyeti Mensuh mu?....21/569
Gece Namazının Hükmü....13/520
Gece Saatlerinde Allah'ın Âyetlerini Okumak....6/177

Gece Sükûnetindeki İbadet 14/568
Gece ve Fecir Namazı 20/123
Gece ve Gündüz de İki Âyettir 13/350
Gece ve Gündüz Meleklerinin Sabah Namazında Bulunması 13/516
Gece ve Gündüz Nimeti 12/538; 16/382
Gece ve Gündüzde Barınan Şeyleri Zikretmenin Manası 8/452
Gece ve Gündüzden Efdal Olan 18/441
Gece ve Gündüzün Süresi 17/377
Gece ve Gündüzün Uzayıp Kısalması 5/514
Gece Yerine Ay'ın Kullanılması 17/507
Gece Yolculuğunun Faydaları 14/484
Gece-Gündüz Deveranı 20/660
Gece-Gündüz, Gizli-Açık İnfak Edenler Hakkında Âyet 5/263
Gece-Gündüzün Nöbetleşe Art Arda Gelmesi 3/599
Gecenin Elbise Kılınması 16/133; 22/155
Gecenin Geldiği Nasıl Tayin Edilir? 4/217
Gecenin Gündüze Katılması 17/123
Gecenin Sükûnet ve İstirahat Kılınması 9/67
Geceye Kasem 22/369
Geceyi Gafil Geçirme 19/564
Geçerli İcbar ve Bilal 13/284
Geçerli Olan İkrah 15/559
Geçim Vesilelerinde Farklılık 13/213
Geçinemeyen Eşler İçin Birer Hakem Tayin Edilmesi 7/134
Geçmesi Esnasında Geceye Yemin 22/482
Geçmiş Ümmetlerin Kanunu 17/426
Gelecek Peygamberin Vasıflarından Bazıları 3/357
Gelen Meleklerin Adedi 6/219
Gelinlerle Evlenmenin Haramlığı 7/32
Gelmesi Kuvvetle Muhtemel Olan Tehlikelerden Kaçınmanın Farziyyeti 7/429
Gemi Batarken Allah'a Yönelirler 16/642
Gemi ve Binekler 19/28
Gemideki İbret 20/288
Gemideki Nimet Cihetleri 13/485; 18/611
Gemiler 17/65
Geminin İhtiva Ettiği Şeyler 11/560
Geminin Tamamlanması ve Bindirme İşleminin Yapılması 11/558
Gemiye Benzer Taşıtlar 17/521
Genel Durumda Sıkıntı 14/562
Genellik İfâde Eden Lafızlar 16/85

Gerçeğe Ulaştıran Yalnız Allah'tır 11/344
Gerçeği İdrak Etmede Aklın Yeterli Olup Olmadığı 9/28
Gerçeği İleride Bileceksiniz 23/141
Gerçeği ve Sabrı Tavsiye 23/166
Gerçek Bir Tevbenin Şartları 11/139
Gerçek Dostluk 19/76
Gerçek Gizlenmez 17/100
Gerçek Hâmi Yalnız Allah'tır 10/218
Gerçek Hükümdar Allah'tır 15/364
Gerçek İlahın Vasıfları 17/57
Gerçek Mü'minin Alâmeti 10/467
Gerçek Mü'minin Başlıca Vasıfları 10/254; 15/322
Gerçek Rüya 19/395
Gerçek Şeref 17/370
Gerçekleşen Gaybî Haber 10/501
Gerçekleşen İlâhi Vaad 15/232
Gerçekten Kaçanlar 17/342
Gerektiğinde Şahitlik Etmenin Lüzumu 5/320
Geri Dönen Ay 21/643
Getirilecek Olan Başka Bir Kavim 10/557
Gevşetme, Arzularına Karşı Koy 21/386
Gıda Olarak Ekin 17/180
Gıdalardaki İhsan 22/267
Gıll Kelimesinin Lügat Manası 6/348
Gıybet Etmeyin 19/453
Girin Emrinin Verildiği Kasabanın Adı Nedir? 2/539
Giriş 1/61
Gislîn ve Darî' 22/460
Giyecek Nimeti 13/237
Gizli Mü'minin Cesaretinin İzahı 18/400
Gizli ve Açık Günahı Bırakma Emri 9/179
Göğe Merdiven mi Kurdular? 20/92
Göğsü Açmanın Manası 18/251
Göğsü Marifetle Doldurmak 22/608
Göğsü Şerhetmenin Manası 18/251; 22/608
Göğü Dinlemenin Keyfiyeti 17/607; 20/93
Göğü Şeytanlardan Korumanın Manası 12/607
Göğün Dalgalanması 20/53
Göğün Dinlenmesi 20/93
Göğün Kandilleri 18/489

Göğün Küreselliği 17/510
Göğün Ne Kadar Vakitte Yaratıldığı 2/202
Göğün Parçalanması 16/103
Göğün Yarılması 22/112, 356
Göğün, Dağların Yaratılışı 22/469
Göğüslerden Kinin Çıkarılması 9/426
Göğüsleri Daralanlar Kimlerdir? 7/358
Gök Cisimlerinde Hayat 12/627
Gök Cisimlerinin Dönmelerinin Tevhide Delaleti 12/331
Gök Cisimlerinin Hareketleri 14/633; 17/122
Gök Cisimlerinin Hareketleri Devamlıdır, İddiaları 11/244
Gök Cisimlerinin ilâh Olmadıklarının İspatı 8/657
Gök Cisimlerinin Muazzam Sür'ati 9/486
Gök Genişliğinde Cennete Koşun 21/42
Gök Gürlemesi 12/372
Gök Gürlemesi ve Şimşek Nerede Meydana Gelir? 2/50
Gök ile Yerden Hangisinin Efdal Olduğu 2/101
Gök Kadar Yer 21/295
Gök Kapı Kapı Açılacak 22/162
Gök Koparılacak 22/284
Gök Korunan Bir Tavandır 14/632
Gök Kubbesinin Binâ Olması Meselesi 2/109
Gök mü, Yer mi Önce Yaratıldı? 18/481
Gök Parçalansa da Te'vil Ederler 20/105
Gök Tabakaları 21/504
Gök ve Yer Adaletle Kaimdir 13/254
Gök ve Yer Genişliğinin Anlamı 21/43
Gök ve Yer Hazineleri 21/248
Gök ve Yer Onlar İçin Ağlamadı 19/121
Gök ve Yer Orduları 19/342
Gök ve Yerdeki Harikalar 17/89
Gök ve Yerin Bekası 17/33
Gök ve Yerin Yaratılış Sırası 22/238
Gök Yarıldığı Zaman 22/298
Gök, Yer ve Nefs 22/540
Gökler Âleminin Üstünlüğü 2/104
Gökler ve Yer Yaratılmadan Melekler Nerede İdi? 11/217
Gökler ve Yerin Emaneti Kabul Etmemedeki Endişenin Sebebi 17/277
Gökler, Yer, Canlıların Delili 18/605
Göklerde ve Yerde Bulunanların Allah'a Boyun Eğmesi 12/378

Gökleri Kızdıran Cürüm: Şirk 14/295
Gökleri Tutan Allah'tır 17/421
Gökleri ve Yeri Onlar mı Yarattı? 20/90
Gökleri Yapanın Allah Olduğunun Delilleri 22/231
Gökleri Yaratan Allah'tır 16/358
Gökleri Yaratan, İnsanı Diriltebilir 17/583
Gökleri Yarıp Çatlatan Gün 21/594
Göklerin Çoğul, Arzın Tekil Zikredilmesinin Sebebi 8/423
Göklerin Direksiz Durması 12/329
Göklerin Dürülmesi 15/98
Göklerin ve Yerin Anahtarları 18/307, 573
Göklerin ve Yerin Anahtarlarından Maksat 18/309
Göklerin ve Yerin İdaresi Allah'a Aittir 6/233
Göklerin ve Yerin Yaratılışının Allah'ın Varlığına Delaleti 8/423
Göklerin ve Yerin Yıkılacağı Gün 12/568
Göklerin ve Yerlerin Hâkimiyeti Allah'ındır 11/157
Göklerin Yaratılışı 18/480
Gökte Şuurlu Varlıklar 18/485
Gökte ve Yerde Ma'bud O'dur 19/90
Gökte ve Yerde Tevhit Delilleri 18/524
Gökteki Dolu 15/614
Gökten Gönderilen Kurbanlık 18/47
Gökten Sofranın İndirilmesi 8/394
Gökyüzü Düşünmeye Davet Eder 16/167
Gökyüzünün Bina Olması 2/102
Gölge Hakkında 16/131
Gölge Nimet Sayılır mı? 16/132
Gölge, Uyku, Yağmur Nimetleri 16/129
Gölgeleyen Bulut, Kudret Helvası, Bıldırcın Verilmesi 2/537
Gömleği Yüzüne Sürüp, Görmeye Başlaması 12/289
Gönderilen Açık Deliller 15/624
Gönderilen Alev 20/444
Gönderilen Azabın Ansızın Çarpması 9/597
Gönderilen Ruh Ne İdi? 14/178
Gönlü Olana İkaz 19/555
Gönülden Maddi Yardımda Bulunanları Münafıkların Tenkidi 11/43
Görme ile İşitmeden Hangisinin Daha Önemli Olduğu 11/362
Görme Tabirinin Yeri 16/551
Görülmeyen Arş Azamete Delil Olur mu? 11/198
Görüntüsü Alınan İşlerimiz 13/354

Gösteriş İçin İnfak Edenleri Allah Sevmez 7/148
Gösteriş İçin Yapılan İnfâkın Durumu 5/208
Göz - Kalb İlişkisi 17/257
Göz ile Kulağın Farkı 19/305
Göz, Dil, Dudak Nimetleri 22/522
Gözleri Tams Etme 20/332
Gözlerin Yüzden Sayılıp Sayılmaması 8/27
Gözleriyle Resûlü Yemeleri 21/420
Gözünü Dünyaya Dikme 13/48
Gudûvv ve Âsâl 15/595
Gudüvv ile Âsâl Vakitlerinin İzahı 10/243
Gurfe Mükâfatı 16/187
Gurre Nedir? 4/42
Gururun İmana Mani Olması 21/630
Guslün Keyfiyeti 16/139
Gusül Bütün Bedenin Yıkanmasıdır 8/39
Gusülde Ağzı ve Burnu Yıkama 8/40
Gusülde Azaları Sıra ile Yıkama 8/41
Gusülde Saçların Dibini Yıkama 8/40
Gusülden Önce Abdestin Hükmü 8/40
Gücünüz Yetmeyen Zaferler 19/374
Güldüren Ağlatan O'dur 20/239
Gün Sadece Gündüzden mi İbarettir? 11/219
Gün, Mutlak Zaman 19/551
Günah işlemeyen Derileri Azaplandırma Meselesi 7/208
Günah Örtmenin Manası 19/253
Günah, Allah'a Zarar Vermez 7/445
Günaha Alışkanlığın Küfre Götürmesi 22/337
Günahı Bırakmaya Etkili Bir Teşvik 2/473
Günahın Gizlisine de Açığına da Yaklaşmayın 9/288
Günahın Havalesi 16/541
Günahın Sevaba Dönüştürülmesi 19/254
Günahın Şahsîliği 17/324
Günahkâr Mü'min Sonradan Cennete Girer 7/155
Günahkâr Mü'minin Cezası 16/386
Günahlardan Sakındırma 2/398
Günahları Terk ile de Allah'a Yaklaşma Mümkün Olmaz mı? 8/134
Günahların Yerine Sevap Yazılması 16/180
Günahta Israr Edenler 20/563
Günahtan Koruyan Allah'tır 12/162

Günahtan Sonra Allah'ı Hatırlama 6/248
Gündüz ile Gecenin Özellikleri 22/577
Gündüz Mesaisi 21/579
Gündüz, Gece Nimetleri 16/483
Gündüzün Geceden Çıkarılması 17/500
Gündüzün Geçim Vesilesi Yapılması 22/155
Gündüzün İki Tarafı Hangi Vakitlere Delâlet Eder? 12/63
Güneş Battı, Sabah Oldu Meselesinde, Zanna Göre Davranıp Yanılan Ne Yapar? 4/214
Güneş de Bir Âyet 17/501
Güneş Hakkında Hz. İbrahim'in "Hâzâ Ekber" Sözünün İzahı 8/662
Güneş Olmayınca Sabah ve Akşam Kalır mı? 14/261
Güneş ve Ay Hesapla İşler 20/389
Güneş ve Ay'ın Hareketi 17/505
Güneş ve Ayın Faydaları 13/350
Güneş ve Ayın İnsana Hizmeti 12/538
Güneş ve Ayın, Vakti Hesaplama Vesilesi Olması 9/68
Güneş ve Dünya Yaratılmadan, Gün Olur mu? 16/162
Güneş Yaratılmadan Önce Gün Kavramı Neyi İfade Eder? 11/218
Güneş, Ay ve Yıldızların Musahhar Olmasının Manası 9/489
Güneşe Tapanlara Ret 16/332
Güneşi İzleyen Kamer 22/537
Güneşi Perdeleyen Gece 22/538
Güneşin Bir Gözede Batması 14/115
Güneşin Doğup-Batmasındaki Faydalar 2/104
Güneşin Ekvator Çizgisinden Meyli 2/106
Güneşin Hareketinin Faydaları 2/105
Güneşin Hareketleri 9/487
Güneşin Lamba Yapılması 22/156
Güneşin Önemi 22/537
Güneşin Rabbine Kulluk Edin 18/525
Güneşin Tekvîri 22/276
Güneşin Yükselip - Alçalması 2/105
Güneşte Isıtılmış Su ile Abdest 8/46
Günlerin İzafiliği 15/203
Güven Duyma, Mü'minlerin Hakkıdır 9/8
Güveni Kaybettiren Şahitlerin Yerine Başkalarının Geçmesi 8/370
Güzel Amelin Manası 21/330
Güzel Belde 17/311
Güzel Gözlü Huriler 20/531

Güzel Hayatın Mahiyeti 13/269
Güzel Hayatın Yeri 13/268
Güzel Ödünlerin Ödülü 21/17
Güzel Rızk 15/225
Güzel Söz ve Affetme 5/199
Güzel Söz, Verimli Ağaç Gibidir 12/520
Güzel Sözlerin Allah'a Yükselmesi 17/371
Güzel, Allah'ın Beğendiğidir 19/272

-H-

Hâ, Mîm'deki Kıraat Vecihleri 18/337
Habb Kelimesi 22/158
Haber-i Vahidin Hüccetliği 19/425
Haberin Nekireliğinin Sebebi 17/380
Haberlerin İncelenmesi 19/318
Hâbil ile Kâbil'in Kurban Takdim Etmeleri 8/109
Hâbil'in Karşılık Vermemesinin Sebebi 8/111
Hâbil'in, Kardeşinin Cehennemlik Olmasını İstemesi Doğru mudur? 8/113
Habisçe Kaş Çatıp Düşünme 21/628
Habt'ın Batıl Olması 15/498
Hac Farizasının İlânı 15/165
Hac İçin İhram Haline Girme 4/307
Hacb Nedir? 6/596
Hacc Farz Olup da Haccetmeyenin Hükmü 6/116
Hacc Hizmetleriyle İlgili Âyetin Nüzul Sebebi 10/476
Hacc İbadetinin Zamanı 4/303
Hacc Kelimesinin Mânası 3/537
Hacc Menasikinin Sonundaki Zikir Emrinden Maksat 4/347
Hacc Sırasındaki Yasaklar 4/309
Hacc Sonunda Mina'da Kalmanın Hükmü 4/367
Hacc Sûresi 15/113
Hacc ve Umrede Riâyet Edilmesi Gereken Kural ve Kaideler 4/273
Hacc ve Umreyi Tamamlamanın Mânası 4/273
Hacc ve Zekât Borcu Olarak Ölenin Terikesinden Bu Borçlar Ayrılır 6/613
Hacc'da Allah'ı Zikretmek 4/345
Haccetmenin Farz Olması 6/112
Hacc-ı Ekber Ne Demektir? 10/433
Haccı Engellemenin Vebali 15/156
Hacc-ı İfradın Efdal Olduğuna Dair Şafiî'nin Delilleri 4/270
Hacc-ı Kırân 4/269

Hacc-ı Kıran'ın Efdal Olduğuna Dair Ebû Hanife'nin Delilleri....4/272
Hacc-ı Temettu' 4/269, 289
Haccın Farziyyeti İçin Binit ve Azık Bulunması Kâfi midir? 6/113
Haccın Mahiyeti 4/263
Haccın Nevileri 4/269
Haccın Rükünleri 4/264
Haccın Temettu' Haccı Olması İçin Gerekli Şartlar 4/290
Haccın Vâcipleri 4/264
Hacda Tıraş Olmanın Vakti 4/283
Hacda Yapılan Fiillerin Sırasıyla İzahı 4/331
Hacdaki Fidyenin Cinsi 4/287
Hacdaki Sa'yin Hikmeti 3/537
Hacer'in Mekke'ye Yaklaşması 12/551
Hacer-i Esved ile Makam-ı İbrahim'in Fazileti Hakkında 3/328
Hacer-i Esved'in Eminliği 22/625
Had Kelimesi 21/282
Haddi Aşanlar 17/465
Haddi Aşmayınız 8/288
Hadîd Sûresi 20/639
Hadis Âyeti Tahsis Eder 13/410
Hadiselerden İbret Alma Gereği 12/563
Hads 2/306
Hadsî İlim-Umumî İlim 16/556
Hads-Nazar-Tefekkür 16/554
Hafaza Meleklerinin Görevleri Hakkında Hikmet Ehlinin İzahatı 8/595
Hafız Kimdir? 22/409
Hâfida Râfia İfadeleri 20/505
Hafiyy Kelimesinin Mânası 10/198
Hafîz İsmi 17/317; 19/494
Hain Kurayza'nın Sonu 17/214
Hainlere Destek Olmayınız 7/436
Hak Din 19/397
Hak Dinin Galebesi 19/395
Hak Esasını Kabul 18/617
Hak Geldi, Batıl Gitti 13/527; 17/350
Hak ile Yaratma 16/659
Hak Kâfirlerin Hevasına Tabi Olmaz 15/332
Hak Kelimesinin Lügat Manası 2/163; 22/190
Hak Ma'bud 17/126
Hak Ma'bud ile Batıl Tanrılar Arasında Mukayese Yapılabilir mi? 12/177

Hak Nedir? 19/495
Hak Rızasına Tahsis Edilen Evler 15/591
Hak Tanrının Vasfı 10/45
Hak Teâlâ Eşyayı Yoklukları Sırasında da Bilir 2/312
Hak Teâlâ'nın Hz. İbrahim (a.s)'i İmtihanı 3/299
Hak ve Bâtılın Manası 19/255
Hak Yolu Eğriltme Teşebbüsü 12/459
Hak Yolunda İnfak 21/5
Hak'tan Kasıt: Allahu Teâlâ 20/199
Hakem Kelimesinin Manası 9/166
Hakemlerin Davranışı 7/136
Hakîk Kelimesinin Manası 9/608
Hakikat Pahalıdır 23/167
Hakikat, Tarikat, Şeriat 21/56
Hakîkî Sıfatlara Delâlet Eden İsimlerin Araştırılmasına Dairdir 1/238
Hakikî Te'sir 21/324
Hakîm Kelimesinin Manası 2/311; 5/629
Hakîm ve Habîr 17/287
Hâkimin Tarafsızlığının Alâmetleri 7/219
Hâkimiyet Allah'ındır 18/375; 19/360
Hâkimiyetin Ahirete Tahsisinin Manası 22/319
Hakimiyetin Allah'a Ait Olduğu Gün 15/223
Hakimiyetin Gereği 21/326
Hakk'ı Kabul Etmeden Gururlananlar 9/419
Hakk'ı Yalanlayanlar 19/511
Hakk'ın İbrahim'e Çağrısı 18/45
Hakka Düşmanlık İçin Harcamalar 22/521
Hakka Karşı Durmanın Sonu 19/38
Hakka Kelimesi 21/426
Hâkka Sûresi 21/425
Hakka Uyanın Mükâfatı 12/390
Hakke'l-Yakîn 20/636
Hakkı Gerçekleştirme Gayesi 19/162
Hakkı Gizleme Mefhumundan Maksat 3/547
Hakkı Gizlemeyin 2/448
Hakkı Ta'zim Halka Şefkat 18/351
Hakkı Tekzibin Cezası 19/191
Hakkı Verilmeyen Mallar Ateş Olup Ahirette Sahibinin Boynuna Dolanacak 6/420
Hakkı Yüceltmek İçin Mücadele Peygamberlerin Yoludur 11/545

Hakkını Almanın Meşrûluğu 18/624
Haklarındaki Hüküm Ertelenen Üç Kişi 11/119, 163
Haklılara Yardımın Mahiyeti 18/429
Haksızların Kıyamette Avukatı Olabilir misiniz? 7/443
Haktan Yüz Çevirenler 14/619; 20/221
Halalar ve Teyzelerle Evlenmenin Haramlığı 7/26
Halden Hale Geçeceksiniz 22/367
Halık Teâlâ Haşretmeye Kâdirdir 13/575
Hâlık, Fâtır ve Rabb Vasıfları Arasındaki Fark 8/417
Halife Süleyman b. Abdülmalik'in Kıssası 22/316
Halife Tabirinin İzahı 9/551
Halife ve Hilafet 2/222
Halifeliğin Manası 18/127
Halîl Kelimesinin Manası 7/480
Halis Hayat Cennette 16/639
Halis Kullara Şeytan Tesir Edemez 13/482
Halk (الْخَلْق) Kelimesinin Mânası 2/83; 3/574
Halk Etmek ve Sûret Vermek Kavramlarının İzahı 9/344
Halk Fiilinin Getirilmesindeki İncelik 23/9
Halk ile Mahlukun Aynı Olup Olmaması 9/497
Halk ve Emr Alemi 9/487
Halk Yüz Çevirirse Allah Sana Yeter! 11/197
Halk'ın (Yaratma), "Ölçmek, Takdir" Manasında Oluşu 5/596
Halk-ı Ef'al (Fiillerin Yaratılması) Meselesi 16/414
Halkın Ashab-ı Kehf'i Öğrenmesi 13/658
Halkın Fasıklara Uyması 21/506
Halkın İşlerini Islah Yûsuf'a Vacipti 12/209
Halktan Değil Allah'tan Çekinmek Gerekir 8/171
Halktan Korkma, Haktan Korkma 16/537
Halku'l-Kur'ân İddiası 14/583; 16/197; 18/269
Hallaf 21/387
Halleri Düzeltme 19/269
Halvet-i Sahiha 4/653
Halvet-i Sahîha Mehri Vacip Kılar mı? 6/538
Halvet-i Sahiha Mihr Vermeyi Gerektirir 6/652
Hâm 8/355
Hamân Kimdir? 18/411
Hamân'ın Firavun ve Musa (a.s.) ile Muasır Olmadığı İddiasına Cevap 18/412
Hamd 2/237; 17/117
Hamd Allah'a Mahsustur 17/285, 359

Hamd ile Nimet Arasındaki İlgi ... 8/419
Hamd ve Şükür ... 17/286
Hamd ve Tesbih Vazifesi ... 14/567
Hamdele'nin İhtiva Ettiği Bazı İncelikler ... 13/599
Hame' Ne Demektir? ... 12/624
Hamele-i Arş ... 21/439
Hamile Kadının Cezası ... 15/406
Hamilelerin İddeti ... 21/287
Hamileliğin Asgari Müddeti ... 4/614; 14/190
Hamîm Kelimesi ... 22/170
Hamîm ve Gassâk ... 18/168
Hamr, Meysir, Ansab, Ezlam Kelimeleri ... 8/301
Hamr'ın Haramlığına Dair Hadis-i Şerifler ... 4/477
Hamr'ın Ne Olduğu ... 4/477
Hamr'ın Sarhoşluk Veren Şey Mânasına Geldiği Hakkında Lügat Bilgisi ... 4/480
Hane Halkının Düşmanlığı ... 21/267
Hanefiye'ye Göre Sürgün Cezası Yok ... 15/383
Hanımının Hz. Eyyûb'u Araması ... 15/56
Hanımlara Davranışta Hz. Peygamber'in Örnek Tutumu ... 7/495
Hanîf Tabiri Hakkında İzahat ... 3/385
Hanifler İfadesi Hakkında ... 23/73
Hapishane Arkadaşının Gelip Rüyayı Tabir Ettirmesi ... 12/188
Haram (Kutsal) Ayda Savaşmanın Hükmünü Soranlar Kimlerdir? ... 4/456
Haram (Kutsal) Ayların Hürmeti ... 4/254
Haram Aylarda Savaşın Bilahare Tecviz Edilmesi ... 4/460
Haram Kılınan Dört Kısmın Tafsilatı ... 9/270
Haram Kılınan Şeyler ... 4/25
Haram Kılınanların Nevileri ... 7/22
Haram Kılmanın Hükmü? ... 21/301
Haram Mirasa Aldırmama ... 22/498
Haram Olan Dostluk ... 21/125
Haram Rızık Olur mu? ... 4/23
Haram Yiyecekler ... 13/298
Haramdan Rızık Olur ... 11/494
Harb ile Mal Harcamanın Münasebeti ... 4/257
Harcamada Orta Yol ... 13/400
Hard Kelimesi ... 21/399
Hardal Misalinin İzahı ... 14/657
Harec Ne Demektir? ... 15/256
Harec ve İnzar'ın İzahı ... 9/320

Harekelerin Menşe, Mahiyet ve Özellikleri 1/126
Harekelerin Telâffuzu 1/128
Harekenin Mahiyeti Hakkında Tartışmalar 1/129
Hareketi İlk Başlatan Allah'tır 13/91
Harem'de İnsanların, Bilhassa Suçluların Emînliğinin Manası 6/110
Harf İçin Yapılan Tarifler 1/114
Harfler 1/101
Haricî (Âsi) Hâkimin Hadde Yetkisi 15/404
Haricî mutluluklar 7/115
Haricilerin iddiası: Farz Namaz İki Vakittir 12/63
Haricîlerin Recm Cezasını İnkârlarına Cevap 7/87
Haricîlerin Recmi İnkâr Etmeleri 15/379
Harika Şeylerin Taksimi 13/622
Harikalar Konusunda Mu'tezile'nin Görüşü 9/614
Harp Ağırlıkları 19/263
Harp Emri Birbiriyle İmtihan İçindir 19/265
Harpte Kılınan Namaz 5/20
Harpten Kaçıp Cezayı Hak Edenler 11/73
Hars ve Ziraat 20/587
Harun (a.s)'un Kavmini Uyarması 14/509
Hârun'un Kavmi Bölme İddiasından Endişesi 14/517
Hârut ve Mârut Kıssası ve Tenkidi 2/226; 3/172
Harût ve Marût'a İndirilen 3/168
Hasan el-Basrî ile Ferazdak 18/204
Hasaneyn'in, Hz. Peygamber'in Zürriyeti Sayıldığına Delil Olan Âyet 9/17
Hasbünallah Tabirinin Manası 6/401
Hasedin Çokluğunun Sebebi Kuvvetli veya Zayıf Olması 3/216
Hasedin Dereceleri 3/213
Hasedin Mahiyeti 3/209
Hasedin Sebepleri 3/214
Hasedin Tedavisi 3/218
Hasene ve Seyyienin Tefsiri 7/297
Hasene'nin İzahı 13/125; 18/227
Haset Edilenin Din ve Dünya Yönünden Avantajı 3/220
Haset İhtiyarî Olmadığına Göre İnsan Neden Sorumlu Olur? 3/222
Hasetçinin Şerri 23/390
Hasetteki Kötülükler Hakkındaki Hadiseler 3/207
Hasf-i Kamer Tabiri 22/11
Hâsıb Kelimesinin Delâleti 20/324
Hasret Duymasını Hz. Ya'kûb'a Çok Görenlerin Haksızlığı 12/263

Hasrın İzahı 17/346
Hasta ve Yolcunun Oruç Tutmaması Ruhsat mı Azimet mi? 4/148
Hasta, Teyemmüm Edebilir 8/41
Hastalık Sebebiyle Teyemmüm 7/169
Hastalık, Felaket ve Dertler'den Sığınma 23/385
Haşirde Kâfirlerin Durumu 16/115
Haşirdeki Manzara 22/161
Haşr 16/366; 22/5
Haşr ile İnsanın Hilkatinin İlişkisi 19/501
Haşr Meydanı 20/569
Haşr Sûresi 21/129
Haşre İnanmayanlara Cevap 13/448
Haşri İnkâr 17/296
Haşri İnkâr Edenlerin Sözleri 22/212
Haşri İnkâr Edenlerin Şüphelerine Cevaplar 11/244
Haşri İnkâr Kolay Değildir 11/225
Haşri İspat Metodu 17/611
Haşri Yapan Kâdirdir 19/53
Haşrin Delilleri 22/215, 302
Haşrin İspatı 13/212
Haşrin Numuneleri 11/225
Haşrin Vukuuna Örnek 13/658
Haşviyye'nin Tefekkür Hakkında Yanlış Bir İstidlâli 8/611
Haşviyye'nin Tutarsız Rivâyetlerinin Tenkidi 12/201
Hatb Kelimesi 19/626
Hatf Nedir? 2/51
Hatıb (r.a)'ın Mektubu 23/303
Hâtır 2/306
Hatırlama İşi 13/258
Hatırlamak 2/301
Hatm, Yani Mühürleme 1/609
Hattâ (حَتّٰى) Edatı Hakkında Mühim Not 20/110
Havanın Süleyman (a.s)'ın Hizmetine Verilmesi 18/148
Havârî Kelimesinin Manası 5/610
Havari ve Ensar 21/211
Havarilerin Gördüğü Bazı Mu'cizeler 5/612
Havârîlerin İtminan İçin Sofra İstemeleri 8/387, 391
Havârilerin Kudret-i İlahiyeden Şüpheleri Olamazdı 8/388
Havf ile Haşyet Farkı 19/576
Havf ve Haşyet 20/463

Havf ve Reca (Korku ve Ümitle) Dua ... 9/513
Hâviye Alâ Urûşiha Tabirinin Manası ... 5/169
Haviye Kelimesi Hakkında ... 23/133
Havra ile Kilisenin Mescidle Zikredilmesi ... 15/191
Haya'nın Lügat Mânası ve Allah Teâlâ'ya İsnadı ... 2/156
Hayâl ... 2/307
Hayat Dünyadan İbaret Değil ... 16/473
Hayat İçin "Sağlıklı Gerçek" Tabiri Kullanılmıştır ... 19/160
Hayat İçin Bünye (Beden) Şart Değil ... 21/523
Hayat İmtihanı ... 21/329
Hayat Merhaleleri ... 13/206; 14/368
Hayat Nimeti ... 21/328
Hayat Nimeti ... 21/39
Hayat Nimeti Ahireti Gerektirir ... 11/235
Hayat Nimeti Başta Gelir ... 2/424
Hayat Safhaları ... 18/447
Hayat Seyri ... 19/23
Hayat ve Ölüm Nevileri ... 18/366
Hayat Veren Şeyler ... 10/307
Hayatı İdame İnsanın Değil, Allah'ın Elinde ... 22/94
Hayatı Koruma İddiası ... 19/301
Hayatın Kıymeti ... 18/282
Hayatiyet Sırrı Âhirete İşaret Eder ... 11/237
Hayattan Önce Ölüm ... 19/165
Hayavan Kelimesi ... 16/642
Hayber'de Hz. Ali ve Halid b. Velid ... 23/306
Hayır da Şer de Allah'tandır ... 7/296
Hayır Hususunda Necvâ ... 21/107
Hayır İşlerinde Yarışma ... 6/180
Hayır Kavramı ... 7/535
Hayır ve Şerrin Akıbeti ... 19/276
Hayır ve Şerrin Mahiyeti ... 18/357
Hayırda Yarışın ... 3/483
Hayırda Yarışmak Haset Değildir ... 3/211
Hayırlara Koşma ve Yarışma ... 15/324
Hayız Esnasında Haram ve Mubah Olan Husus ... 4/524
Hayız Görmeyenlerin İddetleri ... 21/286
Hayız Hakkında Hüküm ... 4/515
Hayız Kanı ile İstihaze Kanı Arasındaki Fark ... 4/519
Hayr Gayesiyle Olmaksızın Kulis (Fısıldaşma) Doğru Değildir ... 7/450

Hayr ve Şerr Kelimeleri 20/313
Hayra Mani Yemin Olmaz 15/500
Hayru'r-razikin Ne Demektir? 15/225
Hayvan Gibi Yiyenler 19/278
Hayvana Süt Yaptıran Kudret 13/192
Hayvanî ve Nebatî Gıdalar 13/89
Hayvanî ve Tabiî Kuvveler 21/633
Hayvanla Cinsi Münasebet 15/378
Hayvanlar Âleminden İbretler 15/617
Hayvanlar Hakkında Müşriklerin Uydurdukları Hükümler 9/245
Hayvanlardaki Özel Kabiliyetler 15/608
Hayvanları Boğazlarken Besmele Okumanın Hükmü 9/182
Hayvanları Boğazlarken Besmeleyi Şart Görmeyen Şâfiî'nin Delilleri 9/182
Hayvanların da Birer Ümmet Olmaları 8/527
Hayvanların da Haşredilecekleri 8/538
Hayvanların Helâkının Sebebi 17/430
Hayvanların İnsana Musahhar Edilmesi 9/258
Hayvanların Önemi 13/76
Hayvanların Sağladığı Faydalar 13/78; 18/453
Hayvanların Tesbihi 15/606
Hayvanların Yük Taşımaları 13/80
Hayvanlarla Kasem Etme 23/111
Hayy İsminin Manası 5/126
Hayz Kelimesi Hakkında İlmi Bir Tetkik 4/516
Hâzâ Kelimesi Hakkında 14/459
Hebaen Mensur Deyimi 16/100
Hediye Edilen Su ile Teyemmüm Gerekmez 8/44
Hedy Kelimesinin Manası 7/599
Hel Soru Edatının Kad Manası 22/44
Helâk "Başkalaşım" Manasına 16/506
Helâk Azabı Gelince, Zarar Eden Kâfirler Olur 8/554
Helak Olan Lût Kavminin Beldesinin Bakiyyesi 16/585
Helal Gıda Emri 13/297
Helal Kâr, Haksız Kazançtan İyidir 12/16
Helâl Kelimesinin Mânası Hakkında Geniş Bilgi 4/11
Helâl Kılınan Sekiz Eş 18/213
Helal Rızık İçin Çalışmanın Önemi 21/599
Hellâ (هَلَّا) Edatı Hakkında 20/625
Helû' Kelimesi 21/479
Helümme Kelimesi Hakkında 9/283

Hem Bebeklik Hem Kemal Çağında Konuşma 8/383
Hem Dünya, Hem Ahiret Allah'ındır 22/565
Hem Müslümanlar Hem de Kâfirlerle İyi Olmak İsteyen Münafıklar 7/361
Hem Öldüren Hem de Mal Gasp Eden Eşkıyanın Cezası 8/129
Hemen Cezalandırmamanın İzahı 16/374
Hemmaz 21/388
Henîen Merîen Tabirinin İzahı 6/540
Henüz Cimâ Edilmeden ve Halvet-i Sahiha Olmadan
(Başbaşa Kalınmadan) Boşanan Kadınların Hükmü 4/642
Her Amelin Fayda veya Zararı Meselesi 10/605
Her Bilenden Daha Âlim Olan Var 12/245
Her Biri Bir Yörüngede 17/508
Her Canlının Sudan Yaratılmasının İzahı 14/630
Her Çeşit Canlının Yeryüzüne Yayılması da O'nu Gösterir 3/608
Her İnsan Fanidir 14/639
Her İnsana Mahsus Suret Veren 22/308
Her İş Bir Anda Tamamlanır 20/360
Her İşin Bir Vadesi Vardır 12/433
Her Kavme Resûl 17/390
Her Mananın Ayrı Bir İsmi Yoktur 1/ 92
Her Melek Elçi midir? 15/249
Her Namaz İçin Ayrı Abdest Gerekir Diyen Zâhiriler 8/15
Her Nefis Rehindir 20/73
Her Nev'in Çift Özelliği 19/27
Her Ölen, Eceliyle Ölür 12/587
Her Peygamberin Mu'cizesi Bulunmalıdır 9/604
Her Rekatta İki Secde Olmasının Hikmeti 1/498
Her Rekâtte İstiâze Gerekir mi? 1/152
Her Şey Allah'a Boyun Eğer 13/152
Her Şey Allah'ı Tenzih Eder 21/254
Her Şey Allah'ı Tesbih Eder 13/439
Her Şey Allah'ın Mahluku 21/325
Her Şey Allah'tan 17/361
Her Şey İnsanın Hizmetinde 15/236
Her Şey Kader ile 20/356
Her Şey Kaydedilir 17/456; 22/177
Her Şey Ölçü İledir 12/357
Her Şey Yazılmış 20/368
Her Şey Zaten Helâktır 16/506
Her Şeyi Açıklayan Kitap 13/247

Her Şeyin Çift Yaratılışı 17/497; 22/152
Her Şeyin Hazinesi (Kaynağı) Allah İndindedir 12/614
Her Şeyin Tayin Edilmiş Bir Vâdesi Vardır 8/609
Her Şeyin Yaratıcısı Olmayan, Hiçbir Şey Yaratamaz 9/500
Her Temenni Gerçekleşmez 20/179
Her Türlü İlme Ait Meselelerin Kur'ân'da Yer Alıp Almaması 8/534
Her Türlü Mesel 17/78
Her Türlü Meyve 20/528
Her Ümmet Kendi Dinini Beğenir 15/320
Her Ümmete Farklı Şeriat Verilmesi 8/183
Her Ümmete Peygamber Gönderilmesi 12/460
Her Ümmetin Bir Vadesi Vardır 11/372
Her Varlık Fani 20/425
Her Varlıkta Özel Bir Kuvvet Bulunup Bulunmadığı 6/466
Herkes Âmelinin Rehini 21/646
Herkes Cehenneme Uğrayacak 14/272, 273
Herkes Eserini Önünde Bulacaktır 22/300
Herkes Layık Olduğu Karşılığı Alır 12/573
Herkes O'na Muhtaç 20/432
Herkes Ölümü Tadacak 16/627
Herkes Şâkilesine Göre Amel Eder 13/531
Herkesi Rızıklandıran Allah'tır 12/613
Herkesin Toplandığı Hüküm Günü 22/135
Herkesin Üzerindeki Bekçi 22/406
Hesaba Çekmenin Yeri 23/152
Hesaba İnananların Hâli 16/521
Hesap Divanı 17/541
Hesap Gününde Müşrikler 16/474
Hesap Gününü İnkâr 22/310
Hesap İçin Huzura Çıkma 15/364
Hesap Sebebi Nimetler 23/149
Hesap Var 19/573
Hesap Yaklaştı Deyiminin Manası 14/581
Hesapsız Mükâfat 18/229
Hesapsız Rızık 18/418
Hesapta Peygamberlere Kıyaslama 14/56
Heşîm Ne Demektir? 20/322
Hevâ Tabirinin Açıklanması 8/272; 20/135
Hevâ Yoldan Çıkarır 18/129
Hevalarına Uyanlar 20/267

Hevâsını Tanrı Edinen 19/163
Hevâsını Tanrılaştıran Kimse 16/127
Hezimetten Sonra Allah'ın Mü'minlere Güvenlik Verip Rahatlatması 6/305
Hıfz 2/301
Hırsız Çaldığı Malı Tazmin Eder mi? 8/149
Hırsızların Cezası 8/139
Hırsızlık İsnadı Karşısında Yûsuf'un İçinden Geçenler 12/247
Hırslı İnsan 21/479
Hısımlar Kimlerdir? 10/339
Hıtta'nın Manası 2/540
Hıyanet Edenlere Yardımcı Olunmaz 7/440
Hıyanet Edip Mal Çalan, Kıyamete Onu Yüklenerek Gelir 6/354
Hıyânet Ne Demektir? 10/405
Hızır (a.s) Niçin Öğrenilmesi İmkansız İşler Yaptı? 14/102
Hızır (a.s) Peygamber midir? 14/81
Hızır (a.s)'ın Bir Çocuğu Öldürmesi 14/92
Hızır ile Buluşma 14/81
Hızır'ın "Beraberliğime Dayanamazsın" Demesi 14/87
Hızır'ın Yıkılacak Duvarı Düzeltmesi 14/97
Hicab-ı Mestûr Kelimesinin Manası 13/444
Hicr Sûresi 12/577
Hicran Deyiminin İzahı 16/98
Hicran Mahcûra Tabirinin izahı 16/156
Hicret Edip Allah Yolunda Çile Çekenlerin Mükâfatı 6/484; 13/141
Hicret Etmeyenlere Dinî Hususta Yardım Şarttır 10/412
Hicret Sırasında Allah'ın Te'yidi 10/559
Hicret ve Cihadın Öneminin Sırrı 10/481
Hicrete Teşvik 16/624
Hicretin Bereketi 15/223
Hicretin İkinci Dönemi 10/416
Hiç Kimse Başkasının Günahından Sorumlu Olmaz 9/312
Hiçbir Şey Karşılığında Doğru Şahitlikten Vazgeçmemek 8/369
Hiçten Yaratılan İnsan 22/44
Hidâyet Ancak Allah'tandır 5/252; 12/422; 16/466
Hidâyet Âyetleri 21/9
Hidâyet Ehlinin Hidâyetinin Artırılması 14/283
Hidâyet Etme 22/50
Hidâyet Etmede Müşkil Durum 16/467
Hidayet İçin Kıyâmet Beklenmez 19/294
Hidayet Kavramı 2/181; 18/497

Hidâyet Ümidi ile Azabın Ertelenmesi 11/359
Hidâyet ve Dalâlet 5/430
Hidayet ve Dalâlet Allah'tandır 9/392; 10/160; 12/462
Hidâyet ve Takvanın Beraberliği 23/23
Hidâyet ve Takvayı Yayana Düşmanlık 23/22
Hidâyet Yalnız İstemekle Olmaz 22/295
Hidayet Yönünden Gruplar 17/175
Hidayete Ermek, Ancak Allah'ın Nasip Etmesiyle Olur 8/521
Hidâyete Uyan Bedbaht Olmaz 14/560
Hidayeti Bırakıp Dalâleti Satın Alanlar 2/33
Hidayette Olanlar Az Oldukları Halde Çok Diye Nitelenmeleri 2/186
Hidâyetten Mahrum Olanlar 18/208
Hidayetten Sonra Dalâlete Dönmekten Korkmalıdır 8/618
Hifaf ve Sikal Kelimelerinin Şerhi 10/571
Hikmet Ne Demektir? 2/304; 3/358; 5/81, 232
Hikmet ve Gaye Ahireti Gerektirir 11/241
Hikmet: Sünnet 17/225
Hikmetin Kur'an'daki Manaları 2/248
Hikmetlerin Gözetilmesi 17/162
Hikmetli Kitap: Kur'an veya Levh-i Mahfuz'dur 11/204
Hikmetün Bâliğatün 20/269
Hilkat Boşuna Değil 16/656
Hilkat Gayesiz Değildir 14/597
Hilkat Hikmetlerle Doludur 16/599
Hilkatin Başlangıcına Bakın! 16/553
Hilkatteki Nizam 21/331
Hilkatten Allah'a Deliller 14/431
Hilkatten Maksat İbadet 20/28
Himayenizdeki Üvey Kızlarınızın Haramlığı 7/31
Hisâb Kelimesinin Mânası 4/358
Hissedilen Manalar Bazen Sözle İfade Edilemez 1/93
Hissi Tutumla Hidâyetten Mahrum Kalmak Doğru Değildir 12/24
Hitap Üslûpları 17/185
Hizb-i Şeytan 21/122
Hizbullah'ın Manası 8/217; 21/125
Hizmetçilerin Yanında Avret Açılabilir mi? 16/20
Hor ve Hakîr Edici Azap 3/106
Horlanan Mü'minlerin Hâkim Kılınmaları 10/39
Hoşlanmadığınız Bir Evlilikte Allah Çok Hayır Yaratabilir 6/649
Hristiyanlar Hz. İsa'nın Akibeti Hakkında Kesin Bilgiye Sahip Değildirler ... 7/551

Hristiyanlar İçinde Kur'ân'ın Bildirdiği Şekilde İnananlar 8/397
Hristiyanlara Mubahele Teklifi 5/637
Hristiyanları Tevbeye Davet 8/268
Hristiyanları, Aşırılıktan İstikamete Davet 7/573
Hristiyanların Bölünmeleri 19/75
Hristiyanların Delillerinin Çürütülmesi 5/404
Hristiyanların Hz. İsa'yı Tanrılaştırmaları 10/512
Hristiyanların Kitaplarının Bir Kısmını Terk Etmeleri 8/79
Hristiyanların Müşrik Sayılmalarına Sebep 5/652
Hristiyanların Ulûhiyyet Hakkında Sapıklıkları 14/204
Hristiyanların, İsa (a.s)'nın Mu'cizevî Konuşmasını İnkâr Etmeleri 14/218
Hristiyanlığın Başka Delillerle Tenkidi 14/209
Hristiyanlıktaki Şirkin Mahiyeti Hakkında 10/510
Hûb Kelimesinin İzahı 6/519
Hubeyb (r.a)'in Şehadeti 22/510
Hububatın Hurmadan Efdal Olması 9/83
Hububatın Önemi 20/402
Hucurât Sûresi 19/403
Hucurât Sûresi'nin Ahlâkî Prensipleri 19/421
Hûd (a.s)'un Kavmini Hakka Çağırması 9/546
Hûd (a.s)'un Tebliğinin Mükâfatı 11/588
Hûd Kavminin Azabı Davet Etmeleri 9/554
Hûd Kavminin Haşri İnkâr Etmeleri 15/305
Hûd Kavminin Şüphe ve İtirazları 15/305
Hûd Kavminin Vasıfları 15/304
Hûd Kıssası ile Nuh Kıssası Arasındaki Fark 9/547
Hûd Sûresi 11/479
Hûd ve Sâlih (a.s)'ın Kıssaları 15/302
Hûd ve Sâlih Kavimlerinin Özellikleri 16/271
Hul' Hakkında Hükmün Nüzûl Sebebi 4/580
Hul' Ne Demektir? 4/579
Hul'un Talâk Olup Olmadığı Meselesi 4/585
Hulûl İnancının Batıllığı 14/205
Hulûliyye Nedir? 5/585
Humus Meselesi 10/337
Huneyn Gazvesi ve Ucbun Cezası 10/489
Huneyn Günü Meleklerin İndirilmesi 10/493
Huneyn Vak'ası 10/491
Hunnes Kelimesinin Manası 22/286
Huriler 18/9

Hurma ve Üzüm 17/493
Hurma ve Üzümden Yapılan İçki 13/198
Hurmet-i Musahara 7/25
Hurûf-ı Mukattaa 1/513; 12/327; 16/652; 17/435; 18/79; 19/480; 21/374
Huruf-i Mukattaa Konusunda Kelâmcıların Görüşleri 1/515
Hurûf-i Mukattaanın (Hâ, Mîm) İ'rabı 18/461
Hurûf-u Mukattaanın Hikmeti 16/512
Hurûf-u Mukattaanın Sûre İsimleri Olması ile İlgili Bazı Konular 1/531
Hurûf-u Mukattaanın Tefsiri Meselesi 9/317
Husbân Kelimesi Hakkında 9/69
Husnâ ve Ziyade Kavramları Hakkında 11/324
Husûmen Ne Demektir? 21/431
Huşub-i Müsennede 21/243
Hutameye Atılacak 23/176
Hutbede Zikrullah Dışı Sözler 21/232
Huzura Çıkan İnsanın Hali 14/54
Huzur-u İlahî'de Hesap 21/442
Hüccet ve Dellil Getirme 18/581
Hüdhüd'ün Getirdiği Haber 16/328
Hüküm Allah'ındır 8/582; 16/482
Hüküm Ekseriyete Göredir 19/631
Hüküm Günü 14/229; 17/325; 22/114
Hüküm ve Hesap Allah'a Aittir 12/438
Hüküm ve İlim'in İzahı 16/409
Hüküm Yalnız Allah'a Mahsustur 12/232
Hükümdarın, İşin Gerçek Yüzünü Açıklaması 12/193
Hükümdarlıkta Veraset Değil, Liyakat Esastır 5/55
Hükümetteki Gizli Mü'min 18/393
Hükümranlık O'nundur 18/215
Hülefâ-ı Râşidîn'in Kerametleri 13/627
Hümeze Sûresi 23/169
Hümeze ve Lümeze 23/171
Hünefa (Hanifler) İfadesi 15/175
Hür'ün Köleye Mukabil Kısası 18/621
Hüsban İfadesi 20/390
Hüsn ve Kubûh Meselesi 2/588; 9/228, 389; 13/405; 16/527; 18/42
Hüsnâ Kelimesinin İzahı 15/94
Hüsnün Kaynağı Allah'ın Emridir 7/596
Hüsrana Düşenler 2/189
Hüsranın Aklî İzahı 18/234

Hüsranın Mahiyeti 23/162
Hüsûf 20/107
Hüsün ve Kubûh (İyilik ve Kötülük) Allah'ın Emriyle Olur 9/496
Hüve (هُوَ) Kelimesinin Manevî Sırları Hakkında İzahat 3/569
Hüzün Ne Demektir? 17/409
Hz. Abbas ve Ümmü Fadl'ın Müslüman Olması 23/340
Hz. Âdem (a.s)'in Yaratılması 6/503; 12/627
Hz. Âdem ile Eşinin Cennete Yerleşmesiyle İlgili On Mesele 9/368
Hz. Âdem ile Havva'nın Cennetten Çıkarılmaları 2/394
Hz. Âdem ile Havva'nın Nehyedildiği Ağacın Hangi Ağaç Olduğu 2/374
Hz. Âdem ile Havva'nın Üstünden Çıkarılan Elbisenin Nev'i 9/384
Hz. Âdem ile Hz. İsa Arasındaki Benzerlik 5/630
Hz. Âdem İlimde Daha İleri İdi 2/354
Hz. Âdem Nübüvvetten Önce Vesveseye Uydu 14/552
Hz. Âdem ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Meleklerden Efdal Olup Olmadığı 2/334
Hz. Âdem'den Önce Âdemler Bulundu mu? 12/623
Hz. Âdem'e Secde Emrinin Muhatapları 13/472
Hz. Âdem'e Secde Etmenin Manası 9/345
Hz. Âdem'e Secdenin Keyfiyeti 13/473
Hz. Âdem'in Ahdi 14/547
Hz. Âdem'in Azminin Eksikliği 14/548
Hz. Âdem'in Cennete Yerleştirilmesi 2/366
Hz. Âdem'in Eşinin Yaratılması 6/502
Hz. Âdem'in Halife Olarak Yaratılması 2/353
Hz. Âdem'in İki Oğlu (Hâbil ile Kâbil) 8/105
Hz. Âdem'in İsimleri Bilmesi Mu'cize Şeklinde Olabilir mi? 2/245
Hz. Âdem'in Kıssası ile İstidlâlleri 2/385
Hz. Adem'in Nebi Yapılması 14/557
Hz. Âdem'in Oğulları 8/107
Hz. Âdem'in Öğrendiği Sözler 2/400
Hz. Âdem'in Şerefi 13/474
Hz. Âdem'in Topraktan Yaratılması ve Bunun Hikmetleri 5/631
Hz. Âdem'in Yasak Ağaca Bilerek Yaklaştığı Görüşü ve Tenkidi 2/389
Hz. Âdem'in Zellesi Nübüvvetinden Öncedir 2/246
Hz. Âdem-İblis Kıssasının Geçtiği Sûreler 13/472
Hz. Âişe'nin Faziletleri 15/501
Hz. Aişe'nin Nezaheti 15/461
Hz. Ali (r.a)'nin Mazhar Olduğu Dua 21/636
Hz. Ali'nin Peygamberimizi Tavsifi 23/21
Hz. Allah'tan Başkasının Haram Kılma Yetkisi Olur mu? 6/89

Hz. Ebû Bekir (r.a)'in Fazileti 21/11; 22/569
Hz. Ebu Bekir Aleyhinde Bir Şiâ İddiası 7/400
Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Devrinde Mürtet Olanlar 8/196
Hz. Ebu Bekir'in Cihadının Hz. Ali'ninkinden Üstünlüğü 7/401
Hz. Ebu Bekir'in Faziletini Kabul Etmeyen Rafizîlere Cevaplar 10/563
Hz. Ebu Bekir'in Sıddîkiyyeti 7/270
Hz. Ebu Bekir'in Ümmetin Efdali Olması 7/271
Hz. Ebu Bekr'in Faziletine Delil Olan Âyet 10/561
Hz. Eyyûb'un Aile ve Mülkünün Kendisine İadesi 15/62
Hz. Eyyûb'un Çilesi 15/49
Hz. Eyyûb'un Çilesinin Müddeti 15/53
Hz. Eyyûb'un Şifa Dileğinde Bulunması 15/58
Hz. Harun'un Hz. Musa'ya Göre Konumu 10/49
Hz. Havva Ne Zaman Yaratıldı? 2/367
Hz. Hûd (a.s) ile Mü'minlerin Kurtarılması 11/595
Hz. Hûd (a.s)'un Delilleri Karşısında Kavminin Taklide Gömülmesi 9/553
Hz. Hûd (a.s)'un Kıssası 16/265
Hz. Hud Hakkında "Âd Kavminin Kardeşi" Vasfı Verilmesi 11/586
Hz. Hûd'un Tebliğinin Esasları 11/587
Hz. İbrahim (a.s) ve Ümmeti 14/660
Hz. İbrahim (a.s)'den Önceki Ümmetler 16/550
Hz. İbrahim (a.s)'e Verilen Nimetler 9/12
Hz. İbrahim (a.s)'in Babası Hakkında Duasının İzahı 14/243
Hz. İbrahim (a.s)'in Duasına İcabet 16/573
Hz. İbrahim (a.s)'in Evlatlarının İmanı 16/571
Hz. İbrahim (a.s)'in Hicretinin Yeri 16/571
Hz. İbrahim (a.s)'in Hicretle Kazandığı Bereket 14/246
Hz. İbrahim (a.s)'in Kavmini İrşadı 15/11
Hz. İbrahim (a.s)'in Kıyamete Kadar Süren İmameti 3/305
Hz. İbrahim (a.s)'in Yedi Dileği 12/549
Hz. İbrahim (a.s.)'in Misafirleri 13/23
Hz. İbrahim (a.s.)'in Talebinde Riâyet Ettiği Edep 5/180
Hz. İbrahim (Lut Kavmine) Azap İçin Biraz Mühlet Verilmesini İstiyordu 11/619
Hz. İbrahim "Müslim Ol" Hitabına Ne Zaman Mazhar Oldu? 3/367
Hz. İbrahim Gelen Misafirlerin Melek Olduklarını Baştan Bilmiyordu 11/611
Hz. İbrahim İlahi Hükme Karşı Mücadele Eder mi? 11/618
Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in Üç Duası 3/340
Hz. İbrahim ile Hz. Muhammed'in Miracları 13/323
Hz. İbrahim Yalan Söyledi mi? 15/12
Hz. İbrahim'e "Halil" Denilmesinin Sebebi 7/480

Hz. İbrahim'e Meleklerin Misafir Olarak Gelmeleri 11/608
Hz. İbrahim'e Melekût Âleminin Gösterilmesi 8/638
Hz. İbrahim'e Melekûtun Gösterilmesinin Keyfiyeti 8/641
Hz. İbrahim'e Oğlunu Kesme Emrinin Uykuda Gelmesinin Hikmeti 18/43
Hz. İbrahim'e Tabi Olma Emri 13/307
Hz. İbrahim'e Verilen Hüccet 9/10
Hz. İbrahim'i Sorgulamaları 15/10
Hz. İbrahim'in Ahali Tarafından Neslinin Sevilmesi Dileği 12/552
Hz. İbrahim'in Allah'ın Varlığını İspatı 5/155
Hz. İbrahim'in Babası İçin İstiğfarı 11/151
Hz. İbrahim'in Babasının İsmi 8/632
Hz. İbrahim'in Başlıca Sıfatları 13/304
Hz. İbrahim'in Dilediği Şeyler 12/543
Hz. İbrahim'in Gelmesini İstediği Zat Resul-i Ekrem'dir 3/356
Hz. İbrahim'in Güneş Delilini Getirmesi 5/159
Hz. İbrahim'in Güvenlik Dileği 12/550
Hz. İbrahim'in Hanımının Gülmesi 11/611
Hz. İbrahim'in Hayreti 13/25
Hz. İbrahim'in Hükümdar (Nemrud)'la Münazarası 5/152
Hz. İbrahim'in İbadetini Kabul İsteği 12/556
Hz. İbrahim'in İhtiyarlığında Evlat Sahibi Olması 12/554
Hz. İbrahim'in İsmet Sıfatı 16/246
Hz. İbrahim'in Kendisinin ve Neslinin Namaza Devam İsteği 12/556
Hz. İbrahim'in Kuşları Dağlara Yerleştirme Keyfiyeti 5/189
Hz. İbrahim'in Mağfiret Dileği 12/557
Hz. İbrahim'in Mekke İçin Duası 3/331
Hz. İbrahim'in Mekke'nin Bereketlenmesi Dileği 12/550
Hz. İbrahim'in Mekkeliler İçin Dünyevî Refah İstemesinin İzahı 3/333
Hz. İbrahim'in Melekûtu Görmesinin Ruhani Olduğunu Söyleyenler 8/641
Hz. İbrahim'in Milletler Katındaki Mümtaz Yeri 8/627
Hz. İbrahim'in Muhatapları ile Münazarası 8/627
Hz. İbrahim'in Muvahhid Olma Dileği 12/550
Hz. İbrahim'in Namazlı Nesil Dileği 12/552
Hz. İbrahim'in Neslinin Rızıklandırılması Dileği 12/553
Hz. İbrahim'in Oğlunu Kesme Yeri 18/40
Hz. İbrahim'in Putlara Tapmaktan Korunma Niyazı 12/543
Hz. İbrahim'in Semavî Dinlerdeki Makamı 16/253
Hz. İbrahim'in Şahsını Zikretmesinin Hikmeti 16/247
Hz. İbrahim'in Vasiyetinin İncelikleri 3/370
Hz. İbrahim'in Yahudî ve Hristiyanlıkla Münasebeti 5/654

Hz. İbrahim'in Yolu ... 13/304
Hz. İbrahim'in Yüce Dinine Girmek ... 7/476
Hz. İbrahim'in, Allah'ın Ölüleri Nasıl Dirilttiğini Görmek İsteğinden Güdülen Maksat ... 5/180
Hz. İbrahim'in, Basası İçin Af Dilemesinin izahı ... 11/152
Hz. İdris (a.s)'in Kıssası ... 14/252
Hz. İsa (a.s) ve Hz. Meryem Kıssası ... 15/314
Hz. İsa (a.s) ve Hz. Meryem'e "Âyet" Denilmesinin İzahı ... 15/314
Hz. İsa (a.s) ve Müşrikler ... 19/69
Hz. İsa (a.s)' nın Doğumu ... 14/187
Hz. İsa (a.s)'nın Elçileri ... 17/466
Hz. İsa (a.s)'nın Elçilerine İnanan Kişi ... 17/467
Hz. İsa (a.s)'nın Gerçek Talimatı ... 8/399
Hz. İsâ (a.s)'nın Tevhide Daveti ... 14/223
Hz. İsa (a.s)'ya Kitabın Verildiği Zaman ... 14/213
Hz. İsâ Dünyada da Âhirette de İtibarlıdır ... 5/587
Hz. İsa Hakkında Necran Hristiyanlarının İddiası ... 7/579
Hz. İsa ile İlgili Bazı Sorular ve Cevaplar ... 5/587
Hz. İsa Müşriklerin Affını İster mi? ... 8/401
Hz. İsa Öldürülmedi, Allah Onu Göğe Kaldırdı ... 7/554
Hz. İsa Yerine Başkasının Asılması ve Bundaki Problemler ... 5/622
Hz. İsa, Sadece Peygamberlerden Biridir ... 8/268
Hz. İsa'dan Hristiyanların İnancının Sorulması ... 8/396
Hz. İsa'nın "Allah'ın Kelimesi" Olmasının İzahı ... 7/575
Hz. İsa'nın Â'ma (Görmeyen) ve Abraşı İyileştirmesi ... 8/385
Hz. İsa'nın Akibeti Hakkında İhtilafâ Düşenlerin Yahûdîler Olması ... 7/553
Hz. İsa'nın Allah'ın Kelimesi ve Rûhu Olmasının Manası ... 5/407
Hz. İsa'nın Babasız Yaratılmasının İzahı ... 5/583
Hz. İsâ'nın Bebek İken Konuşmasına Hristiyanların İtirazı ... 5/591
Hz. İsa'nın Beşikte ve Olgunluk Çağında Konuşması ... 5/589
Hz. İsa'nın Çamurdan Kuş Yapma Mu'cizesi ... 5/596
Hz. İsa'nın Gaybdan Haber Verme Mu'cizesi ... 5/601
Hz. İsa'nın Hastaları İyileştirme ve Ölüleri Diriltme Mu'cizesi ... 5/600
Hz. İsâ'nın Küçük Yaşta Tebliğe Katkısı ... 14/203
Hz. İsa'nın Nefesi (Üflemesi) ... 5/599
Hz. İsa'nın Ölüleri Diriltmesi ... 8/385
Hz. İsa'nın Ruhu'l-Kudüs ile Desteklemesi ... 8/382
Hz. İsa'nın Şeriatının Bazı Haramları Helal Kılması ... 5/603
Hz. İsâ'nın Tebliğatı ... 14/203
Hz. İsa'nın Tevrat'a Yaptığı İlaveler ... 8/178

Hz. İsa'nın Tevrat'ı Tasdik Etmesinin Manası 5/602
Hz. İsa'nın Üzerindeki İlahî Nimetler 8/382
Hz. İsa'nın Yahudîlerde İnkâr Alametleri Görmesi 5/605
Hz. İsa'nın Yaratılışı 9/73
Hz. İsa'nın, İsrailoğullarına Resul Gönderilmesi 5/595
Hz. İsa'nın, Küçüklüğünde Boyacının Yanında Çalışması 5/611
Hz. İsa'ya "Allah'ın Kelimesi" Denilmesinin Manası 5/561
Hz. İsa'ya "Kelime" Denilmesi Hangi Manaya Gelir? 5/582
Hz. İsa'ya Kitab Verilmesi 14/211
Hz. İsa'ya Kitap ve Hikmetin Verilmesi 8/383
Hz. İsa'ya Verilen Aşikar Belgeler 3/90
Hz. İsa'yı "Ruhu'l-Kudüs ile Takviye Etme 3/91
Hz. İsa'yı Öldürmek İsteyenin, Ona Benzetilerek Öldürülmesi 7/551
Hz. İsa'yı Tanrılaştıran Hristiyanların Bahaneleri 5/404
Hz. İsa'yı Tanrılaştıranlar Kâfir Olmuşlardır 8/83
Hz. İshâk ve Hz. Yakub (a.s) 15/22
Hz. İsmail (a.s)'in Kıssası 14/250
Hz. İsmail'in Büyümesi ve Kâbe'nin İnşası 12/551
Hz. Lût (a.s)'un Kıssası 11/618; 16/354
Hz. Lût "Kızlarım" Derken Ümmeti İçindeki Kızları Kastetti 11/624
Hz. Lût ile Mü'minlerin Kurtarılması 9/574
Hz. Lût'a Geceleyin Çıkış Emri 12/6
Hz. Lût'a Meleklerin Müjde Vermesi 12/5
Hz. Lût'un "Beni Küçük Düşürmeyin" Sözünden Maksat 11/626
Hz. Lût'un Ailesinin Azaptan Korunması 13/30
Hz. Lût'un Karısının Helâk Olanlardan Olması 13/31
Hz. Lût'un Tanımadığı Ziyaretçilerden Kuşkulanması 13/32
Hz. Meryem Hamile Kalınca Dehşete Kapılıyor 14/184
Hz. Meryem ile Annesi "Hanne" (a.s)'nin Kıssası 5/540
Hz. Meryem Kıssası 14/176
Hz. Meryem'e Mu'cizevi Olarak Taze Hurma Verilmesi 14/197
Hz. Meryem'e Rûh Üflenmesinin İzahı 14/188
Hz. Meryem'in Istıfa Edilmesinin Manası 5/574
Hz. Meryem'in Ölmek İstemesinin İzahı 14/192
Hz. Meryem'in Tertemiz Oluşu 5/573
Hz. Meryem'in, Soruların Cevabını Hz. İsâ'ya Havale Etmesi 14/202
Hz. Muhammed (s.a.s) Apaçık Bir Korkutucudur 10/187
Hz. Muhammed (s.a.s)'i İnkâr Eden Dinlerin Durumu 11/522
Hz. Muhammed (s.a.s)'in Nübüvvetine Kur'ân'ın Delil Olması 7/310
Hz. Muhammed (s.a.s)'in Nübüvvetinin Doğruluğu 16/7

Hz. Muhammed (s.a.s)'in Rehberliği 19/14
Hz. Muhammed (s.a.s)'in Risaleti 10/112; 19/398
Hz. Muhammed (s.a.s)'in Şefaati 12/547
Hz. Muhammed'in Araplara Gönderildiği İddiası 12/461
Hz. Muhammed'in Nübüvvetine Yeterli Delil Bulunduğu 9/165
Hz. Muhammed'in Önceki Peygamberleri Tasdikinin Manası 6/53
Hz. Muhammed'in Risaleti Evrenseldir 10/107
Hz. Muhammed'in Risâletinin Sınırı 18/560
Hz. Muhammed'in Şeriati ile Hz. İbrahim'in Şeriati Arasındaki Fark 3/363
Hz. Musa (a.s) ile Yardımcısı 14/71
Hz. Musa (a.s) ve Ümmetinin Mısır'dan Çıkışı 16/230
Hz. Musa (a.s)'nın Allah'ın Hitabına Cevabı 14/353
Hz. Musa (a.s)'nın Doğumu 16/398
Hz. Musa (a.s)'nın Firavun'a Tebliği 13/578
Hz. Musa (a.s)'nın Hz. Hârun (a.s)'a Çıkışması 14/513
Hz. Musa (a.s)'nın İlk Otuz Gün ile Son On Günde Ne Yaptığı? 10/47
Hz. Musa (a.s)'nın İsteği 16/423
Hz. Musa (a.s)'nın Kavmini Cesaretlendirmesi 16/232
Hz. Musa (a.s)'nın Kavminin Denizi Geçmede Tereddütleri 16/233
Hz. Musâ (a.s)'nın Kıssası 11/424; 14/248; 15/311; 16/116
Hz. Musa (a.s)'nın Risaleti 14/328, 337; 16/198, 429
Hz. Musa (a.s)'nın Risaletinin Delili 9/607
Hz. Musâ (a.s)'ya "Büyücü!" Hitabı 19/64
Hz. Musa (a.s)'ya Allah'ın Doğrudan Hitab Etmesi 14/353
Hz. Musa (a.s)'ya Kavuşma 17/177
Hz. Musa (a.s)'ya Verilen Mu'cizeler 9/604
Hz. Musa (a.s)'yı Büyücü Olarak Nitelemeleri 18/389
Hz. Musa (a.s)'yı Öldürme Teşebbüsü 18/389
Hz. Musa ile Harun (a.s)'a Yapılan İhsan 18/49
Hz. Musa ile Harun (a.s)'un Kıssası 18/49
Hz. Musa ile Hızır'ın Gemiye Binmeleri 14/90
Hz. Musa ile Hz. Harun (a.s)'un Çölde Kalıp Kalmadıkları 8/103
Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın Ayrılmaları 14/99
Hz. Musa ile Sihirbazların Buluşma Yeri ve Zamanı 14/445
Hz. Musa Kavminden Yetmiş Kişi Seçti 10/89
Hz. Musa Kıssasının Ezberlenmesi 16/312
Hz. Musa ve Firavun Kıssası 12/33
Hz. Musa ve Hz. Nuh'a Verilen Nimetler 13/333
Hz. Mûsa ve Kavminin Allahu Teâlâ'yı Görmek İstemeleri 2/528
Hz. Mûsa'dan Sonra Resûller Gönderilmesi 3/89

Hz. Mûsa'dan Sonraki Resuller (a.s) 3/90
Hz. Musa'nın Ateş Gördüğü Mekânın Kutlu Olmasının Sebebi 16/315
Hz. Musa'nın Beraberindeki Genç 14/73
Hz. Musa'nın Büyücülerle Karşılaşması 14/463
Hz. Musa'nın Daha Dönmeden Kederlenmesinin İzahı 10/79
Hz. Musa'nın Deniz Yolculuğu İçin Denizdeki Güvenlik Sebepleri 14/485
Hz. Musa'nın Firavun Hakkında Bedduası 11/435
Hz. Musa'nın Her Kabileden Seçtiği Yetmiş Kişi ile Mîkat'a Çıkışı 10/91
Hz. Musa'nın Hızır'dan İlim Talep Etmesi 14/84
Hz. Musa'nın Hz. Harun'dan Hesap Sorması 10/83
Hz. Musa'nın Istıfa Edilmesi 10/63
Hz. Mûsa'nın İsrailoğullarına Mukabelesi 2/594
Hz. Musa'nın İtaat Sözü Vermesi 14/89
Hz. Musa'nın Kavmine Tevekkül Talimatı Vermesi 11/430
Hz. Mûsa'nın Kavminin Allah'ı Görme Talebi Ne Zaman ve Nasıl Oldu? 2/530
Hz. Mûsa'nın Kayadan On İki Pınar Fışkırtması 2/550
Hz. Musa'nın Kıptî'yi Kasıtsız Olarak Öldürmesi 16/207
Hz. Musa'nın Mu'cizeleri 12/466; 13/579
Hz. Musa'nın On İki Pınar Fışkırtması 10/119
Hz. Musa'nın Rabbinden Dilediği Sekiz Şey 14/364
Hz. Musa'nın Sâmiri'yi Azarlaması 14/518
Hz. Musa'nın Seyahatinin Sebebi 14/73
Hz. Musa'nın Sihir Karşısındaki Durumu 14/467
Hz. Musa'nın Sihirbazları Sihir Yapmaya Davet Etmesinin İzahı 10/7
Hz. Musa'nın Sihirbazlarla Buluşması 14/445
Hz. Musa'nın Sihirden Endişesinin Giderilmesi 14/469
Hz. Musa'nın Sihirden Korkusunun İzahı 14/568
Hz. Musa'nın Teslimiyeti 14/364
Hz. Musa'nın Tevrat Levhalarını Elinden Atması 10/82
Hz. Mûsâ'nın Yahudileri Mukaddes Beldeye Girmeye Teşviki 8/93
Hz. Musa'ya Sadece Bir Zürriyetin İnanması 11/428
Hz. Mûsa'ya Su Nerede Verildi? 2/551
Hz. Musa'ya Tevrat'ın Verilme Keyfiyeti 10/47
Hz. Mûsa'ya Tûr Dağında Yapılan Vahy 2/511
Hz. Musa'ya Yapılan Nidanın Mahiyeti 16/198
Hz. Mûsa'yı Alay Etmekle İttiham Etmeleri 2/592
Hz. Mûsa'yı Alayla İttihamları Sebebiyle Kâfir Oldular mı? 2/593
Hz. Musa'nın Asası 2/551
Hz. Nûh (a.s)'a Cinnet İddia Etmeleri 15/294
Hz. Nûh (a.s)'dan Fiyasko Beklemeleri 15/294

Hz. Nuh (a.s)'un Ailesi 11/561
Hz. Nûh (a.s)'un Kavminin İtirazları 15/293
Hz. Nûh (a.s)'un Kıssası 11/416; 15/27; 15/291; 16/ 118, 260
Hz. Nûh (a.s)'un Sade İnsan Olması 15/293
Hz. Nûh (a.s)'un Tebliğinin Mazide Olmadığı 15/294
Hz. Nûh (a.s)'un Teskin Edilmesi 11/550
Hz. Nûh (a.s)'un Tevhide Daveti 15/292
Hz. Nuh (a.s)'un Zellesi 11/580
Hz. Nûh Gemi Yapıyor 11/555
Hz. Nuh ile Hz. Musa Arasında Bir Mukayese 11/431
Hz. Nuh, Dalgalar Arasında Oğluna Sesleniyor 11/567
Hz. Nuh'a Gemi Yapma Emri Veriliyor 11/552
Hz. Nuh'tan Beri İmha Edilen Nesiller 13/371
Hz. Nuh'un Alay Edenlere Cevabı 11/556
Hz. Nuh'un Duası 15/28
Hz. Nuh'un Gerçek Oğluna Hitab Ettiği Görüşü 11/567
Hz. Nûh'un İkinci Âdem Olması 11/582
Hz. Nûh'un Şükrü 13/335
Hz. Nuh'un Tebliğindeki Bazı İncelikler 9/537
Hz. Nuh'un Zellesinin Affedilmesi, Kadrinin Yücelmesi 11/581
Hz. Nuh'un Zürriyeti Hakkında 9/14
Hz. Nûh'un, Üvey Oğluna Hitab Ettiği Görüşü 11/568
Hz. Osman'a İftira 20/222
Hz. Peygamber (a.s)'in Yüce Makamı 22/600
Hz. Peygamber (s.a.s) Hakkında Cenab-ı Hakk'ın Deruhte Etmesi 23/263
Hz. Peygamber (s.a.s) Hakkında Sehiv Mümkün mü? 23/220
Hz. Peygamber (s.a.s) İçin İstiğfar? 23/321
Hz. Peygamber (s.a.s) Keffaret Verdi mi? 21/304
Hz. Peygamber (s.a.s) Kıyametin Yakınlığını Bilmiyor muydu? 21/560
Hz. Peygamber (s.a.s)'i Teselli 19/59
Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ecdadının Mü'min Oldukları 16/297
Hz. Peygamber (s.a.s)'in İctihadı 20/139
Hz. Peygamber (s.a.s)'in İstiğfarı 19/297
Hz. Peygamber (s.a.s)'in Melâikeye Üstünlüğü 15/106
Hz. Peygamber (s.a.s)'in Teselli Edilmesi 16/373
Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ümmü Habîbe ile Evlenmesi 21/179
Hz. Peygamber (s.a.s)'in Yetimliğindeki Hikmet 22/600
Hz. Peygamber (s.a.s)'in Zafer Hakkındaki Sözünün İzahı 4/442
Hz. Peygamber Allah'ı Gördü mü? 20/159
Hz. Peygamber Cinleri Gördü mü? 21/526

Hz. Peygamber Devrinde Dinden Dönenler 8/195
Hz. Peygamber Ehl-i Kitap Hakkında Hüküm Verip Vermemekte Muhayyerdir 8/162
Hz. Peygamber Endişe ve Hüzün Duyar mıydı? 11/407
Hz. Peygamber Günahtan Masum (Korunmuş)tur 7/439
Hz. Peygamber Hakkında Saçmalama 19/115
Hz. Peygamber Hayatı Boyunca Hidâyette 22/594
Hz. Peygamber İctihadla Değil, Vahiyle Hükmeder 11/290
Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir Sevr Mağarasında 10/560
Hz. Peygamber Neden İbn Übey'in Namazını Kıldırmak İstedi? 11/56
Hz. Peygamber Nezir ve Beşirdir 11/487
Hz. Peygamber Size Çok Düşkündür 11/195
Hz. Peygamber Tabip, Kur'an Reçete Durumundadır 11/385
Hz. Peygamber Töhmetten Uzak 21/379
Hz. Peygamber Yalnız Müslümanlar İçin Değil, Bütün İnsanlar İçin Nimettir 6/364
Hz. Peygamber'den Günah Sâdır Olur mu? 10/577
Hz. Peygamber'den Zelle Olur mu? 22/254
Hz. Peygamber'e "Kâfirlere Tabi Olma" Demenin Manası 8/523
Hz. Peygamber'e Aşireti Uyarma Emri 16/294
Hz. Peygamber'e Büyük Mükâfat Var 21/380
Hz. Peygamber'e Cinnet İsnat Etmeleri 15/331
Hz. Peygamber'e Hitap 17/185
Hz. Peygamber'e Nusretin Gecikmesinin Hikmeti 23/312
Hz. Peygamber'e Suikast Tertipleyenler 8/68
Hz. Peygamber'e Tabi Olma Hakkında 7/232
Hz. Peygamber'e Uymanın Farz Oluşu 10/113
Hz. Peygamber'e Verilen Hüccet 13/526
Hz. Peygamber'i Kınama Edepsizliği 10/617
Hz. Peygamber'i Taltif 21/379
Hz. Peygamber'in (Savaşa Katılmama Hususunda) Müsaade Ettikleri 10/577
Hz. Peygamber'in A'raf, 177. Âyetteki Dokuz Sıfatı 10/101
Hz. Peygamber'in Arşa Oturacağı İddiası Esassızdır 13/524
Hz. Peygamber'in Ashabı ile Müstağni Oluşu 22/599
Hz. Peygamber'in Askere Savaş Düzeni Vermesi 6/207
Hz. Peygamber'in Elbisesine Bürünmesinin Sebebi 21/604
Hz. Peygamber'in Görevi Arındırmak Değil, Tebliğ 22/257
Hz. Peygamber'in Görevinin Yalnız Uyarma Olması 22/247
Hz. Peygamber'in Günahkârlar Hakkında Şefâati 6/478
Hz. Peygamber'in Hanımlarıyla İlgili Fıkhî Meseleler 17/217

Hz. Peygamber'in Hükmü Karşısında Mü'minler ve Münâfıklar 15/628
Hz. Peygamber'in Hükmüne Razı Olmayan Münafığın Hz. Ömer Tarafından Öldürülmesi 7/239
Hz. Peygamber'in Hz. Davud (a.s)'a Üstünlüğü 23/245
Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile Müstağni Oluşu 22/599
Hz. Peygamber'in Hz. İbrahim (a.s)'e Üstünlüğü 23/244
Hz. Peygamber'in Hz. İsa (a.s)'ya Üstünlüğü 23/245
Hz. Peygamber'in Hz. Nuh (a.s)'a Üstünlüğü 23/244
Hz. Peygamber'in Hz. Süleyman (a.s)'a Üstünlüğü 23/245
Hz. Peygamber'in Hz. Yûsuf'u Sena Etmesi 12/193
Hz. Peygamber'in İctihad Etmesi 10/578
Hz. Peygamber'in İnsanlardan Olması 11/194
Hz. Peygamber'in İsmeti Hakkındaki Şüpheye Cevap 6/229
Hz. Peygamber'in Kâfirlere Lânet Etmeyişinin Hikmeti 6/231
Hz. Peygamber'in Kanaatkârlığı ile Müstağni Oluşu 22/600
Hz. Peygamber'in Kendisini Tezkiyesi 7/194
Hz. Peygamber'in Mecnun Olduğu İddiası 12/589
Hz. Peygamber'in Mekke'den Zuhurundaki Faydalar 6/365
Hz. Peygamber'in Mekke'nin Fethinde Müşriklere Muamelesi 12/285
Hz. Peygamber'in Mü'minler Hakkında Duası 11/100
Hz. Peygamber'in Mü'minlere İnanmasının Manası 10/649
Hz. Peygamber'in Öldürüldüğü Şayiası 6/266
Hz. Peygamber'in Rauf ve Rahim Olması 11/196
Hz. Peygamber'in Risaletinin Delilleri 10/520
Hz. Peygamber'in Risaletten Önceki Hayatı, Davasına Delildir 11/291
Hz. Peygamber'in Şefaatinin Mahfuziyeti 2/474
Hz. Peygamber'in Tevbe 128'deki Beş Sıfatı 11/194
Hz. Peygamber'in Ümmeti Hakkında Şahitlik Etmesi 7/157
Hz. Peygamber'in Ününün Yüceliği 22/614
Hz. Peygamber'in, Gömleğini İbn Übeyy'e Göndermesi 11/57
Hz. Peygamber'in, Nebilerin Hidayetine Tabi Olmasından Maksat 9/22
Hz. Peygamber'in: "Kalbim Bulutlanır, Günde Yüz Defa İstiğfar Dilerim" Hadisinin İzahı 2/407
Hz. Peygamberi İkazın Hikmeti 22/89
Hz. Peygamberi Teselli 14/648; 18/451
Hz. Peygamberin Hükmünden Kaçıp Tağuta Başvuranların Kâfirliği 7/241
Hz. Peygamberin İnsanları Tezkiyesi (Arındırması) Nasıl Olur? 3/359
Hz. Peygamberin İsmet Vasfına Haksız Yere İtiraz 10/392
Hz. Peygamberin Küllî Fazileti 9/24
Hz. Peygamberin Risaletinin Evrenselliği 9/41

Hz. Peygamberin ve Mü'minlerin Şecaatleri....6/398
Hz. Peygamberin Yalnız Vahye Uyması....8/560
Hz. Peygamberin, Diğer Enbiyayı Tasdikindeki Hikmetler....6/62
Hz. Sâlih Kavmini İkna Etmek İstiyor....11/601
Hz. Salih'in Azaptan Sonra Kavmine Hitabı....9/567
Hz. Salih'in Devesi....9/558
Hz. Sâlih'in Kavmi Birdenbire Aleyhine Dönüyor....11/599
Hz. Salih'in Kavmini Hakk'a Daveti....9/557
Hz. Sâlih'in Semûd Kavmini Dine Daveti....11/598
Hz. Süleyman (a.s) ile Sihrin Münasebeti....3/144
Hz. Süleyman'ın "Mülkü"nün Mânası....3/143
Hz. Süleyman'ın Ordusu....16/323
Hz. Şuayb Daha Önce Kavminin Dininde Değildi....9/583
Hz. Şuayb Kavmine Meydan Okuyor....12/30
Hz. Şuayb'ın Kavmine Cevabı....12/20
Hz. Ya'kub Akıbetten Emin İdiyse Neden Endişelendi?....12/93
Hz. Ya'kûb Hanedanının Hz. Yûsuf'un Önünde Eğilmeleri....12/294
Hz. Ya'kûb Hanedanının Yûsuf Tarafından Karşılanması....12/292
Hz. Ya'kûb Niçin Tam Teslimiyet Göstermedi?....12/265
Hz. Ya'kub Niçin Yûsuf'a Ayrıcalık Tanıdı?....12/97
Hz. Ya'kub Niçin Yûsuf'u Kurtarmaya Girişmedi?....12/115
Hz. Ya'kub Yûsuf'un Kokusunu Alıyor....12/287
Hz. Ya'kûb'u Kınamaları....12/268
Hz. Ya'kub'un Baştan Beri Endişeli Olması....12/102
Hz. Ya'kub'un Bünyamin'i Göndermek İçin Garanti İstemesi....12/226
Hz. Ya'kûb'un Gözlerine Perde İnmesi....12/267
Hz. Ya'kûb'un Ümidinin Sebepleri....12/272
Hz. Ya'kub'un Yalanı Keşfetmesi....12/113
Hz. Ya'kûb'un Yûsuf'a Daha Çok Üzülmesinin Sebebi....12/262
Hz. Ya'kub'un Yûsuf'u Göndermek İstememesi....12/104
Hz. Yahya (a.s)'nın Doğum Müjdesi....14/156
Hz. Yahya'nın Hasûr Vasfının İzahı....5/563
Hz. Yunus'un Kıssası....11/461
Hz. Yusuf (a.s)'un Meleğe Benzetilmesinin İzahı....2/336
Hz. Yûsuf Asla Günaha Kastetmedi....12/135
Hz. Yûsuf İçin Nimetin Tamamlanması....12/91
Hz. Yûsuf İçin Nimetin Tamamlanması Nübüvvettir....12/91
Hz. Yûsuf Kıssasındaki İbret....12/94
Hz. Yûsuf Küçüklüğünde Kavminin Dinine Mensup Oldu mu?....12/171
Hz. Yûsuf'a Risalet Verilmesi....12/127

Hz. Yûsuf'a Rüya Tabirinin Öğretilmesi 12/90
Hz. Yûsuf'tan Hata Sâdır Oldu mu? 12/134
Hz. Yûsuf'un Aile Efradını Ağırlaması 12/293
Hz. Yûsuf'un Babasına Haber Vermemesinin Sebebi 12/301
Hz. Yûsuf'un Dürüstlüğünün Delilleri 12/147
Hz. Yûsuf'un Göreve Talip Olması 12/208
Hz. Yûsuf'un Hakimiyetinin Bazı Tezahürleri 12/212
Hz. Yûsuf'un Hapishane Arkadaşlarına Tebliği 12/174
Hz. Yûsuf'un Kardeşleri 12/94
Hz. Yûsuf'un Kendisini "Hafîz" ve "Alîm" Olarak Tavsifi 12/210
Hz. Yûsuf'un Masum Olduğuna Delâlet Eden Âyet 12/199
Hz. Yûsuf'un Mu'cizelerinden 12/170
Hz. Yûsuf'un Mutlu İdare Dönemi 12/212
Hz. Yûsuf'un Rüyası 12/86
Hz. Yûsuf'un Rüyayı Anlatmayışının Sebebi 12/88
Hz. Yûsuf'un Seçilmesi 12/90
Hz. Yûsuf'un Son Derece Nazik Davranışı 12/298
Hz. Yûsuf'un Uyguladığı İhtiyat 12/193
Hz. Yûsuf'un Vefatı 12/302
Hz. Yûsuf'un, Gömleğini Babasına Göndermesi 12/285
Hz. Yûsuf'un, Kardeşlerini Onure Etmesi 12/285
Hz. Yûsuf'un Rüya Tabirinden Önce Giriş Yapmasının Hikmeti 12/168
Hz. Zekeriya'nın Mazhariyeti 14/142
Hz. Zekeriyya (a.s)'ın Endişesi 14/149
Hz. Zekeriyyâ (a.s)'nın Kıssası 5/555
Hz. Zekeriyya, Allah'ın Kendisine Çocuk Vermesini
Neden İmkânsız Gördü? 5/565
Hz. Zekeriyya'nın "Kısırın Çocuğu Olmaz" Demesi 14/159
Hz. Zekeriyyâ'nın Gizlice Dua Etmesinin Sebebi 14/144
Hz. Zekeriyya'nın İşaretle Konuşması 5/571
Hz. Zekeriyya'nın Kavmini İbadete Teşvik Etmesi 14/166
Hz. Zekeriyya'nın Konuşmayı Bırakması 14/164
Hz. Zekeriyya'nın Müjdenin Zamanı Hakkında Bir Alâmet İstemesi 14/164
Hz. Zekeriyyâ'nın Niyazı 14/144
Hz. Zeyneb'le Evlenmenin Nezaheti 17/230
Hz. Zeyneb'le Nikâh 17/229

-I-

Inde Rabbihim (عِنْدَ رَبِّهِمْ) Sözündeki İncelikler 23/89
Isbah Kelimesinin İzahı 9/66

Istıfa Kelimesi Hakkında Bilgi 5/534
Istılah Mânasıyla Nesih 3/188
Ittıla Kelimesinin Manası 16/448
Ivec (Eğrilik) Nedir? 13/602

-İ-

İ'cab: Kendini Beğenme 10/608
İ'caz Vechi Nedir? 11/509
İ'rab Farklı Mahiyet ve İsimlere Mahsustur 1/125
İ'rab Lâfzının Etimolojisi 1/125
İ'rab Neden Son Harfte Uygulanır? 1/125
İ'rabın Aslî Şekli 1/131
İ'rabın Kısımları 1/130
İ'sâr (Eli Dar Olma) Nedir? 5/298
İ'tizal Kelimesi 19/119
İbadet Emrinden Maksat Kalbi Temizlemektir 2/63
İbadet Emrinin Şumûlü 2/59
İbadet Halindeki Resûlün Yanına Toplanmaları 21/550
İbadet Hilkatin Neticesidir 2/64
İbadet Kavramı 2/58; 20/33; 23/71
İbadet Kavramı, Kelam, Fıkıh ve Ahkâma Şamildir 3/66
İbadet Saikleri 17/472
İbadet Vakitleri 17/12
İbadet ve Gizlilik 17/399
İbadetin (Namazın) Efdal Olan Vakti 3/486
İbadetin Allah'a Faydası Yoktur 2/63
İbadetin Doyurma ile İlgisi 23/206
İbadetin En Mükemmeli Tefekkürle Yapılanıdır 6/462
İbadetin Gerekçesi 2/89
İbadetin Kabulü İçin Ayrıca Duaya Lüzum Var mı? 3/340
İbadetin Mahiyeti 11/486
İbadetle Mükellef Olmayanlar 2/64
İbadette İhlas 18/233
İbadette Kolaylık 21/598
İbahiyye'nin İddiası 2/201
İbare Kelimesi 1/81
İblâs Nedir? 17/8
İblis Bile Yalandan Kaçınır 18/193
İblis Esasen Kâfir İdi 2/362
İblis Önce Mü'min İken Sonradan Kâfir Oldu 2/364

İblis, Cennetin Dışından Nasıl Hz. Âdem (a.s.)'i Kandırabildi? 2/392
İblis'e Tabi Olanların Akıbeti 18/193
İblis'e Uyanlar 17/315
İblis'in Azdırma Çabası 18/192
İblis'in Bahanesi 9/348
İblis'in Diretmesi 12/630
İblis'in Gururu 18/188
İblis'in Hz. Âdem'e Düşmanlığının Sebebi 14/549
İblis'in İnsan Kılığına Girmesi 10/358
İblis'in Kabilesi 9/384
İblis'in Kıyası 12/630; 18/188
İblis'in Kimliği 14/59
İblis'in Melek Olup Olmadığı 2/318; 12/629
İblis'in Meleklerden Olduğunu Söyleyenler 2/321
İblis'in Meleklerden Olup Olmadığı, Aralarındaki Farklar 9/345
İblis'in Mühlet İstemesi 9/353
İblis'in Nereden Nereye İndiği 9/352
İblis'in Yaptığı Hatanın Cezasının Büyüklüğü 18/190
İblis'in Yemin Etmesi 9/375
İblis'in Yeminle Âdem ve Eşini Aldatması 9/371
İblîs'ten Sığınma 23/384
İbn Ebî Serh Kıssası 15/282
İbn Huzeyme'nin Teşbihe Kaçan İfadeleri 18/566
İbn Ümmü Mektum'u A'ma Sıfatıyla Nitelemenin Manası 22/254
İbn Ümmü Mektum'un Dinlediği Dersten Faydalanması 22/255
İbn Ümmü Mektum'un Hatası 22/252
İbnu'z-Ziba'râ'nın İddiası 15/88
İbrahim (a.s) Ahirette Sâlihlerdendir 16/573
İbrahim (a.s) Kıssasını Zikretmenin Hikmetleri 14/231
İbrahim (a.s) Ümmetindeki Örnek 21/174
İbrahim (a.s) ve Karısının Çocuktan Ümitsiz Olmaları 19/623
İbrahim (a.s)'e Gelen Elçiler 16/578
İbrahim (a.s)'e Melekûtun Gösterildiği Zaman 8/647
İbrahim (a.s)'i Yakmaya Teşebbüs Etmeleri 15/16
İbrahim (a.s)'in Allah'ı Tavsif Ettiği Hususlar 16/242
İbrahim (a.s)'in Ateşe Atılması 18/32
İbrahim (a.s)'in Atıldığı Ateşin Serin Olmasının Mahiyeti 15/20
İbrahim (a.s)'in Babası İçin Af Dilemesinin İzahı 16/253
İbrahim (a.s)'in Babasının Affedilmesi Talebi 16/253
İbrahim (a.s)'in Büyük Putu Bırakması 15/8

İbrahim (a.s)'in Cennete Varis Olma Talebi 16/253
İbrahim (a.s)'in Dilekleri 16/249
İbrahim (a.s)'in Gizlice Putları Kırması 18/28
İbrahim (a.s)'in Hastalığını Söylemesi 18/25
İbrahim (a.s)'in Hüküm Talebi 16/249
İbrahim (a.s)'in İkramı 19/615
İbrahim (a.s)'in İyi Bir Nam Talebi 16/252
İbrahim (a.s)'in Kâbe'yi Hazırlaması 15/163
İbrahim (a.s)'in Kavmini Sorgulaması 16/239
İbrahim (a.s)'in Kıssası 14/230, 660; 16/238; 18/23
İbrahim (a.s)'in Mahşerde Rüsvay Olmama Talebi 16/254
İbrahim (a.s)'in Misafirlerden Çekinmesi 19/622
İbrahim (a.s)'in Misafirleri 19/613
İbrahim (a.s)'in Misafirlerine Görevlerini Sorması 19/625
İbrahim (a.s)'in Müşrikleri Sıkıştırması 18/29
İbrahim (a.s)'in Oğlunu Kesme Hakkında Rüyası 18/36
İbrahim (a.s)'in Övülmesinin Sebebi 20/229
İbrahim (a.s)'in Putları Düşman İlan Etmesi 16/240
İbrahim (a.s)'in Putları Kırması 15/5
İbrahim (a.s)'in Rabbine Hicreti Hakkında 18/32
İbrahim (a.s)'in Tebliği 16/545; 19/44
İbrahim (a.s)'in Tevekkülü 15/17
İbrahim (a.s)'in Yalnız Kalması 18/28
İbrahim (a.s)'in, Babası Azer'i İrşadı 14/233
İbrahim (a.s)'in, Babasını Uyarırken Kullandığı Üslup 14/239
İbrahim Sûresi 12/447
İbrahim ve İshak'ın Kutlu Kılınması 18/48
İbrahim ve Musa (a.s)'nın Suhufları 20/226; 22/452
İbret Alınacak Durumlar 14/564
İbret İçin Seyahat 17/9, 60; 18/ 387
İbret ve İ'tibar Kelimeleri 21/138
İbtiğa-yı Vech 22/573
İbtihâl Kelimesinin Manası 5/644
İbtilanın Manası 22/416
İcabet Af Sebebi 19/236
İcabet Allah'a Ait 18/601
İcabet Mü'minlere Ait 18/601
İcabetsiz Duâ Var mı? 18/438
İcbar Konusunda Azimet 13/285
İcma Ehli Sadece Fakihler Olup, Diğer Âlimler Değildir 7/234

İcmada Asrın Sona Ermesi Şart Değildir 7/235
İç Kemiren Pişmanlık 17/331
İçimizden Geçirdiğimiz Sözlere "Kelâm" Denir mi? 1/86
İçki Hakkında Hüküm 4/475
İçki ve Kumarın Dine Zararı 8/304
İçkinin Kin ve Düşmanlık Doğurması 8/302
İçtiğiniz Tatlı Su 20/593
İçtimaî Anlaşma 18/128
İdarenin Ceza Şeklinde Muhayyer Olması 8/128
İddet Hesabı 21/277
İddet Meselesi 4/555
İddet Şekilleri 21/276
İddetin Vâcip Olması 4/556
İddialar İlahî Hükmü Değiştiremez 18/291
İdeal Faziletin İzâhı 16/250
İdğam'ın İhtiva Ettiği Sır 1/220
İdlal Hakkında Mu'tezile İddiası ve Cevabı 7/352
İdlâl ve İptal 19/247
İdrab Hakkında 19/489
İdrâk 2/300
İdrâk Farklılıkları 16/553
İdris (a.s)'ın Göğe Yükseltilmesi 14/252
İdris (a.s)'ın Sıfatları 14/252
İfdâ Tabirinin izahı 6/655
İfk Hadisesi 15/461
İfk Kelimesinin Manası 10/10
İfk Olayı ile İlgili Âyetin Nüzul Sebebi 15/466
İfrâd Haccı 4/269
İfrat'ın Manası 13/187
İfrit'in Teklifi 16/341
İftira Durumunda Allah'ın Rahmeti 15/474
İftira Durumunda Birbirine Sahip Çıkma 15/470
İftira Durumunda Dört Şahit 15/473
İftira Durumunda Mü'minlerin Adabı 15/470
İftira Durumunda Tenzih 15/477
İftira Kelimesi 16/56
İftiracılar ve Zâlimler 21/202
İftiracılara Karşı Hz. Meryem'e Verilen Talimat 14/199
İftiracıların Cezası 15/504
İftirada Asılsız Şeyi Geveleme Durumu 15/475

İftiradan Tövbe 15/442
İftiranın Teaddüdü 15/419
İftitah Tekbiri 22/449
İğna Kelimesinin Manası 20/113; 22/272
İğva'nın Manası 9/355
İğvadan İstisna Edilenler 13/475
İhbat (Günahları Sevapları Silmesi) İddiasının Reddi 7/154
İhde'l-Küber Tabiri 21/644
İhdine's-Sırâta'l-Müstekîm'in Tefsiri 1/452
İhlâs 18/202, 226; 23/72
İhlas Emri 23/68
İhlas Sûresi 23/347
İhlas Sûresi'ni Okumadaki Mükâfatın Hikmeti 23/353
İhlas Sûresi'nin Fazileti 23/348
İhlas Sûresi'nin Nüzul Sebebi 23/349
İhlas Sûresi'nin Öteki İsimleri 23/351
İhlas ve Kulluk Tohumu 18/588
İhlâsa Aykırı Şeyler 18/203
İhlâsın Başı Tevhit 18/204
İhlâsın Önemi 3/230
İhlâsın Şartları 18/203
İhlasla Allah'a Yönelenlere Müjde 18/240
İhlassız Amellerin Akıbeti 11/515
İhramdan Çıkınca Avlanma Mubahtır 7/601
İhramlı İken Av Hakkında Hüküm 8/310
İhramlı Kimsenin Av Hayvanını Göstermesindeki Ceza 8/321
İhramlı Olana, Karada Avlanma Yasağı 7/595
İhramlı Olmayanın Avladığından, İhramlı Yiyebilir mi? 8/336
İhramlının Av Cezası Fakirleri Doyurma veya Oruç Şeklinde de Olabilir 8/328
İhramlının Avlanmayı Tekrar Etmesindeki Ceza 8/323
İhramlının Hatâen Öldürmesi Durumu 8/317
İhramlıya Deniz Avı Mubah, Kara Avı Haramdır 8/333
İhsan Kavramı 11/324; 13/254
İhsan ve Tevfik'in Tefsiri 7/247
İhsan, Korku ve Hüzün Olmama Kavramlarının Tahlili 3/229
İhsar Nedir? 4/279
İhsar Sebebiyle Kesilecek Kurbanlık 4/280
İhtida Ne Demektir? 14/494
İhtilaf ve Çekişmenin Zararı 10/348
İhtilafların Çıkması Niçin Kitaptan Sonra Oldu? 11/451

İhtilafta Hakem Kur'ân 18/562
İhtilaftan Hemen Sonra Hasıl Olan İcma 7/234
İhtilam Yaşı 16/15
İhtilâs Neye Denir? 3/351
İhtirasları Gemlemenin Lüzumu 13/183
İhtiyaç Halinde Çocuğu Annesinden Başkasının Emzirmesi 4/623
İhtiyaç Miktarı Su Varsa Teyemmüm Caizdir 8/43
İhya Kayıttan Sonra Değil mi? 17/456
İhyanın Numuneleri 17/491
İhzâren Getirilecekler 17/487
İkame (اَقَامَ) Kelimesinin İzâhı 15/597
İki Ayrı Âd Kavmi'nin Bulunduğu 11/597
İki Bahçe Sahibi 14/32
İki Çeşit Cennet 18/331; 20/475
İki Deniz 20/416
İki Deniz Arasına Engel Konulması 16/361; 20/418
İki Denizin Birleştiği Yer 14/76
İki Doğru Şahidden Maksat 8/363
İki Ecelin İzahı 8/430
İki İlahın Bulunması İmkansızdır 14/604
İki İsimli Nebiler 15/66
İki Kadının Hıyaneti 21/316
İki Kalp Olmaz 17/189
İki Kat Mükâfat 16/464
İki Kız Kardeşle Aynı Anda Evli Bulunma 7/36
İki Kişinin Rüyalarının Yorumu 12/179
İki Maşrık Arası Tabiri 19/55
İki Misli Ücret Alanlar 21/67
İki Yaratıcı İmkânsız 16/505; 21/324
İki Yıl Emzirme Vâcip Değildir 4/612
İkinci Vaad 13/342
İknâî Delilden Sonra Aklî Delil 11/381
İkrah Geçerli Değil mi? 16/538
İkrah'ın Çeşitleri 13/286
İkram Âdâbı 19/621
İktifa San'atının Örneği 8/454
Îlâ Hakkında Hüküm 4/546
Îlâ ve Talâkla İlgili Olan Hüküm 4/545
İlaf Kelimesi Hakkında 23/201
İlâh Kelimesinin Manası 8/638

İlâh Lâfzının, Kelime Olarak İştikâkı ... 1/311
İlah ve Allah Lâfzı ... 5/125
İlâhî Azamet ve Kibriya ... 1/493
İlahi Hikmet Gâh Zafer, Gâh Mağlubiyet İster ... 6/256
İlahi Kader Dışında Bir Şey Olmaz ... 12/46
İlahî Kelâmın Mahiyeti ... 17/586
İlahi Kudretin Tezahürleri ... 13/228
İlahî Kuvvetle Kul Kuvvetinin Mukayesesi ... 18/494
İlahî Lutfa Dair İncelikler ... 13/22
İlahî Lütuf Hakkında Mu'tezile'nin Bocalaması ... 2/578
İlâhi Lütuflar ... 11/489
İlahi Nur Güneşten Üstündür ... 14/384
İlahi Saltanatın Azameti Meleklerle Tecelli Eder ... 2/340
İlahî Tecellînin Sûr'a Üflemeden Sonra Yeri Aydınlatması ... 18/323
İlahî Vahyin Birliği ... 16/458
İlahî Vasıflar ... 18/175
İlahî Yardım Va'di ... 16/627
İlâhiyat ile İlgili Konular ... 15/563
İlave Mu'cize İstekleri ... 18/452
İleri Gelenlerin Günahkârlığı Hakkında İzahlar ... 9/191
İleride Gerçeği Anlayacaklar ... 22/149
İleride Helâk Olacaktır Anlayışı ... 16/506
İlhad Kelimesi ... 10/180; 13/277; 15/160
İlhadın Manası ... 18/529
İlham Nedir? ... 22/542
İlim Ehli Vezirinin Teklifi ... 16/342
İlim Ehlinin Nevileri ... 13/312
İlim İfade Eden İstidlâl, Kudretimiz Dâhilinde Değildir ... 2/77
İlim İfade Eden Zan ... 12/318
İlim Kelimesinin Müradifleri (Eş Anlamlıları) ... 2/300
İlim Kur'ân'ı Destekler ... 17/294
İlim Nur, Cehalet Zulmettir ... 11/266
İlim Öğrenmek İçin Yolculuk Şart mıdır? ... 11/179
İlim Öğretme İçin Ücret Almanın Doğru Olmadığı ... 3/549
İlim Sayesinde Var Olan İsimler ... 1/277
İlim Şirke Mânidir ... 16/532
İlim ve Dâî ... 7/94
İlim ve İmân Ehli ... 17/77
İlim ve Mal ... 23/19
İlim ve Zan Ne Demek? ... 20/177

İlimler Allah Teâlâ'nın Mahlûkudur ... 2/310
İlk İnkâr Edenler Ne Demektir? ... 2/444
İlk Kâfir Olmamaları Halinde İnkârları Caiz midir? ... 2/446
İlk Müslümanın Manası ... 18/231
İlk Ölüm Azabı ... 19/134
İlk Yaratan Diriltir ... 13/452; 17/7, 37; 19/237
İlk Yaratılış Gibi Diriliş ... 15/99
İlk Yaratmanın Safhaları ... 15/126
İlka Kelimesi ... 20/311
İlkin Yaratan, Diriltmeye Haydi Haydi Kâdirdir ... 11/226
İlkin Yaratıldığınız Gibi O'na Döneceksiniz Ne Demektir? ... 9/391
İll Kelimesinin Manası ... 10/449
İlliyyîn ile Siccîn'in Mukayesesi ... 22/332
İlme Dayanmanın Önemi ... 13/421
İlme'l-Yakin, Ayne'l-Yakin ve Hakka'l-Yakin ... 2/305
İlmel Yakîn ... 2/305; 23/144
İlmel Yakîn Bilseydiniz ... 23/142
İlm-i İlâhî (Allah'ın İlmi) Hakkındaki Görüşler ... 2/208
İlm-i İlâhinin Kitapta Olmasının İzahı ... 14/435
İlm-i Nücûm Câiz mi? ... 18/26
İlm-i Yakînî ... 8/645
İlmin Amelden Önce Gelmesi ... 5/353
İlmin Derecelerini İfade Eden Farklı Lafızlar ... 8/260
İlmin Ehemmiyeti Mevzuundaki Âyetler ... 2/248
İlmin En Şerefli Mertebe Olduğu ... 12/245
İlmin Fazileti ... 2/248; 21/113
İlmin Fazileti Hakkında Nükteler (İncelikler) ... 2/280
İlmin Fazileti Konusunda Hikayeler ... 2/282
İlmin Faziletine Dair Aklî Deliller ... 2/290
İlmin Faziletine Dair Âsâr ... 2/254
İlmin Faziletine Dair Sahabe Sözleri ... 2/278
İlmin Mertebesi ... 17/397
İlmin Önemi ... 16/320; 18/225
İlmin Önemi Hakkında Hadis-i Şerifler ... 2/251
İlmin Tarifi ... 2/296
İlmin Üstünlüğüne Dâir Aklî Deliller ... 2/264
İlminden Faydalanmayan Âlim Hakkında Hadis-i Şerifler ... 2/458
İlmine Güvenen Tip: Bel'am ... 10/152
İlmine Güvenen Tiplerden: Ümeyye ... 10/153
İltica Eden Müşrike Yapılacak İşlem ... 10/442

İltifat Üslubu Hakkında Bir İzah 11/310
İltifat Üslûbunun Hususiyeti 9/81
İltizâmi Delâlet 6//584
İlyas (a.s)'ın Kıssası 18/51
İlyas'ın Kim Olduğu? 18/52
İmam Ca'fer es-Sadık'ın Yaratıcıyı İspatı 11/308
İmam Ebû Hanife Nezdinde Efdal Vakitler 3/492
İmam Ebû Hanife'nin "İnşaallah" ile İlgili Menkıbesi 14/9
İmam Ebû Hanife'ye Göre Câriye ile Evlenmenin Şartları 7/75
İmam Kelimesinin İzahı 13/496
İmam Olmadığında Hadler 15/403
İmam Seçmenin Lüzumuna Delil Olan Âyet 8/150
İmam Şafiî'nin Mes'eleleri Kur'ân'a İrca Etmesi 8/535
İmam Şafiî'nin Tefsirine Göre Câriye ile Evlenmenin Şartları 7/74
İmama Tâbi Olanın Kıraati 1/390
İmamet İçin Nass Şart mıdır? 3/305
İmam-ı Mübîn 17/457
İmamın (Devlet Başkanının) Zekat Alıp Alamayacağı 10/644
İmamın Hutbesini Dinlemenin Farz Oluşu 10/233
İman Allah'ın Dilemesiyledir 22/99
İman Artırma Tabirinden Maksat 6/400
İman Basamakları: İman, Hicret ve Cihat 10/406
İman Eden Câriye ve Müşrik Bir Kadın 4/512
İmân Edenlerin Korku ve Hüzünden Uzak Olmaları 2/572
İman Edip Hicret Etmeyen Mü'minler 10/411
İman Edip İyi İşler Yapanların Mükâfatı 8/66
İman Edip Sâlih İşler Yapanlar Hariç 23/164
İman Ehlini Bekleyen Saadet 11/265
İman Etmeye Maniler 13/442
İman İçin Tefekkür 16/195
Îman İddiası 19/466
İman ile Amel 23/84
İman ile Amelin Farklılığı 14/29
İman ile İlahi Lütuf Arasındaki İlişki 9/20
İman Kardeşliği 21/126
İman Necat Sebebidir 17/291
İman Sırf Sözle Olmaz 15/625
İman Vasfını Tasrîhin Sebebi 16/626
İman ve Amele Göre Nur 21/312
İman ve Âmel-i Sâlih 2/146

İman ve Amel-i Salih'in Mükâfatı 16/526
Îman ve Amelin Neticesi 19/249
İman ve Bilgi Münasebeti 11/268
İman ve Cennet 16/529
İman ve Çile 16/535
İman ve Hicret Edenlerin Mükâfatı 10/479
İman ve İnkâr İnsana Ait 22/51
İman ve İnkârın Akıbeti 12/43
İman ve İnkârın Mücadelesi 15/152
İmân ve İslâm 5/480
Îman ve İslâm Farklı mı? 19/469
İman ve Küfrün Yaratılması 14/25
İman ve Küfür Meydana Çıkmıştır 5/141
İman ve Salih Amel Sahipleri Cennetlik Olacaklar 11/531
İman ve Şüphenin Yeri Kalptir 10/584
İmâna Çağıran Münadî 6/473
İmana Gelen Büyücülerin Adaletleri 14/479
İmâna Niyet 17/74
İman-Amel Münasebeti 2/146; 16/526; 19/249
İmanda Çocuk Babasına Tabidir 20/72
İmanda Devam ve Sebat Emri 7/507
İmanda İstisna Meselesi 10/583
İmanda İstisna Yani "İnşaallah Mü'minim" Demek 10/264
İmanda Sebatın Mükâfatı 13/290
İmanda Şüphe Olmaz 10/583
İmanda Tahkîkin Önemi, Taklidin Geçersizliği 6/462
İmandan Sonra Kâfirlik 13/282
İmandan Sonra Küfre Girenler Kimler 6/148
İmanı Kulun Kalbinde Yaratan Allah'tır 5/147
İmanı Umulanlar, Asr-ı Saadet'teki Yahûdilerdir 2/623
İmanı ve Küfrü Yaratan Allah'tır 9/190; 10/201
İmanı Yaratan Allah'tır 13/169
İmanın Allah'tan Olduğunun İzahı 7/302
İmanın Artıp Eksilmesi Mümkün müdür? 10/261
İmanın Artması 21/639
İmanın Ehemmiyeti 13/281; 18/50
İmanın Fayda Vermediği Gün 18/458
İmanın Gereği 21/166
İmanın İhtiva Ettiği Nükte 18/350
İmanın Kalpte Süslenmesi 19/433

İmanın Kıstası 19/471
İmanın Kıymetini Bilmeyip İnkâra Dönenlerin Durumu 7/511
İmanın Mahiyeti Hakkında Çeşitli Anlayışlar 1/559
İmanın Mükellefiyeti 16/511
İmanın Nûra, İnkârın Karanlığa Benzetilmesi 2/38
İmanın Serencamı 23/86
İmanın Sevdirilmesi 19/430
İman-İslâm 23/78
İmanla Bağdaşmayan Sevgi 21/125
İmanları Duyulmuyor 20/626
İmanlarının Kötülük İstemesi Ne Demektir? 3/113
İmansız Amel Makbul Değildir 10/605
İmha Edilen Diyarlar 21/291
İmha Kadere Aykırı Değil mi? 12/436
İmkân Sahiplerinin İnfakı 15/489
İmkânları Din Yolunda Kullanmak 21/60
İmtihan 19/317
İmtihan Emrinin Hükmü 21/185
İmtihan Hz. İbrahim'in Nübüvvetinden Önce mi Sonra mı Vaki Oldu? 3/302
İmtihan İçin Süslenen Dünya 13/611
İmtihan İçin Yaratılış 21/326; 22/48
İmtihan İşinin Allah'a İsnadı 11/286
İmtihan Sırrı İmana Mecbur Etmez 11/603
İmtihan Unsurlarının Tahlilî 3/520
İmtihan ve İbtilâ 14/641
İmtihanın Anlamı 13/612
İmtihanın Peşinen Bildirilmesindeki Hikmet 3/519
İmtihanla Bilme Konusu 16/518
İn (إنْ) Edatının Müspet ve Menfi Cümlelerde Farklı Mânaya Gelmesi 7/420
İn (إنْ) Şart Edatının Hükmü 10/453
İn ve izâ Şart Edatlarının Farkı 23/97
İnanıp Amel Edenler, Kurtuluşa Ererler 7/538
İnanıp Kurtulduk 21/370
İnanıp Şükredene Allah Azap Etmez 7/530
İnanıyorsanız Elbette Üstünsünüz 6/253
İnanmalarının Az Muhtemel Olmasının Sebepleri 2/623
İnanmamakta Diretene Mu'cize Fayda Vermez 11/304
İnanmayacakları Bilindiğine Göre O Kadar Mu'cize Göndermenin Hikmeti 10/35
İnatçı Müşriklerin Körlüğü 19/58

İnatçı Yahûdîlerin Lanetlenmesi 7/187
İnatçı Zâlimlerin İmha Edilmeleri 14/593
İnatçı Zorbaların Akibeti 12/496
İnci Gibi Hizmetçiler 22/76
İnci'deki Nimet 20/420
İncil Ehlinin Kitaplarına Göre Hükmetme Vazifeleri 8/179
İncil Kelimesi 21/63
İncil Risaleti 8/177
İncil'in Hz. Muhammed (s.a.s)'i Müjdelemesi 21/200
İncir ve Zeytûn ile Yemin 22/620
İncirin Özellikleri 22/620
İnde Tabiri ve İndiyyet Mertebesi 10/480
İndirilen Azapta Çocukların İmhasının İzahı 5/645
İndirilen Nur 21/263
İndirilenin En Güzeline Uyun 18/298
İndirme Tabirinden Cihet ve Mekan Fikri Çıkarılamaz 9/319
İndirme ve Cihet 15/369
İneği Ne Kadar Zaman Zarfında Buldular? 2/606
İneğin Kesilme Keyfiyeti 2/602
İnen Felâketler 16/593
İnen Sûreler Mü'minlerin İmanlarını Artırır 11/186
İnen Sükûnet 19/387
İnfak Hakkında Hüküm 4/489
İnfaka Müstahak Olanlar 17/52
İnfakın Gerekçesi 21/6
İnfakta Gözetilmesi Gereken Sıra 4/447
İnfaktan Maksat 21/6
İnficar ile İnbicas Arasındaki Fark 2/553
İnfitar Sûresi 22/297
İnkâr Edenlerin Cezası 10/454
İnkâr Karanlıkları 15/601
İnkâr, Köpük Gibi Zeval Bulur 12/386
İnkâra Çağıranlar 16/540
İnkâra Koşanlar Seni Üzmesin 6/405
İnkârcı Neslin Alternatifi 21/487
İnkârcı Sual Tarzı 22/8
İnkârcılar Sebebiyle Üzülme 17/114
İnkârcıların Bazı İddiaları 13/276
İnkârcıların Durumu 3/103; 22/330
İnkârcıların Muhtelif Kısımları 8/514

İnkârcıların Resulleri Tehdidi 12/492
İnkârcıların Sırf Zanna Dayanmaları 19/166
İnkârdaki Çıkmaz 17/48
İnkârı Satın Alanlar Allah'a Zarar Veremezler 6/409
İnkârı Yaratanın da Allah Olduğunun İzahı 7/302
İnkârın Artmasının Manası 6/72
İnkârın Batıllığı 18/536
İnkârın Cezası 16/190
İnkârın İleri Derecesi 10/550
İnkârın Kısımları 17/62
İnna Nahnu Sözü 17/454
İnne (إنَّ)'nin Ameli Hakkında İzahlar 8/254
İnne Edatı Hakkında 1/582
İnne ve Leyse Edatları 20/50
İns Şeytanı 6/403
İns ve Cin Peygamberi 19/235
İns ve Cinnin Birbirini Görmesi Meselesi 9/384
İnsaf Üslûbu 17/323
İnsan Acelecidir 13/349
İnsan Bazen Kötü Olanı İster 13/347
İnsan Benliğinin Mahiyeti 13/538
İnsan Eserini Görecek 22/22
İnsan Eşref-i Mahlûkattır 13/487
İnsan Gayesiz mi Yaratıldı? 22/40
İnsan Hayatını Yükselten Şeâir 8/340
İnsan Hilkatinin Başlangıcı ve Kemali 23/13
İnsan Hüsranda 23/161
İnsan İhtiyatlı Olan Yolu Seçmelidir 12/482
İnsan Kendi Bedenini Düşünsün 16/656
İnsan Malik Olsaydı Cimrilik Ederdi 13/577
İnsan Medenîdir 18/441
İnsan Neşrolunacağını Düşünmez mi? 23/120
İnsan Ömrünün Müddeti 16/544
İnsan Peygamber Olmaz İddiası 13/144
İnsan Rabbine Muhtaç 17/380
İnsan Ruhunun Önemi 13/488
İnsan Sabırsız Olup Şükrü Azdır 11/279
İnsan Sûresi 22/43
İnsan ve Hayvan Ümmetlerinin Benzer Tarafları 8/530
İnsan ve Taşın Yakıt Olması 2/133

İnsan Yapılan Her İşi Önünde Bulacak 22/15
İnsan Yaratıldığını Nasıl Hatırlar? 14/269
İnsana Azıcık da Olsa Zulmedilmez 7/194
İnsana Bekçi Meleklerin Görevlendirilmesi ve Amellerinin Yazdırılması 8/594
İnsana Bilmediğini Öğretti 23/14
İnsana Fayda Verip Zararını Önleyemeyen Tanrı Olamaz 8/270
İnsana Hoş Rızıklar Verilmesi 13/493
İnsana Verilen Yaşama Vesileleri 9/341
İnsandaki Emanet 17/275
İnsandaki, Cimrilik Damarı 13/578
İnsandan Ayrılmayan Melekler 12/360; 22/311
İnsandan Daha Büyük Mahluklar 11/227
İnsanı Bedende Bulunan Âraz Sayanlar 13/545
İnsanı Bedenden İbaret Sayanlar 13/543
İnsanı Nutfeden Yaratan Elbette Diriltmeye Kadirdir 11/239
İnsanı Rabbine Karşı Aldatan Ne Olabilir? 22/301
İnsanın Aceleciliği 14/644
İnsanın Acizliği 21/395
İnsanın Ahsen-i Takvimde Yaratılışı 22/625
İnsanın Akıbeti 13/495
İnsanın Alaka'dan Yaratılışı 23/9
İnsanın Aldanma Sebebi 22/304
İnsanın Allah'a Döndürülmesinin Manası 5/302
İnsanın Allah'ın Himayesine İhtiyacı 13/483
İnsanın Asıl Mahiyeti Ruhîdir 21/514
İnsanın Bedeninin Önemi 13/488
İnsanın Bilgisiz Olarak Dünyaya Gelmesi 13/230
İnsanın Cimriliği 19/325
İnsanın Cisimden Başka Rûh Olduğunun Delilleri 13/538
İnsanın Çamurdan Yaratılması 8/428; 12/623
İnsanın Değil, Allah'ın Tezkiyesi Önemlidir 7/193
İnsanın Dünyaya Geldiğinde Cehaleti 13/230
İnsanın Emaneti Yüklenme Sebebi 17/277
İnsanın Fıtratı, Yaratıcıyı Tanır 12/480
İnsanın Fiillerini Allah'ın Yaratması Konusu 8/570
İnsanın Halifeliği 17/417
İnsanın Hasım Olması 17/579
İnsanın Hoşlandığı Şeyler 21/500
İnsanın İçinden Geçen Şeylerdeki İhtilaf 1/190
İnsanın İlmi Pek Mahduttur 13/559

İnsanın İnkârının İzahı 14/67
İnsanın İstemediği Hususta Cenâb-ı Hak Hayır Yaratır 4/453
İnsanın Kendi Derdine Düşmesi 13/292
İnsanın Kendisi Hakkında Şahitliği 22/15
İnsanın Kesbi 18/377
İnsanın Kesin İfade ile "Ben Mü'minim" Demesi Hakkında 10/263
İnsanın Nankörlüğü 12/541
İnsanın Nankörlüğüne Bir Örnek 11/307
İnsanın Nazik Konumu 21/356
İnsanın Ruhanî Kemali 13/69
İnsanın Seçme ve İhtiyar Etmesi Hakkında 10/90
İnsanın Şürkünün Azlığı 9/341
İnsanın Topraktan Yaratılışı 15/278
İnsanın Üzerindeki İlahi Nimetler 8/553
İnsanın Varlığının Esası Ruhtur 11/246
İnsanın Vücudu Bir Ülke Gibidir 14/390
İnsanın Yaptığı İyilik, Aslında Kendisinedir 5/253
İnsanın Yaratılış Safhaları 17/74, 153, 373; 20/ 411; 21/ 502
İnsanın Yaratılışı 15/124; 17/610; 18/443
İnsanın Yersiz Gururu 18/288
İnsanın Yeryüzünde Halifeliği 14/57
İnsanın Yolculuğu 17/561
İnsanın, Kur'ân'ın Muhkem ve Müteşabih Âyetleri Kapsadığını Bilmesi 5/350
İnsanın, Yaratana Muhtaç Olduğunun Delili 3/609
İnsanî Faaliyetlerin Çeşitliliği 22/556
İnsanla Beraber Olan Yirmi Melek 12/361
İnsanlar 5/533
İnsanlar Arasındaki İhtilaf 12/69
İnsanlar Asayişi Sağlayamazlar mı? 11/232
İnsanlar Başlangıçta Tek Ümmet İdiler 11/297; 4/424
İnsanlar Fevc Fevc İslâm'a Girince 23/308
İnsanlar Mü'min ve Kâfir Olarak İki Kısımdır, Üçüncüsü Yoktur 11/251
İnsanlar ve Diğer Mahlûklar 17/396
İnsanlardaki Nankörlük 16/151
İnsanları İyiye İletenler Meleklerdir 2/350
İnsanları Yaratmadaki Hikmet 21/258
İnsanların Âkıbeti 14/282
İnsanların Bazısını Bazısı ile İmtihan 8/569; 16/87
İnsanların Bir Ana-Babadan Çoğalmaları 6/505
İnsanların Birbirinden Farklı Olmaları 6/359

İnsanların Birbiriyle İmtihan Edilmesinin Keyfiyeti ... 8/571
İnsanların Eşitliği ... 19/457
İnsanların Fiilleri ... 21/334
İnsanların Güzel Söz Söyleme Vecibeleri ... 3/72
İnsanların İhtilafı Hakkında Ezelî Hüküm ... 11/301
İnsanların Kabirlerinden Kalkışları ... 23/103
İnsanların Kusurlarını Bağışlarlar ... 6/244
İnsanların Meleklerden Üstünlüğü ... 5/533
İnsanların Pervaneler Gibi Uçuşması ... 23/129
İnsanların Sarhoşluğu ... 15/119
İnsanların Sizin Aleyhinize Bir Hücceti Olmasın ... 3/498
İnsanların Şehvetin Cazibesinde Bulunmaları ... 2/357
İnsanların Şirke Kaymalarının İzahı ... 2/115
İnsanların Tek Bir Candan Çoğaltılmaları ... 9/72
İnsanların Telâffuz Ettiği Harfler Kelâmullah Değildir ... 1/104
İnsanlığa Gelen Nur ve Kitap ... 8/81
İnsan-Melek Üstünlüğü ... 13/493
İnsan-Taş Münasebeti ... 2/134
İnşaallah Mü'minim, Demek Hakkında ... 18/520
İnşaallah Tabiri ... 19/393
İnşikâk ... 20/451
İnşikâk Sûresi ... 22/355
İnşirah Sûresi ... 22/607
İnşuzû Kelimesinin Manası ... 21/112
İntihar Haramdır ... 7/100
İnzal (İndirme)nin Mânası ... 21/57
İnzal Tabirinin Kullanılışı ... 18/213
İnzal ve Tenzîl ... 18/202
İnzardan Maksat ... 14/652
İpek Hil'at ... 19/133
İpi Boynunda Hamal ... 23/345
İrade Allah'ındır ... 16/479; 17/208
İrade Hakkında Mu'tezile'nin Görüşü ... 18/401
İrade Hakkında Önemli Bir İzah ... 2/164
İrâde ve Emir ... 17/35
İrade ve Müradifi Olan Lâfızlar ... 1/280
İradî Olmaksızın Kalpten Geçen Şeyler ... 5/337
İrem Hakkında ... 22/486
İrhas Hakkındaki Farklı Görüşler ... 9/577
İrhas Nadir? ... 12/125, 552; 5/556

İrhasat Hakkında 22/609; 23/184
İrkâs Tabirinin İzahı 7/351
İrşadda Söylediğini Uygulamanın Önemi 12/22
İrtidat Hakkında Hüküm 20/70
İrtidat Meselesi 16/177
İrtidat ve Panik 17/206
İrtidâttan Tevbe Ettikleri Halde Niçin Öldürüldüler? 2/528
İsa (a.s) 21/62
İsâ (a.s) Hristiyan Şirkinden Berîdir 14/219
İsa (a.s) Nimete Mazhar Kuldur 19/73
İsâ (a.s)'ın Ashabındaki Şefkat 21/63
İsa (a.s)'nın Büluğdan Önce Mükellef Tutulması 14/215
İsa (a.s)'nın Kavmine Tebliği 21/199
İsa (a.s)'nın Kutlu Kılınmasının Manası 14/214
İsa (a.s)'nın Tebliği 19/74
İsa Allah'a Kul Olmaktan Geri Kalmaz 7/579
İsa'yı Tanrılaştıran Hristiyanlara Reddiye 9/98
İsar (Yaşatma Şevki) 21/149
İshak (a.s)'in Zebîh Olduğunun Delilleri 18/39
İsim Cümlesinin Belagat Yönünden İfade Ettiği Kuvvet 4/558
İsim Cümlesinin Fiil Cümlesine Atfı Meselesi 9/59
İsim Hakkında Yapılan Tarifler 1/108
İsim ve Fiil Cümlesi Arasındaki Fark 10/351
İsim ve Harf Münasebeti Hakkında 2/57
İsim ve Müsemmâ 22/426
İsim, Fiil ve Harflerle İlgili Konular 1/106
İsim, Müsemma'nın Gayrıdır 10/178
İsimden Fiil Yapma 20/398
İsimle İlgili Konular 1/225
İsimler Hakkında Âkillere Mahsus Zamirin Kullanılması 2/245
İsimlerden Maksat Bildiğimiz Lisanlardır 2/244
İsimlerden Maksat Eşyanın Sıfatlarıdır 2/243
İslâm Akâidinden Ayrılanlar 15/146
İslâm Cansız Kâinatın Bile Tâbi Olduğu Dindir 6/57
İslâm Dininin Aslında Bir Olduğu 15/319
İslâm Diyarına Hicret Etmeyen Mü'minlerin Vebali 7/404
İslâm Güneşini Üflemekle Söndürme 21/202
İslâm veya Silm (Sulha) Girme Emri 4/387
İslam Yeni Bir Sayfa Başlatır 23/309
İslam'a Harb Açan Ebu Amir'i Gözleyenler 11/123

İslâm'a İman Eden Yahûdîler 7/559
İslâm'da Veraset Sebepleri 6/577
İslam'dan Önceki Şeriatlerdeki Hükümlerin Geçerliliği Meselesi 8/165
İslâm'ı Tebliğ Gayesiyle Hz. İbrahim (a.s) Kıssasına Geçiş 3/291
İslâm'ın Âl-i İmran, 83'teki Manası 6/59
İslâm'ın Hülâsası Mahiyetinde Müslümanın Örnek Duası 4/355
İslâm'ın Manası 5/480
İslâm'ın Zaferinin Önceden Haber Verilmesi 5/446
İsm Kelimesinin Değişik Lügatleri 1/225
İsm Kelimesiyle İlgili Aklî Meseleler 1/227
İsmail (a.s)'ın Ehline (Çevresine) Namaz ve Zekâtı Emretmesi 14/251
İsmail (a.s)'ın Sözünde Durması 14/250; 18/35
İsmail (a.s)'in Zebîh Olduğunun Delilleri 18/37
İsmail, İdris ve Zülkifl (a.s) Kıssası 15/63
İsmet Allah'tandır 13/506
İsmetin Vakti 2/378
İsm-i Fail ile Fiilin Farkı 17/70
İsm-i İşaret Hakkında 17/83
İsm-i Mevsûl ile Tavsif 19/544
İsmin Alâmetleri 1/110
İsmin Çeşitleri 1/117
İspat ve İkna Yolları 13/311
İsra 70 âyetine Göre İnsanların Üstünlüğünün Sınırlı Olması 2/337
İsrâ Mu'cizesi 13/321
İsra Sûresi 13/319
İsrâ'nın Vakti 13/322
İsraf Edenin Hacrolunup Olunmayacağı 6/546
İsraf Etmeyiniz 9/397
İsraf Haramdır 13/398
İsraf ile Cimrilik Arasında Olma 16/174
İsraf ile Şeytanın Münasebeti 13/398
İsrafın Manası ve Çeşitleri 9/257
İsrail Kimdir? 2/421
İsrailoğulları Haddi Aşıp Şehre Gitmek İstiyorlar 2/557
İsrailoğulları'nın İkinci İfsatları 13/340
İsrailoğullarına Gösterilen Mucizeler ve Onların Nankörlükleri 4/411
İsrailoğullarına Şehre Girme Emrinin Verilmesi 2/538
İsrailoğullarına Verilen Nimetler 2/430
İsrailoğullarına Yapılan Vaadin Gerçekleşmesi 10/40
İsrailoğullarına Zillet ve Meskenet Damgasının Vurulması 2/564

İsrailoğullarından Alınan Ahid 3/64, 137; 8/70
İsrailoğullarından Hak Üzere Olan Cemaat 10/115
İsrailoğullarını Balıklarla İmtihan Etmenin Hikmeti 2/580
İsrailoğullarını Denizden Geçirmenin İhtiva Ettiği Dinî Nimetler 2/509
İsrailoğullarını Denizden Geçirmenin İhtiva Ettiği Dünyevî Nimetler 2/508
İsrailoğullarını Denizden Geçirmenin İhtiva Ettiği Nimetler 2/508
İsrailoğullarını Denizden Geçirmesi Kıssasından
Ümmet-i Muhammed'in Çıkaracağı Dersler 2/509
İsrailoğullarının Allah'a Karşı Ahitleri 2/432
İsrailoğullarının Buzağıyı Tanrılaştırmaları 2/514
İsrailoğullarının Çıkaracağı Fesat 13/336
İsrailoğullarının Denizden Geçişi 2/506
İsrailoğullarının Hâdise ile Emir Arasındaki İlişkiyi Anlamamaları 2/593
İsrailoğullarının Miktarı 16/229
İsrailoğullarının On İki Kabileye Bölünmesi 10/117
İstebrak ve Sündûs 22/81
İsteyeni Kovma 22/603
İsti'nas'ın Manası 15/509
İsti'zan 15/508; 16/11
İsti'zanın Önce Gelmesinin Hikmeti 15/511
İstiâne Tabirinin İhtiva Ettiği İncelikler 1/451
İstiaze Hakkında 13/272
İstiâze Kıraat İçin mi Yoksa Namaz İçin mi Yapılır? 1/153
İstiâze Ne Zaman Okunur? 1/149
İstiâze Okumanın Hükmü 1/150
İstiâze Sîgaları 1/152
İstiaze Sözünden Çıkarılan Aklî ve Naklî Bahisler 1/157
İstiaze Sözünün İhtiva Ettiği Nükteler 1/196
İstiaze Sözüyle İlgili Ek Meseleler 1/204
İstiâze'deki Bâ Harfiyle İlgili Aklî Meseleler 1/205
İstiaze'den Çıkarılan İlimler 1/75
İstiâzeden Güdülen Gayeler 1/193
İstiâzenin Cehren Okunup Okunmaması 1/151
İstiâzenin Mu'tezile'nin İddiasını Çürütmesi 1/165
İstiâzenin Önemi 10/223
İstiazenin Sözünden Çıkarılan Fıkhi Hükümler 1/149
İstiâzenin Tefsiri 1/62, 157
İstiazenin Tefsirindeki Aklî ve Naklî Bahisler 1/147
İstidlâlin Emredilmesi Mâkul Değildir 2/78

İstidrac Nedir? 10/184; 13/637; 21/414
İstidrac Tehlikesi 13/373
İstifhamın Fâ ile Atfı 19/500
İstifhamın Vâv ile Atfı 19/499
İstiğfar Emri 21/600
İstiğfar Günaha Delâlet Eder mi? 12/557
İstiğfar Hakkında 23/320
İstiğfar Kim İçin? 23/321
İstiğfar'ın Üç Manası 19/602
İstiğfarın Lüzum ve Önemi Hakkında 4/343
İstiğfarın Manası 23/315
İstihaze Kanının Abdesti Bozup Bozmaması 8/23
İstihfaf Günahtan Daha Büyük Suç 23/105
İstihlâs Ne Demek? 12/206
İstihsân 7/231
İstihza Ne demektir? 2/27
İstikametin Çok Zor Olduğu Hakkında 12/60
İstikametin İzahı 18/512
İstinbatın Manası 7/316
İstincanın Hükmü 8/45
İstinkâf Kelimesinin Manası 7/579
İstircâ Nedir? 12/266
İstislah 7/231
İstitâa Kable'l-Fiil İddiası 6/115
İstitâe Hakkında 2/54
İstiva 202
İsyan Edenin Cezası 21/555
İsyana Karşılık Çarpılmaları 21/434
İşe Göre Derece 19/220
İşkence Eden Kâfirler Cezasız Kalmazlar 10/368
İşkence Edilenin Tutumu 13/284
İşkenceden Sonra Hicret 13/291
İşlediği Suçu Başkasına Mal Edenin Vebali 7/446
İşleri Allah'ın Dilemesine Bağlamak 14/7
İşleri İlâhî Meşîete Ismarlamanın Lüzumu 2/598
İşlerin (Meleklerce) Kaydedilmesinin Hikmeti 12/365
İşlerin Boşa Çıkması 19/412
İşlerin Karşılığı 18/325
İşlerin Kaydedilmesi 15/82

İşlerin Teşhîri 20/233
İşrak Nedir? 18/102
İşte Allah O'dur, Sözünden Maksat 9/60
İşte Yalanladığınız Cehennem 20/460
İştiğal Bahsi 20/308
İştikâk 1/77
İtaat Allah'adır 13/167
İtaat Edenle Mücrimler Bir Tutulmaz 21/404
İtaat Edilmeyecek Olanlar 17/187
İtaat Ödülsüz Kalmaz 19/470
İtaate Teşvik için Kıssa 13/23
İtaatkâr veya Âsî Suretinde Yaratan O'dur 22/309
İtaatli ve Zalim Cinler 21/543
İtaatsiz Kadına Yapılacak Muamele 7/131
İtaatsiz Serkeş Kadınlar 7/130
İtikadî ve Amelî Durumlarda Zan 20/199
İtikâf 4/218
İtikâf Nerelerde Yapılır? 4/219
İtikâfın Müddeti 4/221
İtikâfın Tarifi ve Hükmü 4/218
İtikâfta Orucun Şart Olup Olmadığı 4/220
İtikatta Adalet 13/251
İtiraf Tevbe Sayılır mı? 11/93
İtminan Ne Demektir? 22/507
İttihad İnancının Batıllığı 14/205
İttikanın Manası 15/115
İyi (Muhsin) Kimdir? 9/516
İyi Amellerle Günahlar Arasındaki Fark 11/328
İyi Anlayacak Kimseler Hakkında 9/76
İyi ile Kötünün Manası 16/352
İyi İnsanlar Emanete, Ahde Riâyet Ederler 21/484
İyi İnsanlar Gayr-ı Meşrû İlişki Kurmazlar 21/483
İyi İnsanlar İçin Namaz 21/481
İyi İnsanlar Rabbin Azabından Emin Olmazlar 21/483
İyi İnsanlar Şahitliği Yerine Getirirler 21/484
İyi İnsanların Azaptan Çekinmeleri 21/482
İyi İnsanların Hesap Gününü İkrarı 21/482
İyi İnsanların İhtiyaçlılar İçin Mal Ayırmaları 21/482
İyi İnsanların Namaza Devamı 21/484
İyi İnsanların Vasıfları 21/481

İyi ve Kötüler Hakkında Darb-ı Mesel 12/520
İyi Yerine Kötüyü İsteme 16/351
İyiler ve Kötüler 15/506
İyilerden Sonra Kötü Nesil 10/136
İyilerin Azlığı 18/124
İyilerin Mükâfatı 22/55
İyileştirme Çaresi Arayışı 22/34
İyiliğe On Kat Mükâfat, Kötülüğe Yalnız Bir Günah 9/305
İyiliği Yayma, Kötülüğü Önleme 6/179
İyiliğin Allah'tan, Kötülüğün Nefisten Olması Meselesi 7/300
İyiliğin Karşılığı İyilik 20/482
İyiliğin Mükâfatı 18/417
İyiliğin Mükâfatı Kat Kat 16/499
İyilik ve İhsan Erbabının Amellerinin Karşılığı 8/283
İyilik-Kötülük Mukayesesi 18/521
İyilikler Kötülükleri Giderir 12/65
İyinin Kötüden Ayrılması 17/10
İyiyi Emr, Kötüyü Men Eden En Hayırlı Ümmet 6/156
İyyâke Na'büdü ve İyyâke Nesteînü'nün Tefsiri 1/434
İz (اِذْ) Edatı Hakkında Lügavî Bilgiler 2/210
İzafet Şekilleri 19/307
İzafet ve Nekirelik 20/85
İzâfi Olmakla Beraber Sıfatlara Hakîkî Olan Delalet Eden İsimler 1/276
İzafi Sıfatlara Delâlet Eden İsimler 1/268
İzafî-Selbî Sıfatlar 1/281
İzen (اِذَنْ) Edâtı Hakkında 7/201
İzin İsteme Emri Akrabalara da Şamil midir? 16/22
İzin İsteyecek Köleler 16/13
İzin Konusunda Resûlullah'a İtab Etmenin Sebebi 10/585
İzin ve Ezan Kelimelerinin Mânası 3/176
İzzet Allah'ındır 17/370
İzzet Kelimesinin Manası 7/516
İzzet ve Hikmet Dengesi 18/359
İzzetin Sahibi 21/248

-K-

Kâ'be'ye Muharrem (Mukaddes) Denilmesinin Sebebi 12/550
Kâbe Kavseyni 20/147
Kâbe ve Onunla İlgili İbadetlerin İnsan Toplumunu Ayakta Tutması 8/337
Kâbe'de Bulunan Âşikâr Deliller 6/108

Kâbe'de İmtiyazın Olmayışı 15/158
Kâbe'de Tavaf, İtikâf ve Namaz 3/330
Kâbe'nin Anahtarlarının Kimde Olduğu? 7/213
Kâbe'nin Bazı Vasıfları 3/316
Kâbe'nin Bina Edilmesi 3/338
Kâbe'nin Diğer İsimleri 6/104
Kâbe'nin Dildeki Manası 8/338
Kâbe'nin Efdal Olmasının Sebepleri 6/99
Kâbe'nin Fazileti 3/323
Kâbe'nin İçinde Namaz Kılmanın Hükmü 3/463
Kâbe'nin İlk Bina Edilişi 6/96
Kâbe'nin İlk Bina Edilişini Kabul Etmeyenler 6/98
Kâbe'nin Rabbine Kulluk 23/204
Kâbe'nin Tarıma Müsait Olmayan Yerde Kurulmasının Hikmeti 6/101
Kâbe'nin Toplayıcı Vasfı 3/317
Kâbe'nin Toplumu Ayakta Tutmasının İzahı 8/338
Kâbe'ye Girmenin Rüyada Gösterilmesi 13/468
Kâbe'ye Ulaşacak Kurbanlık 8/327
Kâbeyi Tavaf 15/171
Kâbil'in Cenazeyi Gömme İşini Kargadan Öğrenmesi 8/116
Kâbil'in Hâbil'i Öldürüp Pişman Olması 8/114
Kâbil'in Hâbili Öldürmek İstemesi 8/111
Kâbil'in Pişmanlığı (Tevbesi) Neden Fayda Vermedi? 8/119
Kabir Azabı 15/284, 362;18/362, 424; 21/514
Kabir Azabının Delilleri 3/513
Kabir Azabının Rûhanî Olması Meselesi 3/514
Kabir Suali Sırasında Mü'min ile Kâfir 12/528
Kabirdeki Sıkıntı 14/561
Kabirden Çıkanların Şaşkınlığı 17/619
Kabirden Kalkış 20/271
Kabirler Diriltildiği Zaman 22/300
Kabl ve Ba'd Kelimeleri 20/250
Kabul Buyurulan Ameller 22/84
Kabul Edilmeyen Dua Olur mu? 16/363
Kaçırdığınıza Üzülmeyin 21/49
Kad Edatının Anlamı 15/263
Kadâ Kelimesinin iştikakı ve Mânası Hakkında Tafsilat 3/276
Kadâ Kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de Kullanılışı 3/278
Kâde (كَادَ) Fiili Hakkında İzah 2/601; 14/121; 15/605
Kademe Sıdk Tabirinin İzahı 11/211

Kader Hakkında 19/39
Kader Hakkında Âdem ve Musa (a.s) Hadisi 18/69
Kader Kalemi 21/376
Kader Konusunda Mu'tezile'nin Hatası 8/159
Kader Nedir? 20/358
Kader ve Tedbir Meselesi 12/232
Kaderden Sığınma 23/386
Kadere Delil 18/194
Kaderi Red Eden Kâdî'ye Reddiye 18/70
Kaderin Delili 21/495
Kaderiyye Kim? 20/352
Kaderiyye Mu'tezile Münasebeti 20/351
Kadın Fendinin Özelliği 12/150
Kadın Mehrinden Vazgeçip Kocasına Bağışlayabilir 6/538
Kadın Peygamber Olur mu? 13/145
Kadın Peygamber Var mıdır? 14/404
Kadın Zıhâr Yapamaz 21/81
Kadında Biten Sakal 8/28
Kadını Töhmetten Koruma 19/205
Kadının Diyeti Hakkında Farklı İctihad 7/374
Kadının Kocasına İtaati ve Onu Nasıl Koruyacağı 7/129
Kadının Nesil Yetiştiren Tarla Olması 4/530
Kadının Yûsuf'u Kovalayıp Gömleğini Yırtması 12/145
Kadınlar Arasında Adaleti Sağlamak 7/494
Kadınlar, Erkeklere Ait Hitaplara Dâhildirler 2/415
Kadınlara Amcalar ve Dayıların Mahremiyeti 17/259
Kadınlara Evlilik Teklif Etmek Hükmü Hakkındadır 4/633
Kadınlara İyi Davranma, Daha İleri Bir İyiliktir 7/494
Kadınlara Mihirlerini Veriniz 6/535
Kadınlara Örtü 17/266
Kadınlara Yeğenler Hakkında Mahremiyet 17/259
Kadınlara Zorla Mirasçı Olmayınız 6/645
Kadınları Evden Kovmayınız 21/280
Kadınlarla İyi Geçinin 6/649
Kadir Gecesi 19/103
Kadir Gecesinde Zikrin Fazileti 23/49
Kadir Gecesindeki Selamet 23/54
Kadir Gecesinin Fazileti 23/43
Kadir Gecesinin Fazileti Devam Ediyor mu? 23/40
Kadir Gecesinin Gizli Kalmasının Hikmetleri 23/39

Kadir GecesiYerine Kadr İsminin Kullanılması 23/38
Kadir Günü 23/40
Kadr Kelimesi ve Kur'ân'da Kullanılışı 23/38
Kadr Sûresi 23/35
Kaf Hakkında Kıraatler 19/484
Kaf Sûresi 19/477
Kâf'ın Mahiyeti 19/483
Kafadan Atanlar 19/588
Kâfir Çeşitleri 19/173
Kâfir Dünyaya Yeniden Gönderilse Yine Kâfir Olurdu 8/499
Kâfir Hakkında Tezekkür 22/445
Kâfir ile Fâsıkın Farkı 18/416
Kâfir Kadın Nâmahremdir 17/259
Kâfir Kalbin Sıfatları 14/388
Kâfir Kendisini Bekleyen Ahireti İnkâr Eder 22/7
Kâfir Kıyamet Günü Dünyadaki Bütün Malları Fidye Vermek İster 6/75
Kâfir Kıyamette Perişan, Mü'min İse Tedariklidir 9/50
Kâfir Olarak Ölenlere Ebedî Azab 3/553
Kâfir Ordusunun Az Gösterilmesi Aldatma Değildir 10/344
Kâfir Ordusunun Sayısının Az Gösterilmesi 10/344
Kâfir ve İsyan Eden Kavmin Kendi Kendilerine Zulmetmeleri 12/39
Kâfir ve Mü'mine İbadeti Emretmeden Maksat 2/60
Kâfir ve Münafık Hakkında İstiğfar Etme Caiz midir? 11/47
Kâfir ve Münafıkların Cezası 11/14
Kâfir Yerine Mücrim Denilmesinin İzahı 16/373
Kafir'in Yaptığı İhsan Hakkında 16/209
Kâfirce Hile 21/627
Kâfire "Müsrif" Denilmesinin Sebebi? 11/283
Kâfire Dünya Hayatında Verilen Azap Hakkında 5/626
Kâfire Fayda Veren Dost Yok 21/454
Kâfire Göre Resûlün Yemininin Manası 21/261
Kâfire Mühlet Verme 10/185
Kâfire Nimet Var mıdır? 9/516
Kâfire Selâm Vermek 19/97
Kâfire Şefaatçi Olmaz 21/649
Kâfire, Din Nimeti Verilmeyip Dünya Nimeti Verildiğinin Delilleri 2/425
Kâfiri Kim Kurtarır? 21/369
Kâfirin "Keşke Toprak Olsaydım" Demesi 22/193
Kâfirin Âyetlerle Alay Etmesi 19/150
Kâfirin Büyük Ziyanı 9/52

Kâfirin Duasına İcabet?.....18/601
Kâfirin Duyacağı Pişmanlığın Mahiyeti.....11/379
Kâfirin Göğsünün Daralması.....9/204
Kâfirin Görmez Gözü.....17/298
Kâfirin Hırsı.....21/625
Kâfirin Kalbinin Cahilliği.....15/327
Kâfirin Küfründen Üzülmek Neden Yasaklanıyor?.....6/407
Kâfirin Rabbine Ders Vermeye Kalkışması.....17/580
Kâfirin Ticaretinde İsabetsizliği.....11/369
Kâfirin Tutmayan Hesabı.....14/38
Kâfirler Affedilse?.....18/427
Kâfirler Ahirette Yalanla Kurtulurlar mı?.....7/161
Kâfirler Anlamayan Bir Güruhtur.....10/384
Kâfirler Cehennemliktir.....23/79
Kâfirler Dinin Fürûu ile Mükellef Tutulabilir mi?.....2/452
Kâfirler Dost Olmazlar.....7/354
Kâfirler Felah Bulmazlar.....16/496
Kâfirler Fürû-u Şeraiti Haiz Olup Zekât Verebilirler mi?.....16/178
Kâfirler Günlük Zevk Peşinde.....22/93
Kâfirler Hakkında Âhirette Şefaatçi Yoktur.....8/562
Kâfirler Hakkında İstiğfar Edilmez.....11/150
Kâfirler İçin Çetin Gün.....21/620
Kâfirler Kaçamazlar.....17/352
Kâfirler Kâfirlere Lânet Etmez İken, Bütün İnsanların Onlara Lanet Etmesi Ne Demektir?.....6/71
Kâfirler Kur'ân Vahyine İnanır mıydı?.....21/641
Kâfirler Layıklarını Buldular.....22/352
Kâfirler Mallarını İslâm'dan Saptırmak İçin Harcarlar.....10/330
Kâfirler Mü'minleri Gevşetmek İsterler.....7/353
Kâfirler Savaşı veya Şirki Terk Ederse.....4/251
Kâfirler Sebebiyle Endişe Etmeyin.....13/316
Kâfirler Sizi Sert ve Ciddi Bulsunlar.....11/184
Kâfirler Tevhit Delillerinden Yüz Çevirirler.....12/312
Kâfirler Varlıklarının Gayesiz Olduğunu Sanırlar.....15/364
Kâfirler ve Kıyamet.....19/172
Kâfirler ve Münafıklarla Cihad.....11/25
Kâfirler ve Şer'î Ameller.....23/219
Kâfirler, Cehennem Ateşinin Özelliğini Nerden Biliyorlar?.....2/133
Kâfirler, Fâsıklar ve Diğer İnsanlarla Münasebet.....3/75

Kâfirler, Kıyamet Günü Azabından Kurtulmak İçin Bütün Dünyayı Vermek İsteyecek ... 8/137
Kâfirler, Mü'minleri Dinden Çıkarmak İsterler ... 6/282
Kâfirler, Sağır, Dilsiz ve Kör Gibidirler ... 4/20
Kâfirlerdeki Kibir ... 13/113
Kâfirlerden Berî Olmak ... 11/148
Kâfirlere Gelecek Azap Dünyada mı, Ahirette mi Olacak? ... 11/499
Kâfirlere Gök Kapıları Açılmaz ... 9/420
Kâfirlere İbret-i Âlem Olacak Ders Verme ... 10/366
Kâfirlere Karşı Cihat ... 21/312
Kâfirlere Lânet Etmek Gerekir mi? ... 3/74
Kâfirlere Malları da, Evlâtları da Fayda Vermez ... 6/184
Kâfirlere Mühlet ... 22/421
Kâfirlere Şeytanların Karîn Kılınması ... 9/385
Kâfirlere Taraf Olmama ... 16/502
Kâfirlere Tehditler ... 18/288
Kâfirlere Verilen Mühlet Onlar İçin Hayırlı Değildir ... 6/410
Kâfirleri Dost Edinmeyin ... 7/526
Kâfirleri İmha, Yerlerine Yeni Nesil Getirme ... 22/96
Kâfirleri Memnun Etmek İçin Fakir Mü'minler Uzaklaştırılamaz ... 11/540
Kâfirleri Ölüye Benzetme ... 8/524
Kâfirleri Sağır ve Dilsiz Diye Tavsif Etmenin Manası ... 8/542
Kâfirleri Tehdit ... 18/471
Kâfirlerin Âhireti İnkârları ... 17/532
Kâfirlerin Ahirette Birbirlerini Tanımalarının Çıkardığı Müşkil ... 11/368
Kâfirlerin Âhirette Suçlarını İtirafları ... 9/226
Kâfirlerin Âhirette Yalan Söylemelerini Mümkün Görenler ... 8/482
Kâfirlerin Âhirette Yalan Söylemelerini Mümkün Görmeyenler ... 8/479
Kâfirlerin Âhiretteki Durumları ... 11/378
Kâfirlerin Akıbeti ... 13/573; 14/24; 15/151; 20/80
Kâfirlerin Aleyhteki Sözlerinin Mü'minlerin Cesaretini Artırması ... 6/400
Kâfirlerin Allah'a Yalvarmaları ... 19/115
Kâfirlerin Ameli Boşa Gider ... 10/471
Kâfirlerin Amelle Mükellef Olup Olmadıkları ... 10/333
Kâfirlerin Amellerden Sorumluluğu ... 21/649
Kâfirlerin Azabı Gördüklerinde Durumları ... 21/367
Kâfirlerin Azabı Görünce Pişmanlıkları ... 19/111
Kâfirlerin Azaplandırılması ... 10/494
Kâfirlerin Boş İddiaları ... 19/167
Kâfirlerin Cezası ... 21/450; 22/53

Kâfirlerin Çarpık Tutumları 11/523
Kâfirlerin Defterleri Siccîndedir 22/331
Kâfirlerin Derilerinin Yandıkça Değiştirilmesi 7/206
Kâfirlerin Dinlerini Eğlence Konusu Edinmeleri 9/448
Kâfirlerin Dinleyiş Şekli 21/347
Kâfirlerin Dostları Tâğut'tur 5/151
Kâfirlerin Dostu Şeytandır 13/188
Kâfirlerin Dört Vasfı 22/350
Kâfirlerin Duasının Sonucu 12/377
Kâfirlerin Dünya Hayatındaki Değerlendirmeleri 14/279
Kâfirlerin Dünya Nimetlerinden İstifadeleri 3/335
Kâfirlerin Dünyadan Azıcık Yararlanması 22/139
Kâfirlerin Ezanla Alay Etmeleri 8/219
Kâfirlerin Fer'î Ahkâmla Mükellef Olup Olmadıkları 6/114
Kâfirlerin Fitnesinin Manası 7/421
Kâfirlerin Gafleti 14/583
Kâfirlerin Galip Geldiklerinde Tutumları 10/448
Kâfirlerin Hakka Karşı Tutumlarına Misal: Hz. Musa 12/57
Kâfirlerin Harcadıkları Mal Boşa Gider 6/185
Kâfirlerin Haşirden Şüpheleri 21/366
Kâfirlerin Hayvanlarla Mukayese Edilmesi 16/128
Kâfirlerin Hemen Azap İstemeleri 12/348; 16/620
Kâfirlerin Hepsi Fâsık mıdır? 10/450
Kâfirlerin Hepsiyle Birden Değil, En Yakında Olanlarla Savaşmak 11/182
Kâfirlerin Hileleri 22/420
Kâfirlerin Hücceti Olur mu? 19/167
Kâfirlerin Hz. Peygamber'e Büyülenmiş Demeleri 13/447
Kâfirlerin İddialarının Çürütülmesi 15/331
Kâfirlerin İnfaktan Kaçınmaları 17/527
Kâfirlerin İstedikleri Mu'cizeyi Allah Niçin Ortaya Koymadı? 3/283
Kâfirlerin İstemedikleri Şeyi Allah'a Atfetmeleri 13/185
Kâfirlerin İtirafı 21/346
Kâfirlerin Kader İnancını İstismarları 13/130
Kâfirlerin Kalplerinde İnkârın Yaratılması 12/597
Kâfirlerin Kalplerine Korku Salmanın Manası 6/285
Kâfirlerin Keyfî Olarak Mu'cizeler İstemeleri 12/488; 14/587
Kâfirlerin Kısım Kısım Cehenneme Girmesi 9/414
Kâfirlerin Kıyametteki Halleri 21/488
Kâfirlerin Kızması 19/401
Kâfirlerin Körlüğündeki İşkâl 18/626

Kâfirlerin Kur'ân Hakkında Şüpheleri 14/588
Kâfirlerin Kur'ân'a Karşı Tavırları 15/330
Kâfirlerin Kur'ân'dan Kaçmaları 13/537
Kâfirlerin Mahşerde Körlük ve Sağırlıklarının Manası 13/573
Kâfirlerin Mu'cizeyi Sihir Saymaları 12/603
Kâfirlerin Mü'minler Hakkında Düşündükleri 21/172
Kâfirlerin Mü'minlerle Alay Etmeleri 14/642
Kâfirlerin Mühlet ve Dünyaya Dönme İstemeleri 12/562
Kâfirlerin Nankörlük Edip Şirke Düşmeleri 12/530
Kâfirlerin Nevileri 10/508; 23/61
Kâfirlerin Önemsizliği 14/130
Kâfirlerin Peygamberlerden Azap İstemeleri 11/275
Kâfirlerin Pişmanlıkları 17/564; 18/626
Kâfirlerin Refah İçinde Yaşaması Sizi Üzmesin 6/486
Kâfirlerin Servetine İmrenmeyiniz 10/607
Kâfirlerin Şaşkınlığı 17/296
Kâfirlerin Şer İstemelerinin İzahı 13/348
Kâfirlerin Şeriatin Fer'i Ahkâmı ile Mükellefiyetleri 7/159
Kâfirlerin Şüpheleri 16/55
Kâfirlerin Tahakkümle Rastgele İstekleri 11/505
Kâfirlerin Tutumu Karşısında İlahî Tasarruf 12/493
Kâfirlerin Tuzak Kurmalarının Cezası 19/83
Kâfirlerin Tuzakları 12/564
Kâfirlerin Uğursuzluk İddiası 17/464
Kâfirlerin Üç Cezası 15/154
Kâfirlerin Vahiyle Alay Etmeleri 14/584
Kâfirlerin Vesvese Verme Teşebbüsleri 13/501
Kâfirlerin Yersiz Sualleri 11/377
Kâfirlerin Zanna Uymaları 9/172
Kâfirlerin Ziyanı 14/127
Kâfirlerin, Allah ve Meleklerin Gelmesini İstemeleri 9/301
Kâfirlerle İmtihan Olma 21/177
Kâfirlerle Oturup Kalkmayı Bırakmak, Tebliği Terke Yol Açmamalıdır 8/614
Kâfirlerle Savaşmaktan Allah'tan Çekinircesine Korkanlar 7/290
Kâfirlerle Şeytanların Ortaklığı 9/218
Kâfirlerle Yapılan Savaşta Kaçmayın 10/290
Kâfirûn Sûresi 23/267
Kâfirûn Sûresi'nin Öbür İsimleri ve Fazileti 23/268
Kâh Suda Kâh Karada Yaşayan Canlılar 15/622
Kâim Ümmet Olmanın Manası 6/176

Kâinat Boşuna Yaratılmadı ... 13/41
Kâinat Gerçek Bir Gaye ile Yaratılmıştır ... 13/70
Kâinât O'nun Emrinde ... 20/387
Kâinatın Allah'ı Takdisi ... 21/194
Kâinatın Allah'ı Takdisi ... 21/216
Kâinatın Altı Günde Yaratılması ... 16/161
Kâinatın Yaratılışı ... 14/624
Kâinatta Yalnız Allah'ın Dilediği Olur ... 11/463
Kâinattaki Deliller Hakkında ... 12/313
Kalâid Kelimesinin Tefsiri ... 7/599
Kalb, Dil, Beden İlişkileri ... 17/556
Kalb-i Münîb ... 19/544
Kalb-i Selîm ... 18/24
Kalb-i Selîm Sahipleri ... 16/255
Kalb-i Selîmle Gitmek ... 18/24
Kalbin Ameli ... 15/485
Kalbin Ameli ve Uzuvların Ameli ... 23/123
Kalbin Boş Olması Deyimi ... 16/403
Kalbin Fiilleri ve Mes'uliyeti ... 5/333
Kalbin İmanla Aydınlanıp, İnkârla Kararması ... 9/196
Kalbin Katılaşması ... 21/31
Kalbin Mühürlenmesi Meselesi ... 11/64
Kalbin Paslanması ... 22/335
Kalbin Şerh Edilmesinin Hakikati ... 14/389
Kalbin Tasdiki ... 20/151
Kalblerinin Taştan da Daha Katı Hale Gelmesi ... 2/611
Kalem ... 21/375
Kalem Sûresi ... 21/373
Kalemle Öğretme ... 23/14
Kalınan Yerin Dünya veya Kabir Olması ... 11/366
Kalk Borusu ... 18/322
Kalkan Yapılan Yemin ... 21/120
Kalp Genişliği Kavramındaki Bazı İncelikler ... 14/385
Kalp Hastalığı ... 2/16; 15/220
Kalp ile İşlerimiz Arasındaki İlişki ... 9/147
Kalp Katılığının Çok İleri Derecede Olduğu ... 2/616
Kalp Temizlemek Tabirinin Manası ... 8/160
Kalp ve Beden Günahı ... 17/558
Kalp ve İlim Arasındaki İlişki ... 15/202
Kalp Yerine Sadr Kelimesinin Kullanılması ... 22/610

Kalple Aklın Fonksiyonu 12/572
Kalpler Allah'ı Anmakla Rahatlar 12/410
Kalplerde Küfrün Yerleşmesi 16/290
Kalplerdeki Kilitler 19/305
Kalplere Hükmetmek Allah'a Aittir 10/378
Kalplere Ulaşan Azap 23/177
Kalpleri Hasta Olanlar Kim? 21/640
Kalpleri Mühürlenenler 21/241
Kalplerimiz Perdelidir Neye Delalet Eder? 3/94
Kalplerin ve Gözlerin Dönmesi 15/598
Kalplerinde Eğrilik Bulunanlar 5/421
Kalplerini Taşa Benzetmenin Aklî İzahları 2/614
Kalpte İmanı Yaratan Allah'tır 14/661
Kalpte Olanın Ortaya Çıkışı 19/299
Kalû Belâ Mîsâkı ile İlgi 21/8
Kamer Sûresi 20/259
Kâmil İmanın Şartları 10/265
Kâmil Varlığın Başkalarını Kemâle Erdirmesi 14/366
Kâne (كَانَ) Fiili Hakkında 5/294; 6/157; 20/321;
Kâne Fiilinin Manası 7/407
Kâne'nin Sayruret Manası Taşıması 2/364
Kanın Haram Edilmesi Hususunda 4/45
Kanınızı Dökmeyeceksiniz Nehyinin Tefsiri 3/78
Kâni' ve Mu'terr 15/184
Kapıdan Secde Ederek Girin Demenin Manası 2/540
Kara ve Deniz Vasıtaları 13/492
Karada Yaşayan Canlılar 15/621
Karakter Yönünden Hayvanların Tasnifleri 15/623
Karanın ve Denizin Karanlıklarından Maksat 8/604
Karanlığın Mahiyeti Hakkında 9/65
Karanlıklar ile Aydınlığın İzahı 8/426
Karanlıkların Çoğul, Nûr'un Tekil Olmasının İzahı 8/427
Karar Günü 22/160
Karâr ve Ma'în Kelimeleri 15/316
Kardeş (Ehu) Kelimesinin Manası 6/134
Kardeşlerin Hırsızlığı Reddetmeleri 12/241
Kardeşlerin Tekrar Mısır'a Gelip Hz. Yûsuf'tan Merhamet Dilemeleri 12/276
Kardeşlerinin "Bünyamin Yerine Birimizi Al" Teklifleri 12/250
Kardeşlerinin Bünyâmin'e "Hırsız" Diye Hücumları 12/246
Kardeşlerinin Bünyamin'i Getirmeleri 12/236

Kardeşlerinin Hırsız Diye Durdurulmaları 12/238
Kardeşlerinin Yûsuf Aleyhinde de Hırsızlık İsnat Etmeleri 12/247
Kardeşlerinin Yûsuf İçin Kurdukları Tuzak 12/99
Kardeşlerinin Yûsuf'u Kıskanmalarının Sebebi 12/96
Kardeşlerinin Yûsuf'u Tanımamaları 12/217
Karı - Kocanın Birbirinin Elbisesine Benzetilmesindeki İncelik 4/203
Karı Koca Arasını Ayırmanın Keyfiyeti 3/175
Karı-Kocanın Ayrılmasına Cevaz 7/497
Karı-Kocanın Karşılıklı Hakları 4/571
Karı-Kocanın Liân sebebiyle Ayrılması 15/453
Karınca Vadisi 16/323
Karıncanın Konuşması 16/324
Karısına Zina İtham Edenin Hükmü 15/448
Karışım Halinde Nutfe 22/47
Kâria Kelimesi Hakkında 23/126
Kâria Sûresi 23/125
Kâria, Kıyamet İsmi 23/126
Karîn Tabiri 19/521
Karla Abdestin Durumu 8/25
Karn Kelimesi 16/121
Karşılıklı Tahtlar 20/520
Kârun'un Azması 16/487
Kârun'un Feci Âkıbeti 16/493
Kârun'un Gururu 16/491
Kârun'un Serveti 16/488
Kasabaya Uğrayan Şahıs 5/164
Kasas Sûresi 16/391
Kasem Edilmeyen Nesneler 22/104
Kasem Kelimeleri 19/581
Kasem Tabirinin "Yemin" Manasını Taşıması 9/139
Kasem'in İzahı 22/367
Kasem'in Konuları 19/610; 22/289
Kaseme Delâlet Eden Lâm 6/450
Kasemin Hikmeti 17/438
Kasemlerin Hikmeti 17/438; 22/533
Kasırat-ı Tarf 20/478
Kasırga Yedi Gece Sekiz Gün Sürdü 21/431
Kasırgadan Sonra Kalan Olmadı 21/433
Kasten Av Hayvanı Öldürmenin Cezası 8/316
Kasten Öldürenin Tevbesinin Makbul Olup Olmadığı 7/386

Kasten Öldürmede Kefaret Cezası 7/369
Kasvere Kelimesi 21/651
Kat Kat Faizin Manası 6/235
Kat Kat Mükâfatın Manası 17/56
Katı Kalpler Zikirden Kaçar 18/252
Katılaşan Ehl-i Kitap 21/33
Katından Bir İlim Bulunanın Süleyman (a.s) Olduğu Hakkında 16/342
Katilin Tevbesi 16/179
Katilin, Maktûlün Günahını Alması Meselesi 8/113
Katl Hadisesi 2/587
Katrandan Elbiseler 12/571
Kavâid Denilen Kadınlar 16/23
Kavâm Kelimesi 16/175
Kavl Kelimesi 1/79, 85
Kavlez-zûr 15/174
Kavl-i Ma'ruf Ne Demektir? 6/547
Kavm Mefhumu 17/482
Kavm-i Lût ile Medyen'in Farkı? 16/588
Kavmi Şuayb'ı Anlamak İstemiyor 12/26
Kavminin Hz. Hûd'u Reddetmesi 11/591
Kavminin Hz. Nuh ile Alay Etmesi 11/556
Kavminin Şuayb (a.s)'a Tâbî Olanları Tehdit Etmesi 9/591
Kavuşan İki Deniz 20/415
Kayınvalidelerle Evlenmenin Haramlığı 7/29
Kaylûle Hakkında İzah 9/329
Kaynaklar ve Bitkiler 18/248
Kaynatılmış Su ile Abdest 8/45
Kaynayan Suya Düşen Kuş 4/44
Kayyime Ne Demektir? 23/67
Kayyimen Kelimesinin İ'rabı ve Manası 13/603
Kayyûm Vasfının Manası 5/127
Kaza ve Ecel Kelimelerinin Manası 8/429
Kaza ve Kader 20/25
Kazf (İftira) ile İlgili Meseleler 15/418
Kazf İsnadını Mubah Kılan Haller 15/422
Kazf Lafızları 15/418
Kazıklı Firavun 22/489
Kâzımîn Lafzı 18/382
Kazıyye-i Şartıyye 18/312
Kazif Cezası 15/434

Kazif Cezasından Muaf Olanlar 15/434
Kazif Cezasını Kim Uygular 15/434
Kâzifin Şahitliği Ebediyyen Kabul Edilmez 15/436
Kebâir Ayırımı Yapanlar, Onları Tayin Etmede İhtilafları 7/105
Kebâir Hakkında Görüşlerin Eleştirilmesi 7/105
Kebâir Hakkında İbn Abbas'ın İzahının Değerlendirilmesi 7/104
Kebâir Hakkında Mu'tezile Görüşünün Tenkidi 7/106
Kebair İşleyenlerin Azâbı 16/85
Kebâir ve Fevahiş 20/215
Kebâir'in Manası 20/214
Kebairden Olan Günahlar 7/103
Kebâirin Müphem Bırakılmasının Dayandığı Hikmet 7/108
Kebed Ne Demektir? 22/518
Kebire İşleyenlere Allah Azap Etmez İddiasında Olanlar 3/44
Kebire İşleyenlerin Bazılarının Affedileceğini Söyleyip Bazıları Hakkında Tevakkuf Edenlerin Delilleri 3/48
Kebire İşleyenlerin Ebedî Azab Görmeyecekleri 7/102
Kebîre Sahibi 21/404
Kebire Sahibi Hakkında Mu'tezile İddiası 3/21
Kebîre'nin Günahla İlgisi 20/214
Kebîse Nedir? 10/538
Keeyyin Kelimesi 16/632
Keffâr Tabiri 19/522
Keffâret İçin İcbar 21/92
Keffaret Olarak Azâd Edilecek Kölenin Evsafı 7/370
Keffâret Olarak Oruç 21/96
Keffaret Olarak Verilen Şeyde Temlik Meselesi 8/295
Keffârette Doyurma 21/94
Keffarette Doyurma ve Giydirmenin Nasıl Olacağı? 8/295
Keffarette Eşitsizlik Olabilir mi? 9/307
Kefil Kim? 21/407
Kehanet ve Sihir İsnadının Anlamı 17/572
Kehf ile Rakîm'in İzahı 13/616
Kehf Kıssasının Nüzul Rivâyeti 13/615
Kehf Sûresi 13/597
Kehl Tabirinin Manası 5/591
Kelâlenin Mirası 7/583
Kelâm Ezelî Olmayıp Sonradan Meydana Gelmiştir 1/102
Kelâm Hakkında Mu'tezile'nin İddiası 19/8
Kelâm İlmi ile Meşgul Olmak Bid'attir 2/81

Kelâm İlmini Öğrenmenin Gerekli Olması 2/72
Kelam İlminin Ehemmiyeti 2/65
Kelâm ve Onun Yerine Geçen Sıfat Sebebiyle Var Olan İsimler 1/279
Kelamcıların Esma-i Hüsna'yı Taksimi 10/174
Kelâm-ı Lisânî (Söylemek) Ne Demektir? 1/95
Kelam-ı Nefsî Ne Demektir? 1/96; 10/239
Kelamullah Cisim Değildir 13/608
Kelamullah Hakkında Mu'tezilenin İddiası 10/444
Kelâmullah Konusunda Haşviyye ile Eş'ariyye'nin İhtilafı 1/105
Kelamullah'ın Mahiyeti Hakkında 16/431
Kelime Çeşitleri 1/106
Kelime ile İlgili Bahisler 1/77
Kelime ile Kelâm Arasındaki Fark 1/82
Kelime Olarak "Âhiret" 20/182
Kelime'nin İzahı 1/78, 87
Kelime-i Tayyibenin İzahı 12/525
Kelime-i Tevhid'le İlgili Olarak Bazı Konular 3/568
Kelimelerden Oluşan Terkipler 1/115
Kelimelerin Aşınması 20/609
Kelimenin Kısımlarından İkinci Çeşidi 1/108
Kellâ Kelimesi 22/149
Kemal Sıfatları Kudret ile İlimdir 8/463
Kemiğim Zayıfladı Tabiri 14/147
Kendi Bahçesini Ateşe Veren Kimsenin Meseli 5/216
Kendi Nefsinizi Islah Edin 8/357
Kendi Varlığınızdaki Deliller 19/609
Kendilerindeki Kitabı Tasdik Eden Kitap Ne Demektir? 3/97
Kendilerine Kitap Verilenlerin Bildikleri 3/467
Kendini Koruyanlara Vaad 19/542
Kendini Tehlikeye Atmak Ne Demektir? 4/259
Kendini Tüketme! 17/368
Kendinizi Ayıplamayın 19/449
Kendinizi Öldürünüz Emrinin Tefsiri 2/525
Kendisini Rab Sanan İnsan 22/520
Kenûd'un Manası 23/118
Kenz Ne Demektir? 10/528
Keramet Hakkında Nakli ve Akli Deliller 13/623
Keramet Hevesi Yol Keser 13/639
Keramet ve İstidrac 13/622
Keramete Dair Aklî Deliller 13/630

Kerameti İnkâr Edenlerin İddiaları 13/635
Kerametle İstidracın Farkı 13/639
Kerîm Ne Demektir? 16/196
Kerîm Olan Allah'ın Minnet Etmesi? 23/207
Kerîm'in Manası 20/610
Kerrâmiye Mezhebinin İman Hakkında Yanlış Bir İstidlâli 4/511
Kesb Meselesi Hakkında Geniş Bilgi 3/381; 4/358
Kesilecek Kurbanlığın Cinsi 4/288
Kesilen Hayvanın Karnından Çıkan Ölü Cenin 4/41
Kesilen İneğin Bir Parçasıyla Maktûle Vurulması 2/606
Kesin Bilgi Vahye Dayanır 16/451
Kesin Mu'cizeleri Görenin İmana Girmemesi Nasıl Olur? 9/566
Kesin Olan Şeyi Duâ ile İstemenin Manası 6/479
Kesme Emrini Gerçekleştirecek Merci 8/150
Kestiğiniz Hurmalıklar 21/140
Keşf, İstidlâl ve İnkâr 21/56
Keşke Âhiretim İçin Çalışsaydım 22/504
Keşke Bilselerdi 16/477
Ketebe'nin Manası 21/126
Kevser Kelimesi 23/240
Kevser Sûresi 23/225
Kevser Sûresi Müteakip Sûrelerin Aslıdır 23/232
Kevser Sûresi Önceki Sûrelerin Tetimmesi 23/227
Kevser Sûresi'ndeki Mu'cizevi Özellikler 23/250
Kevser Sûresindeki İncelik 23/226
Kevser, Cennet Irmağı 23/241
Kevser, Güzel Ahlaktır 23/249
Kevser, Havuzdur 23/241
Kevser, Hz. Peygamber (s.a.s)'deki Meziyetlerdir 23/248
Kevser, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Âlidir 23/241
Kevser, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ünlü Oluşu 23/248
Kevser, İlimdir 23/248
Kevser, İslâm'dır 23/247
Kevser, Kur'ân'dır 23/246
Kevser, Makam-ı Şefaat 23/249
Kevser, Mensupların Çokluğu 23/247
Kevser, Nübüvvettir 23/242
Kevser, Ümmetin Uleması 23/242
Keyd Kelimesinin Manası 23/187
Keyfe Göre Mu'cize Verilmemesinin Hikmetleri 16/93

Keyfî Mu'cize İsteğine Cevap 12/408
Keyfi Mu'cize İsteklerini Red Sebebi 14/589
Kıble Hakkında İmam Ebû Hanife'nin Delilleri 3/451
Kıble Kâbe'nin Cismi midir, Ciheti midir? 3/465
Kıble Kelimesinin Tefsiri 11/433
Kıble Konusunda Hem Kesin Bilgiden, Hem de Zann-ı Galipten Âciz Olanlar 3/460
Kıble Konusunda Kesin Bilgi İmkânı Bulanların Durumu 3/458
Kıble Konusunda Kesin Değil, Zann-ı Galiple Bilgi Edinme İmkânı Olanlar 3/458
Kıble Tayininde Yakînî (Kesin) Deliller 3/456
Kıble Tayinindeki Delilleri Bilmenin Farz-ı Ayn veya Kifaye Olması 3/457
Kıble'nin Değiştirilmesine ve Neshe Yönelen Yahûdi İtirazı 3/405
Kıblenin Değişmesi Hakkındaki Âyetlerin Tekrarındaki Hikmet 3/495
Kıblenin Değiştirilmesi 3/494
Kıblenin Değiştirilmesindeki Hikmet 3/415
Kıblenin Varlığındaki Hikmetler 3/412
Kıbleye Dönme Farzı Ne Zaman Düşer? 3/466
Kıbleye Dönmede Niyet Farz mıdır? 3/466
Kıbleyi Tayin Etmeye Yarayan Deliller 3/454
Kıdemli Ashab 21/12
Kılavuz Yıldızlar 13/104
Kılıçla Rahmetin Bağdaştırılması 15/104
Kıntar Kelimesinin Manası 6/19
Kıptî'nin Ölümüyle İlgili Bazı Meseleler 16/410
Kıptîlerin Sahipsiz Kalan Malları 19/120
Kıraat Farkı Sebebiyle "حَتّٰى" Edatı Hakkında Geniş Bilgi 4/441
Kıraat Konusunda Razi'nin Önemli Mütalaası 14/451
Kıraat Özellikleri (İmâle) 22/535
Kıraatin Sünnet Olan Tarzı 1/153
Kırk Yaşına Kadar Gözetme 19/210
Kısa Yolculukta Teyemmüm 8/43
Kısas 4/93
Kısas Âyetinin Nüzûl Sebebi 4/93
Kısasen Öldürmenin Meşrû Sebepleri 8/122
Kısası Gerektiren Hal 16/177
Kısasın İzahı 4/95
Kısasta Affın Mükâfatı 18/623
Kısasta Hayat Bulunmasının İzahı 4/110
Kısasta Hayat Vardır 4/110
Kısasta İsraf Yasağı 13/414

Kısasta Misliyle Mukabele Caizdir 18/621
Kısasta Şahitlik 18/621
Kıskanılan İlahî Lütuf 7/204
Kıssa Kelimesi Hakkında Bilgi 5/648
Kıssa Kelimesinin Manası 12/83
Kıssadan İbret Almanın Lüzumu 11/449
Kıssalardaki Çeşitlilik 13/563
Kıssalardaki Üslûp Farkının İzahı 20/8
Kıssalardan İbret Alma 12/320
Kıssaların Belli Başlı Gayeleri 11/357
Kıssaların Faydaları 12/37
Kıssaların Hikmeti 12/74
Kıssaların Hülasası 14/253
Kıst Tabirinin İzahı 11/250
Kıst, İksat Kelimelerinin İzahı 6/520
Kıyam'ın Manası 20/122
Kıyame Sûresi 21/655
Kıyâmet 10/194; 16/383; 17/289; 20/501
Kıyamet Alâmeti 16/378
Kıyâmet Alâmeti Duman 19/112
Kıyamet Alâmetleri 9/302; 19/295
Kıyamet Ansızın Gelebilir 14/343
Kıyamet Çağrısı 19/565
Kıyamet Esnasındaki On İki Olay 22/276
ünüG temayıK Baba Çocuğa Sahip Çıkmaz 15/351
Kıyamet Günü Cehennem Ortaya Çıkarılır 22/242
Kıyamet Günü Getirilen Kitaplar 18/324
Kıyamet Günü Hatırlama Fayda Vermez 22/503
Kıyamet Günü Hiçbir Sığınak Yok 22/14
Kıyamet Günü İnsan Bütün Amellerini Hatırlar 22/502
Kıyamet Günü İnsanın Kaçacak Yer Araması 22/13
Kıyamet Günü İşlerin Karşılığı 16/385
Kıyamet Günü Mücrimler 12/570
Kıyamet Günü Suçlular Konuşacak mı? 12/44
Kıyamet Günü Üç Sınıf 20/507
Kıyamet Gününde Bitkin, Perişan Yüzler 22/455
Kıyamet Gününde Darî' Yiyecekler 22/458
Kıyamet Gününde Kaynar Su İçecekler 22/458
Kıyamet Gününde Kızgın Ateşe Girecekler 22/457
Kıyamet Gününde Sevinçten Parlayan Yüzler 22/461

Kıyamet Günündeki Haşyet ve Nedâmet 16/102
Kıyamet Gününün Bazı Sıfatları 12/559
Kıyamet Gününün Dehşeti 22/317
Kıyamet Gününün Şerrinden Korunanlar 22/69
Kıyamet Hakkında "Ağır Gün" Vasfı? 22/94
Kıyamet Hakkında "Saat" Tabirinin Kullanılmasının İzahı 8/505
Kıyamet İnancı ve Müşrikler 13/186
Kıyamet İşareti 19/73
Kıyamet Korkusu 18/232
Kıyâmet Manzaraları 22/298, 500
Kıyamet Mü'minleri Korkutmaz 15/96
Kıyamet Vaktini Allah Bilir 18/537
Kıyamet ve Diriliş 18/314
Kıyamet ve Kıyametle Rahmetin Münasebeti 8/450
Kıyamet Yakın Olabilir 18/582
Kıyamet Zamanının Açıklanması 14/344
Kıyamet Zamanının Gizlenmesinin Hikmeti 14/346
Kıyamet Zelzelesi 23/96
Kıyamet: Kavuşma Günü 18/373
Kıyamet'in Kelime Manası 7/346
Kıyamete "Sâat" Denilmesinin Sebebi 10/195
Kıyâmeti Yalanlayanların Cezası 16/65
Kıyametin Ağır (Sakîl) Sıfatının İzahı 10/197
Kıyametin Alâmetleri 22/9, 111
Kıyametin Başlaması 21/437
Kıyametin Çocukları İhtiyarlatması 21/592
Kıyametin Dehşeti 15/118; 17/130; 21/592
Kıyametin Gerekçesi 14/346
Kıyametin Ne Zaman Kopacağını Bilmek Senin İşin Değil 22/247
Kıyametin Saatini Sana Sorarlar 22/246
Kıyametin Sıfatları 18/374
Kıyametin Vakti Allah Katındandır 10/196
Kıyametin Vakti Gaybdır 17/270
Kıyametin Vaktini Kullar Bilemez 21/559
Kıyametin Vukû Bulması 18/436
Kıyametin Yaklaşması 14/126
Kıyametle Nefs-i Levvâme'nin Münasebeti 21/660
Kıyamette Âdil Karşılık 17/542
Kıyamette Allah'ın Huzuruna İnsanın Tek Başına Çıkması 9/50

Kıyamette Altın Yoktur, Kâfir Bütün Dünya Altınına Sahip Olamaz İken, Niçin Bunu Fidye Vermesi Farzolunuyor? 6/77
Kıyamette Amellerin Tartılması 9/334
Kıyamette Diz Çökme Vaziyeti 19/170
Kıyamette Dost Dostunu Aramayacak 21/472
Kıyamette Göklerin Hali 21/472
Kıyamette Hesaptan Muaf Olanlar 12/45
Kıyamette İşlerin Karşılığı 17/543
Kıyamette İyilerin Mükâfatı 17/543
Kıyamette Kâfirin Hali 22/37
Kıyamette Kâfirlerin Pişmanlığı 17/622
Kıyamette Kâfirlerin ve Şeytanların Azarlanması 9/216
Kıyamette Kurtulmak İçin Herkesi Feda 21/473
Kıyamette Münafıklar 21/21
Kıyamette Putperestlerin Yardımcılarının Olmayışı 16/568
Kıyamette Putperestlerle Putların Haşredilip Yüzleştirilmeleri 11/332
Kıyamette Secdeye Davet 21/408
Kıyamette Suçluların Ayrılması 17/552
Kıyamette Suya Kananlar 16/566
Kıyamette Üflenecek Sûr Hakkında 8/625
Kıyamette Yüzleri Ak veya Kara Çıkanlar 6/144
Kıyametteki Bazı Durumlar 16/103
Kıyametteki İnkâr 16/568
Kıyametteki Müthiş Manzara 15/350
Kıyametten Bazı Sahneler 21/588
Kıyas Aleyhindekilere Cevap 18/563
Kıyas Delilinin Menşei 8/121
Kıyas Hakkındaki Hüküm 12/327
Kıyas ile Amel 4/17
Kıyas ile Zan İlişkisi 13/424
Kıyas Nassa Bina Edilir, Kıyasla Sabit Olan Hükme Dayanmaz 7/237
Kıyas Nassı İptal Etmez, Ama Manasını Sınırlandıramaz mı? 9/350
Kıyas Nassı Tahsis Edebilir mi? 9/349
Kıyas Yapmak İçin Kur'ân ve Sünnette Hüküm Bulunmamalıdır 7/236
Kıyas Yapmakta Önce Âyet, Sonra Hadîse Bakılır 7/237
Kıyas Zandan Sayılır mı? 9/173
Kıyas'ın Şer'î Delil Olduğunu Gösteren Âyet 7/317
Kıyas-ı Celî 6/582
Kıyası Kabul Etmeyenler ve Edenler 7/615
Kıyasın Delil Olması 21/590

Kıyasın Hüccetliği ... 13/146
Kıyasla Amel Etmeyi Caiz Saymayanların Delil Saydıkları Âyet ... 7/553
Kıymet Günü Arz İçindekileri Çıkaracak ... 22/358
Kız Çocuğu Gömme Âdeti ... 22/282
Kız Çocuğu Olması Utancından Gizlenmesi ... 13/177
Kız Kardeşle Evlenmenin Haramlığı ... 7/26
Kızı ile Evlenmesinin Haramlığı ... 7/24
Kızıldenizden Geçiş ... 14/483
Kızlar Allah'ın, Oğullar Sizin mi? ... 19/34; 20/94
Kızları Gömme Âdeti ... 13/178
Kızların Babası Kim? ... 16/422
Kızların Babasının Musa (a.s)'yı Daveti ... 16/424
Kızların Öldürülmesi ... 13/403
Kızlarında Hakkımız Yok! Sözünün İzahı ... 11/627
Kızma, Vahyin Gecikme Sebebi Olabilir mi? ... 22/583
Kibir'in Manası ... 10/69
Kibirden Kurtulma Gereği ... 18/290
Kibirli Kâfirlerin Zayıf Mü'minlere Zulmü ... 9/563
Kibirli Kalplerin Mühürlenmesi ... 18/405
Kifat'ın Anlamı ... 22/120
Kifl Kelimesinin İzahı ... 7/329
Kimler Şefaat Edecek? ... 5/131
Kimlerle Güzel Konuşmalı, Kâfirler de Bu Hükme Dahil midir? ... 3/73
Kimse Kimsenin Azabının Miktarını Bilemez ... 9/417
Kimse Kimsenin Cezasını Çekmez ... 13/362
Kimseye Verilmeyen Nimetlerin Yahudilere Verilmesi ... 8/93
Kir Giderme ... 15/170
Kiram Sıfatı ... 22/261
Kişi Nefsini Temize Çıkarmamalıdır ... 12/201
Kişinin Annesi ile Evlenmesinin Haramlığı ... 7/22
Kişinin Nefsine Hâinlik Etmesi ... 4/205
Kitab Kelimesinin Manası ... 15/548
Kitab'ı Tahrif Etmeleri ... 2/624
Kitaba Uyanlar ... 17/398
Kitâb-ı Mestûr ... 20/45
Kitabı Tahrif Eden Yahûdîler ... 7/177
Kitabın Bir Yerine İnanıp Diğer Yerine İnanmamak ... 3/85
Kitabın Esası Muhkem Âyetlerdir ... 5/420
Kitabın Gökten Cisim Halinde İnmesi ... 8/441
Kitabın Hükmünden Yüz Çevirenler Hakkında ... 5/495

Kitabın İndiriliş Maksadı 13/603
Kitabın Parça Parça İndirilmesinin Faydası 7/567
Kitabın Sahibi 18/337
Kitabını Sağdan Alanın Sevinç İfadesi 21/445
Kitabını Sağdan Alanlar 20/508
Kitabını Soldan Alanların Pişmanlığı 21/448
Kitabiye Kadının Zimmî veya Harbî Olması 8/9
Kitabiyeyi Nikahlamanın Caiz Olmadığını Düşünenlerin Delilleri 4/508
Kitabullah'ın Özellikleri 16/601
Kitabulllah Burada Kur'an veya Tevrat Olabilir 3/139
Kitâbun Merkûm 22/333, 342
Kitap Hakkında "Hakim" Sıfatının Mânâsı 11/205
Kitap İlmine Vakıf Olanlar 12/443
Kitap Taşıyan Merkep 21/222
Kitap Vasfının Anlatımı 20/612
Kitap ve Hikmeti Öğretme 21/219
Kitap ve Nübüvvet Verilen Peygamber, İnsanları Kul Edinmez 6/36
Kitap Verilenler Kimlerdir 3/290, 469
Kitap Yalnız Dinî Meseleleri Açıklar 13/247
Kitap, Hikmet, Tevrat ve İncil'in Sıralanmasındaki Sır 5/594
Kitap, Hüküm ve Nübüvvet 9/18
Kitap, Sünnet ve İcmada Hüküm Bulunmazsa Kıyas Yapılır 7/237
Kitaplara İman 5/345; 18/260
Kitapların, Allah'ın Peygamberlerine Gönderdiği Bir Vahiy Mahsulü Olduğunun Bilinmesi 5/350
Kitaplarını Sağdan Alanlar 13/497
Kitap-Mîzân-Demirin İlişkileri 21/55
Kitapta Kaydetmenin Manası 15/242
Kitaptan Nasip Verilenler, Yahûdîlerdir 7/174
Kiyâset 2/307
Kizzab ve Te'sîm 20/542
Koca, Ailenin Reisidir 7/126
Koca, Verdiği Mihri Kısmen de Olsa Geri Alamaz 6/654
Kocası Ölmüş Kadının İddetinin Hükmü 4/625
Kokmuş Su 8/48
Kolayca Toplanan Meyveler 22/71
Kolları ve Bacakları Kesik Olanların Abdesti 8/37
Kolu Kesik Olanın Abdesti 8/30
Konuşma Büyük Nimettir 14/394
Kopmayan Kulp 17/112

Korku Halinde Namaz (Salat-i Havf) 7/422
Korku Halinde Namazın Eda Ediliş Şekli 7/424
Korku Namazında Silah Almanın Vacip Olup Olmadığı 7/428
Korku Namazında Tedbir ve Silah Alma Emri 7/426
Korku Namazının Edası Konusunda Vâhidî'nin Hanefilerle Münakaşası 7/425
Korku Namazının Mensuh veya Peygamberimiz'e Mahsus Olduğu Görüşü 7/423
Korku ve Hüzün Duymamalarının İzahı 9/409
Koruma Garantisine Rağmen Mushaf Niçin Cem Edildi? 12/593
Korunan Gök 17/602
Korunanları Allah'ın Kurtarması 18/499
Kökü Kesilen Kâfirler 19/274
Köle Âzadı ve "Rakabe" Tabirinin Menşei 8/296
Köle ve Hizmetçilere İyilik 7/144
Köleler 10/640
Köleler Mülkiyet Edinebilir mi? 15/546
Kölelerin Hürriyete Kavuşma Sebebi Olarak Akrabalık 6/512
Kölelik ve Hürriyet Hakkında 7/375
Kölenin Durumu 13/223
Kölesini Ortak Yapan Çıkmaz 17/40
Köleye Malî Desteğin Hükmü 15/556
Kör İnsan Peygamber Olabilir mi? 12/28
Kör Olarak Haşredilme 14/562
Körle Gören, Sağırla İşiten Bir Olmaz 11/532
Körlere Gösteremezsin 17/74
Körü Körüne Ret 16/562
Kötü Huydan Uzaklaşma 21/24
Kötü İşlerin Süslü Gösterilmesi Meselesi 9/136
Kötü Muamele Eden Koca, Ayrılırken Karısının Mihrini Eksiltemez 6/652
Kötü Söz Kötü Bitkiye Benzer 12/526
Kötü Zan 19/347
Kötüler Neden Sana Koşuyorlar! 21/485
Kötülerin Cezası 17/7
Kötülerin Dikkatinin Çekilmesi 20/257
Kötülüğe İyilikle Karşılık 15/344
Kötülüğü İyilikle Uzaklaştırma 16/465
Kötülükte Darb-ı Mesel Olanlar 10/159
Kötüyü İyiye Değişmeyin Buyruğu Ne Demektir? 6/518
Kralın Rüyası 12/186
Kralın Rüyasının Tabiri 12/190
Kudret Sahibi Olmayan Putlara Tapmanın Saçmalığı 11/294

Kudret Sebebiyle Var Olan İsimler 1/276
Kudretin Bazı Delilleri 21/359
Kudretin Makdûra Taalluku 21/324
Kudûrin Râsiyat 17/306
Kul (قُلْ) Emrindeki Kırk Üç İncelik 23/268
Kul Allah'a Yaklaştıkça İbadetini Artırır 10/245
Kul Ameliyle Cennete Girer mi? 16/187
Kul Fiilini Yaratamaz 2/63
Kul Hakkında Aslâhı Gözetmek Allah'a Vacip Değildir 9/358
Kul Hakkının Önemi 23/187
Kul ve Fiilleri 18/53
Kul, Allah'ın Af Vasfı ile Muttasıf Olmalıdır 7/536
Kulak ve Kalbin Mühürlenmesi 19/164
Kulakla Sakalbaşı Arasındaki Kısım 8/27
Kulakları Yıkama 8/29
Kulaklarına Parmaklarını Sokarak Tıkamaları 2/50
Kulda Tevbe Etmeyi Kim Yaratır? 7/90
Kuldaki İmanı Yaratan Allah'tır 7/194
Kullanılmış Su Temizleyici Değildir 16/138
Kullar Cennete Davet Ediliyorlar 11/321
Kullar Gafletten Kurtulup Niyaz Etsinler Diye Allah'ın Belâ Vermesi 8/547
Kullara Emir Yetkisi Yalnız Allah'a Aittir 9/496
Kullara Rızık 19/505
Kulları Mükellef Tutmanın Hikmeti 9/235
Kulların Allah'tan Razı Olmaları 23/94
Kulların Fiilleri 18/30, 308
Kulların Fiilleri Hakkında Mu'tezile İddiası ve Reddi 7/473
Kulların Fiillerinin Yaratılması 9/104; 13/107
Kulların İtaat ve İsyanı Allah'ın İradesi İledir 7/251
Kulların Kısımları 14/377
Kulluğun En Yüce Mertebe Olması 1/446
Kulluğun Kemâli 6/458
Kulluk Görevini Yapmayanlar 22/266
Kulluk Şerefi Mü'minlerindir 16/624
Kullukta Dünya Menfaati 15/136
Kulluktan Sapma 15/241
Kulun Allah'ı Sevmesinin Mahiyeti 3/620
Kulun Allah'tan Korkmasının Lüzumu 6/127
Kulun Fiili Hakkında Mu'tezile'nin Yanlış Bir İstidlâli 2/457
Kulun Fiilinin Yaratılması 11/308

Kulun Fiillerini Yaratan Allah'tır 2/54; 10/163; 21/350
Kulun İlâhî Huzurda Olduğunu Bilip Günahı Bırakması 2/313
Kulun Kıyamette Korkusuz Olması Ne Demektir? 8/256
Kulun Mutluluğu Yalnız Allah'a Teslim Olmaktadır 3/346
Kulun Mükâfat Hakkı Var mı? 16/72
Kulun Vazifesi Allah'ı Anmak ve O'na Şükretmektir 3/507
Kulun Yaratıcı Olmasının Butlanı 12/382
Kumar (Meysir)'ın Haramlığı 4/484
Kumarın Kin ve Düşmanlık Doğurması 8/303
Kunût 18/223
Kunut Kelimesinin Mânaları 3/274
Kur'ân Aleyhinde İddialara Cevaplar 13/114
Kur'an Başka Vakitlerde de İndiği Halde Ramazanda İnmesinin Mânası 4/164
Kur'ân Bazı Kâfirlerin Tuğyanını Artırır 8/240
Kur'ân Beşer Sözüdür Diyen Sakar'a Girecek 21/631
Kur'ân Bir Öğüttür 21/652
Kur'ân Cin ve İns'e Meydan Okuyor 13/561
Kur'an Cüzlerinin Tertibi Tevkifidir 2/124
Kur'an Dersi 19/17
Kur'ân Dersinden Dileyen Yararlansın 22/96
Kur'ân Dersinden Yaban Eşeği Gibi Kaçma 21/650
Kur'ân Dirileri Uyarır 17/574
Kur'ân Geldikten Sonra İncil ile Hükmetme Caiz midir? 8/180
Kur'ân Gerçeği Dileyenlerin Rehberi 22/294
Kur'ân Gerçeği Her Şekliyle Anlatır 13/563
Kur'ân Hakkında "Hüküm" Sıfatının Anlamı 12/429
Kur'ân Hakkında "İndirme, Nüzûl" Tabirinin Delâleti 9/319
Kur'ân Hakkında "Kelime" Denilebileceği 9/167
Kur'ân Hakkında Beşer Sözü İddiası 21/630
Kur'an Hem Hidâyet, Hem de Hidâyet Delilleridir 4/169
Kur'ân Her Şeyi Bilenin Sözüdür 16/59
Kur'ân Hidâyeti 18/250
Kur'an için "آيَاتٌ" Denilmesi 3/134
Kur'an ile Diğer Sözlerin Mukayesesi 2/119
Kur'ân Kadir Gecesi İndirildi 23/36
Kur'ân Kâmil ve Mükemmeldir 13/601
Kur'ân Kelimesinin Manası 20/608
Kur'an Kelimesinin Mânası Hakkında Mâlûmat 4/166
Kur'ân Kesin Hükümdür 22/417
Kur'ân Mahluk Değil 18/200

Kur'ân Mahluktur İddiası 18/464
Kur'ân Meşakkat İçin İnmedi 14/307
Kur'ân Meydan Okuyor: "Uydurma Dahi Olsa On Sûrenin Benzerini Yapın!" 11/508
Kur'ân Muhdestir İddiasına Cevap 22/141
Kur'ân Mü'minlere Şifadır 18/534
Kur'ân Mühim Haberdir 18/173
Kur'an Okununca Dinlemek Farzdır 10/232
Kur'ân Öbür Kitapları Nesheder 9/298
Kur'ân Peygamber'e Ait Değil 19/186
Kur'ân Rahmeti 16/375
Kur'ân Şaka Değildir 22/419
Kur'ân Şeref Kaynağıdır 14/592
Kur'an Şifa ve Rahmettir 13/527
Kur'ân Şiir Değil 17/571
Kur'ân Üslûbunun Hususiyeti (Mücerredi Müşahhas Kılma) 8/585
Kur'ân Üslûbunun Mühim Bir Özelliği 7/484; 14/541
Kur'ân Vahyi ile Nebatatın Mukayesesi 16/311
Kur'ân ve Allah'ın Azameti 14/305
Kur'ân ve Şiirin Etkisi 18/263
Kur'ân Yücelerden Bir Tenzîldir 14/310
Kur'ân, Anlaşılmak İçindir 19/20
Kur'ân'a Bu Adın Verilmesi 18/463
Kur'ân'a da inanmazlarsa Daha Neye İnanırlar? 22/141
Kur'ân'a İnanan Cinler 19/231
Kur'ân'a İnanmayanlar 17/328
Kur'ân'a Karşı Çıkılmaz 17/292
Kur'ân'da "Nur" Diye Nitelenen On Şey 14/381
Kur'ân'da "Zâid" Olmaz 9/347
Kur'ân'da Akaid 19/148
Kur'ân'da Arapça Olmayan Kelime 19/133; 20/473
Kur'an'da Bazen İddia ve Kavl Takdir Edilmesinin Örnekleri 8/651
Kur'ân'da Bu Ağaç Lânetli midir? 13/469
Kur'an'da Delillerin Hususiyeti 2/86
Kur'an'da Hayvanların Misal Verilmesi Onun Fesahatine Zarar Vermez 2/154
Kur'ân'da Hz. Adem-İblis Kıssasının Bildirildiği Yedi Yer 9/343
Kur'ân'da İhtilaf (Tutarsızlık) Bulunmamasının Manası 7/311
Kur'ân'da Kadınların Muhataplığı 19/345
Kur'ân'da Kâfirin Ölüye Benzetilmesi 9/187
Kur'ân'da Muarreb Kelimeler Hakkında 11/560

Kur'ân'da Mukarreb Kelime 18/465
Kur'an'da Nebi'nin Dahli Yoktur 10/230
Kur'ân'da Şüphe Bulunmaması 11/353
Kur'ân'da Vahy Kelimesi 20/139
Kur'ân'da Yemîn Üslubu 20/600
Kur'ân'da Zâid Kelime Olmaz 21/170
Kur'an'da, Hatm (Mühürleme) ile İlgili Diğer Mefhumlar 1/616
Kur'ân'daki Rahmet Vechi 16/617
Kur'ân'dan Müşriklerin Yüz Çevirmeleri 18/464
Kur'ân'dan Uzak Duranın Akıbeti 14/526
Kur'ân'dan Yüz Çeviren Sıkıntılı Yaşar 14/560
Kur'ân'dan Yüz Çevirenler 18/468
Kur'ân'ı Açıklama da Allah'a Ait 22/22
Kur'ân'ı Açıklamanın Allah'a Vacip Olmasının İzahı 22/23
Kur'ân'ı Bilmenin Önemi 16/387
Kur'ân'ı Dinleyen Cinler 21/527
Kur'ân'ı Düşünme Görevi 18/132
Kur'ân'ı Garip Bırakanlar 16/109
Kur'ân'ı Gürültüye Getirmek İstemeleri 18/508
Kur'ân'ı Hz. Peygamber Açıklar 13/148
Kur'ân'ı İndiren Allah'tır 22/86
Kur'ân'ı Öğrettiği İddia Edilen Şahıs 13/277
Kur'an'ı Susturma Çabaları 18/505
Kur'ân'ı Tefekkür 19/306
Kur'ân'ı Tertîl ile Oku 21/572
Kur'an'ın "Ey İmân Edenler!" Hitabına Ait Bir İncelik 3/180
Kur'ân'ın "Hadîs" Diye Adlandırılması 20/621
Kur'ân'ın "Nûr" Vasfı 19/13
Kur'ân'ın "Rûh" Vasfı 19/12
Kur'ân'ın Anlaşılamayacağını Söyleyenlerin Hatası 7/312
Kur'ân'ın Anlaşılır Olması 18/468
Kur'ân'ın Anlayışlı Kimseler İçin Olması 18/463
Kur'ân'ın Arap Lisanı ile Olması 16/288; 18/463
Kur'ân'ın Arapça Sıfatı 12/81
Kur'ân'ın Arapça Yapılması 19/18
Kur'ân'ın Asıl Maksatları 9/250
Kur'ân'ın Âyetlerinin Açıklanması 18/463
Kur'ân'ın Azameti 21/159
Kur'ân'ın Azar Azar İndirilmesi 13/587
Kur'ân'ın Başlıca Özellikleri 11/357

Kur'ân'ın Başlıca Vasıfları 16/305
Kur'ân'ın Bazı Özellikleri 20/608
Kur'an'ın Bazı Vasıfları 9/449; 10/231; 11/385
Kur'an'ın Bedenî Hastalıklara Şifa Olması 13/528
Kur'ân'ın Belagati Önünde Eğilme 22/374
Kur'an'ın Benzeri Asla Yapılamayacak 2/130
Kur'an'ın Bütün İlimlerin Kaynağı Olması 2/122
Kur'ân'ın Cebrâil'e İzafesi 21/456
Kur'an'ın Cebrail'in Kelamı Olması Meselesi 22/289
Kur'an'ın Çağrısı Karşısında İnsan 14/66
Kur'ân'ın Daha Önceki Kitapları Tasdiki 11/351
Kur'ân'ın Değiştirilmediğinin ve Tahrif Edilmediğinin Bilinmesi 5/350
Kur'ân'ın Delâlet Yolu ile Her Şeyi İhtiva Etmesi 13/247
Kur'ân'ın Derileri Ürpertmesi 18/262
Kur'ân'ın En Güzel Söz Olması 18/254
Kur'ân'ın Esmây-ı Hüsnâ ile Müşterek Olan İsimleri 1/543
Kur'ân'ın Evrensel Çağrısı 18/558
Kur'ân'ın Galibiyeti 18/530
Kur'ân'ın Genel Hükmünün Haber-i Vahidle Tahsis Edilmesine İtiraz 7/49
Kur'ân'ın Hâdis Olması 18/253
Kur'ân'ın Hak Olmasının İzahı 13/586
Kur'ân'ın Hakkaniyeti 18/529
Kur'ân'ın Her Yerinde Beşîr Nezîr'den Önce Zikrediliyor, Neden? 19/490
Kur'ân'ın Hudûsu Fikrine Cevap 19/102
Kur'ân'ın İ'caz Vecihleri 7/311
Kur'ân'ın İ'cazı 16/56
Kur'ân'ın İlhamı ile Âlimlerin Elde Ettiği Tevhit Delilleri 9/102
Kur'ân'ın İndirilmesi Rahmettir 18/462
Kur'ân'ın İniş Hikmetlerinden 13/189
Kur'ân'ın İsimleri 1/536
Kur'ân'ın Kâfirler İçin Mübîn Olması 16/193
Kur'an'ın Kasem Konusu Oluşu 19/486
Kur'ân'ın Kesin Bir Mu'cize Olması 8/524
Kur'ân'ın Kitabı Tafsil Etme Vasfının Manası 11/352
Kur'ân'ın Kolay ve Müjde Olması 14/301
Kur'ân'ın Kolaylaştırılması 20/293
Kur'an'ın Levh-i Mahfuz'dan Dünya Semasına,
Oradan Hz. Peygamber'e İndirilmesi 4/165
Kur'ân'ın Mahiyeti 18/201

Kur'ân'ın Mahluk Olma İddiasına Ret 12/82, 430
Kur'ân'ın Mahluk Olmadığı 12/82
Kur'an'ın Manasını Anlama 20/384
Kur'ân'ın Mesânî Oluşu 18/262
Kur'ân'ın Meydan Okuması 11/354
Kur'ân'ın Mu'cizliği 20/86
Kur'ân'ın Mu'cizliğine Dair 16/376
Kur'an'ın Muhafaza Edilme Şekilleri 12/594
Kur'ân'ın Muttakîlere Hidayet Olması ile İlgili Bazı Suâller 1/554
Kur'ân'ın Mübîn Sıfatı 12/81
Kur'ân'ın Müjdeci ve Uyarıcı Olması 18/463
Kur'ân'ın Müteşâbih Oluşu 18/261
Kur'an'ın Nimetlere Bakış Tarzı 9/251
Kur'ân'ın Nüzul Keyfiyeti 23/37
Kur'ân'ın Önceki Semâvî Kitapları Tasdik Etmesinin Manası 5/395
Kur'ân'ın Parça Parça İndirilişinin Hikmeti 16/112
Kur'an'ın Parça Parça İndirilmesi ve İ'caz 2/123
Kur'ân'ın Peygamber'in Malı Olmayışının İzahı 9/318
Kur'ân'ın Rahmet Olması 13/529
Kur'ân'ın Rehberliği 19/13
Kur'ân'ın Resûlün Sözü Olduğu Saçması 20/83
Kur'an'ın Ruhî Hastalıklara Şifa Olması 13/528
Kur'ân'ın Sıfatı Olarak Zikir 14/526
Kur'ân'ın Sözleri Nakil Tarzı 19/626
Kur'ân'ın Şerefinin Tezahürleri 19/107
Kur'ân'ın Şiirden Farkı 17/572
Kur'ân'ın Tahaddisi Altı Merhalede Olmuştur 11/356
Kur'ân'ın Tamamı Bir Tek Sûre Gibidir 6/237
Kur'ân'ın Tavsif Edildiği On Sıfat 18/462
Kur'ân'ın Tebliğ Hususundaki İrşadlarından Bir Ders 8/520
Kur'ân'ın Tebliğ Metodunda Önemli Bir Nokta 9/77
Kur'ân'ın Tebliği Evrenseldir 21/219
Kur'ân'ın Tenzîl Oluşu 20/619
Kur'an'ın Tevrat ve İncil'i Tasdik Etmesi Nasıl Olur? 2/443
Kur'ân'ın Ulûhiyyet Delilleri 13/70
Kur'ân'ın Vasıfları 17/83; 18/253
Kur'an'ın Vasıflarının Açıklanması 9/39
Kur'an'ın, Bütün İnsanlığa Gönderilmesi 9/40
Kur'an'ın, Daha Önceki Kitapları "Tasdik Etmesi" Ne Demektir? 3/130

Kur'an'ın, Hem Kadir Gecesinde Hem de Ramazan Ayında İndirilmesinin İzahı 4/165
Kur'ân'ın, Kitap Olması 18/463
Kur'an'ın, Mübârek Olması 9/39
Kur'an'ın, Münzel (İndirilmiş) Olması 9/39
Kur'an'ın, Önceki Semavî Kitapları Hem Tasdik, Hem de Neshetmesi 9/39
Kur'ân'la Ders Ver 19/575
Kur'ân'la İstişhad Etme Şiire Tercih Edilir 6/324
Kur'an'la İstişhadın Önemi 12/582
Kur'ân'la Kâfirler Arasındaki Perde 13/443
Kur'ân'la Tevrat'ın İrtibatı 14/660
Kur'ân'la Uyarma 8/560
Kur'âne'l-Fecr Lafzındaki İncelikler 13/515
Kur'an-ı Ezber Gayretiyle Dilini Kımıldatma 22/17
Kur'an-ı Kerim'de İlmin Tavsifi 2/294
Kur'ân-ı Mecîd 22/404
Kur'anın Yûnus (a.s)'a Çıkması 18/57
Kur'an'ın Hidâyet Olması 3/130
Kurân'ın Muhkem Vasfı 11/481
Kurban ve Diğer Hac İbadetleri 15/177
Kurban Yeri 15/178
Kurbanın Kabul Edilişinin Alâmeti 8/110
Kurbanın Taksimi 15/170
Kurbanın Vacip Oluşunun Delilleri 23/255
Kurbanlıklar 15/169
Kureyş Kelimesi 23/201
Kureyş Liderlerinin Nübüvvete Göz Dikmeleri 9/192
Kureyş Sûresi 23/195
Kureyş'e Güven Verme Nimeti 23/196
Kureyş'in Hz. Peygamber Aleyhindeki Komplosu 10/320
Kureyş'in İmtiyazı Yok 20/341
Kureyş'in Kibir ve Çalımla Çıkması 10/350
Kureyş'in Müşrik Olmasının İzahı 12/545
Kurretu'l-ayn Tabiri 16/185
Kurtulan Mü'minlerin Sıfatları 15/264
Kurtuluş Doğrulukta 17/274
Kurtuluş Gemisi 16/545
Kurtuluş Şartları 23/167
Kuru Arzın Canlanması 18/528

Kurulan Tuzakların Bozulması 12/440
Kurumuş Ağacın Hurma Vermesi 14/197
Kuş Dilini Bilme Nimeti 16/322
Kuşların Dirilip Koşarak Gelmeleri 5/190
Kuşların Dirilmesi ve Bundaki Hikmet 5/184
Kuşların Tesbihi 15/42
Kuşların Toplumu ve İbadetleri 15/606
Kuşların Uçmasındaki İbret 13/233
Kuşluk Vakti Mukabilinde Gece 22/579
Kutlu Belde 22/514
Kutlu Beldede Hüküm Senindir 22/515
Kutlu Ellerle Yazılmış Tertemiz Sayfalar 22/259
Kuvvelerin Gelişme Sırası 17/155
Kuvvet Nedir? 10/371
Kuvvetli Olmanın Faydaları 10/373
Kübbâr Kelimesi 21/507
Kübkibû Kelimesinin Manası 16/257
Küçük Günah İçin Tevbe Hakkında 2/404
Küçük Kadınların İddeti 21/287
Küçük ve Büyük Günah 14/57
Küffârın Manası 21/41
Küfr (İnkâr) ile Zulüm Arasındaki Münasebet 5/115
Küfran Olmadıkça Nimet Geri Alınmaz 12/366
Küfrân ve Hüsrân 23/162
Küfre Ebedî Cezanın İzahı 16/500
Küfre Rıza Küfür, Günaha Rıza Günahtır 7/518
Küfre Rıza Olur mu? 23/289
Küfrün İzahı Hakkındaki Sünnî ve Mu'tezilî Anlayış 2/191
Küfrün Karanlıkları 15/603
Küfür Allah'ın İradesiyle Olup Mu'tezile Yanlış Yoldadır 6/408
Küfür ile Musibet Arasındaki İlgi 14/44
Küfür İnadı 9/602
Küfür ve İmanın Artıp Eksilmesi 7/513
Küfür ve İnkâr 1/587
Küfür Yolunu Seçen Yakınlarınızı Dost Edinmeyin 10/486
Küfür, Fısk, İsyan 19/433
Küfüven Kelimesi 23/369
Külfetsizlik Nedir? 18/195
Kün Emrinin İzahı 13/138; 20/363

Künnes Kelimesinin Manası 22/286
Kürsî Hakkında Başlıca İzahlar 5/135
Küsûf 20/107
Kütibe Aleyhi (كُتِبَ عَلَيْهِ) Tabirinin İzahı 15/122

-L-

Lâ Cerem Tabiri 18/419
Lâ İlâhe İllallah Demede Âdab 14/322
Lâ İlahe İllallah Demenin Önemi Hakkındaki Hadisler 14/321
Lâ İlâhe İllallah Sözünün İ'râbı 14/322
Lâ Kuvvete İlla Billâh Demenin Manası 14/41
Lâ Uksimu Tabiri 21/656
Lâ Uksimu Tabirinin İzahı 20/601
Lâfız ile Mana Münasebeti 1/90
Lâfız Zihnî (Sübjektif) Değil, Hâricî (Objektif) Manaya Delâlet Eder 1/92
Lâfızların Manalara Delâleti Zannîdir 1/99
Lâfızların Medlûlleri 1/97
Lâfz Kelimesi 1/81
Lâfz-ı Celâl Alem Olup Müştak Değildir 1/302
Lâfz-ı Celâl'de Lâm'daki Meddin Hükmü 1/220
Lâfz-ı Celâl'deki İdğam 1/219
Lafz-ı Celâl'in Lâm'ının Okunuşu 1/218
Lağv İfadesi 16/182; 20/541
Lakap Takma (Nebz) 19/447
Lambalarla Süslenen Sema 21/36
Lânet Meselesi 3/550
Lanet Neye Denilir? 3/100
Lânet Süreli mi? 18/192
Lanete Hak Kazananlar 19/304
Lât Kelimesi 20/166
Layık Ceza 22/172
Lealle Edatının Manası Hakkında 12/82; 19/19
Ledün Kelimesinin Anlamı 13/604
Ledünnî İlim 14/83
Leğen, İbrik, Pusula, Kaynak Suyu 20/523
Lehinde Delil Olan Şerik Olabilir mi? 9/404
Lehv ve La'ıb Farkı 16/640
Lem ve Lemmâ (لَمْ ve لَمَّا) Edatları 19/467

Lemem (Küçük Günah) 20/216
Lemem Kelimesi 21/74
Lemh Ne Demektir? 20/366
Lemmâ Edatı Hakkında İzahat 12/58
Lemz Kelimesinin Manası 10/618; 19/447
Leş Eti 7/605
Lev (لَوْ) Edatı Hakkında 2/52; 10/303
Levh-i Mahfuz 22/404
Levh-i Mahfuz'da Yazmanın İfade Ettiği Mana 8/588
Levh-i Mahfuz'un Sıfatları 19/20
Levh-i Mahfuz'un Varlık Sebebi 19/20
Levlâ Edatı Hakkında 11/460; 20/624
Levlâ ile Hellâ Edatları Hakkında 11/180
Leyl Sûresi 22/553
Leyse (لَيْسَ) Hakkında Dilbilgisi Yönünden İzahat 4/73
Lezzet'in Manası 18/7
Liân 15/443
Liân Lafızları Hakkında 15/458
Liân Yapanın Uhrevî Durumu 15/460
Liân Yapanların Tekrar Birleşmeleri 15/457
Liân'da Bulunanlar 15/451
Liân'ın Cereyan Çekli 15/458
Liâna Bina Edilen Hükümler 15/453
Liânı Gerektiren Durum 15/447
Liderlerin Yanlışlarını İtiraf Etmeleri 12/508
Lika Kelimesinin İzahı 11/261; 16/521
Lisan İlham Eseri midir? 1/90
Lisanı Bilmenin Yolu 1/97
Lisanın Naklinde Âhâd Haberler 1/98
Lisanın Naklinde Tevatür 1/97
Lisanlar Allah Tarafından Bildirilmiş Olup Tevkîfî midir? 2/242
Livata (Eşcinsellik) Zina mıdır? 15/374
Livata (Homoseksüellik)daki Çirkinliğin Sebepleri 9/570
Livata, İlkin Lût Kavminde mi Ortaya Çıktı? 9/569
Livatanın Cezası 16/576
Lokman Sûresi 17/81
Lokman'ın Hikmeti 17/94
Lût (a.s) Lehinde Şefaat 16/580

Lût (a.s)'un Karısının Günahı? 16/584
Lût (a.s)'un Kavmi 20/323
Lût (a.s)'un Kıssası 15/26; 16/122, 273; 18/55
Lut (a.s)'un Tasdiki 16/570
Lût (a.s)'un Tebliğ ve Tehdidi 16/574
Lût (a.s)'un Üzüntüsü 16/581
Lût Kavmine Cezanın İnmesi 20/335
Lût Kavminin Başlarına İnen Feci Azap 16/585
Lût Kavminin Cezaya Çarpılmaları 20/330
Lût Kavminin Misafirlere Sataşması 20/331
Lût'un Beldesinde Mü'minlerin Kurtarılması 19/631
Lü'lüü ve Mercan 20/418
Lügat Kelimesi 1/80
Lügat Yönünden Sihir 3/145
Lügavî ve Şer'î Mâna 18/465
Lütuf Delilleri 17/410
Lütuf ile Nimetin Farkı 19/436
Lütuf Konusunda Ehl-i Sünnetin Mu'tezile'ye Cevabı 5/147

-M-

Mâ ile Lem Nefy Edatlarının Farkı 19/596
Mâ ile Nefyin Haberi 19/532
Ma'bud Birdir 15/179; 19/296
Ma'bud Olmak Halık'ın Hakkıdır 16/241
Ma'budun Cehenneme Girmesi Meselesi 15/91
Ma'dum (Yok) Hakkında "Şey"
Denir mi? 3/201; 12/616; 15/118; 17/584; 21/322, 565
Ma'în Ne Demektir? 20/525
Ma'lum Günler 15/169
Ma'lum Vadeye Kadar Mühlet 13/6
Ma'şer 20/443
Mâ'yı Kâffe 19/446
Mabedler Allah'a Mahsus 21/548
Maddeci Zihniyet 19/165
Maddeci Zihniyete Reddiye 19/161
Maddî Dünyadan Bedenin Teşkili Ahireti Gösterir 11/238
Maddî Lezzetler Mânevi Hazlara Göre Daha Geride Kalır 11/388
Maddi Nûr ile Akıl Nûrunun Farkı 15/567
Maddî ve Manevî Pislik Hakkında 8/343

Maddî Zevk Taatten İyi Olabilir mi? 16/385
Maddî Zevklerle Rûhanî Zevklerin Arasında İnsanın Durumu 11/390
Mâen Gadekâ (Bol Su)dan Maksat 21/545
Mağarada Geçen Süre 14/11
Mağarada Kalan Üç Kişi 13/625
Mağaradaki Durum Hakkında Temelsiz Nakiller 13/651
Mağaranın Konumu 13/649
Mağfiret Emri, Günah İşlediğine Delil Olmaz 7/440
Mağfiret Kavramı Hakkında 14/493
Mağfiret ve Mükâfat 17/453
Mağfiret ve Rahmet 17/194
Mağfiret'in Âl-i İmran 133. Âyetteki Manası 6/239
Mağfiretin Âhirete Bırakılması 16/246
Mağfiretin Sonra Zikredilmesi 19/346
Mağrur Bir Şekilde Yürüme 13/427
Mağrur Müşrikler 17/424
Mağrurun Başına Gelen Felâket 14/43
Mahdud Ne Demektir? 20/550
Mahdut İsyana Ebedi Ceza 22/173
Mahdut Suyun Hayvanlara Verilip Teyemmüm Edilmesi 8/43
Mahdut Zamandaki İnkâr, Nasıl Ebedî Cezaya Sebep Olur? 9/307
Mahluk Çeşitleri 13/491
Mahlûkât Allah'ın İlminden Hiçbir Şeyi İhata Edemez 5/133
Mahlukatı Rızıklandırmak Allah'a Vacip midir? 11/494
Mahlukatın Cenâb-ı Hak'a Hitap Edemeyişinin Aklî İzahı 22/187
Mahlukatın Şerri 23/384
Mahluklar Sorumludurlar 14/615
Mahlukları Yaratıp Diriltebilen Yalnız Allah'tır 11/342
Mahlukların Aczi 15/245; 17/318
Mahlûkların Allah'a İhtiyaçları 16/362
Mahlukların Bazı Nevileri ve Hangisinin Daha Üstün Olduğu 5/532
Mahlukların İhtiyaçları 16/364
Mahlukumu Bana Bırak 21/622
Mahrem Olan Üç Vakit 16/19
Mahrumluk Sebepleri 23/218
Mahsulâtın Öşrü Hakkında 9/255
Mahşerde Dağarın Durumu 14/532
Mahşerde Doğru Teraziler 14/654
Mahşerde Kaçma Teşebbüsü 18/403

Mahşerde Kâfirlerin Hali 14/527
Mahşerden Dünyaya Değerlendirme 14/529
Mahşerden Manzaralar 14/531
Mâide 118. Âyet Fasıklar Lehine Şefaate Delildir 8/401
Maide 54. Âyetin Hz. Ebû Bekir'in Hilafetini Müjdelemesi 8/199
Maide 54. Âyetin Rafizîlerin İddiasını Çürütmesi 8/198
Maide 85. Âyet, Fasık Mü'minin, Zamanı Gelince Cehennemden Çıkacağını Gösterir 8/284
Maide 91 Âyetin, İçkinin Haramlığına Sekiz Yönden Delâlet Etmesi 8/305
Maide Kelimesinin Manası 8/388
Mâide Sûresi 7/587
Maîn'in Manası 18/7
Maişetleri Taksim 19/49
Makam-ı İbrahim Hakkında 6/109
Makam-ı İbrahim Nerededir? 3/321
Makam-ı İbrahim'de Namaz Emri 3/320
Makam-ı Mahmûd 13/522
Makbul Olan Dört Zümre 7/269
Makbûl Olan Dua 4/351
Makbul Olan İstirham 17/415
Makbul Şâirler 16/301
Makbul ve Makbul Olmayan Sabır 12/116
Makbul ve Salih Bedeviler 11/81
Maktûl Hakkında Telafi 13/415
Maktul Ölü Değildi 2/609
Maktûlûn Velisinin Yetkisi 13/412
Maktulü Kimin Öldürdüğü Hakkında Şüpheye Düşmeleri 2/603
Maktulün Anlaşmalı Bir Ülkeden Olması Durumu 7/377
Maktulün Muahid veya Zımmî Olmasına Göre Hüküm 7/378
Mal Canlısı İnsanlar 23/119
Mal Çokluğu İle Övünme 23/139
Mal Harcamanın Matlup Olduğu Yerler 22/523
Mal İnfak Etmedeki Mükellefiyetler 5/191
Mal ve Aile Allah Rızasını Engellemesin 21/250
Mal ve Can Hususunda İmtihan 6/444
Mal ve Evlâdın Azap Sebebi Olması 10/610
Mal ve Evlâdın Dünyada Azap Sebebi Olması 10/610
Mal ve Evlâdın Münafıklara Özellikle Azap Sebebi Olması 10/611
Mal ve Evlat İmtihanı 21/268

Mal ve Mülkün, Şefaatin, Yardımlaşmanın Fayda Vermeyeceği Gün 2/469
Mal, İnsanı Kurtarmaz 22/563
Malda Yoksul Hakkı 19/603
Malda Zekât Dışında Hak Var mıdır? 4/83
Malı Ona Fayda Vermez 23/338
Malı Onu Ebedîleştirecek mi? 23/174
Malın Ehemmiyeti Neden İleri Gelir? 6/545
Malına Aldananlar ve Aldanmayanlar 23/18
Malını ve Canını Allah Yoluna Vakfetmek 5/112
Mâlik ile Melik'in Farkı 23/394
Mâliki Yevmi'd-Dîn'in Tefsiri 1/425
Malla-Canla Cihat 10/572
Malların Hükmü 4/224
Malum Günlerde Zikir 15/168
Mâna Ehlinin 19 Hakkında Tefsiri 21/633
Mana İfade Eden Söz Çeşitleri 1/88
Mâna veya Lafız Tahrifi Hakkında 2/625
Mana, Zihnî (Sübjektif) Şekildir 1/93
Manaları Sesle Anlatmadaki Büyük Nimet 1/94
Manevi Hayatta Sıkıntı 14/562
Manevi Nimetler 12/471
Manevî Şey Hakkında "Görme" Tabiri 21/234
Mâric'in Manası 20/412
Marifet 2/303
Marifet İtaatten Öncedir 22/223
Marifetullah Hakkında 16/251
Marifetullahın Meyveleri 12/523
Masal Olan Toplum 17/313
Mastar 20/140
Mastar ve İsm-i Mef'ûl İlişkisi 17/410
Mastar Yerinde İsm-i Mef'ûl 20/620
Masterın İzafeti 20/116
Masum Kadınlara İftira 15/502
Mâşâallah Demenin Anlam ve Önemi 14/40
Maşrapanın Bünyamin'in Yükünde Çıkması 12/243
Maşrık ve Mağribin Rabbi 21/582
Maşrıkayn ve Mağribeyn 20/414
Matla' Kelimesinin Manası 23/55
Mâûn Kelimesi Hakkında 23/221

Mâûn Sûresi 23/211
Maymun Sûretine Çevrilmeleri 2/580
Maymuna Çevrilmenin Mecazî Olduğu Görüşü 2/581
Maymuna Dönüştürülen Yahudiler 10/131
Mazeretlerin Geçersizliği 22/16
Mâzi Hakkında Muzâri Fiil Kullanılmasının İzahı 3/109
Mazi Manasında İsm-i Fâil 20/316
Maziden İbretler 17/178, 428
Meâric Sûresi 21/463
Mecbur Kalan Kimse (Yiyecek Hususunda) 4/28
Mecnun İddiasının Delâleti 20/279
Mecûsîler (Zındıklar) 9/90
Mecusîlerin Hayvan Kesmeye İtirazlarına Cevap 7/593
Mecûsîliğin Reddedilmesi 13/163
Meçhul Bir Mü'min 16/417
Medet Allah'tandır 15/106
Medh, Hamd ve Şükür Arasındaki Fark 8/412
Medîne Kelimesinin Manası 9/621
Medine'nin Çevresindeki Bedeviler 11/174
Medînin İfadesi Hakkında 20/628
Medyen 16/587
Medyen Hakkında Bilginin Kaynağı 16/453
Medyen Kavmi'nin Kıssası 12/13
Mef'ûl Manasına Faîl Vezni 20/9
Mef'ûl Nevileri 1/138
Mef'ûlün Mansup Olmasının Sebebi 1/138
Mefâtîh Kelimesi 16/488
Mefhum-u Muhalif, Zannî Delildir 7/456
Mehcur Kelimesi 16/109
Mehîn 21/387
Mekke Fethinde Kadınların Özellikle Anılmaları 19/383
Mekke Fethine Hazırlanan Zemin 23/302
Mekke Fethinin Beşareti 18/92
Mekke Fethinin Gecikmesi 19/379
Mekke Kelimesinin Manası 6/103
Mekke Müşrikleri Niçin İmhâ Edilmedi? 16/472
Mekke Müşriklerinin Allah'a İnanıp, Şirk Koşmaları 12/314
Mekke'deki Güvenlik 16/643
Mekke'nin Diğer İsimleri 6/104

Mekke'nin Emîn Olması 3/316; 12/543; 22/624
Mekke'nin Eminliğinin Manası 12/544
Mekke'nin Fethinin Müjdelenmesi 16/500
Mekke'nin Hz. İbrahim'in Duasından Önce de Emin Olup Olmadığı 3/334
Mekke'ye Giriş 23/305
Mekke'ye Ümmü'l-Kurâ (Başkent) Denilmesinin Sebebi 9/40
Mekke'yi Ziyaret Seferleri 23/204
Mekkî ve Medenî Olmanın Önemi 12/449
Meknûn 20/612
Meksûr Olan "Lâm"ın Kalın Okunmayacağı 1/155
Mel'ûn Ağaç 13/469
Melâike Lâfzı 20/194
Melâike ve Ruh 21/467
Melâike'nin Günahsızlığı 2/224
Melâike'nin Mertebe ve Mahiyetleri 2/210
Melâike'nin Resul Olması 15/293
Melâike'nin Sınıfları, Büyük Melekler 2/215
Melâikenin Beşerden Efdal Olduğunu Öne Sürenler 12/405
Melaikenin Efdal Olması 14/600; 18/527
Melâikenin Efdaliyetini Söyleyenlerin Cevapları 2/358
Melâikenin Efdaliyyeti 13/161
Melâikenin İnsanlardan Üstün Olup Olmadığı 7/580
Melâikenin Kâfirlerin Canlarını Alması 10/358
Melâikenin Kanatları 17/360
Melâikenin Nevileri 18/527
Melaikenin Ölümü 21/439
Melâikenin Şehvetten Uzak Olmaları 2/347
Melâikenin Varlığı Konusunda Aklî İzahlar 2/213
Melcee, Meğâra ve Müddehal Kelimelerinin İzahı 10/615
Mele' Kelimesinin Tefsiri 11/535
Mele' Ne Demektir? 5/47
Mele-i A'lâ 17/609
Mele-i A'lâdaki Tereddüt 18/177
Melek - Beşer Üstünlüğü 18/351; 19/37; 22/188; 23/46, 77
Melek Gönderme Va'di Uhud İçin Yapılmıştır 6/216
Melek Gönderme Va'dini Uhud İçin Kabul Etmekteki Müşkil 6/216
Melek Kelimesi 2/210
Melek ve Beşerden Peygamber 15/249

Melekiyete Teşvik 23/314
Melekler 5/532; 18/67
Melekler Adem'e Secde Ettiği Halde İblis Etmedi 13/471
Melekler Evlat Değil Şerefli Kullardır 14/621
Melekler Fayda ve Zarar Veremez mi? 13/560
Melekler Gece Gündüz Tesbih Ederken Elçilik Görevini Nasıl Yaparlar? 2/327
Melekler Hakkındaki Hüküm 18/332
Melekler Hayrı İlham Ederler 4/16
Melekler İlim, Kuvvet ve Amelde Daha İleridirler 2/349
Melekler Kâfirler Hakkında İstiğfar Ederler mi? 18/556
Melekler Mükelleftir 13/161
Melekler Nebilerden Üstün müdür? 9/373
Melekler Taş Yağdırmak İçin Gelmediler 19/628
Melekler ve Vahy 21/340
Melekler, Allah ile Kul Arasında Vasıtadırlar 5/349
Melekler, İnsanlar Üzerinde Murakıptırlar 2/340
Melekler, Lût'un Ailesini Erkenden Götürmesini İstiyor 13/33
Melekler, Mahiyetleri, Vasıfları, Vazifeleri 5/348
Meleklerde Cüsse 21/310
Meleklerde Kuvve Yok, Her Şey Fiil Halindedir İddiası 2/347
Meleklerden Üstün Olduğunu Anlayan Âdem Niçin Melekliğe Özensin? 9/372
Meleklere İman 18/259
Meleklere Secde Emredilmesi 12/628
Melekleri "Misafir" Diye Niteleme 19/614
Melekleri Tanrıça Sayanlar 20/192
Meleklerin Bazı Vasıfları 14/623
Meleklerin Bilmedikleri Hikmet 2/240
Meleklerin Can Almak Üzere Ellerini Kâfirlere Uzatmaları 9/46
Meleklerin Çokluğu 2/214
Meleklerin Dişiliği İddiası 19/36
Meleklerin Duasında Allah'ın Vasıfları 18/356
Meleklerin Dürüstler Üzerine İnmesi 18/513
Meleklerin Elçiliği 2/329
Meleklerin Endişelerinin Sebebi 13/160
Meleklerin Fiilen Savaşıp Savaşmadıkları 6/220
Meleklerin Gece Gündüz Tesbihleri 14/600
Meleklerin Gizlediği Husus 2/312
Meleklerin Günahsızlığı 23/52
Meleklerin Hz. Âdem'e Secde Etmeleri 2/315, 353; 14/548

Meleklerin Hz. İbrahim'i Teskin Edip, Bir Oğul Müjdelemeleri 13/25
Meleklerin Hz. İsa (a.s)'dan Efdal Olup Olmadığı 2/332
Meleklerin İbadet İçin Yaratılmış Olmalarının Zikredilmeyişinin Sebebi.... 20/29
Meleklerin İbadette İleri Derecede Olmaları 2/328
Meleklerin İbrahim (a.s)'e Geliş Sebebi 19/615
Meleklerin İbrahim'e Asıl Maksatlarını Sonra Söylemeleri 13/29
Meleklerin İddialarında Doğru (Haklı) Olmalarından Maksat 2/248
Meleklerin İlmi İnsanlarınkinden Daha Fazla Değildir 2/344
Meleklerin İnmesi 16/103; 23/47
Meleklerin İnmesiyle İlgili Bazı Bahisler 14/265
Meleklerin İnsan Üzerinde Görevlendirilmesinin Hikmeti 8/595
Meleklerin İnsanlardan Özür Dilemesi 18/354
Meleklerin Kadir Gecesindeki İşleri 23/53
Meleklerin Kısımları 22/104
Meleklerin Küfür Diyarında Olanları Sorguya Çekmeleri 7/404
Meleklerin Mahiyetleri 22/199
Meleklerin Masûm ve Temiz Olduklarını Bilmek 5/349
Meleklerin Meryem'i İsa ile Müjdelemeleri 5/581
Meleklerin Mü'minler İçin Duaları 18/347, 555
Meleklerin Mü'minlere "Biz Sizinle Beraberiz" Demeleri 18/514
Meleklerin Mü'minlere Feyiz Taşımaları 12/404
Meleklerin Mü'minlere Yaptıkları Yardımın Şekli 6/222
Meleklerin Mü'minleri Kutlamaları 12/403
Meleklerin Nebilerden Efdal Olduğuna Delil 8/559
Meleklerin Nübüvvete Şahitliklerinin Manası 7/570
Meleklerin Peygamberlerden Üstün Olduğu 11/543
Meleklerin Sekiz Adedinden Maksat 21/440
Meleklerin Selamlamalarının Kabirde Okunması 12/404
Meleklerin Sıfatları 13/159
Meleklerin Sıfatları Olarak Nâziat, Nâşitat, Sâbihat, Sâbikat, Müdebbirât 22/196
Meleklerin Sözü 18/70
Meleklerin Şehrin Üstünü Altına Getirmeleri 12/9
Meleklerin Şer İşlemeleri Mümkün müdür? 2/233
Meleklerin Tutumu 14/263
Meleklerin Üstünlüğü Mutlak Olmayıp Kayıtlıdır 2/336
Meleklerin Varlığına İman Etmek 5/348
Meleklerin Vasıfları 1/185; 2/218
Meleklerin ve Peygamberlerin Bu Delilleri Kullanmaları 2/68
Meleklerin Yeryüzünden İstifadeleri 23/51

Meleklerine İman 5/344
Meleklerle İnsanlardan Hangisi Efdaldir? 2/322
Meleklerle Yardımın Mü'minleri Müjdelemek İçin Yapılması 6/225
Melekût Ne Demektir? 8/640
Melkâniyye Mezhebinin İnancı 7/552
Melûm ile Medhûr Arasındaki Fark 13/433
Men (مَنْ) Lâfzının Umûm İfade Ettiğine Dair Mu'tezile Delilleri 3/27
Menasik Hakkında Geniş Bilgi 3/348
Menât 20/167
Menfi (Olumsuz) Cümlede İstisna Hakkında 7/261
Menfî Nekirenin Umum İfade Etmesi 9/34
Menn Kelimesinin Manaları 6/363
Menna' Li'l-Hayr 21/388
Mennâ' Tabiri 19/522
Mensek'in İzahı 15/239
Menzileteyn Arası 19/172
Mercii Geçmeyen Zamir Getirmek 1/141
Merfûatın Nevileri 1/137
Merhametin Allah'a Vacib Olmasının İzahı 8/575
Merhametli Mahlukların Merhameti de Allah'tandır 9/233
Mervan'ın Soyu Hakkında 13/470
Meryem (a.s)'in Kıssası 15/78
Meryem (a.s)'in Kudrete Delil Olması 15/79
Meryem (r.ah.) 21/316
Meryem İsmi Verilmesi Hakkında 5/546
Meryem Sûresi 14/137
Meryem ve İsa, Yemeye Muhtaç Olan Mahluklardı 8/269
Meryem'e Kimin Bakacağı Hususunda Kur'a Çekmeleri 5/579
Meryem'e Mihrabda Rızık Verilmesi 5/551
Meryem'e Üflenen Ruh 21/317
Meryem'in Annesinin Adağının Mahiyeti 5/542
Meryem'in Hz. Zekeriyya (a.s)'nın Uhdesine Verilmesi 5/550
Meryem'in Nebat Gibi Büyütülmesi 5/549
Meryem'in Perde Çekmesi 14/178
Meryem'in Ruh'tan Rahatsız Olması 14/181
Meryem'in Secde ve Rükû ile Mükellefiyeti Hakkında 5/576
Meryem'in Sıddîka Olduğu 8/269
Mes'ûliyetin Mükâfatı 17/221
Mesabe ve Sevab Kelimelerinin İştikakı 3/317

Mescidde Namazı Beklemenin Sevap ve Fazileti....3/254
Mescidde Uyumanın, Tükürmenin Hükmü....3/256
Mescide Giren Kimsenin Ne Okuyacağı....3/253
Mescide Korkarak Girme....3/243
Mescid-i Aksa....13/323
Mescid-i Dırar'da Namaz Kılınmaz....11/125
Mescid-i Dırâr'ı Yapanlar....11/122
Mescid-i Dırar'ı Yapanların Göğüslerindeki Sıkıntı....11/130
Mescid-i Haram Neresidir?....3/449
Mescid-i Haram'a Sığınan Suçluların Durumu....3/320
Mescid-i Haram'da Namaz Kılarken Saf Tutma....3/450
Mescid-i Haram'dan Maksad Harem Bölgesidir....10/499
Mescid-i Haram'ın Emniyet Yeri Olması....3/318
Mescidi Tahrip Etmenin Şekli....3/242
Mescidler (Mabedler)....21/549
Mescidler Hakkındaki Hükümler Mescidlerin Fazileti Hakkındaki Âyet ve Hadisler....3/245
Mescidlerde Alış-Veriş Yapmak Mekruhtur....3/254
Mescidlere Gitmenin Fazilet ve Sevabı....3/247
Mescidlere Tükürmenin Mekruh Olduğu....3/256
Mescidleri Süslemek Hakkında....3/252
Mescidlerin Fazileti Hakkında Hadisler....3/246
Mescidlerin Faziletleri Hakkında....10/474
Mescitleri İmar Etmek Ne Demektir?....10/469
Mesel Getirme....15/245
Mesel Getirmenin Gayesi....2/35; 12/526
Meselin Manası....2/35
Mesih Lafzının Manası....5/585
Mesken Nevileri....13/234
Mesken Nimeti....13/234
Mesnûn Kelimesinin İzahı....12/625
Mest Üzerine Meshi Kabul Eden Fakîhlerin Delilleri....8/37
Mestler Üzerine Meshetmeyi Kabul Etmeyenler....8/35
Meş'ar-i Haram'da Allah'ı Anmak....4/325
Meşakkat Gebelik Sonunda....19/202
Meşakkate Maruz Kalmanız Peygamber'e Ağır Gelir....11/195
Meşarık....17/601
Meşhed ve Şehadet'in Manası....14/226
Meşhûd: Arafat Günü....22/383

Meşhûd: Cuma Günü 22/382
Meşhûd: Kıyamet Günü 22/381
Meşhûd: Kurban Bayramı 22/383
Meşhur Kadınlar 21/314
Meşhur Kıraat Hakkında Nahivcilerin İzahları 14/452
Meşhur Kıraatler 1/155
Meşîet Hakkında Cübbâî'nin Görüşü 18/606
Meşîet Hakkında Mu'tezile'ye Cevap 21/653
Meşrû Daire ile Gayr-i Meşru Dairenin Mukayesesi 11/263
Meşrû İzin Talebi 16/34
Meşrû ve Mâkul Durum 17/192
Mevâhir Kelimesi 13/99
Mevâkı-ı Nücûm 20/602
Mevâlî Kelimesinin İzahı 14/149
Mevâtınu'l-Harb Ne Demektir? 10/490
Mevazîn Kelimesi Hakkında 23/132
Mevbık Kelimesinin İzahı 14/64
Mevcudat Üç Kısımdır 18/555
Mevcut Tevrat ve İncil'den Peygamberimiz'in Geleceğine Deliller 2/435
Mevlâ Kelimesinin Mânaları 7/121
Mevsufun Sıfata İzafeti Caiz midir? 8/513
Meymene ve Meş'eme 22/530
Meyte (Murdar Hayvan Eti) ile İlgili Şeyler Hakkında 4/32
Meyte, Necis midir? 4/45
Meytenin Haramlığı 9/176
Meytenin İlaç Olarak Yenilmesi 4/55
Meyve ile Hububatın Farkı 17/493
Meyve Suyu ile Abdest 8/47
Meyve ve Hububattaki Çeşitlilik 9/56
Meyveler, Hurma Ağaçları 20/401
Meyveler, Niçin Birden Değil de Tedricen Yaratılıyor? 2/111
Meyvelerin Zekâtı Meselesi 9/256
Mezarlardan Çıkış 17/535; 19/492, 568
Mısır'dan Altın Getirmeleri 14/505
Mısr'dan Maksat Nedir? 2/561
Mihir Tespit Edilip Zifaf Olmaksızın Boşanan Kadınların Mihri 4/653
Mihr Mal Yerine Menfaat Sağlama Şeklinde Olabilir mi? 7/57
Mihrab Nedir? 5/551
Mihrden Bir Şey Almanın "Bühtan" Diye Tavsil Edilmesinin Sebebi 6/653

Mihrin En Az Miktarı 7/56
Mihrini Hibe Eden Kadın Hibesinden Rücû Edebilir 6/541
Mikail Hakkında Kıraatler 3/133
Mîkat Tek midir Müteaddit midir? 10/92
Mîkat'ın Müteaddid Olduğunu Söyleyenler ve Delilleri 10/92
Min ve Bâ Harf-i Cerleri ile İlgili Meseleler 1/210
Mina'da Yapılacak İşler 4/333
Minnet Etme Uygun mu? 22/592
Minnet Kelimesinin Manaları 5/194
Minnet Yasağı Resûle mi Has? 21/615
Minnet Yasağının Hikmeti 21/615
Minnet Yasağının Hükmü 21/616
Minnetçi Olma 21/613
Minnetin Kötülenmesinin Sebebi 5/195
Mirac Aklen Mümkündür 13/324
Mirac Gecesinin İmtihan Olması 13/468
Mirac'da Cebrail (a.s.)'in Geri Kalması 2/357
Mirâc'ın Ruhanî Olduğu Görüşü 13/329
Mirâc'ın Vukûu 13/329
Miracdan Halka Dönüş 20/146
Miracın Keyfiyeti 13/324
Miras Ahkâmına Alıştırmada Tedric 6/561
Miras Hakkındaki Âyetlerin Nüzûl Sebebi 6/560
Miras Payları 6/560
Miras Yakınlığı 17/198
Mirasa Mani Haller 6/586
Mirasın Taksimi Vasiyet ile Borçlar Verildikten Sonradır 6/598
Mirasta Ana-Babanın Her Birinin Hissesi Altıda Birdir 6/591
Mirasta Din Ayrılığı 6/587
Mirasta Kadının Hissesinin Daha Az Olmasının Hikmeti 6/583
Mirasta Kelâlenin Manası Hakkında Görüşler 6/606
Mirasta Mürtet Olanın Durumu 6/588
Mirastaki Taksimattan Maksat Vasiyettir 6/566
Mirsad Kelimesi 22/165
Misafir Erkek Kılığında Lût'a Gelen Melekler 11/621
Misafir Melekler Yemeğe El Uzatmıyorlar 11/611
Misafirlerin İbrahim (a.s)'i Selamlamaları 19/615
Mîsaktan Maksat 17/200
Misalleri Bilenler Anlar 16/598

Misbah 15/585
Miskin Kime Denir? 3/71
Miskin'in Fakirden Daha Yoksul Olduğu 10/636
Miskin'in Yetimden Sonra Sıralanmasının Hikmeti 3/71
Misl ile Meselin Farkı 18/571
Misl Kelimesinin İzahı 3/390; 19/612
Misli ile Karşılık Verme 15/232
Misvak Kullanma 8/26
Mişkât 15/585
Mîzân 20/396; 21/55
Mîzan'daki Nimet 20/395
Mizanı Ağır Basanlar 23/131
Mizanı Hafif Kalanlar 23/133
Mîzanın Konulması 20/395
Mu'cize Allah'ın Elindedir 16/614
Mu'cize Deve 13/40
Mu'cize Doğum 19/624
Mu'cize Göstermenin Hikmeti 13/463
Mu'cize Korkutma İçin Olabilir mi? 13/466
Mu'cize Maksada Hizmet Etmelidir 13/579
Mu'cize Olarak Kur'ân 16/615
Mu'cize Olarak Verilen Deveyi Kesmeleri 11/602
Mu'cizeden İstifade Edemeyen Kâfirler 13/471
Mu'cizelerden Yararlanma 13/583
Mu'cizelerden Yüzçevirmeleri 20/262
Mu'cizenin Delil Olması 14/415
Mu'cizeye Rağmen Tehdidin İzahı 14/476
Mu'reb İsmin Çeşitleri 1/131
Mu'reb ve Mebni İsimler ile Bunların Hükümleri 1/125
Mu'sade Kelimesinin Anlamı 22/531
Mu'sırat Kelimesi 22/157
Mu'ted Tabiri 19/523; 21/388
Mu'tefike 20/251
Mu'tezile'den Ka'bî'nin Kebâir Hakkındaki İddasına Cevap 7/109
Mu'tezile'nin "Şehitlerin Diriliği Âhirettedir" Fikrinin Yanlışlığının Delilleri 6/382
Mu'tezile'nin Amel Anlayışı 18/204
Mu'tezile'nin Elif-lâm ile Marife Olan Cemîlerle İstidlali 3/28
Mu'tezile'nin Halk-ı Ef'al Konusunda Te'vili ve Onun Tenkidi 3/223

Mu'tezile'nin İhbat İddiası ve Reddi ... 8/151
Mu'tezile'nin İlahî Sıfatları İnkâr Etmeleri ve Reddi ... 9/106
Mu'tezile'nin İmtihan Anlayışı ... 21/636
Mu'tezile'nin Kader Hakkındaki İddiası ... 18/302
Mu'tezile'nin Kelamullah Hakkındaki İddiası ve Cevabı ... 14/336
Mu'tezile'nin Meşîet Hakkında Yanlış Bir Görüşü ... 2/598
Mu'tezile'nin Rü'yete İtirazları ... 22/25
Mu'tezile'nin Rüy'et Hakkında Yanlış Bir İstidlâli ... 2/532
Mu'tezile'nin Sihri İnkârı ... 12/605
Mu'tezile'nin Vaîd Hakkında İddiasına Cevap ... 19/130
Mu'tezile'nin Vaîd Hakkındaki Delilleri ... 3/23
Mu'tezile'ye Göre Mühletin Manası ... 2/31
Mu'tezileye Göre Şehitlerin Diriliği Âhirettedir ... 6/381
Muâcizîne Kelimesi ... 15/205
Muarızlar Yakında Bilecekler ... 21/384
Muarızların İçlerinden İnanmaları ... 16/319
Muarızların Kıyametle İlgili Delillere Karşı Alay Etmeleri ... 17/614
Muavvizeteyn'e Giriş ... 23/371
Muavvizeteyn'in Nüzul Sebebi ... 23/373
Muayyen Günlerde Tekbir Getirme (Teşrik Tekbirleri) Emri ... 4/361
Mubah Kılınan Yiyeceklerden Yararlanıp Haddi Aşmayın ... 8/285
Mubahları Haram Kılmanın Manası ... 8/287
Mubîn Sıfatının Yılan Hakkındaki Manası ... 9/615
Mubsıraten Tabirinin Manası ... 13/353
Mudhale Sıdk - Muhrace Sıdk ... 13/525
Muhabbetin Mahiyeti ... 5/529
Muhabbetin Sebebi ... 21/583
Muhacir Kadınları Sınama ... 21/182
Muhacirlerin Ensardan Faziletli Olmalarının Sebepleri ... 10/409
Muhâdara Ne demektir? ... 2/13
Muhallaka Tabirinin Tefsirleri ... 15/127
Muhallef ile Mütehallif Arasındaki Fark ... 11/50
Muhammed (s.a.s) Sizin Babanız Değil ... 17/233
Muhammed (s.a.s)'e İndirilen ... 19/250
Muhammed Sûresi ... 19/243
Muharrer Kelimesi Hakkında Bilgi ... 5/542
Muhayyer Olmayıp Suça Göre Ceza Gerektiği ... 8/128
Muhbitîn Kelimesinin Tefsiri ... 15/180
Muhkem Âyetler ... 5/410

Muhkem Sûre 19/299
Muhkem ve Müteşâbih Hakkında Görüşler 5/415
Muhsan Kelimesinin Manası 7/42
Muhsarın İhramdan Çıkacağı Vakit 4/282
Muhsin Kelimesi Hakkında 4/262
Muhsin Kelimesinin Manası ve Muhsinlerin Mükâfaatı 2/543
Muhsin ve Muttakî 17/84
Muhtacı Doyurmanın Önemi 22/63
Muhtaç Akrabalar ve Miras 13/363
Muhtelif Suçları Sebebiyle Yahûdîlerin Lanetlenmeleri 7/544
Muhterem Aylar (Eşhur-i Hurum)a Tanınan Özelliğin Hikmeti 10/541
Muhtîn Kelimesinin Manası 12/559
Muhtıra Karşısında Müşriklerin Tutumları 10/468
Muhtıranın Mahiyeti 10/432
Mukabeleye "Seyyie" Denilmesinin İzahı 18/618
Mukadder Kelâmın Fiil veya İsim Olması 1/216
Mukaddes Belde Mefhumu 8/95
Mukaddes Vâdi: Tuva 22/219
Mukallidin İmanı 23/309
Mukarreb Olanlar 20/515
Mukarreblerin Mükâfatı 20/630
Mukayese Bildirmeyen Tafdîl 19/390
Muktasıd Tabirinin Tefsiri 8/245
Muktesimîn Kelimesinin Tefsiri 13/51
Mukvî Ne Demektir? 20/595
Murabete Ne Demektir? 6/492
Murdar Koyunun Sütü 4/44
Musa (a.s) ile Firavun'un Muhavereleri 14/426
Musa (a.s) Medyen Kuyusunda 16/420
Musâ (a.s) ve Firavun 20/5
Musa (a.s) ve Harun (a.s) Üzerindeki İlâhî Himaye 16/441
Musa (a.s)'ın Hususiyetleri 14/248
Musa (a.s)'ın Mu'cizeleri 14/415
Musa (a.s)'la Evlilik Akdinin Yapılması 16/428
Musa (a.s)'nın Ailesinden Bir Yardımcı İstemesi 14/399
Musa (a.s)'nın Ailesiyle Çöl Yolculuğu 14/330
Musa (a.s)'nın Allah'a Sığınması 18/391
Musa (a.s)'nın Annesi Neredeyse Açıklayacaktı 16/404
Musa (a.s)'nın Annesine Kavuşması 16/405

Musa (a.s)'nın Annesine Vahyedilmesi....16/398
Musa (a.s)'nın Âsâsı Hakkında....16/434
Musa (a.s)'nın Ateşi Farketmesi....16/430
Musa (a.s)'nın Beraati....17/272
Musa (a.s)'nın Dilindeki Tutukluk....14/397
Musa (a.s)'nın Doğumu ve Risaleti....14/402
Musa (a.s)'nın Firavun'a Tebliği....16/210
Musa (a.s)'nın Gençliğe Ermesi....16/408
Musa (a.s)'nın Geri Durması....16/200
Musa (a.s)'nın Harun (a.s)'u da Yardımcı İstemesi....14/401; 16/202, 438
Musa (a.s)'nın İlâhî Davete Süratle İcabeti....14/495
Musa (a.s)'nın Kadınla Babasına Gitmeleri....16/424
Musa (a.s)'nın Kavmine Hitabı....14/502
Musa (a.s)'nın Kavminin Sâmiri'ye İnanmasının İzahı....14/504
Musa (a.s)'nın Kelam-ı İlahiyi İşitmesi....14/333
Musa (a.s)'nın Kıptî'yi öldürmesi....16/412
Musa (a.s)'nın Medyen'e Gitmesi....16/418
Musa (a.s)'nın Mısır'dan Çıkışı....19/117
Musa (a.s)'nın Misyonu....16/393
Musa (a.s)'nın Mu'cizelerine Karşı Büyü İddiaları....16/442
Musa (a.s)'nın Resûl Yapılması....22/218
Musa (a.s)'nın Risaleti....17/176
Musa (a.s)'nın Sihirbazlara Nasihati....14/448
Musa (a.s)'nın Şehirden Çıkması....16/415
Musa (a.s)'nın Teskîn Edilmesi....16/316
Musa (a.s)'nın Tutukluğun Giderilmesini Dilemesinin Sebebi....14/397
Musa (a.s)'nın Uzaktan Ateş Görmesi....14/331
Musa (a.s)'nın Ücret İstemeyişi....16/426
Musa (a.s)'nın, Ahalinin Gafleti Esnasında Şehre Girişi....16/410
Musa (a.s)'nın, Asâsının Yılana Dönüşmesinden Korkusunun Sebebi....14/359
Musa (a.s)'nın, Firavun'a Gönderilmesi....14/363
Musa (a.s)'nın, Kardeşi Harun (a.s)'un İşini Paylaşmasını Dilemesi....14/401
Musa (a.s)'nın, Kardeşi Harun (a.s)'un Vezirliğini İstemesi....14/400
Musa (a.s)'ya Ağaç İçinden Nida....16/431
Musa (a.s)'ya Kızlardan Biri ile Evlenme Teklifi....16/427
Musa (a.s)'ya Namaz Kılma Emri Verilmesi....14/339
Musa (a.s)'ya Pabuçlarını Çıkarma Emri....14/334
Musa (a.s)'ya Sekiz Lütuf....14/404
Musa (a.s)'ya Sihirbaz Demeleri....14/442

Musa (a.s)'ya Tevrat'ın Verilmesi 15/314
Musa (a.s)'ya Verilen Dokuz Mu'cize 16/318
Musa (a.s)'ya Yapılan İsnat 17/273
Musa (a.s)'yı Irmakta Bulup Almaları 16/397
Musa (a.s)'yı Ölüme Sebep Olma Mesuliyetinden Kurtarma 14/411
Mûsa Kelimesinin Manası 2/512
Musa ve Harun (a.s) Kıssası 14/658
Musa ve Harun (a.s)'ın Fıravun'a Tebliğ Etmeleri 14/421
Musa ve Harûn (a.s)'un Firavun'a Gönderilmeleri 16/203
Musa'nın İlahi İhtimamla Yetişmesi 14/409
Musa'nın Kızkardeşinin Gidip Süt Anne Bulduğunu Söylemesi 14/410
Musa'nın Medyen'de Barınması 14/413
Musa'nın Sevimli Olması 14/408
Musalla (Namazgâh)'tan Maksat Nedir? 3/323
Musaytır'ın Manası 20/91
Musibet Esnasında Ümitsiz Olan İnsan 13/530
Musibet Geldiğinde Münafıkların Tutumu 10/597
Musîbet Hata Sonucu 21/47
Musibet Sırasında Nankörlük 18/629
Musibet Zamanında Rabbe Dönüş 18/220
Musibete Dûçar Olanın Sabırsızlanıp, Meyus Olması 11/305
Musibete Sabır 16/537; 17/103
Musibetler Kader İledir 21/47
Musibetler Keffarettir 17/556
Musibetlerden Ders Almanın Lüzûmu 9/594
Mûsiûn İfadesi Hakkında 20/19
Musteîz, Yani İltica Eden Kimse 1/168
Mut'a 17/245
Mut'a Nikâhının Haramlığı 15/271
Mut'a'nın Haram Olduğunu Söyleyen Cumhurun Delilleri 7/62
Mut'anın Mubah Olduğunu İleri Sürenler 7/65
Mut'anın Mubah Olduğunu Söyleyenlere Cevap 7/67
Mutabakat 6/584
Mutaffif Ne Demektir? 22/322
Mutaffifîn Sûresi 22/321
Mutahherûn Kimlerdir? 20/619
Mûteber İcma, Mü'minlerin İcma'ıdır 7/235
Mutlak Eşitlik İmkânsız 18/604
Mutlak İrade Allah'ındır 16/556

Mutluluk Dereceleri ... 7/114
Mutluluk Nevileri ... 23/137
Mutluluk Vesileleri ... 19/212
Mutmain ve Emin Kelimeleri ... 13/295
Muttakiler İçin Âhiret Mutluluğu Daha Üstündür ... 12/214
Muvahhid Olan Yahudiler ... 10/503
Muzdar (çaresiz kalan) Kimseler ... 4/49
Muzdar Kimsenin İçki İçmesi ... 4/54
Muzır Hayvanlar'dan Sığınma ... 23/384
Mü'min Cemaate Katılmayıp, Küfür Diyarında Kalanların Cezası ... 7/402
Mü'min Değillerse Minnet Neden? ... 19/474
Mü'min Hakka Bağlıdır ... 19/255
Mü'min ile Kâfir Bir Olmaz ... 21/158
Mü'min Kadınlara İmalı Mesaj ... 21/315
Mü'min Kadınlardan Biat ... 21/187
Mü'min Kardeşin, Ağabeyini Uyarması ... 14/38
Mü'min Kıyamette Korkar mı? ... 19/170
Mü'min Sûresi ... 18/335
Mü'min ve Erzel-i Ömür ... 13/211
Mü'min ve Günah ... 16/529
Mü'min ve Kâfir Bakımından Dünya Hayatı ... 8/509
Mü'min ve Kâfirin Dünya Zevki ... 19/277
Mü'min ve Kâfirin Nimetlere Bakışları ... 11/503
Mü'min ve Kâfirin Vasfı Hakkında ... 11/262
Mü'min ve Kâfirlerin Akıbetleri ... 19/168
Mü'min Zata Suikast ... 18/422
Mü'min Zatın Hz. Musa'yı Öldürme Teşebbüsüne Müdahalesi ... 18/396
Mü'min Zatın Nasihatı ... 18/398, 414
Mü'min, Kâfirlerle Nasıl Dost Olur? ... 5/518
Mü'minden Beklenen Davranış ... 12/532
Mü'mine İki Güzel Şeyden En Az Biri Verilir ... 10/599
Mü'mine İman Emri ... 11/62; 21/208
Mü'mine Yakışan Tavır ... 18/612
Mü'minin Dünya Mutluluğu ... 13/269
Mü'minin Kâfirden Kaçması Haramdır ... 10/389
Mü'minin Niyeti Amelinden Hayırlıdır Hadisinin Şerhi ... 3/232
Mü'minle Kâfir Hakkında Mesel ... 9/529
Mü'minle Münâfığın Ayırt Edilmesi Kat'i Değil de Zannî Kalır ... 6/419
Mü'minle Münâfığın Nasıl Ayırt Edildiği ... 6/418

Mü'minler Âkibette Kâfirlerin Üstünde Olacaklardır 4/419
Mü'minler Allah, Kâfirler Tâğut Uğrunda Savaşırlar 7/289
Mü'minler Allah'ın Sınırlarını Korurlar 11/143
Mü'minler Arasında Savaş 19/438
Mü'minler Bir Bedendir 19/449
Mü'minler Boş Şeylerden Uzak Dururlar 15/269
Mü'minler Cehenneme Uğramaz Diyenler 14/272
Mü'minler Cennette 17/88
Mü'minler Cihat ve Hizmetten İzin İstemezler 10/581
Mü'minler Emaneti Gözetirler 15/273
Mü'minler Galip Gelince Okçuların Çoğunun Yerlerinden Ayrılmaları 6/208
Mü'minler Hamd Ederler 11/140
Mü'minler Irzlarını Korurlar 15/270
Mü'minler İbadet Ederler 11/140
Mü'minler İçin Allah'ın Hükmünden Daha Güzel Yoktur 8/188
Mü'minler İçin Galibiyetin Mahiyeti 18/72
Mü'minler Kardeştir 19/443
Mü'minler Koltuklarından Manzarayı İzleyecekler 22/352
Mü'minler Ma'rufu Emreder, Münkeri Yasaklarlar 11/142
Mü'minler Mahlukatın En İyisi 23/83
Mü'minler Namaza Devam Ederler 15/274
Mü'minler Oruç Tutup Öğrenim İçin Gurbete Çıkarlar 11/140
Mü'minler Rükû ve Secde Ederler 11/142
Mü'minler Sözlerinde (Ahitlerinde) Dururlar 15/273
Mü'minler Tevbe Ederler 11/139
Mü'minler Yalnız Allah'ı, Peygamber'i ve Mü'minleri Velî Edinirler 8/206
Mü'minler Yerine Kâfirleri Dost Edinenler 7/515
Mü'minler Zekâtı İfa Ederler 15/270
Mü'minlerden Başkasını Dost Edinmenin Tehlikesi 5/516
Mü'minlerden Başkasını Sırdaş Edinmeyin 6/191
Mü'minlerden Başkasının Sırdaşlığını Yasaklamanın Sebepleri 6/194
Mü'minlere Cehennem Tehdidi 21/309
Mü'minlere de Zor Gün 21/622
Mü'minlere Deliller 19/142
Mü'minlere Dünyevi Hakimiyet Vaadi 16/5
Mü'minlere Eziyet 17/265
Mü'minlere Gelen Gam Üstüne Gam Ne Demektir 6/301
Mü'minlere Gelen Hak Peygamber 7/572
Mü'minlere Göz Göre Göre İşkence 22/392

Mü'minlere İlahî Yardım ... 16/538; 17/67
Mü'minlere İşkence Edenlerin Cezası ... 22/395
Mü'minlere Lütuf ... 17/242
Mü'minlere Müjde ... 21/349
Mü'minlere Mütevazi, Kâfirlere Şiddetli Olma ... 8/205
Mü'minlere Salât ... 17/236
Mü'minlere Sekîne ... 19/340
Mü'minlere Sırf İmanları Sebebiyle İşkence ... 22/394
Mü'minlere Üç Çeşit Ödül ... 22/138
Mü'minlere Verilecek Hesapsız Rızık ... 4/420
Mü'minlere Verilecek Ödülün Açıklanması ... 14/30
Mü'minlere Verilen Mükâfat ... 6/280
Mü'minlere Yapılan İlahî Yardımın Şekilleri ... 10/282
Mü'minleri Bekleyen Mükâfat ... 7/468
Mü'minleri Kınama Üslûbu ... 21/118
Mü'minleri Kovmayı Engelleyen Sebepler ... 11/541
Mü'minleri Sevindiren İşler Münafıkları Üzer ... 6/201
Mü'minleri Teselli Etme ... 13/188
Mü'minlerin Akıbeti ... 14/29; 15/155
Mü'minlerin Allah'ı Pek Çok Sevmeleri ... 3/625
Mü'minlerin Anneleri ... 17/196
Mü'minlerin Âyetlere İman Vasıfları ... 15/323
Mü'minlerin Bariz Vasıfları ... 11/136, 138
Mü'minlerin Bitmeyen Mükâfatı ... 22/377
Mü'minlerin Cehenneme Uğramalarının Hikmeti ... 14/275
Mü'minlerin Cennete Girmeleri ... 11/264
Mü'minlerin Denizden Geçip, Firavun Ordusunun Boğulması ... 11/443
Mü'minlerin Fedakârlık Gerektiğinde Tutumları ... 7/262
Mü'minlerin Güveni ... 17/212
Mü'minlerin Güzel Sıfatları ... 11/65
Mü'minlerin Haşyet Vasıfları ... 15/322
Mü'minlerin İzzeti ... 21/123
Mü'minlerin Kâfirlerden Hakkı Çıkarılacak ... 15/359
Mü'minlerin Kâfirlere Az Gösterilmesi ... 10/345
Mü'minlerin Kardeşliği ... 6/133
Mü'minlerin Korunması ... 19/275; 22/627
Mü'minlerin Kur'ân Karşısındaki Saygıları ... 13/585
Mü'minlerin Kurtulup Ötekilerin Denizde Boğulması ... 16/236

Mü'minlerin Mükâfatı 14/130; 15/360; 16/628; 17/63; 22/397
Mü'minlerin Rövanşı 22/251
Mü'minlerin Sebat ve İstikrarı 12/528
Mü'minlerin Sıfatları 11/72
Mü'minlerin Şirkin Her Çeşidinden Uzak Olma Vasıfları 15/323
Mü'minlerin Tâatin Kabul Endişesini Taşıma Vasıfları 15/323
Mü'minlerin Uykuya Dalmalarının Sağladığı Faydalar 6/307
Mü'minlerin Ücretleri, Adn Cenneti 23/86
Mü'minlerin Yaptıkları Dua 6/278
Mü'minûn Sûresi 15/261
Mü'sade Kelimesi Hakkında 23/178
Mübâhale Hadisesinin Nübüvvete Delâleti 5/645
Mübarek Diyar 15/22
Mübarek Gecenin Tayini 19/103
Mübarek Kelimesinin Delâleti 6/105
Mübareze Nedir? 5/75
Mübeyyet Tabirinin İzahı 7/308
Mübîn'in Manası 19/18, 103
Müblis Kelimesinin Manası 8/551
Mübteda ve Haber 1/116
Mücadele Sûresi 21/71
Mücadelenin İyi ve Kötüsü 19/73
Mücahede 21/207
Mücerret Tevbe Affedilmek İçin Yeterli midir? 8/153
Mücessime'ye Ret 16/99; 22/428
Mücessimeye ve Mu'tezile'ye Reddiye 16/91
Mücmel ve Mufassal Bilgi 19/494
Mücmelin Beyanı Hitap Vaktinden Geri Kalır mı? 2/450
Mücrim Tabiri 19/119
Mücrim, Kâfir Manasınadır 19/80
Mücrimler Alevler İçinde 20/350
Mücrimler Kaçamazlar 16/520
Mücrimler Müşriklerdir 20/354
Mücrimler Yüzlerinden Tanınır 20/457
Mücrimlerin Ahiretteki Durumu 22/349
Mücrimlerin Akıbeti 17/632
Mücrimlerin Cehennem Hayatı 19/127
Mücrimlerin Cehenneme Şevki 14/294

Mücrimlerin İtirafı 17/160
Müctehidin Başkasını Taklidi 13/146
Müctehidlere Göre Livatanın Cezası 9/575
Müdâyene Âyeti ile İlgili Bazı Sualler ve Cevaplar 5/308
Müddessir Kelimesinin Anlamı 21/604
Müddessir Sûresi 21/603
Müdhinûn Lafzının İzahı 20/622
Müellefe-i Kulûb 10/639
Müfred İsmin Cemî Manasında Kullanılması 9/158
Müfredin Cemi ile Tavsifi 19/614
Müheymin Tâbirinin İzahı 8/182
Mühim Olan Soy Yakınlığı Değil, Din Yakınlığıdır 11/576
Mühlet Aldatmasın 18/345
Mühlet Veriyorum 21/415
Mühmel ve Müsta'mel Lâfızlar 1/88
Müjde Nedir? 2/145
Müjdelenenlerin Sıfatı 18/242
Müjdeleyici Rüzgârlar 17/65
Müjdenin Tehditle İlgisi 16/579
Mükâfaat Amele Göredir 4/357
Mükâfaatın Nev'i Niyete Göre Değişik Olur 3/235
Mükâfat Olarak Verilen "Derecat"ın İzahı 9/11
Mükateb 8/296
Mükâteb'e Maddi Destek 15/554
Mükâtebe 22/525
Mükâtebe Akdi 15/547
Mükâtebe Emrinden Maksat 15/551
Mükâtebe Tutanağı 15/549
Mükâtebe Tutanağı Hakkında Fıkhî Görüşler 15/549
Mükâtebeden Doğan Faydalar 15/552
Mükellef Varlıkların Tasnîfi 1/184
Mükellefiyet Büluğla Başlar 6/550
Mükellefiyet Ferdîdir 7/323
Mükellefiyetin Kaynağı Şeriattir 11/465
Mükellefliğin Nakli Olarak Bildirilmesi 14/617
Mükemmel Hüccet Allah'ındır 9/277
Mükrehe Kısasın Hükmü 18/621
Mükremiyye 7/593
Mülâane 3/255

Mülk Allah'ındır 21/10; 22/319
Mülk Sûresi 21/319
Mülkiyatı Zikra 22/103
Mülkiyette Eşitlik Olmaz 13/215
Mülklerine Siz Varis Oldunuz 17/216
Mülkten Nübüvvet Kastolunmaktadır 5/506
Mülkten, Makam ve Mal Çokluğu Kastolunmuştur 5/508
Mülkün Manası 7/201
Mülkün Sahibi Olan Allah'ın Tasarrufatı 5/506
Mümkin ile Vacip Arasındaki Fark 7/299
Mümkinât 20/361
Mümtehine Sûresi 21/165
Münafığın Ahdi Olabilir mi? 11/34
Münafığın Akıbeti İki Kötüden Biridir 10/600
Münafığın Cenaze Namazının Hükmü 11/59
Münafığın İman Dönemi Var mı? 21/241
Münafığın İnfakı Kabul Edilmez 10/601
Münafık Allah'tan Ziyade, İnsandan Korkar 21/153
Münafık Bahanesi 19/356
Münafık Cüssesi Alımlı, İçi Kof 21/242
Münafık Gösteriş Düşkünüdür 7/522
Münafık Her Sesi Kendi Aleyhinde Sanır 21/243
Münâfık İki Sürü Arasında Bocalayan Şaşkın Koyundur 7/523
Münâfık Kelimesinin Manası 6/373
Münafık Korkaktır 17/209
Münafık Kulağını Tıkamakla Yıldırımdan Korunacağını Sanır 2/44
Münafık Tasviri 21/242
Münafık Üşenerek Namaz Kılar 7/522
Münafık, Allah'ı Çok Az Hatırlar 7/522
Münafık, Müşrikten Önce 19/347
Münafıklar 19/365
Münafıklar Aldattıklarını Sanırken Asıl Kendileri Aldanırlar 7/521
Münafıklar Allah'tan Hiçbir Şey Saklayamazlar 11/492
Münafıklar Az Gülüp Çok Ağlamalıdır 11/52
Münafıklar Cehennemin En Alt Tabakasındadırlar 7/527
Münafıklar Cihadı Fitne Sayarlar 10/595
Münafıklar Cihattan Kaçmak İsterler 10/583
Münafıklar İş Başına Geçince... ..... 19/301
Münafıklar Kıt Akıllıdırlar 21/248

Münafıklar Toplumu Düzeltme İddiası Güderler....2/20
Münafıklar Yalandan Mü'minlerle Olduklarına Yemin Ederler....10/615
Münafıklar! Mü'minlerin Mağlubiyetini Beklediniz....19/359
Münafıklara Tehdit....17/267
Münâfıklara Yapılan Müdahale....2/20
Münafıklardan Ötürü Mü'minlerin Muarız Gruplara Bölünmeleri....7/349
Münafıkları Bekleyen Azap....11/31
Münafıkları Gerçek İmana Davet....2/23
Münafıkları Simadan Tanıma....19/317
Münafıkları Söyleyişlerinden Tanıma....19/316
Münafıkların "Mü'minleri Dinleri Aldattı" Demeleri....10/356
Münafıkların Âhirette Hali Ne Olacak?....19/358
Münafıkların Aldatma Teşebbüsünden Maksatları....2/14
Münafıkların Başlarına Gelen Belalardan İbret Almayışları....11/189
Münafıkların Caymaları....21/152
Münafıkların Cenaze Namazını Kılma....11/55
Münafıkların Çarpıcı Özellikleri....15/624
Münafıkların Çekeceği İki Nevi Azap....11/91
Münafıkların Fâş Edilme Korkuları....10/655
Münafıkların Feci Can Verişleri....19/311
Münafıkların Fitne Çıkarma Peşinde Olmaları....10/594
Münafıkların Geri Kalması....21/26
Münafıkların Harbe Katılmamalarındaki Faydalar....10/585
Münafıkların Hz. Peygamber (s.a.s)'e Bildirilmesi....19/315
Münafıkların Hz. Peygamber'e Suikast Teşebbüsleri....10/655
Münafıkların Hz. Peygamber'i İncitmeleri....10/646
Münafıkların Kalplerinde Olmayan Şey Dillerinde....19/357
Münafıkların Kendi Aralarındaki Kavgaları....21/153
Münafıkların Kendi Kendilerini Aldatmaları....2/15
Münafıkların Kısımları....11/32
Münafıkların Kur'an'la Alay Etmeleri....11/190
Münafıkların Kurtulmaları İçin Yapmaları Gereken İşler....7/529
Münafıkların Laubaliliği....19/289
Münafıkların Mü'minlere Yaltaklanmaları....10/651
Münafıkların Mü'minleri Gözetleyip Ona Göre Tavır Almaları....7/519
Münafıkların Mü'minleri İstihfaf Etmeleri....2/24
Münafıkların Mü'minlerle İstihzâ Etmeleri....2/27
Münafıkların Nifaklarından Dönemeyişleri....2/43
Münafıkların Riyaları....21/238

Münafıkların Sadece Menfaatlerini Kollamaları 15/626
Münafıkların Savaşa Çıkmayıp Âcizlerle Birlikte Oturmaları 11/62
Münafıkların Savaştan Korkuları 17/211
Münafıkların Sefere Çıkmaması Daha İyidir 11/53
Münafıkların Selefleri 21/154
Münafıkların Şerri Yayıp İyiliği Önlemeleri 11/12
Münafıkların Tutumu 17/205
Münâfıkların Yalan Yere Yemin ve Mazeret Beyan Etmeleri 11/75
Münafıkların Yemini Siper Edinmeleri 21/239
Münâfıkların Yeminlerinin Değersizliği 15/628
Münafıkların Zenginleşmelerinden Maksat 11/30
Münafıkların, Cenab-ı Allah'ı Aldatması Meselesi 2/13
Münâfıkların, Mü'minleri Moral Yönünden Bozguna Sevketmeleri 6/378
Münafıkların, Resûlullah'ın Hükmünden Kaçmaları 7/243
Münafıklarla İlgili Sevme ve Sevmemenin Ne Şekillerde Tezahür Ettiği 6/198
Münafıktaki Kararsızlığın Tahlili 7/524
Münafikûn Sûresi 21/237
Münazarada İnsaf Prensibi 18/397
Münferit Harflerle Başlayan Sûreler 16/513
Münkir Mücrimler 19/122
Münkir Rahmet Umamaz 16/559
Münkirler Kaçıp Kurtulamazlar 21/487
Münkirler Nezdinde Yeminin Değeri 17/439
Münkirlere İtab 19/171
Münkirlere Verilen Mühlet 12/419
Münkirlerin Akıbeti 20/634
Münkirlerin Azgınlığı 15/334
Münkirlerin Başka Mu'cize İstemeleri 12/351
Münkirlerin Israrla Azap İstemelerinin Manasızlığı 11/374
Münkirlerin Yalancılığı 13/279
Mürcie Hakkında 11/118
Müreffeh Kâfirlerin Mü'minlerle Alay Etmeleri 4/414
Mürîb Tabiri 19/523
Mürselât Sûresi 22/101
Mürselât'ın, Kur'ân Kelimelerinden Karşılığı 22/106
Mürtedin Amelinin Boşa Gidip Gitmemesi 8/12
Mürtekib-i Kebîre (Büyük Günah İşleyen)nin Durumu 2/365
Mürtet Hakkında Hüküm 4/468
Mürtet Olanlar 19/308

Mürûd Kelimesinin İzahı 11/90
Müsamahanın Yeri 15/499
Müsellemetün Ne Demektir? 2/600
Müseyleme'nin Kur'ân'a Muarazası 23/265
Müseylime'nin İcbar Etmesi 13/285
Müskirat, Kumar, Şans Oyunları Hakkında 8/300
Müsle Kelimesi Hakkında İzahat 12/349
Müsle Nemektir? 6/245
Müslim ve Mü'min 21/307
Müslim'in Kâfire Bedel Kısas'ı 18/619
Müslüman Ordusunun Dağılması 6/208
Müslüman Vâsfının Verilmesi 15/258
Müslümanlara En Fazla Düşmanlık Yahudilerden ve Müşriklerden Gelir 8/277
Müslümanlara En Yakın Olanlar Kendini Dîne Vermiş Hristiyanlardan Çıkar 8/278
Müslümanların Birbirleriyle İlgisizliği Yeryüzünü Bozar 10/414
Müslümanların Uhud'un Rövanşı İçin Hacc Mevsiminde Medine'deki Faaliyetleri 7/323
Müslümanlarla Anlaşma Yapmış Kimselerin Kim Olduğu? 7/380
Müslümanlarla Savaşanlardan Maksat Kimlerdir? 4/244
Müslümanlık İstidlâle Bağlı Değildir 2/79
Müslümanlıklarını Minnet Edenler 19/472
Müstağni Olan Sadece Allah'tır 9/232
Müstakarr ve Müstevda' Kelimelerinin Tefsiri 9/73; 11/495
Müstakdimîn ve Müste'hirîn Kelimeleri 12/621
Müstakırr Kelimesi Hakkında 20/337
Müstakîm İnsanlar 19/198
Müste'nef Nedir? 3/279
Müsteân Allah'tır 15/111
Müsteâz, Yani İltica Edilen Varlık 1/167
Müstekarr Lafzının Anlamı 2/397
Müstemir (Sürüp Giden) 20/266, 301
Müstetîr Kavramı 22/59
Müşâkele Nedir? 3/396
Müşavere Emrinden Maksad Farziyet midir? 6/345
Müşavere Etmenin Faydaları 6/342
Müşebbihe'ye Reddiye 18/33, 182
Müşebbihenin Allah'a Mekân İsnatlarına Red 8/501
Müşrik Allah'ı Sever mi? 3/619

Müşrik Arapların Tepkisinden Korku 16/468
Müşrik Çocuklarının Necatı 13/362
Müşrik Enaniyyeti 19/195
Müşrik Yaratıcıyı İkrar Eder 16/634
Müşrikin Hesap Günü Durumu 16/485
Müşrikin Kur'an Dinleme Talebi 10/445
Müşrikin Müthiş Vaziyeti 15/175
Müşrikler Ahitlerine Bağlı Kalırlarsa Siz de Bağlı Kalınız 10/447
Müşrikler Akıllı Oldukları Halde Niçin İbret Almadılar? 12/320
Müşrikler Allah'a İnandıkları Halde O'na Sövmeleri Nasıl Düşünülebilir? ... 9/134
Müşrikler de Allah'ın Rububiyyetini İkrar Ederler 9/311
Müşrikler Halkı Hz. Peygamber'den Uzaklaştırmak İsterler 8/490
Müşrikler İçin Duanın Hükmü 12/557
Müşrikler, Çirkinliğini Bilerek Çirkin İşi Yapmazlar 9/387
Müşriklerde Âhiret İnancı 20/193
Müşriklere Amellerinin Pişmanlıklar Halinde Gösterilmesi 4/9
Müşriklere Dört Ay Mühlet Verilmesi 10/430
Müşriklere İltifat Etme 16/502
Müşriklere Kâbe Yolunun Kapatılmasının Çıkardığı Mesele 10/495
Müşriklere Karşı Mü'minlere Verilen Fırsat 10/406
Müşriklere Reddiye 19/181
Müşriklere Şefaat Yok 19/92
Müşriklere Tehdit 18/490
Müşriklere Yaraşan Sıfatlar 11/304
Müşriklerin Âhiretteki Halleri ve Pişmanlıkları 4/5
Müşriklerin Akıbeti 14/288
Müşriklerin Allah'a ve Putlara Pay Ayırmaları 9/239
Müşriklerin Aralarındaki Bağların Kopması 4/7
Müşriklerin Azabı Hakkındaki Müşkilin İzahı 10/327
Müşriklerin Bahanesi 17/422
Müşriklerin Bâriz On dört Vasfı 11/526
Müşriklerin Başka Bir Kur'an İstemeleri 11/288
Müşriklerin Bazı Bahaneleri 13/130
Müşriklerin Cehennemden Çıkma Ümitlerinin Kalmaması 18/366
Müşriklerin Çarçabuk Azap İstemeleri 11/546
Müşriklerin Dalaletleri 19/69
Müşriklerin Delillerden Yüz Çevirmeleri 17/526
Müşriklerin Durumlarını Beğenmeleri 12/421
Müşriklerin Dünyada Şeytanlarıyla İlişkileri 14/290

Müşriklerin Fecî Akıbeti 18/448
Müşriklerin Gizlice Söyledikleri Söz 14/586
Müşriklerin Haram Kıldıkları Şeyler 11/392
Müşriklerin Hayvan Yavrularıyla İlgili İddiaları 9/247
Müşriklerin Hezimeti, Mü'minlere Sekînet İndirilmesi 10/492
Müşriklerin Hz. Nuh'u Ret Bahaneleri 11/535
Müşriklerin Hz. Şuayb'ı Tehditleri 9/583
Müşriklerin Îkaza Aldırmamaları 17/524
Müşriklerin İmha Edilmeyişlerinin Sebebi 10/325
Müşriklerin İmhaları Matlup Değilse, Niçin Onlarla Kıtal Yapılıyor? 10/325
Müşriklerin İstihzalarını Ret 11/499
Müşriklerin İstinatsızlığı 19/42
Müşriklerin Kâbe'de Islık ve Alkış Koparmaları 10/328
Müşriklerin Keyfî Olarak Mu'cize İstemeleri 9/138
Müşriklerin Keyiflerine Göre İstedikleri Bazı Mu'cizelerin Gösterilmemesinin Hikmeti 8/525
Müşriklerin Kızları Allah'a, Erkekleri Kendilerine Yakıştırmaları 13/175
Müşriklerin Kur'an'a Nazîre Yapma Teşebbüsleri 10/323
Müşriklerin Kur'an'a Sihir Demelerinin Manası 11/212
Müşriklerin Mekke'den Çıkarılması Emri 4/247
Müşriklerin Mu'cizevî Deveyi Çekememeleri 11/602
Müşriklerin Muhtelif Nevileri Hakkında 8/628
Müşriklerin Mü'minleri İki Misli Fazla Görmeleri ve Öteki İhtimaller 5/450
Müşriklerin Müslümanlara İlişememeleri 19/377
Müşriklerin Nübüvvete Dair Şüpheleri 9/125
Müşriklerin Oğullar, Kızlar Şeklinde Şirkleri 9/96
Müşriklerin Pazarlık Yapma Teşebbüsleri 11/505
Müşriklerin Peygamber Yerine Melek İstemeleri 8/443
Müşriklerin Put Uğruna Evlatlarını Öldürmeleri 9/242
Müşriklerin Putlarına Hakaret Etmeme Emri 9/133
Müşriklerin Resûlullah'la Alay Etmeleri 16/124
Müşriklerin Sırf Cedelleşme Maksatları 19/72
Müşriklerin Sorgulanmaları 13/174
Müşriklerin Suyunu Kullanmak 8/46
Müşriklerin Tahakküm Ederek Mu'cize Talepleri 11/302; 13/564
Müşriklerin Tevhitten Rahatsızlıkları 18/84
Müşriklerin Tuzağı 21/507
Müşriklerin Var Güçleriyle Yemin Etmelerinin Manası 9/140
Müşriklerin Yenileceğini Bildiren Âyetler ve İniş Sebebi 5/444

Müşriklerin Zengin ve Nüfuzlu Resûl İstekleri 19/48
Müşriklerin, Müşrik Cedlerinin Yolunda Israr Etmeleri 8/357
Müşriklerin, Peygamber'in (Hz. Nuh'un) Beşer Olmasını Şüphe Konusu Yapmaları 11/536
Müşriklerin, Peygambere (Nuh'a) Sade İnsanların Tâbi Oluşunu Şüphe Konusu Yapmaları 11/536
Müşriklerin, Tevhide Çağıran Peygamberden Ötürü Şaşırmaları 11/207
Müşriklerle Ehl-i Kitap Âhirette Bir Olur mu? 23/81
Müşriklerle Putların Yüzleştirilmesi 16/258
Müştak İsimlerin Hükümleri 1/123
Müştebih (Benzer) ve Benzer Olmayan Bitkiler 9/86
Mütecanif Kelimesinin İzahı 7/619
Mütekebbire Karşı Kibirli Davranma Meselesi 10/70
Mütekebbirleri Tehdit 18/82
Müteşabih Âyetler 5/411; 17/143
Müteşabih Âyetler Hakkında Razi'nin Tutumu 9/482
Müteşabih Âyetler Hakkındaki Tutumlar 14/313
Müteşabihler Yanıltır mı? 21/640
Müteşâbihlerin Bulunmasındaki Faydalar 5/417
Müteşabihlerin İndirilişinin Maksadı 21/637
Müteşâbihlerin Manasını Yalnız Allah Bilir 5/426
Müteşabihlerin Mü'minlerin İmanlarını Artırması 21/639
Müteşâkis 18/271
Mütevazi İnsanlarla Beraberlik 14/23
Müthiş İmtihan 17/204
Müthiş Sarsıntı 22/207
Müttakiler Cennette 20/369
Müttakiler İçin Hazırlanan Cennet 6/238
Müttakiler Nimetlerde 22/314
Müttakiler Şeytanın Etkisinden Çabucak Sıyrılırlar 10/227
Müttakilere Mahsus Ziyafet 6/489
Müttakilere Önderlik İsteme 16/186
Müttakilere Takva Emri? 21/294
Müttakîlere Yaklaşan Cennet 19/539
Müttakîlerin Akıbeti 12/425; 19/592
Müttakîlerin Cehennemden Kurtarılması 14/277
Müttakilerin Cenneti 16/71
Müttakîlerin Güzel Akıbeti 18/237

Müttakilerin İlahi Huzura Çıkmaları 14/292
Müttakîlerin Mükâfatı 13/122; 20/63
Müttakînin Manası 14/277; 19/592
Müttakînin Tavrı 17/528
Müttefik Düşmanlar 17/202
Müzcât Tabirinin İzahı 12/276
Müzdelife Hakkında Bilgi 4/332
Müzdelife'de Vakfenin Hükmü 4/335
Müzekker ve Müenneslikte Uyum Meselesi Hakkında 9/517
Müzn Kelimesi 20/594
Müzzemmil Kelimesi 21/568
Müzzemmil Sûresi 21/567

-N-

Nâdi Ne Demekir? 23/30
Nadir ve Kurayza Yahûdîleri Arasındaki Eşitsizlik 7/240
Nafaka 21/290
Nafaka Hakkında Hüküm 4/445
Nafile İbadetle Meşgul Olma, Evlenmekten Efdaldir 7/401
Nâfile Kelimesinin İzahı 15/23
Nafile Olarak Hayır İşleyen Kimse 3/543
Nahl Sûresi 13/61
Naîm Cenneti 20/516, 632
Nak'an Kelimesinin Manası 23/115
Nakadat Gazleha Tabiri 13/261
Nakîb Kelimesinin İzahı 8/71
Nakîr'in Manası Nedir? 7/475
Nâkur Kelimesi 21/619
Namaz Âriflerin Miracıdır 1/487
Namaz Hususundaki Farklı Tefsirler 23/256
Namaz ile Ahiretin Münasebeti 9/42
Namaz ile Şükrün İlgisi 23/252
Namaz Münkerden Korur 16/603
Namaz Vakitlerinde Bulunan Hikmetler 7/433
Namaz Vakitlerinin Bildirildiği Âyetler 7/431
Namaz Vakitlerinin Hikmeti 17/15
Namaz ve İnfakın Hakikati 10/262
Namaz ve Zekât 2/449; 3/76

Namaz, Kıyamet Provası 23/382
Namaza Hazırlık 1/494
Namazda Fâtiha Sûresi'ni Okumak Şarttır 1/478
Namazda Huşû Duyma 2/462; 15/264
Namazda Hz. Peygamber (s.a.s)'in Arkayı Görmesi 16/297
Namazda İken Su Görenin Yapması Gereken 8/55
Namazda İstiâze 1/150
Namazda Okunan Kur'an'ı Dinlemek Farzdır 10/232
Namazda Rek'atların Eda Keyfiyetinde Kısaltma 7/412
Namazda Sesli Gülmenin Abdesti Bozup Bozmaması 8/23
Namazdaki Kıraat 13/592
Namazdaki Örtünme Âdâbı 9/394
Namazdaki Üşengeçliğin Tahlili 10/605
Namazdan Gafletin Tefsiri 23/219
Namazdan Önce Abdest Alma 8/14
Namazı Bırakıp Şehvet Peşinde Olanlar 14/257
Namazı Engelleyenler 23/20
Namazı İkâme Etmek 1/569
Namazı Kasr Etmenin (Kısaltmanın) Keyfiyeti 7/412
Namazı Kasretmeden Maksadın Îmâ ile Kılma Olduğunu Söyleyenler 7/421
Namazı Kısaltma Şafiî'ye Göre Ruhsat, Hanefi'ye Göre Azimettir 7/414
Namazı Terk Eden Müslüman Hakkındaki Hüküm 10/440
Namazı Yaymak 14/573
Namazın Gerçekleştirdiği Şey 22/448
Namazın Rek'at Sayısı Bakımından Kısaltma Olması 7/412
Namazın Şuurunda Olmayanlar 23/217
Namazlara ve Salât-ı Vustâ'ya Devâm Etmenin Hükmü 5/5
Namazların Efdal Vakitleri 3/491
Namazların Kazasında Tertip Durumu 14/341
Namaz-Zekât Yerine Namaz-Kurban 23/258
Namuslu Mü'min Kadınlarla Evlenmek Mubahtır 8/7
Nankör Beldenin Sonu 13/293
Nankör İnsanın Hasımlığı 13/76
Nankör İnsanlar 13/171; 22/262; 23/119
Narın Özellikleri 9/85
Nas Sûresi 23/391
Nasara Kelimesinin Mânası 2/570
Nasıl Çocuğun Olur? Demek Mü'mine Yakışır mı? 14/160
Nasıl Yaratıldığınızı Düşünün 20/575

Nasib ile Kifl Arasındaki Fark 7/329
Nâsiye'nin Manası 23/29
Nasr Sûresi 23/293
Nasr Sûresi'nin Vefat-ı Nebeviyyeyi Haber Vermesi 23/325
Nass Bulunduğunda Kıyasa Uyulmaz 9/322
Nass Varid Olmayan Her Hususta İstişare Câiz midir? 6/343
Nass, Kıyas ile Tahsis Edilemez 7/259
Nâşirât Terimi 22/103
Nazar Değmesi Hakkında 12/228
Nazar Kelimesi 21/21
Nazar Meselesi 21/421
Nazar ve Rü'yet Farkı 16/553
Nazara Kelimesinin Allah Hakkındaki Manası 10/25
Nazarî ve Amelî Hikmet 12/128
Nâziat Sûresi 22/195
Nâziat, Nâşitat, Sâbihat, Sâbikat, Müdebbirât Sıfatlarının Gazilerin Atlarına Ait Olması 22/204
Nâziat, Nâşitat, Sâbihat, Sâbikat, Müdebbirât Sıfatlarının Gazilere Ait Olması 22/204
Nâziat, Nâşitat, Sâbihat, Sâbikat, Müdebbirât Sıfatlarının Kalpteki Hallerdir 22/204
Nâziat, Nâşitat, Sâbihat, Sâbikat, Müdebbirât Sıfatlarının Ruhlara Ait Olması 22/202
Nazik İfade Kullanmanın Önemi 13/455
Nazzam'a Göre Sesin Mahiyeti 1/100
Ne Haksız Bir Taksim! 20/170
Ne Şarkî Ne Garbî Olmayan Ağaç 15/587
Ne Zamana Kadar Savaş 4/252
Neam ile Belâ Arasındaki Fark 9/434
Nebât Kelimesi ile Ne Murat Edilmiştir 22/158
Nebat ve Ağacın Secdesi 20/394
Nebe Sûresi 22/143
Nebî (a.s) Hedeften Asla Sapmadı 20/162
Nebi (a.s) Kalplerin Tabibi 20/202
Nebî (a.s)'nin Amcası Ebû Leheb'e Bedduası 23/336
Nebî (a.s)'yi Teselli 18/19
Nebî (s.a.s)'nin Eşleri 17/246
Nebi Diğer Nebileri Tasdik Eder 17/632
Nebî Gaybı Bilemez 19/188

Nebi Geldikten Sonra Bahane Kalmaz 14/575
Nebi Gönderilmeyen Toplum Var mıdır? 11/370
Nebi Günah İşlemez Diyenlere Göre İstiğfar 23/321
Nebî ile Velî'nin Mukayesesi 12/489
Nebî Kesin Bilgi Sahibidir 19/189
Nebî, Aynı Zamanda Resûl Demektir 14/214
Nebi, İstiğfarda da Örnek 23/322
Nebî'nin Hayası 17/256
Nebî'nin Zevcelerine Sırayla Uğraması 17/249
Nebî'nin Zevcelerini Taltif 17/250
Nebî'nin Zevcelerinin Boşanmama Garantisi 17/250
Nebî'ye Eziyetin Hükmü 17/263
Nebî'ye Salât-u Selâm 17/260
Nebiler Günah İşler mi? 21/612
Nebiler Masum İken Niçin Sorguya Çekiliyorlar? 9/332
Nebilerde İsmet Sıfatı 22/612
Nebilerden Tevazu Dersi 16/322
Nebilere Ait Mu'cize ve İbretler 16/585
Nebilerin İsmeti, Yani Günahsızlığı 2/376; 22/19
Nebilerin Meleklerden Üstün Olması Meselesi 9/16
Nebilerin Mîsakı 17/199
Nebîlerin Mu'cize ile Te'yid Edilmeleri 9/29
Nebilerin Özellikleri Hakkında 9/15
Nebilerin Rüyasının Hükmü 18/36
Nebilerin Yalnız Erkeklerden Gönderilmesi 9/18
Nebinin Beşer Olmasının Lüzumu 14/586
Nebinin Soyundan Hidayette Olmayan Kimse Bulunur mu? 9/17
Nebiye Şahadet 17/348
Nebiyy-i Ümmî'nin Tevrat ve İncil'de Haber Verilmesi 10/101
Nebîz'in Hükmü 13/199
Necaset Düşen Suyun Necis Olduğu 16/149
Necaseti Gülsuyu ile Gidermenin Hükmü 9/396
Neces Kavramı 10/496
Necesat Gideren Su ile Temizlenme 10/498
Neciyy Kelimesinin Manası 14/249
Necm Ne Demektir? 20/131, 393
Necm Sûresi 20/125
Necvâ Kelimesinin İzahı 11/42; 21/102
Necvâ'dan Önce Sadaka 21/114

Necvâ'dan Önce Sadaka Hükmünün Hikmetleri 21/113
Necvâdan Önce Sadakanın Hükmü 21/115
Necvâdan Önceki Sadakanın Neshedilmesi 21/116
Neden Başka Hayvan Değil de İnek Üzerinde Israr Edildi? 2/607
Neden Sadakayı Gizleme Daha Efdaldir? 5/246
Nef'an Velâ Darran Tabiri 17/342
Neffâsât Kelimesi Hakkında 23/388
Nefir ve Sûbat Kelimelerinin İzahı 7/279
Nefislerdeki Musibetler 21/48
Nefret Etmek 19/455
Nefsi Arındıran Felah Buldu 22/543
Nefs-i Emmarenin Mahiyeti Hakkında 12/203
Nefsi Günahlarla Kaplayan 22/545
Nefsi Islah 18/580
Nefs-i Levvâme 21/659
Nefs-i Mutmainne 22/506
Nefsi Müdafaa ile İlgili Cihada İzin 15/188
Nefsin İstekleri (Şehevât) 5/458
Nefsin Mahiyeti ve Mertebeleri 22/508
Nefsin Sahip Olduğu On Dokuz Çeşit Kuvvet 9/365
Nefsini Arındıran Felah Buldu 22/447
Nefy (Sürgün) Cezası 8/130
Nefy Belirten "إِنْ" 20/136
Nehirlerdeki Nimet 13/103
Nehirlerin Akması Hakkında Bir İzah 2/616
Nehy Tahrim İçindir Görüşü ve Tenkidi 2/373
Nekâl Kelimesinin Mânası 2/584; 22/229
Nekâl ve Tenkilin İzahı Hakkında 7/325
Nekire Bazen Bilinen İçin Olur 20/47
Nemîm 21/388
Neml Sûresi 16/303
Nemrud'un Göğe Çıkma Teşebbüsü 12/564
Nerede Olursanız Olun Yüzlerinizi Onun Tarafına Çevirin 3/467
Nesep Muteber Değil mi? 19/459
Neseple Övünmenin Yersizliği 3/380
Nesh Hakkında Şüpheye Mufassal Cevap Verilmesinin Sebebi 3/503
Nesh Konusu 14/17
Nesh'in Mânası 3/185
Neshe Ait Muhtelif Meseleler 3/197

Neshe Konu Olmayan Hükümler 18/577
Nesheden Hüküm Daha Ağır Olabilir mi? 3/198
Neshin Çeşitleri 3/195
Neshin Kur'an'da Câri Olması 3/192
Nesî: Haram Ayları Erteleme 10/547
Nesih Şer'an ve Aklen Mümkündür 3/188
Nesil Taşıyan Gemi 17/514
Nesli Islah 19/214
Neslin Devamı 16/575
Neslin Salahı 19/214
Nestûriyye Mezhebinin İnancı 7/552
Neticeleri Bilmesine Rağmen Allah'ın, Kulunu İmtihanı Caiz midir? 3/293
Neticeyi Bilen Allah'ın, İnsanları Sınaması Nasıl Anlaşılmalı? 3/430
Neticeyi Bilmek İçin Allah'ın İmtihana İhtiyacı Yoktur 11/498
Nezîr Vasfı 16/47
Nezirleri Yerine Getirenler 15/171
Nezr Kavramı 22/57
Nezrin Hükmü 5/237
Nicelik Bildiren "Kem" Edâtı 20/187
Niçin Aslolan Zahirdir? 18/316
Niçin Cimri Olmaları İçin Beddua Ediliyor? 8/235
Niçin Ebû Leheb Künyesi? 23/335
Niçin Oğullar Size, Kızlar Allah'a? 20/169
Nid (misl) Ne Demektir? 2/113
Nida Edatının Fonksiyonu 2/57
Nida Edecek Allah'tır 19/567
Nida Konusu 1/115; 2/56
Nidâ, Hayvanın da Yapacağı İştir 19/417
Nida, Makt Lafızları 18/360
Nidanın Hak Olmasının Ölçüsü 16/316
Nidanın Tekrarının Manası 19/409
Nidd'in Mânası Nedir? 3/618
Nifak ve İmanın Sonu 17/281
Nifak ve İrtidat 15/138
Nifakın Akıbeti 21/121
Nifakın Mümkün Olan İstifadeyi Engellemesi 8/229
Nifakta Uzmanlaşanlar 11/89
Nifaktan Dönenler 11/92
Nihle'nin Manası 6/536

Nikâh Cinsi Münasebet Değil, Yapılan Akittir'in İzahı 7/8
Nikâh Hususunda Hüküm 4/500; 15/537
Nikâh Kıyılması Haram Olan On Dört Sınıf İnsan 7/18
Nikâhın Cinsi Münasebet Olduğu Şeklindeki İzah 7/5
Nikâhlanmış Cariye Satılabilir mi? 7/48
Nikâhta Velînin İzninin Şart Olup Olmadığı 4/604
Nikme Tabirinin İzahı 8/221
Nimet Çeşitleri 1/458; 23/151
Nimet Hakkında Açıklamalar 2/422
Nimet Hakkında Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin Görüşü 2/425
Nimet ve Mahrumiyet 22/492
Nimet ve Şükür 4/24
Nimet Zamanında Şükürden Yüz Çeviren İnsan 13/530
Nimet'in Tarifi 1/457; 2/422
Nimete Aldanma 18/628
Nimete Göre Külfet 17/220
Nimete Nankörlük 18/540
Nimeti İtiraf Vecibesi 13/239
Nimeti, Şükür Yerine İnkâr Sebebi Yapanlar 12/530
Nimetin Helalinden Yemek ve Şükretmek 4/23
Nimetin Kısımları 2/422
Nimetin Tamamlanması 19/336
Nimetler Allah'tandır 13/168
Nimetler Dünyada Herkese, Ahirette Mü'minleredir 9/400
Nimetler Sayılamaz 13/109
Nimetleri Tamamlamak Ne Demektir? 8/61
Nimetlerin Hesabı Sorulacak 23/147
Nimetten Maksat 13/239
Nisa 115. Âyet, Hz. Peygamber'in Günahsızlığına Delildir 7/456
Nisa 115. Âyet, İcmaın Delillerinden Biridir 7/455
Nisa 115. Âyet, Sünnete Tâbi Olmanın Gereğini Gösterir 7/456
Nisâ 24. Âyetten Mut'a Nikâhına Cevaz Arayanlar 7/60
Nisa 4. Âyetin İhtiva Ettiği Fıkhî Ahkâm 6/541
Nisâ 43. Âyette Namaz (Salât) Hakkında Mevcut Olan Ahkâm 7/163
Nisa 59. Âyetin Kıyasın Delili Olması 7/227
Nisâ Sûresi 6/495
Nisâ Sûresi'nde Farz Kılınan Bazı Mükellefiyetler 6/513
Nisâ Sûresi'nin Hedefi Hakkında 6/497
Nisve Kelimesi Hakkında 12/151

Nisyan'dan Maksat 18/221
Niyaha (Dövünerek Ağlama)nin Vebali 21/190
Niyet ve İradenin Önemi 18/584
Niyeti Şümûllendirmekle Sevabı Artırma Yolları 3/233
Niyetin Gerçek Mahiyeti 3/234
Niyetin Mahiyeti ve Fazileti 3/230
Niyetin Önemi 17/55
Niyetsiz Abdest ve Öbür Taatler 18/588
Nûh (a.s) ile Lût (a.s)'un Eşleri 21/315
Nûh (a.s)'a Verilen Talimat 15/296
Nuh (a.s)'ın Zürriyeti 18/22
Nûh (a.s)'u Tekzip Edişleri 20/296
Nûh (a.s)'un Davetine Gelenlerin Olmaması 21/495
Nûh (a.s)'un Davetine Halkın Kulak Tıkaması 21/496
Nûh (a.s)'un Duası ve Bedduası 21/516
Nûh (a.s)'un Gemisi 20/285
Nûh (a.s)'un Hakka Çağrısı 21/492
Nûh (a.s)'un Halkını İstiğfara Teşviki 21/498
Nûh (a.s)'un Kâfir Kalmasın Diye Duası 21/516
Nûh (a.s)'un Kıssası 18/20; 21/435
Nûh (a.s)'un Mevlâsına Niyazı 20/279
Nuh (a.s)'un Tebliğ Müddeti 16/543
Nuh (a.s)'un Tebliği 16/542
Nûh (a.s)'un Tebliğin Her Türlüsünü Denemesi 21/497
Nûh (a.s)'un Tebliğinin Muhtevası 21/493
Nûh (a.s)'un Tekzib Edilmesi 20/275
Nûh Hakkında Mürselîn Denilmesi 16/261
Nûh Kavmi Putlarının Hicaz'a Geçmesi 21/511
Nûh Kavminin Boğulması 21/513
Nûh Sûresi 21/491
Nûh ve İbrahim (a.s) 21/61
Nuh'un Gemisi Hareket Ediyor 11/565
Nûh'un Gemisine Her Canlıdan İki Eş 15/298
Nuh'un Gemisinin Bazı Vasıfları 11/555
Nûr Âyetini İbn-i Sina'nın İzahı 15/583
Nur Benzetmesi Hakkında 15/578
Nur ile Hayat Arasındaki Fark 9/187
Nûr Kelimesinin Tefsiri 21/203
Nûr Sûresi 15/367

Nûrdan Maksat Hz. Peygamberdir 15/580
Nûrdan Maksat Kur'ân'dır 15/580
Nûrdan Maksat Mü'min Kalplerdeki İmandır 15/580
Nur-i İlâhinin Mü'mini Te'yidi 14/351
Nûrunu Tamamlamak Ne Demektir? 21/205
Nutfeden Alakaya 22/41
Nutfeden Yaratılan İnsan 17/578; 22/46, 410
Nutfeyi Sağlam Bir Yere Yerleştirdik 22/119
Nutk 1/87
Nu'zul ve Lâfzın Hususiyeti Hükmün Umumiyetine Mani Değildir 6/181
Nübûvvet ile Hainlik ve Hırsızlık Bir Arada Bulunmaz 6/352
Nübüvvet Beşeriyette Baştan Beri Vardır 14/590
Nübüvvet Davetinin Aynılığı 18/531
Nübüvvet Hakkında Şüpheleri Ret 12/431
Nübüvvet Hiç de Şaşılacak Şey Değildir 11/207
Nübüvvet ile Mu'cizenin Münâsebeti 7/562
Nübüvvet Karşısında İnsanların Tutumları 8/441
Nübüvvet Kesbî Değildir 12/127
Nübüvvet Konusu 2/119; 15/147
Nübüvvet Yaşı 19/209
Nübüvvet Yolunda Gidecek Topluluğun Kim Olduğu 9/20
Nübüvveti İnkâr, Allah'ı Tanımamak Demektir 9/29
Nübüvveti İnkârın Temel Sebepleri 9/541
Nübüvveti İspat Yolu 11/383
Nübüvvetin En Büyük Şâhidi Yüce Allah'tır 8/467
Nübüvvetin Gerçekliği 11/274
Nübüvvetin İki Delili 17/348
Nübüvvetin İsbatı 17/347
Nübüvvetin Vehbî veya Kesbî Olduğu Münakaşası 12/487
Nübüvvetteki Lütuf 21/218
Nübüvvetten Sonra Peygamberlerin Günah İşlemediklerinin Delilleri 2/378
Nühâ'nın Anlamı 14/565
Nühas ve Şuvâz 20/446
Nükür Kelimesi 20/272
Nüsha Kelimesinin Mânası ve Tevrat Nüshası 10/88
Nüsük Hakkında İzah 9/310
Nüşûz (Serkeşlik) Yapan Eşler Karşısında Tutum 7/490
Nüşûz Hakkındaki Âyetin Nüzul Sebebi 7/490

Nüzul Gecesindeki Müşkil 19/106
Nüzul Kıssası: Büyücü ve Çırağı 22/387
Nüzûl'ün Manası 18/515
Nüzur-i Ûla 20/254

-O-

O Adamlarını Toplasın, Biz de Toplarız 23/30
O Beldedeki İbret 19/632
O Din Adamları Vahy Alâmetini Tanıyıp Ağlarlar 8/280
O Kadınların Ev Sahibesini Haklı Görmeleri 12/160
O Malları Hâkimlere Aktarmayın 4/227
O Mülhidi Bana Bırak! 21/414
O Vahiyle Konuşur 20/136
O Yahudilerin Kör ve Sağır Kesilmeleri 8/259
O, İmtihan Sonucundan Çekinmez 22/550
O'ndan Başka Rızık Veren mi Var? 21/362
O'nun Kelimeleri Âdildir 9/169
O'nun Kelimeleri Doğrudur 9/168
O'nun Kelimeleri Mükemmeldir 9/168
O'nun Kelimelerini Kimse Değiştiremez 9/170
Odun Hamalı Olan Karısı da Alevli Ateşe Girecek 23/342
Odun Hamalı Ümmü Cemîl 23/343
Oğlan Çocuğu ile Müjdelenen Hanımının Hayreti 11/615
Oğulların Öldürülmesinin Sebebi 2/503
Oğullarının Hz. Ya'kub (a.s)'un Yanına Dönmeleri 12/256
Oğullarının Hz. Ya'kûb'dan Dua İstemeleri 12/290
Ok Meydanına Uğramadan Geçmek 20/265
Okçuların Gevşeyip Yerlerini Bırakmaları 6/290
Okunan Kur'an'ı Dinlemek 10/232
Ol Emri ile Yaratma 17/583
Olağanüstü (Harika) İşlerin Yorumu 9/611
Oluktan Gelen Su ile Abdest Niyetiyle Yıkanma 8/24
On Çeşit Güzel Huy 7/139
On Dokuz Sayısı Hakkında Mesel Denilmesi 21/641
On Gece Hakkında 22/478
On Gece, Muharrem Ayının On Günü 22/478
On Gece, Ramazan'ın Son On Günü 22/478
On Gece, Zilhicce'nin İlk Günü 22/478
On Geceye Yemin 22/477

On İki Pınar Olmasının Sebebi 2/555
Onlar O Gün İmandan Ziyade Küfre Yakın İdiler 6/376
Onlar Yalnız Seni Değil Önceki Peygamberleri de Yalanladılar 6/438
Onları İnatlarıyla Başbaşa Bırak! 20/109
Onların Kıblelerine Uymamak Ne Demektir? 3/473
Organlar Sadece Ruhun Birer Âletidir 13/550
Orta Namaz Yatsı Namazıdır Diyenler 5/16
Ortağın Tek Koyunu İstemesi 18/122
Ortak Koşanların Şeriklerden Vazgeçmeleri 18/450
Ortaklarını da Toplasınlar! 21/407
Ortaklıktaki Güçlük 18/123
Orucu Bozan Şeyler 4/174
Orucun Tarifi 4/174
Orucun Tutulma Şekli (Hacc-ı Temettu'da) 4/293
Oruç 4/134
Oruç Yemeyi Mubah Kılan Hastalık 4/144
Oruç Yemeyi Mubah Kılan Sefer Müddet ve Miktarı 4/145
Oruç, Kurbanın Yerini Tutabilir (Hacc-ı Temettu'da) 4/293
Oruçla Müttaki Olmanın Umulması Arasındaki Münasebet 4/137
Oruçun Tarifi 4/135
Osman İbn Maz'ûn (r.a)'un İmana Gelmesine Sebep Olan Âyet 13/249

-Ö-

Ödül Bekleyen Kâfirlerin Hüsranları 16/97
Ödül Sırasında Münafık 17/210
Ödül ve Ceza 20/209
Ödül Vesilesi Ameller 22/57
Ödünç veya İnfâk 21/15
Öfkelerini Yutanlar 6/243
Öfkesi Yatışınca Hz. Musa'nın Yaptıkları 10/87
Öğüdü Fayda Şartına Bağlamanın Sebebi 22/441
Öğüt (Zikrâ) Hakkında İzah 9/321
Öğüt Faydalıdır 22/440
Öğüt Mü'mine Fayda Verir 20/27
Ölçü ve Tartıyı Düzgün Tutunuz 13/419
Öldükten Sonra Diriltilme 2/535
Öldükten Sonra Rûh Hayatının Devamına Dair Aklî Deliller 6/386
Öldürme Çeşitleri: Amd, Hata, Şibh-i Amd 7/367
Öldürülen İnsan da Eceliyle Ölür 6/272

Öldürüp Dirilten Allah'tır 16/245; 20/240
Öldürüp Diriltme Meselesinin Halka İbret Vesilesi Olması 5/176
Ölen İnsanlar da Dirilecek 18/528
Ölen Kimsenin Ruhunun Allah'a Döndürülmesi 8/598
Ölmüş Kardeş Eti 19/454
Ölmüş Yerin Diriltilmesi 17/366, 490; 19/146, 508
Ölü Balık ve Çekirge 4/39
Ölü Etinden Tiksindiniz 19/456
Ölü Hayvanı, Diğer Hayvanlara Yedirerek Ondan Yararlanmak Câiz Olur mu? 4/38
Ölü Olarak Bulunan Çekirge 4/40
Ölü ve Diri Kelimelerinin Hakiki Manalarına Göre İzah 9/58
Ölü ve Diri Kelimelerinin Mecazî Manalarına Göre İzah 9/58
Ölüler de Ağaçlar Gibi Diriltilir 9/528
Ölülere Duyuramazsın 17/71
Ölüleri Dirilten Kudret 17/454
Ölüleri Diriltmemize Mani Yok 20/579
Ölülerin Haşri 2/135
Ölüm 20/579
Ölüm Allah'ın İzniyle Olur, Sözünün Manası 6/271
Ölüm Esnasındaki Pişmanlık 15/346
Ölüm Gelip Çatınca Yapılan Tevbe Makbul Değildir 6/639
Ölüm Gerçeği 17/309
Ölüm Hakkında Feylesofların İzahı 6/441
Ölüm Korkusuyla Kaçanların Öldükten Sonra Diriltilmeleri 5/38
Ölüm Korkusuyla Yurtlarını Bırakıp Kaçanlar 5/35
Ölüm Meleği 17/159
Ölüm Olmasaydı 15/284
Ölüm Sekerâtı 19/517
Ölüm ve Hayatın Tefsiri 21/329
Ölümden Kaçamazsınız 21/226
Ölümden Önce Mal Konusunda Vasiyet 4/115; 8/361
Ölümden Sonra Diriliş 5/179; 13/135; 16/551
Ölümden Sonra Dirilişin İspatı 15/126
Ölümden Sonra Karı-Kocalık Münasebeti Hakkında 6/605
Ölümden Sonra Ruh Hayatının Devamına Dair Âyetler 6/385
Ölümden Sonra Ruh Hayatının Devamına Dair Hadisler 6/386
Ölümü Arayanlar 17/412
Ölümü Kendinizden Uzaklaştırın! Emrinin Manası 6/379

Ölümü Temenni Etmenin Caiz Olup Olmadığı ... 12/305
Ölümün Hayattan Önce Zikrediliş Hikmeti ... 21/327
Ölümün Mahiyeti ... 21/327
Ölümün Tadılması Ne Demektir? ... 14/640
Ölümün Yaklaşması Tevbenin Kabûlünü Önlemez ... 6/640
Ölünün Dirilip Kâtili Göstermesi ... 2/608
Ömrün En Sefil Şekli ... 13/211
Ömrün Hesabı ... 20/628
Ömrün Merhaleleri ... 19/207
Ömrün Uzaması Faydasız ... 17/570
Önce Selam Verme Sırası ... 7/339
Önceki Kâfir Topluluklar ... 11/18
Önceki Kavimlerden İbret Almak Gereği ... 12/474; 14/280
Önceki Münkirleri Taklit ... 15/338
Önceki Münkirlerin Akıbeti ... 15/195; 18/93
Önceki Nebilerin Tebliği ... 17/232
Önceki Peygamberlerle Beraber Mücâhede Edenler ... 6/274
Önceki Suhuf ... 22/261
Önceki Şeriatlerin Hükmü ... 9/22
Önceki Ümmetlerin Tekzibi ... 17/391
Önceki Yalanlayanların İmhası ... 22/115
Öncekiler ve Sonrakiler ... 20/518
Öncekilerden İbret Alın ... 21/359
Öncekilerin İmtihanı ... 16/518
Öncü Muhacirlerin Sıfatları ... 10/407
Önde ve Arkadaki Tehlike ... 17/525
Önemli Olan Mahiyet Değil, Allah'a Taattir ... 2/348
Önemsiz Bir Sudan Yaratılan İnsan ... 22/118
Örtünme ... 17/258
Örtünün Hikmeti ... 17/267
Övülen Kulun Kim Olduğu? ... 18/135
Övülen Mü'minlerin Mükâfatları ... 12/401
Övülen Mü'minlerin Sıfatları ... 12/394
Özel İsimler (Alemler) ve Cins İsimler ... 1/117
Özel İsimlerin Hükümleri ... 1/117
Özel İsimlerin Taksimi ... 1/120
Özel ve Genel Anlamda Âl ... 18/594
Özrün Dinlenmeyeceği Gün ... 22/131
Özrün Geçersizliği ... 18/301

Özrün Kabul Edilmediği Gün 17/78
Özürlü Olarak Cihada Katılamayanlar Cihad Sevabı Alırlar 7/396

-P-

Pabuçlarını Çıkarma Emrinin Tasavvufî Yorumu 14/335
Parmak Uçlarını Bile Düzenleme 22/6
Perdenin Kaldırılması 19/520
Peşin Bir Zafer 19/373
Peşin Lezzete Müptela İnsan 22/23
Peşlerinden Zayıf ve Güçsüz Zürriyet Bırakacak Olanlar 6/567
Peteğin Özellikleri 13/200
Peygamber Batıl Bir İşi Emreder mi? 11/426
Peygamber Beşerden Olur 12/316
Peygamber Canımızdan İleridir 17/194
Peygamber Canlı Kur'an 21/382
Peygamber Evinde Davet 17/254
Peygamber Evinde Yiyince Ayrılın 17/256
Peygamber Fakir Mü'minleri Kovmuş mudur? 11/544
Peygamber Halk Üzerinde Bekçi Değildir 12/17
Peygamber Hanesine Dair Tutum 17/252
Peygamber Hatadan Korunmuştur 7/305
Peygamber Helâli Haram Kılar mı? 21/300
Peygamber Hıyanet Etmez 6/347
Peygamber İctihad Eder mi? 15/33
Peygamber ile Ümmetinin Müşriklerden Çekinme Konusunda Farkı 8/612
Peygamber İnsanları Toplayıcıdır 6/338
Peygamber Miras Bırakmış mıdır? 6/589
Peygamber Mülk Sahibi Değildir, Gaybı Bilmez, Melek Değildir 8/557
Peygamber Şirkten Masun Değil midir? 12/545
Peygamber Tebliğinin Üstünlüğü 18/517
Peygamber Tevbe Kabul Edemez 11/110
Peygamber ve Müşrikler 17/423
Peygamber Yalan Söylemez 15/69
Peygamber Yiyip İçen Bir İnsandı 14/591
Peygamber Zorba Değil 22/472
Peygamber'den Sonra Şahitlik 13/246
Peygamber'e Eziyetin Vebali 21/198
Peygamber'e İtaat, Allah'a İtaat Demektir 7/304
Peygamber'e Sabır Emri 19/239

Peygamber'i Beklemeleri Daha İyi 19/419
Peygamber'i Tanıma Lüzumu 17/345
Peygamber'in Beşer Oluşu 16/60
Peygamber'in Görevin Hatırlatmadır 16/ 549; 20/ 78; 22/471
Peygamber'in Hanımına Verdiği Sır 21/303
Peygamber'in Hükmüne Razı Olmayan Mü'min Olamaz 7//257
Peygamber'in Meleklerden Olması Gerektiği İddiaları 12/590
Peygamber'in Mü'minler İçin İstiğfarı 7/253
Peygamber'in Uyarıcı Vasfı 13/51
Peygamber'in Ümmeti Hakkında Şahitliği 13/246
Peygambere Beddua Yaraşır mı? 16/111
Peygambere Dalâlet İsnat Etmek Küfre Düşürmez mi? 12/98
Peygambere Mahsus Sıfatlar 5/535
Peygamberi Sıradan İnsan Diye Küçümsemeleri 20/309
Peygamberi Zora Koşmak İçin Mu'cize Talebi 3/205
Peygamberimiz'e Vaki Hitapla "Ey Nebi" Buyurulması 8/155
Peygamberimiz'in İctihad ve Kıyas Yapması Hakkında 7/438
Peygamberimiz'in Kur'an'dan Başka Mu'cizeleri 12/351
Peygamberimiz'in Kureyş'e Attığı Bir Avuç Toprak 10/294
Peygamberimizin Faziletleri 23/243
Peygamberimizin Hz. Adem (a.s)'e Üstünlüğü 23/243
Peygamberimizin Hz. Musa (a.s)'ya Üstünlüğü 23/244
Peygamberin Beşer Oluşu 14/133
Peygamberin Her Duası Kabul Edilir mi? 5/557
Peygamberin Melek Olmamasının Hikmeti 12/603
Peygamberin Peygamber Olmayanlardan Daha Üstün Olduğunun Bilinmesi 5/350
Peygamberin Salah İstemesi Nasıl Açıklanır? 12/310
Peygamberin Vezire İhtiyacı Var mı? 14/400
Peygamberle Alayın Cezası 17/486
Peygamberler Arası Üstünlük Meselesi 12/282
Peygamberler Arasında Ayırım Yapmak Doğru Değildir 6/64; 3/389
Peygamberler de İctihad Ederler 6/90
Peygamberler Hüküm ve Fetvalarında Hata Yapmazlar 7/259
Peygamberler İçin İrhasın Cevazı 8/655
Peygamberler Kendileri İçin İstiğfar Ettikleri Halde Melekler Etmezler 2/339
Peygamberler Küçük Günah Dahi İşlememiştir 3/351
Peygamberler Nasıl Kötülük Düşünebilirler? 12/92
Peygamberler, Müjdeleyici ve Korkutucudurlar 4/430

Peygamberler, Vasıfları ve Faziletleri 5/350
Peygamberlerden Alınan Mîsakın Mahiyeti 6/54
Peygamberlerden Birini İnkâr Etmek, Küfre Götürür 7/537
Peygamberlere iman 5/345, 350
Peygamberlere İman, Neden Namaz ve Zekâttan Sonra Getirildi? 8/74
Peygamberlere İtaat Konusunda el-Cübbai'ye Red 7/250
Peygamberlere Karşı Çıkanlar İflah Olmazlar 13/507
Peygamberlerin Bi'setten Önceki Dinleri 12/492
Peygamberlerin Bir Kısmının Bir Kısmından Üstün Olduğunun Bilinmesi 5/351
Peygamberlerin Günah İşlediğini İddia Edenler ve Onlara Karşı Tenkitler 2/382
Peygamberlerin Günahsız, Mâsûm Olduklarının Bilinmesi 5/350
Peygamberlerin Günahtan Mâsum Olmaları 7/252
Peygamberlerin İctihadının Delilleri 15/35
Peygamberlerin İsmet Sıfatı 10/224
Peygamberlerin İsmet Sıfatına Delâlet Eden Âyet 3/312
Peygamberlerin İsmeti 13/505
Peygamberlerin Meleklere Muhtaç Olmaları 2/352
Peygamberlerin Müjdeci ve Uyarıcı Olmaları 8/556
Peygamberlerin Talimatlarının Birlik İçindeki Farklılıkları 8/184
Peygamberlerin Tebliği Karşısında Ümmetler 14/657
Peygamberlerin Tebliğleri En Geç Netice Alır 8/518
Peygamberlerin Vasıfları 4/430
Peygamberlerin Vazifesi Hakkında Yahûdîlere Cevap 7/566
Peygamberlerle Alay Edenlerin Âkibetleri 8/446
Pınar Fışkıran Taş Hakkında 2/552
Pınarlar 17/494
Pişmanlığın Fayda Vermeyeceği Gün 13/241
Pişmanlık 17/484
Psikolojik Günah İşleyenler 19/157
Putlar İcabet Edemezler 17/379; 19/184
Putlar İçin Âkil Zamiri 15/8
Putlar İnsanlardan Olur mu? 19/185
Putlar Rızık Veremezler 16/548
Putlar ve Onlara Tapanlar Cehennemdedir 15/88
Putlara Ayrılan Pay 13/172
Putlara Bağlanmanın Bâtıllığı 17/576
Putlara Hakaret Makbul Sayılmalı İken Neden Yasaklandı? 9/135
Putlara Kesilen Hayvanların Etleri 7/609
Putları Kırma Fikrinin Başlangıcı 15/7

Putları Tanrı Değil, Kıble Saymalarındaki Mahzur 10/43
Putların Acizliği 10/215; 16/52; 17/419
Putların Batıllığı 8/638
Putların Daveti Yoktur? 18/420
Putların Diriltme Gücü Yoktur 14/602
Putların Gerçek Varlık Olarak Kabulleri Söz Konusu mudur? 12/177
Putların Gerçek Varlıkları Yoktur 20/173
Putların Güçsüzlüğü 13/219
Putların Mahiyeti Hakkında 12/55
Putların Müşrikleri Reddi 19/184
Putların Müşrikleri Tekzip Etmeleri 13/243
Putların Putperestleri Reddetmesi 11/334
Putların Saptırması Mecâzîdir 12/546
Putların Vesile Aramasının Manası 13/460
Putların Yarattığı Şey Yoktur 12/382
Putlarla Âbidlerinin Beraberliğinin İzahı 15/90
Putlarla Onlara Tapanların Düşmanlığının Mânası 19/185
Putlaştırılan Nesneler 18/206
Putlaştırmada Sevmenin Rolü 16/567
Putperestlerin Vicdanlarının Hakkı İtiraf Etmesi 15/14

-R-

Ra'd Sûresi 12/325
Ra'd ve Berk Nedir? 2/49
Rab Edinmenin Manası Nedir? 5/653
Rab ile Karşılaşma'nın Manası 2/463
Rab İsmi ile Dua 18/354
Rab Lafzındaki İncelik 20/51; 23/8
Rab Vasfındaki Mana 21/281
Rab Vasfının Özelliği 23/379
Rab Vasfının Tahsisi 23/392
Rab Vasfının Zikredilmesi 20/429
Rabbânî Tabirinin Manası 6/39
Rabbaniyyûn ve Ahbar Kelimelerinin Tefsiri 8/169
Rabbe Bağlanıp Doğru Olanlar 19/199
Rabbe Kavuşma 22/361
Rabbe Kavuşmayı İnkâr Edenler 16/658
Rabbe Vasıl Olma Çilesi 22/358
Rabbe Yöneliş 22/618

Rabbi Görmek İsteyenler 18/277
Rabbim Allah Diyen Dürüstler 18/511
Rabbim Şaşırmaz ve Unutmaz 14/435
Rabbimin Bilmesi Yeter 17/463
Rabbin Adı 23/7
Rabbin Azabı Önlenemez 20/49
Rabbin Çarpmasındaki Dehşet 22/398
Rabbin Dini Denilmesinin Sebebi 23/311
Rabbin Gelişi Ne Demek? 22/501
Rabbin Hazineleri Onlarda mı? 20/91
Rabbin Hükmüne Sabret 22/89
Rabbin İçin Namaz Kıl 23/252
Rabbin Katından Bir Gerçek 3/481
Rabbin Kuluna Muamelesi 17/168
Rabbin Nimetini Anlat 22/604
Rabbin Orduları 21/642
Rabbin Seni Terk Etmedi 22/580
Rabbine Karşı Başkalarının Durumu 14/285
Rabbini Sayanın Ödülü 22/245
Rabbini Tekbir Et 21/607
Rabbini Tenzih Et 20/596
Rabbinin Arza İlhamı 23/102
Rabbinin Emirlerini Tutmada Sabır 21/617
Rabbinizin Nimetleri 13/484
Rabbû'l-âlemîn'in Himayesi 20/598
Rabbu'l-Âlemin'in Huzuruna Duruş 22/327
Rabbü'l-âlemîn Çocuğu Olmaktan Münezzehtir 19/89
Rabbü'l-âlemîn'e Hamd 19/175
Rabbü'l-Âlemîn'in Kelâmı 21/458
Rabbü'l-Âlemin'in Tefsiri 1/413
Rabden Selâm 17/550
Rablerini Göreceklerdir 22/25
Rablerini Göremeyecek Olanlar 22/338
Rabve Lâfzı Hakkında Râzi'nin Farklı Bir Tefsiri 5/214
Rabve'nin İzahı 15/315
Racife, Râdife, Vacife Kelimeleri 22/209
Racîm Sıfatının İzahı 18/191
Radâ (Süt Emzirme) 21/290
Radâ' (Emzirme) Hakkında Hüküm 4/609

Rahatlatıcı Renk 20/493
Rahbâniyyet 21/64
Rahîk-i Mahtum 22/345
Rahim (Akrabalık) Kelimesinin Manası 6/510
Rahimlerin Zayi Ettiği veya Artırdığı Şey 12/355
Rahip Ebû Âmir 10/153
Rahiplerin İslâm'a Girmeyişlerinin Sebebi 10/526
Rahman İsm-i Şerifini İnkârları 12/414
Rahmân İsmindeki İncelik 17/452
Rahmân İsminin Hususiyeti 17/477
Rahman Lafzı Hakkında 20/379
Rahman Sûresi 20/377
Rahman Vasfının Anlamı 19/547
Rahman'a Çocuk Yaraşmaz 14/298
Rahmân'a İtaat 17/560
Rahman'a Secdeden Kaçınmaları 16/165
Rahman'dan Bir Bağış 22/185
Rahman'dan Uzak Olanın Arkadaşı Şeytan 19/54
Rahman'ın Has Kulları Âyetlere Karşı Saygılıdırlar 16/183
Rahman'ın Has Kulları Batıl Şeyle İlgilenmezler 16/181
Rahman'ın Has Kulları Cahilleri Muhatap Almazlar 16/171
Rahman'ın Has Kulları Cana Kıymazlar 16/176
Rahman'ın Has Kulları Geceyi İbadetle İhya Ederler 16/171
Rahman'ın Has Kulları Katl, Zina Gibi Günahları İşlemezler 16/175
Rahman'ın Has Kulları Salih Eş ve Evlat İsterler 16/184
Rahman'ın Has Kulları Tevazûludur 16/170
Rahman'ın Has Kullarının Cehenneme Girmekten Korkmaları 16/172
Rahman'ın Has Kullarının Harcamada İtidalli Olmaları 16/173
Rahman'ın Has Kullarının Vasıfları 16/169
Rahmet ve İlmin İhatası 18/354
Rahmete Mazhar Olmayanlar Yok mu? 18/356
Rahmetle Şerler Nasıl Bağdaşır? 15/61
Rahmetten Sadece Sapkınlar Ümit Keser 13/27
Rahmetten Ümit Kesilmez 13/26
Raht Kelimesinin İzahı 12/28
Rakk-ı Menşûr 20/48
Ramazan Ayı 4/160
Ramazan Ayına Şahit Olma 4/173
Ramazanda Hasta ve Yolcu Olanlar 4/143

Ramazanın Başlangıcı Nasıl Bilinir? 4/173
Randevunun Kâfirlere Mahsus Kılınması 20/349
Râsih (Derin) Âlimler 5/429
Rasûllerin Tebliğlerinde Şüphe Edenler ve İddialarının Tenkidi 2/383
Raşid Halîfeden Ders 18/130
Ratk ve Fatk Kelimelerinin İzahı 14/627
Raybe'l-Menûn Ne Demektir? 20/79
Razî'nin (Ru'yet Hakkında) Mu'tezile'nin İddiasına Cevabı 2/533
Razi'nin Âyetleri Tefsirdeki Usûlü 1/30
Râzi'nin Bir Hristiyan Bilgin ile Münakaşası 5/638
Razî'nin Dînî Tecrübesi 18/394
Razi'nin Hayatı, Şahsiyeti, İlmî Muhiti, Kültürü 1/13
Râzî'nin İrade Konusunda Mu'tezile'ye Cevabı 9/278
Razî'nin Mutezilî ile Münâfık Arasında Bulduğu Benzerlik 6/314
Razi'nin Münferit Kaldığı Görüşleri 1/53
Razi'nin Nüzûl Sebeplerine Ehemmiyeti 1/35
Razi'nin Tefsiri Hakkında 1/17
Razi'nin Tefsiri Hakkında Görüşler 1/54
Razi'nin Tefsirinde Akâid 1/42
Razi'nin Tefsirinde Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tertip 1/40
Razi'nin Tefsirinde Fıkıh ve Usûlü 1/44
Razi'nin Tefsirinde İ'câzu'l-Kur'ân 1/49
Razi'nin Tefsirinde İlimler 1/41
Razi'nin Tefsirinde İsrailiyat 1/36
Razi'nin Tefsirinde Kıraât 1/36
Razi'nin Tefsirinde Mu'tezile ve Şîâ 1/48
Razi'nin Tefsirinde Muhkem ve Müteşabih 1/39
Razi'nin Tefsirinde Tasavvuf ve Fırkalar 1/47
Re'y 2/308
Rebâ'nın Manası 13/263
Rebaib Kelimesinin İzahı 7/32
Rec' Kelimesi 22/418
Reca Nedir? 16/522
Recâ'nın Havf'a Galibiyeti 18/224
Recâ'nın Manası 11/260
Recm Cezasından Sonra Namaz ve Defin 15/409
Recm İçin İslâm Şart Değil 15/392
Recm Kelimesinin İzahı 12/28
Recm Kelimesinin Manası 12/607; 17/465

Recm Müslümana Uygulanır 15/393
Recm veya Celde Gereken Haller 15/391
Recmde Devlet Temsilcisi 15/408
Recmi İnkâr Edenlere Cevap 15/380
Recmin Sübûtu 15/380
Recmin Şartları 15/391
Recmin Uygulanması 15/408
Refakatteki Melekler 19/516
Refes Kelimesinin Tefsiri 4/310
Refîk Kelimesinin Mânası 7/274
Refref Nedir? 20/492
Rehberliğin Mü'minlere Hasredilmesi 16/306
Rehbet ile İttika Arasındaki Fark 2/447
Rehin Kelimesi Hakkında 5/328
Rek'atlardaki Hikmet 17/15
Rengi Değişmiş Olan Su 8/47
Renkler Hakkında 20/493
Resm-i Mushaf Kur'ân'ın Önemli Bir Belgesidir 13/349
Resmu'l-Mushaf 22/324
Resûl Fayda da Zarar da Veremez 21/553
Resûl Göndermenin Gayesi 22/222
Resul ile Nebinin Aynı Olduğunu Söyleyenler 15/207
Resul ile Nebinin Farklı Olduğunu Söyleyenler 15/208
Resûl ve Nebî Farkı 20/25
Resul Yazma Bilmezdi 16/611
Resûl Zorba Değil 19/572
Resûl'ü Üzmemek 17/257
Resûl'ün Mükellefiyeti 16/502
Resûlden Ötürü Şaşkınlık 19/488
Resûlden Üç Sıfat Bildirmenin Hikmeti 19/353
Resûle Biat Allah'a Biattır 19/354
Resûle Biat Edenler 19/371
Resûle Düşen Sadece Tebliğ Etmektir 8/305
Resûle Düşmanlık 21/551
Resûle Karşı Çıkanların Sonu 21/98
Resûle Karşı Çıkmak Nafile 19/63
Resûle Kul Denilmesindeki Güzellik 20/278
Resûle Takaddüm Etmeyin 19/406
Resûle Uyunuz 21/7

Resûle Yalan İsnadının Bâtıllığı 18/85
Resûl-i Ekrem'in Âyetleri Okuyup Arındırması 3/506
Resul-i Kerîm Kimdir? 21/456
Resûllah'ın, Günahkârlar İçin İstiğfarının Önemi 7/254
Resûllerden Ümmetlerin Tutumu Sorulacak 8/376
Resûllere İmân 18/260
Resûllere Karşı Çıkanların Sonu 18/346
Resûllere Müstağnî Davrananlar 18/456
Resûllere Nusret 18/428
Resullere Verilen Emir 15/316
Resullere Yapılan Vaadden Dönülmez 12/566
Resûllerin Arkalarının Kesilmesinden Sonra Gelen Son Peygamber 8/89
Resûllerin Fetva ve Fiillerinde İsmeti Kabul Etmeyenler 2/384
Resullerin Maruz Kaldığı Muamele 12/596
Resullerin Meleklerden Efdal Oluşunun Delilleri 2/353
Resûllerin Nübüvvet Konusundaki Şüphelere Cevabı 12/487
Resûllerin Ortak Vasfı 16/86
Resûllerin Sebat ve Metanetleri 12/488
Resûllerin Şahitlik Vaktinin Gelmesi 22/112
Resûllerin Yolu 18/160
Resûllerin Zafer İstemeleri 12/495
Resullerle Alay Etmelerinin Sebepleri 12/596
Resûlullah (s.a.s)'ın Emrini Tutun, Nehyettiğini Bırakın 21/146
Resûlullah ile Alay Eden Kâfirlerin Elebaşıları 11/287
Resulullah Kavminin Azaplandırılması 10/461
Resûlullah, Vahyedilen Her Şeyi Tebliğ Etmiştir 8/246
Resûlullah'a Bağlılık 16/32
Resûlullah'a İlahî Lütuflar 21/304
Resûlullah'a Muhalefetin Vebali 7/453
Resûlullah'ı Teselli 16/601
Resulullah'ın "Âlemlere Rahmet" Olması 2/355
Resûlullah'ın Derin Tefekkürü ve İbâdeti 6/455
Resûlullah'ın Hakemliğini Kabul Etmeyen, Mü'min Olamaz 7/255
Resûlullah'ın Karşısında Şaşkın Kâfirler 16/55
Resûlullah'ın Mü'minlere Olan Şefkati 6/333
Resûlullah'ın Zühdü 16/64
Resûlullah'ta Cinnetten Hiçbir Eser Yoktur 10/188
Resûlü Kabul Etmek İstemeyenler 21/259
Resûlü Retlerindeki Manasızlık 18/85

Resûlü Yalancı Saymaları 20/311
Resûlüllah'ın Lamba (Kandil) Vasfı 17/240
Resûlüllah'ın Müjdeci ve Uyarıcı Vasıfları 17/239
Resûlüllah'ın Önüne Geçmeyin 19/405
Resûlüllah'ın Vasıfları 17/238
Resûlün Desteksiz Kalmasını Arzulayanlar 21/247
Resûlün Gönderilişinin Gayesi 19/352
Resûlün Görevi Tebliğdir 17/463; 21/554
Resûlün Görevleri 19/351
Resûlün Günahı Olur mu? 19/335
Resûlün Hasbîliği 16/160
Resûlün Hükmüne Teslimiyet 17/228
Resûlün Müjdecilik Görevi 19/352
Resûlün Rehberliği 19/428
Resûlün Seçilmesi 18/578
Resûlün Şâhitlik Görevi 19/351
Resûlün Şefaatçiliğini Küçümseme 21/244
Resûlün Uyarma Görevi 19/352
Resûlün Yanında Ses Yükseltmeyin 19/409
Resûlünüz Vahy Konusunda Zanlı Değil 22/292
Reviyye 2/307
Reyhan 20/404
Reyn Kelimesi Hakkında 22/336
Rezzak Yalnız Allah'tır 13/214; 16/631, 632; 17/51, 362; 20/38; 21/234
Rıza, Cennetten Üstün Makam 23/93
Rızık Allah'ın Elinde 17/322, 333; 18/291
Rızık Haramdan da Olur 16/465
Rızık Olarak Yaratılan Meyveler 2/112
Rızık Verenlerin En Hayırlısı 17/336
Rızık Zekâya Göre Değildir 13/213
Rızkın Bolluğu ve Darlığı 16/637
Rızkın Kısımları 17/292
Rızkınızın Vesilesi Yağmur 19/609
Riba (Faiz) Hakkında Hüküm 5/265
Riba (Faiz) ile İlgili Bazı Meseleler 5/267
Riba Hakkında "Yemek" Tabirinin Delâleti 5/266
Ribâ Haram, Alış Veriş İse Mübahtır 5/278
Riba Nedir? 5/266
Ribâ'nın Dünyada Noksanlık Getirmesi 5/283

Ribânın (Faizin) Haram Kılınmasının Hikmetleri 5/270
Ribânın Âhirette Getireceği Noksanlık 5/284
Ribanın Çeşitleri 5/267
Ribat'ın Manası 10/372
Ribâyı Terk Etmeyenin Cezası 5/291
Ribbiyyûn Kelimesinin Manası 6/277
Ribe'l-Fadl 5/267
Ribe'n-Nakd 5/267
Ribe'n-Nesie 5/267
Ric'i Talâk 4/573
Rical ve Dâmir Kelimeleri 15/167
Rics Kelimesinin Manası 9/206, 555; 11/466
Ricz Kelimesinin İzahı 10/36
Rîh ve Riyâh 17/71
Risalet Allah'ın Dilemesine Bağlıdır 17/462
Risalet İçin Ücret 20/96
Risalet Kesbî Değildir 14/338
Risalet Ücret İstemez 21/416
Risalet Zinciri 19/187
Risaleti Kime Vereceğini Allah Bilir 9/194
Risâletin Doğru Yolu 19/58
Risaletin Ehl-i Kitabı Kapsaması 17/141
Risaletin İnsanlık Tarihinde Köklülüğü 12/413
Risaletin İspatı 12/443
Risaletin Mahiyeti Hakkında 9/536
Rîş Kelimesinin İzahı 9/379
Riyakârlar 23/220
Ru'yet İsteğinin Reddolunmasının Sebepleri 2/534
Ru'yet Kelimesinin Görmek ve Bilmek Manası 11/114
Ru'yetullah Hakkında Mu'tezile'nin İtirazı 22/338
Rubbe Kelimesinin Bazen Azlık, Bazen de Çokluk Bildirmesi 12/581
Rubema Kelimesi Hakkında Mufassal İzah 12/579
Rubûbiyyet ve Kulluk Ahdi 8/12
Rububiyyet ve Uluhiyyet'in Eş Anlamlı Olduğu 9/312
Rububiyyetin Hz. Peygamber (s.a.s)'e İzafeti 23/8
Rucz Kelimesi 21/612
Rûh Âyeti Hakkındaki Meşhur Sebeb-i Nüzûlün Eleştirilmesi 13/533
Ruh Delili 11/243
Rûh Hakkında 13/532

Ruh ile Beden Arasında Karşılıklı Etki 10/244
Ruh ile Madde Arasındaki Fark 11/267
Ruh Kelimesinin Manaları 7/575; 18/371; 22/188; 23/50
Ruh Nefhetmenin Manası 15/79
Ruh ve Melâikenin Kıyamı 22/187
Rûh'tan Maksat 3/91
Ruh'un Elçi Olduğunu Bildirmesi 14/182
Rûh'un Tefsiri Hakkında 13/66
Ruhanî Mutluluklar Her Şeyin Örnek Şekli Olan Sıfat İledir 7/115
Ruhani Varlıklar Cismani Olanlara Kıyas Edilemez 2/351
Ruhaniler, Beşeri Varlıkların Menşeidirler 2/352
Ruhbanlarla Mevcut Bazı Kimseleri Mukayese 10/524
Ruh-Beden Münasebeti Hakkında 13/546; 18/284
Ruhî Hallerin Yaratıcıyı Tanıtması 13/75
Ruhi ve Bedeni Hislerin Mukayesesi 14/198
Ruhların Bedenlerden Önce Yaratılmış Olması 8/598
Ruhların Eşleştirilmesi 22/281
Ruhların Kıdemi İddiasına Ret 18/164
Ruhların Muhdes Olup Olmadığı 2/348
Ruhsatla Amel Etme 15/256
Ruhtaki Büyük Kabiliyet 18/284
Ruhtan Cebrail Kastedilmiştir 13/537
Ruhtan Maksadın Kur'ân Olması İhtimali 13/536
Ruhtan Maksadın Melek Olması İhtimali 13/537
Ruhun Bedenden Ayrı Olduğu Hakkında 9/48
Rûhun Bedenden Çıkması 9/47
Rûhun Cisim Olmadığının Nakli Delilleri 13/555
Ruhun Ezelî Olduğu 22/509
Rûhun Halleri Maddenin Hallerine Zıttır 13/553
Rûhun Varlığının Aklî Delilleri 13/546
Rukye 3/154
Rukyedeki Zikirlerin Hükmü 1/300
Rukyenin Caiz Olmadığı Görüşü 23/378
Rukyenin Hükmü 23/377
Rum Sûresi 16/649
Rumların Galip Geleceklerine Dair Kısmî Müphemliğin Hikmeti 16/653
Ruveyden Kelimesi 22/421
Rü'yâ Kelimesinin İzahı 12/89
Rü'yet Hakkında Mu'tezile'ye Reddiye 16/94

Rü'yetullah Hakkında Mu'tezile'nin İtirazları 11/325
Rü'yetullah ile İlgili Hadisler 9/120
Rücûm Kelimesi 21/337
Rüfat Kelimesinin İzahı 13/449
Rükû Emrini İfa Edemeyecekler 22/140
Rüsvaylığın Şümûlü 3/85
Rüşd (Aklın Ermesi) Ne Demektir? 6/550
Rüşd Kavramı 14/661
Rüşvetin Haramlığı Hakkında 4/227
Rüya ile İlgili Bazı Sorular 12/165
Rüya ile Rüyanın Çıkması Arasındaki Zaman 12/298
Rüyadan Kesme Emri Çıkar mı? 18/40
Rüyalar Hakkında 12/87
Rüyanın Muteberlik Derecesi 16/395
Rüyaya Dair 22/203
Rüzgâr ve Bulut 17/368
Rüzgâr'ın Mahiyeti 9/521
Rüzgârlar 19/146, 583
Rüzgârların Aşılama Yapması 12/617
Rüzgârların Bulut Teşkil Etmedeki Rolü 9/524
Rüzgârların Faydaları 17/66

-S-

Sa'îr Hakkında 20/310
Sa'lebe ve Diğer Münafıklar 19/364
Sa'lebe'nin Kıssası 11/32
Sa'y Kelimesinin Manası 21/229
Sabab-Akşam İbadeti 19/354
Sabah - Akşamın Fazileti 17/16
Sabah Namazında Cemaate Katılmaya Teşvik 13/517
Sabah Namazının Efdal Olmasının Sebepleri 5/11
Sabah ve Akşam İbadet İstenmesinin Hikmeti 10/243
Sabah, Akşam, Gece Rabbini Zikret 22/92
Sabır 21/417
Sabır ve Müsabere 6/491
Sabır ve Namazla Yardım Talep Etmek 3/509
Sabır ve Salatın Hakikatine Dair 2/460
Sabır ve Şükür 17/128
Sabır ve Şükürden Hangisinin Efdal Olduğu Hakkında 3/526

Sabır ve Tevekkül 16/630
Sabır, Tavsiye ve Merhamet 22/529
Sâbiîn Kimlere Deriz? 2/570
Sabikûn (Öncüler) 11/82; 20/513
Sabit Dağların Çakılması 12/336
Sâbiûn Kelimesinin Kur'an'ın Üç Yerinde Gösterdiği Farklılık 2/572
Sabra ve Zikre Devam 19/560
Sabredenleri Müjdele 3/521
Sabret (Ey Muhammed!) 20/119
Sabret ve Onları Terk Et 21/585
Sabr-ı Cemil Ne Demektir? 12/114
Sabrın Değeri Hakkında Hadis-i Şerifler 3/525
Sabrın Ehemmiyeti 3/509
Sabrın Fazileti ve Değeri Hakkında Âyetler 3/524
Sabrın Güzel Akıbeti 18/522
Sabrın Mahiyeti ve Önemi 3/522
Saçma Söz Kaale Alınmaz 16/ 217
Sâd 27. Âyetin Haşre Delâleti 18/131
Sâd Sûresi 18/77
Sad' Kelimesi 22/418
Sadaka Günahlara Keffarettir 5/248
Sadaka Kelimesi Hakkında İzah 5/240
Sadaka, Vasıfları Belli Bir Sadakadır 11/98
Sadakadan Maksat 5/242
Sadakanın En Efdali 22/526
Sadakanın Kabul Şartları 21/16
Sadakanın Temizlemesi 11/99
Sadakanın Yeri Doldurulur 17/335
Sadâkat Hayırlıdır 19/300
Sadakayı Gizli Vermenin Fazileti 5/242
Sadakayı Malın Helalinden ve İyisinden Verme Lüzûmu 5/220
Sade İnsanlarla Beraberlikten Kaçınma 16/262
Sadece Canlarının Derdine Düşen Gürûh 6/309
Sadece İki Zatın, Mukaddes Beldeye Girmeye Teşvikleri 8/98
Sadece Refes, Füsûk ve Cidalin Yasaklanmasındaki Hikmet 4/315
Sadece Şimşek Çaktıkça Etrafı Görebilmeleri 2/51
Sadr Yerine Kalp Kelimesi 23/123
Sadrın (Göğsün) Açılmasının Manası 9/202
Sadr-Kalp-Akıl İlişkileri 14/392

Saf Saf İlâhi Huzura Çıkma 14/53
Safa ile Merve'nin Mânası 3/535
Saff Sûresi 21/193
Sâffât Sûresi 17/591
Safhan Deyimi 19/22
Sağ Tarafın Üstünlüğü 17/629
Sağdan Gelme'nin Manası 17/629
Sağdan Soldan Gruplar 21/485
Sağlam Gök Binası 19/499
Sahabenin Faziletine Delil Olan Âyet 18/596
Sahabenin Fiillerinin Allah'a İşareti 23/300
Sahabenin Kerametleri 13/629
Sahabenin Tefsirdeki Önemi 8/325
Sâhha Geldiğinde 22/270
Sahibimiz Allah'tır ve O'na Döneceğiz 3/527
Sahil Kasabası Yahudilerinin Kıssası 10/123
Sahire'nin Manası 22/217
Sahte Tanrılar 19/229
Sahte Tanrıların Aczi 12/381
Sahte Tanrıların Fayda Vermeyişleri 13/242
Sâibe 8/355
Saîd d. Cübeyr ile Haccâc 21/543
Saîdlerin Sıfatları 18/614
Sâik ve Şehîd 19/519
Saika Ne Demektir? 2/51, 535
Sâil ve Mahrûm 19/605
Sakal Altını Yıkama 8/27
Sakanın Yûsuf'u Görmesi 12/118
Sakatların Muafiyeti 16/25
Sâkıb Nedir? 22/407
Sakın Kâfire İtaat Etme 23/32
Sakın Şüphe Etme Demenin Manası 5/636; 9/166
Sakif Kabilesinin Pazarlık Teşebbüsü 13/501
Sakin ve Harekeli Harfler 1/102
Salat Etmekle Melekler Peygamberlerden Üstün Olmazlar 2/342
Salât Kelimesinin Manası Hakkında 11/101; 1/570; 2/450; 17/261
Salât Kelimesinin Manası ve Namazın Münkeri Önlemesi 12/19
Salat-ı Vustâ Akşam Namazıdır Diyenler 5/16
Salât-ı Vusta Ne Demektir? 5/8

Salat-ı Vusta'nın İkindi Namazı Olduğunu Söyleyenler 5/14
Salat-ı Vusta'nın Öğle Namazı Olduğunu Söyleyenler 5/13
Salat-ı Vusta'nın Sabah Namazı Olduğunu Söyleyenler 5/9
Salâtın Hikmeti 17/261, 262
Salâtın Sîgası 17/262
Salavat'ın Namaz Anlamı 15/192
Sâlih (a.s) ve Hadramevt 15/200
Sâlih (a.s)'in Devesi 20/314
Sâlih (a.s)'in Kıssası 16/269, 350
Sâlih Kişinin Akrabasına Şefaati 12/402
Sâlih Kulların Duaları 6/463
Salih ve Fasık Cinler 21/541
Salih'in Kavmi Hakkında Bazı Sorular 9/565
Sâlihler 7/274
Sâlihler Yaptıklarının Karşılığından Mahrum Kalmazlar 6/181
Sâlihler Zümresi 16/533
Salsal Kelimesinin İzahı 12/624; 20/411
Samed İsmini Selbî Sıfatlarla İlgili Görenler 23/363
Samed İsmini, İzafi Sıfatlarla İlgili Görenler 23/362
Samed Vasfı 23/361
Samimî Tevbenin Şartları 3/552
Sâmiri Fitnesi 14/498
Samirî'nin Altından Buzağı Şeklinde Put Yapması 2/515; 10/72
Sâmiri'nin Cebrâil'i Görme Hususiyeti 14/520
Sâmiri'nin Gördüğü Şey 14/519
Sâmiri'nin Nefs Hevesine Uyduğunu İtirafı 14/522
Sap Üstünde Başak ve Danelerin Dizilmesi 9/82
Sapanın Mazereti Yoktur 20/225
Sapanın Saptırması 19/246
Sapanlarla Saptıranların Âhirette Münakaşaları 12/505
Sapıkların Uyduğu Şâirler 16/300
Sapıklığı ve Azabı Satın Alanlar 4/61
Sapma Hakkında Mu'tezile'nin İddiası 16/79
Saptıran Önderlerin Cevabı 17/330
Saptıranların Akıbeti 13/244
Saptıranların Bazı Vasıfları 9/179
Saptıranların İtirafı 16/476
Saptırma Konusunda Mu'tezile İddiasına Cevap 7/462
Saptırmak İçin Lehviyat 17/55

Saptırmak İsteyenler Yalnız Kendilerine Zarar Verirler 7/447
Sarfe Konusunda Te'lifçi Görüş 13/561
Sarhoş Etmeyen Lezzet 18/8
Sarhoş İken Namaz Kılınmaz 7/162
Sarık Üzerine Meshetme 8/32
Sârib Kelimesinin İzahı 12/359
Sarîm Kelimesi 21/396
Sarsar Ne Demektir? 18/495; 21/429
Saûd Ne Demektir? 21/626
Savamı', Biya', Salavat Kelimeleri 15/192
Savaş Açmayan Kâfirlerle Münasebet 21/180
Savaş Esnasında Bulunması İstenen Üç Şey 5/76
Savaş Hakkında Hüküm 4/450
Savaş Hali 19/258
Savaş İçin Son Vade 19/264
Savaş ve Barış 17/307
Savaşa Çağrı 19/363
Savaşa Hazır Olmanın Faydaları 4/453
Savaşa Katılan Münafıkların Bozgunculuğu 10/589
Savaşılacak Topluluklar 19/364
Savaşın Faydaları 10/460
Savaşla İlgili Hüküm 4/242
Savaşta Esir Edinme İzni 10/397
Savaşta Fidyeli veya Fidyesiz Salıverme 19/262
Savaşta Ölenler Hakkında "Sefere Çıkmasaydı Ölmezdi" Demeyin 6/320
Savaştan Hoşlanmama Meselesi 4/451
Savaştan Muâf Olanlar 11/68
Savm Kelimesinin Mânası 14/199
Savm Kelimesinin Sözlük Manası 4/134
Saygılı Olan, Dersini Alır 22/443
Sayha'nın Anlamı 15/307; 17/621; 18/95
Sayha'nın Ansızın Çarpması 17/534
Sayılı Günlerin Şümûlü 3/16
Sayısı Mahdut Miktarda Kadınla Evlenmeyi Mubah İddia Edenler 6/526
Sayısız İhsan 22/183
Sayısız Nimetler 17/108
Sayısız Nimetleri Anlamak İçin Tefekkür 12/539
Sebbeha Fiilinin Kullanılışı 21/195, 217
Sebbeha ve Yüsebbihu Farkı 20/642

Sebe Diyarı 17/310
Sebe Sûresi 17/283
Sebe' Kelimesi 16/328
Sebe'yi Yöneten Kıraliçe 16/329
Sebelilerin Akıbeti 17/311
Sebep Olmaktan Doğan Mes'uliyet 16/542
Sebil Ne Demek? 22/50
Sebîlu'r-rüşd Tabirinin İzahı 10/70
Sebkat Eden İlahî Hüküm 12/57
Sebt Kelimesinin Manası 10/124
Secâ'nın Manası 22/576
Seccâc Kelimesi 22/158
Secde Çeşitleri 13/157
Secde Emri Hz. Âdem'in Nihaî Yaratılışından Öncedir 2/315
Secde Etmemekte İblis Mâzur Olabilir mi? 2/360
Secde Etmenin Ehemmiyeti 6/178
Secde Nûru 19/400
Secde Sûresi 17/137
Secdeden Maksat İnkiyad Olabilir 2/317
Secdeden Murat İbadet Değil Teşriftir 2/316
Seçkinlerin Yükümlülüğü 20/485
Sed'den Maksat 17/448
Seddin Yapılışı 14/124
Seele (سَأَلَ) Fiili ve Kem (كَمْ) Edatı Hakkında Bilgi 4/409
Sefeh Kime Denir? 3/407
Sefer (Yolculuk) Kelimesi Hakkında 5/328
Sefer İçin Hanefi ve Şâfiîlere Göre Mesafe 7/418
Seferberlik Emri 7/279
Seferde Namazı Kısaltma Ruhsatı 7/411
Seferden Geri Kalan Üç Sahabi 11/164
Sefere Sıfatı 22/260
Sefîhlerden Maksat Kimlerdir? 6/544
Sefîhlere Mallarında Tasarruf Yetkisi Vermeyin 6/542
Sehab-ı Merkûm 20/108
Seher Vakti 20/328
Seherde Niyaz Edenler 19/599
Seken'in Manası 13/234
Seker'in Manası ve Nimet Oluşunun İzahı 13/198
Sekîne 19/340

Sekîne'nin Manası 5/61
Sekiz Çeşit Bitki 22/269
Sekiz Nimet 20/393
Sekr Kelimesinin Mânaları 7/165; 12/604
Sekr ve Sükârâ Kelimesinin Manası 7/165
Selâm 20/547, 633
Selam Almanın Sekiz Hükmü 7/342
Selâm Emri 17/262
Selâm Lafzının İ'râbı Hakkında 19/616
Selam O Peygamberlere 16/356
Selam Veren Kimse Hakkında "Mü'min Değilsin" Demeyin 7/388
Selam Verme Âdabı Hakkında 7/340
Selam Vermenin Caiz Olmadığı Durumlar 7/341
Selâm Vermenin En Güzel Tarzı 7/337
Selam, Herhangi Bir Temenniden Daha Mükemmeldir 7/333
Selam'ın Muhatapları 14/425
Selamda Çoğul Sîgası Kullanılmasının Hikmeti 11/106
Selamın Faziletine Dair Aklî Deliller 7/336
Selâmın Tekrarının Sebebi 20/547
Selamün Aleyküm Sözündeki Bazı incelikler 11/103
Selamün Aleyküm Tabirinin Açıklanması 8/574
Selâmün Aleyküm Tabirinin İ'rabı 11/610
Selâmün Diye Nekire Olarak Söylemeyi Efdal Bulanlar 7/339
Selamün veya es-Selamü Demenin Caiz Olduğu 7/338
Selbi Sıfatlar Bakımından Var Olan İsimler 1/272
Selef Kelimesi 19/68
Selef-i Salihîn Hoşlandıkları Mallarını İnfâk Ederlerdi 6/80
Selsebîl Pınarı 22/75
Sema Kelimesi 16/134
Semanın Düşmesinin Önlenmesi 15/236
Semanın Gül Hali 20/452
Semânın Süslenmesi 17/602
Semânın Şeytanlardan Korunması 17/604
Semanın Yarılıp Ateş Akıtması 20/448
Semanın Yükseltilmesi 20/395
Semavî - Rûhanî Varlıklar 12/373
Semavî Kitaplar 19/197
Semavî Kitaplar İçinde Yalnız Kur'ân Mucizedir 6/439
Semavî Kitaplarda Tahrif ve Tasdik 17/401

Semavî Kitapların Doğruluklarının Ölçüsü Kur'ân'dır 8/181
Semavî Kitapların Hepsine İman 18/579
Semavî Kitapların Müşterek Kaynağı 12/430
Semavi Kitapların Vaadi 11/136
Semaya Bir Nizam Verilmesi 22/235
Semaya İp Uzatmak Deyiminin İzahı 15/142
Semaya Yükseklik Verilmesi 22/235
Semayı İnşa Eden Kuvvet 22/539
Semayı Yaratmanın Tezahürleri 22/235
Semere'nin Manası 12/536
Semî ve Basar Lâfızları 1/281
Semûd Kavmi 18/497; 22/489
Semûd Kavminin En Azgını 22/547
Semûd Kavminin İmha Edilmeleri 20/249; 22/549
Semûd Kavminin İsyan Edip Deveyi Kesmeleri 9/564
Semud Kavminin Sayha ile İmhaları 20/321
Semûd Kavminin Tekzibi 20/306
Semûd Kelimesinin Kur'ân'da İki Şekilde Okunması 11/607
Semûd Kelimesinin Manası 9/557
Semûd'daki İbret 20/12
Semud'un Hilelerine İlâhî Ceza 16/353
Semud'un Mu'cize Deveye Zulmetmesi 13/465
Semûd'un Yalanlayıp Deveyi Kesmeleri 22/549
Semûm Tabiri 12/626; 20/560
Semûm, Hamîm 20/560
Sen İnâyet Altındasın (Ey Muhammed!) 20/120
Sene Kelimesinin Manası 10/26
Senenin Mahiyeti 4/233
Seni Gayre Muhtaç Etmedi 22/598
Seni Yetimken Barındırdık 22/590
Serâb'a Varlık İzafesi 15/602
Serin Olmayan Gölge 20/562
Serîr Kelimesinin Mânası 13/19
Servetine Güvenme 23/172
Ses Çıkarma Bakımından Hayvanlar 15/623
Ses ve Harflerden Çıkarılan Konular 1/100
Ses ve Lâfız 1/89
Ses ve Yürüyüşün İlgisi 17/105
Ses Yükseltmenin Manaları 19/410

Sesin Mahiyeti 1/100
Sevâ'nın Manası 18/479
Sevâe's-Sebîl Ne Demektir? 21/171
Sevâen (سَوَاءً) Kelimesi Hakkında İzah 6/174
Sevap Yurdu Olan Cennet 2/370
Sevapları Ağır Basanlar Kurtulacak 15/353
Sevâün Kelimesinin İzahı 12/359
Sevdiği Şeyleri İnfak Etmenin Önemi 6/78
Sevgi ve Nefretin Mahiyeti 10/379
Sevginin Mahiyeti 14/299
Sevinçten Parlayan Yüzler 22/24
Sevk eden Melekler 17/594
Seyâhatin Faydaları 15/200
Seyyie (Şirk Anlamında) 16/387
Sıbğatullah Hakkında Geniş Bilgi 3/395
Sıddîk Kime Denir? 14/232
Sıddîk ve Şahidin Manası 21/38
Sıddîkler 7/270; 21/37
Sıddîkler, Şehitler 21/37
Sıfat ile Fiilin Farkı 17/523
Sıfatın Mahiyeti 19/485
Sıfatları Kabul Edenlerin Delilleri 1/265
Sıfatta İhtilaf ile Zatta İhtilafın Farkı 10/504
Sığınak Allah'tır 21/554
Sıkıntıya Dûçar Olan Mü'mine Düşen İş 11/279
Sıla-i Rahm'in Önemi 6/511
Sır ve Alâniyetin izahı 12/533
Sırâdallezine En'amte Aleyhim'in Tefsiri 1/457
Sırat-ı Müstakim 19/337
Sırat-ı Müstakim ve Kıyam Tabirlerinin İzahı 9/308
Sırf İşkence Etmek İçin Kadını Nikâh Altında Tutmak Haramdır 4/595
Sırların Ortaya Çıkacağı Gün 22/415
Sıvışıp Kaçanlar 16/35
Siccîl Kelimesi Hakkında 12/10; 22/331; 23/190
Sicil Kelimesi 15/98
Sidre Nedir? 20/158
Sidre'nin Müntehâ'ya İzâfetinin Sebebi 20/159
Sidre'yi Bürüyen 20/162
Sidretü'l-Müntehâ'da Görmesi 20/155

Sifr (Esfâr) 21/222
Sihir Hakkında 3/145; 9/621
Sihir Mevzuu 3/145
Sihir Nevileri Hakkında Müslümanların Görüşleri 3/159
Sihir Yapmaya Zorlama 14/478
Sihirbaz Kâfir Olur mu? 3/162
Sihirbazın Öldürülmesi Meselesi 3/163
Sihirbazların Aleyhte Konuşmaları 14/450
Sihirbazların İman Edip Secdeye Kapanması 10/12
Sihirbazların Meydana Çıkışı 16/220
Sihirbazlarla Karşılaşma Günü 16/221
Sihre Delâlet Eden Âyet ve Hadisler 3/160
Sihri İnkâr Eden Mu'tezile'nin Delilleri 3/161
Sihri Öğrenmek Mubahtır 3/162
Sihri Satın Almak Ne Demektir? 3/177
Sihrin Etkisi 14/465
Sihrin Nevileri 3/147
Sihrin Psikolojik Yönden İzahı 3/151
Sihrin, Görenleri Dehşete Düşürmesi 10/8
Sikaye ve İmare'nin Mahiyeti 10/478
Sineğin Misal Verilmesi 15/246
Sinelerdeki Açığa Çıkacak 23/121
Sipariş Üzere Tanrı Olmaz 10/45
Sitte (Altı) Kelimesi Hakkında 9/453
Siz Onları Sevseniz de Onlar Sizi Sevmezler 6/197
Siz Sabreder ve İttika Ederseniz Onların Hileleri Size Zarar Vermez 6/203
Size Gelenin İki Misli Düşmanlarınızın Başına Gelmişti 6/368
Size Rabbinizden Bir Burhân ve Nûr Gelmiştir 7/582
Size, Bilmediğinizi Öğreten Bir Peygamber Gönderdik 3/502
Sizin Dininiz Size, Benimki Bana 23/289
Sizin Hesabınıza Bakacağız 20/438
Sizin Hilkatiniz mi, Gökleri Yaratmak mı Zor? 22/229
Sofranın İndirilmediğini İleri Sürenler 8/395
Soğan Sarımsak Yiyen Kimsenin Mescide Girmesi 3/257
Soluyan Köpeğe Teşbih 10/157
Son Pişmanlık 17/271
Son Varış Allah'adır 20/236
Sona Kalan Günah? 19/336
Sonda veya Başta Hamd 23/313

Sonradan İnşaallah Demenin Hükmü 14/8
Sonradan Meydana Gelen Bütün İşler Allah'ın Takdiri İledir 6/313
Sonunda Cehennemde Buluşurlar 21/156
Sorguya Çekilecek Olanlar 13/55
Sorma ve Sormamaya Dair Âyetler 20/456
Sorulup Sorulmayacak Meseleler 8/349
Sorumluluk Şahsîdir 17/383; 20/229
Sorumsuz Olan Yalnız Allah'tır 14/612
Sosyolojik Temel 21/58
Soydaşının Hz. Musa (a.s)'yı Tekrar Yardıma Çağırması 16/416
Söylediğini Yapmayan Kimsenin Emr-i Ma'ruf Yapması 6/140
Söz Çeşitleri 17/191
Söz Dinlememekte Direnenler 14/69
Söz Dinleyeceği Umuduyla Tebliğ Etmek 14/420
Söz Hakkında "Sihir" Tabiri Kullanılır mı? 11/498
Sözde Durmamak Münafıklığa Götürür 11/39
Sözde Mütekellim Unsuru 20/621
Sözün En Güzeli 18/242
Sözünüzde Durunuz 13/417
Su Aranmadan Teyemmüm Edilmez 8/53
Su Az Olduğunda Abdest ile Teyemmüm Birlikte Yapılır mı? 7/172
Su Bulununca Teyemmüm Bozulur 8/55
Su Dışında Temizleyici 16/151
Su Kelimesi Hakkında 2/500
Su Satın Alma Külfeti Halinde Teyemmüm 8/44
Su ve Yağmurun Allah'ı Göstermesi 3/606
Su, Süt, Şarap ve Bal Irmakları 19/283
Sual Konusu Mühim Haber 22/144
Subât Kelimesi 22/153
Subhanehu Kelimesinin Manası 9/97
Suçlulara Azap Kamçısı 22/491
Suçluların Akıbeti 22/484
Suçtan Caydırmanın Önemi 10/397
Suçtan Ötürü Sorgu 20/453
Suçu İtiraftan Rücu Etme 15/408
Suçun Şahsîliği 18/218
Suda Yaşayan Canlılar 15/620
Sûfîlerin Nûr Âyetini İzahı 15/584
Suhriyyet (Alay) 19/447

Suht Tabirinin Manası 8/161
Suhufen Mutahhare 23/66
Suhufların Muhtevası 20/227
Suları Birbirine Karışmayan İki Deniz 16/155
Sultan Kelimesinin Mânası 6/287; 12/33
Summary 1/60
Sunuş 1/5
Sûr Hakkında İzahat 14/527; 16/383
Sûr'a Üfleme Üçtür 18/321
Sûr'a Üflemede Ölmeyecek Olanlar 18/322
Sûr'a Üfleneceği Gün 22/161
Sûr'a Üflenince 21/618
Sûr'a Üflenme Hadisesi 15/116; 15/351; 18/321
Sûr'a Üfürülünce Herkesin Dehşete Kapılması 16/383
Sûr'a Üfürülünce Kabirler 17/537
Sûr'a Üfürülünce Şaşkınlık 17/538
Suratı Asık Gün 22/68
Sûre Başlarında "Kul" Emri 23/356
Sûrelerin Yemin Konuları 20/127
Sûrenin Mânası ve Sûrelere Bölmenin Hikmeti 2/123
Sûret Lâfzı 1/253
Suvâ Kelimesinin Manası 14/444
Suya Necaset Karışması 16/143
Suyu Necis Kılan Durumlar 16/139
Suyun Fıkıh Yönünden Hükmü 16/137
Suyun Paylaşılması 20/318
Suyun Vasfının Değişmesi 16/141
Suyun, İçine Düşen Pislikle Necis Olması 8/48
Suyun, Vahşi Hayvanların Artığı Olması 8/50
Sübhan ve Tesbih Kelimeleri 13/321
Sübhaneke Lafzının İzahı 16/80
Sübhaneke Lâfzının Manası 6/467
Sübûr Kelimesinin İzahı 13/583
Sükûtu Övenler 14/395
Süleyman (a.s) Atları Kesmedi 18/139
Süleyman (a.s) ile Hüdhüd'ün Muhaveresi 16/331
Süleyman (a.s) ve Atlar 18/134
Süleyman (a.s)'a Havanın Müsahhar Kılınması 15/43
Süleyman (a.s)'a Verilen Nimetler 15/43

Süleyman (a.s)'a Yapılan İhsanlar 18/142
Süleyman (a.s)'ın Atları Okşaması 18/139
Süleyman (a.s)'ın Atları Okşamasından Maksat 18/141
Süleyman (a.s)'ın Belkıs'ı Sınaması 16/345
Süleyman (a.s)'ın Belkıs'ın Tahtını Getirtmesi 16/340
Süleyman (a.s)'ın Belkıs'la Evlenmesi Hakkında 16/349
Süleyman (a.s)'ın Dâvud (a.s)'a Vârisliği 16/321
Süleyman (a.s)'ın Gülümsemesi 16/325
Süleyman (a.s)'ın Hüdhüd İçin Düşündüğü Ceza 16/328
Süleyman (a.s)'ın Hüdhüd'ü Sorması 16/327
Süleyman (a.s)'ın İmtihanına Dair Asılsız Hikâyeler 18/142
Süleyman (a.s)'ın İnkıyadı 17/302
Süleyman (a.s)'ın Kâfir Cinler Çalıştırması 15/46
Süleyman (a.s)'ın Kuşları Teftişi 16/326
Süleyman (a.s)'ın Vefatı 17/309
Süleyman (a.s)'ın, Belkıs'ın Tahtının Görünüşünü Değiştirmesi 16/345
Sünnet Kelimesinin Manası 6/250
Sünnete Uymayan Talak 21/278
Sünnetin Âyeti Neshi 13/276
Sünnî Talak 21/276
Sürenin Bitiminde, "Müşrikleri Öldürün" 10/440
Süsülerek Ölen Hayvan Eti 7/607
Süt Emme Sebebiyle Haram Olanlar 7/27
Süt Emmeden Dolayı Olan Mahremiyet 7/26
Sütunlar Sahibi İrem 22/485
Sütün Oluşması 13/193
Sütün Yaratılmasının Haşre Delâleti 13/197

-Ş-

Şafak ve İşfak 22/368
Şâfiî'nin Miskin Konusundaki Görüşünün Delilleri 10/632
Şafiî'ye Göre Nâfile İbadetle Meşguliyet Evlenmekten Efdaldir 6/530
Şafiî'ye Göre Zimmîler Hakkında Hüküm Vermek Vaciptir 8/163
Şahid ve Meşhud 22/381
Şâhitler (Şühedâ)den Maksat 2/127
Şahitlerin Namazı Müteakip Alıkonulmaları 8/367
Şahitlerin Toplu Halde Şahitliği 15/432
Şahitliğin Âl-i İmran 83'teki Manası 6/55
Şahitte Bulunacak Şartlar 5/317

Şahs Lâfzı 1/248
Şakîlerin Cezası 12/391
Şakîlerin Vasıfları 15/354
Şâm'dan Mekke'ye Giden Kureyş Kervanı 10/271
Şart Neticeyi Bilmeyen Kullara Göredir 22/442
Şartlı Önermenin Çeşitleri 19/86
Şaşkın Kâfiri Hakka Davet 16/158
Şaşmayan Takdir 17/327
Şatat nedir? 13/646
Şaz Kıraatle Namaz Caiz Değildir 1/155
Şaz Kıraatlerin Değerlendirilmesi Hakkında Önemli Not 8/149
Şeâir Kelimesinin Manası 3/536; 7/597; 15/176
Şecer Kelimesinin Manası 13/87
Şecere Kelimesinin Manası 2/374
Şeceretin Mübareketin 15/587
Şeddad ve Şedîd 22/488
Şedîdu'l-Kuvâ 20/142
Şedîdü'l-Mihâl 12/375
Şef' ve Vetr Hakkında 22/479
Şefaaf'ten Maksat 11/222
Şefaat 20/185
Şefaat Allah'ın İzni İledir 5/131
Şefaat de Münafıklara Fayda Vermez 21/245
Şefaat Hakkında 18/352
Şefaat Hakkında Feylesofların Görüşü 2/497
Şefaat Makamı 22/587
Şefaat Meselesi Hakkında 14/294
Şefaat Yalnız Allah'ındır 18/285
Şefaate Mazhar Olanlar 20/191
Şefaat-i Kübrâ Meselesi 22/319
Şefaatin İnkârı Tutarsız 18/383
Şefaatin Kâfirlere Fayda Vermeyişi 14/536
Şefaatin Mânası 7/327
Şefkat Cezayı Engellemez 15/410
Şefkatin Kaynağı 17/398
Şefkatli Peygamber 11/193
Şeğafe Fiilinin Mânası 12/152
Şehadet Kavramı Hakkında 12/257
Şehadet Mertebesinin Yüksekliği 6/260

Şehid Kelimesinin Manası 6/261
Şehîdin Mükâfatı 17/478
Şehir Halkının (Lût Kavminin) Başına Gelenler 13/35
Şehirdeki Dokuz Çete 16/353
Şehit ve Gazilerin Mükâfatları 7/284
Şehitler ve Şehitliğin Mahiyeti 7/273
Şehitlere Ölü Denmez, Onlar Diridir 3/511
Şehitlerin Bedenleriyle Mükâfatlandırılmalarında Mevcut Müşkilat 6/388
Şehitlerin İlâhi Lütuf Sebebiyle Sevinmeleri 6/393
Şehitlerin Rızıklandırılmaları 6/390
Şehitlerin Şimdi Diri Olmaları 6/384
Şehitlerin, Mücâhitleri Müjdelemeleri 6/391
Şehr ve Ramazan Kelimeleri Hakkında Bilgi 4/160
Şehrü (شَهْرٌ) Kelimesinin Merfu ve Mansub Okunmasına Göre Mânalar 4/162
Şehvet ve Hırslarına Uyanlar Müslümanları Saptırmak İsterler 7/92
Şehvetten Gelen inkâr 22/9
Şekk Kelimesinin İzahı 11/453
Şekûr, Halîm İsimleri 21/270
Şems Sûresi 22/533
Şeneân Kelimesinin İzahı 7/603
Şer'i Istılâhta Sihir 3/146
Şeraben Tahura 22/83
Şerefli Olan Zikir ve İlim 5/118
Şerefli Zaman ve Mekânın Gerekçesi 19/106
Şeriatlerin Aslı Bir 20/227
Şeriatsiz Suç Olmaz 13/363
Şeriatta Bildirilen Zikirler Tevkîfî midir? 2/546
Şerikler Lehine Hiçbir Sebep Yoktur 16/357
Şeriklerin Acizliği 17/378
Şeriklerin Fayda Vermeyişi 14/64
Şeriklerin Müşrikleri Reddi 16/84
Şeriklerin Uzaklaşmaları 16/476
Şerirlerin Akbeti 19/590
Şerri Savmak Hayrı Celbetmekten Önce Gelir 11/105
Şerrin Yaratılması 15/282
Şerrinden Allah'a Sığınılan Varlık Yani Şeytan 1/174
Şerrü'l-Beriyye 23/83
Şey (Varlık) Tâbiri Allah Teâlâ Hakkında Kullanılabilir mi? 2/53
Şeyheynin Hilafeti 19/367

Şeytan Cennetin Dışından Nasıl Adem'e Vesvese Verdi? 9/370
Şeytan Cimriliği Tavsiye Eder 5/228
Şeytan Çarpmasının Bakara 275'teki Mânası 5/272
Şeytan Fakir Düşme Endişesi ile İnfakı Önlemek İster 5/227
Şeytan Hakkında 12/510
Şeytan İnsana Bir Şeyi Unutturabilir mi? 12/184
Şeytan İnsanları Azdırmaya Ahdediyor 13/7
Şeytan İstikbali Bilebilir mi? 9/365
Şeytan Nasıl Saptırır? 17/563
Şeytan Nasıl Vesvese Verir? 12/514
Şeytan Ne Kötü Arkadaş! 19/56
Şeytan Sadece Kötülük Yapmayı Emreder 4/16
Şeytan Tarafında Yer Almanın Tehlikeleri 7/466
Şeytan Vahyde Parazit Yapamaz 19/11
Şeytan Vahye Kaynak Olamaz 16/293
Şeytan'ın İnsan Üzerinde Nüfuzu Yoktur 13/14
Şeytana Dost Olmanın Manası 14/238
Şeytana İtaat Etmeyiniz, O Apaçık Bir Düşmandır 4/391
Şeytana Karşı Sığınak 15/345
Şeytana Lanetin Kıyamete Kadar Olması 12/631
Şeytana Neden Mühlet Verildi? 13/483
Şeytana Uymayan Azınlık Hakkında İhtimaller 7/320
Şeytana Uymayın 15/48 17/553
Şeytana Vesvese İmkânı Neden Verildi? 13/9
Şeytanı Günaha Teşvik Caiz midir? 13/10
Şeytanın Adımlarına Uymamak 4/12
Şeytanın Âhiretteki Hitabesi 12/509
Şeytanın Aldatma Yolları 13/480
Şeytanın Azdırışı ve Azdırmayışı 19/527
Şeytanın Balığı Unutturmasının İzahı 14/79
Şeytanın Bâtılı Süslü Göstermesinin Nasıl Olduğu? 10/353
Şeytanın Düşmanlığı 17/558
Şeytanın Düşmanlığını Bilen Âdem Neden Ona İnandı? 9/370
Şeytanın Etkisizliği 18/153
Şeytanın Evlatlara Ortaklığı 13/479
Şeytanın Gâh Mu'tezilî Gâh Hârici Olması 9/355
Şeytanın Her Yönden İnsana Gelmesi 9/360
Şeytanın Hz. Âdem ve Havva'ya Vesvese Vermesi 14/551
Şeytanın İhlaslılara Etkisizliği 18/192

Şeytanın İnsan Üzerinde Hakimiyeti Yoktur 12/511
Şeytanın İnsana Girdiği Yollar 1/472
Şeytanın İnsana Karşı Yedi Düşmanlığı 4/14
Şeytanın İnsanları Aldatması 13/477
Şeytanın İnsanları Saptırması 17/562
Şeytanın Kâfirleri Aldatması 10/352
Şeytanın Kâhinler ve Yalancılarla Münasebeti 16/298
Şeytanın Kandırdığı Mü'minleri Allah Affetmiştir 6/319
Şeytanın Kullardan Nasip Edinmesinin Manası 7/460
Şeytanın Kuruntularla Oyalaması 7/463
Şeytanın Misali 21/155
Şeytanın Mü'minlere ve Kâfirlere Etkileri 10/226
Şeytanın Mühlet İstemesi 13/5, 474
Şeytanın Nüfuzu Meselesi 13/273
Şeytanın Nüfuzu Yok 17/317; 18/68
Şeytanın Ölümü 13/6
Şeytanın Parazit Yapmaya Çalışması 15/206
Şeytanın Şerik Koşulması 12/517
Şeytanın Tuzağı 17/364
Şeytanın Vesvese Vermesi 4/15; 13/271
Şeytanın, Onların Ayaklarını Kaydırması 2/376
Şeytanî Necvâ 21/108
Şeytanlar 5/532
Şeytanlar Kimlerdir? 3/142
Şeytanlara Uyanlardan Maksat Kimlerdir? 3/141
Şeytanları Dost Edinmenin Manası 14/60
Şeytanları Süleyman (a.s)'a Âmâde Kılması 18/149
Şeytanların Okuduğu Şey Nedir? 3/141
Şeytanların Rolü Hakkında Mu'tezile ile Tartışma 14/290
Şeytanların Şihablarla Kovulması 12/608
Şeytanların Vesvesesi 1/185
Şımarık veya Ümitsiz İnsan 17/49
Şi'râ'nın Rabbi 20/248
Şia'nın Masum İmam İddiasının Reddi 11/169
Şia'nın, Maide 55. Âyetin Hz. Ali'nin Halifeliğine İşaret Ettiği İddiası 8/209
Şibh-i Amd Öldürmenin Cezası 7/368
Şicar ve Teslim Kelimelerinin İzahı 7/256
Şiddetle Hoşgörünün Uzlaşması 23/288
Şihablar 17/605

Şihablar Bi'setten Önce Yok muydu?.....21/538
Şihablardaki Müşkilat.....21/339
Şihabların Artırılması.....21/539
Şihabların Bi'setten Önce Varlığı.....17/606
Şikak (İhtilâf)ın İzahı.....3/392
Şikâyetçi İnsan.....21/480
Şimal ve Meş'eme.....20/512
Şimdi Cennet Mevcut mu?.....16/508
Şimşeğin Oluşması Hakkında.....17/32
Şimşeğin Varlığındaki Hikmet.....12/369
Şimşek ve Yağmur.....17/30
Şirk Çeşitleri.....2/114; 9/90
Şirk En Büyük Zulüm.....17/97
Şirk Gökleri Çatlatır.....18/553
Şirk ile Yalanın İlişkisi.....15/173
Şirk Koşmayıp Halka İyilik Etmek.....7/139
Şirk Nakli ve Akli Delilden Mahrumdur.....15/243
Şirk Nankörlüktür.....13/216
Şirk Saikleri.....17/319
Şirk Saiklerinden Bazıları.....18/86
Şirk ve Küfür, Allah'ın İradesi İledir.....9/130
Şirk ve Örümcek Yuvası.....16/594
Şirk ve Zulüm.....16/613
Şirk Yolu Çıkmaza Mahkumdur.....10/44
Şirke Karşı Peygamberlerin İzledikleri Yol.....8/630
Şirke Kayma.....19/230
Şirke Ret.....18/207
Şirke Yer Yok.....2/113; 17/325
Şirki Çürüten Delil.....13/221
Şirki İptal Eden Deliller.....11/339; 15/342
Şirkin Akıldan Çok Uzak Olması.....8/580
Şirkin Amel ile Münasebeti.....9/184
Şirkin Cezası.....13/378
Şirkin Çürütülmesi.....10/212
Şirkin Delili Yoktur.....15/365
Şirkin İmkânsızlığı.....19/179
Şirkin Mahiyeti Hakkında Önemli Bir Mütalaa.....12/177
Şirkin Masum Kılıklı Şekli de Küfürdür.....10/42
Şirkin Masum Yüzü.....18/284

Şirkin Menşei Hakkında 11/295; 8/632; 21/509
Şirkin Naklî Delili Yoktur 17/420
Şirkin Saçmalığı 13/215
Şirkin Sonu Cehennem 19/524
Şirkin Yaygınlığının Düşündürdüğü Bazı Meseleler 8/629
Şirklerden Maksat 13/242
Şirkteki Çelişkiler 13/173; 18/270
Şirkten Sakınanların Ödülleri 22/136
Şirkten Sakınma 7/140
Şuarâ Sûresi 16/191
Şuayb (a.s)'ın Daveti 9/577
Şuayb (a.s)'ın Kavminden İstedikleri 16/277
Şuayb (a.s)'ın Kıssası 16/276
Şuayb (a.s)'ın Tebliği 16/587
Şûrâ Kelimesi Hakkında 6/341
Şûrâ Sûresi 18/547
Şûra ve İctihad 16/35
Şûra ve Meşveret Üzerinde İzahlar 7/614
Şûra'nın Önemi 18/615
Şûrâdan Sonra Karar ve Tevekkül 6/345
Şuur 2/301
Şükre Muvaffakiyet 19/212
Şükretmenin Çaresi 13/110
Şükrün Mükâfatı 20/328
Şükür Hakkında 18/442
Şükür Mükâfatı Gerektirmez 14/29
Şükür Nimeti Artırır 12/471
Şükür ve Çeşitleri 4/24
Şükür, Şükredene Fayda Verir 16/344
Şüphe Edenlerden Olma 3/482
Şüphe Konusu Hakkında İhtimaller 3/482
Şüpheden Gelen İnkâr 22/8
Şüpheden Kaçmak Taklide Yol Açmaz mı? 10/583
Şüphenin Kısa Tahlili 10/584

-T-

Tâ ve Bâ ile Kasem 20/128
Ta'âm Kelimesinin Manası 6/87
Ta'lîl Lâm'ı Hakkında 18/453

Ta'lîmiyye Fırkası ... 8/135
Ta'zim İçin Yavaş Konuşanlar ... 19/414
Ta'zim İçin Yavaş Konuşmanın Takva ile İlgisi ... 19/414
Ta'zîr Ne Demektir? ... 8/74
Taaccüb ... 4/62
Taaccüb Sigası ... 14/226
Taaccüb Sîgasının Allah Hakkında Manası ... 14/228
Taaccüb ve Hayret İfâdesinin Cenâb-ı Allah Hakkındaki Manası ... 6/125
Taam Kelimesinin Manası ... 8/307
Taat Allah'ın Lütfu Olup Cenneti Vacip Kılmaz ... 7/276
Taatlerin Başı: Namaz ... 13/510
Taatlerin Taksimi ... 18/433
Tabak ve Tabaka Kelimeleri ... 22/370
Tabi Olacağın Hidâyet ... 21/381
Tâbi Olan Kâfirlerle Saptıranların Faydasız Suçlamaları ... 17/628
Tabiatcılara Reddiye ... 13/207
Tabiî İhtiyaçtan Sonra Teyemmüm ... 7/169
Tabiî Sebeplerin Zatî Tesirleri Yoktur ... 16/136
Tabii Seslere "Kelâm" Denir mi? ... 1/84
Tabilerin Önderlerine Cevabı ... 17/330
Tâbût'un Getirilmesi ... 5/59
Tâğıye Nedir? ... 21/428
Tağût Hakkında ... 5/142; 13/133; 18/237
Tağuta Uymayı Bırakanlar ... 20/214
Tağvâ Kelimesi Hakkında ... 22/546
Tâhâ Lafzındaki Kıraatler ... 14/305
Tâhâ Lafzının Mânası ... 14/305
Tâhâ Sûresi ... 14/303
Tahaddî Konusunda Mu'tezile'yi Ret ... 11/355
Tahaddînin Mertebeleri ve Mu'ciz Olan Miktar ... 2/124
Tahaddiye Konu Teşkil Eden Sûrenin Nasıl Bir Sûre Olduğu ... 11/355
Tahakkümle İstediğiniz Her Şey Sizin mi? ... 21/406
Tahiyye Kelimesinin Açıklanması ... 7/332
Tahiyyetu'l-Mescid Namazı Hakkında ... 3/253
Tahrifin Manası ... 2/625
Tahrim Sûresi ... 21/297
Tahtı Getirtme Sebebi ... 16/341
Tahtlara Kurulma ... 20/66
Tahûr Kelimesi ... 16/134

Tâ-i Te'nisin Kullanılması 19/509
Taif Dönüşünde Cinler 19/232
Taife 19/439
Taife Ne Demektir? 15/412; 19/439
Tair Kelimesi 13/355
Takat Dışı Mükellefiyet Yok 15/325
Takat Getirilemeyecek Yük Hakkında 5/375
Tâkat Haricinde Mükellef Tutma Hakkında 8/58
Takdim 1/7
Takdir ve Hidâyet 22/432
Takdir'in Anlamı 13/31; 22/264
Takdire Karşı Çıkılmaz 17/531
Takdis 2/239
Takipçi Meleklerin Görevlendirilmelerinin Hikmeti 12/363
Takiyye Meselesi 5/521
Takiyye Yapmak Gerekir mi? 7/614
Taklîdî İman Hakkında 7/150
Taklidi İmânın Geçersizliği 19/92
Taklidin Bâtıl Olduğunu Gösteren Âyet 3/380
Taklîdin Bâtıl, Tahkîkin Gerekli Olduğu 7/313
Taklidin Batıllığı 14/427
Taklidin Yanlışlığı 19/43
Taklit 4/17; 19/43
Taklit Edenlerin Durumları 4/19
Taklit Kâfi Değil, Mutlaka Tefekkür Gereklidir 10/445
Taklit ve Gelenekten İleri Gelen Şüphe 12/486
Taklitten Tahkike Geçmenin Lüzumu 14/611
Taksim Sırasında Orada Bulunan Akrabalara da Bir şeyler Verin 6/564
Takva (Allah'ı Sayma) ile İnsanların Bir Babadan Yaratılmalarının İlgisi 6/499
Takva Elbisesinin Manası 9/380
Takva Emri Bütün Ümmetlere Verilmiştir 7/499
Takva Hakkında Bazı Tarifler 1/554
Takva Mescidi Nerededir? 11/126
Takvâ mı İlim mi? 19/464
Takvâ Nedir? 1/552; 8/111; 19/388, 465
Takva ve Sabır Ehlini Allah Terk Etmez 12/281
Takvâ, Allah'ın Furkân Vermesine Vesile Olabilir 10/317
Talâk Hakkındaki Hüküm 4/555
Talak Sûresi 21/273

Talak Usûlü 21/274
Talakla İlgili Bazı Meseleler 4/548
Talh Nedir? 20/550
Tâlût'un Hükümdarlığının Delili 5/57
Tâlût'un Ordusunun Muzaffer Olması 5/78
Tam Karşılık Günü 18/377
Tam Şükür İmkânsız 17/308
Tam Ücret ve Sırf Azap Ancak Âhirettedir 6/442
Tammetu'l-Kübra 22/241
Tams Tabirinin Manası 7/184
Tanışma Hikmeti 19/461
Tanıtılan Cennet 19/270
Tanrı Olan Ölmez 13/112
Tanrılaştırılan Varlıklar Hakkında 16/77
Tanrılaştırmanın Anlamı 10/517
Tanrılık İddiasında Firavun'un Maksadı 16/445
Tard Nedir? 4/549; 5/266
Târık Nedir? 22/406
Târık Sûresi 22/405
Târık'ın Sâkıb Oluşu 22/407
Tarih Boyunca Tevhit Ehli 14/618
Tarikat ve Hakikat 14/495
Tasavvur 2/301
Tasrif Kelimesinin Manası 13/435
Taşın Çamurdan Olması 19/628
Taştan da Daha Katı Kalpler 2/613
Taştan Su Fışkırmasının Delâletleri 2/555
Tatayyur (Uğursuzluk) 16/352
Tatlı ve Tuzlu Su 17/375
Tatma Duyusunun Özelliği 20/355
Tatma Tabirindeki İncelik 17/47
Tavaf Kelimesinin Manâsı 3/539
Tavl Kelimesinin Manası 7/72
Tayyib Ne Demektir? 4/12
Tayyibat Ne Demektir? 15/318
Tazarru Hakkında Tasavvufî Bir İzah 10/240
Te'hir-i Beyan 22/22
Te'kîd Lâm'ı 20/568
Te'sîm 20/541

Tebâreke Kelimesinin İzahı 9/488; 16/45; 19/91; 20/495
Tebbet Kelimesi 23/332
Tebbet Sûresi 23/329
Tebbet Sûresi'nin Başında Kul Emri Olmaması 23/337
Tebdil (Nesh) Hakkında 13/274
Tebdil ile Tahvîl Arasındaki Fark 17/427
Teberrî (birbirinden uzaklaşma) Hakkında Tefsir 4/6
Tebettül veya Vuslat 21/580
Tebliğ ile Nasihat Arasındaki Fark 9/540
Tebliğ İşinin Hz. Ali'ye Verilmesinin Sebebi 10/429
Tebliğ Karşısında: Firavun 19/61
Tebliğ Şevki 16/193
Tebliğ Ücretsizdir 18/195, 592
Tebliğe Devam 16/503
Tebliği Bırakmak Doğru mu? 20/109
Tebliğin En Güzeli 13/310
Tebliğin Evrenselliği 17/442
Tebliğlerinin Şiddet İhtiva Etmesi 14/421
Tebsıra ve Tezkire 19/503
Tebtîlde Olmayan İncelik Tebettülde 21/582
Tebûk Gazasına Gitmeyenler 10/574
Tebük Seferine "Güçlük Ordusu" Denilmesinin Sebebi 11/159
Tebük Seferine Katılanların Methedilmeyip Noksan Bulunmaları 11/158
Tebük Seferine Katılmadıklarına Pişman Olanlar 11/93
Tebyinden Önce İbham 2/204
Tecessüs Etmeyin 19/453
Tecrübe 2/308
Tecrübe ile Ruhun Meleke Kazanması 13/359
Tedbir, Allah'ın Takdirini Değiştirmez 12/234
Tedbirli Davranmanın Önemi 13/656
Tefahur'un Her Şekli Kötü Değildir 23/138
Tefe'ülün / Uğur Saymanın Hükmü 7/612
Tefekkür Kesin Bilgiye Götürmez 2/75
Tefekkürün Önemi 6/455; 11/468
Tefrikadan Sakının 6/142
Tefrikanın Haramlığı 15/81
Tefsirde Astronomi İlminin Yeri 9/491
Tefsiriyye Ne Demektir? 6/76
Teğâbün Sûresi 21/253

Tehaddî Konusunda Çeşitli Seçenekler 13/563
Tehaddînin Cevapsız Kalması 11/510
Tehavvüf Tabirinin İzahı 13/150
Tehdidi Tattırma 20/334
Tehdit İfade Eden Emir 12/531
Tehditten Sonra Müjde 22/180
Teheccüd Lafzının Anlamı 13/519
Teheccüd Namazı Kılanlar 16/296
Teheccüd, Hiç Farz Kılınmadı Görüşü 21/570
Teheccüdün Farziyyetini Kaldırmanın Hikmeti 21/599
Tehlike Sırasında İnsanın Yürekten Allah'a Yönelişi 8/605
Tehlikede Dine Sarılanlar 17/129
Tek Hâkim 20/645
Tek Sayha 17/533
Tek Tek Huzurumuza Geldiniz, Buyruğunun İzahı 9/49
Tek Vekîl Allah Olmalıdır 13/333
Tek Yaratıcıyı Kabulden Sonra Şirke Niçin Yer Kalmasın? 2/116
Tek'in Çift'ten Efdal Olması 19/27
Tekallüb Kelimesinin İzahı 13/149
Tekallüb'ün Tefsirleri 16/296
Tekâsür Sûresi 23/135
Tekbir Vazifesi 13/594
Tekbirin Hakikati 1/495
Teklif-i Mâlâ Yutak (Takat Dışında Yük) Var mıdır? 5/361
Teklif-i Mâlâ Yutak 2/62; 23/342
Teklif-i Mâlâ Yutâk Hakkında Mu'tezile ile Tartışma 9/425
Tekrar Tekrar Çalan Hırsızın Kesilecek Azası 8/148
Tekvînî ve Teklifî Emir 17/95
Tekvir Sûresi 22/275
Tekzîbin Dünyadaki Neticesi 21/589
Tekzîbin Sonu 17/344
Telâkki Tabirinin Manası 2/399
Temennî'nin Manası 15/212
Temennînin Mahiyeti 7/114
Temettu' Kurbanı 4/292
Temettü Haccı Yapan Kestiği Kurbanın Etinden Yiyebilir mi? 4/291
Temiz Yiyecekler Helal Kılındı 7/619
Temizlik Konusunda Kulleteyn Meselesi 16/146
Tenabûz (Lakab Takma) 19/450

Tenâd (Çağırışma) Günü 18/402
Tenakuz, Sözü Zedeler 9/34
Tenasüh İddiası 18/608
Tennûr Hakkında İzahat 11/558
Tennûr'un Manası 15/297
Tenzih, Hamd, İstiğfar Sıralaması 23/322
Tenzîlî ve Tekvînî Âyetler 19/141
Teraccî (Umut) İfadesi Allah Hakkında Neye Delalet Eder? 2/90
Teraziyi Doğrultun 20/397
Tercihe Değer Olan, Mal Biriktirmemektir 10/531
Tercüme, Kur'ân Metninin Yerini Tutabilir mi? 1/383
Terhîbden Sonra Tergîbin Gelmesindeki Hikmet 3/62
Terhîm (Kısaltma) 19/82
Terk Edilmesi Gereken Kimselerin Vasıfları 8/615
Tertîl 16/115
Terviye Günü Hakkında Bilgi 4/326
Terviye Gününün Fazileti 4/327
Terviye ve Arefe'nin Menşei 18/36
Tesadüfî Musibet Olmaz 21/264
Tesbîh Fiilinin Kullanılması 19/562
Tesbîh Kelimesi 2/234; 17/13
Tesbih Lafzı ile Başlayan Sûreler 21/255
Tesbih ve Tahmidin Fazileti 23/317
Tesbîh ve Takdîs 20/641
Tesbih, Hamd, Secde Emri 13/58
Tesbih'den Maksat 15/595
Tesbih'in Beş Vakit Namaza Delâleti 14/567
Tesbih'in Manası 17/58; 23/315
Teshîrin Hikmeti 17/304
Teshirin Mânası 13/94
Teslis İnancı 8/266
Tesmiye (Ad Verme) 20/175
Tesvîb Nedir? 5/12
Teşbih-i müferrak 2/48
Teşrîde, Namaz, Zekât, Cihat Sıralamasının Hikmeti 7/293
Tevazu ve Mahviyyet 15/343
Tevazûnun Mükâfatı 17/166
Tevbe 103. Âyetten Çıkarılan Zekatla İlgili Hükümler 11/98
Tevbe 119. Âyetin İcmaa Delil Olması 11/169

Tevbe Eden Bağışlanır ... 7/444
Tevbe Eden Hırsızın Elinin Kesilmesi Cezası Düşer mi? ... 8/153
Tevbe Eden Kurtulur ... 13/303
Tevbe Edenin Tevbesi Kabul Edilir ... 7/254
Tevbe Fırsatının Geçmesi ... 17/353
Tevbe ile Nefsi Öldürme Arasındaki Münasebet ... 2/523
Tevbe Kurtuluştur ... 16/480
Tevbe Sûrenin Diğer İsimleri ... 10/423
Tevbe Sûresi ... 10/421
Tevbe Sûresi'nin Başında Besmelenin Bulunmayışının Hikmeti ... 10/423
Tevbe ve İstiğfar Hakkında ... 11/487
Tevbe ve İstiğfarın Faydası ... 11/589
Tevbe-i Nasûh ... 21/310
Tevbenin Hakikati Hakkında Gazzâli'nin Sözleri ... 2/402
Tevbenin Kabul Edilmemesi Meselesi ... 6/73
Tevbenin Kabûlü ... 18/599
Tevbenin Kabulü Aklen Vacip Değildir ... 11/446
Tevbenin Kabulünün İkinci Şartı: Çabucak Dönüş Yapma ... 6/637
Tevbenin Kabûlünün İlk Şartı Cehâlet ... 6/635
Tevbenin Lisandaki Manası ... 2/405
Tevbenin Makbuliyeti ... 16/179
Tevbenin Sık Yapılması Hakkında Büyük Zatların Sözleri ... 2/414
Tevbenin Sık Yapılması Hakkında Hadisler ... 2/406
Tevbenin Şartları ... 11/121
Tevbenin Tekrarının Hikmeti ... 16/181
Tevbesi Kabul Edilenler ... 3/551
Tevbesi Kabul veya Reddedildiği Bildirilmeyen Kısım ... 6/642
Tevbeyi Allah Lütfen Kabul Buyurur ... 8/153
Tevbeyi Kabul Vacip Değil ... 18/599
Tevekkül Hakkında ... 9/107
Tevekkül Yalnız Allah'a Olur ... 21/584
Tevekkülde Hayvan ve İnsan ... 16/633
Tevekkülün Manası ... 18/239
Tevekkülün Önemi ... 12/489
Tevfik Yalnız Allah'tandır ... 12/23
Tevhid Delilleri ... 2/55; 14/602
Tevhid Delillerinde Çeşitlilik ... 13/564
Tevhid, Nübüvvet ve Ahiret Hakkında Deliller ... 2/55
Tevhide Davette Münkirlerin Sıkıştırılması ... 15/339

Tevhidin 14 Delili 14/606
Tevhidin Âfakî ve Enfüsî (Objektif ve Subjektif) Delilleri 6/461
Tevhidin Bazı Delilleri 12/535
Tevhidin Dereceleri 14/319
Tevhidin Devamlılığı 11/471
Tevhîdin Gökteki Delilleri 18/440
Tevhidin Naklî Delilleri 14/610
Tevhidin Zıddı Olan Şeyler 3/617
Tevrat Basîret Kaynağı İdi 16/450
Tevrat Ellerinde İken Hz. Peygamberi Hakem Yapmalarının Manası 8/164
Tevrat ile Amel Eden Çok Sayıda Peygamber 8/167
Tevrat Levhaları Hakkında 10/64
Tevrat ve İncil in Tahrifi Hakkında 11/457
Tevrat ve İncil İsimleri Hakkında Bilgi 5/396
Tevrat ve İncil'in Tahrifi Hakkında 4/57
Tevrat'ı Delil Getirip Müşrikleri Reddetmek Mümkün müdür? 9/33
Tevrat'ı Kırtaslar Haline Getirmenin Manası 9/36
Tevrat'ın Bazı Sıfatları 9/35
Tevrat'ın Hidayet ve Nur Kaynağı Olarak Gönderildiği 8/166
Tevrat'ın Hz. Peygamber'in Evsafını Bildirmesi 3/99
Tevrât'ın Tahrîfi 9/36; 19/559
Tevrat'ın Tahrifi Daha Ziyade Manadadır 6/32
Tevrat'ın Tahrifinin Ne Şekilde Olduğu? 7/179
Teyemmüm 8/41
Teyemmüm Bakımından Hastalık Nevileri 8/41
Teyemmüm Edilecek Kısımlar 8/51
Teyemmüm Hem Abdest Hem de Gusül Yerine Geçebilir 8/54
Teyemmüm Uzvunun Sargılı Olmasının Hükmü 8/42
Teyemmüm, Ancak Su Arayıp Bulamadıktan Sonra Yapılır 7/171
Teyemmümde Kolların Sınırı 8/50
Teyemmümde Kullanılacak Maddeler 8/52
Teyemmümde Niyet Şarttır 8/50
Teyemmümle Abdest Birlikte Olabilir mi? 8/42
Teyemmümle İlgili Meseleler 8/50
Teyemmümün Vakti 8/52
Tezkiye 21/219
Tezyîn (Süsleme) İşini Yapan Kimdir? 5/456
Tıbâkan Kelimesi 21/332
Tırnakları ile Kıvılcım Çıkaranlar 23/113

Ticaret Gibi Karşılıklı Rıza Olmaksızın Mallarınızı Yemeyin 7/97
Ticâretin Oyalamamasının Mânası 15/596
Ticari Muamele Hacca Aykırı mıdır? 4/321
Tilâvet (Tetlû) Tabiri Hakkında Muhtemel İzahlar 3/141
Tilâvet Hangi Mânâlara Gelir? 3/290
Tilavet ve Salat 16/602
Timsal Nedir? 14/663
Tîn Sûresi 22/619
Titiz Bir Kayıt 19/493
Tohumdan Bitkinin Çıkması 13/90
Tohumun Gelişmesine Bakın 20/587
Toplanma Günü 18/561
Toplum Kademeleri 19/460
Toplumu Bozduğu Halde Hamiyyet İddia Edenler 2/22
Toprağın (Ateşe) Üstünlüğü 18/189
Toprakla Hayatın İlgisizliği 17/21
Topraktan Yaratılış 20/219
Topraktan Yaratılmanın Manası 14/440; 17/22; 18/446
Torunlar 13/218
Torunlarla Evlenmenin Haramlığı 7/36
Tövbekâr Kazifin Şahitliği 15/436
Tûbâ Kelimesinin İzahı 12/412
Tufan 20/280
Tufan Âyetindeki Belâgat 11/573
Tufan Hâdisesi 11/572
Tufan Kıssasının Tekrarlanmasının Hikmeti 11/585
Tufan'dan Sonra Kâbe 15/163
Tufanda Çocuklar 21/517
Tufandan Sonra Gemiden Çıkış 11/581
Tufanla Günahsızları Boğmak İlahi Hikmete Uygun mudur? 11/574
Tuğyân Ne Demektir? 22/220
Tûl-i Emelin Zararı 12/585
Tûr (Dağın)'un Üzerlerine Kaldırılması 2/574
Tûr Nedir? 20/45
Tûr Sûresi 20/43
Tûr'daki Kırk Gece 2/513
Tûr-i Sina 15/289
Tûr-i Sînîn Hakkında 22/624
Tuttuğu Yolun Sapık Olduğunu Bilen İblis, Niçin Onda Sebat Ediyor? 9/358

Tutuşmuş Ateş 23/177
Tuvâ İsmi Hakkında 14/337
Tuzağa Düşürmek mi İstiyorlar? 20/101
Tuzaklarının Faydasızlığı 20/112
Tübba' Kavminin İmhası 19/126
Tükenmeyen Nimet Allah Katındadır 13/266

-U-

Ubudiyyet Üç Çeşittir 6/458
Uçurum Kenarı, Teşbihi Hakkında 6/135
Ufuk-i A'lâ 20/145
Uful Edenleri Sevmem Tabirinin Delaletleri 8/660
Ufûl ve Bunun Şirki İptal Etmesinin Manası 8/656
Uğursuz Gün Var mı? 18/496
Uğursuzluk Telâkkisinin Haramlığı 4/239
Uhdud Kelimesi 22/390
Uhrevî İşlerin Mazi Sigası ile Anlatımı 16/74
Uhrevî Mükâfat İstihkakla Değil Allah'ın Va'diyle Olur 6/479
Uhrevî Mükâfatın Amelle İlgisi 11/376
Uhud Günü Müslüman Ordusunun Dağılması 6/297
Uhud Kıssasından Çıkan Ders 6/209
Uhud Savaşı Konusunda Hz. Peygamber'in İstişare Etmesi 6/207
Uhud Savaşından Önce Hz. Peygamber'in Mü'minlere
Savaş Düzeni Vermesi 6/205
Uhud Savaşının Zor Anları 6/265
Uhud'un Ertesi Senesinde İki Taraf Arasında Savaş Vaadi 6/398
Ulû'l-emr Kaydının İcma'a ve Ondan Dallanan Meselelere Delaleti 7/234
Ulu'l-emre İtaat Emrinin İcmanın Delili Olması 7/223
Uluhiyyet ile Nübüvvetin Kesin Ayrılığını Belirtme Hikmeti 8/558
Ulûhiyyetin Bazı Delilleri 11/252
Ulûhiyyetin Delilleri 18/211
Uluhiyyetin Gerçek Mahiyetini Bilme İmkânı 9/33
Ulü'l-emr, "Masum İmamlar" Değildir 7/226
Ulü'l-emr'den Maksat 7/315
Ulü'l-emrin Âlimler Değil de İdareciler Olduğu İtirazı 7/224
Ulvî ve Süflî Kâinat 10/191
Umre Hakkında Hadis-i Şerifler 4/267
Umre'nin Kelime Mânası 3/538
Umrenin Farz Olup Olmadığı 4/264

Umrenin Rükünleri ... 4/264
Umrenin Vacip Olmadığına Dair Deliller ... 4/268
Umum Lâfızlarından "اَلَّذِينَ" ile Beraber Olan Cemî Sîgaları ... 3/31
Umum Lâfızlarından "كُلٌّ" Lâfzı ... 3/32
Umuma Delâlet Eden Lafzın Aklî Delil ile Tahsisi ... 2/54
Umuma Gelen Musibet ... 10/310
Umumi Hitaptan Maksat, Husus Yani Hz. Peygamber'dir ... 2/623
Un-ufak Kemikler ... 22/213
Usame'nin Bir Yahûdîyi Öldürmesi ... 7/389
Usul ve Fürû' ... 21/57
Utüll ... 21/389
Uyarılan Kâfirlerin Akıbeti ... 12/561; 13/128
Uyarmada Eşitlik ... 15/108
Uyarmadan Fayda Görenler ... 17/385, 451
Uyarmadan Vazgeçilmez ... 19/21
Uyarmanın Faydasızlığı ... 17/450
Uyku da Bir Delildir ... 17/28
Uykudan Sonra Canlanma ... 11/228
Uykunun Subât Olması ... 16/133
Uzak İhtimal, Hükmü Engellemez ... 20/156
Uzak Komşuya da İyilik ... 7/143
Uzaya Bir Araçla Çıkılır ... 20/443
Uzaya Çıkma ... 20/442
Uzun Zaman Geçmesi ... 21/33
Uzuvların Üç Kere Yıkanmasının Hükmü ... 8/25
Uzzâ ... 20/167

-Ü-

Ücâc Kelimesi ... 20/594
Ücret İstemeyenlere Uyun ... 17/469
Ücret Kelimesinin Seçilmesi ... 20/98
Ücret Neden Resûle Nisbet Edildi? ... 20/97
Üç Bin Meleğin Yardıma Gelmesi ... 6/215
Üç Dilek ... 19/211
Üç Duyunun (İşitme, Göz ve Deri) Özelliği ... 18/503
Üç Karanlık ... 18/214
Üç Nimete Karşılık Üç Ödev ... 23/294
Üç Sahabinin Müşterek Vasıfları ... 11/165
Üç Sahabinin Tevbelerinin Kabulü ... 11/166

Üç Talâkı Birden Verme Konusunda Farklılık 7/591
Üff Lafzının Anlamı 13/390
Üflemenin Hayatla İlgisi 17/621
Ültimatomun Hz. Ali Tarafından Müşriklere Tebliği 10/428
Ülü'l-Elbâb Tabirinin İzahı 4/320
Ümem Kelimesinin İzahı 17/424
Ümitsizlikten Sonra Yağmur 18/605
Ümmet İçin İstiğfar 23/322
Ümmet Kelimesi Hakkında 6/160
Ümmet, Sayılı Müddet Ne Demektir? 11/500
Ümmet-i Muhammed ve Ehl-i Kitap 21/68
Ümmet-i Muhammed'in Fazileti 23/247
Ümmet-i Muhammed'in Hz. İbrahim'e Salât ve Berekât Dilemesinin Hikmeti 3/356
Ümmet-i Muhammed'in Öbür Ümmetler Hakkındaki Şahitliği 3/425
Ümmetin İstinatgâhı 17/241
Ümmetin Tefrikya Düşmesine Dair 8/607
Ümmetlerden Maksat 15/239
Ümmetlere Tayin Edilen Vâde 9/406
Ümmetlerin Âhiretteki Durumları 15/147
Ümmetlerin Akıbetleri 15/146
Ümmî Tâbirinin Manası 3/10; 5/488
Ümmû'l-Kitâb 19/20
Ümmü Cemil'in Düşmanlığı 23/344
Ümmü Cemil'in Hz. Peygamber (s.a.s)'e Baktığı Halde Görmemesi 23/344
Ümmü'l-Kitap Ne Demektir? 12/437
Üremeleri Yönünden Hayvanların Tasnif Edilmeleri 15/623
Üstlerinden ve Ayaklarının Altından Yemenin Manası 8/245
Üstün Ahlak Hz. Peygamber'dedir 21/380
Üstün Zafer 19/337
Üstünlük Erkeklik veya Kadınlık ile Değil, İyi İşle Olur 6/483
Üsve-i Hasene 21/174
Üvey Anneleriyle Daha Önce Nikahlanmış Olanlar Nikahlarını Bozmazlar 7/16
Üzüm, Zeytin ve Nar Bahçeleri 9/84
Üzümün Faydaları 9/85

-V-

Va'dedilen Cehennem 17/564
Va'dedilen Cezanın Gecikmesinin Kâfirler Üzerinde Etkisi 13/63

Va'dedilen Gün 19/518
Va'dedilen Vaki Olacaktır 22/111
Va'den Mes'ûlâ Ne Demektir? 16/76
Va'din Gerçekleşeceği Gün 22/190
Vaad ile Vaîd'in Farkı 18/248
Vaad ve Vaîd 22/193
Vaadinde Durmamak Nifak Alâmetidir 11/34
Vacib Teâlâ'nın Varlığının İspat Edilmesine Dair 10/189
Vâcibu'l-Vücûd Mefhumunun Manası 5/120
Vacip ve Mümkin Varlık 10/175
Vâdenin İleri ve Geri Alınmaması Meselesi 9/407
Vâdi Ne Demektir? 12/387
Vahdaniyetin Gökteki Delilleri 12/606
Vâhid ile Ehad Arasındaki Fark 23/357
Vâhid Yani "Bir" Mefhumu Hakkında Felsefî İzah 3/558
Vahiyde Resûlün Hiçbir Payı Yoktur 13/559
Vahiydeki Rahmet 16/498
Vahşi Hayvanların Toplanması 22/279
Vahy Aşamasında Peygamberin Sesi Teşhisi 19/9
Vahy Bazen "İlham" Manasında Kullanılır 7/564
Vahy Beklenmeden Gelmiştir 16/502
Vahy Gerçeği 19/101
Vahy İnkârcılarını Ret 18/89
Vahy Karşısında İnsanların Tutumu 14/581
Vahy Meleği Cebrail 19/10
Vahy Nedir? 20/138
Vahy Nevileri 19/5
Vahy Sırasında Resûlullah 14/543
Vahy Şeytan İşi Değil! 22/293
Vahy Vasıtası Meleklerdir 13/67
Vahy, Allah'ın Himayesindedir, Değişmez 11/505
Vahy, Farklı Tarzlarda Gelir 16/459
Vahy, Zuhruf ve Gurûr Kelimelerinin Manası 9/160
Vahyden Maksat: Kur'ân veya Sünnet 20/138
Vahyden Önce Peygamber 19/12
Vahye Varis Kılınanlar 17/402
Vahyedilen Âyetin Unutulması Mümkün ve Meşrû mudur? 3/195
Vahyedilen Kitaba Uymanın Lüzûmu 8/244
Vahy-i Gayr-i Metlüv 5/344

Vahyi İnkâr Edenler 9/28
Vahyi İnkâr Edenlerin Kureyş Müşrikleri Olduğu 9/32
Vahyi Korumak, Allah'ın Teminatıdır 22/20
Vahy-i Metlüv 5/344
Vahyi Unutmayacaksın 22/434
Vahyi Yalanlama 18/597
Vahyin Asıl Şahidi Allahu Teâlâ'dır 7/568
Vahyin Çeşitli Manaları 13/201
Vahyin Devamlılığı 17/399; 18/550
Vahyin Gayesi 17/140
Vahyin Gecikmesi Meselesi 22/581
Vahyin Gecikmesinin Sebebi 22/582
Vahyin Hz. Ömer'i Te'yid Etmesi 11/56; 15/282
Vahyin Kaynağı 17/139
Vahyin Tâhâ 38'deki Manası 14/405
Vahyin Tamamlanma Mertebeleri 19/9
Vahyin Unsurları 18/372
Vaîd Hakkında 3/23
Vaîdden (Azaptan) Dönmek Faziletin Gereğidir 7/385
Vaîdiyye 7/382
Vaîdiyye Fırkasının İddiası ve Onlara Verilen Cevap 6/643
Vakar Hakkında Muhtemel Tefsirler 21/501
Vâkıa Sûresi 20/499
Vakitlerin Hikmeti 17/14
Vakti Geçen Namazın Kazası 14/340
Vaktin Hesaplanması 13/353
Vaktiyle Hz. Musa'yı Yahûdîlerin Üzmeleri 7/541
Var Gücünüzle Allah'ı Sayın 21/268
Var Olan Şeylerin İrade Edilmesi Hakkındaki Mu'tezile Görüşü 9/276
Varisler Arasında Kadınların İkiden Fazla Olmaları 6/590
Varislerin Anne ile Kardeşler Olması 6/596
Varislerin Miras Payları 6/575
Varislerin Sıralanmasındaki Hikmet 6/603
Varislerin Yalnız Erkek Evlâtlar Olması Durumu 6/582
Varlığa Güvenmenin Boşluğu 21/390
Varlık Âleminde Ulûhiyyete En Yakın Olanlar Meleklerdir 2/345
Varlık Gayesiz Değildir 15/360
Varlık Nevileri 17/127, 594
Varlıkların Secdesi 15/147

Vasat'ın Mânası 3/418
Vasıtasız Vahy 19/10
Vasıtaya Binerken Zikir 15/300
Vasî - Yetim Münasebetlerinde İmamların Anlayışları 6/557
Vasî, Yetime Malını Teslim Ettiğinde Şahit Çağırır 6/558
Vasîle 8/355
Vasiyet Edilen Akrabalar Kimlerdir? 4/119
Vasiyet Hükmü Hangi Nass ile Mensuhtur? 4/122
Vasiyet Kimlere Yapılmalı 4/118
Vasiyeti Değiştirmenin Vebali 4/124
Vasiyetin Borçtan Önce Zikredilmesinin Hikmeti 6/599
Vasiyetin Hükmü 6/612
Vasiyette Varislere Zarar Vermek Günahtır 6/615
Vasiyette Zarara Yol Açma Şekilleri 6/614
Vav-ı Semâniye 17/121
Vazgeçmezse Perçeminden Sürükleriz 23/25
Ve Tebbe Kelimesi 23/334
Vebîl Ne Demektir? 21/591
Vech Kelimesinin Mânaları 3/228
Vech Kelimesinin Tefsiri 8/567
Vech ve Şatr Kelimeleri Hakkında Bilgi 3/447
Vech'in, Zat Manasına Kullanılması 20/428
Vedûd İsm-i Şerifinin İzahı 12/25
Vefât Hakkında 5/25
Vehm 2/306
Vekâlet Hakkında 10/81
Vekîl Olarak Allah Yeter 7/578
Vekilin Anlamı 13/334
Vekûd Nedir? 2/133
Velâyet Allah'a Aittir 14/45
Velâyet İddiasında Bulunmanın Hükmü 13/635
Velâyet ve Vali Kelimelerinin İzahı 10/410
Veled (Çocuk) Kelimesinin Manası 6/585
Velî Kelimesinin Cemisinin Kullanılmasının Hikmeti 21/170
Velî Kelimesinin Manası 5/145; 13/621
Veli Olan Velâyetinin Farkında Olur mu? 13/642
Velid b. Muğire 21/626
Velid b. Muğire'nin Kıssası 21/605
Velîler Korkmaz ve Mahzun Olmazlar 11/402

Veliniz Allah'dır ... 17/149
Venhar Emrinin Manası ... 23/253
Verâ Kelimesinin Anlamı ... 14/103
Verâ Kelimesinin İzahı ... 12/497
Verilen Sözde Durmanın Önemi ... 13/258
Vesîle Mefhumunu İstismar Eden Ta'lîmiyye Fırkasına Cevap ... 8/135
Vesvâs-i Hannâs ... 23/394
Vesvese Halislere Zarar Vermez ... 13/11
Vesvese Kelimesinin Manası ... 9/369
Vesveseden Kurtulma Çaresi ... 15/220
Vesvesenin Çeşitleri ... 18/154
Vesvesenin Gerçek Mahiyeti Nedir? ... 1/187
Vesvesenin Mahiyeti ... 12/513
Vesvesenin Mekanizması ... 15/218
Vesveseye Karşı Sığınak ... 18/523
Vetîn Kelimesi ... 21/460
Veyl Kelimesinin Manası ... 23/170
Vezir Kelimesinin Anlamı ... 14/399; 16/117
Vezir'in Karısının Kadınlara Ziyafet Hazırlaması ... 12/153
Vezirin Karısının Suçunu İtirafı ... 12/196
Vezirin Karısının Yûsuf'a Göz Koyması ... 12/130
Vildân ... 20/522
Vizr Kelimesinin Tefsiri ... 8/507
Vizr'in Muhtemel Manaları ... 22/613
Vurulan Parçanın Hangi Uzvu Olduğu ... 2/607
Vüs' ile Cühd Arasındaki Fark ... 9/425
Vüs' Kelimesinin İzahı ... 15/326

-Y-

Yâ Eyyühennâs (يَا أَيُّهَا النَّاسُ) Hitabının Delaleti ... 2/56
Ya'kub (a.s)'un Onlara İnanmayıp Yûsuf ile Bünyâmin'i Bulacağını Umması ... 12/260
Ya'kub'un Bünyamin'i Kardeşleriyle Gönderme Sebebi ... 12/223
Ya'kub'un Hükümdara Yazdığı Söylenen Mektup ... 12/278
Ya'kûb'un Hüznünü Cebrail'in Teskin Etmesi ... 12/264
Ya'kub'un Şeriatında Hırsızın Cezası ... 12/242
Ya'kub'un, Oğullarına Ayrı Kapılardan Girmelerini Tavsiye ... 12/228
Ya'kûbiyye Mezhebinin İnancı ... 7/553
Yabancının Malında Tasarrufun Hükmü ... 14/103

Yağmur Hakkında 2/112; 12/619
Yağmur İndirip Yeşerten O'dur 16/638
Yağmur Mu'cizesi 22/267
Yağmur Nimeti 12/535
Yağmur ve Melekler 9/81
Yağmurla Mahsul Çıkarılması 9/527
Yağmurun Gökten İndiğini Tasrihe Lüzum Var mı? 2/48
Yağmurun Mahiyeti 13/87
Yağmurun Oluşması 15/611
Yahudi Ne Demektir? 2/570
Yahudî Taktiklerinden: Önce İnanıp Sonra İslâm'dan Caymak 6/7
Yahûdî ve Hristiyanın İslâm'a Girme Şekli 7/391
Yahudi ve Hristiyanların "İmtiyazlı Millet" Olma İddiaları 8/85
Yahudi ve Hristiyanların Âhiret İnançları 10/505
Yahûdi ve Hristiyanların Yeni Şüphelerine Cevaplar 3/384
Yahûdi ve Hristiyanların, Allah'ın İndirdiğini Menfaat Karşılığında Gizlemeleri 4/57
Yahudi, Hristiyan ve Sâbiîlerin Uhrevî Âkibetleri 2/569
Yahudiler Harp Ateşini Yaktıkça Allah Onu Söndürür 8/242
Yahudiler Hz. İsa'yı Öldürmüş Değildirler 7/549
Yahûdîler Kitabın Kelimelerini Değiştirir ve Yanlış Mâna Verirler 8/77
Yahûdîler ve Âhiret İnancı 13/347
Yahudîler, Cedlerinin Yaptıkları Suçlardan Sorumlu Olabilir mi? 6/171
Yahûdîlerdeki Mülk Hırsı 7/200
Yahudilerden Allah'ın Kelamını Dinleyen Cemaat 2/624
Yahudilerden Çok Sayıda Peygamber Gönderilmesi 8/92
Yahudilerden Hükümdar Çıkarması 8/92
Yahûdîlerden İslâm'a Gireceklerin Pek Az Olduğu 7/182
Yahudilerden O Şehirde Zorbalar Bulunduğundan, Geri Durmaları 8/97
Yahûdîlerden Saçmalıklar 7/542
Yahûdîlere Haram Kılınan Yiyecekler 13/302
Yahudilere Hitabe 21/225
Yahûdîlere Musallat Edilenler 13/337
Yahûdîlere Müşrik Denilebilir 7/189
Yahudilere Reddiye 19/559
Yahudilere Verilen Zilletin Manası 10/132
Yahudîlere Zillet Ve Meskenet Damgası Vurulması 6/167
Yahudileri Kur'an'a İnanmaya Davet 2/443
Yahûdilerin "Gazap Üstüne Gazaba" Uğramalarından Maksat 3/105

Yahûdîlerin Ahdi Bozmalarının Manası 8/76
Yahudilerin Allah'a İftira Edip Cimri Demeleri 8/233
Yahûdîlerin Bozuk Gaye ile Mu'cizeler İstemeleri 7/540
Yahudilerin Bulunduğu Çölün Alanı ve Buradan Çıkamayışlarının İzahı 8/104
Yahûdîlerin Buzağıya Tapmaları 7/541
Yahûdîlerin Cuma Yerine Cumartesini İstemeleri 13/309
Yahudilerin Cumartesi Hükmüne Muhalefetleri 7/543
Yahudilerin Çelişkisi 18/582
Yahudilerin Daha Başka Özellikleri 8/154
Yahûdilerin Dillerini Eğip Bükerek Ortaya Koydukları Kötülük 3/181
Yahudilerin Dünyalık Peşinde Koşmaları 10/136
Yahudîlerin Emanete Hıyanet Etmeleri 6/17
Yahûdilerin Hz. Cebrail'e Düşmanlıkları 3/124
Yahudîlerin Hz. İsa'ya Tuzak Hazırlamaları 5/615
Yahudilerin Hz. İsa'yı Öldürdüklerini İddia Etmeleri 7/548
Yahudilerin Hz. Peygamber'i İnkârlarının Sebebi 3/99
Yahudilerin Hz. Uzeyr Hakkındaki İddiaları 10/511
Yahudîlerin İddialarının Reddi 6/431
Yahudîlerin İleri Sürdüğü Şüphelerden: "Allah Fakir, Biz Zenginiz" 6/427
Yahûdilerin İncil İle Kur'an'ı İnkâr Etmesi 3/107
Yahudilerin İnkârcılıkları Sebebiyle Kalplerinin Mühürlenmesi 7/547
Yahudilerin İnkârları ve Hz. Meryem'e İftira Atmaları 7/548
Yahudilerin Kapıdan Girişte Emre Aykırı Davranmaları 7/543
Yahudilerin Kırk Yıl Çölde Sürünüp Mukaddes Beldeye Giremeyişleri 8/102
Yahudilerin Komplosundan Allah'ın Hz. İsa'yı Koruması 8/385
Yahudilerin Lanet ve Gazaba Uğrayıp, Onlardan Bir Kısmının
Maymun Kılığına Sokulması 8/224
Yahûdîlerin Lanete Uğrayıp Kalplerinin Katılaşması 8/76
Yahûdilerin Müslümanlara İnanmaları 2/623
Yahûdilerin Müslümanlara Şüphe Vererek Dinden Döndürme Çabaları 3/222
Yahudilerin Nazlanmaları 10/24
Yahûdilerin Nesh'e İtirazları 3/185
Yahudilerin Ölümden Korkmaları 21/225
Yahûdilerin Ölümü İstemelerinin Mânası 3/114
Yahûdilerin Peygamberimiz'le İlgili Gerçeği Saklamaları 3/5
Yahûdilerin Peygamberleri Öldürmeleri 3/109; 6/430
Yahudilerin Peygamberleri Öldürüp, Benliklerine Güvenmeleri 7/546
Yahudilerin Putperestliğe Heveslenmeleri 10/41
Yahudilerin Selâmlama Şekli 21/105

Yahudilerin Tevrat'ı Tahrif Etmeleri ... 8/157
Yahudîlerin Tutunacağı "Allah'ın İpi"nin İzahı ... 6/169
Yahudilerin Vaktiyle Hz. Musa (a.s)'yı İnkârları ... 16/460
Yahûdilerin ve Hristiyanların Cenneti Kendilerine Mahsus Saymaları ... 3/226
Yahudilerin Yalan Dinleyip Rüşvet Yemeleri ... 8/161
Yahudilerin Yeryüzünde Çıkardıkları Fesada Karşı Allah'ın Yardımı ... 8/242
Yahudilerin Zulmü ... 2/517
Yahûdilerin, Allah'ın Kelamını Bile Bile Tahrif Etmeleri ... 2/620
Yahudilerin, Hoşlanmadıkları Talimatlar Getiren Peygamberleri Öldürmeleri ... 8/257
Yahudilerin, Hz. Musa'yı Savaşta Yalnız Bırakmaları ... 8/99
Yahudilerin, İneğin Mahiyetini Sormaları ... 2/595
Yahudilerin, İneğin Rengini Sormaları ... 2/597
Yahudilerin, İnekle İlgili Üç Suali ... 2/594
Yahûdîlerin, Müşrikleri Mü'minlere Tercih Etmeleri ... 7/196
Yahudîlerin, Yahudî Olmayanların Mallarını Mubah Saymaları ... 6/22
Yahudilerle Hristiyanların Arasındaki Farklı Tutumun Sebebi ... 8/279
Yahya (a.s)'ın Başlıca Özellikleri ... 14/167
Yahya (a.s)'nın Beş Sıfatı ... 5/561
Yahya (a.s)'nın Hediyye Edilmesi ... 15/79
Yahya Adının Verilmesinin Sebebi ... 14/158
Yahya İsminin İlk Olması ... 14/157
Yakın Gerçek ... 22/191
Yakın Komşuya İyilik ... 7/142
Yakîn ile Müteşabihlerin İlgisi? ... 21/638
Yakîn Tabirinin Manası ... 8/645
Yakmak, Ateş, Aydınlatmak ve Nur Nedir? ... 2/40
Yaktığınız Ateş ... 20/595
Yaktîn Bitkisi ... 18/60
Yakut, Mercan Gibi Hûriler ... 20/481
Yalan'ın Tarifi ... 13/609; 21/119
Yalancı Şahitlerin Durumu ... 15/433
Yalanlama Âdeti ... 15/309
Yalanlayan Kâfirin Layıkı ... 22/39
Yalanlayan Şehir ... 17/458
Yalanlayanın Üç Özelliği ... 22/334
Yalanlayanların Hasreti ... 18/310
Yalnız Allah'a Kulluk ... 21/552
Yalnız Allah'ın Lütfu ve Rahmeti Sayesinde Sevinmek Gereği ... 11/388

Yalnız Ana-Babanın Varis Olması Hâli 6/593
Yalnız Binaya Dokunmayan Azap 19/226
Yalnız Eşlerine Bakan Güzeller 20/475
Yalnız Kız Evlâtların Bulunması Durumu 6/579
Yalnız Sıcağın Zikredilmesinin İzahı 13/238
Yalnız Vahye Uymanın Lüzûmu 14/16
Yanında Su Olduğunu Unutup Teyemmüm Edenin Durumu 8/56
Yanındaki Işıktan İstifade Edemeyenler 2/36
Yanındakilerin Ya'kub'la Alay Etmeleri 12/288
Yanınızdaki Arkadaşa İyilik 7/144
Yanlış Haber 19/421
Yanlışlıkla Adam Öldürmedeki Kusur ve Mes'uliyet 7/380
Yanlışlıkla Mü'mini Öldürmenin Hükmü 7/362
Yapılan Hibeden Şahsın Vazgeçmesi Mümkün müdür? 7/343
Yapılan İşler İnsanlardan Gizlense de, Allah'a Karşı Gizlenmez 7/442
Yapılan İyi ve Kötü Amellerin Âhirette Hazır Bulunması 5/526
Yapılan Seddin Yeri Hakkında Rivayet 14/121
Yapılanların Karşılığı 19/475
Yapılmış Muahedenin İptal Edilmesi 10/427
Yapmadığın Şeyi Söyleme 21/195
Yapmadığın Şeyi Söylemenin Cezası 21/196
Yapmadıklarını Söyleyen Şairler 16/301
Yaptığınızın Karşılığı 20/62
Yaptıklarından Hep Hoşlanıp Kendilerinde Olmayan Vasıflarla Övülmekten Hoşlananlar 6/452
Yaptıklarından Kaçanlar 18/589
Yaradan Yorulmaz 19/558
Yaradansız Yaratık Olmaz 20/86
Yaralı Durumda Bile, Hz. Peygamber'in Savaş Çağrısına Uyanlar 6/395
Yararlanma Hakkında Mecazen "Yemek" Tabiri 10/525
Yaratan Diriltecek 17/581
Yaratan Diriltmeye de Kadir 22/414
Yaratan Elbette Bilir 21/350
Yaratan Elbette Diriltebilir 14/269
Yaratana Kulluk Borcu 17/470
Yaratıcı Kudret 18/210
Yaratıcının Her Şeyi Bilmesi Delili 11/243
Yaratıcının Varlığı Delili 11/243
Yaratıcının Varlığına Bulutların Delâlet Etmesi 3/614

Yaratıcının Varlığına Rüzgârların Delalet Etmesi ... 3/611
Yaratıcının Varlığını İspat ... 8/448
Yaratıcıyı İkrâr ... 17/115
Yaratıkların Yaratıcıya Delil Olması ... 11/258
Yaratılan Geçitler ... 14/631
Yaratılan Meyveler ... 15/288
Yaratılış Gayesi Âhireti Gerektirir ... 11/234
Yaratılışın Allah'ın Varlığına Delaleti ... 21/502
Yaratılışın Halık'a Delaleti ... 22/413
Yaratılışın Haşre Delaleti ... 22/414
Yaratılışın İlk Merhalesi ... 11/497
Yaratılıştaki Farklı Maddeler ... 17/23
Yaratılıştaki Huylar Hakkında Değerlendirme ... 11/105
Yaratma Allah'a Mahsus ... 17/93
Yaratma İşi Görülebilir mi? ... 16/552
Yaratma ve Yaratıcının İspatı ... 9/454
Yaratma ve Yol Gösterme ... 14/434
Yaratma, İlahın Sıfatıdır ... 9/105
Yaratmada Âciz Kalmadık ... 19/513
Yaratmada Gaflet Yok ... 15/285
Yaratmayan Tanrı Olamaz ... 13/106
Yarattığını Güzel Yaratan ... 17/153
Yardım Edilecek Kimseler ... 5/254
Yardımcı Ağavat ... 21/624
Yarın için Ne Hazırladın? ... 21/156
Yasağa Rağmen Şer Kulisleri ... 21/105
Yasaklanan Cidalin İstisnası, Kelâm İlmindeki Cidaldir ... 4/316
Yasaklanan Fahşâ, Münker ve Bağy ... 13/255
Yâsîn İfadesi ile ilgili Sözler ... 17/437
Yâsîn Kur'ân'ın Kalbidir ... 17/588
Yâsin Sûresi ... 17/433
Yaşayacak Kadar Yemek ... 23/208
Yaşlı Babanın İki Kızı ... 16/421
Yaşlı Ebeveynin Hakları ... 13/389
Yatan Hastanın Namazı ... 6/459
Yaz ve Kış Kervanları ... 23/202
Ye'cûc ve Me'cûc ... 14/122; 15/86
Ye'cûc ve Me'cûc'un Çıkışları ... 14/126
Ye'sin Niçin Küfür Olduğunun İzahı ... 12/273

Yed Konusunda Müteşabihlerin Yorumu 18/186
Yed ve Basar'ın Delâleti 18/161
Yed'in Te'vilinin Tenkidi 18/186
Yed-i Beyza Mu'cizesi 9/616; 14/361; 16/636
Yedi Gök 2/204
Yedi Sağlam Gök 22/156
Yedi Sayısı Çokluk Bildirir 17/120
Yedullah Tâbirinin Tefsiri ve Mücessimeyi Tenkit 8/236
Yeğenlerle Evlenmenin Haramlığı 7/26
Yemeden Dolayı Abdest 20/618
Yemek Yemenin Hükmü 4/23
Yemin Hakkında Hüküm 8/290
Yemin Keffâreti 8/292; 21/301
Yemin Keffâreti Olarak Üç Gün Oruç Tutma 8/297
Yemin Konusu Varlıklar 17/599
Yemin Üslûbunun Faydası 11/378
Yemin ve Meymene 20/548
Yemin ve Şehadet 21/240
Yemin ve Şemail 13/154
Yeminde Lağv Hakkında Belli Başlı Tefsirler 4/541
Yeminin Aklî İzahı 17/599
Yeminin Hükmü 13/259
Yeminler Hakkında Hüküm 4/537
Yeni Doğmuş Hz. İsâ (a.s)'nın, Annesine Hitabı 14/200
Yenilmesi Haram Olan Başlıca On Bir Çeşit Et 7/604
Yer Engebelerinin Dümdüz Oluşu 22/501
Yer ve Göğün İtaati 18/487
Yer ve Göğün Yaratılışı 18/474
Yer ve Gökten Hangisinin Daha Önce Yaratıldığı 2/203
Yerde Hazırlanan Geçitler 19/25
Yerdeki Nimetler 17/492
Yerdeki Putlar 14/603
Yerdeki ve Nefislerdeki Musibetler 21/47
Yerden Çıkan Nimetler 22/240
Yerden Sular, Otlaklar Çıkarılması 22/239
Yerden Suların Fışkırması 20/282
Yere Dağların Kazık Gibi Çakılması 12/610
Yeri Döşeyen Kudret 20/19; 22/541
Yeri Göğü Korumak Allah'a Ağır Gelmez 5/137

Yeri Yaramazsın 13/428
Yeri Yaratmanın Bazı Gayeleri 22/240
Yerin Ayrılıp Yarılması 19/571
Yerin Diriltilmesindeki Teşbihin İzahı 17/369
Yerin Döşek Olmasının Manası 14/437
Yerin Etrafını Eksiltmenin Manası 12/439
Yerin Hareketi? 17/91
Yerin Küre Şeklinde Olması 12/335, 610; 14/115; 22/469
Yerin Tarıma Elverişli Kılınması 22/268
Yerin Uzatılması 22/357
Yerin Yaratılışı 22/237
Yerle Bir Edilme'nin Mânası 7/160
Yerle Gökten Hangisinin Önce Yaratıldığı? 8/422
Yersiz İsteklerde Bulunanların Pişmanlığı 8/351
Yersiz Nesh İddiâsı 20/201
Yeryüzü Beşik Gibi 22/152
Yeryüzü Serencamı 2/415
Yeryüzünde Bina Edilen İlk Mabed Mekke'dedir 6/94
Yeryüzünde Bozguncu Olmayın 12/16
Yeryüzünde Çıkarılan Fesat 2/189
Yeryüzünde Fesat Çıkarmayın 2/556
Yeryüzündeki Canlıların Rızıkları 11/494
Yeryüzündeki Deliller 19/607
Yeryüzüne Hayat Veren Allah'tır 16/359
Yeryüzünü İmar Etmenin Önemi 11/598
Yeryüzünün Canlanması 15/130
Yeryüzünün Çöl Haline Gelmesi 14/52
Yeryüzünün Döşek Misali Yaratılması 2/93
Yeryüzünün Fayda ve Özellikleri 2/97
Yeryüzünün Hallerinin İzahı Hakkında 3/593
Yeryüzünün Hayata Elverişli Kılınması 12/335
Yeryüzünün Süslenmesi 19/502
Yeşil Ağaçtan Çıkan Ateş 17/582
Yeşil Mer'a ve Kuruması 22/433
Yetim Hakkında 22/591
Yetim Kelimesinin Cem'i Hakkında 6/515
Yetim Kime Denir? 3/71
Yetim Malı Hakkındaki Âyetin Nüzul Sebebi 6/516
Yetim Malı Yemek, Ateş Yemek Gibidir 6/570

Yetim Malını Gözetmek 9/290
Yetim Malını Koruyun 13/416
Yetim ve Yoksul İçin Çalışma 22/496
Yetime İkram Etmeme Ne Demektir? 22/497
Yetime Malı Teslim Edilirken Şahit Tutun 6/556
Yetimi Horlayanlar 23/215
Yetimi İncitme 22/602
Yetimin Hakkını Gözetmek 6/513
Yetimin Malı Kaç Yaşında Verilir? 6/515
Yetimle İlgilenmenin Önemi 3/71
Yetimler Hakkında Hüküm 4/493
Yetimlere İyi Davranma 3/70; 7/142
Yetimlere Mallarının Teslim Edileceği Çağ 6/548
Yetmiş Arşınlık Zincir 21/451
Yetmiş İki Fırka Hadisi 15/81
Yetmiş Kaydını Muteber Sayanlar 11/47
Yetmiş Nûr Perdesi 15/577
Yevm-i Mev'ûd 22/381
Yevmin Akîm (Kısır Gün) 15/222
Yevmu'l-Fasl'ın Manası 19/128
Yıkılıp Başkalaşım Nasıl Olacak? 12/568
Yılan Haline Gelen Âsânın Tavsifi 9/615
Yıldırım Hakkında 12/374
Yıldızın Kayması 20/132
Yıldızla Âyetin Münasebeti 20/603
Yıldızlar Dağılıp Döküldüğü Zaman 22/298
Yıldızlara Tapanların Şirkleri Hakkında Yorum 8/629
Yıldızlardaki Faydalar 2/108; 21/338
Yıldızların Dağılması 22/278
Yıldızların Hareketleri 14/637
Yıldızların İnsanlara Sağladığı Fayda 9/70
Yıldızların Sıfatları Olarak Nâziat, Nâşitat, Sâbihat, Sâbikat, Müdebbirât .. 22/200
Yıldızların Söndürülmesi 22/111
Yıldızların Yörüngeleri 17/511
Yıldızlarla Kasem 22/286
Yıldızlarla Yol Bulma Hakkında İşarî Mâna 9/70
Yirmi Beş Mükellefiyet 13/431
Yirmi Mü'min İki Yüz Kâfiri Yenmelidir 10/383
Yirmi ve Yüz Sayılarını Zikretmenin Hikmeti 10/384

Yiyecekler Konusunda İnsanların Mükellefiyetleri 7/591
Yiyin, İçin Emri İzin İfadesi midir? 22/138
Yiyiniz Emrinin Hükmü 9/254
Yok Etme İşinin Faile İhtiyacı 21/323
Yoksa Allah'tan Başka Tanrılar mı Var? 20/104
Yoksullara iyilik 7/142
Yoksulu Doyurmamanın Cezası 23/216
Yoksulu Doyurmanın Önemi 21/453
Yoktan Yaratan Allah Dilediğini Yaratır 14/162
Yoktan Yaratma Meselesi 6/504
Yolcu Kafilesinin Kuyuda Yûsuf'u Bulması 12/118
Yolculuk (sefer) Hakkında Lügavî Bilgi 4/145
Yolculuk Sebebiyle Teyemmüm 7/169
Yolcuya İyilik 7/144
Yoldan Çıkmak Azaba Götürür 18/129
Yönler Hakkında Feylesofların Açıklamaları 9/362
Yukarıdan ve Yerden Gelen Azabın Açıklanması 8/606
Yukarıdan Yuvarlanıp Ölen Hayvanın Eti 7/606
Yumuşak Sözün Özellikleri 14/419
Yunus (a.s)'a Gelen İnâyet 21/418
Yûnus (a.s)'a Tesbîh İlham Edilmesi 18/59
Yunus (a.s)'u Balığın Yutması 15/67
Yunus (a.s)'un Balık Hadisesinden Sonra Nebi Olduğu Görüşü 15/69
Yunus (a.s)'un Duasının Manası 15/74
Yûnus (a.s)'un Gemiye Binmesi 18/56
Yûnus (a.s)'un Görev Yeri 18/61
Yûnus (a.s)'un Kıssası 15/66; 18/55
Yûnus Sûresi 11/201
Yûnus Sûresi'nin Hedefi 11/462
Yurdunu Hatırlama 18/161
Yurtlarından Çıkarma Meselesi 3/84
Yûsuf (a.s) Kıssasında Dersler 12/94
Yûsuf (a.s)'a Yapılan İrhas 12/125
Yusuf (a.s)'tan Sonra Resûl 18/403
Yûsuf Devrindeki Mısır Hükümdarı 12/123
Yûsuf Hakkında Kadınların Tuzağı 12/195
Yûsuf Köle Olmadığı Halde Niçin "Efendim" Tabirini Kullandı? 12/132
Yûsuf Lafzı Hakkında 12/85
Yûsuf Mısır Azizinin Sarayında 12/124

Yûsuf Sûresi 12/79
Yûsuf, Babasının Önünde Eğilmesine Neden Müsaade Etti? 12/294
Yûsuf, Tabiatı Sebebiyle Değil, Haram Olduğundan Günaha Girmedi 12/139
Yûsuf'a Ülkede Yetki Verilmesi 12/211
Yûsuf'la Beraber Hapsedilen İki Genç 12/165
Yûsuf'la Bünyamin'in Kayırılmalarının Sebebi? 12/97
Yûsuf'u Öldürmekten Vazgeçip Kuyuya Atmaları 12/100, 106
Yûsuf'un "Efendine Benden Bahset" Demesi 12/181
Yûsuf'un "İnşaallah" Demeyişinin İzahı 12/209
Yûsuf'un Allah'a Sığınması, Kadere Delalet Eder 12/132
Yûsuf'un Ana Bir Kardeşi Bünyamin'i İstemesi 12/218
Yûsuf'un Gömleğine Sahte Kan Sürmeleri 12/112
Yûsuf'un Hükümdarın Müsteşarı Olması 12/204
Yûsuf'un Kardeşleri Günah İşlemiş Sayılırlar mı? 12/98
Yûsuf'un Kardeşlerine Zahire Yükletip Göndermesi 12/217
Yûsuf'un Kardeşlerini Bağışlaması 12/283
Yûsuf'un Kardeşlerini Tanıması 12/216
Yûsuf'un Kardeşlerinin Eve Dönmeleri 12/110
Yûsuf'un Kardeşlerinin Hırsızlığı Reddetmeleri 12/239
Yûsuf'un Kardeşlerinin İçine Düştükleri Çıkmaz 12/252
Yûsuf'un Kardeşlerinin Mısır'a Gelmeleri 12/216
Yûsuf'un Kardeşlerinin Paralarının Yükleri İçine
Geri Konulmasının Sebebi 12/221
Yûsuf'un Kardeşlerinin Ret Karşısında Çekilip Aralarında Konuşmaları .. 12/252
Yûsuf'un Kardeşlerinin Sermayelerinin Geri Verilmesi 12/224
Yûsuf'un Kendini Övdüğü İddiası 12/209
Yûsuf'un Maruz Kaldığı Vesveseler 12/160
Yûsuf'un Masum Olduğuna Şahitlik Edenler 12/136
Yûsuf'un Rüyasının Gerçekleşmesi 12/297
Yûsuf'un Ülkenin Mâliyesinin Başına Gelmesi 12/207
Yûsuf'un Üstünlüğünü İkrar Etmeleri 12/282
Yûsuf'un Zindana Atılması 12/163
Yûsuf'un, Kadının Teklifini Reddetmesi 12/131
Yüce Allah Hakkında Kadîm, Ezelî, Ebedî, Sermedî, Dâim,
Vâcibü'l-Vücûd Denilmesi 1/258
Yüce Allah'ın Bâkî Olması 1/257
Yüce Allah'ın Ezelî Olması 1/257
Yüce Allah'ın İsmini Nasıl Anlamak Gerekir? 1/232
Yüce Allah'ın Mahlûkatı Hesaba Çekmesi Ne Demektir? 4/358

Yüce Allah'ın Peygamberleri Mümtaz Kılması 5/531
Yüce Rubûbiyyet 22/424
Yüklü Bulutlar 22/157
Yüksek Dereceler 21/109
Yüksek Sesle Dua Etmeme Edeptendir 10/238
Yüreğin Ağza Geldiği Gün 18/382
Yürüme ve Konuşma Âdâbı 17/104
Yüsrâ ve Usrâ Kelimeleri Hakkında 22/559
Yüz Mü'min İki Yüz Kâfiri Yenmelidir 10/385
Yüzlerin Kararmasının Mahiyeti 18/305
Yüzlerini Ateş Kaplayacak 12/572
Yüzü Aydın Olanlar 22/273
Yüzü Cehennemden Kurtarma ve Tebliğ 18/266
Yüzü Dine Yöneltme'nin Manası 11/473
Yüzü Kara Olanlar 22/274
Yüzün Mosmor Olması 13/176
Yüzünü Göğe Döndürmenin Mânası 3/441
Yüzüstü Secdeye Kapananlar 13/589

-Z-

Za'm Kelimesi Hakkında 7/239
Zafer Esnasında Münafık 16/538
Zahîr Kelimesinin İzahı 16/158
Zahir ve Batın 14/100
Zâhirî Mana Asıldır 18/465
Zâhirî ve Bâtınî Nimetler 17/109
Zahirilere Göre Seferde Mesafe Anlayışı 7/416
Zahmet Çeken ve Kesilen Hayvanların Bedellerini Almaları Meselesi 8/539
Zakkûm 18/15; 20/573
Zakkûm Kâfirler İçin Fitne 18/15
Zakkum: Mücrimlerin Yiyeceği 19/129
Zakkûmun Sıfatları 18/16
Zalim ile Yardımcısının Günahları Farklıdır 3/82
Zâlim Mü'min Olur mu? 17/403
Zalim Peygamber Olur mu? 17/406
Zâlim, Muktesid, Sabık 17/404
Zalime Fırsat Veren Allah Değil midir? Sorusuna Cevap 11/233
Zâlime Yardım Edilmez 17/416
Zâlimler Cehennem Yolunda 17/623

Zâlimler Cezalarını Tadar 16/85
Zâlimler İflah Olmaz 19/195
Zâlimler ve Onlara Gönderilen Azap 2/545
Zâlimlere Cehennem 22/99
Zâlimlere Doğru Meyletmeyin 12/62
Zâlimlere Fitne Olmanın Manası 11/432
Zalimlere Mahsus Azap 20/117
Zâlimleri Bekleyen Sarsıntı 16/302
Zâlimleri Çarpan Müthiş Sayha 11/605
Zalimlerin Direnmesi 12/474
Zâlimlerin Hüsranı 14/539
Zâlimlerin Payı 20/41
Zâlimlerin Son Sözleri 14/596
Zalimlerin Verilen Emri Değiştirmeleri 2/544
Zâlimlerin Zulmü ile Mücadele Gerekir 3/522
Zallâm Olmama, Zulme Açık Kapı Bırakır mı? 19/534
Zalûm ve Cehûl 17/278
Zaman Mekân İlişkisi 17/151
Zaman ve Mekânın Delaleti 17/499
Zaman Zarfı Hakkında Bir İzah 8/401
Zaman, Ezelî Olabilir mi? 11/218
Zan Bazen İsâbet Eder 20/199
Zan ile Amel Edilen Yerler 13/423
Zan Kelimesinin Manası 12/180
Zan ve Hevâya Uyuyorsunuz 20/176
Zan ve İlim 18/125
Zan, Gıybet 19/452
Zâni Zâniyeyi Nikâhlar 15/413
Zann 2/306
Zarar İzale Olunur 8/58
Zarar ve Fayda Vermeyen Putlar 15/139
Zarar-ı Ehaff Tercih Edilir 14/101
Zararı Faydasından Çok Olana Bağlanma 15/139
Zararı Savmakta Esbabın Yeri 8/462
Zararlarda Aslolan Hüküm, Yasaklanmadır 9/512
Zarfların Birbirinin Yerine Kullanılması 19/600
Zâriyât Kavramı 19/582
Zâriyat Sûresi 19/577
Zâriyât Sûresi ile Hûd Sûresi'ndeki İbrahim Kıssanın Farkı 19/620
Zaruret Olmadıkça Câriye ile Evlenmeden Sakınma 7/78
Zaruri Durumda Mecûsinin Kestiğini Yemenin Hükmü 8/10

Zarurî ve Faydalı Nimetler 17/515
Zarurî ve Kesbî Bilgiler 13/230
Zat İsimlerinden mi Yoksa Sıfat İsimlerinden mi Olduğu Hususunda İnsanların İhtilaf Ettiği İsimler 1/283
Zâtî Sıfatlarla Fiilî Sıfatlar Arasındaki Farklar 3/361; 9/516
Zâtü'l-Ekmâm 20/403
Zâtü's-Sudûr Ne Demektir? 6/316; 17/417
Zayıflayan Ateşin Takviyesi 13/575
Zebâniye Kavramı 23/31
Zebed (Köpük) Hakkında İzah 12/389
Zebh Kıssası 18/46
Zebîh'in Kim Olduğu 18/37
Zebîhin İsmâil Oluşunun Başka Delili 18/47
Zebûr Kelimesinin Manası 6/439
Zebûr'un Manası 7/565
Zecre Kavramı 22/217
Zecre'nin Manası 17/620
Zefir ve Şehîk Kelimelerinin İzahı 12/47
Zeka 2/306
Zekat Dışında da Malın Hakkı Vardır 9/256
Zekât Gönül Ferahlığı ile Verilmelidir 10/606
Zekat İçin Mal, Kişinin Kendi Malı Olmalıdır 11/98
Zekât Memuru Zengin İse Pay Alabilir mi? 10/645
Zekât Ruhu Temizler 11/96
Zekât Sadece Sekiz Sınıfa Aittir 10/628
Zekât Toplayıcılar 10/638
Zekât Vermenin Övgü Olması 19/603
Zekât, Baliğ Olana Farzdır 11/99
Zekâtı Açıktan Vermede Görülen Zorluklar 5/247
Zekâtı Reddedenlerin Hükmü 10/441
Zekâtı Terk Küfür mü? 18/473
Zekâtın Hicretten Önce Farz Edilmiş Şekli 9/255
Zekâtın Manası 2/451; 18/472
Zekâtın Sarf Yerlerinin Tarifi 10/632
Zekâtın Sekize Taksimi Gerekmez 10/630
Zekâtın Toplanması ve Dağıtılması İdareye Aittir 10/644
Zekâtın, Alan Yönünden Hikmetleri 10/626
Zekâtın, Zekât Veren Yönünden Hikmetleri 10/622
Zekeriyya (a.s)'nın Duası 15/76
Zekeriyya (a.s)'nın Eşinin Islah Edilmesinin Anlamı 15/77
Zekeriyyâ (a.s)'nın Kıssası 15/76

Zelûl Kelimesi 21/354
Zelzele 15/115; 23/98
Zelzele Sonrası İnsanın Dehşeti 23/100
Zelzele ve Sur 23/98
Zenginden Yoksula Zekât Çıkarmanın Hikmeti 10/622
Zenginlere Mahsus Devlet Olmasın 21/145
Zenîm 21/389
Zerre Miktarı Hayır ve Şer 23/104
Zerrelerin Birleştirilip Diriltilmesi 13/450
Zerrenin Manası 23/104
Zevc Kelimesinin Manası 11/560
Zevc Sözü 20/20
Zevceleri Arasında Nebî 17/248
Zevcesiz Kalanlara Mali Destek 21/186
Zevi'l-Erham 6/561
Zevi'l-Erham Kısmından Olan Akrabanın Mirastaki Durumu 6/561
Zevi'l-Erhâm'ın Mirası 10/418
Zevki Dünyada Tüketme 19/221
Zeytinin Faydaları 9/85
Zeytinin Özellikleri 22/620
Zıhâr Keffareti 21/85
Zıhâr Keffareti Olarak Köle Azâd Etme 21/90
Zıhâr Kelimesi 21/76
Zıhâr Şekilleri 21/76
Zıhâr ve Nesh 21/74
Zıhâr Yapanın Durumu 21/79
Zıhâr'ın Hükmü 21/75
Zıharın İptali 17/188
Zıhârın Teaddüdü 21/91
Zımmî'nin Diyeti Hakkında Farklı İctihadlar 7/379
Zındığın Tevbesinin Makbul Olması 7/390
Zındık'ın Tevbesinin Kabul Edilip Edilmeyeceği 10/332
Zi'l-celal Kıraati 20/497
Zi'l-Kurba ve Miskin Tabirindeki İncelik 17/53
Zi'l-Me'âric 21/466
Zifaf Olmadan Boşanma 17/243
Zifiri Karanlık 23/387
Zihin 2/305
Zikir ve Duayı Alçak Sesle Yapma 10/237
Zikirde Gevşeklik Göstermeyin 14/417
Zikirden Maksat Namaz 22/92

Zikr 16/83; 302
Zikr'in Manası 18/81; 21/293
Zikrin Çeşitleri 6/458
Zikrullah Hakkında 13/593
Zikrullah'tan Maksat 15/597
Zil Evtâd Firavun 18/93
Zil Kurba 21/145
Zillet Göstermeyin 19/321
Zilzâl Kelimesi 23/97
Zilzal Sûresi 23/95
Zimme Kelimesinin Manası 10/450
Zimmî-Müslim Arasında Kısas Câri Olur mu? 10/507
Zimmînin Zıhârı 21/79
Zimmiye Celde Vurulur 15/396
Zina Cezası Hakkında Ebu Müslim'in İzahı 6/623
Zina Edene Eziyet Etmenin Nasıl Olacağı 6/631
Zina Evliliği Sona Erdirmez 15/459
Zina Hakkında Hüküm 15/379
Zinâ İftirasının Cezası 15/417
Zina İsnat Edenin Hali 15/424
Zina İşleyenlerin Cezası 6/623
Zina İthamına Maruz Kadın 15/426
Zina Kötü Yoldur 13/404
Zina Şahitliğinin Keyfiyeti 15/431
Zina Yapan Ehl-i Kitap Hakkındaki Hüküm 8/158
Zinadaki Kötülükler 13/405
Zinakâr Zimmînin Cezası 7/44
Zinakârlar Hakkındaki Hükmün Nakli Yönü 15/372
Zinakârlar Hakkındaki Hüküm 15/371
Zinânın Delilleri 15/397
Zinanın Küfür Olmadığı 15/459
Zinanın Mahiyeti 15/374
Ziya Kelimesinin İzahı 11/254
Ziyaretçiler Azaldı Diye İktisaden Endişelenmeyin 10/500
Ziynet Eşyasının Zekâtı 10/532
Zor Gün 20/274
Zor Karşısında Münafik 16/536
Zorlama Halinde İnkâr Etmenin Cevazı 5/521
Zorlanarak Kusma, Hukne Yaptırmak ve Burna İlâç ve Enfiye Çekmek Orucu Bozmaz 4/212
Zorlukla Beraber Kolaylık Var 22/615

Zorluktan Sonra Kolaylık 21/291
Zû Mirretin 20/144
Zu'l-asf 20/404
Zuhruf Kelimesinin Manası 19/52
Zuhruf Sûresi 19/15
Zulme Uğramayan, Alenen Kötü Söz Söylememeli 7/532
Zulme Yardım da Zulümdür 3/82
Zulmü Savuşturmak İçin Vesile Aramanın Cevazı 12/184
Zulmün Akıbeti 16/471
Zulmün Olmadığı Gün 18/379
Zulüm Hakkında 9/227
Zulüm Ne Demektir? 2/517
Zulümleri Sebebiyle Yahûdîlere Bazı Helallerin Haram Kılınması 7/558
Zûr Kelimesinin İzahı 16/182
Zurk Kelimesinin Manası 14/528
Zübûr Kelimesinin Manası 15/101
Zücâce ve Dürri Kelimeleri 15/585
Zülcelâl 20/494
Zülef Kelimesi Hakkında 12/65
Zülkarneyn (a.s) En Uzak Doğuda 14/118
Zülkarneyn (a.s)'in Kimliği 14/109
Zülkarneyn Nebi mi İdi? 14/112
Zülkarneyn'in Batıda Bir Kavme Rastlaması 14/114
Zülkarneyn'in Hükümranlığı 14/108
Zülkayrneyn'e Sed Yapma Teklifi 14/120
Zülkayrneyn'in Sed Yapmak için Para İstememesi 14/123
Zülkifl (a.s)'ın Nebi Olup Olmadığı 15/65
Zümer Kelimesi 18/327
Zümer Sûresi 18/197
Zürriyet Kelimesinin Tefsiri 11/428
Zürriyet Lâfzının Mânası 3/306
Zürriyet ve Fülk 17/516